

سنة الف الف الف

پیشہ

كَزَالِ الدَّقَاقِ

三

حضرت جون احمدیؑ بن علیؑ رضی اللہ عنہما

مكتبة الأرضية

المجلد ١٠٠

وائس ایپ گروپ
کتابت دینی کتب خانہ
کتابت القرآن صدیق
بیشی گرام وائس ایپ
+9232247442395/
+923052488551
کتابت pdf وائس ایپ کتابت
گرام جھیل پانیہ کتب خانہ

تسهیل الحقائق

پنبتو شرح

کنز الدقائق

تصنيف: مولانا نصیب اللہ (ابن الحاج عبد الصمد مالیزئی نور اللہ مرقدہ)

جلد دوم

پنبتو ژباړه

مولوی سعید اکبر (رستاد) فاضل احسن العلوم کراچی

مفتی نور احمد (نور) فاضل دارالعلوم کراچی

مکتبۃ الامرشاد کونٹہ

03138895104, 03013725288، فون

﴿جمله حقوق له مؤلف سره محفوظ دي﴾

د کتاب نوم : تسهيل الحقائق پښتو شرح کنز الدقائق

مؤلف : مولانا نصيب الله (ابن الحاج عبد الصمد ماليزی نورالله مرقدہ)

ناشر : مکتبه الارشد کوئته ، فون نمبر . ۰۳۱۳۸۸۹۵۱۰۴۰۳۰۱۳۷۲۵۲۸۸ -

دلاسته راوړلو ځايونه :

مکتبه رشيديه سرکی روډ کوئته

مکتبه حنفیه کاسی روډ کوټه

مکتبه العرفان کاسی روډ کوئته

مکتبه دارالخلاص پشاور

مکتبه اسلامیه کاسی روډ کوئته

مکتبه عمر فاروق پشاور

مکتبه دارالعلوم کاسی روډ کوټه

مکتبه رشيديه اکوړه خټک

مکتبه حقانيه چمن

مکتبه علمیه اکوړه خټک

مکتبه عمر فاروق کراچی

مکتبه الاحسان بنو

کتاب الیوم

6	فصل
16	باب عیار الشریک
20	باب عیار الریة
28	باب عیار العیب
34	باب الیوم الفاسد
48	فصل
69	فصل
73	باب الالالة
75	باب القریلو الفرایحة
78	فصل
85	باب التیروا
89	باب المخرقي
97	باب الاستحقاق
99	فصل
102	باب السلم
106	باب الخطر فانی
119	باب الضرف
126	کتاب الکفالة
137	فصل
153	باب کفالة الزجلین و القبله
158	کتاب الحرالة
163	کتاب القطاء
167	فصل
175	کتاب القاضی الی القاضی و غیره
177	باب القحکم
184	

186	مسائل شفی
196	کتاب الشهادة
205	باب من قبل شهادة المؤمن لا قبل
212	باب الاعتلال في الشهادة
218	باب الشهادة على الشهادة
222	باب الرجوع عن الشهادة
228	کتاب الوکالة
232	باب الوکالة بالبيع والشراء
241	فصل
246	باب الوکالة بالعضد من قبل البعض
251	باب غزل الوکيل
253	کتاب النحرى
264	باب التحالف
269	فصل
271	باب غایبى الزجلان
279	باب دهرى التسب
283	کتاب الاقرار
291	باب الاستعانة مالي معناه
296	باب القزاز الترضى
301	کتاب الضلع
305	فصل
308	باب الضلع فى النین
310	فصل
313	کتاب المضاربة
318	باب المضارب يضارب
322	فصل
327	کتاب الوهبية

334	كتاب العارية
339	كتاب الهبة
344	باب الرجوع الى الهبة
348	فصل
350	كتاب الاجارة
357	باب مايجوز من الاجارة ومايكون محلا لها
362	باب الاجارة الفاسدة
369	باب ضمان الأجير
372	باب الاجرة على احد الشريطين
373	باب اجارة الصبد
376	باب فسخ الاجارة
378	مسائل مطروقة
380	كتاب المكاتب
383	باب مايجوز للمكاتب ان يفعله او لا يفعله
387	فصل
392	باب كتابة العبد المشرك
395	باب ثبوت المكاتب وحجز مؤنث القولي
400	باب الزلّاء
402	فصل
404	كتاب الإختراء
408	كتاب المختبر
414	فصل في حد البلوغ
415	كتاب المألولون
423	كتاب الغصب
428	فصل
433	كتاب الشفعة
435	باب طلب الشفعة من المصروع

442	باب ما يجب فيه الشُّغْلُ وما لا يجب
444	باب ما يُبطل به الشُّغْلُ
448	كتاب التَّوَسُّعِ
460	كِتَابُ الْعَزَّازَةِ
465	كتاب الغش والظلم
467	كتاب النِّبَالِ
480	كتاب الاحْجَاةِ
489	كتاب الكَرَاهِيَةِ
490	فصل في الاكل والشرب
492	فصل في اللبس
496	فصل في التفكير والنسي
502	فصل في الاستبصار وغيره
504	فصل في النصح والاحكام والامار والمعيرو
510	كتاب إسعاد القَوَاتِ
514	فصل في الجُربِ
518	كتاب الاخرى
522	كِتَابُ الصَّيْدِ
527	كتاب الزهن
532	باب ما يجوز ان يقال له لا يجوز ما لا يجوز
537	باب الزهن يوحى على يدعدل
540	باب انقضاء ليلي الزهن والجناب عليه من جناب يوحى غيره
545	الغيل
547	كتاب الجفائف
553	باب ما يوجب القَوَدُ وما لا يوجب
559	بَابُ الْقَصَاصِ فِيمَا قَوْنُ النَّفْسِ
562	فصل

565	فصل
568	باب الشَّهَادَةُ فِي الْقَتْلِ
572	بَابُ فِي اعْتِكَارِ حَالَةِ الْقَتْلِ
574	كِتَابُ الدِّيَّاتِ
576	فصل
578	فصل فِي الشَّحَاحِ
583	باب فِي الْخَبَرِ
585	باب مَا يَحِلُّ لِرَجُلٍ فِي الطَّرِيقِ
588	فصل فِي الْمَخَالِطِ الْمَائِلِ
590	بَابُ جِنَايَةِ الْبَيْعَةِ وَالْجِنَايَةِ عَلَيْهَا وَغَيْرِ ذَلِكَ
594	باب جِنَايَةِ الْمَمْلُوكِ وَالْجِنَايَةِ عَلَيْهِ
600	فصل
603	باب غَضَبِ الْقُلُوبِ الشَّدِيدِ وَالْقَسِيِّ وَالْجِنَايَةِ فِي ذَلِكَ
606	كتاب الْقِسَامَةِ
612	كتاب الْمَعَالِلِ
615	كتاب الرِّضَايَاتِ
619	باب الرِّضَايَةِ بِطَلَبِ الْغَالِ وَلَحْوِهِ
629	باب الْحَقِّ فِي الْمَرْضِ
633	باب الرِّضَايَةِ لِلْأَقْرَابِ وَغَيْرِهِمْ
636	باب الرِّضَايَةِ بِالْعِلْمِ وَالشُّكْرِ وَالْفَقْرِ
637	باب رِضَايَةِ النَّسَبِ
638	باب الرِّضَايَةِ
644	فصل فِي الشَّهَادَةِ
646	كتاب الْبَيْعَةِ
649	مسائل فقهية
671	كتاب الْقَوْلِ الْإِسْلَامِيِّ

کتاب البيوع

دا کتاب دبیع په بیان کې دی .

بیع په لغت کې مبادله الشيء بالشئ (یوش په بل شي سره بدلولو) ته وایي . او شرعي تعریف یی هغه دی کوم چې مصنف څرګند کړی دی . دبیع لفظ له اضدادو څخه دی دخرید او فروخت دواړو لپاره مستعمل دی . سوال دادی چې لفظ دبیع مصدر دی او مصدر خو تشبیه او جمع نه راوړل کیږي نو مصنف څرګند کړی . بیاولي بیوع دجمع په صیغه سره ذکر کړی دی ؟ یو جواب خویی دادی چې دلته بیع دجمع اسم مفعول په معنی دی او مبیعات ډیرې انواعې او اقسام دي نو ځکه دا دجمع په صیغه سره ذکر شوی دی . دوهم جواب دادی چې مصنف څرګند د کثرت انواع طرفته په اشاره کولو سره دبیع لفظ جمع راوړی دی .

دبیع لفظ متعدي و دوو مفعولوته وي لکه چې ویل کیږي (بعثک الشيء) او کله د تاکید لپاره پراول مفعول پښي (من) داخلوي لکه (بعث من زيد الدار) او کله لام زانده پر داخلوي لکه چې ویل کیږي (بعثک الشيء) .

دبیعی په اعتبار سره مطلق بیع پر څلور قسمه ده : سامان د سامان په عوض خرڅول دي ته بیع مقاضیه ویل کیږي . سامان د پیسو په عوض خرڅول دي قسم ته بیع ویل کیږي . ځکه چې دا دبیع د انو او هغه مشهور قسمه دی . پیسې د پیسو په عوض خرڅول دي ته بیع صرف ویل کیږي . پوره د عین په عوض خرڅول دي ته بیع سلمه ویل کیږي . دبیع رکن ایجاب او قبول دی او حکم دبیع ملک دی او شرطونه دبیع دادی چې عقد کوونکی به عاقل او میزوي او مبیعه به مال متقوم او مقدور التسلیم وي .

الحكمة : اعلم ان الله سبحانه وتعالى خلق الانسان مدنياً بالطبع اي يحتاج الى من يتبادل معه السلعة في كل الامور سواء كان ذلك من طريق البيع والشراء او الاحارة او عرس الارض والاشتغال بالفلاحة او غير ذلك من جميع الوجوه التي هي سب في جعل الناس مجتمعين غير متفرقين ومتعاونين غير متاعدين وادكان الامر كذلك وكان الانسان ذاتاً أمامة بالسوء والخير والطبع من عادتها المصلحة فيها وضع الشارع الحكيم قانوناً بالمعاملات حتى لا يأتخذ المرء ما ليس له بحق وبذلك تستقيم احوال الناس ولا تصيب الحقوق وتكون المصالح متبادلة بين بني الانسان على احسن الوجوه وانصافها . (حكمة التشريع) .

- (۱) هو مبادلة المال بالمال بالتراضي (۲) ويلزمه بايجاب وقول وضعا للشيء (۳) ويتعاط (۴) اي افاذه عن المجلس قبل التناول عن الاحبات (۵) ولا يضمن معرفة قدره ووصف له غير مشار (۶) لا مشار .

توجه : هغه بدللول د مال دي په مال سره د طرفينو په رضا سندی سره . او لازميږي په ایجاب او قبول سره چې دواړه د ماضی لپاره وضع شوي وي . او په تعاطی سره . او هریو له طرفینو چې له مجلس څخه ولاړ شي تر قبلولو مخکي نو ایجاب باطلیږي . او ضروري دی معلومول د مقدار او د وصف د پیسو هغه چې غیر مشار وي نه هغه چې مشار وي .

بيع په لغت کې مبادله الشئ بالشئ (یوشی په بل شي سره بدلولو) ته وایي، او شرعي تعریف یی هغه دی کوم چې مصنف رحمته الله علیه کړی دی. د بيع لفظ له اضدادو څخه دی د خريد او فروخت د وړو لپاره مستعمل دی. سوال دادی چې لفظ د بيع مصدر دی او مصدر خوشينه او جمع نه راوړل کېږي نو مصنف رحمته الله علیه بیا ولې د بيع جمع په صيغه سره ذکر کړی دی؟ يو جواب خويی دادی چې دلته بيع د مبيع اسم مفعول په معنی دی او مبيعات ډیرې انواعې او اقسام دي نو ځکه دادجمع په صيغه سره ذکر شوی دی. دوهم جواب دادی چې مصنف رحمته الله علیه د کثرت انواع طرفته په اشاره کولو سره د بيع لفظ جمع راوړی دی.

د بيع لفظ متعدي و دوو مفعولوته وي لکه چې ويل کېږي (بعثک الشئ) او کله د تښت کيد لپاره پر اول مفعول باندې (من) داخلوي لکه (بعث من زيد الدار) او کله لام زائده پر داخلوي لکه چې ويل کېږي (بعث لک الشئ).

د مبيعې په اعتبار سره مطلق بيع پر څلور قسمه ده: سامان د سامان په عوض خرڅول دي ته بيع مقاضه ويل کېږي. سامان د پيسو په عوض خرڅول دي ته بيع ويل کېږي. ځکه چې دادبيع دانواعو هغه مشهور قسم دی. پيسې د پيسو په عوض خرڅول دي ته بيع صرف ويل کېږي، پور د عين په عوض خرڅول دي ته بيع سلم ويل کېږي. د بيع رکن ايجاب او قبول دی او حکم د بيع ملک دی او شرطونه د بيع دادي چې عقد کوونکی به عاقل او مميز وي او مبيع به مال متقوم او مقدور التسليم وي.

الحکمة: اعلم ان الله سبحانه وتعالى خلق الانسان مذنباً بالطبع اى يحتاج الى من يبادل معه المنفعة فى كل الامور سواء كان ذلك من طريق البيع والشراء او الاجارة او غرس الارضى والاشتغال بالفلاحة او غير ذلك من جميع الوجوه التى هى سبب فى جعل الناس مجتمعين غير متفرقين ومتجاورين غير متباينين و اذا كان الامر كذلك و كان الانسان ذاتفس اماراة بالسوء والحرص والطمع من عادتها الماصلة فيها وضع الشارع الحكيم قانوناً للمعاملات حتى لا يأخذ المرء ما ليس له بحق وبذلك تستقيم احوال الناس ولا تضيق الحقوق وتكون المانع متبادلة بين بنى الانسان على احسن الوجوه واتمها. (حکمة التشريع).

(۱) هو مبادلة المال بالمال بالتراضى (۲) ويلزم بايجاب قبول وضعاً للخص (۳) وتعاط (۴) أى قادم المجلس قبل القبول بطل الاجاب (۵) ولا بد من تفرقة قدر و وصف ثم غير مثله (۶) لا مثار.

توجه: هغه بدلول د مال دي په مال سره د طرفينو په رضامندي سره. اولازمېږي په ايجاب او قبول سره چې دواړه د مضمحل لپاره وضع شوي وي، او په تعاطي سره. او هر يوله طرفينو چې له مجلس څخه ولاړ شي تر قبولو مخکې نو ايجاب باطلېږي، او ضروري دی معلومول د مقدار او د وصف د پيسو هغه چې غير مشاروي نه هغه چې مشاروي.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله علیه د بيع شرعي تعريف کړی دی چې بيع شرعاً (مادله المال بالمال بالتراضى) (يو مال د بل مال په عوض د طرفينو په رضامندي سره بدلولو) ته وايي. د مال په قيد سره احتراز راغی له هغه صورت نه چې په هغه کې له يوه طرفه مال وي اوله بل طرف څخه هيڅ نه وي. ځکه چې هغه ته هېه يا وصيت ويل کېږي. همدارنگه له هغه صورت څخه هم احتراز راغی په کوم کې چې له يو طرف څخه مال وي اوله بل طرف

څخه منفعت وي ځكه چې هغه ته اجازه ويل كيږي او د (بالتراضي) قيدي څكه ورسره ذكر كړي دي چې دلته مقصود د بيع شرعي بيانول دي او بيع شرعي له تراضي بغيره نه وي لكه چې الله تعالى فرمايلي دي: (يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالطَّلَاغِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مَعَكُمْ) (ای مؤمنانو! مه خورئ مالونه يو د بل پخپلو کي په باطله طريقه سره مگر دا که تجارت ووپه خوښه سره يو د بل). يو بل قيد هم پکار دی چې ولگيږي (ای ماله العال بالمال بطريق التجارة بالتراضي) دغه قيد ته ځکه ضرورت شته چې هغه بشرط العوض و وځي ځکه چې هغه بشرط العوض که څه هم په ابتدا کي بيع نه ده مگر بقاء د بيع په حکم کې ده.

فانده: خرڅوونکي ته په اصطلاح کې بائع او اخستونکي ته مشتري او د دواړو ترمنځ فيصله شوي نرخ ته ثمن ويل کيږي هغه تر بازي نرخ کم وي او که زيات وي او د بازار عام نرخ ته قيمت ويل کيږي، او کوم شی چې خرڅيږي هغه ته مبيعه ويل کيږي له متعاقدينو څخه چې کوم يو اول خبره وکړي هغه ته ايجاب او دهغه بل خبرې ته قبول ويل کيږي.

(۲) مصنف رحمه الله فرمايلي دي چې بيع په ايجاب او قبول سره لازميږي چې کله دا دواړه لفظونه په ماضی سره وي، مگر د اختصاص په لفظ ماضی يواځې دامر (غير الدال علی الحال) او داسي مضارع څخه دا احتراز لپاره دی چې په سوف ياسين سره مقرونه وي که نه په امر دال علی الحال سره هم بيع منعقد کيږي لکه يو څوک چی ووايي (عندک) هغه بل ووايي (اخذت) يا (زيتت) نو دا بيع سمه او صحيح ده همدارنگه په مضارع غير مقرون په سوف او سين سره هم بيع منعقد کيږي لکه يو څوک چی ووايي (ابيعک) هغه بل ووايي (اشتره) نو بيع منعقد کيږي په دي شرط چې د متعاقدينو نيت به سم دستي درځوولو وي يواځي د بيع د وعدي نيت به يی نه وي.

تفسيه: دامام شافعي رحمه الله په نزد يواځي په ايجاب او قبول سره بيع نه لازميږي بلکې د مجلس تر پايه پوري له متعاقدينو څخه هر يو د بيع در دولو اختيار لري د دوی په اصطلاح کي دي ته خيار مجلس وایي، دا حانوفيه نزد تر ايجاب او قبول وروسته متعاقدينو لره خيار مجلس نشته ځکه چې له ايجاب او قبول وروسته په مبيعه کې د مشتري ملک ثابت شو نو اوس که چيرته يوله دوی څخه دخيار مجلس په وجه بيع فسخ کوي نو په دي سره دهغه بل د حق ابطال لازميږي (ولان عليه السلام: لا ضرر ولا ضرار فی الاسلام).

(۳) قوله وبتعاطي اي بزم البع بتعاطي، يعنی په تعاطی سره بيع لازميږي د تعاطی په صورت کې که څه هم له متعاقدينو څخه يو هم څه ونه وایي نو بيع لازميږي، بيع د تعاطی داده چې عاقدین د عقد بيع په وخت کې په ژبه ايجاب او قبول ونه کړي بلکې بغير له ايجاب او قبول نه مشتري د مبيعی قیمت بائع ته ورکړي او بائع مبيعه مشتري ته ورکړي، يعنی لاس په لاس يی ورکړي په دا ډول بيع کې په خوله څه ويل ضروري نه دي، ځکه چې په بيع تعاطی کې د بيع معنی (يعنی د متعاقدينو رضامندي) راځي ځکه چې په جواز بيع کې اصل مؤثر تراضي ده نه صور الدفاظو، البته څرنگه چې د متعاقدينو رضامندي يو پټ (باطني) شی دی چې په هغه باندې دخبريدلو لپاره علامه ضروري ده نو شريعت ايجاب او قبول دهغه قائم مقام گرځولي دي، او تعاطی څرنگه چې پخپله پر تراضي باندې دال دی نو ځکه بغير ايجاب او قبول دغه بيع منعقد کيږي.

فائدہ : خرید و فروخت خرنگہ چہ پہ ژبہ سرہ کیري همدارنگہ د ضرورت په وخت کې د خط او کتابت لپرلو په ذریعہ سرہ هم کیري ، په دي شرط چہ خریدونکی شی او دهغه قیمت د لیکلو په ذریعہ په مناسب ډول متعین کړای شي او په معامله کي داسي اېهام پاتی نه شی چہ په آینده کې د نزاع (جگړي) اندېښنه وي ، البته د ضروري ده چہ په دي صورت کې به اختړونکی او خرڅونکی شی د سرو او سپینو زرو له قسم څخه نه وي ، اونه به دواړه له یوه جنس څخه وي ځکه چي دهم جنس شيانوپه خرید او فروخت کې د سامان او قیمت قبض کول په یوه مجلس کې ضروري دی ، خرنگه چہ د خط اولیک په ذریعہ خرید او فروخت صحیح دی همدارنگه د ټيلي فون حکم هم دغسي دی ځکه چہ خط او ټيلي فون دواړه پخپلو کې قریبی مماثلت سره لري ، او ظاهره ده چہ همدارنگه د فیکس په ذریعہ باندې هم د خرید او فروخت معامله جائز شي . په اوسنۍ زمانه کې چہ د فون یا فیکس او مراسلت په ذریعہ په ملک کې دننه یا بهر له یوه ښاره بل ښارته کوم خرید و فروخت کیري هغه جائز او صحیح دی . (جدید تقی سائل ۲۷۰ ص).

(۴) یعنی له متعاقدينو څخه چہ کوم یو د بيع ايجاب وکړي نو هغه بل ته اختیاری چہ کله مبيع دکل ثمن سره په همدغه مجلس کې قبول کړي او یا یی په همدغه مجلس کې رد کړي ، خو که چیرته دهغه بل له قبلیدو څخه مخکي له متعاقدينو څخه یوه شي له مجلس څخه ولاړ شي نو دهغه اول کس ايجاب باطل یږي ، نو ځکه هغه بل بیا قبول نشي کولای ځکه چہ ولاړیدل د اعراض او رجوع دلیل دی اوله متعاقدينو څخه هر یوه لره دهغه بل له قبلیدو څخه مخکي د اعراض او رجوع حق شته ، همداحکم د هر هغه عمل دی چہ پر اعراض باندې دال وي .

فائدہ : شریعت مقدسه د خرید و فروخت په وخت د ايجاب او قبول لپاره اتحاد مجلس ضروري گڼلی دی خودغه اتحاد عام دی که حقیقي وي او که حکمي ، حقیقي خو ظاهر دی او د حکمي صورت دادی چہ په یوه مجلس کې ايجاب وشي او مشرتري ته په مناسبه طریقه (د خط یا پیغام رسوونکي په ذریعہ) اطلاع (خبر) ورکول شي ، په موجوده زمانه کې فقهاء کرام د انسانۍ ضروریاتو او حاجتونونو په وجه د ټيليفون په ذریعہ بيع شرا او طلاق هم په دغه قسم کې شمارلي دي نو ځکه د ټيليفون په ذریعہ که دیوشي په باره کې باقاعده ايجاب او قبول شوي نو دا بيع شرعاً نافذ العمل گرځي . (حقانیه جلد ۳۰ صفحه).

تنبیه : دامام شافعی رحمته الله علیه په نزدیکار قبول د مجلس تر ختمیدو پوري نه اوږد پري بلکې په ايجاب پوري متصل قبول ضروري دی ، د احنافو په نزدیکار قبول د مجلس تر پایه شته ځکه چہ له ايجاب وروسته هغه بل عاقلدره په قبولولو کې د غور او فکر ضرورت دی نو ځکه د مجلس تر پایه پوري په مهلت (فرصت) نه ورکولو کې حرج عظیم دی او حرج مدفوع بالنص دی الله تعالی فرمایي : (و نا غفل غلښم فی الذین من حرج)

(۵) کومو بیسو ته چہ اشاره ونه کړای شي هغوته ثمن مطلقه ویل کیري ، په ثمن مطلقه سره بيع ناجائزه ځکه چہ د مبیعه یا ثمن مقدار که چیرته مجهول وي او دهغه طرفته اشاره هم ونه کړای شي نو دشمن یا مبیعه جهالت راځي چہ دایا مفضی و نزاع (جگړې) ته ده او د اقاعدہ ده چہ کومه بيع مفضی و نزاع (جگړې) ته وي هغه ناجائزه ده نو ځکه دشمن (بیسو) وصف او مقدار معلومول ضروري دی .

تقييه: مصنف رحمه الله دوصف لفظ وټس ته مضاف کړی دی دې خبرې ته یی اشاره کړې ده چې دوصف معلومول یو اڅي په ثمن کې شرط دی په مبیعه کې شرط نه دی، مگر دمقدار معلومول په ثمن اومبیعه دواړو کې شرط دی. ځکه نومصنف (عذر) مطلق ذکر کړ ثمن اومبیعه ته یې نه دی مضاف کړی.

تقييه: په خریداو فروخت کې دشمن اومبیعه ترمنځ په څوډوله فرق شوی دی: ۱-دراهم، دنانیر اونوبت دهیسه لپاره ثمن دي که دوی پخپل منځ کې سره تبادلې شي او که دکوم بل سامان په بدله کې وي. ۲- که قیمې شي دمثلي شي په عوض کې وي نو هغه مثلی شي ثمن کیږي اوقیمې شي مبیعه کیږي مثلاً پسه دغنم په عوض خرڅ کړي نو غنم څرنگه چې مثلی شي دی نو غنم ثمن کیږي او بزه (پسه) مبیعه کیږي. ۳- که له دواړو طرفو څخه سره یاسپین زروي یا له دواړو طرفو څخه قیمې سامان وي یا له دواړو طرفو څخه مثلی سامان وي نو پر دې م شې چې (ب) یا (علی) داخل وي چې په عربی زبان کې دعوض په معنی راځي هغه شي ثمن گڼل کیږي او هغه بل شي مبیعه مثلاً وایې: بعث هذه الفضة بهذا الذهب) نوسره زر ثمن کیږي اوسپین زرمبیعه، یا وایې چې: بعث هذه البقرة بهذه الشاة) نو پسه ثمن شو او غویی مبیعه شو.

(۶) قوله: متراى لا يشرط ذلك فى مشارالیه، یعنی دمیعی او ثمن طرفته که چیرته متعاقدينو اشاره وکړه مثلاً غنم ته یی اشاره وکړه وې ويل مادغه غنم خرڅ کړي دي دهغو دراهم په عوض کې چې ستا په لاس کې دي، نو دا بیع جائزه ده په دغه صورت کې دعوضینو مقدار اوصف د معلومولو ضرورت نشته (مثلاً دایانول چې غنم څو سیره دي یا درهمونه پنځه دي یا لس دي او یا درهمونه سمرقندي یا بخاري دي) ځکه چې دعوضینو جهالت داشاره په وجه رفع شو ځکه چې اشاره د معلومولو په اسبابو کې تر ټولو ابلیغ سبب دی نو ځکه دنزاع (جگړې) احتمال نشته.

تقييه: البته په ربویه مالونو کې اشاره نه ده کافي چې کله دغه مال دخپل جنس په بدله خرڅ کړل شي بلکې مقدار معلومول ضروري دی ځکه چې درېوا احتمال شته مثلاً غنم دغنم په عوض خرڅ کړي یا اوربشې داوربشوپه عوض خرڅ کړي نو دا ناجائزه ده ځکه چې داربویه مالونه دي په ربویه مالونو کې ددود (ربوا) داحتمال په وجه اشاره نه ده کافي بلکې مقدار معلومول ضروري دی.

(۷) وضع ثمنې حال رواجې معلوم (۸) ومطلقه علی التقاد الغالب وان اختلف التقاد فسدان لم ییسر حدھا

ترجمه: اوصحيح ده بیع په نقد وپیسو سره او په معلومه موده سره او مطلق ثمن محمول کیږي پر غالب نقد باندې او که نقدو مختلف و نو بیع فاسد یږي که چیرته بیان شوی نه و وپوډو دی.

تشریح: (۷) یعنی بیع په ثمن حال (یعنی نقد وپیسو) سره هم جائزه او په ثمن مؤجل (قرض) سره هم جائزه ځکه چې دالله تعالی ارشاد **إِذَا لَمْ يَلْعَنِ اللَّهُ الْبَيْعَ** مطلق دی په هغه کې دقرض اونقدوتخصیص نشته نو ځکه دواړه صورتونه جائز دي، خو په صورت دتاجیل (قرض) دمودي معلومول ضروري دی چې مفضي ونزاع (جگړې) ته نه شي ځکه چې دمودي دنه معلومولو په صورت کې دمتعاقدينو ترمنځ نزاع راتلاى شي مثلاً بائع په یوه میاشت کې دننه پیسې غواړي او مشتری یو کال وروسته پیسو وړ کولو ته تیار وي.

(۸) په بيع کې که يې چيرته ثمن مطلق پريښودل (له اطلاق ثمن څخه مطلب دادی چې دپيو مقدار خو معلوم کړي مگر صفت يې ذکر نه کړي مثلاً داسي ووايې : مت مک مندره درهمه او حال دا چې په ښار کې مختلف قسم درهمونه دي) شارحينو ددې څلور عقلی صورتونه بيان کړي دي چې په ښار کې که نقد مختلف وونو، دغه اختلاف به يې په رواج او ماليت دواړو کې دي يا به يواځې په ماليت کې وي په رواج کې به نه وي او يا به يواځې په رواج کې وي په ماليت کې به نه وي يا خو په رواج او ماليت کې اختلاف نه وي البته په نامه کې اختلاف وي لکه مصري درهمونه، دمشقې درهمونه وغيره .

نوله مذکور څلورو صورتونو څخه دا ټول صورت حکم صاحب کتاب بيان کړی دی چې ويلي يې دي : ومطلقه علی الفد العال، يعنې په ښار کې چې کومه پيسه زياته رواج وي مشتري به هغه ورکوي، ځکه زياته رواج زياته متعارفه وي او المعروف لکه مشروط داسي وي نوگويامتعاقدينو د عقد په وخت زياته هروچه پيسه شرط کړي ده، ددوهم صورت حکم يې داسي بيان کړی دی : وان اختلف القود (ی مالیه دور الزواج) يعنی نقد که چيرته په ماليت کې مختلف وو په رواج کې مختلف نه وونودايې فاسده ده ځکه چې دامفضي ونزاع لره ده ځکه چې مشتري دکم ماليت والايسې ورکوي اوبائع ذريات ماليت والاغواړي، البته که يې په همدغه صورت کې له نقدو څخه يو بيان کړي معلوم يې کړي نو يابيع صحيح ده ځکه چې اوس دا بيع مفضي ونزاع لره نه ده، دريم او څلورم صورت صاحب کتاب نه دي بيان کړي حکما هغه دواړه ټول صورت په ټول جائز دي ځکه چې مفضي ونزاع لره نه دي .

(۹) وياع الطعام كيلو جزا او بائع او خري عينه لغيره (۱۰) اوس باع صرة كل صاع بدرهمه صاع (۱۱) ولو باع ثلثا و ثوبا كل صاع او ذرا غير درهم فسد في الكل (۱۲) ولو بيس الكل صاع في الكل.

توجه : او خرڅولای شي غله په پيمانه سره . په اندازه (اټکل) سره او په معلوم لوښي يا معلومه ډبره سره . چې مقدار يې معلوم نه وي او که چا خرڅه کړه دغلي کوټه هره کاسه په يوه درهم نودايې صحيح ده په يوه کاسه کې، او که يې خرڅه کړه (رهمه) دپسوياتان دکپړو هر په ياهرگزي يوه درهم نودايې په کل کې فاسديږي، او که يې کل بيان کړل نو بيع صحيح کيږي په کل کې .

توضيح : (۹) بيع الطعام (له طعام څخه مراد په عرف کې غنم او اوږه دي) مکائله (يعنې په پيمانه) هم جائزه او مجازفه (يعنې په اټکل او اندازه) سره هم جائزه ده، او په کوم معلوم لوښي سره هم جائزه چې مقدار يې معلوم نه وي همدارنگه په معلوم کاني (ډبره) سره هم جائزه ده چې مقدار يې معلوم نه وي . مگر دا خبره ياد ساتئ چې بيع مجازفه هغه وخت جائزه ده چې له خپل جنس نه غيرو مثلاً غنم دجوارو په مقابل کې خرڅ کړای شي او که چيرته له خپل جنس سره وي مثلاً غنم دغنمو په عوض کې خرڅ کړای شي نو يادايې جائزه نه ده ځکه چې په دغه صورت کې درېوا احتمال دی چې ناجائزه ده .

(۱۰) که چا صبره طعام (دغلي کوټه) خرڅه کړه هره کاسه ديوه درهم په عوض کې نو که يې چيرته دکوټي کل صاع ونه ښودل اونه يې په همدغه مجلس کې پيمانه کړه چې مقدار يې معلوم شي نو په داسي

صورت کې دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد څرنگه چې کل صاع معلوم نه دي نو کل ثمن هم معلوم نه دي نو د جهالت مبيع او ثمن په وجه ایجاب او قبول د ټولې کوټې خواته گرځول متعذر دی نو ځکه د اقل معلوم یعنی یوې کاسې خواځه گرځول کیږي نو په یوه کاسه کې مبيع صحیح ده په دانوره باقی کې نه ده صحیح، البته که یې چیرته د کوټې ټولې کاسې وروښودلې یا یې په همدغه مجلس کې پیمانه کړي نو څرنگه چې جهالت د مبيع رفع شو ځکه نو دا مبيع په ټولو کاسو کې دغلې صحیح شوه، د صاحبینو رحمهما الله په نزد په دواړو صورتونو کې مبيع صحیح ده ځکه چې په دغه مبيع کې چې کوم جهالت دی دهغه رفع کول د بائع او مشتری دواړو په لاس دی نوله دوی څخه هریو په همدغه مجلس کې ناپ کولای شي هغه جهالت رفع کولای شي نو ځکه دغه جهالت مفضی و نزاع لره نه کیږي.

فائده: د قوت دلیل په اعتبار سره دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی، او من حیث التیسیر (د آسانیا) په وجه د صاحبینو رحمهما الله، قول راجح دی لعمال العلامة ابن عابدین رحمته الله علیه: (قوله وبغنی) عزاه فی الشریة الی البرهان وفی النهر عن العیون وبه یفتی لالضعف دلیل الامام بل تیسرا علی الناس وفی البحر و ظاهر الهدایة ترجیح قولهما لآخره دلیلهما کما هو عادتہ قلت لکن رجح فی الفتح قوله وقری دلیلہ علی دلیلهما د نقل ترجیحه ایضا العلامة قاسم دن الکافی والمحبوبی والسفی و صدر الشریعة ولعلہ من حیث قوة الدلیل فلاینافی ترجیح قولهما من حیث التیسیر لم رأینہ فی شرح الملتنقی افاد ذالک و ظاهره ترجیح التیسیر علی قوة الدلیل (رد المحتار ج ۳ صفحہ ۳۱)

(۱۱) کله بفتح الشاء دپسو نورمې ته ویل کیږي مگر د احکام او بنانو، غوایانو، هر هغه شي ته شامل دی چې دهغه په تبعیض کې ضروري، یعنی که چا د پسونورمه خرڅه کړه هر پسه دیوه درهم په عوض نو د صاحبینو رحمهما الله، په نزد دا مبيع په ټوله رمه کې جائزه د صاحبین رحمهما الله، رمه دغلې پر کاسه باندې قیاسوي، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد په یوه کې هم جائزه ده، دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد په ټوله رمه کې دا مبيع ځکه جائزه نه ده چې مبيع او ثمن مجهول دي ځکه چې دپسو نوم معلوم تعداد (شمیر) نه دی معلوم نو د سابقه مسئلې په ډول په یوه کې خوباید چې جائز وای حال دا چې په یوه کې هم جائزه دی، دا ځکه چې په پسونو کې فرق دی مشتری به اعلی پسه غواړي او بائع به ادنی درجه پسه ورکوي نو په همدې وجه چې دامفضي و نزاع لره کیږي په یوه کې هم جائزه دی.

همدارنگه که چاکې په گزونو سره خرڅه کړه هریو گزدیوه درهم په عوض کې نو دا مبيع د صاحبینو رحمهما الله، په نزد په ټوله کپړه کې جائزه او دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد په یوه گزه کې لاهم جائزه نه ده دا ځکه چې په پخوا زمانه کې به کپړې په لاس جوړیدلې چې هر گز به یې دپسو نو په ډول له بل گز څخه مختلف وو، ځکه نو په یوه گزه کې لاهم جائزه نه ده.

فائده: په پورتنيو دوو مذکورو مسئلو کې هم د آسانیا په وجه د صاحبینو رحمهما الله پر قول باندې فتوی ورکوله کیږي لمانی تنویر الابصار و شرحه: ولسر فی الکلی فی بیع اللؤلؤ و بیع کل شاة او ذراع و کلوا کله الحکم فی کل معدود و مغارة و صحهه فیها فی الکلی و بقولهما فی تیسرا، قال العلامة ابن عابدین رحمته الله علیه: و احازوا فی الکلی کما لو علم فی المجلس بکل القول و به یفتی (الدر المختار مع الشامیه: ج ۳ صفحہ ۳۲).

(۱۲) اوکه په پورتنیو ډریو (۲) مسئلو کې د ټولو تعداد (شیر) په مجلس کې بیان کړي مثلاً ووايي چې سل پسونډه د سلو درهمونو په عوض کې یا سل گزه کپړه د سلو روپو په عوض نو دا بیع صحیح کیږي ځکه چې په دغه صورت کې جهالت نه پاتېږي نو په دې وجه چې مفضي و نزاع لره نه ده دا بیع صحیح او جائز ده.

(۱۳) لولونقص کیل اغلېحضنه او منځ زمانه لایلیالبع (۱۳) لولونقص ذراع احد بکل الس بربرک (۱۵) او ان راد للمختبر ولایحیالناع (۱۶) ولولوال کل ذراع یکذا نقص اغلېحضنه اولرک وان اذا غلّه کل ذراع یکذا الوصح (۱۷) وصدع عشرة ادرغ سداب لاسبه.

توجه: که چیرته پیماننه کمه شوه نو یادی د هغې پاتي حصی په عوض رانیسي یادی پرېږدي او که زیاته شوه نو هغه دبائع ده. او که په کپړه کې یو گز کم شوی یادی په پوره ثمنو سره رانیسي یادی پرېږدي، او که گز زیات شوی نو هغه د مشتري دی او بائع لره اختیار نشته، او که یی ورته وویل چې هر گز په دوه مرده دی هغه کپړه کمه شوه نو یادی د هغې پاتي حصی په عوض رانیسي یادی پرېږدي، او که زیاته شوه ټول تان دي رانیسي هر گز په دوه مرده قیمت یادی پرېږدي او بیع فاسده ده په لسو گزونو کې د کورنډ په حصو کې ..

توضیح: (۱۳) که یو چادغلې کوټه واخیستله په دې شرط چې داسل کاسې دي د سلو روپو په عوض. بیا په ناپ کیدو سره معلومه شوه چې دا غله ترسل کاسې کمه ده مثلاً (۹۰) کاسې دي نو مشتري لره اختیار دی که غواړي چې دامو جوړه غله درو په مقدار رانیسي یعنې (۹۰) کاسې دي د (۹۰) روپو په عوض رانیسي او که غواړي چې بیع فسخ کړي ځکه چې په دا ډول پردي باندې د عقد تر تمام کیدو مخکې تفرق معامله لازم یږي ځکه چې دده مطلوب سل کاسې دي نو د باقی لسو کاسو لپاره به کوم بل خریدار ته څي او که چیرته غله ترسلو کاسو زیاته شوه مثلاً یو سولس کاسې شوه نو هغه زیاته دبائع ده ځکه چې بیع پر مقدار معین (معلوم) باندی واقع شوې ده چې هغه عقد زائد لره شامل نه دی.

(۱۴) که یو چاپه دي شرط کپړه رانیوله چې دامثال سل گزه ده د سلو درهمونو په عوض، یا یې ځمکه رانیوله مثلاً په دې شرط چې دا ځمکه سل گزه ده د سلو درهمونو په عوض، اوس داسي وشول چې دامذکوره کپړه یا ځمکه دمذکور مقدار څخه کم وختل نو مشتري لره اختیار دی چې یادی په پوره مسمی پیسو سره رانیسي یادی پرېږدي ځکه چې ذراع عبارت دی له اوږده او ساره څخه او اوږده او ساره اوصاف دي او داوصافو په مقابل کې ثمن نه وي نو ځکه دمیبع دوصف د کموت یا زیادت په صورت کې په پیسو کې کموت او زیادت نه کیږي.

(۱۵) او که تر مذکور مقدار کپړه یا ځمکه زیاته شوه نو هغه د ثمن مسمی په عوض کې د مشتري کیږي ځکه چې زیادت ذراع وصف دی چې په مقابل کې یې ثمن نه وي او بائع لره اختیار نشته ځکه چې دا داسي دی لکه یو څوک چې معیوب میبع خرڅ کړي او د هغه عیب له حساب څخه ثمن مقرر کړي وروسته میبع غیر معیوب شي نو په هغه صورت کې بائع لره دبیع دفسخ کیدو اختیار نشته همدارنگه په پورتنی مذکور صورت کې هم بائع لره دبیع دفسخ کیدو اختیار نشته.

(۱۶) که چا د هر گزه قیمت وروښود مثلاً سل گزه څمکه یې خرڅه د سلو درهمو نو په عوض هر یو گز دیو درهم په عوض، اوس چې یې څمکه یې په گزونو کړه هغه کمه وخته مثلاً پنځه نوي گزه شوه نو مشتري لږه اختیاری چې یا موجوده څمکه په هغونه پیسورانیسي یعنی په پنځه نوي درهمو نوی رانیسي څکه چې ذراع (گز) که څه هم وصف دی مگر د لته د هر گزه د قیمت په معلومولو سره اصل شو گویا هر گز مستقله کپه ده نو څکه د گزه په کمبوت یا زیادت سره په پیسو کې هم کمبوت او زیادت راځي، او یادي پر یادي په وجه د تفرق د عقد، څکه چې د دغه اختونکي مقصود سل گزه وونو چې هغه یې پوره ونه موندل نو خامخابه دی د هغو پنځو گزونو اختلو لپاره کوم بل خریدار ته ورځي او که څمکه تر مذکور مقدار زیاته شوه مثلاً یو سلو گزه شونو مشتري لږه اختیاری که غواړي ټوله څمکه دي رانیسي هر گز دیو درهم په عوض، څکه چې ټول گزونه د سلو درهمو نورانیو لپه صورت کې هر گز دیو درهم په عوض کې نه شو، او که غواړي بیع دي فسخ کړي څکه ټول گزونه پر مشتري باندي د لازم کیدو په صورت کې د مشتري ضرر (تاوان) دی څکه چې که څه هم ده ته لس گزه زیاته کپه ملاوړي مگر بیسي خوبه هم هغومره زیاتي ورکوي او مشتري ته د سلو گزونو کاتولو اختیار نه ورکول کیږي څکه چې د بائع په حق کې تفریق بیع دی چې ناجائز دی.

(۱۷) که چاله سل گزه سرای څخه لس گزه خرڅ کړل نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د بیع فاسده ده او د صاحبینو رحمهما الله په نزد جائز ده، او که چا د سرای له سلو حصو څخه مثلاً لس حصي خرڅي کړي نو په اتفاق سره جائز دی، په اول صورت کې د صاحبین رحمهما الله دلیل دادی چې د سرای له سلو گزونو څخه د سلو گزونو خرڅول د هغه سرای لسمه حصه خرڅول دی چې کله لسمه حصه خرڅول په اتفاق جائز دی نو له سلو گزونو څخه لس گزه خرڅول هم جائز کیږي، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه دلیل دادی چې گز د هغی آلي نوم دی چې په هغه سره شی ناپ کیږي څرنگه چې دلته دغه معنی متعذره ده نو څکه مجاز له گزه څخه هغه څمکه مراد کیږي چې په گز سره ناپ کیږي او پر څمکه باندي د گز اطلاق هغه وخت کیدلای شي چې کله هغه معین او مشخص وي څکه ناپول فعل محسوس دی محل محسوس غواړي نو دلته خولس گزه غیر معلوم دي څکه چې دانه ده معلومه چې د سرای له کوم جانب څخه لس گزه مراد دي، او د جهالت مفضي و نزاع لږه دی څکه چې بائع به وایی زه لس گزه د سرای له فلان جانب څخه درکوم او مشتري به وایی چې نه زه یې له هغه بل جانب څخه غواړم نو څکه د بیع فاسده ده، خلاف له سلو حصو څخه چې هغه امر عقلی دی محل محسوس نه غواړي نو دغه لس حصي په ټول سرای کې مشاعراً کیږي او مشتري له بائع سره په ټول سرای کې د سلو حصو په اندازه شریک گڼل کیږي څرنگه چې په دغه صورت کې داسي جهالت نشته چې مفضي و نزاع لږه شي نو څکه دغه صورت جائز دی.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله قول مفتی به دی، څکه چې د دغه جهالت رفع کول د متباینو په لاس دی چې د مبییعی خای متعین او معلوم کړي لعافی الدر المختار: و قد بیع عشرة اذرع من مائة فراع من دارٍ او حمام وصحاحه وان لم یسه حبلها علی الصبح لان اذ التهایدهما لا یفسد بیع عشرة اذرع من مائة سهم اتفاقاً لشیوع السهم، قال اس عابدین رحمته الله علیه: حاصله انه اذا سعى حمله الدر عن صاحبه لا یحور عندهما للجهالة والصحیح الحراز عندهما لانهما جهالة بیدعما ای المتعینان از التهاان تقاس کلها بالعلم نسبة العشرة لعلهم المبیع، (الدر المختار مع الشامیه ۳۵۸).

خو مولانا مفتی غلام قادر نعمانی صاحب مدظلہم فرمایلی دي چې په اوسني زمانه کې فتوی د امام صاحب رحمہ اللہ پر قول مناسبه ده لکه چې فرمایي (القول الرابع هو قول صاحب رح لکن الفتوی علی قول ابي حنیفہ رحمہ اللہ فی زمانہ الباقی فی هذه المسئلة (بیع الدار والحمام) لا یسمی فی الاسواق الکبیرة والبلدان لان جوانها متفاوتة قیمة والفساد والنزاع فی هذه الامان اکثر) (القول الرابع: ص ۲۰۸/۲۰۹)۔

(۱۸) (ولو اشترى عدلاً غلیاً ثمة عشرة اوب نقص اوز افسد (۱۹) (ولو بیع لکل ثوب ثماً ونقص صح بقدره) (۲۰) (وخیروا وازاد فسد (۲۱) (ومس اشترى ثوباً غلیاً ثمة عشرة اذ غل غل ذراعاً بعد رهم اخذه بعشرة فی عشرة ونقص بلا حیار وبعشرة فی تسعة ونصف بخیار)۔

توجه: که یی رانیوه یوسر بسته گاټ په دي شرط چې دالس کپري دي بيا هغه زيات ياکم شونو دا بيع فاسده ده، او که یی بیان کړي دهرې کپري قيمت بيا هغه کم شونو دا بيع صحيح ده دهغه په اندازه او اختيار وړ کول کپري او که زيات شونو بيع فاسد ږي او که چايوه کپره رانیوه په دي شرط چې هغه لس گزه ده ده رگزه ديوه درهم په عوض نور ادي نيسي دلسو درهمو په عوض دلسم نیم گزه په صورت کې بغير اختيار او په نه (۹) درهمه دنه نیم په صورت کې په اختيار سره.

تشریح: (۱۸) که یو چاد کپو وسر بسته (گاټ) په سل درهمه په دي شرط واخيست چې دالس کپري دي دهرې کپري ثمن یی نه دی بیان کړی بيا هغه کپري تر لسو کمي یا زیاتي وختي مثلاً نه یایو ولس کپري شوې نو په دواړو صورتونو کې دا بيع فاسده ده ځکه په اول صورت کې چې کومه کپره معدومه ده دهغه قيمت معلوم نه دی نو د موجوده کپرو ثمن هم نه معلوم ږي نو د جهالت ثمن په وجه دا بيع فاسده ده او په دوهم صورت کې (چې کپري تر لسو زیاتي شي) هم دا بيع فاسده ده ځکه چې په دغه صورت کې دانه ده معلومه چې مبيع کومى لس کپري دي او کومه یوه کپره به مشتري بيرته واپس کوي نو د مبيعى دمجهول کيدو په وجه بيع فاسده ده.

(۱۹) که یو چا وویل چې دا (گاټ) زه له تا څخه رانیسم په دي شرط چې په دي کې لس کپري دي دلسو درهمو په عوض، هر کپره دلسو درهمو په عوض يعنې دهرې کپري ثمن یی بیان کړی بيا داسي وشول چې کپري کمي وختي مثلاً نه کپري یې وموندلې نو د موجوده کپرو په اندازه بيع صحيح ده ځکه چې په دغه صورت کې ثمن مجهول نه دي ځکه چې دهرې کپري ثمن یې بیان کړي دي دارنگه یې په معدوم کې قبولیت عقد موجود د عقد لپاره شرط کړی هم نه دی بلکې په عدد (شمير) کې یې غلطی کړي ده نو په همدې وجه چې هيڅ یو فاسد شرط نشته دا عقد صحيح دی.

(۲۰) البته په پورتنی مذکور صورت کې مشتري لره داخیستلو او نه اخیستلو اختیار شته، ځکه چې یواځې داتو (۸) کپرو په اخیستلو سره په معامله کې تفرق لازميږي حال دا چې دده مطلوب پریوه ځای لس کپري وې، او که چیرته په همدغه صورت کې کپري تر لسو زیاتي شي نو بیا دا بيع فاسده ده ځکه چې دانه ده معلومه چې مبيع کومى لس کپري دي او کومه زیاته کپره به مشتري واپس کوي نو د مبيعى دمجهول کيدو په وجه سره دا بيع مضی و نزاع لره ده ځکه فاسده ده.

(۲۱) که یو چا یو تان کپره په دي شرط واخيسته چې هغه لس گزه ده او هر گزه په عوض ديوه درهم کې دی، بيا هغه کپره لس نیم یا نه نیم گزه شوه نو د امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ په نزد په اول صورت کې به یی مشتري په

لس درهمه اخلي بلا اختياره يعنى مشتري لره دفسخ کولو اختيار نه ورکول کيږي او په دوهم صورت کې ده لره اختيار شته که غواړي د نهو (۹) درهمو په عوض دي واخلي او که غواړي دفسخ دي کړي دامام ابو يوسف رحمه الله په نزديکي په اول صورت کې په يووولس درهمه اخلي او په دوهم صورت کې به يې په لس درهمه اخلي او مشتري لره په دواړو صورتونو کې د بيع دفسخ کولو اختيار شته ځکه چې دايې وويل چې هريو گڼه عوض ديوه درهم دهر گڼه په مقابل کې شمن ذکر شوی دی نو ځکه گڼو وصف نه بلکې اصل شونوپه گڼ کې دکمبوت په وجه سره په شمن کې کمبوت نه کيږي ځکه نو د ټولو گڼو نو شمن واجبيږي، دامام محمد رحمه الله په نزديکي په اول صورت کې به يې په لس نيم درهمه اخلي او په دوهم صورت کې به يې په نه نيم درهمه اخلي ځکه چې کله ديوه گڼه په مقابل کې يو درهم دی نو د گڼه دهر جز په مقابل کې به ددرهم هغی مثل جزء وي نو د نيم گڼه په مقابل کې به نصف درهم وي.

دامام ابو حنيفه رحمه الله دليل دادی چې د نصف گڼه عوض کې يې هيڅ قيمت نه دی بيان کړی نو ځکه نيم گڼه بغير قيمت يواځی وصف شمارل کيږي په اصل کې گڼ خپله هم وصف دی مگر څرنگه چې دلته ديوه درهم شرط کيدو په وجه گڼه د مقدار حکم ومونده او په شرط کې يې ديوه گڼه قيد ذکر کړی دی نو ديوه گڼه دکميدو په صورت کې دی خپل اصل يعنى وصفي طرف ته راگرځي نو په همدې وجه نيم گڼو وصف زائد دی چې په عوض کې يې شمن نه وي نو ځکه دانيم گڼه مشتري ته مفت ورکول کيږي نو پر مشتري باندي دلسو درهمو نو په عوض بيع لازميږي او ده ته دفسخ اختيار نه ورکول کيږي ځکه چې په دهغه بيع کې د مشتري هيڅ ضرر نه او په دوهم صورت کې هم څرنگه چې نيم گڼو وصف دی نو په نه (۹) درهمه به يې اخلي مگر څرنگه چې د مبيعي مطلوب مقدار کم دی ځکه چې مشتري څوپوره لس گڼه غوښته او دا کپه لس گڼه نه ده بلکې نه نيم گڼه ده نو ځکه ده ته دفسخ بيع اختيار ورکول کيږي.

فائدة: دامام محمد رحمه الله قول راجح دی لما قال المفتی غلام قادر النعمانی: القول الراجح هو قول محمد رحمه الله وقال العلامة الحنفی رحمه الله: وفي الطحاوی وهو اعدل الاقوال قال الاتقانی وبقول محمد رحمه الله نأخذ انتهى وقال الکمال ثم من الشارحين من اختار قول محمد رحمه الله وفي الخلاصة قول أبي حنيفة اصح انتهى و ذکر تحت قوله فعلية الفتوى فيه ان الفتوى قد تكون على الصحيح لا الاصح او على غير مالم يتون لعالمه من التيسير او جريان التعامل فلا يتم هذا الطريع وقد علمت ما قاله الاتقانی وقال العلامة ابن عابدین رحمه الله: قوله هو ای قول محمد اعدل الاقوال قال الاتقانی وفي غايه البيان وبه لأخذ قال المفتی غلام قادر النعمانی: الرجح هو قول محمد كما قال الاتقانی لان فی زماننا ينقسم الثمن باعتبار حصص الذراع. (القول الراجح ۷/۷۰۰)

فصل

دافصل دهغو شيانو په بيان کې دی چې به يې له بيانه په بيع کې داخلېږي او هغه شيان چې نه داخلېږي.

(۱) يدخل البناء والمفاتيح في بيع الدار (۲) والشجر في بيع الأرض بلا ذكر (۳) ولا يدخل الزرع في بيع الأرض ولا يسمي ولا التفات في بيع الشجر إلا بالشرط (۴) ويقال للبائع أقطعها وسلم المبيع (۵) ومن باع فمرة فبدا صلاحها إلا، صغ البيع ويقطعها المشتري في الحال (۶) وإن غرط ثمرها على التخل فسد.

تر څه: او داخليږي ديوالونه او کيلۍ دمکان په بيع کې، او درخته دځمکې په بيع کې بلاذکره داخليږي، اونه داخليږي کښت دځمکې په بيع کې بي له نوم اخيستلو اونه ميوه ددرختي په بيع کې مگر په شرط سره، او بائع ته به ويل کيږي چې ميوه درو شکوه او مبيعه ماته حواله (وسپاره) که چا خرڅه کړه ميوه که پنځه وه که نه وه پنځه نويې صحيح ده او مشتري به يې فی الحال شکوي او که يې شرط کړه دا چې ميوه به پر درختوباندي پاتي وي نويې فاسديږي.

تشرېح: (۱) يعنی که چامکان (سرای) خرڅ کړنوپه دغه بيع کې عمارت (آبادي) هم داخليږي که څه هم عمارت (آبادي) يې په نامه نه يې يادکړی ځکه په عرف کې د(دار) لفظ صحن (ميدان) او عمارت دواړولره شامل دی همدارنگه دعمار ت اتصال له مکان سره دقرارلپاره دی نه دانقطاع لپاره همدادول دمکان دقلفونو کليانې (چايانې) هم په دغه بيع کې داخليږي ځکه چې کليانې دقلفانو دجزء په ډول دي ولي قلغان بغير دکليانو قابل دگټې اخيستونه دي خوش شرط دادی چې قلغان په په دروازو پوري متصل وي ځکه چې په دروازو پوري غير متصل داوسپني قلغان په اتفاق له نوم اخستو بغير په بيع کې نه داخليږي نو دهغو کليانې هم په بيع کې نه داخليږي.

تنبیه: په دغه باب کې اصل دادی چې دمبيعه نوم چې په عرف کې کوموشيانولره شامل دی هغه شیان دمبيعه تابع او په بيع کې داخل دي همدارنگه هغه شیان چې په مبيعه پوري لپاره دقرارمتصل وي نه لپاره دانقطاع هغه هم دمبيعه تابع او دنوم اخستو بغير په بيع کې داخل دي او هغه شیان چې داډول نه وي هغه بغير دنوم اخستلو په بيع کې داخل نه دي مگر داکه په بيع کې دهغو دداخليدو عرف جاري وولکه دسرای په بيع کې چې دسرای دقلفانو دکليانو (چايانو) په باره کې دداخليدو عرف جاري دی.

(۲) قوله والشجر لى بيع الارض او بدخل الشجر لى بيع الارض، يعنی که چاځمکه خرڅه کړه نو په هغی کې چې کومي درختي دخرمایانوروشيانووي هغه دځمکې تابع او دځمکې په بيع کې داخليږي که څه هم ددرختونوم نه وي اخيستل شوی ځکه چې ددرختو اتصال هم دآبادي په ډول له ځمکې سره دقرارلپاره دی نه دانقطاع لپاره

(۳) يعنی که چاځمکه خرڅه کړه نو په هغی کې ولاړ (شین) کښت په دغه بيع کې نه داخليږي مگر دا چې دکښت په بيع هم تصريح وکړي ځکه چې دکښت اتصال له ځمکې سره دانقطاع لپاره دی نه دقرارلپاره نو ځکه په ځمکه کې کښت دهغه سامان په ډول دی چې په ځمکه کې هسي پروت وي همدارنگه که يو څوک دخرمایانورې ميوه دارې درختي خرڅې کړي نو ددرختوپه دغه بيع کې ميوه نه داخليږي بلکې دبائع حق ده ځکه چې دميوه اتصال دانقطاع لپاره دی نه دقرارلپاره نو دکښت سره مشابه دی، البته که چيرته مشتري له درختو سره دميوې

شرط ولگاوه نو بيا ميوه په مبيعه کې داخليږي.

(۴) البته په پورتنیو دوو مذکورو صورتونو کې بائع ته ويل کيږي چې خپل کښت يا خپله وشکوه مبيعه فارغه کړه مشتري ته يې حواله کړه که څه هم کښت يا ميوه تراوسه پوري دگټې اخستو قابل نه وي ځکه

چې د مشري ملک د بایع له ملک سره مشغول دی نو داداسي دی لکه د بایع سامان چې په هغه ځمکه کې پروت وي نو پریبایع باندې لازم ده چې د مشري ملک فارغ او ورته وسپاري.

(۵) که چامیو خرڅه کړه که دخوراک قابله وي او که نه وي (له قابل انتفاع څخه مراد دادی چې دانسانانو یا حیوانانو دخوړلو قابل وي) په هر صورت دایبع جائزده ځکه چې دامال متقوم او قابل دگټې اختستوی او دامال متقوم بیع جائزه ده په دې شرط چې میوه پردرختو باندې ښکاره شوې وي ځکه چې که چیرته میوه ښکاره شوې نه وي نو په اتفاقی سره یې بیع ناجائزده، خو پرمشري باندې لازم دی چې خپله میوه فی الحال (سمدستي) له درختو څخه وشکوي د بایع ملک (درختې) فارغ کړي او د اجوازهغه وخت دی چې بیع په دې شرط شوي وي چې مشري به خپله میوه له درختو څخه شکوي یا مطلقاً بیع شوي وي دانی نه یې سره ويلي چې میوه شکوم یا یې پرېږدم.

(۶) او که یې دا شرط ایښی وو چې مشري به خپله میوه پردرختو باندې پرېږدي نو دایبع فاسده ده ځکه چې داداسي شرط دی چې عقدیې مقتضي نه دی او دمقتضى العقد خلاف چې کوم شرط په بیع کې راشی هغه عقد فاسدېږي دامام محمد رحمته الله علیه په نزد عموم بلوی په وجه جائز دی او همد اقول مفتی به دی لمقال ابن الهمام فی فتح القدیر: ويجوز عند محمد رحمته الله علیه استحساناً و هو قول الاثمة الثلاثة واختاره الطحاوی لعموم البلوی (فتح القدیر: ۵/ ۳۸۹).

تنبیه: په دغه مسئله کې څه تفصیل شته: (۱) هغه دا چې که چیرته تراوسه پوري میوه پردرختو باندې نه وه ښکاره شوې نو ددې بیع په اتفاق حرامه ده لکه دانن سبا چې د میوه تر ښکاریدو مخکې باغونه په ټیکه وړکول کېږي ددې یو بل ډیر بد صورت داراخي چې هغه باغ دخوکلونو لپاره په ټیکه وړکوي او بایع له مشري څخه دآینده راتلونکو میوو قیمت اوس وصولي داصورت بلکل ناجائز او له نص څخه صریح خلاف دی په حدیث مبارک کې راشی: نهی رسول الله صلی الله علیه و آله عن بيع السبن.

(۲) او که درختو میوه ښکاره کړي وه خو تراوسه پوري پخه نه وه نو د دواړو میوو دبیع درې صورتونه دي: ۱- بیع په شرط د پریکولو داصورت په اتفاق سره جائز دی. ۲- بیع په شرط د پریښودلو (پردرختو باندې) داصورت په اتفاق ناجائز دی ۳- بیع مطلق نه یې پریکول شرط کړی وواو نه یې پریښودل داصورت دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد جائز دی خو علامه شامی رحمته الله علیه لیکلی دي چې که چیرته عاقدین بیع مطلقه وکړي خودبایع او مشري ترمنځ دا خبره معروفة وه چې له بیع وروسته به میوه ترخیدو پوري پریښودله کېږي نو په دغه صورت کې دالمعروف کالمشروط په قاعده سره داصورت هم ناجائز گرځي، مگر ددغې مسئلې یو بل اړخ هغه دی چې دهغه طرفته ځینی فقهائو دعصر توجه کړې ده هغه دادی چې کوم شرط له مقتضاء نقد خلاف وي که چیرته دهغه رواج عام شي نو بیا هغه شرط دعقد مفسده نه گرځي لکه یو څوک چې بایع نکو وایي چې زه دابو تونه په دې شرط را نیسم چې ته به دغوته نعل وړلگوي بیا به یې ماته را کوي ظاهره خبره ده چې دنعل لگولو شرط دعقد دمقتضاء خلاف دی خو څرنگه چې ددغه شرط رواج عام شوی دی ځکه نو دا شرط جائز دی ددې قاعدې تقاضا ده چې د میوه پریښودلو شرط چې کله رواج

شوی دی نو په دغه وخت کې که چیرته په عقد کې صراحتاً د پریښودلو شرط ولگول شي نو دا خانافه نزد د عقد صحیح کیږي ځکه چې دا شرط مفضي و نزاع لره نه گرځي. ۳- او که چیرته میوه په پوره ډول نه یې ښکاره شوې تر اوسه لاشه حصه ښکاریدل باقی دی نو په دغه صورت کې امام محمد رحمته الله علیه بیع ناجائزه بللې ده لیکن متاخرین احناف دایع جائزه گڼي د جائز کیدو وجه یې داده چې په دغه صورت کې معدوم د موجود تابع گرځي بیع صحیح کیږي (تقریر مرتضی للشیخ الاسلام مفتی محمد تقی عثمانی مذهب ۹۰/۱)

فائده: لیکن د پورتنی مذکور صورت یوه بله حیل هم شته چې بلا اختلافه جائزه ده هغه داده چې دامعامله دي د ځمکې د اجاري په ډول وکړای شي مثلاً د میوې قیمت زر (۱۰۰۰) روپۍ دي نو اته سوه روپۍ دي د میوې قیمت وگڼل شي او په دوه سوه روپۍ دي ځمکه په اجاره ورکړي د اجاري موده دي هغه معلومه کړي کومه چې د میوې د پخیدو و آخرې موده وي نو په دغه صورت کې به د میوې پر درختو باندې پریښودل جائز شي خو په دې کې د ضروري ده چې د میوې بیع دي مخکې او اجاره دي وروسته وکړای شي. (کفایت المفتی: ۸/۳۴).

(۴) د لوستنې مهارت لاندې مضمون (۸) کښې نړۍ نښله و بالایی فشره (۹) و اجرة الکمال علی النافع و اجرة تقبالتن (۱۰) و زوزنه علی الفشتری (۱۱) و من باع بعلقه بنی سلیمه او لا و الا سلیمانما.

ترجمه: او که یې استثناء کړې له هغو څخه معلومې پیمانې نو دایع صحیح ده لکه د غنمو بیع پخپلو وړو کې او د لویا بیع پخپلو پوستکو کې او د ناپوونکي (تول کوونکي) اجرة (مزدوري) پر بایع باندې ده او درو یو د صافولو (معلومولو) اجرة او د هغو د وزن کولو اجرة پر مشرترا باندې دی او که چا خرڅ کړ سامان درو یو په عووض نو هغه دي روپۍ اول ورکړي که نه دواړه دي یو ځای سره ورکړي.

تشریح: (۷) یعنې د جائزه ده چې پر درختو باندې موجوده میوه خرڅه کړي اوله هغو څخه معلومې پیمانې (کیلو) مستثنی کړي مثلاً د ډول ورته ووايي چې پر درختو باندې میوه پرتا باندې خرڅوم پرته له لوسیمانو (کیلو) چې هغه په دې بیع کې داخل نه دي هغه زه دخپل ځان لپاره وړم، ځکه چې دکوم شي په باره کې چې انفراداً عقد صحیح وي هغه شی له عقد څخه مستثنی کول هم صحیح دی مگر حسن بن زیاد رحمته الله علیه له امام ابو حنیفه رحمته الله علیه څخه روایت کړی دی چې دایع جائزه نه ده امام طحاوی رحمته الله علیه هم هغه قول ته تگ کړی دی ځکه چې د مذکور پیمانوله استثناء وروسته دانه ده معلومه چې د مشرترا لپاره باقي میوه څومره پاته کیږي او داهم نه ده معلومه چې د مشرترا لپاره څه هم پاته کیږي که نه نو دمیبعه د مجهولیت یا معدوموالي په وجه دایع جائزه نه ده.

فائده: ظاهر روایه راجع دی لافال المفتی غلام قادر النعمانی: القول الرابع هو ظاهر الرواية ذكر صاحب الهداية دليل ظاهر الرواية آخر او هذا يشير الى اختياره وترجيحه كما هو دأبه. (المقول الرابع: ۱۰/۲).

(۸) قوله کښې نښله ای کصحة بیع نر. یعنې لکه خرنگه چې بالا مذکور بیع جائزه ده همدارنگه غنم په خپلو وړو کې اولو ییا پخپلو پوستکو کې خرڅول هم جائز دی ځکه چې دامال متقوم او قابل دگټې دی ځکه

نود هغو بیع جائزه ده مگر شرط یې دادی چې دخپل جنس خلاف یې خرڅ کړي مثلاً د جوارو یا اوریشوپه عوض کې او که چیرته غنم د غنمپه عوض کې خرڅ کړي نو دایا ناجائزه دی لاحتمال الربا .

فائده : او که خالص غنم د ویرتو تر غنمون زیات وونیو یا جائزه د لعافی الشامیه : اذا باع بئیل الرای بالمرع سبله فانه لایجوز اذا لم یکن الحب الخالص اکثر اما اذا کان اکثر یکن الزائد بمقابلۃ الشئ فیجوز (رد المحتار: ۴/۳۶۴).

فائده : د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ په نزد د بیع ناجائزه ده ځکه چې مبیعه مستوره او له سترگو نه غائبه ده داداسي ده لکه د پسه په تیانو کې شیدې خرڅول چې بیع یې ناجائزه ده ، احناف وایې چې مستوره خویشکه چې ده مگر معدومه نه ده نو ځکه دایع جائزه ده .

(۹) یعنې د مبیعه د ناپوونکي اجرة (مزدوري یا حق الزحمة) پر بایع باندي دی ځکه چې د تسلیم مبیعه لپاره ناپول ضروري دی او تسلیم د مبیعه دبایع پر ذمه دی نو ناپول او دهغه اجرة هم دبایع پر ذمه کیږي ، او د ثمنو معلومولو (صافولو) اجرة او دهغو د وزن کولو اجرة پر مشرتي باندي دی ، له امام محمد رحمۃ اللہ علیہ څخه یو روایت دی چې د ثمن معلوموونکي اجرة هم پر بایع دی ځکه چې ثمن نقدول بائع ته له سپارلو وروسته کیږي نو اوس خو بایع دي ته ضرورت لري چې د سمو او خرابو ترمنځ امتیاز وکړي چې معیوبې پیسې بیرته مشري ته ورواپس کړي .

فائده : مگر مفتی به قول هغه دی کوم چې مصنف رحمۃ اللہ علیہ ذکر کړی دی چې د ثمنو (صافولو) اجرة پر مشرتي دی ځکه پر مشرتي باندي لازم دی چې بائع ته صاف درهمونه حواله کړي دا چې صافول د پیسو د مشرتي پر ذمه دی لهدا د صافولو اجرة هم د مشرتي پر ذمه کیږي خو دا هغه وخت چې کله بائع پیسې قبض کړي نه یې که نه یې پر بایع باندي دی لمالی الجوهره وروایي ابن سماعه عن محمد انه علی المشتري لان حق البائع علیه الجادو علیه تسليمها الیه فلزمه اجرة وهذا اذا كان قبل القبض وهو الصحيح اما بعده فعلى البائع (الجوهره: ۴/۳۴۲) وقال ابن عابدين رحمۃ اللہ علیہ : وانما الثاني فهو ظاهر الرواية وبه كان يفتي الصدر الشهيد وهو الصحيح كما في الخلاصة (رد المحتار: ۴/۳۶۴).

(۱۰) قوله ووزنه على المشتري اي واجرة وزن الثمن على المشتري ، يعنې د ثمنو د وزن کوونکي اجرة په اتفاق د ثلثو روا اما مانو پر مشرتي باندي دی ځکه چې د پیسو تسلیمول د مشرتي پر ذمه دی نو د پیسو وزن کول او د وزن کوونکي اجرة هم د مشرتي پر ذمه کیږي ، لعل ابن عابدين الشافعي رحمۃ اللہ علیہ : وانما كون اجرة وزن الثمن على المشتري فهو باتفاق الائمة الاربعة وبه كان يفتي الصدر الشهيد وهو الصحيح (رد المحتار: ۴/۳۵۴).

(۱۱) یعنې که چا سامان د پیسوپه عوض خرڅ کړ نو مشرتي ته ویل کیږي چې مخکې ته پیسې را کړه ځکه چې د مشرتي حق په مبیعه کې متعین شو نو مشرتي ته د پیسو ورکولو حکم ورکول کیږي چې دبایع حق بالقبض متعین شي ځکه چې پیسې داسي شی دی چې تر قبض کولو مخکې په متعین کولو سره نه متعینې کیږي نو لهدا ضروري ده چې مخکې پیسې دبایع په قبضه کې ورکړي چې دهغه حق په پیسو کې متعین شي په دي طریق د متعاقدينو ترمنځ مساوات راځي او د پیسو ورکولو څخه وروسته بائع ته ویل کیږي چې مبیعه حواله کړه . او که یې سامان

د سامان په عوض یا پيسې د پيسو په عوض خرڅې کړي نو دواړو ته ویل کېږي چې سمدلاسه هریو خپل شی هغه بل ته حواله کړه لاستواپه مالی تعین و عدمه.

باب خيار الشرط

د اباب د خيار شرط په بیان کې دی

خيار شرط دادی چې له متعاقدينو څخه هریو یا له دواړو څخه یو مثلاً مشتري ووايې: اشتریت علی انی بالعبار ثلاثة ايام، یعنې مالره درې ورځې اختیار دی که مې بیع خوښه شوه نو سمه ده که نه بیا یې فسخ کومه.

ددې باب له ماقبل سره مناسبت دادی چې بیع دوه قسمه ده، بیع لازمه (چې په هغې کې یوه لره هم د فسخ کولو اختیار نه وي) او بیع غیر لازمه (چې په هغې کې له متعاقدينو څخه یوه ته یادواړولره د فسخ اختیار وي) څرنگه چې بیع لازمه قوي ده نو ځکه یې تر دې مخکې بیع لازمه بیان کړه اوس دهغو بیو عو بیان کوي چې غیر لازمي دي (یعنې په کومو کې چې له متعاقدينو څخه یوه لره د فسخ اختیار وي).

بیا اختیار پر درې قسمه دی: خيار شرط، خيار رؤیة او خيار عیب. له دوی څخه خيار شرط د بیع د حکم لپاره مانع دی، یعنې بیع منعقد نه کېږي مگر حکم یې نه ثابتېږي یعنې داسې نه شي کیدای چې مبیعه د بائع له ملک څخه ووځي د مشتري په ملک کې داخله شي، او خيار رؤیت د حکم د تمامیت لپاره مانع دی یعنې د خيار رؤیت په صورت کې د بیع حکم ثابتېږي مگر حکم تامیري نه په دې وجه یې خيار رؤیت تر خيار شرط وروسته ذکر کړی دی او خيار عیب دلزوم حکم لپاره مانع دی یعنې د خيار عیب په صورت کې د بیع حکم ثابتېږي مگر لازمیري نه اولزوم تر تمام وروسته راځي ځکه یې نو بیا خيار عیب وروسته راوړی دی.

په خيار شرط کې د خيار اضافت و شرط ته له قبیلې د اضافه د مسبب دی و سبب ته ځکه چې شرط د خيار سبب دی، او په خيار شرط کې شرط مصدریه معنی د اسم مفعول دی یعنې خيار المشروط. دا چې خيار شرط په کومو شيانو کې جاري کېږي او په کومو کې نه جاري کېږي دایوه شاعره لاندې اشعارو کې داسې راوړي دي:

ياتي خيار الشرط في الاجارة والبيع والابراء والكفالة
والرهن والعق وتترك الشفعة والصلح والخلع مع الحوالة.
والوقف والقسم والإقالة: لا الصرف والإقرار والوكالة
ولا الكاح والطلاق والسلم: نذر وإيمان والإقرار وهذا يغتم.
(المعصر الضروري: ص ۲۹۷).

(۱) واضح للفتايعين او لاحدهما جواز لثلاثة ايام أو أقل (۲) ولو أكثر لا (۳) فإن أجزلى الثلب ضح (۴) ولو ناع على انهم لم ينقد الثمن الى ثلاثة ايام فلا بيع ضح زالى اربعة لا (۵) فان نقده في الثلب ضح.

توجه: صحيح د متعاقدینو لپاره ياله دوی څخه د یوه دري ورځي خیار یا تر هغه کم، او که زیات و ونه دی صحیح، بیا که یې په دري ورځي کې دننه اجازه ورکړه نو صحیح کیږي او که یې یوشی څرخ کې په دي شرط چې که مې په دري ورځي کې قیمت ادا نکړی نو بیا یې زما وستانسته، دا یې صحیح ده او که یې تر څلورو ورځو پوري شرط کې نویا نه دی صحیح بیا که یې په دري ورځي کې دننه قیمت ادا کړ نو صحیح کیږي.

تشریح: (۱) یعنې خیار شرط په یوه وخت دبائع او مشتري دواړو لپاره هم جائز دی اوله دواړو څخه د یوه لپاره هم جائز دی په دي شرط چې دخیار موده به یې دري ورځي تا تر دري ورځي که تا کلي وي لقوله علیه السلام: اذا بایعت فقل لا خلافة ولی الخیار ثلاثة ایام. (یعنې رسول الله ﷺ و حضرت حبان بن منقرض ته و فرمایل چې د یې کولو په وخت ورته ووايه چې دوکه نه ده او مالره دري ورځي اختیار شته).

(۲) قوله ولو سواک ولا ی ولو شرط اکثر من ثلاثة ایام لا یصح، یعنې که یو چا تر دریو ورځو زیات مثلاً یوه یا دوي میاشتي دخپل ځان لپاره خیار شرط ولگاوه نو دا صحیح نه دی، بلکه د اصورت مختلف فیه دی د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه، امام زفر رحمته الله علیه او امام شافعی رحمته الله علیه په نزد جائز نه دی ځکه چې خیار خلاف قیاس په مذکور نص سره ثابت دی نو څومره موده چې په نص کې ذکر شوې ده پر هغه باندي زیادت صحیح نه دی، د صاحبینو رحمهما الله په نزد تر دریو ورځو زیات هم جائز دی ځکه چې خیار د دي لپاره مشروع شوی دی چې متعاقدین د غوراو فکر موقع ولري او تر څی الامکان پوري دخاری دفع وشی او کله تر دریو ورځو زیات غوراو فکر ته ضرورت پیدا شی نو ځکه تر دریو ورځو زیاته موده شرط طول جائز دی.

فائده: د امام صاحب رحمته الله علیه قول صحیح دی لمافی الهندیة: فعندابی حنیفة رحمته الله علیه لا یجوز اکثر من ثلاثة ایام وعندهما یجوز اذا سمی مدة معلومة کذا فی مختار الفتوی والصحیح قول الامام (الهندیة: ۳۸/۳) وفي تکملة فتح الملهم: و لم یفتی فی شی من الاحادیث البخاری المأخوذة من ثلاثة ایام الا حوط الاقتصار علیها (تکملة فتح الملهم: ۳۸۸/۱).

وقال المفتی غلام قادر النعمانی: والار حه ان یقال ان كانت المبیعة ماعلم حالها فی ثلاثة ایام او اقل فالعمل علی قول ابی حنیفة رحمته الله علیه وان كانت المبیعة مفا لم یعلم حالها فی ثلاثة ایام بل تحتاج الی اکثر من ذالک فالعمل علی قول الصحاحین رحمهما الله. (القول الراجح: ۱۳/۲).

(۳) بیا که چیرته په پورتنې مذکور صورت کې (یعنې تر دریو ورځو زیات اختیار اخستلو په صورت کې) صاحب اختیار په دریو ورځو کې دننه خپل دغه اختیار ساقط کړ او د یې د تامل و فیصله یې وکړه نو بیا دا یې صحیح کیږي ځکه چې کوم شی د فساد باعث وو (یعنې تر دریو ورځو زیات اختیار شرط) هغه له منځه ولاړ، د امام زفر رحمته الله علیه په نزد په دریو ورځو کې دننه په خیار ساقطولو سره دا یې نه صحیح کیږي ځکه چې دا یې تر دریو ورځو نه زیات شرط لگولو په وجه فاسده منعقد شوې ده او قاعده ده چې کوم شی فاسد منعقد شي هغه بیا بیرته صحیح نه گرځي ځکه چې د شي بقاء د هغه د ابتدائی ثبوت مطابق راځي.

(۴) که چا یوشی په دي شرط څرخ کړ چې که مشتري په دریو ورځو کې دننه قیمت ادا نکړ نو بیا یې نشته، دا شرط جائز دی او که یې څلور ورځي شرط ولگاوه چې که مشتري په څلور ورځو کې قیمت ادا نکړ نو دا یې معدم ده، د اصورت د شیخینو رحمهما الله په نزد جائز نه دی په اصل کې داهم دخیار شرط په

معنی دی بڼه بر ضرورت مشروع دی داڅکه چې کله کله مشتری د قیمت ادا کولو قدرت نه لري مگر د بيع په فسخ کولو کې ځان شاته شاته کوي چې په دې کې د بائع ضرر دی نو د دغه ضرورت پر بڼه د خیار شرط په ټول د صورت هم دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه او امام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد تر درو ورځو پورې جائز دی تر درو ورځو زیات نه دی جائز.

همدارنگه د درو ورځو د جائز کیدو یوه وجه دا هم ده چې حضرت ابن عمر رضی الله عنهما خپله اوښه دا ډول خرڅه کړې وه له صخابه کرامورضی الله عنهما خڅه یوه صحابی هم پرده رڼه و وکړې. دامام محمد رحمته الله علیه په نزد د څلورو ورځو او تر څلورو ورځو زیات هم جائز دی.

فاسده: د شیخینور رحمهما الله قول راجع دی لمقال المفتی غلام قادر النعمانی: القول الرابع هو قول الشيخين رحمهما الله لا يصح إلى أربعة أيام قال العلامة ابن الهمام والى أربعة أيام لم يجز عند أبي حنيفة رحمته الله علیه وأبي يوسف رحمته الله علیه فإن نقد النمن قبل مضي الثلاثة لم يبع وإن لم ينفذ فباعه الباع ولا يفسخ نص عليه ظهير الدين وقال لا بد من حفظ هذه المسئلة. (انظر الرابع: ۱۳/۲)

(۵) تر درو ورځو نه د زیاتې مودې شرط لپاره په صورت کې که چیرته مشتری په درو ورځو کې د ننه قیمت ادا کړ نو په اتفاق د څلورو او اما مانوسره دایع صحیح کیږي ځکه چې باعث د فساد تر استحکام مخکې ساتل شولکه په خیار شرط چې بیان شوی دی، دامام زفر رحمته الله علیه په نزد که په درو ورځو کې د ننه قیمت ادا کړي نو هم دایع نه صحیح کیږي ځکه چې دایع د درو ورځو نه د زیات شرط لگولو په وجه فاسده منعقد شوې ده او قاعده ده چې کوم شی فاسد منعقد شي هغه بیا صحیح نه گرځي ځکه چې د شي بقاء د هغه د ابتدائی ثبوت مطابق وي.

(۶) و جاز الخایع يمنع خروخ المبع عن ملكه (۷) و یقبض المشتري بملكه بالقيمة (۸) و خيار المشتري لا يمنع ولا يملكه (۹) و یقبض بملكه بالثمن کتبه.

توجه: او د بائع اختیار منع کوي دا چې مبیعه دده له ملک څخه ووځي، او د مشتری په قبض کولو سره مبیعه هلاکيږي د قیمت په عوض، او د مشتری اختیار نه منع کوي (خروج مبیعه) (اونه دی د هغه مبیعه مالک گرځي او دده په قبض کولو سره مبیعه هلاکيږي د ثمن په عوض لکه د مبیعه د عیب داره کیدو په صورت کې.

توضیح: (۶) یعنې که چیرته په بیع کې خیار شرط د بائع لپاره و ونوداخیارد دي مانع دی چې خروج مبیعه وشي له ملک د بائع څخه، یعنې مبیعه د بائع له ملک څخه نه وځي، ځکه دایع تامه نه ده ولی بیع خود طریقینو په رضامندي سره تامیږي او په طرفینو کې چې کوم یوه لره خیار دی د هغه رضات راوسه پوري نه د معلوم شوې نو په موده د خیار کې بائع په مبیعه کې د تصرف اختیار لري مگر مشتری د تصرف اختیار نه لري که څه هم دی د بائع په اجازه سره پر مبیعه باندې قبضه وکړي.

(۷) که چیرته مشتری په بالا مذکور صورت کې مبیعه قبض کړه او بیا په موده د خیار کې د ننه مبیعه د مشتری په لاس کې هلاکه شوه نو که چیرته مبیعه قیمتی شی وي مشتری د قیمت ضامن دی او که چیرته مثلی شی وي نو د مثل ضامن دی دیسو ضامن نه گرځي ځکه چې د مبیعه د مشتری په لاس کې موقوف علی

سوم الشراء ده یعنې لکه یو څوک چې یوشی دا خستلو لپاره پخپله قبضه کې واخلي او بیا له هغه څخه داسې هلاک شي نو په داسې قبضه سره د ضائع کېدو په صورت کې په قیمتي شي کې قیمت واچيږي او په مثلي شي کې مثل واچيږي شمن نه واچيږي نو له دې امله په مذکور صورت کې هم مشتري د قیمت ضامن گرځي نه د شمنو.

(۸) یعنې که چیرته په بیع کې څارم مشتري لره و ونوداڅیا مانع دخروج دمبیعه له ملک دبائع څخه نه دی یعنې په دغه صورت کې مبیعه دبائع له ملک څخه وتلای شي ځکه چې دبائع په حق کې بیع لازم ده بیاد صاحب نور جمهما الله په نزد مشتري دمبیعه مالک گرځي ځکه چې کله دامبیعه دبائع له ملک څخه ووت نو بیا که چیرته دمشتري په ملک کې رانه شي نو بیا بغیر ددې چې د چا ملک شي زایلېږي چې ددې په شرع کې هیڅ یو مثال نشته، امام ابو حنیفه رحمته الله علیه فرمایي چې مشتري هم دمبیعه مالک نه گرځي ځکه که چیرته دا ومنله شي چې مشتري مالک دی نو تر اوسه پوري شمن دمشتري له ملک څخه نه دي وتلې نو دده مشتري په ملک اجتماع د بدلینو (یعنې مبیعه او شمن) لازمیږي چې په شرع کې هیڅ اصل نه لري، تر کومه چې زوال د ملک لالی المالک دی نو د هغه نظیر په شریعت کې موجود دی لکه دکعبی مکرمی غلام او پردي چې د مالک له ملک څخه وځي مگر د کوم بل مالک په ملک کې نه داخليږي.

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول صحیح دی لمالی الدر المختار: ولا یملک المشتري خلافاً لیمالک التلاعیر سائبة قلنا السائبة هی التي لا ملک فیها لاحد ولا تعلق ملک والثانی موجودها. (الدر المختار علی هامش وفالمختار: ۵۸/۳) همدارنگه د فتاوی قاضی خان دمصنف رحمته الله علیه د عادات دی چې دی په مختلف فیه مسئله کې مفتی به قول مخکي ذکر کوي په مذکوره مسئله کې چې بیان کوي نو دامام صاحب رحمته الله علیه قول یې مخکي ذکر کړی دی لکه چې فرمایلی یې دي: ولو کان الحیار للمشتري لا یخرج الفمن عن ملکة فی قولهم و یخرج المبیع عن ملک البائع ولا یدخل فی ملک المشتري فی قول ابی حنیفة رحمته الله علیه و عندهما یدخل (الحابة: ۱۵۹، ۲).

(۹) یعنې په صورت د څارم مشتري کې که چیرته مبیعه دمشتري په لاس کې هلاکه شي نو داپه عوض د شمنو هلاکېږي ځکه چې کله مبیعه هلاکېدو ته نژدې شوه نو مشتري دهغې له ردولو څخه عاجز شو نو اوس بیع لازم شوه او دلزوم بیع په صورت کې شمن لازمیږي همدغه حکم هغه وخت هم دی که چیرته په مذکور صورت کې له مشتري سره په مبیعه کې عیب پیدا شي (برابردی که فعل دمشتري څخه وویا د اجنبی څخه یا د آسماني آفت څخه وو) یعنې مبیعه په عوض د شمن معیوب کیږي نه په عوض د قیمت څکه چې د عیب په وجه بیع لازمیږي او دلزوم بیع په صورت کې شمن لازمیږي البته له عیب څخه مراد داسې عیب دی چې دهغه ازاله ممکنه نه وي مثلاً مبیعه غلام وو او د څارم په موده کې دهغه کوم اندام پرې شو.

(۱۰) فلو اشتري زو حذال الحاریفی الکاخ (۱۱) لان ز طیهاله ان یر ذفا (۱۲) زو انجاز من له الخیار یغیبه صاحبه صخ ولو فسخ لا (۱۳) ونه القدموت و یغیبه المدة (۱۴) او الاعناق ز نوابه (۱۵) و الاخذ بشقة.

توجه: نو که یې چیرته واخیسته خپله یې یې په څارم سره نو نکاح باقي ده بیا که یې چیرته له هغې سره صحبت (کورولي) وکړ نو بیا هم ده لره اختیار دی چې هغه رد کړي او که یې اجازه وکړه (څارم یې ساقط کړ) صاحب

خيار دخپل ملگري په نه موجودگي کې نو داصحيح دى او که يې فسخ کېږي نو بيا صحيح نه دى او عقد تاميري دده په مرگ سره او دمودې په تيريدو سره او په آزادولو سره او دآزادي په توابو سره او په اخستلو دشفعي په طريقه سره .

تشرېح : (۱۰) که دچاپه نکاح کې منځه وه نوزوج هغه منځه ددې له مولى څخه په دي شرط واخيسته چې مالره دري ورځي اختيار دى يواځې په اخيستو سره دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد ددوئ ترمنځ نکاح نه شکري ځکه دخيار په وجه مبيعه دمشتري په ملک کې نه داخليري نوزوج لره ملک يعين نه دى ثابت شوى په ملک يعين سره نکاح ماتيري چې تراوسه دلته نه دى ثابت ، دصاحبينور رحمهما الله په نزد څرنگه چې دمشتري لپاره دخيار شرط په صورت کې دمشتري دمبيعه مالک گرځي نو په مذکور صورت کې دمشتري لپاره پر خپله بي بي ملک يعين ثابت شو نو ځکه يې ترمنځ نکاح ماته شوه .

فائده : په دغه مسئله کې هم دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجح دى لعافى الغاية : ولو كانت زوجه لابفسد الکاح بينهما لانها لم تدخل في ملكه في قول ابي حنيفة رحمته الله عليه (فماوى قاضى خان: ۱۷۸/۲) .

(۱۱) بيا که چيرته زوج په دغودريو ورځو کې له هغى سره صحبت (کورولي) وکړي بيا هم دردولو اختيار لري ځکه چې داصحت دپخوانى نکاح دموجودوالي په وجه دى ددغى معاملې (يعنې اخيستلو) په وجه سره نه دى نودى دواپس کولو حق لري ، دصاحبينور رحمهما الله په نزد څرنگه چې نکاح ماته شوې ده نو دغه وطى (صحبت) دهغه عقد په وجه دى نو په وطى کولو سره دا عقد تاميري په دي وجه دمشتري لره دمبيعه دردولو اختيار نور نشته .

(۱۲) که چيرته دخيار په صورت کې صاحب خيار بيع نافذه کړه دهغه بل دحضور (يعنې علم) بغير نو دا جائزه ځکه چې دا دخپل حق اسقاط دى نو دا دهغه بل پر حضور او علم باندي نه موقوف کيږي او که يې ددوهم عاقد په نه حضور (يعنې عدم علم) کې فسخ وکړه نو دطرفينور رحمهما الله په نزد نه دى جائز ځکه چې رفع عقد دقده په ډول ده په يوه عاقد سره نه شي قائميدلاى البته که دوهم عاقد لره علم و نو بيا جائز دى ، دامام ابويوسف رحمته الله عليه په نزد جائز دى ځکه چې من له الخيار خو غائب خپله پر فسخ عقد باندي مسلط کړى دى نو دده عقد فسخ کول دده دغائب ملگري پر علم موقوف نه دى لکه عقد نافذول چې دغائب پر علم باندي موقوف نه دى ، طرفين رحمهما الله جواب ورکوي چې من له الخيار دغائب دطرف څخه پر فسخ عقد باندي مسلط نه دى ځکه چې غائب خپله دقده دفسخ کولو حق نه لري نو بل پر هغه باندي څرنگه مسلط کوي .

فائده : دامام ابويوسف رحمته الله عليه قول راجح دى لعافى الشامية : وقال ابو يوسف رحمته الله عليه يصح وهو قول الامنة الثلاثة قال المکرهى رحمته الله عليه وخيار الرزبة على هذا الخلاف الخ ورجح قوله في الفتح (۶۱/۳) .

(۱۳) يعنې دمتعاقدينو څخه چې کوم يوه لره خيار ووهغه که چيرته مېشي نو خيار يې باطليري او دهغه له طرفه بيع تاميري دفسخ او نفاذ اختيار يې وورته و ته منتقل کيږي ځکه چې خيار مشيت او اراده ته ويل کيږي چې دهغه انتقال دورته و طرف ته نه متصور نه دى ، دامام شافعي رحمته الله عليه په نزد دا حق ورته و ته منتقل کيږي ځکه چې داپه بيع کې لازم او ثابت حق دى نو له داپه دي کې دخيار عيب په شان وراثت جاري کيږي .

(۱۴) قوله والاعتاق، اللفظ پر (بموتہ) باندی عطف دی ای یتم العقد ایضاً مع الاعتاق، یعنی کہ چایو مری پە شرط دخیار سره اخیستی وویایې دخیار پە موده کې هغه آزاد کړیایې مدبر کېایې مکاتب کې نویع تامیري ځکه چې اعتاق و غیره د ملک مقتضی دي چې کله دخیار پە موجود گې کې مشتری مالک نه شوی کیدلای نو داسي گنله کیږي چې گویا هغه خپل اختیار ختم کړی دی.

(۱۵) قوله والاعذبه، اخذېې شرط نه دی بلکې یواځي پە طلب دشغه سره هم بیع تامیري که یې واهم خلي یایې نه واخلې.

نوپه عبارت کې مضاف مقدر دی تقدیر عبارت داسي دی: وطلب الاعذبه شفعه، یعنی که چا پە اختیار شرط سره یو ځمکه رانیولې وه بیاد هغې ځمکې سره متصل بله ځمکه خرڅه شوه هغه اول اخستونکي پە دغه دوهمه متصله ځمکه باندی د حق شفعه دعوی وکړه نو پە دغه صورت کې هم بیع تامیري او اختیار شرط ختم کیږي ځکه چې دشغه دعوی کول د ثبوت ملک لپاره مقتضی دی چې کله دخیار پە موجود گې کې مشتری مالک نه شوی کیدلای نو داسي گنله کیږي چې گویا هغه خپل اختیار ختم کړی دی.

(۱۶) ولوشو ط المشتري الخيار لغیرہ صح فای اجاز او نقض ضح (۱۷) فان اجاز اخذهما ونقض الآخر فلا سنی حق (۱۸) وان كانا معاً فالفسخ (۱۹) ولون باغ غندين غلى انه بالخيار في اخذهما فان فضل و غن ضح والا.

توجه: او که چیرته مشتری شرط کې اختیار دبل چالپاره نو صحیح دی بیا که له دوی دواړو څخه هر یو څه نفاذ وکړیایې فسخ وکړه صحیح ده او که له دواړو څخه یو نفاذ وکړ او هغه بل فسخ وکړه نو پە دوی کې چې کوم سابق وي هغه زیات حقدار دی او که دواړو یو څه نفاذ وفسخ وکړه نو بیا فسخ زیاته حقدار ده او که یې دوه مریان خرڅ کړل پە دي شرط چې بائع لره اختیار دی له دواړو څخه پە یو کې بیا که ده تفصیل بیان کړ او متعین یې کړ نو صحیح دی که نه بیانه دی صحیح.

تشریح: (۱۶) که چایو شوی و اخیست او د کوم بل چالپاره یې اختیار شرط کې مثلاً داسی یې وویل: که چیرته پە دغو دریو ورځو کې دننه زید د ابیع خونه کړه نو عقد صحیح دی که نه بیانه دی صحیح، نو د ابیع صحیح ده دقیقاً تقاضا خود داده چې نه شي جائز او همدا امام زفر رحمته الله علیه مسلک دی ځکه چې اختیار د بیع له احکامو څخه دی نو ځکه دهغه شرط دبل چالپاره لگول ناجائز دی لکه له مشتری علاوه پر کوم بل چا باندی چې دشمن شرط لگول ناجائز دی، مگر استحصان دغه بیع جائز ده ځکه چې ده غیره څوک خپل نائب مگر څولی دی داداسي دی لکه ده چې دخپل ځان لپاره اختیار شرط کړی وي، اوس که له دوی دواړو څخه هر یو د بیع د نفاذ اجازه وکړي بیع صحیح کیږي او که له دواړو څخه هر یو بیع فسخ کوي نو فسخ کیږي ځکه چې هر یو د تصرف اختیار لري یو لره اصلاً هغه بل لره نیابادی.

فائده: د جمهور و قول راجع دی لمالی شرح تنویر الابصار: ولوشو ط المشتري او البائع الخيار لغیرہ صح استحساناً و البائع له مالان اجازاً حدهما من النائب والمستنب اوفض صح ان والفقه الآخر وان اجازاً حدهما عكس الآخر فلا سنی اولی لعدم المعازم (الدم الحجاز علی هامه رد المحتار: ۲۴/۳۰).

(۱۷) اوکد چیرته په پورتنې مذکور صورت کې له دوی دواړو څخه یوه دخیاره موده کې دبیع دنفاذ حکم وکړ او هغه بل رد کړه نو چې له دوی څخه کوم یوه مخکې اقدام کړی دی دهغه تصرف معتبرېرې ځکه چې کوم وخت یوله دوی نه دفسخ یا نفاذ تصرف کوي په هغه وخت کې دده هیڅ مزاحم نشته نو ځکه دهغه تصرف نافذ کېږي هغه بل چې وروسته کوم تصرف کوي دهغه تصرف لغو کېږي.

(۱۸) اوکد دواړو په یوه وار خبره وکړه یوه دبیع اجازه وکړه او هغه بل فسخ وکړه نو دامام محمد رحمته الله علیه په نزد عقد کوونکي تصرف معتبرېرې که هغه اجازه کړي وي او که یې فسخ کړي وي، ځکه چې دعاقد تصرف اقوی دی په دې وجه چې نائب خو ولايت تصرف له ده څخه حاصل کړی دی، دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد چې کوم یوه فسخ کړي ده دهغه تصرف زیات قوی دی ځکه چې فسخ قوی ده دا ځکه دکوم عقد چې اجازه ورکړه شوې وي هغه فسخ کېدای شي مثلاً دبیع داجازې وروسته میعه دبائع په لاس کې هلاکه شوه نو دبیع داجازت وروسته فسخ کېږي مگر دکوم یې چې فسخ شوې وي دهغې اجازت نه شي ورکول کېدای مثلاً تراجازات مخکې میعه دبائع په لاس کې هلاکه شوه نو دبیع فسخ شوه اوس که صاحب خیار غواړي چې دبیع جائزه وگڼي نو دانه جائزه کېږي حاصل دا چې نسخ پراجازت باندي راتلای شي مگر اجازت پرفسخ باندي نه شي راتلای نو دا دفسخ دقوي کیدو علامه ده، همدارنگه فسخ دمشتري لپاره حرمت ثابتوي او اجازت اباحت ثابتوي والحرمة مقدمة علی الاباحة، نو دفسخ کوونکي تصرف معتبرېرې

فائده: دامام ابویوسف رحمته الله علیه قول راجح دی لمافی شرح التویر: ولو کان امثالا لفسخ حق فی الاصح لان المجاز فسخ والمفسوخ لایجاز قال ابن عابدین الشامي رحمته الله علیه: (قوله فی الاصح) صححه قاضی خان معز بن الممسوط. (الذرا المختار مع الشامیة: ۶۳/۳).

(۱۹) که یو چادوه مریان پریوه ځای په دې شرط خرڅ کړل چې له دواړو څخه په یوه کې مالره تردریو ورځو پوري اختیار دی که مي خوښه شوه بیع به یې وکړم او که مي خوښه شوه فسخ به یې کړم، نو که چیرته ده دواړو مریانو څخه دهریوه قیمت علیحده بیان کړی وواو په کوم مریې کې چې یې خیار شرط کړی وو هغه یې هم متعین کړی وونویا دبیع صحیح کېږي ځکه چې میعه او ثمن دواړه متعین دي هیڅ ډول جهالت نه په میعه کې شته او نه په پیسو کې، نو دبیع جائزه ده، او که یې دهریوه قیمت نه وویان کړی او نه یې هغه مری متعین کړی ووپه کوم کې چې یې خیار شرط کړی دی نو دبیع نه صحیح کېږي، ځکه چې هغه مری په کوم کې چې یې خیار شرط کړی دی هغه دحکم یعنې ملک په اعتبار له بیع څخه خارج دی ولي مشتري دهغه مالک نه گرځي نو گويا لا علی التعین دیوه مری بیع شوې ده نو میعه مجهوله ده کله چې میعه مجهوله شوه نو ثمن هم مجهول کېږي او داسي بیع نه صحیح کېږي په کومه کې چې میعه او ثمن مجهول وي، دوه صورتونه نور دي: یو دا چې میعه معلومه وي ثمن مجهول وي دوهم دهغه عکس دادوه صورتونه هم ناجائز دي ځکه په اول صورت کې ثمن مجهول دی او په دویم کې میعه مجهوله ده.

(۲۰) توضیح عبارت تعیین لیمان ذون الاربعه (۲۱) ولواشتر یا علی انهما بالخیار فرضی أخذهما لایزید الا غز (۲۲) ولواشتر ی عذ اعلی انه خیاز او کتاب و کان بخلافه اخذه بکل الثمن او ترکه.

توجه: او صحیح دی خیاری تعیین ترخلو رو په کم کې، او که واخیست دوو کسانو په دې شرط چې دواړو لره اختیاری بیاله دواړو څخه یو راضي شو هغه بل رڼه شي کولای او که یې واخیست مری په دې شرط چې (نانوای) دی یا (کاتب) دی بیا هغه ددې خلاف وونو وادي خلی هغه د ټولو رو په عوض یادي پریږدي.

تشریح: (۲۰) او ترخلو رو په کمو شيانو کې خیاری تعیین شرطول صحیح دی په څلورو کې نه دی صحیح مثلاً یو چاد دوو یا دریو کېو یا مریانو په باره کې وویل: له دوو څخه چې په دریو ورڅو کې دننه یو لا علی تعیین زما خوښ شو هغه اخلم نو دا اختیار شرط په شان جائز دی او که د صورت په څلورو کېو یا مریانو کې وونو جائزه دی د قیاس تقاضا خورده چې په اولو دوو صورتونو کې هم بیع فاسده وي ځکه چې مبیعه مجهوله ده مگر استحساناً اول دوه صورتونه جائز گڼل شوي دي داستحسان وجه داده چې خیاری تعیین ته ضرورت دی ځکه مشتري کله دي ته ضرورت لري چې اخستل شوی شی په یو داسي چا باندې خوښ کړي چې دهغه پر رايه باندې دده اعتماد وي نو چې کله مدار پر ضرورت شونو چې څومره ضرورت دی هغومره جائز تر هغه زیات نه دی جائز او ضرورت په دریو شيانو سره رفع کيږي چې یو اعلی یو وسط دریم ادنی وي له هغو څخه دي یو خوښ او متعین کړي تر دریو زیات ضرورت نشته نو ځکه په څلورو شيانو کې خیاری تعیین صحیح نه دی، دامام شافعی رحمته الله علیه او امام احمد رحمته الله علیه په نزد ترخلو رو په کمو کې هم دابع ناجائزه ده ځکه مبیعه مجهوله ده. احناف جواب ورکوي چې داداسي جهالت دی چې مضی و نزاع لره نه دی ځکه معامله مشتري ته مفوضه ده نو چې هغه کوم یو اختیار وي دابع پر هغه باندې اعتراض نه راځي.

(۲۱) که دوو کسانو په شریکه یو شی په خیاری شرط واخیست چې دنه خوښیدلو په صورت کې دهغه دواپس کولو اختیار دوی لره شته بیاله دوی څخه دیوه هغه شی خوښ شو هغه بیع منظوره کړه او دهغه بل نه شو خوښ نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد اوس دغه بل ملگری داسی نه شي واپس کولای. د صاحبینو رحمهما الله په نزد دی دواپس کولو اختیار لري ځکه چې ددواړو اختیار دهر یوه لپاره هم اختیاری ندیو په پخپل اختیار ساقطولو سره دهغه بل اختیار نه ساقطیږي، ځکه په دې ډول پر هغه بل باندې داسی دهغه درضا مندي بغیر لازم شو چې په دې کې دهغه حق ابطال راځي یعنی دخیار په وجه هغه لره دخیارې (تاوان) دفع کولو اختیار و چې اوس یې دا اختیار نشته، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه دلیل دادی چې دبائع له ملک څخه مبیعه په داسي حالت کې ووته چې په هغی کې د شرکت عیب نه وونو که له دوی دواړو څخه یو اخی یو نفر هغه رد کړي او هغه بل بیع نافذه کړي په هغه کې له بائع سره حصه دار شي نو په دې کې خود بائع ضرر دی او دبائع داضرر دهغه مشتري تر ضرر زیات دی کوم مشتري چې مبیعه ردیدل غواړي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لمالی شرح التنویر: ولواشتر یا علی انهما بالخیار فرضی احدهما بالبیع صریحاً و دلالة لا یرده الاخر بل بطل غیاره خلافاً لهما، و کذا الخلاف فی غیار الرزیه و العیب للبیس لاحدهما الرزیه بعد رزیه الاخر و رضا بالغیب خلافاً لهما. (الذکر المختار علی هامش رد المحتار: ۱۵/۳).

(۲۲) یعنې که چامری خړخ کړه په دې شرط چې دامری نانواى دى یا کاتب دى او س قصه داشوه چې مری دهغه خلاف و خوت یعنې په مری کې دنانواى توب یا کتابت صفت نشته نومشتري لره اختیاردى که یې خوښه ده پری دې ځکه چې په مبیعه کې دمرغوب فیه صفت (کوم چې په بیع شرط شوى وو) دنیستی والي په وجه مشتري په دې مبیعه باندې راضى نه دى نومشتري لره دپریښودلو اختیارشته او که یې خوښه ده دبائع له طرفه چې څومره قیمت ورته بیان شوى دى هغه دې پوره ورکړي مری دې بوځي ځکه چې دصفتاتو په مقابل کې پسي نه وي نو دبائع له طرفه چې څومره قیمت ورته ښودل شوى دى هغه به پوره اداکوي دنانواى توب یا کتابت دمعدوم والي په وجه په پیسو کې کمبوت نه کیږي .

باب اختیاررؤیة

داباب اختیاررؤیت په بیان کې دى .

ددغه باب له ماقبل سره دمناسبت وجه دمخکیني باب په شروع کې تیره شوې ده . اختیاررؤیت دادى چې څوک په نه دیدیوشى رانیسي نو هغه لره اختیاردى چې له لیدو وروسته هغه شی اخلي او که یې پریدي . اختیاررؤیة په معنی دخیارعدم الرؤیة یعنې هغه خیارجې دعدم رؤیت په وجه ثابت دى نو دا اضافت له قبیل داضافت المسبب دى الى السبب ته ځکه چې ددغه خیارسبب عدم رؤیت دى .

په کومو شیانو کې چې اختیاررؤیت ثابتیږي هغه شیان علامه حموى رحمه الله په لاندې عبارتو کې داسي راوړي دي :

فی اربع خیاررؤیة یرى : اجارة وقسمة کذا الشراء
کذاک صلح فی ادعاء المال : فاحفظ سرعاً نظمتها فی الحال .
(المعصر الضرورى : ص ۲۰۰) .

(۱) شراء غائبه جائز وله ان يزده اذا زان زحني ليله (۲) ولا خيار لمن باع غائبه زه (۳) ولا ينظر بغير طبل به خيار الشرط (۴) وكفت زؤنة وجه الضرر والزبني والذاهب كغلهما وظاهر الرب مطرئاً (۵) ولا داخل الفار (۶) ولا ينظر ز كيله بالقبض كظفره لا ينظر سوله .

توجه : اخیستل دداسی شي چې نه یې وي لیدلى جائزه او مشتري ته روا دى چې ردیې کړي داشى چې کله یې وويني که څه هم تر لیدلو مخکې راضى شوى وي او اختیارشته هغه چاره چې خړخ کړي داسي شى چې هغه نه یې لیدلى او په کوم شي چې خیارج شرط باطلیږي په هغه سره اختیاررؤیة باطلیږي او کافي دى لیدل دظاهر دکوټې اودمریې او حیوان مخ اودمخ خو الیدل اودکپري ظاهر چې دغسی پیچلې پروته وي اودسرای دننه خواوودوکیل بالقبض لیدل داسي دى لکه دمواکل لیدل اودقاصد لیدل یې داسي نه دى لکه دمشتري .

تقریر : (۱) یعنې که چا په نه دیدیوشى واخیست نو دا یی جائزه ده او مشتري لره له لیدلو وروسته (دقول اصح مطابق تر لیدلو مخکې هم) اختیاردى که یې خوښه ده وادي خلي که نه واپس دي کړي که څه هم تر لیدلو مخکې یې ویلي وو چې زه راضى یم لفرله علیه السلام من اشترى شیاً لم یزده فله الخيار اذا زاه) یعنې که چایو داسي شى واخیست چې نه یې وولیدلى چې کله یې وويني بیاده لره خیارج حاصل دى) .

فائده: دامام شافعی رحمہ اللہ په زړدپه نه دیدیوشی رانیول ناجائز دی ځکه مبیعه مجهوله ده. احناف جواب ورکوي چې داجهالت مفضي ونزاع (جگړې) لره نه دی اوکوم جهالت چې مفضي ونزاع لره نه وي هغه مفسد دبیع نه دی.

فائده: له رویت څخه مراد علم بالمقصود دی ځکه چې داسي مبیعه هم راځي چې دهغه مقصود په رویت سره نه معلومېږي بلکې په یو کولوسره معلومېږي لکه مشک چې په لیدلوسره نه معلومېږي بلکې په پېښو کې کولوسره معلومېږي. (کذافی الهندیه: ۶۲/۳).

(۲) یعنې که چاپه نه دیدیوشی خرڅ کړ مثلاً په میراث کې یی یوشی وموندپه نه دیدې خرڅ کړنو بائع لره خیار رویت نشته ځکه چې له روایت څخه خیار رویت یواځی دمشرتي لپاره ثابت دی بائع لره نشته، همدارنگه روایت دی چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خپله څه څمکه چې په بصره کې وه پر حضرت طلحه بن عبید الله رضی اللہ عنہ باندې خرڅه کړه، بیا چا و حضرت طلحه رضی اللہ عنہ ته وویل چې ته خوتاواني شوي. نو حضرت طلحه رضی اللہ عنہ وویل چې مالره خو خیار رویت حاصل دی ځکه چې ما په نه دیدیوشی اخیستی دی، او حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خلکو وویل چې ته تاواني شوی یی نو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ وویل چې مالره خو خیار رویت حاصل دی ځکه چې ما په نه دیدیوشی خرڅ کړی دی بیا دواړو حضرت جبرین مطعم رضی اللہ عنہ پخپل منځ کې حکم مقرر کړ چې حضرت جبرین مطعم رضی اللہ عنہ د حضرت طلحه رضی اللہ عنہ په حق کې فیصله وکړه چې خیار حضرت طلحه رضی اللہ عنہ ته حاصل دی دا واقع دصحابه کرامو په حضور کې پېښه شوه مگر یوه صحابي هم رنځه دی کړی نو گويا دصحابه کرامو پر دې خبره باندې اجماع شوه چې خیار رویت مشرتي ته حاصل دی نه بائع ته.

فائده: مگر دا خبره یاد ساته! چې بائع لره خیار رویت هغه وخت نه دی حاصل چې دی سامان دپیسو په عوض خرڅ کړي او که یې چیرته سامان د سامان په عوض خرڅ کړ نو بیا متعاقدينو هریوه لره خیار رویت حاصل دی ځکه چې په دغه صورت کې متعاقدين دواړه مشرتیان (اخستونکي) دي. (کذافی الهندیه: ۵۸/۳).

(۳) یعنې خیار رویت هم په هغو امورو سره باطلیږي په کومو سره چې خیار شرط باطلیږي مثلاً مشرتي مبیعه عیب جنه کړه یا یی یو داسي تصرف وکړ چې اوس رفع کیدای نه شوی مثلاً مبیعه عیب جنه کړه دی مشرتي هغه آزاد کړ نو د مشرتي خیار رویت باطلیږي یا په مبیعه پوري د غیر حق متعلق شو مثلاً مبیعه عیب جنه کړه بل چا باندې خرڅه کړه یا یې ورهه کړه نو په دغه وخت کې هم خیار رویت باطلیږي البته که د مبیعه په مبیعه پوري د غیر حق نه وو متعلق شوی مثلاً مشرتي مبیعه بل چاته بلا تسلیم هبه کړي وه نو په دغه صورت کې څرنگه چې تراوسه پوري لا د غیر حق نه تر پوري متعلق شوی خیار رویت نه باطلیږي.

(۴) یعنې چادوزني شي ياد کيلي شي کوته دغسی په ظاهره ولیده یا یې دمری مخ ولید یا یی د حیوان فصیح او د شاخو اولیده (مراد له حیوان څخه آس، خزاو، خچر دي که نه بزه، غوا، یا نور چې د شیدو یا نسل لپاره ساتل کيږي په هغو کې د تیانو له لیدلو بغیر خیار نه ساقطیږي) یا کپړه دغسی پخپلې پروتو وه ویې لیدله نو دا رویت کافی دی او دده خیار رویت ساقطیږي ځکه چې په مبیعه کې چې کوم شی مقصود بالعلم وي د هغه په لیدلوسره خیار رویت ساقطیږي او په مذکورو شيانو کې مقصود بالعلم امور همدادي چې بیان شوي دي.

فائده: دروئیت په باب کې اصل دادی چې دمیعه دومره حصه وړینی چې دمقصودبالمیع حال معلوم شي دتولې مبیعی لیدل شرط نه دی ځکه چې دا کله متعذروي په خوند لرونکو شيانو کې په خوند ځکلو او په خوشبویه شيانو کې په یوئ کولو سره څیاروئیت ساقطیږي او په شیدو کوونکو حیواناتو کې دتینانو په لیدلو او دغوښې په حیواناتو کې په لاس لگولو سره څیاروئیت ساقطیږي (کذافی الذرمختار علی هامشر الذرمختار: ۷۳/۴).

فائده: اوکه چیرته مبیع یوشی نه ووبلکې متعدد (یوشمیر) شیان وونویا ورته کتل کیږي چې د دوئ دافرادو مالیت په اعتبار پخپل منځ کې فرق شته که نشته، که چیرته یې دافرادو ترمنځ فرق نه وولکه غنم اوریشي وغیره نوپه داسي شیانو کې په دیوه په لیدلو سره څیاروئیت باطلیږي، ځکه چې دیوه په لیدو سره دنورو اوصاف هم معلومیږي اوکه باقي ډیرزیات، وویا څیاروئیت نه ساقطیږي اوکه شیان متفاوت الاحادو ولکه بزې، غواوې یانور، نویا دهرې یو یو لیدل ضروري دی ځکه چې په دوئ کې دیو یو په لیدو سره دنورو اوصاف نه شي معلومیدای. (پورتنی حواله).

(۵) قوله و داخل الدار ای کت روية داخل الدار فانها كروية كلها، یعنی که چا دسرای منځ ولیدی دهغه څیاروئیت ساقطیږي که څه هم کمرې یې دننه نه یې لیدلې څرنگه چې د مکان هره هره حصه کتل مشکل دی نو ځکه یې یواځی میدان لیدل کافی گڼلې دی دادامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول دی، دامام زفر رحمته الله علیه په نزد کمرې دننه کتل ضروری دی.

فائده: دامام زفر رحمته الله علیه قول راجع دی لمافی الفروالمختار: وقال زفر رحمته الله علیه لا بد من رؤية داخل البيوت وهو الصحيح وعليه الفتوى، قال ابن عابدين الشامي رحمته الله علیه: قبل هذا قول زفر رحمته الله علیه وهو الصحيح وعليه الفتوى (الفروالمختار مع الشامية: ۴۳/۳).

فائده: دامام صاحب رحمته الله علیه اوامام زفر رحمته الله علیه دا اختلاف مبني دی پراختلاف دعاداتو باندې دی چې دکوفې په ښار کې سرايونه دباندې له دننه څخه ډیر تفاوت نه درلود ځکه نوامام صاحب رحمته الله علیه دننه خوالیدل ضروري نه ده گڼلې، مگردنن زمانی سرايونه داسي نه دي په دي کې خوله دننه څخه ډیرزیات تفاوت وي دظاهري سراي په لیدلو سره دننه حال نه شي معلومیدای ځکه نوامام زفر رحمته الله علیه دننه کمرې لیدل ضروري گڼي.

(۶) که چا په نه دیدیوشی واخیست ییایې پر هغه باندې دقبضه کولو لپاره څوک وکیل کړ وکیل ورغی میعه یې وکته نو د وکیل لیدل دمشتري لیدل بلل کیږي ځکه د وکیل په لیدلو سره دمشتري څیاروئیت ختم کیږي مگردا قصلیدل دمشتري دلیدو په ډول نه دی مثلامشتري چاته وویل چې ته ورشه زماله طرفه دمیعه قبض کولو قاصد شه، بابایع ته ورشه ورته ووايه چې هغه مبیعه تاته حواله کړي نو ددغه قاصد په لیدو سره دمشتري څیارنه ساقطیږي ځکه چې دقاصد کار یواځی پیغام رسول دی، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه مسلک دی دصاحبینورحمهما الله په نزد وکیل او قاصد دواړه برابر دي یعنې دیوه په لیدو سره هم دمشتري څیاروئیت نه ختم کیږي ځکه وکیل یواځی دقبض کولو وکیل دی دڅیار ساقطولو وکیل نه دی نو د وکیل په کتو سره هم دمشتري څیارنه ساقطیږي.

فائده: په دې مسئله کې داهل ترجیح اختلاف دی ځینو دامام صاحب رحمته الله علیه قول او ځینو نورویا دصاحبینورحمهما الله، قول راجع بللی دی خو حق اوبهتر هغه تطبیق دی چې ځینو مشانخواختیار کړی دی

هغه دا چې که چیرته مشتري څوک وکیل بالقبض وگرځاوه او هغه ته یې پوره اختیار ورکړ چې مبیعه واخله یا یې واپس کړه یعنې مبیعه که سم شی وونووايې خله او که خراب ووم یې اخله نو بیادامام صاحب رحمته الله علیه قول راجع دی که نه بیادامام حینور رحمه الله قول راجع دی قال الشيخ عبدالحکیم الشهدی رحمته الله علیه: اختلاف اهل الترجیح فی التصحیح لبعضهم رجح قول الامام وبعضیه قولهم لعل الحق هو التوفیق الذی اختاره بعض المشائخ هو ان المشتري ان وکل احدا بالقبض وفرض الیه الامر جمیعاً من الفسخ فی

الردي والاجازة فی الجید فالقول ماقاله الامام وهذا التوکیل جائز لیغایران له یخیر قصداً والا فالراجح قولهم. (هامش الهندیة: ۳۰/۲)

فائده: دوکیل او قاصد ترمنځ فرق دادی چې وکیل لږه خصوصیت حق حاصل وي او قاصد لږه خصوصیت حق نه یې حاصل یعنې که چیرته بائع د مبیعه له تسلیمولو څخه انکار وکړي نو وکیل له بائع سره دغه کولای شي مگر قاصد د دعوي کولو حق نه لري.

فائده: له وکیل څخه د مصنف رحمته الله علیه مراد وکیل بالقبض دی (یعنې هغه وکیل چې موکل د مبیعه د قبض کولو لپاره وکیل گرځولی وي) وکیل بالشراء (هغه وکیل چې موکل دیو شی داخستو لپاره وکیل ټاکلی وي) مراند دی ولي چې دوکیل بالشراء رؤیت په اجماع سره خیار رؤیت ساقطوي ځکه چې په وکیل بالشراء کې خیار رؤیت ثابت وي دوکیل لپاره نه موکل لپاره. (کذا فی رد المحتار: ۴/۷۵)

(۷) أوضح عقد الامعى (۸) وسقط حیزاه اذا اشترى بحس البیع وشفعه وذوقه (۹) وفى الفقار یوصه (۱۰) ومن زای اخذ القویین فاشترى بهما ثم زای الاخر له ذهبا (۱۱) ولا یوزن کبیر الشرط (۱۲) ومن اشترى مازای خیزان تغیر والا (۱۳) وان اختلفا فی التغیر فالقول للانع (۱۴) وللشترى لو یولی الریبة (۱۵) ولو اشترى عدلاً یأبى غمته یأبى وفتیر ذهیباً یحیاز وریبة وشرط

توجه: اوصحیح دی عقد درانده او ساقط یږي خیار دده چې کله هغه شی واخلې ويې منبې یا یې بوی کړي یا یې وڅکي او په ځمکه کې دهغې له وصفه سره او که چا وکته له دوو کېړو څخه یو یې یا یې دواړې واخیستی یا یې دوهمه ولید نو دده لږه اختیار دی دهغو دواړو دردولو، او میراث کیدای نه شي دخیار شرط په شان، او که چا واخیست هغه شی چې لیدلی یې وونو دده لږه اختیار ورکول کیږي که چیرته هغه شی متغیر شوی وو که نه بیان وړکول کیږي او که ددې اختلاف په تغیر کې راغی نو بیا قول دبائع معتبر یږي او د مشتري قول که چیرته اختلاف په لیدلو کې وو، که چا سر بسته (گات) دکېړو واخیست یا یې له هغو څخه یو کپړه خرڅه کړه یا یې هبه کړه (او ویې هم سپارله) نور د ولای یې شي دعیب په وجه نه دخیار رؤیت یا شرط په وجه.

تشریح: (۷) یعنې دنايينا (ړوند) خريد و فروخت جائز دی ځکه چې ړوند هم مکلف او خريد و فروخت ته محتاج دی او ناینا لږه خیار رؤیت هم شته ځکه ړوند په خريد و فروخت کې دینا په شان دی نو کوم حقوق چې بینا لږه حاصل دي هغه ناینا لږه هم حاصل دي.

فائده: په دوو لسو (۱۲) مسئلو کې دنايينا حکم له بینا څخه مختلف دی: (۱) پړانده جهاد فرض نه دی (۲) جمعه پرفرض نه ده (۳) په جماعت سره لمونځ ادا کول پړواجب نه دی (۴) حج پرفرض نه دی که څه هم په دغو څلورو کې دنايينا کوم رهبر او ترلاس نیونکی هم وي. (۵) ناینا (ړوند) گواه نه شي گرځیدای که څه هم په داسې معامله کې وي چې په هغې کې په اوریدو سره گواهي ورکول صحیح وي. (۶) دنايينا (ړوند) دسترگي په ایستلو پړ جرح باندي دیت نه دی واجب بلکې په دې صورت کې دیو عادل چافیسله معتبره ده

(۷) یواځي له اندازي څخه آذان کول یې مکروه دی (۸) درانده امامت مکروه دی. په دې شرط چې دی ترټولو لوی عالم نه وي که نه بیانه دی مکروه (۹) یو څوک پخپله کفار په وړوند مریې نه شي آزادولای . (۱۰) وړند د مسلمانانو خلیفه نه شي کیدای (۱۱) قاضی نه شي کیدای (۱۲) درانده ذبیح کول مکروه دی ، دا ځکه چې په دې کې ځینی داسې شیان دي چې دهغو ترسره کول درانده لپاره مشکل وي لکه جمعه. جماعت اوج او ځینی هغه دي چې په هغو کې له رانده څخه غلطی راځي لکه ذبیح، آذان وغیره او ځینی هغه دي چې دهغو فرائض درانده لپاره ناممکن دي لکه خلافت، قضاء وغیره او ځینی هغه دي چې په هغو کې شرعاً بدني نقصان نه شي برداشت کیدای لکه وړند مریې په کفار کې آزادول او ځینی هغه دي په کومو کې چې د حکم بنیادینائی ده نو که چیرته یینائی نه وي حکم به هم نه وي لکه دسترګي ایستل (ړندول) چې په دې کې دیت ځکه واجیږي چې سترګه ایستونکی دینائی قوت ضائع کوي په داسې حال کې چې داقوت له مخکي لاله منځه تللی دی .

(۸) څرنگه چې وړندیوشی لیدلای او کتلای نه شي ځکه نودده دخیاررؤیت د سقوط مختلفي طریقي دي که چیرته دمبیعه حال په لاس تیرولوسره معلومیدی نوپه لاس وروړولوسره دده دخیاررؤیت ساقطیږي او که په بوی کولوسره معلومیدی نوپه بوی کولوسره دده دخیاررؤیت ساقطیږي او که په ځکولوسره معلومیدی نوچې ځکه په وکړي بس دخیاررؤیت یې ساقطیږي ځکه چې لاس وروړل ، بوی کول وغیره دهغه لپاره دعلم اسباب دي نو درانده په حق کې دادرؤیت قائم مقام دي .

(۹) البته دځمکې چې ترڅو پوري اوصاف بیان نه شي درانده دخیاررؤیت نه ساقطیږي ځکه درانده په حق کې دځمکې په باره کې داوصافو بیانول سبب دعلم دی لکه په بیع سلم کې دمسلم فیه داوصافو بیانول دمسلم فیه قائم مقام مثل شوی دی ، امام ابویوسف رحمته الله علیه فرمایې چې که چیرته وړند پر داسې ځای ودریږي چې که چیرته روغ (بیضا) وای نومبیعه یې لیدای شواي او دلته دی دخپلې رضامندي اظهار وکړي نودده دخیاررؤیت ساقطیږي که څه دمبیعه اوصاف نه یې ذکر کړای شوي ځکه چې دحقیقت دمتعزکیدو په صورت کې تشبه بالحقیقت واجیږي لکه گونګي چې له حقیقتاً قرائه ویلو څخه عاجز دی نوده لره حکم دادی چې دتشبه لپاره خپلوشونه اونه حرکت ورکړي، حسن بن زیاد رحمته الله علیه فرمایې چې وړند دي یو څوک خپل وکیل وگرځوی چې هغه مبیعه وگوري او قبض یې کړي بیاچې کله دهغه وکیل مبیعه وويني قبض یې کړي نو درانده دخیاررؤیت ساقطیږي دا قول دامام صاحب رحمته الله علیه له قول سره زیات مشابه دی. ځکه دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد دوکیل کتل (لیدل) دموکل دلیدوپه شان دي .

فائده : دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لهما قال المفی غلام فادرا العمانی: القول الرائج هو قول ابی حنیفه رحمته الله علیه قال العلامة اکمل الدین البابرلی رحمته الله علیه: قال الفقیه وهذا احسن الاقوال و به نأخذ وقال العلامة فخر الدین قاضی خان رحمته الله علیه: قال السرخی رحمته الله علیه الا انه فی هذا القول ابی حنیفه رحمته الله علیه ان یو کل یصور ابا القیض فاذا قبضه الوکیل وهی نظر الیه بطل عیاره. (القول الرائج: ۲۳/۴)

(۱۰) یعنی یو چاله دوو کپړو څخه یوه ولیده بیایی دواړي کپړي واخیستی بیایی دادوهمه هم ولیده نومشتري لره دخیاررؤیت حاصل دی ځکه دیوې رؤیت دهغی بلي رؤیت نه دی ځکه په کپړو کې فرق راځی نوپه هغه کپړه کې چې نه یې وه لیدلې دخیاررؤیت پاتی دی بیادخیاررؤیت په وجه سره دی دواړي کپړي

ردولای شي يوه نه شي ردولای چې بیا له تامل وڅخه مخکې تفريق معامله رانه شي ولي خياررؤیت دبيع دتاميدو مانع دی .

(۱۱) یعنې چارلر چې خياررؤیت ووهغه که چیرته مړ شي نو دهغه خياررؤیت ساقطیږي دخیار شرط په شان خياررؤیت هم ورته وخته نه منتقل کیږي ولي خياررؤیت دعاقدلپاره په نص یعنې دښي کریم عليه السلام په قول (من اشترى خيالا بوجه الخبز اذناه) یعنې که چایو داسي شی واخیست چې لیدلی یې نه دی نو چې کله یې وويني ده لره خيار حاصل دی) سره ثابتیږي او وارث عاقد نه دی نو وارث لره خيار هم نه ثابتیږي .

(۱۲) یعنې چایوشی ولیدی ییایې څه زمانه پس هغه شی واخیست نو که یې چیرته پخوانی لیدلی شی اوس متغیر وموندنو مشتری لره خياررؤیت حاصل دی ولي دتغیر په وجه داشي داسي شوی دی چې گويا ده له سره لیدلی نه دی، او که مبیعه پر هغه صفت وه پرکوم چې مشتری لیدلې ده نویا مشتری لره خياررؤیت نشته ځکه د مخکیني رؤیت په وجه مشتری لره دمبیعی داوصافو علم حاصل دی په داسی حال کې چې خياررؤیت دمبیعی پراوصافو د علم نه درلودلو په صورت کې وي .

فائده: د مشتری خياررؤیت، په رؤیت سابقه هغه وخت ساقطیږي چې هغه پخوا مبیعه په قصد دشرائه لیدلي وي نو په مطلق رؤیت سره دهغه خياررؤیت نه ساقطیږي لعمال الشیخ عبدالحکیم الشهید رحمته الله علیه : واختلفوا فی ان مطلق الرؤیة تکفی ام

الرؤیة الخاصة القصیدة و ظاهر الروایة الاول لكن الرابع والاشبه هو الثاني رجحه فی البحر الرائق وهو مختار الهدایة (عاش الهدایة: ۴۳/۴).

(۱۳) که په پورتني مذکور صورت کې دبائع او مشتری اختلاف شوبائع وایی چې په مبیعه کې هیڅ قسم تغیر نه دی راغلی او مشتری وایی چې تغیر راغلی دی نو دبائع مع الیمین (قسم) معتبر یږي یعنې که چیرته مشتری په مبیعه کې تغیر په گواهانو سره نه شوی ثابتولای نوله بائع څخه قسم اخستل کیږي دهغه قول معتبر یږي ولي په مبیعه کې تغیر پیدا کیدل امر حادث او خلاف ظاهر دی نو د مشتری قول له ظاهر حال خلاف دی او د چاقول چې له ظاهر حال خلاف وي له هغه سره که چیرته گواه نه وي نو دهغه بل قول مع الیمین معتبر یږي نو د مدعی علیه قول مع الیمین معتبر یږي .

(۱۴) لوله وللمشتری لولی الرؤیة ای القول للمشتری لاختلافی الرؤیة، یعنې که چیرته په لیدو کې ددواړو اختلاف شومثلا مشتری وایی چې ما په نه دید داشي اخیستی وونومالره دخیاررؤیت حق شته او بائع ورته وایی چې تالیدلی وویادی اخیستی وونوتالره دخیاررؤیت حق نشته په دغه صورت کې د مشتری قول معتبر یږي ولي مبیعه لیدل یوامر حادث دی بائع دهغه دعوی کوي او مشتری انکار کوي نو بائع مدعی دی اوله مدعی سره دگواه دشت والي په صورت کې دمنکر یعنی مشتری قول سره له یعین معتبر یږي .

(۱۵) که چا دکپړیو (سریسته) گات اخیستی وویایې له هغه څخه یوتان راواخیست خرڅ یې کړیایې چاته هبه کړ ورحاله یې کړ او په گات کې یو عیب پیدا شو نو دهغه عیب په وجه سره مشتری دهغه گات دواپس کولو حق لري، ولي کوم تان چې د مشتری له ملک څخه دخرځولو یا هبه کولو په وجه وتلی دی په هغه پوري د مشتری ثانی یا موهوب له حق متعلق شوی دی نو ځکه دهغه دواپس کول متعذر شوی یعنې په هغه تان کې خياررؤیت ساقط شو او دنورو باقي تانونو په واپس کولو کې تفريق عقد مخکې تر تاملیدو لازم یږي

حال دا چې تفریق عقد مخکې تر ترمیدو و شرعاً ناجائز دی، او تفریق عقد مخکې تر ترمیدو څکه راځي چې څیار رویت او څیار شرط د عقد له ترمیدو څخه مانع دي پاتی شو عیب هغه خوله قبض کولو وروسته د عقد له ترمیدو څخه مانع نه دی نو د عیب په صورت کې تفریق عقد مخکې تر ترمیدو نه لازمیږي.

فائده: که چیرته خرڅ کړای شوی تان د دوهم عقد د فسخ کیدو په وجه بیرته اول مشتري ته واپس راوگرځید نو دا اول مشتري ساقط شوی څیار رویت هم بیرته راگرځي، ځکه چې اوس یې هغه مانع یعنې تفریق معامله ختم شو، په داسی حال کې چې دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد څیار رویت له ساقطیدو وروسته دوباره نه راگرځي ځکه یو ځل ساقط شوی بیرته دوباره نه راگرځي، لکه څیار شرط چې له ساقطیدو وروسته بیرته نه راگرځي، دامام ابویوسف رحمته الله علیه قول راڅی دی لعلی الذر المختار: وهل يعود خيار الرقبة بعد سقوطه عن الثاني لا كخيار الشرط وصححه قاضيان وغيره (الذر المختار علی هامش رد المختار: ۴/۷۸).

باب څیار العیب

دا باب د څیار عیب په بیان کې دی

له ما قبل سره د مناسبت وجه یې تیره شوې ده، په څیار العیب کې اضافت له قبلی دا ضافة الشی الی سببه ته دی ولي د دغه څیار سبب عیب دی، کوم شی چې دخپل اصل فطرت سلیمه له لحاظه له کوم نقص څخه خالي وي هغه نقص ته عیب ویل کیږي، دلته له عیب څخه مراد داسي عیب دی چې دبائع په نزدیکېدو او وې او مشتري د بیع او قبض په وخت کې هغه عیب نه یې لیدلی او دبائع له هغه عیب څخه دیراث شرط هم نه یې لگولی.

(۱) من وجدها لمبیع عیاً اخذه بكل الفتن اوردده (۲) وما وجب نقضان الفتن عند الفحار غیب کالاباقی والنول فی الفرائض والسرقة (۳) والخنون (۴) والبنز والذفر (۵) والزنوا ولده فی الامة (۶) والکفر فیهنه.

توجه: څوک چې په مبیعه کې عیب پیدا کړي نو هغه دي یا په پوره پیسو واخلي یا دي واپس کړي او کوم شی چې د پیسو کمښت راوړي د تجارتانو په نزد هغه عیب دی لکه د مریې تبشیدل یا بولي کول په بستره کې یا غلا کول، لیو تنوب، دخولې بد بوئی درلودل یا د غلو بد بوئی درلودل، زنا کړیدل، یا ولد زنا وي په منځه کې یا کافر کیدل په دواړو کې.

تشریح: (۱) یعنې که چیرته په مبیعه کې دبائع په نزد عیب پیدا شوی و و مشتري د بیع په وخت یا د قبض په وخت عیب نه و لیدلی اوس خبر شو او مشتري په مبیعه درضا مندي اظهار هم نه و وکړی نو مشتري لره اختیار دی یا دي د پوره پیسو په عوض واخلي یا دي رد کړي ځکه مطلق عقد د مبیعی د وصف سلامت مقتضي دی یعنې عقد د دي تقاضا کوي چې مبیعه له عیبونو څخه سالمه وي نو ګو یا د مبیعی سالم کیدل په عقد کې شرط شوی دی نو اوس که وصف د سلامتی نه لري بیا څو د مشتري نقصان دی ځکه نو مشتري ته در د و لو اختیار ورکړل شوی دی البته مشتري لره دا اختیار نشته چې معیوبه مبیعه قبوله کړي او د مبیعی

د عیب په اندازه دبائع په پیسو کې نقصان وکړي ځکه دمیعی سلامتی یو وصف دی اود اوصافو په مقابل کې ثمن نه وي، نو د وصف دشتوالی په صورت کې په ثمنو کې هم کمبوت نه کول کیږي.

فائده: څرنگه چې عقدیعی دمیعه دسلامتی مقتضی دی داداسي شوگو یا په مطلق عقد کې دمیعه سلامتی مشروطه ده نو لهذا بائع اومشتري ته دانا جائزه ده چې دمیعه یا ثمنو کوم عیب پټ کړي و لې په دې کې دوک بازی راځي چې هغه حرام کار دی لقلو له څخه: من غشالیس منا.

(۲) شرعاً دمیعه عیب هغه دی چې دهغه په وجه دتجارانو په نزد دمیعه په قیمت کې کمبوت راشي ځکه ضرر کیدل یې دمالیت په کمبوت سره معلومیږي اود مالیت کمبوت یې دقیمت له کمبوت څخه معلومیږي اود قیمت کمبوت دتجارانو له عرف څخه معلومیږي نو ځکه په دې کې دتجارانو عرف معتبریږي نوموړی له خپل مالک څخه تنبیدل عیب دی همدارنگه که چیرته هلک مری میزوي نو دهغه پرېستنه باندې بولي کول او غلا کول عیب دی ځکه چې دتجارانو په نزد مری په قیمت کې ددغو عیبونو په وجه کمی راځي.

فائده: که چیرته پورتنی ذکر شوي عیبونه دبائع په نزد په نابالغ مری کې وو، اوس چې کله مشتري هغه واخیست او هغه بالغ شو بیا هم دغه عیبونه په هغه کې پیدا کیږي نو دا هغه عیبونه نه دي کوم چې دبائع په لاس کې وو، بلکې دانوي عیبونه دي و لې پرېستنه باندې بولي کول په ماشومتوب کې دشانې دضعف په وجه کیږي او په بلوغ کې دباطنی ناروغي په وجه کیږي همدارنگه بد اخلاقي او غلا کول په ماشومتوب کې دلاپرواهي په وجه کیږي اوله بلوغ وروسته دباطنی خباثت په وجه پیدا کیږي نو دمشتري په نزد چې کوم عیبونه دي دا هغه عیبونه نه دي کوم چې دبائع په لاس کې وو نو ددغو عیبونو په وجه سره مشتري هغه مری نه شي ردولای. (الدر المختار علی هامش رد المختار: ۴/ ۸۳).

فائده: دمری اومنځي له مولی څخه تنبیدل هغه وخت عیب شمارل کیږي چې ددوئ تېښته دمولی دظلم په وجه سره نه وي، نو که چیرته کوم مری دمولی دظلم په وجه و تنبتي نو دا عیب نه دی داسي مری ته هارې و بل کیږي لمافی رد المختار: ولی الجوهرة عن العالی الابن الهارب من غیر ظلم السند فلو من ظلمه سنی هارنا فعلی هذا الا باق عیب لا الهرب. (رد المختار: ۴/ ۸۲).

لطیفه: رفعت امر آذ و جهالی القاضی بقی الفرقة وزعمت انه یول فی الفرائ کل لیلۃ فقال الرجل للقاضی یاسیدی لا تمعل علی اقص علیک قضی اری فی منامی کانی فی جزیرۃ فی البحر و فیها قصر عال و فوق القصر قبة عالیة و فوق القبة جمل و انا علی ظهر الجمل و ان الجمل بطانی برأسه لیشر ب من البحر فاذا رأیت ذالک بلت من شدة الخوف فللمسمع القاضی ذالک بال فی فراشه لیابه و قال: یا هذۃ انا قد اخذنی البول من هول حذیته فکیف بمیری الامر عیاناً؟ (المستطرف).

(۳) دمری لیونی کیدل عیب دی و لې لیو تنبوت دباطنی فساد په وجه پیدا کیږي او په لیو تنبوت کې په دی اعتبار فرق نشته چې داپه ماشومتوب کې وویاله بلوغ وروسته ووحی که چیرته دبائع سره په ماشومتوب کې لیو تنبوت وویاد مشتري سره له بلوغه وروسته یی پیدا شونویا هم مشتري دردولو اختیار لري ځکه دلیو تنبوت سبب (یعنې باطنی فساد) په هر حال یووي چې پکې ماشومتوب او بلوغ دواړه برابر دي.

فائده : دشائو ترمنځ په دې اعتبار اختلاف دی چې دلیوتوب څومره درازیدل عیب شمارل کیږي دځینو رایه داده چې یوه گړۍ لیوتوب هم عیب شمیرل کیږي، دځینو رایه داده چې که چیرته تریو ه شپه یوه ورځ زیات شي عیب شمارل کیږي که کم وویا عیب نه دی او دځینو رایه داده چې مطبق لیوتوب عیب دی غیر مطبق لیوتوب عیب نه دی وخیر الامور واسطهانو کوم لیوتوب چې تریو ه شپه یوه ورځ زیات شي هغه عیب شمیرل کیږي لعافال الشيخ عبدالحکیم الشهد رحمه الله: ومقدار الجنون على القول الراجح ان يكون اكثر من يوم و ليلة و مادونه لا يكون عيبا و به جزم الزيلعي (هامش الهداية: ۳۰/۳).

(۴) بخر (یعنی دخولې بدبویی) او دفر (دبغلوبدبویی) که په منځه کې وونو عیب دی ولی چې له منځې څخه کله مقصود همبستري وي او دا عیبونه دهمبستري لپاره مغل دي نو دغه عیبونه په منځه کې عیب شمارل کیږي، په داسې حال کې چې په مری کې بخراو دفر عیب نه دی ولی له مری څخه مقصود استخدام (خدمت آخستل) دی او دا عیبونه داستخدام لپاره مغل نه دي البته که چیرته دخولې بدبویی یا دبغلوبدبویی په مری کې تر حد زیات شي نو دا بیا په مری کې هم عیب شمارل کیږي.

(۵) دمنځې زنا کاره کیدل یا ولد زنا کیدل عیب دی ځکه چې دامخل دی ولی له منځې څخه کله مقصود استغراش او طلب ولدوي چې دهغه لپاره زنا او ولد زنا کیدل مغل دی په داسې حال کې چې په مری کې دا عیب نه دی ولی په مری کې مغل بالمقصود نه دی ځکه له مری څخه مقصود خدمت آخستل دی او دخدمت آخستلو لپاره دامخل نه دی البته که مری دزنا کاري عادي وي نو بیا عیب شمارل کیږي ولی چې دی به ټوله ورځ په بنځو پسي وی داد مقصود (یعنی استخدام) لپاره مغل دی.

(۶) کافر کیدل دمری او منځې دواړو لپاره عیب شمارل کیږي ولی دمسلمان طبیعت له کافرې منځې سره دصحبت کولونه نفرت کوي او د کافر مری په ځینو کفارو کې آزادول نه دی روانو دده په خرید کې درغبت دکمیدوپه وجه دده په قیمت کې کمی راځي پس کافر کیدل په مری کې عیب شمارل کیږي.

(۷) وعدم الحيض والاستحاضة (۸) والشعال القدم والذین (۹) والذفر والشعر والماء في العين (۱۰) للحدث آخر عند المنتر بر جمع نقصانه (۱۱) او رده بر ضاء با نعه.

توجه : او حیض نه درلودل او استحاضه کیدل او زوړ ټوخ کیدل او قرض ورباندي کیدل او پر شاباندي زخم کیدل او وینستان یا اوبه پیدا کیدل په سترگو کې یې پس که چیرته پیداشي بل عیب دمشرتي سره نودوي گرځوي دهغه نقصان یادي رد کړي دبائع په رضامندي سره.

تشریح : (۷) قوله وعدم الحيض والاستحاضة ای کل شیء واجب نقصان النین عند التجار فهو عیب کعدم الحيض والاستحاضة : یعنی له بلوغ وروسته د(ایاس) تر کولو نوموځکي منځې ته حیض نه راتلل یا استحاضه کیدل عیب شمارل کیږي ځکه دا دواړه دناروغی علامه ده او دمنځې ناروغ کیدل عیب دی.

فائده: حیض نه راتلل دبلوغ له اتهائى موده څخه شمارل کيږي او دبلوغ اتهائى موده دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نژد او ولس (۱۷) کاله دي، دصاحبینور حمهما الله په نژد پنځلس کاله دي، دصاحبینور حمهما الله قول زاجح دی لافي الذر المختار: وعدهما خمسة عشر وبقولهما يفتى (الذر المختار علی هامش رد المحتار: ۸۵/۴) بیا که چیرته مشري په لږه موده کې دهغې حیض نه راتلودغوی وکړه دعوی یې نه اوریدله کيږي او که یې له اوږدې مودې وروسته دعوی وکړه دعوی یې اوریدله کيږي، لږه موده دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نژد درې میاشتې دي تردیو میاشتو زیات اوږده موده ده، دامام محمد رحمته الله علیه په نژد څلور میاشتې لس ورځې لږه موده ده ترهغه زیاته اوږده موده ده او دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نژد لږه موده دوه کاله ده ترهغه زیاته طویل موده ده.

(۸) همدارنگه زوړ ټوخ یعنې داچې مری په سالدې ناروغي مبتلا وي داعیب دی ولی دائمی ټوخ دناروغي علامه ده پس که چیرته ټوخ زوړ نه ووبلکې عادات مطابق یاد زکام په وجه وونوداعیب نه دی، او دمری مقروض کیدل عیب دی ولی چې مشري اوس هغه دقرضدارانو له اجازې پرته نه شي خرڅولای په دي شرط چې داسې قرض وي چې دهغه مطالبه ترآزادي مخکې وي او که چیرته ترآزادي وروسته وونوداسې قرض بیا عیب نه دی.

(۹) دکنز په ځینو نسخو کې (والذین) نشته دهغه پرځای (والذیر) دی چې معنی یې ده دشاخصی کیدل یعنې دمنځې پرشایاندی زخم پیدا کیدل عیب دی ولی داناروغی ده همدارنگه دمنځې په سترگو کې ویشتان راتلل یا له سترگو او به بهیدل عیب دی ولی چې له دي څخه د نظر کمزوري او وړندوالی پیدا کيږي.

(۱۰) یعنې که چیرته په مبیعه کې دمشري په نژد عیب پیدا شو بیا درک معلوم شو چې په مبیعه کې خوتردي وړاندې دبائع په نژد هم عیب وونو دبائع سره دپیداشوي عیب په وجه چې د مبیعه په قیمت کې څومره کمی راغلی دی مشري دهغه کمبوت بائع ته رجوع کولای شي مگر مشري مبیعه واپس کولای نه شي ولي په دي کې دبائع ضرردی ځکه چې بائع خومشري ته (دمشري سره له پیداشوي عیب نه) سالمه مبیعه سپارلې وه په داسی حال کې چې اوس معیوبه شوي گرځي بائع ته مگر څرنگه چې دبائع په لاس کې دپیداشوي عیب په وجه دمشري هم نقصان شوی دی نو دهغه نقصان دلیري کولو صورت دادی چې مشري دي بائع ته په قدر نقصان رجوع وکړي.

فائده: په قدر نقصان درجوع کولو په صورت کې دنقصان معلومولو طریقه داده چې اول دي له بائع سره دپیداشوي عیب نه دسلامتي په صورت کې د مبیعه قیمت اندازه کړي بیا دي له هغه عیب سره د مبیعه قیمت اندازه کړي ددغو دوو قیمتونو ترمنځ چې کوم فرق وي هغه نقصان عیب دی مثلاً تر عیب مخکې یې قیمت لس روپۍ دی اوله عیب وروسته اته روپۍ دي نو نقصان عیب دوې روپۍ دي.

(۱۱) البته که چیرته بائع د معیوبی مبیعی په اخستلوراضی شي نو په دغه صورت کې مشري هغه واپس کولای شي ولی بائع پخپل ضررد رضامندي اظهار وکړی خپل حق یې ساقط کړ.

(۱۲) ومن اشترى ثوبا لقطعه فوجده غيثار جع بالغيب (۱۳) لان قبله البائع كذا لك له ذالك (۱۴) لان باعه المشتري لم يرجع بشي
(۱۵) فلما قطعه وخطه او شبعه اولت التوبيل بسمن لاطلع على عيب ز جع بنقصانه (۱۶) كفالمو باعه بعد زو في الغيب (۱۷) او مات البعيد
(۱۸) او اعفاه من جال (۱۹) لان اعفاه على مال (۲۰) او قفله (۲۱) او كان طفلا لما كل كلفه او بعضه لم يرجع بشي.

توجه: که چاکپره رانیوه ییایې کات کړه ییایې په هغې کې عیب ومونده نور جوع دي وکړي بقدر عیب، او که بائع قبوله کړه دغه کپره همدغسی کات شوې نوده لره اختیاردی او که چیرته مشتري هغه خرڅه کړ: نویار جوع نشي کولای او که یې کات کړه او ویې گنډله یایی ورنگوله ییایې په پنیړ کې غوړي گلو کول ییایې عیب خبر شونو د هغه نقصان په باره کې دي رجوع وکړي لکه چې خرڅه کړي هغه درویت عیب وروسته یامریې مړ شویایې دغسی مفت آزاد کړیس که یې چیرته هغه آزاد کړی ووپه مال سره یایی وژلی وویا خوراکي شی ووهغه ټول وخور یایې څه ځنی وخور نویایې رجوع نه کوي.

توضیح: (۱۲) یعنې که چاکپره واخیسته ییایې پرې کړه یا اوس مشتري ته په هغې کې دداسي دعیب درک معلوم شو چې دبائع په نزدیکاشوی وونوپه قدر نقصان پیسي واپس اخیستلای شي کپره نه شي واپس کولای ځکه چې په پریکولو سره په هغې کې نوی عیب پیدا شو چې د هغه په وجه یې اوس رد نشي کیدلای ولي په واپس کولو کې دبائع نقصان دی اود مشتري دنقصان دلیری کولو صورت دادی چې مشتري بائع ته په قدر نقصان رجوع وکړي.

(۱۳) څو که چیرته بائع په دي راضي وو چې دغه کپره دغسی پرې شوي راکړه نودی اختیار لري قبوللای یې شي ولي دواپس کولو ممانعت د هغه د حق په وجه ووپه داسی حال کې چې اوس دی دخپل حق په سقوط پخپله راضی شوی دی.

(۱۴) او که چیرته مشتري هغه پرې کړای شوي کپري پربل چاخرڅي کړې برابر ده چې دخرڅولو په وخت دی په عیب علم لري یایې نه لري بیاله بائع څخه نقصان عیب نه شي اخیستلای ولی چې ترخرڅولو مخکي داوول بائع په رضامندي سره دهغو واپس کول ممکن کار وومشتري چې پربل چاخرڅی کړي دمیبعی دواپس کولو مانع دی خپله جوړ شونو ځکه دی دنقصان اخیستلو حق نه لري.

(۱۵) یعنې که چیرته مشتري کپره واخیستله پرې یې کړه وېې گنډله یایی ورنگوله اویامیبعه ستودی مشتري په هغه کې غوړي گلو کول ییامشتري په هغه عیب باندي خبر شو کوم چې دبائع په نزدیکاشوی وونوله بائع څخه په قدر نقصان پیسي بیرته اخیستلای شی ځکه چې د هغه دنقصان دجیره کید و همداصورت دی.

مگر میبعه نه شي واپس کولای که څه هم بائع پرې راضی وي ولي د مشری له طرفه چې په میبعه کې کوم زیادت راغلی دی هغه له میبعه سره متصل دی د هغه بغیره رده شي کولای اونه یې له هغه زیادت سره رد کولای شي ځکه په هغه صورت کې ربوالازمیري ولی د مشری له خوا شوی زیادت بائع ته بلا عوض ورکول کیري نو میبعه ردول شرعاً منع دی.

(۱۶) قوله كما لو باعه بعد رؤية العيب أي رجع بالنقصان في الصورة المذكورة كما يرجع بالنقصان لو باعه بعد رؤية، يعني بورتني مذکور صورت داسی دی لکه یو څوک چې ددغو مذکوروشیانو (کپړه، یاستو) په عیب خبریدلو وروسته دغه شیان پریل چاپاندي خرڅ کړي نو مشتري دهغه عیب نقصان له بائع څخه اخیستلای شي ولی په بیاخرڅولو سره دی دمبیعه مانع نه دی بلکې تر بیاخرڅولو مخکي هم دمشتري له طرفه په مبیعه کې زیادت راتلو په وجه مبیعه نه شوی واپس کیدلای نو چې دیباخرڅولو په وجه مشتري دمبیعه دواپس کولو لپاره مانع نه دی نو ځکه دی په قدر نقصان درجوع حق لري.

فائدة: په مبیعه کې زیادتی له دوو حالو څخه خالی نه ده یابه په مبیعه پوري متصل وي یابه منفصل. بیا متصل پردوه قسمه دی یابه له اصل یعنی مبیعه څخه متولد او پیدا شوی وي لکه دمبیعه چاغیدل داډول زیادتی دواپس کولو مانع نه گرځي ځکه په دغه صورت کې زیادت محض تابع دی. دوهم قسم داچې زیادت له مبیعه څخه نه وي پیدا شوی لکه دکپورنگول، گنډل، اوپه ستوکې غوړي اچول داډول زیادت په اتفاق دواپس کولو څخه مانع دی لماقلنا، اوکه زیادت له مبیعه څخه منفصل وونوهم له دوو حالو څخه خالي نه دی یابه له مبیعه څخه پیدا شوی زیادت وی لکه مثلاً مبیعه منځه وي دهغې بچۍ وزیري داصورت هم دواپس کولو څخه مانع دی دوهم صورت یې دادی چې زیادت له مبیعه څخه نه یې پیدا شوی مثلاً مبیعه مریې دی مزدوري یې وکړه روپۍ یې وگټلې داصورت دواپس کولو لپاره مانع نه دی په دي دوو صورتونو کې وجه دفرق داده چې کوم زیادت له مبیعه څخه متولد شوی وي دهغه هماغه حکم دی کوم چې دمبیعی دی نو هغه له مبیعه سره یوځای خوشي واپس کول جائز نه دی ځکه داډول بیاسود راځي اوپه دوهم صورت کې ګټه مبیعه نه ده ولی ګټه خوله منافعو څخه پیدا شوې ده او منافعی له مبیعی څخه غیر دي نو ګټه دمبیعه دواپس کولو لپاره مانع نه دی.

(۱۷) قوله لو مات العبد ای يرجع بالنقصان ان هلك الغلام عند المشتري، یعنی که چیرته مبیعه مریې وو او هغه مړ شویا مشتري ددغه مریې په داسی عیب باندي خبر شو کوم چې له بائع سره ورته پیدا شوی وونود مریې په قیمت کې چې دهغه عیب په وجه کوم کمبوت راغلی ووبقدر نقصان بائع ته رجوع کولای شي. ځکه دمرګ په وجه ملک خپلی انتها، ته رسیږي اوشی چې خپلی انتها، ته ورسیږي مقرر او ثابت کیږي نو ګو یا ملک موجود دی مګر دمرګ په حکم یعنی غیر اختیاری امر په وجه مریې چې مبیعه ده دهغه واپس کول متعذر شوی دی اودواپسی په ممتنع کیدو کې دمشتري دفعل هیڅ دخل هم نشته اوچې کله دمبیعی واپس کیدل دیو غیر اختیاری امر په وجه متعذر کیږي نو دقدیم عیب په وجه مشتري لره دنقصان عیب دواپس اخیستلو اختیاري.

(۱۸) قوله لو اعطه مجاناً ای يرجع بالنقصان لو اعطى العبد لأملاً ثم اطلع على العيب، یعنی که چیرته مبیعه مریې وو او مشتري هغه دغسی مفت آزاد کړی یا دهغه په کوم پخوانی عیب باندي خبر شو نو په دغه صورت کې هم استحساناً دنقصان اخستلو اختیار لري، داستحسان وجه داده چې آزادول ملک تر انتها، پوری رسول دی ولی داصل خلقت په اعتبار سره انسان دملک محل نه دی پیدا کړای شوی بلکې په مریې کې ملک تریو.

محدود وخت يعنې آزادي پوري ثابت وي نو د مري آزادول گوياد هغه ملك ترانته، پوري رسيدل دي اوشې چې كله انتها ته رسيږي نو كامل كيږي همدا وجه ده چې د آزادكړاي شوي مري ولا (تصرف) آزادوونكي ته ورکول كيږي او ولا د ملك له آثارو څخه ده نو داسي ويل كيږي چې د مشتري ملك پاتې دي مگر د آزادولو په وجه د مري واپس كيدل متعذر شوي دي او چې كله د بائع له طرفه د مبيعه واپس كول متعذر كيږي نو مشتري لره د نقصان عيب د واپس كولو اختياروي لكه د مري د مرگ په صورت كې ځكه نو د آزادولو په صورت كې هم مشتري لره له بائع څخه د نقصان عيب اخستلو اختياروي.

فائده: په پورتنۍ مذكور صورت كې مشتري لره په قدر نقصان درجوع كولو حق شته مگر شرط دادې چې د آزادولو په وخت به د مبيعه پر عيب علم نه لري كه نه كه چيرته هغه په عيب خبريدو وروسته مري مفت آزاد كړي نو بيا د نقصان په باره كې بائع ته درجوع كولو حق نه لري ځكه چې د مبيعه په عيب خبريدو سره د هغه آزادول د هغه له طرف څخه په معيوبه مبيعه باندې د رضامندي علامه ده.

(۱۹) قوله فان اعطفه على مال، له خپلو معطوفاتو سره شرط دي او (لم يرجع بشئ) يې جزاء ده، يعنې كه چيرته مشتري مذكور مري د مال په عوض آزاد كړي يا د مري په كوم عيب باندې خبرشو نو مشتري په قدر نقصان بائع ته درجوع كولو حق نه لري ولي مشتري د مري بدل له خپله خانه گرځولي دي او د بدل گرځول داسي دي لكه د بدل منه گرځول پس مشتري مبيعه گرځوونكي شمارل كيږي او په داسي صورت كې مشتري لره درجوع حق نشته.

(۲۰) همدا رنگه كه چيرته مشتري هغه وواژه نو د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزدنوپه دغه صورت كې مشتري په قدر نقصان بائع ته رجوع نه شي كولاى ولي مري اوس نه شي رديدلاى او نه ردول يې د مشتري دفعل په وجه دي نو مشتري مبيعه گرځوونكي دي او مبيعه گرځوونكي مشتري درجوع حق نه لري، د صاحبينور رحمهما الله په نزد مشتري په قدر نقصان رجوع كولاى شي ولي د مشتري خپل دغه مري وژل داسي عمل دي چې په هغه پوري كوم دنياوي حكم متعلق نه دي يعنې نه له هغه څخه د هغه قصاص اخيستل كيږي او نه ديت وركول لازميږي نو داسي دي گويامري په خپل مرگ مړ شوي دي او په هغه صورت كې چې مري په خپل مرگ مړ شي مشتري درجوع كولو حق لري كامر.

فائده: د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول ظاهر الرواية دي او پر هغه فتوى ده لعافى الف المختيار: ولو اعطفه او قله لا يرجع شئ لا متاع الود دفعه. وقال ابن عابدين الشامي رحمته الله عليه: (قوله او قله) وهو ظاهر الرواية عن اصحابنا (الدر المختار مع الشاميه: ۹۴/۳).

(۲۱) همدا رنگه كه چيرته مبيعه دخوراك شي و نو نو مشتري ټول وخوريايې څه وخوريا د مبيعه په عيب باندې خبرشو نو هم د امام صاحب رحمته الله عليه په نزد مشتري ته په قدر نقصان د بيرته اخستلو حق نشته. په داسي حال كې چې د صاحبينور رحمهما الله په نزد مشتري درجوع حق لري ولي مشتري چې د كوم مقصد لپاره مبيعه اخيسته وه په هغه مقصد كې يې مصرف كړه او د امتداد هم دي نو گوياپه خپل لوسره د مشتري ملك كمال ته ورسيد نو د مري آزادولو په ډول شونو لكه څرنگه چې د مري د آزادولو په صورت كې مشتري

در جوع لري همدارنگه دميبعه خوړلو په صورت کې هم مشتري در جوع حق لري، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دليل دادی چې دميبعه په خوړلو سره دهغې واپس کيدل دمشتري په داسې فعل سره متعذر شوی دی چې پر هغه يې ضمان واجبيږي داسي مثلاًکه مشتري دبل چاغله خوړلې وای نو پرده ضمان واجب کيده مگر دلته څرنگه چې مشتري خپله مالک دی نو ځکه ضمان ورځنی ساقط دی نو ګواکې مشتري له خپل ملک څخه عوض حاصل کړ داصورت دميبعې خرڅولو په شان دی په کوم کې چې مشتري لره در جوع حق نشته لهدا په دغه صورت کې هم در جوع کولو حق نه لري .

قائده : دصاحبينوررحمهما الله قول مفتى به دى لمالى الذرمختار: إركان المبيع طعاما فأكاله اوبعضه فانه يرجع بالقبض استحسانا وعليه الفتوى، وقال ابن عابدين الشامي **رحمهما الله** : قلت مذكوره الشارح من ان الاستحسان قولهما ذكره فى الاختيار وتبعه فى الحرو وكذا نقله عنه العلامة قاسم، به على انه مكس ما فى الهداية وسكت عليه للذامشى عليه المصنف **رحمهما الله** فى منته الخ، وبالحاصل انهما قولان مصححان ولكن صححو اقر لهما بن علي الفتوى ولفظ الفتوى اكد الفاظ التصحيح ولا سيما هو ارق الناس وهذا فى الاكل اما البيع ونحوه فلا رجوع فيه اجماعا. (الذرمختار: ٩٣/٣).

(٢٢) ولو اشترى سقاء أو جوار أو جردة فأسد انتفع به وجب نقصان القيب والأكل للفن (٢٣) ولو باع المبيع فرغ غلبه ببيع بقضاء زده على باعه (٢٤) ولو لم يصره إلا (٢٥) ولو قبض المشتري المبيع وأذع عينا لم يجز على دفع الفن ولكن يرهز أو تحلف باتباعه (٢٦) فإن قال شهدي بالشام دفع اليه إن خلف باتباعه.

قوچمه: او که یې واخیستلې هگۍ، یا چمبر خیال، یا چار مغز، هغه دومره خراب وو چې فائده ورڅخه اخستل کېدای شوی نور جوع دي وکړي نقصان عیب په اندازه که نه رجوع دي وکړي دټولو روپو په باره کې، او که یې خرڅه کړه مبیعه بیارادګرۍ ای شوه هغه پرده باندې دعیب په وجه دقاضی په حکم سره نودی دي خپل بائع ته ورواپس کړي او که یې چیرته پخپله رضامندي سره قبول کړ (یعنې دقاضی په قضاء سره نه) نویادي دی نه روي. او که مشتری مبیعه قبض کړه او دعوی دعیب یې وکړه نودی دي نه مجبور کړای کېږي دیسوپه ورکولولیکن دی به ګواهوراندي کوي یا به خپل بائع ته قسم ورکوي او که نده وویل چې زما ګواهان په شاء بنارکې دی نویادي بائع ته یسی ورکړي که چیرته قسم وکړ بائع دده.

تشریح : (۲۱) که یو چاهګۍ یا چمبر خیال یا چار مغزو اخیستل او هغه داسې خراب وختل چې یو معمولې کار ورڅخه اخیستل کېدای شوی نومشترې دي ددغې خرابۍ په وجه چې کوم کمبوت د هغه یو قیمت کې راغلی دی هغه دي له بائع څخه واپس واخلي ولې په ماتیدو سره په دغو شیانو کې نوی عیب پیدا شو چې د هغه په وجه یې اوس نه شي ردولای نو د مشتری چې څومره تاوان شوی دی هغه دي واپس واخلي. او که چیرته مذکور شیان ډیر زیات خراب او بلکل ناکاره و و نو بیا دې مشتری پوره پیسې له بائع څخه واپس واخلي ولې په دغه صورت کې میده مال نه دی نو دا بیه باطله ده .

فائده: امام شافعی رحمة اللہ علیہ فرمایا ہے کہ یہی چترتہ یوہ یاد دہانی ہندوانہ یا جمبر خیال مات کرل چې له هغو څخه ددوی عیب ورته معلوم شو نو بیا مشتری درد ولو اختیار لري ولسی که څه هم ماتول عیب دی مگر څرنگه چې همدغه بائع مشتری پر ماتولو باندی مسلط کړی دی ځکه نودی دوايس کو لو حق لري، اخلاف جواب ورکوي چې بائع دمشتري په ملک کې په ماتیدو باندې

راضی دی پخپل ملک کې په ماتولونه دی راضی نو دبائع د طرف څخه تسلط یواځې د مشتری د ملک په صورت کې دی دبائع د ملک په صورت کې نه دی ولی د عقد بیع په وجه دبائع ملک نه پاتی کیږي او د مشتری په ملک کې تسلط لغوه دی ولی دبائع پر مشتری باندې حق دولایت نشته نو د دواړو رعایت په دي کې دی چې په قدر نقصان درجوع کولو حق د مشتری لپاره ومنل شوی مگر د مبیعه واپس کولو اجازه ورنکړای شي ځکه مبیعه نه شي ردولای.

(۲۳) یعنې بائع مثلاً مریې خرڅ کړ مشتری پرېل چا باندې خرڅ کړ اوس دغه دوهم مشتری د مریې په پخواني عیب باندې خبر شو نو که چیرته دوهم مشتری د قاضی محکمې ته ورغی دعوی یې دائره کړه او قاضی د مریې د واپس کولو حکم جاري کړ او اول مشتری د قاضی حکم قبول کړ هغه معیوب مریې یې بیرته قبول کړ نو دغه اول مشتری د معیوب مریې پر بائع اول باندې ردولای شي ولی په حکم د قضا د مبیعه واپس کیدل د ټولو په حق کې د بیع د فسخ حکم لري نو ځکه د دوهمه بیعه له سره شوې نه ده ځکه نو اول مشتری د عیب په وجه د مبیعه ردولو حق لري.

فائده: مگر شرط دادی چې پر دوهم مشتری د خرڅولو په وخت کې به اول مشتری د مبیعې په عیب علم نه لري که نه بیا اول مشتری پر اول بائع باندې د مبیعې ردولو اختیار نه لري ولی د دې باوجود چې دی په عیب علم لري بیا یې پرېل خرڅوي داپه عیب باندې د رضامندی علامه ده.

(۲۴) قوله ولو برضاء لای لو کان ردالمشتری الثاني علی مشتری الاول برضاء لای ردّه علی بائعه یعنې که دوهم مشتری مریې واپس کړ او اول مشتری په خپله رضامندی سره د قاضی د قضا بغیر هغه قبول کړ نو بیا اول مشتری پر اول بائع باندې مذکور مریې نه شي ردولای ولی چې د اول او دوهم مشتری په حق کې که څه هم د فسخ بیع ده مگر د دریم په حق کې د فسخ بیع نه ده بلکې جدید بیع ده او اول بائع د دغی بیع په لحاظ دریم دی نو پر اول بائع ردنه شی کیدلای ولی دبائع اول په حق کې د دوهمه بیعه قائمه ده چې دهغی په وجه اول مشتری د مبیعې واپس کولو اختیار نه لري.

(۲۵) که چا مثلاً یو مریې واخیست او قبض یې هم کړ بیا یې په هغه کې د عیب دعوی وکړه نو قاضی دې مشتری د پیسو په ادا کولو سره نه مجبوروي ولی که چیرته قاضی مشتری ته د پیسو ادا کولو حکم وکړي نو ممکنه ده چې په مبیعه کې عیب ثابت شي نو بیا څو د قاضی قضا ماتېږي ځکه نو قاضی دې دخپلی قضا د حفاظت په خاطر مشتری ته حکم نه ورکوي، بلکې مشتری دې پر خپله دعوی باندې گواهان وړاندې کړي که واقعا هغه گواهان وړاندې کړل نو بیع دې فسخ او مبیعه دې واپس کړي او که مشتری گواه نه شو وړاندې کولای نو له خپل بائع څخه دې په مبیعه کې د عیب په نه درلودلو قسم اخلي که بائع قسم واخیست نو قاضی دې مشتری ته د پیسو ادا کولو حکم وکړي او که بائع له قسم اخستلو څخه انکار وکړ نو بیع دې فسخ کړي.

(۲۶) که مشتری وویل چې زما گواهان په شام ښار کې دي (مراد دا چې په کوم ښار کې چې دعوی ده هلته نشته بلکې د دریو ورځو مسافت په اندازه لیري دي) نو ځکه په دې وخت دی د گواهانو وړاندې کولو څخه عاجز دی نو ځکه به بائع ته قسم ورکړي که بائع قسم واخیست نو مشتری به بائع ته د مبیعې قیمت

ورکوي ولی دگواهانو تر اتلو پوري په انتظار کولو کې دبائع ضرردی په داسی حال کې چې دمشري زیات ضررنه دی ولی دمشري د ضررمخ نیوی دادول کیدای شي چې که هروخت دده گواهان له شام څخه راشي گواهي ورکړي مشتري لره دا حق ثابتیږي چې هغه مبیعه واپس کړي له بائع څخه روپی. واخلی.

(۲۷) لان ادعی ابانالم یحلف بانه حتی ینزل عن المشتري انه ابق عنده (۲۸) لان یز عن خلف بالله ما بق عنک فقط (۲۹) والقول فی قدر المغنوض للقباض (۳۰) ولو اشتری غنبدین صفقاً فیض اخذهما و زجدا باخدهما عیناً اخذهما و زدهما (۳۱) ولو قبضهما ثم زجدا باخدهما عیناً فالغيب فقط.

قوچمه: او که چیرته یې دعوی وکړه دمریې ټنټیدلو نو قسم دي نه ورکوي بائع ته ترڅو چې مشتري وگواه وړاندي کړي چې هغه له ده څخه ټنټیدلی دی یاده که گواهان وړاندي کړل نو قسم دي واخلی بائع چې والله له ما څخه هیڅکله هم نه دی ټنټیدلی او قول په قدر مقبوض کې دقباض معتبر دی او که یې دوه مریان واخیستل په یوه عقد کې یو یې قبض کړی بیا یې له دوې څخه په یوه کې عیب وموند نو دی یادواړه واخلی یادي دواړه رد کړي او که دواړه قبض کړي وویایې له دواړو څخه یو عیب جن وموند نو یو اخی هغه معیوب دي واپس کړي.

تشریح: (۲۷) که چایو مریې واخیست ییای د هغه د ټنټیدواو (بد اخلاقي) دعوی وکړه او بائع انکار وکړ نو بائع ته قسم نه ورکول کیږي تر هغه پوري چې مشتري دا خبره په گواه سره ثابته کړي چې دامریې له ده څخه ټنټیدلی دی ولي د ټنټیې ثابتیدو څخه وروسته عیب ثابتیږي او هغه وخت دده له طرفه خصومت هم صحیح دی. ترتبیتدو مخکي عیب نه ثابتیږي نو دمشري له طرفه خصومت هم صحیح نه دی چې کله خصومت نه دی صحیح نو دمشري دعوی هم نه ده صحیح او چې کله یې دعوی صحیح نه ده نو پر هغې باندي یو ډول ترتب هم صحیح نه دی نو منکر یعنې بائع ته قسم نه ورکول کیږي. د صاحبینو رحمهما الله په نزد مشتري له بائع څخه قسم اخستلای شي ولی دمشري د عیب دعوی صحیح او معتبره ده ولی دده پردغه دعوی باندي دگواهي ترتب راځي یعنې له مشتري څخه دگواهانو غوښتنه کیږي نو داددغی دعوی دمعتبریدو علامه ده نو چې کله پردغه دعوی باندي دگواهي ترتب کیږي نو د قسم ترتب هم صحیح کیږي ځکه له بائع څخه قسم اخستل کیږي.

فائده: دامام صاحب رحمه الله قول راجع دی یعنې که مشتري گواهان نه شو وړاندي کولای نو له بائع څخه قسم نه اخستل کیږي لمالی ردالمحتار: وان لم یهرن لایمن علی البائع عند الامام علی الصحيح و عندهما علی یمن علی نفی العلم. (ردالمحتار: ۹۸/۳).

(۲۸) که چیرته مشتري گواهان وړاندي کړل چې واقعا مریې له ده څخه ټنټیدلی دی نو اوس دي قاضی له بائع څخه داسی قسم واخلی چې والله دامریې له ما څخه هیڅکله نه دی ټنټیدلی که بائع دادول قسم واخیست نو بیا مشتري د مبیعه د واپس کولو حق نه لري. له بائع څخه دي داسی قسم نه اخلی چې والله مادامریې پرده باندي خرڅ کړه هغه کې داعیب نه وو، ولی په داسی قسم اخستو کې دمشري د ضرر امکان دی ځکه چې عیب کله تر خرڅولو وروسته تر تسلیمولو مخکي پیدا کیږي نو بائع په دغه خپل قسم کې رښتینی دی حال دا چې دادول عیب هم موجب رد دی یعنې په دادول عیب سره هم دمشري لپاره خیار عیب ثابتیږي.

فائده: عيوب څو قسمونه دي: (۱) يو قسم هغه عيبونه دي چې خفي وي لكه تښتيدل، ددغو حكم معلوم شوی دی (۲) بل هغه عيبونه چې ظاهر وي لكه گونگي كيدی يا گوتي كيدل ددي په بار: كې به قاضي بغير ددي چې بائع ته قسم وركړي دواپس كولو فيصله كوي ولي داداسي عيبونه دي چې په يقيني ډول معلوم دي چې له بائع سره پيدا شوي دي په دي شرط چې بائع دادغوی ونكړي چې مشتري پردغه عيب درضا مندي اظهار كړی وو. (۳) هغه عيبونه چې يواځي ډاكتران (طيبان) يې معلومولای شي لكه باطني ناروغی دهغو په باره كې ديوه عادل چاقول كافى دى او كه داثبتول ووجې داعيب له بائع سره ورپيداشوی دى نو ياد د دوو كسانو عادلانو قول معتبر دی (۴) هغه عيبونه چې خالص بنخي پري خبريدای شي نو دهغو دى الحال قاطع ديوه باره كې ديوې ثقه بنخي قول معتبر دى، خو كه چيرته مشتري مبيعه قبض كړي وه بيا يې دبنخوپه قول نه شى ردولای بلكې بائع ته قسم وركول كيږي، دامام محمد رحمته الله عليه په نزد تر قبض كولو مخكې هم همدغه حكم دى په داسى حال كې چې دامام ابو يوسف رحمته الله عليه په نزد تر قبض كولو مخكې بائع ته له قسم وركولو بغير دبنخوپه قول يې ردولای شي، دعلامه شامى رحمته الله عليه آخرى تحقيق دادى چې په كومو عيبونو چې خالص بنخي پوهيدلای شى په هغو كې حكم دادى چې ديوې يادوونځوپه گواهي سره عيب ثابتېږي دخصوصت په حق كې يعنى دقاضي په محكمه كې غږ نسته كولای شي رډنه شى كولای كه تر قبض مخكې وي كه وروسته وي والحاصل ان شهادة الواحدة او التين يثبت بها العيب المذكور في حق توجه الخصومة لافي حق الرضا، كان ذلك قبل القضاء ابعد في ظاهر الرواية عن علمائنا الثلاثة وهو المشهور فكان هو المذهب المعتمد ان اقصى كبر من الكتب على حلاله الخ فاعنه تحقيق هذا المحل فانك لاتجده في غير هذا الكتاب والحمد لله الملك الوهاب. (رد المحتار: ۹۹/۳)

(۲۹) اودمقدار مقبوض په باره كې دهغه چاقول معتبرېږي دچاپه قبضه كې چې هغه شى وي مثلاً چاپو تان كپړه واخيسته بيا په هغى كې يو عيب ورته معلوم شو اوس نودى غواړي چې كپړه واپس كړي خوله بائع سره يې دهغه په اندازه كې جنجال راغى، بائع وايي چې كپړه ديرش گزه وه اوس شل گزه ده، اومشتري وايي چې له اول څخه شل گزه وه نو په دي صورت كې دمشتري قول معتبرېږي ولي بائع دلسو گزونو په بدله كې چې كومى پيسى راځي دهغودغوى كوي اومشتري له هغه څخه انكار كوي اودمنكر قول معتبرېږي.

(۳۰) كه چاپه يوه عقد دوه مرييان واخيستل مثلاً بائع وويل چې مادادوه مرييان په زړو پسې پر تاباندې خرڅ كړي دي مشتري قبول كړل بيا يې يوقبض كړ او په دوهم كې يې عيب پيدا كړ نو مشتري لره اختيار دى كه يې خوښه وي دواړه دي وگرځوي او كه يې خوښه وي دواړه دي واپس كړي داسي نه شي كولای چې په كوم يوه كې عيب دى هغه واپس كړي او په كوم كې چې عيب نسته هغه وگرځوي ولي عقد تاميرى په قبض سره او قبض تراوسه پوري ددواړو نه دى شوى نو دا ډول له عقد تاميند وڅخه مخكې تفريق عقد لازمېږي چې هغه صحيح نه دى او همدقول راجح دى لساقال مرغيناني رحمته الله عليه: والاصح انه ياخذهما ويردهما لان تمام الصفة تعلق بقض المبيع وهو اسم للكل.

۱- امام ابویوسف رحمته الله په نزدکه چیرته عیب په قبض شوي مری کې پیدا شونو مشتري ته دا اختیار - چې هغه یواځی دغه معیوب مری واپس کړي ولی دمقبوض په باره کې عقد تام شوی دی نو تفرق عند قبل الاتمام نه لازمیږي .

(۳۱) که په پورتنی مذکور صورت کې مشتري دواړه مریان قبض کړي وویا په یوه کې عیب ورته معلوم شونو اوس دي یواځي هغه رد کړي په کوم کې چې عیب پیدا شوی دی ولی په دغه صورت کې تفریق عقد ، عقد تر تمامیدو وروسته دی له عقد تمامیدو مخکي نه دی او تر عقد تمامیدو وروسته تفرق عقد جائز دی .

فائده : دامام زفر رحمته الله په نزدکه دغه صورت کې هم یواځی معیوب مری واپس کول جائز نه دی بلکې یا به دواړه واپس کوي یا به دواړه راگرځوي ولی یواځي دمعیوب مری په واپس کولو کې تفرق عقد دی چې دبائع ضرر دی ولی عام عادت دادی چې خلک اعلی او ادنی مریان سره یوځای کړي بیایې خرڅوي نو کوم یو چې معیوب دی هغه ادنی دی ، دادنی په واپس کولو او اعلی راگرځولو کې دبائع ضرر دی ، احناف جواب ورکوي چې دبائع ضرر خپله دبائع د تدلیس په وجه دی فلا یغیر لی حق المشتري ، همدارول راجع دی لمالی الفزالمختار : ولو قبضه اذ المعيب بحصة سالفه لحد لجزا از التفریق بعد التمام . (الرمخار: ۱۰۳/۳) .

(۳۲) ولو قبض بعض الكلي أو الوزنی غیاز ذکله أو اخذه (۳۳) ولو استحق بعضه لم یغیر لی و ذنابقی (۳۴) ولو نولوا غیر (۳۵) و النش و الزکوب و الذنأ و افر صا بالیپ (۳۶) لا الزکوب للنشقی و لالزنا و لشرء الغلف .

توضیح : او که یې و مونږ بعض کیلی یا وزن ی عیب جن نویادی کل رد کړي یا دي ټول واخلی او که بعض مستحق شونو د مابقی دردولو اختیار نه ورکول کیږي او که کپړه وه یا اختیار ورکول کیږي او آغوستل ، سوریدل او علاج کول په عیب باندي درضا مندي علامه ده نه هغسی سوریدل چې اوبولپاره وي یا د واپس بیولو لپاره یا د وېناو اخیستلو لپاره .

(۳۲) که چایو وزن ی یا کیلی شی واخیست بیایه هغو کې په بعضو کې یو عیب پیدا شونو اوس مشتري ته اختیار دی که یې خوښه وي ټول شی دي واپس کړي او که یې خوښه وي ټول دي وگرځوي ولی دیو جنس وزن ی یا کیلی شیان حکماً یوشی شمارل کیږی ځکه چې په وزن ی او کیلی شیانو کې مالیت دانضمام اجتماع په اعتبار دی یواځی یوه دانه نه مال مقوم دی او نه یې بیع جائز ده او دیو ه شی په باره کې قاعده داده چې که چیرته په هغه کې عیب پیدا شونو یا به ټول گرځوي یا به ټول واپس کوي نو کوم چې حکماً شی واحد دی د هغه هم همداحکم دی نو ځکه بعض راگرځول او بعض واپس کول صحیح نه دی .

(۳۳) او که چیرته په کیلی یا وزن ی شی کې کوم عیب ظاهر نه شي مگر په هغو کې بعض دبل چا ملک ثابت شونو چې په څومره کې د هغه ملکیت ثابت شوی دی هغه خود هغه شونو دردولو اختیار مشتري ته نه ورکول کیږي ولی داداسي شی دی چې د هغه ټکري کول تاوانی نه دی نوله میعه څخه دي دمستحق حصه جلا کړي مستحق ته دي ورکړي باقی دي مشتري له خپل ځان سره وساتي .

فائدہ : مگر پردغہ باندی داسوال کیدای شی چې دا ډول خوتفرق عقد قبل التمام لازمېری ولی مستحق څوک په هغه عقد نه ووراضي چې دهغه درضامندي بغير دايع تامه نه ده او قبل التمام تفرق عقد ناجائز دی نومشري ته د باقی دردو لو حق بايد ورکړای شي ؟ جواب : دا تفرق قبل التمام نه دی بلکې بعد التمام دی ولی عقد دعاقد په رضامندي سره تامېری مستحق په رضامندي سره نه او دعاقد رضامندي خوشته.

(۳۴) قوله ولو لو باغبرای لو کان المبيع لو با لاسحق بعضه غير المشتري لی ردمافی) یعنی که چیرته یو چایوه کپړه واخیسته بیا هغه بعض مستحقه شوه نو اوس مشتري ته اختیار شته چې دی د باقی کپړه بائع ته واپس کړي ولی د کپړې ټکړه کیدل د کپړې لپاره تاوان دی چې په اخیستو کې یې د مشتري تاوان دی نو د دغه عیب په وجه د واپس کولو اختیار لري او دا عیب (یعنی استحقاق) داسی هم نه دی چې د مشتري په لاس کې پیدا شوی دی بلکې دا د بائع په لاس کې پیدا کیږي د مشتري په لاس هسې ظاهر شوی دی.

(۳۵) که چایوه کپړه واخیسته او په هغی کې د نقصان لیدو وروسته یې بیا هم هغه واغوسته یا یې دسوریدوشی واخیست او په هغه کې د نقص لیدو وروسته پر هغه باندی د خپل کار لپاره سور شو، یا حیوان ناروغ ووهغه یوڅه دوا یی ورکړه نو د مشتري دا عمل دهغه له طرفه په عیب باندی راضی کیدل گنجل کیږي ولی دا ددی خبري دلیل دی چې دی میبغه خپل ځان ته کول غواړي او میبغه چې ځان ته گرځوي همدایې صورت دی چې مشتري په هغه عیب باندی راضی وي نو له هغه وروسته دهغه عیب په وجه د میبغی واپس کولو اختیار نه ورکول کیږي.

(۳۶) قوله لا تزكوب للفقی ای لیكون رضا الزكوب للفقی، یعنی که چیرته مشتري حیوان داوبه کولو لپاره تالاب ته دیولوپه وخت پر هغه باندی سور شوی بائع ته د واپس کولو لپاره پر لاره ورباندی سور شوی یې د حیوان لپاره څه خوراکی شیان اخیستی ووهغه یې راوړل پر سور شونو د مشتري له طرفه په هغه عیب باندی رضامندي نه شمارل کیږي دا حکم استحسانا دی ولی په دغو وختونو کې پر حیوان دسوریدو ضرورت دی.

(۳۷) ولو قطع المغبوض بنسب عند البائع زده واسترذ الفتن (۳۸) ولو نری من کل غیب ضح وان لم یسمن الکمل (۳۹) فلا یر ذبیغ.

توجه : او که لاس غوڅ کړای شوی وود مقبوض مری دیو داسي سبب په وجه چې د بائع په لاس کې وونورددي کړي او پیسی دي واپس واخلي او که یې د برائت اعلان وکړله هر عیب څخه نو صحیح دی که څه هم په نامه ټول عیوب یاد نکړي نو اوس رڼه شي کولای دیو عیب په وجه.

تشریح : (۳۷) که چایو مری واخیست او هغه یې قبض هم کړی یا دهغه مری لاس دیو د داسي جرم په وجه غوڅ شو چې ده هغه جرم له بائع سره ترسره کړی وو (مثلاً د بائع سره ده غلا کړي وه چې دهغی په وجه یې اوس لاس غوڅ شو) نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد مشتري لره اختیار دی که یې خوښه وي واپس دي کړي او کوم قیمت چې ده بائع ته ورکړی دی هغه دي له بائع څخه بیرته واخلي ولی لاس غوڅ کیدل که څه هم له مشتري سره

ترسره شول مگر دهغه سبب خوله بائع سره پيدا شوی دی او که يې خوښه وي مریي دي راوگرځوي او دلاس غوڅيدوپه وجه دی

له بائع څخه نیمې پیسې واخلي ولی دانسان یو لاس له نیم قیمت سره برابر دی.

فائده : صاحبین رحمهما الله فرمایې چې په داسی صورت کې مشتري مریي نه شي ردولای بلکې دغله او هغه مریي چې غلانه کوي ترمنځ چې کوم تفاوت دی هغه دي واخلی مثلاً دغله مریي قیمت پنځه سوه روپۍ دی او چې غلانه کوي دهغه مریي قیمت یوزرو روپۍ دی نو مشتري دي له بائع څخه پنځه سوه روپۍ واخلی ولی دغله او هغه چې غلانه کوي ترمنځ تفاوت پنځه سوه روپۍ ثابت شو ځکه دبائع په لاس کې دغوڅیدو سبب پیداکیدل دمریي له مالیت سره منافي نه دی نو عقد نافذ دی بیا څرنگه چې لاس دمشتري سره غوڅ شوی دی او دایونوی عیب دی چې دمریي له واپس کولو څخه مانع دی او په داسی صورت کې مشتري لره درجوع حق شته چې بائع ته په قدر نقصان رجوع وکړي .

فائده : دامام صاحب رحمه الله قول راجح دی لعاقال الشيخ عبدالحکیم الشهد رحمه الله : الراجح والمختار قول الامام ابی حنیفة رحمه الله وایده فی فتح القدیر واختار فی البحر الرائق ومجمع الانهر والشامی والیه مال کلام الهدایة الخ والعبارة الجامعة ان یقال ان له ان یرده ویأخذ الثمن جمیعاً اریسک المبیع ویرجع بنصف الثمن کذا فی المعبرات من کتب المذهب (هامش الهدایة: ۵۱/۳)

(۳۸) یعنی که چامریي واخیست او بائع شرط ولگاوه چې دمریي له هر ډول عیبونو څخه زه بري یم نو مشتري دهیڅ قسم عیب په وجه مذکور مریي نه شي واپس کولای که څه هم دټولو عیبونو نوم يې نه وي اخیستی او نه يې ټول عیبونه شمارلي وي ولی ټول عیوب که څه هم مجهول دي مگر برائت کول له قبیل داسقاطات دی او په اسقاطات کې جهالت مفضي ونزاع لره نه دی ولی جهالت هغه وخت مفضي ونزاع ته کیږی چې کله دیوشي دسپارلو ضرورت وي او په اسقاطات کې څرنگه چې یوشی نه سپارل کیږی نو په اسقاطات کې جهالت مفضي ونزاع ته نه کیږي .

فائده : دامام شافعی رحمه الله په نزد بائع لره دمبیعه له ټولو عیبونو برائت کول نه دی صحیح مگر دا چې ټول عیبونه شمارکړي ځکه چې ټول عیبونه مجهول دي او د شوافعوپه نژدله مجهولو حقوقو څخه ابراء نه ده صحیح ولی په ابراء کې دتملیک معنی پیداکيږي او قاعده ده چې دمجهول شي تملیک نه دی صحیح نوله مجهولو عیبونو څخه برائت کول هم نه صحیح کیږي .

(۳۹) یعنی په پورتنی مذکور صورت کې که چیرته مشتري تر قبض کولو مخکې په مریي کې کوم عیب پیداشو نو دامام ابویوسف رحمه الله دغه نوي عیب په وجه هغه نه شي ردولای ولی له ټولو عیبونو برائت موجود او حادثو هر ډول عیبونولره شامل دی ځکه له ټولو عیبونو څخه دبرائت مقصود مشتري لره دمبیعی دسلامتیا حق ساقطول بیه لازمول دی او دامقصد هغه وخت حاصلیږی چې بائع له ټولو موجودو او حادثو دواړه قسمه عیبونو څخه بري وگڼل شی ، په داسی حال کې چې دامام محمد رحمه الله او امام زفر رحمه الله په نژدله ټولو عیبونو څخه برائت یواځي پخوانیو موجودو عیبونولره شامل دی له عقد وروسته تر تسلیم مخکې راپیداکیدونکو عیبونولر شامل نه دی ولی برائت له ثابتو عیبونو څخه کیږی نو برائت خالص په موجوده عیبونو پوري خاص شوی دی نو د نوي عیب په وجه مشتري دمبیعه دواپس کولو حق لري .

فائده: دامام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ قول راجح چې په حقیقت کې دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ قول دی لعمال الشیخ عبدالحکیم الشہید رحمۃ اللہ علیہ: واعلم ان قول ابی یوسف هو قول الامام ابی حنیفة رحمۃ اللہ علیہ. وهو الراجح وهو ظاهر الروایة صرح به شمس الامة السرخسی فی البسوط وابن الهمام فی الفتح وفي الخایة انه ظاهر مذهبان المراد لزوم انعقاد باسقاط حقه فی صفة الاسلام وفالک بالبرائة عن الموجد در الحادث (هامش الهدایة: ۵۳/۳).

باب البیع الفاسد

داباب دیبع فاسد په بیان کې دی.

بیع پرېنځه قسمه ده: (۱) باطل (۲) فاسد (۳) صحیح نافذ لازم (۴) صحیح نافذ غیر لازم (۵) صحیح موقوف، باطله هغه بیعه ده چې نه باصله مشروع وي او نه بوصفه (له باصله مشروعیت څخه مراد ددی چې مال متقوم نه وي) لکه مرداره خرڅول، دیبع باطل حکم ددی چې ملک نه فائده کوي که مشتري میعه قبض کړي او که یې نه کړي قبض، بیع فاسد هغه ده چې مشروع باصله وي (یعنې میعه مال متقول وي) مګر بوصفه مشروع نه وي (دبوصفه عدم مشروعیت څخه مراد ددی چې قبیح د عقد له لوازم یو یعنې شرطونو څخه وي مثلاً په یوه داسې شرط سره بیع کول چې عقد دهغه مقتضي نه وي یا میعه مقدور التسليم نه وي لکه تبتیدلی مریی خرڅول) دیبع فاسد حکم ددی چې له قبض کولو وروسته ملک فائده کولای شی بغير قبض ملک نه شي فائده کولای.

ځینی حضراتو دیبع فاسد او باطل ترمنځ داسې فرق بیان کړی دی چې که له عوضینو څخه کوم یو داسې نه وو چې کوم آسمانی دین مال گنځلی و ونوداسې بیع باطله ده که هغه میعه وي که ثمن وي مثلاً مرداري خرڅول اخیستل، همدارنگه د آزادانسان خرڅول اخیستل او که له عوضینو څخه کوم یو داسې یوشی وو چې یوه دین مال گنځلی دی بل دین نه دی گنځلی نویيادي ته کتل پکار دی چې که چیرته هغه شی ثمن کیدای شوای نو په دغه صورت کې بیع فاسد ده لکه مریی د شرابو په عوض خرڅول یا شراب د مریی په بدل خرڅول، او که چیرته هغه شی ثمن نه شوای کیدای بلکې دهغه میعه کیدل ضروري وي نو په دغه صورت کې هم بیع باطله ده لکه یو مسلمان چې شراب درو په عوض خرڅ کړي.

بیع صحیح نافذ لازم هغه بیع ده چې باصله ووصفه هر لحاظ سره مشروع وي نه په هغې پوری د غیر حق متعلق وي او نه په هغې کې کوم قسم خیاروي ددی بیع حکم ددی چې دافې الحال ملک فائده کوي، بیع صحیح نافذ غیر لازم هغه بیع ده چې مشروع خو وي لکه دریم قسم او دکوم چاقق هم په هغه پوری متعلق نه وي خو په هغې کې خیار شرط، خیار رؤیت، یا خیار عیب وي ددغه قسم بیع حکم ددی چې داداسې ملک فائده کوي چې موقوف وي تراسقاط خیار پوري، او بیع صحیح موقوف هغه بیع ده چې مشروع خو وي لکه دریم قسم په هغې کې کوم قسم خیار هم نه وي خو په هغې پوری حق د غیر متعلق وي (مثلاً لکه د غیر ملک خرڅول) ددی بیع حکم ددی چې داداسې ملک فائده کوي چې موقوف پرا اجازه وي.

دباب بیع الفاسد له ما قبل سره مناسبت ددی چې بیع دوه قسمه ده: ۱- صحیح ۲- فاسد، نوماتن رحمۃ اللہ علیہ بیع صحیح بیان کړه اوس غواړي چې بیع فاسد په بیان کړي څرنگه چې بیع فاسد عقد مخالف للدين دی

ځکه یې نوموړي ځای یې د اباب د بیع فاسد په نامه ونوماوه حال دا چې په دې باب کې یې د بیع باطل صورتونه هم بیان کړي دي نو دهغه وجه داده چې فاسد اعم مطلق او باطل اخص مطلق دی ولی چې هریعه باطله فاسده هم ده نو د زیات واقع کېدو په وجه یې ټولته فاسد ویلی دي .

(۱) لم یخزیرع الغنۃ و الذم و الخنزیر و الخمر (۲) و الخمر (۳) و الم و لید و المذنب و الفکاتب (۴) فلو هلكوا عند الفشیر ی لم یضمن (۵) و السمک قبل الضیض الطیر فی الهواء (۶) و الخمل و التناج (۷) و اللبن فی الضرع (۸) و اللؤلؤ فی الضدف (۹) و الضرب علی ظهر الغنم (۱۰) و الخدع فی الشف (۱۱) و فزاع من لوب .

توجه : جائزه نه ده بیع دمردارې ، د وینې ، دخنزیر ، د شرابو ، د آزاد ، د دام ، ولد ، دمدير او مکاتب ، که چیرته د اشیان هلاک شي دمشتري په لاس کې نو هغه ضامن نه گرځي او (جائزه ده) بیع دماهي (کب) تر ټکار کولو مخکي او د مارغه په هوا کې او د حمل او د حمل د بچي او د شیدو د پسه په تیانو کې او د ملغلرو په صدف کې او د وړو د پسه پر شاباندي او د لگرو پر بام باندي اوله کپرونه یوگز . . .

تشریح : (۱) یعنې دمردارې ، وینې ، شرابو او خنزیر بیع ناجائزه ده ، صاحب کتاب د مذکور وروشیانو په باره کې لم یجزو یلي دي د دې لپاره چې فاسدی او باطلی هر قسم بیع ته شامل شي ولی په کتاب کې له مذکور وړو بیعو څخه ځینی باطلی او ځینی فاسدی دي لکه دمردارې او وینو په عوض کوم شی اخیستل بیع باطله ده ولی د بیع رکن معدوم دی یعنې مبادله المال بالمال ، ځکه د اشیان دهیچ یو چا په زده مال نه دي البته شراب او خنزیر چې په روپو بدل شي دهغو په عوض کوم شی و اخیستل شی نو بیع فاسده ده ، ولی حقیقت د بیع یعنې مبادله المال بالمال شته پکې ولی چې د ځینو کفارو په زده د اوه شیان مال دی مگر څرنګه چې مسلمان د شرابو او خنزیر پر تسلیمولو او قبضولو قادر نه دی نو غیر مقدور التسلیم شي چې ثمن گرځي دا بیع فاسد پری .

فائده : دا خبره یاد ولرئ چې شراب او خنزیر که چیرته په بیع کې ثمن کیدای شوی نو داسی بیع فاسده ده لکه مری د شرابو په عوض خرڅول یا شراب د مری په بدله خرڅول چې په دې دواو صورتو کې شراب ثمن گرځي او مری مبیعه ، نو ځکه دا بیع فاسده ده ، او که چیرته داسی صورت وو چې شراب او خنزیر ثمن نه شوی گرځیدلای بلکې دهغو مبیعه کیدل ضروري و نو نو په داسی صورت کې دا بیع باطله ده لکه یو مسلمان چې شراب درو په عوض کې خرڅ کړی ولی شرعاً د شرابو او خنزیر د اهانته (توهین) حکم دی په داسی حال کې چې دهغو مبیعه گرځول دهغو اهانته بلکې اعزاز دی نو دا بیع باطله ده .

(۲) همدارنګه که چیرته یو له عوضو څخه دهیچا په زده مال نه وي نو داسی بیع باطله ده لکه آزاد څوک خرڅول ولی دلته رکن د بیع یعنې (مبادله المال بالمال) معدوم دی ځکه آزاد مال نه دی .

(۳) همدارنګه ام الولد (هغه منځه چې له خپل مولی څخه یې د مولی په ملک کې بچی پیدا شي) او مدبر (هغه مری چې دهغه مالک دهغه آزادی تر خپله مرګه پوري متعلقه کړی مثلاً مولی خپل مری ته ووايي چې ته زما له مرګه پس آزادي) او د مکاتب بیع باطله ده ولی دام الولد لپاره عتق خود پېغمبر ﷺ په

قول (اعطاهولدهما) (يعني دهغي بچی داآزاده کړه) سره ثابت دی او دمدر دتدیر صحت دهغه دحریت سبب دی چې فی الحال ثابت دی او مکاتب دخپلو مخانی تصرفاتو مستحق گرځي نو که چیرته دیع په ذریعہ دمشتري لپاره په ده کې ملک ثابت شی نودهغه داتول حقوق باطلیږي حال داچې دهغه لپاره داحقوق ثابت دي نولامحاله مشتري لره نه ثابتیږي که نه ددوومتنافینو جمع لازمیږي نوچې کله دمشتري لپاره ملک نه ثابتیږي نو دا بیع مفیده ملک لره نه

ده او کومه بیع چې مفیده ملک لره نه وي هغه باطله وي نو مذکورہ بیع باطلی دي .

(۴) که چاله مذکوروشیانوخه یوشی واخیست (يعني دیع باطل په صورت کې) اوتراوسه یې لاقیمت بائع ته نه دی ورکړی چې داسی دمشتري په لاس کې هلاک شونودامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزددمشتري دهغه دقیمت نه ضامن کیږي ولی په بیع باطله کې عقد معتبر نه دی نو داسی دمالک په اجازه سره دمشتري په قبضه کې راغلی دی نومشتري یې څکه ضامن نه گرځي .

فائده : دصاحبینورحمهما الله په نزددمشتري باندی ضمان واجب دی لکه مقبوض علی سوم الشراء چې مضمون وي، دصاحبینورحمهما الله قول راجع دی لمالی الذرمختار: والیع الباطل حکمه عدم ملک المشتري ایا اذاقضه فلا ضمان لوهلك المبيع عنده لانه امانة وصحح فی القنية ضمانه قبل وعلیه الفتوى (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۱۱۸/۳).

(۵) قوله والنمک قبل الصیدای لم یجزیع النمک قبل الصید. یعنی کوم ماهی (کب) چې په اوبوکې وي تراوسه پوري ښکارکړی شوی نه وي دهغه بیع ناجائزه (يعني باطله ده) ولی په اوبوکې موجودماهی دهیچا ملک نه دی بلکې مباح دی هرڅوک یې نیولای شي اودغیرمملوک شي بیع باطله ده، همدارنگه په هواء کې دگرځیدونکو مارغانو بیع هم باطله ده ولی په هواء کې گرځیدونکي مارغان هم دهیچا ملک نه دي اودغیرمملوک بیع باطله ده .

فائده : که چیرته ددریاب دکناري په حوض کې ماهیان سره رایوځای کړای شوي وونو که چیرته حوض کوچنی وویله حیلي ماهیان نیول کیدای شواي نوپه داسي حوض کې دماهیانو خرڅول جائز دی ولی داډول ماهیان مملوک هم دي اومقدورالتسليم هم دي اوکه چیرته حوض دومره لوی ووچې بغیرحیله په هغه کې موجود ماهیان نه شواي نیول کیدلای نویایې خرڅول ناجائز دی ولی مقدورالتسليم نه دي، اوکه چیرته ماهیان (کبان) خپله په یوه گرداب کې راغلي وواوبائع دهغوی دیرته تلولاړه هم نه وه ترلې نودهغوی خرڅول ناجائز دی ولی داډول ماهیان مملوک نه دي. (رد المختار: ۱۱۹/۴)

فائده : که چایو مارغه ښکارکړیایې له لاسه پرېښودنویایې هم بیع ناجائزه ده ولی که څه هم په ښکارکولو سره مارغه دده په ملک کې راغی خودپرېښودلوپه وجه اوس هغه مقدورالتسليم نه دی اودکوراریتې کوترې که چیرته بغیرحیله نیول کیدای شواي نودهغوی بیع جائزه ده که نه بیانه ده جائزه ولی مقدورالتسليم نه دي .

(۶) قوله والحمل ای لم یجزیع الحمل، یعنی دیوه حیوان یامنځی دحمل خرڅول ناجائز دی مثلاً بائع مشتري ته ووايې چې ددې پسه په خیته کې چې کوم بچی دی هغه ما په سل روپۍ پرتاباندی خرڅ کړی دی

نودايي ناجائزه ده، همدارنگه دتاج يعنې دحمل دحمل بيع ناجائزه ده ولي په دي کې دوکه راځي امکان لري چې دپسه په خيټه کې بچۍ نه وي بلکې دهواپه وجه پر سیدلی ښکاري او داراز امکان لري چې داحيان دېچي په نه زيريدو يا زيريدوسره مرشي اوپه کومه بيع کې چې دوکه وي هغه ممنوع ده لحدبث ابی هريرق رضی الله تعالی قال: نهی رسول الله ﷺ عن بيع الغرر والحصاة) نبی کریم ﷺ ددوکه او کاڼي غورځولو له بيع څخه منع فرمايلي ده .

فائده: ددوکې په وجه ييمه ناجائزه ده چې په انگليسي کې ورته (انشورنس) اوپه عربي کې (تامين) ويل کيږي ييمه دري قسمه ده: ۱- دزندگي ييمه ۲- دسيانو او سامان ييمه ۳- دمسؤليات ييمه. ددي ټولو صورت دادی چې ييمه کوونکي ته ييمه کمپنۍ وايي چې ترلسو کالو پوري مثلاً دمياشتي يوزر ورپي دقسط په ډول اداکوه په دغولسو کالوکې که چيرې ته مرشوي يا ستامال هلاک شو ياپر تاباندي دچاقرض باندي شونودمرگ په صورت کې کمپنۍ لس لکه روپۍ ستاورته وټه ورکوي يا ستادمال دهلاکت ياپر تاباندي دقرض راتلودنقصان تلاني کمپنۍ کوي که نه کمپنۍ ستايسې ضبط کوي، نوپه دغو ټولو صورتونوکې چې کوم څوک ييمه کوي دهغه له طرفه دقسط اداکول يقيني دی خودييمه کمپنۍ له طرفه درقم اداکول ترنقصان او حادثي موقوف دی نوله يوه طرفه ادائيگي يقيني اوله بل طرف څخه محتمل دی ځکه نوپه دي کې هم دوکه راځي چې دهغې په وجه دامعامله حرام اونا جائزه ده. (له تقرير تر مذی ۹۸/۱) څخه.

فائده: که کله ييمه کول قانوناً ضروري وي مثلاً پر سرک باندي دموتېر چلوونکي لپاره دمسؤليات ييمه کول چې قانوناً ضروري ده نوڅرنگه چې موتېر چلول دهر چاق دی نو اوس دقانوني مجبوري له مخي دا ييمه کول لاره لري، خو که چيرته کومه پېښه رامنځ ته شوه چې دهغې په نتيجه کې ديو چا نقصان وشو نوپه دغه وخت کې له انشورنس کمپنۍ څخه يواځې دومره رقم وصولول جائز دی څومره چې ده دقسطوپه ډول اداکړی وي ترهغه زيات وصولول ناجائز دی. (پورتني حواله)

(۷) قوله والبلن فی الضرغ ای لم یجزع البین فی الضرع، يعنې دپسه په تيانوکې دشيديو بيع ناجائزه ده ولی دشيديو لوشلوپه کيفيت کې نزاع راځي ولی مشتري به غواړي چې يو څاڅکی هم په تيانوکې پاتی نه شي اوبائع غواړي چې څه شيدي په تيانوکې پاتی شی اوکومه بيع چې مفضي ونزاع ته وي هغه صحيح نه ده داراز امکان لري چې دپسه په تيانوکې شيدي نه وي بلکې له هوا څخه ډک شوي وي.

(۸) قوله واللولو فی الضف ای لم یجزع اللؤلؤ فی الضف، يعنې بغير له دي چې صدف وسپري ملغلره وويني اومشتري ته يې وربښکاره کړي دهغې خرڅول ناجائز دی، ولی دملغلري وجود معلوم نه دی امکان لري چې په صدف کې ملغلره نه وي، همدارنگه دبائع له ضرربغير ملغلره مقدورالتسليم نه ده ولی دصدف له ماتولو بغير ملغلره تسليمول ممکن نه ده حال دا چې په صدف ماتولوکې دبائع ضرر دی، دادامام محمد رحمته الله عليه قول دی دامام ابويوسف رحمته الله عليه په نزد جائز دی ولی له صدف ماتولو بغير له هغه څخه فائده نه شی اخيستل کيدای نو صدف ماتول ضرر نه شمارل کيږي.

فائده: دامام محمد رحمته الله عليه قول مفتی به دی لهما فی السنن المختار: ولم یبع النملک لم یصد الخ، ولؤلؤ فی صدف للغرر، وقال ابن عابدين الشامي رحمته الله عليه: (قوله للغرر) لانه لا يعلم وجوده وبغیة ان يكون باطلا للعللة المذكورة فهو مثل اللین قلت

ولم يده مالي التجسس وجل اشترى لؤلؤه في صدق لال ابو يوسف رَحِمَهُ اللهُ عَلَيْهِ البيه جازوله الخبار اذ اراه قال محمد البيع باطل وعليه
الفتوى (الذم المختار مع الشامة: ١٢١/٣)

(۹) قوله والصف على ظهر الغنى اى لم يجرى بيع الصف على ظهر الغنى، يعنى دپس پرشاباندي دوريو بيع هم ناجائزه ده ولى نبى کریم ﷺ دپس پرشاباندي دولارو، وريو خرخولو څخه منع فرمايلې ده، همدارنگه له پسه څخه وري مقصود نه دي نو وري گواکې وصف دى او دوصف مستقل بيه نه کيږي، دريم دليل دادى چې وري خوله کبته خواراشنې کيږي نو پرشاباندي له وريو خرخولو وروسته چې کومې وري تيريکيدو مخکې راشنې شوي دي هغه دمبيعى حصه نه ده نو دمبيعه او غيرمبيعه داخلاط په وجه بيع ناجائزه ده، دامام ابويوسف رحمه الله په نزد جائزه ده په دي شرط چې دنى الحال پريکيدو په شرط يې خرڅې کړي ولى وري خومال متقوم او مقدورالتسليم دي او کوم شى چې متقوم او مقدورالتسليم وي دهغه بيع جائزه، مگر امام ابويوسف رحمه الله ته جواب ورکړى شوى دى چې دنص په مقابله کې تعليل مردود (بى اعتباره) دى.

(۱۰) قوله والجدع فی السقف ای لم یجد بیع الجذع فی السقف یعنی له ولا یرام خُخه یوم معلوم تیر (گاڙر) خرخول ناچائڙدی ولی دهغه تسلیمول دباع له ضرر بغیر نه دی ممکن، البته که چیرته بائع له بام خُخه تیر ارکسته کرپه دی شرط چی مشتری لاتراوسه پوری یس نه بی فسخ کری نویسیام صحیح ده ځکه هغه مفسد له منځه ولاړ.

(۱۱) یعنی له کپړي څخه (داسې کپړي څخه چې دهغې په پریکولو کې دبائع ضرروي) یوگزر څرځول دبائع ضرر په وجه ناجائز دی البته که بائع له کپړي څخه یوگز پرې کړنو یا جائزه ده په دې شرط چې مشتري لایع فسخ کړی نه وی ولی اوس یی هغه مفسد زائل شو.

فائده: په هندوانه کې دتنه تخم خرڅول ناجائز دی، که څه هم دمشرې دفسخ کولونه مخکې بائع هندوانه ماته کړي تخم راوباسي ولی دبېع په وخت مبيعه له سترگونه غاښه ده نو امکان لری چې دبېع په وخت په هندوانه کې تخم نه وي یاخراب وي نوپه دغه صورت کې گواکې دابېع بلامبيعه ده اوبېع بلامبيعه باطله ده اوقاعده ده چې په بېع باطله کې دمطل په لیري کولو سره هم بېع نه صحيح کېږي.

(١٢) وَضَرْبَةُ الْقَنْصِ (١٣) وَالْمَرْابَةُ (١٤) وَالْمَلَامَةُ وَالْفَاءُ الْخَجَرُ (١٥) وَفُوبٌ مِنْ فُوبَيْنِ (١٦) وَالرَاعِي وَاجَارَتُهَا (١٧) وَالتَّحَلُّ (١٨) وَبَيَاغٌ ذُو الْقَرْبِ بِيضُهُ.

تو جهه : اوبيع ناجائزه ده ديوخل جال غورخولو، اوبيع مزايده، اوبيع ملامسه، اوکاهي غورخولو، اويوي کپړي له دوو څخه او د چراگاه او د هغې اجاره، اوبيع ناجائزه ده د شاتو دمچيو او خرڅيدلای شي دوربنمو چينجي او د هغو هگي .

تشریح (۱۲) که له و ضربه القاصص ایدم بهجریع ضربه القاصص ضربه القاصص دادی چې باینع ووايې چې زه د جابل یوخل غورځوم په دي کې چې څومره ښکار راغی هغه مثلاً په لس درهمه پرتاباندي خرڅوم، نو څرنگه چې دانه ده معلومه چې ښکار راځي که نه نو دا بیع دمجهول ده دانا جائزه ده ، همدارنگه له نبي کریم ﷺ څخه دضربه القاصص دمعانعت روایت راغلی دی نو دا بیع ناجائزه ده .

(۱۳) قوله والمزانية ای لم یجزع المزانية یعنی بیع دهمزانه هم ناجائزه ده هغه داده چې پردرخته باندې پخې خرماوې په اندازه سره یه عوض دهغو خرماووکی خرڅی کړی چې له درختی څخه پری شوي وی ولی له

حضرت انس S څخه روايت دی ان النبي ﷺ نهی عن المحاللة والمباذة (الملاسة) يعنى نبی کریم ﷺ له خرڅولو څخه دغنمويه وپړوکې په اندازه سره په عوض دصافو غنمو کې اومناېذه اوملاسه څخه منع فرمايلې ده (اومزايه دمحاقله په شان ده نوځکه مزايه هم ناجائزه ده ، همدارنگه يې دعدم جواز دواوجه هم ده چې مکيلي دمکيلي په عوض په اندازه سره په خرڅولو کې درېو اښه ده ، اوپه باب درېو اکې شېه ربو املحقة حقيقت ربواده يعنې کوم حکم چې حقيقت ربوادی هغه دښه ربواهم دی نوځکه ناجائز دی .

فائده : دامام شافعی رحمه الله په نزد تر پنځو وسقويه کم کې محاقله اومزايه جائزه ده لان النبي ﷺ نهی عن بيع المزانية ورخص فی العرايا (يعنى نبی کریم ﷺ له مزايه څخه منع فرمايلې ده اودعرايا اجازه يې کړه ده) دعرايا تفسير له امام شافعی رحمه الله څخه مروی دی چې تر پنځو وسقو کمي خرماوې په اټکل سره دلاندي پرتو خرماووپه عوض کې خرڅي کړي ، احناف جواب ورکوي چې دعرايا دمعنی نه ده بلکه عرب په معنی دعطيه دی دحدیث شریف مطلب دادی چې دباغ مالک يوچاته عطيه ديوي درختي ميوه ورکړې ده بيادمعطی له په تلور اتلوسره کله دباغ مالک ته تکليف رسيږي نو دهغه تکليف ددفع کولو لپاره مالک هغه پردرخته چې کومه ميوه ده دهغې په عوض کې لاندي پروته ميوه ورکوي نو دمذکور حدیث شریف له رويه داجائز دی ولی داپه حقيقت کې بيع نه ده ولی معطی له تراوسه پورې لاهغه ميوه چې په درخته پورې ده نه ده قبض کړي نو ددباغ مالک له طرف څخه ازسرنو هېه ده .

(۱۴) قوله الملاسة والقاء الحجر ای لم يجز بيع الملاسة والقاء الحجر ، په متن کې دادوه مذکور صورتونه دجهالت دزمانې ديو عوصورتونه دي دبيع دخبروپه دوران کې چې به دمشتري مبيعه خوښه شوه نو په مبيعه به يې لاس وواهه بس په همدغه لاس وروړلوسره بيع تاميده که به مالک راضي وو که به نه ووراضی ، همدارنگه دبيع دخبروپه وخت چې به دمشتري مبيعه خوښه شوه نو ده به پرمبيعه باندي يو ورکي کاني ورواچاوه دهغه کاني په لويد لوسره بيع تاميده که به مالک راضي وو که به نه ووراضی ، اول قسم ته يې بيع ملاسه اودوهم قسم ته بيع بالقاء الحجر ويل ، څرنگه چې پينځمې ﷺ له بيع ملاسه څخه منع فرمايلې ده ځکه نو دا بيع صحيح نه ده او بيع بالقاء الحجر دبيع ملاسه سره هم معنی ده نو داهم په ممانعت کې له بيع ملاسه سره ملحقه کيږي

(۱۵) قوله ولو لم يلبس من لبس لم يجز بيع لبس من لبس ، يعنې له دوو کپرو څخه لاعلی التعین يوه اخيستل جائزه نه ده ځکه مبيعه مجهوله ده اوداسی جهالت دی چې مفضی ونزاع ته دی نو دا بيع ناجائزه ده ، البته که دبيع په وخت کې داسی ووايې چې په دي دواړو کې مالره اختيار دی کوم يوه چې مي خوښه شي هغه اخلم نو استحسانا جائزه ده ولی اوس دغه جهالت مفضي ونزاع ته نه دی .

(۱۶) قوله والمراعى ای لم يجز بيع المراعى ، چراگاه يعنې پر ځمکه باندي دولاړو وښو خرڅول ياپه کرايه ورکول ناجائز دی . بيع خويې ځکه نه ده روا چې دولاړو وښو بائع مالک نه دی لقوله ﷺ : الناس شركاء في ثلاث في الماء والكلاء والنار . (خلک په دريو شيانو سره شريکان دي اوبه ، وائنه او اور) . اودغير مملوک بيع نه ده جائزه ، اوپه

اجاره ورکول يې ځکه نه دی روا چې له حديث شريف څخه ثابته شوه چې وابنه دهياچا ملک نه دي، همدارنگه دغه عقد دعين پر تلف

کولو باندې منعقد کيږي حال دا چې عقد اجاره پر عين نه بلکې پر منافعو منعقد کيږي.

فائده: دا يادولئ چې داتفصيل دهغو بڼو په باره کې دى چې خپله راشنه شوي وي، دځمکې مالک هغه رېبلي او جمع کړي نه وي، پاتې شوهغه وابنه چې کرل کيږي او دځمکې مقصودى پيداوار گڼل کيږي داسي وابنه دکروونکي ملک دى دهغو خرڅول جائز دى په حديث شريف کې چې په وينو کې دټولو خلکو اشتراک ثابت دى له هغو څخه هم هغه وابنه مراد دي چې خپله راشنه شوي وي. (الذرا المختار: ۱۲۳/۴)

(۱۷) قوله والنحل، اى لم يجز بيع النحل، دشيخينور رحمه الله په نزد دشاتو دمچويي ناجائزه ده، دامام محمد رحمه الله په نزد دشاتو مچى. که ديو چاپه تصرف کې جمع وي نو ياد هغويي جائزه ده ولى دشاتو مچى داتساع قابل حيوان دى اومقدور التسليم هم دى نودا دخره، خچرو وغيره په شان دي نولکه څرنگه چې دخچراوخره خوراک ناجائز دى مگردگټي اخيستلو اومقدور التسليم کيدوپه وجه سره دهغويي جائزه ده همدارنگه دشاتو مچى. که څه هم خوړل کيږي نه مگرد هغويي جائزه ده وبه يفتى، دشيخينور رحمه الله دليل دادى چې دشاتو مچى. دنورو چيوچوونکو حشراتوپه شان دي لکه مار، لېم، وغيره، نوځکه يې بيع ناجائزه ده، پاتې شوه له هغو څخه نفع اخيستل هغه دشاتوپه اعتبارده دهغو ذوات په اعتبار سره نه ده نوڅرنگه چې ترشاتو ايستلو مخکې هغه مال نه دى ځکه يې بيع ناجائزه ده.

فائده: دامام محمد رحمه الله قول مفتى به دى لمافى الذرا المختار: وياع دود الفزاي لا يبرسم ويضه اى يزور والنحل المحرز وهودو دالعسل وهذا عند محمد رحمه الله وبه قالت الثلاثة وبه يفتى عيسى وابن الملک وخلاصة وغيرها (الذرا المختار على هامش رد المحتار: ۱۲۳/۳).

(۱۸) دامام محمد رحمه الله په نزد ددورينمود چينجواو دهغو د هگيو خرڅول جائز دى، ولى داداسى حيوان دى چې نفع ور نه اخيستله کيږي اودامام ابو حنيفه رحمه الله په نزد نه دى جائز، ولى ددورينمود چينجې هم دنورو چينجواو حشراتوپه شان دي چې بيع يې ناجائزه ده اودورينمود چينجود هگيو بيع ځکه ناروا ده چې هگى. خپله قابل اتساع نه دي بلکې دغير (يعنې چينجيانو) په اعتبار سره قابل داتساع دي او هغه غير نفعي الحال معدوم دى نوځکه يې دهگيو بيع هم ناجائزه ده.

فائده: دامام محمد رحمه الله قول مفتى به دى ځکه نومصنف رحمه الله هم جوازصر احتيايان کړى دى لمافى الخلاصة الفتاوى ولى بيع دود الفز الفزى على قول محمد رحمه الله يجوز (خلاصة الفتاوى: ۳۲/۳).

(۱۹) (والأبني لأن يبيعه مفرق عم الله عنه (۲۰) ولبن أمراء (۲۱) وزعفر الجزيرو يتنفع به للخرز (۲۲) وزعفر الإنسان والإنعاف به.

توجه: اوبيعه جائزه نه ده دتبتيدلي مريي مگردا که يې خرڅ کړ پر هغه چاباندې چې ووايې مريى له ده سره دى، اودبښي دسيدو بيع جائزه نه ده اودخزير دوينستانو، اوفائده اخيستلاى شي دخزير له وينستانو دبوټوپه گڼلوکى، اوبيع ناجائزه ده دانسان دوينستانو اوله جائزه نه ده له هغو څخه گټه اخيستل.

تشریح : (۱۹) قولہ والایق ای لایجوز ایضاً بایع الایق ، یعنی کہ دچامری تبندی و ونودھغه خرخول ناجائز دی ولی نبی کریم ﷺ له هغه خخه منع فرمایلی ده، همدارنگه پربائع باندی لازم دی چې میعه مشتری ته حواله کړي (وسپاري) په داسی حال کې چې دلته بائع دتبندی مری پر سپارلو باندی قادر نه دی ، البته تبندی مری پرداسی چاباندی خرخول چې وایې دامری له ماسره موجود دی ، نو دایا جائز دی، ولی په حدیث شریف کې دمطلق تبندی ذکر راغلی دی اوله مطلق خخه فرد کامل مرادوي او کامل تبندی هغه دی چې دبائع او مشتری دواړو په حق کې تبندی وي په داسی حال کې چې دلته خود مشتری په حق کې مری نه دی تبندی او په دي وجه هم چې ددغه مری مشتری ته تسلیمول مقدور دی .

(۲۰) قولہ ولین امرأه ای لم یجزع لین امرأه ، یعنی که دیوې ښځې شیدې په لونی کې رالیست شوي وي نودھغویع ناجائزه ده ولی دښځې شیدې مال نه دی همدارنگه دښځې شیدې دانسان جزء دی اوانسان دخپلو ټولو اجزاو په اعتبار محترم دی دهغه هر جزء له دي محفوظ دی چې دیع په ذریعه ارزانه کړای شي خرڅ کړای شي، دامام ابو حنیفه رحمہ اللہ په نزد دآزادی ښځې اومنځې شیدې برابرې دي، دامام ابویوسف رحمہ اللہ په نزد دمنځې شیدې خرخول جائز دی .

فائدہ : دامام ابو حنیفه رحمہ اللہ قول ظاهر الروایة اور ارجح دی لما قال العلامة ابن نجيم المصري رحمہ اللہ : أطلق فشمیل لیل الحررة والامقهر ظاهر الروایة . (الحر الرائق: ۸۰/۶)

فائدہ : دامام شافعی رحمہ اللہ په نزد دښځې شیدې څرنگه چې پاک مشروب دی نوبیع یې جائزه ده، احناف جواب ورکوي دښځې شیدې مطلق مشروب نه دی همدارنگه ده چې درضاع له مودې وروسته دښځې شیدې څښل حرامی دي ، له امام ابویوسف رحمہ اللہ څخه مروی دی چې دمنځې شیدې خرخول جائز دی دی جزء پر کل قیاسوي، مگر هغه ته جواب ورکول شوی دی چې دشیدو اومنځې ترمنځ فرق دی ولی دمنځې په ذات کې رقیه موجود دی په داسی حال کې چې په شیدو کې رقیه نشته ځکه رقیه په داسی محل کې وي چیرته چې آزادي متحققه وي او آزادي هلته متحققه کیږي چیرته چې ژوندوي په شیدو کې ژوند نشته نو په هغو کې رقیه او آزادي هم نه شی متحقق کیدای نو دشیدو بیع هم نه جائزه کیږي .

فائدہ : دضرورت په وخت دیوه انسان وینه بل انسان ته لگول هم روا ده البته لاندینې شرطونه لري : ۱- له وینې علاوه به بله متبادل دواړي نه وي چې په هغی سره ناروغ ته دژوند امید پدېاشي یا صحت مندشی . ۲- یو ماهر اکثر به دوی له استعمال څخه لاچارې بنودلي وي ۳- خالص قوت یا جسمانی حسن به مقصود نه وي چې داضرورت په درجه کې شی نه دی . ۴- همدارنگه که یوه داسی دواړي موجوده وي چې دهغی په استعمال سره دصحت امکان خووي مگر دهغه دتاخیر اندیښنه وي، په دغه صورت کې هم بهتره داده چې دوی له استعمال څخه ځان وساتي، ولی په داسی صورت کې په حرامو شیانو سره د علاج په جائز کیدو او نه جائز کیدو کې د فقهاو ترمنځ اختلاف دی . (جدید فقهی مسائل: ۲۱۵/۱)

فائده: ترکرمه خایه چپ دینبی اختسلو خبره ده هغه خود حاجت له مخی رواده مگر مسئله دینبی خرخولوده هغه نه ده جائزه دینی کریم ﷺ صریح حدیث موجود دی چې هغه ﷺ دینبی له بیع خنجه منع فرمایلی ده نودینبی خرخوونکی گناهگار پري اودهغه قیمت ورته حرام دی. (جدید فقهی مسائل ۱/۲۲۶)

فائده: حرام شیان مثلاً بولی، شراب وغیره د علاج په ډول استعمالول هغه وخت جائز دی چې کله مریض ته یو مسلمان، عادل او ماهر ډاکټرو وایي چې ستا د مرض لپاره له دغه حرام شي نه علاوه هیڅ یو مباح شی مفید نه دی لعاقل شارح التصریر: وکله اکل لداو لایعجز الا بظاهر وجوزه فی النهایة بمحرم اذا اخره طبیب مسلم ان فیہ شفاء، ولم یجد ما یقوم مقامه للثی فی البرازیه و معنی قوله ﷺ ان الله لم یجعل شفاکم فیما حرم علیکم نفی الحرمة عند العلم بالشفاء، دل علیه جواز شربه لازالة العطش وقال ابن عابدين الشافعي رحمه الله يجوز للعلیل شرب البول والدم والمیة للتداوی اذا اخره طبیب مسلم ان شفاة فیہ ولم یجد من المباح ما یقوم مقامه الخ وحاصل المعنی حیثین ان الله تعالی اذن لهم بالتداوی وجعل لكل داء دواء فاذا کان فی ذالک الدواء شی محرم وعلمتم به الشفاء، فقد زالت حرمة استعماله لانه تعالی لم یجعل شفاکم فیما حرم علیکم (الدر المختار مع رد المحتار: ۲۷۵/۵)

فائده: په دم او تعویذ سره هم یو ډول علاج کول کیږي، په تعویذ کې چې اسماء الله تعالی، قرآنی آیاتونه او ماثوره دعاگانې وي نویا جائز او ثابت دی هغه ته ناجائز ویل جهالت دی ولي په دا ډول تعویذ کې مؤثر بالذات یواځی الله تعالی گڼل کیږي حاصل دا چې د تعویذ د جواز لپاره لاندې شرطونه شته: ۱- لغت به یې مفهومه وي ۲- الفاظ به یې ماثور او منقول وي شرکيه الفاظ به نه وي ۳- دا اعتقاد به یې نه وي چې تعویذ مؤثر بالذات دی، وکان عبدالله بن عمر یعلمهن من عقل من بنه ومن لم یعقل کبه لاعتله علیه. (ابوداؤد: ۹۷/۲) حضرت عبدالله بن عمر ه خپلوزامنوته چې په څه به پوهیدل معوذات ورزده کول او چې کوم زامن به یې واړه وپوهیدل به نه لیکل به یې دهغو په غاړه به یې څرول. ۴- د کوم غیر شرعی مقصد لپاره به نه وي لکه د دوو مسلمانانو ترمنځ د نفرت او عداوت پیدا کول لپاره یا د کوم پردي سړي یا بنځی سره د ناجائز تعلق لپاره تعویذ کول.

پاتی شوه دا چې د تعویذ څرولو عمل که څه خپله رسول الله ﷺ نه دی کړی خو له دې څخه دا خبره ثابتول چې دا عمل ناجائز دی، نه دی صحیح، په پورتنی مذکور حدیث شریف کې دیوه صحابی S عمل نقل کړای شوی دی چې د دغه عمل د جواز لپاره کافی دی هر شرعي عمل په روایت متواتره سره ثابتول ضروري نه دی، پر دغه عمل باندې خپله اجرت جائز دی لکه په روایت کې چې تصریح راغلي ده، تفصیل یې په کتاب الاجاره کې تیر شوی دی خودا مستقل کسب گرځول د دین دارو لپاره مناسب نه دی. (جدید معاملات کې شرعی احکام: ۱۶۴/۳)

(۲۱) لوله و شعر الخنزیرای ولم یجزایطایع شعر الخنزیر، یعنی دخنزیر وینستان خرخول ناجائز دی، ولی دخنزیر ذات نجس دی نو دده وینستانو د بیع په جائز بللو کې دده اعزاز دی په داسی حال کې چې خنزیر مستحق داهانت دی نواهانته یې د وینستانو بیع ناجائزه ده، البته د بېتوونو گندولو لپاره یا برضورت دخنزیر له وینستانو څخه فائده اخیستل جائزه ده ولی د ضرورت له کوم بل شي د استحکام په طریقه نه پوره کیږي.

فائده: نو که د دا ډول ضرورت لپاره بغیر اخیستلو نه پیدا کیدل نو د ضرورت په وجه یې اخیستل هم جائز دی مگر د خرخوونکي لپاره یې به هر حال خرخول ناجائز دی د ځینو علماؤ رایه داده چې بیع یې جائزه مگر مکروه ده

دامام ابويوسف رحمته الله په نژدېې دېوتونو گندلولپاره هم استعمال مکړه دی ولی دا کار د خنزیر له وېبستانونه علاوه له بل شي څخه هم اخيستل کيدای شي، د علامه شامی رحمته الله آخری تحقيق دادی چې که چيرته د خنزیر له وېبستانونه علاوه په بل شي دېوتونو گندلولو ضرورت پوره کيدای شوی (لکه نن سبا چې په پلاستیک، چمري، وړۍ، وغيره سره د ضرورت پوره کيدای شي) نو د خنزیر له وېبستانو څخه فائده اخيستل حرام دی قال فی البحر ظاهر کلامهم منع الانتفاع به عند عدم الضرورة بان ممکن الغرض بغيره. (رد المحتار: ۱۲۷/۴)

فائده: که په لږو او بوکې د خنزیر وېبستان ولوړي نو دامام محمد رحمته الله په نژدنه ناپاکه کيږي، ولی د گندلولو په کار کې د استعمال اجازه ورکول د هغو د پاکيدو علامه ده، په داسی حال کې چې دامام ابويوسف رحمته الله په نژدو به ناپاکه کيږي ولی دېوتو د گندلولپاره اجازه ورکول بناء بر ضرورت دی او الضرورة تقدر بقدر الضرورة، نو د گندلولو له کار نه علاوه په نورو کې هغه اجازه اثر نه کوي، دامام ابويوسف رحمته الله قول راجع دی لهما قال الشيخ عبدالحکيم الشهد رحمته الله: والصحيح الرجوع قول أبي يوسف رحمته الله لان ثابت للضرورة لا يتعداها فلا يجوز بيعها ويتجنس الماء بوقوعها فيه ومالي بعض الكتب من جواز الصلوة مع أكثر من قدر الدرهم فمبنى على قول محمد رحمته الله المرجوح (حاشي الهدي: ۵۸/۳)

(۲۲) قوله وشعر الانسان، أي لم يجز بيع شعر الانسان، یعنی دانسان وېبستان خرڅول اوله هغو څخه گټه اخيستل ناجائزه ده، ولی انسان دخپلو ټولو اجزاو په اعتبار محترم دی نو دهغه کوم جزء ذليل او آزران گرځول استعمال او خرڅول يې ناجائز دي، همدارنگه د نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد مبارک دی چې: لعن الله الواصلة والمستوصلة (الله تعالی پر هغه ښځه چې وېبستان مېلوي او پر هغه ښځه باندې چې وېبستان مېلیدل غواړي لعنت کوي) نو له انساني وېبستانو څخه فائده اخيستل ناجائزه ده.

فائده: تردې مخکې يې د خنزیر د وېبستانو په باره کې وویل چې په خرڅولو کې دهغه اعزاز دی حال دا چې خنزیر مستحق داهانت دی او دانسان د وېبستانو په باره کې يې وویل چې په خرڅولو کې دهغو اهانته دی، په ظاهره د دې دواړو خبرو ترمنځ تعارض معلومېږي ولی یوشی یعنی بيع د اعزاز او اهانته دليل څرنگه کيدای شي؟ جواب: داممکنه ده چې ديوه شي يو امر ته نسبت کول سبب د اعزاز وي او د بل امر طرف ته نسبت کول يې موجب داهانت وي لکه پاچا چې د بیت الخلا، پاکوونکي اوقاضی دواړو ته وایي چې له خلکو سره یوځای په دربار کې کښیښئ نو دا امر له دوی دواړو څخه ديوه (یعنې د بیت الخلا د پاکوونکي) په حق کې اعزاز دی او دهغه بل (یعنې قاضی) په حق کې اهانته دی.

فائده: دانسانی اجزاؤ د خريد او فروخت د حکم معلومولو لپاره د ضروري ده چې دهغو د استعمال حکم معلوم کړای شي، د اعضاؤ (اندامونو) د پیوست کولو څلور صورتونه دي: ۱- د کوم بل انسان یو جزء، سترگه، زړه، ټوټه، وغیره چې پیوند کړای شي ۲- دخپل بدن د غوښې یا پوستکي یوه حصه چې راواخلي په بله حصه پورې يې پیونده کړي ۳- د بل انسان وینه استعمال کړای شي ۴- ديوه حیوان سترگه یا بل شي چې پیوند کړای شي.

دانسانی اندامونو د پیوند کاري زیاتره صورتونه چې نن سبا په روغتونونو کې پېښېږي او د کومو لپاره چې غوښتنې (اپیلونه) کيږي هغه دادي چې کوم انسان مري د کوم عارض په سبب یا په یو جرم

کې د قتل کیدو په وجه له هغه څخه ددې خبرې اجازت واخیستل شى چې له مرگه وروسته دهغه فلانى اندام (عضو) کوم بل انسان ته ور لگول کیږي، دغه صورت په عامه توگه خلک جائز او مفید گڼي او د افکر کوي چې هسي خو هم دهغه ټول اندامونه فنا کیدونکي دي له هغو څخه دي یو اندام دیوۀ ژوندي انسان پکار راشي او دهغه دمصیبت علاج دي وگرځي نو په دي کې څه حرج دی؟ تردې لابله دا چې زیاتره خلک خپل اندامونه پخپل ژوند کې خرڅوي او دیر خلک د لا وارته مریواند امو نور اباسي بیایې خرڅوي.

څرنگه چې انسان د الله تعالی په نژدېر محترم دی په ژوند کې خو قابل احترام وي مگر له مرگه پس هم دهغه احترام برقرار پاتی دی، دهغه وجه داده چې له انسان سره دهغه بدن، اندامونه او جوارح داد الله تعالی یو امانت دی، نو ده ته ددې اجازت نشته چې دا اندامونه تلف کړي او نه ورته د خرڅولو اجازت شته له همدې وجه نه خود کشی کول حرامه گڼل شوې ده او فرمایلی یې دي چې څوک خود کشی کوي تر قیامت په پوری به په هغه عذاب کې مبتلا وي، چې کله انسان دخپلو اعضاؤ مالک نه دی نو دی اندامونه نه خرڅولای شي نه یې هبه کولای شي نه دهغو وصیت کولای شي او که څوک وصیت وهم کړي نو دا وصیت په غیر ملک کې دی په دي وجه شرعاً باطل دی په هغه سره عمل کول حرام دی.

خلاصه دا چې د بل انسان اعضاؤ ځان ته لگول ناجائز دی ددغه مقصد لپاره دا اعضاؤ خرید و فروخت هم حرام دی او پر دغو باندې د پلاس راغلو پیسو استعمال هم حرام دی: روى عن ابی امامة بن سهل بن حنيف (رض) ان النبی (ﷺ) داوى وجهه یوم احد بعظم بالی، فیه دلیل جواز المداوة بعظم بالی وهذا لان العظم لا یتجس بالموت علی اصله لانه لا حیة فیه الا ان یکون عظم الانسان او عظم الخنزیر فانه یکره النداء ی به لان الخنزیر نجس العین لمطعمه نجس کلحمه لا یجوز الانتفاع به بحال و الا دمی محرم بعد موته علی ما کان علیه لی حیاته لکما لا یجوز النداء ی بشی من الا دمی الحی اکر انا له لکذا لک لا یجوز النداء ی بعظم الميت قال رسول الله (ﷺ) کسر عظم الميت ککسر عظم الحی. (شرح السیر الکبیر: ۸۸ / ۱) الانتفاع باجزاء الا دمی لم یجزل قبل النجاسة و قبل للکرامة هو الصبح کذا فی جواهر الاخلاط (عالمگیریه: ۳۵۳ / ۱)

۲- همدارنگه دوهم صورت هم چې مریض دخپل بدن دیوي حصې څخه غوښه راوباسی په بل ځای پوری یې متصله کړي دامعمول گرځیدلی دی داهم ناجائز دی. ۳- دیوۀ حیوان سترگه، زړه، بدوگی وغیره لگول په دي شرط سره جائز کیږي چې هغه دیوۀ حلال حیوان وي لکه، بڼه، غوښی یاداسي نور، ددغه مقصد لپاره دا اعضاؤ اخیستل هم جائز دی. ۴- وینه د انسان جزء دی او چې کله وایستله شي نو تجسه هم ده د انسان د جزئیت په حیثیت سره دهغې مثال دښخی د شیدو په شان دی، چې دهغو استعمال د علاج لپاره فقهاؤ جائز کړي دی. (فتاوی عالمگیریه طبع مصر: ۱۱۲ / ۴)

په کومو صورتونو کې چې د وینې استعمال جائز دی دهغو لپاره وینه ورکول هم جائز دی البته وینه خرڅول ناجائز دی که څوک د وینې اخیستلو ته مجبور شي نو دا اضطرار په حالت کې اخیستل ورته جائز دی خود خرڅوونکي لپاره دهغو روپو استعمال حرام دی. (جدید معاملات کی شرعی احکام: ۹۴ / ۱).

(۲۳) وَ جِلْدُ الْمَيِّتِ قَبْلَ الذَّبْحِ (۲۳) وَ نَفْسُهُ يَتَغَيَّرُ عَنْ مَقْعَدِهِ كَقَطْرِ الْمَاءِ وَ غَضَبُهَا وَ ضَرْبُهَا وَ قَرْبُهَا وَ زَرْبُهَا (۲۵) وَ غُلِبَ نَقْطُ (۲۶) وَ النَّفْسُ وَ هَبَهُ.

توجه: اونه ده جائزه د مردارې د پوستکي (چمې) تر دباغت مخکې اوله دباغت وروسته خرڅيدلای شي او گټه ورځنی اخيستل کيدای شي لکه د مردارې له هډونو، پلو، وړيو، بڼکرونو او ازغونو څخه او بيع جائزه نه ده دبالاخاني چې ړنگه شوې وي او داوبو بهيدلو دځای او دهغه هبه کول.

توضيح: (۲۳) لوله و جلد الميته ای ولم یجز ایضاً مع جلد الميته، يعنې د مردار حيوان پوستکی تر دباغت مخکې خرڅول ناجائز دی ولی تر دباغت مخکې دانتفاع (گټې اخيستو) قابل نه دی لږله لا تستفعا من الميته ماهايا (د مردار له پوستکي څخه نفع مه اخلئ) اهاب غیر مدبوغ پوستکی ته وايي.

فائده: څرنګه چې د پوستکي نجاست د مردارې د غوښې په شان اصلی دی نو ځکه ورځنی هېڅ قسم فائده اخيستل صحيح نه دی ترڅو پورې چې پخه نه کړای شي خلاف له مردار و غوړو او مردار و کپړو او نور و چې دهغو بيع جائزه ده اوله هغو څخه د خوراک نه علاوه فائده اخيستل صحيح دی ولی د دغو شيانو نجاست اصلی نه دی عارضی دی لمالی الذر المختار: ولی المجموع نجيز بيع لا يمن المستحب والانفعاع به في غير الاكل (الذر المختار علی هامش رد المختار: ۱۲۸/۳)

(۲۴) البته له دباغت وروسته دهغه خرڅول اوله خوراک نه علاوه کومه بل گټه ترې اخيستل جائز دی ولی اوس دپاک دی لکه د مردارې هډونه، پلې، وړۍ او بڼکرونه چې استعمال يې جائز دی همدارنګه داوبن وړۍ استعمالول جائز دی ولی د اشیان پاک دي ځکه چې د مردارې په نور و اجزاؤ کې موت حلول کوي ځکه نو نجس کېږي په داسی حال کې چې دا اجزاء داسي دي چې پکې موت حلول نه کوي ولی په دوۍ کې شرعاً حيوته نشته او په کوم شی چې حيا ته وي په هغه کې موت حلول نه کوي نو د حيوان دغه اجزاء د عدم حلول موت په وجه نجس هم نه دي، دامام شافعی رحمته الله په نزد د مردارې دمذکور و اجزاؤ بيع اوله هغو څخه فائده اخيستل ناجائزه ده ولی مرداره نجسه ده نو اجزاء يې هم نجس دي.

(۲۵) قوله و علو سقطی لم یجز بيع علو سقط، که چيرته لاندې سرای دیو چا و پر هغه باندی بالاخانه دبل چا و بیا هغه بالاخانه ړنگه شوه او دبالاخانی مالک خپل حق خرڅ کړ نو دانا جائزه ده ولی بالاخانه جوړول دهغه حق دی او دا حق مال نه دی په داسي حال کې چې د بيع محل مال وي البته دبالاخانی ړنگيدو څخه مخکې دهغی بيع جائزه ده ولی تعمير قائم دی او تعمير مال دی نو دهغه بيع هم جائزه ده.

(۲۶) قوله و المسبل زهته ای لا یجز بيع المسبل زهته، يعنې داوبو بهيدو لاره خرڅول او هبه کول ناجائز دی، ددې مسئلې دوه صورتونه دي، يودا چې عين مسبل خرڅ کړي يعنې هغه ځمکه خرڅه کړي چې اوبه پرې بهيږي دانا جائزه ده ولی داوبو بهيدو دځای مقدار معلوم نه دی نو دمیبعه دمجهول کيدو په وجه دانبیع ناجائزه ده، البته داوبو بهيدو دځای مقدار متعين کړي بیا جائز دی ولی بیا څومبیعه مجهوله نه ده، دوهم صورت يې دادی چې داوبو تيريدو حق خرڅ کړي دزيادات دروايت مطابق داهم ناجائز دی ولی دامحض حق دی او تنها د حقوق بيع نه ده جائزه.

فائده: خوف توی پردي باندي ده چې داوبو تيريدو حق خرڅول هم جائز دی لمالی الذر المختار: وضح بيع حق المرور بغير الارض و وحده فی رواية و به اخذ عامة المشايخ ولی اخرى لا و صححه ابوالبث، قال ابن عابدین الشامی رحمته الله (قوله و به اخذ عامة المشايخ) قال السانحانی وهو الصحيح و عليه الفتوى مضمرات و الفرق بينه و بين حق العلى حيث لا یجز هوان حق المرور حق بطل

برقعة الارض وهي مال هو عين فما يتعلق به له حكم العين اما حق التعلی لم يتعلق بالهواء وهو ليس بعين مال (الذرة المختار مع الشامية: ١٣٣/٣) والتفصيل في الفقه مقالات للشيخ محمد تقی العثماني دامت برکاتهم: ٨٤/١

فائدة: مولانا خالد سيف الله رحمانی صاحب دهندوستان له مشهور وعلماؤ خخه دی په زیرو داسي مسائلو کې نرمي اختیاروی چې هغه علما ناجائزې گڼي، د حقوقو د خرید و فروخت په باره کې دهغه یو مضمون خپله دده په الفاظو کې نقل کوم: دی فرمایي: د حقوقو په باره کې تفصیل دی ځینی حقوق مجرده دي چې خرڅول یې ناجائز دی او ځینی حقوق غیر مجرده دي چې اخیستل خرڅول یې جائز دی، مولانا صاحب فرمایي: زما په نظر د حقوقو دوه تقسیمه دي ۱- اول دادی چې هغه حقوق چې په داسی محل پوري متعلق نه وی چې هغه د حس په ذریعه درک کیدلای شی لکه حق د مشوري، دا حقوق مجرده دي، او کوم حق چې په داسی محل پوري متعلق وي چې محسوس وي او مادي وجود ولري هغه غیر مجرده حقوق دي، مثلاً حق د قصاص داد قاتل په ذات کې ثابت دی او د مقتول وارث له دي څخه دستبردار کیدای شي پردغه تقسیم د ځینو فقهاؤ تصریحات هم شاهد دي، صاحب هدایه دیوه روایت مطابق د حق مرور د یسع د صحیح والي دا وجه ويلي ده: اما حق المرور متعلق بعین بقی وهو الارض فاشبه الاعیان.

۲- د حقوقو دوهم تقسیم هغه دی چې مولانا محمد تقی عثمانی دامت برکاتهم کړی دی چې خلاصه یې داده چې ځینی حقوق خالص د دفع ضرر لپاره ورکړل شوي دي په داسی حال کې چې انسان ته اصلاً دا حقوق نه وو پکار چې حاصل شي مثلاً حق د شفعه، حق د حضانت (پروربت) پر خاوند د بڼې حق د عدل، او داسي نور دا حقوق ضرورتاً انسان ته ورکول کیږي ځکه چې که چیرته یو څوک له دغو حقوقو څخه دستبردار کیږي نو دا دي خبرې علامه ده چې هغه دي حقوق ته اړتیا نه لري، نو ځکه اوس هغه د دغو حقوقو په باب کې حقداریاتی نه شو، د دغی حقوقونه خرید و فروخت صحیح دی او نه په کوم بل ډول د هغو عوض وصولول جائز دی، علامه شامی رحمته الله علیه د موصی له د حق خدمت او د شفعه د حق ترمنځ په فرق بیانوسره پردي نکتې باندې رڼا اچولې ده: وحاصله ان لیت حق الشفعة للشفیع وحق القسم للزوجة وکذا لک حق الخیار فی النکاح للمغیر، اما هو لدفع الضرر عن الشفع و المرأة وما لیت لک لا یصح الصلح عنه و اما حق الموصی له بالخدمة فلیس کذا لک بل ثبت له علی وجه البر والصلح لیکون لا یشأله اصلاً لیسصح الصلح عنه اذا لیت له غیره.

دوهم قسم حقوق هغه دي چې د شرعی حکم یا عرف پر بنه، چې د شریعت له عمومی مصالحوسره مطابق لري اصلاً دیو چا لپاره ثابت وي دا هم دوه قسمه دي ځینی هغه دي چې له یو چا څخه بل چاته منتقل کیدای شي ځینی هغه ډول دي چې له یو چا څخه بل چاته نه شي منتقل کیدای په دغه دوهم صورت کې خرید و فروخت نه شي کیدای چې دییع لپاره انتقال ملک ضروری دی او دا حقوق قابل د انتقال نه دي البته د صلح او تنازل په طریقه د هغو عوض وصولولای شي د دغو حقوقو د یسع نه رو اکیدو دلیل هغه حدیث شریف دی چې په هغه کې نبی کریم صلی الله علیه و آله د حق ولاء له خرڅولو او اخیستلو او د هغه له هبه کولو څخه منع فرمایلي ده او د تنازل بالصلح په ذریعه د عوض وصولولو دلیل قصاص او خلع ده، په کوم کې چې د مقتول وارث د قصاص

له حق اود خاوند پرېنځه باندي دملکيت نکاح له حق څخه دخپل منځی طی شوي عوض په بدله کې خلاصيدلای شي اوداد شريعت له مسلماتو اود فقهاؤ له متفقاتو څخه دی.

پاتی شول هغه حقوق چې انتقال يې ممکن دی هغه د مال په حکم کې دي اود هغو اخيستل او خرڅول صحيح دی هر څومره که مولانا صاحب حقوق شپږ قسمه کړي دي مگر د حکم په لحاظ سره د هغو ماحصل همداري قسمونه دي: ضروري حقوق، اصلي حقوق قابل دانتقال، اصلي حقوق غير قابل دانتقال، واقعا د مولانا عثمانی دامت برکاتهم تقسيم ډير جامع، چسپ، او پر فقهي نظارو او شواهدو مبنی دی.

د حقوقو او منافعو د بيع کوم صورتونه چې په اوسنۍ زمانه کې رواج شوي دي هغه دادي، خلويعی، د حق اجاره بيع، چې په پگړۍ سره تعبير يري، حق ايجام، حق تالیف، رجستر مارک، اود نوموونیو بيع، د فضاييع، له تجارتي لائسنس څخه د استفادي موقع ورکول. (جدید فقهي مسائل: ۱۶۴/۴)

فائده: خلاصه دا چې کوم حقوق خالص د دفع ضرر لپاره دي دهغونه بيع صحيح ده اونه يې عوض اخيستل، کوم حقوق چې اصله ثابت وي او انتقال يې هم کيږي هغه له قبيل د مال څخه دي او کوم حقوق چې اصله ثابت وي د انتقال قابل نه وي او بالعموم له هغو څخه تنازل معروف او رواج شوی وي له هغو څخه تنازل بالعوض جائز دی، د تالیف حق د ناشر او مصنف دواړو په حق کې د مال په منزله دی دهغه خرڅول او اخيستل صحيح دی او بې له استحقاقه چاپول د غصب کړای شوي مال څخه د فائدي اخيستو په حکم کې دی او قابل ضمان دی، حق خلوي (پگړۍ) خرڅول صحيح دی اود امنفقه، قبضه، یا حق اجاره د تل لپاره خرڅول دی، درجسترونم او تجارتي نښانونه خرڅول جائز دی په دي شرط چې د ملک د تديلی اظهار هم وکړای شي چې بیا د وکه او غرنه وي (نوکه لائسنس په يوشخص معين پوری متعلق وي او قانونا له هغه څخه استفاده کيدلای شي په داسی صورت کې کوم بل چاته د لائسنس منتقل کولو اجازه نه لري) دفضاء بيع دا خنادر وروایت مطابق جائزه نه ده د مالکيه و په نزد جائزه اود عرف او رواج پر بناء د مالکيه و مسلک ته د عدول کولو لاره شته. (جدید فقهي مسائل: ۱۷۵/۴)

(۲۷) ازمائنين الله عبداً کذا عکبه (۲۸) و وزراءها غ بالاکل قبل التقيد (۲۹) وضح فیما مضی

توجه: اود منځي چې دامعلومه شي چې مری دی همدارنگه دهغه عکس او اخيستل دهغه شی چې خرڅ شوی وي په کمه قیمت تر وصولی مخکې او صحيح دی په هغه کې چې هغه ته ورض شوی وي.

تشریح: (۲۷) قوله و المائنين الله عبداً لا يجوز بيع المائنين الله عبد، یعنی که چا منځه خرڅه کړه بیا وروسته معلومه شوه چې هغه منځه نه بلکې مری دی نو دا بيع نه ده صحيح مثلامری پر ځان کپړه اچولې وه مالک دخپلې خيال پري وکړ د منځي په نامه يې خرڅ کړ وروسته يې چې وکتل هغه مری و نو دا بيع فاسده ده، همدارنگه که د دي عکس وي یعنی مری يې خرڅ کړ هغه منځه وخته نو دا بيع هم نه ده صحيح ولی مذكر او مؤنث په بنی آدم کې دوه مختلف جنس دي نو د دوی په مقاصدو کې ډير زیات تفاوت دی اود چا چې مقاصد ډير مختلف وي هغه مختلف الاجناس دي او اصول دادي چې په مختلف الجنس کې که اشاره او مستی دواړه سره يوځای شی نو عقد د مستی سره متعلق کيږي اولته په اول صورت کې قسمی منځه ده او مشاراليه مری دی نو عقده

منځنۍ سره متعلق کيږي او منځه نامعلومه ده نو دمعدوم والي په وجه دايع باطله ده همداتفصيل په دوهم صورت کې هم دی. او که په متحد الجنس کې اشاره او مستی دواړه سره راشي نو عقد مشارالیه سره متعلق کيږي مثلاً بزې ته يې اشاره وکړه ويې ويل چې دامېزه پرتا باندې خرڅوم، نو څرنگه چې مېړاوبزه متحد الجنس دي نو عقد مشارالیه سره متعلق کيږي او مشارالیه دلته بزه ده چې موجوده هم ده ځکه نو دايع صحيح ده.

(۲۸) قوله وشرأ ما باع قلب القداى لايحوز شرأ ما باع بالقلب لقل النقد، يعنى که چايوشى خرڅ کړ له مشتري څخه د قيمت تروصيلد ومخکى همدغه مبيعه بائع له مشتري څخه دخړڅلاوتر قيمت په کم قيمت واخلې مثلاً دوه تانه يې په لس روپۍ خرڅ کړل له مشتري څخه يې لاهغه قيمت نه و ووصول کړى چې بيرته يې هغه تان له مشتري څخه په پنځه روپۍ واخيست نو دايع ناجائزه ده ولې يوې ښځې حضرت عائشې ؓ ته وويل چې له مازيدبن ارقم ؓ څخه يوه منځه په اته سوه درهمه په قرض ترهغه وخته پورې واخيسته چې کله له بيت المال څخه وظيفه را کوله شى نو به يې قيمت اداکوم، بيا دمودې ترپوره کيدو مخکى ماهغه منځه پريزدبن ارقم S باندې په شپږسوه درهمه خرڅه کړه، حضرت عائشې ؓ ورته وفرمايل چې تاديږيد خريد و فروخت کړى دى زيدبن ارقم ؓ ته زمادايېغام ورورسوه چې که دى توبه ونه کاږي نو ده چې له نبې کریم ﷺ سره کوم حج او جهاد کړى دى الله تعالى به هغه باطل کړي، حضرت عائشې ؓ دومره سخت وعيد يانول ددغه عقد فساد دليل دی، همدارنگه په دغه صورت کې بائع ته خپله مبيعه صحيح سلامت په لاس ورغله زيات پر هغه پنځه سوه روپۍ بيله څه عوضه وربا تېږي اوبلا عوض زيات ربواوي نو دايع پر ربوا باندې د مشتمل کيدو په وجه ناجائزه ده.

فائدة: دامام شافعی رحمه الله عليه په نزد مذکور بيع جائزه ده ولې چې کله مشتري مبيعه قبض کړه نو دده ملک پوره شو ځکه ملک په قبض کولو سره پوره کيږي او د ملک له پوره کيدو وروسته پر غير بائع خرڅول جائز دی نو پر بائع باندې يې هم خرڅول جائز دی، همدارنگه د سابقه قيمت برابر يا ترهغه په زيات ياد سامان په عوض پر خپل بائع باندې خرڅول جائز دی نو ترهغه په کم قيمت خرڅول پر خپل بائع باندې هم جائز دی.

(۲۹) البته که مشتري په مبيعه کې اضافه وکړه مثلاً له دغودو تانوسره يې يو بل دريم تان هم ملگري کړي بيا يې په سابقه قيمت يا ترهغه په کم پر بائع باندې خرڅ کړي نو په دغه دريم تان کې بيع صحيح ده په اولودووکې ناجائزه ده په اولودووکې د ناجائزه کيدو وجه يې هماغه ده چې پورته بيان شوې ده، څرنگه چې د دريم تان په بيع کې هيڅ مفسد نشته نو په دې بيع جائزه ده، په اولودووکې چې کوم فساد راغلى دى هغه دغه دريم ته سرايت نه کوي ولې په اولودووکې تالوکې فساد ضعيف او کمزورى اوضيف فساد بل شى ته نه متعدي کيږي په اولودووکې فساد ضعيف په دې وجه دی چې دهغه په فساد کې دمجتهدينو اختلاف دی ولې دامام شافعی رحمه الله عليه په نزد جائز دی او په کوم شي کې چې دمجتهدينو اختلاف وي دهغه فساد کمزورى

(۳۰) وزيت على أن يزر له بئر له بئر طرح غنم مکان کل خمسين رطلا (۳۱) وضع لوشرطان بئر طرح غنم بوزن الظرف (۳۲) وإن اختلفا في الزق لافلور للمشتري (۳۳) أو لزموا فسلموا ديناً بئراً غنم أو بئراً غنم (۳۴) أو لموا على أن يعق المشتري أو يندبوا أو يكاتب

اوسنوليد (۳۵) او الاخملها (۳۶) او پښتو عديم البائع فهو اذا اذاعلى ان يسكن او يقرض المشتري درهما او يهدي له او لا يسلمه الى
كذا (۳۷) او لو ب غلى ان نقطعه البائع ويخطه فيبضا.

توچمه: اونه ده جائزه دزيتون (تيلو) بيع په دي شرط چې دى (مشتري) به يې پنځيل لوبښي سره وزن کوي
اوله هغو څخه به دهر لوبښي په عوض کې پنځوس رطله کموي او صحيح ده که يې د اشرط کې چې کموي به يې
له هغو څخه دهر لوبښي دوزن په اندازه، او که دواړو دزي (گوډي) په وزن کې اختلاف راغى نو قول د مشتري
معتبر يږي او که امر کړيوه مسلمان دمي د شرايوه اخيستلو يا خرڅولو سره نوصحيح ده اونه ده جائزه بيع
دمنځې په دي شرط چې مشتري به هغه آزادي يابه يې مدبره يا مکتابه يا ام ولده گرځوي، يابه خرڅوي منځه
مگر نه دهغى حمل، يابه بائع تريوې مياشتې پوري له هغى څخه خدمت اخلي، او جائزه نه ده دسرای بيع په
دي شرط چې په هغه کې بائع او سيږي يابه قرض ورکوي مشتری څه درهم يابه بائع ته هديه ورکوي يابه يې
دومره وخت نه سپاري و مشتري ته، او جائزه نه ده بيع دکپړي په دي شرط سره چې دابه بائع پريکوي او قميص
به ترې نه گندي.

تسويح: (۳۰) قوله وزيت على ان يزن بظرفه، اي لاجوز بيع زيت على ان يزن بظرفه، يعني دانه ده جائزه چې زيتون تيل په دي
شرط خرڅ کړي چې دابه د مشتري په لوبښي سره وزن کوي يابه په هرتول کې دلوبښي په بدله کې يو معين
مقدار مثلاً پنځوس رطلونه کموي په داسی حال کې چې دلوبښی وزن معلوم نه دی ولی کيدای شي چې
دلوبښي وزن تر پنځوس رطله کم يا زيات وي نو د داسي شرط په وجه چې هغه دمقتضى عقد خلاف دی دا بيع
فاصله ده.

فائده: ددغی بيع دتصحیح يوه بيله حيله داهم کيدای شي چې دلوبښي دوزن کيدو څخه وروسته عقد وکړي
مثلاً له وزن کيدو څخه وروسته بائع ووايې چې په دغه لوبښي کې چې څومره زيتون تيل دي هغه زه پرتاد د دومره
روپو په عوض خرڅوم او مشتري هغه قبول هم کړي نو دا بيع صحيح کيږي لمانی ردالمحتار: والحيلة فی جواز ان
لا يعقد العقد بعد وزنه تحریر بالصحة فيقول بعد الوزن بعتك ماني هذا الظرف بكذا ويقول الآخر قبلت فيكون هذا من بيع الجزاف وهو الصحيح.
(ردالمحتار: ۱۳۰/۳)

(۳۱) البته که چيرته يې زيتون تيل په دي شرط باندې خرڅ کړل چې دلوبښي چې څومره وزن وي په
هغه حساب به ورڅخه کميږي نو څرنگه چې د اشرط له مقتضى د عقد نه دی نو دا بيع جائزه ده ولی
وروسته دي لوبښی وزن کړي دوزن په اندازه تيل دي کم کړي په دي ډول مبيعه له غير مبيعه څخه جلا کول
ممکن دی نو دا صورت جائز دی.

فائده: دمقتضى عقد مطابق شرط هغه دی چې بلاشرطه خالص په عقد سره واجب وي لکه دمبيعه دتسليم
شرط لگول يا دشمنو دتسليم شرط لگول چې دابلاشرطه خالص په عقد سره هم واجب يږي او د عقد دمقتضى
خلاف شرط هغه دی چې بيله شرطولو نه په خالص عقد بيع سره نه واجب يږي.

(۳۲) که د مشتري او بائع دزي (گوډي) (زی هغه ظرف دی چې پکې تيل، غوري او نور شيان ساتل
کيږي) په وزن کې اختلاف راغى مثلاً بائع غوري په زي کې وزن کړل ورېې کړل مشتري زی خالي کړ واپس

يې وركړاوس بائع وايې چې په كوم زي كې چې ماتيل وزن كړي ووهغه دپنځو رطلو برابر وواو دلسو رطلوسره برابر دی او مشتري وايې چې نه هغه له لسو رطلوسره برابر وو، نو قول د مشتري معتبر يې ولى مشتري قابض دی او دگواه نه درلودلو په صورت كې د قابض قول سره له يمينه معتبر يې .

(۳۳) كه يو مسلمان ذمي ته د شرابو اخيستلو يا خرڅولو امر وكړ يعنې ذمي يې وكيلى وگرځاوه نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد د جائز دى او د صاحبينو رحمه الله په نزد نه دى جائزولى كوم كار چې مسلمان خپله نه شي كولای دهغه كار لپاره وكيلى هم نه شي مقرر كولای او كوم حكم چې د وكيلى په واسطه ثابت يې دهغه دموكل طرف ته منتقلى كيږي نو گواكې موكل خپله دا خريد و فروخت كړى دى نو دانا جائز دى، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دليل دادى چې وكيلى پخپل اهليت او ولايت سره عقد كوي او په نصراني كې اهليت د تصرف موجود دى دموكل طرف ته يواځى دهغه شي ملكيت منتقل كيږي او د ملكيت منتقل كيدل يواصر حكمى او شرعى دى يعنې په غير اختياري شكل سره ثابت يې او په غير اختياري شكل سره ثابتيدونكى ملكيت د اسلام په وجه نه ممنوع كيږي ولى داداسي دى لكه يو مسلمان چې شراب په ميراث باندې و مومي نو د اسلام په وجه ممنوع نه دي البته اوس دي له هغو څخه سره كه جوړه كړي .

فائده: د صاحبينو رحمه الله قول راجع دى لىماقال شارح التنوير: او امر المسلم بيع خمر او خنزير او شرابهائى و كل المسلم ذميًا و امر المحرم غيره اى غير المحرم بيع صيده يعنى صح ذالك عند الامام مع اشد كراهة كما صح ما مزلان العاقد يتصرف باهليته وانتقال الملك الى الامر حكمى و قال لا يصح و هو الاظهر شربا لى عن البرهان. (الترغى المختار على هامش رد المحتار: ۱۳۵/۳)

فائده: همدارنگه كه يوه مسلمان بل غير مسلم څوك د خنزير اخيستلو وكيلى وگرځاوه يا يو محرم له احرام تړلو څخه مخكې ښكار كړى وواوس يې له احرام تړلو وروسته د ښكار خرڅولو لپاره بل غير محرم وكيلى وگرځاوه نو په دي دواړو صورتوكې هم د صاحبينو رحمه الله او امام ابو حنيفه رحمته الله عليه ترمنځ پورتنى مذكور اختلاف دى، د صاحبينو رحمه الله قول راجع دى (پورتنى حواله)

(۳۴) قوله و اما على ان يعنى المشتري اى لم يجز ايضا بيع امة على ان يعنى المشتري، يعنې كه يو چا منځه په دي شرط خرڅه كړه چې مشتري هغه آزادوي يا يې مدبره گرځوي يا يې مكاتبه گرځوي يا يې منځه په دي شرط خرڅه كړه چې مشتري به هغه ام ولده گرځوي نو دا بيعو فاسدي دي، ولى په دغو بيعوكې بيع مع الشرط ده، اوله بيع مع الشرط څخه نبى كريم صلى الله عليه وسلم منع فرمايلى ده، همدارنگه په دغو بيعوكې داسي شرط لگول شوى دى چې بيع دهغه مقتضى نه ده او د اقاچه ده چې په بيع كې داسي شرط لگول چې عقد يې مقتضى نه وي او د متعاقدينو بامبيعى (په دي شرط چې له استحقاق څخه وي يعنې يو انسان وي) په هغه كې فائده وي نو په داسي شرط لگول سره بيع فاسد يې ځكه په بيع كې ثمن دمبيعه مقابل وي يعنې دمبيعى كل عوض ثمن وي نو اوس داسي شرط لگول چې په هغه كې مثلاً د بائع فائده وي دا شرط خوله عوض نه خالي اوزاند شو او داسي زيادت چې له عوض څخه خالي وي په سود كې شمارل كيږي هغه چې ناجائز دى، نو كوم عقد چې پرسود باندې مشتمل وي هغه هم ناجائز گرځي .

فائده: داسي شرط چې د مقتضى عقد خلاف وي په كوم كې چې له متعاقدينو څخه د يوه فائده وي كه په عرف عام كې هغه رواج شوى وي مثلاً كه چيرته بوتو نه په دي شرط سره خرڅول په عرف عام كې رواج وي چې بائع

به په هغو کې تسبی هم لگوي نو د عرف عام په وجه دایع نه فاسدېږي ولی په عرف عام سره ثابت له دلیل شرعی څخه ثابت گڼل کېږي لقوله ﷺ مراه المسلمون حسنا هو عدا الله حسن . (یعنې کوم شی چې عام مسلمانان خوښ او ښه وگڼي هغه دالله تعالی په نزد هم خوښ دی).

(۳۵) لقوله والاحملها ای لم یجزیع الامه الاحملها، یعنې که چامنځه خرڅه کړه یایې حیوان خرڅ کړ او دهغه حمل یې مستثنی کړ چې ددې حمل نه خرڅوم نو دایع فاسده ده ولی دا قاعده ده چې دکوم شی انفراداً (یواځې) خرڅول نه وي صحیح دهغه له عقد څخه استثناء هم نه ده صحیح او حمل له هغې قبیلې څخه دی چې انفراداً یې خرڅول نه دی صحیح ولی حمل د حیوان او منځي له اجزاؤ څخه شمارل کېږي او د حیوان اجزاء انفراداً خرڅول نه دی صحیح نو حمل خرڅول هم انفراداً نه صحیح کېږي.

فائده: له عقد څخه دا استثناء حمل درې مرتبې دي یوه داده چې په استثناء سره عقد او استثناء دواړه فاسدېږي لکه په بیع، اجاره، رهن او کتابت کې د حمل په مستثنی کولو سره عقد او استثناء دواړه فاسدېږي دوه مرتبه دا چې په استثناء سره یواځې استثناء باطلېږي عقد صحیح پاتېږي لکه په هبه، صدقه، نکاح، خلع او صلح عن دم عمد کې د حمل په مستثنی کولو سره استثناء باطلېږي عقد صحیح پاتېږي مثلاً منځه هبه کړي حمل یې مستثنی کړي، په دغو عقودو کې حمل دمور تابع وي، دریمه مرتبه داده چې عقد او استثناء دواړه صحیح کېږي لکه په وصیت کې چې د یو چا لپاره دمځني وصیت وکړي او دهغې حمل مستثنی کړي نو وصیت هم صحیح دی او استثناء هم، نو منځه د موصی له کېږي او حمل یې دور نه و دی.

(۳۶) همدارنگه که چیرته یو چا مرې په دې شرط خرڅ کړ چې یوه میاشت به دبائع خدمت کوي، یوه میاشت وروسته به یې مشري ته حواله کوي، یایې سړای په دې شرط خرڅ کړ چې یوه میاشت به دبائع پکې اوسېږي یوه میاشت وروسته به یې مشري ته تسلیموي یایې په دې شرط خرڅ کړ چې مشري به دبائع ته خودرهمونه قرض ورکوي، یاپه دې شرط سره چې مشري به دبائع ته یوشی هدیه ورکوي، یایې یوشی په دې شرط خرڅ کړ چې دبائع به هغه مشري ته ترسوي میاشتي پوري نه ورکوي نو دبیع دا ټول صورتونه فاسد دي ولی نبی کریم ﷺ له بیع مع الشرط څخه منع فرمایلي ده، په داسې حال کې چې مذكور ټولویو عوکې داسې شرط دی چې پکې دا حد المتعاقدين فائده شته، همدارنگه که د خدمت یا سکونت په مقابل کې څه پیسې وي نو یا خود اجاره شوه او که نه وي نو اعاره شوه، نو دا په عقد بیع کې اجاره او اعاره شوه په داسې حال کې چې نبی کریم ﷺ له صفقه فی صفقه څخه منع فرمایلي ده.

(۳۷) لقوله ولوب علی ان یطعمه البالغ، ای لم یجزیع لوب البالغ، یعنې که چا په دې شرط کړه واخیسته چې دبائع به هغه پرېکوي قمیص به ترې جوړوي نو دایع فاسده ده، ولی په دې کې یې داسې شرط (یعنې پرېکول او قمیص جوړول) لگولی دی چې عقد دهغه مقتضي نه دی چې داخله متعاقدينو فائده هم پکې نه ده په داسې حال کې چې بیع مع الشرط ممنوع ده کما مر.

(۳۸) وضع بیع نقل علی ان یحملوه او غیره که (۳۹) لا ینال الی الوزون والجهنم و خرم القصر علی فطر الیه و ان لم یهدر القاذبان الذک (۴۰) زالی القوم البغاح و الغضاض و الذیاس و الیطاف (۴۱) و لو کمل الی هذه الاوقات ضح (۴۲) و ان سقط الاخیل قبل خلوه ضح

توجه: اوصحيح ده بيع دپوتونوپه دي شرط چې بائع به هغه برابروي يابه تسمې ورلگوي، نه بيع ترنورونپوري ياتمرهجان پوري اودنصاری وټرروژي پوري اوديهودوتراختره پوري که نه پيژندل دواړو عقد کونکيو هغه لره، اونه ده صحيح بيع دحاجيانوتراتگ پوري يادکښت ترربلوياکرلوپوري اودميوتريپکولوپوري اوکه ضامن شوددغو وختونوتراتگ پوري بياصحيح دی اوکه يې ساقطه کړه موده دغو وختونوتراتگ مخکي نوصحيح کيږي.

تشریح: (۲۸) يعنې که چاپوتونه په دي شرط واخيستل چې بائع به هغه په خاص ډول کاتيوي يابه تسمې ورلگوي مشتري ته به يې ورکوي نو دقياس تقاضا خواده چې دا بيع ناجائزه شي ولی په دي کې دمقتضى عقد خلاف شرط (يعنې برابرول ياتسمې ورلگول) لگول شوی دی اوپه داسی شرط سره بيع فاسديږي چې دمقتضى عقد خلاف وي، مگر استحساناً فقهاؤ هغه صحيح گڼلې ده، داستحسان وجه يې دخلکو تعامل دی او تعامل ترقياس قوي دليل دی.

فائده: دهمدی تعامل په وجه په آرډرسره شی تيارول جائز شوی دی حال داچې دآرډريه صورت کې ميبه معدومه وي اود معدوم بيع نه جائزه کيږي مگر د تعامل اوعرف په وجه سره هغه جائزه گڼله شوې ده.

فائده: دهمدی تعامل اوعرف په وجه نن سبا علماؤ داصورت هم جائز بللی دی چې يوه کمپنۍ دخپل مال يو کال گارتي ورکوي دخرايتيا په صورت کې کمپنۍ دهغه مرمت مفت ورکوي، هسی خواصل اوقاعده داده چې بائع ميبه خرڅه کړه نو دهغی مرمت کول دهغه پرځم نه دی د عقد په وخت دميرت شرطول دمقتضى عقد خلاف دی خو څرنگه چې په عرف کې ددي رواج عام شوی دی نو ځکه داجائز دی ولی دعام عرف په وجه اوس دامقتضى ونزاع لره هم نه دی. (تفصيل په تقرير ترمذی: ۹۴/۱ کې کتلی شی)

(۲۹) يعنې يوشی يې خرڅ کړ او دپيسواداکولونيته يې نوروز (دايرانی شمسی کال لومړۍ ورځ چې پر يوويشت (۲۱) مارچ باندی وي) يامهرجان (د فارسيانوداختر ورځ) يا صوم نصاری ياديهودواختر ورځ وټاکله نو که چيرته متعاقدينو دامذکور تاريخونه نه پيژندل نو دا ييوع فاسده دي ولی دمودي دجهالت په وجه مفضي ونزاع ته دي اودا قاعده ده چې کومه بيع مفضي ونزاع ته وي هغه فاسده ده، البته که چيرته متعاقدينو دامذکور تاريخونه پيژندل نو بيا جائز دی ولی دفساد وجه نه پاتيري.

(۴۰) قوله والی قدم الحاج والعصا دی لا يصح الی قدم الحاج والعصا، يعنې داسی بيع جائزه ده چې پکې دپسو ورکولو موده دحاجيانوتراتگ وخت مقرر کړي يادکښت ربيلوياکرلو يادانگوروشکولو وخت مقرر کړي ولی دامذکور وختونه مخته شاته کيږي نو دمودي دجهالت په وجه دا ييوع مفضي ونزاع ته دي اومفضي ونزاع ته بيع جائزه دي.

(۴۱) که څوک ترمذکور وختونوپوري دچا ضامن شونوداضمانت يې جائز دی ولی په کفالت کې دمعمولی جهالت څه لاره شته ځکه په کفالت کې داصل دين دمجهول کيدو هم څه لاره شته مثلاً کفيل مکفول له ته داسي ووايې چې: ستاچې دفلان پرځم څه شی راځي زه دهغه ضامن يم، نو دا جائز دی، په وصف يعنې موده کې خوبه په طريقه اولی سره جائز وي، البته دجهالت فاحشه هيڅ گنجائش (لاره) نشته، جهالت يسيره

هغه دی چې په تقدیم او تاخیر کې یې اختلاف وي لکه پورتنی مذکور تاریخونه او جهالت فاحشه هغه دی چې په وجود کې یې اختلاف وي لکه د تیزباد (هوا) د چلیدو وخت د مودې په ډول مقررول.

(۴۲) البته که متعاقدين له مذکورو بیو وروسته د ټاکلې مودې راتلو څخه مخکې د دغونیتوپر سقوط باندې راضی شول مثلاً د حاجیانو دراتگ او د کنیت ریلو یا کرلو د وخت تر شروع کیدو مخکې د مذکورو مودو پر سقوط باندې راضی شی او موده ساقطه کړي پسې ورکړي نو دایع جائزه او صحیح کیږي ولی وجه د فساد د مودې جهالت وو چې مفضی و نزاع ته وواوس څرنگه چې وجه د فساد له منځه لاړه نویع صحیح شوه.

فائده: دامام زفر رحمته الله علیه په نزد مذکور یو عود د مودې ساقطولو وروسته هم نه جائزې کیږي ولی کوم عقد چې یو ځل فاسد منعقد شی هغه بیرته په جائزه بدلیږي لکه څوک چې تر ټاکلي وخت پوري نکاح وکړي نو د نکاح په دي وجه چې تر مخصوص وخته پوري ده جائزه نه ده بیا که د هغی موده ساقطه کړي نو هم د نکاح نه جائزه کیږي، دامام زفر رحمته الله علیه ته جواب ورکول شوی دی چې د مفید تر ثابیتو مخکې د مفید په اسقاط سره عقد فاسد په جائز سره بدلیدلای شي، مگر یو عقد په بل عقد سره (چې له اول سره مغایروي) نه شي بدلیدلای او په نکاح کې هم داسي ده ولی تر معلوم وخت پوري نکاح متعه ده او متعه له نکاح څخه غیره نو د مودې په ساقطولو سره متعه نکاح نه شي کیدلای په داسي حال کې چې پورتنی مذکور عقد ونه د مجهولې مودې په وجود سره هم عقد یع دي او د مودې ساقطولو وروسته هم عقد یع دي نو مجهول موده پر نکاح متعه باندې قیاسول نه دي صحیح.

(۴۳) من جفع بین حزب و عبد و شاة ذکوة و مئة بطل البیغ لهما (۴۳) وان جفع بین عبد و مذکر و بین عبد و غیبه و عبد غیبه و ملک و و فقه رخ فی القن و غیبه و الملک

ترجمه: او که چاسره یو ځای کړل آزاد او مری یا حلال پسه او مردار شوی نویع باطلیږي په دواړو کې، او که چاسره جمع کړل مری او مدبر یا خپل او پردی مری یا ملک او وقف، نو صحیح کیږي په مری کې او پخپل کې او په ملک کې.

تشریح: (۴۳) یعنې که چا حرا و مری یو ځای سره خرڅ کړل یا یې حلال شوی پسه او مردار سره خرڅ کړل نو د هغه دوه صورتونه دي:

نمبر ۱:- د دواړو یې یو قیمت بنسټولی وو. **نمبر ۲:-** د هر یو یې جلا قیمت بیان کړی وو، په اول صورت کې خوپه اتفاق سره بیع باطله ده، ولی آزاد او مردار په مال نه دي او غیر مال تر عقد بیع لاندې نه شی دا ځلیدلای نو آزاد او مردار میعه نه دي او کوم مری او حلال پسه چې یې له دوئ سره یو ځای خرڅ کړل هغه دواړه میعه دي نو گواکې بائع په میعه کې د عقد قبلولو لپاره په غیر میع کې د عقد قبلولو شرط لگولی دی او دا شرط فاسدی او په شرط فاسد سره بیع فاسد پری نو ځکه په مری او حلال پسه کې هم بیع فاسد شوه او په دوهم صورت کې دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد بیع باطله ده په داسي حال کې چې د صاحبینو رحمهما الله په نزد په مری او حلال پسه کې بیع

جائزه ده او په خړاو مردار پسه کې بيع باطله ده ولى د تفصيل ثمن په وجه عقد متعددى نوديوه فساد دهغه بل طرف ته سرايت نه کوي، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دليل دادى چې عقد يودى ترڅو چې ايجاب او قبول متعدده وي عقد نه متعدد کيږي ځکه عقد ټولو په باره کې فاسديږي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول مفتى به دى لى لى الذر المختار: وبطل بيع قن ضم الى حر و ذكبة حمت الى مينة ماتت حنف انفسها وان سمي لمن كل خلا لا الهما ومنى الخلاف ان الصلقة لا تعد ببيع حر د تفصيل الثمن بل لابد من تكرار لفظ العقد عنده خلا لا الهما و ظاهر النهاية في فساد. (الذر المختار على هامش رد المحتار: ۱۱۶/۳)

(۴۴) يعنې که چيرته يې په بيع کې مريى او مدبر يا خپل مريى او د غير مريى جمع کړل يا يې يو خپل مملوک شى او يو وقف شوى شى سره يوځاى کړل خرڅ يې کړل نو دا ثمه ثلاثه په نژديو اخى په مريى او خپل مريى او مملوک شى کې د پيسو د حصى په اندازه بيع صحيح ده او په مدبر، د بل چاپه مريى او وقف شوي شى کې نه دى صحيح، د جواز وجه يې داده چې مدبر او د بل چا مريى تر عقد بيع لاندې راتلاى شى ولى د دوى ماليت قائم دى نو دا محل بيع دي البته پخپل مريى او ملک کې د پيسو د حصى په اندازه فى الحال بيع نافذه کيږي او په مدبر کې د بيع نفاذ د قاضى تر قضاء پورې موقوف کيږي او د بل چاپه مريى کې د مالک تر اجازې پورې موقوف کيږي او که چيرته هغوى بيع رد کړه نور د پري او دهغوى بيع ردول د دې خبرې دليل دى چې په مدبر او د بل چاپه مريى کې بيع موجوده وه نو دا هم مبيعه دي نو په دغه صورت کې په مبيعه کې د عقد قبلو لپاره په غير مبيعه کې د بيع قبلو لپاره شرط لگول نه لازميږي، نو د مريى بيع نه فاسديږي ولى په تير صورت کې د بيع مفيد همدغه شرط وو، د وقف په صورت کې په مضموم اليه شى کې بيع نافذه کيږي که نه؟ په دې کې دوه قولونه دي اصح قول دادى چې په ملک کې بيع صحيح کيږي ولى وقف هم مال دى البته په هغه پورې د موقوف عليهم حق متعلق دى په دې وجه دهغه خرڅول صحيح نه دى مگر داپه مضموم اليه کې د عقد فساد نه لازميږي ولى د افساد ضعيف دى نو دا داسې دى لکه له مريى سره چې مدبر يوځاى کړي خرڅ يې کړي.

فائده: مصنف رحمته الله عليه د وقف قيد د دې لپاره لگولى دى چې احتراز راشي له هغه صورت نه چې څوک له خپل ملک سره مسجد يوځاى کړي خرڅ يې کړي ولى آباد مسجد بلکل مال نه دى نو چې کوم ملک له هغه سره يوځاى خرڅ شوى دى په هغه کې هم بيع جائزه نه ده.

فصل

فائده: د افضل د بيع فاسد په بيان کې دى څرنگه چې حکم د شى تر شى وروسته وي ځکه يې اول بيع فاسد په بيان کړه له هغه وروسته يې دهغه حکم بيان کړى دى او د بيع حکم ملک دى نو په همدې فصل کې د بيان کوي چې بيع فاسد په ملک فائده کوي که نه.

(۱) اذ اقبض المشتري المبيع في البيع الفاسد بامر البائع وكل من عوضه مال ملك المبيع بقبضه (۲) وكل من عوضه فاسد (۳) لا يبيع المشتري اوفيه او يفرض او يبي (۴) وله ان ينع المبيع عن البائع حتى ياخذ الثمن منه (۵) وطاب للبائع ما زرع لا للمشتري (۶) ولو ادعى على آخر فزاهم فقصاه اياه ولم تصادفاته لاشي عليه طاب له ربحه.

توجه: کله چې مشتري قبض کړي مبيعه په بيع فاسده کې دبائع په امر سره او هريو له عوضينو څخه مال وي نو دی د مبيعه مالک گرځي په قيمت سره، او هريو له دفعه کولو حکم شته، مگر دا چې مشتري يې خرڅ کړي يا يې هبه کړي يا يې آزاد کړي يا آبادي پري جوړه کړي او مشتري ته جائز دی منع کول د مبيعي تر هغه چې پيسی اخلي له هغه څخه، او کومه نفع چې له مبيعي څخه حاصل شي بائع ته حلاله ده مگر مشتري ته نه ده حلاله او که يې پد بل دعوه وکړه د خودر همونو هغه ورا د اکرل ده ته نو دواړو تصديق وکړ چې پرده باندې نور هيڅ نه دي واجب نو حلاله ده هغه ته نفع دهغه.

توضيح: (۱) يعنې چې کله په بيع فاسده کې مشتري دبائع په حکم سره مبيعه قبض کړي او په عقد کې دواړه عوض (يعنې ثمن او مبيعه) مال وي نو مشتري د مبيعي مالک گرځي ولی رکن د بيع يعنې ايجاب او قبول له اهل بيع څخه په محل د بيع کې صادري شوي دي ولی اهل بيع بائع او مشتري دي چې دواړه د بيع اهليت لري او محل د بيع مال دی نو دا بيع منعقده کېږي مفیده د ملک گرځي البته مفسد شرط پکې راغلی دی چې زموږ د اصولو مطابق د نفس بيع د مشروعيت دليل دی، نو چې کله د مشتري ملک ثابت شویا که له مشتري سره مبيعه هلاکه شوه نو ورته کتل کېږي چې مبيعه له ذوات القيم څخه ده که له ذوات الامثال څخه، که چيرته له ذوات القيم څخه وي مثلاً يو حيوان وي نو پر مشتري باندي د مبيعي قيمت لازمېږي او که مبيعه له ذوات الامثال څخه وي مثلاً موزونی يا مکيلي شي وي نو د مشتري پر ذمه د مبيعي مثل لازمېږي.

فائده: د قبض په قيد سره احتراز راغی دهغه صورت څخه چې په هغه کې مشتري مبيعه قبض کړي نه وي ولی په هغه صورت کې د مشتري ملک نه ثابتېږي او د بيع فاسد په قيد سره احتراز راغی له باطل څخه ولی د بيع باطل په صورت کې د مشتري لپاره ملک نه ثابتېږي که څه هم مشتري مبيعه قبض کړي او د قبض په امر دبائع سره احتراز راغی له هغه صورت څخه چې مشتري دبائع د امر بغير مبيعه قبض کړي ولی دا صورت هم مفید د ملک نه دی اوله عوضينو څخه هريو به مال وي په دي قيد سره احتراز راغی له هغه صورت څخه چې پکې له عوضينو نه يو يادواړه مال نه وي ولی دا بيع باطله ده چې ملک نه فائده کوي (که افی الذرا المحتار علی هاشم رفالمختار: ۱۳۸/۴)

فائده: د امام شافعی رحمته الله عليه په نزد بيع فاسده ملک نه فائده کوي ولی پر بيع فاسده باندي نهی راغلی ده نو بيع فاسده منهی عنه او حرام فعل دی او ملک حاصلول يو نعمت دی او حرام فعل د نعمت د حصول سبب نه شي کيدای ځکه د سبب او مسبب تر منځ مناسبت ضروري دی په داسی حال کې چې د حرام فعل او نعمت تر منځ هيڅ مناسبت نشته، امام شافعی رحمته الله عليه ته جواب ورکول شوی دی چې نهی پر فعل شرعی باندي راتلل د دي خبرې دليل دی چې بنفسه دا (بيع) مشروع ده البته د غيره وجه په هغه کې قباحت دی يعنی د يو وصف يا له هغی سره متعلق په يوشی کې قباحت دی نو د ملک د نعمت د حصول لپاره نفس بيع سبب دی چې فعل حرام نه دی نو دا خبره صحيح نه ده چې د نعمت ملک سبب فعل حرام دی.

(۲) اوله متعاقدينو څخه پر هريوه باندي ددفع فساد لپاره دبيع فاسدي فسخ کول لازم دی که تر قبض مخکي وي که وروسته وي ولی دبيع دفساد والي په وجه په دي کې ګناه ده، البته مخکي تر قبض له متعاقدينو څخه د هريوه وجود (يعنې علم) ضروري دی ځکه د عقد په فسخ کولو کې پر هغه بل الزام دی ګواکي فسخ کوونکي پر خپل ملګري باندي د ضرر رسولو الزام لګولی دی او پر چا باندي دا الزام لګولو په صورت کې دهغه علم ضروري دی، او تر قبض وروسته که چيرته فساد په صلب عقد کې وومثلاً له عوضينو څخه يو شراب يا خنزير وونوم له متعاقدينو څخه هريوه لره دفسخ اختيار شته ولی فساد قوي دی او که چيرته فساد په صلب عقد کې نه وومثلاً موده مجهوله وه يا بابع يوه مياشت له مبيع څخه خدمت اخيستل شرط کړل نو په دغه صورت کې د عقد فسخ اختيار يواځي هغه چالره دی چاته چې په شرط کې فائده وي هغه بل ته خيار فسخ نشته.

فائده: دلته مصنف رحمه الله د (ولکل منها) لفظ ذکر کړی دی چې په ظاهره له هغه څخه دا معلومېږي چې له متعاقدينو څخه هريوه لره بيع فسخ کول جائز دی مګر صحيح دادی چې پر هريوه باندي بيع فسخ کول جائز نه بلکې لازم دی نو ددغه عبارت (لکل منها) پر ځای (على کل منها) ويل پکار دی چې پر هريوه باندي دبيع فسخ کولو وجوب

ثابت شي يا داسي ويل پکار دی چې لام په معنى دعلى دی کمالی قوله تعالى (وان اسلم فلها)

(۳) که چيرته مشتري دبيع فاسد په صورت کې دبيع فسخ کولو پر ځای مبيع پر بل چا باندي خرڅه کړه نو دا بيع نافذه کېږي يا مشتري مبيع يوازې هېره کړه يا مبيع مری وومشتري هغه آزاد کړ نو داهم صحيح دی ولی مشتري په قبض کولو سره دمبيع مالک ګرځيدلى دی او مالک لره دمذکور و تصرفاتو اختيار وي، اوس څرنگه چې په مبيع پورې دبل چا حق متعلق شوی دی ځکه نواول بائع او اول مشتري بيع نه شي فسخ کولای ولی دبيع فسخ کولو حکم د شريعت د حق په وجه دی په داسی حال کې چې دبنده حق د شريعت تر حق مقدم دی ولی بنده محتاج دی او شارع غير محتاج دی، همدارنگه که مبيع ځمکه وه مشتري پر هغه باندي سرای جوړ کړ نو داهم بيع نافذه ګڼله کېږي ولی دمبيع په قبض کولو سره مشتري دهغه مالک ګرځي نو په هغی کې دمشتري تصرف صحيح دی پاتی شوه دا خبره چې دامام ابو حنيفه رحمه الله په نزد دبائع حق استرداد په دي وجه ختم کېږي چې مشتري خوبائع پخپله پر مبيع باندي دآبادي پر جوړولو مسلط کړی دی.

فائده: دصاحبينور رحمهما الله په نزد دا استدلال حق نه منقطع کېږي بلکې آبادي دي رنگه کړي او ځمکه دي بيرته مالک ته واپس کړي ولی دشفيق حق ضعيف دی (ځکه حق شفعه په تاخير سره ساقطېږي او دقاضی وقضاء ته احتياج لری) بيا هم که چيرته مشتري پر مشفوعه ځمکه باندي آبادي جوړه کړي نو دده آبادي رنگېږي ځمکه شفيق ته ورکوله کېږي او دبائع حق خود يرقوي دی نو دبائع د حق په وجه په طريقه اولی سره دده آبادي رنگېږي ځمکه بائع ته واپس ورکوله کېږي.

فائدہ: دامام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ قول راجح دی لعالم الشیخ عبدالحکیم الشہید رحمۃ اللہ علیہ: والراجح قول الامام اسی حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ عند جمهور اہل الترجیح و علیہ الفتوی و حکمی الرعی قول امام ابو یوسف رحمۃ اللہ علیہ ایضاً معہ و هو ظاهر الروایۃ و هو الاقوی در ایضاً و روایۃ الاثر جع الکمال قولہما قال: ان قولہما وجہ لکن رد قولہ صاحب النہر و ضعف دلیل الکمال فالراجح والمقتی بہ قول الامام اسی حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ (ہامش الہدایہ: ۲۸/۳)

(۴) یعنی مشتری لہ داختیار شدہ چہ پہ بیع فاسد کج ترخو چہ ہفہ خچلی پیسہ چہ دہ بائع تہ ورکری دی لہ بائع خخہ وصول نہ کری مبیعہ دی ہفہ تہ نہ ورکوی ولی مبیعہ دہغو پیسو مقابلہ دہ نو دہغو بہ عوض کج محبوبہ دہ لکہ رهن چہ دقرض پہ عوض کج محبوبہ وی، یا کہ جیرتہ ہفہ پیسہ دبائع سرہ موجودہ وی چہ لہ مشتری یی اخیستی دی نومشتري دي ترې نہ واخلی جکہ پہ بیع فاسد کج در ہومو نہ ہم متعین کیڑی او کہ جیرتہ ہفہ ہلاک شوی و ونویادی دہغو مثل واخلی .

(۵) کہ پہ بیع فاسد کج بائع دمیعی پہ بیسو تجارت و کرخہ گتہ یی و کرہ نو ہفہ بائع تہ حلالہ او مباحہ دہ او کہ مشتری تہ لہ مبیعی خخہ خہ فائدہ حاصلہ شوہ نو ہفہ دہ تہ حلالہ نہ دہ مثلاً یو چایع فاسدہ و کرہ یوہ منخہ یی پہ زرد رهمہ و اخیستہ بیامشتري ہفہ منخہ پہ یو ولس سوہ خرخہ کرہ یعنی سل در ہمہ یی و گتہل او بائع دمنخی پہ پیسو یعنی زرد رهمہ تجارت و کرہ یو ولس سوہ یی کرل نو بائع تہ دافع جائزہ دہ مگر مشتری تہ نہ دہ جائزہ وجہ دفرق یی دادہ چہ منخہ لہ ہغو شیانو خخہ دہ چہ پہ متعین کید و سرہ متعینہ کیڑی نو ہفہ دوہم عقد چہ بائع او مشتری تر سرہ کری دی ہفہ تردغی متعینی منخی پوری متعلق دی پہ داسی حال کج چہ دامنخہ دیع اول دفساد پہ وجہ د مشتری ملک فاسد و او ولہ ملک فاسد خخہ پہ نفع حاصلولو کج خبث راخی او پہ کوم شي کج چہ خبث راخی دہغو صدقہ کول واجب دی او در اہم او دنانیر زمو پہ نزد پہ متعین کید و سرہ نہ متعین کیڑی نو دوہم عقد دہغو در اہم و تر ذات پوری نہ دی متعلق شوی کوم در اہم چہ بائع تہ دمنخی پہ عوض پہ لاس و رغلی دی نو چہ کلہ دوہم عقد تر ہغو در اہم پوری نہ دی متعلق شوی لہ ہغو خخہ پہ نفع حاصلولو کج خبث ہم نہ راخی نو دہغو صدقہ کول نہ و اجیبیری .

فائدہ: کوم مال چہ لہ حلال او حرام خخہ داسی مخلوط شوی وی چہ یولہ بل خخہ جلا و ممتاز نہ وی نو پہ داسی صورت کج خلط کوونکی دتول مال مالک گرخی البتہ خمو رہ مال چہ حرام دی دہغو ضمان ادا کول پردہ باندي واجب دی ترخو پوری چہ دہغو ضمان ادا نہ کری یا ضمان پر خپلہ ذمہ لازم نہ کری تر ہغو وختہ پوری پہ ہفہ مال مخلوط کج یو و لہ تصرف کول اولہ ہفہ خخہ خہ قسم نفع حاصلول جائز نہ دی او کوم مال چہ خالص حرام دی دہغو حکم پہ طریقہ اولی سرہ ہمداسی دی .

کہ یو شوک دہغو مخلوط مال چہ حرام یی غالب دی یا خالص حرام مال پہ ذریعہ کاروبار و کرہی نفع حاصلہ کری نو ہفہ گتہ خرنگہ چہ دہ تہ حلالہ نہ دہ نو ہفہ نفع لہ اصل پیسو سرہ یو خای اصل مالک تہ یاد ہفہ و رثاؤ تہ بیر تہ واپس کول ضروری دی داصل مالک یاد ہفہ

دور شاپه نه موجود کې یا نه موندلو په صورت کې دهغه له طرفه صدقه کول یې واجب دی. للخبث فيه.

او که د مخلوط مال اکثر حلال و ونویسپا په هغه کې تصرف کول او گټه حاصلول جائز دی او که دهغه په ذریعه کار و بار و کړی څه نفع حاصله کړي نو هغه هم ده ته حلال ده، بیا هم څومره حرام مال چې ورسره گډ شوی دی هغه اصل مالک ته واپس کول ضروری دی د نه معلومیدو په صورت کې یې صدقه کول لازم دی او څومره گټه چې په حرام مال سره تر لاسه شوې ده هغه گټه صدقه کول هم لازم دی مثلاً لس فیصده حرام مال شامل و ونودگتی لس فیصده صدقه کول لازمیږي. (جدید معاملات کی شرعی احکام ۱۷۹/۱)

(۶) که یو چاپه بل مثلاً زرودرهمونودعوی وکړه او مدعی علیه دحاکم په حکم سره هغه دراهم دغه مدعي ته ورکړل مدعی هغه دراهم راواخیستل گټه یې ځنی حاصله کړه بیا مدعی او مدعی علیه پردي خبره باندي سره متفق شول چې دمدعی علیه پر ذمه دمدعی هیڅ واجب نه وومدعی خالص ددروغودعوه کړي وه نو په دغه صورت کې چې مدعی له دغو دراهمو څخه کومه گټه تر لاسه کړې ده هغه ده لره حلال ده ولی مدعی علیه چې کوم مال ادا کړی دی هغه دهغه دین (قرض) بدل دی چې دهغه په اقرار سره پر مدعی علیه باندي دمدعي حق گرځیدلی دی بیا چې کله دواړو پردي خبره باندي اتفاق وکړ چې پر مدعی علیه باندي هیڅ واجب نه دي نو پر مدعی علیه باندي دین ثابت نه شو گواکي په دین باندي چا د استحقاق دعوی وکړه وایې خيست نو دهغه په بدل یعنې زرودرهمونو کې دمدعی ملک فاسد ثابتېږي او دملک فاسد په باره کې دا قاعده ده چې که چیرته متعین شی و ونوله هغه څخه په گټه حاصلولو کې خبث پیدا کيږي دهغه صدقه کول واجبېږي او که غیر متعین شی و ونوله هغه څخه په نفع حاصلولو کې خبث نه پیدا کيږي نو دهغه صدقه کول هم نه واجبېږي په داسی حال کې چې دراهم په متعین کولو سره نه متعین کيږي نو چې له هغو څخه کومه گټه حاصلېږي په هغی کې خبث نه راځی او نه دهغی صدقه کول واجبېږي.

اصل

دبیع مکروه احکام یې دبیع فاسدی پوری متصل ذکر کړل وچه یې داده چې په دغو ځایو کې له مکروه څخه مراد مکروه تحریمی دی چې حرامو ته نژدې دی خو څرنگه چې په دغه عقد بیع کې فساد حرامو ته په نسبت کم دی ځکه یې له بیع حرام وروسته هغه ذکر کړل.

(۱) کبره الخبث (۲) والنوم علی نوم غیره (۳) وذللقن الخلب (۴) وذلغ الخا هبر للنادی (۵) وذلغ عند اذان الخمنغه (۶) وذلغ من یزید (۷) وذلغ فی این ضهر وذلغ من فنه (۸) یخلاف الکبر بن (۹) وذلغ بن.

توجه: مکروه دبیع دنجش او دبل پر نرخ باندي نرخ ورکول او سوداگرانو ته له ښاره وروتل او بیع دښاري دصحراني لپاره او دجمعي دآذان په وخت بیع کول، نه نیلام، او تفریق به نه راولي دماشوم او دهغه دذی رحم محرم تر منځ، خلاف له دوو لویانو او ووجینو څخه.

تشریح: (۱) یعنی بیع دنجش مکروہ دہ، بیع دنجش داده چې یوه خریدار دمیعی پوره قیمت خان ته معلوم کړي غوښتل یې چې سودا وکړي یو بل سړی راغی نیت دخیداري یې نه درلودهسي ددې لپاره دمیعی قیمت بالا کوي چې مشتري نور وڅوي بیع ته نودا مکروہ دی لقله ۱۰۰: لا تاجشوا (بیع دنجش مه کوئ) همدارنگه څرنگه چې دنجش په صورت کې مشتري ته دوکه ورکوله کیږي نوځکه مکروہ دہ.

(۲) قوله والسوم علی سوم غیره ای کره بیع السوم علی سوم غیره، یعنی بیع پر بیع باندې مکروہ دہ، سوم علی سوم غیره داده چې متعاقدين دمیعی قیمت سره بیان کړي دیسوپر مقدار باندې سره راضی شوي وي خالص عقد بیع پاتی وي په دې وخت کې یو بل څوک راشی له بائع سره د همدغې میعی عقد شروع کړي نو دام مکروہ دی لقله ۱۰۰: لا یتام الرجل علی سوم ایه. (یعنی بیع دی نه کوي څوک دخپل ورور پر بیع باندې) همدارنگه دیع پر بیع په صورت کې دمسلمان ورور په وخت کې اچول دی او هغه ته ضرر رسول دی.

فائده: سوم علی سوم غیره، هغه وخت مکروہ دہ چې متعاقدين په معامله کولو کې دیسوپر څه مقدار باندې سره راضی شوي وي او که چیرته هغوی تراوسه پوري په پوره ډول مائل شوي نه وو هغه دریم څوک راغی په زیاتویسویې اخیسته نودا مکروہ نه دی ولی دا په حقیقت کې سوم علی سوم غیره، نه دی بلکې دا بیع دمن یزید یعنی نیلامی دی او بیع دمن یزید جائزه دہ.

(۳) همدارنگه تلقی الجلب مکروہ دہ، تلقی الجلب داده چې یو تجار په راتلونکې قافله باندې خبر شي نو مخی ته وروځي ښار ته له داخلیدو څخه مخکې دقافلي له الاو څخه ټوله غله واخلي (دښار خلک هغی غلې ته احتیاج هم لري) او په ښار کې یې دخپلې مرضی په نرخ باندې خرڅه کړي نو دام مکروہ دہ، ولی په دې کې دښاریانو ضرر دی، همدارنگه که چیرته دقافلي له الاو څخه دښار قیمت پټ کړي له هغوی نه په ارزانه قیمت غله واخیسته نو دام مکروہ دہ که څه هم دښاریانو ضرر نه وي پکې ولی په دې صورت کې دقافلي والاو ته دوکه ورکړله شوې دہ، ضرر او دوکه دتلقی الجلب دکراحت علت دي نو هر چیرته چې دا علت وموندل شي هلته کراحت شته که علت نه وویا کراحت نشته.

فائده: دانن سبا چې سول ایجنټ کیږي چې منوی ته له داخلیدو څخه مخکې له بهره راتلونکي سامانونه اخلي اواجاره دارگرځی که چېرې دوی ددې سامان قیمت دومره لوړ کړي چې دهغه په وجه عامر خلکو ته ضرر ورسېږي نو نجائز دی که نه بیا جائز دی. (تقریر ترمذی: ۷۵/۱)

(۴) همدارنگه بیع الحاضر للبادی، مکروہ دہ، بیع الحاضر للبادی داده چې یو ښاري سړی له بهره راغلي چاته ووايې چې ته به په مکروہ غله ماته پرېږده زه به یې په گران قیمت درته خرڅه کړم نو دام مکروہ دہ لقله ۱۰۰: لا یبع الحاضر للبادی (ښاري سړی دې دصحرا یې لپاره نه خرڅوي). همدارنگه څرنگه چې په دغه بیع کې هم دښاریانو ضرر دی نوځکه مکروہ دہ ولی بازاری په چل سره دهغه مال اخلی پنخپل گودام کې یې دخیره کوي بیا چې کله په بازار کې هغه مالونه کم شي نو دی هغه مال په گران قیمت خرڅوي چې په دې کې دعامو خلکو ضرر دی، نو ددې بیع دکراحت علت ضرر دی، چیرته چې داضرر نه وي هلته کراحت هم نشته.

(۵) د جمعې د آذان په وخت کې بيع مکروه ده، لقوله تعالى ﴿إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَفَرُّوا﴾^۱ (يعني) کله چې د جمعې په ورځ آذان شی نو تاسې په چټکي سره ځی دالله تعالی یادته او پرېږدی خرید و فروخت).

په دغه بيع کې قباحت دادی له آذان وروسته د خرید و فروخت لپاره په کښیناستلو کې کله داسي هم پېښېږي چې په واجب سعی کې خلل واقع شي چې دایو امر قبیح دی نو ځکه د جمعې له آذان وروسته خرید و فروخت مکروه کیږي، دا څلور قسمه بیوع مکروه تحریمی دي فاسدی نه دي ځکه فساد په صلب عقد کې نه دی بلکې د امر خارج زائد یعنی مجاور په وجه دی.

فائده: د جمعې له آذان څخه اول آذان مراد دی یعنی تراول آذان وروسته خرید و فروخت مکروه دی لغاهی الفرمختار: زکرة تحريم مایع الصلوة البیع عند آذان الاول: هو الذي يجب السعی عنه (الفرمختار مع الشامیه: ۱۴۷/۲)، او ریډلي مودی چې حضرت مولانا مفتی رشید احمد لدھیانوی رحمته الله علیه به د جمعې د اول او دوهم آذان ترمنځ یواځی د څلورو کمتونو ستندو کولو وخت ورکاوه چې دایوه ډیره بڼه طریقه ده ځکه په دي کې دکارو باریانو خلکو لپاره سهولت دی، اوس ماشاء الله په کراچی کې د حضرت رحمته الله علیه د اطرېقه په ډیرو مسجدونو کې جاري ده.

(۶) لقوله لا یبع من یزید ای لا یکره بیع من یزید، یعنی بیع دمن یزید نه ده مکروه یعنی دنیلام په ډول که څوک زیات قیمت ورکړي نو پر هغه باندې خرڅول نه دی مکروه ولی دا ثابت ده چې نبی کریم صلی الله علیه و آله دیوه انصاری صحابی رضی الله عنه دیوه پیاله او کمبله نیلام کړه خرڅ یې کړه.

(۷) یعنی که څوک د دوو (۲) وړو یا یوه وړو او یوه لوی مریې مالک وگرځي په داسی حال کې چې هغوی دواړه پخپل منځ کې د زورحم محرم (یعني داسی قریبان چې دهمیشه لپاره یې پخپل منځ کې نکاح سره حرامه وي هغه ته د زورحم محرم وایي) وونود هغوی ترمنځ به دبلوغ تر وخته پوري تفریق نه راولي چې یو پر چا باندې خرڅ کړي یا یې چاته هبه کړي، لقوله صلی الله علیه و آله: من فرق بین والیده و ولد هافرقت الله بینهما یوم القیامة. (یعني که چاد مور او دهغی د بچي ترمنځ جدائي راوسته نو الله تعالی به د قیامت دهغه او دهغه داجبه و) (دوستانو) ترمنځ جدائي راولي.)

فائده: څوکه یو چا داسي وکړل یعنی له دواړو لمریانو څخه یې یو خرڅ کړ نو د امام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد دا بیع فاسد ده، ولی نبی کریم صلی الله علیه و آله و حضرت علی ته دوه نابالغ مریبان چې سره وروڼه وو هبه کړل، یسایې یو وخت پوښتنه ورڅخه وکړه چې هغه مریبان څنگه شول؟ حضرت علی رضی الله و فرمایل چې له هغوی څخه مې یو خرڅ کړ، هغه صلی الله علیه و آله ورته و فرمایل: هغه واپس واخله، هغه واپس واخله، مراد دادی چې دا بیع رده کړه او دیع ردید و حکم په بیع فاسد کې وي نه په بیع صحیح کې، د طرفینو رحمهما الله په نزد دا بیع جائزه ده ولی رکن دیع (ایجاب او قبول) له اهل بیع (یعني عاقل متین) څخه په محل دیع (یعني مال) کې صادر شوي دي نو ځکه دا بیع جائزه ده البته دمعنی

مجاوری (نابالغ به وحشت کسی اچول او پر هغوی دشفت پرینودلو) په وجه په دغه بیع کې فساد پیدا شوی دی لکه په سوم علی سوم غیره کې نو ځکه دایع مکروه شوه.

(۸) او که چیرته مریان دواړه بالغ وونو بیا په تفریق کې څه حرج نشته ولی د اسکندریه پاچا (موقر قبطی) د نبی کریم ﷺ په خدمت کې دوی منځې وړاندې کړې وې او هغه دواړې سره خویندې وې دیوې نوم ماریه قبطیه وه او د بلې نوم سیرین وه، نبی کریم ﷺ ماریه قبطیه خپل ځان ته راوگرځوله او سیرین یې حضرت حسان ته هبه کړه، همدارنگه د لویانو ترمنځ په تفریق راوستلو کې ددوی ترمنځ وحشت او پر هغوی دشفت پرینودل نه لازمیږي ولی لویان دشفت محتاج نه دي.

(۹) قوله والزوجین ای بخلاف الزوجین، یعنې د زو جینو ترمنځ هم تفریق مکروه نه دی که څه هم نابالغ وي ولی نص خلاف د قیاس نه ددو داسې قربانو په باره کې راغلی دی چې د هغوی ترمنځ ترجمیت رسته وي او کوم شی چې خلاف قیاس ثابتیږي هغه پخپل مورد پوري خاص وي پر هغه بل شی قیاسول جائز نه دی نور زوجین پر ماورد به النص باندې قیاسول صحیح نه دی.

باب الاقاله

د ابا ب د اقاله په بیان کې دی.

اقاله په لغت کې په معنی درفع الشيء وإسقاط الشيء او په اصطلاح کې رفع البیع ته ویل کیږي، بعض وايي چې اقاله اجوف او وي دی له قول څخه ماخوډی بیا په اقاله کې همزه د سلب مأخذ لپاره ده په معنی ازال القول الاول ای البیع، یعنې بیع یې زائله کړه مگر د قول صحیح نه دی بلکې اقاله اجوف یائی دی ولی اهل لغت اقاله په قاف مع الیاء په ماده کې ذکر کړې ده نه په قاف مع الواو کې، همدارنگه ویل کیږي قُلْتُ الْبَيْعَ (ما یع رفع کړه) نو که چیرته اجوف او وي وای نو قُلْتُ به نه ویل کیدای بلکې قُلْتُ بَضْمُ الْقَافِ به وای.

اقاله په اتفاق سره جائزه ده لقوله ﷺ: من اقال نادقاً بیعه اقال الله تعالی عثراته يوم القيامة. (یعنې کوم څوک چې پنبیمان چاته د هغه بیع اقاله کړي نو الله تعالی به د قیامت په ورځ د هغه لغزشونه لیري کړي) گواکې نبی کریم ﷺ د اقاله په کولو سره د اقاله کوونکي د ثواب خبر ورکړی دی او د ثواب خبر ورکول پر امر مشروع باندې مرتب کیږي نه پر امر غیر مشروع باندې نو دا ثابت شوه چې اقاله مشروع او جائزه ده.

د باب الاقاله له ماقبل سره مناسبت دادی چې په ماقبل کې د بیع فساد او مکروه بیان وو چې رفع یې پر متعاقدینو باندې واجبه وه او اقاله هم رفع د بیع ده.

(۱) هی نسخ فی حق المتعاقدين بیع فی حق ثالث (۲) وتصحیح بطل الثمن الاول (۳) وشرط الاكثر والاقل بلاثني (۴) وخبس اغزل لغو فله نه الثمن الاول (۵) وهلاك الثمن لا يمنع الاقالة وهلاك البیع يمنع وهلاك بعضه بقدره.

توجه: اقاله نسخ ده د متعاقدینو په حق کې اوبیع ده د دریم چاپه حق کې اوصحیح ده دشمن اول په مثل سره او د زیادت یا کمبود شرط لگول صحیح دی بغیر له عیب دارکیدو نه او د جنس بدلیل لغوه دی او لازم دی پرده باندي شمن اول او دشمنو هلاکیدل اقاله نه شی منع کولای او د مبیعی هلاکیدل مانع دی او د بعض مبیعی هلاکیدل دهغی په اندازه (مانع) دی.

توضیح : (۱) یعنی که چیرته مشتری مبیعه قبض کړي وه اواقاله یې په لفظ داقاله سره وکړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد متعاقدینوپه حق کې داد عقد سابق فسخ گنله کپړی دلفظ داقاله په عملي کولو سره ولی لفظ داقاله دفسخ اورفع خبرور کوي مگر ددریم چاپه حق کې په معنی داقاله سره په عمل کولو نه دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد داد عقد فسخ نه ده بلکې جدیده بیع ده ولی اقاله په معنی دمبادلة المال بالمال بالتراضی سره ده او همدایب تعریف دی .

بیاد دریم چاپه حق کې دجدید بیع مفاد په هغه صورت کې راځي چې مثلاً زید پرعمریاندي ځمکه خرڅه کړه بکر لره حق دشفعه حاصل وو مگر بکر دشفعه دعوی پرېښوده اوس که چیرته زید اوعمر اقاله وکړه نو دبکر په حق کې دا اقاله بیع جدیده ده نو ځکه بکر لره په دغه ځل کې هم دشفعه ددعوی حق حاصل دی .

فائده : دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد اقاله بیع ده ولی اقاله هم دبیع په شان مبادلة المال بالمال بالتراضی ده، خو که چیرته هغه بیع کیدل ممکن نه وو مثلاً مشتری تراوسه پوري مبیعه نه وه قبض کړي نو یا هغه فسخ گنله کپړي او که فسخ کیدل هم ممکن نه وو مثلاً اول عقد دراهمویه عوض کې شوی وو او اقاله دغتمپه عوض کیدله نو په دغه صورت کې اقاله باطلیږي، دامام محمد رحمته الله علیه په نزد اقاله فسخ دبیع ده ولی لفظ داقاله دفسخ خبرور کوي خو که چیرته دبیع فسخ کیدل ممکن نه وو نو بیایب گنله کپړي ولی په لفظ دبیع کې دبیع احتمال هم شته او که بیع کیدل هم ممکن نه وو نو په هغه صورت کې اقاله باطلیږي .

فائده : دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجع دی لمقال العلامة الشامي رحمته الله علیه : تحت قوله (وهی فسخ فی حق المتعاقدين) والصحيح قول الامام كمالی تصحيح العلامة قاسم (ردالمحتار: ۱۲۳/۳) .

(۲) یعنی په بیع کې اقاله دبائع اومشتري لپاره دثمن اول په مثل سره جائزه ده ولی عقد بیع دمتعاقدینو حق دی نو هغوی یې درفع کولو مالکان دي بیاد اقاله لپاره دقاف اولام ماده ذکر کول ضروري نه دی بلکې که چیرته یوه وویل : تَرَكْتُ الْبَيْعَ هغه بل وویل رَضِيتَ نو هم اقاله کپړي .

(۳) خو که چیرته بائع ترثمن اول کم یا مشتری ترثمن اول زیات شرط ولگاوه مثلاً کتاب یې په لس روپۍ خرڅ کړی وو اوس بائع شرط ولگاوه چې اقاله خو کوم مگر پر اتور روپو یا مشتری وویل اقاله کوم مگر پر دوو لسو روپو، نو دا شرط باطل دی ولی اقاله وایې دې ته چې پر کوم وصف باندي عقد شوی وي له هغه وصف سره هغه رفع شی، او داپه هغه صورت کې کیدای شي چې پر ثمن اول باندي اقاله وکړي تر هغه دزیاتو یا کموپه شرط لگولو سره دغیر ثابت شوي شي رفع کیدل لازمیږي په داسی حال کې چې دغیر ثابت شوي شي رفع کیدل محال دی نو اقاله صحیح ده دثمن اول په ردیدو سره چې داقاله معنی ثابته شي، البته که چیرته په مبیعه کې دمشتری په لاس کې عیب پیدا شوی وو نو په قدر دعیب په پیسو کې کمبوت جائز دی ولی په پیسو کې کمبوت کول له مبیعی څخه دهغه شي په مقابل کې گنل کپړي چې دعیب په وجه فوت شوی دی .

فائده : دصاحبینور حمهما الله په نزد ترثمن اول دزیات شرط لگولو په صورت کې دا اقاله فسخ بیع نه بلکې بیع کپړي ولی دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد اقاله بیع ده او دامام محمد رحمته الله علیه په نزد اقاله فسخ بیع ده که چیرته ممکن نه وو نو بیایب گنله کپړي نو ځکه په همدغه صورت کې ددواړوپه

نزد اقاله بیع شمار له کیڑی او په هغه صورت کې چې تر ثمن اول نه دکمپیسو شرط ولگوي دامام
ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد هغه د اصولو مطابق دایع ده په داسی حال کې چې دامام محمد رحمته الله علیه په
نزد په دغه صورت کې فسخ بیع ده ولی ثمن کمول داسی دی گواکي هغه له بعض ثمن څخه سکوت
اختیار کړی دا چې له ټولو ثمنو څخه د سکوت اختیارولو په صورت کې فسخ گنله کیږي نو د بعض
څخه د سکوت په صورت کې په طریقه اولی سره فسخ شمار له کیږي .

قائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد اقاله فسخ ده که یې تر ثمن اول زیات شرط لگولی وي او که
یې دکمپیسو او همد قول راجع دی لمالی الشامة: الواجب هو الثمن الاول سواء سناه او لالهال لی الفسخ والاصل لی
لزم الثمن ان الالة فسخ لی حق المصاعدين وحقیقة الفسخ لیس الا لاف الاول (رد المحتار: ۱۶۵/۳)

(۴) همدارنگه که یې له ثمن اول څخه علاوه پر کوم بل جنس باندې اقاله وکړه مثلاً ثمن
اول درهمونه وو او اوس یې اقاله پر غنمو سره وکړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد اقاله پر ثمن اول
یعنې دراهمو باندې کیږي دغنمو ذکر کول لغوه دی اقاله فسخ بیع ده او فسخ بعینه
پر هغه پیسو باندې کیږي پر کومو باندې چې عقد شوی وي نو د ثمن اول خلاف شرط لگول باطل دی

(۵) یعنې د مشتری ورکړل شوې پیسې که له بائع څخه هلاکې شي نو دا د اقاله د صحت لپاره مانع نه
دی بلکې له خپله طرفه دنور پیسو په ورکولو سره اقاله کولای شي ، خو که له مشتری څخه مبیعه هلاکه شوه
نو د مبیعه هلاکت د اقاله د صحت لپاره مانع دی بائع ته بله مبیعه ورکول او اقاله کول صحیح نه دی ولی اقاله
یعنې د بیع رفع کول د قیام بیع مقتضي دی ځکه د معدوم رفع کول محال دی او بیع په مبیعه پوري قائمه ده ولی
اصل مبیعه ده او بیع په ثمن پوري نه ده قائمه ځکه ثمن پر منزله د وصف دی نو چې کله مبیعه پاتې نه وي
نو بیع هم نه پاتېږي نو اقاله هم نه صحیح کیږي او که بعض مبیعه هلاکه شوې وه نو په باقی مانده کې اقاله
صحیح ده ځکه بیع په باقی کې قائمه ده نو بعض پر کل باندې قیاسیږي .

قائده: که یې سامان د سامان په عوض خرڅ کړ چې بیع مقایضه ورته ویله کیږي بیا دیوه جانب سامان هلاک
شونوپه باقی کې اقاله صحیح ده ولی په بیع مقایضه کې هر یو عوض مبیعه هم ده او ثمن هم دی نو چې کوم
یو هلاک شوی دی هغه ثمن گڼل کیږي او چې کوم باقی دی هغه مبیعه گنله کیږي او د مبیعه د موجودگي په
صورت کې بیع سابقه باقی ده نو ځکه اقاله صحیح کیږي . (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۱۶۸/۴)

قائده: د اقاله اقاله هم جائزه ده نو که له بیع وروسته متعاقدينو اقاله وکړه بیا یې دغه اقاله هم ماته کړه نو هغه
سابقه بیع راگرځي البته په بیع سلم کې د اقاله اقاله نه ده صحیح ولی مسلم فیه دین دی چې په اقاله سره
ساقطیږي او کوم شی چې ساقط شي هغه بیرته نه راگرځي . (پورتی حواله)

باب القولینو الغراهة

د اباب د بیع تولیه او مرابحه په بیان کې دی

له ماقبل سره دمناسبت وجه يې داده چې تردي مخکې دهغو يو عود ذکر وويه کوموکې چې جانب دمبيعه ملحوظيدی او اوس دهغو يو عوبيان کوي په کوموکې چې جانب دشمنو ملحوظيږي .

خاص له اقاله سره يې مناسبت دادی چې په اقاله کې نقل دمبيعه دی وياښ ته په ثمن اول سره او په بيع توليه کې هم همداسي دی خوتوليه زياتره له غير بائع سره کيږي او په مراحه کې هم دا قاله په شان نقل المبيع وي مگر په هغې کې ربيع هم وي او په هغې کې داهم شرط نه دی چې نقل دمبيع وياښ ته وي نو اقاله په نسبت وتوليه او مراحه ته پر منزله دمفرد من المרכب دی ولی اقاله يواځې له بائع سره کيږي په داسې حال کې چې بيع توليه او مراحه له بائع او غير بائع دواړو سره کيدای شي .

فائدة: بيع په نسبت دپيسو پر څلور قسمه ده : مساومه، وضعيه، مراحه، توليه، مساومه هغه بيع ده په کومه کې چې دشمن اول طرف ته هيڅ التفات نه کيږي پر کوم مقدار چې دمتعاقدينو اتفاق راشي بس هغه سم دی نن سباعام ډول همدابيع رواج ده، وضعيه هغه بيع ده چې په کوم مقدار يې شی اخيستی وي تر هغه يې په کم قيمت خرڅ کړی، څرنگه چې داده و قسمه ظاهر دي ځکه يې نه دي بيان کړي دپاتې دوو قسمونو تعريفونه مصنف رحمه الله يې په متن کې بيان کړي دي .

(۱) اي بيع يضمن سابق و الفرض بائع به و بزيادة (۲) و شرطها كون الفرض الاول مثليا (۳) و له ان يضمن الى رأس المال اجرة القضا و الضيق و الطراز و الفيل و حمل الطعام و سوق الغنم (۴) و يقول قام على يكذا (۵) و لا يضمن اجرة الراعي و الصليم و كراء بيت الجفط

توجه: توليه بيع ده په ثمن سابق سره او مراحه بيع ده په ثمن سابق او پر هغه دزيادت سره ددوی دواړو لپاره شرط دشمن اول مثلی کيدل دی او بائع ته جائز دی چې يوځای کړي له رأس المال سره ددوي اجرة، درنگ اجرة، دنقاش اجرة، دکناړه لگوونکي اجرة، دغله باروونکي اجرة، دپسونو شروونکي اجرة، او وایې دي چې ماته په دهمره پروت دی اونه دي ورسره يوځای کوي اجرة دشپانه، اجرة دتعليم او دحفاظت دمكان کرایه .

توضیح: (۱) بيع توليه هغه ده چې په کومو پيسو يې مخته اخيستی وي په هماغو پيسو يې پرېل چا خرڅ کړي بې له زياته او نقصان نه مثلاً په لس روپۍ يې کتاب اخيستی وويه لس روپۍ يې خرڅ کړ، او بيع مراحه هغه ده چې په کومو پيسو يې مخته اخيستی دی تر هغوي زياتو پيسو يې پرېل خرڅ کړي مثلاً په اته روپۍ يې کتاب اخيستی وويه لس روپۍ يې خرڅ کړ.

(۲) يعنې دبيع مراحه او توليه دصحت لپاره دالشرط دی چې په عقد اول کې ثمن مثلی وي لکه درهم، دنانير، مکيلي او موزوني شيان او عددي متقارب شيان، که چيرته په عقد اول کې ثمن مثلی نه وي بلکې ذوات القيم وي مثلاً دکپړی ثمن يې آس مقرر کړی وونواوس همدغه کپړه مراحه يا توليه خرڅول نه صحيح کيږي ولی مشتری په دغه صورت کې نه هغه آس ورکولای شي اونه دهغه مثل ورکولای شي، آس ځکه نه شي ورکولای چې مشتری دهغه آس مالک نه دی او دهغه مثل ځکه نه شي ورکولای چې آس له ذوات الامثال څخه نه دی نو خامخابه دآس قيمت ورکوي په داسې حال کې چې دآس قيمت مجهول دی ولی دآس

حتی قیمت مقررول ممکن نه دی بلکې له اندازی څخه به قیمت ورته مقررېږي او په اندازه کې غلطی کیدای شي نو په قیمت مقرر کیدو کې که څه هم حقیقی خیانت نشته مگر شبهه د خیانت خوځامخا پکې راځي او په مراحله او توطیه کې له شبهه خیانت څخه هم ځان ساتل ضروري دی نو ځکه په مراحله او توطیه کې ثمن سابق له ذوات الامثال څخه کیدل ضروري دی.

(۳) یعنې دا جائز ده چې د مبیعه د عقد اول له ثمنوسره د دوبي اجرة، درنګرېز، دنقاش، دکنارې ایښودونکي اجرة یو ځای کړي او که مبیعه پسونه وونو د هغوی د شرونکي اجرة د هغوی له قیمت سره یو ځای کول صحیح دی همدارنګه که مبیعه غله وه نو د غلې له قیمت سره د غله باروونکي اجرة یو ځای کول صحیح دی.

فائده: په دې باره کې قاعده داده چې د کوم شي په وجه د مبیعه په ذات کې اضافه راځي یا د مبیعی قیمت لور پېرې هغه له رأس المال سره یو ځای کول صحیح دی نو له مذکورو شيانو څخه بعض داسې شيان دي چې د هغوی په وجه د مبیعه په ذات کې اضافه راځي او بعض داسې دي چې د هغوی په وجه قیمت لور پېرې مثلاً له یو ځای څخه بل ځای ته د غلې او پسونو په وړلوسره که څه هم د هغوی په ذات کې اضافه نه راځي مګر د هغوی قیمت لور پېرې. (الذرا المختار علی هامش رد المحتار: ۴/ ۱۷۳)

(۴) مګر چې څوک یې مراحله یا توطیه خرڅوي هغه به داسې وایي چې داسې ماته په دومره (مثلاً په لس روپۍ پروت دی په هغو کې اته روپۍ رأس المال دي دوې روپۍ د دوبي اجرت دی) پروت دی داسې دي نه وایي چې مایه دومره (مثلاً لس روپۍ) اخیستی دی چې بیا دروغ پکې راځي ولی خرید یې په لس روپۍ نه دی شوی.

(۵) او که چیرته مبیعه پسونه وونو د پسونو د شپانه اجرة د پسونو له ثمن سره یو ځای کول جائز نه دی همدارنګه که یې د مبیعه د حفاظت لپاره یو ځای کرایه کړی وونو د مکان کرایه هم له ثمنوسره یو ځای کول نه دی جائز، ولی دا دواړه شيان نه د مبیعه په ذات کې اضافه راولي او نه د مبیعی قیمت لوروي حال دا چې د مذکورو شيانو یو ځای کولو سبب همدا دوه شيان دي، همدارنګه که مبیعه مریې وومشري هغه ته تعلیم ورکړ نو د هغه خرڅه هم د مریې له ثمنوسره نه یو ځای کيږي ولی په دغه صورت کې د مریې په مالیت کې زیادت راغلی دی مګر د داسې صفت په وجه چې هغه خپله په مریې کې موجود دی یعنې د مریې ذکاوت او ذهانت، د تعلیم او تعلیم په هغه کې هیڅ دخل نشته همدا وجه ده چې کابو ته تعلیم بلکل فائده نه رسوي همدارنګه د تجارتو عرف

دادی چې هغوی د تعلیم اجرة له رأس المال سره نه یو ځای کوي.

فائده: همدارنګه د تاجر لپاره د خپل سفر په دوران کې خرڅه، کرایه او نور مصارف یو ځای کول هم صحیح نه دي، ولی د تجارتو عرف دادی چې هغوی دا وول خرڅې د مبیعی له ثمنوسره نه یو ځای کوي، البته که چیرته یو ځای دارواج وونویسایي په یو ځای کولو کې هیڅ حرج نشته لمانځي الذرا المختار: ولا یضام اجرة الطیب ولا نفقة نفسه ولا اجر عمل نفسه و کراهیت الحفظ الا اذا جرت العادة بضمه هذاهو الاصل (فوله هذاهو الاصل) ایدولو فی نفقة نفسه کما یقتضیه الموم (الذرا المختار مع الشامیه: ۳/ ۱۷۳)

قال ابن عابدين رحمه الله: (فوله هذاهو الاصل) ایدولو فی نفقة نفسه کما یقتضیه الموم (الذرا المختار مع الشامیه: ۳/ ۱۷۳)

فائده: ښه باده حکومت عائد کړي ټيکسو نو لکه ضلع ټيکس، پل ټيکس، محصول چونگي ظالمانه او جابرانه صورت اختيار کړي دي ددغواضافي مصارفو دميبه له قيمت سره يوځای کول يانه يوځای کول دتجارانو تر عرف پوري موقوف دي نو که چيرته دتجارانو عادت او عرف ديوځای کولو و نو بيا داسي کول جائز دي که نه داضافي اخراجاتو له اصل قيمت سره يوځای کول جائز نه دي. (حقانيه: ۱۴۱/۶)

(۱) لَانْ غَانَ لِيْ مِنْ اِبْخَاؤِ غَدِيْ بَكْلَ نَفْسِهِ اَوْ زَوْدَهُ (۷) وَ خَطْفِيْ الْقَوْلِيَةِ (۸) وَ مِنْ اَشْرَى لَوْ لَمْ يَلْقَا غَيْرِيْ بَلْ لَمْ يَشْرَا لَنْ يَأْخُذْ بِرِيْ طَرَحِ غَنَةٍ كُلِّ غَارٍ بِلَهْ (۹) وَ اِنْ خَاطَبْتُمْهُمْ لَمْ يَنْزِلْهُمْ (۱۰) وَلَوْ اَشْرَى غَاذُوْنَ مَدْيُنَ لَوْ لَمْ يَغْشَوْا لَآ غَ مِنْ مَّيْنِهِ بَخْمَتُهُ غَشْرَ نَيْفِهِ مِنْ اِبْخَاؤِ غَدِيْ غَشْرَ وَ كَلَّ الْفَكْشَ.

توجه: بيا که يې په مراهبه کې خيانت وکړ نو يادي په ټولوييسو او اخلي يادي رد کړي او په توليه کې دي کم کړي، او که چا کېده او خيسته بيا يې خرڅه کړه په گټه سره بيا يې او خيسته بيا که يې په گټه خرڅه کړه نو ساقطه دي کړي له هغه څخه ټوله سابقه گټه او که محيطه شي نفع پر ثمنونو يادي په گټه نه خرڅوي او که او خيسته ماذون مقروض مريې کېده په لس درهمه او خرڅه يې کړه پر خپل بادراندي په پنځلس درهمه نو هغه دي خرڅه کړي په نفع سره په لس درهمه کې او همدارنگه ددي برعکس.

توضيح: (۶) يعنې که مشتری ته په بيع مراهبه کې دبايع خيانت معلوم شو (مثلا په پنځه روپۍ يې شی اخستی ووده وويل چې په اته روپۍ مي اخستی دی) نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد مشتری ته اختيار دی يادي په ټولوييسو او اخلي او يادي بيع فسخ کړي ولی په مراهبه کې په خيانت سره بيع له عقد مراهبه څخه نه ده وتلې اوس هم بيع مراهبه ده، البته د مشتری دنارضايت په وجه بيع فسخ کول جائز دی او په پيسو کې کمبوت کول جائز نه دی ولی بايع په دي نه دی راضي چې له ثمن مسمی څخه په کمپسو ميبه دده له لاسه ووي.

(۷) که په بيع توليه کې دبايع خيانت معلوم شو (مثلا په پنځه روپۍ يې شی اخستی ووده وويل په اته روپۍ مي اخستی دی) نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد خيانت په اندازه دي روپۍ کمې کړي ولی که چيرته دخيانت په اندازه روپۍ کمې نه کړي نو دا بيع بيا بيع توليه نه پاتېږي بلکې بيع مراهبه گرځي ولی توليه هغه بيع ده چې پر ثمن اول باندې منعقد وي په داسی حال کې چې دا بيع تر ثمن اول په زياتو باندې منعقد شوې ده چې دهغه په وجه تصرف بدل شويغې بيع توليه په بيع مراهبه بدله شوه او تصرف بدليلد جائز نه دی نو خامخابه په پيسو کې کمبوت راولي.

فائده: مگر امام ابو يوسف رحمته الله عليه فرمايلي دي چې بيع که توليه وي که مراهبه وي په دواړو صورتونو کې چې کله دبايع خيانت معلوم شی نو په قدر دخيانت روپۍ کمېږي او دامام محمد رحمته الله عليه په نزديک دواړو کې نه کمېږي البته مشتری لره اختيار شته چې که يې دټولو روپو په عوض اخلي او که يې پر پردي بيع فسخ کوي ولی متعاقدينو په اختيار سره د معلوم روپو په عوض پخپل منځي رضامندی سره عقد کړي دی نو عقد منعقد کيږي پاتی شود توليه او مراهبه ذکر يواځې دترويج او ترغيث لپاره دی نو دا دوو صف مرغوب په

درجه کې دی او دوصف مرغوب د فوټ کیدوپه صورت کې مشتری لره اختیار وي په دغه صورت کې هم مشتری ته دبع دفسخ کولو اختیار شته .

فائده: دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه قول راجع دی لما قال الشيخ عبد الحكيم الشهيد رحمته الله عليه: والراجح قول الامام ابي حنيفة رحمته الله عليه لما عليه من الاحباط والا حراز عن الشبهات خصوصاً في العقود الربوية ومال السی ترجیحه صاحب الهدایة وایده ابن الهمام فی الفتح وصاحب البحر الرائق (هامش الهدایة: ۴۳/۳)

(۸) که یو چایوه کپړه مثلاً په شل روپۍ واخیسته بیایې په دیر ش روپۍ خرڅه کړه له هغه وروسته یې بیا له هغه مشتری څخه په هغه قیمت یعنې شل روپۍ واخیسته اوس که هغه غواړي چې دوباره ډاکپړه مراجه خرڅه کړي نو دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه په نزد به سابقه ټوله گټه له هغه څخه کموي چې هغه لس روپۍ دي نو داسې به وایې چې ډاکپړه ماته په لس روپۍ پروته ده داسې به نه وایې چې په شل روپۍ راته پروته ده ولی هغه لس روپۍ چې په عقد اول سره گټه لاس ته راغلې وې دهغې گټې د حصول شبه له عقد ثانی څخه هم ثابت دی ولی تر دوهم عقد مخکې دهغو د ساقطید و امکان شته په دې ډول چې مشتری به دهغې کپړې په کوم عیب باندي خبر شي او دهغه عیب په وجه به ډاکپړه واپس کړي او خپلې دیر ش روپۍ به واخلې خو چې کله دوهم عقد ترسره شونو اوس دانفع مستحکمه شوه نو دلس روپۍ گټه حقیقه خو په اول عقد سره حاصله شوې ده مگر څرنگه چې په دوهم عقد سره ډاگته مستحکمه شوې ده ځکه شبهه له دوهم عقد څخه هم ثبوت راځي نو د اداسې دی گواکي په دوباره عقد کې هغه په شل روپۍ یوه کپړه اولس روپۍ اخیستی دي نولس روپۍ دلسوروپو په عوض کې شوې او کپړه دلسوروپو په مقابل کې پاتی شوه نو اوس هغه پړلسوروپو باندي مراجه کولای شی .

(۹) او که په اول ځل دومره گټه ترلاسه شوې وه چې د اصل قیمت سره برابره یا تر هغه هم زیاته وه مثلاً په څلورو روپۍ یې کپړه اخیستی وه په لس یا اته روپۍ یې خرڅه کړه بیایې هغه کپړه هغه له هماغه مشتری څخه دوباره په څلورو روپۍ واخیسته نو اوس دغه کپړه مراجه نه شی خرڅولای بلکې ازر نوبه یې په کوم قیمت چې یې خوښه وي خرڅه کړي ولی په لومړي ځل چې کومه گټه ده لره حاصله شوې وه دهغه د کمولونه وروسته ثمن پاتی نه شوې نو پر څه شی باندي مراجه کوي مراجه خوداده چې تر اول قیمت یې زیاته خرڅ کړی ، دصاحبینور رحمهما الله په نزد یې په دې دواړو صورتونو پر ثمن آخیر باندي په گټه خرڅولای شی ولی دا دوهم عقد جدید عقد دی چې له اول سره یې هیڅ تعلق هم نشته نو مراجه که پر دویم عقد باندي بناء شی په دې کې څه حرج نشته .

فائده: دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه قول احوط او دصاحبینور رحمهما الله په قول کې دخلکولپاره آسانی ده ، پړ دواړو باندي فتوای ورکول کیدای شی خودامام صاحب رحمته الله عليه قول د قوه دلیل په لحاظ سره راجع دی لما فی الذوا المختار: واعلم ان قول الامام اوق ای احوط لما علمت ان الشبهة كالحقيقة هنالکله نحرز عن الخيانة خلافاً لهما وهوارق فمن اخذ بقوله فقد اخذ بالاحباط ومن اخذ بقوله لهما واتحاه فلان باس به وهوارق بالناس بل قوله هو الراجح من جهة الدليل . (الذوا المختار مع الشامة: ۱۷۳/۳)

فائده: دغه اختلاف په هغه صورت کې دی چې بائع د چایه لاس دغه کپړه مراجه خرڅه کړې ده هغه پر کوم بېل چانه وي خرڅه کړې که نه په اتفاق سره پر ثمن آخیر باندي مراجه جاستره ده

همدارنگه دغه اختلاف هغه وخت دی چې بائع مشتري ته تفصيل نه وي ورکړی او که چيرته بائع مشتري ته تفصيل ورکړی و چې مامبيعه په دومره خرڅه کړه او يامي په دومره واخيسته اوس يې پر تاباندي په دومره باندی مراحه خرڅوم نو بيا په اتفاق سره جائزه ده.

(۱۰) که يوه ماډون قرضدار مريې يوتان په لس روپۍ واخيست ييا يې پر خپل بادار باندی په پنځلس روپۍ خرڅ کړي نو اوس که چيرته بادار غواړي چې مراحه دغه تان خرڅ کړي نواصل قيمت لس روپۍ به ورته نيسي همداحکم ددي برعکس هم دی يعنی که چيرته مولى تان په لس روپۍ واخيست ييا يې پر خپل مريې باندی په پنځلس روپۍ خرڅ کړي نو اوس که مريې غواړي چې مراحه يې خرڅ کړي نواصل قيمت لس روپۍ به ورته نيسي وجه يې داده چې دمولى او دهغه مريې ترمنځ دبيع دنه جواز شته حقيقتاً جائزه ده ولی دامريې دقرض په وجه دقرضدارانو ملک دی نو دمولى اومريې ترمنځ دمالک اومملوک نسبت نه دی پاتى ځکه نو ددوى ترمنځ بيع جائزه ده مگر دنه جواز شته يې ځکه شته چې ترڅو پورى دامريې قرضداران له مولى څخه وانه خلى ترهغه پورى دامريې دمولى ملک شمارل کيږي نوله دغه مريې څخه دمولى خريدگواکي خپل ملک اخيستل دی او په دوهم صورت کې گواکى مولى خپل ملک پر خپل ځان خرڅ کړی دی ظاهره خبره ده چې داناجائز دی نو دعدم جواز شته پيدا شوه او په بيع مراحه کې له شېبې څخه هم ځان ساتل ضروري دی نو دمولى اومريې ترمنځ واقع شوې بيع معدومه شمارده او اولی بيعی لره اعتبار دى نو په اول صورت کې گواکى مريې تان په لس روپۍ دمولى لپاره اخيستی دی او په دوهم صورت کې گواکى مريې هغه تان دمولى لپاره خرڅوي نو چې هرکله دوهم عقد معدوم دی اوله بيع معتبره ده نو مراحه کول پر هغو ثمنو جائزه کيږي کوم چې په بيع اوله کې مذکور دی کوم چې په بيع ثانی کې موجود دی پر هغه باندی مراحه نه روا کيږي او په اوله بيع کې ثمن لس روپۍ دي نو پر هغو لسو باندی مراحه جائزه ده.

(۱۱) ولو کان فطار لا يبيع مراحه زب الفال بائى غش و نصف (۱۲) و زوايح بلبان بافتغيب و طى القپ (۱۳) زبنيان بافتيب و طى البکر (۱۴) زلواشترى بالف نيفتغ و با غبريح مانق و لم يبين خبز الفشترى (۱۵) لان ائلف ففلم لئنه بالف زمانة (۱۶) و كذا قولية (۱۷) و من زلى زجلا فليتاها فام عليه و لم يعلم الفشترى بكم فام عليه فسد (۱۸) ولو علم لى الفخليس خبز.

توجه: که بائع مضارب بالنصف و نو پر رب المال دی مراحه په دوولس نيمی خرڅ کړي او بيع مراحه کولای شي بيله بيان که چيرته مبيعه خپله عيب داره شوې وه يا يې له ثيبه سره و طى کړې وه او په بيانولو سره که چيرته يې معيوبه کړې وه يا يې له باکره سره و طى کړې وه او که يې يوشی اخيستی و په قرض په يوزر روپۍ او خرڅ يې کړه په سل روپۍ گټه باندی او بيان يې ونکړ نو مشتري ته اختيار ورکول کيږي پس که چيرته يې تلف کړه بيا هغه ته معلومه شوه نولاز ميريې په يوزر و سل (يوولس سو) باندی او همدارنگه تولى ده او که چاد بل په لاس يوشی په هغه قيمت سره خرڅ کړه کوم قيمت چې ده ته پروت و او او مشتري ته معلومات نه وو چې ده په څو مره پروت دی نو فاسد يږي او که پرې خبر شو په مجلس کې نو اختيار ورکول کيږي.

تشریح : (۱۱) د مسئلې صورت دادی چې مثلاً یو چالس درهمه په مضاربت بل چاته ورکړل او دایې شرط کړ چې ګټه به موسره نیمې وي مضارب په لس درهمه یو تان واخیست او پر رب المال یې په پنځلس درهمه خرڅ کړ نو ظاهره ده چې له پنځلسو درهمو څخه دوه نیم درهمه درې المال نفع ده نو که چیرته رب المال هغه تان پرېل چارمابحۀ خرڅاوه نو داسی به ورته وایې چې داکپړه ماته په دوولس نیم درهمه پروت ده داسی به نه ورته وایې چې په پنځلس درهمه راته پروت دی ولی داسی وینا کول دروغ دي .

فائده : دامام زفر رحمۃ اللہ علیہ په نزد مضارب پر خپل رب المال باندی داکپړه خرڅول نه دی جائز ولی داکپړه هم در حقیقت درې المال مال دی او پنځلس درهمه هم درې المال مال دی او په بیع کې له مبادلة المال بالمال څخه مبادلة المال ببال غیر مراده په داسی حال کې چې دلته خو مبادلة المال ببال نفسه ده ، احنافو جواب ورکړی دی چې مال مضاربت ترڅو چې د مضارب په لاس کې وي رب المال په هغه کې هیڅ تصرف نه شی کولای او چې کله یې له مضارب څخه واخلی نو یارب المال ته د تصرف کولو اختیار حاصلیږی نو دا بیع صحیح ده ولی داملک تصرف فائده کوي او د بیع صحت مدار پر فائده دی نه پر عین ملک باندی ، خو بیا هم په دغه بیع کې شبه شته ولی مضارب چې کله کپړه اخیستله په هغه وخت کې دی من وجه درې المال وکیل و او د وکیل پر خپل موکل باندی شی خرڅول ناجائز دی ځکه یې نو د نیمې ګټې په باره کې دوهمه عقد معدوم شمار کړ .

(۱۲) که په مبیعه پخپله یو نقصان راپیدا شو یا مبیعه ثبیه منځه وه مولی صحبت ورسره وکړ نو د دې دواړو خبروله بیانولو پرته پرېل باندی مرابحه خرڅول صحیح دی یعنې دایان کولو ته ضرورت نشته چې دامبیعه ماله عیبه سالمه په دومره اخیستی وه بیا په هغی کې داعیب زماله لاسه پیدا شوله دغی منځی سره ماصحبت کړی دی ولی په اول صورت کې له دوه سره له مبیعی نه هیڅ شی نه دی کم شوی یواځی دامبیعه په اوصافو کې تغیر اعلی دی اوصاف خوتابع وی چې په مقابله کې یې ثمن نه وي او په دوهم صورت کې مالک منافع دبضع حاصلی کړی دی چې دهغو په مقابله کې هم ثمن نه وي البته مشتری ته له معلوماتو وروسته دوصف دفوت کیدو په وجه دا اختیار ورکول کیږی چې هغه یې یاد تلو بېسو په عوض واخلی او بیا یې پرېږدي

(۱۳) البته که اول مشتری قصد اعیب داره کړه یا منځه باکړه وه هغه صحبت ورسره وکړ نو دمرابحه خرڅولو په وخت کې د دې دواړو خبرو ظواهرول ضروري دی ولی په لومړي صورت کې په تلفید سره وصف مقصودی شونو ګواکي هغه دامبیعی یو جز ، ځان ته ګرځولی دی او په داسی صورت کې بیله بیان کولو څخه پرچا باندی مرابحه خرڅول جائز نه دی او په دوهم صورت کې دباکړه پرده دمنځی دتن یو جز ، دی چې په مقابله کې یې ثمن وي حال دا چې اول مشتری هغه جز ، له منځه وړی دی نو ګواکي هغه ځان ته ګرځولی دی نو دمرابحه خرڅولو په وخت کې هغه عیب ښکاره کول ضروري دی .

(۱۴) که یو چایوشی په زرروپۍ قرضواخیستی ووبیا یې په سل ګټه روپۍ خرڅه کړه مګر دایې ښکاره نه کړه چې مایه قرض اخیستی ده وروسته مشتری ته معلومه شوه چې هغه په زرروپۍ قرضواخیستی وه نو په دغه صورت کې مشتری لږه اختیار دی که یې زړه وي په یوولس سوه دي واخلی او یا یې پرېږدي ولی

دقرضوله مبیعه سره مشابهت شته همد اوجه ده چې دمودې په وجه قیمت لوړېږي او په باب دمراجعه کې شبه دحقیقت ملاحظه وي نو ګواکي بائع دوه شیان په زرړوېې. قرض اخيستی ووييایې ددواړو قیمت هغه ته یوونډهغه یو یې مراحه خرڅ کړنوددغه خیانت په وجه مشتری ته اختیار ورکول کېږي چې یادی دټولویسوپه عوض واخلي اویادی پرېږدي.

(۱۵) اوکه دوهم مشتری مبیعه ورکه کړه وروسته هغه ته معلومه شوه چې بائع خوپه یوزرړوېې. قرضواخيستی وه اوپر ماباندي یې په یوولس سوه نقدو خرڅه کړه نو دی به هماغه یوولس سوه روپۍ ورکوي ولی دمودې په مقابل کې حقیقه ثمن نه وي البته دښهې په وجه دوهم مشتری ته دفسخ اختیار ورکړل شوی وواوهغه هم هغه وخت چې مبیعه موجوده وي اوس څرنگه چې مبیعه نشته نو دهغه په مقابل کې دشنوهیڅ حصه نه ساقطېږي.

(۱۶) اومذکور حکم دتولیه هم دی یعنی که دمبیعه دوجود په صورت کې دتولیه په ډول خرڅوونکی داخیانت ښکاره شي چې هغه په قرض اخيستی وه نو اوس دوهم مشتری لره اختیار شته که یې دټولویسوپه عوض اخلي او که یې واپس کوي لماقلنا، اوکه مبیعه له لاسه وتلې وه نو ییا چې کوم قیمت مقرر شوی دی هغه به ورکوي. کمافی بیع المراجعه.

فائده: امام ابویوسف رحمته الله فرمایلي دي چې دوهم مشتری به دمبیعه قیمت واپس کوي اوله اول مشتری څخه به پوره ثمن اخلي دا په هغه صورت کې کېږي چې دمبیعه قیمت کم وي او ثمن زیاتی وي او که دمبیعی قیمت تر ثمنو زیات یا برابر و نو ییادوهم مشتری ته دتبدیلی هیڅ ضرورت نشته، فقیه ابو جعفر رحمته الله فرمایې چې د نقد او قرضو دي په ثمنو کې موازنه وشي ددواړو ترمنځ چې څومره فرق وي دوهم مشتری دي هغه واپس واخلي مثلاً دمبیعه نقد قیمت اته روپۍ دي او قرض لس روپۍ دی نو دوهم مشتری به له اول مشتری څخه دوي روپۍ واپس اخلي، همد اقول راجع دی لما فی الذر المختار: قال ابو جعفر رحمته الله المختار للفروع بفضل ما بین الحال والمزجل بحر مصنف، قال ابن عابدین رحمته الله: ومثله فی الزیلعی معللاً بالتعارف. (الذر المختار مع الشامیه: ۴/ ۱۷۷)

(۱۷) که چاپریل باندی یو شوی تولیه خرڅ کړ یعنی دا ورته ووايې خرڅ یې کړی چې ماته په څومره پروت دی په هغومره یې پرتا باندی خرڅوم او مشتری ته دامعلومات نشته چې بائع ته په څومره پروت دی نو دا بیع فاسده ده ولی ثمن مجهول دي.

(۱۸) او که په هماغه مجلس کې دا ورته معلومه شي چې اول مشتری ته په څو پروت دی نو ییا دا بیع صحیح ده ولی دمجلس دنه بدلیدوپه وجه فسادنه دی مستحکم شوی چې کله په آخر دمجلس کې دشنومقدار معلوم شونودا داسي دی لکه په اول دمجلس کې چې دشنومقدار معلوم شوی وي، البته دله لره اختیار شته که یې اخلي او که یې پرېږدي ولی په ثمنو تر علم مخکې مشتری رضاتامه نه ده ځکه نوهغه ته اختیار ورکړل شوی دی.

لصل

خرنگه چې ددغه فصل مسائل دبيع مراهه او توليه په ډول پريځي زائد باندې مشتملی دي نو ددغه فصل له مراهه او توليه سره مناسبت شته مگر خرنگه چې د مراهه او توليه له قبيل څخه نه دي ځکه د جلا فصل په عنوان سره ذکر کړای شوي دي .

(۱) غنې بيع المقار قبل قبضه (۲) ابيع المنقول (۳) ولو اشترى مكيلا كذا لحزم يبعه واكله حتى ينيكه (۴) وميله الغوز وذن والغدود (۵) لا الغدود (۶) وضع التصرف في النقي قبل قبضه (۷) والزيادة فيه والحط منه والزيادة في البيع (۸) وينتقل الإمتحان بكيله (۹) زناجيل كل ذنب غير الفرس .

توجه : صحيح ده د ځمکې بيع دهغي تر قبض کولو مخکې نه بيع د منقول شی، او که يې واخيست مکیلی شی په کیل سره نو دهغه خرڅول او خوراک تر هغه حرام دی تر څو چې ناپ يې کړي او همداسي دي موزونی او عددی شيان نه هغه شی چې په گز سره ناپ کيږي او صحيح دی تصرف کول په ثمنو کې تر قبض کولو مخکې او زیادت کول په هغو کې او کمبوت کول له هغونه او زیادت کول په مبیعه کې ، او متعلق کيږي استحقاق له دغو ټولو سره او صحيح دی مؤخر کول د هر ډول پور غیر له قرضونه .

تشریح : (۱) یعنی د شیخینور جمعها الله په نزد که مبیعه ځمکه وه نو مخکې تر قبض کولو يې خرڅول جائز دی ولی د ځمکې هلاکیدل نادر الوقوع دی نو په هغی کې دفسخ بيع احتمال نشته، مگر دامام محمد رحمته الله علیه په نزد ځمکه مخکې تر قبض کولو خرڅول ناجائز دی لقوله رحمته الله علیه : اذا اشتریت شيئا فلا بيعه حتى يقبضه (کله چې تاسی یوشی رانیسئ نو هغه مه خرڅوئ تر څو چې قبض يې نه کړئ) همدارنگه امام محمد رحمته الله علیه ځمکه پرمنقولي شيانو باندې قیاسوي .

فائده : د شیخینور جمعها الله قول راجح دی لما فی الدر المختار: صح بيع عقار لا يبخشى هلاكه قبل قبضه من باعه لعدم الفرار له و هلاك العقار حتى لو كان علواً على شط نهر و نحوه كان منقولا فلا يصح الاتفاق . (الدر المختار على هامش رد المحتار: ۱۸۱/۳)

فائده : سوال دادی چې شیخینور جمعها الله چې د جواز تعلیل بیان کړی دی د ا تعلیل په مقابله د نص کې دی او تعلیل په مقابله د نص کې مقبول نه دی ؟ جواب : دانص مخصوص منه البعض دی ولی په مهر او ثمنو کې قبل القبض تصرف کول په اتفاق سره جائز دی او د نص مخصوص منه البعض تخصیص په قیاس سره جائز دی نو دغه نص پرمنقولي شيانو باندې حمل کیدای شي .

فائده : معنوی قبضه یا ضمان راتلل هم کافی دی مثلاً ماسل بوری غنم واخيستل او هغه ماخپل گودام ته نه دي راوړي بلکې یوبل څوک می وکيل وگرځاوه چې ته زما له طرفه هغه سل بوری له باع څخه وصول کړه نو خرنگه چې دوکيل په قبض کولو سره دهغو غنمو ضمان ماته منتقل شوی دی ځکه نو ددغو غنمو خرڅول مالره جائز دی مثلاً ماسل بوری غنم واخيستل او تراوسه لاهغه دبايع په گودام کې پراته دي خو باع تخلیه کړې ده او دايې راته ویلی دی چې داستا غنم زما په گودام کې پراته دي چې کله يې وړي یو يې سه زه يې له نن ورځی بعد ذمه وار نه یم که دا غنم خراب شی یا تبايه شی نو ستا ذمه داري ده په دغه صورت کې که څه هم ما په حسی ډول هغه نه دي قبض کړی خو خرنگه چې هغه زما په ضمان کې راغلی دي نو ځکه يې مالره خرڅول

جائز دی و جه یی داده چې په حسی قبضه لازمولو سره خرج شدید راځی ولی ځینی وختونه چې مبیعه دبائع له گودام څخه دمشری گودام ته انتقالوي پردي باندي په زرگونه بلکې په لکونو روپۍ مصرف راځی .
(تقریر ترمذی: ۱۱۸/۱)

فائده: ځینی خلک له بیرون ملک څخه مالونه راغواړي او هغه مالونه تر رارسیدو مخکی خرڅوی او دا ځکه کوي چې دوی ډار یې چې د مال تر رارسیدو وروسته هسی نه مال ته تاوان ورسیږی نو څرنگه چې د مال بیع تر قبض کولو مخکی شرعاً ناجائزه ده نو د هغه متبادل جائز صورت دادی چې د مال تر رارسیدو مخکی دي بیع نه کوي بلکې وعده دي کوي بیع دي هغه وخت وکړي چې کله مال راوړسیږی په دغه صورت کې که له جائینو څخه یو انکار

وکړی نویواځی د وعده خلافی گناه به وي پر بیع باندي هغه نه شی مجبور کیدای . (احسن الفتاوی: ۵۲۶/۶)

(۲) قوله لا یبع المنقول ای لا یصح بیع المنقول . یعنی که چا منقولی شی واخیست نو چې تر څو پوری یی هغه قبض کړی نه وي د هغه خرڅول جائز نه دی ولی ممکن دی چې منقولی شی چې تاله چا څخه اخیستی دی هغه ستا دبائع په لاس کې هلاک شی نو ظاهره خبره ده چې تا پر کوم چا باندي خرڅ کړی دی له هغه سره به بیع فسخ کوې نویه دي کې تامشری ته یو قسم دوکه ورکړه نو دا ډول بیع جائزه نه ده .

(۳) یعنی که چا مکلی شی په کیل واخیست نو تر څو چې هغه خپله ناپ کړي د هغه خرڅول یا خوړل مکروه تحریمی دی لحدیث جابر انه رضی عنہ یعنی عن ریح الطعام حتی یجری فیہ صاعان صاع البائع و صاع المشتري . (یعنی پیغمبر علیه السلام له بیع د طعام څخه منع فرمایلي ده تر څو چې په هغی کې دوې کاسې جاري نه شی یو دبائع تول او بل دمشری تول (له بائع څخه مراد اول مشتری دی چې صورت یې داسي دی : زید له بکر څخه غنم واخیست او پر خالديې خرڅ کړل نو دا غنم به یو ځل زید نا پوي بل ځل به یې خالد ، په حدیث شریف کې زید دبائع بلل شوی دی او خالد مشتری) بله وجه یې داده چې ممکن دی دبائع (زید) تر نیودل شوي مقدار زیات شی نو هغه زائد خود دبائع دی په هغه کې مشتری تصرف ناجائز دی ولی دلیل په مال کې تصرف کول حرام دی .

فائده: په کیلی شیانو کې مشتری تصرف په هغه صورت کې ناجائز دی چې د بیع تر انعقاد مخکی مشتری په نه موجودگی کې بائع هغه پیماننه کړي وي که نه د بیع تر انعقاد وروسته که دمشری په موجودگی کې بائع پیماننه کړي ده نو په هغه صورت کې همدایوه پیماننه کافی ده ولی دمیبیعی مقدار معلوم شواوس په هغی کې د تصرف کولو څخه د غیر په مال کې تصرف کول نه لازمیږی . (رد المحتار: ۱۸۴/۴)

فائده: نن سبا ډیر شیان د مختلفو وزنونو په ډواو پاکتونو کې بندوي ، مگر اک دوکاندار ته وایي چې فلان شی یو یا دوه کیلو اکره دوکاندار هغه یو سیر په ډوا پاکت راواخلی وړکوي یې ، نه یې دوکاندار خپله تول کوي او نه یې گراک تول کوي نو څرنگه چې دبائع او مشتری دواړو مقصد هغه خاص ډوا او لفافه (پاکت) وي پر هغه لیکلی شوی وزن په بیع کې مشروط نه وي نو بیله وزن کولو نه په هغه کې تصرف جائز دی . (احسن الفتاوی: ۶)

(۴) مذکور حکم دهغو شيانو هم دی چې په وزن یا شمیر لوسره خرڅېږي چې د مشتری لپاره یې له دوباره ټول کولو یا شمیرلو بغیر خرڅول ناجائز دی ولی په دغو شيانو کې هم دا امکان شته چې دبائع ترښودل شوې مقدار

زیات شي اوزیات خودبائع دی چې په هغه کې مشتری ته تصرف کول نه دی جائز.

(۵) البته کوم شيان چې په گزرونوسره خرڅېږي هغه له قبض کولو وروسته په گزرونوسره له ناپ کولو نه مخکې خرڅول جائز دی ولی په داسې شيانو کې که زیادت راشي نو هغه د مشتری دی ځکه گزدمیعی یو وصف دی او وصف دمییعی تابع وی نو چې کله د زیادت مشتری لره ثابت شونو د بل په مال کې تصرف نه لازمیږي حال دا چې تر ناپ ټول مخکې تصرف کول په دي وجه ناجائز وو چې تر ناپ ټول مخکې په تصرف کولو سره د بل په مال کې تصرف کولو احتمال وو.

(۶) په ثمنو کې تر قبض مخکې تصرف کول جائز دی یعنې تر بیع وروسته بائع لره جائز دی چې کومې پیسې چې د مشتری پر ذمه دي دهغو په عوض له مشتری یابل چاڅه یوشی واخلي ددغه خرید لپاره ثمن قبض کول دبائع لپاره شرط نه دی ولی په ثمنو کې د تصرف اجازه ورکونکې شی یعنې ملک دبائع قائم دی او په ثمنو کې په تصرف کولو سره دبیع دفسخ احتمال هم نشته ولی دشمن معین د هلاکت په صورت کې بیع نه فسخ کیږي نو په ثمنو کې د تصرف کولو څخه هیڅ مانع موجود نه دی ځکه په ثمنو کې تصرف کول جائز دی.

(۷) یعنې مشتری ته جائزه ده چې دبائع لپاره په پیسو کې اضاف توپ وکړي په دي شرط چې مبیعه هلاکه شوې نه وي، همدارنگه که مشتری له بائع څخه څه پیسې کمی کړي یا بائع په مبیعه کې څه اضافه کړي نو دا هم جائز دی ولی بیع پردري قسمه ده: عادله، خاسره، رابحه، عادله هغه بیع ده چې نه تاوان پکې وي نه گټه، او خاسره هغه بیع ده چې تاوان پکې وي او رابحه هغه بیع ده چې گټه پکې وي تاوان نه وي پکې، دبیسع د ادري واره قسمونه جائز دي نو د پیسوپه کمولو یا زیاتولو او په مبیعه کې په اضافه کولو سره زیات تر زیات د افرق راځي چې بیع له یوه قسم څخه بل قسم ته اوړي مثلاً که په لومړي ځل بیع عادله وي نو د پیسوپه زیاتولو سره دبائع په حق کې بیع خاسره کیږي او د مشتری په حق کې رابحه کیږي یعنې بیع له یوه وصف څخه بل وصف ته متغیره شوه چې هیڅ قیاحت نشته پکې ولی بائع او مشتری خود اصل عقد دفسخ کولو هم اختیار لري نو دبیسع له یو وصف څخه بل وصف ته د متغیر کولو خو په طریقه اولی سره اختیار لري ولی په وصف کې تصرف کول په اصل شي کې تر تصرف کولو آسان وي.

(۸) دا کمی اوزیاتی له اصل عقد سره محلق کیږي نو تر کمبوت اوزیادت وروسته چې پر کوم مقدار باندی عقد وکړای شي له بائع او مشتری څخه هر یو دهغه استحقاق لري مثلاً مشتری لس کپړي دسلور یو په عوض واخیستی ییایې بائع ته لس روپۍ نورې اضافه کړي اوس دمییعی یو بل څوک مستحق پیدا شو نو مشتری به یو سل لس روپۍ له بائع څخه واپس اخلي همدارنگه

مشتري لره دا حق نشته چې د مبيعې طلب وکړي ترڅو چې ثمن سره له اضافې بائع ته ورونه سپاري، او دبائع دا حق شته چې مبيعې وگرځوي ترڅو چې ثمن سره له اضافه وصول کړي.

فائده: دامام زفر رحمته الله علیه او امام شافعي رحمته الله علیه په نزد کمبوت او زیادت له اصل عقد سره ملحقول نه دی صحیح بلکې په ثمنو کې اضافه کول د مشتری له طرفه از سر نو احسان او هبه گڼل کېږي او دبائع له طرفه په مبيعې کې اضاف کول ابتداء هبه شمار له کېږي ولی مشتری چې په څومره پیسو سره مبيعې اخيستی ده دهغه مقدار په عوض دی د ټولې مبيعې مالک گرځیدلی دی اوس چې په پیسو کې کومه اضافه توب کوي هغه د مبيعې دویم جزء په مقابل کې کېږي په داسې حال کې چې د مبيعې ټوله اجزاء خپله د مشتری په ملک کې راغلي دي نو اضافه پیسې د مشتری دخپل ملک عوض گرځي حال دا چې دیو چا ملک خپله دهغه د ملک عوض کیدل ناجائز دی.

(۹) هر دول پور (مثلاً دیو شې قیمت وغیره چې د چارې ذمه وي) که چیرې مالک وغواړي چې موده ورکړي نو ورکولای یې شي بیا د مقررې وخت څخه مخکې دهغه دغو بڼو اختیار نه لري ولی مالک لره خود اختیار هم شته چې دی مدیون له دین څخه بری کړي نو د مودې ورکولو اختیار خو په طریقه اولی سره لري مگر قرض ته موده ورکول صحیح یعنې لازم نه دی (مثلاً یو چاته یې سل روپۍ په قرض ورکړې یوه میاشت وخت یې ورکړي نولس ورځې وروسته هم دی د واپس کولو مطالبه کولای شي د میاشتي ترتیریدو پورې انتظار پرده باندې لازم نه دی) ولی قرض ابتداء تبرع ده او په تبرع کې جبر نشته.

فائده: که یو چا وصیت وکړ چې زما مال له دریمې څخه فلان شخص ته زر روپۍ تریو کال پورې قرض ورکړي نو دا جائز دی ورته بیا د کال ترتیریدو مخکې دهغه زرو روپو د مطالبې حق نه لري ولی په وصیت کې د وصي د مراعات په خاطر چشم پوشی کېږي چې په نورو قرضونو کې نه کوله کېږي.

باب الزبوا

د باب دی په بیان کې د سدو

ربو، په لغت کې مطلق زیادت ته وایي او شرعی تعریف یې شیخ خالد الاتاسی په دي الفاظو کې کړی دی: هو ای (الزبا) فضل غنای غن عرضی بهیما شرعی نزر و طرأ الحد الفعالة فی الغنایة یعني ربوا هغه زیادت دی چې بیله عوضه په شرعی معیار سره دا حد له متعاقدينو لپاره په معاوضه مالی کې شرط کړای شوی وي، وړاندې یې لیکلي دي: والفرأ بالفضل فایتم الحکمی وهو بالآساکفایاتی، والفرأ ذالیمعنا الشرعی الکبیر والوزن فلیس فی المنزعات والغذبات ربوا (الفضل) وخرج بالمتعاقدين ما لوزن طرأ الفضل لغيره فان له لا یكون له. (شرح المجله: ۴/۳۳۲)

د باب ربوا له ما قبل سره مناسبت دادی چې په بیع مباحه کې هم زیادت وي او په ربوا کې هم، مگر اول حلال او دوهم حرام دی او په شیانو کې اصل حلت دی ځکه یې بیع مباحه بیان مخکې کړی دی او د ربو بیان یې وروسته کړی.

دریو احرمت په کتاب الله، سنت رسول ﷺ او اجماع دري وپروثابت دی، اما کتاب فقوله تعالیٰ ﴿وَأَخْلَ اللَّهُ﴾
 النبی و حرمه الزنا (یعنې الله تعالیٰ بیع حلاله او ربوا حرامه گڼلې ده) و اما السنة فقوله علیه السلام: أكل درهم واحد من
 ربوا أخس ثلاث وثلاثين زبنة یزیه الزجل . (یعنې دسودیو درهم خوپل تردري دیرش خله زنا کولونه بدتر دی)
 او درېو اهر حرمت باندې د ټول امت اجماع ده.

(۱) وهو فضل مال بلا عوض فی مفاضة مال بمال (۲) وزعته القدر والجنس (۳) فحرم الفضل والنساء بهما فقط باخذهما
 و خلا بهما (۴) وضح بیع المكبل كالنیز والشیبر والقمر والملح والموزون كالتقنين و ما ينسب الى الزطل بحسبه فتشاورنا متفاحیلا (۵) و غنیه
 كثر دینه (۶) و یغفر العیین لا التقاضی بل غیر الضرف.

توجه: ربوا هغه مالی زیادت دی بيله عوضه د مال په مال بدلیدو کې او دهغه علت قدر او جنس دی
 نو حرام دی زیادت او پور دواړه د دغودواړه (جنس او قدر) په صورت کې او یواځې پور دیوه (قدر یا جنس) په
 صورت کې او دواړه (ربوا الفضل والنساء) حلال دي د دواړو (یعنې قدر او جنس) دنه موجودگی په صورت کې
 او صحیح ده بیع د کیلی شیانو لکه غنم، اوربشې، خرما، مالګه او دوزنی شیانو لکه نقدین (سره اوسپن زړ)
 او کوم شیان چې رطل ته منسوبېږي دهغوله جنسه برابر، برابر نه په زیادت سره، او دهغه عمده او کوټه دواړه
 برابر دي او له بیع صرف نه پرته په نورو کې تعین معتبر دی نه تقابض.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله په خپل دغه عبارت کې دریو اشراعی تعریف کړي دی چې ربوا هغه مالی زیادت
 دی چې مال د مال په عوض بدلیدو کې بيله عوضه وي مثلاً دوه کیلو غنم د دریو کیلو په عوض واخلی یالس
 درهمه دیو ولسوپه عوض ورکړي، په اول صورت کې یو کیلو غنم بلا عوض دي چې په مقابله کې یې هیڅ شی
 نشته او په دابل صورت کې یو درهم بلا عوض دی چې په مقابله کې یې هیڅ شی نشته نو دواړه صورتونه
 پر ربوا (سود) باندې مشتمل دي.

فائده: ربوا پر دوه قسمه ده: ربوا الفضل، ربوا النساء داځکه چې زیادت دا حدله بدلینوبه یا حقیقي وي لکه
 یوه پیمانه غنم د دوو پیمانو په عوض خرڅول او یا به حکمی زیادت وي چې احد بدلینو نقدوي او بل پوری وي
 لکه یوه پیمانه غنم نقد په عوض د دوو پیمانو اوربشوپه پور لومړی قسم ته ربوا الفضل او دوهم قسم ته
 ربوا النساء وایي.

(۲) دسودیو باره کې نبی کریم ﷺ فرمایلي دي: الجبضة بالجبنة والشیبر بالشیبر والتقر بالقر والبلغ بالبلغ
 والذهب بالذهب والفضة بالفضة مثلاً بهل بنده و الفضل ربوا (یعنې غنم د غنمو، اوربشې د اوربشو، خرما د خرما، مالګه
 د مالګې، سره زرد سرورزو، سپین زرد سپینو زرو په عوض برابر لاس په لاس خرڅوی په دي کې زیادت سود دی

له اهل ظواهره نه پرته دنورو مجتهدینو پردي باندی اتفاق دی چې په حدیث شریف کې پر مذکور
 شیانو باندی نور شیان قیاسیږي په نورو شیانو کې هم سود را تلای شي، او دمقیس ومقیس علیه ترمخ

اشتراک علت هم ضروري دی مجتهدین په دې کې مختلف دي چې آیا په مذکورو شيانو کې د حرمت علت څه شی دی چې که چیرته هغه علت له دغو شيانو پرته په نورو شيانو کې و موندل شونو هغوی هم حرام پری .
 دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد علت کیل سره له جنس یا وزن سره له جنس دی ، په لنډو عبارتو کې قدر مع الجنس هم ویل کیدای شی ، ولی په حدیث شریف کې : **الجنطة بالجنطة والشعير بالشعر والقن بالتمر والمخ بالبلح والذئب بالأهب والفضة بالفضة مثلاً** بېلې ټاټوبيز (پو) له مثلاً بېلې څخه معلوم پری چې مماثلت ضروري دی او مماثلت دوه قسمه وي ، یوه اعتبار د صورت بل په اعتبار د معنی ، نو په کیل او وزن سره مماثلت صوری حاصل پری او په اتحاد جنس سره مماثلت معنوی حاصل پری ، نو په قدری شيانو کې (یعنې وزنی او کیلی شيانو کې) زیادت او پور له اتحاد جنس سره سودگرځي ، او دامام شافعی رحمته الله په نزد طعم په مطعوماتو کې او شمیت په اثمانو کې علت دی ، او اتحاد جنس یې شرط دی نو چونه په عوض د چونه خرڅولو کې د شوافع په نزد کمبوت او زیادت جائز دی ولی دلته دواړه علتونه (طعم او شمیت) نشته ، دا حنا فیه نزد نه دی جائز ولی علت د حرمت (یعنې قدر او جنس) دواړه موندل کیږي .

(۳) چې کله دا خبره ثابته شوه چې د حرمت علت قدر مع الجنس دی نو چیرته چې دا دواړه صفتونه و موندل شی هلته تفاضل او پور دواړه حرام دي لکه غنم په عوض د غنمو خرڅول زرد زرو په عوض سپین زرد سپین زرو په عوض خرڅول ولی علت د حرمت (قدر مع الجنس) موجود دی او چیرته چې له دا دواړو صفتونو څخه یو و موندل شی یعنې عوضین له یوه جنس څخه وي لکه هروی کپړه د هروی کپړي په عوض خرڅول یا عوضین له یوه جنس خونه وي مگر دواړه قدری وي لکه یومن غنم دیو ه من اور بشویه عوض خرڅول نو په دغه وخت کې تفاضل جائز دی مگر پور نا جائز دی لفظه علیه السلام : **إذا اختلف الثمنان لم یعدا کیف شتمینا** بېلابېلو لخوا په نسبه او چیرته چې دا دواړه صفتونه نه و موندل شی هلته په عوضینو کې تفاضل هم جائز دی او پور هم جائز دی لکه چار مغز ده گویو په عوض خرڅول ولی علت د تحریم دلته نشته یعنې نه دواړه کیلی او وزنی دي او نه دواړه له یوه جنسه دي .

(۴) مکیلی شيان لکه غنم ، خرما ، مالگه وغیره او موزونی شيان مثلاً نقدین یعنې سره اوسپین زرو وغیره او هغه شيان چې رطلی (پیمانی والا) ورته ویل کیږی مثلاً لکه غوړي وغیره دا شيان که چیرته دخپل جنس په عوض خرڅیدل نو برابر برابر خرڅول یې جائز دی او کمبوت او زیادت نه دی پکې روا بلی په زیادت او نقصان خرڅولو کې سودا زمیږي .

فائدة عراقی رطل دیوسل اته ویشت درهمونو وزن برابر راځي ، هسی خورطل دیوه ظرف اولوبني نوم دی لکه لیتر چې دیوه لوبنی نوم دی مگر په رطل سره چې کوم شيان خرڅیږی اخیستل کیږی هغه شيان وزنی شمارل کیږی لکه نه سباچي د شیدو خرید و فروخت په لوبني سره ناپیږي مگر له هغه څخه وزن مراد پری څرنگه چې د بهیدونکو شيانو په مختلفو لوبنو کې تول کول خرج دی نو تیسیرا د دوی لپاره رطل لیتر وغیره جوړ شوي دي .

فائده: د کومو شيانو په باره کې چې پیغمبر ﷺ تصریح فرمایلي ده چې په هغو کې تفاضل حرام دی د کيل له لحاظه خوداشيان دهميشه لپاره کيلی دي که څه هم خلک په خپل عرف کې دهغوئ خريد و فروخت په کيل سره پرېږدي لکه غنم، اوربشي، خرما، مالگه وغيره ولی نص تر عرف اقوی دی او اقوی دادنی په وجه نه شی پرېښودل کيدای نو که غنم د غنمو په عوض برابر وژنا خرڅ کړي دانا جائز دی ولی دزيادت توهم کيږي (غنم له کيلی شيانو څخه دی) او د کومو شيانو په باره کې چې پیغمبر ﷺ تصریح فرمایلي ده چې په هغو کې تفاضل حرام دی د وزن له لحاظه خوداشيان دهميشه لپاره وژني دی که څه هم دهغوئ خريد و فروخت خلکو وژنا پرې ايښی وي لکه سره زر، سپين زر، نو که چا سپين زر د سپينوزر په عوض برابر سراير خرڅ کړل دانا جائز دی ولی دزيادت توهم کيږي (سپين زر له وژني شيانو څخه دی) او د کومو شيانو په باره کې چې پیغمبر ﷺ تصریح نه ده فرمایلي نو هغه دخلکو پر عادت باندی معمول دي که دخلکو عادت وژني وي نو وژني دي او که کيلی وي نو کيلی دي.

فائده: امام ابو يوسف رحمه الله فرمایي چې مطلقاً عرف اعتبار دی يعنې کوم شيان چې د پیغمبر ﷺ په زمانه کې کيلی وو که چيرته دخلکو عادت په دي زمانه کې داسي چې هغه شيان وژني کړي نو وژني گرځي ځکه د پیغمبر ﷺ په زمانه کې چې کوم شيان وژني یا کيلی وو هغه وخت دخلکو عادت همداسي و و پیغمبر ﷺ دخلکو عادت مطابق فيصله کړې وه، امام ابو يوسف رحمه الله قول راجح دی لهما للشيخ عبد الحكيم الشهد رحمه الله: والراجح قول أبي يوسف رحمه الله يسيراً على الناس واعتباراً للعرف وعليه الفتوى صرح به في الكافي ورجحه ابن الهمام في الفتح وأقر في المنع واختاره في البرهان (هامش الهداية: ۸۲/۳)

(۵) په ربويه مالونو کې د عمده اوردی ترمنځ هيڅ فرق نشته نو جید دردی په عوض په کمبوت اوزیادت سره خرڅول جائز نه دی مثلاً یو من عمده قسم غنم د جودت دوجه نه د دوو منو ردی غنمو په عوض خرڅول ناجائز دی، البته برابر ابرار خرڅول یې جائز دی لقله ﷺ: جید هاور دیه سوا (يعني په ربويه مالونو کې که اوکو ته سره برابر دي) نو د عمده په عوض کې زیات ردی اخیستل یا ورکول صحیح نه دی، همدارنگه که دوصف په اعتبار تفاوت معتبر کړای شي نو په ربويه مالونو کې د خريد و فروخت دروازه بنديږي ولی په کيلی اوزونی شيانو کې دوصف په اعتبار من کل وجه مماثلت ناممکن دی.

(۶) يعنې له عقد صرف نه بغير په نورو ربويه مالونو کې د عوضینو تعین په مجلس کې شرط دی تقابض (د متعاقدين قبض کول) شرط نه دی ولی له تقابض څخه اصل مقصود په مبيعه کې د تصرف کولو قدرت، دی دغه فائده یواځې په تعین سره هم حاصلیدای شی نو تقابض یې شرط نه دی نو که یو چا متعین غنم د متعینو غنمو په عوض خرڅ کړل بیا تر قبضه که مخکی متعاقدين سره جلا شول نو داجائزه ده، البته په عقد صرف کې (چې پر جنس پیسو باندی واقع کيږي يعنې پیسی د پیسو په عوض خرڅيږي) دا شرط دی چې عوضین به د عقد په مجلس کې قبض کيږي لقله عليه السلام: القبضة بالقبضة خاء و خاء (يعني سپين زر د سپينوزر په عوض لاس په لاس).

فائده: دامام شافعی رحمه الله په نزد دبيع الطعام بالطعام په صورت کې که چيرته متعاقدين تر قبض لومخکی سره ولاړل نو دا بيع جائز نه ده، ولی په حديث درېواکي له يذايد بن خثعم څخه قبض مراد دی، امام

شافعی رحمہ اللہ ته جواب ورکړای شوی دی چې یداً بید څخه عینابین مراد دی لکه دمسلم شریف په روایت کې چې (عینابین) راغلی دی یعنی دعوضینو متعین کیدل ضروري دی نوپه بیع الطعام بالطعام کې دعوضینو متعین کیدل شرط دی نه دهغو قبض کول.

(۷) وَضَعَ بَيْنَ الْخَفْنَةِ بِالْحَفْنَيْنِ وَالْفَأْخَةِ بِالْفَخْنَيْنِ وَالْبَيْضَةِ بِالْبَيْضَتَيْنِ وَالْخَوْزَ بِالْخَوْزَتَيْنِ وَالْتَمَرَ بِالْتَمَرَتَيْنِ وَالْفَلْسَ بِالْفَلْسَيْنِ بِأَعْيَانِهِنَّ (۸) وَاللَّحْمَ بِالْخَيْزَانِ (۹) وَالْكِرْبَاسَ بِالْقَطْنِ وَكَذَّابَ الْفَزْلِ كَيْفَمَا كَانَ (۱۰) وَالزُّطَّ بِالزُّطِّ وَالْقُفْرَ قُفْرًا ثَلَاثًا وَالْعَنْبَ بِالْعَنْبِ وَالزُّبَّ بِالزُّبِّ (۱۱) وَاللَّحْمَ الْمَخْتَلِفَ بَعْضُهَا بِبَعْضٍ مَخْضًا مِلًّا وَلَيْسَ الْقُفْرُ بِلَيْسَ الْغَنَمِ (۱۲) وَخَلَّ الذَّلَّ بِخَلِّ الْعَنْبِ وَشَحِمَ الْبَطْنُ بِالْأَلَةِ وَاللَّحْمَ.

توجه: اوصحيح ده بيع ديوي لپي غلې له دوو لپو غلې سره او ديوه سيب له دوو سيبونو سره ديوي هگي له دوو هگيو سره ديوه چار مغز له دوو چار مغزو سره ديوي خرما له دوو خرماؤو سره ديوي پيسې له دوو پيسو سره ددوي دوو په تعين کيدو سره او غوښه له حيوان سره او دپنبه وډکپري له پنبه ورسره همدارنگه له وريو سره څرنګه چې وي، او دپخو خرماؤو له پخو خرماؤو سره ياله وچو خرماؤو سره برابر برابر، او دانګورو له انګورو پاکشمو سره او مختلف قسم غوښي ځيني په عوض دځينو نورو کې په کمبوت او زيات دت سره او دغوا شيدو دبزي له شيدو سره او دردي خرماؤو دسر کې دانګورو له سر کې سره او دلې مون دواړو ګودلم له واز ګوياو نيو سره.

تشریح: (۷) قوله حفنة (بفتح الحاء وسكون الفاء) به معنى ديوه مټ يابه معنى ديوي لپې يعنې ددواړو مټانو مجموعه يعنې يوه لپه غله ددو لپو غله په عوض خرڅول جائز دی همدارنگه يو سيب ددو سيبونو په عوض يوه هگي، ددو هگيو په عوض يو چار مغز ددو چار مغزو په عوض يوه خرما ددو خرماؤو په عوض يوه پيسه ددو پيسو په عوض خرڅول جائز دی په دې شرط چې دواړه شيان معين وي ولي مخکې دا خبره ذکر شوه چې دريو اعلت قدر يعنې ناپ او تول او جنس دی ظاهره خبره ده چې ددغو شيانو په يوه دانه يادوودانو کې ناپ وتول نه چلېږي يعنې شرعاً دهغوئ دمقدار معلومولو لپاره کوم معيار نشته نو دعلت ربواده موجودګي په وجه دايو ج جائز دي.

فائده: قوله باعيانها، دالفظ له مذکور وټولو ليو عوسره متعلق دی يعنې په مذکورو يو عوکې دعوضينو متعین کول ضروري دی ولي که عوضين متعین نه وي نو بيع الدکالی بالدکالی يعنې بيع الدين بالدين لازمېږي حال دا چې له بيع الدين بالدين څخه پيغمبر ﷺ منع فرمايلې ده، او که يو عوض مجهول وي نو بيع جائز نه ده ولي کوم يو عوض چې مجهول وي ظاهره خبره ده چې هغه نقد نه وي بلکې په هغه کې تاخير راځي وخت لگيږي په داسی حال کې چې دعوضينو ترمنځ اتحاد جنس موجود دی او دجنس اتحاد چې راشي هغه نسأ يعنې پور حرام وي.

فائده: دغه روايت چې (يوه لپه غله په دوو لپو غله خرڅول جائز دی او يو سيب په عوض ددو سيبانو خرڅول جائز دی) که څه هم په متونو کې مشهور دی خو ضعيف دی، و قدروی المصلی عن محمد ﷺ صراحة انه قال کل شیء حرم التفصيل فی کثیره حرم فی قلبه و اقره منهم صاحب البحر الرائق، والنهر، والفتح، وشر نبلايه، والمقدسی وذل المختار، خاص بيا چې خلک يوه لپه ددو لپو په عوض خرڅول ديوه من په دوو منو خرڅولو لپاره وسيله ګرځوي، همدارنگه دامام

محمد رحمته الله په نړديوه خرما د دوو خرماؤ په عوض خرڅول مكروه دى همداصحيح دى، وقد سبق الترجيح لعدم جواز هذه البيوع فلا يجوز بيع النمرة بالتمر لمن الا الى احوالها مما لا يكون مقدرا كالبيعة والجوزة (او يوه پيسه د دوو پيسو په عوض خرڅول هم دامام محمد رحمته الله په نړدنا جائز دى او پر همدې باندې فتوا ده صرح به اهل كتب الفقه منها فتح القدير والبحر الرائق والمنح والشرنبلالية وغيرها) همدارنگه نن سبا وراق تقديده يعنې نوټونه هم څرنگه چې اصطلاحى ثمنى دي نو يوه روپۍ د دوو روپو په عوض خرڅول سودا حرام دى ځكه ناروا دى، وهو قول الامام محمد الشيبانى رحمته الله وعليه الفتوى فى هذا الزمان سد الباب الربا (هامش الهداية: ۸۳/۳)

فائدة: دخوراك او څښاك په كومو شيانو كې چې له تسامح څخه كار اخيستى كيږي په هغو كې د قرض وركولو او اخيستلو مقصد گټه كول نه وي بلكې خالص دوخت د ضرورت پوره كول يې مقصد وي په هغو كې معمولى كمبوت او زيادت په سود كې نه دى داخل نو ځكه د دوى عدد اقرض اخيستل جائز دى وذلك لماروى عن عائشة رضي الله عنها قالت قلت يا رسول الله! ان الجيران يسقرضون الخبز والعجين ويردون زيادة ونقصا فقال لا بأس ان ذلك من مرافق الناس لا يراد به الفضل. همدارنگه معمولى اندازه مبالغه، مرج وغيره په قرض اخيستل دستور دى په هغو كې هم سودكول مقصد نه وي نو په واپس كولو كې يې معمولى كمبوت يا زيادت ته سودنه ويل كيږي (جديد معاملات كى شرعى احكام: ۱/۱۸۸)

(۸) قوله والذبح بالحيوان، اى وصح بيع اللحم بالحيوان، ويعنې د شيخينور حهما الله په نړدغوښه په عوض د حيوان خرڅول جائز دى كه څه هم يو جنس وي مثلاً دبزې غوښه دبزې دغوښې په عوض خرڅه كړي نو دا جائزه ده ولې دادموزون بيع ده دغيرموزون په عوض، ځكه حيوان موزونى نه دى عددي دى نو چې هر ډول وي جائز دى.

فائدة: دامام محمد رحمته الله په نړدانه دى جائز، البته كه چيرته غوښه تر هغه غوښه زياته وه چې په حيوان كې ده نو بيا دامام محمد رحمته الله په نړدهم جائز دى ولې په دغه وخت كې به غوښه دغوښې په مقابله كې شى او زياته غوښه به دسقط (يعنې هلو نو، خرمن وغيره) په مقابله كې شى، امام محمد رحمته الله ته جواب وركړاى شوى دى چې په مذكور صورت كې نه په عوضينو كې وحدت قدر شته كمامراونه دواړه يو جنس دي، ولې غوښه غير حساس ده او ژوندى بزه حساس، متحرك بالا اراده ده نو چې علت دريوانه موندل كيږي ځكه نو جائزه ده.

فائدة: د شيخينور حهما الله قول راجع دى اكثره علماؤ هغه راجع گڼلى دى مگر دامام محمد رحمته الله په قول كې احتياط دى، چا چې د شيخينور حهما الله پر قول فتوى وركړې ده هغه استحسان اختيار كړى دى او چا چې دامام محمد رحمته الله پر قول باندې فتوى وركړې ده هغه احتياط كړى دى اوله اختلاف څخه يې ځان ويستلى دى قال الشيخ عبدالحكيم الشهيد رحمته الله: واختار اكثر العلماء فى هذه المسئلة قول الشيخين رحمهما الله وقالوا هو الاستحسان وقول محمد قياس وظاهر كلام ابن الهمام هو الميل الى ما اختاره محمد (هامش الهداية: ۸۳/۳)

(۹) قوله والكر باس بالظن اى وصح بيع الكر باس بالظن، يعنې دپنبه و جامه په عوض دپنبه و خرڅول جائز دى كه برابر وي او كه زيادت او نقصان پكې وي همدارنگه جامه په عوض دنه وودل شويو روپو په عوض خرڅول

هم جائز دی ولی دادواړه یو جنس نه دي چې ربو اړاشی همدارنگه پښه اووړی ورنی شیان دی جامه ورنی نه ده نو قدریې هم یونه دی حال دا چې دربو لپاره علت جنس او قدر دی .

(۱۰) قوله والربط بالربط ای وضح بیع الربط بالربط الخ، یعنی دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزدیخه خرما په عوض د پخني خرما یا د وچی خرما په عوض برابر، برابر خرڅول جائز دی ولی رطب که تمروي نو د مشهور حدیث شریف له ابتداء (مثلاً بمثل) څخه یې جواز ثابتیږي او که رطب تمر نه وي نو د حدیث شریف له آخر څخه (یعنی اختلاف النوغان فیما کیف یضم) څخه یې جواز ثابتیږي، همدارنگه انگور په عوض د انگور یا په عوض د کشمشو برابر، برابر په مذکور دلیل سره خرڅول جائز دی .

فائده: د صاحبینو رحمهما الله په نزد رطب په عوض د تمر او انگور په عوض د کشمشو خرڅول ناجائز دی ولی له نبی کریم صلی الله علیه و آله څخه پوښتنه وشوه چې رطب په عوض د تمر خرڅول برابر، برابر جائز دی که نه؟ نو نبی کریم صلی الله علیه و آله پوښتنه وکړه چې آیا رطب چې وچي شی کميږي؟ خلکو وویل هو! کميږي، پردی باندې نبی کریم صلی الله علیه و آله و فرمایل چې بیانویع د رطب په عوض د تمر و برابر نه ده جائزه، دامام ابو حنیفه رحمته الله قول که څه هم مذهب دی مگر د صاحبینو رحمهما الله په قول کې احتیاط دی، او همدارنگه له اختلاف څخه هم خالی دی ځکه نور ارجح دی قال العلامة ابن عابدین الشامي رحمته الله: وبقولهما قالت الامة الثلاثة اما بیع الربط بالربط فهو جائز بالا جماع. (ردالمحتار: ۲۰۶/۳)

(۱۱) قوله واللحوم المختلفة ای صخ بیع اللحوم المختلفة الجنس، یعنی مختلف قسم غوښي (مثلاً د غوایی داوین دبزي غوښي) بعض په عوض د بعض نور ورسره متفاضلاً خرڅول جائز دی په دي شرط چې نقد په عوض د نقدوي نسانه وي، او د دواړو جنس مختلف وي لکه دبزي غوښه د غوایی د غوښي په عوض او د غوایی غوښه داوین د غوښي په عوض خرڅول، وجه د جوازي داده چې د دغو غوښو اصول یعنی اوین، غویی وغیره مختلف اجناس دي او اختلاف د اصولو د اختلاف فروع لپاره موجب دی نو دا ثابت شوه چې د هغوئ د غوښو جنس مختلف دی نو علت دربو یعنی اتحاد جنس نشته ځکه نو په هغو کې کمبوت اوزیادت جائز دی، همدارنگه د غواشیدي دبزي د شیدو په عوض متساویاً و متفاضلاً دواړه ډوله خرڅول جائز دی ولی د هغوئ اصول هم اجناس مختلفه دي نو کمبوت اوزیادت پکې روادی.

فائده: په حیواناتو کې د اختلاف جنس او اتحاد جنس قاعده داده چې په باب ذکوة کې چې دیوه حیوان نصاب په کوم حیوان سره پوره کیږي نو دا د هغوئ دوحدت جنس علامه ده لکه غوا او گامین، بز او مړ، او که دیوه نصاب په بل نه پوره کیده نو دا د هغوئ د اختلاف جنس علامه ده لکه بز او غوا.

(۱۲) قوله وبخل الذلل ای صخ بیع خل الذلل بخل العنب، یعنی د خرما و د سرکه د انگورو د سرکې په عوض متفاضلاً و متساویاً دواړه ډوله خرڅول روادی ولی د هغوئ اصول هم اجناس مختلفه دي نو په هغو کې په کمبوت اوزیادت سره سودنه راځي، همدارنگه د لېمون وازگي دلم په عوض یا د غوښو په عوض خرڅول جائز دی که څه هم وازگي او غوښي دواړه دپسه وي ولی د هغوئ نومونه، صورتونه او مقاصد مختلف دي نو اتحاد جنس نشته که په هغو کې کمبوت اوزیادت سودنه شمارل کیږي .

(۱۳) والخي ياليزو الذيق متفاضل (۱۳) لا يبع الزبالذيق او بالذوق (۱۵) والزيون بالزيت والنمسم بالشيرج حتى يكون الزيت والشيرج اكثر مما لي الزيت والنمسم (۱۶) ونشقرط الخبز ونا لا غذا (۱۷) ولا يواين التند وغيه (۱۸) وتين الفليلم والخرى لته.

توجه: او جائزه بيع ددوي له غنمو ياله او ورسره په تفاضل باندی، نه دغنمو بيع له او وروياستو سره، او دزيتونو دزيتونوله تيلوسره او دشرشمو دشرشموله تيلوسره ترهغه چې دزيتونو تيل او دشرشمو تيل زيات وي ترهغه چې په زيتون يا په شرشم کې دي او قرض کوي دي ددوي په وزن سره نه په شمار سره، او سوده راځي دمولی او دهغه دمريې ترمنځ، او نه دمسلمان او حربي ترمنځ هلته (په دار حرب کې).

تشریح: (۱۳) قوله والخرى اصح بيع الخبز بالبر، يعني ددوي بيع دغنمو او او ورو په عوض متفاضلا جائزه ده، ولی په ددوي جوړولو سره بل جنس گرځي ځکه چې غنم او او ورو مکيلي دي او ددوي دامام محمد عليه السلام په نزد ددي ده او دامام ابو يوسف عليه السلام په نزد وني دي له امام ابو حنيفه عليه السلام يو روايت دی چې ددوي په عوض دغنمو خرڅولو کې هيڅ خيښته يعني ناجائزه ده.

فائده: مگر صحيح او مفتي به قول دادی چې جائز دی لمالی الذر المختار: وجاز بيع خبز لومن بربر او ذيق ولوس متفاضلا او وزنا. (الذر المختار على هامش رد المحتار: ۲۰۶/۳)

(۱۴) قوله لا يبع الرب بالذيق اي لا يبع بيع الرب بالذيق الخ، يعني غنم داوړواو ستوپه عوض نه متساويا خرڅول جائز دی او نه متفاضلا، همدارنگه اوړه دستوپه عوض خرڅول هم ناجائز دی، ولی غنم، اوړه او ستوپه جنس دی او په ثابتو غنمو کې اوړه مجتمع وي په ماتيدو سره داوړواو ستوپه جوړولو سره متشکريږي زياتيږي نو په پيمانه کولو سره ددوي دواړو ترمنځ تسويه نه شي راتلای.

فائده: اوړه داوړوپه عوض متساويا په پيمانه سره خرڅول جائز دی متفاضلانه دی جائز، ولی په اوړو کې درېوا علت يعني قدرمع الجنس موندل کيږي ځکه نو زيات نه دی جائز، البته اوړه داوړوپه عوض وزنا متساويا خرڅول دصحيح قول مطابق نه دی جائز ولی اوړه مکيلي شی دی په وزنا خرڅولو کې قطعی مساوات ممکن نه دی نو دکمبوت او زيات دامکان په وجه جائز نه دی. (رد المحتار: ۲۰۸/۴)

(۱۵) قوله والزيون بالزيت اي لا يبع بيع الزيون بالزيت، يعني دزيتونو بيع دزيتونو تيلوپه عوض او شرشم دشرشم تيلوپه عوض جائزه دی ترڅو چې زيتون تيل او شرشم تيل ترهغو تيلو زيات نه وي کوم چې له زيتونو او شرشمو څخه وځي ددي لپاره چې تيل په عوض دتيلو کې شي او زيات تيل دخالی زيتونو او شرشموپه عوض کې شي.

فائده: که چيرته زيتون تيل او شرشم تيل ترهغو تيلو کم يا برابر وي چې په زيتونو يا شرشمو کې دي نو بيا دا بيع ناجائزه ده ولی تيل په عوض دتيلو کې راځي او خالي بلاعوضه زائد پاتی شو، او ديوه عوض زياتيدل دبل کميدل سودی نو ځکه ناجائز دی، او که دانه معلوميد چې له زيتونو او شرشمونو څومره تيل وځي نو داحتمال رېواپه وجه دا بيع ناجائزه ده.

(۱۶) دامام ابو يوسف عليه السلام په نزد يوه ددوي په تول سره قرض اخيستل جائزه ده په شمار اخيستل يې ناجائز دی ولی په ددوي کې د تفاوت په وجه د زيات او کمبوت امکان شته چې په وزن سره د تفاوت ختم کيږي، دامام محمد عليه السلام په نزد خلکو د ضرورت او تعامل په وجه وزگا او عدد اهره ول صحيح دی، دامام

ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په نزد مطلقاً ناجائز دی، ولی په دودۍ، تنور، اونانو اشیانو کې دیز زیات فرق راځي نو دود و ترمنځ نه وزگا او نه عدد امساوات ممکن دی نور یو اته دمستلزم کیدو په وجه جائزه دی.

فائده: دامام محمد رحمۃ اللہ علیہ قول مفتی به دی لسانی الفرو المختار: یستقر فی العجز و لا وعدة عند محمد و علیہ الفتوی واستحسنه الکمال واختاره المصنف رحمۃ اللہ علیہ یسیراً قال العلامة ابن عابدین الشافعی رحمۃ اللہ علیہ: وجعل المعاصر و النور علی قول ابی یوسف رحمۃ اللہ علیہ و اناری قول محمد احسن. (الفرو المختار مع الشافعی: ۲۰۸/۳)

(۱۷) دمولی اودهغه دمړې ترمنځ ربوانه راځي یعنې که مولی اودهغه مړی پخپل منځ کې په کمی وزیاتی سره لین دین وکړي نو په دي درېو احکم نه کیږي ولی مړی اودهغه په لاس کې چې کوم مال دی هغه دمولی ملک دی نو دمولی اودهغه دمړی ترمنځ بیع له سره راځي نه او چې کله بیع نه ده راغلې نو ددوی ترمنځ ربوانه راځي.

(۱۸) کوم مسلمان ته چې داهل حرب له طرفه آمان ورکړای شوی وي دهغه او دکافر حربی ترمنځ په دارحرب کې دطرفینو رحمهما الله په نزد ربوانه راځي ولی دپیغمبر علیه السلام فرمان دی چې: لا یباین المسلم و الحربی فی ذل الحرب (یعنې په دارحرب کې دمسلمان او حربی ترمنځ سود نشته) همدارنگه دکافرانو مال په دارحرب کې مباح دی نو مسلمان چې هغه په څه ډول هم حاصلوي دمباح مال وپورنکی شمارل کیږي په دي شرط چې په غدر او دودوکه سره به یې نه وړي، ولی هلته ورغلي مسلمان له هغوی سره عهد کړی دی چې دهغوی مالونه به دهغوی له رضامندی بغیر نه وړي نو غدر او دودوکه حرام دي، په داسی حال کې چې دامام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ په نزد په دارحرب کې دمسلمان او حربی ترمنځ ربواشته ولی که کوم حربی په امن سره داراسلام ته راشي نو دمسلمان اودهغه حربی ترمنځ په داراسلام کې ربواممنوع ده نو په دارحرب کې هم ممنوع ده لکه زنا، غلا وغیره.

فائده: دژندي زمانې او عصر حاضر علماء احتیاطاً دامام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ قول مختار گڼي قال العلامة ظفر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ: مع ذلک فلا شک فی کون التوقی عن الربا و لوم العربی فی دار الحرب احسن و احوط و ازکی، و اسوی و خروجام الخلاف، و هو الذی ذهب الیه شیخنا حکیم الامت و القی به و اختاره ترویجاً لقول ابی یوسف رحمۃ اللہ علیہ و الجمهور. (اعلاء السنن: ۳/۳۷۲) کدالی فتاوی حقایق: ۲۱۰/۶ واحسن الفتاوی: ۲۰/۷.

باب الخلقوی

حقوق د (حق) جمع دی له دي څخه هغه حقوق مراد دي چې دمبیی تابع وی بیله ذکر کولو نه په مبیعه کې داخلېږي، مصنف رحمۃ اللہ علیہ چې کله دبیع له مقصودی دشیانو لکه مبیعه او ثمن له بیان څخه وزگار شونو اوس په دغه باب کې دمبیعه او ثمن تابع حقوق معهوده بیانوي ولی تابع له متبوع وروسته وي

(۱) الفلوی لا یدخل بشره او یتب بکل حق (۲) بشره و غیر له لا بکل حق هو له او یمنز الله او بکل قبل و کثیر هو لیه او منه (۳) و دخل بشره او بشره ذار کال الخبیث لا یفلأ لا بکل حق هو له (۴) و لا یدخل الطریق و المبیول و الشراب لا یمنحو کل حق هو له (۵) بخلطاب الإجازة لیه.

توجیه: خونه (کمره) چې له ټولو حقوقو سره واخیستله شی بالاخانه نه داخلېږي، او دسرای په اخیستلو کې مگرداګه یې دغه سرای له هغو ټولو حقوقو سره اخیستی و چې د هغه لپاره دي یا له ټولو منافعو سره وویاله هغو ټولو لږ او ډیرو شیانو سره و چې په هغه کې وویاله هغه څخه وو، او داخلېږي دسرای په اخیستلو کې پاخانه (بیت الخلاه) نه ساتبان مگرداګه یې له هغو ټولو حقوقو سره اخیستی و چې د هغه لپاره وي، او نه داخلېږي لاره او داوبو بهیدو ځای او داوبو حصه مګر که یې له هغو ټولو حقوقو سره اخیستی و چې د هغه لپاره وي خلاف له اجاره کولو د هغه.

تشریح: په عربي ژبه کې دري لفظه مستعمل دي: بیت، منزل، دار، په دوی کې فرق دادی چې بیت هغی حجرې یا کمرې ته وایي چې په هغی کې دروازه لګیدلی وي، او منزل هغه ته وایي چې په هغه کې څو کمرې او دالان او مسقف میدان وي، او دار هغه لوی سرای ته ویل کیږي چې پکې له کمرو او غیر مسقف میدان نه علاوه اصطبل، بالاخانه وغیره ټول ضروري شیان وي لکه دامیرانو لوی لوی مکانونه، یو بل لفظ (ظله) ده، ظله هغه دی چې پردروازه باندی جوړوي چې لاندی لاره تیره شوې وي دبعض حضراتو په نږد ظله هغه ساتبان دی چې یو طرف یې پردار میوه باندی وي او بل طرف یې پرېل سرای باندی وي.

(۱) که چایوه کمره له ټولو حقوقو سره واخیسته نو په هغه بیه کې د کمری بالاخانه نه راځی ولی بیت هغه ځای ته وایي چې په هغی کې شپه تیرېږي بالاخانه خود مستقل شپه تیر ځای دی نو د کمرې نه تابع کیږي ولی شی

داعلی تابع کیږي دادنی او مثل نه تابع کیږي مګر دا چې په بیه کې د هغی د داخلیدو تصریح وشي.

(۲) لوله و بشراه منزل ای لای دخل العلوشراه منزل الخ، همدارنگه د حقوقو وغیره له ذکر کولو بغیر دسرای داخیستوبه صورت کې هم د منزل بالاخانه په بیه کې نه داخلېږي البته که مشتری دسرای اخیستوبه وخت داسی وویل چې زه دغه سرای د هغه له ټولو حقوقو سره اخلم یا دا چې له ټولو منافعو سره یې اخلم یا دا چې په هغه کې کوم شیان که لږ دي که ډیر ټول اخلم، یا هر هغه شی چې له هغه سره متعلق دی ټول اخلم نو په دغو صورتونو کې بالاخانه دسرای په بیه کې راځي ولی سرای په یوه لحاظ د کمری مشابه دی او په یوه اعتبار له دار سره مشابه دی نو په لومړی صورت کې چې د (ټولو حقوقو وغیره ذکر یې نه وي کړی) دییت مشابهت ته اعتبار ورکړی وي ویل چې بالاخانه په بیه کې نه داخلېږي او په باقی صورتونو کې (چې د ټولو حقوقو یا ټولو منافعو وغیره ذکر یې کړی وي) د دار مشابهت ته اعتبار ورکړی دی ویل چې بالاخانه په بیه کې داخلېږي.

(۳) که چاسرای واخیست نو د هغه په اخیستو کې بالاخانه بیله نوم اخیستلور اځي لکه پاخانه چې دسرای په اخیستلو کې بیله نوم اخیستلور اځي ولی بالاخانه او پاخانه دسرای له توابعو څخه دي، البته ظله یعنې ساتبان بیله نوم اخیستود اړه په بیه کې نه داخلېږي ترڅو چې دار له ټولو حقوقو سره وانه خلای یعنې داسی ووايي چې دغه دار سره له ټولو حقوقو اخلم، یا ووايي چې له

تولو منافعوسره یی اخلم ولی سائبان دسرای له حدود و تخه خارج پرلاریانندی وی نو دادلاری په حکم کې دی لکه څرنګه چې لاره دداریه ییع کې نه داخليږي همدارنګه سائبان هم نه داخليږي .

فائده: ددیت، منزل او دارمذکور تفصیل داهل کوفه او عربود اصطلاح مطابق دی زموږ په عرف کې بالاخانه په دري واړه صورتونو کې په ییع کې داخليږي ولی ددې ځای په عرف کې هر مسکن ته په فارسی ژبه خانه په اردو کې گهروایې که کوچنی وي که لوی وي نو دهر ښار او هرې زمانې خپل عرف معتبرېږي. (الذرا المختار: ۴/ ۲۱۱)

(۴) او دداراخیستوپه صورت کې خاص لاره (یعنې داسی لاره چې خاص دیو چاپه ملک کې تیره شوې وي ولی عامه لاره په ییع کې ییله ذکر د حقوقو داخليږي) او داو بو وتلو ځای په ییع کې نه داخليږي همدارنګه دځمکې اخیستوپه صورت کې داو بو حصه په ییع کې نه داخليږي، البته که یې داسی وویل چې: دار له ټولو حقوقوسره یا ځمکه له ټولو حقوقوسره اخلم، نو بیا خاص لاره او داو بو وتلو ځای او داو بو حصه په دغه ییع کې داخليږي ولی خاصه لاره یا داو بو ځای یا داو بو حصه هر یو په ددغی مییعی له حدود و تخه خارج دی ځکه نویله ذکر د ټولو حقوقو د اشیان په ییع کې نه شاملېږي مګر د تابع کیدو په وجه د ټولو حقوقو ذکر په صورت کې داخليږي.

(۵) او که یې سرای یا ځمکه په اجاره چاته ورکړل نو مذکور شیان دسرای او ځمکې تابع دي په اجاره کې ییله ذکر کیدو داخليږي ځکه سرای او ځمکه ددې لپاره اجاره کیږي چې له هغو تخه نفع واخیستله شی اوله سرای او ځمکې نه ییله خاصی لارې داو بو له ځای او داو بو له حصی نفع نه شی اخیستله کیدای نو د عقد د تصحیح لپاره دغه شیان په اجاره کې داخیل ضروري دي.

باب الاستحقاق

په استحقاق کې سین او تاء د طلب لپاره دي یعنې حق طلبول، په اصطلاح کې استحقاق دي ته ویل کیږي چې یو څوک دیو شي په سبب دشی مستحق وګرځي، ددغه باب له باب الحقوق سره لفظاً او معنی دواړه ډوله مناسبت ثابت دی، لفظاً خو ظاهر دی چې استحقاق له حق څخه دی او معنی د اهل چې استحقاق (یعنې حق طلبول) له حق وروسته وي.

(۱) اَلْأَمْنَةُ خِصَّةٌ مِّنْ غَنِيَّةٍ لَا لِأَفْرَازٍ (۲) وَالتَّائِضُ يَمْنَعُ دَعْوَى الْمَلِكِ (۳) لَا الْغَرَضُ وَالطَّلَاقُ وَالتَّسَبُّ (۴) نَبِيْعَةٌ وَلَدَتْ لَأَسْمَعِيَّتْ بَيْتَنَ بَيْتَهَا وَلَهَا وَانْ أَلْفَرَهَا بِلِوْ خَلِ لَا.

توجه: گواه حجت متعدیه دی نه اقرار، او په کلام کې تناقض را تلل دملک ددعوی مانع دی، نه ددعوی حریت او دعوی د طلاق اوله دعوی د نسب نه، دمییعی بچی وزیرید بیا هغه دبل چا حق وګرځید په ښه ورسره نو دا بچی دهغی مییعی تابع کیږي او که یې اقرار وکړ دهغه دبل چا لپاره نو بیا نه تابع کیږي.

تشریح: (۱) گواه حجت متعدیه دی یعنې دگواهانو په ذریعه سره پرهرجا باندې هرډول دعوی ثابتیږي، په دې شرط چې په گواهانو کې دگواهي ورکولو شرط موجود وي، همدارنگه داهم شرط دی چې له گواهي سره دقاضی قضاء متصله شی ولی قاضی لږه پرعامو خلکو ولایت حاصل دی نو دقاضی قضاء چې کله دگواهانو له گواهي سره یوځای شی نو پرټولو نافذه کیږي، او اقرار حجت غیرمتعدیه دی یعنې څوک چې دیو شي اقرار وکړي هغه شی دهغه پرمه ثابتیږي په هغه سره دبل چاپرزمه هیڅ شی نه شی ثابتیدای ولی اقرار کوونکی پر خپل ځان ولایت لري

پر بل باندې هیڅ ولایت نه لری نو ځکه دمقر اقرار دمقر تر ځان پوری محدود وي بل چاته نه متعدي کیږي.

(۲) که دملک په دعوی کې تناقض ثابت شي نو دادملک ددعوی غلطیدل ثابتوي مثلاً یو چایوه منځه واخیسته ییایې دادعوی وکړه چې دامنځه خود زید ملک دی نو هغه چې دزید دملکیت دعوی کوي غلطه ده ولی خپله دده په اخیستلو سره دامعلومیږي چې دهغه په نزد دامنځه دهغه بائع ده له چانه چې ده اخیستی ده اوس چې دی کومه دعوی کوي چې داد زید ملک دی نو له هغی څخه دملک په دعوی کې تناقض پیدا کیږي نو دهغه دادعوی چې داد زید ملک دی غلطه ده.

فائده: دملک په دعوی کې تناقض ددعوی غلطیدل ځکه ثابتوي چې دقاضی لپاره دکلام دتناقض په صورت کې حکم کول ناممکن دی ولی له دواړو کلامونو څخه یو تر هغه بل اولی نه دی نو په داسی صورت کې دواړه کلامونه ساقطیږي. (والتفصیل فی رد المحتار: ۲۱۸/۴)

(۳) قوله لا الحرية ای لا یمنع التناقض دعوی الحرية، یعنې که دحریت، طلاق او نسب په دعوی تناقض راشي نو په دغه تناقض سره دهغی دعوی غلطیدل نه ثابتیږي مثلاً یو چا منځه واخیسته او هغه یې قبض هم کړه ییایې دعوی وکړه چې داد زید آزاده کړای شوې ده او پر هغه یې گواه هم وړاندې کړ نو دهغه په دغه دعوی او خرید کې که څه هم تناقض راغی خو څرنگه چې داد حریت دعوی ده نو سره له تناقضه هم دادعوی مقبوله کیږي او هغه داحق لري چې له بائع څخه خپلی پیسې واپس واخلی وجه یې داده چې په آزادولو کې مولی مستقل دی نو داپر نور باندې دڅه وخت لپاره مخنی کیدای هم شی نو دا ویل کیدای شي چې مخکی دله دمنځی دآزادیدو علم نه وو ځکه یې هغه واخیسته وروسته یې دآزادی په معلومیدو سره دآزادی دعوی وکړه همدارنگه که یو یې بنځی خپل خاوند ته څه مال ورکړ خلع یې وکړه طلاق یې واخیست ییایې دعوی وکړه چې ماته خاوند تر خلع مخکی درې طلاقونه را کړي و نو دبنځی ددغي دعوی او خلع تر منځ تناقض راغی مگر څرنگه چې دطلاق معامله ده نو ځکه له تناقض سره دهغی دعوی مقبوله کیږي وجه یې داده چې په طلاق ورکولو کې هم خاوند مستقل دی نو ممکنه ده چې بنځی ته په ابتداء کې د خاوند دطلاق ورکولو معلومات نه وو وروسته چې کله ورته معلومه شوه نو یې دعوی وکړه، علی هذا القیاس که یو چا میری څرخ کړ ییایې دعوی وکړه چې دا زما زوی دی نو سره له دې چې دهغه ددې دعوی او څرخولو تر منځ تناقض راځي مگر څرنگه چې دنسب دعوی ده نو دتناقض باوجود یې دادعوی مقبوله کیږي وجه یې داده چې نسب پر علوق مبنی دی او دعلوق یعنې نطفه قرار نیول یو مخنی شی دی او د مخنی شي په باره کې تناقض معاف دی.

رجوع دي وکړي مشتري پر مړې باندي اومړی پر بائع باندي، خلاف له رهن نه، او که چا په مکان کې د حق دعوی وکړه یا صلح وشوه پرسل باندي بیامستحق ښکاره شود بعض مکان نومدعي رجوع نه شی کولای او که یې دعوی وکړه د ټول مکان نور رجوع دي وکړي دهغی حصی په اندازه.

تشریح: (۵) که یو چا بل ته وویل چې ته مارانسه زه مړی یم، هغه دی واخیست بیامعلومه شوه چې دی خومړی نه بلکه آزاد دی مشتري ته یې دوکه ورکړي ده چې دهغه پیسی یې یو فرضی مولی ته ورکړي دي نو په داسی صورت کې که خرڅوونکی حاضر وریا داسی غائب وو چې هغه ځای وپته یې معلومه ونه کولای بائع ته ورکړای شوې پیسې مشتري له مړی څخه نه شی اخیستلای بلکه خرڅوونکی دي ونیسې اوله هغه دي خپلې پیسې وصول کړي ولی پیسې خو هغه قبض کړي دي اومشتري لره پر هغه باندي رجوع کول ممکن هم دی.

(۶) قوله والارجع المشتري على العبدای وان لم يدر البائع اى هورجع المشتري على العبد، یعنی که بائع حاضر نه وواونه یې پته معلومه وه چې چیرته دی نو د طرفینو رحمهما الله په نژدیه دغه صورت کې څرنگه چې له فرضی بائع څخه د پیسو اخیستل متعذر دی نو ځکه به مشتري دغه فرضی مړې ته رجوع وکړي هغه ته په عوض کې ته ورکړي پیسې به له ده څخه وصول کړي ولی هغه خپل ځان مړی ظاهر کړی دی مشتري ته یې دوکه ورکړي ده مشتري دهغه په دي وینا چې زه مړی یم اعتماد کړی هغه یې اخستی واولی په حرکتیدو کې دهغه قول معتبر دی نو د دي دوکه ورکولو په وجه له مشتري څخه د ضرر لیري کولو لپاره مړی د مشتري د پیسو ضامن بلل کیږي، یا چې کله مذکور مړی د مشتري پیسې ادا کړي نو اوس به مړی دهغو پیسو په باره کې بائع ته رجوع کوي ورته اخلي به یې ولی دغه پیسې ادا کول پر بائع باندي لازم ونوځوواکی مړې دهغه قرضه ادا کړه ځکه مړی هغه ته درجوع کولو حق لري.

(۷) البته درهن داحکم نه دی یعنی که یو چا خپل ځان دیو چا مړی وښودل ته یې وویل زه د فلان مړی یم ستا پر هغه باندي قرض دی دهغه قرض په بدله کې ماله خپل ځان سره درهن په ډول وساته، هغه دی درهن په ډول وساتی بیامعلومه شوه چې دی مړی نه دی آزاد دی نو اوس د امرتهن له هغه مړې څخه په هیڅ حال کې هم قرض نه شی وصول کولای که را هن حاضر وي که غائب وي او چیرته چې اوسیدي هغه ځای معلوم وي که نه وي معلوم، ولی د پیسو واپس اخیستو اختیار په عقد معاوضه وکړي وي یا په کفاله کې وي په داسی حال کې چې رهن نه عقد معاوضه دی او نه کفاله ده بلکه د وثوق او اعتماد ذریعه ده د دي لپاره چې مرتهن لره خپل هغه حق حاصل شي کوم چې ده را هن ته د قرض په ډول ورکړی دی نو په دغه صورت کې مرتهن هغه مړې ته د قرض د پیسو په باره کې رجوع نه شی کولای.

فانده: دامام ابو یوسف رحمه الله په نژد د پیع په صورت کې هم مشتري هغه مړې ته درجوع کولو حق نه لري که څه هم بائع داسی غائب وي چې اوس هغه ته رجوع کول متعذروي ولی درجوع حق په عقد معاوضه کې وي یا په کفاله کې وي په داسی حال کې چې دلته دمړې له طرفه له مشتري سره نه کومه معامله شوې ده او نه مړی دبائع له طرفه د پیسو کفیل شوی دی بلکه یواځی دخپل ځان په باره کې یې دمړیتوب

ددروغو اقرار کړی دی نومشتری په هېڅ حال کې هم ده ته درجوع کولو حق نه لري ، دطرفینور رحمهما الله قول
راجع دی لمغال الشیخ عبدالحکیم الشهدی رحمه الله: والراجع قول الطرفين رحمهما الله وهو ظاهر الرواية عن امتنا الثلاثة (هامش الهدایة: ۲/۳)
(۸۹)

(۸) که چا دیو مکان په باره کې دعوی وکړه چې په دې کې یوه مجهوله حصه زما هم شته او مدعی
عليه یعنی مالک مکان سل روپۍ ورکړي صلح یې ورسره وکړه بیا دهغه مکان دیوې حصی یو بل څوک
مستحق پیدا شونو د مکان مالک به له اول مدعی (چې دڅه حصی دعوی یې کړې وه) څخه هېڅ واپس نه
اخلی ولی دا احتمال شته چې ښایې ددغه دوهم مستحق حق په هغه حصه کې وي چې په هغه باندی مدعی
دعوی نه ده کړي ولی هغه مدعی خود ټول مکان دعوی نه وه کړي .

فائده: البته دا شرط دی چې مستحق به په ټول مکان کې استحقاق نه ثابتوي که نه اول مدعی ته
د خپلو سلو درهمونو په باره کې رجوع کول صحیح کیږي ولی په ټول مکان کې ددریم چاپه
استحقاق ثابتیدوسره معلومه شوه چې هغه ناحقه دعوی کړې وه او بیله وځنیه یې سل درهمونه
وصول کړي وو . (الذرا المختار علی هامش رد المحتار: ۴/ ۲۲۲)

فائده: له مذکور صورت څخه دا معلومه شوه چې د صلح د صحت لپاره صحت دعوی شرط نه دی ولی په
مذکور صورت کې داو ل مدعی حق مجهول دی او د مجهول حق دعوی نه ده صحیح ولی د مجهول په حق کې
چې کومه دعوی وي هغه هم مجهوله وي . (پورتنی حواله)

(۹) او که اول مدعی ټول مکان دعوی کړې وه چې دا ټول مکان زما دی د مکان مالک هغه به سل
درهمونه ورکړل صلح یې ورسره وکړه اوس ددغه مکان دڅه حصی مثلاً د نیم مکان یو بل دریم شخص مستحق
پیدا شونو د مکان څښتن به له اول مدعی څخه د مستحق په اندازه یعنی د نیم مکان په اندازه درهمونه واپس
واخلي ولی د مکان مالک د ټول مکان په بدله کې پرسلو درهمونو باندی صلح کړې وه اوس چې کله دا خبره
ثابته شوه چې ټول مکان داو ل مدعی نه دی بلکې نیم دی نو دهغه نیم عوض یې بلا سببه وړی دی نو دغه نیم
عوض دي له هغه نه واپس واخلې .

فائده: مذکوره مسئله ددې خبرې دلیل دی چې د مجهول شی په باره کې پر معلوم مال باندي صلح کول جائزه
ده ولی په ساقطیدونکو شيانو کې جهالت مقضی و نزاع ته نه دی او کوم جهالت چې مقضی و نزاع ته نه وي
هغه د عدم

جواز سبب نه گرځي . (پورتنی حواله)

فصل

دافصل دفضولی دا حکامو په بیان کې دی .

فضولی (بضم الفاء) معنی په مالایعنی سره مشغول کیدل ، د فقهاو په اصطلاح کې فضولی هغه څوک دی
چې نه اخیل وي او نه وکیل وي او نه وصی وي بلکې یو پر دی څوک دیو چاپه حق کې له شرعی اجازت
بغیر تصرف وکړي مثلاً دیو چاپو شی دهغه له اجازت نه بغیر په دې امید خرڅ کړی چې هغه په دغه بیع سره راضي

کپري يايې د چالپاره په دې اميد مال واخيست چې په دغه خريدره هغه راځي کپري د فضول دغه عقد اصل مالک پر اجازه باندې موقوف کپري که هغه اجازه ورکړه نو نافذه کپري که نه بيان کپري .

له ماقبل سره يې مناسبت دادی چې فضولی ديع استحقاق له صورتو نوڅخه يو صورت دی ولی چې مستحق کله مشتري ته دا وايي چې داسی زما ملک دی فلاني چې پرتا باندې خرڅ کړی دی زما له اجازت بغيری خرڅ کړی دی نو دا بعينه د فضولی پيم ده .

(١) وَمِنْ بَأْعٍ مَلَكَ غَيْرِهِ وَلِلْمَلَائِكَةِ أَنْ يَنْسُخَهُ أَوْ يَنْجِزَهُ (٢) إِنَّ بَيْنَ الْعَالَمِينَ وَالْفُجُورِ غَرْبًا (٣) وَضَحَّيْنِ فَشَرٌّ مِنْ غَاصِبٍ بِأَجَازٍ تَابِعِهِ (٤) لَا يَبِغُهُ (٥) وَلَوْ قُلِعَتْ يَدُهُ عِنْدَ الشُّعْرَى لَأَخَذَ أَرَضَهُ فَأَجِزَ لَهُ فَاشْرَبَهُ (٦) وَلَقَدْ قُبِّلَ بِهَذَا أَدْعَى نَصَفِ الْفَنِّ

توجه: او که چاخرڅ کړ د بل چا ملک نومالک لره اختیار شته چې هغه یا دغه بېع فسخ کړي یا اجازه ورکړي، که باقی وومتعاقدین، معقود علیه، معقود له او به که ثمن سامان وو، اوصحیح دی آزادول دمشری له غاصب څخه له اجازې د بېع سره، نه د هغه بېع او که پرې کړای شولاس د هغه دمشری سره او هغه یې تاوان واخیست یا د بېع اجازه ورکړای شوه نوتاوان دمشری کېږي او صدقه دي کړی هغه چې زیات وي تر نصف ثمن.

تفريخ: (۱) که يوه فضولى ديوچامملوک شى دهغه له اجازي بغير خرڅ کړنو دا جائز دى ولي عروى بن ابى الجعد روايت کوي چې پيغمبر عليه السلام د يوې بزې اخستلوپاره ماته يودينار را کړاى ماپه هغه باندې د يوې بزې واخيستى يمامى له هغوڅخه يوه دانه په يوه دينار خرڅه کړه. پيغمبر عليه السلام ته مې يوه بزه او يو دينار راوړ. راغلم، پيغمبر عليه السلام هغه ته په خريد و فروخت کې د برکت دعاء وکړه، که د فضولى عقد ناجائز وای نو بيا پيغمبر ﷺ هغه بيع نه نافذوله (ويل کيږي چې د نبى کریم ﷺ دعاء دا اثر شو چې يابه ابن ابى الجعد خاورې هم اخيستلى نو په هغو کې به يې گټه کوله) بيا مالک لره اختيار شته که غواړي چې هغه بيع فسخ کړي او که غواړي چې برقراره يې وساتي اختيار څکه ورکړل شوى دى چې د مالک ضررونه وي ولي ممکنه ده چې هغه به دى خبره راضى نه وي چې داسې دهغه له لاسه ووځي.

فائده: دامام شافعی رحمته الله علیه په نزد فصولی تصرف جائز نه دی ولی هغه لره شرعی ولایت حاصل نه دی ځکه شرعی اجازت خپله په مالک کیدو سره یا د مالک په اجازه وړ کولو سره ثابتیږي په داسی حال کې چې فصولی نه مالک دی او نه مالک هغه ته اجازه ورکړي ده او دا قاعده ده چې کوم شی له شرعی ولایت څخه صادر نه وی هغه نه منعقد کیږي، احناف وایي چې دا تصرف له خپل اهل یعنی عاقل بالغ څخه پخپل محل یعنی مال متقوم کې صادر شوی دی نو ددی د عدم انعقاد هیڅ وجه نشته، همدارنگه په دې کې د مالک هم ضرر نشته ولی مالک لره خود عقد قبلولو او ردولو دواړو اختیار شته که دی په دې کې خپل ضرر محسوسوي نو عقد دې رد کړي بلکې په دې کې خود مالک فائده ده چې هغه د مشتري له تلاش کولو او دشمن مقررولو له مشقت څخه وژغاردی نو دا ویل کیږي چې د مالک له طرفه د لاله اجازه معلومیږي.

(۲) خود انعقاد عقد لپاره د شرط دی چې متعاقدین یعنی بائع او مشتري او معقود علیه یعنی مبیعه او معقود له یعنی اصل مالک ټول به موجود وي همدارنگه که یې معقود به (یعنی شمن) یو سامان مثلاً کپړه الوښی یا بل شـه ورکړی وورویـی یـی نه وي ورکړی نو د هغه موجودیدل هم ضروري دی ولی د اصل مالک

اجازه ورکول تصرف فی العقد دی اود تصرف فی العقد لپاره د عقد قائمیدل ضروري دی چې په هغه کې تصرف کول ممکن وي اومذکور عقد په مذکوروشیانو (بائع، مشتری، معقود علیه، معقود له اوبه) سره قائمیږي.

(۳) که چا د بل مری غصب کې څرخ یې کې مشتری هغه مری آزاد کې اوس د مریې اصل مالک غاصب ته د څرخولو اجازه ورکړه نو د شیخینور رحمه الله په نزد د مشتری آزادیدل صحیح کیږي، اود امام محمد رحمه الله په نزد صحیح نه دی، د قیاس تقاضا هم همداده چې د مشتری اعتاق باید صحیح نه وي، مشتری دهغه مریې مالک نه دی څرگندلی ځکه په داسی یع سره چې پرا اجازه باندي موقوفه وي ملکیت نه ثابتیږي او یبله ملکیت څخه آزادول نه دی صحیح لقوله رحمه الله: لا ینفی فی مالک ابن آدم (یعنې عتق نشته په هغه شی کې په کوم کې چې د بنی آدم ملک حاصل نه وي) د شیخینور رحمه الله دلیل دادی چې مشتری له غاصب څخه دیوډول شرط بغیر په مطلق یع سره اخیستی دی اوداسی یع مفیده ملک لره ده اود همدی یع پر بنیاد د مشتری هغه آزاد کې نومری آزاد یږي خو څرنگه چې دا یع د مالک پرا اجازه موقوفه ده نو د مشتری آزادیدل هم د مالک تر اجازي پوري موقوف دی نو چې کله مالک اجازه ورکړه نو د یع له نفاذ سره اعتاق هم نافذ کیږي لکه راهن چې د مرتهن له اجازي بغیر مروهون مریې څرخ کړي اومشتری هغه آزاد کې نو د مریې آزادي د مرتهن تر اجازي یادمروهون مریې تر آزادیدو موقوف دی چې کله مرتهن د یع اجازه ورکړي نو مریې هم آزاد یږي.

قائده: د شیخینور رحمه الله قول راجع دی لعلی الذر المختار: اشتری من غاصب عبدا فاعطه مشتری اوباعه فاجاز المالك یع الغاصب وادی الغاصب الضمان الی المالك وادی مشتری الضمان الیه نفذ الاول ای العتق قال ابن عابدين الشامي رحمه الله: هذا عندنا وقال محمد لاجوز عطفه ايضا لانه لم یملک (الذر المختار مع الشافیه: ۱۵۹/۳)

(۴) لقوله لایبعه ای لاصح یع مشتری من الغاصب وان اجاز المولی بعه، یعنې که مشتری نه و و آزاد کې ی بلکې پریل چایی څرخ کړي وواوس د مریې اصل مالک غاصب ته د څرخولو اجازه ورکړه نو د مشتری څرخیدل نه صحیح کیږي ولی چې کله مالک اجازه ورکړه نو د مشتری من الغاصب لپاره ملک قطعی ثابت شو په داسی حال کې چې ده لره ملک موقوف له وړاندي څخه ثابت دی اوس ملک قطعی پر هغه ملک موقوف باندي طاري شو چې په هغه سره ملک موقوف باطلیږي ولی ملک قطعی اول ملک موقوف جمع کیدل محال دی نو چې کله ملک موقوف باطل شونوله هغه سره اجازه هم نه ملحقه کیږي نو د مشتری من الغاصب مخته څرخول هم نه صحیح کیږي.

(۵) که د مغصوب مریې لاس چا د مشتری سره پریکړې چې مشتری دهغه تاوان واخیست او اوس چې اصل مالک د څرخولو اجازه ورکړه نو د تاوان روپی د همدغه مشتری سره پاتیږي ولی دا اجازي په وجه د مشتری ملکیت د خریدله وخته پوره شو ځکه خرید د ملک سبب دی نو ښکاره شوه چې لاس پریکیدل د مشتری پر ملکیت باندي واقع شوی دی او چې کله لاس د مشتری سره غوڅ کړای شوی دی نو تاوان به یې هم د مشتری لپاره وي، او که د مریې لاس د غاصب سره غوڅ کړای شویا غاصب د مریې قیمت ادا کې نو د لاس تاوان د غاصب حق نه کیږي ولی غصب سبب د ملک نه دی.

(۶) پہ مذکور صورت کہ پر مشتری باندی واجب دی چې دلاس تاوان چې تر نیمی پیسو خومره زیات وي هغه صدقه کړي (دآزاد بنی آدم دلاس تاوان نصف دیت دی او مریې دلاس تاوان دهغه د نیم قیمت برابر دی) ولی په دي کې دعدم ملک شبهه ده ځکه د مشتری ملک په طریقہ داستناد ثابت دی او کوم ملک چې په طریقہ داستناد ثابت وي هغه من وجه ثابتېږي ځکه نو په دي کې دعدم ملک شبهه پیدا شوه.

(۷) زو ناغ غبره بغير امره فبرض الفشمری غلی الزاوا البائع اوزت العبد الله لم باغز مالبع وازاد ذالبع لم لعل بئنه (۸) وان اقرارا لبع بالک عینہ القاضی بطل البیعا ان غلب الفشمری ذالک (۹) ومن باغ ذان غبره زاد حلها الفشمری لی بغاله لم یضمن البائع.

توجه: او که یې خرڅ کړ دبل چامری د هغه له اجازې بغیر او گواهان یې وړاندې کړل مشتری دبائع پراقرار یاد مریې د مالک پراقرار باندې چې هغه ده ته دبیع اجازه نه ده ورکړې، او مشتری اراده وکړه دبیع در دلولو گواهان یې نه منظور یږي، او که اقرار وکړ باع ددغی خبرې دقاضی په وړاندې نویسایع باطلیږي که مشتری دامطالبه وکړه، او که چاخرڅ کړ دبل چاسرای او مشتری هغه گډ کړ له خپل سرای سره نوبائع ضامن نه گرځي.

تشریح: (۷) که چادبل چامری د هغه له اجازې بغیر خرڅ کړ یا مشتری پردي باندې گواهان ودرول چې دمرې خرڅوونکي زماپه مخکې دا اقرار کړی وو چې اصل مالک ماته درڅولو اجازه نه ده ورکړې یا یې گواهان ودرول پردي باندې چې اصل مالک زماپه مخکې دا اقرار کړی وو چې ماددغه مریې درڅولو اجازه نه ده ورکړې په دي دورا و صورتونو کې د مشتری په گواهانو وړاندې کولو سره مقصود دبیع در دلول دی نو دهغه دا گواهان نه منظور یږي، ولی دهغه په دعوی کې تناقض دی دا ډول چې کله هغه داخیستلواقدام وکړنو گوامی ده دشراء دصحت اقرار وکړ او اوس بیادغیر صحیح کیدو دعوی کوي نو دهغه په دعوی کې تناقض راغی او دتناقض په صورت کې دعوی نه صحیح کیږي او یسینه (گواهان) پر صحت دعوی باندې مبنی وي نو چې دتناقض په وجه دعوی صحیح نه شوه نو د مشتری یسینه (گواهان) هم نه منظور یږي.

(۸) او که خرڅوونکي فضولی دقاضی په وړاندې خپله دا اقرار وکړ چې ییشکه اصل مالک ماته درڅولو اجازه نه ده را کړې نویسایع باطلیږي په دي شرط چې مشتری هم دبطلان مطالبه کړي وي ځکه دلته هم تناقض شته مگر څرنگه چې فضولی اقرار کوي او تناقض له صحت اقرار څخه مانع نه دی همدوجه ده چې که چیرته یو څوک دشي څخه انکار وکړي یا په هغه اقرار وکړي نو دهغه دا اقرار صحیح دی البته څرنگه چې دفضولی اقرار حجت قاصره دی او حجت قاصره دغیر په حق کې نه نافذ کیږي نو پر مشتری باندې نه نافیږي البته که چیرته مشتری پر دغه اقرار باندې له بائع سره موافق وي نو دبیع فسخ کول جائز کیږي.

(۹) که چادبل چاسرای د هغه له اجازې بغیر خرڅ کړ او مشتری را ولاړ شو هغه سرای یې له خپل سرای یوځای کړ یعنې قبض یې کړ نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد خرڅوونکي ددي سرای دقیمت ضامن نه گرځي، که څه هم هغه دغصب اقرار کوي، ولی دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد غصب په غیر منقول جائیداد کې نه متحقق کیږي نو غاصب نه ضامن کیږي، همدامام ابو یوسف رحمته الله علیه آخري قول دی، په داسی حال کې چې

دامام محمد رحمۃ اللہ علیہ په نزدضامن گرځی، ولی دامام محمد رحمۃ اللہ علیہ په نزدغصب په غیر منقول جائیداد کې متحقق کیږي، د غیر منقول جائیداد د غصب کولو تفصیل ان شاء الله تعالی په کتاب الغصب کې راځي.

باب السلم

د باب دیع السلم په بیان کې دی

مصنف رحمۃ اللہ علیہ چې کله دهغو یو عوله یان څخه فارغ شو په کومو کې چې دعوضینو یادیه په مجلس عقد کې قبض ضروري نه دی اوس دهغو یو عویان شروع کوي په کومو کې چې عوضین یا یو په مجلس عقد کې قبض کول ضروري دی، بیا په بیع السلم کې احد له عوضینو قبض کول ضروري دی او په بیع صرف کې د دواړو عوضینو قبض کول ضروري دی نویع السلم په منزل د مفرد دی او بیع صرف په منزل د مرکب دی ځکه یې نویع سلم مقدم کړ.

بیع سلم په لغت کې عبارت دی له هغی بیع څخه په کوم کې چې ثمن معجل وي او په اصطلاح د فقهاؤ کې عبارت ده له: اخذ عاجل بآجل (مؤجل د معجل په عوض اخيستل) څخه یعنې بیع سلم هغه عقد دی چې پکې پر ثمن باندې عاجلا او پر مبیعه باندې آجلا ملک ثابتیږي، صاحب ثمن یعنې مشتري ته رب السلم، صاحب مبیعه یعنې بائع ته مسلم الیه، ثمنو ته رأس المال او مبیعه ته مسلم فیہ وایي.

فائده: دیع سلم مشروعیت په کتاب الله او سنت رسول الله ﷺ او اجماع درو وارو سره ثابت دی، اما الکتاب فقال ابن عباس اشهد ان الله احل السلم المؤجل وتلافوه له تعالی (یا أيها الذین آمنوا اذا انقضى ثمن بغيره إلى أجل غشنى فاختاره) واما سنت رسول الله ﷺ فقله علیه السلام: من اسلم منكم فى ثمر فاسلم فى كل معلوم ووزن معلوم الى أجل معلوم، رواه البخارى ومسلم) همدارنگه دیع سلم پر جواز باندې در رسول الله ﷺ له وخته تر نن پوري دامت اجماع راروانه ده، البته د قیاس تقاضا داده چې بیع سلم نه وي جائزه ولی په بیع سلم کې بیع د معدوم کیږي او بیع خود موجود غیر مملوک یا موجود غیر مقدور التسليم لاهم نه ده جائزه نو د غیر موجود دیع په طریق د اولی سره نه جائزه کیږي.

فائده: دیع سلم د جواز عقلی وجه دخلکو احتیاج دی یعنې بیع سلم ته دخلکو ډیر شدید ضرورت دی او قاعده ده چې: الضرورات تبیح المحظورات، دیع سلم حکم دادی چې په رأس المال یعنې ثمنو کې د مسلم الیه ملک فی الحال ثابتیږي او په مسلم فیہ یعنې مبیعه کې درب السلم ملک په مؤجل (موقت) ډول سره ثابتیږي. (الفقه الاسلامی وادله: ۵/۳۶۰۳)

(۱) اما ما کن ضبط مبیعه و عمر فلفقه و صح السلم فیہ و قال لا یصح فی الکثیر و الغرور و النقص (۲) و الغدای المنقار ب کال خور و البیض و القلیس و النبی و الآخر ان شئ من مملو (۳) و الذری عن کالوب ان یمن الذراغ و الصغیر و الرقعة و الضغفة.

توجه: هغه شی چې ممکن وي ضبط کول د صفت دهغه او معلومول د مقدار دهغه صحیح دی په هغه کې بیع د سلم او کوم شی چې داسې نه وي په هغه کې صحیح نه دی، نو صحیح دی په کیلی، وزنی ثمن والا و عددی متقارب شیانو کې لکه: چار مغز، هڅی، پیسې، کچه خښتي، پڅي خښتي که یې ورښودلی و معلوم غالب، او په گزنا پید و نکيو شیانو کې لکه کپړه که چیرته یې ورته ښودلی و وگزا و صفت او پندوالی او جوړښت.

تشریح: (۱) یعنې بیع دسلم جائزه ده په هر هغه شی کې چې دهغه دصفت (یعنې جودة اور دانت) او مقدار معرفت ضبط کیدای شي او دا ځکه ضروري دي چې جهالت رفع شی دا بیع مفضی ونزاع ته نه شی لوله ولالا لای کل شی لایکن لیه ضبط الصفة و معرفة القدر لا یصح بیع السلم له، یعنې د کومو شیانو چې دصفت او مقدار معرفت ضبط ممکن نه وي په هغو کې د جهالت په وجه بیع دسلم نه ده جائزه، ولی دا ډول بیع مفضی ونزاع ته کیږي، نو هغه کوم شیان چې په ناپ سره خرڅیږي مثلاً لکه غنم اور بشي وغیره په هغو کې بیع دسلم جائزه ده، همدارنگه په موزونی مبیعاتو یعنې هغه شیان چې په تول سره خرڅیږي لکه شهد (عل) زیتون وغیره په هغو کې هم بیع دسلم جائزه ده ولی په ناپ او تول سره د دغو شیانو د مقدار ضبط کیدای شي او په بیان سره یې دصفت ضبط کیدای شي او دا قید چې مبیعه به مشمنه وي یې ځکه لگولی دي چې دراهم او دنانیرو وځي چې دادواړه بیشکه چې وزنی دي مگر ذی ثمن نه دي بلکې په پیداشی ډول خپله ثمن دي په داسی حال کې چې په بیع سلم کې مسلم فیه مبیعه وي ثمن نه وي، نو پر دراهمو او دنانیرو باندې د بیع سلم د تعریف نه صاد قید وپه وجه په دوئ کې بیع دسلم نه ده جائزه.

(۲) لوله والعددی المتقارب ای یصح التسلم لی العددی المتقارب عدداً، یعنې په عددی متقارب شیانو کې (عددی متقارب هغه شیان دي چې په احادو کې د قیمت په اعتبار تفاوت نه وي) هم په شمار لوسره بیع سلم جائزه ده لکه چارمغز، هڅی، پیسې، او کچه خښتی په دي شرط چې د خښتو غالب به یې متعین کړی وي ولی د دغو شیانو مقدار په شمار سره ضبط کیدای شي او ووصف یې په بیان سره ضبط کیدای شي، همدارنگه دامام ابو حنیفه رحمته الله په نژدې عددی متقابو شیانو کې د کیل په ذریعه هم بیع سلم جائزه ده البته دامام زفر رحمته الله په نژدې عددی شیانو کې د کیل په اعتبار بیع سلم نه ده جائزه.

لاندې: په فلوس (پیسو) کې دامام محمد رحمته الله په نژدې بیع سلم نه ده جائزه ولی فلوس ثمن دي مبیعه نه دي او مخکې دا خبره ذکر شوه چې په ثمن کې بیع سلم جائزه نه ده، امام محمد رحمته الله ته جواب ورکړی شوی دی چې د فلوس ثمن کیدل د عرف او متعاقدینو په اصطلاح سره دی نو د دوئ په اتفاق سره د فلوس ثمن کیدل باطلیږي او چې کله د فلوس ثمن کیدل باطل شونو فلوس دهغوئ په حق کې سامان گڼل کیږي ثمن نه دي نو ځکه په فلوس کې بیع سلم جائزه ده، علامه شامی رحمته الله فرمایي چې له امام محمد رحمته الله څخه هم ظاهر الروایه هم هغه دی کوم چې له شیخینور رحمهما الله څخه مروی دی. (رد المحتار: ۴/ ۲۲۷)

لاندې: نوټ خپله ثمن دی او که د اصل ثمن سند دی؟ په دي باره کې د علماؤ رایه مختلفي دي دیوې ټولې خیال دادی چې نوټ اوسگه د وثیقه حکم لري، بعینه ثمن نه دي، زموږ له علماء هند څخه په دي باره کې په خاصه توگه د حضرت مولانا اشرف علی تھانوی رحمته الله او حضرت مولانا مفتی محمد شفیع رحمته الله نوم دیادولو وړ دی په عام ډول د هند او پاکستان علماءؤ دهغه مطابق فتوی ورکړي ده، د دوهې ټولې رایه داده چې سکه او نوټ خپله د ثمن درجه لري، مولانا عبدالحی لکهنوی رحمته الله او دده شاگرد رشید حضرت مولانا فتح محمد رحمته الله د دي قائل دي.

ظاھر څه خبره ده چې په دې باره کې موږ د کتاب اوسنې تصریحات نه شو موندلی ځکه چې په قدیم زمانه کې د خرید او فروخت لپاره یواځې سره اوسپن (د اهرام او دنانیو) استعمالیده، د سگواو په خاص ډول د نوټ استعمال خو د پیروروسته شروع شو، البته د فقه په ځینو کتابونو داسې نظرونه موندل کېږي چې له هغو څخه پر مذکور مسئله باندې رڼا اچول کېږي، ځینی خلک نوټ یواځې وثیقه او سند گڼي، د هغوئ دلیل واضح او په بادی النظر کې قرین قیاس دی، پر نوټ باندې د دې عبارت درج کیدل چې: «د دوی روپو دادا کولو اجازه ورکوه»، د نوټونو د وثیقه کیدو خبره په دا ځای کوي، چې د ریزرو بانک د وزیر د توثیق په وجه چلیږي، که نه ظاھر ده چې خپله په دغه کاغذ یا سکه کې د خرید د ویره قوت نه وي کوم چې د هغه توثیق په وجه پکې تسلیم کړای شی او نه د هغه توثیق بغیر څوک هغه د خرید او فروخت لپاره قبولي، ډبل نوټ تر ویج او د هغه آغاز چې په څه ډول شوی دی هغه خپله د دې تائید کوي، ویل کېږي چې په ابتداء کې د بانک د نوټ پر ځای خلکو خپله د رقمو موثقی لیکلي او هغه به یې قبولي، کوم چې ظاھر ده چې د چیک او وثیقه شکل دی، وروسته دغه اختیار حکومتونو تر لاسه کړ او د هغوئ د تصدیق په مهر سره نوټ چلیږي، یا حکومت پر...، د کنټرول لپاره دا حق ریزرو بانک ته وروپاری او په همدې ډول اوس بانک نوټونه جاري کوي، د انټه المعارف برطانیه د نوټ حیثیت داسې ښودلی دی چې دا ځای د هغه قرض سند دی کوم چې د نوټ د ثبت له طرفه د بانک پر ذمه دی د نوټ په باره کې دې مذکور تفصیل دا خبره واضحه کړي ده چې نوټ د وثیقه حیثیت لري، او د فقه په اصطلاح کې دا حواله ده، د نوټ ادا کوونکی محیل، وصولوونکی محتال، او بانک محتال علیه دی، چې د هغه د ادائیګۍ ذمه یې اخیستی ده.

کوم حضرات چې نوټ ثبت گڼي د هغوئ په نظر دا امر دی چې د نوټ چلیدل په اوسنۍ زمانه کې بعینه همداسې دي لکه په پخوا زمانه کې چې د اهرام او دنانیو چلیدل، حکومت د نوټ اخیستو ته مجبور وي، که نوټ ضائع شی نو د هغه عوض نه ادا کوي، پاتی شوه د حکومت له طرفه د نوټ توثیق دا نوټ ثمنیت ته چندان تاوان نه رسوي، څرنگه چې نوټ پخپل ځان کې مالیت نه لري، ځکه نو د هغه د ثمنیت د یقیني کولو او اعتبار د قائلو لپاره د حکومت له طرفه دا توثیق دی چې د هغه له ثمنیت سره منافي نه دی.

د دغو تفصیلاتو په رڼا کې راقم الحروف عرض کوي چې د نوټ حیثیت په اوسنۍ زمانه کې د اصطلاحی ثمن شوی دی او زموږ د زمانې له لحاظه په هغه کې هیڅ شبهه نه ده پاتی شوې په نن زمانه کې چې څوک بل ته نوټ ادا کوي نو د هغه په ذهن کې دا خبره بلکل نه وي چې دی هغه ته وثیقه ادا کوي، چې د هغه ادائیګۍ د بانک پر ذمه دی، بلکې دی هغه مستقل ثمن گڼي ادا کوي یې د دې برخلاف نن سبا هم په بانکو کې چیک او وارفټ وغیره ورکول کېږي، نو د ورکونکي او اخستونکي دواړو په ذهن کې د هغه دا حیثیت دی چې دا اصل رقم نه دی بلکې وثیقه ده اولکه څرنگه چې مخکې ذکر کړای شوقها چې د پیسو په باره کې کوم تفصیلات ذکر کړي دي له هغو څخه دا خبره واضحه معلومېږي چې ثمنیت، د رولود په اصل کې پر عرف او رواج باندې مبنی دی او هغه په دې باب کې د اصل او بنیاد حیثیت لري فلوس نافقه او دا ډول درهم

اودینار چې پرهغو باندې کوټ غالب وي او هغه دسرواوسپینوپه حکم کې نه وي ددې واضح نظیر دی چې دهغو دثنیت تسلیمولو وجه له رواج او تعامل پرته بله څه ده؟ (جدید فقهی مسائل: ۴۰/۴)

فائده: څرنګه چې کرنسي نوټ په خلقي ډول ثمن نه دي بلکې د عرف او رواج په وجه یې د ثمنو حیثیت خپل کړی دی او بیه صرف، یواځې په خلقي ثمنو (سرواوسپینو) کې جاري کېږي، نو د شیخینو رحمهما الله به نژدېه مجلس بیع کې د دواړو نوټو قبض کول شرط نه دی بلکې له یوه جانبېه د نوټ قبض کول شرط دی نوکه یو چا امریکایي ډالرو وصول کړل دهغوپه عوض کې یې د پاکستانی کرنسي نوټ ورکولو موده مقررې کړه معامله یې طې کړه چې درې میاشتې وروسته پاکستانی کرنسي نوټ ادا کوم نو دا ډول بیع جائزه ده لعلال العلامة محمد ملقی العثماني لعناله بهیالهم: لان الامان لا یشرط لیهما مملوکه للعائد عبد البیع عندهم لیصح لیهما التاجیل عند اختلاف الجنس. (بعوث: ۱/۱۶۸)

(۳) قوله والدرعی ای یصح السلم فی الدرعی ذرعا، یعنی کوم هغه شیان چې په گز سره خرڅیږي لکه کپړه وغیره په هغو کې هم بیع سلم چې په گز سره ناپ کړی شي جائزه ده ولی په گز ونوسره په ناپولو کې دهغو ضبطول ممکن دي په دي شرط چې دایان شوی وي چې په کوم گز سره ناپیږي ولی گز دوه قسمه وي یو قسم هغه گز دی چې په هغه سره ځمکې پیمایشیږي دوه قسم هغه دی چې په هغه سره کپړه وغیره ناپیږي نو د گز بیانول ضروري دی په تننسی زمانه کې گز او میټر استعمالیږي، او د اهرم شرط دی چې د کپړې صفت بیان کړي چې کوم قسم کپړه ده (دوون، دوربنمو، دپنبه) ولی یله بیانولو په هغی کې دبائع او مشتري ترمنځ نزاع راتلای شي همدارنګه د کپړې جوړښت او نرم والی او پندوالی بیانول هم شرط دی چې د کوم ځای جوړه شوې کپړه ده ولی یله بیانولو په هغه کې هم دبائع او مشتري ترمنځ نزاع راتلای شي، (مشتري به جاپانی کپړه غواړي مثلاً دبائع به چینائی یا ایرانی کپړه ورکوي).

(۳) لای الی حیوان و اطرا لله و الخلو و غذا (۵) و الخطب خز خا و الز طبة خرا (۶) و الخواهر و الخز و الز النقط (۷) و النکب الطری و زع و زلانو مالخا (۸) و اللحم (۹) و میکبال او ذراع لم یند قذره (۱۰) و زبر فزیة او قمر نخله مغنیة.

توجه: او بیه سلم جائزه نه ده په حیوان کې او دهغه په اطرافو کې او په چمر وکې د عدد په لحاظ سره او په لرګو کې

د بارونو په لحاظ سره او په سبزیو کې د ګیډیو په لحاظ سره او په جواهراتو او ملغلرو کې او په هغو شیانو کې چې نه موندل کېږي او په تازه ماهیانو (کبانو) کې او صحیح دی د وزن په اعتبار سره که په مالګه لرل شوي وواونه دی صحیح به غوښو کې، او په داسی پیمانه یا گز سره چې دهغو مقدار معلوم نه وي او د خاصی علاقې (سیمې) په غنمو کې او د معلومې درختی (وټې) په څرماو کې.

تشریح: (۴) قوله لای حیوان و اطرا لله ای لا یصح السلم فی حیوان و اطرا لله، یعنی په حیوان او دهغه په اطرافو کې (یعنې سرواښو کې) بیع سلم نه ده جائزه اونه په چمر وکې په شمار سره ولی دا ټول عددی متفاوت شیان دي

يعني ددي په دانوکې غير معمولی تفاوت راځي چې مفضی ونزاع ته دی ، همدارنگه نبی کریم ﷺ په حیوان کې له بیع سلم څخه منع فرمایلي ده .

فائده : دامام شافعی رحمه الله په نزد په حیوان کې بیع سلم جائزه ده ولسی د حیوان د جنس ، نوع ، عمر او وصف یعنی چاغ او ډنگر په بیانولو سره دهغه معرفت ممکن دی ددغو شیانو له بیانولو وروسته په حیوانانو کې ډیر کم فرق پاتې کیږي نو په حیوان کې بیع سلم جائزه ده ، اخلاف جواب ورکوي چې دا تعلیل د نص په مقابل کې دی همدارنگه د حیوان د جنس ، نوع وغیره له بیانولو وروسته بیا هم په حیوانانو کې د مالیت په اعتبار د باطنی خو بیانو په وجه ډیر فرق راځي مثلاً دیوه عمر دوه آسان وي خو کله یې د قیمت په اعتبار سره ډیر فرق وي په دی وجه چې په یوه کې د تیز رفتاري او نورینه صفتونه وي په هغه بل کې نه وي نو د مالیت په اعتبار سره د زیات تفاوت په وجه په حیوانانو کې بیع سلم نه ده جائزه . (رد المحتار : ٤/ ٢٢٨)

(٥) قوله والعطب حزاما الرطبة جزاء ای لا یصح السلم فی العطب حزاما الرطبة جزاء ، یعنی بیع سلم په لرگیو کې د بارونو په لحاظ او په سبزو کې د گلویو په لحاظ سره جائزه نه ده ، ولی بارونه اووو ، متفاوت او مجهول دي یعنی دبائع او مشتری ترمنځ نزاع پکې راځي البته که دهغه رسی او ودوالی بیان کړای شی چې بارونه په تړل کېږي نو که داسی وو چې د بارونو ترمنځ تفاوت نه راتلی یا یې دنوع او وصف په بیانولو سره د وزن په اعتبار کړل نویا جائزه ده ځکه بیا دامفضی ونزاع ته نه دی ، همداحکم د سبزو هم دی چې دوصف په بیانولو سره د وزن په اعتبار په عقد کولو سره په هغو کې بیع سلم جائزه کیږي .

(٦) قوله والجواهر والخز والنفق المنقطع ای لا یصح السلم فی الجواهر والخز والنفق المنقطع عن ایدی الناس ، یعنی څرنگه چې جواهر او ملغری عددی شیان دي او دهغو په دانوکې د مالیت په اعتبار ډیر فرق راځي نو په دی وجه چې مفضی ونزاع ته کیږي په هغو کې بیع سلم نه ده جائزه ، همدارنگه په داسی شیانو کې بیع سلم نه ده جائزه کوم چې د بیع په وخت کې یاد مسلم فیه دادا کولو په وخت کې په آسانی سره په لاس نه راځي آن تردې که چیرته مسلم فیه د عقد په وخت کې موجود وو او دادا ټیگی په وخت کې منقطع شو یا دهغه برعکس یا په منځ موده کې منقطع شو نو بیع سلم نه ده جائزه ، لعبد ابن عمر الله تعالی عن مع اللامحی بدو صلاحها . (یعني نبی کریم ﷺ په میوو کې له بیع سلم څخه منع فرمایلي ده تر هغه چې هغه ښکاره شی) له دهغه حدیث شریف څخه معلومه شوه چې د عقد په وخت کې د مسلم فیه په ښکاره شکل موجودیدل ضروري دی ، همدارنگه د مسلم الیه لپاره د مسلم فیه پر تسلیمولو باندی قدرت درلودل ضروري دی نو په ټاکلی شوې موده کې د مسلم فیه د واداره وجود ضروري دی .

فائده : که له ټاکلی شوې مودې وروسته هغه شی منقطع شونو رب السلم لره اختیار دی که بیع سلم فسخ کوي او که د مسلم فیه تر موجودیدو پوری انتظار کوی ولی عقد جائزو واقع شوی دی ځکه شرط د جواز موندل شوی دی یعنی تر ټاکلې مودې پوري د مسلم فیه د موجودیدو شرط شته البته دیوه عارض په وجه د مسلم فیه تسلیمول معتذر شوی دی او د عارض لیري کیدای هم شی نو داداسي شولکه مبیعه چې مریی وي او هغه

دمشتری تر قبض کولو مخکې وتښتي نومشتری لره دیع دفسخ کولو اودمیری تر راتگ پوري دانتظار کولو اختیار شته بس بعینه همداحکم دمسلم فیه دانتقطاع په صورت کې هم دی . (الذرا المختار علی هامش رد المحتار: ۲۲۸/۴)

فائده: دامام شافعی رحمته الله په نزدیواخی داداکولوپه وخت کې دمسلم فیه موجودیدل شرط دی ولی دمسلم فیه له وجود څخه مقصود دادی چې مسلم الیه دمسلم فیه پر سپارلو باندی قادر وي، اوسپارل داداکولوپه وخت کې راځي تر هغه مخکې نه وی نوله وړاندې نه دمیعی موجودیدل شرط نه دی، امام شافعی رحمته الله ته جواب ورکړای شوی دی چې له مذکور حدیث شریف څخه معلومیږي چې د عقد په وخت دمیعه موجودیدل ضروري دی نو ستاسی تعلیل په مقابل د نص کې معتبر نه دی .

(۷) قوله والنسك الطری ای لایصح السلم فی السمک الطری فی غیر حبه، یعنی له خپل مخصوص وخت نه علاوه په تازه ماهیانو (کبانو) کې بیع سلم جائز نه ده ولی تازه ماهیان له خپل موسم نه علاوه بل وخت په لاس نه راځي یعنی د ژمي په موسم کې نه موندل کیږي په داسی حال کې چې په بیع سلم کې دمیعی هروخت لاس ته راوړل شرط دی، البته که په کوم ښار کې هروخت په لاس راځي نویاصحیح دی ولی دجواز شرط وموندل شو، البته دچو ماهیانو چې مالګه پري اچول شوې وي بیع سلم دوزن په اعتبار سره صحیح ده ولی د داوول ماهیانو (کبانو) مقدار او وصف ضبطول ممکن دی او منقطع کیږي هم نه، هروخت په لاس راتلی شي .

(۸) قوله واللحم ای لایصح السلم فی اللحم، یعنی دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد په غوښو کې بیع سلم نه ده جائزه، ولی په غوښه کې هډونه راځي کله واره اوکله غټ وي نو دغوښو مقدار مجهول دی، همدارنگه دچاغو، دنگرو حیواناتو په غوښه کې فرق وي نو په دې وجه چې مفضی ونزاع ته کیږي په غوښو کې بیع سلم نه ده جائزه .

فائده: دصاحبینور رحمهما الله په نزد که دغوښو جنس، نوع اوصفت بیان کړي مثلاً دخصي شوي دوه کلني وژکړي دوران یو من مسلم فیه مقرر کړي نویا جائزه ده ولی غوښه موزونی شی دی اود وصف په بیانولو سره متعین کیدای شی همد اوجه ده چې غوښه مضمون بالمثل دی او وژنا غوښه په قرض اخیستل جائز دی نو په دې وجه چې مفضی ونزاع ته نه ده په غوښه کې بیع سلم جائز ده .

فائده: فتوی دصاحبینور رحمهما الله پر قول ده لعلال شارح التوریر: لا یجوز السلم فی الحوان ما،،،، ولحم ولومنزوعاعظم وجوزه اذا بین وصفه وموضع له وموزون معلوم وقاله الائمة الثلاثة علیه الفتری بحر وشرح المجمع (الذرا المختار علی هامش رد المحتار: ۲۲۸/۴)

(۹) قوله وبمکیال ای لایصح السلم بمکیال معین لایعرف مقدار، یعنی په داسی پیمانانه او گز سره بیع سلم جائزه نه ده چې مقدار یې معلوم نه وي ولی دا کیدای شي چې دایمانانه او گز ضائع شي ځکه دمسلم فیه مقدار مجهول کیږي چې دهغه په وجه دمتعاقدينو تر منځ جگړه راځي او عقد مفضی ونزاع ته جائز نه دی .

فائده: په داسی پیمانانه سره بیع سلم جائزه ده چې مقدار یې معلوم وي په دې شرط چې هغه پیمانانه به خرابیږي نه سره ننوځي به نه لکه دټوکراو توشه دان وغیره ولی په داوول پیمانانه سره دیع سلم ته کولو کې جگړه پیداکیږي ولی مشتری به غواړي چې سره ننوځي اوبائع به په هغه باندی نه راضي کیږي . (رد المحتار: ۲۲۹/۴)

(۱۰) همدارنگه د معلومي سيمې دکليو په غله او د معلومو درختو په ميوو کې هم بيع دسلم جائزه نه ده ولی پر هغو آفت راتلل او د هغو معدوميدل ممکن دی نو د معدوم کيدو په صورت کې د مسلم فيه د سپارلو قدرت نه وي نو ځکه داسې بيع جائزه نه ده.

فائده: که يې د متعين کلي طرف ته نسبت وکړو يې ويل، دهغه کلي مسلم فيه مثلاً دوه منه غنم کيږي او مقصود يې له دغه نسبت څخه د غنم صفت بيانول وي چې غنم اعلى قسم دي او که ادنى قسم دي نو په دغه صورت کې بيع سلم جائزه کيږي ولی له هغه څخه مقصود د متعين ځای غنم مراد نه وي بلکې مراد دا وي چې غنم اعلى دي يا ادنى دي. (الذّر المختار على هامش رد المحتار: ۴/ ۲۲۹)

(۱۱) وَشَرَطْنَا مِنَ الْخَبْسِ وَالْتَرَعُ وَالْقَفْزَ وَالْقَدْرَ وَالْأَخْلَ وَاللَّشْهَ وَ الْقَدْرَ زَاسِ الْمَالِ إِلَى الْفَكِيلِ وَالْفُزْنَ وَالْمَعْدُومَ وَمَكَانَ الْإِبْقَاءِ بِإِغْلَاخِ خَمْلِ مِنَ الْأَخْبَاءِ (۱۲) وَأَخْلَا خَمْلَ لَهُ نِزْفٌ فِيهِ خَيْثُ شَاءَ وَقَبُضَ زَاسِ الْمَالِ قَبْلَ الْإِفْزَاقِ.

توضیح: او دسلم شرط دی بیانول د جنس، نوع، صفت او مقدار او موده او لږ تر لږه موده یوه میاشت ده، او بیانول د رأس المال د مقدار په کیلی، وزنې او عددی شيانو کې دا دا کولو د ځای په هغو شيانو کې چې د بارولو ضرورت وي، او په کومو شيانو کې چې د بارولو ضرورت نه وي هغه چیرته یې خوښه وي وردي کړي او شرط دی د رأس المال قبض کول تر جلا کیدو مخکې.

تشریح: (۱۱) د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د بيع سلم د صحت لپاره اته شرطونه دي: **فصل ۱-** د مسلم فيه جنس به معلوم وي چې غنم به وي يا اورشي. **فصل ۲-** نوع به يې معلومه وي چې داسې غنم به وي چې د برمې په اوبوسره اوبه شوي وي يا داسې غنم چې د باران په اوبو (يعنې للمي) وي. **فصل ۳-** د مسلم فيه صفت به معلوم وي مثلاً جید غنم دي که ردې که متوسط. **فصل ۴-** د مسلم فيه مقدار به معلوم وي چې شل منه دي يا شل رطله يا شل پيمانې. **فصل ۵-** موده به معلومه وي چې څومره موده وروسته مسلم فيه ادا کوي او موده به لږ تر لږه يوه میاشت تا کي ولی تر يوه میاشت کمه موده مؤجل نه ده معجل ده په داسې حال کې چې د بيع سلم لپاره تا جيل شرط دی. **فصل ۶-** د رأس المال (يعنې ثمنو) مقدار به معلوم وي، که عقد سلم دهغه له مقدار سره متعلق وولکه د ثمنو مکیلی، موزونی او معدودي کيدل (خلاف له حيوان کپړه وغيره نه چې د اشيان په اشاره سره هم معلومېږي د هغو د مقدار معلومولو ضرورت نشته) **فصل ۷-** د مسلم فيه د سپارلو ځای به معلوم وي که چیرته مسلم فيه داسې شی وو چې بارول يې غوښتل او پر هغه باندې مصرف راتلی، د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د شرطونه ځکه لگول شوي دي چې که چیرته له دغو شرطونو څخه کوم شرط ونه موندل شی نو دا بيع مفضي و نزع ته کېږي.

فائده: مگر صاحبين رحمهما الله په آخري دوو شرطونو کې اتفاق نه کوي هغوی فرمايې چې که چیرته رأس المال په اشاره سره متعين کړای شوی و نو نو بيا دهغه د مقدار د بيانولو ضرورت نشته ولی د رأس المال د مقدار معلومولو مقصد د رأس المال پر سپارلو باندې قادر کيدل دی او دغه مقصود د رأس المال په اشاره سره د متعين کولو په صورت کې هم حاصلېږي نو د دي ضرورت نشته چې رأس المال د وزن يا کيل يا عدده ذريعه معلوم کړي، صاحبينو رحمهما الله ته جواب ورکړای شوی دی چې کله داسې هم کيدای شي چې مسلم اليه ته

مسلم فيه په لاس ور نه شي نو هغه رأس المال واپس کوي که چيرته درأس المال مقدار معلوم نه وي نو واپس کيدل متعذر دی، اود آخري شرط په باره کې فرمايې چې مسلم فيه به په هغه ځای کې سپاري چيرته چې عقد سلم شوی دی ولی موجب تسلیم عقد دی نو چيرته چې عقد شوی وي مسلم فيه به په هغه ځای کې واپس کوي نو د مسلم فيه د سپارلو د ځای بيانولو ضرورت نشته، صاحبينو رحمهم الله ته جواب ورکړای شوی دی چې مسلم فيه فی الحال سپارل واجب نه دی او قاعده ده چې دکوم شي سپارل فی الحال واجب نه وي دهغه د سپارلو لپاره دهغه مکان عقد نه متعين کيږي.

فائدة: د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول مختار او مفتی به دی کمالی شرح التنبیه (و) بیان قدر رأس المال) ان تعلق بمقداره کما (فی مکمل و موزون، و عددی غیر مقارب) و اکفیا بالاشارة کمالی مذکور و حیران قلنا ربما لا یقدر علی تحصیل المسلم فيه لیحتاج الی درأس المال (و) السابع بیان (مکان الایفاء للمسلم فيه) (لیعالم حمل) (او مؤلفه قال ابن عابدين رحمته الله علیه فعنده یشرط بیان مکان الایفاء وهو الصحيح و عندهما لا یشرط (و) (رد المحتار: ۲۳۱/۳)

(۱۲) که مسلم فيه داسی شی وو چې بوج وبارې نه درلو داودنه هغه پر منتقل کولو باندې مصرف نه راته لکه لږ غوندی مشک، کافور او وړې وړې ملغلرې وغیره، نویا په اتفاق سره دهغو د سپارلو د ځای بيانولو ضرورت نشته بلکې داصح قول مطابق چيرته چې يې زړه وي هلته دي و سپاري کمالی شرح التنبیه (و) (ما حمل له کمک و کالور و صفار لولز، لا یشرط فيه بیان مکان الایفاء) (اتفاقاً) (و) (يو فيه حيث شاء) (فی الاصح) (و) (رد المحتار: ۲۳۱/۳)

فصل ۸- د بيع سلم له شرطونو څخه آخري شرط دادی چې په مجلس عقد کې د ضروري ده چې مسلم اليه رأس المال قبض کړي يعنې بيع سلم نه ده صحيح تر څو پوري چې په هغه مجلس کې درب السلم له مفارقت (جدائی) نه مخکې مسلم اليه رأس المال قبض نه کړي ولی بيع سلم دهغی بيع نوم دی چې پکې ثمن عاجل وي اود اهله کيږی چې بائع ثمنې په عقد بيع کې قبض کړی که نه، که چيرته تر قبض مخکې متعاقدين له مجلس څخه ولاړشی نو ثمنی عاجل نه دي بلکې آجل يعنې پور کيږي او مسلم فيه هم مؤجل يعنې پور دی نو دا بيع الکالی بالکالی يعنې بيع د دين په دين سره کيږي چې له هغی څخه نبی کریم ﷺ منع فرمایلي ده، درب السلم له مفارقت څخه مراد مفارقت بالابدان دی نو که چيرته په هم هغه مجلس کې دواړه ویده شول یاسره روان وو نو بيع سلم نه باطلیږي.

(۱۳) (فان سلم ما ینتی در هم لی کثر من مائة ذینا علیه و مائة نقداً الفاسلم فی الذین باطل) (۱۳) (و) (لا یصح التصرف فی رأس المال و المسلم فيه قبل القبض) (۵) (بشر کذا و تولیة) (۱۶) (فان نقایة السلم لم یشر من المسلم اليه و رأس المال خیاراً) (۱۷) (و) (لو اشترى المسلم اليه كثر و أمز لرب السلم یفجیه قضاء لم یصح) (۱۸) (و) (صح لو فرضاً) (۱۹) (و) (أن أمز به یفجیه لم یلقب بقفل).

توجه: که يې عقد سلم وکړ دوو سودو همو په عوض ديوي پيمانې غنمو کې حال دا چې يو سل قرض دي پرده باندې او يو سل نقد دي نو سلم په قرض کې باطل دی او صحيح نه دی تصرف کول په رأس المال کې او په مسلم فيه کې مخکې تر قبض کولو، د شرکت یا توليه په ذريعه سره پس که يې اقاله وکړه د سلم نونه دي اخلي له مسلم اليه څخه درأس المال په عوض کې هيڅ شی او که يې واخيستل مسلم اليه يومن او حکم يې وکړ رب السلم ته د قبض کولو دخپل حق د وصول کولو لپاره نونه دی صحيح، او که قرض وويي صحيح دی يايې هغه ته حکم کړی وود هغه د قبض کولو دهغه لپاره بيا دخپل ځان لپاره بس هغه همدا سي وکړل.

توضیح: (۱۳) که چاددو و سوو در همونوپه عوض په یوې پیمانې غنمو کې بیع سلم وکړه چې له هغو څخه سل درهمه مخکې لاد مسلم الیه پر ذمه قرض دي اوسل درهمه یې نقد ورکړل نو په سلو درهمونو قرض کې بیع سلم باطله ده ولی اتم شرط نشته یعنې پر سلو درهمونو باندې په مجلس عقد کې قبض نه دی راغلی حال دا چې د رأس المال قبض کول په مجلس عقد کې ضروري دی کما مر، البته په سلو درهمو نقدو کې بیع سلم جائز ده ولی په هغه کې ټول شرطونه موجود دي.

فائده: دامام زفر رحمته الله علیه په نزد په قرض او نقد وواړو کې بیع سلم باطله ده ولی په قرض کې بیع قبول یې شرط کړی دی په نقدو کې د بیع قبولولو لپاره او دا شرط فاسد دی او د عقد دیووالي په وجه فساد په ټول عقد کې خورېږي، احناف جواب ورکوي چې عقد ابتداءً صحیح دی همدارنجه ده چې که چیرته د مجلس تر جلاکیدو مخکې هغه قرض هم نقد کړي ورې کړي نو بیع صحیح کیږي نو د فساد ابتداءً نه بلکې عارضی دی او عارضی فساد په قدر مفسدوي او مفسد یواځې د قرض په حصه کې راغلی دی یعنې یواځې د قرض په انداز رأس المال په مجلس کې نه دی قبض کړای شوی ځکه خالص د قرض په اندازه بیع سلم باطلېږي د نقد طرف ته فساد نه متعدي کیږي.

فائده: مگر (بضم الكاف وتشديد الراء) شپيته قفيزه يوه پيمانه ده، او يوقفيزه دوولس کاسی کیږي په همدې ډول یو گړ داووه سوه شل کاسې سره برابری.

(۱۴) تر قبض کولو مخکې د مسلم الیه لپاره د بیع سلم په رأس المال کې تصرف کول ناجائز دی او درې السلم لپاره په مسلم فیه کې تصرف کول ناجائز دی، په رأس المال کې تصرف کول ځکه نه دی روا چې د تصرف په وجه سره دهغه قبض تفویض راځي کوم چې د عقد په وجه واجب شوی دی یعنې په مجلس عقد کې رأس المال قبض کول واجب دی تر قبض کولو مخکې په تصرف کولو سره دا واجب قبض فوت کیږي ځکه نو تر قبض مخکې د مسلم الیه لپاره په رأس المال کې تصرف کول ناجائز دی، او درې السلم لپاره په مسلم فیه کې تصرف کول ځکه ناروا دی چې مسلم فیه مبیعه وي او مبیعه که منقولي شی و نو په هغه کې تر قبض کولو مخکې تصرف کول ناجائز دی نو درې السلم لپاره په مسلم فیه کې تر قبض مخکې تصرف کول نه جائز کیږي.

(۱۵) په مسلم فیه کې د تصرف کولو مصنف رحمته الله علیه دوه صورتونه بیان کړي دي یو دا چې په مسلم فیه کې بل څوک شریک کړي مثلاً یو چاپه دوو منو غنمو کې د سل درهمه په عوض بیع سلم وکړه بیا یوه بل چارې السلم ته وویل چې دا پنځوس درهمه واخله ما په هغو دوو منو کې شریک کړه، نو درې السلم لپاره په مسلم فیه کې دا ټول تصرف کول ناجائز دی، دوهم صورت یې دادی چې رب السلم راوړلاشي مخکې تر قبض پر یو بل چاپاندي مسلم فیه (دوه منه غنم) ټولیه یعنې د سلو درهمو په عوض خرڅ کړي نو دا صورت هم ناجائز دی ځکه دا په مسلم فیه کې مخکې تر قبض تصرف دی چې ناروا دی.

(۱۶) که سلم کوونکی ټوله بیع وروسته اقاله وکړه یعنې بیع سلم یې ماته کړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد په بیارې السلم له مسلم الیه څخه د رأس المال په بدله کې کوم بل شی نه رانیسی، بلکې رأس المال په

واپس اخلی، ولی دینی کریم ﷺ ارشاد دی: لا تأخذوا منکم اوراس مالک (یعنی کہ عقد قائم و ونو مسلم فیہ اخلہ کہ نہ خپل رأس المال اخلہ).

فائدہ: امام شافعی رحمہ اللہ اوامام زفر رحمہ اللہ پہ نزدیک السلام تہ جائزہ دہ چہ درأس المال پہ عوض کہ چہ خہ یی زہ غواری ہفہ دی واخلی ولی دا قالہ پہ وجہ عقدلہ منخہ تللی دی اورأس المال دمسلم الیہ پردمہ قرض دی نودنورو قرضونو پہ شان پہ دغہ قرض سرہ ہم چہ دی خہ غواری ہفہ دی واخلی، پر امام شافعی رحمہ اللہ اوامام زفر رحمہ اللہ باندی مذکور روایت حجت دی.

(۱۷) کہ متعاقدینو پہ یوہ گر غنمو کہ عقد سلم و کر ترہفہ وروستہ مسلم الیہ یو بل خای یو گر غنم و اخیتل او مسلم الیہ پر مذکور و غنمو باندی تر قبض کولو منخہ رب السلام تہ وویل چہ تہ لہ ماخہ کوم مسلم فیہ اخلی دہفہ پہ عوض کہ ورشہ ہفہ غنم واخلہ کوم چہ مارانیولی دی نورب السلام تہ دا غنم دخیل حق لپارہ اخیتل صحیح نہ دی، ولی دلتہ پہ شرط دکیل سرہ دودہ عقدونہ جمع شول یو دمسلم الیہ اودہفہ دبائع ترمنخ بل دمسلم الیہ اورب السلام ترمنخ او قاعدہ دہ چہ کلہ پہ شرط دکیل دودہ عقدونہ سرہ جمع شی نودوہ خلہ پیمانہ کول ضروری دی یوخل بہ بائع پیمانہ کوی بل خل مشتری، چہ دلتہ داسی نہ دی شوی نو خکہ دانا جائز دی.

(۱۸) او کہ بیع سلم نہ وہ بلکہ قرض و و مثلاً یو چالہ بل خخہ یو گر غنم پہ قرض یو ورل بیا مقروض لہ بل چاخخہ یو گر غنم و اخیتل قرض خواہ تہ یی وویل چہ ماکوم غنم اخیتل دی ورشہ ہفہ قبض کرہ دخیل حق پہ وویل واخلہ قرض خواہ ہفہ قبض کرل یوی وویل نودا جائز دی ولی دلتہ دوی بیع نہ دی راغلی ولی قرض خواہ چہ کومہ قرضہ ور کرہ ہفہ دعاریہ و رکولو پہ معنی دی ہمد او جہ دہ چہ قرض پہ لفظ دعارہ سرہ منعقد کیڑی نودوہ خلہ پیمانہ کول ضروری نہ دی خکہ داجائز دی.

(۱۹) قولہ لوا مرہ بقبضہ لہ ای صخ لوا مرہ المسلم الیہ رب السلام الخ، یعنی کہ چیر تہ عقد سلم شوی وواو مسلم الیہ رب السلام تہ وویل چہ ورشہ اول زمالہ طرف خخہ غنم قبض کرہ بیایہ لہ خپل طرف خخہ قبض کرہ، ہفہ ہمداسی وکرل یعنی لومری یی دمسلم الیہ لپارہ پیمانہ کرل بیایہ دخیل خان لپارہ پیمانہ کرل نودا صورت جائز دی ولی پہ دی صورت کہ دودہ خلہ پیمانہ راغلہ نو خکہ داجائز دی.

(۲۰) واولو انزہ رب المسلم ان یکملہ فی طرفہ لقل و غز غائب لم یکن قبضاً (۲۱) بہ خلاف الفیہ (۲۲) واولو ان سئم ان یملی کر و یقبض الایۃ لفظیاً لایمکن ان یملی فی طرفہ غائب و غز غائب لم یکن قبضاً (۲۳) واولو ان یملی لندعی الزداع و التاجیل لا تقابل الوضف واخل (۲۵) وضح السلم و الاستصناع فی نحو خف و غنم و لم یملی (۲۶) واولو الخیار اذا زاء (۲۷) و للضایع بینه قبل ان یزاء (۲۸) و نوحلہ سلم

توجہ: او کہ امر و کر رب السلام مسلم الیہ تہ چہ داناپ کرہ زما پہ لونبی سرہ ہفہ ناپ کرل حال دا چہ دی غائب دی نودا قبض نہ کمل کیڑی، خلاف لہ مبیی نہ، او کہ یی سلم و کر منخہ یی و کرہ دیوہ گر پہ عوض او قبض یی کرہ منخہ بیا دوار و اقالہ و کرہ او منخہ مرہ شوہ یا ترا قالہ منخہ مرہ شوہ نو اقالہ باقی او صحیح پاتیرہ او پرہ باندی لازمی رہی قیمت دمنخی، اوددی عکس دی اخستل دمنخی پہ یو زروپی، او قول دردائہ

ددعوه کوونکي اودمودې دمدعی معتبر دی نه دوصف اومودې دنفی کوونکي اوصحیح دی سلم اوپه فرمایش جوړول په موزه، تال اوگل دانۍ، غوندي شيانو کې اوفرمایش ورکوونکي لره اختیار دی چې کله یې ووينې او جوړونکي لره اختیار شته دخرید وترلیدلو مخکې اوپه فرمایش دجوړولو، مؤجل صورت بيع سلم

.. ده

تشریح: (۲۰) که رب السلم مسلم الیه ته حکم وکړ چې مسلم فیه زما په لوبني کې ناپ کړه او مسلم الیه دهغه په نه موجودگي ناپ کړل دهغه په لوبني کې یې واخلول نو دا درې السلم دخپل حق قبض کول نه گټل کیږي ولی درې السلم حق په هغه قرض کې دی کوم چې دمسلم الیه پر ذمه واجب دی او قرض یو وصف دی چې درې السلم په لوبني کې اخلول یې ناممکن دی نور بې السلم چې دناپو لکوم حکم ورکړی دی هغه ددې شي ملک نه موندلی بلکې دمسلم الیه ملک یې ومونده نو درې السلم دا امر نه دی صحیح، داداسي دی ګواکي مسلم الیه درې السلم لوبنی په عاریه (خواست) راوړی دی اوپه هغه کې یې خپل ملک واخلول نو ظاهره ده چې دمسلم الیه درې السلم په لوبنی کې خپل شي اخلول درې السلم خپل حق وصولول نه شمارل کیږي.

(۲۱) البته په مطلق بيع کې دمیبعه دا حکم نه دی مثلاً یو چامتعین غنم واخیستل او بایع ته یې وویل، غنم وتله زما په دغه لوبني کې یې واچوه، بایع دمشتری په نه موجودگي کې داسی وکړل نو دا صحیح ده ولی په خالص اخیستوسره مشتری دغنمو مالک شوی دی نومشتری دخپل مملوک شي پخپل لوبني کې داچلولو حکم ورکړی دی اومشتری لره دخپل مملوک شي پخپل لوبنی کې داچلولو حکم صحیح دی نو بایع دمشتری له طرفه دمشتری دلوبنو کولو وکیل ګرځیدلی دی اولوبنی دمشتری دمملوک کیدو په وجه څرنگه چې حکم دمشتری په قبضه کې دی ځکه نو کوم غنم چې په هغه کې اخلول شوي دي هغه هم دمشتری په قبضه کې راځي نومشتری قابض شمارل کیږي همدا وجه ده چې دبایع غنم تلل کافی گټل کیږي دمشتری لپاره ددوباره تلولو حکم نشته ولی بایع په پیمانۀ کولو کې دمشتری له طرفه وکیل دی.

(۲۲) که یو چاد دراهمو او دنانیرو پر ځای مسلم الیه ته یوه منځه ورکړه په یوه پیمانۀ غنمو کې یې بيع سلم ورسره وکړه اومنځه یې مسلم الیه ته ورو سپارله بیا دواړو په بيع سلم کې له اقاله کولو وروسته بیا تر اقاله کولو مخکې منځه دمسلم الیه سره مړه شوه نو په هغه صورت کې چې تر اقاله کولو وروسته مړه شي اقاله پخپل ځای پاتېږي او تر اقاله کولو مخکې چې مړه شي اقاله صحیح کیږي ولی دا قاله دصحت مدار دمعقود علیه پریقاً، باندي دی اومعقود علیه په دواړو صورتو کې باقی دی ځکه چې په بيع سلم کې معقود علیه مسلم فیه دی چې دمنځی تر مرګ وروسته هم دمسلم الیه پر ذمه واجب دی نو اقاله ابتداءً یعنې دمنځی تر مړه کیدو مخکې صحیح ده اوبقاءً یعنې دمنځی له مرګ وروسته هم صحیح ده ولی بقاء تر ابتداءً آسانه ده، پس چې کله عقد فسخ شونو پر مسلم الیه باندی دمنځی قیمت لازمېږي ولی دمنځی د مړینې په وجه دی اوس دعين منځی له ردولو څخه عاجز شو.

(۲۳) اوددې عکس دی که چا دمطلق بيع په ذریعۀ (یعنې چې بيع سلم نه وي) دیوزرو یو په عوض کې منځه واخیسته یعنې که چا منځه په زرروپۍ واخیسته منځه چې مشري راوړه هلته مړه شوه بیا بایع

او مشري اقاله وکړه نو دا اقاله نه ده صحيح باطله ده ولی په دغه صورت کې معقود عليه منځه ده نوله مرگ وروسته محل دا اقاله نه ده په دي وجه اقاله په هر صورت باطله ده .

فائده: دلته څلور صورتونه جوړېږي: (۱) په بيع سلم کې يې دمنځی تر مرگ مخکې يا وروسته اقاله وکړه ددغه صورت حکم تير شو. (۲) د مطلق بيع په صورت کې يې دمنځی تر مرگ مخکې اقاله وکړه ددغه صورت حکم تير شو. (۳) په بيع المقايضه يعنې د بيع العروض بالعروض په صورت کې دا د عوضينو تر هلاکت وروسته يا مخکې يې اقاله وکړه نو اقاله صحيح ده، ولی په دي صورت کې له عوضينو څخه هريو معقود عليه دی نو د يوه عوض د بقاء په صورت کې هم اقاله صحيح ده (۴) د بيع صرف په صورت کې يې دا د عوضينو ياد د واره و عوضينو له هلاکت وروسته يا تر هلاکت مخکې اقاله وکړه نو په دغه صورت کې اقاله صحيح پاتېږي ولی په بيع صرف کې معقود عليه هغه حق دی چې له متعاقدينو څخه د هريو پر ذمه باندې واجب دی او هغه غير معين دی چې هلاکت يې متصور نه دی نو د عوضينو ياد يوه هلاکيدل دا اقاله د صحت مانع نه دی .

(۲۴) که په بيع سلم کې يو څوک په ردي شي کې د بيع کيدو دعوی کوي مثلاً مسلم اليه وايي چې ما د عقد په وخت کې د شرط لگولی دی چې مسلم في به ردي غنم وي، رب السلم وايي چې ما هيڅ شرط هم نه وولگولی، يا د ټاکلي مودې د متعين کيدو دعوی کوي مثلاً وايي چې ما د عقد په وخت کې د مسلم في به د سپارلو لپاره وخت مقرر کړی وو، او رب السلم وايي چې ما د مسلم في به د سپارلو لپاره هيڅ معلومه موده نه ده مقرر کړې، نو د مسلم اليه قول معتبرېږي ځکه چې هغه د مسلم د صحت مدعي دی ولی د مسلم في به د جديد يا ردي د بيانولو بغير يا د مودې بيانولو بغير بيع سلم نه ده صحيح، نو ظاهر حال دهغه موافق دی ولی مسلمان د حرام په وجه د عقد فاسد مياشت نه کوي اوله معلومې مودې او وصف بغير بيع سلم فاسد وي. هغه بل چې د مودې او وصف نفی کوي چې د مسلم مفسد دی نو دهغه قول ته اعتبار نه ورکول کېږي .

فائده: که متخاصمين دواړه پريو عقد باندې متفق وو او رب السلم د مودې له شرط څخه انکار وکړي نو په داسې صورت کې دامام صاحب رحمته الله عليه په نزد دهغه قول معتبر دی چې د عقد د صحت مدعي وي او د صاحبينور رحمهما الله په نزد د منکر قول معتبرېږي که څه هم دی د عقد د صحت منکرو وي . دامام صاحب رحمته الله عليه قول راجح دی لمانال الشيخ عبدالحکيم الشهد رحمته الله عليه : الراجح قول الامام كما يظهر من صنيع اکثر الشروح والفناوي وهو الاستحسان (هامش الهداية: ۱۰۱/۳)

فائده: د متعنت هغه څوک دی چې بل ته د ضرر رسولوپه غرض دخپل ځان لپاره د مفيد شي نه انکار وکړي او خصم هغه دی چې دخپل ځان لپاره د ضرر ناک شي نه انکار وکړي، قاعده داده چې د متعنت قول نه دی معتبر، يعنې که څوک د داسې شي انکار وکړي چې دده لپاره مفيد وي نو په اتفاق سره دهغه قول نه معتبرېږي مثلاً مسلم اليه وايي چې د عقد په وخت زما لپاره د مودې شرط نه دی لگول شوی او رب السلم وايي چې شرط لگول شوی وو، نو په موده کې د مسلم اليه فائده ده بيا هم انکار کوي نو د متعنت کيدوپه وجه د مسلم اليه قول نه دی معتبر .

(۲۵) دموزه، تال، گل دانی (ددو ولاستو والاد او سپني څخه جوړ کول لوبښ چې دزینت لپاره عام تور پر منبر باندې ښودل کیږي) وغیره په جوړولو کې بیع سلم جائزه ده، ولی د اشیان په وصف بیانولو سره منضبط کیږي نو ددغو شیانو په سپارلو کې د کومې شخړې درامنځ ته کیدو امکان نشته نو په دوی کې بیع سلم جائزه کیږي، همدارنگه د اشیان په کار ګیر باندې په فرمایش جوړل هم جائز دی ولی پر دې باندې د امت عملی اجماع ده که څه هم د قیاس تقاضا داده چې جائزه شي ولی دیوه شي په فرمایش د جوړولو په صورت کې میعه معدوم وي او د معدوم بیع نه ده جائزه.

(۲۶) قوله له الخيار اذا رآه ای اذا عمله الصانع للمستصنع خيار الرؤية یعنی له جوړولو وروسته چې کله مشتری هغه وويني نو ده لره اختیار شته که یې اخلي او که یې پرېږدي، ولی ده داسې شیان اخیستی دي چې ده لیدلې نه دي نو ځکه ده ته خيار رؤیه حاصل دی مګر کار ګر ته خيار رؤیه نه ورکول کیږي ولی کار ګر بائع دی او بائع لره خيار رؤیه نه وي، له امام ابو حنیفه رحمته الله څخه یو روایت دادی چې کار ګر ته هم خيار رؤیه حاصل دی ولی کار ګر چې مثلاً موزې جوړوي نو چمپه به پر یو کوي بیابه یې جوړوي او د چمپي په پر یو کولو کې د کار ګر تاوان دی نو له ځان څخه د تاوان د دفع کولو لپاره کار ګر ته داروا ده چې معامله پرېږدي.

فائده: د امام صاحب رحمته الله لومړی قول ظاهر الروایة او مفتی به دی یعنی کار ګر ته خيار رؤیه نه ورکول کیږي، البته مشتری ته خيار رؤیه شته ولی دوکه ورکول د کار ګر انوعادت ګرځیدلی دی، البته که کار ګر په دې صفت سره یوشی تیار کړي چې مشتری دهغه فرمایش ورکړي و نو بیا مشتری لره هم خيار رؤیه نشته. (انظر القول الرابع: ۸۱/۲)

فائده: د امام ابو یوسف رحمته الله په نزد مستصنع او صانع دواړو لره خيار رؤیت نشته، صانع لره ځکه نشته چې هغه بائع دی او بائع لره خيار رؤیت نه وي او مستصنع لره ځکه نشته چې په هغه کې د صانع تاوان دی ولی کله داسې هم کیدای شي چې مستصنع د خيار رؤیت په وجه عقد فسخ کړي نو د صانع جوړ کړای شوی بل څوک په قیمت مثل سره هم نه اخلي نو ظاهره ده چې په دې کې د صانع تاوان دی. (هدایه: ۱۰۲/۳)

(۲۷) او د مشتری تر لیدو مخکې بائع لره هم اختیار پر کار دی چې پرېل چا باندې یې خرڅولای شي ولی دغه شي چې تر څو پورې مستصنع (مشتری) اختیار نه کړي نه متعین کیږي نو د مشتری تر لیدو مخکې بائع ته دا جائزه ده چې پرېل چاپې خرڅ کړي، البته د مشتری له لیدو وروسته بائع لره دانه جائز کیږي چې دی هغه شي پر کوم بل چا باندې خرڅ کړي ولی د مشتری له لیدو وروسته داسې د مشتری لپاره متعین کیږي نو اوس یې پرېل چا باندې خرڅول نا جائز دی.

(۲۸) قوله ومو جله سلم، ای مؤجل الاستصناع سلم، یعنی د استصناع په صورت کې که یوشی جوړ کړي د ورکولو موده یې ټاکل شوې وه نو د امام صاحب رحمته الله په نزد دا بیع سلم ده ځکه نو په هغی کې د بیع سلم د ټولو شرطونو رعایت ضروري دی، د صاجینو رحمهما الله په نزد که ددې تعامل په خلکو کې و نو استصناع ده سلم نه دی ځکه استصناع او سلم د نوم او حکم دواړو په

اعتبار سره دوه مختلف عقد ونه دي، نو ديوه په نرم يادولو سره هغه بل نه منعقد كيږي، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دليل دادی چې دا عقد استصناع او بيع سلم دواړه كيدای شي اوله دغو دواړو څخه بيع سلم له هر دوول شېبې پرته په اجماع سره جائزه ده په داسی حال كې چې تعامل په استصناع كې يو قسم شبهه ده ولی دامام زفر رحمته الله عليه او امام شافعی رحمته الله عليه په هغه كې اختلاف دی نو دا پر بيع سلم باندي حمل كول اولی دی.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول را چي دی لهما قال العلامة الشافعي رحمته الله عليه: وله انه دين يحتمل السلم وجواز السلم باجماع لاشبهه له في تعاملهم الاستصناع نوع شبهة لكان الحمل على السلم أولى. (رد المحتار: ۳/۲۳۷)

باب المظفر لانت

داباب دمتفرقه مسائلو په بيان كې دی

دمصنفينو رحمهم الله دا عادت دی چې په تيرو بابونو كې دكومو مسائلو ذكر پراتي شي هغه مسائل دباب المتفرقات، يا (مسائل منثوره) يا (مسائل شتى) په عنوان سره بيانوي، دلته هم زموږ مصنف رحمته الله عليه دداسی څو مسائلو بيان كړی دی:

(۱) فَضَّحَ بَيْعَ الْكَلْبِ وَالْفَهْدِ وَالسَّاعِ وَالطَّيْرِ (۲) وَالذَّمَّ كَالْمُسْلِمِ فِي بَيْعِ غَيْرِ الْخَمْرِ وَالْخَزِيرِ (۳) وَلَوْ قَالَ بَعْدَ غَدَاةٍ مِنْ زَيْدٍ بَالِقٍ عَلَى أَنْ يَحْمِلَ لَكَ مَثَلِي بَوَى الْأَلْفَ فَاغْضَحَ بَالِقٍ وَظَلَّ الضَّعْفَانِ (۴) زَانِ زَاذِمِنَ النَّفَنِ فَلَا نَفَ عَلَى زَيْدٍ الْعَالَةِ عَلَى الضَّامِ (۵) وَوُطِئَ زَوْجُ الْمُسْتَرَةِ قُبُضَ (۶) لَا غَفْذَةَ.

توضیح: او صحیح ده بیع دسپی، پیرانگ، درند و اومارغانو، او ذمی دمسلمان په شان دی دشرابو او خنزیر نه علاوه دنورو شیانو په بیع كې، او كه یې وویل چې خرڅ كړه خپل مری پریزید باندې په یوزرو روپۍ په دي شرط چې زه ستا لپاره ضامن یم دسلورو پوله زرو بغیر نو هغه خرڅ كړ دا بیع صحیح ده په زرو كې او باطل دی ضامن كیدل، او كه یې دالفظ (من الثمن) زیات كړ نو بیا زرو روپۍ پریزید باندې كيږی اوسل پر ضامن باندي كيږي او داخیستل شوې منځې سره وطی كول دځاوند قبض دی نه یواځی دهغه عقد نكاح كول.

توضیح: (۱): دسپی، پیرانگ او ځناورو (مثلا لیوه، زمري وغیره) او دمارغانو بیع جائزه ده ولی له دوو څخه او ددوئ له چمرو څخه گټه اخیستل ممكن دی، امام ابو یوسف رحمته الله عليه فرمایې چې دخوړي سپي اوزمري (خوړی سپي هغه چې تعلیم نه قبلوی) بیع نه ده جائزه ولی خوړی سپي غیر منتفع به دی او دغیر گټور شي بیع ناجائزه ده، امام صاحب رحمته الله عليه فرمایې چې خوړی سپي كه څه هم دبنكار كولو قابل نه دی اما دكسبت پسو نو او دكور دحفاظت قابل خودی نو څوكه په دي وجه چې منتفع به دی دده بیع هم جائزه ده.

فائده: دامام ابو یوسف رحمته الله عليه قول احوط دی لهما قال العلامة الشافعي رحمته الله عليه: والحاصل ان المتون على جواز بيع ماسوی الخنزير مطلقا وصح السرخسي رحمته الله عليه التقييد بالمعلم منها. (رد المحتار: ۳/۲۴۹) وقال المفتي غلام قادر التعمالي: والاحوط في هذه المسئلة لزول

السرخسي يعني التقييد بالمعلم منها. (القول الرابع: ۲/۸۴)

فائده: دامام شافعی رحمته الله عليه په نزد مطلقا دسپی بیع ناجائزه ده، لحدیث اسی هريرة رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه و آله قال ان مهر البی و لمن الكلب و كسب العجماء من السحت (یعني درانیه بنیحي اجرت، دسپی روپۍ، دبنكر لگوونكي

گټه حرامه ده، امام شافعي رحمه الله ته جواب ورکړل شوی دی چې دا حدیث پر ابتداء اسلام باندې محمول دی یعنې په شروع د اسلام کې دسپي بيع ناجائزه وه وروسته دا حکم منسوخ شوولی له حضرت ابن عباس رضی الله عنه روایت دی: انه قال بیع الکلب الا کلب صید او ماشیه (یعنې نښی کریم ﷺ دسپي له بيع څخه منع فرمایلی ده پرته د ښکار د سپي یا د حفاظت دسپي له بيع).

(۲) ذمیان (هغه خلک چې په دار اسلام کې جزیه ورکوي کفار ذمیان ورته وایي) په خرید و فروخت کې د مسلمانانو په شان دي ولی ذمی هم مکلف دی او دخپل ځان د بقاء لپاره معاملاتو ته محتاج دی او د نبي کریم ﷺ فرمان دی چې: لا علمهم ان لهم بالفلسین و علیهم ما علی الفلمین (یعنې ذمیان خبر کړي چې دهغوئ لپاره هم هغه حقوق دي کوم چې د مسلمانانو لپاره دي او پر هغوئ باندې هغه ذمه واریانې دي کومې چې پر مسلمانانو باندې وي). البته دوه شیان لکه شراب او خنزیر په خاص ډول د ذمیانو لپاره حلال دي ولی دا دواړه د دوی په اعتقاد کې مالونه دي او موږ له داحکم دی چې دهغوئ عقیدې ته تعارض ونکړو نو د ذمیانو د شرابو عقد کول داسي دی لکه مسلمانان چې دانگور و د شیره عقد کوي او پر خنزیر باندې دهغوئ عقد داسي دی لکه مسلمانان چې پر بزه باندې عقد کوي.

(۳) صورت د مثلي دادی چې بائع غواړي خپل مریي په یوولس سوه روپۍ خرڅ کړي او مشتری په یوولس سوه باندې نه دی راضي بلکې په یوزرو روپۍ یې غواړي یا یو بل دریم څوک راغی هغه بائع ته وویل چې ته خپل مریي د یوزرو روپو په عوض پر مشتری باندې خرڅ کړه په دې شرط چې له هغو زرو روپو پرته د سلورو پوسټالپاړه زه ضامن یم، هغه دده په خبره مریي پر مشتری باندې خرڅ کړه نو دده په زرو روپۍ خرڅیدل صحیح دی له زرو پرته سل روپۍ هغه ته نه ورکولی کیږي او د دریم سري دده لپاره ضمانت باطل دی ولی داسل روپۍ ثمن نه دي بلکې دا ابتداء التزام د مال دی نو دا د مریي د خرڅولو رشوة دی چې حرام دی نو د ضامن د ضمانت نه دی صحیح ځکه به نو بائع خالص له مشتری څخه زرو روپۍ اخلي.

(۴) البته که چیرته هغه دریم سري په خپل قول کې دا اضافه وکړه چې ددې مریي له قیمت څخه له یوزرو روپو پرته د نورو سلورو پوزه ضامن یم یعنې (من الثمن) لفظيې اضافه کړ نو یا زرو روپۍ د مشتری پر ذمه کیږي او سل روپۍ دهغه ضامن پر ذمه لازمیږي ولی په دغه صورت کې دا اضافه په عین قیمت کې ده او په قیمت کې اضافه د بدل خلع په شان دا جنسی له جانب هم صحیح ده مگر شرط دادی چې ددغی اضافه او زیادت به بصورة او تسمیه مقابله وي یعنې اضافه کوونکی به په لفظ (من الثمن) سره تلفظ کوي او اضافه به په مقابله د میعه کې وي. څرنګه چې دا شرط په همدغه صورت کې موندل کیږي ځکه نو دا صورت جائز دی.

(۵) که چایوه منځه واخیسته او تر قبض کولو مخکې مشتری دهغې نکاح له بل چاسره وکړه نو دا نکاح صحیح ده ولی مشتری د خرید په وجه د منځې مالګه گرځي نو د منځې له چاسره د نکاح کولو ولایت مشتری ته حاصل دی بیا که چیرته د منځې خاوند له هغې سره صحبت وکړ نو د خاوند صحبت کول د مشتری له طرفه قبض ګڼل کیږي ولی خاوند له منځې سره پروطی کولو باندې مشتری مسلط کړی دی ځکه دهغه نسبت

ومشتري ته کيږي گواکي مشتري خپله له منځې سره وطی وکړه اوله منځې سره دمشتري په وطی کولو باندې دمشتري قبض ثابتيږي.

(۶) قوله لا عقدہ ای وان لم يظاهرا الزوج بعد النكاح فليس بمجرّد عقد زوج الامه المشتراة بقبض، يعنې که چیرته مشتري خالص دهغې نکاح له چاسره وکړه دخاوند له طرفه دوطی صدور نه دی راغلی نو خالص عقد نکاح دمشتري له طرفه قبض نه شمارل کيږي که څه هم دقياس تقاضا داده چې نفس عقد نکاح قبض شمار شي ولی عقد نکاح حکماً عیب دی اود حقیقه عیب دار کولو په صورت کې مشتري قابض گڼل کيږي نو دحکماً عیب دار کولو په صورت کې هم مشتري قابض گڼل کيږي، وجه داستحسان داده چې حقیقه عیب دار کولو په صورت کې دمشتري پردغه معيوبه منځه باندې غلبه حاصله وي او په همدې وجه سره دی پر هغې باندې قابض کيږي په داسې حال کې چې دحکماً عیب دار کيدو په صورت کې دمشتري پر منځه باندې غلبه نه وي حاصله نو دود او ترمنځ فرق دی یو پر بل باندې قیاسول صحیح نه دی.

(۷) ومن اشترى غداً الفأب فبرهن البائع على بيعه وغيته معروفاً لم ينع لدين البائع (۸) ولا يبيع لذيه (۹) ولو غاب أحد المشرّين فللمخاض دفع كل الثمن وقبضه وخبه حتى ينقذ شريكه (۱۰) ومن باع أمة بالف بمقابل ذب وإنه فيهما نصفان (۱۱) وإن قضى زبائغ خبيذ فهو لا يعلم وتلف فهو قضاء.

توجه: او که چامري واخيست او غائب شوي يا بائع گواهان ودرول دهغه پر خرڅولو باندې اود خريد ار دغايبیدو ځای معلوم وونو مري نه خرڅيږي دبائع دقرض لپاره که نه يا خرڅيدای شي دقرض لپاره، او که غائب شوله دوو مشتريانو څخه يو يې نود حاضر لپاره جائز دی ټولی پيسې ورکول او هغه شی قبض کول اود هغه ساتل تر هغه پوري چې دهغه شريک پيسی ادا کوي، او که چا خرڅه کړه منځه دسرو او پيسو ديوزر متقالبه عوض نودا دواړه نیم نیم کيږي او که يې ادا کړلې کوته روپۍ دجيدو روپو پر ځای او صاحب حق نه پوهيده او هغه تلف شوي نودا د ادا شيکی ده.

توضیح: (۷) که چا يو مري واخيست يا دمريې له قيمت ادا کولو اود هغه دقبض کولو نه مخکې چیرته غائب شوي بائع دهغه پر خرڅيدو او دمشتري پر غائب کيدو باندې گواهان وړاندې کړل په داسې حال کې چې دمشتري پته معلومه ده چې په فلان ځای کې مقيم دی نو دشمن عبد کوم قرض چې دبائع له طرفه دمشتري پر ذمه دی دهغه قرض په وجه حاکم هغه مري نه شي خرڅولای ولی په دي کې دغائب مشتري دحق فی العبد ابطال راځي په داسې حال کې چې بائع لره داممکنه ده چې خپله مشتري ته ورشي او خپل حق ترې نه وصول کړي.

(۸) قوله ولا يبيع لذيه ای وان لم يكن غيبته معروفة، يعنې که دمشتري هېڅ پته نه وه معلومه نو بيا دبائع په مطالبه سره حاکم وخت دغه مريې خرڅولای شي ولی په خرڅولو کې دطرفينو رعايت دی ولی بائع ته خپل حق رسيږي او دمريې له ضمان څخه بري کيږي او مشتري دمريې له نفقي څخه وژگار يږي.

فانده: بيا که يې مريې خرڅ کړله قيمت څخه دبائع دقرض له ادا کولو نه وروسته څه پيسی پاتی شوي نو دپيسی دمشتري لپاره ساتلی کيږي هر کله چې هغه راشي هغه ته ورکولی کيږي ولی دغه پيسې دمشتري

د حق یعنی مریې بدل دي، او که د مریې پسې د بائع له حق څخه لېشوي نو بائع به خپل حق له مشتري څخه دهغه له راتلو وروسته وصولوي. (الذالمختار علی هامش ردالمحتار: ۲۴۱/۴)

(۹) که د دو نفر په ګډه یوشی واخیست او دهغه له قیمت وړ کولونه مخکې له دوی نه یو یې چیرته غائب شو نو د طرفینو رحمهما الله په نزد دهغه موجود مشتري لره و د مړه اختیار شته چې ټول قیمت له خپل ځانه وړ کړي هغه شی خپله قبض کړي او تر څو پوري چې له خپل شریک څخه نیم قیمت وصول نه کړي میبعه له ځانه سره وساتي، دا ځکه چې حاضر مشتري د ټولو پیسوا د اکولوته مجبور دی ولی د عقد دیو والي په وجه بائع د ټولو پیسو د تر لاسه کولو پوري د مبیعې د منع کولو حق لري نو د مبیعه دخلاصون لپاره حاضر مشتري د شمن پر ادا کولو مجبور دی.

قائده: دامام ابو یوسف رحمه الله په نزد موجود مشتري د ټولو پیسو د ادا کولو وروسته هم د غائب پر حصه باندي قبضه نه شي کولای ولی د غائب د حصی په باره کې دی اجنبي (یعنې پردی) دی او اجنبي لره د بل د حصی قبضولو اختیار نه وي بیا څرنگه چې موجود مشتري د غائب له طرفه د اثن په ادا کولو کې متبرع دی نو ځکه د غائب مشتري له راتلو وروسته موجود مشتري له هغه څخه رجوع هم نه شی کولای ولی تبرع کوونکي لره له تبرع کولو وروسته رجوع اختیار نه وي.

قائده: د طرفینو رحمهما الله قول راجح دی لافال شارح التنویر: وان اشترى اثن شيئا وغاب واحد منهما للحاضر دفع كل ثمن وبجبر البائع على قبول الكل ودفع الكل للحاضر وله قبضه وحبه عن شريكه اذا حضر حتى ينقذ شريكه الثمن. (الذالمختار علی هامش ردالمحتار: ۲۴۲/۳) وهكذا رجعه قبلهما غير واحد حتى اكفى اكثر اصحاب المتن والشروح بقولهما، په خودغه مذکور حکم په هغو شيانو کې دی چې قابل د تقسیم نه وي لکه مریې او یو حیوان وغیره.

(۱۰) که چا خپله منځه د سرو او سپینو دیوزر متقالونو په عوض خرڅه کړه نو په دغه صورت کې د امثالونه دوي حصی کېږي پنځه سوه مثقاله د سرو او پنځه سوه د سپینو په مقابل کې راځی ولی ده مثقالونه سرو او سپینو ته یو ټول منسوب کړي دي نو ځکه یو پر بل باندي ترجیح نه لري او چې کله یو پر بل ترجیح نه لري نو دواړه نیم نیم و اجیبیږي.

(۱۱) که د یو چا پر دمه د بل چاسم د راهم ووهغه د دي درهمونو په عوض کې ناچله د راهم وړ کړل او اخستونکي ته د معلومه نه شوه چې درهمونه سم دي یا ناچله دي بیا دهغه له لاسه د ناچله د راهم ووتل یا یې مصرف کړل نو د ادا طرفینو رحمهما الله په نزد د مقروض له طرفه د ادایګي شمار له کېږي دهغه پر دمه مزید څه وړ کول واجب نه دي ولی ناچله درهمونه هم د قرض غوښتونکي د حق له جنس څخه دي همدا وجه ده چې که چیرته په بیع سلم کې د راس المال په ټول د سمو د رهمونو پر ځای ناچله درهمونه وړ کړي او بیا دواړه سره بیل شول بیا وروسته معلومه شوه چې د راهمونو ناچله و مګر هغه چشم پوشي و کړه خپل نقصان یې برداشت کړ نو دا جائزه ده حال دا چې که چیرته ناچله د راهم د سمو د رهمونو له جنس څخه نه وای نو دواړه راس المال کې تر قبض کولو مخکې د تصرف په وجه باید نا جائز وای نو معلومه شوه چې ناچله درهمونه هم د رهمونه دي نو په ناچله د رهمونو تر لاسه کولو سره هم حق حاصلیدل ثابتیږي له صفوا والي پرته دهغه بل هیڅ حق پاتې نه دی

اوصافو الی یو وصف دی او قاعده داده چې دیو شي مقابله دهغه له جنس سره وکړای شي نو وصف یې هیڅ قیمت نه لري او دکوم شي چې قیمت نه وي دهغه ضمان هم نه وي.

فائده: دامام ابو یوسف رحمۃ اللہ علیہ په زړه پورې مذكور صورت کې چې قرض غوښتونکي کوم ناچله دره مونږه مصرف کړي دي دهغه مثل دي قرضدار ته ورواپس کړي اوله هغه نه دي خپل سم دره مونږه واخلي ولی د قرض غوښتونکي حق لکه څرنګه چې په مقدار کې دی په وصف کې هم دی خو څرنګه چې تنهاد و وصف ضمان واچول ممکن نه دی ولی مخکې دا خبره ذکر شوه چې د شي مقابله چې کله له خپل جنس سره وي نو دهغه د وصف هیڅ قیمت نه وي او دکوم شي چې قیمت نه وي دهغه ضمان نه و اچیسې نو د قرض غوښتونکي د حق درعایت همداصورت دی چې قرض غوښتونکي ناچله دراهم واپس کړي له مقرروض څخه دي خپل سم دره مونږه واخلي، دامام ابو یوسف رحمۃ اللہ علیہ قول راجع دی لعافال ابن عابدین الشامي رحمۃ اللہ علیہ و قوله ما قیاس کما ذکره فخر الاسلام وغيره وظاهر تر جمیع قول ابی یوسف رحمۃ اللہ علیہ بحر (رد المحتار: ۲۳۳/۳)

(۱۲) وإن الفرج طبر أو باض أو نکس طبی یی أرض زجل فهو لمن أخذة (۱۳) ما یبطل بالشرط القابض ولا یصح تعلیفه بالشرط القابض البایع والقسمة والإجازة والإجازة أو الزجعة أو الصلح عن مال والإبراء عن الذین وغزل الزکیل والإعتکاف والغزاة وغزاة المغاملة والإقرار والوفد والتعکیم

توجه: که مارغه بچي وایستل یایې هګۍ واچولي یا هوسۍ دیو چاپه ځمکه کې اوسیده نو دا دهغه چادي چاچې واخیستل، کوم معاملات چې باطلیږي په شرط فاسد سره اوصحیح نه وي دهغو معلق کول د شرط فاسد سره هغه دادي: بیع، قسمت، اجاره، اجازت، رجعت، صلح له ماله، له قرض څخه بري کیدل، وکیل معزول کول، اعتکاف، مزارعت، معامله، اقرار، وقف او حکم (دریم، منځګړی) مقررول.

تشریح: (۱۲) که دچاپه ځمکه کې مارغه بچي وایستل یایې هګۍ واچولي یا دیو چاپه ځمکه کې هوسۍ اوسیده لیبابل چاد مارغه هګۍ یا بچي واخیستل یایې هوسۍ گیرکړه نو دا دنیوونکي دي دځمکي مالک دا حق نه لري چې دادعوه وکړي چې دازماپه ځمکه کې وونوزمادي ولی دامباح شیان دي او دمباحو شیانو حکم دادی چې دچالاس ته ورغلل دهغه دي.

فائده: دراتلونکو مسئلوتربیانو لومخکې دوي قاعدي پیژندل ضروري دي یوه داچې په کوم عقد کې مبادله دمال په مال وي هغه عقد په شروط فاسده و سره باطلیږي ولی روایت دی چې پیغمبر علیه السلام له بیع او شرط څخه منع فرمایلي ده او په کوم عقد کې چې مبادله دمال په غیرمال سره وي لکه نکاح، یاله قبیلې دتبرعات څخه وي هغه په شروط فاسده و سره نه باطلیږي وجه یې داده چې شروط فاسده له ربوا څخه دي ځکه ربوا داسي یوزیادت ته ویل کیږي چې له عوض څخه خالي وي او شرط فاسد هم داسی یوزاندشی دی چې عقد یې مقتضي نه دی نو په دي وجه چې خالي له عوض دی شرط فاسد په ربوا کې شمارل کیږي څرنګه چې ربوا په معاوضات غیرمالیه وکې نه متصور یږي لکه نکاح، طلاق علی مال وغیره همدارنګه په متبرعاتو کې هم نه متصور یږي ځکه نو په داسی شیانو کې خپله شرط باطلیږي، دوهمه قاعده داده چې له شرط محض سره تعلیق په تملیکاتو کې جائز نه دی البته کوم امور چې د اسقاطاتو له باب څخه دي مثلاً: طلاق

او عناق ياله قبيلې د اطلاقو څخه دي مثلامرېې ته اجازه وركول ياله قبيلې دولاياتو څخه دي مثلاقاضي او امير ټاكل نوداله شرط محض سره معلق كول صحيح دى .

(۱۳) معاملات پر دوه قسمه دي يوهغه چې په شرط فاسد سره باطلېږي او د هغو له شرط سره معلق كول صحيح نه دى دوهم هغه معاملات دي چې په شرط فاسد سره نه باطلېږي ، نو هغه معاملات چې په شرط فاسد سره باطلېږي او په شرط فاسد پورې معلق او مشروط كيداى نه شي هغه څوارلس شيان دي : ۱- بيع ، مثلاً څوك داسې ووايې چې زه خپل مړى په دې شرط پرزېد باندې خرڅوم چې هغه به يوه مياشت زما خدمت كوى نو په دغه شرط سره دا بيع باطلېږي ۲- تقسيم ، مثلاً د مړي پر نورو خلكو باندې قرض باندې و ووارثان تركه تقسيم كړي په دې شرط چې قرض به له دوى څخه د يوه لپاره وي او عين مال به د باقى ورته و لپاره وي ، نو دا تقسيم باطل دى ولې په تقسيم كې د مبادله د مال په مال معنى شته نو د بيع په شان په شرط فاسد سره باطلېږي ۳- اجاره ، مثلاً كور يې په اجاره وركړ او د شرط يې و لگاوه چې مستاجره د كور څښتن نه قرضه وركوي ۴- اجازت ، مثلاً يوه بيگانه شخص د يو چايوشى خرڅ كړي مالك يې وويل : زه د دې بيع اجازه وركوم په دې شرط چې هغه ماته قرضه راكړي نو دا اجازه د دغه شرط فاسد په وجه باطله ده ولې اجازه د بيع معنى بيع ده .

۵- رجعت ، رجعت په شرط فاسد سره نه باطلېږي البته په شرط سره معلق كول يې صحيح نه دى مثلاً يو چا خپلې منكو چې ته طلاق رجعى وركړ ييا يې وويل : زه دې ته رجوع كوم كه چيرته زېدراغى . ۶- صلح له ماله ، مثلاً ويې ويل د كوم مال چې ته پر ما باندې دعوه كوي له هغه څخه زه د مدعى به له جنس څخه پرته د بل مال په عوض له تاسره صلح كوم په دې شرط چې ته تريوه كاله پورې ما په دې سر اى كې پرېږدي نو دا صلح د دغه شرط فاسد په وجه باطل دى ولې صلح له ماله مبادله د مال په مال ده چې په شرط فاسد سره باطلېږي . ۷- له دين څخه بري كول ، له دين څخه بري كول معاوضه مالى نه ده ځكه نو په شرط فاسد سره نه باطلېږي البته په دې وجه چې د تسليم كاتوله قبيلې ده په شرط سره معلق كول يې صحيح نه دى مثلاً داسې ووايې زه تاله قرض څخه بري كوم كه زېد له سفر څخه راغى نو دا تعليق صحيح نه دى ۸- وكيل معزول كول ، د وكيل معزول كول څرنگه چې مالى معاوضه نه ده ځكه نو په شرط فاسد سره نه باطلېږي البته په شرط سره معلق كول يې صحيح نه دى مثلاً موكل وكيل ته وويل : زه تاه معزول كوم كه زېد له سفر څخه راغى نو دا تعليق صحيح نه دى . ۹- اعتكاف ، د علامه ابن نجيم رحمته الله عليه رايه داده چې تعليق بالشرط د اعتكاف لپاره مبطل نه دى كه چا وويل : لكه على اعتكاف شهران دخلت الدار ، بيا كور ته داخل شونو زموږ د ائمه و په نژدې پرده باندې اعتكاف لازم شونو د اعتكاف ذكر كول دلته صحيح نه دى .

۱۰- مزارعت ، مثلاً د ځمكې مالك وويل زه خپله ځمكه د زراعت (كښت) لپاره دركوم كه زېد له سفر نه راغى . ۱۱- معامله ، يعنې مساقيات مثلاً د باغ مالك چاته وويل زه خپلې درختې مساقاؤ دركوم كه چيرته زېد له سفر څخه راغى ۱۲- اقرار ، مثلاً چا وويل د فلانى زما پر ذمه زړوې دى كه چيرته باران و وريد يا هو اړا الوته . ۱۳- وقف ، مثلاً د سړاى مالك وويل : زه خپل سړاى فلان و فلان ته وقف كوم كه د الله تعالى رضا وه . ۱۴-

تحكيم، دوو كسانو چاته وويل كه فلان سړى له سفر څخه راغى نو ته به زموږ ترمنځ په هغه فلانى شخړه كې حكم يعنې فيصله كوونكى شي، نو دا تعليق صحيح نه دى ولي دا معنى صلح ده نو ځكه يې له شرط سره معلق كول صحيح نه دى، دامام محمد رحمته الله عليه په نزد د صورت جائز دى په داسى حال كې چې دامام ابو يوسف رحمته الله عليه به نزد صحيح نه دى.

فائده: دامام ابو يوسف رحمته الله عليه قول مفتى به دى لعلال شارح التنوير: التحكيم للايصح تعليقه ولاضافه عند التالى وعلیه الفتوى كما فی قضاء الخانية لال ابن عابدين رحمته الله عليه (قوله عند التالى) وعنده محمد بجز كالر كالة والامارة والقضاء بحر. (الفرامخترع الشامية: ۳/ ۲۵۸)

(۱۳) وَ مَا لَا يَبْلُغُ بِالْشُرْطِ الْغَايِدَ الْقَرْضَ وَالْهَبَ وَالْضَدَقَ وَالنَّكَاحَ وَالطَّلَاقَ وَالْخُلْعَ وَالْعَقْدَ وَالزَّهْنَ وَالْإِبْضَاعَ وَالْوَصِيَّةَ وَالشَّرْكَهَ وَالْمُضَازَنَةَ وَالْقَضَاءَ وَالْإِمَارَةَ وَالْكَفَالَةَ وَالْخَوَالِفَ وَالْكَافَّةَ وَالْإِقَالَةَ وَالْكِتَابَةَ إِذْنُ الْعَبْدِ لِلتَّجَارَةِ وَ دَعْوُ الْقَالِدِ لِلزَّخْلِ غَنَ ذِمَّ الْعَمْدِ وَالْخِزَاعَ وَ غَفَا ذِمَّةً وَ تَعْلِيْقُ الزَّهْنِ بِالْغَلَبِ أَوْ بِخِيَارِ الشَّرْطِ وَ غَزَلَ الْقَاضِي.

توجه: او كوم معاملات چې په شرط فاسدسره نه باطلېږي هغه دادي: قرض، هبه، صدقه، نكاح، طلاق، خلع، عتق، رهن، وصي، گړخول، وصيت كول، شركت، مضاربت، قاضي ټاكل، امير ټاكل، كفيل كيدل، حواله كول، وكالت كول، اقاله كول، مكاتبه كول، مريې ته د تجارت اجازه وركول، د ماشوم دعوى كول، له دم عمد او زخم څخه صلح كول، د ذمى جوړيدو عقد كول، او معلق كول د مبيعى واپس كيدل په عيب يا خيار شرط سره او قاضى معزول كول.

تشرېح: (۱۴) په مذكور عبارت كې مصنف رحمته الله عليه دوهم قسم معاملات ذكر كړي دي يعنې هغه معاملات چې په شرط فاسدسره نه باطلېږي بلكې خپله شرط باطلېږي دا ډول معاملات اووه ويشت دي: ۱- قرض، مثلاً چا بل ته وويل: زه تاته سل روپۍ قرض دركوم په دې شرط چې ته به يوه مياشت زما خدمت كوي نو دا شرط باطل دى ولي قرض وركول معاوضه مالي نه ده ۲- هبه، مثلاً يو چا بل چاته وويل: زه تاته د امنځه در هبه كوم په دې شرط چې دهغى حمل به زما وي، نو دا شرط باطل دى لما قلنا. ۳- صدقه، مثلاً يوه سړى بل ته وويل چې زه تاته صدقه دركوم په دې شرط چې ته به يوه هفته زما خدمت كوي ۴- نكاح، مثلاً يو سړى يوې ښځې ته وويل زه له تاسره نكاح كوم په دې شرط چې ستابه مهربانه وي نو دا شرط باطل دى.

۵- طلاق، مثلاً خاوند ښځې ته وويل زه تاته طلاق دركوم په دې شرط چې ته به له بل چاسره نكاح نه كوي. ۶- خلع، مثلاً يو سړى خپلې ميرمنې ته داسي ووايي زه له تاسره خلع كوم په دې شرط چې مالره به لس ورځې اختياروي ۷- عتق، مثلاً مالك خپل مريې ته وويل: زه تا آزادوم په دې شرط چې مالره به اختياروي ۸- رهن، مثلاً يو سړى بل ته وويل زه خپل مريې تاته رهن ږدم په دې شرط چې زه هغه څخه خدمت اخلم ۹- ايضاء، مثلاً يو سړى بل ته وويل زه تا خپل وصي گړخوم په دې شرط چې ته زما له لور سره نكاح وكړي. ۱۰- وصيت، مثلاً يو سړى بل ته وويل زه ستا لپاره دخپل په دريمه وصيت كوم په دې شرط چې فلان اجازه راكړي. ۱۱- شركت، مثلاً يو سړى بل ته وويل چې زه تا شريك كوم په دې شرط چې ته به ماته هديه راكوي ۱۲- مضاربت، مثلاً يو سړى بل ته وويل زه تاته زر روپۍ په نيمى مضاربت دركوم كه د فلان خوښه

و ۱۳- قضاء، مثلاً خلیفه دوخت چاته وویل: زه تادمکی مکرمی قاضی ټاکم په دي شرط چې ته به د همیشه لپاره نه معزول کیږي نو دا شرط باطل دی ۱۴- امارت، مثلاً خلیفه یو چاته وویل: زه تادشام امیر ټاکم په دي شرط چې ته به پر سوارۍ نه سوړیږي ۱۵- کفاله، مثلاً چاقرض غوښتونکي ته وویل: زه ستا دمقروض کفیل جوړیږم په دي شرط چې ته به ماته قرض را کوي ۱۶- حواله، مثلاً: زه تاته پر فلان باندي حواله درکوم په دي شرط چې ستا د حق دضائع کیدو په صورت کې به ته ماته رجوع نه کوي، نو دا حواله صحیح ده او شرط باطل دی.

۱۷- وکالت، مثلاً یو سړي بل ته وویل: زه ت او کیل گرځوم په دي شرط چې زما پر ذمه چې کوم ستا حق دی ته به ماله هغه څخه به ږي کوي نو وکالت صحیح دی او شرط باطل دی ۱۸- اقاله، مثلاً یو سړي بل ته وویل: زه د دي بیع اقاله کوم په دي شرط چې ته ماته قرضه را کړي ۱۹- کتابت، مثلاً مولی خپل مریې ته ووايي چې: زه تاپه زر وریږم. مکاتب کوم په دي شرط چې ته به له فلان سره معامله نه کوي یا دا چې ته به له ښار څخه وځي ۲۰- اذن فی التجارة، مثلاً مولی خپل مریې ته وویل: زه تاته د تجارت اجازه درکوم په دي شرط چې ته به تر یوې میاشتې یا یو کال پوري تجارت کوي یا دا چې دیو مخصوص قسم مال تجارت به کوي نو دا شرط باطل دی هغه ته هروخت او عامه اجازه کیږي.

۲۱- دعوة الولد، مثلاً مولی وویل: زه د ماشوم د نسب دعوی کوم په دي شرط چې هغه به زما وارث نه وي ۲۲- صلح له دم عمد څخه مثلاً د مقتول عمد او وارث له قاتل سره پریوښي باندي صلح کوي په دي شرط چې هغه به ده ته قرضه ورکوي یا به یوشی هدیه ورکوي نو صلح صحیح ده شرط باطل دی ۲۳- صلح له زخم څخه مثلاً څوک د داسي زخم څخه صلح کوي چې په هغه کې قصاص واجب دی خودا شرط لگوي چې هغه به ده ته یوشی هدیه ورکوي ۲۴- عقد الذمه، مثلاً یو کافر د مسلمانانوله امام سره د عقد ذمه کولو په وخت کې دا شرط لگوي چې دی به ټیکس داهانت په ډول نه ادا کوي لکه څرنګه چې هغه مشروع دی نو دا عقد صحیح او شرط باطل دی ۲۵- تعلیق الرد بالعیب، مثلاً مشتری بائع ته وویل: که ما په میبعه کې عیب پیدا کړ نو زه میبعه واپس کوم په دي شرط چې ته به هغه آزادوي نو دا شرط باطل دی ۲۶- تعلیق الرد بخیار شرط، مثلاً په بیع کې چې چالره خیيار شرط دی هغه وویل: زه دخپل خیيار شرط په وجه میبعه ردوم په دي شرط چې ته به هغه آزادوي نو دا شرط باطل دی ۲۷- عزل د قاضی، مثلاً خلیفه قاضی ته وویل: ماته معزول کړی یې که د فلاني خوښه وه نو دا مذکور ټول تصرفات صحیح دي مګر شرطونه یې باطل دي.

باب الصرف

د اباب د بیع صرف په بیان کې دی

د صرف لغوي معنی ده: ګرځیدل او منتقل کول، څرنګه چې د عقد صرف دواړو عوضونو لاس پر لاس ګرځیدل او منتقل کول ضروري دی ځکه نو د دغه عقد نوم (صرف) کیښودل شوی دی او د بیع الصرف اصطلاح

تعريف داسي شوی دی چې بيع صرف هغه دی چې پکي دواړه عوضونه دشمن له جنس څخه وي مثلاً سره زردسرو زروپه عوض سپين دسپينو په عوض خرڅول روپۍ. درو پوپه عوض خرڅول.

ددغه باب له ماقبل سره دمناسبت وجه داده چې مصنف رحمۃ اللہ علیہ بيع صرف له ټولو ييو عونه وروسته ځکه ذکر کړې ده چې په بيع صرف کې دواړه عوضونه شمن وي او په عقديع کې شمن دوصف قائم مقام وي او مبيعه داصل قائم مقام وي اوداصل ذکر مخکي اودوصف وروسته مناسب وي ځکه يې بيع صرف تر نورو ټولو ييو عودو وروسته ذکر کړې ده.

په بيع صرف کې تر افتراق بالابدان مخکي تقابض (يعنې دمتعاقدينوپر عوضينو باندې قبض) شرط دی او په هغه کې خیار صحيح نه دی او موده مقررول هم صحيح نه دی ولی داده امرونه دواجب قبض لپاره مفوت دي.

(۱) هربيع بعض الايمان بعض.

ترجمه: هغه خرڅول دي دبعضو روپو دنورو روپو په عوض

تشریح: (۱) په دغه عبارت کې مصنف رحمۃ اللہ علیہ بيع صرف تعريف کړی دی کوم چې پورته بيان شوی دی.

(۲) فلو تبحرنا سائر طائفتا من الطائفتين وان اختلفا فادفع صياغة (۳) والا شرط التقابض (۴) فلو ناع الذهب بالفضة مجاز ففصح ان تقابضافي المجلس (۵) ولا يبيع التصر في ثمن الضرب قبل قبضه فلو ناع دينا ز ابدراهم واشترى بهائو بالفسد بيع الغرب (۶) ولو با غامق طوي قيمة تكل الف بالدين وتقدم الثمن الفاهو ثمن الطوق وان اشترى اخابا بالدين الف فنقدوا الف نسبة فالتقدم الطوق

ترجمه: بيا که دواړه يو جنس وونو شرط يې برابر والی او عوضين قبض کول دی که څه هم دواړه مختلف وي په صاف والي او جوړښت کې که نه يواځي قبض شرط دی، بيا که يې خرڅ کړه سره زردسپينو په عوض په اټکل سره نو صحيح دی که يې دواړه په مجلس کې قبض کړل او صحيح نه دی تصرف کول ددعقد صرف په پيسو کې تر قبض کولو مخکي که يې خرڅ کړ دينا ز درهم په عوض او په هغه يې کپړه واخيسته نو دکپړي بيع فاسد يږي، او که يې خرڅه کړه منځه له غاړه کۍ. سره په دوه زره روپۍ دهر يوه قيمت زرو روپۍ دی اوله شمن څخه يې نقد ورکړي يوزر روپۍ. نودغه نقد دغاړه کۍ. شمن دي او که يې منځه واخيسته په دوه زره يوزر نقد او يوزر قرض نو هغه نقد دغاړه کۍ. شمن کيږي.

تشریح: (۲) يعنې که دواړه نقدين هم جنس وومثلاً يوسړی سره زردسرو زروپه عوض يا سپين زردسپينو زروپه عوض خرڅ کړي نو دا عقد په دوو شرطونو سره جائز دی يودا چې دواړه عوضين به سره برابر وي که څه هم په صاف والي او جوړښت کې مختلف وي په دي ډول چې له دواړو عوضينو څخه يو عوض زيات صاف وي او دوه د هغه په نسبت تر هغه په صاف والي کي کم وي يا يوه ډير ښه جوړ شوی وي او دوه مومره ښه نه وي جوړ شوی لفظ له عليه السلام: بيمهارو دپهاراء (يعنې دهغو جيد او ردي برابر دي) دوهم شرط دادی

چې په بيع صرف کې تر تفرق بالابدان مخکې عوضين قبض کړي لقوله عليه السلام: يذابها بعد (يعني لاس په لاس يې خرڅوي).

فائده: نن سبا د ميعادي چيک يوه طريقه رواج شوې ده مثلاً د پنځوس زره روپۍ چيک دی دوي اوونۍ وروسته قابل وصول دی نو مخکې تر وخت د هغه رقم د حاصلولو لپاره د چيک مالک په پنځه څلويښت زره روپۍ دغه چيک خرڅوي، خرڅوونکي ته هغه رقم په لاس ورځي خو تر وخت مخکې خريدار ته رقم وروسته په لاس ورځي خو په گټه سره، څرنګه چې دادبيع صرف صورت دی او په بيع صرف کې له دواړو طرفو څخه دور کوونکي عوضينو برابر والی هم ضروري دی او نقد هم په داسې حال کې چې دلته له يوه طرفه رقم زيات دی اوله بل طرفه کم دی اوله يوه طرفه ادائينګي نقد دی اوله بل طرفه قرض دی نو ځکه د اشان معامله قطعاً حرامه او پر سود مبنی ده او ددي پر ناجائز والی باندې د فقهاؤ اتفاق دی. (جديد فقهي مسائل ۱: ۴۱۴)

(۳) قوله والاشط القابض ای وان لم يتجاسبا بان باع ذهابضة شرط القابض دون التماثل، يعني که نقدین دواړه يو جنس نه وو مثلاً سره زرد سپينوپه عوض خرڅ کړي نو په دغه صورت کې يواځې د عوضينو قبض کول په مجلس کې واجب دی ځکه رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې سره زرد سپينوپه عوض خرڅيدلای شي خو لاس په لاس، د عوضينو ترمنځ برابري شرط نه ده يعني په عوضينو کې تفاضل (يعني د يوه کميدل د بل زياتيدل) جائز دی ولی تفاضل هغه وخت ناجائز دی چې عوضين له يوه جنس څخه وي.

(۴) پس که چاسره د سپينوپه عوض په اټکل سره خرڅ کړل سره اوسپين يې تول نکړل نو که په هغه مجلس کې بائع او مشتري دواړو پر عوضينو باندې قبضه وکړه نو بيا دادبيع صحيح ده ولی دادبيع صرف صورت دی نو په مجلس عقد کې پر عوضينو باندې د متعاقدينو قبض ضروري دی پاتی شوه د عوضينو ترمنځ برابري هغه په دي وجه چې دوئ مختلف الجنس دي ضروري نه دی نو دا اټکل په وجه که په عوضينو کې زياتوب او کمبوت وي هغه د عقد پر جواز باندې هيڅ اثر نه کوي.

(۵) تر قبض کولو مخکې په ثمن صرف کې تصرف کول ناجائز دی ولی په بيع صرف کې هر عوض من وجه مبيع دی او من وجه ثمن دی او په مبيع کې مخکې تر قبض تصرف کول جائز نه دی ځکه نو د عقد صرف په عوضينو کې مخکې تر قبض کولو تصرف کول جائز نه دی نو که چا يو دينار دڅو درهمو په عوض خرڅ کړ او تر اوسه يې درهمونه قبض کړي نه وو چې په هغويې کپړه واخيسته نو په ثمن صرف کې مخکې تر قبض د تصرف کولو په وجه د کپړي بيع فاسده ده.

(۶) که چا منځه سره له دغاړۍ په دوه زره مثقاله خرڅه کړه د هريوه (يعني منځې او غاړې) قيمت يې يوزر مثقال کښېښود او مشتري يوزر مثقال په دغه وخت کې ورکړل نو دا زر مثقاله د غاړې ګڼل کيږي چې بيع صحيح شی ولی د غاړې ګڼل، بيع، بيع صرف ده نو که د ازر مثقالونه د منځې قيمت وبلل شي نو د غاړې ګڼل، قيمت قرض کيږي، په داسې حال کې چې په بيع صرف کې د عوضينو قبض کول په مجلس کې ضروري دی د يوه عوض قرض کول جائز نه دی، همدارنګه که چا منځه سره د غاړې ګڼل، په دوه زره واخيسته چې

یوزرې نقدور کړي او یوزرې قرض کړي نو ددې بیع د صحیح کیدو لپاره د ضروری ده چې دغه نقدي روپۍ د غاړې کې قیمت شي ولې د غاړې کې په حق کې دایع صرف ده چې په هغې کې دیوه عوض قرض کول جائز نه دی نو مناسب داده چې نقدي د غاړې کې قیمت شمار شي چې عقد صحیح شي ولې دیوه عاقل، بالغ، مسلمان ظاهر حال د اتقاضاکوي چې دی لومړی واجب ادا کوي او په مجلس عقد کې د غاړې کې قیمت ادا کول واجب دی د منځني قیمت ادا کول په مجلس عقد کې واجب نه دی.

(۷) د امان باغ سنا جلیته ۸۳۰ پنځم ۱۰۰ نقد خسمین ۱۰۰۰ حقه ۱۰۰۰ لږ ۱۰۰۰ (۸) اوقال من ۱۰۰ (۹) ولوا فتر قلا قبضی غلی السیف ذونفان نخلض بلا ضرر ولا ابتلا.

توجه: او که یې خرڅه کړه داسې توره چې دهغې ګینه پنځوس درهمه قیمت لري په سل درهمه او پنځوس یې نقدور کړي نو دغه نقد د ګینې حصه کیږي که څه هم بیان یې نه وي کړی یا داسې وایې چې ددواړو له شموڅخه دي او که دواړه سره جلا شول له قبض بغیره نو بیع صحیح کیږي په توره کې نه په ګینه کې که چیرته توره او ګینه بلا ضرر سره جلا کیدای شوی که نه ددواړو بیع باطلیږي.

توضیح: (۷) که چا په زر یو بڼې توره د سلو درهمونو په عوض خرڅه کړه چې ګینه یې پنځوس درهمه قیمت درلود یا مشتری له شموڅخه پنځوس درهمه ادا کړل نو دایع جائزه ده او د اشوي پنځوس درهمه د ګینې شمن شمارل کیږي که څه هم مشتری دایان نه وي کړی چې دپنځوس درهمه د زیور عوض دی یا د توري یاد دواړو، ولې د زیور د شمن قبض کول واجب وو ځکه د مشتری ظاهر حال تقاضا هم داده چې هغه اول هغه ادا کړي دی چې دهغه د اثبات ګی په مجلس عقد کې دده پرمه واجب دی.

(۸) همدارنګه که مشتری تصریح وکړه چې دپنځوس درهم د توري اوزیور دواړو شمن دي نو په دغه صورت کې هم د ازیور شمن شمارل کیږي ولې د مسلمانانو امور تروس پوري پر جواز محمول کیږي او دلته د ادم ممکن دی چې له (شمنها) څخه زیور مراد کړي ولې تشیه ذکر کول واحد مرادول جائز دی کما فی قوله تعالی (للمتلفع منفع یهنا ینبایا خونهما) بیا چې کله ورسیدل ددو دریا بونو دیوځای کیدلو تر ځایه هیرې شو خپل ماهی (کب).

(نسیا) تشیه ده مګر هیریدونکی یو یعني یواځي حضرت یوشع علیه السلام دی، وقال تعالى: (فخرج بهنما اللؤلؤ والنرخان) راوځي له دغو دوو (دریا بونو) څخه ملغلري او مرجان). مِنْهُمَا، تشیه ده مګر له دي څخه یواځي ترش دریا ب مراد دی ولې ملغلري او مرجان یواځي له ترش دریا ب څخه وځي.

(۹) یعني که په مذکور صورت کې په مجلس کې د عوضینو تر قبض کولو مخکي متعاقدين سره جلا شول نو د زیور په حصه کې عقد باطلیږي ولې د زیور په حصه کې دایع صرف ده چې په هغې کې تر افتراق مخکي تقابض (د متعاقدينو قبضول) شرط دی بیا که چیرته داممکن وو چې زیور له توري څخه بغیر ضرر جلا کیدای شوی نو د توري بیع جائزه ګرځي ولې په دی صورت کې مبیعه بغیر ضرر سپارل ممکن دی او د زیور بیع باطلیږي لمانځه، او که زیور له توري سره داسې منبتي وو چې د زیور له توري څخه بغیر ضرر جلا کیدل ممکن نه وو نو د توري بیع هم باطلیږي ولې بغیر ضرر د مبیعی سپارل ممکن نه شو، نو د اداسی دی لیکه په پټ کې لیکدلي لرګي خرڅول.

نوڅرنگه چې په چټ کې لگیدلي لرگي بغیر ضرر نه سپارل کېږي ځکه نو د دواړو لرگو څرخول جائز نه دی.

(۱۰) اولوباع ائنه فضة وفضض بعض نموه و الفرافض ليعاقض والائنه مشترک بينهما (۱۱) وان استحق بعض الاائنه اخذ المشتري ما بقى بقسطه
اورده (۱۲) اولوباع قطعة نفرة فاستحق بعضها اخذ ما بقى بقسطه بالاخبار

توجه: او که یې څرخ کړل د سپینوزرولونسی اود هغه څه ثمن یې قبض کړي اودواړه سره جلا شول نویع صحیح ده په هغه کې چې قبض کړی یې دی اولونسی د دواړو سره مشترک دی او که نیم لوبنی دبل چا حق وگرځید نو مشتری دي واخلې باقی دهغی په ثمنوسره اویادی رد کړي او که یې څرخه کړه د زرو ټکړه بیا دبل چا حق وگرځید دهغه څه حصه نو وادي خلې هغه باقی دهغی په اندازه سره بلا اختیاره.

تشریح: (۱۰) که چا د سپینوزرولونسی څرخ کړ او بائع دهغه څه ثمن قبض کړي او څه یې نه دي قبض کړي بیا دواړه سره جلا شول نو پر څومره پیسو چې بائع قبضه کړي ده په هغه اندازه بیع صحیح شوه او چې څومره یې نه دي قبض کړي په هغه اندازه بیع باطلیږي مثلاً بائع نیم پیسې قبض کړي نو په نیم لوبنی کې بیع صحیح کیږي په باقی نیم کې باطلیږي ولی دا عقد صرف دی او په عقد صرف کې د بقاء جواز لپاره مخکې تر جلاکیدو د عوضینو قبضول شرط دی نو چې په څومره حصه کې شرط راغلی دی په هغی کې بیع صحیح کیږي او په څومره کې چې شرط نه دی راغلی په هغی کې عقد باطلیږي پاتی شوه دا خبره چې دیوې حصی فساد بلې حصی ته نه منعدي کیږي هغه په دي چې د افساد په ابتداء عقد کې نه دی راغلی بلکې د افساد وروسته پېښ شوی دی او عارضی فساد بقدر فسادوي اولونسی د متعدي نیوسره مشترک دی او په میبعه کې شرکت که څه هم عیب دی مگر دهغه په وجه مشتری ته د خیار فسخ حق نه ورکول کیږي ولی تفریق د صفة مشتری په فعل سره لازم شوی دی که ده مخکې تر جلاکیدو پوره ثمنی ادا کړي وای نو تفریق صفة نه لازمی دی نو د دي جرم په وجه هغه د خیار حق نه ورکول کیږي.

(۱۱) که دلونسی کوم بل مستحق (له مشتری او بائع نه علاوه دریم چا دلونسی مالک کیدو دعوی وکړه هغه یې ثابت نه کړه نو هغه ته مستحق ویل کیږي) پیدا شونو مشتری ته اختیار ورکول کیږي چې هغه ما بقی لوبنی دهغی حصی د ثمنو په عوض واخلې یا ما بقی هم رد کړي ولی شرکت عیب دی اود معیوب نوم مشتری ته د قبیلو لوړو د دواړو اختیاروي او څرنگه چې په دغه صورت کې په میبعه کې د شرکت عیب د مشتری په فعل سره نه دی لازم شوی ځکه نو مشتری ته د خیار فسخ حق ورکول کیږي.

(۱۲) که چایو ټکړه د سپینوزر و څرخه کړه بیا دهغی د څه حصی یو بل څوک مستحق پیدا شونو څومره حصه ټکړه چې د مشتری سره باقی ده مشتری دي هغه د ثمنو په عوض واخلې په خپله اندازه او مشتری له دما بقی ټکړې په باره کې پر بائع باندې در دواړو اختیار هم نشته ولی د زرو ټکړه یو داسې شی دی چې دهغی ټکړه کول تاوانی نه دی نو بلا شرکت دي مشتری خپله حصه جلا کړي بغیر ضرر دهغی مالک گرځیدای شي.

(۱۳) و صحيح در همين و دينار يزد و دينارين و گرو و شعير و شعير (۱۴) و احد عشر در همتا عشر و درهم دينار (۱۵) و درهم صحيح و درهمين غلبن بدر همتا صحيح و درهم علة (۱۶) و دينار عشر و علة و درهم دينار و نفاصا العشر و بالعشر

ترجمه: او صحيح ده بيع ددو و در همتا او يو و دينار ديو و درهم او ددو و دينار نو نو په عوض او يو و پيمانه غنم او اوريشي دهغو په دوه چنده او ديو و لسو و درهم نو نو په لسو و درهم يو و دينار په عوض او يو و صاف دوه ناچله در همتا ددو و صاف يو و ده ناچله درهم په عوض او يو و دينار و لسو و درهم نو نو په عوض چې دده پر دمه قرض دي ياد مطلق لسو په عوض او چې دينار و رکړي او مگر رکړي لس دلسو په عوض کې.

تشریح: (۱۳) که چادوه در همتا يو دينار ديو و درهم ددو و دينار نو نو په عوض خرش کړل نو زموږ په نزد دا بيع جائزه ده اوله دواړو څخه هر جنس دهغه خلاف عوض بلل کيږي يعنې دوه درهمه ددو و دينار نو نو عوض او يو درهم ديو و دينار عوض شمارل کيږي ولی ددي بيع دصحت همدا صورت دی ځکه نو عاقدينو لره پکار دی چې د عقد صحيح کيد لپاره عقد دغه صورت ته راوگرځوي ولی که دخلاف جنس طرف ته راونه گرځول شي بلکې هريو دخپل جنس مقابل و بلل شي نو سول لا زميږي ځکه په دي ډول دوه درهم ديو و درهم په عوض کې کيږي او دوه دينار ديو و دينار عوض چې له همدې څخه سول لا زميږي همدا رنگه يو گر (گر د کاف په ضمه سره په تشديد راوړه د شپيتو قفيز يو و پيمانه ده چې يو قفيز ددو و لس کاسي کيږي په دي ډول يو گر اووه سوه شل کاسي ۷۲۰ برابريږي) غنم او يو گر اوريشي ددو و گر غنمو او ددو و گر اوريشو په عوض خرڅول جائز دی او هريو په دخپل جنس خلاف عوض بلل کيږي. لما قلنا.

فائده: دامام شافعي رحمه الله او امام زفر رحمه الله په نزد مذکور صورت دريا په وجه ناجائز دی، او دا چې د جواز کوم صورت يې ښودل شوی دی چې هريو په دخپل جنس خلاف ته راگرځول کيږي دا نو ځکه صحيح نه دی چې په دي کې د عاقدينو د تصرف متغير کول لا زميږي ولی عاقدينو دوه درهمه يو دينار مجموعه ديو و درهم ددو و دينار نو نو مجموعه سره مقابل کړی دی او د عاقدينو د تصرف متغير کول ناجائز دی که څه هم د عاقدينو د تصرف صحيح کولو لپاره عقد متغير کړي. احتاف جواب وړکوي چې هريو دخپل جنس خلاف طرف ته په گرځولو کې د عقد متغير کول نه لا زميږي ولی د عقد اصلي حکم دادی چې دهر عاقد دکل په مقابله کې پر کل باندې ملکيت حاصل شي او دا په هغه صورت کې چې هريو دخپل جنس خلاف طرف ته وگرځوي هم حاصليږي. البته د عقد د وصف متغير کول لا زميږي ولی له عوضينو څخه د دي پرځای چې کل په عوض دکل و بلل شي دوه په عوض ددو و کې او يو په عوض ديو و کې مراد شوی دی نو دا د عقد متغير کول نه دی بلکې عقد له يو و وصف څخه (چې کل په عوض دکل) دی بل و وصف ته چې (هريو دخپل جنس خلاف طرف ته گرځول) متغير کول دی چې په دي کې هيڅ قباحث نشته.

فائده: صحيح خبره داده چې زموږ ددو و دينار او مانو په نزد دا ډول بيع صحيح ده مگر مکروه او حرامه ده ولی په دي کې د سود لپاره يو د حيله تراشل شوې ده لما قال الشيخ عبد الحکيم الشهد رحمه الله: و اما عندنا من الثلاثة فاجاز بمعنى انه صحيح لکنه مکروه و حراد لافه و صيلة و حيلة للربوا و اساله يصرح بالکراهة اعتقاداً و امانة على ذکر القاعدة الكلية الاجابة عن قريب (هاش الهدي ۱۰۴/۱)

فائده: دغې مسئلې ته نژدې د موجوده زمانې يوه مسئله ده يعنې د کمپنيو د شرکت د خريد و فروخت مسئله، خو لومړۍ دا پېژندل ضروري دی چې شېرڅه شی دی؟ شېر په اردو ژبه په حصه سره تعبير يږي او په عربي کې ورته سهم ويل کيږي. دا شېر په حقيقت کې د يوې کمپنۍ په منافعو کې د شېر د حامل د ملکيت د يوې متناسبې حصې نمائندگي کوي لهدا د کمپنۍ چې څومره عوائد او املاک دي د شېر د اخستلو په نتيجه کې زه په هغو ټولو کې د متناسبې حصې مالک وگرزېدم.

دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد د شېر خريد و فروخت جائز دی په دې شرط چې د شېر قيمت تر هغو نقدود او ديو نونيات وي چې د شېر په حصه کې راځي که يې قيمت تر هغو کم يا برابر وي يا جائز نه دی مثلاً د يوه شېر قيمت سل روپۍ دي او د يوه شېر په حصه کې د راتلونکو عروضو قيمت شپته روپۍ دي او باقي څلويښت روپۍ د نقدود او ديو نونو په مقابل کې دي اوس که چيرته هغه يو شېر په يو څلويښت روپۍ خرڅ کړای شي يا تر هغو په زيات قيمت خرڅ کړای شي نو د اصورت جائز دی ځکه چې څلويښت روپۍ خود نقدود او ديو نونو په مقابل کې کيږي او يوه روپۍ چې پاته ده د ټولو عروضو په مقابل کې کيږي مگر هغه شېر په څلويښت يا په نه د يرش روپۍ خرڅول ناجائز دی ځکه د څلويښت روپو خرڅولو په صورت کې د نقدود او ديو نونو په مقابل کې څلويښت روپۍ وصول شوې او باقي عروض خالي له عوض نه پاتېږي ځکه نو د اصورت جائز نه دی او که يې په نه د يرش روپۍ خرڅ کړ د اصورت په طريقه اولی ناجائز دی، ځکه چې د نقدود او ديو نونو تر منځ هم تماثل پاتی نه شول بلكې تفاضل راغی او عروض هم خالي له عوض څخه پاتی شول ځکه نو د اصورت هم جائز نه دی، نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد د شېر بيع هغه وخت جائز کيږي چې کله د شېر په حصه کې د راتلونکو نقدود او ديو نونو قيمت د شمن په مقابل کې کم وي او شمن د هغه په مقابل کې زيات وي. (تقرير ترمذی: ۱/۱۸۴)

(۱۴) قوله واحد عشر درهم بعشرة درهم و دينار، يعني که چا يو ولس درهم په عوض د لسو درهمو يوه دينار خرڅ کړل نو دا بيع جائز ده، لس درهم به د لسو درهمو په عوض شي او يو دينار د يوه درهم په عوض کيږي ولی د جواز عقد هم د اصورت دی او د عاقدينو ظاهر حال د همدې خبرې مقتضي دی چې هغوی به د جائز عقد ارتکاب کړی وي نه د عقد فاسد.

(۱۵) قوله درهم صحيح و درهمين غلتنين الخ اي صحیح درهم و درهمين غلتنين الخ غله بفتح الغين و تشديد اللام، د يوه درهم هغو اجزاؤ او وړو وړو وايې چې په وزن او ماليت کې د درهم برابر وي چې بيت المال رد کړی وي او تاجران يې قبلي لکه په دغه زمانه کې زموږ د روپيا نوانۍ لس پيسې پنځه پيسې وغيره، مگر بيت المال هم هغه د کوټه کيدو په وجه نه ردوي بلكې دوو والی په وجه يې ردوي ولی د وړو وړو حفاظت او شمارل مشکل وي، صورت د مسئلې دادی چې که چا دوه صحيح درهم يو غله درهم د دوو غله او يوه صحيح په عوض خرڅ کړل نو دا بيع جائز دی ولی د وزن او ماليت په اعتبار عوضين برابر دي البته په وصف کې فرق دی چې درهم تر وړو اجزاؤ عمد وي مگر څرنگه چې په وصف کې برابر والی شرط نه دی ځکه نو دا عقد صحيح دی.

(۱۶) قوله ودينار بعشرة عليه اي مخ بيع دينار بعشرة عليه، يعنى كه دچا پر بل چا باندي لس درهمه قرض ووييا قرضدار پر قرض غوښتونكي باندي دلسودر همونپه عوض كې يو دينار خرڅ كړه نو ددي دوه صورتونه دي: يو دا چې قرضدار خپل دينار د هغولسو درهمونوپه عوض خرڅ كړي چې پرده باندي دقرض غوښتونكي له طرفه واجب وو، دا صورت په اتفاق سره جائز دى ولى ددينار بيع دلسودر همونپه عوض بيع صرف ده او مخكې دا خبره تيره شوه چې په بيع صرف كې بدلين قبض كول لازم دى چې داكارشوى دى چې قرض خو لا دمخه قبض شوى دى او دينار اوس قبض شونود اعدا صحيح دى، دوهم صورت دادى چې قرضدار خپل دينار مطلقا دلسودر همونپه عوض خرڅ كړي يعنى ددينار بيع هغودر همونوته منسوب نه كړي كوم چې پر قرضدار باندي واجب دى بيا قرضدار قرض غوښتونكي ته دينار ور كړ او دواړه په رضامندي سره ددينار لمن يعنى لس درهم قرض يې له لسودر همونو سره مقاصه كړل يعنى ادل بدل يې وکړ او معامله يې برياږه كړه په دي ډول چې دقرضدار پر ذمه چې دقرض غوښتونكي كوم لس درهمونه وو هغه د هغولسو درهمونوپه بدل كې شو كوم چې دقرض غوښتونكي پر ذمه دقرضدار بيع دينار په وجه واجب شوي و نو نو دقياس تقاضا داده چې دا صورت جائز نه وای ولى دقرض غوښتونكي پر ذمه چې ددينار اخستلو په وجه لس درهم لازم شوي دي د هغو قبض كول په مجلس كې ضروري دى او دمقروض پر ذمه چې كوم لس درهم قرض دي د هغو قبض كول ضروري نه دى نو گو اكي دادوه مختلف الجنس شيان دي نو ددوئ ترمخ مقاصه بايد جائز نه وي ولى په مقاصه كې ددواړو شيانو ترمخ اتحاد جنس ضروري دى البته استحسانا دا صورت جائز دى ولى چې كله متعاقدينو مقاصه وکړه نو په دي ډول يې صحيح كول ممكن دى چې عقداول (يعنى ددينار او درهمو مطلقه ترمخ چې كوم عقد صرف شوى دى) فسخ كړاى شي او ددينار بيع د هغولسو درهمونو طرف ته منسوبه كړي كوم لس درهم چې دمقروض پر ذمه دقرض غوښتونكي له طرفه واجب دي بيا نو دالومړى صورت گړځي ځكه نور وادى.

(۱۷) (غالب الفضة والذهب لفة وذهب حتى لا يصح بيع الخالصة بهما ولا بيع بعضها ببعضها الا انساوا ونا (۱۸) ولا يصح الإمراض بهما الا ونا (۱۹) وغالب الفش ليس في حكم الذاهم والذائير لفسخ بيعها ببعضها متفاضلا.

توجه: اوپه كومو شيانو كې چې سره او سپين غالب وي هغه دسرو او سپينو له جملې څخه شمارل كيږي حتى چې صحيح نه دده خالص بيع د هغو دوو په عوض او نه بيع د هغو د بعض د بعض په عوض مگر كه داسي كه بريا ورو دوزن په اعتبار سره او صحيح نه دى قرض اخيستل د هغو په عوض مگر په وزن سره اوپه كومو كې چې غش غالب وي هغه ددرهمونو او دنانيروپه حكم كې نه دي نو صحيح ده بيع د هغو له خپل جنس سره په زيات او كموت سره.

تشریح: (۱۷) كه په دراهمو كې سپين غالب وونودغه درهمونه دخالصو سپينو زروپه حكم كې دي په دي ډول كه چيرته په دنانيرو كې سره زر غالب وونود دنانير دخالصو سروزروپه حكم كې دي نو ځكه خالص سره او سپين ددواړو لسرو او سپينو په عوض خرڅول ناجائز دى مگر دا چې دواړه په وزن كې سره بريا بروي لكه دخالص سرو او سپينو حكم، همدارنگه هغه دخپل جنس په عوض خرڅول

هم ناجائز دی مگر دا چې دواړه په وزن کې سره برابر وي ولی په کمبوت او زیادت کې سو دلازمېرې

(۱۸) همدارنگه د درهمونو او دینارونو قرض اخیستل هم صحیح نه دی مگر دا چې هریو وزن کرې

بیایې

واخلي ولی له غش درلودلو سره سره دا ډول دراهم او دنانیر سره اوسپنې شمارل کېږي او سره اوسپنې خو وزني
شان دي دهغو قرض اخیستل یوازې د وزن په اعتبار سره جائز کېږي د کيل په اعتبار نه دي جائز.

(۱۹) قوله و غالب الغش ليس في حكم الخ ای الدراهم والدنانير التي غلب عليها الغش ليس في حكم الدراهم والدنانير، یعنی که
په دراهمو او دنانیرو کې غش غالب و نو د ادخال خاص دراهمو او دنانیرو په حکم کې نه دي بلکې د سامان په حکم
کې دي ولی اعتبار غالب لږ وي بیا که دا ډول دراهم او دنانیر پخپل جنس سره په کمبوت او زیادت سره خرڅ
کړای شي نو دایع جائزه ده هریو دهغه خلاف جنس ته منسوبیږي یعنی دیوه عوض غش دهغه بل عوض
د سپینوپه مقابله کې او دهغه سپین د دابل عوض د غش په مقابله کې شمارل کېږي ولی د دغه عقد صحیح
کیدو همد صورت دی که نه که چیرته هریو دهغه د جنس خلاف ته منسوب نه کړای شي نو سو دلازمېرې.

(۲۰) والتابع والاستفراض بماتروج وزناو عددا او بهما (۲۱) ولا يتعين بالتعيين لكونهما الامانا وتعين بالتعيين ان كانت لاتروج

(۲۲) والمساوي كغالب الفضة في التابع والاستفراض وفي الضرف كغالب الغش

توجه: او صحیح دی په دوی سره خرید و فروخت کول او قرض اخیستل (جائز دی) درواج مطابق په وزن سره
یا په شمیر سره یا په دواړو سره او متعین کېږي نه په متعین کیدو سره ولی دا دواړه ثمن دي او متعین کېږي په
متعین کیدو سره که مروج نه وو، او په کومو کې چې غش د اصل برابر وي هغه دهغو په شان دي په کومو کې چې
سپین غالب وي په خرید و فروخت کې او په قرض اخیستلو کې او په عقد صرف کې دهغو په شان دي په
کومو کې چې غش غالب وي.

تشریح: (۲۰) قوله والتابع والاستفراض بماتروج الخ ای صح التابع والاستفراض بماتروج، یعنی په دا ډول
دراهمو او دنانیرو چې غش پري غالب وي خرید و فروخت کول قرض اخیستل درواج مطابق صحیح دی که په
تول سره رواج و ونوپه تول دي که د شمیر رواج و ونوپه شمیر سره که دواړه رواج و ونوپه دواړو طریقو سره
جائز دی ولی چیرته چې نص نه وي هلته رواج ته اعتبار ورکول کېږي.

(۲۱) او د سرو اوسپنې داسې دنانیر او دراهم (پر کومو باندې چې غش غالب وي) چې ترکومه چیرته
هم رواج وي نو هغه په دي وجه چې د اثمان له قبیلې څخه دي په متعین کولو سره نه متعین کېږي او که چیرته هم
رواج نه و ونوپا په متعین کولو سره متعین کېږي ولی بیا د نه رواج په وجه له ثمن څخه نه شمارل کېږي بلکې
د سامان له قبیلې څخه دي نو ځکه په متعین کولو سره متعین کېږي.

فائده: د مذکور درهمونو او دنانیرو د متعین کیدو او نه کیدو مطلب دا دی چې که دا ډول دراهم د مشري په
لاس کې وي یا شاع هغه ته اشاره وکړه وي ویل چې د دغو دراهمو په عوض خپل د سامان پرتا باندې خرڅوم نو که

دادراهم رواج وونود بائع په اشاره سره هغه نه متعین کيږي يعنې که د مشتری له لاسه هغه دراهم هلاک شول نو مشتری د هغو په بدله کې نور داډول دراهم ورکولای شي او که د هغو رواج ختم شوی وونوپه متعین کيدوسره متعین کيږي نو د هغو د هلاکيدو په صورت کې مشتری له هغو څخه علاوه نه شي ورکولای.

(۲۲) او که سپين او غش ياسره او غش سره برابر وونود خريد او فروخت او قرض اخيستلو په باره کې داد هغو دراهمو او دنانيرو په حکم کې دي په کومو کې چې سپين اوسره غالب وي نوله وزن بغير په هغو سره خريد و فروخت کول يا قرض ورکول جائز نه دی ولی داډول دراهم او دنانير شمن دي چې په متعین کيدوسره نه متعین کيږي نو په وزن کولو سره د هغو مقدار متعین کول ضروري دی او په بيع صرف کې داد هغو دراهمو په شان دي پر کومو چې غش غالب وي يعنې هغه دخپل په مقابل کې په کمبوت اوزيادت سره خرڅول جائز دی ولی داگواکي دوه شيان دي سپين او غش نو هر يو خلاف جنس ته په گرځيدوسره عقد صحيح کيږي او د دواړو عوضينو په هغه مجلس کې قبض کول شرط دی ولی په دواړو عوضينو کې د سپينو زرو په وجه دا بيع صرف ده او په بيع صرف کې د عوضينو قبض کول په مجلس عقد کې ضروري دی لکه چې مخکې تير شول.

فائده: د نوب په باره کې زموږ په نزد د هغو علماء کرامو خبره صحيح ده کومو چې نوب شمن اصطلاحې گڼلې دي چې پر هغه د فلوس ناقفه احکام جاري کيږي او هغه دادی چې د فلوس پخپل منځ کې تبادلې په تفاضل سره جائز نه ده نه علی المفتی به فی هذا الزمان سد الباب الربا هو قول الامام محمد الشيباني رحمته الله. البته که دانوب مختلف الجنس وي لکه پاکستانی روپی او سعودي ريال نو بيا د دوی ترمنځ د تبادلې په وخت تفاضل جائز دی او څرنگه چې دا کیلی او زني هم نه دی بلکې عددي دی ځکه نو قرض يې هم حرام نه دی ولی قرض هغه وخت حرام يږي چې کله له قدر او جنس څخه يو وصف پيداشی او چیرته چې قدر او جنس دواړه نه وي هلته پور نه حرام يږي له همدې څخه د حوالې مسئله هم راووته هغه دا چې مثلاً یو سړی په سعودي عرب کې دی هغه بل چاته وویل چې زه تاته دومره ريالونه درکوم د هغو په عوض ته دومره پاکستانی روپی په کراچي بنار کې فلان ته ورورسوه دي ته په اوسنۍ زمانه کې د حوالې کاروبار وایې دا کاروبار جائز دی خو څرنگه چې دا کاروبار د سود حاصلولو حيله جوړ يږي ځکه نو په قیمت مثل سره جائزه ده تر قیمت مثل زیاته نه ده جائزه که نه د سود دروازه پرانیستله کيږي مثلاً دیوه ريال قیمت اته روپی دي مایو چاته لس ريال له ورکړل او هغه ته مې وویل چې ته به یوه میاشت وروسته ماته سل پاکستانی روپی راځوي نو څرنگه چې د لسو ريالونو قیمت مثل ۸۰ تیارو روپی جوړيدې اوزه له هغه څخه سل روپی وصولوم نو دا یو قسم سود شو که دا جائز وبلل شي نو بیا چې د سود د لین دین خلک دي هغوی په دي ذریعه سره سود حاصلوي ځکه نو تفاضل که څه هم جائز دی مگر په قیمت مثل سره کیدل يې ضروري دی دایو موقف دی چې تراوسه حق بلل کيږي والله سبحانه اعلم (تقریر نمزی ۱۴۶/۱ یتغیر)

(۲۳) (ولو اشتری به او بفلس باقفة شیئاً کس قبل لهغه بطل البیع (۲۳) وصح البیخ بالفلس الناقفة وان لم یعین وبالکساده لا حتی یعینها (۲۴) ولو کسدت الفلوس الفرض یجب رد مثلها.

توجه: او که یې واخیست د هغو درهمونو چې غش په گډه و په عوض یاد راوړاجي پیسوپه عوض یوشی یاد هغو رواج ختم شو د هغو ترور کولو مخکې نویع باطل يږي او صحیح ده بيع په راوړاجي پیسو که څه متعین

شوی نه وی او په ناچله پیسوسره نه ده صحیح ترڅو چې هغه متعین نه شي او که رواج ختم شود قرض
د پیسونو واجب دی دهغو مثل ردول.

تشریح: (۲۳) که چا د داول دره مونو یاد نانیو سره چې غش پکې گلو و یاد رواجي پیسوپه عوض یو سامان
واخیست یا بائع ته تر ورکولو د دغور دره مونو رواج ختم شوی یعنی خلکو د هغو معامله کول پرېښوده نو دامام
ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د ابع باطل پیری ولی د دره مونو ثمن کیدل د خلکو په اصطلاح سره و و رواج د ختمیدو په
وجه د خلکو اصطلاح او د هغو ثمن والی پاتی نه شونو ببع بلا ثمن پاتی شوه او ببع بلا ثمن باطله ده.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله په نزد مذکور ببع نه باطل پیری بلکې پر مشترې باندي د هغو دراهمو قیمت
واجب پیری د صاحبینو رحمهما الله دلیل دادی چې مذکور عقد ببع صحیح شوی دی البته درواج د ختمیدو په
وجه د ثمنو تسلیمول متعذر شوی دی او د ثمنو تسلیم و د متعذر کیدو په وجه ببع نه فاسد پیری نو ځکه
د ثمنو قیمت ورکول واجب پیری ولی د هغو دراهمو ضمان دهمدي ببع په وجه واجب شوی دی که د ابع نه وی
شوی نو پر مشترې باندي به ضمان نه واجبیده نو ځکه قیمت هم هغه ببع دورځي واجب پیری او دامام محمد
رحمته الله علیه په نزد په کومه ورځ چې خلکو د هغو معامله پری ایښي ده په هغه ورځ چې د دغو دراهمو کوم قیمت
وو پر مشترې باندي هغه واجب پیری ولی ضمان له مغشوشه دراهمو څخه دهغی ورځی د قیمت طرف ته منتقل
شوی دی نو چې دکومی ورځی د قیمت
طرف ته ضمان منتقل شوی دی دهغی ورځی قیمت معتبر پیری.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله قول مفتی به دی کمالی الذر المختار و صحاحه بقیمة المبیع و به یفتی رفقا بالناس و بحر و حقائق
(الذره المختار علی هامش رد المحتار: ۲۶۹/۳)

(۲۴) په فلوس (د فلوس جمع ده یعنی پیسه، فلوس د پستلو او نورو شیانو څخه جوړ پیری) سره ببع جائزه
ده ولی فلوس مال دی چې مقدار او وصف یې معلوم دی او په مال معلوم القدر او وصف سره ببع جائزه ده، یابه
دغه فلوس د عقد په وخت یا رواج وي یا به یې رواج ختم شوی وي، که رواج و ونود دره مونو او دانیو په ډول
په ببع کې د هغو تعین کول ضروري نه دی بلکې د عقد په وخت د متعین شویو فلوس غیر (بدیل) هم ورکولای
شي او که په وخت د عقد نه و و رواج یعنی خلکو د هغو معامله پری ایښي وه نو متعین کول یې ضروري دی ولی
دا اوس سامان دی او په وخت د عقد کې د سامان متعین کول ضروري دی.

(۲۵) او که یې فلوس (د پستلو وغیره پیسې) د قرض په ډول ورکړي یا د هغو پیسو رواج ختم
شونو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د هغویو ډول پیسې قرض غوښتونکي ته ورواپس کول واجب دی ولی
قرض په منزله د عاریت دی نو د عین شي د واپس کولو مقتضي دی خو څرنگه چې عین شي باقی نه دی نو ځکه
دهغه مثل واپس کول ضروري دی.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله په نزد پر قرض دار باندي د دغو پیسو قیمت واجب دی ولی چې کله به
د غوپیو کې د ثمنیت وصف پاتی نه شونو چې څرنگه یې قبض کړي وي هغسې یې واپس کول ممکن نه دی

نویست واپس کول یې واجب دی بیاد امام ابو یوسف رحمته الله په نزد د قبضی دورخی قیمت به واپس کوي او دامام محمد رحمته الله په نزد چې په کومه ورځ یې رواج ختم شوی دی دهغې ورځې قیمت به ادا کوي.
فائده: د صاحبینو رحمهما الله قول راجح دی لمانی الذر المختار: واجب محمد فی متهایم الکساد و علیه الفتوی بزازیه ولی الزهر و ناخر صاحب الهدایه د لهما ظاهر فی اختیار قولهما قال ابن عابدین الشامی رحمته الله: ولی الفتح و قولهما نظر للمقرض من قوله لان فی رد المثل اضراؤه. (الذرع المختار مع الشامیه: ۲۷۰/۳)

(۲۱) (ولو اشترى شيئا بنصف درهم فلوس فتح (۲۷) ولو اعطى غيرنا درهمًا فقال اعطيني به نصف درهم لئلا ساؤ نصفًا الاية فتح.

توجه: او که یې واخیست یوشی په نصف درهم پیسوسره توصیح دی او که یې ورکړل صرف ته یو درهم او ورته و یې ویل چې ماته راکړه ددی په بدله کې د نصف درهم پیسې او نیم درهم په حبه کم توصیح دی.
تشریح: (۲۶) که چایوشی د نیم درهم پیسوپه عوض واخیست یعنی د دومره پیسوپه عوض یې واخیست څومره پیسې چې د نیم درهم په عوض خرڅیږی نو د فلوس د عدد د بیانولو بغیر دایع جائزه ده ولی دخلکو ترمنځ د امتعین دی چې د نیم درهم په عوض څومره پیسې خرڅیږی نو د فلوس د مقدار معلومولو په وجه د فلوس د عدد د بیانولو ضرورت نشته.

فائده: دامام زفر رحمته الله په نزد دایع جائزه نه ده ولی مشتری میبعه د فلوس په عوض اخیستی ده او فلوس له معدوداتو څخه دی او نیم درهم له موزوناتو څخه دی نو د نصف درهم ذکر د فلوس د عدد د بیانولو لپاره کفایت نه کوي نو دشمن د مجهول کیدو په وجه دایع جائزه نه ده امام زفر رحمته الله ته جواب ورکړای شوی دی چې د نصف درهم په عوض خرڅیدونکې فلوس معلوم دی موږ مسئله هم په همدې صورت کې فرض کړي ده چې خلکو ته د معلومه ده چې د نصف درهم په عوض څومره فلوس خرڅیږی نو دشمن مجهول نه دي ځکه نو دایع صحیح ده.

(۲۷) که چا و صرف ته یو درهم ورکړو ته وې ویل چې ماته ددغه درهم په عوض کې نصف درهم فلوس او په حبه (د دوو اوو ریشو برابر یو وزن دی) کم نصف درهم راکړه نو داپوره بیع جائزه ده ولی په دغه صورت کې مشتری دیوه درهم په مقابل کې د نصف درهم قیمت فلوس اوجه کم نصف درهم ذکر کړی دی نو د حبه کم نصف درهم عوض حبه کم نصف درهم کیږي چې هېڅ مانع نشته پکې ولی عوضین په مقدار کې سره برابري او د نصف درهم یوه حبه عوض فلوس کیږي او د درهمونو او فلوس ترمنځ څرنگه چې اختلاف جنس دی ځکه نو په هغو کې کمبوت او زیادت جائز دی.

کتاب الکفالة

د کتاب د ضامن کیدو په بیان کې دی

کفاله په لغت کې ضم یعنی یوځای کیدو ته وایي لال تعالی (و کفله از کرناای ضمه الی نفسه) او په شرع کې ضم ذمّة الی ذمّة بی الضمانه (یعنی یوه ذمه له بلې سره یوځای کول په مطالبه کې چې مطالبه بیاله کفیل او مکفول عنه دواړو څخه کیدلای شي) او ذمه یو داسی وصف شرعی دی چې دهغه په وجه د صاحب وصف لپاره ماله

او ما عليه اهليت ثابتېری وفسر ما لفر الاسلام بالنفس والرفقة التي لها عهد والمراد انها العهد في ذمته ای فی نفسه باعتبار عهدها من باب اطلاق الحال وارادة المحل.

مصنف رحمته الله کتاب الکفاله له کتاب بیوع وروسته څکه ذکر کړی دی چې دکفاله اوضمانت ضرورت عمومآله بیوع وروسته پښتېری ولی کله بائع له مشتري څخه مطمئن نه وي نو دضامن ضرورت پیدا کيږی چې هغه دمشتري له طرفه دشمن ضامن شي او کله مشتري له بائع څخه مطمئن نه وي نو دضامن ضرورت وي چې څوک دبائع له جانبه دمیعی کفیل شي.

دمقروض له خوا چې څوک ضامن شوی وي هغه ته مکفول عنه اواصيل وايي او ددائن (قرض غوښتونکي) له خوا چې څوک ضامن شوی وي هغه ته مکفول له وايي. ضامن او ملتزم ته کفیل او نفس یادی نه ته مکفول او مکفول به وايي.

(۱) هي ضم ذمته الى ذمته في الغطالية (۲) ونصح بالنفس وان تغذت (۳) بكفالت بنفسه وما غير عن الدين ومجزء شائع (۴) وبضمنته وعلى والي زاننا زعيم به وقيل به (۵) لا بانا ضامن لمعرفته.

توجه: هغه یو ځای کول دذمی دی له ذمه سره په مطالبه کې او صحیح دی کفالت دنفس که څه هم متعدی وي (او کفالت منعقد کيږی) په دي ویلو سره چې زه دده دذات کفیل شوم یا یوه داسي عضو بدن ذکر کړي چې په هغی سره دټول بدن تعبیر کيږی یا جزء شائع ذکر کړي او په دي ویلو سره هم چې ووايي: زه دده ضامن شوی یم یا دی زما پر ذمه دی یا زما پر غاړه دی یا زه دده ذمه وار یم یا زه دده کفیل یم نه په دي ویلو سره چې زه دده دپېژندلو ضامن یم.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله دکفاله شرعی تعریف داسي کړی دی چې په حق د مطالبه کې یوه ذمه له بلې سره یو ځای کولو ته کفالت وايي مثلاً پر زيد باندې دچالس روپۍ قرض وي بکړ قرض غوښتونکي ته وویل چې دالس روپۍ زه درکوم نو بکړ دزيد له ذمي سره خپله ذمه یو ځای کړه چې پخوا به قرض غوښتونکي یو ځای له زيد څخه مطالبه کولای شوای اوس له بکړ څخه هم مطالبه کولای شي.

کفاله (ضمانت) پر دوه قسمه دی: ۱- نمبر: کفاله بالنفس (دذات ضامن کیدل) ۲- نمبر: کفاله بالمال (دمال ضامن کیدل) دادواړه قسمه جائزه ده لاطلاق قوله عليه السلام: الزعيم غارم (یعنې کفیل ضامن دی) اوله مطلق ارشاد څخه دا ثابتېږی چې کفاله په خپلودو و قسمونو سره جائزه ده.

(۲) کفاله بالنفس جائزه ده که څه هم دیو سرې ډیر ضمانان وي دا مطلب به هغه صورت کې دی چې دتعددت ضمیر کفاله ته راجع وي او داهم جائز دی چې ضمیر دنفس طرفته راجع شي او مطلب یې دا وي چې کفاله جائزه ده که څه هم یو سړی دڅو کسانو کفیل وي.

فائده: دامام شافعی رحمته الله یو قول دادی چې کفاله بالنفس صحیح نه ده ولی په کفاله بالنفس کې کفیل دیو داسي شي التزام کوي چې دهغه پر سپار لودی قادر نه دی ولی کفیل خو پر نفس مکفول به باندې ولایت او قدرت حاصل نه دی. احناف جواب ورکوي چې دنبی کریم ص حدیث مبارک: الزعيم غره (یعنې کفیل ضامن دی) مطلق دی چې ورڅخه ثابت شې نه ده چې کفاله په خپلودو او و قسمونو سره مشروع ده. همدارنگه

د مکفول په دسپارلو کفیل ته دا ډول قدرت حاصل دی چې د قاضی د پولیسو په مرسته مکفول خپله د قاضی په مجلس کې حاضر ولای شي.

(۳) لوله به کفالت بنفسه ای تصخ الکفالة بقول الکفیل کفالت بنفسه، یعنی کفاله بالنفس په کومو الفاظو سره منعقده کیږي؟ نو په دې باره کې ضابطه داده چې په کومو الفاظو سره د انسان د ټول بدن تعبير کیږي که حقیقه وي لکه لفظ دنفس، جسد، روح یا عرفاوي لکه لفظ درقبه، وجه، رأس وغیره (مثلاً چا وویل چې زه د فلاني دخان کفیل یم، یا دهغه د غاري، یا روح، یا جسم یا سر یا دهغه د بدن کفیل یم) نو په دغو الفاظو سره کفاله منعقده کیږي همدارنگه که کفاله د جزء شائع (یعنې د جزء غیر معین) طرفته منسوبه کړي مثلاً وایې: زه د فلاني د نصف یا ثلث کفیل یم نو هم کفاله منعقده کیږي ولی یو نفس د کفاله په حق کې متجزی کیدای نه شي نو د جزء شائع ذکر کول داسې دی لکه د ټول بدن ذکر کول.

(۴) لوله وبضمته ای وتصخ بقوله ضمته، یعنی که کفیل وویل چې ضمته (زه دهغه ضامن شوی یم) نو هم کفاله منعقده کیږي ولی د کفاله د موجب صراحت و شوی یعنی په کفاله سره ضمانت واجبیږي او قاعده ده چې عقد موجب په تصریح سره منعقد کیږي همدارنگه که یې وویل: هو علی یاالی نو هم کفاله منعقده کیږي ولی لفظ د علی د التزام صیغه ده او په کفاله کې هم د مطالبی التزام وی ځکه نو په لفظ د علی سره منعقده کیږي او لفظ دالی په دغه موقع کې د علی په معنی ده نو دالی په لفظ سره هم منعقده کیږي همدارنگه که یې وویل: أنا به زعيم. زه دهغه ذمه و اړیم یا أنا کفیل به زه دهغه کفیل یم نو کفاله منعقده کیږي ولی زعيم او قبیل هم د کفیل په معنی دي.

(۵) قوله لا باناضامن الخ ای لاتصخ الکفالة بالنفس بقوله اناضامن لمعرفة فلان، یعنی که چا وویل: اناضامن لمعرفة فلان، زه د فلاني د پیژندلو ضامن یم نو په دغو الفاظو سره کفاله بالنفس نه منعقده کیږي ولی هغه په خپله دې خبره سره د معرفت التزام کړی دی نه د مطالبی یعنی هغه د التزام نه دی کړی چې مکفول له ما څخه د مکفول په د حاضرولو مطالبه کولای شي نو ځکه په دغه قول سره کفاله نه منعقده کیږي.

(۶) فان شرط تسليمه في وقت بعينه احضره اليه ان طلبه فان احضره والا احبسه الحاكم (ع) فان غاب امهله مدة ذغابه و انابه فان مضت ولم يحضره (۹) وان غاب ولم يعلم مكانه لا يظالب به (۹) لان سلفه بخت يقدّر المكفول له ان يخاصمه كمعصر ر (۱۰) ولو شر ط تسليمه في مجلس القاضي نسلفه لثقه.

توجه: که یې شرط کړي د مکفول عنه د تسليمولو معین وخت نو حاضر دي کړي په هغه وخت کې که مکفول له دهغه مطالبه وکړه بیا که یې هغه حاضر کړ خو فېها که نه قید دي کړي حاکم ضامن لره او که هغه غائب شو نو ضامن ته دې مهلت د تګ راتګ تر وخته ورکړل شي بیا که هغه موده تیره شوه او ضامن هغه حاضر نه کړ نو ضامن دې قید کړي او که هغه غائب شو او دهغه ځای معلوم نه و نو بیا دهغه مطالبه له ضامن څخه نه کیږي او که ضامن هغه حاضر کړ په داسې ځای کې چې هلته د مکفول له قدرت و وچې له هغه سره خصومت وکړي لکه په ښار کې نو ضامن بري کیږي او که یې شرط کړي دهغه تسليمولو په مجلس کې د قاضی نو هلته دي ورتليم کړي.

تشریح: (۶) که به کفاله بالنفس کې مکفول له په یوه معلوم وخت کې دمکفول عنه دسپارلو شرط ولگاوه نو پر کفیل باندې په هغه معلوم وخت کې دمکفول عنه سپارل لازمیږي چې کله مکفول له له کفیل څخه د هغه مطالبه په هغه وخت کې وکړي ولی د عقد کفاله په وخت کې کفیل په معلوم وخت کې دمکفول عنه د حاضریدو شرط قبول کړی و نو نواوس د هغه شرط پوره کیدل پرده لازمیږي بیا که کفیل په معلوم وخت کې مکفول عنه مکفول له ته ورو سپاره خودیره ښه، او کفیل بری کیږي ځکه هغه خپله ذمه واري پوره کړه او که کفیل مکفول عنه نه شو حاضر ولای نو حاکم دي کفیل قید کړي ولی هغه د داسي حق له ادا کولو څخه پاتی راغلی چې پرده باندې واجب دی یعنې دمکفول عنه په معلوم وخت کې سپارل، او شرعاً حبس او قید داسي خلکو لره دی چې د واجب حق له ادا کولو څخه پاتی راشي ولی داسي خلک په شریعت کې ظالم شمار کیږي.

(۷) او که مکفول عنه چیرته غائب شو نو حاکم دي مکفول عنه ته تر ور تللو او راتللو مهلت ورکړي ولی مذکور کفیل دمقروض مفلس په شان عاجز دی نو لکه څرنګه چې مفلس مقروض ته مهلت ورکول کیږي همدارنګه به ده ته هم مهلت ورکول کیږي بیا چې تر څومره پوري حاکم هغه ته مهلت ورکړی دی که چیرته په دغه موده کې ضامن ونه شو کولای چې مکفول عنه حاضر کړي نو بیا دي حاکم ضامن قید کړي ولی اوس هغه دیو داسي حق ادا کولو نه پاتی راغلی دی چې د هغه پر ذمه واجب دی.

(۸) او که مکفول عنه داسي غائب شوی وو چې د هغه ځای اودرک معلوم نه وو که مکفول له خپله د دې خبرې تصدیق وکړي چې واقعا هم دمکفول عنه ځای نه دی معلوم یا ضامن په ګواها نوسره د اثباته کړي نو په دغه صورت کې له ضامن څخه بالا جماع فی الحال هیڅ مطالبه نه کوله کیږي تر څو چې دمکفول عنه ځای نه وي معلوم شوی ولی په دغه صورت کې کفیل او مکفول له دواړه فی الحال دمکفول عنه له سپارلو څخه پر عاجز کیدو باندې متفق دي.

(۹) که کفیل مکفول عنه راوست په داسي ځای کې یې مکفول له ته حواله کړ چیرته چې مکفول له له هغه سره پر مخاصمه او محاکمه باندې قادر وو مثلاً د ښار په منځ کې ورته حواله کړ نو کفیل له کفالت څخه بری کیږي که مکفول له د اقبلي او که یې نه قبلوي ولی کفیل یو محل حاضرول پر خپل ځان لازم کړی وو، هغه دغه ذمه واري پوره کړه بیا که کفیل دمکفول له له مطالبې وروسته مکفول عنه هغه ته حواله کړ نو بیا کفیل بری کیږي که څه هم هغه دا ونه وایي چې زه په حکم د کفاله مکفول عنه تاته حواله کوم او که کفیل دمکفول له له مطالبې بغیر مکفول عنه هغه ته و سپاره نو بیا نه بری کیږي تر څو چې هغه دا ونه وایي چې زه په حکم د کفاله مکفول عنه تاته در سپارم.

(۱۰) او که یې دا شرط کړ چې کفیل به د قاضي په محکمه کې مکفول عنه و مکفول له ته سپاري نو د شرط مطابق یې په هغه محکمه کې سپارل لازم دی ولی خپله کفیل د دې التزام کړی دی چې د قاضي په محکمه کې به مکفول عنه و مکفول له ته ورسپاري نو اوس د هغه شرط پوره کول ضروري دی.

فایده: که کفیل مکفول عنه په بازار کې و مکفول له ته حواله کړ نو کفیل بری کیږي ولی په بازار کې خلک دمکفول له سره مرسته کوي چې مکفول عنه د قاضي مجلس ته حاضر کړي نو ځکه کفیل بری کیږي، مګر دامام

زفر رحمۃ اللہ علیہ پہ نزدنہ بری کیبری ولی نن سباخلک دمکفول له پرخای دمکفول عنه معاونت کوی اودهغه دخلاصولو کوشش کوی خکۀ نوترخو چہ مکفول عنه دقاضي مجلس ته حاضر اوونه سپاري کفیل نه بري کیبری لمالی الذر المختار (رولور طر تسلیمه فی مجلس القاضی سلمه لہ ولم یجز) تسلبه (فی غیره) به یغنی فی زماننا لنهاون الناس فی اعانة الحق. قال ابن عابدین رحمۃ اللہ علیہ (لو له به یغنی) و هو قول زفر رحمۃ اللہ علیہ وهذا حدی المسائل التي یغنی فیها بقول زفر (الذر المختار مع الشامية: ۲۹۶/۳) **فأئده**: کہ کفیل مکفول عنه په یوه ځنگل یا یوه کلي کې حواله کړنو کفیل نه بري کیبری ولی مکفول له په ځنگل او کلي کې پرمخا صمت باندي قادر نه دی ځکه په ځنگل او کلي کې هيڅ یو حاکم یا قاضي نه وي نو دمقصود دغه حاصلید وپه وجه کفیل نه بري کیبری لمالی الذر المختار: (و) بیا (بدلغه الی من کفل له حیث) ای فی موضع (یمن مخاصمة) قال ابن عابدین

رحمۃ اللہ علیہ: و احتز به عمالو سلمه فی بریة ازمواد (الذر المختار مع الشامية: ۲۸۶/۳)

(۱۱) و نَظَلَ بِمَوْتِ الْمَطْلُوبِ (۱۲) وَ الْكَيْفِ لَا الطَّالِبِ (۱۳) وَ بَرَى بِذَلْعِهِ إِلَيْهِ زَانٌ لَمْ يَنْقُلْ إِذَا ذَفَعَهُ إِلَيْكَ فَأَتَاهُ عَا (۱۴) وَ غَنِيْلِمُ الْمَطْلُوبِ نَفْسُ مِنْ كَفَالَتِهِ (۱۵) وَ غَنِيْلِمُ وَ كَيْلِ الْكَيْفِ وَ زَوْنُولِهِ.

توجه: او کفالت باطلیری دمطلوب او کفیل په مړینه سره نه دطالب په مرگ سره او بری کیبری دهغه په حواله کولو سره دمکفول له ته که څه هم دانه ورته وایې چې کله زه مکفول عنه تاته حواله کړم نو زه بري کیږم، او خپله دمکفول عنه دحاضریدو دهغه له کفالت څخه اود کفیل دوکیل اودهغه دقاصده تسلیمولو سره.

تشریح: (۱۱) که چیرته مکفول عنه مړشونو کفالت باطلیری ولی په دي وخت کې کفیل دهغه له حاضرولو څخه عاجز شو اود کفیل دعجز په صورت کې کفاله ساقطیږي، همدارنگه دمکفول عنه دمرگ په صورت کې خپل دمکفول عنه حاضریدل ساقطیږي نو دکفیل څخه په طریقه اولی سره حاضرول دهغه ساقطیږي.

(۱۲) لو له و الکفیل ای ربطل الکفالة بموت الکفیل ایضا، یعنې که کفیل مړشونو کفالت باطلیری ولی خپله کفیل دهغه دحاضریدو څخه عاجز شو او ورته دهغه قائم مقام نه شی کیدای اود کفیل مال هم دا کار نه شي کولای ولی مال دهغه واجب (یعنې دمکفول عنه حاضریدل) دادا کولونه اصله صلاحیت لري اونه نیابۀ، اصله خوږی ځکه نه لري چې کفیل دمال التزام نه دی کړي بلکې دمکفول عنه دحاضرولو التزام یې کړی وو، او نیابۀ ځکه چې مال دنفس قائم مقام نه وي، او که طالب یعنې مکفول له مړشونو کفاله نه باطلیری ولی دمطالبه په حق کې دهغه وصي دهغه قائم مقام دی که وصي نه و نو دهغه ورته دهغه قائم مقام کیږي.

(۱۳) او که کفیل مکفول عنه و مکفول له ته ورو سپاره نو کفیل له کفالت څخه بري کیږي که څه هم هغه دضامن کیدو په وخت کې دانه یې ورته ويلي چې کله زه تاته مکفول عنه درتسلیم کړم نو زه به بري کیږم، ولی په کفاله بالنفس کې دتسلیمولو او سپارولو موجب همدای چې کله کفیل مکفول عنه و سپاري نو دی له کفاله څخه بري کیږي که څه هم دی په موجب تصریح ونکړي اودلته څرنگه چې کفیل مکفول عنه سپارلی دی نو ځکه دکفیل بري کیدل هم ثابتیږي.

(۱۴) قوله وبسليم المطلوب نفسه من كفالة اى وبى الكفيل من الكفالة بسليم المطلوب نفسه من كفالته، يعنى كه چيرته مكفول عنه خپله حاضر شي بياهم كفيل له ضمانت څخه بري كيږي ولى له مكفول به سره خپله د خصوصت مطالبه ده نودهغه د خصوصت د دفع كولو ولايت هم حاصل دى بيا چې كله هغه خپل ځان و سپاره نو د كفيل د طرف څخه خصوصت ليري شو او سپارنه صحيح شوه، مگر شرط دادى چې مكفول عنه د دې خبرې تصريح وكړي چې زه خپل ځان د كفيل له طرفه سپارم ولى پر مكفول عنه باندي ځان سپارل په دوه جهته واجب دى له خپله طرفه او د كفيل له طرفه نو تر څو چې هغه د دې تصريح ونه كړي چې زه خپل ځان د كفيل له طرفه سپارم تر هغه پوري د سپارل د كفيل له طرفه نه شمارل كيږي او كفيل نه بري كيږي.

(۱۵) قوله وبسليم وكل الكفيل ورسوله اى وبى الكفيل من الكفالة بسليم وكل الكفيل المكفول عنه الى المكفول له، يعنى كه د كفيل و كليل ياد هغه قاصد دهغه له طرفه مكفول عنه حاضر كړي نو بياهم كفيل بري كيږي ولى د كفيل و كليل او قاصد دهغه قائم مقام دى نو ځكه دهغوئ سپارل د كفيل سپارل شمارل كيږي.

(۱۶) فلان قال ان لم ينفذ ابى به غدا فلم ينفذ ابى به اذ غايت المطلوب ضمن المال (۱۷) ومن ادعى على آخر مائة دينار فقال له زجل ان لم يوف به غدا فعليه المائة فلم يوف به غدا فعليه المائة (۱۸) ولا يخبز على الكفالة بالنفس فى جدر فود (۱۹) ولا يخبز فيها حتى يشهد شاهدان ان غدا.

توضیح: كه كفيل وويل چې كه ما سبا ته هغه حاضر نه كړ اى شونو زه دهغه څه ضامن يم چې دده پر دمه دي بيا يې هغه حاضر نه كړ او يا مطلوب (مكفول عنه) مړ شو نو د مال ضامن گرزى او كه چا د عوه و كړه پر يل باندي د سلو دينارو توبل سړي هغه ته وويل چې كه چيرته مادي سبا حاضر نه كړ اى شونو دغه سل روپۍ پر مادي، بيا يې هغه حاضر نه كړ سبا ورځ نو دغه سل روپۍ پرده كيږي او نه مجبور كيږي پر كفالت بالنفس په حد او قصاص كې او نه قيد كيږي په دغو دوو كې تر هغه چې دوه گواهان گواهي وركړي يا يوه عادل سړى گواهي وركړي.

توضیح: (۱۶) كه يو څوك د بل چا د نفس و كليل شووې ويل كه چيرته سبا ما مكفول به حاضر نه كړ اى شونو پر مكفول به چې څه واجب دي (يعنې زر روپۍ) نوزه دهغه ضامن يم، اتفاقا داسي وشول چې كفيل سبا ورځ مكفول به حاضر نه كړ اى شوي ما مكفول عنه مړ شو نو كفيل و مكفول له ته د يو زر روپۍ ضامن گرزى ولى د مال د ضامن كيدو شرط د مكفول به نه حاضرول دى څرنگه چې دا شرط پر ځاى شوى دى ځكه نو پر كفيل باندي مال واجبېږي.

فائدة: مگر بياهم له كفاله بالنفس څخه نه بري كيږي ولى هغه له كفاله بالنفس سره كفاله بالمال هم ضم كړي ده او د دې دواړو تر منځ هيڅ منافات نشته ځكه له دواړو څخه مقصد د مكفول له اعتمادوي نو كه كفيل يو كار پوره كړ هغه بل خودده پر دمه پاتى دى، دامام شافعى رحمته الله عليه په نزد په مذکور صورت كې نه كفاله بالنفس صحيح ده او نه كفاله بالمال، د كفاله بالنفس په باره كې خود هغه مسلك مخكې بيان شوى دى چې دهغه په نزد كفاله بالنفس جائز نه ده پاتى شوه كفاله بالمال په مذکور صورت كې دهغه په نزد ځكه صحيح نه ده چې په دې كې د مال د وجوب سبب تر امر تر دده (چې كه يې مكفول عنه حاضر كړ نو كفيل بري دى ورنه د زر روپو ضامن گرزى) پوري معلق شوى دى او كفاله بالمال د بيع سره د مشابهت په وجه تر امر تر دده پوري

معلق کول صحيح نه دی، احناف جواب ورکوي چې کفاله بالمال دبيع په شان له نذر سره هم مشابه ده له بيع سره مشابهت که څه هم داتقاضا لري چې په هيڅ يوه شرط پوري يې تطبيق صحيح نه وي مگر د نذر مشابهت يې دصحت مقتضي دی، نو په دواړو شبهو سره دعمل کولو په خاطر موږ وايو چې په شرط متعارف پوري معلق کول يې صحيح دی او په غير متعارف شرط پوري معلق کول يې صحيح نه دی او مذکور شرط متعارف دی غير متعارف نه دی.

(۱۷) که چا په بل سړي باندې دسلو دينارو نودعوه وکړه او مدعي ته کوم بل چا وويل چې ته اوس مدعی عليه پرېږده سبابه زه هغه را حاضر کړم که ماسباته هغه حاضر نه کړای شونو هغه ستاسل ديناره زما پر ذمه دي، چې په دې کې مدعی عليه مدعي پرېښود بيا اتفاقاً ضامن سبا ورځ مدعی عليه حاضر نه کړ نو د شخینو رحمهما الله په نزد د شرط مطابق سل ديناره دضامن پر ذمه لازمېږي په داسی حال کې چې دامام محمد رحمه الله په نزد د کفاله صحيح نه ده ولی کفيل سل ديناره مطلق ذکر کړي دي نو په دې کې دا احتمال شته چې کفيل ابتداءً درشوت په ډول پر خپل ځان باندې دسل ديناره التزام په دې خاطر کړی وي چې مکفول له مکفول به ته تر څه وخته پوري مهلت ورکړي او درشوت په ډول پر خپل ځان دمال لازمول صحيح نه دی ځکه نو پر کفيل باندې دامال لازمول صحيح نه دی چې کله پر کفيل باندې دامال لازمول نه صحيح کيږي نو د کفاله بالمال هم نه صحيح کيږي، د شخینو رحمهما الله دليل دادی چې د کفيل په قول کې لفظ (المائة) معروف باللام دی او الف لام هم عهد خارجي دی چې دهغه مدخول معين وي نو له دغه (المائة) څخه مراد هغه سل ديناره دي چې پر مکفول به يعني مقروض باندې واجب دي او دا چې له المائة څخه مراد هغه سل ديناره دي چې پر مکفول به باندې واجب دي نو داسل ديناره له رشوت کيدو څخه وتل نو چې درشوت احتمال پاتی نه شونو دغه سل ديناره دکفاله په وجه پر کفيل باندې لازمېږي نو کفاله ځکه صحيح کيږي. واليه صحيح انما هو قولهما کذا صرح به فی الفرائض المتقى فی شرح الملتقى: (۱۷۹/۳)

(۱۸) که پر يو چا باندې د حد يا قصاص دعوه شوې وه نو که له ده څخه مدعي دکفيل بالنفس مطالبه وکړه مگر هغه له کفيل ورکولو څخه انکار وکړ نو دامام ابو حنيفه رحمه الله په نزد دې هغه پر کفيل ورکولو مجبور کړای شي، د ضاحي نور رحمهما الله په نزده حد قذف او قصاص کې څرنگه چې د احق د بنده دی ځکه نو په دې کې داستيثاق لپاره مدعي عليه پر کفيل ورکولو باندې مجبور کړای کيږي چې مدعی عليه چيرته غائب نه شي، باقي ددې علاوه په نورو حدودو کې مثلاً په حد شراب، حد سرقه او نورو کې څرنگه چې د حق د بنده نه دي خالص د الله تعالی حق دی نو ځکه په دغو حدودو کې مدعي عليه پر کفيل ورکولو نه مجبور کيږي. دامام ابو حنيفه رحمه الله دليل پيغمبر صلى الله عليه وسلم ارشاد دی چې: لا كفالة في حد (يعني په حد کې کفاله نشته) د پيغمبر صلى الله عليه وسلم ارشاد څرنگه چې مطلق دی چې پکې دحدودو ترمنځ هيڅ فرق نه دی شوی نو د ټولو حدودو حکم بايد يو ډول وي خواه که د بنده حق وي او که يواځې د الله تعالی حق وي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمه الله قول راجع دی لاملی القول الرابع: القول الرابع هو قول ابي حنيفة رحمه الله اذ من عادة صاحب الهداية ان يلخص القوي عند ذكر الادلة على الاقوال المختلفة ليقع الموضح بمنزلة الجواب عن المقدم وعادة صاحب الملتقى ان يقدم القوي كما ذكر في هذه المسئلة قول الامام قبل قول صاحبين رحمهما الله. (القول الرابع: ۹۲/۴)

(۱۹) او په دغو دوو مقدمو (يعنې حد او قصاص) کې مدعی عليه نه قید کړل کېږي ترڅو چې دوه گواهان مستور الحال یا یو عادل گواه دهغه پر جرم باندې گواهي ورنکړي ولې په حدودو کې قید کول یواځې د تهمت په وجه سره کېږي چې ښایې دا شخص مفسد دی د حد د سبب ثابتولو لپاره نه وي ولې د حد د سبب ثابتول د حجت کامله محتاج دی، او یواځې تهمت د شهادت له دوو جزینو (په شهادت کامله کې دوه جزین وي یو عدديعنه دوه گواهان موجودیدل او دوهم صفت د عدل یعنې د گواه عادل کیدل) څخه په یوه سره ثابتیږي که دوه گواهان وي یا یو عادل گواه وي.

فائده: دامالو په مقدمه کې یو څوک د دوو مستور الحال گواهانو په گواهي سره یا دیوه عادل په گواهي سره نه قید کړای کېږي ولې دامالو په مقدمه کې حجت کامله پکار دی، د دواړو قسمونو په مقدماتو کې فرق دادی چې دامالو په مقدمه کې انتهایي سزا قید دی او په حدودو او قصاص کې انتهایي سزا وژل، درې یا لاس غوځول دی، په حدودو او نورو کې قید انتهایي سزا نه ده نو ځکه د حجت کامله ضرورت نشته، پاتی شوه دا چې دامالو په مقدمه قید انتهایي سزا نه ده نو ځکه دهغه لپاره د حجت کامله موجودیدل ضروري دی په همدې وجه دامالو نو مقدمه د دوو مستور الحال گواهانو په گواهي سره یا دیوه عادل په گواهي سره نه ثابتیږي. (مجمع الانهر: ۱۸۰/۳)

(۲۰) زوال فالٍ ولو مخیو لان کان ذینا ضعیفاً یغفلت عنه بالغ بآلف وینالک علیه و یما یندر کک فی هذا ینبع و ما ینبع فلا تاعلی و ما ذاب لک علیه فغلی و ما غصبک فلان فغلی (۲۱) فطال الکفیل او المذینون الا اذا شر طالیر اة فینبذ تگون حواله کفان الحواله البشر طان لاییز، بهیا المخیل کفالة (۲۲) ولو طالب اخذ منه فاله ان یطالب الآخر.

توضیح: او صحیح دی د مال کفالت که څه هم مجهول وي په دې شرط چې دین صحیح وي (په دې وینا سره) چې زه دهغه له طرفه کفیل یم د زور وړ یو یا دهغه چې ستا پرده لازم دي یا دهغو چې تالره لاحق دي په دغه بیع کې یا دهغو چې تاله فلان سره بیع کړي دهغه پر مادي یا دهغه چې ثابت شوتالره دده پر ذمه دهغه پر مادي یا دهغه چې فلان په زور اخیستي له تانه دهغه پر مادي، نو یا دي له کفیل څخه طلب وکړي یا له مقروض څخه مگر که یې براءت شرط کړه په دې وخت کې دا کفاله په حواله بدلېږي لکه چې حواله په دې شرط سره چې په دې سره به محیل نه بري کېږي کفاله گرځي او که یې له یوه څخه مطالبه وکړه نو د لره له بل څخه هم مطالبه جائزه ده.

تشریح: (۲۰) دا عبارت معطوف دی د کتاب په شروع کې پر بالنفس باندې ای و تصح الکفالة بالمال، مصنف رحمه الله چې کله له کفاله بالنفس څخه فارغ شو نو اوس د کفاله دوهم قسم یعنې کفاله بالمال ذکر کول غواړي چې ویې فرمایل کفاله بالمال جائزه مکفول به مال که معلوم وي که مجهول ولې د کفاله ښایې پرتوسع دی چې پکې معمولی جهالت پروانه لري نو ځکه د معلوم او مجهول دواړو کفالت کولای شي په دې شرط چې جهالت متعارفه وي غیر متعارف جهالت نه وي، مگر شرط دادی چې دین صحیح وي (له دین صحیح څخه

مراد دای چې مدیون به هغه نه شی ساقطولای مگر دا چې ادا یې کړي او یا قرض غوښتونکی هغه لره معاف کړي)

ددین دصحيح والي په قید سره احتراز راغی له مال کتابت څخه ولی مکاتب له مذکور و دوو صورتونو څخه علاوه هم مال کتابت ساقطولای شي مثلاً څان به د بدل کتابت له ادا کولو څخه عاجز ښکاره کړي بېرته به غلام وگرځي.

د مکفول به معلوم مثال دادی چې کفیل ووايې: تَكْفُلْتُ عَنْهُ بِأَلْفٍ (ماد مقروض له طرفه د زرو روپو ضمانت وکړ) دمجهول مکفول به مثالونه دیر دي مثلاً کفیل ووايې: تَكْفُلْتُ عَنْهُ بِأَلْفٍ (یعنې څه حق چې ستا دهغه پر ذمه دی زه دهغه ضامن یم) یا ووايې: بِمَا يَدْرُگُکَ فِي هَذَا الْبَيْعِ (یعنې کفیل و مکفول عنه ته ووايې چې ته فلان شی واخله کوم څه چې ددې بیع په وجه ستا پر ذمه راځي زه دهغه ضامن یم) یا ووايې: مَا ذَا بٍ (ثبت) لک علیه فعلى (یعنې هغه څه چې ستا پر ده ثابت شي زه دهغه ضامن یم) یا ما غصبک فلان فعلى (یعنې فلان چې څه له تا څخه غصب کړي دي زه دهغه ضامن یم) په دغو ټولو صورتونو کې مال مجهول دی بیا هم کفاله صحيح ده لهما قال.

(۲۱) قوله لفظاً بالكفيل او المدين ای اذا صحت الكفالة فللمكفول له الخيار بين ان يطالب الكفيل او المدين، يعنې مكفول له لره اختیاری دی كه غواړي له هغه چا دي مطالبه وکړي پر چا چې اصل قرض دی او كه غواړي له کفیل څخه دي مطالبه وکړي ولی کفاله يوه ذمه له بلې ذمې سره د یوځای کولو نوم دی یعنې لکه څرنگه چې له اصل مقروض څخه د قرض مطالبه کوله کیږي همدارنگه له کفاله وروسته له کفیل څخه هم مطالبه کوله کیږي، البته که ضمانت په وخت کې دا شرط کنښېږدي چې مکفول عنه بري دی نور له هغه څخه مطالبه نه کوله کیږي نو دا صحيح دی او په هغه صورت کې د ضمانت حواله گرځي لکه چې په حواله کې دا شرط کړي چې له هغې څخه به محیل نه بري کیږي نو دا حواله کفاله گرځي اعتبار للمعاني یعنې چې کله د اصیل بري کیدل شرط کړای شونو دا د کفالت نوم دی او په اصل کې دا حواله ده ولی په عقودو کې معاني وولره اعتبار دی.

(۲۲) او که مکفول له په ضامن او قرضدار کې له کوم یوه نه مطالبه وکړه نو بیا له هغه بل څخه هم مطالبه کول جائزه ده ولی کفاله يوه ذمه له بلې سره د یوځای کولو نوم دی او دا هله کیدای شي چې له هریوه څخه د مطالبې اختیاري، همدارنگه د ضم ذمه الی ذمه هم همد ا تقاضا ده چې دین د اصیل پر ذمه پاتی وي نو ځکه له کفیل څخه د کفاله په وجه مطالبه کول صحيح دی اوله اصیل څخه په دي چې قرض دهغه پر ذمه تراوسه پاتی دی نو مکفول ا چې له هریو څخه وغواړي مطالبه کولای شي.

(۲۳) رتبته تعلیق الكفالة بشرط ملام كغز ط زو ب الحق كان استحق المبيع أو لان كان الاستيفاء كان فدم زيد وهو مكفول عنه أو لغيره كان غاب عن المصير (۲۴) ولا يبيع بنحو ان ثبت الزبيع (۲۵) فان جعل اجلا لصح الكفالة وجب المال حالا.

توجه: او صحيح دی معلق کول د کفاله په مناسب شرط سره مثلاً د وچوب حق شرط لکه که مبيعه دبل چا مستحقه وگرځي یا د امکان استيفاء شرط لکه که زید راغی او هغه مکفول عنه ووياد حق د تعذر شرط لکه

که چیرته هغه غائب شي له ښار څخه او کفاله صحیح نه ده په دې خبره سره چې که چیرته هو او چلیده (نوزه) ضامن يم) او که يې داسې نامناسب میعاد شرط کړي نو ضمانت صحیح دی او مال فی الحال و اجبيري .

تشریح: (۲۳) یعنې کفالت بالمال له کفالت سره په مناسب شرط پورې معلق کول جائز دی او مناسب شرطونه درې قسمه دي: یو دا چې دمکفول له پرمکفول عنه باندې د حق و اجبولو لپاره شرط وي مثلاً د یې په صورت کې کفیل مشتري ته ووايې چې که چیرته د دغې مبیعې کوم بل مستحق پیدا شونزه دهغه ضامن يم ، نو دا د کفاله مناسب شرط دی په دې شرط سره کفاله صحیح ده، دوهم دادی چې داسې شرط وي چې له مکفول عنه څخه د حق و وصول کولو ذریعه وي مثلاً داسې ووايې چې زید چې مکفول عنه دی له سفر څخه راشي نوزه دهغه ضامن يم ، نو ظاهره ده چې د زید راتلل دمکفول له دقرض ادا کولو ذریعه ده نو داهم مناسب شرط دی په دې سره کفاله صحیح ده دریم دا چې هغه داسې شرط وي چې له مکفول عنه څخه د حق و وصول ممکن وگرځوي مثلاً کفیل و مکفول له ته ووايې چې اوس ته له مکفول عنه څخه دخپل دین مطالبه وکړه بیا که چیرته مکفول عنه له ښار څخه غائب شونزه ستا د مال کفیل يم، ظاهره ده چې دمکفول عنه دغائب کیدو په صورت کې دمکفول له دخپل حق و وصول ناممکن کیږي ، دادرې واره شرطونه څرنګه چې د کفالت مناسب دي نو څکه په کفاله کې دا ډول شرطونه ایښودل صحیح دي .

(۲۴) او که چیرته کفاله په داسې شرط پورې معلق کړای شي چې هغه شرط له کفاله سره مناسب نه وي بلکې محض یو شرط وي نو دا تعلیق جائز نه دی مثلاً کفیل ووايې که چیرته هو او چلیده نوزه ستا دهغه مال ضامن يم چې ستا د فلاني پر ذمه دی نو دا صحیح نه دی ولی دهغه وجود په یقیني ډول معلوم نه دی نو دا شرط باطل دی او پر ضامن باندې مال لازم نه دی .

(۲۵) او که ضامن د غیر مناسب شرط د ضمانت لپاره موده مقررې کړي مثلاً کفیل مکفول له ته داسې ووايې چې دمکفول عنه پر ذمه چې ستا څومره حق دی نوزه د هو تر چلیدو پورې دهغه ضامن يم نو په دغه صورت کې ضمانت صحیح دی موده باطله ده او مال فی الحال لازم دی ځکه چې کله کفاله په شرط پورې معلق کول صحیح دی نو د طلاق وعتاق په شان په فاسدو شرطونو سره نه فاسد کیږي .

(۲۶) لَانْ كَفَلْتُ بِمَالِهِ عَلَيْهِ فَرَضٌ عَلَى الْغَائِبِ لَمْ يَنْهَ عَنْهُ الْكَفِيلُ لِيُخَالِفَ بِمَالِهِ (۲۷) وَلَا يَنْفَعُ قَوْلَ الْمَطْلُوبِ عَلَى الْكَفِيلِ (۲۸) وَنَصَحَ الْكَفَالَةَ بِأَمْرِ الْمَكْفُولِ غَدًا بِغَيْرِ أَمْرِهِ (۲۹) لَانْ كَفَلْتُ بِأَمْرِهِ وَنَجَحَ بِمَالِهِ غَدًا عَلَيْهِ وَانْ كَفَلْتُ بِغَيْرِ أَمْرِهِ فَلَمْ يَرْجَعْ (۳۰) وَلَا يَطْلُبُ الْأَصِيلُ بِالْمَالِ قَبْلَ أَنْ يُوَدَّى عَنْهُ .

توجیه: او که کفیل جوړ شو دهغه چې دده پرمدغې علیه باندې دې بیامدغې گواهان پیش کړل پر زرو وپوښو پر ده باندې زړ لازمېږي که نه د کفیل تصدیق کیږي په هغو کې چې ده اقرار کړی دی دهغه د قسم سره ، او نه نافذ کیږي قول د مطلوب پر کفیل باندې اوصحیح دی کفالت دمکفول عنه په حکم سره او دهغه د حکم بغیر بیا که دهغه په حکم سره کفیل شونو رجوع دي وکړي دهغه په باره کې کوم چې هغه ادا کړي دي او که کفیل جوړ شو دهغه د حکم بغیر نور رجوع دي نه کوي او مطالبه دي نه کوي له اصیل څخه مخکې تر دې چې دهغه له طرفه یې ادا کړي .

تشریح: (۲۶) که چامکفول له ته وویل چې کوم مال چې ستاده پر دمه دی دهغه زه ضامن یم حال دا چې مکفول به مجهول دی بیا په گواهانو سره د اثباته شوه چې پرمکفول عنه باندي دمکفول له زرد همونه دي نو کفیل د زرو درهمونو ضامن گرځي ولی که کفیل هغه څه لیدلي وای چې دمکفول عنه پر دمه لازم دي بیا هغه کفیل شوی وای نو کوم څه چې دمکفول عنه پر دمه لازم دي پرمکفیل باندي هغه لازمیدل نو په گواهانو سره چې څه ثابت شوي دي هغه هم داسی دي لکه یوشی چې په مشاهده سره ثابت وي نو ځکه کفیل د زرو درهمونو ضامن کیږي، او که گواهان نه وو او د طرفینو ترمنځ اختلاف راغی (مثلاً مکفول له ددو زرو قرضی دعوه کوي او کفیل دیوه زرا قرار کوي) نو په دې صورت کې دي دمکفیل تصدیق وکړای شي یعنې دمکفیل قول سره قسم اخستلو معتبر یږي ولی کفیل له زیادت څخه منکر دی او د گواهانو د نه موجودیت په صورت کې د منکر قول سره له قسم اخستلو معتبر دی.

(۲۷) او که مکفول عنه دمکفیل تر اعتراف په زیات مقدار اعتراف وکړ (مثلاً کفیل دیتڅه سوو درهمونو قرضی اقرار کوي او مکفول عنه د زرو درهمونو) نو پرمکفیل باندي دمکفول عنه قول نه تنفیذ یږي یعنې دمکفیل په مقابل کې دمکفول عنه د قول تصدیق نه کیږي ولی دا دمکفول عنه له طرفه پرمکفیل باندي اقراری او کفیل له مکفول عنه غیر دی چې پرهغه باندي مکفول عنه هیڅ ولایت نه لري نو ځکه پرهغه باندي دمکفول عنه اقرار هم نه مقبول کیږي.

(۲۸) کفاله دمکفول عنه په حکم سره هم جائزه ده مثلاً مکفول عنه کفیل ته وویل چې زما له طرفه کفیل جوړ شه! او دمکفول عنه د حکم بغیر دیو چاپخپله دمکفول عنه له طرفه کفیل گرځیدل هم جائز دی، ولی کفاله نوم دی پر خپل ځان هغه مطالبه لازم مول کومه چې پرمکفول عنه باندي لازم ده او دخپل ځان په حق کې د جائز تصرف کولو هر څوک اختیار لري په دې شرط چې په دې تصرف سره غیر ته ضررونه رسیږي، او ظاهره ده چې دیو چا دخپل ځان کفیل جوړولو سره مکفول له یا مکفول عنه ته هیڅ ضررونه رسیږي مکفول له ته ضررونه رسیدل خو ظاهره ده مکفول عنه ته ځکه ضررونه دی چې کفیل که چیرته دمکفول عنه د حکم بغیر دهغه قرضه کوي نو کفیل ته په دې باره کې له مکفول عنه څخه درجوع حق هم نشته نو په همدغه صورت کې دمکفول عنه ضررونه کیدل خو ظاهره دی او که دمکفول عنه په حکم سره کفیل دهغه قرض ادا کړ نو کفیل لره بې شکه په دې باره کې له مکفول عنه څخه درجوع حق شته مگر څرنگه چې دا کار دمکفول عنه په رضامندي سره شوی دی نو دا دمکفول عنه په حق کې ضررونه شمارل کیږي ځکه نو دمکفول عنه د حکم بغیر دمکفول عنه کفیل گرځیدل جائز دی.

(۲۹) بیا که کفیل دمکفول عنه په حکم سره کفالت وکړ نو کفیل چې څه دمکفول عنه له طرفه ادا کوي دی له مکفول عنه څخه هغه واپس اخیستلای شی ولی کفیل دمکفول عنه په حکم سره دهغه قرض ادا کړ، او که کفیل دمکفول عنه د حکم بغیر کفالت وکړ نو چې څه ادا کوي هغه له ده څخه واپس نه شي اخیستلای ولی کفیل پرمکفول عنه باندي متبرع او احسان کوونکی دی او متبرع متبرع علیه ته درجوع حق نه لري.

(۳۰) کفیل چې تر کومه پوري دمکفول عنه قرض ادا نکړي تر هغه وخته پوري له مکفول عنه څخه د مال مطالبه نه شي کولای ولی کفیل چې تر څو دمکفول عنه قرض ادا کوي نو دی دمکفول له قائم مقام بلل کیږي د قرضی مالک گرځي ځکه نو هغه د دي حق لري چې مکفول عنه ته رجوع وکړي خو تر ادا ټیګي مخکي کفیل څرنگه چې نه دمکفول له قائم مقام دی او نه قرضی مالک گرزي نو ځکه ده لږه مکفول عنه ته رجوع حق هم حاصل نه دی.

(۳۱) لَنْ لَوْزِمَ لَزَمَهُ (۳۲) وَتَرَى بِأَدَاءِ الْأَصِيلِ (۳۳) وَلَوْ أَمَرَى الْأَصِيلَ أَوْ أَخَرَ عَنْهُ بَرَأَ الْكَفِيلَ وَآخِرُ عَنْهُ (۳۴) وَلَوْ تَبَخَّرَ (۳۵) وَلَوْ ضَالِحٌ أَخَذَهُمَا زَيْدٌ الْغَالِ عَنْ أَلْفٍ عَلَى نِصْفِهِ بَرَأَ (۳۶) وَإِنْ قَالَ الطَّالِبُ لِلْكَفِيلِ بَرَأْتُ إِلَى بَيْنِ الْغَالِ زَجَعَ عَلَى الْفُطْلُوبِ (۳۷) وَلَوْ بَرَأَتْ بَرَأَتْ تَنَكُّلاً.

توجه: پس که دده تنگیدل کیده نو دی دي هم هغه تنگ کړي او بري کیږي د اصیل په اداء سره او که یې بري کړ اصیل یا یې مؤخر کړ له هغه څخه نو بري کیږي کفیل او مؤخر کیږي له هغه څخه، د دي عکس نه کیږي او که صلح وکړه یوه له رب المال سره د زرو کسانو له طرفه دهغه پر نصف باندې نو دواړه بري کیږي او که وویل طالب کفیل ته، ته بري یې ترماپوري له مال څخه نو دی دي رجوع وکړي پر مطلوب باندې او په برت یا ابراشک ویلو کې نشته.

تشریح: (۳۱) که چیرته مکفول له د مال د وصولو لپاره کفیل تنگ کړ نو کفیل که چیرته دمکفول عنه په حکم سره کفیل جوړ شوی وو بیا کفیل لږه اختیار شته چې دی مکفول عنه تنگ کړي تر هغه چې مکفول عنه قرض ادا کړي کفیل خلاص کړي ولی کفیل خود مکفول عنه په وجه پریشان دی نو کفیل له مکفول عنه سره هغه معامله کوي چې مکفول له یې له کفیل سره کوي.

(۳۲) او که مکفول عنه مال ادا کړ نو کفیل بري کیږي ولی د مال په ادا کولو سره خپله مکفول عنه بري کیږي او دمکفول عنه بري کیدل د کفیل بري کیدل واجبوي ځکه پخپله پر کفیل خو قرض نه دی باندې دین پر مکفول عنه باندې دی البته دمکفول عنه د دین په وجه ده پر خپل ځان مطالبه لازمه کړي وه نو چې دمکفول عنه دین پاتی نه شو چې دلزوم مطالبه علی الكفیل لپاره علت و نو د کفیل ذمه واري هم ختمه شوه.

(۳۳) او که چیرته مکفول له مکفول عنه بري کړ نو کفیل هم بري کیږي ولی دمکفول عنه بري کیدل د کفیل بري کیدل واجبوي ځکه دمکفول عنه مطالبه کول دمکفول عنه د دین تابع ده که دین وي نو مطالبه به وي او که دین ساقط شونو مطالبه هم ساقطېږي همدارنگه که مکفول له مکفول عنه ته د څه وخت لپاره مهلت ورکړ نو کفیل ته هم مهلت دی یعنې له مکفول عنه څخه د دین په ځنډ لو کې له کفیل څخه هم مطالبه ځنډیږي ولی ځنډول تریو وخت پوري مطالبه ساقطوي نو دا موقت ابراء ده د ابر مؤیده ابراء باندې قیاسیږي نو څرنگه چې دمکفول عنه په همیشه بري کیدو سره کفیل هم د همیشه لپاره بري کیږي همدارنگه دمکفول عنه په موقت بري کیدو سره کفیل موقت بري کیږي.

(۲۴) او که ددي برعکس شوي معنی مکفول له کفیل بري کړ نو مکفول عنه نه بري کيږي ولی کفیل تابع دی نو د کفیل په بري کیدو سره مکفول عنه نه بري کيږي همدارنگه د کفیل له مطالبی څخه د بري کیدو په وجه د اصیل له ذمی څخه قرض نه ساقطیږي ولی مکفول عنه پر ذمه دین د کفیل له کفالت څخه بغیر هم پاتیدلای شی ځکه نو مکفول عنه نه بري کيږي ، همدارنگه که مکفول عنه کفیل ته مهلت ورکړ نو دا مکفول عنه لپاره مهلت نه بلل کيږي ځکه مهلت ورکول تر یو معلوم وخت پوري بري کول دي نو پر داسي براث باندې قیاسیږي یعنې لکه څرنگه چې په داسي ډول د کفیل په بري کیدو سره مکفول عنه په داسي ډول نه بري کيږي همدارنگه تر معلوم وخت پوري د کفیل په بري کیدو سره مکفول عنه تر معلوم وخت پوري نه بري کيږي .

(۲۵) که د مکفول له زروړوبی د مکفول عنه پر ذمه لازمی وي نو یا کفیل یا مکفول عنه له زروړوبو څخه پر پنځه سوه باندي له مفکول له سره صلح وکړه نو له دغو پنځو سوه څخه کفیل او مکفول عنه دواړه بري کيږي د مکفول عنه د صلح کولو په صورت کې د دواړو بري کیدل خو ظاهر دی ولی په دي صورت کې مکفول عنه بري کيږي نو کفیل هم بري کيږي او د کفیل د صلح په صورت کې دواړه ځکه بري کيږي چې په وخت د صلح کې کفیل صلح زروړوبو ته مضاف کړي ووايې چې له زروړوبو څخه پر پنځه سوه قرض باندي له تاسره صلح کوم حال دا چې د ازاروړوبی پر مکفول عنه باندي قرض دی نو مکفول عنه له پنځه سوه قرض څخه بري شوی د اصلح د اسقاط په معنی ده یعنې مکفول له خپل حق ساقط کړنو چې کله مکفول له پنځه سوه روپۍ ساقطی کړې نو مکفول عنه بري شو او د مکفول عنه بري کیدل د کفیل بري کیدل واجبوي نو کفیل هم بري شو .

(۲۶) که مکفول له کفیل ته وویل چې د کوموړوبو چې ته کفیل شوی یې تاله مال څخه زماله جانبه براث کړی دی نو بیا دي کفیل مکفول عنه ته د هغوړوبو په باره کې رجوع وکړي د کومو چې دی ضامن شوی و ځکه د مکفول له په قول کې: قَدْ بَرِثْتُ اِلَى مَنْ اَلَمَالِ د براث ابتدا په کفیل سره شوې ده ولی په دي براث کې کفیل مخاطب دی او د براث انتها پر مکفول له شوي ده ولی لفظ د االی د انتها لپاره دی او په دغه ترکیب کې مکفول له چې متکلم دی منتهی دی نو دا ثابته شوه چې په دغه ترکیب کې کفیل هغه دی د ځاڅه چې ابتدا شوې ده او مکفول له هغه دی پر چا چې انتها شوې ده او داسي براث چې ابتدا یې له کفیل نه شوې وي او انتها یې پر مکفول له باندي شوې وي یواځي په مال ادا کولو سره کيږي ځکه مکفول له وویل: دَفَعْتُ اِلَى الْمَالِ (یعنې تاماته مال را کړی دی) یا قَبَضْتُ الْمَالَ مِنْكَ (ماله تاخه مال قبض کړی دی) نو ځکه مکفول له د دي خبري اقرار وکړ چې کفیل هغه مال ادا کړی دی د کوم چې دی ضامن شوی و واوچې کله مکفول له د مال ادا کولو اقرار کړی دی نو اوس هغه له کفیل او مکفول عنه دواړو څخه د مطالبی حق نه لري او څرنگه چې کفاله د مکفول عنه په حکم سره شوې ده ځکه نو کفیل د اختیار لري چې دی له مکفول عنه څخه هغه مال بیرته واخلې د کوم چې دی ضامن شوی وو .

(۲۷) قوله وفي برئت او براتک لا ی ولی قوله برئت او براتک من المال الذی کفلت به عن فلان لا يرجع الکفیل علی الاصلح بالذین . یعنې که چېرته مکفول له یواځي دومره وویل: برئت ، نو بري شو ، لفظ دالی یې زیات نکړ . یا یې وویل:

اير اټک ، ماته بري کړی يې نو بيا کفيل له مکفول عنه څخه هيڅ نه شی اخيستلای ولی په دغه کلام کې يواځي دکفيل برائت فهميږي نه د مال قبض کولو اقرار ځکه په دغه صورت کې کفيل مکفول عنه ته رجوع نه شي کولای .

(٣٨) و نطل تعليق التبرؤين الكفالة بالشرط (٣٩) والكفالة بحذو لود (٤٠) ونبيع و نرهون و امانة (٤١) و نضج و نعلم و نغض و نأمن و نطاعني
موم الشراء و بيعا لافيد (٤٢) و نعلم ذابغة غنينة فستأخذ (٤٣) و نخدمه غدا اسنجر للخدمة (٤٤) و نلأقنولي الطالب لي فجلس القيد (٤٥) و نأمن
نكفل و اير القريض عنه (٤٦) و نضج و نغض و نأمن و نطاعني للخدمة (٤٧) و نضج و نغض و نأمن و نطاعني للخدمة (٤٨) و نضج و نغض و نأمن و نطاعني للخدمة (٤٩) و نضج و نغض و نأمن و نطاعني للخدمة (٥٠) و نضج و نغض و نأمن و نطاعني للخدمة (٥١)

توجه : اوباطل دی معلق کول دکفالت په شرط د بري کيدو پوري اوباطل دی د حد ، قصاص ، مرهون ، مبيعه ، اوامانت کفالت اوصحيح دی که مکفول به ثمن وويامقصوب ووياداسی شی و وچې مشتري داخيستلوي نيت اخيستی ووياديبيع فاسد مبيعه وه يابارول دمعلوم چارباي ووپه کرايه يا خدمت دمريي و وکوم چې په اجرت سره دخدمت لپاره مقرر شوی وواودطالب له قبول بغير په مجلس عقد کې مگردا که کفيل شود مريض وارث دمريض له طرفه اود مفلس مري له طرفه اود ثمن کفالت دموکل ، رب المال اوشريک لپاره په داسي حال کې چې مري په يوه عقد کې خرڅ شوی وواوکفالت دعهدي اود خلاصون اود مال کتبات .

تشریح : (٢٨) برائت عن الكفالة په شرط پوري معلق کول جائزه دی مثلاً چې مکفول له داډول ووايي : اذا جاء غدا فانت بري امن الكفالة . (چې کله سبا ورځ راشي نو ته له کفالت څخه بري يې) ولی په برائت کې دتمليک معنی ده په دي ډول چې مکفول له دمطالبی مالک و وچې کله يې کفيل بري کړنو کفيل يې دبرائت مالک وگرځاوه ، خوداسي هم يوروايت دی چې له کفاله څخه برائت په شرط پوري معلق کول جائز دی ولی پرکفيل باندي مطالبه لازمه ده قرض نه دی نو کفيل بري کول دطلاق په شان اسقاط محض دی اواسقاط محض په شرط پوري معلق کول جائز دی .

(٣٩) لوله و الكفالة بحذو لود ای و بطل الكفالة بحذو لود ، يعنې هر هغه حق چې له کفيل څخه يې حاصلول ممکن نه وي دهغه کفاله صحيح نه ده مثلاً دحدود او قصاص کفاله جائزه نه ده ولی له کفيل څخه دحدود او قصاص مطالبه کول متعذره ده ولی په عقوباتو کې نيابت نه جاري کيږي البته پرچا باندي چې حديا قصاص وي دهغه مجلس ته دحاضرولو کفيل کيدل جائز دی .

(٤٠) قوله و يبيع ای بطل الكفالة يبيع لي البيع الصحيح ، يعنې په بيع صحيح کې دمبيعي قبض کولو څخه مخکي دبائع له طرفه دمبيعي دذات ضامن کيدل صحيح نه دی ولی دا عيانو د ضمانت لپاره دشرط دی چې مضمون بنفسي وي په داسی حال کې چې تر قبض مخکي که مبيعه هلاکه شي نوبائع دمبيعه ضامن گزري دشنوبه عوض نه بنفسي ، همداحکم دمرهون شي هم دی ولی مرهون شی هم تر قبض مخکي دا عيان له قبيل څخه دی مگر مضمون بنفسي نه دی بلکې مضمون بغيره دی يعنې مرهون شی دقرض په عوض مضمون گزري نود مضمون شي دذات ضامن کيدل صحيح نه دی اود امانت همداحکم دی ولی امانت مضمون نه دی نه مضمون بنفسي اونه مضمون بغيره دی .

(۴۱) اودمبیعہ دشمن دمشتري له جانبہ کفیل کیدل صحیح دی ولی ثمن دمشتري پر ذمہ دین صحیح دی نودنورو دیونوپہ شان دمشتري له طرفہ دشمنو ضامن کیدل صحیح دی همدارنگہ دغاصب له طرفہ دمغصوب شي کفیل کیدل هم صحیح دی ولی مغصوب شي عین مضمون بنفسه دی یعنی دہلاکت پہ صورت کې دهغه قیمت لازم یې اودعین مضمون بنفسه کفیل کیدل صحیح دی همدارنگہ دداسي شي کفیل کیدل هم صحیح دی چې مشتري له بائع څخه داخستوپه قصدوی وي چې په کور کې به یې وگورو که موخو یې اخلو یې که نه بیرته یې واپس کوو څکه دا د اول شي هم مضمون بنفسه دی چې دہلاکت په صورت کې دهغه قیمت واجیېړي چې دهغه شي قائم مقام دی، همدادول دیع فاسد د مبیعہ کفالت هم صحیح دی ولی داهم دمضمون بنفسه له قبیل څخه دی یعنی دہلاکیدوپه صورت کې دمشتري پر ذمہ دهغه قیمت لازم یې نه ثمن، اودعین مضمون بنفسه کفالت صحیح دی.

(۴۲) لوله وحمل دابۀ معینۀ مستاجرہ ای وبطل الکفالة بحمل دابۀ بعینہا مستاجرہ، یعنی که چیرته مستاجر معلوم چارپای دباروړ لولپاره کرایه کې اود مستاجر لپاره پر هغه معلوم چارپای باندي دباروړ لولپاره څوک کفیل شونودا کفاله جائزه نه ده ولی دامکنه ده چې دامعلوم چارپای هلاک شي نو کفیل دمکفول له لپاره دباروړ لونه عاجز کیږي اوله کوم کار څخه چې کفیل عاجز کیږي دهغه کفاله جائزه نه ده او که چارپای غیر معین وونویا کفاله جائزه ده ولی واجب باروړل دی او کفیل پر دي باندي قادر دی چې هغه پر خپل چارپای باندي بار کړي نودا کفالت څکه صحیح شو.

(۴۳) قوله وخدمة عبداستو جبر للخدمة ای وبطل الکفالة بخدمۀ عبد معین استو جبر للخدمة، یعنی کوم مری چې خدمت کولو لپاره مزدور نیول شوی وي دهغه خدمت کولو ضمانت کول باطل دی ولی مری معین دی دہلاکت په صورت کې کفیل له دي څخه عاجز دی چې دهغه خدمت ومکفول له ته وسپاري اودا خبره تیره شوه چې له کوم کار څخه چې کفیل عاجز وي دهغه کفاله جائزه نه ده.

(۴۴) قوله وبلا قبول الطالب فی مجلس العقد ای وبطل الکفالة بلا قبول الطالب فی مجلس العقد، په مجلس عقد کې دمکفول له

له طرفه دقبیلدوبغیر کفاله باطله ده یعنی دکفاله په دواړو قسمینو کې (یعنی کفاله بالنفس او کفاله بالمال) کې دطرفینورحمهما الله په نزد دکفاله دصحت شرط دادی چې مکفول له دکفاله په مجلس کې هغه قبوله هم کړي، په داسی حال کې چې دامام ابویوسف رحمہ اللہ په نزد دکفاله جائزه ده په مجلس عقد کې دمکفول له قبولیت یې شرط نه دی، دامام ابویوسف رحمہ اللہ دلیل دادی چې په کفاله کې کفیل پر خپل ځان مطالبه لازموي اوپه التزام علی النفس کې ملتزم خود مختاروي نو څکه دمکفول له قبولیت ضروري نه دی، دطرفینورحمهما الله دلیل دادی چې په کفاله کې کفیل مکفول له پر خپل ځان باندي دمطالبی مالک گرزوي اوپه کوم شي کې چې دتملیک معنی وي هغه په مالک کیدونکي اوما لک گرزونکي دواړوسره ترسره کیږي نو څکه په کفاله کې دکفیل ایجاب اود مکفول له قبول دواړه ضروري دي.

فائده: د طرفینو رحمهما الله قول مفتی به دی کمالی شرح التوبه (و) لاتصح الکفالة بنوعیها (بلا قبول الطالب) او ناته ولو لغيره (بی مجلس العقد) و جوزها الثاني بلا قبول و به یفتی در روز ازیه و افره فی البحر و به قالت الامة الثلاثة لکن نقل المصنف عن الطر سوسی ان القنوی علی قولهما و اختاره الشيخ قاسم: قال ابن عابدين رحمهما الله (قوله و اختاره الشيخ قاسم) حيث نقل اختياره ذالك عن اهل الترجيح كالمعروف والسفی و غیرهما الره الر ملی و ظاهر الهدایة ترجیه لدللهما و علیه المتن. (الذ المختار مع الشامیه: ۲۹۹/۴)

(۴۵) البتة یوه مسئله داسی شته چې په هغی کې دکفاله د صحت لپاره د طرفینو رحمهما الله په نزد هم دمکفول له قبول په مجلس کې شرط نه دی هغه دا چې مریض مقروض خپل وارث ته ووايې کوم قرض چې پر ماباندي واجب دی ته دهغه کفیل وگرزه، په دغه صورت کې وارث کفیل گړزي په داسی حال کې چې قرض غوښتونکی یعنې مکفول له په مجلس کې موجود نه دی، دکفاله استحسانا صحیح ده ځکه چې کله مریض خپل وارث ته وویل کوم قرض چې پر ماباندي واجب دی ته دهغه کفیل وگرزه نو ګواکي مریض وویل چې ته زما قرضه ادا کړه او دا وینا په حقیقت کې وصیت دی او په وصیت کې د موصی له قبول شرط نه دی نو ځکه دمکفول له قبول په مجلس کې شرط نه شو.

(۴۶) قوله و عن مبت مئیس، ای وبطلت الکفالة عن مبت مئیس، یعنې که یو څوک د مفلسي په حالت کې مر شو او پر هغه باندي څه قرض پاتی و نو د امام ابو حنیفه رحمهما الله په نزد دهغه سري له طرفه یو څوک کفیل کیدل باطل دی ولی د دین ادائیګي له مړي څخه متصوره نه ده ځکه ادائیګي دین فعل دی اوله مړي څخه صدور فعل متصور نه دی نو د احکام د نیایه اعتبار د مړي له ذمی څخه دین ساقط دی په داسی حال کې چې کفاله د احکام

د نیایه حق کې د دین د باقی پاتی کیدو مقتضي ده نو د مړي له طرفه کفیل کیدل صحیح نه دی.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله په نزد دکفاله صحیح ده ولی په حدیث شریف کې راغلي دي چې دیوه انصاري جنازه وراوړله شوه نبی کریم صلی الله علیه و آله پوښتنه وکړه چې پردغه انصاري باندي خوبه د چاپور نه وي باندي؟ صحابه کرام مرضی الله عنهم عرض وکړ چې هو! ای د الله رسول! دوه درهمه یاده دیناره شته، رسول الله صلی الله علیه و آله د جنازي د لمانځه وړکولو څخه منع وکړه، ویې فرمایل: تاسي دده د جنازي لمونځ وکړئ او حضرت ابو قتاده رضی الله عنه عرض وکړ ای د الله تعالی رسول! دده دین پر مادی، بیا هغه رضی الله عنه د جنازي لمونځ ورکړ، همدارنگه داله دین ثابت څخه (دا ځکه دین ثابت دی چې هیڅ ساقطونکی یې نشته، یواځي د مدیون په مړینه سره قرض نه ساقطیږي) کفیل کیدل دی چې جائز دی، صاحبینو رحمهما الله ته ځواب ورکړل شوی دی چې په حدیث شریف کې حضرت ابو قتاده رضی الله عنه قول چې دده پور پر مادی، دکفاله سابقه اقراردی، یعنې حضرت ابو قتاده رضی الله عنه فرمایې چې زه دده تروفات مخکي دده کفیل گړزیدلی یم، او د چاپه ژوند کې چې څوک د چاکفیل شی نو دهغه په جوړځو موږ هم قائل یو، او د صاحبینو رحمهما الله دا وینا چې دا دین ثابت دی موږ نه منو ولی دین د ادائیګي فعل نوم دی چې له مړي څخه متصور نه دی نو دا دین ثابت نه دی ساقط دی.

فائده: د امام ابو حنیفه رحمهما الله قول راجع دی لمای القول الرابع: القول الرابع هو قول الامام كما ظهر من داب صاحب الهدایة و ایضاً من صنع صاحب الملتقى (القول الرابع: ۹۲/۲)

(۴۷) لوله وبالمن للموكل ورب المال وللشريك الخ، اي بطلت كفالة الوكيل بالمن للموكل وكفالة المضارب بمن مال المضاربة للرب المال وكفالة الشريك بالمن للشريك الاخراج. يعنى كه وكيل دخيل موكل لپاره دهغه شي دقيمت دمشتري له طرفه ضامن شي دكوم شي چې دى وكيل دى، يا مضارب درب المال لپاره دمضارب داسابو دقيمت دمشتري له طرفه ضامن شي، يادوو شريكانو موشترك مريى په يوه عقدكې خرڅ كړي ياو شريك دبل لپاره دمشتري له طرفه دقيمت ضامن شي، دادري واره ضمانتونه باطل دي ولي په لومړنيو دوو صورتونو كې حق قبض وكيل او مضارب لره حاصل دى نو ددوى كفالت كفالت لنفسه كيږي چې دا جائز نه دى او په دريم صورت كې چې كفيل د كفالت په وجه شه ادا كوي هغه د شريكينو ترمنځ مشترك دى نو دده د حصى په اندازه دا كفالت لنفسه دى چې جائز نه دى.

(۴۸) لوله وبالعهدة، اي وبطلت الكفالة بالعهدة، يعنى دعهده په لفظ سره ضمانت وركول باطل دى مثلا يو چا مريى واخيست كفيل مشتري ته وويل زه ستا لپاره دعهده ضامن يم نو دا ضمانت باطل دى ولي لفظ دعهده مشترك دى دپخواني دستاويز، عقد، حقوق عقد او خيار شرط ټولو لپاره استعمال كيږي نو دجهالت مفهوم په وجه دعهده په لفظ سره ضمانت وركول صحيح نه دى يعنى دعهده لفظ چې پرديو معنا گانوږې اطلاق كيږي او پر هره معنى باندي دهغه محمول كول جائز هم دى نو ترڅو چې كفيل مرادي معنى بيان نكړي په هغه عمل كول متعذر دى ځكه نو په دغه لفظ سره ضمان او كفاله باطله ده.

(۴۹) لوله والخلاص، اي وبطلت الكفالة بتخليص المبيع عند الاستحقاق، يعنى ضمان خلاص هم دامام ابو حنيفة رضى الله عنه په نزد صحيح نه دى چې صورت يې داسي دى چې كفيل مشتري ته ووايي زه ستا لپاره ددي ضامن يم چې ميبعه له هر ډول مستحق څخه خالصه تاته وسپارم، نو دا كفاله صحيح نه ده ولي په هر حال كې ميبعه مشتري ته حواله كول دهغه دوس كار نه دى ځكه ممكن دى چې يو څوك دهغه كفالت سر بيره پر ميبعه باندي خپل استحقاق ثابت كړي ميبعه تري واخلي

(۵۰) لوله ومال الكتابة، اي وبطلت الكفالة بمال الكتابة، يعنى دمكاتب له طرفه دمال كتابت ضمانت هم باطل دى ولي دادين صحيح نه دى (له دين صحيح څخه مراد دادى چې مديون هغه نه شى ساقطولاى مگر دا چې يابې ادا كړي او يا قرض غوښتونكى هغه معاف كړي نو مال كتابت په دي وجه دين صحيح نه دى چې مال كتابت له دغودو طريقو څخه علاوه هم ساقطيداي شي مثلا مكاتب خپل خان دمال كتابت ادا كولو څخه عاجز كړي نو هم دده له ذمي څخه دين ساقط كيږي) او كوم دين چې صحيح نه وي دهغه ضمانت صحيح نه دى. كمامر.

فصل

مصنف رضى الله عنه په دغه فصل كې دكتاب الكفاله په اړه څه متفرق مسائلې بيان كړي دي نو داد مصنفينو رحمه الله عادات مطابق گواكي فصل فى المتفرقات دى.

(۱) (وَلَوْ أَعْطِيَ الْمَطْلُوبُ الْكَفِيلَ قَبْلَ أَنْ يُعْطِيَ الْكَفِيلَ الطَّالِبَ لَا يَسْتُرُ ذِمَّةَ) (۲) (وَمَا يَزِيحُ الْكَفِيلَ لِفَهْلِهِ) (۳) (وَنَذْبُ ذَهَبٍ عَلَى الْمَطْلُوبِ لَوْ شَاءَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ) (وَلَوْ أَمَرَ كَفِيلُهُ أَنْ يَتَعَيَّنَ عَلَيْهِ خَبْرُ بَعْضِ أَهْلِ الْفَقْلِ فَأَلْشَرَهُ لِلْكَفِيلِ وَالزَّمَّ عَلَيْهِ).

توجه: او که ورکړل مطلوب کفیل ته مخکې تر دې چې ورکوي یې کفیل طالب ته نو واپس دي نه ځني اخلي او کومه گټه چې کفیل کړي وي هغه دده ده، او مستحب دی دا گټه ردول مطلوب ته که چیرته هغه داسې شی وو چې معین کیدای شوی او که مکفول عنه حکم وکړ خپل کفیل ته ددې چې ماته په بیع غښه سره دروښمو بیع وکړه هغه دایع وکړه نو دا خرید د کفیل لپاره کیږي او گټه یې دهغه پر دمه کیږي.

تشریح: (۱) که چیرته مکفول عنه مطلوب به مال کفیل ته ورکړ مخکې تر دې چې کفیل له خپله طرفه مطلوب به مال طالب یعنې مکفول له ته ورکوي نو مکفول عنه دي دامال له کفیل څخه واپس نه اخلي ولي له دي مال سره د کفیل حق معلق شوی دی ځکه دلته دوه احتماله دي یو دا چې کفیل تراوسه مکفول له ته مال نه دی ورکړی دوهم چې ښایې ادا کړی یې وي ددغه دوهم احتمال پر بناء په دغه مال پوري د کفیل حق متعلق کیږي نو مکفول عنه ددې اختیار نه لري چې دامال واپس واخلې نو ترڅو پوري چې دا احتمال باقی وي تر هغه پوري مکفول عنه ددې اختیار نه لري چې له کفیل څخه مال واپس واخلې همدارنگه په دي وجه هم مکفول عنه له کفیل څخه دامال واپس نه شی اخیستلی چې په قبض کولو سره کفیل ددې مال مالک گرزې چې تفصیل یې په راتلونکې مسئله کې راځي.

(۲) که په پورتني مذکور صورت کې کفیل د مکفول عنه په مال سره تجارت وکړ گټه یې وکړه نو دغه گټه کفیل ته حلالیږي ولي کفیل په دغه صورت کې ددغه مال مالک شمارل کیږي ځکه د کفاله په وجه د کفیل لپاره پر مکفول عنه باندې هغه ډول مطالبه ددین و اجیرې لکه د مکفول له لپاره چې پر کفیل باندې و اجیرې یواځې دوهمه فرق یې دی چې مکفول له فی الحال د مطالبې حق لري او کفیل د حق ادا کولو وروسته حق لري مگر له دي څخه دانه لازم یږي چې پر کفیل باندې د مکفول عنه حق هم فی الحال نه و اجیرې بلکې حق فی الحال واجب دی البته مطالبه فی الحال نه شي کولای داسې دی لکه د قرض مؤجل په صورت کې چې د قرض غوښتونکي حق وي مگر مطالبه فی الحال نه شي کولای نو چې کله دا ثابت شوه چې کفیل ددغه مال مالک گرزې له دغه مال څخه چې کومه گټه ترلاسه کیږي هغه دده د ملک څخه حاصله شوي گټه ده نو ځکه دده لپاره حلاله ده.

(۳) البته که چیرته دانفع په متعین کیدو سره متعین کیده یعنې دراهم او دنانیر نه و بلکې یو داسې شی وو چې په متعین کیدو سره متعین کیدای شوی مثلاً غنم، اوربشي وغيره و نو نو په دغه صورت کې له امام صاحب رحمته الله علیه څخه یو روایت دادی چې دغه نفع دي پر فقیرانو باندې صدقه کړي او بل روایت دادی چې دغه گټه مکفول عنه ته ورکول مستحب دی ولي په دغه گټه کې د کفیل لپاره د ملک باوجود یو ډول خېټ دی ځکه چې تراوسه لا مکفول عنه لره ددغه د مال د واپس اخیستلو لاره موجوده ده په دي ډول چې هغه پخپله خپل قرض ادا کړي نو د کفیل د ملک قاصر دی کامل نه دی اوله قاصر ملک څخه په حاصله شوي گټه کې ښه د خېټ وي او دا خېټ په داسې مال کې اثر کوي چې په متعین کیدو سره متعین کیږي او څرنگه چې دا خېټ د حق

شرع په وجه نه دی بلکې دمکفول عنه د حق په وجه دی ځکه نو هغه باید مکفول عنه ته واپس ورکړل شي چې حق مستحق ته ورسيږي.

فائدة: اصح روايت دامام صاحب رحمه الله دادوهم روايت دی لعلی الشامية: بخلاف ما ينعين كالخطة ونحوها بان كفل عنه حنطه وادها الاصل الى الكفيل وبيع الكفيل لهما لانه يندب ذالربح الى الاصل فال في البهر وهذا هو احوال روايات عن الامام وهو الاصح وعنه انه لا يرده بل يعل له وهو قوله لانه لم يملكه وعنه انه يتصدق به. (رد المحتار: ٣١٠/٣)

فائدة: د صاحبينور رحمهما الله په نزد اگته د کفيل لپاره حلاله ده نو هغه دي مکفول عنه ته واپس نه کړي ولی مخکي تيره شوه چې داد کفيل له ملک څخه حاصل شده گته ده او قاعده ده چې کومه گته چې د چاله ملک څخه حاصله شي هغه دهغه کيږي نو دغه گته د کفيل حق کيږي دا باید مکفول عنه ته واپس نه کړي.

(٤) که مکفول عنه خپل کفيل ته حکم وکړ چې ته زما لپاره دورينيمويع د عينه وکړه، هغه همدا سي وکړل نو داخرید د کفيل لپاره دی او هغه گته چې دورينيمويع ته ور حاصلیږي هغه هم پر کفيل باندي کيږي يعنې په بيع د عينه کې دخساره (تاوان) ذمه وار هم کفيل دی مکفول عنه نه دی ولي د بيع عينه عقد کوونکی کفيل دی مکفول عنه نه دی او خساره پر عقد کوونکي باندي راځي.

فائدة: په مذکور عقد کې د بيع عينه صورت داسي دی چې کفيل له کوم تاجر څخه مثلاً لس درهمه قرض وغواړي او تاجر له قرض وروکولو څخه انکار وکړي مگر تاجر به دي راضی وي چې د قرض غوښتونکي په لاس د لسو درهمو نو کپړه د پخلسو درهمو په عوض په پور څرخه کړي چې تاجر ته پنځه روپۍ زیاته گته په لاس ورشي او کفيل د اکپړه واخيسته بيا کفيل هغه کپړه له بائع نه علاوه پر بل چا باندي په لس درهمه څرخه کړي دمکفول عنه قرض ادا کړي نو په دغه بيع کې پنځه روپۍ خساره چې واقع شوې ده هغه به پر کفيل باندي وي نه پر مکفول عنه باندي دغی بيع ته د عينه ويلو وجه داده چې په دغه کې له دين څخه د عین په طرف اعراض راځي. (رد المحتار: ٣١٠/٤)

(٥) ومن كفل عن رجل مائة ذاب له عليه أو مائة قضى له عليه فطالب المظلوب فبهرق المذيع على الكفيل أن له على المظلوب ألفاً لم يقبل (٦) ولو برهن أن له على زيد كذا وأن هذا الكفيل عنه باهر وقضى به عليه مائة (٧) ولو بلاءه وقضى على الكفيل فقط (٨) ز كفالة بالتركيب تسليم (٩) وشهادته وغنمه لا.

قوچه: او څوک چې کفيل شي د يو چاله طرفه دهغه چې مدعی دهغه پر ذمه ثابته شي يا دهغه چا چې دهغه د مدعي لپاره پرده باندي حکم وکړای شي بيا مطلوب غائب شو يا مدعي گواهان قائم کړل پر کفيل باندي چې دده پر مطلوب باندي زروپۍ دي نو دا گواهان نه قبلېږي او که يې گواهان قائم کړل چې دده د زيد پر ذمه باندي دوهر روپۍ دي او دی دهغه کفيل دی دهغه په امر نو حکم کړای کيږي دهغه پر دوی د واورو باندي او که دهغه د حکم بغیر و نو حکم کړای کيږي يو اړي پر کفيل باندي او د چا کفيل بالدرک کيدل د بيع تسليمول دی او دهغی د گواهي او مهر لگيدو تسليم نه دی.

توضيح: (٥) که څوک د يو چاله طرفه په دغو الفاظو سره کفيل شوی وو چې پرده باندي چې د فلان څه شی ثابت دی زه دهغه ضامن يم يايې داسي وييل چې زه دهغه حق کفيل يم دکوم حق چې قاضی د فلاني لپاره حکم کړی دی، بيا مکفول عنه غائب شو او مکفول له گواهان پيش کړل چې زما پر مکفول عنه باندي يوزر درهم دي

نو دمکفول له گواهان نه قبليږي ولی دگو اهانو قلیلدل ددعوی پر صحت باندې موقوف دی دلته ددعوه صحیح نه ده ولی ددعوی اومکفول به ترمنځ مطابقت نشته چې ضروري دی ځکه چې مکفول به هغه مال دی دکوم چې قاضي پر مکفول عنه باندې ترکفاله مخکې حکم کړی وي چې مقید دی، بیابیه ماقضی که علیه کې دمال مقید والی ښکاره دی اوماذاب له علیه څرنگه چې دماوجب علیه په معنی دی اوووجب دقاضي په حکم سره کیږي ځکه نوپه دغه صورت کې هم مال مقید دی په داسی حال کې چې دمکفول له پرمکفول عنه باندې دزرو دعوی مطلقه ده چې پکې داتعريض نشته چې ترکفاله مخکې پر مکفول عنه باندې ددې حکم کړل شوی دی نو دعدم مطابقت په وجه دمکفول له دعوی صحیح نه ده نو گواهان یې هم دقبول وړ نه دي.

(۶) که یوسری مثلاً دزید له طرفه دهغه په حکم سره دمال مؤجل کفیل شویامکفول عنه یعنې زید غائب شواومکفول له دقاضي په عدالت کې گواهان پیش کړل چې زما پریزید غائب باندې دومره مال دی اوداسری دهغه له طرفه دهغه په حکم سره دهغه کفیل دی نو دمکفول له دادعوه صحیح ده ولی مکفول به مال مطلق دی دا قید نشته پکې چې هغه مال چې قاضي پر مکفول عنه باندې حکم کړی دی اودمکفول له دعوه هم مطلقه ده نو دادعوه صحیح ده ځکه یې نو گواهان هم مقبول دي چې کله گواهان مقبول شونودمذکور مال په حق کې چې قاضي کومه فیصله کوي هغه فیصله پرکفیل اومکفول عنه دواړو باندې نافذیږي یعنې پرکفیل باندې چې کوم حکم کیږي دهغه په ضمن کې پرمکفول عنه غائب باندې هم حکم کیږي مگر سوال دادی چې قضاء علی الغائب جائزه نه ده نودلته دقاضي دا فیصله پرمکفول عنه غائب باندې څنگه نافذه کیږي؟ جواب: دا قاعده ده چې کله مدعي اثبات حق علی الغائب بغیر له مدعي علیه حاضر څخه خپل حق نه شي حاصلولای نوپه داسي صورت کې قضاء علی الغائب جائزه ده.

(۷) او که کفاله دمکفول عنه په حکم سره نه وه بلکې کفیل خپل کفیل شوی وونودمکفول له دگو اهانو په وجه دمال حکم یواځې پرکفیل باندې کیږي پریغائب مکفول عنه باندې دقاضي داحکم نه نافذیږي ددغه صورت اومخکيني صورت ترمنځ فرق دادی چې په تیر صورت کې کله مدعی دکفاله په امر دمکفول عنه دعوه وکړه په گواهانوسره یې ثابته کړه اوقاضي دهغه مطابق فیصله وکړه نو ثابته شوه چې کفیل ته مکفول عنه دکفیل کیدو حکم ورکړی دی نو دادمکفول عنه له طرفه دمکفول له لپاره دمال اقراری اوداقرار هم دقاضي تر فیصله رالاندې شو ځکه نودقاضي فیصله پرکفیل اومکفول عنه دواړو باندې نافذیږي په داسي حال کې چې په دغه صورت کې (یعنې په کوم کې چې کفیل خپله کفیل گرزیدلی و) دمکفول عنه له طرفه هیڅ ډول اقرار موجود نه دی اودکفالی دصحت لپاره دومره کافی دی چې دکفیل په گمان کې پرمکفول عنه باندې دین وي دمکفول عنه اقرار ضروري نه دی نو ځکه په دغه صورت کې دقاضي فیصله یواځې پرکفیل باندې نافذه کیږي دمکفول عنه طرفه نه متعدي کیږي.

(۸) که چا خپل مکان خرڅ کړ او یوسری دبائع له طرفه دمشتري لپاره کفیل بالدرک شو یعنې کفیل مشتري ته وویل چې که چیرته ددې مکان یوبل مستحق پیدا شونودپیسود واپس کولوزه ضامن یم نودکفیل دغه ویناددي خبرې تسلیمول دی چې دامکان دبائع ملک دی نوله دي وروسته که کفیل دادعوه وکړه چې

ددغه مکان مالک زه یم دکفیل دغه دعوی نه اوريدله کيږي ولی دغه عقد دکفیل دکفالت په وجه تام شوی دی ځکه نو په دغه صورت کې (چې عقد بيع په کفالت بالدرك سره مشروط دی) ترڅو پوري چې کفیل کفاله بالدرك نه قبلوي ترهغه پوري عقد نه تاميږي نو گواکي ددغه عقد لازمونکی کفیل دی اوس له هغه وروسته دکفیل له طرفه دخپل ملکیت دعوه کول ددي عقد د ماتولو کوشش دی او دداسي عقد د ماتولو کوشش کول چې خپله دده له طرفه تام شوی وي باطل دی نو ځکه دکفیل دغه دعوی کول چې زه د مکان مالک یم باطلیږي.

(۹) قوله و شهادته و حمله لای کتابه شهادة الرجل فی حک البيع و حمله علی من البیع لا یكون تسلیم او اقرار ان الملک للمانع یعنی که چا مکان خرڅ کړ او یو بل سړی د مکان پر خرڅیدو باندی تحریر اگواه شواو دستخط یې وکړ خپل مهر یې ولگاوه مگر کفیل بالدرك نه دی شوی نو دگواه له طرفه داگواهي دبائع د ملکیت تسلیمول نه کيږي یعنی داگواهي ددي خبري علامه نه کيږي چې گوا دبائع د مکان مالک تسلیموي. بیا که چیرته دغه گواه ددي دعوی وکړي چې زه ددي مکان مالک یم نو دده دعوی اوريدله کيږي ځکه چې شهادت نه په بيع کې شرط دی اونه دبائع د ملکیت اقرار دی ولی کیدای شي چې هغه داگواهي ددي لپاره چې دا واقعۀ یاده پاتې شي چې دهغه مکان په هکله داسي واقعۀ شوي وه نو له دي څخه دانه لازميږي چې گوا دبائع د ملکیت اقرار کړي دی نو اوس که چیرته خپله گواه دخپل ملکیت دعوه کړه له دي څخه په دعوی کې تناقض نه راځي ځکه نو دهغه دعوی د اوريدو قابله ده.

(۱۰) ومن ضمن غن آخر خواجه او زه په (۱۱) او ضمن نواته او قسمته صح (۱۲) ومن قبل لاخر قسمت لک غن فلاح مائة الي سبيل فقلل حي خالفة القائل للضامن (۱۳) ومن اشترى أمراً كُفِّلَ له دخل بالدرك فاستجفت له بأخذ العشرة الكفيل حتى يقضى له بالنس على النافع.

توجه: او که څوک ضامن شو دبل چاله طرفه دهغه دخراج یایی یوشی رهن کښود دخراج په عوض کې، یا ضامن شو دهغه دحوادثو یا دهغه دتقسیم کولو نو صحیح دی او که چایل ته وویل زه ستا لپاره ضامن یم دفلانی له طرفه دسلور وپوړتريو میاشتې پوري هغه وویل چې دا خو فوري دی نو قول دضامن معتبر دی. او که چا منځه واخیسته او بل سړی دهغه لپاره کفیل بالدرك شو بیا دغه منځه دبل چا مستحقه وگرزیده نو نه دي اخلي مشتري له کفیل څخه ترهغه پوري چې دده لپاره فیصله کيږي دشمن پربائع باندی.

تشریح: (۱۰) که یو څوک دیو چاله طرفه دهغه پر دمه دهغه خراج ضامن شو چې دپاچاله طرفه پرده باندی مقرر شوی دی یا دهغه خراج په بدل کې هغه یوشی رهن کښینود دندواضمانت اورهن دواړه جائز دي ولی دپاچاله طرفه چې کوم ټیکس مقرر کيږي هغه دین شمارل کيږي چې دپاچاله طرفه یې مطالبه کول کيږي او په کفاله کې مطالبه معتبره ده نو دا ډول ضمانت صحیح دی او څرنگه چې رهن دکفاله په معنی دی چې په دواړو کې دتوثق او اعتماد معنی موجودیږي په کومو ځایونو کې چې کفاله صحیح وي هلته رهن ایښودل هم صحیح کيږي.

(۱۱) همدارنگه دیو چا دحوادثو (مثلاً یوناڅاپه یو ځای پل ټنگ شي دهغه دیارغوني لپاره دحکومت له طرفه پر خلکو باندی څه شی مقرر کړای شي یا یو مشترک نهر جوړیږي یا دمسلمانانو قیدیان

دكافرانو له زندانونو څخه در اخوشي كيدو خرچه پر خلكو باندې ايښودله كيږي دا ډول حوادثو ته نواښ وايي
(ياد قسمت ضامن كيدل هم په اتفاق سره صحيح دى په دې شرط چې جائز قسم و طائف وي ولى دظالمانه
تيكسونو په باره كې دائمه و اختلاف دى دځينو مشائخو په نزد دظالمانه تيكسونو كفالت نه دى صحيح ولى
دا ډول تيكسونه خپله پر مكفول عنه هم نه دي لازم نوله كښل څخه يې مطالبه هم صحيح نه ده په داسې حال كې
چې دځينو علماؤ په نزد دظالمانه تيكسونو كښل هم صحيح دى .

فائده: همد اقول مفتى به دى ځكه ددا ډول تيكسونو هم دپاچاله طرفه دنورو ديونو په شان مطالبه كيږي او په
كفاله كې مطالبه معتبره ده لمانلى شرح التنوير: وضع ضمان الخراج والرهن وكذا النوايب ولو بغير حق كجبايات فى زماننا لاهالى
المطالبة كالمدين بل لو لها حتى لو اخذت من الاكارل الله الرجوع على مالك الارض وعليه الفتوى صدر الشريعة وافره المصنف وابن الكمال ولان
ابن عابدين رحمته الله : والفتوى على الصحة وفي الخاتبة الصحيح الصحة ويرجع على المكفول عنه ان كان بامرهم وعليه مشى فى
الاختيار والمختار الخ قلت غاية الامر هما لولان مصححان ومضى على الصحة بعض المتون وهو ظاهر اطلاق الكنز وغيره لفظ النوايب .
(الذوالمخارم الشامية: ۳/۳۱۴)

فائده: قسمت اونواښ يوشى دى دواړه عطف تفسيرى دى ياله نواښو څخه هغه حصه كومه چې له
رعايا څخه دچاپر دمه راشي هغه ته قسمت وايي ،ځينى حضراتو دنواښو او قسمت ترمنځ فرق بيان كړى دى
چې نواښ هغه دي چې په ناڅاپى ډول دكومى حادثى په وخت دپاچاله طرفه پر رعايا باندې مقرر شي
او قسمت هغه دى چې په مخصوص وخت كې په پابندي سره مقرر شوى وي مثلاً دمحلې دچوكيدار تنخواه
دمحلې پر خلكو مقرر شي نو دى ته قسمت وايي . (شامية: ۴/۳۱۴)

(۱۲) كه يوه سړي بل ته وويل چې زه ستا لپاره دفلاني له طرفه دسلور وپو ضامن يم چې يوه مياشت
وروسته يې دركوي مكفول له ورته وويل چې هغه يوه مياشت وروسته نه بلكې همدا اوس دستي يې راكوي
يعنې پر هغه باندې چې زما كوم قرض دى هغه په موده سره نه دى بلكې فوري دى نو په دغه صورت كې
دضامن يعنې مقررول معتبر دى ولى كښل اقرار وكړ چې مكفول له يوه مياشت وروسته له ما څخه دمطالبى
حق لري او مكفول له وايي چې يوه مياشت وروسته نه بلكې فى الحال زه دمطالبى حق لرم چې كښل منكر دى
يعنې كښل دفوري لزوم منكر دى او قول دمنكر سره له قسمه معتبر دى .

(۱۳) يو چا منځه واخيسته يو بل سړى دهغه لپاره ضامن بالدرک شويغڼې ددي خبري ضامن شو چې
كه چيرته ددي منځې كوم مستحق پيدا شونو مشتري چې كومى روپۍ ادا كړي دي له بائع څخه دهغور وپو
واپس اخيستلو زه ضامن يم نو دا كفا له صحيح ده ،بياكه واقعا ددي منځې كوم مستحق پيدا شونو دمنځې
مشتري دي له ضامن څخه دمنځې روپۍ نه اخلي ترڅو پوري چې قاضي بائع ته حكم ورنكړي چې دمنځې
روپۍ مشتري ته واپس وركړه ولى يواځي دمنځې په استحقاق ثابتيدو سره بيع نه ماتيري ځكه ممكن دى
چې مستحق دغه بيع برقراره وساتي نو چې ترڅو پوري دقاضى له جانبه پر بائع باندې دمشتري دپيسو واپس
كيدو حكم نه يې شوى تر هغه پوري مشتري كښل ته درجوع حق نه لري .

باب گفتار جلین و القبله

داباب ددو وکسانو او دمرې دكښل كيدو او دمرې له طرفه دكښل كيدو په بيان كې دى

مصنف رحمه الله ديوه شخص دکفالي داحکاموله بيانولوڅخه فارغ شو اوس ددو وکسانو دکفالي احکام بيانوي او څرنگه چې دوه طبقه يوه وروسته وي ځکه نو ذکر اهم هغه مؤخر کړای شو چې وضع نه طبع سره مطابق شي. همدارنگه په دي باب کې دمرېې له طرفه دکفيل کيدو او دمرېې دکفيل کيدو احکام هم بيانوي څرنگه چې په بنی آدم کې حریت اصل او اشرف دی نومناسبه داوه چې داصل احکام مخکي بيان شي او دغير اصل احکام وروسته، ځکه نو مصنف رحمه الله د کتاب الکفاله په آخر کې دمرېيانو احکام بيان کړي دي.

(۱) ذين غلبه: کل کفل عن صاحبه فما اذا احدهما له يرجع على شريكه فان راد على التصرف بالزيادة (۲) وان کفلا عن رجل کفل کل عن صاحبه فما اذی رجع بنصفه على شريكه او بالکل على الاصل (۳) وان ابن الطالب احدهما احد الکفيل الاخر بکله.

توجه: ديو چاقرض باندې دی پر دوو وکسانو باندې هريو دخپل ملگري له طرفه کفيل شونو هريو چې څه ادا کوي هغه به رجوع نه کوي په دي باره کې پر خپل شريک باندې بيا که يې تر نيم زيات ادا کړل نو د زيات په باره کې دي رجوع وکړي او که دوه کسان کفيلان شول ديوه سړي له طرفه او هريو دخپل ملگري له طرفه هم کفيل شونو چې څه ادا کوي رجوع دي وکړي دهغه د نيم په باره کې پر خپل شريک باندې ياد کله به باره کې پراصيل (مکفول عنه) باندې او که بري کې طالب (مکفول له) يو کفيل نو وادي خلي له هغه بل کفيل څخه کل دين.

تشریح: (۱) که قرض پر دوو وکسانو باندې وو (مثلا دوو وکسانو له يو چا څخه ديو زدرهم په عوض يو مري و اخيست) بيا هغوی دواړه هريو دخپل ملگري له طرفه کفيل شونو له دغو دواړو نه چې هريو نيم يا تر نيم کم ادا کړل نو هغه يې له خپل شريک څخه واپس نه شي اخيستلای ولی له دواړو نه پر هريو باندې نيم قرض پر هغه د دين کيدو په وجه لازم دی او نيم دکفالت په وجه لازم دی اوله دواړو څخه هغه نيم قوي دی کوم چې د دين په وجه لازم دی تر هغه نيم چې دکفالت په وجه لازم دی ځکه دلومړي سبب خريد دی او د دوهم سبب کفاله ده او خريد تر کفاله قوي دی نو چې کله نيم يا تر نيم کم ادا کوي نو ويل کيږي چې دا هغه نيم دی چې پرده باندې دمدايته په سبب لازم دی نو په هغه کې خپل شريک ته رجوع نه شي کولای او چې کله تر نيم زائد ادا کوي نو ويل کيږي چې دا هغه زيات دی چې پرده باندې دکفالت په سبب لازم دی نو ځکه په همدغه نيم کې خپل شريک ته رجوع کولای شي.

(۲) که دوه کسان ديو سړي له طرفه مثلا ديو زور وپو کفيلان شول په دي شرط چې له دوی نه هريو دهغه بل له طرفه هم کفيل دی نو چې څخه هريو ادا کوي دهغه نيم له خپل ملگري څخه اخيستلای شي که کم وي که زيات وي ولی نيم مال دکفاله له اصيل په وجه خپله دهغه له طرفه ادا کيږي او نصف مال دکفاله عن الکفيل په وجه دهغه دملگري له طرفه ادا کيږي نو ځکه د نيم مال رجوع خپل ملگري ته کولای شي ياله دواړو کفيلانو څخه چې کوم يوه څه ادا کړي دي هغه ټول له اصيل مکفول عنه څخه واخلې که دهغه په امر سره ضمانت شوی وو ولی دمکفول عنه دطرف څخه دهغه په حکم سره دټول مال کفالت دی نو چې څه يې ادا کړي دي ټول له مکفول عنه څخه اخيستلای شي.

(۳) که مدعي يعنې مکفول له له هغوئ دواړو څخه يو بري کړ نو بيا مدعي د ټول مال مطالبه له هغه بل څخه کولای شي ولی د کفيل بري کول د اصيل بري کيدل نه واجبوي بلکې اصيل بيا هم له معمول سره سم مقروض دی او د وېم کفيل څرنگه چې د اصيل له طرفه هم د ټول مال کفيل دی نو ځکه قرض غوښتونکی په دې وجه د ټول مال مطالبه له دوهم کفيل څخه کولای شي.

(۴) زولو الفرق الفناؤ ضان وعلیهما ذین اخذا الغريم اياشاء بکل الذین (۵) ولا يرجع حتی یؤدی اکثر من التصف (۶) وان کاتب غذبه کتابة واسطة و کفل کل غن ضاحجه لمناؤی اخذهما زج بصفه (۷) زولو خزوا خدھما اخذا اياشاء بهجفة من لم یعقبة فان اخذا المنعق زج علی ضاحجه لان اخذا اخر لا.

توجه: که سره جلا شول دوه شریکان د مفاوضه او پر دواړو باندې قرض و و نو قرض غوښتونکی چې غواړي له هغه څخه دي کل قرض واخلي او رجوع دي نه کوي آن تر دې چې ادا نکړي تر نیم زیات او که یې مکاتب کړل خپل دواړه مریبان په یوه کتابت کې او هریو کفیل شو د هغه بل له طرفه نو هریو چې څه ادا کړي د هغه د نیم په باره کې دي رجوع وکړي او که یې آزاد کړل دواړو څخه یو یې هغه دي واخلي له هریو نه چې خوښه یې وي د هغه حصه کوم چې نه وي آزاد شوی بیا که واخیست هغه له آزاد شوي نه نو هغه دي رجوع وکړي خپل ملګري ته او که یې له هغه بل څخه واخیست نو بیا رجوع نه شي کولای.

تشریح: (۴) که د دوو وکسانو ترمنځ شرکت مفاوضه وو (شرکت مفاوضه دادی چې دواړه شریکان برابرې پسې سره یوځای کړي تجارت کوي او له دوی څخه هریو د خپل شریک له طرفه کفیل او وکیل وي) بیا دواړه سره جلا شول په داسې حال کې چې دواړه قرضدار دي نو قرض غوښتونکی چې له هغوئ دواړو څخه د هریو نه چې یې زړه پوره قرض واخلي ولی له متفاوضینو څخه هریو د خپل ملګري له طرفه کفیل وي نو قرض غوښتونکی چې له هریو څخه مطالبه نصف دین خو خپله د هغه پر دمه واجب دی ځکه نو له هغه څخه د نیم مطالبه کولای شي او باقی نیم چې د هغه د شریک پر دمه دی څرنگه چې د ادهغه کفیل دی ځکه نو د باقی نصف هم له هغه څخه مطالبه کولای شي څرنگه چې قرض غوښتونکی له هغه څخه د کل مال مطالبه کولای شي همداسې له دوهم شریک څخه هم د کل مال مطالبه کولای شي.

(۵) بیا که له متفاوضینو څخه کوم یوه د قرض غوښتونکي قرض ادا کړ هغه تر هغه وخته پورې خپل ملګري ته رجوع نه شي کولای ترڅو چې تر نیم زیات ادا نکړي ولی هریو په اندازه د نصف اصيل يعنې مکفول عنه دی او تر نیم په زیات کې د هغه بل له طرفه کفیل دی نو چې کله نیم یا تر نیم کم ادا کوي نو ویل کیږي چې دا هغه دی چې پرده باندې په سبب د مدایته لازم دی ځکه نو خپل شریک ته رجوع نه شي کولای او چې کله تر نیم زیات ادا کوي نو ویل کیږي چې دا زائد هغه دی چې پرده باندې د کفالت په سبب لازم دی ځکه په دې کې خپل شریک ته رجوع کولای شي.

(۶) که دوه مریبان په یوه کتابت کې مکاتب شول مثلاً مولی په دوه زره روپۍ مکاتبه ورسره وکړه او له هغوئ دواړو څخه هریو د هغه بل له طرفه کفیل شو نو د قیاس تقاضا داده چې کفالت جائز نه شي ولی بدل کتابت قرض صحیح نه دی کما مر، په داسې حال کې چې د کفاله د صحت لپاره ضروري ده چې قرض صحیح

وي، مگر استحساناً ددوارو مکاتبانو ترمنځ يودبل کفيل کيدل جائز بلل شوی دی وجه داستحسان دغه عقد دجمله په ذريعه صحيح کول دی په دي ډول چې له دواړو څخه دهر يوه آزادي په زړو پورې پوري معلقه کړای شي بيا هريو د هغه بل کفيل وبلل شي نو څو اګي دا عقد کتابت نه بلکې په شرط پوري آزادي معلق کول دی نو ځکه هريو دبل لپاره کفيل کيدل صحيح دی بيا چې له دغو زړو روپو څخه څه کوم يواډاکړي د هغه نصف دي دی له خپل ملګري څخه واخلې ولی دوئ دواړه په کتابت کې مساوي دي او هريو د هغه بل کفيل هم دی نو د دواړو ترمنځ د مساوات د تحقق همداصورت دی چې کوم يو څه ادا کوي د هغه نصف دي له هغه بل څخه اخلي ځکه چې که چيرته کل مال له هغه بل څخه واخلې يا بلکل هيڅ تري وانه خلي نو مساوات نه راځي.

(۷) که په مذکور صورت کې له مکاتب کولو وروسته او بدل کتابت مخکې له دواړو څخه يو خپل مولی آزاد کړ نو مولی لره اختيار دی چې کوم مکاتب نه دی آزاد شوی د هغه حصی په باره کې له چانه چې غواړي مطالبه وکړي ولي له هغوی دواړو څخه يو (چې مولی نه دی آزاد کړی) اصيل دی او بل (چې مولی له کتابت وروسته آزاد کړی دی) د هغه کفيل دی او مکفول له له اصيل او کفيل دواړو څخه د مطالبې حق لري بيا که مولی له آزاد شوي څخه مطالبه وکړه او هغه ادا کړه نو هغه چې څه ادا کړي دي هغه دي له خپل ملګري څخه واخلې ولی هغه دده په حکم کفيل شوی مال يې ادا کړی دی نو دده لره در جوع حق شته، او که مولی له هغه مکاتب څخه مطالبه وکړه چې آزاد شوی نه و نو هغه چې څه ادا کوي هغه له آزاد شوي څخه نه شي اخيستلی ولی ده چې څه ادا کړي دي هغه يې دخپل ځان له طرفه ادا کړي دي نو ځکه هغه بل تر جوع نه شي کولای.

(۸) وَنَظْمُ عَنْ عَبْدَ مَالِئٍ خُذْ بِعَقْدِ قَهْرٍ خَالَ زَانٍ لَمْ يَسْمَعْ (۹) وَلَوْ اِدْعَى زَقْفَةُ الْعَبْدِ وَكُفْلٌ بِهِ زَجْلٌ فَمَاتَ الْعَبْدُ فَبَرَأَ الْمُدْعَى اِنَّهُ لَمْ يَمُتْ
(۱۰) وَلَوْ اِدْعَى غُلَى عَبْدًا مَالِئًا وَكُفْلٌ بِنَفْسِهِ زَجْلٌ فَمَاتَ الْعَبْدُ بَرَأَ الْكُفْلُ (۱۱) وَلَوْ كُفْلٌ غُذْنُ سَيِّدَةٍ بِأَمْرٍ غَفِيقٍ فَاَذَاهُ وَكُفْلٌ سَيِّدَةٍ وَآذَاهُ
بَعْدَ عَقْدِهِ لَمْ يَرْجِعْ وَاجِدَ غُلَى الْاَخِ

توجه: که څوک ضامن شود مریې له طرفه دداسی مال چې د هغه په وجه دده مواخذه کیده د هغه له آزادیدو وروسته نو هغه فوري کيږي که څه هم ددي بیان يې نه وي کړی چې فوري دی يا غير فوري دی او که يې دعوی وکړه د مریې درقيبې او بل سړی د هغه کفيل شوی بيا مریې مړ شو او مدعي په ګواهانو سره د اثباته کړه چې دده مریې و ونو ضامن کيږي د هغه دقيمت، او که يې دعوی وکړه پر مریې باندي د مال او کفيل شويو څوک د هغه د نفس بيا مریې مړ شونو کفيل بري کيږي او که مریې دخپل مولی کفيل شو د هغه په امر سره او مریې آزاد شوی یا هغه د مال ادا کړ یا مالک د مریې کفيل شو او هغه مال ادا کړ د مریې له آزادیدو وروسته نو يو پر بل باندي به رجوع نه کوي.

تشریح: (۸) که یو سړی دیو ه مریې له طرفه دداسی مال ضامن شو کوم چې تراوسه پوري لاپرهغه باندي واجب

الادانه دی بلکې له آزادیدو وروسته يې د هغه پر ذمه ادائينگی لازمه ده (مثلاً مریې د چا د مال د هلاک کولو اقرار وکړ او د هغه مولی دده تکذيب وکړ) نو د ا ضمانت فی الحال دی يعنې له کفيل څخه د مال کفاله فی

الحال مضانه کيږي نودی باید هغه ته دامال فوراً ورکړي که څه هم ضامن دانه یې ویلي چې زه فی الحال دادائیکي ضامن یم ولی پرمیری باندې مال فی الحال واجب دی ځکه سبب دوجوب (دغیر دامال هلاک کولو اقرار) موجود دی اودمیری ذمه دقبولیت قابل ده البته فی الحال له میرې مطالبه ځکه نه کيږي چې میری تنگدست او ناداردی ولی دمیری په لاس کې چې څه وي هغه ټول دهغه دمولی ملکیت دی. نوچې کله پرمیری باندې فی الحال مال واجب دی نوپر کفیل باندې هم مطالبه فی الحال لازمیږي اودکفیل په حق کې تاخیر هم نه کيږي ځکه کفیل دمیری په شان تنگدست نه دی.

(۹) که دچاپه قبضه کې یومیری وویوېل چاپه هغه دعوی وکړه چې دامیری زمادی. اودرم سړی ددي میرې ضامن شویامیری مخکې له دي چې مدعی ته وسپارل شي مړشو اودغه مدعی په گواهانوسره ثابته کړه چې دامیری زماوونوکفیل دمیری دقیمت ضامن کيږي ولی کوم سړی چې پردغه میرې باندې قابض ووپر هغه باندې عین میری واپس کول لازم ووالته هغه دعین میرې دواپس کولو څخه دعاجز کیدو په صورت کې دهغه قیمت واپس کول لازم دی اوکفیل کفالت وکړ دهغه قسم واپس کیدو التزام یې وکړ چې پرمدعی علیه باندې لازم وویعني څرنگه چې له مرگه وروسته دمیری قیمت پراصیل باندې واجب پاتیږي نوهمدارنگه پرکفیل باندې هم باقی پاتیږي.

(۱۰) که چاپر میرې باندې دڅه اندازې مال دعوی وکړه (مثلا په میرې یې دعوه وکړه چې تازمافلانی شی غصب کړی او هلاک کړی دی) اویوبل سړی ددي میرې دنفس ضامن شویامیری مړشونودغه ضامن له ضمانت څخه بري کيږي ولي خپله میری له مرگه وروسته بري کيږي چې مکفول عنه اواصیل دی اودمیری بري کیدل دضامن دبري کیدو سبب دی نوځکه ضامن هم بري کيږي.

(۱۱) که یومیری دمولی په خبره دمولی ضامن شویا هغه میری آزادشواوله آزادي وروسته یې دضمانت مال اداکړ، یادمیری له طرفه دهغه دمولی ضامن شواو دمیری له آزادی وروسته دمولی دضمانت مال اداکړ نوپه دغودواو و صورتونو کې میری یا مولی داداکړای شوي مال په باره کې یوپرېل باندې رجوع نه شي کولای ولی کوم وخت چې دا کفالت واقع شوه نوپه هغه وخت کې یې دا خبره نه ده واجبه کړې چې کفیل به مال اداکوي له اصيل څخه به یې واپس اخلي ځکه چې مولی پر خپل میرې باندې دقرض مستحق نه کيږي یعني دمولی پر خپل میرې باندې قرض نه شي راتلای ولی میری سره له ټول مال دمولی ملکیت دی نوچې کله مولی دمیری له طرفه کفیل شي څه اداکوي نو هغه دمیری پردمه باندې قرض نه کيږي اوچې کله په ابتدا کې داحکم دی نوچې میری آزادي شي هم عقد مذکور نه بدلېږي، همدارنگه میری هم پر خپل مولی باندې دقرض مستحق نه گزړي ولی میری له ټول مال سره دمولی ملکیت دی.

فائده: دامام زفر رحمته الله علیه په نژدیه مذکوره صورت کې له میرې اومولی څخه هریو خپل مکفول عنه ته رجوع کولای شي ولی دکفیل ومکفول عنه ته درجوع کولو سبب دادی چې کفاله دمکفول عنه په حکم سره شوې وي اولته هغه سبب موجود دی البته دمیری اومولی یوپرېل دقرض دمستحق کیدو څخه رقیه مانع دی له آزادي وروسته دامانع هم نه پاتیږي نوځکه مولی میرې ته اومیری مولی ته درجوع کولو اختیار لري.

کتاب الحواله

دا کتاب د حوالې په بیان کې دی

د کتاب الحواله له کتاب الکفاله سره د مناسبت وجه داده چې له کفیل او محال علیه څخه هر یو پر خپل ځان هغه شی لازمي کوم چې پر اصيل باندي واجب و او د دواړو مقصد توثيق او اعتماد دی یعنې د کفاله او حواله په ذریعه مکفول له او محال له ته اطمینان ورکول کیږي البته په حواله کې محیل بري کیږي په داسی حال کې چې په کفاله کې مکفول عنه نه بري کیږي ځکه نو کفاله په منزله دمفرد او حواله په منزله د مرکب دی ځکه یې د حوالی بیان وروسته کړ.

حواله لغته په معنی د زوال او نقل دی او په شریعت کې د توثيق او اعتماد لپاره د محیل له ذمی څخه د محال علیه ذمی ته د دین منتقل کیدو ته حواله وایي یا په بل عبارت د مدیون د خپل قرض بل څوک د هغه په اجازه سره ذمه دار جوړولو ته حواله وایي یعنې قرض غوښتونکی به د مدیون (پوروړي) پر ځای اوس له هغه شخص څخه خپل قرض وصولي چا چې پر خپله ذمه حواله قبوله کړي ده.

فانده: په کتاب الحواله کې څو اصطلاحی الفاظ استعمالیږي چې د هغو پیژندل ضروري دی: ۱- محیل هغه مقروض دی چې قرض حوال کړي. ۲- محال، قرض غوښتونکی ته وایي چې محال، محال له او محال هم ورته وایي. ۳- محال علیه، هغه چې پر خپل ځان حواله قبوله کړي. ۴- او محال به، هغه مال چې حواله کیږي.

(۱) ای نقل الذین من ذمة الی ذمة (۲) ونصح فی الذین لابی العین (۳) بزضاء المحتال والمحتال علیه (۴) ویرئ النجیل بالقول من الذین (۵) ولهم یرجع المحتال علی النجیل الا بالتروی (۶) و هو ان یجخذ الخواله و ینحلف ولا یبینه له علیه او ینوث مغیلا.

توجه: هغه د قرض منتقل کول دی له یوې ذمی څخه بلې ذمی طرف ته، او صحیح دی په دین کې نه په عین کې، د محال او محال علیه په رضامندی سره او بري کیږي محیل په قبول کولو سره له دین نه، او رجوع به نه کوي محال پر محیل باندي مگر د حق د هلاکت په صورت کې، او هغه دا چې محال علیه د حوالی څخه انکار وکړي او قسم واخلې او محال له پر هغه باندي گواهان نه لري، یا مېشي محال علیه د مفلسی په حالت کې.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله علیه د حوالی شرعی تعریف داسي کړی دی چې له یوې ذمی یعنې (د محیل له ذمی څخه) بلې ذمی یعنې (محال علیه ذمی) ته د قرض منتقل کیدو ته حواله وایي، بیا په دي کې اختلاف دی چې د حواله له کیدو وروسته محیل چې څرنگه له مطالبی څخه بري کیږي همدارنگه آیا له قرض څخه هم بري کیږي که نه؟ نو د ځینو مشاڅو په نزله دواړو څخه بري کیږي او د ځینو په نزدیواځي له مطالبی څخه هم بري کیږي له قرض څخه نه بري کیږي.

فانده: صحیح دادی چې له دواړو څخه بري کیږي لهماي الذر المنفی: وادامت برئ المحیل بالقبول من الدين والمطالبة - حسام علی الصبح، (اندر المنفی: ۴۰۵/۳)

۶ (۲) په قرضو کې حواله جائزه ده په اعيانو کې جائزه نه ده ولی حواله په معنى دنقل او تحويل ده او نقل په ديو نو کې ممکن دی په اعيانو کې امکان نه لري ولی دين غير متعين وي نو ځکه يې محتال عليه هم ادا کولای شي او عين څرنگه چې متعين وي ځکه يې نوهغه څوک ادا کولای شي له چاسره چې موجود وي .
(۳) قوله برضاء المحتال والمحتال عليه، يعنى حواله دمحتال له او محتال عليه په رضامندي سره صحيح کيږي ، دمحتال له رضامندي ځکه شرط ده چې قرض دهغه حق دی چې دحوالی په ذريعه له يوې ذمې څخه بلې ذمې ته منتقل کيږي او دخلکو ذمې داداکولو او تروخت ځنډ ولوبه اعتبار سره مختلفي دي (يعنې ځيني خلک دقرض په ادا کولو کې خوراجدي وي او ځيني بياله سستي او کاهالي څخه کار اخلي) نو په حواله کې دمحتال له دضرر احتمال شته ځکه نو دمحتال له رضامندي شرط ده او دمحتال عليه رضامندي ځکه شرط ده چې په حواله کې دمحيل له طرفه پر محتال عليه باندي ددين لازميدل راځي اولزوم بغير التزام نه شي راتلاى يعنې ترخوپوري چې محتال عليه پر خپل خان دقرض التزام ونه کړي قرض نه پر لازميږي والتزام په رضامندي سره کيږي .

فائده: ديوه روايت مطابق دمحيل رضامندي هم شرط ده مگر دامختار روايت نه دی . صحيح او مفتی به روايت دادی چې دحوالی دصحت لپاره دمحيل رضامندي شرط نه ده ولی محتال عليه چې پر خپل خان قرض لازموي داپه خپل حق کې تصرف کوي چې په دي کې دمحيل هيڅ نقصان نشته بلکې دهغه فائده ده نو ځکه دمحيل رضامندي ضروري نه ده واما المحيل فالحواله التصح بدون رضاه وهذا هو الصحيح و عليه الفتوى صرح به في الدر المنثور وقيل لا بد من رضا المحيل ايضا وهو المبدون والمختار عدم اشتراطه كما في الشر بن لباله عن البرهان و كذا رجحه صاحب الهديا حيث لم يقم الدليل الا عليه و عليه جرى المصنف رحمه الله عليه . (انظر حاشية للنسخ عبد الحكيم الشهيد رحمه الله عليه على الهديا: ۱۲۹/۳)

(۴) حواله چې کله دمحتال له او محتال عليه په قبلولو څخه تامه شي نو محيل له قرض څخه بري کيږي يعنې بيا قرض غوښتونکی مقروض ته درجوع حق نه لري ولی احکام شرعيه دلغوی معانيو مطابق ثابتيږي او په لغت کې قرض له يوې ذمې څخه بلې ذمې ته منتقل کولو ته حواله وايي نو قرض چې کله دمحيل له ذمې څخه دمحتال عليه دذمې طرف ته منتقل شونو دمحيل پر ذمه نه پاتيري نو ځکه محيل له قرض څخه بري کيږي .

فائده: امام زفر رحمه الله حواله پر کفاله باندي قياسوي چې لکه څرنگه چې په کفاله کې مکفول عنه له قرض څخه نه بري کيږي همدارنگه په حواله کې محيل له قرض څخه نه بري کيږي ، امام زفر رحمه الله ته جواب ورکړل شوی دی چې حواله پر کفاله باندي قياسول صحيح نه دی ، ولی کفاله ضم الذمة الى ذمة ته وايي او حواله انتقال الدين من الذمة الى ذمة ته وايي ددواړو دمعانيو ترمنځ فرق دی نو ځکه يو پر بل باندي قياسول صحيح نه دی .

(۵) قوله ولم يرجع المحتال على المحيل اى اذا تمت الحواله بالقبول برئ المحيل ولم يرجع المحتال بدينه على المحيل بشئ، يعنى دحوالی له تاميندو وروسته محتال له محيل ته درجوع حق نه لري بلکې له محتال عليه څخه دي دخپل حق مطالبه کوي مگر داکه دمحتال له حق فوت شي (چې دي ته توی وايي) مثلاً محتال عليه دحوالی انکار وکړي چې پر هغه باندي دمحتال له بینه هم نه وي يا محتال عليه مفلس مې شي نو په دغه صورت کې

محتال له محيل ته درجوع حق لري ولی دمحيل بري كيدل مقيد دی چې محتال له ته خپل حق سالم ورسېږي ولی له حوالې څخه مقصود دادی چې دمحتال له حق محفوظ وي چې كله مقصود حاصل نه شونو حواله نه پاتېږي نو ځكه محتال له محيل ته درجوع حق لري ، دامام شافعی رحمته الله عليه په نزد حق دهلاکت په صورت کې محتال له هم محيل ته درجوع کولو حق نه لري .

(۶) دامام ابو حنیفه رحمته الله عليه په نزد دمحتال عليه حق له دوو شيانو څخه ديوه په موجوديدوسره راځي **نمبر - ۱** محتال عليه چې دحوالې څخه انکار وکړي قسم واخلي په داسی حال کې چې دمحتال له اومحيل سره دمحتال عليه ددعوی په خلاف گواهان هم نه وي .

نمبر - ۲ چې محتال عليه مفلس مړشي ولی په دي دوو صورتونو کې محتال له دخپل حق له وصولولو څخه عاجز کېږي ځکه نو محتال له محيل ته رجوع کولای شي .

فائده : دصاحبينو رحمهما الله په نزد له دي دوو خبرو سره په يوه بله دريمه خبره هم دمحتال عليه حق فوت کيدلای شي هغه داچې قاضي دمحتال عليه پږوند کې دهغه دمفلس کيدو حکم وکړي چې داسې مفلس دی ولي په دي صورت کې هم محتال له دخپل حق له وصولولو څخه عاجز کېږي .

فائده : دامام ابو حنیفه رحمته الله عليه اوصاحبينو رحمهما الله دغه اختلاف پړسوه بل اختلاف بادي مبني دی هغه دادی چې دامام ابو حنیفه رحمته الله عليه په نزد حاکم په مفلس بللو سره افلاس نه ثابتېږي په داسي حال کې چې دصاحبينو رحمهما الله په نزد ثابتېږي ، دامام ابو حنیفه رحمته الله عليه قول راجح دی لسانی الشافعي : وهذابناء علی ان نفليس القاضي یصح عندهما وعده لا یصح لاه بنوهم ارتفاعه بعدوث مال له لا یعود بغلب القاضي علی المعیل فتح ولعذر الاستیفاء لا یوجب الرجوع الا لری انہ لو تعذر بغیبة المحتال علیه لایرجع علی المعیل بخلاف موته مفلس الخراب الذمة علیبت النوی وتمامه فی الکفاة وظاهر کلامهم متواتر وحتاصیح قول الامام ونقل تصحیحه العلامة قاسم وسلم ارمن صحیح قولهما . (رد المحتار : ۳۲۶/۳) کذا قال الشیخ عبد الحکیم الشاء ولیکوتی علی هامش الهدایة (۱۳۰/۳)

(۷) فان طلب المحتال علیه المعیل بما اخل فقال المعیل اخلت بذنب لی غلبک ضمن المعیل بئ الذنب (۸) وان قال المعیل للمحتال اخلت ببقضه لی فقال المحتال لا بل اخلتني بذنب لی غلبک فالقول للمعیل (۹) ولو اخل بئاله عند زیدو دینة ضحت فان خلعت نری اخلت ببقضه لی (۱۰) ذکره النفعی .

توجه : که چیرته مطالبه وکړه محتال عليه له محيل څخه دهغه چې ده حواله کړی وواو محيل وويل چې ماد هغه پور حواله کړي وه کوم چې زما پرتا باندې وونو محيل ضامن گرځي مثل دين . او که چیرته محيل محتال ته وويل چې ماددي لپاره حواله کړي وه چې ته زما قرض زما لپاره قبض کړي او محتال وويل نه بلکې تادهغه دين حواله کړي وه چې زما پرتا باندې وونو دمحيل قول معتبرېږي او که حواله کړهغه چې له زید سره امانت وونو صحيح دی پس که چیرته هغه هلاک شوی وونو محتال عليه پري کيږي او مکروه دی سفاتج .

تشریح : (۷) که محتال عليه دمحيل له طرفه دقرض ادا کولو دعوه وکړه له محيل څخه يې دحواله په اندازه مال طلب کړ محيل ورته وويل چې تاته خو ما حواله دخپل هغه قرض په عوض کې کړي وه کوم چې ستا پر دمه وونوته ماته درجوع حق نه لري نو دمحيل قول نه قبيليږي بلکې محيل ددين په اندازه ضامن گرځي ولی

دمحیل له طرفه دهغه په حکم سره دقرض داداکولو په وجه دمحتال علیه درجوع دحق سبب متحقق شوی دی نوڅکه محیل ددین په اندازه ضامن گرځي باقی دمحیل له طرفه پرمحتال علیه باندي دقرض دعوی کول څرنگه چې گواهان نشته اومحتال علیه منکر دی اوقول دمنکر سره له قسمه معتبر یږي څکه نودمحیل قول نه معتبر یږي.

(۸) که محتال علیه دمحتال له قرض اداکې بیامحیل له محتال له څخه دهغه قرض مطالبه وکړه چې ده پرمحتال علیه باندي حواله کړی وویغنې محیل به محتال له ته ووايې چې ماخو ته یواځي دهغه دقرض دوصولو لپاره وکیل گرځولی وي چې ته هغه زمالپاره قرض کړي (لفظ دحواله دوکالت په معنی کې مجازاً مستعملیږي) اوس څرنگه چې تاهغه قبض کړی دی نوماته یې را کړه، مگر محتال له انکار وکړ اووې ویل تادهغه دین په عوض حواله کړي وه کوم دین چې زماستاپر ذمه لازم وو، نوپه دغه صورت کې دمحیل قول سره له قسم اخیستلو معتبر یږي ولی محتال له پرمحیل باندي ددین دعوی کوي اومحیل منکر دی اوقول دمنکر سره له یمن معتبر یږي.

(۹) که چاڅپل هغه مال حواله کړ چې له زید سره یې دامانت په ډول ایښی وونود احواله صحیح ده یعنې محیل زید ته وویل چې ستاسره چې زما کوم امانت دی هغه راواخله دمحتال له چې کوم قرض پرمادی هغه ادا کړه نود احواله صحیح ده ولی په دی کې پراډايځي باندي دمحتال علیه زیات قدرت شته ولی دمحیل له طرفه خپله داداکولو مال موجود دی محتال علیه دمال دادايځي لپاره دمال غوښتلو ته ضرورت نه لري بیا که دغه له زید یعنې محتال علیه سره هلاک شي نومحتال علیه له حوالې څخه بری کیږي ولی حواله په هغه مال سره مقیده وه کوم چې له محتال علیه سره امانت ووکله چې امانت نه شوپاتی نو حواله هم نه پاتیري، څکه نومحتال علیه بری کیږي اومحتال له دخپل قرض په باره کې اوس محیل ته رجوع کوي.

(۱۰) سفاتج دسَفْتَجَة (بضم السين فتح الباء) جمع ده په معنی دشی محکم، دفتحاو په اصطلاح کې سفتجه داده چې مقرض په دي شرط مستقرض ته قرض ورکړي چې بیامستقرض دغه قرض په هغه ښار کې اداکوي په کوم ښار کې چې یې مقرض غواړي چې دمقرض مال دلاري له خطري څخه محفوظ شي، ددي صورت دادی چې مثلاً زید په کراچي کې کاروبار کوي له کوټي نه یو مسافر کراچي ته ورغی زید هغه ته لس زره روپۍ ورکړي ورته وې ویل په دي سره دلته کاروبار وکړه چې کوټي ته ولاړ شي هلته یې زما وکیل نه ورکړه ولی په دي صورت کې دقرض ورکوونکي فائده داده چې لس زره روپۍ پخپله له کراچي څخه کوټي ته دراوړلو په صورت کې په لاره کې خطره شته نودهغه بل سري ته قرض ورکړي دلاري له خطري څخه یې محفوظې کړې، اودکوم قرض څخه گټه اخیستله کیږي په حدیث شریف کې دهغه ممانعت راغلی دی څکه نودا صورت مکروه دی.

فائده: مولانا خالد سیف الله رحمانی صاحب مدظله لیکلي دي چې دمالکیه وپه نزد مکروه دی څوکه چیرن خطره عامه وه او له یوه ښار څخه بل ښار ته دمال وړل عمومًا په خطره کې وونو بیا جائز ده. له امام احمد رحمته الله علیه څخه دواړه قولونه منقول دي مگر دحنابلو وپه نزد مصلحت لپاره جواز ته ترجیح ورکول شوي ده په اوسني

زمانه کې سfri درافې. حواله وغيره دسفتجه په حکم کې دي اوپه موجوده زمانه کې دامنيت دشتوالي اوعدم تحفظپه وجه دجنابله و اومالکيه وپه رايه باندي په عمل کولو کې قباحث نشته هداماغندی والله اعلم بالصواب (قاموس الفتى: ۴/ ۱۵۵) ددېپه باره کې حضرت مولانا محمدتقی عثمانی صاحب په دتقریر ترمذی په حواله مخکي نقل شوې ده.

کتاب القضاء

دکتاب القضاء له مقابل سره مناسبت دادی چې لکه څرنگه چې په ییوعواوکفالاتو وغيره کې داکثره خلکو ترمنځ جنجالونه رامنځ ته کېږي. اوپه قضاء سره دخلکو جگړې ختمیږي ځکه نومصنف ^{رحمته} دییوعو وغيره له تفصیل ییانو لور وروسته دقضاء احکام بیان کړي دي. دقضاء لغوي معنی فیصله کول. یوشی مضبوط کول. یوشی خپل انتها ته رسول اودا کول، اودشریعت په اصطلاح کې قضاء هغه قول ملزم دی چې له ولایت عامه صادر وی یعنې داقول چې له چاڅخه صادرېږي هغه به ولایت عامه لري اودهغه داقول به پرمخاېت لازم وي.

فائده: دقضاء مناسب څواصطلاحی الفاظ دي چې پیژندل یې ضروري دی: ۱- قاضی. یعنې حکم کوونکی جگړه ختموونکی ۲- مقضی به. یعنې هغه دلیل چې قاضی یې دخپلي فیصلې لپاره بنیادوگرځوي ۳- مقضی له. دچا چې حق پرېل باندي ثابت شي. ۴- مقضی علیه. پرچا باندي چې دبل حق ثبت شي.

فائده: دقضاء لپاره شپږ شرطونه دي چې ابن الغرس په لاندې نظم کې بیان کړي دي:

اطراف کل قضیه حکمیة: بست بلو ح بعد عات حقین:

حکوم و محکوم به له: و محکوم علیه و حاکم و طریق. (المعصر الضروري: ص ۲۵۳)

(۱) اهل اهل للشهادة (۲) والفاسق اهل للقضاء، كما هو اهل للشهادة الا انه لا ينبغي ان يقلد (۳) ولو كان القاضي عدلا فسق باخذ الزموة لا يعزى ويستحق الغزل (۴) واذا اخذ القضاء بالزموة لا يصير قاضيا (۵) والفاسق يصلح معنيا وقيل لا.

توجیه: اهل قضاء. هغه څوک دی چې اهل د شهادت وي، اوفاسق هم اهل قضا. دی لکه چې اهل د شهادت دی مگر مناسب نه ده چې هغه قاضي مقرر شي که قاضي عادل وویياد شوة په اخیستوسره فاسق شونونه معزولېږي اود معزولیدو مستحق گرځي اوچې کله واخلې عهده دقضاء. د شوة په ذریعه نو قاضي نه کیږي، اوفاسق مفتی کیدای شي اوچا ویلي دي چې نه شي کیدای.

تشریح: (۱) دقاضي مقرر کیدو اهل هغه څوک دی په چا کې چې د شهادت شرطونه جمع وي مثلاً عادل. بالغ. مسلمان وغير. کیدل، وجه یې داده چې حکم د شهادت هم دقضاء له حکم څخه مستفاد دی ولی قضاء اوشهادت هریودولایت قسم دی یعنې قاضي اوشاهد دواړه خپل قول پر غیر باندي نافذوي البته ددواړو ترمنځ فرق دادی چې گواه پرقاضي باندي فیصله کول لازموي اوقاضی خپل حکم پر خصم باندي لازمي ځکه نو څوک چې د شهادت لائق وي هغه دقضاء هم لائق دی اوکوم شرطونه چې د شهادت دي هغه شرطونه دقضاء هم دي.

فائده: دشرعي شرطونوبه مراعاتولوسره چې دوخت حكومت دمسلمانانودشخړودحل كولولپاره مجسټريټ ياج مقرر كړي هغه دشرعي قاضي قائم مقام گرځي. (حقانيه: ۳۶۲/۵)

(۲) اوفاسق دقاضي كيدواهل دي لكه چې هغه دگواهي وركولواهل دي اوداخير تيره شوه چې څوك لائق دشهادت وي هغه لائق دقضاء هم دي خوفاسق قاضي جوړول مناسب نه دي ولي قضاء دامانت له قبيل څخه ده اوفاسق دفسق په وجه دامانت داري لائق نه دي.

فائده: مگردائمه ثلاثه ټپه نزد فاسق سړي قاضي مقررول جائز نه دي ځكه پرفاسق باندي دهغه دفسق په وجه

اعتمادنه كړل كيږي، له احنافو څخه امام طحاوي رحمته الله عليه هم همداقول اختيار كړي دي، زموږ له ائمه ثلاثه څخه هم يوروايت داسي منقول دي، ويل كيږي چې په اوسنۍ زمانه كې فتوى پر همدې قول باندي وركول پكاردې، مگرد ځينو حضراتو رايه داده چې كه د فاسق قاضي كيدل ناجائز وي بلل شي نو د قضا دروازه بند پري خاص بياپه موجوده زمانه كې ځكه نوهغه چې مصنف رحمته الله عليه ذكر كړي دي هغه اصح دي لمانى الشافعي (قوله والفاسق اهليا)..... والصح بهذه الجملة دفعل التوهم من قال ان الفاسق ليس باهل للقضاء فلا يصح قضائه لانه لا يؤمن عليه لفسقه وهو قول الثلاثة واختاره الطحاوي قال العيني وينبغي ان يفني به خصوصاً في هذا الزمان أقول لو اعتبر هذا الاستدباب القضاء خصوصاً في زماننا فلما كان ما جرى عليه المصنف هو الاصح كما في الخلاصة وهو اصح الاقوال كما في العمادية. (رد المحتار: ۳۳۳/۴)

(۳) كه ابتداء قاضي عادل وي بيا درشوة په اخيستو ياديوي بلې كبيره گناه په وجه فاسق شي نودى دقضاء له دندې څخه نه معزول كيږي ولي فاسق اهل شهادت دي او څوك چې اهل شهادت وي هغه قاضي گرځيداي شي، نو چې په ابتداء امر كې فاسق شخص قاضي گرځيداي شي انتها دفسق په طاري كيدوسره په طريقه اولي قاضي نه معزول كيږي، ځكه دا قاعده ده چې ابتداء امر د انتها امر په مقابل كې آسانه وي، البته دفسق دراتلو په وجه پرياجا باندي دهغه معزول كيدل واجب دي خو تر څو پوري چې معزول شوي نه وي تر هغه پوري چې يې په رشوت وغيره سره كوم حكم كړي دي هغه نافذ كيږي، واستحسنه لي الفتحي وينبغي اعتماد له للضرورة في هذا الزمان والا بطلت جميع القضاء الواقعة الان لانه لا تلخو قضية عن اخذ القاضي في الرشوة المسماة بالمحصل قبل الحكم او بعده فيلزم تعطيل الاحكام. (رد المحتار: ۳۳۸/۴)

(۴) كه يوه چالوي آفسر ته رشوة وركړ خپل ځان يې قاضي مقرر كړ نو داسي نه قاضي كيږي بيا كه هغه دكوم عقد حكم وكړيا يې يو عقد فسخ كړي نو دهغه داتصرفات نه نافذ كيږي ولي نبى كريم صلوات الله عليه پر راشي اومرتشي باندي لعنت ويلي دي قال العلامة ابن عابدين رحمته الله عليه: اذا اخذ القضاء بالرشوة لا يصير قاضيا كما في الكنز قال في البحر هو الصحيح ولو قضى لم ينفذ به يعني. (رد المحتار: ۳۳۸/۴)

فائده: ځيني خلك درشوت په وركولوسره نو كړي حاصلوي، په داسي حال كې چې رشوت اخيستل او وركول دواړه حرام دي خو ځيني خلك رشوت وركولوته مجبور كيږي له رشوت بغير نو كړي حاصلول مشكله وي سر كاري افسران خنډونه ورته جوړوي په داسي صورت كې كه دظلم ددفع لپاره رشوت وركړل شي نو اميد دي چې الله تعالى به يې مواخذه نه كوي، اودا چې درشوت په وركولوسره نو كړي حاصله كړي نو دهغه سړي

دستخواه حکم دادی چې که چیرته دغه سړی دکار اهلیت ولري او کوم کار چې هغه ته ورسپارل شوی وي هغه سم ترسره کوي نو دهغه تنخواه حلاله ده او که هغه دکار اهلیت نه لري یا کار سم نه شي ترسره کولای نو تنخواه یې حلاله نه ده. (جدید معاملات شرعی احکام: ۱/۱۷۹)

(۵) فاسق سړی مفتي کيدای شي که نه؟ په دي مسئله کې اختلاف دی، دځينو علماؤ رایه داده چې فاسق مفتي کيدای شی ولی غلطی ته دمنسوب کيدوله ويري فاسق دصحيح مسئلي بنودلو کوشش کوي نوڅکه د فاسق مفتي کيدل صحيح دی، دځينو حضراتو رایه داده چې فاسق مفتي نه شي کيدای يعنې د فاسق پرفتوی باندي اعتماد نه شي کيدای ولی فتوی ورکول له دينی امورو څخه ده او په ديني امورو کې د فاسق خبر مقبول نه دی، همد اقول صحيح دی: لمانلي الذر المختار (والفاسق لا يصلح مفتيا) لان الفتوى من امور الدين والفاسق لا يقبل قوله في البيانات، ابن ملک، زاد العيني واختاره كثير من المتأخرين وجزم به صاحب المعجم في منتهى له في شرح عبارات بلغة وهو قول الائمة الثلاثة ايضا وظاهر مالي التحرير انه لا يحل استفتاء اتفاقا كما بسطه المصنف (الذر المختار على هامش الشامية: ۳/۳۵)

(۱) (و لا يجبي أن يكون القاضي فظا غليظا جازا غبيضا أو ينهى أن يكون قهرا في عقابه وعقله و صلاحه و فهمه و علمه بالشئ و الآثار و زخوه الفقه) (۷) (و لا يجبيها بشرط الأولوية) (۸) (و النفى ينهى أن يكون هكذا).

توجه: او مناسب دی چې قاضي سخت مزاج، ډیر زړی، جابر او دښمني کوونکی نه وي او مناسب دی چې قابل اعتماد وي له حرامو څخه دځان ساتي په باره کې او په عقل او صلاح او فهم کې او د احادیثو او صحابه کرامو دا قوالو او جوه فقهه د واقف کیدو په باره کې او مجتهد کیدل د اولویت شرط دی او مفتي مناسب دی چې همداسي وي.

تشریح: (۶) او مناسب نه دی چې قاضي بد مزاج، ډیر زړی، جابر له حق او اهل حق سره عناد ساتونکی وي ولی له قضاء څخه مقصود دفع دفسادده په داسی حال کې چې د اصفات خپله عین فساد دی، بلکې قاضي باید داسی شخص وي چې دمحرमतو څخه ډیر هیز کولو په وجه دخلکو پر هغه اعتماد وي، همدارنگه دهغه پر عقل، دهغه پر صالح کیدو دهغه پر فهم دخلکو اعتماد وي او پر دي دخلکو اعتماد وي چې هغه په ستوا و آثار صحابه کرامو او جوه فقهه (هغه طریقې چې فقه ورڅخه استنباطیږی) باندي واقف دی چې سبب د اصلاح وي نه دفساد.

(۷) او دقاضی مجتهد کیدل د اولویت شرط دی د جواز شرط نه دی یعنې دقاضی گړځیدولپاره مجتهد کیدل شرط نه دی بلکې اولی دادی چې قاضي مجتهد وي، نوڅکه زموږ په نزد دغیر مجتهد قاضي ټاکل جائز دی ولی داممکنه ده چې غیر مجتهد قاضی دیو مجتهد قاضی په حکم سره قضاء جاری کړي نو خپله دقاضی مجتهد کیدل ضروري نه دی په داسی حال کې چې دائمه ثلاثه و (امام مالک رحمته الله، امام شافعی رحمته الله او امام احمد ابن حنبل رحمته الله) په نزد دغیر مجتهد قاضي کیدل ناجائز دی، اوله قاضی مجتهد څخه مراد داسی څوک دی چې د حادثه د وقوع په وخت دمستلې حکم له نصوصو څخه معلومولای شي.

(۸) او مناسب دی چې په مفتی کې هم دقاضی بالامذکور صفات پيداشي یعنې بد مزاج، سخت زړی، جابر له حق او اهل حق سره عناد ساتونکی نه وي بلکې مفتی باید داسي څوک وي چې له حرامو څخه ډیر هیز کولو په وجه پرې دخلکو اعتماد وي همدارنگه دهغه پر عقل، دهغه په صالح کیدو دهغه پر فهم، او پر دي

د نکوانه مادې چې هغه په سترو آثار صحابه باندې واقف دی او پر دې دخلکو اعتمادوي چې په وجوده (يعني هغه طريقې چې فقه ورڅخه استنباطيږي) باندې واقف دی چې سبب د اصلاح وي سبب د فساد نه.

فائده: اصولي نوپه نزد مفتي هغه دی چې مجتهد وي او څوک چې مجتهد نه وي بلکې دائمه وداقواله به نقل کولو سره د مسئلې حکم بيانوي هغه د اصولي نوپه نزد مفتي نه دی بلکې ناقل دی يعنې د مفتيانو د کلام نقل کوونکی دی، څرنگه چې په دې زمانه کې د مجتهد قاضي او مفتي پيدا کيدل مشکل دی ځکه نو د همدې زمانې ناقلين د دې وخت مفتيان شمارل کيږي.

(۹) وکړه التفقد لمن خاف الحيف (۱۰) وان امه لا (۱۱) ولا ياله (۱۲) ويزجر وقلد القضاء من الشيطان العادل و الجائر (۱۳) ومن اغل لمي (۱۴) فان تقلد يبال ديوان قاضي قبله و هو الخراط التي فيها السجلات و المخاض و غيرهما (۱۵) و ينظر في خال المخنوبين فغن افرينوا قامت عليه بينة ازمه (۱۶) و لا ينادى عليه (۱۷) و عمل في الزايع و غلات الوقف بينة و اقرا (۱۸) و لم يعمل بقول المعزول الا ان يفر ذو اليدان منعهما الله فيقبل قوله فيها.

ترجمه: او مکروه دی عهده د قضاء قبول د هغه چالپاره چې د ظلم کولو ويره وي ورڅخه، او که له ظلم نه به امن و نو بيا نه دی مکروه، او طلب دي نه کوي د عهده قضاء او جائز دی عهده د قضاء قبول له عادل و اضلم پاچا څخه او له باغيانو څخه، بيا چې کله قاضي شي نو طلب دي کړي د سابقه قاضي دفتر چې هغه بستې ده چې پکې دا حکامو رجسترليکني وغيره وي بيادي د بنديانو د حالاتو جاج و اخلي کوم بندي چې اقرار و کړي د حق يا گواهان قائم شي پر هغه نو پر هغه دي حق لازم کړي که نه د هغه په باره کې دی قاضي اعلان و کړي او عمل دي و کړي په اماناتو کې او د وقف په پيداوار کې د گواهانو د اقرار مطابق او عمل دي نه کوي د معزول قاضي په قول مگردا که

قابض اقرار و کړي چې داوده ته معزول قاضي ورکړی دی نو په دې صورت کې دي د هغه قول قبول کړي.

تشرېح: (۹) څوک چې پخپل خان د بابور نه لري چې د قضاء په حکم کې دی له ظلم څخه وساتل شي يعنې دا ويره وي چې زه په مشروع طريقه سره خپل فرض نه شم ادا کولای بلکې د غير مشروع اعمالو مرتکب کيږم نو د داسې چالپاره قاضي مقرر کيدل مکروه تحریمی دی ولی دا ډول څوک چې قاضي شي نو د ظلم سبب گرځي او ظلم يو ډير قبيح عمل دی نو سبب گرځيدل يې هم قبيح دی.

(۱۰) د داسې چالپاره قاضي مقرر کيدل هيڅ باک نه لري څوک چې پر خپل خان باور لري چې زه خپل فرض ادا کولای شم يعنې د شريعت د اصولو مطابق حکم کولای شم ولی ډير و صحابه کرام او تابعينو عليهم السلام د قضاء عهده قبوله کړي ده چې د هغوی پيشوايي زموږ لپاره کافي ده.

فائده: د ځينو حضراتو رايه داده چې پر خپل خان يې د ظلم نه کولو باور وي بيا هم د قضاء منصب قبول مکروه دی ولي ډيرو امامانو (لکه امام ابو حنيفه عليه السلام او امام شعيبي عليه السلام) د قضاء له عهده قبولو څخه انکار کړی دی روايت دی چې له امام صاحب عليه السلام څخه دري ځله د قضاء د منصب قبولو غوښتنه شوې ده

هرځل به هغه انکار کاوه چې په نتیجه کې به هرځل دیرش دري وهل کیده، وقال النبی ﷺ: من خجل علی الفضا، لکانما ذبح بغیر یمنی، یعنی څوک چې د قضا پر منصب مقرر کړای شي نو ګواکي هغه یې له چرې حلال کړای شو (الذرا المختار علی هامش رد المحتار: ۳۴۲/۴).

فائده: مگر صحیح داده چې که څوک د قضا اهل وي او پر خپل ځان یې باور و نو هغه لره په دې تمه د قضا عهده قبلو لور څخه شته چې عدل به قائم کړي خو پر ترک باندې هم عزیمت دی، خو که څوک د قضا منصب اهل و او په بل چا کې اهلیت نه و نو پر دغه سړي باندې د هغه منصب قبلول فرض عین دی او که له ده پرته نور اهل علما هم و نو بیا د هغه قبلول فرض کفایه دی کما فی الذرا المختار (وان تعین له او امه لا) بکړه فتح، ثم ان الحصر فرض عین او اکفایه بحر (والفقدلر خصه) ای مباح (والترک عزيمة عند العامة) بزاویه فالاولی علمه (و بحرم علی غیر اهل الدخول لیه قطعا) من غیر ترددی الحرمة (الذرا المختار علی هامش الشامية: ۳۳۲/۳).

(۱۱) انسان ته پکار دی چې د ولایت قضا طلب نه په زړه سره وکړي او نه د هغه طلب او درخواست په ژبه سره وکړي لقوله ﷺ: من طلب القضاء وتخل إلى نفسه ومن أجبر عليه نزل عليه ملك يسذده (یعنې که چا د قضا طلب وکړ نو هغه دخپل نفس پراعتما د باندې پرېښودل کیږي او څوک چې د قضا منصب ته مجبور کړای شي نو پر هغه باندې یوه فرشته نازل کیږي چې هغه پر سمه لار برابرو ساتي) د قضا د منصب طلبوونکی خپل نفس ته مفوض کیږي او نفس خو کما مارة بالسوء دی نو داسې څوک به ضرور رسوا کیږي.

(۱۲) او د پاچاهال طرفه د قضا منصب اخيستل جائز دی که هغه عادل وي او که ظالم ولی سلفوله مشهور ظالم حجاج بن يوسف څخه د قضا منصب قبوله کړي وه په دې شرط چې د هغه یقین وي چې زه په فیصله کولو کې آزادیم زه به نا حقه فیصلي کولو ته نه مجبور کېږم بیا که د چایقین وي چې د ظالم پاچاهال زه د حق فیصله نه شم کولای نو بیا جائز نه دی.

(۱۳) همدارنگه له باغیانو څخه د قضا عهده اخيستل هم جائز دی ځکه صحابه کرامو د حضرت معاویه رضی الله عنه له طرفه د قضا عهده قبوله کړي وه او دا خبره معلومه ده چې د حضرت علی رضی الله عنه په خلافت کې حضرت معاویه رضی الله عنه په بغاوت کې دشام حاکم وو که څه هم حضرت معاویه رضی الله عنه په دې شبهه سره د حضرت علی رضی الله عنه له خلافت څخه انکار کړی و و د حضرت عثمان رضی الله عنه له قاتلانو څخه د قصاص په اخيستو کې ځنوراغی ځکه نو د دې شبهې په وجه خطا معاف ده مگر حق په هر حال د حضرت علی رضی الله عنه په خوا وو.

(۱۴) یعنی کوم څوک چې قاضی مقرر کړی شي د هغه اول عمل به دا وي چې د سابقه قاضی دیوان به طلیوي (له دیوان څخه مراد د پوستکي هغه کڅوړه ده چې د حفاظت په ډول رجستر او کاغذان په ساتلي او خوله یې بنده وي) ځکه دیوان د دې لپاره وي چې د حاجت په وخت حجة وي نو چالره چې ولایت د قضا حاصل وي د هغه په قبضه کې ورکول کیږي.

فائده: سجلات د سجل جمع ده درجستريه معنی د کاغذانو هغه مجموعه چې پکې کومه خبره د یادداشت لپاره لیکله کیږي یاد عدالتی فیصلو درج کتاب یا رجستريه د معاهداتو او معاملاتو درج کولو سرکاري رجستر، محاضر، دمحضر جمع ده هغه کاغذ چې پکې د متخاصمینو (فریقینو) خصوصت تحریروي چې د قاضي په

مهرسره مزین شوی وي یا هغه کاغذ چې پر هغه باندې دکومي خبرې لپاره خلک خپل دستخطونه او مهرونه لگوي.

(۱۵) اونی قاضي باید اول د بندیانو حال واخلې ولی قاضي د مسلمانانو نگران مقرر شوی دی چې دهغه کار تقاضا داده چې کوم مسلمان په زندان کې وي تر ټولو دهغه دهغه پوښتنه وکړي تحقیق اوڅېړنه وکړي چې ولې او په څه بندي شوی یې، بیا که کوم بندي پر خپل ځان باندې د چا د حق اقرار وکړ نو دغه قاضي به د حق دهغه د اقرار په وجه لازم کړي ولی د عاقل بالغ اقرار کول ملزم دی همدارنگه که پر کوم بندي باندې گواهانو گواهي ورکړه نو د حجت د قائمیدو په وجه به پر هغه باندې هم مشهود به لازم کړي.

(۱۶) قوله والا بنادی علیه ای وان لم یقر المحبوس بشئ اولم یکن علیه بینه، یعنې که کوم بندي وویل چې پر ما باندې هیڅ حق نشته بلا وجه بندي یم او پر دغه بندي باندې گواهان هم قائم نه وونو نو قاضي به دهغه په خوشي کیدو کې تلوار نه کوي بلکې انتظار دي وکړي او په مجموع گانواو بازارانو کې به دا اعلانات وکړي چې که د چا حق پر هغه باندې وي نو حاضر دي شي ځکه په تلوار کولو کې داسې پېښه نه شي چې د چا حق ضائع شي، بیا که هیڅ مدعي حاضر نه شونو قاضي به له هغه څخه ضمانت واخلې هغه به بري کړي.

(۱۷) نوي قاضي لره پکار دی چې د دواڼو (هغوا مانتونو) چې معزول شوي قاضي امینانوته په قبضه کې ورکړي وي (او د وقف د حاصلاتو تحقیق وکړي یعنې ودي گوري چې د شرائطو موافق تقسیميې که نه، پر دواڼو وغیره باندې چې په څه ډول گواهان قائم وي یا د چاپه قبضه کې وي هغه ددي اعتراف وکړي دهغه مطابق عمل دي وکړي ولی گواه او اعتراف هر یو حجت دی.

(۱۸) ددي په باره کې هم د معزول قاضي قول معتبر نه دی ځکه چې معزول قاضي اوس یو عام وگړی دی او دیو وگړي گواهي معتبره نه ده، مگر دا چې د چاپه لاس کې و دائع یا حاصلات وقف وی هغه ددي اعتراف وکړي چې ماته معزول قاضي سپارلي ووزه مودع او معزول قاضي مودع دی په دغه صورت کې د معزول قاضي قول قبلېږي ځکه د مودع قبضه د مودع قبضه شمار له کيږي نو گواکي وديعت د معزول قاضي په قبضه کې دی لېږد دهغه قول معتبر یږي.

(۱۹) وَتَقْبِي لِي الْمَجْدُ أَوْ ذَا (۲۰) وَنَزْدُ خِدْنَةَ الْأَمْنِ فَرِيه أَوْ مَعْنِ خَيْرَ غَاثَةٍ بِلَا الْك (۲۱) وَدَعْوَةُ خَاصَّةٍ (۲۲) وَنَشْهُدُ الْخَازَةَ وَنُفَرِغُ الْقَرْبَضَ (۲۳) وَنَسْؤُ جُلُوسًا زَالًا (۲۴) وَنَقِي غَنَ نَسَاةٍ أَخْبَهْمَا أَشَارَةً وَنَلْقَيْنَ خَيْبَةً (۲۵) وَنَبْنَاهُ (۲۶) وَنَزَّاحَ (۲۷) وَنَلْنَنَ الشَّاهِدَ

ترجمه: او فیصله دي کومي په مسجد کې یا پخپل کور کې، او ردوي دي هدیه مگر د خپل قریب یا دهغه چاپه هدیه ورکول یې له وخته عادت و او ردوي کړي خاص دعوت، او جنازي ته دي حاضر یږي او عیادت دي کوي د ناروغ او برابري دي کوي د دواړو ترمنځ په کنښنا ستلو کې او د توجده په اعتبار سره او احترازي دي کوي له یو سره د گوبڼه کیدو ته او اشاره کولو ته او د دلیل له تلقین کولو څخه او له میلمستیا کولو څخه او له مسخره څخه او د گواه له تلقین څخه.

تشریح: (۱۹) قاضی ته پکار دی چې د فیصلی په وخت سرعام په مسجد کې کښېښي او د ښار په منځ کې دي یو مسجد انتخاب کړي یا د پخپل کور کې کښېښي ولی ښې کرښه او خلفاء راشدینو د خلکو تر منځ فیصلی په مسجد کې کولي، همدارنگه په دي کې د خلکو لپاره آسانتیا هم ده خاص بیاد مسافرو او له دې باندې څخه دراتلونکو خلکو لپاره.

فائده: دامام شافعی رحمته الله علیه په نزد د قاضی د مقدماتو د سماعت لپاره په مسجد کې کښېناستل مکروه دی ولی په دی صورت کې د مشرک او حائضی د داخلیدو ضرورت پېښیږي حال دا چې مشرک نجس دی او د نجس مسجد ته داخلیدل منع دی همدارنگه حائضه هم مسجد ته نه شي داخلیدای، امام شافعی رحمته الله علیه ته جواب ورکړل شوی دی چې د مشرک عقیده نجسه ده بدن یې نجس نه دی او اعتقادي نجاست مسجد ته د داخلیدو مانع نه دی نو ځکه مشرک مسجد ته داخلیدای شي، او حائضه ښځه به خپل حال قاضی ته ورواستوي چې هغه د مسجد دروازي ته راشي دهغې فیصله به وکړي یا دي قاضی یو څوک خپل نائب وټاکي تر مسجد د باندې به فیصله وکړي. (هدایه: ۱۳۵/۳)

فائده: د قاضی لپاره دا خبره هم مناسبه ده چې تر فیصله مخکې د فریقینو تر منځ د صلح کولو کوشش وکړي ولی صلح بهتره ده ځکه د قاضی ذمه داري، منازعات او شخړې وختمول دی او دا کار د صلح په ذریعه کیدلای شي ځکه چې فیصله د یوه فریق په حق کې کیږي دهغه بل په مخالفت کې په دی سره د دواړو فریقینو تر منځ نزاع نه ختمیږي بلکې په دي سره بغض او عداوت پیدا کیږي کتوله تعالی: فلا جناح علیهما ان یصلحا بینهما صلحا او الصلح غیر) سورة النساء: (۲۸) جدید معاملات کی شرعی احکام: (۱۳۴/۲)

(۲۰) قاضی دي دهیچا هدیه نه قبلوي چې د قضاء په وجه دوی خورونکی نه شي، ځکه د یو ډول رشوت دی نو له دي څخه دي اجتناب وکړي، البته له خپلو محرمینو هدیه اخيستلای شي ولی د دی رحم محرم هدیه اخيستل صله رحمي ده او صله رحمي شرعاً مطلوب دی، همدارنگه د داسي چا هدیه اخيستلای شي د چا سره چې پخوا تر قاضی کیدو هدیه اخيستلو عادت ووولی دغه هدیه داسی معلومیږي چې د قاضی کیدوپه وجه نه ده بلکې د سابقه عادت په وجه دی نو د داسي چا هدیه اخيستل جائزه ده همداحکم له چا څخه د قرض اخيستلو او

استعارتایو شې غوښتلو هم دی.

فائده: څوکه د قاضی د یوه قریب مقدمه زیر سماعت وي یا دهغه چا مقدمه وي چې له پخوا څخه یې هدیه ورکول عادت جاري وو نو قاضی دي دهغوئ هدیه هم نه قبلوي ولی معلومیږي چې په دي وخت کې دهغوئ له طرفه هدیه هم دهغه د قاضی کیدوپه وجه ده نو له دي څخه پر هیز کول پکار دی. (رد المحتار: ۴/۳۴۶)

(۲۱) قوله و دعوة خاصة، ای یرد ولا یحضر دعوة خاصة، یعنی قاضی دي د چا خاص دعوة ته نه ورځي مگر دا که دعوة عام وو یا ورتلای شي ولی خاص دعوة دهغه د قاضی کیدوپه وجه کیږي نو دهغه په قبلیدو کې متهم کیږي خلاف له عام دعوت نه چې دهغه په قبلیدو کې هیڅ تهمت نشته نو په عام دعوت کې شرکت کولای شي.

فائده: دخاص او عام دعوت ترمنځ فرق ځينو حضراتو داسي بيان كړی دی چې په كوم دعوت كې پنځه تر لسو پوري كسان شريك وي هغه خاص دعوت دی او په كوم كې چې تر لسو زيات كسان شريك وي هغه عام دعوت دی مگر صحيح داده چې خاص دعوت هغه دی چې كه چيرته داعي ته معلومه شی چې قاضي نه راځي نو دعوت معطل كوي او عام دعوت هغه دی چې دقاضي په راتگ او نه راتگ سره نه معطل كيږي، ددعوة عامه وهي التي لا يتخذها صاحبها ولا حضور القاضي هذا هو الصحيح في تفسيرها (الذخائر المختار مع الشافية: ۳/۴۳۷)

(۲۲) قاضي دمسلمان په جنازه كې شركت كولاى شي همدارنگه د ناروغانو عيادت هم كولاى شي ولي دادمسلمانانو له حقوقو څخه دي دبنې كريم ﷺ ارشاد دی چې ديوه مسلمان پر بل مسلمان باندي شپږ حقوق دي چې كله دعوت وركړي نو هغه به قبلوي چې كله مريض شي نو دهغه عيادت به كوي چې كله وفات شي نو دهغه په جنازه كې به شركت كوي چې كله ورسره مخ شي نو سلام به وراچوي چې كله خير خواهي طلب كړي نو دهغه خير خواهي به كوي او چې كله پرېنج ورشي نو په يرحمك الله سره به جواب وركوي.

(۲۳) كله چې مدعى او مدعى عليه دواړه حاضر شي نو ددواړو په كښينا ستلو او توجه كولو كې به برابري كوي يعني چې كله يو پر يوه ځاى كښني نو هغه بل به هم پر هغه ځاى كښني او دواړو ته دي په يوه ډول متوجه وي لقوله ﷺ من ابلى بالقضاء بين المسلمين فليس بينهما في المجلس والاشارة والنظر ولا يرفع صوته على احد الخصمين اكثر من الاخر يعني څوك چې دمسلمانانو ترمنځ دقضاء په منصب سره مبتلا كړاى شي نو هغه دي دفرقيتو ترمنځ په مجلس كې دكښينا ستلو او اشاره كې اوكتلو كې برابري كوي او پر يوه دي ترهغه بل آواز زيات نه اوچتوى

(۲۴) همدارنگه دي قاضي له فرقيتو څخه ديوه فريق سره نه گونډه كيږي او نه دي يوه طرف ته په لاس يا سره اشاره كوي او نه دي يوه فريق ته دجنت تلقين وركوي ولى په دې ډول كولو كې پر قاضي باندي يوه فريق ته دميلان تهمت لگيږي همدارنگه په دغو كارونو كې ديوه په ترسره كولو سره دهغه بل خصم زړه ماتيږي.

(۲۵) لقوله رضايه اى ويحجب عن ضيافة احد الخصمين، يعني قاضي دي داسى نه كوي چې له متخاصمينو څخه يوه ته دعوت وركړي بل پر پردي څكه په داسى كولو كې قاضي متهم كيږي چې بنايي دهغه طرف ته يې ميلان دى. البته ددواړو ددعوت په كولو كې هيڅ حرج نشته ولى په دي وخت كې قاضي نه متهم كيږي.

(۲۶) والمزاح من سب القاضي عن المزاح مطلقا، يعني قاضي دي په يوه مجلس دقضاء، كې هم مسخري نه كوي نه له فرقيتو سره او نه له بل چا سره بلكې په وقار سره دي چلند كوي څكه په ټوكو ټكالو سره دانسان هيت ختميږي همدارنگه كه له يوه فريق سره دي مسخري كوي نو هغه بيا پر هغه بل فريق باندي دلاوره كيږي چې په دي سره دخصم زړه ماتيږي.

(۲۷) لقوله تلقين الشاهد اى ويحجب القاضي عن تلقين الشاهد، يعني قاضي دي ديوه فريق گواه ته تلقين نه وركوي مثلاً گوا ته داسي ووايي چې آياته دفلان فلان خبرې گواه يې ولى په دي كې

دپوه فريق اعانت (کومک) دی چې دقضا، له منصب خلاف دی نو څرنگه چې خپله فريق ته تلقين ورکول ناجائز دی همدارنگه د فريق گواهانو ته تلقين ورکول هم ناجائز دی.

فائده: مگر دامام ابو يوسف رحمه الله په نزد له مقام تهمت څخه علاوه دگواهانو تلقين کول مستحسن دی ولی کله ناکله گواه د عدالت د هيت او رعيت په وجه د چا د حق د گواهي ورکولو څخه وگرځي چې په دې سره د حقدار حق ضائع کيږي حال دا چې قضا، دخلکو د حقوقو د حفاظت لپاره مشروع شوې ده، دامام ابو يوسف رحمه الله قول مفتی به دی ولی په باب کې د قضاوت دده رحمه الله مهارت او تجربه زیاته ده کسالی شرح التوبیر: (ولا یلقس (الشاهد شهادته) واستحس أبو یوسف فیما یستفید منه زیادة علمه الفتوی علی قوله فیما یعلق بالقضا، لزیادة تجرته (الذکر المختار علی هامش الشامية: ۳/۳۸۹)

فصل

دافصل په قید خانه کې د بندولو په بیان کې دی.

ځيني خلک سرکښ او سرمهټ وي چې هغوی ته د سزا په ډول قید کول ضروري وي نو جس او قید کول د قضا، دا حکامو څخه دی ځکه نو د قضا، په بحث کې دغه بیان راوړل مناسب دی او څرنگه چې له جس او قید سره ډیر احکام تعلق لري ځکه نو مصنف رحمه الله دغه احکام په علیحدو فصل کې ذکر کړي دي.

دمجرم د قید کولو جواز په کتاب الله، سنت رسول ﷺ او اجماع سره ثابت دی فان الله تعالی: «وینفون من الارض» یا هغوی له ځمکې نه ورک کړئ) له نفی من الارض څخه مراد قید دی. او روایت دی چې په حجاز کې د څو خلکو ترمنځ جنجال راغی آن چې یو سړی یې وواژه نونبي کریم ﷺ هغوی بنديان کړل، همدارنگه د صحابه کرامو له زمانې څخه بیا ترننه پوري د ټولو مسلمانانو د مجرم په قید کولو باندې اجماع ده:

(۱) وأثبت الحق للمذمعي امره بدفع ماعليه (۲) فان ابى خسه في الفتن والقرض والمهر المعجل ومال التزمه بالنكاح (۳) لافى غيره ان ادعى الفقر (۴) الا ان يثبت غريمه غناه فيحبه بما رأى ثم يسأل عنه فان لم يظهر له مال خلاه (۵) ولم يحل بينه وبين عرماه.

توجه: او چې کله ثابت شی حق د مدعي نو امر دي کړي مدعي عليه چې ورکړي هغه څه چې پرده باندې دي، بیا که د انکار وکړ نو بندي دي کړي دشمنو، قرض او مهر معجل په باره کې، چې ده یې التزام کړی ووپه کفالت سره نه دهغه په علاوه کې که هغه د فقر د غوږ وکړه مگر داکه ثابت کړه قرض غوښتونکي دهغه غنا، بیادي بندي کړي دی څومره چې قاضي مناسب وبلله بیا دي دده په باره کې پوښتنه وکړي که دهغه هیڅ مال معلوم نه شو نو هغه دي پرېږدي او حائل دي نه جوړېږي دهغه او دهغه د قرض غوښتونکي ترمنځ.

تشریح: (۱) یعنې چې کله د قاضي په نزد د پوه حق پرېل باندې ثابت شي بیا که قاضي د حقدار حق په خپل لاس نه شوی وراخيستلای نو مقروض ته دي حکم وکړي چې د حقدار حق ورکړي ولی د قاضي وجود ددي لپاره دی چې هغه د قضا، په ذریعه د مظلوم حق له ظالمة څخه ورکړي.

(۲) یعنې که د قاضی د حکم ورکولو وروسته مقروض د حقدار حق ادا کولو څخه انکار وکړ نو قاضی دې دهغه د قید کولو حکم ورکړي ځکه د حقدار حق نه ادا کول ظلم دی او د ظالم سزا قید دی نو ځکه باید اوس هغه قید کړای شي او هغه دې د هر داسې قرض په بدل کې قید کړي چې د داسې مال عوض وي چې هغه قبض کړی وي لکه د مقبوضې مبیعې ثمن او د قرض بدل ځکه چې کله هغه مال قبض کړ نو هغه غني ثابت شواوس نو هغه ځان اچونکی شمارل کېږي، همدارنگه دې هغه د هر داسې قرض په بدل کې قید کړي چې خپله پر هغه باندي د عقد په ذریعۀ لازم شوی وي لکه مال مهراو مال کفاله، ځکه د دې اقدام کول چې پر خپل ځان مال لازم کړي دهغه د غني کیدو دلیل دی ولی دا ظاهره ده چې هر څوک د داسې مال التزام کوي چې هغه ادا کولای شي نو د غنا د دلیل په پیدا کیدو سره هغه قید کړای کېږي.

(۳) قوله لالی غیره ان ادعى الفقر لا یجبه القاضی فی غیر ذالک، یعنې د مذکورۀ دوو قسمونو د قرض (چې یو قرض د مال حاصلولو په وجه سره وو او بل د عقد په نتیجه کې وو) نه علاوه په نورو شيانو کې نه قید کړای کېږي مثلاً د بدل خلع، غصب یا دیو جنایت په وجه چې کوم قرض د چاپر د مۀ لازم شي نو دهغه په بدل کې دې قید کېږي په دې شرط چې مقروض دخپل فقر دعوه وکړي ځکه اصل دادی چې انسان په پیدائشې ډول تنگ دست وي عموماً غنی نه وي نو دغه شخص متمسک بالاصل دی نو تر څو پوري چې خصم په ښۀ ورسره دهغه غنا ثابتۀ نه کړي هغه نه قید کړای کېږي.

(۴) البته که قرض غوښتونکي دهغه لپاره مال ثابت کړي نو بیا قید کړای کېږي ځکه چې له هغه سره مال شته بیا هم دې قرض نه ادا کوي نو د ادا ده له طرفه سستي ده او د قرض په ادا کولو کې سستي کول ظلم دی او د ظلم سزا قید دی نو چې تر کومه وخته پوري قاضی دهغه قید کیدل مناسب بولي تر هغه وخته دې قید کړي او په دغه دوران کې دې دهغه له گاوندو یا نواو قریبانو څخه دهغه پوښتنه وکړي بیا که دده مال ظاهره نه شو نو هغه دې خوشي کړي ولی د فراختیا تر راتلو پوري هغه د مهلت مستحق دی لفظه تعالی: *وإن كان ذو عسرة فلغرة* الی بنیزه) بیا چې کله هغه د مهلت مستحق ثابت شي نو دهغه قید کول ظلم دی.

(۵) یعنې له قید څخه د ازا دید وروسته د امام ابو حنیفۀ رحمۀ اللہ علیہ په نزد دې قاضی د مقروض او دهغه د قرض غوښتونکي تر منځ حائل نه گرځی البته که چیرته هغه د کوم ضرورت لپاره خپل کورته داخل شي نو قرض غوښتونکی دې دهغه کورته نه داخلېږي بلکې دباندې دې دهغه انتظار وکړي، په داسې حال کې چې صاحبینو رحمهما الله فرمایلی دي چې قاضی دې ددوئ تر منځ حائل وگرځي ولی مفلس مقروض که چیرته خپله د قرض غوښتونکو له طرفه د مهلت مستحق شي بیا هغه دده د تعقیبولو حق نه لري نو که چیرته هغه د شارع له طرفه د مهلت مستحق شي نو په طریقه اولی دهغه د تعقیبولو حق نشته، د امام صاحب رحمۀ اللہ علیہ دلیل دادی چې مفلس مقروض ته د حق ادا کولو د قدرت تر حاصلولو پوري مهلت دی او حصول د قدرت هروخت ممکن دی ځکه نو قرض غوښتونکی باید هغه تعقیب کړي چې هسي نه هغه مال پیدا کړي چیرته پټ نه شي.

فائدة: د امام صاحب رحمۀ اللہ علیہ قول راجع دی لافال العلامة ابن عابدین رحمۀ اللہ علیہ؛ بعد ما خلی القاضی سیله فلصاحب الدین ان یلازمه فی الصحیح وهو ظاهر الروایة وهو الصحیح. (رد المحتار: ۳/۳۵۶)

(۶) زوجه علی الملامه قبل خیمه (۷) زینة البینار اخی وابد خیس الفوسر (۸) زینحس الزجل لنفقة زوجته (۹) لای ذین ولده (۱۰) الاضافی من الانفاق علیه والله اعلم.

توجه: اوږدې کړې گواهان چې دهغه پرمفلس کیدو باندې قائم وي مخکې دهغه تر قید کیدو او دغنا، گواهان زیات حقدار دي او هميشه دي غني په قید کې وساتي او قید دي کړې سرې دهغه د ښځې د نفقې په وجه سره نه د زوی د قرض په وجه مگر چې کله هغه انکار وکړي دهغه له نفقې څخه. والله اعلم.

تشریح: (۶) که مدعی علیه تر قید کیدو مخکې دخپل ځان پرمفلس کیدو باندې گواهان پيش کړل (مثلا دوو گواهانو گواهي ورکړه چې داسې مفلس دی دتن له جامو پرته مو پرته دهغه بل هيڅ مال معلوم نه دی) نو دهغه گواهان دي قاضي رد کړي ځکه چې د ايرنفي (يعني د مقروض پر نه غنی کیدو) گواهي ده چې مقبوله نه ده ترڅو چې مؤيد يعنې په حبس سره دهغه تائيد نه وي شوی اوله حبس وروسته هم احتیاط داسی قلیږي نه وجوایا.

(۷) او که چیرته مدعی علیه دخپل ځان پرمفلس کیدو باندې گواهان پيش کړل او مدعي دهغه دغني کیدو گواهان پيش کړل نو دغنی کیدو گواهان د قلیدو زیات حقدار دي ولی غنا، عارض دی او گواهان د اثبات لپاره وي نو ځکه دغنا، د ثابتیدو گواهان زیات د قلیدو حقدار دي او که څوک سره له غنی کیدو هم د بل چاقرض نه ادا کوي نو هغه دي قاضي دهميشه لپاره په قید کې وساتي ترڅو چې هغه قرض ادا نه کړي ځکه قید کول د ظلم سزاده اوله غنا، سره د قرض نه ادا کول ظلم دی ترڅو چې هغه د حق ادا کیدو څخه منع کوي تر هغه وخته دي هغه په قید کې وساتي.

(۸) که قاضي پر خاوند باندې د ښځې د نفقې فیصله وکړه یا زو جینو پخپل منځ کې پر یوڅه باندې صلح سره وکړه بیا خاوند دخپلې ښځې نفقه نه ورکوله نو هغه دي قید کړای شی ولی هغه د حق په نه ورکولو سره ظالم دی او په شریعت کې د ظالم سزا قید دی البته د تیرې زمانې د نفقې په وجه نه قید کړای کیږي ولی د نفقې د زمانې په تیریدو سره نفقه ساقطیږي.

(۹) قوله لای ذین ولده ای لایحس الوالدی ذین ولده، یعنی که پر چا باندې دهغه د زوی قرض و ونړېلار د زوی د قرض په وجه نه قید کړای کیږي ولی قید کیدل یو قسم عقوبت دی او زوی پر خپل پلار د عقوبت استحقاق نه لري لکه په قصاص او حدودو کې مثلاً یو چا خپل زوی وواژه نوله پلار څخه قصاص څخه نه اخیستل کیږي یا پلار پر زوی باندې د زنا ته متهم ولگاوه نو پر پلار باندې حد قذف نه جاري کیږي.

(۱۰) البته که زوی مستحق د نفقې و مثلاً فلج و د کارو بار قابل نه و او پلار یې له نفقې ورکولو څخه انکار وکړي نو پلار یې قید کړای کیږي ولی داسی بچیانو ته په نفقه ورکولو کې د بچیانو ژوند دی او په نه ورکولو کې دهغه هلاکت دی نو د بچي د هلاکیدو دارادي څخه د مخ نیوي په وجه پلار قید کړای کیږي.

کتاب القاضی الی القاضی وغیره

د اباب دیوه قاضي د جانب څخه بل قاضي وغیره ته د خط لیکلو په بیان کې دی

څرنگه چې کتاب القاضی الی القاضی د قضاؤ د احکامو څخه دی ځکه نو مصنف رحمه الله له فصل فی الحبس وروسته کتاب القاضی الی القاضی ذکر کړې دی. اوله فصل فی الحبس څخه یې ځکه وروسته کړې دی چې د قید کولو لپاره یو قاضی کافی دی په داسې حال کې چې په کتاب القاضی الی القاضی کې دوو قاضیانو ته ضرورت دی نو کتاب القاضی الی القاضی په منزله د مرکب دی او قضا، بالحبس په منزله د مفرد دی او مرکب له مفرد وروسته وي ځکه نو مصنف رحمه الله کتاب القاضی الی القاضی تر فصل فی الحبس وروسته ذکر کړې دی.

فانده: بیا ظاهر روایت دادی چې که د دوو قاضیانو تر منځ مسافت تر سفر کمه فاصله و نو پداسې صورت کې دیو قضی خط د هغه بل قاضی په نزدغه معتبر یې تر دی په زیاته مسافه کې معتبر یې دی. دامام ابو یوسف رحمه الله په نزدغه که تر کمه د ورومه مسافه وي چې سړی سهار د کاتب قاضی څخه روان شي تر ماښامه مکتوب علیه ته ورسېږي بیرته کور ته نه راوړسېږي و علیه الفتوی لمد فی شرح التوبیر (و لا بد من مسافة ثلاثة ايام بين القاضي كالشهادة على الشهادة) علی الظاهر وجوزها الثاني ان يحبت لا يغود في يومه و علیه الفتوی شرح نلالیه و سراجیه (الفر المختار علی هامش رد المحتار: ۳۹۳/۴)

(۱) یو کتب القاضی الی القاضی فی غیر حد و قود (۲) فان شهدوا علی حصه حکم بالشهادة و کتب حکم و هو المدعى به (۳) و الا لم یحکم و کتب الشهادة لیه حکم: المکتوب الیه به او هو الکتاب العکسی و هو نقل الشهادة فی الحقیقه (۴) و قرأ علیهم و ختم عندهم و سلمه الیه (۵) فان وصل الی المکتوب لیه یقر الی غتمه و لم یقبله بلا خصمه و شهود (۶) فان شهدوا ان کتاب فلان القاضی سلمه الینافی مجلس حکمه و قرأه علینا و ختمه فتح القاضی و قرأه علی الخصم و الزمه ما به.

توجه: او خط لیکلای شي یو قاضی بل قاضی ته له حد او قصاص نه په علاوه کې. بیا که گواهانو پر خصم باندي گواهي ورکړه نو حکم دي وکړي د گواهي مطابق او ودي لیکي خپل حکم او ودي ته سجل وایي. که نه بیا دي حکم نه کوي او گواهي دي و لیکي چې حکم وکړي مکتوب الیه د هغه مطابق او هغه ته کتاب حکمی ویل کیږي او هغه په حقیقت کې نقل کول د گواهي دی او ودي وایي دا خط پر هغوئ باندي او مهري و لگوي د هغوئ په حضور کې او حواله دي کړي هغوئ ته. بیا چې کله دغه خط و مکتوب الیه ته ورسېږي نو هغه دي وگوري مهري قاضی او نه دي قبلوي د خصم او گواهانو له حاضرید و بغیر. بیا که هغوئ گواهي ورکړه چې دا فلان قاضی خط دی چې موږ ته یې را کړیدی دخپلې قضا، په مجلس کې او ویي لوست زموږ په حضور کې او مهري پرې و لگاوه نو قاضی دي پرانیسي او ودي وایي پر خصم باندي او پر هغه دي لازم کړي هغه څه چې په دغه خط کې لیکلي دي.

تشریح: (۱) دیو ځای قاضی د بل ځای قاضی ته د داسې حقوقو په باره کې خط لیکلای شي چې د شپې په وجه نه ساقطیږي او د ابناء بر ضرورت جائز دی ځکه کله د مدعی لپاره د گواهانو او خصم حاضرول معتزدي په دي شرط چې د مکتوب الیه قاضی په مخکي دوه نفره گواهان گواهي ورکړي چې دا فلان قاضی خط دی البته د حد و د او قصاص په باره کې یو قاضی د بل قاضی خط نه قبلوي ځکه خط دیو چا د بل چا په ډول کیدای شي ممکنه ده دا خط چې د کوم قاضی بلل کیږي د هغه دي نه وي نو شبهه پیدا شوه و العبد و دند: انالشیات (یعني

حدود د شبهي په وجه ليري كيدای شي (نو په كتاب القاضى الى القاضى كې شبه پيدا كيږي ځكه نو په حدودو كې معتبر نه دى .

فائده: د قياس تقاضا خوادده چې د يوه قاضى خط د بل قاضى په وړاندي دهغو حقوقيه باره كې چې د شبهي په وجه ساقطېږي هم معتبر نه وي ولې كه يو قاضى پخپله په ژبه بل قاضى ته خبر ور كړي چې ستا په ښار كې پر فلان شخص باندي د فلان شخص د حق زما په وړاندي د گواهانو په گواهي سره ثابت شوى دى نو هغه قاضى ته په دې خبر سره عمل كول ناجائز دى نو ځكه د يوه قاضى پر خط باندي هم بل قاضى ته عمل كول بايد ناجائز شي، مگر د صحابه كرامو په اجماع سره دهغه جواز ثابت دى، همدارنگه دخلكو ضرورت هم دى ولې ډير ځله انسان لره د گواهانو او مدعى عليه د يوه قاضى به وړاندى جمع كول متعذروي مثلاً گواه په يوه ښار كې دى او مدعى عليه په بل ښار كې دى نو په داسي صورت كې له خط پرته بله چاره نشته ځكه نو د يوه قاضى خط د بل قاضى په وړاندي معتبرېږي .

(۲) او كه گواهانو د خط ليكونكي قاضى په مجلس كې پر مدعى عليه باندي گواهي وركړه چې پردغه سري باندي د فلان شخص باندي دومره حق دى قاضى دې دهغوئ د گواهي موافق حكم وكړي . او بل قاضى ته د دې خپل حكم وليكي چې هغه دده حكم پر مدعى عليه باندي نافذ كړي داسي مکتوب (په كوم كې چې د قاضى حكم تحريروي) ته سجل وايي . مذکور تفصيل په هغه صورت كې دى چې د قاضى د حكم وروسته مدعى عليه بل ښار ته ولاړ شي نو قاضى دهغه بل ښار قاضى ته خپل حكم او فيصله وليكي پر محكوم عليه باندي يې نافذ كړي .

(۳) او كه گواهانو د مدعى عليه په نه موجودگي كې گواهي وركړه نو يادې قاضى پردغه مدعى عليه باندي حكم نه كوي ځكه مدعى عليه غائب دى او قضا پر غائب باندي جائزه نه ده . البته د گواهانو گواهي دې مکتوب اليه قاضى ته وليكي چې هغه دهغه موافق پر مدعى عليه باندي حكم وكړي دا ډول مکتوب ته كتاب حكمي وايي او كتاب حكمى په حقيقت كې له يو ځاى څخه بل ځاى ته د گواهي منتقل كول دى نو د سجل او كتاب حكمى تر منځ فرق داشو چې سجل د قاضى له مجلس وروسته تحرير ته وايي او كتاب حكمى تر فيصله مخكې تحرير ته وايي .

(۴) كتاب قاضى ته پكار دى چې هغه دا خط ورونو گواهانو ته ووايي وروا يې وروي يا دهغه مضمون وروا وروي ځكه گواهان چې ولاړ شي د مکتوب اليه قاضى په وړاندي گواهي وركوي نو دوى ته د خط مضمون ورا وړول ضروري دى ولې گواهي بغير علم نه كيږي بيادي د گواهانو په مخكې پر هغه باندي مهرو لگوي چې هر ډول شك او شبهه ختمه شي بيادي خط و گواهانو ته حواله كړي .

فائده: د امام ابو يوسف رحمته الله عليه په نزد گواهانو ته د خط مضمون ورا وړول او پر خط باند مهرو لگول وغيره هيڅ شى هم شرط نه دى بلكې صرف دا شرط دى چې گواهان دا گواهي وركړي چې دا خط د فلان قاضى دى همداقول مفتى به دى ولې حضرت امام ابو يوسف رحمته الله عليه ډيره زمانه د قضاء منصب په غاړه درلود ځكه نو په دې باب كې دهغه تجربه زياته ده لمالې شرح التوير : واكتفى الثاني بان يشهدهم انه كاتبه وعليه الفتوى كما فى العرمية عن الكتابة ولې

اليلقى وليس الخبر كالعيان (الذرا المختار على هامش رذا المختار: ۳/ ۳۹۱) البته كه خط دمدعي سره ووياد مهمل گولو شرط مناسب دي
خ كه دتغير احتمال نشته، نعم ادا كان الكتاب مع المدعى ينفي اشتراط الختم لاحتمال التغير الا ان يشهدوا المألف حفظاً (رذا المختار: ۳/ ۳۹۱)

(۵) بيا چې كله د مکتوب هغه بل قاضی ته ورسېږي هغه دی اول دخط مهر ته وگوري چې پردي
باندې دچامهر لگیدلی دی بیادي هغه قبول کړي خو مکتوب الیه قاضی دي دکاتب قاضی خط نه قبلوي
مگردوو گواهانو په گواهي سره یادیوه نارینه دوو ښځو په گواهي سره ولی ددروغو احتمال شته ځکه
دگواهانو ضرورت دی، مگرداهغه وخت چې خصم انکار وکړي چې داخط دقاضی نه دی اوکه هغه
مقروونو بیا دگواهانو ضرورت نشته، همدارنگه دي مکتوب الیه قاضی دخصم دحضور بغیر (یعنې دمدعی
علیه په نه موجودگي کې) دهغه خط نه قبلوي ځکه داخط دگواهي ادا کولو په مرتبه کې دی ځکه نو دمدعی
علیه حضور ضروري دی.

(۶) بيا چې كله گواهان دخصم په حضورکې خط وقاضی ته حواله کړي نو قاضی دي دهغه
مهر وگوري چې ویې پیژني بيا چې گواهان گواهي ورکړي چې داخط دفلان ښارد قاضی فلان بن فلان دی
هغه موږ داخط دخپل قضاء اوحکم په مجلس کې را کړ او موږ ته یې واوراوه او پر هغه یې مهر ولگاوه
نو مکتوب الیه قاضی دي هغه پرانیسی خصم ته دي ورواوري او په خط کې چې څه وي هغه دي پر خصم لازم
کړي، مگر شرط ددی چې دمکتوب الیه قاضی په وړاندې دگواهانو عدالت ثابت شي مثلاً له ثقه خلکو یې
دهغوئ دعدالت په باره کې تحقیق وکړي یا یې پخوا هم هغوئ په عدالت سره پیژندل، یا کاتب قاضی په خط کې
دهغوئ تعدیل کړی وو.

(۷) ویظن الكتاب بنزب الكتاب وغرله (۸) ویفوت المکتوب الیه الا اذا کتب بعد اسمہ والی کل من یقبل الیه من قضاة الفلستین (۹) لابنوت
الخصم (۱۰) وتفضی المرافقی غیر حذوفود (۱۱) ولا یستخلف قاضی الا ان یفوض الیه الذک (۱۲) یخلاف المأمور بالجمعة

توجه: او باطل یږي خط دکاتب په مرگ سره او دهغه په معزول کیدو سره او دمکتوب الیه په مرگ سره
مگردا که یې ولیکل دمکتوب الیه دنامه وروسته چې دمسلمانانو له قضایانو څخه هر قاضی ته چې ورسېږي
نه دخصم په مرگ سره او قضاوت کولای شي ښځه له حد او قصاص علاوه په نورو حقوقو کې او نائب دي نه
ټاکي قاضی مگردا چې هغه ته اختیار ورکړل شوی وي خلاف له هغه چې مامور دجمعی دلمانځه په امامت
سره وي.

تشریح: (۷) خط لیکونکی قاضی که چیرته مړ شو یا معزول شونو دهغه خط باطل یږي ولی اوس هغه دټولني
یو فرد شوی قاضی توب حیثیت یې ختم شونو دخط په ذریعه دهغه فیصله نه نافذه کیږي ولی دعام سړي
فیصله نه
نافذه کیږي.

فائده: مگر امام ابو یوسف رحمته الله او امام شافعی رحمته الله فرمایي چې په مذکور صورت کې به
مکتوب الیه قاضی دگواهانو دگواهي مطابق دکاتب قاضی خط دمدعی علیه په حضور کې
اوروي او پر هغه به یې نافذوي ځکه دادشهادت بر شهادت په حکم کې دی دقاضی له مرگه

وروسته هم معتبر دی، احناف جواب ورکوي چې یواځي دکاتب قاضي په تحریر سره نقل شهادت نه مکمل کيږي ځکه مدعی علیه حاضر نه دی دمکتوب الیه قاضي خط لوستل اومدعی علیه ته تر اورو لمونځي دکاتب قاضي مړینه داسی ده لکه شهود دفرع چې دشهادت تراداکیدو مخکي مړه شي.

فائده: دامام صاحب رحمۃ اللہ علیہ قول مختار دی، البته که مکتوب الیه قاضي خط قبول کړ او دهغه مطابق یې حکم صادر کړ نو نافذ کيږي لعمال الشیخ عبدالحکیم الشهید رحمۃ اللہ علیہ: وانما قبله المکتوب الیه اذا کان الکاتب علی القضاء وهذا المختار، لکن لو قبله وعمله مع موته ولفی به جاز ونفذه (هامش الهدایه: ۱۳۰/۳)

(۸) قوله بموت المکتوب الیه ای ویبطل ایضا بموت القاضی المکتوب الیه، یعنی که مکتوب الیه قاضي مړ شو نو هم دکاتب قاضي خط باطلیږي ځکه چې دچاپرنامه یې خط لیکلی وو دکاتب قاضي دهغه پرامانت داري باندي اعتماد درلود، هغه ولاړ بل قاضي دهغه قائم مقام نه شي کیدای ځکه قاضیان په امانت داري کې فرق لري البته که کاتب قاضي داهول لیکلی وو چې داخط دفلان ابن فلان قاضي په نامه دی اودمسلمانانو دقاضیانو څخه دهر داسی قاضي په نوم چاته چې داخط ورسیږي نو په دغه صورت کې دمکتوب الیه قاضي په مرگ سره مذکور خط نه لغوه کيږي بلکې هر هغه قاضي ته چې داخط ورسیږي اومدعی علیه دهغه په ولایت کې وي نو هغه قاضي به دهغه خط مطابق عمل کوي ځکه په دغه صورت کې چې هر قاضي دمکتوب الیه قائم مقام وي هغه دده تابع بلل کيږي.

(۹) قوله لا بموت الخصم ای لا یبطل الکتاب بموت المدعی علیه، یعنی که چیرته مدعی علیه مړ شو نو داخط نه باطلیږي بلکې په اجماع سره مکتوب الیه قاضي دغه خط دهغه پروار وراث باندي نافذ کوي ولی وارث دمدعی علیه قائم مقام دی نو کومه فیصله چې پرمدعی علیه باندي یې نافذوله اوس دي هغه پروار وراث باندي نافذه کړي.

(۱۰) یعنی له حدودواوقصاص نه علاوه په نورو ټولو حقوقو کې ښځه قاضي گرځیدای شي ځکه چې مخکي داخبره تیره شوه چې اهل قضاء هغه څوک دی چې اهل شهادت وي او ښځه اهل شهادت ده، البته دښځي شهادت په حدودواوقصاص کې معتبره نه ده ځکه نو په حدودواوقصاص کې دښځي قاضي کیدل هم نه صحیح کيږي له حدودواوقصاص نه علاوه په نورو ټولو حقوقو کې معتبر دی.

(۱۱) قاضي ته دااختیار نشته چې دقضاء پر منصب بل څوک خپل خلیفه مقرر کړي ولی هغه یواځي قاضي ټاکل شوی دی هغه ته دااختیار نه دی ورکړل شوی چې بل څوک قاضي وگرځوي البته که چیرته کوم قاضي ته دحاکم له طرفه دااختیار دلالة یاصراحه ورکول شوی وو چې ته خپل خلیفه ټاکلی شي نو بیادای خپل خلیفه مقررولای شي مگر بیادغه خپل خلیفه معزول کولای نه شي ترڅو حاکم دهغه اجازه ورکړي نه وي.

(۱۲) خلاف له هغه چا چې دجمعی دلمانځه لپاره دپاچاله طرفه مقرر شوی وي دغه امام دپاچاله طرفه دااختیار موندلو بغیر هم بل څوک دخپل خان نائب گرځولای شي ځکه جمعی دموقت کیدوپه وجه علی شرف السقوط وي یعنی که چیرته هغه لره دخلیفه ټاکلو اجازه ورنه کړی شي نو کیدای شي چې یو وخت هغه ته

کوم عذر پېښ شي نو تر څو چې د مسلمانانو امام ته خبر ورکوي تر هغه پوري د جمعي دلمانځه وخت تېرېږي حال دا چې دی د جمعي دلمانځه لپاره مامور کړای شوی وو.

(۱۳) وَاِذَا رَفَعَ اِلَيْهِ حُكْمٌ قَاضٍ قَبْلَهُ اَمَّا هُوَ اَنْ لَمْ يَخْلَفِ الْكِتَابَ وَالنَّسْتَهُ الْمَشْهُورَةَ وَالْاجْمَاعَ (۱۳) وَيُعْذَرُ الْقَضَاءُ بِشِدَاةِ الزَّوْرِ وَفِي الْعُقُودِ وَالْفَسُوحِ ظَاهِرًا وَبَاطِنًا (۱۵) لَا يُلِي الْأَخْلَاقَ الْمُرْسَلَةَ (۱۶) وَلَا يَقْضِي عَلَى غَائِبٍ إِلَّا أَنْ يَخْضُرَ مِنْ يَمِينِهِ مَقَامُهُ كَالْوَكِيلِ وَالْوَصِيِّ (۱۷) أَوْ يَكُونُ مَائِدَةً عَلَى الْغَائِبِ سِبْبًا لِمَائِدَتِهِ عَلَى الْحَاضِرِ كَمَا أَذْعَى عَيْنَانِي بِدَعْوِهِ وَانَّهُ اشْتَرَاهُ مِنْ فُلَانٍ الْغَائِبِ (۱۸) وَبَشَرَى الْقَاضِي مِنَ الْبَيْتِ وَيَكْتَبُ الضَّكَّ لَا الْوَصِي وَالْأَب.

توجه: اوچې کله وړاندي کړای شي دهغه په حضور کې د تیر شوي قاضي حکم نو دی دی هغه نافذ کړي که چیرته مخالف له قرآن او حدیث مشهور او اجماع څخه نه وو، او نافذ کيږي د قاضي فیصله د دروغو په گواهي سره په عقود او فسخو کې ظاهر اهرام او باطن اهرام نه په املاک مرسله وکړي او فیصله نه کيږي پر غائب باندې مگر د اکه حاضر ووهه څوک چې دده قائم مقام وولکه وکیل یا وصی یا وي هغه شی د کوم چې دعوه کيږي پر غائب باندې سبب دهغه شي چې دعوه یې پر حاضر باندې کيږي لکه یو څوک چې دعوی وکړي د معلوم شي چې د بل چاپه لاس کې وي چې داسې ماله فلان غائب څخه اخیستی دی او قرض ورکولای شي قاضي دیني مال او ودي لیکي چېک نه وصي او پلار.

تشریح: (۱۳) که دیوه قاضي په وړاندي د تیر شوي قاضي د حکم مراغه وکړای شي نو قاضي دی هغه حکم نافذ کړي ځکه د موجود قاضي اجتهاد د سابقه قاضي د اجتهاد په شان دی ولی د دواړو اجتهاد ته په حتمي ډول صحیح یا غلط نه شي ویل کیدای خو څرنگه چې د سابق قاضي د اجتهاد سره د قضاء حکم هم متصل دی ځکه نو د سابق قاضي اجتهاد د موجود قاضي تر اجتهاد قوي دي او اعلی په ادنی سره نه شي ردیدلای، البته داسې حکم نه شي نافذ ولای چې د قرآن کریم مخالف وي مثلاً سابقه قاضي متروک التسمیة عمداً حلال بللی وو نو موجوده قاضي هغه نه شي نافذ ولای یا د سنت مشهوره خلاف یې حکم کړی وو مثلاً د مطلقه په طلاق ثلاثه و سره د بل زوج د وطی بغیر یې اول زوج ته حلاله گڼلې وه یا سابق قاضي د اجماع خلاف حکم کړی وو مثلاً نکاح متعدي حلاله گڼلې وه چې دهغې پر فساد باندې د صحابه کرام رضی الله عنهم اجماع ده نو په دغو دریو اړو صورتونو کې موجود قاضي د سابق قاضي حکم نه شي نافذ ولای ځکه د سابق قاضي حکم د کتاب الله، سنت رسول الله ﷺ، او اجماع معارض نه شي کیدای.

(۱۴) په عقود او فسخو کې که چیرته قاضي د دروغو په گواهي باندې فیصله وکړه نو هغه باطناً و ظاهراً دواړه ډوله نافذه کيږي له عقود څخه مراد معاملات دي لکه خريد او فروخت نکاح وغيره، اوله فسو څخه مراد د دغو عقودو بيا طول دی که د دوو گواهانو د دروغو گواهي ورکړه چې د فلانی نیکه له فلان سري سره شوې ده او په واقع کې داسي نه وي شوي او قاضي د نکاح حکم وکړ، همدارنگه که یې د یوه یا هغه بيا طلاق وغيره په باره کې د دروغو پر گواهي حکم

وکه نو دا حکم ظاهر او باطناً يعنې عند الله و عند الناس نافذ کيږي که دنکاح صورت و ونوله هغې ښځې سره صحبت کول جائز دی او که دیوشي داخيستو گواهي وه نوله هغه شي څخه هغه د دروغو مشتري فائده اخيستلای شي .

فائده: مگر مذکور هغه فيصله چې نافذه کيږي په دوو شرطونو سره مشروط ده يو دا چې قاضی به د گواهانو په دروغ ويلو خبر نه وي . دوهم شرط دادی چې محل به د فيصلې قابل وي پس که چيرته دمنکوچه يا معتمده يا محرمة په باره کې دنکاح فيصله کړي وه هغه نه نافذه کيږي ، دا هم ياد ساتئ چې دا د اول فيصله ظاهر او باطناً امام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد نافذه کيږي د صاحبينور رحمهما الله په نزد ظاهر او نافذه کيږي اما باطناً نه نافذه کيږي .

(۱۵) لای الاملاک المرسله ای لا ينفذ القضاء بشهادة الزور باطناً الاملاک المرسله ، يعنې که چيرته د املاک مرسله (ملک مرسل هغه ته ويل کيږي چې مدعي دیوشي د مالک کيدو دعوی وکړي مگر سبب د ملک بيان نه کړي) په باره کې قاضی د دروغو پر گواهي باندې فيصله وکړه نو داسي فيصله يواځي ظاهر او نافذه کيږي باطناً نه نافذه کيږي مثلاً يو چا د قاضی په وړاندې د دروغو د گواهي په ذريعه د منځي په باره کې د اثباته کړه چې دا زما ملک دی قاضی د دروغو د گواهي مطابق فيصله وکړه نو ظاهر او د امنځه دهغه سړي ملک گرځي مگر باطناً يعنې دهغه سړي لپاره له هغې منځې سره صحبت کول جائز نه دی .

(۱۶) يعنې قاضی دې پر غائب شخص باندې فيصله نه کوي ولی په گواهي سره عمل کول د قطع تنازع لپاره وي او د مدعی دانکار بغير تنازع نه راځي او د مدعی عليه انکار دلته نشته ولی د غائب د طرف څخه د اقرار او انکار د وړاو احتمال شته نو د قاضی د قضاء جهت مشتبه شو څکه د دواړو جهتونو (يعنې اقرار او انکار) احکام مختلف دي ، البته که د غائب شخص وکیل يا وصي حاضر و نو بيا پر غائب باندې حکم کول صحيح دی ولی وکیل د غائب دوکيل کيدو په وجه د غائب قائم مقام دی او وصی د قاضی د طرف څخه شرعاً دهغه قائم مقام دی .

فائده: د ائمه ثلاثه عليهم السلام په نزد د گواهانو په ذريعه قضاء پر غائب باندې جائزه ده ځکه چې د حضرت سفيان رحمته الله عليه بې بې حضرت هنده رضي الله عنها نبي کریم صلي الله عليه وسلم ته دخپلې نفقې په باره کې شکايت کړی و نو بې کریم صلي الله عليه وسلم هغې ته وفرمايل چې د سفيان رحمته الله عليه له مال څخه دومره مال دراخله څومره چې تالره کافی کيږي حال دا چې حضرت سفيان رحمته الله عليه په دې وخت کې حاضر نه و ، نو معلومه شوه چې قضاء پر غائب باندې جائزه ده ، احناف جواب ورکوي چې دا د نبي کریم صلي الله عليه وسلم له جانب څخه قضاء نه بلکې فتوی ده همد او جه ده چې حضرت هند ، رضي الله عنها نه د زوجيت دعوی کړي وه او نه يې پر هغه باندې گواهان قائم کړي وو .

(۱۷) همدارنگه که چيرته هغه شی دکوم چې پر غائب باندې دعوی شوي ده هغه پر حاضر باندې د دعوی کولو لازم سبب و ونوهم پر غائب باندې فيصله کول صحيح دی مثلاً يو چا د يو معلوم شي دعوی وکړه چې هغه د بل چاپه قبضه کې وو چې داشی ماله فلان غائب څخه اخيستی و او قابض دهغه ددې دعوی انکار وکړ وي ويل چې داشی زما ملک دی او مدعي پر دې خبره باندې گواهان پيش کړل چې داشی ماله فلان

غائب څخه اخیستی دی نو د مدعی گواهان قبلیږي او قاضی پر حاضر او غائب دواړو باندې فیصله کوي ځکه چې په دې صورت کې له فلان غائب څخه اخیستل پر دغه حاضر باندې د دعوی کیدو سبب دی ځکه نو اوس حاضر سړی حکماً دهغه غائب قائم مقام کیږي.

(۱۸) او قاضی دیو یتیم مال چاته په قرض ورکولای شي ولی د یتیم مال چاته په قرض ورکولو کې مصلحت دی یعنې په دې کې د مال حفاظت دی او قاضی له مستقرض څخه د مال د بیرته اخیستو قدرت هم لري نو د ضائع کیدو یې هیڅ خطر نهشته، او قاضی دې دهغه یو رسید ولیکي له خپل ځان سره دې وساتي چې هیر یې نه شي، او وصي لره دا اختیار نشته چې د یتیم مال چاته په قرض ورکړي همدارنگه پلار د خپل نابالغ او د مال چاته د قرض په ډول نه شي ورکولای ولی که په دغو دوو صورتونو کې قرضدار د قرض انکار وکړي د داسې وپلار داسې طاقت نه لري چې هغوی د مال بیرته له مستقرض څخه ترلاسه کړي.

باب التحکیم

د ابا ب د فیصل (حکم) مقرر کولو په بیان کې دی

تحکیم د ابا ب د تعیل مصدر دی معنی دریمان (منځگړی) مقررول، فریقین ته محکمین اودریم ته محکم وایي. د قضا غونډې په تحکیم سره هم د فریقینو خصوصت ختمیږي تحکیم د قضاء له انواعو څخه یوه نوع ده. مصنف رحمته الله علیه دهغه ذکر د قضاء څخه ځکه وروسته کړی دی چې د محکم مرتبه په نسبت د قاضی کمه ده ځکه د قاضی فیصله پر هر چا باندې نافذه کیږي په داسې حال کې چې د محکم فیصله یواځې پر هغه چا باندې نافذیږي چې دی یې دریم مقرر کړی دی همدارنگه د محکم فیصله په حدود او اقصا ص کې جائزه نه ده او د قاضی فیصله په حدود او اقصا ص کې هم جائزه ده.

(۱) ځنگمار خلا لېحکم بنه نما (۲) فحکم بنه نما او افراد او نکول (۳) لې غیر خذو قودو دینو علی العاقله صخ (۴) لوضح المحکم قاضیا (۵) ونکای من المحکمین ان یرجع الی حکمه فان ځنگم لزمه نما (۶) وامنضی القاضی حکمه ان والی مذغه زالا بطله (۷) ونظّل حکمه لایؤیوه وولده ووزنه ځنگم القاضی بخلاف ځنگه غلېهم.

توجه: دوو کسانو یو سړی فیصل وگرځاوه چې ددوی ترمنځ فیصله وکړي، بیا هغه فیصله وکړه په گواهانو، بیا په اقرار یا په انکار سره، له حد او قصاص او دیت پر عاقله نه پرته په نورو حقوقو کې نو دا صحیح ده، که قابل وودریځي د قاضی کیدو، او فیصل کوونکو هریوه ته جائزه ده چې د فیصل د مقرر کیدو څخه رجوع وکړي مخکې تر فیصله دهغه او که هغه فیصله وکړه نو لا زمیږي پر دواړو باندې او نافذه دي کړي قاضی د فیصل فیصله که چیرته هغه موافقه وه دهغه مذهب سره که نه باطله دي کړي هغه او باطلیږي: فیصل فیصله دخپل مور او پلار او زوی او خپلي ښځې په حق کې لکه د قاضی حکم خلاف د فیصل دهغه حکم نه چې دهغوی خلاف وي.

تشریح: (۱) که دوو متخاصمینو یو سړی فیصل (ددوی ترمنځ د فیصله کولو مختار اودریم) وگرځاوه او د هغه په حکم سره راضی شول بیا که هغه ددوی ترمنځ فیصله وکړه نو دا جائزه ده ولی متخاصمین هریو په خپل

حن ولایت لري نو ددوی فیصل گرځول هم جائز دی، تحکیم دادی چې متخاصمین پخپل منځ کې یو څوک درې وې کې چې هغه چې کومه فیصله وکړي پر هغه باندې به دواړه متخاصمین راضي کېږي او هغه ته محکم وایې.

(۲) که فیصل دمدعی دگواهانو مطابق فیصله وکړه یا یې دمدعی علیه پراقرار یا د هغه پر قسم خوړلو د انکار کولو باندې فیصله وکړه نو داصحیح ده ولی دادشریعت موافق حکم دی، په دې شرط چې محکم متعین وي که متخاصمین داول وویل چې هر څوک چې لومړی مسجد ته داخلېږي هغه به زموږ محکم وي نو دادجهالت په وجه صحیح نه دی.

(۳) په حدود او قصاص کې یو څوک فیصل گرځول جائز نه دی ولی متخاصمین پر خپلو وینو باندې ولایت نه لري همدارو وجه ده چې متخاصمینولر د جائزه نه ده چې خپله چالره مباح کړي، همدارنگه که چیرته متخاصمین یو څوک په قتل خطا، کې فیصل وگرځاوه بیا هغه دقاتل پر عاقله باندې ددیت حکم وکړ نو د هغه داحکم نه نافذ کېږي ولی دقاتل پر عاقله باندې د هغه ولایت نشته ځکه چې هغوی دی فیصل نه دی ټاکلی.

(۴) او د فیصل حکم پر هغوی باندې نافذ کېږي په دې شرط چې په فیصل کې دقاضی صفت موجود وي یعنې عاقل، بالغ، مسلمان او آزاد وي همدارنگه محدود دنفی القذف نه وي ولی فیصل ددوی ترمنځ دقاضی په منزله دی نو په ده کې هغه لیاقت شرط دی کوم چې په قاضی کې شرط دی پس دکافر، مرېی، ذمي، محدود دنفی القذف، فاسق او ماشوم تحکیم جائز نه دی ولی په دغو کې اهلیت دقضا او شهادت نشته.

(۵) یعنې محکمین (مدعی او مدعی علیه) هر یو لره دا اختیار شته چې د فیصل له فیصل گرځیدو څخه رجوع وکړي تر هغه چې فیصل ددوی ترمنځ فیصله نه وي کړي ولی فیصل خود هغوی له طرفه مقرر شوی دی نو تر څو چې هغوی دواړه راضي نه وي دی د فیصل په حیث فیصله نه شي کولای، البته که فیصل په داسې حال کې پر دوی باندې حکم وکړ چې هغوی دواړه دده پر تحکیم باندې قائم وونو داحکم پر دوی باندې لازمیږي ځکه داحکم له فیصل څخه په داسې حال کې صادر شوی دی چې فیصل پر هغوی دواړو باندې ولایت لري.

(۶) که د فیصل حکم قاضی ته وړاندې کړای شونو که چیرته دغه حکم دقاضی داجتهاد او مذهب موافق وونو قاضی دي هغه نافذ کړي ولی د فیصل دحکم په ماتیدو کې چې بیا قاضی بعینه هغه حکم صادر وي هیڅ فائده نشته، او که د فیصل حکم دقاضی د مذهب موافق نه وونو قاضی دي همدې ډول کړي ولی د فیصل حکم پر قاضی باندې لازم نه دی ځکه چې قاضی هغه فیصل نه دی گرځولی.

(۷) که یو دریمگړی دخپل مور او پلار یا خپل زوی یا خپلې ښځې او اولاد په حق کې فیصله وکړي نو د فیصل دافیسله باطله ده لکه دقاضی فیصله چې دخپلو قربیانو په حق کې باطله ده ځکه ددغو قربیانو لپاره دتمت په وجه گواهي ورکول مقبوله نه ده نو د هغوی لپاره دقضاء حکم هم نه صحیح کېږي، البته که فیصل دخپلو مذكور قربیانو په خلاف فیصله کوي نو هغه بیا صحیح کېږي لعدم التهمة.

مسائل شتی

شتی دشتیت جمع ده لکه جرحی چې دجریح جمع ده ،دلته دشتی لفظ مرفوع دی دمسائل لپاره صفت دی ،دمصنّفینو داعادت دی چې په کوم کتاب یا باب کې که څه مسائلی ذکر نه شي نو هغه بیا د کتاب یا باب په آخر کې ذکر کوي او دهغه عنوان : مسائل شتی ، یا مسائل منشورة یا مسائل متفرقة ، پردي دلته هم دهغه عادت مطابق د کتاب القضاء و التحکیم په پای کې دمسائل شتی په عنوان سره هغه مسائل ذکر کيږي چې په کتاب القضاء کې تر بحث لاندي نه دي راغلې .

١٠ الايتدوسعل فيه ولايتب كز هبلارضاء ذى القلور (٢) زانغة من غيل لثغوب غنها بملها غير نافذة لا يفتخ اهل الأوتى فيه بابا (٣) بخلاف المستدرة (٤) ادعى ذوالى بدر جل الله و هبها له فى وقت كذا فاستول البينة فقال خذنيها فاستغنى بها عن غيرها على الشراء قبل الوقت الذى يندى فيه الهبة لا تقبل وتعد نقيل .

توجیه : میخونه دي نه ټکوهي لاندي منزل والا په کور کې اونه دي سوری جوړوي دبالا خانې دخاوند له رضایغیر .

یوه اوږده کوڅه ده چې له هغې څخه یوه بله دغسی کوڅه جلا شوې ده چې بنده ده ،نه شي پرانیستلای داوولي کوڅی والا په دغه کې دروازه خلاف له کول کوڅي نه ،په یوه سرای یې دعوه وکړه چې دبل چاپه لاس کې دی چې هغه داسرای ماته هبه کړی وپه فلان وخت کې بیاله ده څخه گواهان طلب شول نو ده وویل چې کله هغه له هبه کولو څخه انکار وکړ نو مادماسرای له هغه څخه واخیست او پر اخیستلو یې گواهان پیش کړل داگواهان شول پر اخیستلو باندي مخکې ترهغه وخت چې ده دعوی دهیې کړي وه نو داگواهي نه قبليري او که یې پر هغه بعد وخت باندي گواهان پیش کړل نو گواهي یې قبليري .

تشریح : (١) که لاندي منزل دیو چاوو او بالا منزل دبل چاوو ونودلاندي منزل والا به دبالا منزل والا له رضامندي پرته نه پخپل کور کې میخونه ټکوهي اونه به په هغه کې روښن دان (کړکۍ) جوړوي ځکه په دي کې دبالا منزل دخلکو د نقصان انديښنه ده چې دهغوی تعمیر کمزوریا مات شي ، دامام ابو حنیفه رضی الله عنه قول دی دصاحبینورحمهما الله په زده دداسی عمل کولای شي چې په هغه کې دبل چانقصان نه وي ،دځینو حضراتورایه داده چې دصاحبینورحمهما الله دا قول دامام ابو حنیفه رضی الله عنه دقول تفسیر دی یعنې دامام صاحب رضی الله عنه دقول هم همدامطلب دی چې دلاندي منزل والا مضر عمل نه شي کولای غیر مضر کولای شي .
فائده : خلاصه داده چې که چیرته ضرر یقینی وونوپه اتفاق سره منع کړای کيږي او که عدم ضرر یقینی وونوپه اتفاق سره اجازه وروکوله کيږي او که شک ووچې ضرر رسوي یا یې نه رسوي نو په دي کې اختلاف دی راجع قول دامام ابو حنیفه رضی الله عنه دی یعنې منع کړای کيږي لعالی الشامة : ولی قسمة المعينة المختار ان الخلاف فيما اذا انشکل لصحة سحر وعمل الا ، و کذا یاتی فی کلام الشارح قریباً بانه المختار للفقوی (رد المختار : ٣٩٨/٣)

(٢) که دیوې اوږدي کوڅې څخه یوه بله دغسی اوږده کوڅه وتلې وه او هغه دوهمه کوڅه بنده وه نو داوولي کوڅي له اوسیدونکو څخه چې دچاکورددوهمې کوڅې پرکونه باندي واقع وي هغې اولي کوڅې نه

دروازه پرانیستلای شي مگردوهمې کوشې طرف ته ددرواږي اجازه نه لري ځکه دروازه دتگ راځي چې وي حال داچې داوې کوشې خلک په دوهمه کوخه کې دتگ راتگ حق نه لري همدوجه ده چې که چيرته په دوهمه کوخه کې یو سړی خرڅیده نو داوې کوشې خلک دشغه حق نه لري البته که چيرته دوهمه کوخه بند نه وه نو په دغه صورت کې داوې کوشې خلک په دوهمه کوخه کې ددروازه ورکولو حق لري ولی په دي صورت کې دادوهمه کوخه دعاموخلکو دتگ راتگ لاره شوه نو داوې کوشې خلک هم په هغه کې دخپل کور دروازه پرانیستلای شي دتگ راتگ حق لري .

(۳) البته که چيرته اوله کوخه اوږده وه مگر له هغې څخه وتلې بله کوخه مستديره يعنې گول وه او دهغې دواړې غاړې له اوې کوشې سره منبتي وي نو ددواړو کوخو له اوسيدونکو څخه هرڅوک دحق لري چې هغه دخپل کور دروازه چيرته چې وغواړي پرانیستلای شي ولی په گول کوخه کې دغه ميدان دټولو ترمنځ مشترک دی نو ځکه هريو پکې دتگ راتگ حق لري .

(۴) که يوه سړي مثلاً زيد بل سړي مثلاً بکر په لاس کې په مقبوض سړای باندې دعوی وکړه چې هغه داسړای ماته په فلان وخت مثلاً دروژي دمياشتې پر لسمه کال ۱۴۲۸ هج کې هبه کړی وو . قاضی نه هغه څخه پر خپله دعوه باندې گواهان طلب کړل بيا مدعي وويل : مدعي عليه يو ځل هبه وکړه بيا يې دهبې څخه انکار وکړ نو زه مجبور شوم له هغه څخه مي دامذکور سړای واخيست . او مدعي پر خپل خريد باندې گواهان پيش کړل مگر دداسي وخت گواهان يې پيش کړل چې تر هغه وخت مخکې ووبه کوم وخت کې چې هغه دهبه کولو دعوی کړي وه مثلاً دخريد گواهانو دلس شعبان کال ۱۴۲۸ هج دخريد گواهي ورکړه يعنې وې ويل چې موږ گواهان يو چې مدعی داسړای په لسمه دشعبان کال ۱۴۲۸ هج کې له مدعي عليه څخه اخيستی دی نو دمدعی دامذکور گواهان نه قبليري ځکه ددعوی او گواهي ترمنځ تناقض (تکر) بلکل ښکاره دی ځکه چې مدعی تر هبه کولو وروسته دخريد دعوی کوي او گواهان تر هبه مخکې دخريد گواهي ورکوي . او که چيرته گواهانو دهبه دواقع کيدو وروخت وروسته دخريد گواهي ورکړه مثلاً په مذکور صورت کې يې وويل چې موږ گواهان يو چې مدعی داسړای په لسمه دشوال کال ۱۴۲۸ هج کې له مدعي عليه څخه واخيست نو داسي گواهي بيا قبليري ځکه په دغه صورت کې ددعوی او گواهي ترمنځ هيڅ تناقض نشته .

(د) من قال لا حشر ننت مني هذه الامة لانكر للبايع ان يظاهرا ان ترك الخصومة (۱) ومن اقر بقض عشر اذما فاعى اليه : فصدق مع بيعته (ع) ومن قال لا حشر لك على الف درهم فرددته صدقه فلا شيء عليه .

توجه : او که چا وويل بل چاته چې تا اخيستی ده دامنځه له مانه او هغه انکار وکړ نو بايع لره جائزه ده چې له هغې سره وطی وکړي که چيرته يې خصوصت پرېښود . او که چا اقرار وکړ دلس درهمه دقبض کيدو بيا يې دعوه وکړه چې دا خو کوته و نو ددغه تصديق دي وکړای شي سره دقسم اخيستو . او که چا وويل بل چاته چې

ستاپر ماباندي زرد همه دي او هغه دا خبره رد کړه بيا يې دده تصديق وکړ چې هوساپر دمه زما زروپي شته، نو هيڅ نشته پر هغه

باندي .

تسويح (۵) که يوسري بل ته وويل چې تادغه منځه له ماڅخه اخيستی ده او هغه بل سري انکار وکړ چې مادغه منځه له تاڅخه نه ده اخيستی بيا که بائع دا عزم وکړ چې له هغه سره دعوه نه کوم بلکې منځه خپل ځان ته راگرځوم نو بائع ته جائزه چې له دغي منځې سره وطی وکړي ځکه چې کله مشتري انکار وکړ نو دا د هغه د طرف څخه فسخ شوه ولی له عقد څخه انکار کول د فسخ عقد څخه کنايه ده نو چې کله بائع هم د خصومت د پريښودلو عزم وکړ نو فسخ تامه شوه نو منځه بيرته د بائع ملک ته راوگرځيده ځکه نو بائع ته جائزه دی چې له هغی سره صحبت وکړي .

فائده : البته داسوال کيدای شي چې د بائع د طرف څخه خالی د خصومت د پريښودلو په عزم کولو سره فسخ نه ثابتېږي ځکه د ثبوت فسخ لپاره عمل ضروري دی نو د دې سوال جواب دادی چې په يواځي عزم سره که څه هم فسخ نه ثابتېږي مگر دلته فعل هم راغلی دی چې هغه د بائع د امنځه په کور کې ساتل اوله هغی څخه خدمت اخيستل او په عزم سره له فعل فسخ ثابتېږي نو چې کله فسخ ثابته شوه نو منځه د بائع ملک دی نو له هغی سره يې وطی کول جائزه ده . (الذرا المختار: ۴/۴۰۳)

(۶) که چا اقرار وکړ چې ماله فلان څخه لس درهم قبض کړل بيا يې دعوی وکړه چې هغه کوټه وو نو د هغه تصديق کيږي ځکه په ظاهره که څه هم معلومېږي چې دهغه په دعوی کې تناقض دی ولی چې کله هغه د لسو درهمو د قبض اقرار وکړ نو گواکي هغه دخپل حق د قبض که لواقرار وکړ ځکه د قبض اقرار دخپل حق د قبض کولو اقرار لره . مستلزمېږي نو گواکي هغه دکوټه درهمونو د قبض کولو اقرار وکړ اوس دهغه داويناچي هغه کوټه ووصريح تناقض دی دهغه په کلام کې، مگر څرنگه چې قبض کول او اخيستل يواځي په صافو درهمونو پوري مختص نه دی بلکې کوټه درهمونه هم قبض کيدای شي نو د لسو کوټه درهمونو د قبض کولو اقرار د صافو درهمونو د قبض کولو اقرار لره مستلزم نه دی اوس دهغه د دې خبرې څخه چې هغه کوټه دي دهغه په کلام کې تناقض نه لازميږي بلکې هغه دخپل حق د قبض کولو منکر دی او د منکر قول مع اليمين معتبرېږي .

(۷) که چا بل سري ته وويل چې زما پريښه ستا زروپي دي ، مقررله دهغه دا خبره رد کړه چې ته غلط وايې ستاپر دمه زما هيڅ نشته، څه وخت وروسته مقررله دهغه په تصديق کولو سره وويل چې هوته سم وايې ستاپر دمه زما زروپي دي ، نو دمقرر دمه هيڅ نه لازميږي ځکه اقرار منځکی شوی وو چې دمقررله په رديدو سره له منځه ولاړ ، اوس دهغه د طرف څخه د تصديق راتلل از سر نو دعوه ده چې په گواهانو سره يې ثابتول ضروري دی بيا به دمقرر تصديق وي د دې بغير دعوی بلا دليل ده چې هيڅ اعتبار نه لري .

(۸) ومن ادعى على اخر ما لفلان ما كان لك غلى شي فقل لم من المدعى على الغر وهو من على القضاء او الاثر ، قبل (۹) ولو زاد اعرافك (۱۰) ومن ادعى على اخر انه باع امنه فقال لم ابغها منك فبرهن على الشراء فوجد بها عيب لبرهن الباع برئ اليه من كل غلب تم بقتل (۱۱) وبطلان الضك بان شاء الله .

تو جمع . او که چادعوه وکړه په بل چادمال او هغه وویل چې ستا پر ماباندي هيڅ شی هم نشته بیا مدعی گواهان پیش کړل د زرو روپو او مدعی علیه یښه (گواهان) پیش کړل دادائیکي یاد برائت نو دا گواهان قبليري او که چیرته مدعی علیه پر خپل قول دا اضافه وکړه چې زه له سره تایېژم نه نویایې گواهان نه قبليري او که چادعوه په بل چا وکړه چې هغه خپله منځه پر ما خرڅه کړه هغه بل وویل چې ما خپله منځه پر تاباندي نه ده خرڅه کړي بیا هغه پر خرڅیدو باندې گواهان پیش کړل بیا یې په هغې کې یو عیب پیدا کړ او بایع گواهان پیش کړل چې مشتري دی بري کړی دی له هر عیب څخه نو دا گواهان یې نه قبليري، او باطليري چېک په ان شاء الله ویلوسره .

تشریح: (۸) که چا په بل باندې د مال دعوه وکړه او هغه وویل چې ستا پر ماباندي هيڅ حق هم نه دی راغلی، بیا مدعی پر زرو روپو باندې گواهان پیش کړل دهغه په مقابل کې مدعی علیه د دغو زرو درهمو نو دا د اګولو گواهان پیش کړل یا یې پر دې گواهان پیش کړل چې تازه بري کړی یم نو مدعی علیه گواهان قبليري، په ظاهره داسی معلومېږي چې د مدعی علیه دخبرو تر منځ تناقض دی په دې ډول چې اول یې وویل چې ستا پر ماباندي هيڅ هم نشته، بیا یې پر ادائیکي باندې گواهان پیش کړل نو د دې مطلب دادی چې زما پر ذمه ستا زرد درهمونه وومگر هغه ما دا کړل، نو داده په کلام کې ښکاره تناقض دی نو دهغه دعوی باید صحیح نه شي او چې کله یې دعوی صحیح نه شي نو گواهان یې هم نه معتبرېږي خود دې جواب دادی چې کله خو حق نه وي هم ادائیکي کیږي یا برائت حاصلوي د دې لپاره چې خصوصت دفع شي نو مدعی علیه دکلام مطلب اوس داشو چې زما پر ذمه ستا هيڅ حق کله هم پاتې نه دی البته د دفع شلپاره ما مجبور ادا کړی دی، نو مدعی علیه په کلام کې هيڅ تناقض نشته ځکه نو دهغه گواه او دعوی صحیح دي او دهغه گواهان قبول صحیح دی .

(۹) او که مدعی علیه وویل ستا پر ماباندي هيڅکله څه لازم شوي نه دي اوزه تاله سره پیژم نه بیا هغه پر ادائیکي باندې گواهان پیش کړل نو پر ادائیکي باندې دهغه گواهان هم نه قبليري ځکه بغیر د پیژندګلوي نه د دوو کسانو تر منځ اخیستل ورکول، وصول او معامله او مصالحه نه شي کېدای نو مدعی علیه په کلام کې ښکاره تناقض دی هغه ډول تطبیق چې په تیره مسئله کې ورکړل شوی وو هغه دلته ممکن نه دی نو په دغه صورت کې د مدعی علیه دعوی صحیح نه ده .

(۱۰) که چا په بل چا باندې دعوه وکړه چې هغه خپله منځه پر ماباندي خرڅه کړي ده او مدعی علیه وویل چې هيڅکله مې پر تاباندي نه ده خرڅه کړي او مدعی پر خرید باندې گواهان پیش کړل خرید یې ثابت کړ او مدعی علیه ته یې قیمت ورکړ لا پر منځه یې قبضه وکړه بیا په منځه کې کوم عیب پیدا شو او مشتري دهغه عیب په وجه غوښتل چې رد یې کړي مګر بایع گواهان پیش کړل چې مشتري بایع دمبیهی د هر عیب څخه بري کړی دی نو د بایع گواهان نه قبليري ولی د بایع په خبرو کې تناقض دی په دې ډول چې نفس مبیهه مقتضي ده چې مبیهه مشتري ته صحیح سالمه ورتسليم شی او چې کله بایع له هر عیب څخه برائت په گواهانو سره ثابت کړ نو وصف د صحیح سالم کیدو ساقط شونو دلته د ضروري ده چې اصل مبیهه موجوده وي البته دمبیهی وصف د سلامتی ساقط وي ځکه د وجود وصف یا سقوط وصف لپاره ضروری ده چې اصل بیع موجوده ده حال

د چې مدعی علیه له اصل بیع څخه انکار کړی دی نو دهغه پخپله دعوی کې تناقض دی نو گواهان د بیان نه معتبرېږي ځکه گواهان هلته معتبرېږي چېرته چې دعوی صحیح وي.

(۱۱) که چادد چک (رسید) په پای کې ان شاء الله ولیکل نو ددغې استثناء په وجه دامام ابو حنیفه رحمه الله په نزد ددغه چک ټول مضمون باطلېږي که په هغه کې ډیر شيان لیک وي او که یوشی پکې لیکلی وي ځکه په چک کې ډیر شيان یو پر بل باندې عطف کېږي ذکر کېږي نو ټول شيان په منزله دیو ه شي دي نو دان شاء الله کلمه د ټول تحریر جانب ګرځوي لکه یو څوک چې ووايي: عبدی حر و امرأتی طالق و علی مشی الی بیت الله ان شاء الله. نو دان شاء الله تعلق له دیو وارو و جملوسره دی یعنې دهغه مری آزادېږي او نه دهغه ښځه طلاقېږي او نه پر هغه باندې بیت الله ته تلل لازمیږي، ځکه چې هغه د ادري واره امور د الله تعالی تر مشین پورې معلق کړي دي او د الله تعالی مشیت معلومه دی نو دان شاء الله په وجه سره د ټول مضمون باطلېږي.

قائده: په داسی حال کې چې د صاحبینو رحمهما الله په نژدیاوځي د آخري شي حکم باطلېږي ټول مضمون نه باطلېږي ولې په جملو کې اصل استقلال دی او چک د اعتماد لپاره لیکل کېږي نو که ان شاء الله ټولو طرف ته راجع کړای شي نو د ټول بطلان لازمیږي چې د تحریر له مقصود خلاف دی ځکه نو ان شاء الله دهغه طرف ته راجع کېږي چې دهغه سره متصل دی. د صاحبینو رحمهما الله قول راجع دی کفای الشامة: و هو الآخر جاصورة کب الصک من عموم بهارض القضى تخصیص الصک من عموم حکم الشرط المتعقب جملة متعاطفة للعادة و علیها یحمل الحادث و لکن قریباً استصحاباً ایضا علی قوله (رد المحتار: ۳۰۶/۳)

(۱۲) وان مات ذمی فقلت: زوجته اسلمت بعد موته وقالت الورثة اسلمت قبل موته فالقول لیم (۱۳) وان قال المودع هذا بین مودعی لا وارث له غیر دفع المال الیه (۱۴) وان قال لا غیر هذا بینة ایضا و کذب الازل ففی للأول (۱۵) میراث قسم بین الغرماء لا یکتفل منهن ولا من وارث.

توجه: که ذمی مړ شو او دهغه ښځې وویل چې زه دهغه له مرګ وروسته مسلمان شوي يم او وراثتو وویل چې ته دهغه تر مرګ مخکې مسلمان شوي وې نو قول د وراثتو معتبرېږي او که مودع وویل چې دازماد مودع زوی دی دهغه هیڅ وارث نشته ماسو اله ده نو زوی کړي مال وده ته، او که یې د بل په باره کې وویل چې داهم دهغه زوی دی او اول یې تکذیب وکړ نو فیصله دي د اول لپاره وکړي. دیو چامیراث د قرض غوښتونکو ترمنځ تقسیم شونو ضامن دي نه اخیستل کېږي له هغوی نه او نه له وارث څخه.

تشریح: (۱۲) که یو ذمی مثلاً نصرانی مړ شو او دهغه ښځه مسلمان شوه راغله او دعوه یې وکړه چې زه دخپل نصرانی خاوند تر مرګ وروسته مسلمان شوي يم نو ماته دي میراث راکړای شي ولې کله چې هغه مرګه د نوزمو پر دېو دین یوو. مګر د مړي وراثتو وویل چې نه بلکې دهغه نصرانی خاوند تر مرګ مخکې دهغه په ژوند کې مسلمان شوي وې نو ته دمیراث مستحقه ته یې نو دلته د وراثتو قول معتبرېږي ولې دمیراث څخه د محرومیدو سبب شی الحان موجود دی چې ښځه مسلمان ده او د چامیراث چې غواړي هغه نصرانی وونو که هغه فی الحال مرګیدای نو دهغه ښځه له میراث څخه یقیناً محرومه کېده ځکه د دواړو دین یونه دی نو موجوده حالت به فیصل وګرځوي. ټیټه: نه مانه کې به هم سبب د محرومیت وګڼل شي.

فائده: بيو حالت دبل حالت لپاره فيصل گرځولو ته استصحاب حال ويل كيږي، داستصحاب حال معنى دا چې په يوه وخت کې ديو شي دثبوت حكم كول په بل وخت کې دهغه پرثبوت باندې په قياس كولو سره مثلاً داسي ويل چې په ماضى کې دا حكم ثابت ووځكه نو په حال کې هم ثابتېږي لكه دمفقود شخص په باره کې چې ووايې چې هغه په ماضى کې ژوندى ووځكه نو اوس به هم ژوندى وي، ياداسي ووايې چې فى الحال دا حكم ثابت دى ځكه نو په ماضى کې هم ثابتېږي لكه دژړندي داويو په باره کې ووايې چې فى الحال دهغى اوبه جارى دي نو داسي يې بوله چې په ماضى کې هم جاري وې.

(۱۳) كه يوسى مې شو او دهغه مال له بل چاسره وديعت وويييا مستودع دكوم چاپه باره كې وويل چې دادمه (مودع) زوى دى او دده پرته دمري بل هيڅ وارث نشته نو دامال دوديعت دي هغه شخص ته ورکړي دچاپه باره كې چې ده دمري دزوى والي خبرورکړي دى ځكه مستودع اقرار وکړ چې كوم مال زما په قبضه كې دى هغه دمري په نيابت سره دهغه دوارث حق جوړيږي داداسي شولكه مودع چې خپله دمورث لپاره دهغه په ژوند كې دمال اقرار كړى وي.

(۱۴) كه مستودع ديو چاپه باره كې وويل چې دازماد مودع زوى دى ييا يې ديوبل چاپه باره كې وويل چې داهم دمري زوى دى مگر اول زوى دده تكذيب وكړيعنې اول زوى وويل چې له ما بغيردمه بل هيڅ زوى نشته نو داول زوى لپاره دمال حكم ورکول كيږي ولى چې دمستودع اقرار داول زوى لپاره صحيح شونوله مال څخه دمستودع قبضه ختم شوه نو ددوهم لپاره دمستودع اقرار كول پرلومړي اقرار باندې اقرار شمارل كيږي حال دا چې پرغير باندې اقرار نه صحيح كيږي.

(۱۵) كه قاضى ديو چا ميراث دهغه پر قرض غوښتونكو او وارثانو باندې تقسيم كړ نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد له قرض غوښتونكو او وارثانو څخه هيڅ ضامن نه اخيستل كيږي په داسى حال، كې چې دصاحبينور رحمهما الله په نزد كښل وړ څخه اخيستل كيږي، دامام صاحب رحمته الله عليه دليل دادى چې دحاضرينو حق كم تركمه ظاهراً ثابت دى او دغائبينو دحق احتمال شته نو ديو موهوم حق په وجه سره يقينى حق دكښل ترور كولو پروري نه وروسته كيږي، دصاحبينور رحمهما الله دليل دادى چې كيداى شي چې دمري يو وارث يا قرض غوښتونكى غائب وي ځكه كله مرگ يوناځاپه واقع شي نو احتياط په كښل اخيستو كې دى.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجع دى لعالمال الشيخ عبدالحكيم الشهدى رحمته الله عليه: ولم اره النصريح بالترجيح غير انه يظهر من اكثر الكتب الاعتماد على قول الامام فعلى هذا ينبغي ان يكون راجحاً. (هامش الهداية: ۱۳۸/۳)

(۱۶) ولواذعى دار الزنا لنفسه ولاخ غائب وزهن عليه اخذ نصف المذعى فقط (۱۷) ومن قال مالى او مالىك فلهز للفاسكين صدقة فهو على مال الزكوة (۱۸) ولو اوصى بثلث ماله فهو على كل شي (۱۹) ومن اوصى اليه ولم يلقم بالوصية فهو وصى بحلاف الزكيل (۲۰) ومن اغلظه بالوكالة صحت نصه له.

توجه: او كه يې دعوى وكړه په سراى باندې دخپل ځان لپاره او دخپل غائب ورور لپاره دميراث كيدو او پر هغه يې گواهان پيش كړل نو وادي خلي نيم مدعى او كه چا وويل چې زما مال چې زه يې مال ك نيم هغه پر مسكينانو باندې صدقه ده نو دامحمول دى پر مال زكوة باندې او كه يې وصيت وكړ دخپل مال په دريمه

نودا پر هر شي باندی محمود کيږي او که څوک وصی گرځيدلی وو او ده ته معلومه نه وه چې زه وصی گرځيدلی یم نودى وصی دی، خلاف له وکیل نه، او چاته چې دوکالت خبر ورکړل شي نوصحيح دی دهغه تصرف.

تشریح: (۱۶) که دچاپه قبضه کې یوسرای وویل چاگواهان قائم کړل چې داسرای ماته اوز ماغائب ورورته له پلارڅخه میراث پاتى دی نو نیم سرای هغه ته ورکول کيږي چې گواهان یې درولي دي، اویاتی نیم دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نژددهغه چاپه قبضه کې پرېښودل کيږی دچاپه قبضه کې چې فی الحال دی ځکه چې داکېدای شي چې قابض دمره له طرفه مختاروي نودهغه قبضه نه ختميږي، همدارنگه حاضر خصم نه دی دغائب له طرفه دهغه دحصی په وصولولو کې نوځکه حاضر حق نه لري چې دقابض له لاسه دغائب حصه هم واخلي، همدارنگه قاضی هم دچا امانت ته دتعرض کولو حق نه لري ترڅو چې هغه خپله حاضر شوی نه وي.

فائده: صاحبین رحمهما الله فرمایې چې که چیرته قابض په شروع کې انکار کړی وو چې داسرای دمره ملک نه دی بلکې زما خپل ملک دی او مدعی په گواهانوسره ثابته کړه چې دادمره ملک دی دقابض نه دی نوپه داسي صورت کې دغائب حصه له قابض څخه اخیستلای شي یوبل امین چاته دي ورکړي ځکه په انکار کولو سره قابض خائن ثابت شو او د خائن په قبضه کې امانت نه پرېښودل کيږي ولسی هغه دوباره بیانکار کولای شي، دصاحبینو رحمهما الله قول استحسان دی ځکه راجح دی لسانی الذر المختار: ادعی دالذو الفسده ولاخيه الغائب ان لا یبرهن علیه اخلا المدعی نصف المدعی مشاغو ترک باقیه فی یدنی الید بلا کفیل جحد ذر الید دعو او له یجحد خلافا لهما قولهما استحسان (الذر المختار علی هامش رذ المحتار: ۳/۴۰۷)

(۱۷) که چا وویل چې زما مال پرمسکینانو باندی صدقه دی یا هغه مال چې زه یې مالک یم پرمسکینانو صدقه دی نودالفظ هر هغه مال ته شاملیږي په کوم کې چې زکات واجبیږي لکه نقد، پسونه، دتجارت مالونه، علاوه له دغو شيانو لکه ځمکه، دکور سامان دخدمت مریې وغیره ته نه شاملیږي دقیاس تقاضا خداده چې ټول مالونو ته شامل وي همدا دامام زفر رحمته الله علیه مسلک هم دی، ځکه لفظ دمال اولفظ دملک عام دی هر مال ته شامل دی که په هغه کې زکوة واجب وي که نه وي، مگر استحسانا دزکوة په مالونو پوري خاص شوی دی وجه داستحسان داده چې دبنده ایجاب دالله تعالی پر ایجاب باندی قیاسیږي ځکه بنده لره بالاستقلال حق دایجاب نشته په کوم مال کې چې شریعت صدقه واجبه کړي ده دهغی طرف ته دبنده ایجاب هم راگرځي همدا قول راجح دی لسانی الذر المختار: ولو قال مالی او مالک صدقه لهر علی جنس مال الزکوة استحسانا (الذر المختار علی هامش رذ المحتار: ۳/۴۰۸)

فائده: بیا که له نذر کوونکي سره یواځي هغه مالونه وو چې دهغو صدقه کول واجب وو نودخپل خان او خپل عیال لپاره دي خرچ راوگرځوي ولی دناذر حاجت پرضدقه باندی مقدم دی چې نن خپل مال صدقه کړي اوسبا بیره دی دخلکوپه وړاندی دسوال لاسونه ونه گرځوي بیا چې کله هغه ته مال په لاس ورشي نوله هغه څخه دي هغه اندازه صدقه کړي، دخلکو دحالاتو مختلف کیدوپه وجه یو معلوم مقدار متعین نه دی البته متاخرینو مقدار تعین کړی دی چې مزدور سړی دي دیوي ورځي خرچه وگرځوي او تنخواه خوردي دیوي میاشتي اوز میند اردي دیوه کال مصارف وگرځوي.

(۱۸) که چادخپل مال ددریمې وصیت وکړ نو دا وصیت دهر ډول مالونو دریمې ته شاملېږي ولى وصیت اخیست میراث دى نو دمیراث په شان په هر ډول مالونو کې جارى کېږي هغه که مال نامى وي یعنې هغه مالونه وي چې پکې زکوة واجب دى او که غیر نامى مالونه وي یعنې هغه چې زکوة پکې واجب نه دى .

(۱۹) که چایو څوک خپل وصي مقرر کړ مگر هغه ته دخان وصی کیدو په اړه معلومات نه وو نو د هغه وصی کیدل صحیح دى آن تردی که هغه دوصي دترکه څخه یوشی خرڅ کړي نو د هغه بیع جائزه ده ، او که چایو څوک وکیل وگرځاوه مگر هغه ته دخپل ځان دوکیل کیدو معلومات نه وو چې بیایې دموکل یوشی خرڅ کړ نو دا بیع ناجائزه ده ، وجه دفرق یې داده چې وصی کیدل خلافت دى نیابت نه دى ځکه وصی کیدل داسي زماني ته منسوبیږي چې په هغه زمانه کې نائب مقررول باطل دى یعنې وصایت دوصی له مرگه وروسته نافذ کیږي حال دا چې دیو چادمرگ وروسته د هغه دطرف نه نائب کیدل باطل دى ولى نائب دخپل منیب اختیار لري اوله مرگ وروسته دمري اختیار بالکل ختم کیږي نو وصی کیدل خلافت دى نیابت نه دى ، او خلافت دتصرف په سلسله کې پرمهال باندې نه موقوف کیږي نو ځکه که وصی دخپل وصیتوب دنه معلوم تیا په صورت کې یو تصرف وکړ نو دا تصرف یې جائز دى ، پاتی شو وکیل هغه دخپل موکل نائب وي ولى موکل ژوندی اوباختیار دى نو کله چې وکیل دخپل موکل نائب دى نو نیابت پرمهال باندې موقوف وي ځکه دوکیل تصرف بغیر دعلم صحیح نه دى .

(۲۰) چې کله دا خبره ثابته شوه چې دتصرف دصحت لپاره وکیل ته دخپل وکالت علم ضروري دى نو که یو عاقل بالغ چاته خبر ورکړ چې ته فلان سړي خپل وکیل مقرر کړی یې بیا هغه دموکل لپاره خړیدو فروخت وکړ نو دا جائز دى ولى دوکالت په خبر ورکولو سره پروکیل باندې یوش لازمول بلکې د هغه لپاره یو حق ثابتیږي اودا ډول معامله دیوه سړي په خبر سره هم ثابتیږي که خبر ورکوونکى مری وي که آزاد وي ، البته تمیز شرط دى چې خبر ورکوونکى به غیر ممیز ماشوم نه وي .

(۲۱) (ولايت غره له الاغذلي از مشورين كالا اختيار للسيد بحتاية عبده وللشفيح والكر والمسلم الذى لم يهاجر (۲۳) ولون باغ القاضى ازمينه لغذا للغرماء واخذ المال فضاغ واستحق التبدل بضم ن وزوج المشتري غلى الغرماء (۲۳) وان امر القاضى الوصى ببيعهم فاستحق اموال قبل القبض فضاغ المال زوج المشتري غلى الوصى وهو غلى الغرماء

قوچه: او نه ثابتیږي دوکیل معزولیدل مگر دیوه عادل یادو دستور الحال گو اهانو په خبر سره لکه خبر ورکول مولی ته د هغه دمري دجنایت اوشفیع ته اوباکړي انجلې ته او هغه مسلمان ته چې هجرت یې نه وي کړى او که خرڅ کړ قاضى یاد هغه امین مری دقرض غوښتونکو لپاره اوما یې واخیست بیا هغه ضائع شو او مری دبل چامستحق وگرځید نو نه ضامن کیږي اور جوع به کوي مشتري پرقرض غوښتونکو باندې ، او که حکم وکړ قاضى وصی ته دمري دخرځولو دقرض غوښتونکو لپاره بیا هغه دبل چامستحق وگرځید یا مړ شو تر قبض کولو مخکې او مال ضائع شونور جوع به وکړي مشتري پروسى باندې او وصی پرقرض غوښتونکو باندې .

تشریح: (۲۱) یعنې دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد دوکیل معزولیدل نه ثابتیږي ترڅو چې یو عادل سړى یادوه دستور الحال کسان (یعنې هغه کسان چې معلوم نه یې چې عادلان یاست که فاسقان) خبر ورکړي لکه مولی

ته دهغه دمړې د جنایت خبر ورکول او شفیع ته دا خبر ورکول چې ستاشفعه د فلان ځمکه خرڅه شوه او ځوانې انجلۍ ته چې ستانکاح شوي ده یا داسې مسلمان ته چې له دار حرب څخه یې هجرت نه وي کړې و دار اسلام ته دا خبر ورکول د شریعت فلان فلان احکام پرتا باندې لازم دي په دغو ټولو صورتونو کې دیوه عادل یادو و مستور الحال کسانو خبر ضروري دی که وکیل ته یوه غیر عادل چادهغه دمعزولیدو خبر ورکړ نو هغه نه معزول کیږي او شفیع ته که یو غیر عادل د ځمکې د خرڅیدو خبر ورکړ او دی خاموش شونو دده حق د شفعه نه ساقطیږي همدارنگه که یوې ځوانې انجلۍ ته غیر عادل سړي خبر ورکړ نو دهغې خاموشي اجازه نه شمارله کیږي او په دار حرب کې مقیم نوي مسلمان ته که غیر عادل د شریعي احکامو خبر ورکړ نو پر هغه باندې نه لازم یږي ځکه په دغو ټولو کې یو قسم الزام راځي چې دهغه د خبر وروسته پروکیل باندې معزولیدل لازمیږي او مولى که چیرته دهغه په خبر سره مریي آزاد کړ نو پر هغه باندې فدیة لازم یږي او پر شفیع باندې د خاموشۍ په صورت کې سقوط شفعه لازم یږي او پر یاکره باندې د خاموشۍ په صورت کې نکاح لازم یږي او پر نوي مسلمان باندې احکام د شریعت لازم یږي نو چې کله پر مذکوره صورتونو کې یو قسم الزام راځي نو دهغه په باره کې خبر ورکول یو ډول شهادت دی ځکه نو د شهادت له دوو جزینو (عد دیاعدالت) څخه یو ضروري دی یعنې دا ضروري ده چې مخبر که یو و و عادل به وي او که خبر ورکوونکي دوه کسان و نو مستور الحال به وي.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله په نژدېه مذکوره صورتونو کې عدالت یا عد د شرط نه دی بلکې هر څوک چې دوکیل دمعزولیدو خبر ورکړي هغه معزول یږي همداسې دانور صورتونه دي ځکه دا ټول داخبار بالتوکیل په شان معاملات دي، لکه په اخبار بالتوکیل کې چې عدالت یا عد د شرط نه دی همدارنگه په مذکوره صورتونو کې هم عدالت یا عد د شرط نه دی.

فائده: دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجع دی لافال الشیخ عبدالحکیم الشهبید رحمته الله علیه: لان اصحاب المنون یقصرن علی قوله و هذان باب التریجیع الا لزامی الغیر الصریح (هامش الهدایة: ۱۵۱/۳)

(۲۲) که یو مقروض شخص مړ شو هغه په ترکه کې یو مریي پریښود دهغه ځای قاضی یا دهغه امین (د قاضی امین هغه سړی دی چې قاضی ورته ووايي چې ماته مثلاً دهغه مړې د خرڅولو لپاره امین گړځولی یې) هغه مریي دهغه د قرض ادا کولو په غرض خرڅ کړ دهغه قیمت یې قبض کړ مگر دا قیمت دهغه له لاسه ضائع شو، بیا یو بل سړي دهغه مړې دعوی وکړه او په گواهانو سره یې خپل استحقاق ثابت کړ د مشتري څخه خپل مریي اخیستل وغوښتل مشتري د قاضی په حکم دامریي هغه مستحق ته ورکړ نو مشتري دخپلو پیسو د واپس اخیستلو مستحق شو مگر څرنگه چې دلته بائع خپله قاضی یا دهغه امین دی نو قاضی یا دهغه امین د مشتري لپاره د ثمن ضامن نه گرځي ولی د قاضی امین د قاضی قائم مقام دی او قاضی د خلیفه المسلمین قائم مقام دی او پر خلیفه المسلمین باندې ضامن نه لازم یږي نو دهغه پر قائم مقام قاضی او امین باندې هم نه لازم یږي او پر خلیفه المسلمین وغیره باندې ضامن ځکه نه لازم یږي چې که چیرته پردوئ باندې ضامن لازم کړای شي نو بیا خلک د دې کارونو له کولو څخه انکار کوي چې په نتیجه کې یې دخلکو حقوق ضائع کیږي حال دا چې د حقوقو ضائع کیدل ممنوع دی نو مشتري به دې قرض غریبتونکو ته رجوع کوي

دچالپاره چې قاضی یا امین مذکور مری څرخ کړی دی ولی قاعده داده چې کله عاقد ته رجوع کول متعذرو وي نور رجوع هغوته کېږي دچاچې عقد شوی وي اولته چونکه عقد دقرض غوښتونکو لپاره شوی دی ځکه نوموشتري باید هغوی ته رجوع وکړي.

(۲۳) که قاضی دمقروض چې وفات شوی دی وصي ته حکم وکړ چې دمره مری دقرض غوښتونکو لپاره څرخ کړه چې بیا هغه څرخ کړ او دمرې قیمت یې قبض کړ مگر دمرې داقیمت دوصي له لاسه ضائع شو، بیا د هغه مری یو بل مستحق پیدا شو او هغه له مشتري څخه دامری یو وړ یاد مشتري تر قبض کولو مخکې دامری هر شونو مشتري به دشمن په باره کې وصي ته رجوع وکړي ولی وصي دمره له طرفه نائب گرځیدلی دی عقد یې کړی دی نو د عقد حقوق د مشتري طرف ته گرځي داداسي شوه لکه مړه چې خپله څرخ کړی وي، بیادي وصی قرض غوښتونکو ته رجوع وکړي ځکه وصي خود هغوی لپاره څرخ کړی وو او قاعده ده چې یو څوک دبل لپاره کوم عمل وکړي او د هغه په نتیجه کې پر هغه باندي کوم ضمان راشي نو هغه به د ضمان په باره کې من له العمل ته رجوع کوي.

(۲۳) ولو قال قاضي عادل قضيت على هذا بائز خم اربا لقطع او بالظرب فان قلده وسفك فله (۲۵) وان قال قاضي عزل لرخل اخذت منك الفاو دلفت الي زيد قضيت به عليك فقال الرخل اخذته ظلمنا فالقول للقاضي وكذا لو قال قضيت بقطع يدك في حق اذا كان المقطوع غيبه والماخوذ منه المال مقرر ان الله فله زحف فاض.

توجه: که وویل قاضی عادل عالم چې ماحکم کړی دی پر هغه باندي درجم یا دلاس دغو څولو یاد و هلو نو ته داکار وکړه تالره لاره خلاصه ده ددي کار دکولو، او که وویل معزول قاضی یو چاته اخیستی دي ماله تاڅخه زرو وې. او هغه مي زید ته ورکړي دي فیصله مي کړي وه دهغه پر تاباندي او هغه سړی وویل چې تا هغه په ظلم سره اخیستی وي نو د قاضی قول معتبر دی. همدارنگه که یې وویل چې ماحکم کړی دی ستاد لاس دغو څولو د حق موافق، په داسی حال کې چې مقطوع الید سړی او هغه سړی له چاچې یې مال اخیستی وو اقرار کوي چې هغه داکار کړی و وپه داسی حال کې چې هغه قاضی وو.

تشریح: (۲۴) که یو عالم عادل قاضی چاته وویل ما پر فلان باندي درجم حکم کړی دی ته هغه رجم کړه یا پر هغه باندي دغلا شتید و له وجهی ماده هغه دلاس غوڅید و حکم کړی دی ته دهغه لاس غوڅ کړه یا ما پر هغه باندي دجنایت دثابتید و په وجه ددرو و هلو حکم کړی دی ته هغه ووه، نو چاته چې قاضی حکم کړی دی هغه ته دحکم مطابق دعمل کولو جواز شته ځکه دحاکمانو فرمانبرداري کول واجب دی قال الله تعالی:

(اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولی الامر منکم)

فائده: مگر روایت دی چې امام محمد رحمته الله علیه دهغی زمانې دقاضیانو خراب حالت ته په کتو سره له دي قول نه رجوع کړي ده او مشان خو هم هغه استحسان کړی دی، خاص بیا دهغو ښارونو قاضیان چې په رشوتونو سره قاضیان کېږي چې دا ډول قاضیان زیاتره جاهلان او فاسقان وي ځکه نو تر څو چې خپله د معاملی ښه تحقیق نه وي دقاضی په وینادي عمل نه کوي ولی له سزاوړ کولو وروسته دهغه تدارک ممکن هم نه دی. (کذافی الشامیه، ۴/۴۰۹)

فائده: امام ابو منصور ماتريدی رحمۃ اللہ علیہ فرمایې چې که چیرته قاضی عادل او عالم وي نو د هغه خبره منله کيږي ځکه د علم په وجه هغه په فيصله کولو کې غلطی نه کوي او د عدل په وجه خیانت نه کوي او که عالم نه وو البته عادل و نو د هغه د فیصلې په باره کې دي تحقیق و کړای شي ولی د جهالت په وجه په فیصله کولو کې د غلطې امکان شته، او که عالم فاسق و و یا جاهل فاسق و نو د هغه وینا دي منله کيږي مگر دا که سزا وړ کونکي شخص خپله د حکم د سبب مشاهده وکړه ولی له دې وړ قاضیانو څخه د خطا او خیانت امکان شته همدارول حق دی: لمقال الشيخ عبدالحکیم الشهد رحمۃ اللہ علیہ: واعلم ان هذا هو الحق وهو قولنا للمتنا الثلاثة الخ، فمقاله ابو منصور کشف عن منب

الامام ابی حنیفه رحمۃ اللہ علیہ لهذا اختاره في الامون كذا في البحر الرائق (هامش الهداية: ۱۵۲/۳)

(۲۵) او که یو معزول شوي قاضی مثلاً زیږته وویل چې ماله تاڅخه زر وروپۍ واخیستی فلان ته مې ورکړي د کومو چې ما پر تاياندي د قضاء په دوران کې فیصله کړي وه مگر هغه (زید) ورته وویل چې نه! بلکې هغه زر وروپۍ تاله ما څخه په ظلم وړي وي، نو د قاضی قول معتبرېږي، همدارنگه که معزول قاضی چاته وویل چې ما د قضاء په وخت کې په حق سره ستا د لاغو څو لوی غوښتنې د شرعی ثبوت مطابق پر تاياندي غلا ثابته شوي ده چې په نتیجه کې یې ما ستا لاس غوڅ کړی وو، مگر هغه سړي وویل نه! بلکې تا په ظلم سره زما لاس غوڅ کړی وو، نو په دغه صورت کې هم د قاضی قول معتبرېږي په دې شرط چې د چالاس غوڅ شوی دی هغه اوله چا چې مال اخیستل شوی دی هغه، دواړه په دې اقرار و چې قاضی د قضاء په دوران کې دا کار کړی وو، وجه یې داده چې کله دوی دواړه له قاضی سره اتفاق لري چې قاضی دا کار د قضاء په وخت کې کړی دی نو ظاهر حال د قاضی لپاره شاهد دی ځکه ظاهر دادی چې قاضی ظلم نه کوي.

فائده: له مذکور تفصیل څخه معلومیږي چې که چیرته ماخوځمنه المال او مقطوع الید دعوی وکړه چې قاضی دا فیصله د قاضی کیدو مخکې یا تر معزول کیدو وروسته کړي وه نو بیا د مدعی قول معتبرېږي شمس الائمه علامه سرخسی رحمۃ اللہ علیہ د دې تصریح کړي ده، مگر صاحب هدایه فرمایې چې اصح قول دادی چې په دغه صورت کې هم د قاضی قول معتبرېږي ولی خپل فعل داسې زمانې طرف ته منسوب کړی دی په کومه کې چې پرده باندې د ضمان وجوب منافی دی یعنې ده خپل فعل د قضاء و زمانې ته منسوب کړی دی او په زمانه د قضاء کې پر هغه باندې د ضمان وجوب منافی دی نو قاضی د دغه نسبت په وجه د ضمان منکر شو او د گواهانو د نشتوالي په صورت کې د منکر قول معتبرېږي، همدارول راجع دی: لمافی الذر المختار: صدق لاص معزول قال بلا یمن قال لرید اخذت منك الفاقضیت به لکرو دفعته الیه او قال قضیت بقطع یدک فی حق و ادعی زید اخذه الالف وقطعه الید ظلما و اقر بکونهما فی وقت قضائه کذا لوزعم لعله قبل التقليد او بعد العزل فی الاصح (الذر المختار علی هامش رذالمختار: ۳۱۰/۳)

کتاب الشهادۃ

د اکتاب د احکام شهادت په بیان کې دی

شهادت په لغت کې د خبر قاطع او حاضر یدل په معنی دی، ورنه قوله لله: الغیبة لمن شهد الوقعة ای خضرها) گواه هم واقعی او مجلس د قاضی ته حاضرېږي ځکه نو گواه ته شاهد ویل کيږي، او د شریعت په اصطلاح کې د حق د اثبات لپاره د قاضی په مجلس کې د شهادت په لفظ سره د سرگو لیدلي شي په باره کې رښتیا خبر ورکولو ته

شهادت ويل كيږي، په تعريف كې دسترگوليدلو له قيد څخه مراد دادی چې كومو شيانو ته چې په سترگو كتل كيږي هغه په سترگوليدل ضروري دی او كوم چې اوريدل كيږي دهغو اوريدل ضروري دی او كوم چې محسوس كيږي دهغو محسوسول ضروري دی.

دشهادت شرط دادی چې د شاهد به عقل كامل، ضبط او هليت وي او كه مدعی عليه مسلمان و نو داهم شرط دی چې شاهد به مسلمان وي او دشهادت سبب د مدعي له شاهد څخه د گواهي ادا كولو طلب دی، او ركن د شهادت لفظ دشهادت دی يعنې د گواهي ادا كولو په وخت داسي ويل چې: زه گواهي وركوم، دا وينا كافي نه ده چې ماته معلوم دی يا زما يقين دی دشهادت حكم پر قاضی باندي د مقتضائی شهادت مطابق حكم كول واجب دی.

د كتاب الشهادة له كتاب ادب القاضي سره مناسبت دادی چې د يو چا په حق كې د قاضی فيصله كول مقصود دی، او تر دغه مقصود پوري درسيدو ذريعه او وسيله شهادت دی، او مقصود تر وسيله مخكي وي ځكه نو مصنف رحمه الله تردی مخكي په كتاب ادب القاضي كې د قضاء احكام بيان كړل چې مقصود دی اوس د قضاء د وسيلی يعنې شهادت احكام بيانوي:

(۱) هي اعتبار عن مشاهده عيان لا عن تخمين و تخيان (۲) ويلزم بطلب المدعي (۳) وسترعالي الخدر واجب (۴) وبقول بل لستة اخذ لا سترع (۵) وشرط بلز نازع غير خالي (۶) وليقتية الخدر و القضاء و جلان (۷) و لا لؤة و الكارة و غوب التبا و فيما لا يطلع عليه زخل امرأة (۸) و لغيره از زخل و امراتان (۹) و لا لكل لفظ الشهادة (۱۰) و الفدالة

توجه: دا خبر وركول دی د مشاهدي څخه نه د آتكل او گمان څخه، اولازم يږي په طلب د مدعي سره او شهادت پتول په حدودو كې مستحب دی او وايي به په غلا كې چې هغه اخيستی دی نه دا چې هغه غلا كړی دی او شرط دی د زنا لپاره څلور نارينه او د نورو حدودو او قصاص لپاره دوه نارينه، او د ولادت لپاره او بكار ت لپاره او د ښځو د هغو عيبنو لپاره چې پر هغو باندي نارينه اطلاع نه شي راوستلای يوه ښځه، اوله هغه نه علاوه د نورو لپاره دوه نارينه يا يو نارينه دوي ښځې او د پتولو لپاره لفظ دشهادت او عدل شرط دی.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله دشهادت شرعی تعريف داسی كړی دی چې د يوشی په باره كې دسترگوليدلی حال بيانولو ته په شريعت كې شهادت وايي د آتكل او گمان څخه څه ويلو ته شهادت نه وايي له شهادة وروسته لفظ د عيان عطف تفسيری دی د دواړو معنی يوه ده.

(۲) او گواهي هغه وخت ادا كول لازم دی چې مدعي د گواهي ادا كولو طلب و كړي ځكه گواهي د مدعی حق دی نو د نورو حقوقو په شان د دي حق لپاره هم د مدعي طلب شرط دی و قوله تعالى: (والتكتموا الشهادة و من يكتمها فانه اثم فلان) ژباړه: يعنې تاسی گواهي مه پتوئ او كه چا گواهي پته كړه دهغه زړه گناهگار دی) په دغه آيت مبارك كې كه څه هم نهی له كتمان دشهادت راغلي ده خو قاعده داده چې كه د يوشی يو ضد و ونوله هغه شی څخه نهی دهغه په ضد امر دی نو گواكي په آيت مبارك كې د گواهي ادا كولو حكم دی ځكه نو گواهي ادا كول فرض دی پتول يې ناجائز دی، البته كه د گواهي ادا كوونكي يو عذرو ويا پر خپل ځان ويريدي ياله ده پرته نور خلك د گواهي وركولو لپاره و ونوښا گواهي نه ادا كول د گناه باعث نه دی.

(۳) په شرعي حدودو کې دگواهي ادا کولو په باره کې گواه لره اختیاردی که یې پټوي او که یې ښکاري ځکه هغه ته دثواب دوه کارونه ورپېښ دي یعنې اقامه الحدود او سترپوشي نو ده لره اختیاردی که غواړي چې حد قائم کړي او که غواړي چې نوسترپوشي دي وکړي ، خوسترپوشي افضله ده لقله ﷺ: الله شهيد عذره لمن تره بفريق لکان غیوالک (یعنې که تاهغه په جامه پټه کړي وای نوستالپاره بهتره وه) وقال ﷺ: من ستر علی نفسه ستر الله تعالی علیه فی الذیاء الاخره (یعنې که چادمسلمان پرده پوشي وکړ نو الله تعالی به په دنیا و آخرت کې دهغه پرده پوشي کوي) او په آیت شریف کې چې یې فرمایلي وو چې که چاگواهي پټه کړه دهغه زړه گناهگار دی، نوله هغه څخه مراد په حقوق العباد کې گواهي پټول دی، حدود له حقوق العباد څخه نه بلکې له حقوق الله څخه دي.

(۴) په حدودو کې سترپوشي افضله ده البته دمال دغلا کیدو په صورت کې پر گواه باندي لازم دی چې گواهي ورکړي او داسی به وایې چې فلان سړی مال واخیست چې دمسروق منه حق ضائع نه شي، داسی به نه وایې چې هغه مال غلاکړی دی چې دغله لاس له غوڅیدو څخه بچ شي په دي صورت کې ستر او اظهار دواړه جمع کیږی خو که گواه وویل چې هغه مال غلاکړی دی نو داهم جائز دی مگر افضل دادی چې دغلا الزام ونه لگوي ځکه مقصود دمسروق منه دحق ثابتول دی چې دغلا الزام لگولو بغیر هم حاصلیږي

(۵) د شهادت څلور مرتبې دی اول شهادت فی الزنا دی، په هغه کې دڅلور نارینه و گواهي معتبره ده لقله تعالی: (والأبائی ابائین الفاحشة من نسائکم فاستشهدوا علیهن أزبغة منکم) (یعنې کومې ښځې چې دپي حیائی کار وکړي ستاسوله بیبیا نو څخه نوتاسی پر هغو ښځو باندي څلور کسان له خپلو خلکو څخه گواهان کړئ) همدارنگه دصحابه کرامو پر دي باندي اجماع ده چې که دزنا گواهان تر څلورو کم و ونو پر هغه باندي حد قذف جاري کیږي نو دا اجماع ده په باب زنا کې، څلورو گواهانو پر شرط کیدو باندي، او په شهادت فی الزنا کې دښځو گواهي نه قبلیږي، لحدیث الزهري رحمه الله: نطقت السنة من لذن رسول الله والخلفین من بعده أن لأشهادة للنساء فی الخفود والقصاص) یعنې در رسول الله ﷺ او دهغه وروسته ددوو خلیفه گانو (یعنې حضرت ابو بکر صدیق ؓ او حضرت عمر ؓ) له زمانې راهیسې دا طریق راروانده چې په حدودو او قصاص کې دښځو گواهي نه ده معتبره

(۶) د شهادت دوه قسم له حد زنا څخه سوا په نورو حدودو (مثلا حد سرقه، حد قذف وغیره) او قصاص کې گواهي ورکول دی، په دغو حدودو او قصاص کې ددو نارینه و گواهي معتبره ده لقله تعالی: (فاستشهدوا بهن من رجالکم) پس تاسی ونیسئ دوه گواهان له خپلو نارینه و څخه (په دغو حدودو کې هم دښځو گواهي نه ده معتبره لحدیث الزهري مامر.

(۷) د شهادت دریم قسم دداسی شیانو په باره کې گواهي ورکول دی چې پر هغو باندي له ښځو پرته نارینه نه شي خبریدلای نو په هغو کې یواځي دښځو گواهي معتبره ده لکه په ولادت کې (چې دي ښځې بچی زیږولی دی یا یې نه دی) او په بکارت کې (چې دانښخه باکره ده یا نه ده) او دښځو دداسی عیبونو په باره کې چې نارینه یې نه شي کتلاي په دي ټولو کې دښځو گواهي معتبره ده لقله ﷺ: شهادة النساء حائرة فیما لا یسطیع الرجال

الغزاليه) يعنى كوموشيانو ته چې نارينه نظرنه شي کولای په هغو کې دبنځوگواهي جائزه ده) وجه داستدلال داده چې په حديث شريف کې النساء لفظ جمع ده چې الف لام جنسى پر داخل دى او جمع چې معرف په لام جنس سره شي جمعيت يې ختمیږي دجنس په معنى کيږي او دجنس اطلاق پر قليل او کثير ټولوباندي کيږي نولفظ النساء يوې بنځې لړه هم شامل دى.

فائده: دامام شافعي رحمته الله په نژدېه مذکوره صورتونو کې دڅلور وبنځوگواهي ضروري ده ځکه دوې بنځې ديوه سړي قائم مقام دي ځکه نودو وونارينه و قائم مقام څلور بنځې کيږي، امام شافعي رحمته الله ته جواب ورکړل شوى دى چې بالامذکور صورت دشهادت نه دى بلکې خبرور کول دى او په دياناتو کې ديوه خبرهم مقبول دى.

(۸) قوله ولغيره ارجلان اورجل وامرأتان اى وشرط لغير الاشياء المذكورة رجلا ن اورجل وامرأتان، يعنى دشهادت څلورم قسم له مذکوره څلورو قسمونو نه علاوه په نورو حقوقو کې گواهي ورکول دى په دغو حقوقو کې ددو وونارينه وياييزو دوو بنځوگواهي قبلېږي برابره ده چې مشهود به حق مال وي اوکه غير مال وي لکه نکاح، طلاق، عتاق، وکالت او وصيت وغيره، ځکه په شهادت کې اصل قبوليت دى نو په مذکوره صورتونو کې له نارينه و سره دبنځوگواهي هم معتبره ده ځکه په بنځه کې هغه شيان پيدا کيږي پرکومو باندي چې دگواهي دليقت مدار دى يعنى مشاهده، ضبط او ادا، ولې په مشاهده سره گواه ته علم حاصلیږي او په ضبط سره هغه باقى پاتېږي او په ادا کولو سره قاضى ته علم حاصلیږي او د کثرت نسيان په وجه چې دبنځې په ضبط کې کوم نقصان راغلى دى هغه دبلې بنځې په ملتيا سره پوره شوى دى نو د نارينه و سره دبنځوگواهي هم معتبريږي.

فائده: دامام شافعي رحمته الله په نژدله حقوقو ماليه و نه علاوه په نورو حقوقو کې له نارينه و سره دبنځوگواهي نه ده معتبره ځکه بنځې ناقصات العقل دي او دهغوئ په ضبط کې خلل وي يعنى پردوئ باندي نسيان غالب وي او دهغوئ په ولايت کې قصور دى ځکه امير المؤمنين نه شي جوړيدلاى حال دا چې دگواه لپاره ضروري دى چې دهغه عقل کامل، ضبط يې تام او اهل دوليت وي، البته په حقوق ماليه و کې دکثير الوقوع په وجه بنا، بر ضرورت دبنځوگواهي هم جائزه ده.

(۹) قوله وللکلى لفظ الشهادة اى وشرط لجميع مراتب الشهادة لفظ الشهادة، يعنى په مذکوره ټولو صورتونو کې دگواهي په وخت دشهادت لفظ ذکر کول شرط دى ولې لفظ داشهد دقسم دالفاظو څخه دى په هغه کې دقسم معنى ملحوظه وي نو ددي لفظ په وجه گواه ددر و غو ويلو څخه زيات احتراز کوي، نو که چيرته گواه وويل چې زه يې پيژنم يا زما يقين دى نو دهغه گواهي نه قبلېږي لما قلنا.

(۱۰) قوله والعدالة اى وشرط العدالة، يعنى دگواه عادل کيدل شرط دى لقوله تعالى: (واشهدوا ذوى عدل منکم) يعنى له مسلمانانو څخه دوه عادل کسان گواهان کړئ) دلته له عادل څخه هغه څوک مراد دى چې دکبير، گناهونو څخه پر هيز کوي او پر صغيره گناهونو يې هميشه توب نه وي کړى.

(۱۱) ويسأل عن الشهود سوا علفاني سائر الخقوق (۱۲) وتعديل الحسم لا يصح (۱۳) والواحد يكفى للزكية والزسالة والترجمة (۱۴) وله ان يشهد بمسمع أو رأى الكليح و: لا يفراد و حكمه الحاكم و العقب و القتل و ان لم يشهد عليه (۱۵) ولا يشهد غنى شهادة ماله يشهد عليه (۱۶) ولا يعمل شاهد و قاض و راو بالخطأ ان لم يبدئ و كذا.

توجه: او تحقیق دي وکړي د شاهدانو په باره کې په پټه او په ښکاره په ټولو حقوقو کې، او د خصم تعدیل معتبر نه دی، او یو سړی کافي دی د تزکیه او بیغام رسولو او ترجمي لپاره او گواه لره جائز دی چې گواهي ورکړي دهغه څه چې اوریدلي یې وي او هغه چې لیدلي یې وي لکه بیع، اقرار او حکم د حاکم او غضب او قتل که څه هم گواهي نه ورکوي پر هغه باندي او گواهي دي نه ورکوي پر گواهي د بل چاترڅو چې هغه یې گواه و نه گرځوي، او عمل دي نه کوي گواه او قاضی او راوي پر خط باندي که دوی ته واقع یاد نه وه.

تشریح: (۱۱) د صاحبینو رحمهما الله په نژدېه ټولو حقوقو کې پر قاضی لازم دی چې هغه د گواهانو د عدالت پوښتنه وکړي په پټه هم او سړ عام هم، برابر ده که خصم پر گواهانو باندي طعن وکړي یا یې نه وکړي ځکه د قاضی حکم پر حجت باندي مبنی کیږي او حجت د عادل چا گواهي کیدلای شي نو د گواه د عدالت په باره کې تحقیق کول واجب دی.

دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نژدې مسلمان گواه په باره کې قاضی دهغه په ظاهري عدالت باندي اکتفا کوي دهغه د عدالت په باره کې په خفيه ډول تحقیق نه کوي لفظ بعض المسلمون عدول بعضهم علی بعض الا محدودین لی القذف (یعنې ټول مسلمان عادل دي ځینی پر ځینو باندي حجت دي سوا محدودین فی القذف نه) همدارنگه ظاهره ده چې له داسي فعل څخه چې دده په دین کې حرام وي (یعنې له دروغ و یلو څخه) پر هیز کوي، البته د حدودو او قصاص د گواهانو د عدالت په باره کې به قاضی تحقیق کوي که څه هم خصم پر هغو باندي طعن نه کوي دا ځکه چې قاضی د دغو حدودو د ساقطولو په باره کې حيله لټوي نو استهائى تفتیش دي وکړي معاملہ دي تریا په پوري ورسوي پوه کوشش دي وکړي ښایي یوه داسی خبره به پیداشي چې په هغی سره حد ساقط شی، البته که خصم د حدودو او قصاص نه علاوه پر نورو گواهانو باندي داطعن درلود چې دادر و غجن دي یا مریبان دي یا محدود و فی القذف دي نو قاضی دي دهغوئ د حالاتو په اړه هم پوښتنه وکړي.

د مشانخورایه داده چې د ادعها اوزمانی اختلاف دی دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په زمانه کې خلکو نیک کارونه کول ظاهراً وابطاً هغوئ رښتینی وود تعدیل ضرورت نه وو، د صاحبینو رحمهما الله په زمانه کې په خلکو دروغ ویل رواج شو ځکه د گواهانو د تعدیل ضرورت دی.

فائده: په دي زمانه کې فتوی د صاحبینو رحمهما الله پر قول ده لسانی الفرم المختار: ولا یسل عن شاهد بلا طعن من الخصم الا فی حد و قود و عندهما یسل فی الکلی ان جهل بحالهم سزاو علانیه یفتی، قال العلامة ابن عابدين رحمته الله علیه: (قوله به یفتی) مرتبط بقوله وعندهما یسل فی الکلی قال فی البحر والحاصل انه ان طعن الخصم سال عنه فی الکلی والاسال فی الحدود والقصاص ولی غیر هامحل الاختلاف وقیل هذا اختلاف عصر و زمان والفتوی علی قولهما فی هذا الزمان (الذفر المختار مع الشامیه: ۳/۱۱۳)

فائده: په خفيه ډول د گواهانو د تعدیل او تزکیه مطلب دادی چې تعدیل کوونکی به د گواه په حال د خبرو خلکو څخه د گواه په باره کې د گواه په ناخبرتیا کې تحقیق وکړي او په علانیه تعدیل دادی چې قاضی او تعدیل و تزکیه کوونکی دواړه سره یوځای کړي معدل د گواه په مخامخ دهغه په باره کې داوښی چې د عادل دی یا فاسق دی، مگر علانیه تعدیل په خیر القرون کې کیده چې په هغه زمانه کې خیر غالب

او سر مغلوب ووزموبه دي زمانه کې يواځي په خفيه تعديل سره اکتفاء کړای کېږي ځکه په علانيه تعديل سره په خلکو کې فساد پيدا کېږي.

فائده: د مزکي لپاره ضروري ده چې دده او شاهد ترمنځ ښکاره عداوت نه وي، او د مسلمان گواه په صورت به هغه غير مسلم نه وي، د خفيه تزکيه په صورت کې اصول او فروع، ښځه او خاوندان نور ټول قربان او خپلوان يودبل د تزکيه اهل دي، همدارنگه سماعت، بصارت او بلوغ هم د مزکي لپاره شرط نه دی، او نه تعداد شرط دی البته عادل کيدل د هغه ضروري دی، تزکيه به انتهايي خفيه او په پټ راز سره وي، حاکم د عدالت به د يو خط (چې دفقه او په اصطلاح کې مستوره ورته ويل کېږي) په ذريعه چې پکې د فرقيشو شاهدان او مدعي به شي وضاحت او تعين په پوره وضاحت سره موجود وي، له مزکي څخه د شاهدانو پوښتنه کوي، دا خط به سر مهربه لفافه کې بند حاکم عدالت دخپل خاص امين په ذريعه مزکي ته ور وليږدي. (اصول الفقهاء، ص: ۳۲)

(۱۲) که د گواهانو په باره کې خصم يعنې مدعي عليه وويل گواهان عادل دي (مثلا مدعي عليه وويل چې گواهان عادلان خودي مکرزما په خلاف په گواهي ورکولو کې د هغوئ څخه خطا شوي ده يا يې هير شوي دي) نو د هغه دا خبره نه قبلېږي ځکه د مدعي او د گواهانو دا اعتقاد مطابق مدعي عليه د مدعي انکار کوي ظالم او دروغجن دی او ظالم او دروغجن سړي د گواهانو تعديل نه شي کولای.

فائده: د صاحبينور رحمهما الله په نزد مدعي عليه د گواهانو تعديل کولای شي په دي شرط چې هغه اهل تعديل وي، بيا دامام محمد عليه السلام په نزد څرنگه چې د يوه شخص تعديل جائز نه دی نو له ده سره بايد يو بل ملگري پيدا کړي، دامام ابو يوسف عليه السلام په نزله هغه سره د دوهم شخص د پيدا کيدو ضرورت نشته ځکه دامام ابو يوسف عليه السلام په نزد د يوه سړي تعديل هم جائز دی.

فائده: دامام ابو حنيفه عليه السلام قول راجح دی لعلال المفني غلام قادر النعماني: القول راجح هو قول الامام قال العلامة ابن الهمام قال ابو حنيفه عليه السلام تفرعاً على قول محمد من رأى ان يسأل عن الشهود د بلاطن لا يقبل قول الخصم يعنى المدعي عليه اذا قال فى شهود المدعى هم عدول لا لا تقع به التزكية لان فى زعم المدعى وشهوده ان الخصم كاذب فى انكاره يطل فى اصراره فلا يصلح معدلان العدالة شرط فى المزكى بالاجماع (القول راجح: ۱۳۰/۲)

(۱۳) د گواه د عادل بللو د تحقيق کولو لپاره يوازې هم کافي دی دوه يا زيات کسان شرط نه دي. همدارنگه د قاصد کيدو لپاره هم يوسړى کافي دی مثلاً قاضى تزکيه کوونکي ته يوسړى قاصد ورواستاوه چې د فلان گواه د عادل کيدو تحقيق وکړه نومزکى ته د دغه يوه سړي خبر ورکول کافي دی. همدارنگه د بل چا د ترجمه کولو لپاره يوسړى کافي دی يعنې که يوه سړي د يو چا د ژبې ترجمه په عدالتى زبان کې وکړه نو هم يوسړى کافي دی، دوه کسان ضروري نه دي، ولې چې مذکوره امور (تزکيه کول، مزکى ته د قاضى پيغام رسول، او د گواه وغيره د ژبې ترجمه کول) د شهادت له باب څخه نه دي همدوجه ده چې په دغو کې د قاضى مجلس او د شهادت لفظ ضروري نه دی ځکه په دغو شيانو کې د شهادت په شان دوه گواهان هم ضروري نه دي.

فائده: امام محمد عليه السلام فرمايې چې تزکيه د شهادت په شان ده نو څرنگه چې د شهادت لپاره د گواهانو تعداد شرط دی همدارنگه د تزکيه لپاره هم تعداد شرط دی نو د نازد گواهانو د تعديل لپاره

څلورم زکيان ضروري دي اودنورو حدودو اوقصاص لپاره دوه نارينه ضروري دي اوله حدودونه علاوه دنورو حقوقو لپاره دوه نارينه يا يونارينه دوې ښځې ضروري دي، او په کومو امورو چې نارينه نه شي خبريدلای په هغو کې د يوې ښځې تعديل کافی دی.

فائده: د شيخينور رحمهما الله قول راجع دی لعالی الذر المختار: وکفی عدل واحد للترکية وترجمة الشاهد والخصم والرسالة (الذر المختار علی هامش رد المختار: ۳۱۶/۳)

(۱۴) گواه چې دکوم شي تحمل کوی هغه دوه قسمه دی يودادی چې حکم يې بنفسه ثابت وي لکه بيع، اقرار، د قاضی حکم ورکول، غصب او قتل دغه امور که گواه واوريږي (که چيرته هغه په اوریدوسره معلوميدل لکه بيع او اقرار) يا يې وليدل (که چيرته هغه په اوریدوسره معلوميدل لکه غصب او قتل) نو گواه لره دگواهي ورکولو گنجائش شته. که څه هم هغه پردغه معامله باندي گواه نه وي گرځيدلی ځکه په دغو صورتونو کې گواه په هغو شيانو پوه شو کوم چې د حکم لپاره موجب بنفسه دي (يعنې بيع و اقرار وغيره) اود گواهي لپاره پيژندل شرط دی لقله تعالى: (الافمن شهد بالحق وهم يعلمون) مگر هغه خلک چې د حق گواهي ادا کوي په داسي حال کې چې هغوی پوهيږي) البته دگواهي ورکولو طريقه به دا وي مثلاً د بيع دگواهي ورکول په وخت به وايي چې: زه گواهی ورکوم چې هغه خرڅ کړه داسی به نه وايي چې هغه زه گواه جوړ کړی یم ځکه دادرغ دي.

(۱۵) گواه چې دکوم شی گواهي ورکوي دهغه دوهم قسم دادی چې حکم يې بنفسه نه ثابتيږي لکه گواهي ورکول ځکه ترڅو چې مجلس قاضی ته گواهي منتقله نه کړي دهغی حکم نه ثابتيږي نو ددغه قسم حکم دادی چې اصل گواه ترڅو پوري پر خپله گواهي باندي فرع گواه گواه ونه گرځوي هغه هسی دده دگواهي په ليدوسره گواهي نه شي ورکولای مثلاً زيد واوريږي چې بکر گواهي ورکوي چې د عمرو پر خالدياندي زرد رهمه باندي دي نو زيد لپاره جائزه نه ده چې د عمرو لپاره پر خالدياندي د زرد رهمو دقرضی گواهي ورکړي ځکه دا شرط دی چې اصل گواه به فرع پر خپله گواهي باندي گواه نائب گرځوي اودلته هغه شرط شته نو زيد گواهي ځکه صحيح نه شوه البته که بکر زيد پر خپله گواهي باندي گواه وگرځاوه نو بيا زيد د هغه پر گواهي باندي گواهي ورکولای شي ولی اوس هغه داصل گواه نائب دی.

(۱۶) گواه لره دانه دی جائز چې خپل خط وگوري دهغه مطابق گواهي ورکړي ځکه يو خط دبل سره مشابه وي نو کيدای شي چې د ادب چاخط وي نوله دغه خط څخه هغه ته علم نه حاصليږي نو گواهي هم نه شي ورکولای ولی دگواهي مدار پر علم دی، البته که چيرته هغه ته خپله گواهي په ياد ورغله نو بيا گواهي ورکول صحيح دی همدا حکم د قاضی او حديث شريف دراوي هم دی چې که يې په پوره ډول واقع ياد نه و نو خالص په خط سره دي عمل نه کوي مثلاً قاضی پخپل رجستر کې دگواهانو تحرير شده گواهي وموندله مگر د قاضی هغه گواهي په ياد نه و نو قاضی دي خالص د تحرير پر بنياد حکم نه کوي، همدا رنگه که يو چا خپل ليکلی حديث شريف وموند مگر روايت يې په ياد نه و نو داسی دخپل تحرير پر بنياد هغه حديث مطابق دلا او حرمت حکم نه شي کولای.

فائده: امام محمد رحمته الله فرمایې چې مذکورہ خلکو هریو ته روادی چې گواهي ورکړي په دي شرط چې په خط یقین ولري که څه هم واقعہ یې په یاد نه وي ولی په رواوالي کې خلکو لره وسعت دی وعلیه الفتوی، امام ابو یوسف رحمته الله فرمایې چې دعامو گواهانود خط اعتبار نشته ځکه په هغو کې دتغیر قوی امکان شته البته دقاضی اود حدیث دراوي خط معتبر دی ځکه دهغوئ خط دهغو په لاسونو کې محفوظ وي نو په دي وجه چې قابل اطمینان دي دهغوئ پر خط باندې اعتماد کیږی دهغه مطابق عمل کول صحیح دی.

فائده: دامام محمد رحمته الله قول راجح دی لما قال ابراهيم بن محمد الحلبي: ليكن في البحر وغيره وجوز محمد في الكل وحوزه ابو يوسف رحمته الله للراوي والقاضي دون الشاهد قال شمس الائمة الحلواني ينفى ان ينفى لقول محمد جزم في الزاوية بانه ينفى بقوله. (مجمع الانهر: ۲۶۴/۳)

فائده: په سرکاري کاغذانوسره هم مدعی ثابتیږی ځکه سرکاری کاغذان حجت دي که څه هم دغیر مسلم حکومت کاغذان وي په دی شرط چې دستاويزان او کاغذان له تزوير او تصنع او جعلي کارواڼي څخه محفوظ وي قال فی المجلة لا يعمل بالخط والختم بعدهما الا اذا كانا سالما من شبهة التزوير والتصنع ليعمل به يعني انه يكون مدارا للحكم ولا يحتاج الى اليوت بوجه آخر..... (المجلة: ص ۱۰۹)

قال فی تنقيح الحامدية.....، ويزاد ان العمل في الحقيقة انما هو بموجب العرف لا بمجرد الخط والله اعلم واقره في الدر المختار في البرات وفتح الباع وصراف وسمار الخ وكتب فيما علقته على الدر المختار نقلا عن شيخنا المحقق حجة الله العلي الناجي في شرحه على الاشباه ما نصه: يثبت مثل البراءة السلطانية الدفتر الخاقاني المعنون بالطرة السلطانية فانه يعمل به بكتاب الامان ونقل جزم ابن الشحنة وابن وهبان بالعمل بدفتر الصراف والبايع وسمار ولعله امن من التزوير. (تنقيح الحامدية: ۴۰/۲)

(۱۷) ولا يشهد بمألفاته إلا التمس والموثوق والتكافؤ والدخول ولا ية القاضي وأصل الوقت قل أن يشهد بها إذا أخبر بهما من يثق به (۱۸) ومن يثق به في سائر الرقي فكأن تشهدانه له (۱۹) وان فسر للقاضي أنه يشهد بالتشامع أو بمغاينة اليد لاقتل (۲۰) ومن شهدانه خطه دفن فلان أو ضلّى على جنازة فهو مغاينة حتى لو فسر للقاضي قبل

توجه: اوگواهي دي نه ورکوي دهغه شي په باره کې چې ده لیدلی نه وي سوا د نسب، مرگ، نکاح، دخول، ولایت قاضی اواصل دوقف نه اودهغه چالیاره جواز لري چې گواهي ورکړي دهغه چا په حق کې چې دهغه په باره کې یو معتبر چا خبر ورکړی وي، اود چا په لاس کې چې یوشی وي پرته دمړيې نه نوتالره جواز لري چې گواهي ورکړي چې دادهغه دی، او که یې تفسیر بیان کړ قاضی ته چې زه گواهي ورکوم په اوریدوسره پایه لیدوسره نومقبوله نه ده، او که چاگواهي ورکړه چې زه دفلان په جنازه کې حاضر وم یامي لمونځ دجنایزې ادا کړنودا په مشاهده کې شمارل کیږی حتی که دقاضی په وړاندې هغه بیان کړای شي نوهم قبلېږی.

تشریح: (۱۷) دگواهانو لپاره داجائزه نه ده چې دداسی شیانو گواهي ورکړي چې لیدلي یې نه وي ځکه شهادت له مشاهده څخه مشتق دی اومشاهده په معائنه سره کیږی چې هغه دلته نشته البته د نسب، مرگ، نکاح، دخول ولایت قاضی اوداصل شي دوقف کولوپه باره کې دغسی گواهي ورکول هم صحیح دی په دي شرط چې قابل اعتماد خلکو ددغو اموروپه باره کې خبر ورکړی وي نوگواهه ته استحسانا داجائزې چې دهغو په باره کې گواهي ورکړي مثالیوسري له دیرو خلکو څخه دېکړدوفات کیدو خبر واوریدو داسې ولاړ په عدالت کې دېکړدوفات گواهي ورکولای شي همدارنگه په نسب، نکاح، وغیره کې هم، وجه یې داده

چې مذکور شيان داسې دی چې خاص خلک دهغو په معائنۀ کولو پوري مختص وي په داسې حال کې چې په دغو امور ورسره داسې احکام متعلق وي چې د ډيري مودې لپاره پاتېږي نوکه د دغو امور په باره کې داوريدو گواهي قبول نه شي نو نتیجه به يې داسې چې ډير احکام به معطل شي مثلاً پنځوس کاله وروسته يوسړي دعوی وکړه چې دا ځمکه زما د پلار ميراث دی حال دا چې دهغه د ولادت گواهان موجود نه دي، ظاهر ده چې که چيرته په دغه وخت کې د سماعت گواهي جائزه ونه گڼله شي نو د دې سړي حق معطل کېږي ولی چې گواهان موجود نه دي نو ثبوت ممکن نه دی.

فائده: د اصل شی د وقف مطلب دادی چې مثلاً يو چا خپله ځمکه د يوې مدرسي لپاره وقف کړه اوس گواه د ځمکې په باره کې داوريدو گواهي ورکولای شي چې فلان سړي خپله فلانۍ ځمکه د فلانۍ مدرسي لپاره وقف کړي ده مگر دهغه ځمکې د حاصلاتو د تفصيل په باره کې گواهي نه شي ورکولای چې دومره پيداوار طالباو نه وقف دي او دومره داستاذانو د تنخواگانو لپاره وقف دي وجه يې داده چې اصل وقف په ځنکو کې مشهور وي مگر دهغه تفصيلات مشهور نه وي ځکه نو د تفصيلاتو په باره کې داوريدو گواهي ورکول ناجائزه ده.

فائده: په تلفیون شهادت او گواهي نه ده معتبره، د گواهي له شرطونو څخه يو مهم شرط دادی چې گواه د قاضي په اجلاس کې حاضر شي گواهي ورکړي بلکې فقهاؤ د گواهي تعريف داسې کړی دی چې د قضاء په مجلس کې به دا خبره کوي، علامه حصفی رحمۃ اللہ علیہ ليکلي دي: اخبار صدق لابات حق بلفظ الشهادة فی مجلس القاضی (گواهي د يو چا د حق ثبوت په سلسله کې د يورينتينی انسان د خبر نوم دی چې د قاضي مجلس ته حاضر شي د شهادت د لفظ په ذریعۀ بيان وکړي) په فون کې کومه خبره وکړي نو ظاهره ده چې په هغه کې د شرط مفقود دی ځکه د شهادت لپاره په تلفیون باندې اطلاع کافي نه ده. (جديد فقهی مسائل: ۱/ ۴۳۵)

(۱۸) که د يو چا په قبضه کې له مريې او منځي نه پرته کوم بل شی تاو ليدنو ستا لپاره دا جائزه ده چې دا گواهي ورکړي چې داسې دهغه دی ځکه د قابض قبضه دهغه د مالک کيدو دليل دی ولی په ټولو اسبابو د ملک کې د انجام کار په اعتبار سره قبضه سبب د ملک ده مثلاً ميراث سبب د ملک دی لیکن هغه وخت دهغه مالک گرځي چې دا معلومه شي چې مړ دهغه مالک و او اود مړي مالک کيدل دهغه د قبضې څخه معلومېږي يعنې که چيرته مړ په ژوند کې پر هغه مال باندې قابض و نو نو دا دهغه د مالک کيدو علامه ده همدارنگه هغه سبب د ملک ده په دې شرط چې واهب خپله دهغه مالک وي او د واهب ملک دهغه د قبضې څخه ثابتېږي.

البته مريې او منځه که چيرته تا د چا په قبض کې وليد نو دهغه په باره کې دا تفصيل دی چې که تاته دهغه مريې کيدل معلوم و نو نو دهغه په باره کې ته گواهي ورکولای شي چې د مريې د دې قابض ملک دی ځکه د رقيت په وجه هغه پر خپل ځان باندې قابو نه لري نو دا د کپړي وغيره په شان د قابض په قبضه کې دی ځکه پر هغه باندې د قابض قبضه دهغه د ملک علامه ده او که تاته دهغه مريې تب معلوم نه و او هغه معيّر هم و نو هغه چې د چا په قبضه کې وويني ته گواهي نه شي ورکولای چې دا د قابض ملک دی ځکه په دې صورت کې هغه پر خپل ځان

قابولري نو پر هغه دېل چا قبضه نه ثابتېږي او چې کله پر هغه دېل چا قبضه نشته نو دهغه د ملکیت علامه هم نشته نو دهغه مالک کیدو گواهي ورکول جائزه نه ده.

(۱۹) کوم شيان چې اوریدل کېږي دهغو په باره کې گواهي ورکول جائزه ده دهغو گواهي مطلق پرېښودل پکار دی د قاضی په وړاندې دهغه تفسیر کول نه دي پکار مثلاً د نسب په باره کې دي داسې گواهي ورکړي چې زه گواهي ورکوم چې فلان د فلان زوی دی او که یې وویل چې ماله خلکونه اوریدل دي چې فلان د فلان زوی دی نو ځکه زه گواهي ورکوم نو قاضی دي دده گواهي نه قبليوي، همدارنگه که یې د قابض په باره کې وویل چې دا شخص د فلان مکان مالک دی نو دا گواهي قبليږي او که یې وویل چې داسې پر فلان مکان باندي قابض دی نو زه دهغه د مالک کیدو گواهي ورکوم نو قاضی دي دهغه گواهي نه قبليوي وجه یې داده چې له تفسیر نه کولو څخه معلومېږي چې دهغه په زړه کې دهغه رېښتوالی موجود دی نو دا گواهي د علم تحت شوي ده او کومه گواهي چې د علم پر بنیاد وي هغه قبليږي او د تفسیر کولو په صورت کې داسې معلومېږي چې د گواه په زړه کې ددې خبر صداقت موجود نه دی نو دا گواهي د علم تحت نه ده شوې ځکه قاضی باید دهغه قبوله نه کړي.

(۲۰) که چا داسې گواهي ورکړه چې: د فلان د دفن کولو ته حاضر شوی وم دهغه د جنازې لمونځ ما دا کړ نو دا مشاهده او معائنه ده نو ددې په باره کې که چیرته هغه گواهي ورکوي نو دا د اوریدو گواهي نه ده بلکې د دید گواهي ده ځکه خلک مړی دفن کوي او پر مړي باندي د جنازې لمونځ کوي په تدفین او جنازه کې شریک کیدل گواکې دمړي مشاهده کول دی نو که چیرته هغه د قاضی په وړاندې د داوول تفسیر په بیانولو سره گواهي ورکړه چې ماله خلک څخه اوریدل و و چې دا د فلان جنازه ده بیا هم قاضی دهغه گواهي قبليوي.

بَابُ مَنْ يَقْبَلُ شَهَادَتَهُ وَمَنْ لَا يَقْبَلُ

د اباب دهغو خلکو په بیان کې دی چې د چا گواهي قبليږي او د چا گواهي نه قبليږي.

مصنف رحمته الله علیه تردې مخکې دایان کړی و چې په کومو شيانو کې شهادت اوریدل کېږي او په کومو کې نه اوریدل کېږي. اوس دلته هغه بیان کوي چې د چا شهادت مقبول دی او د چا نه دی مقبول، څرنگه چې هغه شيان په کومو کې شهادت قبليږي او هغه شيان په کومو کې شهادت نه قبليږي د شهادت محل دی او محل شرط وي او شرط د تقدم تقاضا کوي ځکه یې نو دهغو بیان مخکې کړ.

(۱) وَلَا يَقْبَلُ شَهَادَةَ الْأَعْمَى وَالْمَسْلُوكِ وَالضُّبِّي (۲) إِلَّا أَنْ يَحْتَمِلَ فِي الزُّقِيِّ وَالضُّفْرِ وَأَذَانَيْهِ وَالْعَزِيْزَةُ وَالْبُلُوْغُ (۳) وَالْمَخْدُوْدُ فِي الْقَلْبِ زَانِ نَابِ (۴) إِلَّا أَنْ يَخَذَ الْكَافِرُ فِي قَلْبِهِ ثُمَّ اسْلَمَ (۵) وَالْوَلَدُ لِأَبِيهِ وَخَدِيْجَةٌ وَغَكْسَه (۶) وَابْنُ الْأَخِي وَالْأَخِي لِلْأَخِي (۷) وَالنَّسَبُ لِلْعَبْدِ وَنَكَاتِهِ (۸) وَالشَّرِيْكُ لِلشَّرِيْكَةِ فِيمَا هُوَ مِنْ شَيْءٍ كَتَمَهَا.

توجه: او نه قبليږي گواهي درانده او مړيې او ماشوم، مگر دا چې هغوی د واره تحمل وکړي په حالت د غلامي او کم عمری کې او ادایې کړي له آزادي او بلوغ وروسته او د محدود د فی القذف گواهي نه ده صحیح که څه هم.

توبه يي ويستلي وي مگر داکه په حد کړای شي کافريه قذف کې بيا هغه اسلام راوړي او د ماشوم دخپل مور او پلار او آناونیکه لپاره او دهغه د عکس، او د خاوند او ښځي ديوبل لپاره او د مولی دخپل مریې او مکاتب لپاره او دیوه شریک د بل شریک لپاره په هغه شی کې چې ددوی له شرکت څخه وي.

تشریح: (۱) درانده گواهي نه قبلېږي ځکه دگواهي په ادا کولو کې په اشاره سره د مشهود له او مشهود علیه ترمنځ د تمیز کولو ضرورت وي او پورندله آواز پرته هیڅ ډول د امتیاز نه شي کولای او آواز له آواز سره مشابه کیدلای شي نو ځکه د امتیاز نه حاصلېږي مملوک او نابالغ ماشوم گواهي نه شی ورکولای ځکه گواهي له بابیه د شهادت څخه ده په داسی حال کې چې نابالغ او مریې پر خپل ځان باندې ولایت نه لري نو پر غیر خو یې په طریقه اولی نه لری.

(۲) البته مریې او نابالغ ماشوم که په حالت د غلامی او ماشومتوب کې گواه وگرځي یعنې دگواهي تحمل وکړي اوله آزادیدو او بالغ کیدو وروسته گواهي ادا کړي نو په دغه صورت کې دهغوئ گواهي قبلېږي ځکه تحمل د شهادت په مشاهده او سماع سره وي او مریې او ماشوم د مشاهدی او سماع اهل دي او څرنګه چې له آزادي او بلوغ وروسته گواهي ادا کوي په دې وخت کې دوی دگواهي ادا کولو اهلیت لري ځکه نو په دې وخت کې دهغوئ گواهي مقبوله کېږي.

(۳) قوله والمحدود فی القذف ای لا یقبل شهادة المحدود فی القذف الخ، یعنې د محدود فی القذف گواهي جائزه نه ده که څه هم اوس هغه له جنایت څخه توبه کړي وي ځکه د محدود فی القذف دگواهي نه قبلول دهغه د حد ته ده یعنې د قاذف (پر چا باندې د زناتهمت لګوونکي) حد د ادا چې هغه اتیا (۸۰) دري ووهل شی او دهغه گواهي رد کړای شي یعنې په آینده کې دهغه گواهي قبوله نه شي.

فائده: ائمه ثلاثه فرمایې چې ترتوبی وروسته د قاذف گواهي قبلېږي لقوله تعالی: (ولا تقبلوا منهم شهادة انما اولئك هم الفاسقون الا الذين تابوا من بعد ذلك واصلحوا ان الله غفور رحيم) یعنې ددوی گواهي هیڅکله مه قبلوئ او داخلک فاسق دي مګر نه هغه خلک چې توبه وباسی وروسته له دې او خپل ځان اصلاح کړي نوالله تعالی خاما مغفرت کوونکی او رحمت کوونکی دی) خلاصه دا چې د قاذف په باره کې بیشکه د احکم دی چې دهغه گواهي نه قبلېږي مګر کوم خلک چې توبه وکړي هغوئ له دغه حکم څخه مستثنی دي، احناف جواب ورکوي چې داستثناء په باره کې قاعده داده چې استثناء په هغه جمله سره متعلقه کېږي په کومه جمله چې متصله وي په آیت مبارکه کې استثناء په هغه الفاسقون پوري متصله ده نو مطلب یې دا کېږي چې د دروغو ته مت لګوونکي فاسق دي مګر هغه خلک چې توبه وباسی هغوئ فاسق نه دي نو دا ثابت شوه چې داستثناء تعلق له (ولا تقبلوا منهم شهادة انما) پوري نه دی نو د قاذف دغه حکم د همیشه لپاره برقرار پاتی شو.

(۴) البته که په حالت د کفر کې یو چا پر یوه پاک دامن باندې د زناتهمت ولگاوه او د غلط تهمت لګولو په وجه هغه په حد قذف سره ووهل شوی یا هغه مسلمان شونو اوس چې هغه د چاپه باره کې گواهي ورکوي نو دهغه گواهي قبلېږي ولی په حالت د کفر کې دهغه لپاره دگواهي حق وومګر د حد قذف په وجه دهغه

داحق ختم شویاچې کله مسلمان شونو دهغه لپاره دگواهي دوهم حق پیداشونو ددغه نوي حق په وجه دهغه گواهي قبلېږي:

(۵) قوله والولد لابیة ای ولاتقبل شهادة الولد لأبیه ، یعنی دزوی (مراد اولاد دی وان سفل) گواهی دخیل مور اوپلار اواجدادو لپاره نه قبلیری اودهنه عکس هم نه صحیح کیری، یعنی آباء و اواجدادو گواهی دخلولاولادونو اولمسیانو لپاره نه قبلیری لقوله ﷺ : لاتقبل شهادة الولد للوالده ولا للمرأة لزوجها ولا الزوج لامرأته ولا العبد لسیده ولا المولى لعبدہ (دزوی شاهی دیلار لپاره نه قبلیری اوننه دیلار گواهی دزوی لپاره اوننه دینخی دخیل خاوند لپاره اوننه دخوانند دخیل بنخی لپاره اوننه دمربی گواهی دخیل مالک لپاره اوننه دمالک گواهی دخیل مربی لپاره) همدارنگه داولادا وآباؤ وترمنخ منافع متصلی وی همدوجه ده چې یوبل ته زکوٰۃ نه شی ورکولی نودودی یودبل لپاره گواهی ورکول من وجه دخیل خان لپاره گواهی ورکول دی حکه نه ده مقبوله .

(۶) قوله واحد الزوجين للآخر ای لاتقبل شهادة احد الزوجين للآخر، یعنی له زوجینو شخه دیوه گواهی دبل

لیاره جائزه نه ده لقوله ﷺ لاتقبل شهادة الوالد للولد ولا الولد للوالد ولا المرأة للزوج لأمهته ولا العبد لسيده ولا المولى لعبدہ (دزوی شاهدي دپلار لیاره ته قبلیری اونه دپلار گواهی دزوی لیاره اونه دبنخی دخپل خاوند لیاره اونه دخاوند دخپلې بنخی لیاره اونه دمریې گواهی دخپل مالک لیاره اونه دمالک گواهی دخپل مریې لیاره)اوهمدارنگه دزو جینو منافع هم متصلی وی بو داهم من وجه دخپل خان لیاره گواهی ده، دامام شافعی رحمته الله علیه پهنزد دیو دزو جینو گواهی دهغه بل لیاره جائزه ده حکمه دزو جینو څخه دیوه گواهی دبل لیاره د عادل گواهی ده دخپل غیر لیاره نویاید چی جائزه شی زموږ دلیل پورتنی ذکر شوی روایت دی .

(۷) قوله والتبليغ لى التحمل شهادة التبليغ، يعنى دمولى گواهي دخيل مى پاره نه قبليرى لما رويانا، دغه رنگه كه چيرته مى مقروض نه و نودامن كل وجه دخيل خان پاره گواهي ده حكه نودمى پلاس چې شه راخى هغه تول دمولى ملك دى اوبعينه په همدى وجه دمولى گواهي دخيل مكاتب پاره هم جائز نه ده.

(۸) قوله والشريك لشريكه اي لا تقبل شهادة الشريك لشريكه، يعني ديوه شريك گواهي دخيل شريك لپاره په داسی شي کې چې د دواړو د شرکت څخه په لاس ورغلی وي مثلاً په مال د شرکت کې يو شريك پر چا باندې څه دعوی وکړه او هغه بل شريك دهغه لپاره گواهي ورکړه نو دا گواهي نه قبلېږي ځکه دامن وجه دخيل ځان لپاره گواهي ده ځکه په مشترک شي کې چې دگواه څومره حصه ده هغومره مقدار گواهي يې دخيل ځان لپاره شوه نو ځکه دا گواهي نه صحيح کېږي.

(٩) والفخض والتاحض الغيبية (١٠) والقدان كان عذراً فذنبية (١١) وذنب الشرب على النهي (١٢) وعز نكح الطيور (١٣) أرفض للمسا أرفو نكح مايو جب الخد (١٤) أزيدخل الحمام بلاز أراي أو يأكل الزوايا ويقام بالردو الشطرنج أو فقرة الضلع أو يسهما (١٥) أزيول أو يأكل على الطريق (١٦) أزيظهر الشب السلف.

توجه: اونه قبلېری گواهي درنښخي اونوچه کوونکې اوسندرې ويونکې، اوددښمن که يې دښمني دنيوي وه اودلهويه ډول پر شراب خوري باندي دوام کوونکي، اوهغه چې په مارغانو باندي لوبې کوي اوهغه چې سندري وايې خلکو ته يار تکتاب دداسي گناه وکړي چې حدواجبوي يا حرام ته داخلېری بغير جامه ياسودخوروي يا قمارکوي په کتارسره يالمونځ قضاء کوي دشطرنج اوکتارپه وجه، ياهغه چې بولې کوي يا خوراک کوي په لاره کې يابر ملاسلا فو ته بدر دوايې.

تشرېح: (۹) قوله والمخت ای لاتقبل شهادة المخت الخ، دهجر (نرښخي) گواهي نه قبلېری مرادهغه نرښخي دی چې بدفعلي کوي ځکه هغه فاسق دی نوگواهي يې نه قبلېری نوهغه خنثی چې بدفعلي نه کوي هغه عادل اومقبول الشهادة دی همدارنگه نائحه (دنورولپاره په اجرت ژړاکوونکې ښځې) اومغنيه (سندرې ويونکې) ښځې گواهي هم نه قبلېری ځکه دادوايې ښځې دحرام فعل مرتکبې دي نو دفسق په وجه ددوئ گواهي نه قبلېری.

فائده: ددوعدۀ معاف گواهانو گواهي نه معتبرېری فقهاؤ چې دگواهي کوم اصل ښودلی دی له هغه څخه معلومېری چې که گواه متهم وواو امکاځ وو چې هغه له چا څخه داتسقام اخيستوياهغه ته د نقصان رسيدپه صورت کې دخپل ځان څخه دمضرت ليري کولوپه غرض گواهي ورکوي نو دداسی چا گواهي نه قبلېری لکه چې فقهاؤ دپخوانه راپيداشوی دنيوي عداوت دگواهي دقبليدو مانع بللی دی، ددوعدۀ معاف گواهانو معامله داوي چې هغه خپل ځان دمقدمی څخه دآزاديدولپاره دنوروپه خلاف گواهي ورکوي نوځکه داسی گواهي نه معتبرېری داپه هغه صورت کې ده چې کله پرهغه باندي ديدوداسي جرم الزام نه وي چې شرعاً موجب دفسق وي که داوول الزام لگول شوي وو چې دفسق باعث هم دی اووعدۀ معاف گواه دااقراروکړي دبل په خلاف گواهي ورکوي نو داگواهي په دي هم نه معتبرېری چې دهغه اقراردهغه دفاسق کيدودليل دی اودفاسق شهادت معتبر نه دی. (جديد فقهي مسائل: ۴۳۱/۱)

(۱۰) قوله والعذر ان كانت عداوة دنيوية ای لاتقبل شهادة العذر ان كانت عداوة دنيوية، يعنې ددنياوي عداوت

ساتونکي دښمن گواهي هم نه قبلېری لکه مقذوف چې دقاذف په خلاف کومه گواهي ورکړي يادمقتول وارثان دقاتل په خلاف يوگواهي ورکړي ځکه ددنياوي دښمني دساتونکي په باره کې ددروغودگواهي دنه ورکولو څخه اطمينان نه راځي، اوکه عداوت دديني معاملی په وجه وونوله هغه څخه دگواه پر عدالت باندي هيڅ اثر نه پريوځي نو دداسي چا گواهي معتبره ده.

(۱۱) قوله ومدمن الشرب على اللهوى لاتقبل شهادة مدمن الشرب على اللهوى، يعنې دلېهوپه طريقه پر شراب خوري (مرادله خمر او څخه ماسوا نور مسکرمشروبات دي) باندي دمد اومت کوونکي گواهي نه قبلېری ځکه داسی دحرام فعل مرتکب دی، دمد اومت قيديې ځکه ورسره لگولی دی چې بلامد اومت دهغه داعمل نه ښکارېری اويې له ښکاريدو څخه دهغه عدالت نه ختمېری اودلېهوپه طريقه قيديې ځکه ورسره ايښی دی چې ددواپه طريقه استعمال څخه اخترازاشي ځکه چې ددواپه ډول خوړلوسره يې عدالت نه ساقطېری اوداقيديې له خمر څخه سواداځکه چې دخمرويوه قطره هم عدالت ساقطوي.

(۱۲) قوله ومن يلعب بالطيور اي لاتقبل شهادة من يلعب بالطيور، يعني هغه څوک چې په مارغانو باندې لوبې کوي مثلاً مرغ بازي وغيره دهغه هم گواهي نه قبلېږي ځکه چې په مرغ بازي باندې غفلت پيدا کيږي او بل له دې وجهې چې پر چتو باندې د مارغانو د الوړلو څخه دخلکو پرېږده باندې نظر لويږي.

(۱۳) قوله ويعني للناس اويرتکب مايوجب الحداي لاتقبل شهادة من يعنى للناس اويرتکب مايوجب الحد، يعني دهغه چاگواهي هم نه قبلېږي چې خلکو ته سندرې وايې ځکه دا چې خلک پر کبيره باندې سره جمع کوي چې دهغه په وجه دده عدالت ساقطېږي همدارنگه دهرهغه چاگواهي نه قبلېږي چې له کبيره گناهونو څخه ديوي داسې گناه مرتکب شي چې دهغه سزا دحدوي لکه زنا، غلا وغيره ځکه داسې خلک فاسقان دي.

(۱۴) قوله اويدخل الحمام بلا ازار اي لاتقبل شهادة من يدخل الحمام بلا ازار، يعني هغه څوک چې بغير پرده لوڅ لغر حمام (په ځينو ښارونو کې پر ښکاره ميدان خلک پريوه ځای لمبيږي له حمام څخه همداصورت مراد دی) ته داخلېږي نودهغه گواهي نه قبلېږي ځکه سترښکارول حرام دی نو داسې دفاسق کيدويه وجه مردود الشهادة دی، همدارنگه هغه څوک چې سود خوري دهغه گواهي نه قبلېږي ځکه دسود حراموالی دنص قطعي څخه ثابت دی نو سود خور دفاسق کيدويه وجه مردود الشهادة دی او هغه څوک چې په کتار (تړد) يو قسم لوبه ده چې ارديشيرين بابک د ايران پاچا ايجاد کړې ده) يا شطرنج (مشهوره لوبه ده چې په شپږ قسمه مهر سره لوبې کوي چې شاه، فر، زين، فيل، اسب، رخ او بيدل ورته وايې) سره لوبې کوي دهغه گواهي نه قبلېږي ځکه په کتار لوبې کول حرام دی او دحرام مرتکب فاسق وي ځکه دهغه گواهي نه قبلېږي همدارنگه دچاچې دکتار يا شطرنج په وجه لمونځ قضاء شى دهغه گواهي هم نه قبلېږي ځکه چې لمونځ قضاء کول کبيره گناه ده او د کبيره گناه مرتکب فاسق وي.

(۱۵) همدارنگه هغه څوک چې غلط او سپک حرکات کوي (چې دمروت خلاف وي) لکه په لاره کې بولي کول يا په لاره کې خوراک کول نودهغه گواهي هم نه قبلېږي ځکه داسې دمروت پرېښودونکى دی نو چې دی په داسې کارونو نه شرميږي نو په دروغ ويلو سره هم نه شرميږي له دې پخپله گواهي کې متهم کيږي او دمتهم گواهي نه قبلېږي

(۱۶) قوله او يظهربس التلف اي لاتقبل شهادة من يظهربس التلف، يعني څوک چې دسلف صالحينو (صحابه کرامو او تابعينو) په باره کې بدگوښى ظاهره کړي نودهغه گواهي هم نه قبلېږي ځکه دهغه فسق ظاهر دی، بلکې که يو چاسب دمسلمان وکړ که څه هم له اسلافو څخه نه وي نودهغه هم گواهي نه قبلېږي ځکه مسلمان ته ښکته ځل کول دمروت منافى دی البته که بدگوښى پټه وساتي نو دمستور کيدويه وجه دهغه گواهي مقبوله ده.

(۱۷) وَتَقْبَلُ لِأَخِيهِ وَغَمَّةٍ أَوْ يَوْمٍ ضَاعَازْ أَمْرُهُ وَنَهَاوَزْ وَجْهَهُ أَوْ امْرَأَةً أَوْ أَبَاهُ (۱۸) وَأَهْلُ الْهُدَى لَا الْخَطَايَا (۱۹) وَالذَّنْبُ عَلَى مَنْ لَمْ يَلْغِ عَلَى الذَّنْبِ (۲۰) وَمَنْ لَمْ يَضْفِرْ إِنْ أَجْتَبَ الْكِبَارُ (۲۱) وَالْأَقْلَبُ وَالْخَصْنُ وَزَلْزَلَتْ بَا (۲۲) وَالْخَشْيُ (۲۳) وَالْفَعَالُ وَالْمَعْقِلُ لِلْمُعْتَقِ.

ترجمه: او قبلېری دخپل ورور او اکا اور ضاعی مور او پلار او دخپلی ښځې دمور او دخپلې ښځې دلور او زوم او مورور او دپلار دښځې لپاره او داهل هوا، مگر نه دخطایبه و، او دذمی پر خپل مثل او دحربی کافر پر خپل مثل نه پر ذمی او دداسي چې دصغیره گناهونو مرتکب وي که یې له کبیره وڅخه ځان ساتلی و او دغیر مختون او خصی او ولد زنا، او خنثی او دعالمینو او دآزاد شده گانو دآر ایدو نکو لپاره.

تشریح: (۱۷) قوله نقل لایحه ای ونقل شهادة الاخ لایحه، یعنی دیو چا گواهي دخپل ورور، اکا رضاعی مور او پلار خسر دخپلی ښځې دلور، زوم دمورور او دپلار دښځې لپاره قبلېری ځکه چې داخلک پخپله دغه گواهي کې متهم نه دي ولی ددې خپلوانو املاک او دهغوئ منافع پخپلو کې سره مشترکي نه دي بلکې جلا جلا دي.

(۱۸) قوله واهل الهوی الا الخطایبه ای ونقل شهادة اهل الهوی الا الخطایبه، یعنی داهل هوا (یعنې بدعتیانو) گواهي قبلېری که څه هم داخلک من حیث الاعتقاد فاسق دي ځکه داخلک په خپل زعم کې متدین دي نو په گواهي کې له دروغ ویلو څخه دځان ساتلو اهتمام کوي، سواله فرقه خطایبه (له رافضیانو څخه یوه ډله ده چې دخپلی ډلې لپاره گواهي ورکول واجبه گڼي که څه هم ددوئ ډله ای انسان محض ددروغو مدعی وي) چې دهغوئ گواهي نه قبلېری دتهمت دکذب په وجه.

(۱۹) قوله والذمی علی مناه ای ونقل شهادة الذمی علی مناه، یعنی دذمیانو گواهي پخپلو کې دیوبل په خلاف قبلېری که څه هم ددوئ ملتونو مختلف وي لکه دیهودو گواهي پر نصاری و باندې دنصاری و گواهي پر یهودو لږاڅا کناو غدر لایې بهیم، ولی ذمی پر خپل ځان او خپل اولاد باندې ولایت لري نو پر خپل جنس باندې دگواهي لیاقت هم لري پاتی شو دهغوئ اعتقادي فسق دهغوئ دگواهي قبلیدو مانع نه دی ځکه کوم شی چې هغوئ پخپل دین کې حرام گڼي له هغه څخه دوئ پر هیز کوي او دروغ ویل په ټولو ادیانو کې حرام دي او دذمیانو په شان دیوه حربی گواهي دبل حربی په خلاف قبلېری لماقلنا، البته دحربی (دحربی څخه مراد مستامن دی ځکه هغه حربی کافر چې داستیمان بغیر داراسلام ته داخل شي هغه مریې گرځول کېږي او دمریې گواهي نه ده معتبره) گواهي دذمی په خلاف نه قبلېری ځکه پر ذمی باندې هغه هیڅ ولایت نه لري ولی ذمی په داراسلام کې اوسېږي دحربی نه دهغه حالت اعلی دی.

الالفاظ: ای شهردشهدو اعلی شریکین فقلت علی احمد همدون الاخر؟

فقل: شهردنصاری شهرد اعلی نصرائی ومسلم یعنې عبدمشتر.

الالفاظ: ای مسلمین لم نقل شهادتیهما بشی وشهد نصرايان بضده فقلت؟

فقل: نصرائی مات وله ابانان مسلمان شهدایانه مات له نصرايانو نصرانان شهدایانه مات مسلمان قبل النصرايان. (الاشباه والنظائر

(۲۰) قوله ومن الم بصغیرة الخ ای ونقل شهادة من الم بصغیرة الخ. یعنی که دیو چایک اعمال دهغه پر صغیره گناهونو باندې غالب وي اوله کبیره گناهونو څخه یې پر هیز کړی وي نو دهغه گواهي قبلېری او دشرعی عادل همداتعرف دی ځکه له کبیره گناهونو څخه پر هیز کول ضروري دی او په صغیره وکې دغالب اعتبار دی دچاچې صغیره گناهونه زیات وي نو دهغه گواهي متاثره کېږي او دچاچې صغیره گناهونه کم وي نو دهغه گواهي قبلېری ولی که له ټولو صغیره او کبیره گناهونو څخه پر هیز لازمي وگڼل شي نو دشهادت دروازه

بڼډيزی ځکه له انبياؤ کرامو عليهم السلام سواهيڅوک له صغيره گناهونو معصوم نه دی. و من الم بمعصية يعني څوک چې دصغيره گناهونو نه په کومه گناه اخته شوی.

(۲۱) قوله واللف والعصى ای وتقل شهادة الالف والعصى، يعني دچا چې ختنه نه وي شوي دهغه گواهي قبلېری ځکه دادهغه عدالت مغل نه دی ولی نصوص دختنه له قيد څخه مطلق دی البته له حضرت ابن عباس رض څخه مروی دی چې دغير مختون گواهي نه قبلېری نو دهغه داقول پر استخفاف بالدين باندې محمول دی ولی داستخفاف بالدين په وجه هغه عادل نه پاتېږی، همدارنگه دخصي گواهي هم قبلېری ولی دهغه اندام په ظلم غوڅ کړای شوی دی نو داداسي دی لکه ديو چا چې لاس غوڅ شوی وي همدارنگه دولدنزاگواهي هم قبلېری ولی دمور او پلار دفاسق کيدو په وجه دماشوم فاسق کيدل نه لازميږی.

(۲۲) قوله والعنای ای وتقل شهادة العنای، يعني دخنشی گواهي هم جائزه ده ولی خنشی به يانروي يابه ښځه وي ددوی دواړو گواهي مقبوله ده نو دخنشی گواهي هم قبلېری البته خنشی دشهادت په باب کې احتياطاً ښځه شمار له کيږی نو دښځو په شان له نارينه بغير دهغوئ گواهي نه قبلېری او په حدودو کې دهغوئ گواهي نه قبلېری.

(۲۳) قوله والعنای ای وتقل شهادة العنای، يعني دعما لگواهي معتبره ده. عمال هغه څوک دي چې دپاچاله طرفه دخراج، جزیه اوصدقاتو د اټولو پر کار باندې مامور وي دهغوئ گواهي معتبره ده ځکه نفس عمل (دصدقاتو وغيره راجع کول) فسق نه دی البته که چيره ظالم وي وداظالم مددگار و نو ياد هغه فسق په وجه دهغه گواهي نه ده معتبره، اودمعتق (آزادشده) گواهي دمعتق (آزادوونکي) لپاره جائزه ده ولی په ظاهره کوم تهمت نشته او که يو قسم تهمت و نو نويانه ده جائزه.

(۲۴) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۲۵) وان انکر لا (۲۶) کفالو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۲۷) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۲۸) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۲۹) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۳۰) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۳۱) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۳۲) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۳۳) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۳۴) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۳۵) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۳۶) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۳۷) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۳۸) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۳۹) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۴۰) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۴۱) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۴۲) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۴۳) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۴۴) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۴۵) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۴۶) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۴۷) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۴۸) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۴۹) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۵۰) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۵۱) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۵۲) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۵۳) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۵۴) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۵۵) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۵۶) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۵۷) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۵۸) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۵۹) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۶۰) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۶۱) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۶۲) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۶۳) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۶۴) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۶۵) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۶۶) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۶۷) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۶۸) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۶۹) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۷۰) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۷۱) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۷۲) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۷۳) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۷۴) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۷۵) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۷۶) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۷۷) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۷۸) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۷۹) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۸۰) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۸۱) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۸۲) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۸۳) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۸۴) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۸۵) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۸۶) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۸۷) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۸۸) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۸۹) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۹۰) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۹۱) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۹۲) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۹۳) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۹۴) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۹۵) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۹۶) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۹۷) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۹۸) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۹۹) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز (۱۰۰) اولو شهدان اباها وصى الیه وصى بذی جاز

توجه: او که دوو کسانو گواهي ورکړه چې زموږ پلار وصی گرځولی وو فلان سړی او وصي هم دعوی وکړه نو جائزه دی. او که يې انکار وکړي بيا نه ده جائزه، لکه که چيرته گواهي ورکړي چې زموږ پلار فلان سړی وکیل ټاکلی وو دهغه دقرض دوصول کولو لپاره او وکیل دعوی وکړه دهغه يايې انکار وکړ او نه دي اوري قاضی پر جرح باندې گواهي، او که چا گواهي ورکړه اوله هغه بخايه نه ووليري شوی چې ويې ويل ماشبه کړي وه په څه گواهي کې نو داقول يې قبلېری که هغه عادل وو.

تشریح: (۲۴) که دوو وروڼو دا گواهي ورکړه چې زموږ مرحوم پلار فلان سړی وصي مقرر کړی دی هغه سړي هم دعوی وکړه چې زه ددوی دپلار وصي یم نو استحساناً دا جائزه دی دقياس تقاضا خودا ده چې دا گواهي جائزه نه وي ځکه په دي کې دگواهانو فائده ده چې دهغوئ يو کار گذاريده چې دهغوئ حقوق خوندي ساتي او دهغوئ ته دهغوئ دميراث حق ورکوي. د. استحسان وجه داده چې قاضی ته خپله ددي اختيار شته چې وصی مقرر کړي چې دخلکو مالونه له ضائع کيد. وڅخه خوندي شی البته پر قاضی باندې دا واجبه ده چې هغه داسي څوک وصی مقرر کړي چې امانتدار، ديندار او کار گذار وي نو په مذکوره صورت کې دوصی وصي کيدل په

زحمت تخمه خلاص شوچی دوصی دیانت اوامانت معلوم کړي خلاصه داچې داپه حقیقت کې گواهي نه ده بلکې دوصی په مقرر کیدو کې دقاضی مددکول دی نو دا جائز دی.

(۲۵) قوله وان الکرا لا ی ان النکر الرجل الوصیة للاقبل شهادة الابنین ، یعنی کہ وصی دخیل خان دوصی کیدو منکرشونوقاضی لرہ داداختیارنشہ چہ ہفہ دوصایت پرقیلیدوبانڈی مجبورکری داچہ پەدغہ صورت کپ قاضی دوصی دمقررکیدوولایت نہ لری نوددغوگواہانوپہ گواہی سرہ دوصی وصی کیدل نہ ثابتپی خکہ گواہان یہ خیلہ گواہی کی متهم دی اودمتهم گواہی نہ دہہ معتبرہ .

(۲۶) لوله کمالو شهدان اباهاو کله الخ، ای کمال تقبل شهادة الابنن فی غیة ابیهما ان اباهاو کله الخ یعنی مذکور صورت داسی دی لکه یو څوک چې غائب وي اود هغه دوو زامنودا گواهي ورکړه چې زموږ پلار (چې غائب دی) فلان شخص ددي وکیل گډ ځولی دی چې په فلان ښار کې دهغه قرض وصول کړي نود هغودا گواهي نه قبلېږي مذکور شخص که دخپل وکالت مدعي وو که منکرو و څکه قاضی دغائب له طرفه دوکیل مقرر کیدو اختیار نه لري نو داوکالت دقاضی په حکم سره نه دی ثابت شوی بلکې دهغو گواهانوپه گواهي سره ثابتېږي څرنکه چې داگواهان پخپله گواهي کې متهم دي ولی چې ویل کیږي چې دوی دخپلی گواهي په ذریعه خپل ځان ته نفع حاصلوی اود متهم گواهي معتبره نده .

(۲۷) یعنی قاضی پر جرح باندی شہادت نہ اوری مثلاً مدعی علیہ دعویٰ وکړه چې د مدعی گواهان فاسقین دي یا دا چې مدعی گواهان په پیسور اوستي دي او پردي یې گواه هم قائم کړل نو قاضی به دغه طرفه التفات نه کوي او نه به پر هغه حکم کوي بلکې په پټه او ښکاره به د دغو گواهانو په باره کې تحقیق کوي که د هغوئ عدالت ثابت شونو د هغوئ گواهي قبلېږي که نه نو قبلېږي ولی قاضی مامور بالستردی او په دي ډول گواهي اوریدو کې یې عزتي ده، البته که چیرته حق شرع یا حق عبادت متضمن وونود جرح داسي گواهي اوریدل کېږي ځکه چې په دي صورت کې د حقو د خوندی کولو لپاره گواهي ورکول ضروري ده، که څه هم په دي صورت کې هم بی عزتي ده مگر هغه ضمه ده مثلاً شهود الجرح وویل د مدعي گواهانو زنا کړي ده یا بې غلا کړي ده مال یې چور کړی دی یا یې څوک عمداً وژلی دی.

(۲۸) که یوه عادل سړي د قضا په مجلس کې گواهي ورکړه او تر اوسه لاله مجلس قضا، څخه نه وو ولاړ شوی چې ویې ویل له ما څخه په گواهي کې غلطی شوي ده، مثلاً د لسو روپو په باره، کې یې گواهي ورکړه ییایې وویل چې له ما څخه غلطی وشوه در حقیقت پنځه روپو دي نو دغه سړي دا گواهي قبلېږي وجه یې داده چې د قاضی په مجلس کې کله ناکله دهیبت په وجه گواه په وار خطایې مبتلا کېږي نو د گواه عذر و واضح دی او چې کله د گواه عذر و واضح دی نو تر څو چې مجلس د قضا قائم وي د هغه گواهي قبلېږي په دې شرط چې عادل وي.

باب الاعتلاف في الشهادة

د ابا ب دی په شهادت کې اختلاف بیان کې

تردي مخکې يې دگواهانو د اتفاق احکام بيان کړل اوس دا اختلاف احکام بيانوي چې داقتضاء طبيعت عين مطابق دی ځکه اتفاق فی الشهادة اصل دی او اختلاف دیو عارض په وجه مثلاً دروغو وغيره په وجه راځي او اصل حق بالتقديم دی ځکه يې مخکې اتفاق فی الشهادة بيان کړ.

(۱) الشهادتان و افقت الدعوى قبلت والا (۲) ادعى داز الا ان اشرى الشهادة بملک مطلق لغت نه بکه لا (۳) ونعني اتفاق الظاهدين لفظاً ومعنى فان شهدا خذهما باللف والآخر باللف ونعني مانو المدعى يدعى ذلك قبلت على الالف (۵) ولو شهدا باللف وقال اخذهما فضاء منها خمس مائة فنقبل باللف ولم نسمع اته فضاء الا ان يشهدنغه آخر (۶) ونعني ان لا يشهد حتى يقر المدعى بما يقض.

توجه: گواهي که موافقه له دعوی سره وه نو بیا قبلېږي که نه بیا نه قبلېږي دعوی يې دسرای وکړه دوراښت په سبب یاد اخیستلو په سبب او گواهانو گواهي ورکړه د مطلق ملک نو گواهي لغوه کېږي او ددې برعکس نه لغوه کېږي او معتبر دی متفق کیدل دگواهانو لفظاً هم او معنی هم بیا که چیرته یوه دزرو گواهي ادا کړه او بل ددو دزرو گواهي ادا کړه نه قبلېږي او که گواهي ورکړه بل د یونیم زرو مدعی دعوی وکړه دهغو نو قبلېږي پر زرو باندې، او که گواهي ورکړه دواړو دزرو اوله هغوی څخه یوه وویل چې هغه ادا کړي دي له دغو زرو څخه پنځه سوه نو قبلېږي دزرو په باره کې اونه او ریدل کېږي دا چې هغه ادا کړي دي مگر دا چې گواهي ورکړي له هغه سره یو بل او پکار دی چې گواهي ور نکړي ترڅو چې مدعی اقرار وکړي دهغه چې قبض کړي يې دي.

توضیح: (۱) گواهي که چیرته لفظاً او معنی یا یواځې معنی ددعوی مطابق وه نو قبلېږي او که چیرته لفظاً او معنی مطابق نه وه نو نه قبلېږي ځکه په حقوق العباد کې تقدم ددعوی د شهادت د قبولیت لپاره شرط دی نو د موافقت په صورت کې دا شرط پر ځای کېږي ځکه گواهي ددعوی تصدیق کولو ته وایي او تصدیق لپاره ضروري ده چې د کوم شی چې تصدیق کېږي هغه مخکې لا موجود وي نو د موافقت په صورت کې د قبولیت شرط (تقدم دعوی) پر ځای کېږي نو ځکه گواهي قبلېږي او د نه موافقت په صورت کې د مخالفت په وجه گواهي گواهانو ددعوی تکذیب وکړ نو د مدعي ددعوی وجود او عدم برابر شو نو عدم شرط (يعني تقدم دعوی عدم) په وجه گواهي نه قبلېږي.

(۲) قوله ادعى داز الا ادعى رجل على رجل اخر داز الخ، یعنی که چا دیو چا په سرای دعوی وکړه چې داماته په میراث راپاته دی یا ما اخیستی دی گواکي دملک مقید دعوی يې وکړه یعنی دملک سبب يې بیان کړ او گواهانو دملک مطلق گواهي ورکړه یعنی دملک سبب يې بیان نه کړ نو دگواهانو دا گواهي نه معتبرېږي ولې دگواهانو په گواهي کې د مدعي تر دعوی زیادت راغلی دی ځکه چې مدعي دملک حادث دعوی کړي ده او گواهان ملک قدیم ثابتوي ولې په ملک مقید کې ملک منسوب و سبب ته کېږي په داسی حال کې چې په ملک مطلق کې ملک من الاصل ثابتېږي آن چې په ملک مطلق کې مدعي دمدعایید او ارازو واندو هم مالک گرځي او گواهي تر مدعی زیاتیدل د شهادت لپاره مانع دی او که ددې عکس وویي چې مدعی دملک مطلق دعوی وکړي او گواهان دملک مقید گواهي ورکړي نو دعوی قبلېږي ځکه په دغه صورت کې گواهي تر دعوی کمه ده او گواهي تر مدعی کمیدل د شهادت لپاره مانع نه دی.

(۳) دامام ابو حنيفه رحمه الله په نزد د گواهانو په لفظ او معنی کې متفق کیدل شرط دی. د صاحبینو رحمهم الله په نزد خالص معنوی موافقت شرط دی، نو که یوه گواه د زرو گواهي ورکړي او بل د دوو زرو په داسې حال کې چې مدعی هم د دوو زرو دعوی درلودی نو دامام ابو حنيفه رحمه الله په نزد د شاهدي نه قبلېږي ځکه دلته د گواهانو ترمنځ لفظي اختلاف راځي ولی زراودوه زرغیر دي او پر هریوه باندي یو گواه دی نو نه زر ثابتېږي او نه دوه زره، د صاحبینو رحمهم الله په نزد د یو زره باره کې د دواړو گواهي قبلېږي ولی پر زرو باندي معنی دواړه متفق دي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمه الله قول راجح دی لسانی الهندي: شهدا حدهما بالف والأحر بالقبول لم تقبل بشئ عندي حقیقه بیان و عندهم تقبل علی ألف والصحيح قول أبي حنیفة رحمه الله كذا فی المضمرات. (الهندي: ۳/۳۰)

(۴) که یوه گواه د زرو او بل د یونیم زر گواهي ورکړه او مدعی هم د یونیم زر دعوی درلودی نو د زرو په باره کې په اتفاق سره گواهي قبلېږي ولی پر زرو باندي دواړه گواهان لفظاً او معنی اتفاق دي ځکه له غیبه الله خمس مائة دوي جملې دي علیه الف یوه او خمس مائة بله جمله ده یوه پر بله باندي عطف شوي ده او په عطف سره د اول تقریر راځي نو د زرو په ثابتولو کې دواړه گواهان متفق دي او د پنځو په ثابتولو کې یو گواه متفردي نو پر خورمه مقدار چې دواړه گواهان متفق دي هغه ثابتېږي باقی نه ثابتېږي.

(۵) که دواړو گواهانو گواهي ورکړه چې د زید پر بکر باندي زر روپۍ دي او یوه گواه وویل له دغور وپوڅخه بکر پنځه سوه ادا کړي دي نو د زرو په باره کې د دواړو گواهي قبلېږي ځکه پر دغو باندي دواړه گواهان متفق دي بیا چې کله یو گواه د پنځو سوو ادا کولو گواهي ورکوي نو دا گواهي یې نه اوریدله کیږي ولی په دغه گواهي کې دی یواځي دی مگر دا چې دوهم له ده سره گواهي ورکړي نو بیا قبلېږي دلته بیان صاب د شهادت تامیږي.

(۶) په مذکور صورت کې چې گواه ته دا معلومه وي چې مدعی علیه (بکر) پنځه سوه روپۍ ادا کړي دي دهغه لپاره مناسبه داده چې تر خپورې چې مدعی دا اقرار نه وکړي چې ما پنځه سوه وصول کړي دي تر هغه پورې دي د زرو گواهي نه ورکوي چې گواه د گواهي په ورکولو سره پر ظلم باندي اعانت کوونکی نه شي ځکه دا کیدای شي چې مدعی له وصول شویو پنځو سوو څخه انکار وکړي.

(۷) ولو شهد بقرض الف و شهد اخذهما منه قضاءه جازت الشهادة علی القرض (۸) ولو شهدا بانة قتل زنا يوم السبت مکة و اخراته قتلته يوم الاحد بمصر ذنا (۹) فان قضی باحدیهما از لا یبطل الاخری (۱۰) ولو شهدا علی سرقه بقر و اختلفا فی لونها قطع (۱۱) بخلاف الذکور و الا نونة زالفضب.

ترجمه: او که دوو گواهانو گواهي ورکړه د یو زر قرض اوله هغو څخه یو گواهي ورکړه چې مقروض هغه ادا کړي دي نو جائزه ده گواهي پر قرضو باندي او که دواړو گواهي ورکړه چې فلان زید قتل کړ د قرباني په ورځ په مکه مکرمه کې او بل گواهي ورکړه چې هغه زید قتل کړ د قرباني په ورځ په مصر کې نو دواړه گواهیانې مردودي دي او که قاضی حکم وکړ د یوه مطابق مخکی نو د دوهم گواهي باطلېږي او که دواړو گواهي ورکړه

دغوا پر غلا کیدو باندی اودواړ واخلاف وکړ دهغی په رنگ کې نو دغله لاس غوڅ کيږي خلاف دمذکر او مؤنث او غصب په اختلاف کې .

تشریح: (۷) که دوو کسانو د زید بکر ته دیوزر قرض ورکولو گواهي ورکړه ییاله هغو څخه یوه داهم وویل چې قرض اخیستونکي دایوزر ادا کړي هم دي نو دزرو قرض په باره کې داگواهي صحیح ده ځکه دقرض ورکولو په باره کې گواهان دوه دي نو دگواهانو نصاب پوره دی او په آخر کې چې یوه دیوزر ادا کولو گواهي ورکړي ده هغه گواهي معتبره نه ده ولی گواه یودی نو دگواهانو نصاب په نه پوره کیدو سره داگواهي نه ده معتبره .

(۸) که دوو دلو پریوه سړي باندې گواهي ورکړه چې فلان زید قتل کړ مگر یوې ډلې وویل سړکال په لسم ورځ ددی الحجه (یعنې داخر ته ورځ) په مکه مکرمه کې اوبلې ډلې وویل چې په لسم ددی الحجه یې په مصر کې قتل کړ، اودا دواړې ډلې دقاضی محکمې ته په یوه وخت کې حاضر شول نو قاضی دي ددواړو دلو گواهي نه قبلوي ځکه له دواړو فریقو څخه یوه یقیناً کاذبه ده ولی یو قتل په دوو ځایونو کې واقع کیدل ناممکن دی) او یوه ډله هم تربلې اولی نه ده نو ددواړو گواهي دي نه قبلېږي .

(۹) او که له دواړو دلو څخه یوې ډلې مخکې گواهي ورکړه او دهغی مطابق قاضی فیصله هم صادره کړه بیا فریق ثانی دگواهي لپاره حاضر شو نو دهغه فریق گواهي نه قبلېږي ولی دقاضی دقضاء داتصال په وجه مخکینۍ گواهي ته ترجیح حاصله ده نو ددهمې گواهي په وجه اوله گواهي نه ماتېږي .

(۱۰) که گواهانو پریو چایاندي دغوا د غلا کیدو دعوی وکړه مگر دغوا رنگ یې بیان نه کړی او گواهان یې پیش کړل او دگواهانو ترمنځ اختلاف راغی یوه دسره رنگ غوا پر غلا کیدو باندې گواهي ورکړه او بل دتور رنگ غوا پر غلا کیدو باندې گواهي ورکړه نو دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد داگواهي قبلېږي ځکه غلامو مایه توره تیاره کې کيږي او گواهان یې هم له لیرې گوري نو درنگ په باره کې اشتباه کیدای شی ځکه نو دگواهانو ترمنځ په دي اعتبار سره اختلاف راځي دغه اختلاف په نظر انداز کولو سره ددوی گواهي باید قبوله کړی شي .

فائده: دصاحبینو رحمهما الله په نزد مذکوره گواهانو گواهي نه قبلېږي ځکه مشهود به مختلف دی یعنې هرگواه دجلاشي گواهي ورکړي ده ولی سره اوتوره دوی جلا جلا غواگانې دي نو پهره یوه غوا باندې دصواب شهادت دنامکمل کیدو په وجه مذکوره گواهي دقبول وړ نه ده . دصاحبینو رحمهما الله قول راجع دی لمانی الذم المختار: شهدا بقره وافتل فی لونها الطع خلافا لهما واستظهر صدر الشریعة قولهما (الذم المختار علی هامش رد المحتار: ۳/ ۲۳۹)

(۱۱) او که ددواړو گواهانو اختلاف په نړاوماده کې ووپه دي ډول چې یو وایې چې غله غویی غلاکړی دی او بل وایې چې غوا یې غلاکړي ده نو داگواهي نه قبلېږي ځکه چې نړاوماده په یوه حیوان کې نه شي جمع کیدای په دي کې اشتباه هم نه راځي ځکه نو دا اختلاف نظر انداز کیدای نه شي . همدارنگه که دغصب په باره کې اختلاف شو چې یوه وویل چې غله سور رنگ غواوړې ده او بل وویل چې ده تور رنگ غواوړې ده نو داگواهي هم نه قبلېږي ځکه غصب عمومادورځي وي اوله نژدې څخه وي نو کتونکي ته هم اشتباه نه راځي لهدا دغه اختلاف نظر انداز کيږي نه .

(۱۲) وځن شهزادې ځي انه اشترى عبد فلان بالف و هذا الاخير بالف و خمس مائون بطلت الشهادة (۱۳) و كذا الكتاب و الخلع (۱۴) فلما ابلح الخلع فيصحب بالف (۱۵) ملك الغوث لم يقض لوارثه بلا جواز لان شهذا ابلحكه اوبده ازيد مو دعوا و مستغبره وقت الغوث (۱۶) و لو شهذا ابلح خي من شهر ذت (۱۷) و لزارق المدعي عليه بذالك اوشهذ شاهذان انه اقرا انه كان لي زيد المدعي ذليغ الى المدعي.

ترجمه: که چا گواهي ورکړه ديوه سړي لپاره چې هغه اخيستی دی فلان مری په زر روپۍ اوبل گواهي ورکړه چې په يونيم زر نوډا گواهي باطله ده او همدارنگه کتابت او خلع، اونکاح چې ده هغه صحيح کيږي په زر روپۍ، دمورث دمليک فيصله نه کوله کيږي دهغه د وارث لپاره د وارث په ملک کې دراتلودښت بغير، مگردا که گواهي ورکړي د مړه دمليک ياد هغه د قبضې ياد هغه د مودع يا مستعير د قبضې د مړه په وخت، او که دوو کسانو گواهي ورکړه د قبضې له يوې مياشتې څخه نور ډيرې، او که مدعي عليه اقرار وکړي په هغه سره يادوو کسانو گواهي ورکړه چې هغه اقرار کړی دی چې دادمدعي په قبضه کې وه نويادي مدعي ته ورکړل شى.

تشریح: (۱۲) که يو چا ديوه سړي لپاره ډاډول گواهي ورکړه چې هغه له فلان څخه مری په يوزر دراهم اخيستی دی اوبل گواهي ورکړه چې په پنځلس سوه يې اخيستی دی نو د دواړو گواهي باطليږي ځکه مقصود دلته سبب يعنې عقد بيع ثابتول دی او هغه د ثمن په اختلاف سره مختلف کيږي نو چې دکوم شي گواهي ورکړه شوې ده يعنې عقد بيع هغه مختلفه شوه او پر هر عقد باندي ديوه يوه گواه د قائميدو په وجه د گواهانو نصاب نه دی پوره شوی ځکه نو دا گواهي مردوده ده.

(۱۳) مذکور حکم د عقد کتابت هم دی يعنې که يو چا خپل مری مکاتب وگرځاوه بيا يوه گواه وويل چې بدل کتابت زردرهمه دي اوبل گواهي ورکړه چې پنځلس سوه دي، نو د دواړو گواهي باطله ده ولی دلته هم اصل مقصود عقد کتابت ثابتول دی کما مر، اوبعینه همدا حکم دخلع يعنې په عوض سره د طلاق ورکول هم دی چې که يوه گواه د زردرهمونو په باره کې گواهي ورکړه اوبل د پنځلس سوو، نو د دواړو گواهي باطله ده، لما قلنا.

(۱۴) البته که دعوض نکاح يعنې مهر په باره کې مذکور اختلاف راغی چې يوه گواه مهر زردرهمونه وښودل اوبل پنځلس سوه درهمه نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزداستحسانا په زردرهمه نکاح جائزه کيږي په داسی حال کې چې د صاحبينور رحمهما الله په نزددغه صورت هم هغه حکم دی کوم چې دمذکور صورتونو دی ځکه دلته هم مقصود عقد نکاح ثابتول دی کما قلنا، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دليل دادی چې په نکاح کې مال تابع وي په دي کې اصل حلت او ملکيت پضع دی او کوم شی چې اصل دی په هغه کې هيڅ اختلاف نشته يعنې دواړه گواهان متفق دي چې نکاح شوې ده نو نکاح ثابتيږي په مال کې اختلاف دی چې هغه تابع دی کوم مال چې کم وي دهغه حکم ورکول کيږي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجح دی لمالی ملغی الابحر: وفي النکاح نقبل بالف استحسانا لان المال في النکاح تابع للمال حکم التابع ان لا يغير الاصل ولذا لا يبطل بنفيه ولا يفسد بفساده وللا وهو قول الامة الثلاثة ذت الشهادة فيه ای فی النکاح ایضا کما فی النکاح ولا يقضى بشئ) فالعمل بالاستحسان اولی (مجمع الانهر: ۲۹۰/۳)

(۱۵) ملک مورث د وارث لپاره د جړ او انتقال د ثبوت بغير فيصله نه کوله کيږي مثلاً يو انسان دعوی وکړه چې دفلان په قبضه کې چې کوم شی دی هغه زما د پلار ميراث دی پر خپله دغه دعوی يې گواهان قائم کړل هغو داگواهي ورکړه چې واقعات د اسی دهغه د پلار وو، نو د طرفينو رحهما الله په نزد يواځي دگواهانو په دې خبره چې د اسی واقعات دهغه د پلار وو د وارث ملک نه ثابتيږي، بلکې دگواهانو دا ويل ضروري دی چې د اسی دهغه د پلار ويا هغه وفات شواو د اسی د مرگ په وخت کې دهغه ملک ووياد هغه په قبضه کې ووياد گواه د داسي چا قبضه يا تصرف ثابت کړ چې هغه د مورث قائم مقام وومثلاً د مودع يا مستاجر چې په دغو صورتونو کې د جرميراث بيانولو ضرورت نشته بلکې شهادت ملک يا شهادت قبضه کافي دی، د طرفينو رحهما الله دليل دادی چې په مال متروکه کې د وارث لپاره جديد ملک ثابتيږي چې تر دې مخکي نه وو ثابت شوی، همدا وجه ده چې د وارث په حق کې څه داسی احکام لازميږي چې د مورث په حق کې لازم نه دي، مثلاً که يو څوک د منځني وارث وي نو استبراء رحم ضروري ده، همدارنگه که چيرته موروثه منځه په يوه وجه سره د مورث لپاره حرامه وه نو د وارث لپاره حلاله کيدای شي ځکه نقل مذکور (يعني جرميراث) ضروری دی چې استصحاب حال مثبت نه شي، دامام ابو يوسف رحمه الله په نرديان د جرميراث (انتقال ميراث من المورث الى الوارث) لازم نه دی ځکه دمړه ملک دگواهانو په گواهي سره ثابتيږي او وارث دخپل مورث خليفه دی مالک گرځي نو د ملک مورث گواهي بعيثه د ملک وارث گواهي ده همدا وجه ده چې په ميراث کې په لاس راغلی شی که چيرته مورث له چانه اخیستی وي نو وارث هغه دعيب په وجه واپس کولای شي.

(۱۶) که گواهانو گواهي ورکړه چې د اسی له يوې مياشتې راهيسی دفلان په قبضه کې وو چې د دعوی په وخت کې دهغه سړي په قبضه کې نشته نو د مشهود په دمجهول کيدو په وجه د طرفينو رحهما الله په نزد داگواهي نه قبلېږي ځکه قبضه مختلف قسم وي اوله دي گواهي څخه دانه معلوميږي چې دهغه قبضه په طريقه د ملک وه که په طريقه د امانت يا په طريقه د اجاره وغيره نو د دغه جهالت په وجه قاضی د دغه شي حکم د مدعي لپاره نه شی کولای.

فانله: له امام ابو يوسف رحمه الله څخه مروی دی چې په دغه صورت کې گواهي مقبوله ده ولی د ملک په شان قبضه هم مقصود وي نو که گواهان داگواهي ورکړي چې د اسی د مورث مملوک ووييايې گواهي قبلېږي نو د قبضی گواهي هم قبلېږي، د طرفينو رحهما الله قول راجح دی لعاقل المفتی غلام قادر العمانی: القول الراجح هو ظاهر الرواية وهو قولهما ايضا جزم به في القدر المختار حيث قال العلامة الحسکفی رحمه الله وان شهدا بدعي سواء فلامذمهور اولادت لقيامهما بمجهول لغير عياله. (القول الراجح: ۱۳۱/۲)

(۱۷) او که مدعی عليه د دې اقرار وکړي چې د اسی د مدعی په قبضه کې ووياد گواهان گواهي ورکړي چې مدعی عليه د مدعي په قبضه باندې اقرار کړی وونوياد دغه شی مدعی ته ورکول کيږي ولی داقرار گواهي صحيح ده ځکه چې اقرار معلوم دی مقربه که څه هم مجهول دی مگر د مقربه جهالت داقرار د صحت لپاره مانع نه دی.

باب الشهادة على الشهادة

داباب دگواهي پر گواهي په بیان کې دی

مصنف رحمته الله علیه د شهادت اصل له بیان څخه فارغ شونو د شهادت فرع په بیان یې شروع وکړه ځکه فرع تراصل د وجود په اعتبار وروسته ده نو مصنف رحمته الله علیه وضاعهم وروسته کې چې وضع د طبع مطابق شي .
د شهادت پر شهادت معنی داده چې دیوې معاملې اصل گواهان چې د معاملې مشاهده یې کړي وي پر خپل شهادت باندې یو بل څوک نائب گواه وگرځوي د قاضی مجلس ته یې ورواستوي بیا به د اصل گواهانو پر ځای نائب گواهان (فرع گواه) د قاضی عدالت ته وړاندې کېږي او د اصل گواهانو پر گواهي به گواهي ورکړي په دې شرط چې په یوه وجه سره اصل گواهان عدالت ته وړاندې نه شي .

(۱) انقل فيما لا يسقط بالشبهة (۲) ان شهيد جلا عن الشهادة شاهدين ولا تغفل شهادة واحد على شهادة واحد (۳) والا شهدان يقولان شهد على شهدتي اني شهدان فلانا اقر عندى بكذا اداء الفرع ان يقول شهدان فلانا ان شهدتي ان فلانا اقر عندك بكذا وقال لى ان شهد على شهدتي بذلك.

ترجمه: قبلېږي دهغو شيانو په باره کې چې په شېبه سره نه ساقطېږي، که گواهي ورکړي دوه کسان د دوو گواهانو پر گواهي باندې اونه قبلېږي د يوه گواهي د يوه پر گواهي باندې او پر گواهي باندې گواهان قانمول دادی چې اصل گواه ووايي چې تاسی گواهان شئ زما پر گواهي باندې چې زه گواهي ورکوم چې فلان اقرار کړی دی زما په وړاندې دهغه شی او د فرع گواه اداسيگی داده چې ووايي زه گواهي ورکوم چې فلان زه گواه کړم پر خپل هغه گواهي باندې چې فلان اقرار کړی دی د اصل گواه په وړاندې دهغه شی او هغه ماته وويل چې ته گواه شه زما پر دغه گواهي ورکولو باندې .

تشریح: (۱) د قیاس تقاضا داده چې شهادة على الشهادة (مثلا پریوه معامله باندې دوه گواهان دي بیا هغوی پر خپله گواهي باندې نور گواهان کړل یعنې هغوی ته یې وویل: تاسي گواهان شئ چې مو پیردوئ باندې گواهان یو، اول ته اصل گواه او دوهم ته فرع گواه ویل کېږي) جائز نه وي ځکه شهادة عبادت بدنی دی او په عبادت بدنی کې انابت نه جاری کېږي. مگر استحساناً په هرداسی حق کې جائزه شوې ده چې په شېبه سره نه ساقطېږي. وجه د استحسان شدت احتیاج دی ځکه کله اصل گواه د ځینو عوارضو په وجه د گواهي ادا کولو څخه عاجز کېږي مثلاً ناروغ وي یا په سفر کې وي نو که پر گواهي باندې گواهي ادا کول جائز نه شي نو د حقوق د ضائع کیدو موقع آسانه کېږي البته په حدودو او قصاص کې شهادة برشهادة نه دی جائز، ځکه حدود او قصاص په شېبهاتو سره ساقطېږي او په شهادة على الشهادة کې یو قسم شېبه شته ولی شهادة د فرغ د اصولو بدل دی او په بدل کې د اصل په نسبت یو قسم شېبه وي .

(۲) یعنې له دوو اصل گواهانو څخه د هر یوه پر گواهي باندې د دوو فرع گواهي ضروري ده البته که یې د صورت اختیار کې چې د دوو اصل گواهانو پر گواهي باندې د دوو فرع گواهانو داسي گواهي ورکړه چې د هر یوه پر گواهي باندې په مستقل ډول گواهان شول نو د صورت جائز دی مثلاً زید او بکر دوه اصل گواهان دي بیا دوه کسان له دوو ډلو څخه د زید پر گواهي باندې گواهان شول بیا د بکر پر گواهي باندې گواهان شول

نوداجائزده ده ولی گواهي نقل کول له حقوقوڅخه دی نو دوی دواړو دزدحق گواهي ورکړه بیا یې ددوهم حق نوڅکه ددوی گواهي مقبوله ده ولی ددو گواهانو گواهي پردو حقوقو باندې جائزه ده. لومړیو دوو گواهانو ته اصلی او دانور و ته فرعی گواهان ویل کېږي البته دیوه اصل پر گواهي باندي دیوه فرع گواهي نه قبلېږي ولی دیوه په گواهي سره حق نه ثابتېږي.

(۳) پر گواهي باندي د گواهانو قاسمولو طریقه داده چې اصل گواه خپل فرع گواه مخاطب کړي داسي ورته ووايې چې تاسی گواهان شی زما پر گواهي باندي چې زه گواهي ورکوم چې فلان ابن فلان زما په وړاندي داسي او داسي اقرار کړی دی او بیا یې زه پر خپل ځان باندي گواه کړم، داڅکه ضروري ده چې اصل گواه د فرع په وړاندي داسي گواهي ورکړي لکه د قاضی په وړاندي چې گواهي ورکوي چې بیا فرع دهغوئ گواهي د قاضی و مجلس ته نقل کړي، د گواهي ادا کولو په وخت به فرع گواه داسي ووايې چې زه گواهي ورکوم چې فلان سړي زه پر خپله گواهي باندي گواه کړم چې هغه گواهي ورکوي چې فلان مقرر د هغه په وړاندي ددومره حق اقرار کړی دی او اصل گواه ماته وویل چې ته زما پر دغه گواهي باندي گواه شه. ولی د گواه فرع گواهي ضروري ده او د اصل گواه گواهي ذکر کول او د هغه دا ذکر کول چې فرع یې گواه گرځولی دی هم ضروري دی.

(۳) وَلَا شَهِادَةَ لِلْفَرَعِ بِمَا نَوَيْتُ أَصْلَهُ أَوْ مَرْجِيئَهُ أَوْ سَفَرَهُ (۵) فَإِنْ غَدَلْتُمْ الْقَرْعَ غَضَخُوا الْأَعْذُلُوا (۶) وَتَنْتَظِلُ شَهَادَةُ الْفَرَعِ بِانْكَارِ الْأَصْلِ لِلشَّهَادَةِ (۷) وَلَوْ شَهِدَ عَلَى شَهَادَةٍ وَجَلَسَ عَلَى فَلَانٍ فَلَا يَنْبَغُ لِلْفَلَانِ الْفَلَانِيَّةَ بِالْفِ، وَلَا آخِرُ إِنَّا أَنْتَهُمَا نَعْرِفُهُمَا لِحَاظِ بَابِ وَأَوْ لَا لَمْ نَعْرِفْهُمَا، هَذَا مِمَّا لَا قِيلَ لِلْفَرَعِ هَاتَ شَاهِدِينَ إِنَّمَا فَلَانَةُ (۸) وَكَذَا كِتَابُ الْقَاضِي إِلَى الْقَاضِي (۹) وَلَوْ قَالَ فِيهِمَا التَّبَسُّمَةُ لَمْ تَخْرُجْ خِصًّا يَسْتَأْذِنُ (۱۰) وَلَوْ قَالَ تَهْ

شاهد زورانشهر ولا يغزر.

توجه: او د گواهي حق نشته فرع لره د اصل گواه د مرگ یا د هغه د مرض یا سفر بغير، او که تعديل وکړ فرع گواهانو د اصل گواهانو نوصحيح دی که نه دهغوئ تعديل دي وکړای شي او باطلېږي گواهي د فرع په دي سره چې اصل گواهان د گواهي څخه منکر شي او که دوو گواهانو گواهي ورکړه د نور پر گواهي باندي چې فلانی د فلانی لور چې د فلانی کورنی سره تعلق لري زړورې دي او دواړو وویل چې هغوی موږ ته خبر اکرې دی چې موږ د فلانی پيژنو بیا اړ وسته مدعي یوه ښځه او گواهانو وویل موږ نه یو خبر چې هغه ښځه هم داده که نه ده، نو ودي ویل شی مدعي ته چې دوه گواهان پيش کړه چې د فلانی ښځه ده. همداسی دی دیوه قاضی خط بل قاضی طرف ته، او که گواهانوپه همدې دواړو صورتونو کې وویل چې فلانی تمییه ښځه دانه کافي کېږي ترڅو چې هغوی دواړه هغه منسوبه نه کړي دیو کوچني ښاخ طرفته او که دواړو گواهانو اقرار وکړ چې موږ د دروغو گواهي درکړي ده نو ددي دې تشهیر وکړای شي تعزیر دي نه ورکول کېږي.

تشریح: (۴) د فرع گواهانو گواهي نه قبلېږي ځکه چې د مقتضی قیاس څخه خلاف ده البته که په وخت کې دا د اکیدو اصل گواه مړ شوی و بیا داسي سخت ناروغ وو چې د حاکم تر عدالت پوري نه شو حاضریدلای یا تر درې ورځي یا تر هغه په زیاته مسافه غائب وو نو بیا د فرع گواهي قبلېږي ولی شهادة علی الشهادة

د ضرورت په وجه جائز شوی دی او ضرورت هله پیدا کېږي چې اصل گواه د گواهي ادا کولو څخه عاجز وي او په مذکوره امور ورسره عجز ثابتېږي نو په دغو دري واړه صورتونو کې د فرع گواهانو گواهي قبلېږي.

فائده: دامام ابو يوسف رحمته الله رايه داده چې که اصل گواه داسي ځای ووله کوم ځای نه چې عدالت ته ځي گواهي ورکوي نو تر شپي پوري واپس خپل کور ته نه شي رسيدلی نو په داسي صورت کې جائزه ده چې ددوي پر ځای فرع گواهان گواهي ادا کړي اکثر مشائخو دخلکو د حقوقو د تحفظ لپاره همداقول مختار کړي دی او پير همدې باندې فتوی ده، دامام محمد رحمته الله په نزد د فرع گواهانو گواهي مطلقاً معتبره ده که څه هم د عدالت په يوه کونه کې اصل گواهان وي او په بله کونه کې فرع گواهان گواهي ادا کړي، دامام ابو يوسف رحمته الله قول راجع دی لعلای الذر المختار: واکفی الثاني بغية بحيث يتعذر ان يبيت باله واستحسنه غير واحد في الفهنتاني والسرابع وعليه الفتوى (الذر المختار على هامش رد المحتار: ۴/۳۳۷)

(۵) که فرع گواهانو د اصل گواهانو تعديل وکړي نو دا جائز دی ځکه هغوی د تعديل او تزکيه لياقت لري، او که فرع د اصل له تزکيه او تعديل څخه خاموش شول نو هم جائز دی اوقاضی به خپله د اصل گواهانو تحقيق کوي کما اذا خضروا بانفسهم و شهدوا.

(۶) او که اصل گواهانو له گواهي څخه انکار وکړ مثلاً ويې ويل: ما كنا نقاذه على هذه الخادنة يا بې داسي وويل: کم تشهدم، بيا مېر شوي اغائب شوي يا فرع گواهان راغلل ددوي پر گواهي باندې گواهي ورکوي نو د فرع گواهانو دغه گواهي نه قبلېږي ځکه د اصل گواهانو دوي لره پر خپله گواهي باندې گواهان گرځول ثابت نه شول لفقاض بين الخبرين حال دا چې اصل فرع لره گواهان گرځول شرط دی.

(۷) که دوو فرعي گواهانو د دوو اصلی گواهانو د گواهي په ذريعه سره پريوه ښځه باندې چې د فلان سړي لور ده اوله فلاني قبيلې سره تعلق لري مثلاً قریشی ده د يوزر درهمونو گواهي ورکړه او دواړه ودهم وويل چې موږ ته اصل گواهانو دا بيان کړی دی چې هغوی دا ښځه پيژني هم په دې سره مدعی يوه ښځه راوستله چې وگورئ دا هغه ښځه ده د چاپر ذمه چې د زور درهمونو تاسي گواهي ورکوي فرعی گواهانو وويل چې موږ نه يو خبر چې داهماغه ښځه ده که نه ده ولی ښځه خواصل گواهان پيژني نو اوس مدعی ته ويل کيږي چې دراهم گواهان نور راوړله چې دا گواهي ورکړي چې داهماغه ښځه ده پر چاپر د زور درهمونو دعوی ده ځکه چې په گواهي کې د ښځې نسب خوبيان شوی دی مگر د معلومه نه ده چې مدعي چې کومه ښځه وړاندې کړې ده داهماغه ښځه ده او که بله ده ځکه نو دا خبره ضروري ده چې مدعی دوه داسی گواهان راوړي چې دا وښيي چې داهماغه ښځه ده چې معلومه شي چې په گواهي کې ذکر شوی نسب د همدې ښځې دی.

(۸) او مذکور حکم د کتاب القاضی الی القاضی هم دی مثلاً يو قاضی بل قاضی ته خط واستاوه چې زما په عدالت کې فلان فلان دوو گواهانو گواهي ورکړه چې د فلان ابن فلان مدعي يوزر درهم د فلانة بنت فلان قریشيه پر ذمه واجب دي لهذا ته پردغه ښځه باندې حکم صادر کړه، کله چې دا خط مکتوب الیه قاضی ته ورسېږي نو مدعي يوه ښځه حاضره کړه ويې ويل چې دا فلانة بنت فلان قریشيه ده مگر ښځې انکار وکړ چې زه فلانة بنت فلان قریشيه نه يم نو مدعي ته به وويل شی چې دوه داسي گواهان راوړله چې دا گواهي ورکړي

چې د اهماغه ښځه ده چې د قاضی په خط کې مذکوره ده ،وجه يې داده چې خط دشهادة على الشهادة په معنى دى گواکى داصل گواهانو گواهي کاتب قاضى فرع وگرځوله مکتوب اليه ته يې ورورسوله نوکوم حکم چې دفرع گواهانو په تيره مسئله کې تير شو هماغه حکم ددي مسئلې هم دى .

(۹) که په مذکوره دوو صورتونو (شهادة على الشهادة او کتاب القاضى الى القاضى) څنې اجهل گواهانو دښځې په نسب بيانو لوسره يواځي دومره وويل چې دفلان بنت فلان تميميه پر دمه دفلان بن فلان زرد همونه دي ، نو دا کافي نه دى ترڅو چې هغه دبنی تميميو يې خاصې قبيلې او پښې ته منسوبه نه کړي ځکه چې نسبت بايد داسې وي چې په هغه کې دانسان شناخت وشي او ظاهره ده چې ديوي لويه قبيلې طرف ته په نسبت کولو سره شناخت نه حاصلېږي لکه قبيله دبنو تميم طرف ته چې څوک منسوب کړاى شي ولې کيدای شي چې دبنو تميم قبيلې ډيرې ښځې داسې وي چې دهغوئ نوم او دپلار نوم سره يووي نو دبنو تميم يو خاص ښاخ ته منسوبول ضروري دى .

فائده: دخلکو ترمنځ دتعارف او امتياز کولو لپاره الله تعالى خلک په مختلفو خاندانونو او قبيلو تقسيم کړي دي لکه چې فرمايې: (وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا) قبيلې شپړدي :شعب، قبيله، فضيله، عماره، بطن، او فخذ، ترټولو زيات عموم په شعب کې وې بيا په ترتيب سره عموم ختميرى راځي چې په فخذ کې ترټولو زيات خصوص وي له دې وجهي ويل شوي دي چې شعب قبائل لره جامع دى او قبيله فضائل لره جامع ده او فضيله عمارت لره او عماره بطون لره او بطن فخذ و نولره جامع دى . (اشراف الهداية)

(۱۰) امام ابو حنيفه رحمته الله عليه فرمايې چې که چا ددر و غو دگواهي اقرار وکړ نو دداسې خلکو زه پر سر عام تشهير کوم چې دادر و غو دگواهي ادا کولو اقرار کوي ، امام صاحب رحمته الله عليه فرمايې چې شاهد الزور (ددر و غو گواهي ادا کوونکى) دي وهل کيږي نه ځکه مقصود انزجار دى هغه په تشهير سره حاصلېږي ، صاحبين رحمهم الله فرمايې چې شاهد الزور موږ هو او قيد کوو يې تردې چې توبه وکړي ځکه د عمر رضي الله عنه په باره کې مروى دى چې ده رضي الله عنه شاهد الزور څلويښت درى وواهه او مخ يې ورتور کړ او په کليو يې وگرځاوه او قيد يې کړ ، دامام صاحب رحمته الله عليه دليل دادى چې معروف عادل قاضى قاضى شريح د شاهد الزور يواځي تشهير کاوه قاضى شريح د حضرت على رضي الله عنه او حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې قاضى وو په هغه زمانه کې ډير تعداد صحابه کرام موجود وو و ظاهره ده چې پر صحابه کرامو به ندي د قاضى شريح دغه عمل مخفى نه وو بيا هم هغوئ د هغه پر دغه عمل باندي خاموش و نو دا دهغوئ له طرفه د هغه پر دغه عمل باندي اجماع شمار له کيږي نو ځکه ويل کيږي چې د شاهد الزور پر تشهير اونه وهلو باندي د صحابه کرامو رضى الله عنهم اجمعين اجماع ده .

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول مفتى به دى لصفى الذر المختار: ومن ظهرا انه شهيد زور بان اقر على نفسه ولم يبدع سهوا او غلطا ، عزربا بالتشهير و عليه الفتوى (الذر المختار: ۳/ ۳۳۰) وقال العلامة ابن نجيم رحمته الله عليه: قوله ومن اقرانه شهيد زور ايشهر ولا يعزب الي ان قال وفي السراجية الفتوى على قوله (البحر الرائق: ۴/ ۱۲۵) وقال الشيخ عبد الحكيم الشهد رحمته الله عليه: والذي يظهر للعبد الضعيف بعد النظر في المطولات والمعتبرات لاهل الفتوى ان يقال ان الاكتفاء بالتشهير جائز وليجوز

بحرام كما يقول به ابو حنيفة رحمته الله وايضا الزيادة على الشهير ليست بحرام ولا يوجب كما يقول به الصاحبان رحمهما الله
التعزير وتقديره مقرر في الراجح الى رأي القاضي كما هو التحقيق كذا الى معين الحكام والتمكلة على صحيح المسلم (هامش الهدية: ۳۰)
(۱۷۱)

باب الرجوع عن الشهادة

دباب درجوع عن الشهادة په بيان کې دی

باب الرجوع عن الشهادة د کتاب الشهادات د یو باب په درجه کې دی څکه رجوع عن الشهادة دا حکم
شهادت لاندې مندرج دی څکه یې له کتاب الشهادات وروسته باب الرجوع عن الشهادة ذکر کړی دی.
درجوع عن الشهادة معنی داده چې گواه مخکې گواهي ورکړي بیا له خپلې گواهي څخه وگرځي.
درجوع عن الشهادة لپاره رکن د شهادت قول: رجعت، معاشدت به یا شهدت بزور فیما شهدت به، دی
اودهنه لپاره شرط دادی چې د قاضی په دربار کې درجوع اعلان وکړي، اودهنه حکم دادی چې رجوع
کوونکي لره په هر حال کې تعزیروي که قاضی دهنه دگواهي مطابق حکم کړی وي او که یې نه وي کړی البته
که مشهود به مال وو او دگواه دگواهي اود قاضی د فیصلې وروسته گواه رجوع کړې وي او مشهود به یې
بلا عوض رائل کړی وي نویا به پر گواه باندي له تعزیر سره ضمان هم وي.

(۱) لا یصح الرجوع عنها اذ عذ قاضي (۲) لان زجعا قبل حکمه لم یقض (۳) زبغده لم یقض (۴) وضمننا تلقاء للشهر وعلينا اقبض المدعي
المال ذبنا وغبنا (۵) لان زجع اخذها ضمن التصف (۶) والغيرة لئن بقي لایمن زجع فان شهد ذلك وزجع واحد لم یضمن وان زجع
آخر ضمننا التصف

توجه: صحیح نه دی گرځیدل له گواهي څخه، مگر د قاضی په وړاندې بیا که دواړه گواهان وگرځیدل د قاضی
د حکم مخکې نو قاضی دې حکم نه کوي اوله هغه وروسته (یعنې که د قاضی له حکم وروسته
وگرځیدل) نو حکم نه ماتېږي او دواړه ضامنان گرځي دهنه کوم چې دوی تلف کړی دی مشهود علیه چې کله
مدعي قبض کړی و و دین وي که عین او که وگرځیدل دواړه یو نود نصف ضامن کیږي او اعتبار هغه لره دی
چې پاتی شي نه دهنه چې وگرځي بیا که درو کسانو گواهي ورکړه او یوله گواهي څخه وگرځید نو نه ضامن
کیږي او که بل هم وگرځید نو دواړه نصف ضامنان گرځي.

تشریح: (۱) دگواهانو له گواهي څخه وگرځیدل صحیح نه دی مگر دا چې دحاکم په موجود کې چې رجوع وکړي
څکه چې رجوع عن الشهادة دگواهي فسخ کول دی نو په کومه موقع پوري چې گواهي مختصه ده په هغه
پوري فسخ هم مختصه کیږي ظاهره خبره ده چې گواهي د قاضی په مجلس پوري خاصه ده نو فسخ دگواهي
د قاضی په مجلس پوري خاصه ده.

(۲) که گواهانو گواهي ورکړه مگر قاضی تراوسه ددوی دگواهي مطابق حکم نه وو جاري کړی چې
گواهانو له خپلې گواهي څخه رجوع وکړه مثلاً ویې ویل: رجعتنا عما شهدنا به، نو دهنوی گواهي ساقطېږي

حاکم دهغوئ پر گواهي باندې حکم نه شي کولای ولی دهغوئ په کلام کې تناقض دی اوقاضی دمتناقض کلام مطابق حکم نه کوي، پر رجوع کوونکیو باندې هیڅ تاوان نه لازمیږي ځکه هغوئ په خپلې گواهي سره نه مدعي اونه مدعی علیه ته کوم تاوان رسولی دی.

(۳) قوله وبعده لم یبض ای لوررج الشاهدان بعد حکم القاضی لم یبض حکم الاوّل، یعنی که قاضی دگواهانو دگواهي مطابق حکم وکړییا گواهان دخپلې گواهي څخه وگرځیدل نودقاضی حکم نه منسوخ کیږي ولی دهغوئ آخری کلام پر رښتینوالي باندې په دلالت کولو کې داوّل په شان دی په داسې حال کې چې اوّل ته دقاضی دحکم داتصال په وجه ترجیح حاصله وه لهدا آخر کلام یې له اوّل نه معارض کیږي او گواهانو چې په خپله گواهي سره څه تلف کړي دي دهغه ضمان پردوئ باندې واجب دی ولی رجوع عن الشهادة دگواهانو له طرفه تعدی اعتراف دی نو پردوئ باندې ضمان لازم دی.

(۴) که دوو گواهانو دمال گواهي ورکړه او حاکم دهغوئ دگواهي مطابق حکم وکړ او مدعی هغه قبض کړ که دین (سره اوسپن) وي او که عین (کپړه وغیره) وي یا گواهانو دخپلې گواهي څخه دحاکم په موجودگی کې رجوع وکړه نو گواهان دمشهود علیه لپاره دمال مشهود په ضامن کیږي ولی تعدی په ډول مستبب کیدل موجب ضمان دی، او مدعی پر مدعا به باندې قبضه کول شرط دی ددې لپاره چې تر قبض کیدو مخکې تلف کول نه متحقق کیږي نو ځکه تر قبض مخکې گواهان ضامن کیږي هم نه.

(۵) که له دوو گواهانو څخه یوه رجوع وکړه نو هغه دنصف مال ضامن گرځي، په دې باره کې اصل دادی چې له گواهانو څخه کوم یو چې پر گواهي باندې ثابت قدم پاتی وي دهغه پاتی کیدل معتبر دی او کوم یو چې وگرځید هغه وگرځیدل نه دی معتبر او دلته یو گواه باقی دی چې دهغه دشهادت په وجه نصف حق هم باقی دی ځکه ددواړو څخه دهر یوه په گواهي سره نصف حجت قائمیږي نو دیو په پخپله گواهي باندې پاتیدل پر نصف مشهود په باندې حجت هم باقی پاتیږي نو پر کوم نصف چې حجت باقی پاتی نه شود هغه ضمان پر رجوع کوونکي باندې راځي که څه هم ابتداءً دبعض علت په وجه حکم نه ثابتیږي مگر بقاءً ثابتیدای شي.

(۶) څرنگه چې اصل دادی چې دگواهي دنصاب څخه دهغو گواهانو شمار معتبر یږي کوم چې له گواهي څخه وگرځیدلي نه وي وگرځیدونکي نه شمارل کیږي که درو گواهانو دمال گواهي ادا کړه بیا دقاضی دحکم وروسته یوه گواه رجوع وکړه نو هغه نه معتبر یږي ځکه پر هغه باندې هیڅ ضمان نشته ولی له هغه بغیر هم دومره گواهان پاتی دی چې دهغوپه گواهي سره پوره حق ثابتیږي البته که له باقی دوو څخه هم یوه رجوع وکړه نو پر رجوع کوونکي باندې دنصف مال تاوان لازمیږي ولی دیو گواه دباقي کیدو په وجه نصف حق پاتیږي ځکه نو پر رجوع کوونکي باندې یواځې دنصف حق ضمانت راځي.

(۷) ورن شهید جل و امر اتان فرجعت امره اضمن الزبع (۸) ورن شهید جل و غرض نسوة فرجعت ثمن لهرضمن فان رجعت اخری ضمن زبعمه (۱۰) فان زعفران الفرم بالاسداس (۱۱) ورن شهید جلان غلبه او غلبه خا بکا ح بقدر مهر مبلطوا ز جعالم بضمنا (۱۲) ورن اذ علیه ضمانها.

توجه: اوکه گواهي ورکړي یو سړی د دوی بنځې بیا یوه څخه وگرځیده نو درېع ضامنه کیږي او که د دوی بنځې وگرځیدي نو دواړي د نصف ضامنې کیږي او که گواهي ورکړي یو سړی اولس بنځې بیا اته بنځې وگرځیدي نو نه ضامنې کیږي او که یوه بله وگرځیده نو وگرځیدونکې ټولې درېع ضامنې کیږي او که ټولې وگرځیدي نو تاوان اسداسا کیږي او که دوو سړو گواهي ورکړه پر یوه سړي یا پر یوه څخه باندې د نکاح په اندازه دهغي دمهر مثل اودواړه وگرځیدل نو نه ضامن کیږي او که یې له مهر مثل څخه د زیات گواهي ورکړه نو دواړه د زیات ضامن کیږي.

تشریح: (۷) که یوه سړي دوو بنځو د مال گواهي ورکړه بیا یوې بنځې رجوع وکړه نو هغه درېع حق ضامنه گرځي ځکه دیوه سړي او یوې بنځې د باقی پاتې کیدو په وجه درې حصی باقی پاتې شوې او دیوې څلورمې برخې د تلف کیدو په وجه رجوع کوونکی دیوې څلورمې ضامن کیږي.

(۸) او که دوو بنځو رجوع وکړه نو دواړې د نصف حق ضامنې گرځي ځکه دیوه سړي د باقی کیدو په وجه نصف حق پاتې شونو لهدا دواړې بنځې د نصف حق ضامنې گرځي.

(۹) که یوه سړي لسو بنځو د مال گواهي ورکړه بیا د قاضی د حکم وروسته اتو بنځو له گواهي څخه رجوع وکړه نو پر هغوی باندې ضمان نشته ځکه له گواهي څخه تراوسه لا د وروسته قدر باقی دی (یعنې یو سړی د دوی بنځې) چې دهغو په گواهي سره کل حق ثابتیږي او مخکې دا خبره تیره شوه چې اعتبار د باقی پاتې خلکو دی رجوع کوونکو لره اعتبار نشته بیا که له باقی دوو بنځو څخه یوې بلې هم رجوع وکړه نو پر ټولو رجوع کوونکیو باندې ربع حق واجبیږي ولی د سړي باقی کیدو په وجه نصف حق باقی دی دیوې بنځې په گواهي سره ربع حق باقی پاتې دی په دې ډول درې حصی حق باقی دی یواځې دیوې ربع رجوع کوونکې بنځې ضامنې دي.

(۱۰) که په مذکور صورت کې سړی او ټولې بنځې له گواهي څخه رجوع وکړي نو دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په زود پر سړي باندې د کل مال شپږمه حصه واجبیږي او پر بنځو باندې باقی پنځه حصی واجبیږي ولی هرې دوی بنځې دیوه سړي قائم مقام دی نو دیوه سړي لسو بنځو گواهي د لسو نارینه وو گواهي شمارل کیږي بیا چې کله ټولو رجوع وکړه نو پر یوه سړي باندې د ټول مال شپږمه حصه واجبیږي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ قول راجح دی لعل الله الشیخ عبدالحکیم الشهدی رحمۃ اللہ علیہ: اعلم ان ظاهر المحيط هو اختیار قولهما وکذا یظهر من بعض التفریعات لکن الراجح عند الاکثر قول الامام ومشی علی قوله فی المجلة (هامش الهدایة: ۳/ ۱۷۴) وقال العلامة الحصکي رحمۃ اللہ علیہ: عندهما علیه نصف وعليهن نصف علی الازل (ای علی قول الامام) المعول (المنتقى: ۳۰۱/۳)

(۱۱) که دوو گواهانو پر یوه څخه باندې په عوض دمهر مثل یا کم یا زیات سره د نکاح گواهي ورکړه بیا د قاضی د حکم وروسته دواړو گواهانو له خپله گواهي څخه رجوع وکړه نو پر هغوی باندې هیڅ ضمان نشته ولی گواهانو په خپله گواهي سره د زوجینو هیڅ شی تلف کړی نه دی ځکه چې په وخت د اتلاف منافع د بضع متقومي نه وي نو د اتلاف په وجه پر متلف باندې ضمان هم نه راځي ولی تضمین د مماثلت مقتضی دی په داسې حال کې چې د بضع او مال ترمنځ هیڅ مماثلت نشته، همدارنگه که گواهانو پر یوه سړي باندې دا گواهي ورکړه چې هغه له فلانې بنځې سره دهغي دمهر مثل په عوض نکاح کړي ده بیا د قاضی د حکم وروسته

ګواهانور جوړ وکړه نو پر هغوی باندې هيڅ ضمان نشته ولی په وخت د دخول په ملک کې بضع متقومه کيږي نو دا اتلاف په عوض شو او اتلاف په عوض د عدم اتلاف په شان دی.

(۱۲) که ګواهانو تر مهر مثل د زيات عوض دنکاح کولو ګواهي ورکړه بيا د قاضي حکم وروسته دواړو له خپلې ګواهي څخه رجوع وکړه نو تر مهر مثل د زيات مقدار ضمانت کيږي ولی زائد مقدار د خاوند حق دی چې هغوی بلا عوض تلف کړي ځکه هغوی ضمانت ګرځي.

(۱۳) ولزم بضعنا فی البيع الا ما نقص من قيمة المبيع (۱۳) ولی الطلاق قبل الزطی ضمان نصف المهر (۱۵) ولم بضعنا الو بضعنا الوطی (۱۶) ولی العین ضمان القيمة (۱۷) ولی القصاص ضمان الذیة ولم یقتضا (۱۸) وان زوج شهراً الفروع ضمنوا (۱۹) لا شهراً الا اصل بلم تشهد الفروع علی شهادتها (۲۰) أو شهدناهم وغلطنا (۲۱) ولورجع الأصول والفروع ضمن الفروع فقط (۲۲) ولا یلغى الی قول الفروع کذب الأصول أو غلطوا (۲۳) وضمن الفروع الی الزوج (۲۴) وشهدوا الذی یبین والزنا لا شهود الا بحسن والشروط

توجه: او ضمان کيږي نه په بيع کې مګر په هغه کې چې کم وي د بيع تر قيمت او په طلاق قبل الوطی کې ضمان کيږي د نصف مهر او ضمان کيږي نه که چیرته تروطی وروسته وواو په عتق کې ضمان کيږي د قيمت او په قصاص کې د ديت ضمان کيږي او له هغوی څخه قصاص نه اخیستل کيږي او که رجوع وکړه فرع ګواهانو ضمان کيږي نه اصل ګواهان په دې خبره سره چې موږ هغوی ګواهان نه دي ګرځولي پر خپله ګواهي باندې ياد اچې ګواهان مو ګرځولي دي مګر موږ غلط شوي يو، او که رجوع وکړه اصول او فروع دواړو نویواخي فروع ضمان کيږي او التفات نه کيږي د فروع دې قول ته چې اصول دروغ وي ليکي دي يا هغوی غلط کړي ده او ضمان کيږي تر ټکيه کوونکي په رجوع سره او د قسم اوزنا ګواهان نه د احصان او شرط ګواهان

تشریح: (۱۳) که دوو ګواهانو د يو شي دهغه د مثل قيمت ياد زيات قيمت د خرڅيدو ګواهي ورکړه بيا دواړو رجوع وکړه نو ضمانت کيږي نه ځکه دعوض موجودیدو په وجه معنی دا اتلاف نه شمارل کيږي، البته که دواړو تر مثل قيمت نه په کم عوض د خرڅيدو ګواهي ورکړه نو تر مثل عوض چې څومره کم دی دهغه مقدار د بائع لپاره ضمانت کيږي ولی ګواهانو د بائع د ملک د اجزء بلا عوض تلف کړ.

(۱۴) قوله ولی الطلاق قبل الوطی ضمان نصف المهر الی لو شهدا علی رجل انه طلق امراته قبل الدخول ثم رجعا ضمان نصف المهر، يعنی که دوو کسانو پر يوه سړي باندې دا ګواهي ورکړه چې هغه خپلې بڼې ته تر دخول مخکې طلاق ورکړ بيا دواړو له خپلې ګواهي څخه رجوع وکړه نو د نصف مهر ضمانت ګرځي ځکه هغوی پخپله ګواهي پر خاوند باندې يو قریب السقوط مال (نصف مهر) لازم کړ او نصف مهر قریب السقوط ځکه دی چې دا امکان وو چې بڼه مړته ده (العیاذ بالله) کيږي يار خپل ځان باندې د زوج زوی ته قدرت ورکوي نو کله مهر ساقطیږي

(۱۵) او که چا ګواهانو پر چا باندې له دخول وروسته ګواهي ورکړه چې هغه خپلې بڼې ته طلاق ورکړی دی بيا دواړو له خپلې ګواهي څخه رجوع وکړه نو پر ګواهانو باندې هيڅ ضمان نه راځي ځکه

مهر پر خاوند باندې د دخول په وجه لازم شوی دی باقی دبضع په وخت دخروج له ملکه هیڅ قیمت نشته کما مر نور پر متلف باندې هیڅ شی نه لازمیږي .

(۱۶) قوله وفي العلق ضمنا القصة ای لو شهد اعلی انه عتق عبده ثم رجعا ضمنا القيمة ، یعنی که دو گواهانو پر یو چا باندې دا گواهي ورکړه چې هغه خپل مریي آزاد کړ چې هغه آزاد شویاد و او د دخپلې گواهي څخه رجوع وکړه نو دواړه دهغه مریي د قیمت ضامنان کیږي ولی هغوی مالیه د مریي بلا عوض تلف کړ .

(۱۷) قوله وفي القصاص ضمنا الدية ای لو شهد ابغصاص علی رجل ثم رجعا بعد اخذ القصاص منه ضمنا الدية ، یعنی که دوو گواهانو پر یو چا باندې د قصاص گواهي ورکړه مثلاً گواهي یې ورکړه چې زید بکر لره عمداً قتل کړی دی چې زید قصاصاً قتل شواوس گواهانوله خپلې گواهي څخه رجوع وکړه نو گواهان دزید د وارثانو لپاره د دیت ضامنان کیږي ولی مالی دیت د شبیه باوجود و اجبیږي البته له گواهانو څخه قصاص نه اخیستل کیږي ولی هغوی دقتل مباشرت نه دی کړی او نه یې پر چا باندې دقتل لپاره جبر کړی دی که څه هم په یوه اعتبار سره گواهان قاتل دي چې سبب دقتل دي خو څرنگه دقتل صدور له هغوی څخه نه دی شوی نو دهغوی په قاتل کیدو کې شبهه پیدا شوه او د شبیه په وجه حد و د ساقطیږي .

(۱۸) که فروع گواهانوله خپلې گواهي څخه رجوع وکړه نو ضامنان کیږي مثلاً اصل گواهانو پر خپله گواهي باندې نور خلک گواهان کړل هغوی دخپلو اصلو گواهانو پر گواهي باندې گواهي ورکړه بیا فروع گواهان له خپلې گواهي څخه وگرځیدل نو کوم څه چې هغوی پخپله گواهي سره تلف کړ دهغه ضامن کیږي ځکه دقاضي په محکمه کې شهادت له هغوی څخه صادر شوی دی نو دتلف کیدو نسبت هغوی ته کیږي .

(۱۹) قوله لا لشهود الاصل ای لا یضمن شهود الاصل ، یعنی که دفروع گواهانو پر گواهي باندې له حکم جاري کیدو وروسته اصل گواهانو رجوع وکړه ویې ویل موږ فروع گواهان پر خپله گواهي باندې گواهان کړي نه دي نو پر اصل گواهانو باندې ضمان نشته ځکه هغوی له خپل سبب کیدو (یعنې دگواه وگرځیدو) څخه انکار وکړ او څرنگه چې له اول خبر سره دقاضي قضاء متصله شوې ده له دي امله ددوهم خبر (چې محتمل صدق او کذب) دی په وجه دقاضي حکم هم نه باطلیږي .

(۲۰) قوله لا اوشهدناهم وغلطای لا یضمن شهود الاصل بقولهم اشهدناهم وغلطنا ، یعنی که اصل گواهانو وویل چې موږ فروع گواهان گواهان کړي وومگر له موږ څخه غلطی شوي ده ، نویا چې دفروع گواهانو په گواهي سره څه تلف شوي دي دخیښور رحمهما الله په نزداصل گواهان دهغه نه ضامن کیږي ځکه قاضي دفروع گواهانو دگواهي مشاهده کړي بیایې فیصله کړي ده داصولودشهادت خو هغه مشاهده نه ده کړي نو داصولوله خپلې گواهي څخه رجوع کول داتلاف سبب هم نه گرځي ځکه نو پر هغوی باندې ضمان نه راځي .

فائده: دامام محمد رحمه الله علیه په نزد په مذکور صورتونو کې اصل گواهان ضامنان نه گرځي ځکه فروع گواهانو داصولودگواهي نقل کړی دی نو داداسي دی لکه اصل گواهان چې خپله دقاضي محکمي ته حاضر شوي او گواهي یې ادا کړي وي او بیایې رجوع کړي وي او په داسي کولو سره پراصولو باندې ضمان و اجبیږي .

فائده: د صاحب هدايه رحمته الله عليه له طرز تخنجه دامام محمد رحمته الله عليه قول راجح معلوم يږي ولي صاحب هدايه دامام محمد رحمته الله عليه قول مؤخر كړي دى ومن عادة صاحب الهداية تأخير ما هو الراجح عنده وقال الشيخ عبد الحكيم الشهيد رحمته الله عليه : والراجح هو قول محمد رحمته الله عليه وهو المختار كما اقتصر عليه القدوري وأشار إليه في المسقى وقال ابن الهمام في الفتح ان صاحب الهداية آخر قول محمد ومن عادته تأخير ما هو الراجح عنده والله اعلم بالصواب (هامش الهداية: ۱۷۵/۳)

(۲۱) او كه اصول او فروع ټولو گواهانو رجوع وكړه نو په داسې صورت كې د شخینور رحمه الله په نزد ضامن يواځي پر فروع گواهانو باندې راځي ولي د قاضی په محكمه كې گواهي له هغوی څخه صادره شوې ده نو د تلف كيدو نسبت هغوی ته كيږي كه څه هم اصل گواهان سبب د تلف دي مگر قاعده داده چې چيرته مباشر او متسبب سره جمع شي نو ضامن پر مباشر باندې راځي .

فائده: دامام محمد رحمته الله عليه په نزد مدعى عليه ته اختيار دى كه غواړي نواصل گواهان دي ضامنان وگرځوي او كه غواړي چې فروع گواهان ضامنان كړي ولي د قاضی قضاء پر فروع گواهانو باندې په دې ډول واقع شوې ده چې شخینور رحمه الله ذكر كړي ده او د اصولو پر شهادت باندې په دې ډول واقع شوې ده چې امام محمد رحمته الله عليه ذكر كړي ده نو ځكه مدعى عليه ته اختيار دى په دواړو كې چې كومه ډله خوښه وي هغه دي ضامنان كړي .

(۲۲) شهود الفرع (دهغوی دگواهي مطابق د قاضی د حكم له جاري كيدونه پس) وويل : شهود الاصل دروغ وييلي دي يادا چې شهود الاصل غلط شوي دي نو دهغوی دي خبري ته التفات نه كيږي ځكه د قاضی چې كوم حكم نافذ شوى دى هغه اوس ددوی په دې خبره سره نه ماتيږي اونه پر هغوی باندې ضمان واجب دى ولي هغوی له خپلې گواهي څخه رجوع نه ده كړي .

(۲۳) كه د گواهانو تركيه كوونكو او تعديل كوونكو له خپل تعديل څخه رجوع وكړه مثلاً ويې ويل چې هغه گواهان چې موږ د شهادت اهل گڼلي وو هغوی اهل د شهادت نه دي بلكې مريان دي . كوم نقصان چې د مدعى عليه شوى دى دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد رجوع كوونكي دهغه ضامنان دي ولي دهغوی د تعديل په وجه د گواهانو گواهي د قاضی د حكم قابله شوي ده ځكه قاضی د گواهي مطابق بلاكيزه عمل نه كوي نو تركيه د شهود د علة العلة په معنى شونو د رجوع كولو په صورت كې تركيه كوونكي ضامنان گرځي .

(۲۴) د قسم اوزنا ثابتونكي گواهان ضامنان گرځي دا حصان او شرط ثابتونكي گواهان ضامنان نه گرځي يعنې كه دوو گواهانو د گواهي وركړي وه چې فلان سړي د اقسام خوړلى دى چې كه زه مسجد ته داخل شوم نو زما مریي آزاد دى له دغودو و علاوه نورو دوو گواهانو د گواهي وركړه چې داسې مسجد ته داخل شوي دا څلور واړه گواهان له گواهي څخه رجوع وكړه نو كومو گواهانو چې د قسم خوړلو گواهي وركړي ده پر هغوی ضمان راځي او كومو چې د شرط د پوره كيدو گواهي وركړي ده پر هغوی ضمان نه راځي ولي دا آزادي سبب همد اقسام دى او د تلف كيدو نسبت دهغو گواهانو طرف ته كيږي كومو چې سبب ثابت كړى دى نه د شرط محض د ثابتونكو په طرف .

همدارنگه که څلورو کسانو د یو چادزنا کولو گواهي ورکړه او دوو گواهانو د هغه سړي دمحصن (محسن هغه بالغ آزاد مسلمان دی چې په صحیح نکاح سره یې وطی کړي وي) کیدو گواهي ورکړه بیا د هغه سړي د سنگساریدو وروسته ټولو گواهانو له گواهي څخه رجوع وکړه نو په دغه صورت کې د زنا پر گواهي ورکوونکو باندې ضمان راځي او دمحصن پر گواهي ورکوونکو باندې ضمان نه راځي ځکه حکم د سبب طرف ته مضافیږي او دلته سبب زناده بخلاف احصان چې هغه شرط دی موجب درج نه دی.

کتاب الزکالة

دا کتاب دوکالت په بیان کې دی

وکالت لغه په معنی د تفویض او سپارلو سره دی او وکیل فعلیل وزن دی په معنی دمفعول یعنی مفوض الیه، د فقهاؤ په اصطلاح وکالت دادی چې یو څوک په یوه معلومه معامله کې بل څوک دخپل ځان قائم مقام کړي، بل څوک چې خپل قائم مقام ګرځوي هغه ته موکل او قائم مقام ته وکیل او امر مفوض (یعني هغه کار) ته موکل به ویل کیږي.

دوکالت او شهادت ترمنځ مناسبت دادی چې په دواړو کې پر غیر باندي ولایت علی سبیل الاعانت راځي یعنی د دواړو په ذریعه دنورو مرسته او کومک کیږي اودنورو حقوق ساتل کیږي بیا په شهادت کې خالص تعاضد (تینګښت) دی او په وکالت کې له تعاضد سره کله کله تعاضد هم وي گواکي وکالت په نسبت وشهادت ته مرکب دی او مرکب له مفرد وروسته ذکر کیږي ځکه نومصنف رحمته الله علیه وکالت له شهادت وروسته ذکر کړی دی.

(۱) صحیح الفوکیل (۲) زهوا إقامة الغير مقاصد نفی فی التصرف بمن یتلکله اذا کان الوکیل بمن یتفعل العقد ولو ضیاً او عبداً مخجوزاً (۳) کُل من تعین به بنفیه (۴) زوال الغرض مؤدی الحقیقی بزضاء الغرض لأن یتکون الغرض کل مریضاً او غایباً إمداً السفر او مریداً السفر او مخزناً (۵) یا یفانهاؤ استیفاءها الابی خذو قودان غاب الغوکل.

ترجمه: صحیح دی وکیل ټاکل او هغه قائم مقام ګرځول د بل چادې دخپل ځان په تصرفاتو کې له هغه چا څخه چې مالک د تصرف وي په داسی حال کې چې وکیل په عقل پوهیږي که څه هم ماشوم وي یا محجور مریض وي په هر هغه معامله کې چې موکیل هغه خپله هم کولای شي او دخصوصت لپاره په حقوقو کې دخصم په رضامندی سره مګر دا که موکل ناروغ و یا غائب وودموده سفره په اندازه سره یایی دسفر اراده کړي وي یا په پرده پټه ښځه وه، د حقوقو دادا کولو یا وصول کولو لپاره مګر په حد او قصاص کې که موکل غائب و.

تشریح: (۱) یو څوک خپل وکیل ګرځول جائز دی ولی الله تعالی د اصحاب کھف په حکایت کولو سره فرمایي: (فابتغوا أخذکم یزیدکم هذه إلى المدينة) د اصحاب کھف خپل یو ملګری ښار ته لیږدول دوکالت په طریقه وو، همدارنگه له صحیح روایت څخه ثابت ده چې نبی کریم صلی الله علیه و آله حکیم بن حزام رضی الله عنه د قرباني لپاره د پساوخیستلو وکیل مقرر کړی وو، او کله انسان خپله دیو کار له ترسره کولو څخه عاجز کیږي نو د وکیل مقررولو ته ضرورت پېښیږي ځکه نو څوک وکیل ټاکل جائز دی.

(۲) مصنف رحمۃ اللہ علیہ دو کالت شرعی تعریف دا ډول کړی دی چې وکالت دې ته وایي چې د کوم تصرف چې انسان خپله مالک وي په هغه کې دخپل طرف څخه د تصرف کولو لپاره یو بل څوک دخان قائم مقام کړي په دې شرط چې کوم څوک چې وکیل کوي هغه به معاملات په ښه انداز سره پیژني که څه هم هغه ماشوم وي یا داسې مریي وي چې مولی د تجارت وغیره اجازت نه وي ورکړی ولی ماشوم او محجور مریي هر یو د تصرف اهلیت لري لیکن حقوق د عقیده د ماشوم او مریي په موکل پورې تعلق لري خپله په ماشوم او مریي پورې به تعلق نه لري ځکه که چیرته په هغوی پورې حقوق معلق شي نو د ماشوم او مریي د مولی نقصان دی.

(۳) قوله بکل ما یعقده بنفسه الخ ای صح التوکیل بکل ما یعقده بنفسه الخ، ضابطه داده چې انسان کوم عقد بذات خود کولای شي دهغه عقد لپاره بل څوک هم وکیل مقررولای شي ځکه انسان کله خپله دیو کار د مباشرت څخه عاجز کیږي مثلاً د کوم عقد چې دهغه ضرورت دی دی په هغه پوهیږي نه یا د ډیرو مصروفیتونو په وجه فرصت نه لري یا د ډیر مال درلودلو په وجه خپل ټول کارونه خپله نه شي سمبالولای نو هغه د وکیل مقرریدو ته ضرورت لري ځکه نو بل څوک وکیل مقررول جائز دی.

(۴) قوله وبالخصومة فی الحقوق برضاء الخصم ای صح التوکیل بالخصومة فی الحقوق برضاء الخصم الخ، یعنې په ټولو حقوقو کې وکالت بالخصومة (د صحیح دعوی کولو او صریح جواب ورکولو لپاره) جائز دی، دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په نزد د خصم در ضامندی بغیر څوک وکیل بالخصومة (د جواب ورکولو وکیل) ټاکل جائز نه دی مگر داکه موکل ناروغ و ویا تر دریو ورځو د زیاتې مودې مسافت غائب و ویا یې د سفر کولو تیاری کړی و ویا موکله په پرده پټه ښځه وه نو د دغو عذرونو په صورت کې په اتفاق وکیل بالخصومة مقررول جائز دی، د صاحبینو رحمهما الله په نزد بیله عذره هم د خصم در ضامندی بغیر وکیل بالخصومة جائز دی.

مگر د اختلاف په نفس جواز کې نه دی ولی پر نفس جواز باندې دائمه و اتفاق دی بلکې دا اختلاف په لزوم کې دی یعنې دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په نزد د اتوکیل لازم نه دی بلکې د خصم په رد کیدو سره ردیږي اوله ردولو وروسته که وکیل په محکمه کې خصومت وړاندې کوي نو پر خصم باندې په محکمه کې حاضریدل اوجواب ورکول نه لازم ږی اود صاحبینو رحمهما الله په نزد پر خصم باندې محکمې ته حاضریدل اوجواب ورکول لازم دی.

د صاحبینو رحمهما الله دلیل دادی چې وکیل مقررول خالص په خپل حق کې تصرف دی او په خپل حق کې د تصرف کولو لپاره د بل چار ضامندی ضروري نه ده، دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ دلیل دادی چې وکیل بالخصومة مقررول خالص په خپل حق کې تصرف نه دی ولی پر مدعی علیه باندې د مدعي جواب ورکول د مدعی حق دی پر مدعی علیه باندې واجب دی، نو وکیل بالخصومة مقررول خالص په خپل حق کې تصرف نه بلکې د مدعي په حق کې هم تصرف دی ځکه نو د مدعی رضامندی ضروري ده، او که دا و منو چې وکیل مقررول خالص پخپل حق کې تصرف دی نو هم پخپل خالص حق کې د بل چار ضامندی بغیر هغه تصرف کول صحیح دی چې دهغه ضرر نه وي دلته داسې نه ده ولی د خصومتونو په سلسله کې دخلکو حالات مختلف دي

چې ځينی ډير چالاک او ځينی بيا ډير غبی وي نو دغير له وکالت سره چې نفع يا نقصان متعلق دی دهغه درضا مندي بغير جائز کيږي نه .

قائده: دصاحبينو رحمهما الله قول مفتی به دی لمالی الذر المختار: وجواز به بلارضا و به قالت الثلاثة و عليه فتوى ابي الليث وغيره واختاره العنابي و صححه في النهاية و المختار للفتوى تفويضة للحاكم (الذر المختار على هامش رد المحتار: ۳/ ۳۳۶) وقال الشيخ خالدة الاناسي رحمه الله: قال في الزهري قالت الائمة الثلاثة و عليه فتوى ابي الليث و اختاره العنابي و صححه في النهاية فلا يتوقف على رضى غيره كالتركيل بقاضى الدينون و عليه منست المجلة (شرح المجلة: ۵۱۲/۳)

قائده: په عدالت کې دخپلې دعوى دثابتولو لپاره يادمدعى دغلطې دعوى دمدافعت کولو لپاره څوک وکيل مقررول يا ديو چاو کيل مقرر کيدل شرعاً جائز دی، موکل که نروي که بنسخته، او که فريق مخالف راضى وي که ناراض، به هر حال دشريعت له طرفه اجازه ده، چې يو څوک دوکالت په ډول داکا ترسره کړي .

البته ديو دروغجن مدعي حمايت کول يا ديو ظالم طرف څخه مدافعت کول دهغه په خاطر دروغ ويل او هغه ته له نورو څخه دعدالت په ذريعه مال لوټول ډاډيره سخته گناه ده داسي خلک بايد چې دالله تعالى د عذاب څخه ويريږي، دوکالت داسي پيشه چې په هغه کې دظالم په حمايت پرمظلوم باندې مزید ظلم کيږي داملمونه پيشه ده پردغسى کار باندې اجرت اخيستل هم حرام دی لکه په کتاب الاجاره کې په تفصيل سره دامستله بيان شوې ده، داسي خلک بايد فکروکړي چې ددوئ داغوره ژبه، به ترکومه کاروي، قال الله تعالى: (هَاتِمٌ فَلَوْلَا جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لَفَنَ بَخَالٌ اللَّهُ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ غَيْرُ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا) سورة النساء آية ۱۰۹ (يعني اوړئ تاسی چې جگړه کوئ تاسی دهغوئ له طرفه په دنيا وي ژوند کې بيا به څوک جگړه کوي دهغه په بدله کې له الله تعالى سره دقيامت په ورځ يا څوک به وي دهغه کار ساز، مطلب يې دادی چې په دنيا کې خوتاسی دهغوئ له طرفه مدافعت کوئ نو لږ فکروکړئ دقيامت په ورځ چې کله دالله تعالى په دربار کې حاضر يدل وي، په دې ورځ کې به څوک دچا دطرفه جواب ورکوي، ځکه نودواړولره يعنې ددروغودعوى کونکي اوددروغودمقدمی چلوونکي ته پکار دی چې دخپل انجام په هکله فکروکړي . (جدید معاملات کی شرعی احکام: ۶۱/۲)

(۵) لوله وبايفانها واستيفالها الاى حذوف دای و صخ الترکيل بايلاء الحقوق و استيفالها الخ، يعنې دټولو حقوقو دادا کولو او دټولو حقوقو دوصولو لپاره هم وکيل مقررول جائز دی ولی خپله انسان ته دايفاء حقوق او استيفاء حقوق مباشرت جائز دی نوبل څوک هم په دې باره کې وکيل مقررول جائز دی. مگر دحدودو اوقصاص حاصلو لپاره وکيل مقررول جائز نه دی (مثلاً موکل خپله غائب دی او وکيل له قاتل څخه قصاص اخيستل غواړي نو دا جائز نه دی) ځکه حدود اوقصاص په شېهاتوسره ساقطېږي نو په محکمه کې دموکل دنه حاضر يدو په صورت کې دقاتل دمعا ف کيدو وشېه موجوده ده يعنې داممکنه ده چې که چيرته موکل خپله په عدالت کې موجود وای نو قاتل به يې بري کړی وای .

(۶) (الغفور في إيمان يفيغ الزكيل إلى نفسه كالبيع والإجازة والصلح عن أفراد تتعلّق بالزكيل إن لم يكن مخمورًا واختليم المبيع وفيه قبض الفنى والزوج عن الاستحقاق والخصومة في الغيب (ع) والملک يثبت للفرد كل ابتداء اختي لا يعقّب قريب الزكيل بشرأله

(۸) او زېما بېضيفه الي الفز كل كالنكاح و الخلع و الصلح عن دم غنبد و عن النكاح يتغلق بالفز كل فلا يطالب و كيله بالمهر و كيلها بتسليمها (۹) و الفز شريعتي منع الفز كل عن الفز و ان دفع اليه منع و لا يطالب به الا كيل ثانيا.

توجه: او په حقوقو کې چې منسوبوي يې و كيل خپل ځان ته لکه بيع او اجاره او صلح عن اقرار متعلق كيږي په و كيل پوري که چيرته هغه مجبور نه و و لکه مبيع سپارل او دهغي قبض كول او دهغي ثمن قبض كول او رجوع كول په وخت داستحقاق کې او خصوصت كول دمبيع په عيب کې او ملک ابتداً ثابتيږي دم وکل لپاره تردې چې نه آزاد يږي دوکيل قريب دهغه په اخيستلو سره او په هغو حقوقو کې چې منسوبوي يې دم وکل په طرف لکه نکاح او خلع او صلح له دم عمد او صلح عن انکار متعلق كيږي په م وکل پوري بيا مطالبه نه كيږي دسړي له وکيل څخه دمهر او دښځي له وکيل څخه په تسليمولو دهغي او مشتري حق لري چې منع کړي م وکل له ثمنو څخه او که يې ورکړي هغه ته نو صحيح دی او دهغو مطالبه نه کوله كيږي له وکيل څخه دوباره.

تفريغ: (۶) کوم معاملات چې وکيلان يې کوي پر دوه قسمه دي: **فصل ۱** - هغه چې وکيل يې خپل ځان ته منسوبوي لکه اخيستل خرڅول او اجاره او د مدعي د حق د اقرار په کولو سره صلح ورسره کول نو دغو معاملاتو حقوق په وکيل پوري اړه لري په م وکل پوري هيڅ تعلق نه لري په دې شرط چې وکيل داسي مريي نه وي يا نابالغ ماشوم نه وي چې د معاملاتو د طی کولو اجازه نه وي ورکوله شي بيا که وکيل يو شی خرڅ کړي نو وکيل به مبيع سپاري او دی به ثمن وصول کوي او که يې يوشی واخيست نو هم دی به مبيع قبض کوي او که مبيع يو بل مستحق پيدا شو نو وکيل به له بائع څخه دهغه قيمت واپس اخلي او دمبيع دعيب په صورت کې به له وکيل سره جنجال كيږي، مصنف رحمه الله د شرط ولگاوه چې وکيل به مجبور مريي او مجبور ماشوم نه وي دا يې ځکه لگولی دی چې که چيرته وکيل مجبور مريي يا مجبور ماشوم و نو د دمو کور عقد حقوق به نه مريي او ماشوم سره متعلق نه وي بلکې دهغوئ په م وکل پوري به معلق كيږي ځکه مجبور د قصور اهليت په وجه د ذمه داري التزام نه شي کولای نو که د عقد حقوق له هغوئ سره متعلق کړای شي نو په دې دهغوئ سره د عقد کوونکي ضرر دی.

(۷) او دمبيع مالک له ابتدا څخه م وکل گرځي وکيل مالک نه گرځي همدا وجه ده چې که چيرته وکيل دم وکل لپاره خپل يو مريي قريب واخيست نو هغه پر وکيل باندې نه آزاد يږي ولی وکيل دمبيع مالک نه دی بلکې له ابتدا څخه يې م وکل مالک دی، او که په ابتدا کې وکيل مالک کيدای وروسته يې م وکل مالک گرځيدای نو په داسي صورت کې که چيرته وکيل خپل يو قريب اخيستی وای نو هغه دده له طرفه آزاديدی ځکه دا شرعي حکم دی چې څوک دخپل دی رحم محرم مالک شي هغه آزاد يږي.

فصل ۲ - لوله و لېما بېضيفه الي الم وکل كالنكاح الخ ای الحقوق فی العقد الذي يبيعه الي الم وکل كالنكاح الخ يعنې دوهم قسم معاملات چې وکيل يې دخپل م وکل طرف ته منسوبوي لکه نکاح، خلع، صلح عن دم العمد، نو دغه حقوق په م وکل پوري معلق كيږي نه په وکيل پوري ځکه په دغو معاملاتو کې وکيل سفير محض دی لکه په عقد نکاح کې چې يو سړی د خاوند وکيل وي نو دمهر مطالبه له وکيل څخه بلکې له م وکل (خاوند) څخه كيږي او که دښځي وکيل و نو دښځي تسليمول پر وکيل نه لازميږي بلکې پخپله پر ښځه باندې ځان تسليمول لازميږي.

(۹) که وکیل یوشی خرڅ کړ او له مشتري څخه دشمن مطالبه دوکیل پرځای موکل وکړه نو مشتري له موکل څخه ثمن مگرځولای شي ځکه د عقد حقوق په عاقدینې وکیل پوري معلق دي او موکل له عقد څخه اجنبي دی ځکه نو موکل له مشتري څخه دشمن مطالبه نه شي کولای او که مشتري ثمن موکل ته ورکړي نو داهم جائز دی او وکیل دوباره له مشتري څخه دشمن مطالبې حق نه لري ولی ثمن دموکل حق دی چې هغه ته ورسیدی لهدا د مشتري ذمه بري کېږي.

باب الؤ كالة بالبيع والشراء

د ابا ب د خرڅولو او اخیستلو دوکالت په بیان کې دی

دوکالت په باب کې تر ټولو کثیر الوقوع او تر ټولو زیات محتاج الیه شی وکالت د خرڅولو او اخیستلو دی ځکه نومسلف رضی اللہ تعالیٰ عنہ تر ټولو مخکې دوکالت بالبيع والشراء احکام ذکر کړي دي، بیایې په بیع او شراء کې دشراء احکام ځکه لومړی ذکر کړي دي چې په شراء سره دبیع دملک اثبات راځي او په بیع سره دبیع دملک ازاله راځي او ازاله تر اثبات وروسته وي نویې احکام هم د مثبت د لومړي او د منحل د اوروسته ذکر کړي دي.

(۱) امره بشرأء ثوب هزوي أو فرس أو بقل ضح سقى ثمأولا (۲) ویشراء غیلو ذار ضح ان سقى ثمأولا (۳) ویشراء ثوب أو ذابو لزان سقى ثمأولا (۴) ویشراء طعام یفغ علی البرز ذقیقه (۵) و لئو کيل الزد بالقب ما ذام المبیع فی یدیه فلو سلفه الی الامر لا یزده الا بانیه

توجه: که یې حکم وکړ وکیل ته دهراتي کېږي داخیستلو یادآس یا دخچرنو صحیح دی ثمن یې تعین کړي وي او که یې نه وي تعین کړي، او که یې حکم وکړ دمریې یا سرای نویاکه یې ثمن تعین کړي وي صحیح دی او که نه نویانه صحیح کېږي، او که یې حکم کړی وودکېږي یا حیوان داخیستلو نونه صحیح کېږي که څه ثمن تعین شوي وي، او که یې حکم وکړ دطعام اخیستلو نودامحمول کېږي پرغنمو باندي اودهغو پراوړو باندي او وکیل ته جائز دی ردول یې په عیب سره ترڅو چې مبیع دهغه په قبضه کې وي او که یې تسلیم کړه امرته نویار نه شي کولای مگرد هغه په حکم سره.

تشریح: (۱) که موکل وکیل دهراتي کېږي (هراتي کېږه هغه کېږه ده چې دهرات ښار ته منسوبیږي، هرات دافغانستان په لویديځ کې لرغونی ولایت دی چې دحضرت عثمان رضی اللہ عنہ په زمانه کې فتح شوی دی) په اخیستلو یادآس یا دخچر درانیو لولپاره وکیل وگرځاوه نو داتوکیل صحیح دی ځکه دموکل به دجنس معلومولو وروسته زیات جهالت نه پاتېږي او معمولی جهالت په باب دوکالت کې پاک نه لری ځکه دوکالت بناء له بل څخه دمد داخیستلو په وجه پرتوسع دی، بیاداعام دی چې موکل دمذکورو شیانو قیمت وربندولی وي او که یې نه وي وربندولی ولی دموکل به دجنس په معلومولو سره قیمت هم عادة معلومیږي.

(۲) قوله و بشرأء عبد او دار صخ الی لوامره بشرأء عبد او دار صخ الخ، یعنی که موکل یوسری دمریې یا دسرای داخیستلو وکیل مقرر کړ نو دصحت دوکالت لپاره ضروري دی چې دهغه شي دقیمت مقداریان وکړي ځکه

د مریې اوسرای د قیمت په بیانولو سره معلومیږي چې کومه نوع دی نو څکه یې قیمت ښودل ضروري دی او که یې قیمت نه و بیان کړی نو بیا د جنس جهالت په وجه دا وکالت صحیح نه دی.

(۳) لوله و بشراء لوب او دالة لالغ، یعنې که موکل د کپړي یا یو حیوان لپاره څوک وکیل مقرر کړي او خالص دومره یې ورته وویل چې زما لپاره کپړه یا حیوان واخله، نور یې د کپړي هیڅ تفصیل ورته بیان نه کړ چې هراتي یا لاهوري، او نه یې د حیوان په باره کپړه ورته وویل چې خریا غویی به وي نو دا ډول وکیل صحیح نه دی که څه هم موکل د قیمت بیان کړی وي ځکه دلته د کپړي او حیوان د جنس په نامعلومیتیا سره د جهالت فاحشه په وجه دا وکالت صحیح نه دی.

(۴) لوله و بشراء، طعام یقع علی البرودقیقه ای لومړه بشراء، طعام یقع علی البرودقیقه، یعنې که موکل وکیل ته خالص دومره وویل چې ماته طعام واخله نوله دي څخه استحسانا غنم یا د غنمو اوږه مرادیږي یا وکیل له غنمو او یا اوږه پرته د بل شي اخیستلو اختیار نه لري د قیاس تقاضا خورده چې دا وکالت پر هر هغه شي باندي محمول وي چې د غذا په ډول خوړل کیږي ځکه لفظ د طعام پر هر هغه شي باندي صادقیږي چې خوړل کیږي نو دا وکالت پر هر مطعم باندي واقع کیږي، وجه داستحسان داده چې لفظ د طعام چې کله له بیع او شرا سره یوځای وویل شي نو په عرف کې له هغه څخه غنم او اوږه مرادیږي او عرف په نسبت و قیاس ته زیات قوي او راجح دی نو د عرف په اعتبار سره له طعام نه غنم او دهغو اوږه مرادیږي.

فائدة: علامه ابن الهمام رحمته الله لیکلي دي چې له طعام نه د بیع او شرا پر موقع په عرف کې له طعام څخه غنم او دهغو اوږه مرادیدل یواځي د کوفه، دخلکو عرف دی ځکه داهل کوفه په نزد غنم او دهغو اوږو د بازار نوم، سوق طعام وو، که نه له هغه نه علاوه د نورو خلکو په عرف کې پر هر مطعم باندي د طعام لفظ صادقیږي او د شرا، بالطعام وکالت پر هر ډول طعام باندي واقع کیږي زموږ په عرف کې هم طعام هر هغه شي ته ویل کیږي چې بالفعل د غذا په ډول دخوراک لائق وي او پر همدې باندي فتوی ده. (اشرف الهدایه: ۱۰/۲۳۷)

(۵) که وکیل یوشی واخیست او هغه یې قبض کړ یا په مبیع کې په یوه عیب خبر شو نو تر څو پوري چې مبیع د وکیل په لاس کې وي تر هغه پوري د عیب په وجه مبیع واپس کیدای شي ځکه د عیب په وجه ردول د عقد له حقوقو څخه دی او د عقد حقوق په کیل پوري معلق دي لهدا عیب په وجه دریدلو حق هم وکیل لره شته، او که وکیل مبیع موکل ته حواله کړه نو بیا د موکل د اجازي بغیر نه واپس کیږي ځکه د مبیع په حواله کولو سره د وکالت حکم پای ته رسیږي او کله چې د وکالت حکم پای ته رسیږي نو وکالت هم ختمیږي او وکیل د غسې پردی بیګانه سړي شو نو ځکه د موکل له اجازي بغیر د مبیع د واپس کولو اختیار نه لري.

(۱) (و خشی الفیج الفیج دلقه من ماله) (ع) فلو هلك فی یده قبل خسه من مال الفوکل ولتم یسقط الفیج (۸) وان هلك بغضبه فلو کالتیج

(۹) لغیر مفارقه الوکیل فی الضرب والسلم دون الفوکل (۱۰) ولو زکله بشراء عشر فار طال نعم یدزم فاشتری عشرین بطلا یدزم بمقتناغ

مبلغه عشره یدزم ثم الفوکل منه عشره فأضرب دزهم

توجه: او وکیل د مبیع دگرځولو حق لري دهغو شونو لپاره چې ده ورکړي دي له خپل مال څخه بیا که چیرنه هلاک شو د هغه په لاس کې تر ګرځولو مخکي نو هلاک شو د موکل له مال څخه او نه ساقطیږي شمن، او که

هلاک شو تر څو لوړ وروسته نود هغه حکم د مبيع په شان دی او اعتبار ورکول کیږي دو کیل جدائی ته په بیع صرف او سلم کې نه دموکل جدائی لره، او که یې وکیل کې دلس رطل غوښي اخیستلو په یوه درهم سره بیا هغه واخلسته شل رطله په یوه درهم په دي ډول چې لس رطله خرڅیدله په یوه درهم نولاز میږي موکل لره له هغې څخه لس رطله په نصف درهم کې.

تشریح: (٦) قوله وحس المبيع لمن الخ ای وللوکیل جس المبيع لمن الخ یعنی که وکیل بالشراء (هغه چې دیوښي داخیستلو لپاره وکیل ګرځیدلی وي) بائع ته ثمن له خپل مال څخه ورکړي او مبيع یې قبض کې نو وکیل لره جائز دی چې دشمن لپاره موکل ته رجوع وکړي ولی دموکل له طرفه دلالة وکیل ته ددي خبري اجازه وي چې هغه د مبيع ثمن له خپله طرفه ورکولای شي ځکه چې د عقد ټول حقوق په وکیل پوري معلق دي نو دشمن مطالبه هم له وکیل څخه کیږي او موکل ته ددي علم شته بیا یې هم وکیل ته ثمن نه دي ورکړي نو ګواکي موکل په دي راضي دی چې وکیل دي له خپل مال څخه ثمن ادا کړي او دموکل په دي باندي راضي کیدل ګویاد موکل له طرفه دا اجازه ده چې ثمن له خپل مال څخه ادا کولای شي.

(٧) که په مذکور صورت کې مخکي تر حبس (یعنې دموکل له مطالبې وروسته وکیل دشمن په وجه مبيع له خپل خان سره نه وه ګرځولې) مبيع هلاک شو نو دامبيع دموکل له مال څخه هلاک شمار له کیږي نه د وکیل له مال څخه او ثمن دموکل له ذمي څخه نه ساقطیږي ځکه د وکیل قبض حکم دموکل قبض دی نو ګواکي دموکل له لاسه هلاک شوې ده په دي کې د وکیل حق رجوع نه ساقطیږي.

(٨) او که وکیل مبيع له خپل خان سره و ګرځوله بیا هغه د وکیل په قبضه کې هلاک شو نو دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد ضمان رهن په شان مضمون کیږي یعنی د مبيع له قیمت او ثمن نه چې هریو کمې پیسې وي هغه لازم میږي مثلاً وکیل له بائع څخه مبيع په پنځلس روپۍ ثمن اخیستی وه او د هلاکې شوې مبيع قیمت لس روپۍ لس دي نو په قیمت سره مضمون کیږي یعنی دموکل پر ذمه د وکیل لپاره پنځلس روپۍ واجب دي او دموکل لپاره پروکیل باندي د مبيع تاوان لس روپۍ واجب دي نو له ثمن څخه چې د تاوان لس روپۍ کات کړي وکیل به له موکل څخه پنځه روپۍ واپس اخلي او که ثمن لس روپۍ وي او د مبيع قیمت پنځلس روپۍ وي نو مبيع په ثمن سره مضمونه کیږي یعنی پروکیل باندي لس روپۍ تاوان راځي نو څرنگه چې د وکیل پر موکل باندي د یع لس روپۍ واجب دي او دموکل پروکیل باندي د تاوان لس روپۍ واجب دي نو یو بل ته دي رجوع نه کوي بس سره خلاص شول.

دامام محمد رحمته الله علیه په نزد ضمان مبيع په شان مضمون کیږي یعنی لکه څرنگه چې مبيع که چیرته دبائع په لاس کې هلاک شي نو د مشتري له ذمي څخه دهغې ثمن ساقطیږي د مبيع قیمت که تر هغه زیات وي او که کم وي، همدارنگه د وکیل په قبضه کې د مبيع د هلاکت په صورت کې دموکل له ذمي څخه ثمن ساقطیږي خواه که د مبيع قیمت تر ثمن کم وي او که زیات وي همد اقول دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه هم دی، دامام ابو یوسف رحمته الله علیه دلیل دادی چې دشمن په وجه مبيع ګرځول له

رهن سره مشابهت لري ځكه نو دامبيع دضمان رهن په شان مضمونه كيږي. دطرينور جميعها الله دليل دادي چې وكييل په منزله دبائع دی او موكل په منزله دمشترې دی ځكه له وكييل څخه هلاک شوې بيع دضمان بيع په شان مضمونه كيږي.

فائده: دامام محمد رحمته الله عليه قول راجع دی لاملال الشيخ عبدالحکيم الشهيد رحمته الله عليه: الراجع الماخوذ به هو قول أبي حنيفة رحمته الله عليه وبه قال الامام محمد الشيباني رحمته الله عليه قال لي شرح المجلة الاتمسي: انه ما قاله الامام محمد هو قول أبي حنيفة رحمته الله عليه وعليه المتن وبه احدث المجلة (هامش الهداية: ۱۸۲/۳)

(۹) ددعقد صرف اولسم لپاره وكييل مقررول جائز دی ځكه داداسي عقود دي چې موكل يې خپله كولای شي او دا خبره مخکې تيره شوه چې هر هغه عقد چې موكل يې خپله كولای شي دهغه لپاره بل څوک وكييل كولای شي. او په مذکورو عقودونو کې دعاقدينو په مجلس عقد کې عوضين قبض كول ضروري دی که چيرته وكييل او هغه بل عاقدد عوضينوترقبض کولو مخکې يو بل سره جدا شول نو عقد باطلېږي ولي دعوضينوترقبض کولو مخکې دعاقدينو جدائی راغله چې هغه عقد باطلوي، او که موكل مخکې ترقبض له مجلس عقد څخه ولاړی نو هغه لره اعتبار نشته بيع نه باطلېږي ځکه موكل عاقدنه دی اوقبض کول دعاقد ضروري دی هغه وكييل دی.

(۱۰) که يو چا بل څوک ديوه درهم په عوض دلسور طلو (رطل خلور ديرش تولې يوه نيمه ماشه وزن دی) غوښي اخيستلو لپاره وكييل کړي مگر وكييل ديوه درهم په عوض شل رطله داسي غوښه واخيسته چې ديوه درهم په عوض لس رطله خرڅيدله نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد پر موكل باندې په دي کې د نصف درهم په عوض لس رطله غوښه اخيستل لازمېږي ځکه موكل دلسور طلو اخيستلو امر کړی و او دموكل له طرفه ترلسور طلو په زيات سره وكييل مامور نه دی نو ترلسور طلو زيات پر موكل نه دي بلکې پرو کييل باندې لازمېږي

دصاحبينور جميعها الله په نزد پر موكل باندې ديوه درهم په عوض کې شل رطله غوښه لازمېږي ځکه موكل وكييل ته ديوه درهم دمصرفولو امر کړی و وخالص خيال يې دا وو چې ديوه درهم په عوض لس رطله غوښه كيږي اوس چې وكييل شل رطله پري اخيستی ده نو موكل ته يې زياته فائده ورسوله نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه ده ټوله پرموكل باندې لازمېږي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجع دی لاملال الشيخ عبدالحکيم الشهيد رحمته الله عليه: المختار عدم مناجح الحنفية قول الامام وعليه منى أصحاب المتن والشرح والفتاوى وبه احدث المجلة (هامش الهداية: ۱۸۲/۳)

(۱۱) اولو کله بشراء شي بعه لايشتره لنفسه (۱۲) فلوا اشتراه بغير التقو داو بخلاف ماسني له من النفس رفع للو کيل (۱۳) وان كان بغير عبه فالشراء للو کيل الا ان ينوي للموکل او يشتره به (۱۴) وان قال اشتريت للامير وقال الامر لعسک فالقول للامير وان دفع اليه النفس فللمامور

توجه: او که يې وكييل کړي ديو معلوم شي داخيستلو لپاره نو هغه دي نه اخلي دخپل خان لپاره بيا که يې واخيست هغه دغير نقد په عوض يا خلاف له هغه ثمن چې ده ورته معلومې کړې وي نو داخرید واقع کيږي د وكييل لپاره او که دغير معين شي داخيستلو وكييل ووييهم داخرید وكييل لپاره کيږي مگر دا که يې نيت کړي

وودموکل لپاره يايې واخيست دده په مال سره او که يې وويل چې ما اخيستی دی دموکل لپاره اوموکل وويل چې تادخپل ځان لپاره اخيستی دی نو قول دموکل معتبرېږي او که يې ورکړې وي شمن وکيل ته نوياقول دوکيل معتبرېږي .

تشریح: (۱۱) که موکل يو څوک ديو معلوم شي داخيستلو لپاره وکيل مقرر کړي نو دوکيل لپاره جائزه نه دی چې هغه معلوم شي دخپل ځان لپاره واخلي ځکه موکل پروکيل باندې اعتماد کړی دی نو که چيرته يې وکيل دخپل ځان لپاره اخلي نو په دې کې بيا موکل ته دوکه ورکول دی چې دانا جائزه ده. همدارنگه وکيل چې کله دمعلوم شي داخيستلو په باره کې وکالت قبول کړ ددې خبرې التزام يې وکړ چې که دمعلوم شي خريد ماو کړ نو هغه به دموکل لپاره وي نو ځکه به وکيل دخپل ځان لپاره دخريد تصور نه کوي .

(۱۲) او که چيرته وکيل دموکل له طرفه معلوم کړای شوی شي واخيست او په قيمت کې يې پيسې نه بلکې سامان ورکړ يا هغه قيمت چې موکل ورته بنودلی وو چې په دومره يې واخله وکيل دهغه برخلاف په زيات قيمت سره واخيست نو په دغودواړو صورتونو کې داسی دوکيل لپاره کيږي ځکه وکيل دموکل مخالفت کړی دی اود مخالفت په ضمن کې وکيل له وکالت څخه معزول کيږي نو د عقد نفاذ خپله پروکيل باندې کيږي نه پرموکل باندې .

(۱۳) او که يې ديو غير معلوم شي لپاره وکيل کړی ووي يا هغه يوشی واخيست داسی هم دوکيل لپاره کيږي ځکه اصل دادی چې هر څوک دخپل ځان لپاره عمل کوي ، البته که وکيل دموکل لپاره داخيستلو نيت کړی وونوداسی دموکل لپاره کيږي ځکه په دغه صورت کې وکيل دخپل ځان لپاره هم داخيستلو اجازه لري اودموکل لپاره داخيستلو هم نو ځکه نوداخيستلو په وخت کې چې يې دچا نيت کړی وي شی دهغه کيږي همدارنگه که وکيل په هغه قيمت اخيستی ووکوم چې موکل ورکړی وي هم داسی دموکل لپاره کيږي ځکه دموکل په مال سره دخپل ځان لپاره شی رانيول حرام دی ولی په دې صورت کې دموکل ددراهمو غصب کول لازميږي چې داکار حرام دی نو ځکه په دغه صورت کې داسی دوکيل نه بلکې دموکل لپاره کيږي .

(۱۴) او که وکيل مریې واخيست او ويې ويل چې مادغه مریې دموکل لپاره اخيستی دی اوموکل وويل چې نه بلکې دادي دخپل ځان لپاره اخيستی دی نو که موکل وکيل ته نقدي پيسې روپۍ نه وې ورکړې نو په داسي صورت کې دموکل قول معتبرېږي ځکه وکيل ديو داسي خبرې په باب خبر ورکوي چې از سر نوېب دی مالک نه دی ځکه هر شوی مریې دانشاء عقد محل نه دی اود وکيل غرض دشمن په باره کې رجوع کول دی چې موکل دهغه څخه منکر دی او قول دمنکر معتبرېږي او که موکل نقدي روپۍ ورکړي وي نوياقول دوکيل معتبرېږي ځکه په دې صورت کې هغه امين دی اود امانت له ذمه واري څخه ځان ايستل غواړي نو دده قول معتبر دی .

فائده: په دغه مسئله کې اته (۸) صورتونه دي ، ځکه وکيل به ياد معلوم مریې په اخيستلو مامور دي ياد غير معلوم بيا هر يو صورت له دوه حاله څخه خالي نه دی يابه يې شمن نقدي ورکړي وي يانه ، بيا به دغه څلور صورتونه له دوه حاله څخه خالي نه وي يابه مریې ژوندی وي په هغه وخت کې چې وکيل داخيستلو

خبر ورکوي او بيا به مړ شوی وي، په دغو ټولو صورتونو کې که شمن نقد ووي يا قول دوکيل معتبرېږي او که شمن نقد نه وونو بيا به ورته وگورو که وکيل دانشاء عقد مالک نه وومثلا مری می شوی وونو بيا دمواکل معتبرېږي او که وکيل دانشاء عقد مالک وونود صاحبینو رحمهما الله په نزد دوکيل قول معتبرېږي اودامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد که دتهمت ځای نه ووييادوکيل قول معتبرېږي که نه دمواکل قول معتبر دی.

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لعمال الشیخ عبدالحکیم الشیخ رحمته الله علیه: واقصر علی قول الامام اکبر المتون وماله اليه اصحاب الشروح وفيه الاحتياط لان الخلاف فی موضع التهمة فقط. (هامش الهدایة: ۱۸۳/۳)

(۱۵) وان قال يعني هذا الفلاني فباعته ثم انكر الامير اخذ فلان (۱۶) الا ان يقول لم آمره به الا ان ينسلمه المغشري اليه (۱۷) وان امره بشراء غندين عيين ولم ينسلمهما فاشترى له اخذهما ضاح (۱۸) ويشترى انهما بالقبض قيمتهما سواء فاشترى اخذهما بغيره ان اقل من ولا يكون الا (۱۹) الا ان يشترى الباقي بما بقي قبل الخصومة (۲۰) ويشترى اخذها بغيره له عليه فاشترى من غيره ولو غير عب نقد على المأمور

توجه: او که يې وويل چې خرڅ کړه دغه پرماباندي دفلان لپاره بيا هغه پري خرڅ کړ بيا امرانکار وکړ نو وادي خلي فلان، مگر دا چې ووايي فلان چې مانه ووا امرکړی هغه په دي سره مگر دا که تسليم کړی وومشري هغه ته او که يې هغه ته حکم کړی ووددو معلومو مريانو په اخيستلو او شمن يې معلومې کړې نه وي بيا وکيل له هغو دواړو څخه يو واخيست نو صحيح دی او که يې حکم ورته کړی ووددو اوړپه زړه وړی. داخيستلو اود هغو دواړو قيمت سره برابر وويي هغه واخيست له دواړو څخه يو يې په پنځه سوه ياتره هغه په کم باندې نو صحيح دی او تر پنځه سوه په زيات نه دی صحيح مگر دا که يې واخيست باقي دمابقي په عوض تر خصوصت مخکي او که يې امرو رته وکړ ديو خاص شي داخيستلو د هغه دين په عوض چې دمواکل پري وکيل باندې دی بيا هغه واخيست نو صحيح دی او که غير معلوم وونو خريد پرماباندي نافذ کيږي.

تشریح: (۱۵) که يو چا بل ته وويل چې دامری دفلان مثلاً زید لپاره پرماباندي خرڅ کړه هغه پري خرڅ کړ بيا اخیستونکي انکار وکړ ويې ويل چې ماته زید داخيستلو امر نه وو کړی په داسی حال کې چې زید راغی ويې ويل چې ماته ته امر کړی وونوزید به دغه مری اخلی ځکه داخیستونکي داخبره چې دزید لپاره يې پرماباندي خرڅ کړه داددي خبري اقرار دی چې زید زه وکيل گرځولی يم بيا اوس انکار کول لغوه کيږي ولی ديو شي اقرار د هغه دانکار لاحق په وجه نه باطليږي بيا د هغه دانکار څرنگه چې له سابق اقرار سره متناقض دی ځکه نو هغه دې انکار ته غوږ نه نيول کيږي.

(۱۶) البته که زید وويل چې ما هغه ته داخيستلو حکم نه وو کړی نو اوس زید دغه مری نه شي اخیستلی بلکې دمشري لپاره کيږي ځکه زید د هغه اقرار وکالت رد کړ او اقرار له هغو شيانو څخه دی چې په ردیدو سره ردیږي نو دغه خريد پرمشري باندې نافذیږي، څو که خپر ته اخیستونکي مری زید ته حواله کړ او زید واخيست نو بيا مری دزید مملوک گرځي ځکه دزید په ردیدو سره خود اخیستونکي اقرار دشو مگر زید ته دمري په ورکولو سره ددوئ ترمنځ بيع بالتعاطی (بيع تعاطی دابولي چې عاقدین د عقیدع په وخت په ژبه سره ایجاب یا قبول ونه کړي بلکې له ایجاب او قبول بغير مشري دمبيع قيمت بائع ته ورکړي او بيا

مشتري ته مبيع ورکړي يعنې لاس په لاس راکړه ورکړه ترسره شي په داسي بيع کې په خوله سره دڅو ويلو ضرورت نشته) نوی عقد وشو نو دامری دزید کېږي.

(۱۷) که یو چا بل سړی ددوو معلومو مریانو اخیستلو لپاره وکیل وگرځاوه او موکل د مریانو قیمت نه و معلوم کړی بیا وکیل له هغو دوو څخه یو اخیست نو که یې د مریې تریقیمت په کم یا د قیمت مطابق پایه لږ زیادت سره اخیستی و نو دا خرید صحیح دی ځکه دموکیل له طرفه توکیل مطلق وږیو متعینو ثمنو پورې مقید نه و نو دا درې واره صورتونه یې صحیح دي نو په غبن فاحش سره یې اخیستل په اجماع نه ده صحیح ځکه توکیل بالشراء دغبن فاحش احتمال نه لري.

(۱۸) قوله وبشراهما بالقب الخ ای لوا مرشراء عینین مغبین بالق، او که ددوو مریانو په یوزرو پې، داخیستلو لپاره وکیل کړی و او ددو وارو قیمت برابر و بیا وکیل له دواړو څخه یو په نصف قیمت یعنې پنځه سوه یا تر هغه په کم و اخیست نو هم دا خرید صحیح دی موکل به دامری اخلې او که یې تر پنځه سوه په زیان قیمت اخیستی و وکه دا زیادت کم و او او که زیات و نو دا صحیح نه دی یعنې پر موکل باندي لازم نه دی ولی موکل ددواړو په مقابل کې یوزر درهم ورته بیان کړي و او ددواړو قیمت برابر دی نو زرو پې ددواړو ترمنځ نصفانصاف تقسیمېږي نو ګواکي موکل د هریو مریې په پنځه سوه داخیستلو حکم کړی و نو د وکیل یو مریې د پنځه سوه په عوض اخیستل دموکل د حکم مطابق دی نو دا صحیح دی او په هغه صورت کې چې تر پنځه سوه یې زیات و اخلي دموکل د حکم د مخالفت په وجه صحیح نه دی.

(۱۹) البته که چیرته دموکل تر خصوصت مخکې وکیل دوهم مریې هم د باقی قیمت په عوض و اخیست نو بیا دا خرید صحیح کېږي ځکه دموکل غرض یعنې ددواړو مریانو په زرو پې اخیستل حاصل شو.

(۲۰) قوله وبشراء هذا بدین له علیه الخ ای لوا مر رجل بشراء هذا العبد بدین له علیه الخ یعنې که دیو چا پر چا باندي پور باندي وویي او قرض غوښتونکي مقروض ته وویل چې د قرض په عوض کې دا معلوم مریې زما لپاره واخلم او مقروض د حکم مطابق هغه مریې و اخیست نو دا خرید جائز دی او دامری چې یې په خوا اخیستی دی هغومرې پر آمر باندي لازمیږي بیا که چیرته دغه مریې د مقروض په لاس کې مړ شونو دامری دموکل له مال څخه شمارل کېږي نه د مامور له مال نه، او که قرض غوښتونکي مقروض ته د غیر معلوم مریې داخیستلو وویل وکیل یو مریې و اخیست نو دا خرید پر مقروض مامور باندي نافذ کېږي نه پر آمر باندي آن که چیرته دامری هلاک شونو نقصان د مامور کېږي نه د آمر، دا دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه مسلک دی د صاحبینو رحمهما الله په نزد په دواړو صورتونو کې خرید پر آمر باندي نافذ کېږي. دا اختلاف متشاده چې د خرید لپاره وکیل مقروض ته چیرته د قرض طرفته مضاف کړای شي او بائع یا مبيع متعین و نو دا دامام صاحب رحمته الله علیه داصحیح دی او که متعین نه و نو صحیح نه دی او د صاحبینو رحمهما الله په نزد په دواړو صورتونو کې صحیح دی.

نافذ: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجع دی لافال الشیخ المغنی غلام قادر النعمانی: القول الرابع هو قول الامام کمالی یعنی علی دی بصیرة لکن العرف يقتضي ترجیح قولهما رحمهما الله. (القول الرابع: ۱۵۶/۴)

(۲۱) زبشراء امه بالف دفع الیه ناشري فقال اشترى بها بنفس مائة قال المأمون بالف قال قل لالمأمون (۲۲) وان لم يده دفع للامر (۲۳) وبشراء هذا لم ينسب فكذا قال المأمون اشترى به بالف وصدقه بانه قال الامر بنفسه تحالفا

توجه: اوکه یې امر وکړ دمنځي اخیستلو په هغو زرو روپو چې هغه ته یې ورکړي دي بیا هغه منځه واخیسته اوس موکل وویل چې تادا منځه په پنځه سوه اخیستی ده او مامور وویل په زر مې اخیستی ده نو قول د مامور معتبر یږي او که یې زرو روپۍ نه وي ورکړي نو د آمر کېږي او که یې امر وکړ د خاص شي داخیستو او شمن یې معلومې نه کړي بیا مامور وویل چې ما اخیستی دی په زر روپۍ او دده تصدیق دده بائع وکړ او امر وویل چې په پنځه سوه دي اخیستی دی نو دواړه دي قسم وکړي.

تشریح: (۲۱) قوله وبشراء امه بالف دفع الیه الخ، ای لو وکله بشراء امه بالف دفع الیه الخ، یعنی که یو چا څوک په زر روپۍ دمنځي اخیستلو وکيل وگرځاوه او موکل زر روپۍ وکيل ته ورکړي وکيل هم منځه واخیسته خو چې کله یې موکل ته ورکوله نو هغه وویل چې دا خودي په پنځه سوه روپۍ اخیستې ده او وکيل وویل چې نه بلکې په زر روپۍ مې اخیستی ده نو که چیرته دمنځي مالیت او قیمت هم یو زر روپۍ وونود وکيل قول له قسم سره معتبر یږي ځکه په دي صورت کې وکيل امین دی غواړي چې د امانت له عهدې څخه ځان ویاړي اوله عهدۀ امانت څخه په وتلو کې د امین قول معتبر یږي نو دلته هم د امین قول معتبر یږي.

(۲۲) او که په مذکور صورت کې موکل زر روپۍ نه وې ورکړې او وکيل منځه اخیستې وه بیا د دواړو سره جنجال شونې په دغه وخت کې دموکل قول معتبر یږي، مصنف رحمه الله دغه صورت مطلق ذکر کړی دی او حال دا چې په دي کې څه تفصیل شته هغه دا چې که چیرته منځه د پنځه سوه قیمت وه نو دموکل قول معتبر یږي ولی وکيل دموکل مخالفت کړی دی او که دمنځې قیمت زر روپۍ وونود دواړه به قسم خوري اوله تر قسم وروسته به عقد فسخ کېږي او منځه به دوکيل کېږي ولی وکيل او موکل په منزله دبائع او مشتري دي او دبائع او مشتري که په شتمنو کې اختلاف سره راغی نو په هغه وخت کې حکم دادی چې دواړه به قسم اخلي او عقد به فسخ کېږي مبيع مامور ته سپارله کېږي، دلته هم حکم دادی چې دواړه به قسم واخلې اوله قسم اخیستلو وروسته به عقد فسخ کېږي.

(۲۳) قوله وبشراء هذا ولم یس لمّا الخ ای لو امره بشراء هذا العبد ولم یس لمّا الخ یعنی که چایو څوک د معلوم شي داخیستلو لپاره وکيل وگرځاوه او آمر شمن ورمعلومې نه کړې بیا د دواړو سره اختلاف شو مامور وویل چې مباداشی په زر روپۍ اخیستی دی بائع هم د مامور تصدیق وکړ او امر بیا وایې چې نه بلکې تابه پنځه سوه اخیستی دی نو دواړه دي قسم واخلې ځکه دواړو د شمن په مقدار کې اختلاف کړی دی اوله دواړو سره گواهان نشته او دا اختلاف فی الشمن موجب تحالف دی نو دواړه دي قسم و خوري له قسم اخیستلو وروسته مبيع پر مامور باندې لازم یږي.

(۲۴) وبشراء نفس الامر من منده بالف دفع لقال لسنده اشترى به فباعه علی هذا غفر و لا یله لسنده (۲۵) وان قال اشترى به فباعه للعشری زالف لسنده و علی المشتري ألف و نله

توجیه: اوکه یې امرکړی وودنفس موکل په اخیستلو دهغه له مولی څخه په زرروپۍ او هغه زرروپۍ یې ورکړي وي بیا وکیل دهغه مولی ته وویل چې زه دی اخلم خاص دهغه دخپل ځان لپاره بیا مالک پري خرڅ کړم دهغه شرط باندې نومړی آزاد پري او دهغه ولاء دهغه دمولی ده او که یې وویل چې زه دا اخلم نومړی دمشرتي کیږي او زرروپۍ دهغه دمولی کیږي او پر مشرتري باندي هغه شان زرروپۍ واجبیږي.

تشریح: (۲۴) قوله وبشراء نفس الامر الخ ای لوامره الامر ان یشتري نفسه من مولا الخ، یعنی که یوه مریې یو څوک ددې لپاره وکیل کړ چې ته ما زما لپاره زما له مولی څخه په زرروپۍ واخلم او وکیل ته یې زرروپۍ هم ورکړي وکیل ورغی دهغه مولی ته یې وویل زه ستادغه مریې خاص دهغه دخپل ځان لپاره داخیستلو په شرط اخلم، مولی په هغه شرط باندې مریې پري خرڅ کړ نومړی آزاد پري او دهغه ولاء دهغه دمولی لپاره ده ولی ذات دمريې پر مريې باندي خرڅول هغه په عوض سره آزادول دی او دمريې خپل ځان اخیستل دمولی له طرفه آزادیدل دعوض په بدل کې قبولول دی نومړی دمولی له طرفه آزاد شمارل کیږي او ولاء دمعتق لپاره وي ځکه نو ددې مریې ولاء دهغه دمولی لپاره کیږي.

(۲۵) او که دمريې وکیل خالص دا وویل چې اشریت ته (ما هغه اخیستی دی) داسي یې ونه ویل چې اشریت له نفس العبد (ما مریې دهغه خپل ځان لپاره اخیستی دی) نو دمريې اخیستل دوکیل لپاره کیږي او هغه زرروپۍ چې مریې وکیل ته ورکړي وې دخپل ځان له مولی څخه داخیستلو لپاره هغه دمريې دمولی کیږي ځکه دغه زرروپۍ خود مریې گټه ده او دمريې گټه دمولی حق کیږي، او دمريې اخیستونکي وکیل پر ذمه دمريې قیمت زرروپۍ نورې لازمیږي ځکه لفظ داشتریت په عقد معاوضه کې حقیقت دی نه په آزادولو کې او قاعده داده چې ترخو پوري په حقیقت عمل کول ممکن وي مجاز طرف ته رجوع کول ناجائز دی نو دا اعتناق په معنی نه کیږي په داسي حال کې چې په پورتني صورت کې مجازي معنی یعنی اعتناق متعین وو.

(۲۶) زان قال لعبد اشتری نفسه من غلام فقال للغولی یعنی نفسی لفلان ففعل فلان لفلان (۲۷) زان لم یفعل لفلان غن

توجیه: او که یې مریې ته وویل چې واخلم ته خپل ځان زما لپاره ستاله مولی څخه بیا مریې مولی ته وویل ما خرڅ کړه د فلان لپاره، هغه خرڅ کړ نومړی د امر کیږي او که مریې لفلان نه وویل نو بیا آزاد پري.

تشریح: (۲۶) که یو چاد بل چا مریې ته وویل چې ته خپل ځان له خپل مولی څخه زما لپاره واخلم، مریې ورغی خپل مولی ته یې وویل چې ته ما پر ما باندي د فلان (څوک چې هغه وکیل مقرر کړی وو) لپاره خرڅ کړه مولی هغه خرڅ کړ نو د امریې هغه سري کیږي چا چې هغه ته ويلي وو چې ته خپل ځان له خپل مولی څخه زما لپاره واخلم ځکه مریې دخپل ځان په اخیستلو کې د بل چاله طرفه وکیل کیدای شي ولی دخپل مالیت په اعتبار سره هغه اجنبی دی یعنې دخپل ځان دی مالک نه دی بلکې د ذات په اعتبار سره دی یو انسان دی دهغه مال کیدل دهغه د مالک په اعتبار سره دی ځکه نو هغه

د خپل ماليت په اعتبار سره اجنبي دى او د بل چاله طرفه د خپل خان په اخيستلو كې دى و كيل كيداى شي نو دده خپل خان د بل لپاره اخيستل صحيح دى.

(۲۷) او كه يې دانه وه ورته ويلې چې د فلان لپاره ما خرڅ كړه بلكې د خپل خان يې ورته ويلي وو چې ما پر ماباندي خرڅ كړه مولى هغه خرڅ كړ نو آزاد يې ځكه هغه شرا، خپل خان ته مضافه كړي ده ځكه نو دى د مولى له طرفه په عوض د مال آزاد يې.

فصل

د افصل دو كيل د فاسد او غير فاسد تصرف په بيان كې دى

(۱) اَلَّذِي كَيْلَ بِالتَّيْبِعِ وَالشَّرَاءِ لَا يَفْضَحُ مَعَ مَنْ تَرْتَضَاهُ اَنَّهُ لَه (۲) وَاضِحٌ بَيْنَهُمَا قُلْ اَوْ كُنْزٌ بِالْعَرَضِ وَالتَّيْبِنَةِ (۳) وَتَفْضِيضُهُ اَنَّهُ يَمْتَلِ الْقِيَمَةَ وَنَادِيَتَيْنِ فِيهَا (۳) وَهُوَ مَا يَدْخُلُ تَحْتَ تَقْوِيمِ النِّقُوبَيْنِ

توجه: د خريد او فروخت و كيل به معامله نه كوي له هغه چاسره چې مردوده وي شاهدي دهغه دده لپاره او صحيح خرڅول دهغه په كم سره يابه زيات سراو د سامان په عوض سره او په قرض سره، او مقيد دى دهغه خريد په مثل قيمت سره او په دومره زيات سره په سومره كې چې دو كه خو په له كيږي او هغه هغه دى چې داخل وي د قيمت كوونكيو په تقويم كې.

تفريح: (۱) كوم څوك چې د خريد او فروخت و كيل گرځيدلى وي دى له هغه چاسره معامله نه شي كولاى د چا گواهي چې دهغه لپاره معتبره نه وي مثلامور، پلار، زوى، لور، خاوند، ښځه، شريك وغيره، دا دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه مسلك دى چې د صاحبينور حمهما الله په نزد مذكور و خلكو سره په مثل قيمت سره دهغه معامله كول جائزه ده ځكه تو كيل مطلق دى هر چاته شامل دى كه دو كيل نيكه يا پلار و غيره وي او كه بل څوك وي، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دليل دادى چې د تهمت مواقع له وكالت څخه مستثنى كيږي او دامام يود تهمت ځاى همد اوجه ده چې دهغوئ ديوبل گواهي هم معتبره نه ده همدارنگه د دغو مذكورو كسانو منافع سره متصلي دي ځكه نو دامان وجه د و كيل پر خپل خان باندې فروخت شمارل كيږى.

فائده: په دغه مسئله كې خصوصاً تونه دي: ۱- و كيل چې موكل ته عامه اجازه ور كړي وي چې پر چا يې چې ته خرڅوي خرڅ يې كړه، په دغه صورت كې يې له خپل خان، نابالغ اولاد او خپل غير مديون مريې علاوه پر ټولو باندې خرڅول جائز دى.

۲- كه موكل عامه اجازه نه وه وركړي نو كه چيرته و كيل د خپلو مذكور و قريبانو سره پر يو چا باندې مبيع خرڅه كړه دهغه خصوصاً تونه دي يودادى چې و كيل تر بازار ي قيمت زيات خرڅه كړې وي نو دا صورت په اتفاق سره جائز دى، دوم صورت دادى چې تر بازار ي قيمت كم په غبن فاحش سره يې خرڅ كړى وي نو دا صورت په اتفاق سره ناجائز دى.

۳- اوک وکیل په غبن یسیر د بازاری قیمت سره برابر خرڅ کړی وي داصورت دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزد جائز نه دی اود صاحبینور رحمهما الله په نزد جائز دی ، دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجع دی لمال الشیخ عبدالمعزم الشهدی رحمته الله علیه : (الراجح قول الامام ابی حنیفه رحمته الله علیه به اخذ اکثر المشایخ ولیه الاحتیاط. (هامش الهدایه: ۱۸۷/۳)

(۲) یعنی څوک چې دیو شي د خرڅولو لپاره مطلق وکیل گرځیدلی وویعني موکل دخاص مقدار شونو اونقدیا قرض د خرڅولو یې هیڅ تذکره نه وه کړي نو د وکیل لپاره په کم قیمت یاپه زیات قیمت یاداسبابو په عوض کې یاپه قرض خرڅول هر ډول جائز دی دادامام ابوحنیفه رحمته الله علیه مسلک دی دصاحبینور رحمهما الله په نژدېه دومره نقصان سره خرڅول چې په هغه نقصان سره عموماً خلک دوکه کیږي نه جائز نه دی، البته په مثل قیمت سره یا متعارف ميعادو غیره سره خرڅول یې جائز دی ځکه دامتعارف دی اودوکالت مطلق امر په متعارف سره مفید کیږي، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې توکیل بالبیع مطلق دی نو هغه دتهمت له ځای نه علاوه پر خپل اطلاق پاتیري اودپه غبن فاحش یاسامان په عوض خرڅول هم هغه وخت متعارف دی چې کله دشمن شدید ضرورت وي .

فائده: دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه قول راجع دی لمالی الشامیه: قال العلامة قاسم لی لصحبه علی القدوری ورجح دلیل الامم المعمول علیه عندالنسفی وهواصح الاقوال والاختیار عندالمحبوبی ووالقه الموصلی وصدر الشریعه وعلی وعلیه اصحاب المتن الموضوعه لنقل المنع بما هو ظاهر الروایة (رد المحتار: ۳۵۳/۳)

(۳) که یو څوک دیو شي داخیستلو لپاره مطلق وکیل ټاکل شوی وویعني موکل په متعین ثمن سره داخیستلو ذکر نه یې کړی نو دهغه لپاره په مثل قیمت سره (په دومره ثمن سره اخیستل چې دهغه د قیمت سره برابر وي) اوپه دومره زیادت سره اخیستل جائز دی چې دهغه په مثل کې خلک په عامه توگه دوکه کیږي ، مگر پراصل قیمت باندې په دومره زیادت سره اخیستل جائز نه دی چې دهغه په مثل کې خلک دوکه کیږي نه یعني په غبن یسیر سره جائز دی اوپه غبن فاحش سره جائز نه دی ځکه دغبن فاحش په صورت کې دتهمت امکان دی چې کیدای شي چې هغه مبيع دخپل ځان لپاره اخیستې وي چې کله یې ولیدل چې په هغه کې نقصان دی نو دموکل پر ذمه باندې ورلوړیږي .

(۴) مصنف رحمته الله علیه دغبن یسیر داډول تعریف کړی دی چې غبن یسیر هغه دی چې دبعض قیمت لگوونکو تجربه کارو خلکو د قیمت په لگولو کې داخل وي، ددې مقابل غبن فاحش هغه دی چې په دومره زیاتو ثمنو سره یې واخلي چې د تجربه کارو قیمت لگوونکو څخه دهیچا په قیمت لگولو کې داخل نه وي، اوپه کوم کې چې خلک دوکه نه خوري .

فائده: په غبن یسیر او فاحش کې مذکور تفصیل هلته دی چیرته چې دشي قیمت دخلکو ترمنځ معروف نه دی نو که چیرته دشي قیمت دخلکو ترمنځ معروف ولکه دډوډی، غوښو، وغیره قیمتونه نو په دې کې غبن بلکل معاف نه دی که څه یو په پیسه برابر وي وبه یفتی .

(۵) زو زو کله یو بیع غبنی یا غیضه منخ (۶) زو زو الشراء یو نف نف مالم یشتري البالی (۷) زو زو د البیع علی التوکیل بالبیع یو بیع یو بیع زو زو کله یو بیع غبنی یا غیضه منخ (۸) زو زو کله یو بیع غبنی یا غیضه منخ (۹) زو زو کله یو بیع غبنی یا غیضه منخ (۱۰) زو زو کله یو بیع غبنی یا غیضه منخ

توجه: اوکه یې وکیل کړڅوک دمړې دخرڅولولپاره بیا هغه خرڅ کړنصف مړی نوصحیح دی اوداخیستلوپه صورت کې اخیستل موقوف کېږي ترهغوپوري چې باقي واخلي اوکه واپس کړمیعی مشتری پروکیل بالبیع باندي دعیب په وجه په گواهانوسره یاپه انکارسره نووکیل دي واپس کړي هغه پرامر باندي اودارنگه دداسي عیب په اقرارسره چې نوی نه وي اوکه وکیل بالبیع په پورخرڅ کړیاموکل وویل ماتاته امرکړی ووپه نقدوسره دخرڅولو اووکیل وایې چې تامطلق راته ویلي وونوقول دآمر معتبرېږي اوپه مضاربت کې دمضارب قول .

تشریح: (۵) که چایوڅوک دمړي خرڅولولپاره وکیل وگرځاوه وکیل نصف مړی خرڅ کړنودامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزدایع صحیح ده ځکه دموکل له طرفه توکیل مطلق دی پریوه ځای یاپه متفرق ډول دخرڅولو قیدی نه ولگولی نوځکه نصف حصه خرڅول هم صحیح دی .

فائده: دصاحبینورحمهما الله په نزدکه یې ترخصومت مخکي هغه بل نصف هم خرڅ کړنویایع صحیح ده که نه بیانه ده صحیح ځکه د نصف مړې په خرڅولوسره مړی دموکل او مشتری ترمنځ مشترک شواوشرکت داسي عیب دی چې په هغه سره دمړي قیمت کمیږي چې پکي دموکل نقصان دی نوتوکیل مطلق نه شو .

فائده: دصاحبینورحمهما الله قول راجع دی لعلی الذر المختار: وکل بیع عبدی نصف صح لاطلاق الوکیل وقلا ن باع الباقي قبل الخصومة جازوالا لاوهواستحسان ملقی وهداية وظاهر ترجیح قولهماوالفتی به خلافة وقیداین الکمال بمایتبع بالشركة والاجاز اتفاقا للراجع (الذر المختار علی هامش ذالمختار: ۳/۳۵۳) کذالی شرح مجلة الاحکام: ۳/۳۹۰

(۶) اوکه چایوڅوک دیوه مړې اخیستلولپاره وکیل وکیل نصف مړی واخیست نودوکیل دااخیستل په اتفاق سره موقوف کېږي ترڅوچې هغه باقي نصف هم واخلي ،ییاچې باقي نصف واخلي نویادامړی دموکل پرډمه لازمېږي ځکه یوه حصه اخیستل کله دموکل دحکم دتعمیل ذریعه کېږي مثلامړی یوې ډلې ته په میراث کې ملاوشوی دی نووکیل دي ته احتیاج لري چې هغه په حصه حصه واخلي ییاچې کله وکیل باقي مړی دموکل له طرفه دبیع ترریدلومخکي واخلي نوظاهره ده چې دنصف مړي اخیستل دباقي نصف داخیستلو ذریعه ده ځکه نودایع پرموکل باندي نافذېږي .

(۷) که چادیوشی مثلامړي دخرڅولولپاره یوڅوک وکیل کړوکیل مړی خرڅ کړیامشتری دعیب په وجه مړی وکیل ته واپس کړهغه کې په دي وجه واپس کړی وي چې مشتری په محکمه کې دمړي عیب په گواهانوسره ثابت کړی وویاله دي کبله چې له مشتری سره گواهان نه وواوهغه دعیب په باره کې وکیل ته قسم ورکړمگرهغه له قسم اخیستلوڅخه انکاروکړنوپه دواړو صورتونو کې په مړې کې عیب ثابتېږي ولی ښه حجت مطلقه دی چې په هغه سره په هر حال په مړې کې عیب ثابتېږي ،اوپه دي وجه چې وکیل دعیب په باره کې علم نه لري له قسم اخیستوڅخه انکارکوي نودی مجبور دی ،نوپه دواړو صورتونو کې په مړې کې عیب ثابتېږي ځکه مړی پرامر باندي لازمیږي .

(۸) قوله وکذا باقرارای وکذا الحكم لهما اذا رده المشتري علی الوکیل بالقرامنه ،یعنی همدارنگه که په مذکور صورت کې وکیل په عیب سره اقراروکړواقاضی دبیع فسخ کیدو حکم وکړنوم به مړی آمرته واپس کوي په دي

شرط چې د اعیب په قدیم وي دوکالت په دوران کې به نوی نه وي پیدا شوی ولی قاضی پوهیږي چې په مریې کې عیب دموکل سره پیدا شوی دی نو د قاضي قضاء دوکیل اقرار ته نه منسوبیږي بلکې دخپل علم پربنیاده نو دمشتري د طرفه معیوب مریې د قاضي په قضاء سره رد شوی دی چې په قبلولو کې یې وکیل مجبور دی ځکه مریې پرموکل باندي لازمیږي .

(۹) که وکیل مبیع په پور خرڅه کړه اوموکل ورته وویل چې ماخواتا ته په پور خرڅولونه وویلي بلکې د نقد و خرڅولومي درته ویلي وو، وکیل وویل چې تاماته دمطلق خرڅولو حکم کړی وودنقد او پور ذکر دي نه ووکړی نوله قسم سره دموکل قول معتبریږي ځکه دوکالت حکم له موکل څخه مستفاد دی نو دی پخپل قول زیات واقف دی .

(۱۰) قوله ولی المضاربة للمضارب ای ولی الاختلاف فی المضاربة القول للمضارب، یعنی که په مضاربت کې داسې صورت مخته راشي مثلاً رب المال وایې چې ما حکم درکړی وو چې مال په نقد و روپو خرڅ کړه اومضارب وایې چې تادنقد او پور قید نه ولگولی ، نو دمضارب قول معتبریږي ځکه په مضاربت کې اصل دادی چې عام وي (که یې په نقد و خرڅوي او که په پور) ولی له مضاربت څخه مقصود منافع حاصلول دي او په عموم کې منافع زیاتي دي څرنگه چې دمضارب قول داصل مطابق دی ځکه نو دمضارب قول معتبریږي .

(۱۱) زلواخذوا کیل بالنعم زهنا فضاغ او کفیل لفری علیه لئ یضمن (۱۲) ولا یقتصر ف أخذوا کیلین وخذه (۱۳) الا فی خضومة وظلای وعناقی بلابدل و ز ذو دینة و قضاء ذین (۱۴) ولا یؤکل وکیل الا باذن ازیاعقل و بالک (۱۵) فان وکل بلاذن لئ یؤکل فمقتد بخضرة و با غ اجنبی فاعاز ضح (۱۶) و اذ ان و ز غ غیة او نکاتب او کایز ضحیر ته الخزة الفلیفة او با غ لها و اشتری لم یخز .

توجه: او که واخیست وکیل دشمن په عوض رهن او هغه ضائع شویا کفیل واخیست او هغه هلاک شونو ضامن کیږي نه او تصرف دي نه کوي له دوو کیلانو څخه یوتنها، مگر په خصوصت او طلاق او عتاق بلابدل او د امانت په واپس کولو او د پور په ادا کولو کې او وکیل به وکیل نه مقرر وي یو څوک مگر په اجازه سره یادموکل په دي وینا سره چې دخپلې رایه مطابق عمل کوه بیا که هغه وکیل مقرر کړ دموکل د اجازي بغير او هغه معامله وکړه دهغه په حضور کې یا خرڅ کړ یوه بیگانه بیا هغه اجازه وکړه نو صحیح دی او که یې نکاح وکړه له مریې سره یا مکاتب یا کافر سره دخپلې نابالغه آزادي مسلمانې لوریایې دهغي یوشی خرڅ کړ یا یې واخیست دهغي لپاره یوشی نو جائز نه دی .

تشریح: (۱۱) که وکیل بالبیع د مبیع د قیمت اخیستلو په بدله کې دمشتري یوشی له خپل ځان سره درهن په ډول ساتلی وو او بیا هغه مرهون شی هلاک شویایې له مشتري دشمنو لپاره کفیل اخیستی وویاد وکیل مال پر هغه باندي هلاک شو مثلاً کفیل مفلس مر شو اومکفول عنه داسي غائب شو چې هیڅ درک یې نه وو معلوم نو په دغه صورت کې دوکیل هغه مال هلاک شمارل کیږي کوم چې پرمشتري باندي دشمن په ډول واجب وونو وکیل په دغو دواړو صورتو کې نه ضامن کیږي ، ځکه د مبیع په حقوق کې وکیل خپله اصیل دی اود مذکوره مبیع ثمن وصول دبیع له حقوقو څخه دی اود ثمن د وصولو لپاره له مشتري څخه رهن ساتل

پاله مشتري څخه کفيل اخيستل دشمن دوصولولوله جانبه يوه وثيقه ده چې دهغه حق مؤدکوي نورهن اوکفيل اخيستل هم دوکيل له حقوقوڅخه دی اووکيل دهغو مالک گرځي اودوکيل په قبض کې که دشمن هلاک شي نوپروکيل باندې دهغو ضمان نه واجيبي ځکه پرثمنوباندې دوکيل قبضه دامت قبضه ده څرنگه چې رهن دشمن بدل دی ځکه دهغه دهلاکيدوپه وجه هم پروکيل باندې ضمان نه واجيبي اودکفاله په صورت کې څرنگه چې دشمن هلاکيدل رامنځ ته شوی دی ځکه نوپرهغه باندې ضمان نه واجيبي ولی دشمن دهلاکيدوپه صورت کې ضمان نه واجيبي .

(۱۲) که يوچادوه کسان يوځای وکيلان وگرځول (مثلا داسي يې ورته وويل : وکلثکما ، ماتاسي دواړه وکيلان کړي ياست) نوديوه لپاره دهغه بل بغيرپه موکل به کې تصرف کول جائز نه دی ولی دموکل په دواړو رايوسره په شوې معامله باندې راضي دی نه ديوي رايه څخه ځکه موکل دواړه وکيلان گرځولي دي .
(۱۳) البته پنځه صورتونه له مذکورې قاعدي څخه مستثنی دي هغه دا دي چې که چيرته موکل دواړه وکيلان بالتصومت گرځولي وويایې دخپلې بنځې دطلاق بلاعوض ورکولويایې دخپل مریې بلاعوض آزادولويادامت دواپس کولو لپاره يادقرض داداکولو لپاره وکيلان گرځولي وونوپه دغو صورتونو کې ديوه تصرف هم نه نافذکيږي ځکه دوکيل بالتصومت په صورت کې که چيرته دقضاپه مجلس کې دواړه جواب ورکوي نوپه محکمه کې شورشرابه جوړيږي نوځکه ددواړو خبري کول نه شرط کيږي ، اوپه باقي صورتونو کې څرنگه چې درايه ضرورت نشته بلکې محض دموکل دکلام تعبيرکيږي چې پکي يواووه برابردي نوځکه له دواړوڅخه ديوه تصرف کول هم جائزکيږي .

(۱۴) وکيل لره دانه ده جائز چې دکوم کار لپاره دی وکيل گرځيدلی دی ، دی دهغه لپاره بل څوک وکيل وگرځوي ځکه موکل وکيل ته په دغه کار کې دتصرف اختيار ورکړی دی په دي کې يې دبل چادوکيل کولواختيار نه دی ورکړی نودموکل درضامندي بغيروکيل ته نه ده جائز چې بل څوک وکيل کړي ، البته که موکل ددي اجازه ورکړي نو جائز دی ولی بيارضامندي راځي ياموکل وکيل ته وويل چې ته پخپله رايه سره عمل کوه څرنگه چې ستاڅوبنه وي ځکه په دغه صورت کې تصرف علی الاطلاق وکيل ته سپارل شوی دی .
(۱۵) که وکيل دموکل له اجازي بغيربل څوک وکيل کړي يادوهم وکيل داوول وکيل په موجودگي کې يوعقد وکړ نو دا جائز دی ځکه دغه عقد دوکيل اول په رايه سره منعقد شوی دی همدارنگه که بيوگانه چاداول وکيل په نه موجودگي کې عقد وکړ ياوکيل اول هغه منظور کړ نو دا عقد هم جائز دی ځکه داهم داوول وکيل په رايه سره منعقد شوی دی .

(۱۶) که يوه مریې يامکاتب ياکافر خپله نابالغه لور چې آزاده اومسلمانه وه يوچاته په نکاح ورکړه ياله دغومذکورو خلکوڅخه چادخپلې نابالغه لوريوشی خرڅ کړي يایې دهغې له مال څخه دهغې لپاره يوشی واخيست نودهغه داتول کارونه جائز نه دي ځکه درقيت اوکفرپه وجه دهغوئ ولايت پر خپله لور باندې نه پاتيزي ځکه نودهغوئ دخپلې لوريه حق کې مذکور تصرفات صحيح نه دي ، اومکاتب شرعاً مریي شمارل کيږي ترڅو چې دهغه پرمه يودرم باقي وي نومذکور تصرفات دمکاتب هم صحيح نه دي .

باب الو كالة الخصومة والقض

داباب د جواب ور كولو او وصول كولو لپاره دو كيل گرځولو په بيان كې دى

باب الو كالة بالخصومة يې تر باب الو كالة بالبيع والشراء څكه موخر كړى دى چې خصوصت شرعاً مهجور او ممنوع دى او و كالت بالبيع والشراء غير مهجور دى او مهجور احق بالتاخير وي تر غير مهجور څكه يې باب الو كالة بالخصومة موخر كړى دى.

(۱) الو كيل بالخصومة والتقاضى لايملك القبض (۲) يقبض الدين ملك الخصومة (۳) يقبض الدين لافلز بزهن لار اليد على الو كيل بالقبض ان الفلز كل ناعه وف الفلز حتى نخضر الغائب (۴) وكذا ملك العتاق والطلاق (۵) ولو اقر الو كيل بالخصومة عند القاضي صخ ولا لا (۶) وظل الو كيل الكفيل بمال

تروجه: د جواب ور كولو او مطالبې و كيل مالک نه گرځي د قبض، او د دين قبض كوونكى و كيل دخصومت مالک گرځي او د معين شى قبض كوونكى و كيل دخصومت مالک نه گرځي بيا كه قابض يېنه قائم كړل پرو كيل بالقبض باندي چې موكل پر ما باندي خرڅ كړى دى نو حكم موقوف كيږي تر هغه پوري چې حاضر يې غائب شخص، او همداسي دي عتاق او طلاق او كه اقرار وكړ و كيل بالخصومت د قاضي په مخكي نو صحيح دى كه نه بيا نه دى صحيح او باطل دى و كيل گرځول د كفيل بالمال.

توضيح: (۱) دامام زفر رحمته الله عليه په نزد دخصومت او مطالبه دين و كيل پرمدى به باندي د قبض و كيل نه شي كيداى هغه څوك چې د جواب ور كولو او دين د مطالبې كولو و كيل وي هغه پرمدى به باندي د قبض و كيل نه كيږي څكه موكل دهغه په جواب ور كولو راضي دى او په قبض يې راضي نه دى نو قبض دو كيل نه كيږي، دا ثمه ثلاثه وه په نزد دخصومت او قبض دين و كيل پرمدى به باندي د قبض هم و كيل گرځي څكه چې يو څوك چې د يوشي مالک وي هغه دهغه شي د اتمام هم مالک گرځي او دخصومت او مطالبه دين اتمام په قبض سره كيږي نو څكه دخصومت او مطالبه دين و كيل د قبض هم و كيل گرځي.

فائدة: فتوى دامام زفر رحمته الله عليه پر قول ده لعافى الدر المختار: و كيل الخصومة والتقاضى لايملك القبض عند زفر رحمته الله عليه وبه ينى لسان الزمان (الدر المختار على هامش رد المختار: ۳/۵۸۸)

(۲) قوله ويقبض الدين يملك الخصومة اى الو كيل يقبض الدين يملك الخصومة، دامام ابو حنيفة رحمته الله عليه په نزد هغه څوك چې د قرض د قبض كولو و كيل وي هغه د قرض په باره كې دخصومت هم و كيل كيږي، يعنې كه چا يو څوك و كيل كړ چې پر فلان باندي زما قرض دى ورشه له هغه څخه زما دغه قرض وصول كړه نو بيا كه مقروض وويل چې قرض خو ما دا كړى دى نو و كيل په محكمه كې له هغه سره د قرض په باره كې خصومت هم كولاى شي څكه قرض قبض كول بغير مطالبه او مخاصمه متصوره نه ده، همدارنگه ديون بامثالها دا كيږي با عيانان نه ادا كيږي ولى دين وصف ثابت فى ذمة المدين دى او يروصف باندي قبض ناممكن دى نو څكه دهغه پرمثل باندي قبض كول غواړي، بيا په هغه كې د مبادلې معنى پيدا كيږي او د مبادلې و كيل په حقوق مبادلې كې اصيل وي څكه نو د حقوق په باره كې خصم هم كيږي، حال دا چې د صاحبينور رحمهما الله په نزد د قرض قبض كوونكى و كيل، و كيل بالخصومة نه شي كيداى څكه موكل چې دهغه په قبض دين باندي

راضی دی دانه ده ضروری چې موکل به دهغه په خصومت باندې هم راضی وي اود موکل له رضامندی بغیر د وکیل خصومت کول صحیح نه دی .

فالهده: د صاحبینو رحمهما الله قول راجع دی لاملی شرح مجله: اطلاق هذه المادة يقتضي اختيار قو لهما والعق ان قو لهما الوی وهرو واهه (شرح مجله الاحکام للائاسی رزایي: ۵۱۷/۳) ولال الشيخ عبدالحکیم الشهد رزایي: واعلم انه اختلف اهل الر جیح لی هذه المسئلة لعمال الی قول الامام بعضهم منهم الامام المحمدي فی احدلوله والنسلی وصدر الشریعة لکن الر جیح والمخار للفتوی عند اکثر المحققین قو لهما وهرو واهه عن الامام ابی حنیفة رزایي: ايضا هو قول الائمة الثلاثة لیکون لی الالفاء بهذه الرواة الميل الی الاجماع لیر غلبة الخ (هاش الهدایة: ۱۹۳/۳)

(۳) قوله وبقيض العين لاى الوكيل بقيض العين لاسك الخصومة بالاجماع، يعني كه چا شوک دمعلوم شي. قبض کولولپاره وکیل گر خولی و نو وکیل لره په اتفاق د خصومت اختیار نشته ځکه په دغه صورت کې وکیل دموکل پر عین حق باندې قبض کوي نو په دې کې مبادله نشته لکه په تیر صورت کې چې په قبض دین کو د مبادله معنی راتله نو د وکیل قبض کول د حقوق مبادله مقتضي هم نه ده او چې کله په دې کې حقوق ثابت دي نو وکیل خصم هم نه کیږي ځکه د وکیل حیثیت محض د قاصد او امین دی .

همدا وجه ده که چا شوک دخپل مریې قبض کولولپاره وکیل وگرخواه او مریې چې د چاپه لاس کې دی هغه پر دې باندې گواهان قائم کړي و و چې ستاموکل خپل دغه مریې پر مایاندې خرڅ کړی دی نو دامعامل د غائب موکل تر راتلو پورې موقوفه پاتېږي یعنې وکیل ته نه قبضه ورکول کیږي او نه انکار ورته کیږي دا حکم استحسانادی. وجه داستحسان داده چې د قابض قائم کړي گواهان پردو وشیانونباندې دي یو پر دې باندې چې موکل خپل دامریې پر قابض باندې خرڅ کړی دی نو ځکه له مریې څخه دموکل ملک زائل شو، دوهم پر دې باندې چې وکیل پر دغه مریې باندې قبض کولو اجازه نه لري، په دوهم شي کې وکیل خصم دی په دې کې د قابض قائم کړای شوي گواهان قبلېږي اود دې په نتیجه کې وکیل پر مریې باندې قبض کولو اجازه نه لري، لیکن په اول شي کې وکیل خصم نه دی نو چې وکیل خصم نه دی نو په هغه کې د قابض ینه نه قبلېږي یعنې د قابض له موکل څخه دهغه مریې اخیستل نه ثابتېږي اوله دغه مریې څخه دموکل ملک نه زاتلېږي .

(۴) همداسي حکم دعتاق اطلاق هم دی یعنې که چیرته وکیل دخپل موکل مریې دموکل دحکم مطابق چیرته له ښاره دباندې بیوی او هغه مریې ددې گواهان پیش کړل چې زه ستاموکل آزاد کړی یم نو دموکل تر راتلو پورې به دامقدمه څنډېږي ځکه دلته هم دمریې گواهان پردو وشیانونباندې گواهي ورکوي یو پر دې باندې چې مریې آزاد شوی دی دوهم پر دې باندې چې وکیل ددې مریې دبل چیرته وړلوا اجازه نه لري په اوله خبره کې څرنگه چې وکیل خصم نه دی ځکه نو پر هغه باندې دمریې گواهان نه قبلېږي او په دوهمه خبره وکیل خصم دی نو په هغه کې دمریې گواهان قبلېږي اودهغه په نتیجه کې وکیل لره د حق نشته چې غده مریې چیرته بوځي، همدارنگه که وکیل دخپل موکل ښځه دموکل دحکم مطابق چیرته په سفريو له او هغې ښځې پر دې باندې گواهان پیش کړل چې ستاموکل ماته طلاق را کړی دی نو دامقدمه به دهغه موکل

تر اتلو پوری خنڈیری خکہ دلتہ ہم دیشی گواہان پردو و خبر و باندی قائم دی یوداچی دانبخہ مطلقہ د دوہم داچی وکیل ددی اجازہ نہ لری چی دانبخہ چیرتہ بوخی .

(۵) کہ وکیل بالخصوص (دجواب ورکولو وکیل) دخیل موکل پہ خلاف دقاضی پہ محکمہ کی قرار و کر (مثلاً موکل وکیل مقرر کر چی پر فلان باندی دفلان شی دعوی و کر، وکیل دقاضی پہ مجلس کی دموکل ددعوی دبطلان قرار و کر) نودا دطرفینور حمہما اللہ پہ نزد جائز دی، دقاضی لہ مجلس نہ علاوہ دہیل مجلس کی کہ یی قرار و کر نو دایا صحیح نہ دی، دامام ابویوسف رحمہ اللہ پہ نزد پہ دو اور صورتونو کی قرار صحیح دی، دطرفینور حمہما اللہ دلیل دادی چی وکیل مامور بال جواب دی او جواب دقاضی پہ مجلس کی جواب شمارل کی ری دقاضی لہ مجلس نہ علاوہ جواب نہ شمارل کی ری او اقرار دجواب لہ قسمینو (یعنی اقرار او انکار) خخہ یودی نو خکہ کہ دقاضی لہ مجلس نہ غیر اقرار و کر کی نہ صحیح کی ری، البتہ دطرفینور حمہما اللہ پہ نزد وکیل پر موکل باندی لہ اقرار کولو وروستہ لہ وکالت خخہ وخی، دامام ابویوسف رحمہما اللہ دلیل دادی چی وکیل دموکل نائب دی او دموکل اقرار کول دقاضی پہ مجلس پوری اختصاص نہ لری نو دنائب اقرار یی دقاضی پہ مجلس پوری اختصاص نہ لری .

فائدہ: دطرفینور حمہما اللہ قول راجح دی لمافی الذر المختار: وضح اقرار الوکیل بالخصوص لا یغیر ما مطلقاً بغير الحدود و القصاص علی موکلہ عند القاضی دن غیرہ استیساناً. (الذر المختار علی هامش رفا المختار: ۳/۳۰۹)

(۶) البتہ کہ یوسری مثلاً خالد دہیل چامثلاً حامد (چی مقروض دی) لہ طرفہ دمال کفیل شویا قرض غوشتونو کی (چی مکفول لہ دی) کفیل (خالد) د مقروض حامد خخہ د قرض وصول کولو لپارہ وکیل وگر خاؤہ نو دکفیل (خالد) وکیل گر خول باطل دی خکہ وکیل ہغہ خوک کیدای شی چی دہیل چالپارہ کار کوی او کفیل دخیلی ذمی د فارغ کید و لپارہ کار کوی نو کہ کفیل وکیل وگر خیری نو وکیل دخیل خان لپارہ کار کوی چی پہ دی سرہ عقد وکالت باطلیری خکہ دو کالت رکن (یعنی دہیل چالپارہ کار کول) پاتی نہ شو .

(۷) و من ادعی اذی اذی کیل الغائب فی نفس ذیہ فصدقه الغریم ایزیدفعہ الیہ فان حضر الغائب لصدقه (۸) و لا دفع الیہ الغریم الذین قاتبا (۹) و زخفہ علی الوکیل لو قاتبا (۱۰) فان ضاع لا اذی اذی ضاع عند الذم اذ لم یصدقه علی الوکالت و دفعہ الیہ علی اذی غایبہ

توجہ: کہ چادعوی و کرہ چی زہ وکیل یم دغائب دہغہ ددین پہ وصول کولو کی بیاتصدیق و کر دہغہ مقروض نو ہغہ د قرض ادا کولو حکم کی ری بیاکہ غائب حاضر شو او دہغہ تصدیق یی و کر نو (قبہا) کہ نہ وردی کر ی ہغہ تہ غریم قرض دوبارہ، او وادی خلی دی لہ وکیل خخہ کہ باقی و، او کہ ضائع شونو نشتہ مگر کہ یی ضامن کر ی و ہغہ، دور کولو پہ وخت کی یایی دہغہ تصدیق نہ و کر ی دہغہ پرو کالت باندی او ور کر ی یی و و مال ہغہ تہ خالص دہغہ پہ دعوی باندی

تشریح: (۷) کہ یو چادعوی و کرہ چی زہ دفلان غائب لہ طرفہ د قرض وصولو لولو وکیل یم او مقروض دہغہ تصدیق و کر چی واقعاتہ دہغہ غائب وکیل یی نو مدیون تہ امر کول کی ری چی ہغہ دو کالت مدعی تہ قرض

ورکړي ځکه دوکيل تصديق کول پر خپل ځان باندې اقرار کول دی نودهغه د اقرار مطابق هغه ته دادايتيگي حکم کول کيږي.

(۸) بياکه موکل غائب حاضر شو دوکالت د مدعي د قول تصديق يې وکړ خو فيها، که نه مقروض به هغه غائب ته (چې قرض غوښتونکی دی) دوباره قرض ورکوي ځکه چې کله موکل له وکالت څخه انکار وکړ نو د هغه قرض وصول کول ثابت نه شو او قرض لکه څرنگه چې تردي مخکې د مقروض پر ذمه ثابت پاتې و او اوس هم ثابت دی نو مقروض ته د قرض ادا کولو حکم کړای کيږي، او موکل چې دوکيل له وکالت څخه انکار کوي دده قول سره له يعينه معتبريږي.

(۹) بياکه دغه مال چې دوکالت مدعي ته ورکړل شوی دی که چيرته له مدعي سره موجود و نو مقروض به دغه مال دوکالت له مدعي څخه واپس اخلي ځکه د مقروض غرض دا وو چې د هغه ذمه فارغه شي حال دا چې د مقروض ذمه نه ده بري شوې نو ځکه واپس د مال اخيستلو حق لري، او که چيرته دغه مال دوکالت له مدعي څخه ضائع شوی و نو مقروض به مذکور مال واپس نه اخلي ځکه مقروض دوکالت د مدعي تصديق کړی دی هغه يې حقدار گڼلی دی اوله داسې چا څخه مال مقبوض واپس نه اخيستل کيږي، مقروض بيشکه چې مظلوم دی چې قرض غوښتونکی له هغه څخه دوباره قرض اخلي خو مظلوم ته د حق نشته چې هغه پرغیر (يعني دوکالت پر مدعي) باندې ظلم کوي.

(۱۰) يعنې که چيرته هغه مال چې مقروض وکيل ته ورکړی و و دوکيل له لاسه وتلی و نو مقروض به وکيل ته رجوع نه کوي مگر دا که مقروض درو پوړو کولو په وخت وکيل ضامن گرځولی وو چې ته ددي ضامن شې چې قرض غوښتونکی به له ما څخه دوباره د دغه قرض مطالبه نه کوي، يايې د هغه دوکالت تصديق نه و وکړی بلکې خاموش پاتې و و يايې د هغه تکذيب کړی و او خالص د هغه په دعوی کولو سره يې هغه ته مال ورکړی و نو په دغو صورتونو کې که له وکيل څخه مال تلف شو او قرض غوښتونکی راغی دوباره يې له مقروض څخه د قرض مطالبه وکړه او مقروض دوباره قرض غوښتونکي ته قرض ادا کړ نو مقروض له وکيل څخه د واپس اخيستلو اجازه لري ځکه وکيل ته د قرض مال ورکولو په وخت کې د مقروض دا اميد وو چې قرض غوښتونکی به راشي هغه به جائز وگڼي اوس چې کله قرض غوښتونکی هغه جائز نه وباله نو د مقروض اميد پوره نه شو نو ځکه به دی وکيل ته رجوع کوي.

(۱۱) وَلَوْ قَالَ أَنِّي وَكَيْلُ بَعْضِ الْوَدِيعَةِ فَضَدَّ الْغَدُ لَمْ يَزَلْ بِالذَّاعِ إِلَيْهِ (۱۲) وَكَذَلِكَ إِذَا دَعَى الشَّرَاءَ وَضَدَّهُ (۱۳) وَلَوْ ادَّعَى أَنَّ الْمُرَدَّ غَدًا لَمْ يَزَلْ كَمَا بَرَأَ الْإِلَهِ وَضَدَّ دَفْعَ إِلَيْهِ (۱۴) فَإِنَّ وَكْلَهُ بَعْضُ مَالٍ فَادَّعَى الْغَرِيمُ أَنَّ زَيْدَ الْمَالِ أَخَذَهُ دَفْعَ الْمَالِ وَفُتِحَ زَيْدُ الْمَالِ وَامْتَحَلَفَ.

توجه: که چا وويل چې زه وکيل یم پر امانت د قبض کولو بيا مو د دغه تصديق وکړ نو ځکه نه کيږي د امانت په ورکولو سره وده ته همدارنگه که يې دعوی وکړه داخيستو او مو د دغه تصديق وکړ او که يې دعوی وکړه چې مو د دغه مرشوا د امانت يې ماته په ميراث پري ايښی دی او مو د دغه تصديق وکړ نو هغه ته دي ورکړي

او که یې وکیل وگرځاوه دی موکل د مال د وصول کولو لپاره بیا مقروض دعوی وکړه چې صاحب مال خو هغه مال وری دی نو وکیل ته دی مال ورکړي او په رب المال دي پسي شي اوله هغه نه دي قسم واخلې.

تشریح: (۱۱) که چا دعوی وکړه چې زه د غائب مودع (بکسر الدال مال و دیعت ساتونکی) له طرفه د هغه پرمال و دیعت باندي د قبض کولو وکیل یم چې له مودع (بفتح الدال له چاسره چې مال ساتل شوی وي) سره پروت دی او مودع د هغه تصدیق وکړ چې ته واقعا مودع وکیل یې نومودع ته دا حکم نه ورکول کیږي چې مال و دیعت د وکالت مدعي ته وسپاره، ځکه مودع اقرار دی چې دا مال د مودع ملک دی بیا د وکالت مدعي تصدیق کول په حقیقت کې د غیر پرمال باندي د هغه په قبضه اقرار کول دی او اقرار حجت قاصره دی یعنې پر غیر باندي حجت نه دی نو د مقروض دا اقرار صحیح نه دی، البته د قرض په صورت کې څرنګه چې قرض بامثالها داد کیږي نه باعیاها ځکه نو په هغه کې د مقروض اعتراف پر خپل مال باندي اعتراف دی نه پر غیر باندي.

(۱۲) همدارنګه که دیو چاسره د غائب سړي امانت پروت و ویو بل چا د دغه امانت په باره کې دعوی وکړه چې د مال هغه غائب څخه اخیستی دی اوله امین څخه یې د هغه غوښتنه وکړه امین هم د مدعي خرید تصدیق وکړ چې واقعا اخیستی دی نو بیا هم هغه دور کولو حکم نه ورکول کیږي ځکه تر څو پوري چې مالک ژوندی وي نو د مدعي دعوی کول او د امین د هغه تصدیق کول اقرار علی الغیر دی او اقرار علی الغیر مقبول نه دی ځکه په دي کې د غیر حق ابطال راځي.

(۱۳) که دیو چاسره یو شی امانت و ویو بل چا دعوی وکړه چې د امانت مالک مړ شوی دی او دغه امانت یې زما لپاره میراث پري اېښی دی اوله چاسره چې امانت پروت و و هغه د دغه شخص تصدیق وکړ چې واقعا د امانت مالک مړ شوی دی او د میراث مدعي د هغه وارث دی نو امین دي دا امانت مدعي ته ورکړي ځکه د اصل مالک ملکیت په مرګ سره ختم شو او س مدعي او امین دواړه پر دي متفق دي چې د امانت وارث (مدعي) دی نو مدعي ته دي ورکړي، مګر شرط دادی چې د هغه مړه به بل وارث نه وي.

(۱۴) که چاله مقروض څخه دخپل مال د وصول لولپاره یو سړی وکیل مقرر کړ کله چې وکیل له مقروض څخه د هغه مال طلب وکړ مقروض دعوی وکړه چې له ما څخه خو خپل اصل مالک مال وصول کړی دی نو مقروض دي په دي مجبور کړای شي چې وکیل ته مال ورکړي ځکه د وکیل له وکالت څخه خو مقروض انکار نه دی کړی نو وکالت د وکیل او مقروض دواړو له تصدیق څخه ثابت شو او د مالک د مال وصول کیدل یو اخی د مقروض په دعوی سره نه ثابتیږي البته د دعوی په ضمن کې د دین او وکالت اقرار ثابتیږي نو د وکالت مدعي په حق ورکولو کې تاخیر نه کیږي، او مقروض دي په اصل مالک پسي شي که چیرته هغه د قرض له وصولیدو څخه انکار وکړ نو له هغه څخه دي قسم واخلې ځکه د مقروض رعایت کول هم ضروري دی او په دغه قسم ورکولو کې بیهښکه د مقروض رعایت دی.

(۱۵) وان ز کله بهب فی امة فلا ذی البایع رضا المشری لهیز ذ علیه حتی یحلف المشری (۱۶) ومن ذلغ الی وخیل عشر فلینهها علی اهلها لانقل علیهم عشر فومن عنده فالعشر فبالعشره

توجه: او که یې وکیل وگرځاوه دعیب په منځه کې بیادعوی وکړه بائع دمشتري درضامندي نو نه دي ردوي ترڅو چې قسم وخورې مشتري او که چایل چاته لس درهمونه ورکړل چې دی یې مصرف کړي دهغه پراهل بیت باندې، یا هغه مصرف کړل پرهغه کورباندې لس درهم دخپل ځان نودالس دهغولسو په مقابله کې درېږي.

تشریح: (۱۵) که یو چا په اخیستلې شوي منځه کې عیب پیدا کړیایې دهغه دواپس کولو لپاره وبائع ته یو څوک وکیل مقرر کړي، وکیل غوښتل چې بائع ته منځه ورواېس کړي مگر بائع دعوی وکړه چې دبیع په وخت کې مشتري دمنځې په دغه عیب باندې راضي شوی وو، نو وکیل منځه بائع ته نه شي واپس کولای ترڅو چې مشتري پردې خبره باندې قسم وانه خلي چې والله زه ددې منځې په عیب باندې نه وم راضي شوی، ځکه که چیرته له مشتري څخه بغیر قسم اخیستلو دقاضي په حکم سره منځه واپس کړای شوه نویع ظاهر او باطنا فسخ کېږي بیا که وروسته دمشتري خطا ظاهره شوه مثلاً مشتري له قسم اخیستلو څخه انکار وکړیاددې بیع تدارک ممکن نه دی، نو له مشتري څخه دقسم اخیستلو بغیر منځه بائع ته نه شي واپس کولای.

(۱۶) که چایل چاته لس درهمونه ورکړل ددې لپاره یې وکیل کړ چې دالس درهمونه به زما پر بچیانو باندې مصرفوي، وکیل هغه لس درهمونه له خپل ځان سره وساتل او دخپل ځان لس درهمونه یې دهغه پر بچیانو باندې مصرف کړل نو د وکیل لس درهمونه دموکل دلسو درهمونو عوض کېږي ځکه دا وکیل په اتفاق دخريد وکیل دی او دخريد وکیل حکم مخکې تیر شوی دی چې دهغه لپاره داجائزه ده چې دمبيع قیمت له خپله ځانه ورکړي او بیا یې له موکل څخه واپس واخلي دلته دي هم دخپلو لسو درهمونو دمصرفولو په عوض کې دموکل لس درهمونه واخلي.

باب غزل الوکیل

داباب دوکیل دمعزولود احکامو په بیان کې دی

مصنف رحمه الله تر دې مخکې دوکالت دثبوت اودوکالت مختلف احکام بیان کړي دي په آخر کې یې دوکیل دمعزول کیدو احکام ذکر کړي دي دعزل داحکامو دوروسته کیدو وجه داده چې عزل ترتبوت وروسته وي نو ځکه مناسب داده چې احکام یې هم وروسته ذکر وي.

(۱) وَنْظَلَ الْوَكِيلُ بَعْدَ أَنْ غَلَبَهُ (۲) وَنُوبَ أَخِيهِمْ وَأَخُوهُ نَظَرَ لَمْ يَنْظُرْ لَمْ يَنْظُرْ (۳) وَالْجَزَاءُ الشَّرِيكَتَيْنِ وَغَيْرَ ذَلِكَ لَمْ يَكُنْ لَمْ يَكُنْ لَمْ يَكُنْ

لَمْ يَكُنْ لَمْ يَكُنْ لَمْ يَكُنْ (۳) وَتَضَرَّرَ بِنَفْسِهِ

توجه: او باطليبي وکالت دموکل په معزول کولو سره که چیرته هغه په دې خبر شي اوديوه په مرگ سره او په دائمي جنون سره او دهغه دارحرب ته ورتلل په داسې حال کې چې مرتد وي اوددو وشریکانو په جدائی سره اودموکل په عاجز کیدو سره که چیرته موکل مکاتب و او دهغه په محجور کیدو سره که چیرته ماذن وو او خپل دموکل په تصرف کولو سره.

تشریح: (۱) دموکل خپل وکیل لره په معزولیدو سره وکالت باطليبي ځکه وکالت دموکل حق دی نو دی دخپل حق دباطلو لخوا اختیار لري همدارنگه وکالت دعاریت په شان له عقود غیر لازمه و څخه دی نو موکل دهغه دختم

کید و حق لري، البته شرط دادی چې وکیل به دخپل ځان په معزولید و خبروي بیا که موکل وکیل معزول کړ او وکیل په خبرنه و ونودی پر خپل وکالت برقرار پاتېږي او تصرف یې جائز دی تر هغو پورې چې خپل معزولیدل ورمعلومېږي ځکه عزل نهی عن التصرف دی او دامراونهی حکم نه ثابتېږي مگر بعدله علم نه، دامام شافعی رحمته الله علیه په نزد وکیل معزولېږي که څه هم پخپله معزولتیا نه وي خبر، همدا دامام احمد رحمته الله علیه او امام مالک رحمته الله علیه رایه هم ده.

(۲) قوله وموت احدهما الخ ای ونظير الوكالة بموت الموكل او الوكيل الخ. یعنې دوکیل وکالت له موکل او وکیل څخه دیو په مرگ سره یا دیو په لیونتبو دائمی سره او دارحرب ته په تللو سره په داسې حال کې چې مرتد وي هم باطلېږي ځکه توکیل غیر لازم تصرف دی او د غیر لازم تصرف د دوام هغه حکم دی چې په ابتداء کې یې وي او په ابتداء کې دوکالت لپاره حکم او امر د موکل ضروري دی نو د بقاء لپاره یې هم امر د موکل ضروري دی او د مذکورو عوارضو په وجه د موکل امر باطلېږي نو وکالت هم باطلېږي.

فائدة ۵۰ د جنون مطبق اندازه دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد یوه میاشت ده او د پردې باندې قیاسوي چې که یو څوک دروژي په ټوله میاشت کې لیونی وي نو دهغه له ذمی څخه درمضان روژه ساقطېږي ځکه چې کله دی د عبادت آلهي د خطاب اهل پاتي نه شونو د دنیاوي معاملاتواهل هم نه دی چې کله یې اهلیت ختم شونو توکیل یې هم باطلېږي، اوله امام ابویوسف رحمته الله علیه څخه یو روایت دی چې د جنون مطبق اندازه داده چې تریو شپه یوه ورځ زیات مجنون وي یعنې که تریو شپاروز زیات په جنون مبتلا و ونودهغه وکالت باطلېږي لکه له داسې چا څخه چې پنځه لمونځونه ساقطېږي، امام محمد رحمته الله علیه فرمایلي دي چې د جنون مطبق اندازه یو کال موده ده ځکه پوره یو کال چې انسان لیونی وي نو ټول عبادات، لمونځ، روژه، زکوٰه وغیره ورځني ساقطېږي نو د جنون مطبق اندازه احتیاطاً یو کال ټاکل شوې ده.

فائدة ۵۱ دامام ابویوسف رحمته الله علیه قول راجع دی لېالی شرح المجلة: قال فی حاشية المحرک فی الشرنبلالية عن المضمرات مفرد بشهر و به یفتی و کذا فی الفهستانى و الباقى عن قاضیخان و جملة قول ابی حنیفة رحمته الله علیه و ان علیه الفتری فلیحفظ. (شرح مجلة الاحکام: ۵۲۹/۳)

(۳) قوله و الفراق الشریکین و نظیر الوكالة بالفراق الشریکین عن الشرکة، یعنې که له دوو شریکانو څخه یوه بل دریم سړی وکیل وگرځاوه بیا شریکین د شرکت په ختمولو سره، سره بیل شول یا مکاتب یو څوک وکیل وگرځاوه بیا مکاتب د بدل کتابت له ادا کیدو څخه عاجز شو، یا ماذون (که ماشوم وي که مری) څوک وکیل وگرځاوه بیا هغه مجبور شو (یعنې هغه له تجارت کولو څخه منع کړای شو) نویه دغو ټولو صورتونو کې وکالت باطلېږي که وکیل ته علم وي او که نه وي ځکه دوکالت بقاء د موکل د طرف څخه پر قیام امر باندې موقوفه ده او د موکل امر په عجز، حجر او افتراق سره باطلېږي نو ځکه وکالت هم نه پاتېږي، او د دې تعمیم چې که وکیل لږه علم وي او که نه وي، وجه داده چې په مذکورو صورتونو کې دوکیل معزولیدل امر حکمي (یعنې غیر اختیاري دی چې د معزولیدو بغیر هم وکیل معزول کېږي) او د حکمي عزل لپاره دوکیل علم شرط نه دی نو که وکیل لږه علم وي او که نه وي په هر صورت معزول کېږي.

(۴) اوله تصرّفه بنفسه ای و بطل الوکالة بتصرف الموکمل لهما وکل به بنفسه، یعنی که بی یو څوک دیو کار لپاره وکیل مقرر کړي یا چې یې دکوم کار لپاره دی وکیل کړی ووهغه کارموکل خپله یادبل وکیل په ذریعه ترسره کړنو وکالت باطلیږي ځکه دموکل له تصرف وروسته دوکیل لپاره تصرف کول متعذر دی نوځکه وکالت باطلیږي.

کتاب الدعوی

دا کتاب د دعوی په بیان کې دی

دعوی لغه هغه قول دی چې دهغه په ذریعه انسان پر غیر باندي حق ایجاب اراده وکړي، او شرعاً دیو انسان له بل څخه د قاضی په وړاندي د خپل حق طلب کولو ته دعوی وایي، حق غوښتونکي ته مدعي اوله چا څخه چې حق طلبوي هغه ته مدعی علیه وایي او مدعی او مدعی به هغه شی دی چې مدعي یې دعوی کړي ده. دوکالت له انواو څخه یوه مشهوره نوع وکالت بالخصوصه دی او وکالت بالخصوصه سبب داعی الی الدعوی دی او دعوی مسبب دی نومناسبه داده چې کتاب الدعوی له کتاب الوکالة وروسته ذکر کړای شي، ځکه مسبب مقتضي دی چې سبب ترده مخکي وي.

(۱) هي اضافة الشيء الى نفسه حالة الفنازة (۲) والمذعي من اذاترك ذكرك المذعي عليه بخلافه (۳) ولا يصح الدعوى حتى يذكر شيئاً عليه جنسه وقدره (۴) فان كان غنياً في يد المذعي عليه كلف احراز خالينبیز اليها بالدعوى (۵) وكذا في الفنازة في الاستيلاء (۶) فان تغذر ذكر قبضتها

توجه: هغه منسوبول د شي دی خپل ځان ته د خصومت په حالت کې، او مدعي هغه دی چې کله دی دعوی پرېږدي نو پرېښودل کېږي، او مدعی علیه خلاف دهغه دی او صحيح نه ده عوی ترڅو چې ذکر کړي داسي شی چې معلوم وي جنس دهغه او مقدار دهغه بیا که چیرته هغه معلوم شی وود مدعی علیه په قبضه کې وونومکلف گرځول کېږي دهغه په حاضرولو سره. چې اشاره وکړي دهغه طرفته د دعوی کولو په وخت اوهمدارنگه په شهادت کې او په قسم اخيستلو کې بیا که متعذر شو حاضرول دهغه نودهغه قیمت دي ذکر کړي.

توضیح: (۱) مصنف رحمه الله د دعوی اصطلاحی تعريف داسي کړی دی چې د خصومت په وخت یوشی خپل ځان ته منسوبول دي کار ته دعوی ویل کېږي.

(۲) څرنگه د دعوی مسائل د مدعي او مدعی علیه پرېژندلو باندي موقوف دي ځکه نو مصنف رحمه الله د مدعی او مدعی علیه په تعريف باندي شروع وکړه، نو مدعي هغه دی چې که چیرته هغه دعوی پرېښودله نو دی پرېښودل کېږي یعنې پرده باندي د خصومت لپاره جبرنه کړای کېږي ځکه ده دعوی په اختیار سره کړي ده نو د پرېښودلو هم دی اختیار لري، او مدعی علیه هغه دی چې که چیرته خصومت پرېږدي

نو حاكم به دى د خصوصت پر كولو باندې مجبور كوي، همد ا تعريف صحيح او جامع و مانع دى . (شرح مجله ۱۵)

فائده: ځينو حضراتو د مدعي او مدعى عليه تر منځ فرق داسي بيان كړى دى چې مدعي هغه دى چې د حجت له وړاندې كولو بغير دى د مدعى به مستحق نه گرځي لكه يو غير قابض څوك چې د بل چاپه لاس كې شى وويني دعوى وكړي چې داسى زما دى او مدعي عليه هغه دى چې د حجت له وړاندې كولو بغير خالص په خپل قول سره د مدعى به مستحق وي لكه يو قابض څوك چې دخپل مقبوض شي په باره كې ووايې چې دازما دى نو داسى دهغه كيږي تر څو چې بل څوك پر هغه خپل استحقاق ثابت نه كړي .

(۳) يعنې د مدعي دعوى نه قبلېږي تر څو چې دى د داسي يو معلوم شي دعوى وكړي چې دهغه جنس او مقدار معلوم وي ځكه د دعوى په ذريعه سره د حجت په واسطه پر مدعى عليه باندې مدعى به لازمېږي نو كه مدعى به مجهول وي نو مجهول شى پر مدعى عليه بلاندي لازمېږي حال دا چې د مجهول لازمول ممكن نه دى . د دعوى دنه قبلېدو مطلب دادى چې د دې دعوى په وجه عدالت ته د مدعي عليه او مدعى به حاضرو ضروري نه دى . او د جنس د معلوميت مطلب دادى چې دا ورته وښيي چې مدعى به غنم دي يا اورشې دي يا سره او سپين زردى . او د مقدار د معلوميت مطلب دادى چې دا وروښيي چې مثلاً غنم يو سيري يا دوه سيره دي همدارنگه مثاقيل او دراهم د ويره دي .

(۴) كه مدعى به يو معلوم مال د مدعى عليه په قبضه كې وو نو مدعى عليه دي مجبور كړاى شي چې هغه مدعى به عدالت ته حاضر كړي د دې لپاره چې مدعى د دعوى په وخت دهغه طرف ته اشاره وكړي چې داسى زما دى ځكه تر ورسه پوري د مدعى به معلومول شرط دى او داپه عين منقولې كې په اشاره سره كيږي .

(۵) قوله وكذا فى الشهادة والاستعلاف اى وكذا يكلف احضار هالى اداء الشهادة وفى الاستعلاف عند عدم النية يعنى حذرانگه دگواهانو دگواهي ادا كولو په وخت كې هم په محكمه كې د مدعى به حاضريدل ضروري دى چې گواه دگواهي وركولو په وخت هغه ته اشاره وكړي چې موږ د دې شي په باره كې گواهي وركوو ، همدارنگه كه چيرته له مدعي سره گواهان نه وو نو د مدعى عليه د قسم وركولو په وخت كې هم په محكمه كې د مدعى به حاضريدل ضروري دى چې هغه د قسم اخيستلو په وخت كې هغه ته اشاره وكړي چې والله دغه شى زما دى دده نه دى .

(۶) قوله لان تعدد ذكر لبعيها اى ان تعدد احضار العين ذكر لبعيها يعنى كه چيرته مدعى به عين منقولې و او دهغه محكمې ته حاضريدل مشكل و وياله دي كبله چې هلاك شوى و وياله دي وجهى چې عدالت ته په حاضريدلو يې مصرف كيدو نو دهغه قيمت دي ذكر كړي چې په قدر د امكان مدعى به معلوم شي .

(۷) فان كان علفا ذكر خذوه و كلفتم لفظ (۸) و اسماء اعضاءها و لا بد من ذكر البعدان لمن يكن مشهورا و الله هى يده (۹) و لا يثبت البديلى القفار بنضاد لهما بل يثبتان و علم لاص (۱۰) به خلاف المنقول و الله يظالم به (۱۱) و ان كان ذللا ذكر وضعه و الله يظالم به

توجه: اوکه دعوی دځمکې وه نو ددهغې حدود دي ذکر کړي او کافي دي درې حدود، او ددهغو د مالکانو نومونه او ضروري دی دنیکه ذکر که هغه مشهور نه وو او دا چې داسې دهغه په لاس کې دی، اونه ثابتېږي قبضه په ځمکه کې ددوی دواړو په تصدیق سره بلکې په گواهانو سره یا د قاضي په علم سره، خلاف له منقولی شیانو، او دا چې دی به دهغه مطالبه کوي او که هغه شی قرض و نو ددهغه وصف دي ذکر کړي او دا چې دی به دهغه مطالبه کوي.

تشریح: (۷) که مدعی به ځمکه وه نو څرنگه چې محکمي ته دهغې ورل ناممکن دی نو مدعی به دهغې څلور حدود ذکر کوي ځکه دځمکې معرفت په حدودو سره راځي او که چیرته مدعی دمدعی به ځمکې درې حدود بیان کړل نو هم کافي دي، په داسې حال کې چې دامام زفر رحمۃ اللہ علیہ په نزد څلورواړه حدود بیانول ضروري دي ځکه تعریف دڅلوروواړو حدودو بیانولو بغیر نه تامیږي. زموږ د دلیل دادی چې اکثر لره حکم دکل دی نو درې حدود بیانول هم کافي دي.

(۸) لوله و اسماء اصحابهای و ذکر اسماء اصحابها، یعنی مدعی به دځمکې د حدودو د مالکانو نومونه هم ذکر کوي ځکه تعریف په هغو سره راځي او که د حدودو مالک مشهور نه و نو ددهغوی دنیکه گانو نومونه دي هم ضرور ذکر کړي چې له نورو خلکو څخه ممتاز شي ولی کامل تعریف دنیکه گانو په نومونو ذکر کولو سره راځي، البته که چیرته هغوی مشهور و نو بیا یې د نسب ذکر کول ضروري نه دی، قوله و الله فی یده ای و ذکر الله فی یده، یعنی دایه هم بیانوي چې دا ځمکه دمدعی علیه په قبضه کې ده ځکه مدعی علیه هغه وخت خصم گرځي چې مدعی به ځمکه دهغه په قبضه کې وي.

(۹) او پر ځمکه باندي قبضه دمدعی او مدعی علیه خپل منځي تصادق سره نه ثابتېږي مثلاً مدعی دځمکې دعوی وکړه ویې ویل چې دا ځمکه دمدعی علیه په قبضه کې ده او مدعی علیه دده تصدیق وکړ چې واقعا دازما په قبضه کې ده نو دانه کافي کیږي بلکې دگواهانو په گواهي سره ثابتېږي چې هغوی گواهي ورکړي چې موږ د کوره ځمکه دمدعی علیه په قبضه کې لیدلې ده یا قاضی ته په ذاتی ډول معلومات وو چې مذکوره ځمکه دمدعی علیه په قبضه کې ده ځکه کیدای شي چې مدعی او مدعی علیه دبل چاپر ځمکه باندي دقبض کولو لپاره خپل ځانونه مدعی او مدعی علیه ښکاره کړي وي چې دقاضي دقضاء په ذریعه سره دغه ځمکه پر خپل نامه کړي.

(۱۰) خلاف دمنقولی شیانو چې دهغو په باره کې که چیرته مدعی وویل چې مدعی به دمدعی علیه په قبضه کې دي او مدعی علیه دده تصدیق وکړ نو قبض ثابتېږي ځکه په منقولی شیانو کې دمدعی علیه قبضه مشاهده کیږي نو په گواهانو سره یې ثابتول ضروري نه دی، قوله و الله یطالبه به ای و ذکر المدعی انه یطالب المدعاء علیه بالمعداء، یعنی مدعی به داهم وایې چې زه دهغې ځمکې مطالبه کوم ځکه مطالبه دمدعی حق دی نو ددهغه مطالبه کول ضروري دی.

(۱۱) او که چیرته مدعی به دمدعی علیه پر ذمه قرض وو، مال عین نه و نو دمدعی به دهغې وصف بیان کړي چې فلان قسم دی او دواړه ده ځکه ددیونو معرفت په وصف سره کیږي او په محکمه کې به خالص

دامطالبه وکړي چې زه ددغه حق طلبگار یم ولی صاحب ذمه خپله حاضر دی نوله مطالبې پرته بل کوم کار نه دی پاتی .

(۱۲) (لأن صحت الدعوى سال المدعى عليه عنها لأن أفراؤ أنكر لفرض المدعى قضى عليه والأخلف بطلبه (۱۳) ولا يرذعن على مدع (۱۴) ولا يثبت له المدعى الملك المظلي وبينة الخارج الحق (۱۵) وقضى له أن نكل مرة فلا أخلف أو نكل (۱۶) وعرض اليمين للثلاثين (۱۷))

توضیح: بیا چې کله دعوی صحیح شي نوله مدعی علیه څخه به پوښتنه وکړي دهغې په باره کې بیا که چیرته هغه اقرار وکړ یا یې انکار وکړ نو گو اهان به پیش کړي مدعي نو فیصله به پرده باندې وکړي که نه بیا دي قسم ورکړي د مدعي پر مطالبه باندې، اونه وار د پرې قسم پر مدعي باندې، او گو اهان معتبر نه دي د قابض په ملک مطلق کې او د غیر قابض گواهان زیات حقدار دي، او فیصله دي وکړي دهغه لپاره که یې چیرته انکار وکړیو ځل ویې ویل چې زه قسم نه اخلم یا خاموش شو، او قسم دي درې ځله ورکړي استجاباً.

توضیح: (۱۲) کله چې د مدعی دعوی صحیح شي نو قاضي دي د مدعی علیه څخه د دي دعوی په باره کې پوښتنه وکړي چې ستا څه خیال دی آیا د مدعي دعوی صحیح ده او که غلطه ده نو که چیرته هغه د دعوی د صحت اقرار وکړ نو فیه او نعمت، او قاضي به دده خلاف او مدعي په حق کې فیصله وکړي ځکه مدعی علیه خپله د مدعي د دعوی د صحت اقرار کړی دی او که چیرته مدعی علیه د دعوی له صحت څخه انکار وکړ نو قاضي به له مدعي څخه گواهان وغواړي چې هغه خپله مدعی ثابت کړي، بیا که مدعي گواهان پیش کړل نو قاضي به دده په حق کې فیصله وکړي ځکه په حجت سره ښکاره شوه چې مدعي په خپله دعوی کې صادق دی. او که مدعی علیه د دعوی د صحت انکار وکړ او مدعي گواهان پیش نه کړای شواله مدعي علیه څخه یې د قسم اخیستلو مطالبه وکړه نو قاضي به له مدعی علیه څخه پر مدعي به باندې قسم واخلي مگر د مدعي مطالبه د قسم ضروري ده ځکه قسم دهغه حق دی .

(۱۳) او که مدعی علیه له قسم اخیستلو څخه انکار وکړ نو پر مدعی باندې قسم نه ردیږي یعنې له مدعي څخه قسم نه اخیستل کیږي، لقوله رحمه الله: **الْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدْعَى وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ** (پر مدعي گواهان دي او قسم پر هغه چا دی چې انکار وکړي).

فائده: امام شافعی رحمه الله فرمایې چې که چیرته مدعی علیه له قسم اخیستلو څخه انکار وکړ نو قسم د مدعي طرف ته عود کوي یعنې قاضي به مدعي ته قسم ورکړي که چیرته مدعي قسم واخیست نو قاضي به دهغه پر قسم باندې دهغه په حق کې فیصله صادره کړي همدارو روایت له امام مالک رحمه الله او امام احمد رحمه الله څخه هم دی، احناف جواب ورکوي چې په مذکور حدیث شریف کې نبی کریم صلی الله علیه و آله د مدعي او مدعی علیه ترمنځ دوه شیان تقسیم کړي دي یعنې پر مدعي باندې گواهان دي او پر مدعی علیه باندې قسم دی او تقسیم له شرکت سره منافي دی نو ځکه قسم یواځې پر مدعی علیه دی پر مدعي نه دی .

(۱۴) په ملک مطلق (په کوم کې چې مدعي د ملک دعوی وکړي مگر د ملکیت هیڅ سبب ونه نیې چې په کوم سبب سره دده ملک دی) صاحب الید (قابض) کې که چیرته پر مدعی به باندې قابض او غیر قابض

دواړه گواهان پيش کړي نو د خارج يعنې غير قابض گواهان زيات حقدار دي په دې سره چې دهغوئ گواهي قبوله کړای شي او د قابض د گواهانو گواهي دي نه قبلېږي ځکه د غير قابض گواهان دهغه لپاره ملک ثابتوي او د قابض لپاره خوملک په قبض سره ثابت دی گواهان يې خالص مؤيد دي او د غير قابض په گواهانو سره د ملک اثبات يا اظهار زيات کيږي نو د غير قابض د گواهانو گواهي زياته د قبليد و لائقه ده.

(۱۵) که له مدعي سره گواهان نه وو او مدعي له مدعي عليه څخه د قسم اخيستلو مطالبه وکړه مگر مدعي عليه يواځي د يو ځل قسم اخيستلو څخه انکار وکړ چې لا اءحلف (زه قسم نه اخلم) يا خاموش پاتې شونو قاضي به دهغه خلاف فيصله کوي ځکه له قسم څخه انکار کول د دې دليل دی چې دی ياد مدعي د دعوی اقرار کوي او يا يې قسم پريښود غواړي چې مدعي به مال مدعي ته ورکړي نو ځکه به قاضي دهغه خلاف فيصله کوي، او سکوت هم د لاله انکار شمار کيږي نو د سکوت هم هغه حکم دی کوم چې دانکار دی.

(۱۶) پکار دې چې قاضي احتياطاً له مدعي عليه څخه پوښتنه وکړي چې زه تاته درې ځله قسم درکوم بيا که چيرته تاقسم واخيست نو فها که نه مدعي چې کوم دعوی کړي ده په هغی کې ستا په خلاف دهغه په حق کې فيصله کوم څرنگه چې دادخفاء موقع ده (ولی دامام شافعی رحمه الله به نزدکه چيرته مدعي عليه له قسم څخه انکار وکړي نو قاضي به دهغه په خلاف فيصله نه کوي بلکې مدعي ته به قسم ورکوي) ځکه نو مدعي عليه ته ويل کيږي چې دانکار په صورت کې ستا په خلاف فيصله کوم، بيا چې کله قاضي درې ځله پر هغه قسم وړاندې کړي که چيرته دی منکر پاتې شونو قاضي به دهغه په خلاف د قسم څخه دانکار په وجه فيصله وکړي.

(۲) وَلَا يَنْتَحِلُّ فِي النِّكَاحِ زَوْجُهُمْ فِيمَا بَيْنَهُمَا زَوْقٌ وَنَسَبٌ وَلَا وَاحِدٌ لِعَانٍ (۷) قَالَ الْقَاضِي الْإِمَامُ فُخْرُ الدِّينِ الْفَزْزِي عَلَى أَنَّهُ يَنْتَحِلُّ الْفَكَرُ فِي الْأَنْشَاءِ السَّاتِرَةِ فَإِنْ نَكَحَ كُلَّ مِمَّنْ لَمْ يَنْقَطِعْ (۸) وَنَتَحِلُّ السَّاتِرَ فَإِنْ نَكَحَ كُلَّ مِمَّنْ لَمْ يَنْقَطِعْ (۹) وَالزَّوْجُ إِذَا دَعَا إِلَى الْفُلْوَ أَطْلَقَ قَبْلَ الْوُطْئِ فَإِنْ نَكَحَ كُلَّ مِمَّنْ نَضَفَ الْفَهْمِ (۱۰) وَجَاذِلْهُ دَفَانِ كُلِّ فِي النَّفْسِ خِيسَ خَتِي يُقَرُّ إِذَا بَخِلَ وَفِيمَا ذُوهُ يَنْقُضُ.

توجه: او قسم دي نه ترې اخلي په نكاح کې او په رجعت کې اوله ايلاء وروسته په فئ کې او په ام ولد کولو کې او په مريې کيدو کې او په نسب کې او په ولا کې او په حد کې او په لعان کې، امام فخر الدين ويلي دي چې فتوی پر دې ده چې قسم دي واخيستل شي له منکر څخه په شپږو شيانو کې او قسم دي واخيستل شي له غله څخه بيا که يې انکار وکړ نو ضامن کيږي او لاس يې نه غوڅيږي اوله خاوند څخه چې کله دعوی وکړي نښه د طلاق منځکي تروطی بيا که چيرته ده انکار وکړ نو ضامن کيږي د نصف مهراو د قصاص له منکر څخه بيا که انکار وکړي د نفس له قصاص نه نو قيد کړای کيږي ترڅو چې اقرار وکړي يا قسم واخلي او تر نفس په کم کې قصاص ترې اخيستل کيږي.

تشریح: (۶) که د نكاح دعوی وه که د خاوند له طرفه وي يا د نښي له طرفه نو دامام ابو حنيفه رحمه الله په نزدله مدعي عليه څخه قسم نه اخيستل کيږي، د صاحبينور رحمهما الله په نزد قسم ترې اخيستل کيږي، دامام ابو حنيفه رحمه الله او صاحبينور رحمهما الله ترمنځ دا اختلاف په لاندې امورو کې هم شته: **فهمي** - په رجعت کې مثلاً د عدت تيريدو نه وروسته خاوند دعوی وکړي چې ما په عدت کې دننه رجوع

کړې ده او بڼه د دې انکار کوي.

نمبر ۲- په فئ کې یعنې په رجوع کې مثلاً د ایلاء د مودې تیریدونه وروسته خاوند د دعوی وکړي چې ما د ایلاء په موده کې له ایلاء څخه رجوع کړي ده او بڼه د دې څخه انکار کوي. **نمبر ۳-** په رقت کې، مثلاً په یوه مجهول النسب چایې دعوی وکړه چې داز ما مری دی او هغه له دې څخه انکار کوي. **نمبر ۴-** په استیلا د کې، مثلاً منځې په مولى دعوی وکړه چې زه دهغه ام ولدیمه او بادرله دې څخه انکار کوي. **نمبر ۵-** په نسب کې، مثلاً یو چاپه بل دعوی وکړه چې داز ما زوی دی او هغه له دې څخه انکار کوي. **نمبر ۶-** په ولاء کې مثلاً یو چاد دعوی وکړه چې فلان سړی زما مولى عتاقه یا مولى الموالات دی او هغه له دې څخه انکار کوي. **نمبر ۷-** په حدودو کې، مثلاً یوه سړي بل ته وویل چې تاپر ما باندې د زنا تهمت لگولی دی چې هغه ثابته نه ده نو پر تاپر باندې حد قذف دی او مدعی علیه له دې څخه انکار کوي. **نمبر ۸-** په لعان کې، مثلاً بڼه په خاوند باندې دعوی وکړي چې ده پر ما باندې د لعان تهمت لگولی دی او خاوند له دې خبرې څخه انکار کوي، نو په دغو ټولو امورو کې دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزدله منکر څخه قسم نه اخیستل کیږي او د صاحبینو رحمهما الله په نزدله حدود او لعان علاوه په ټولو کې قسم اخیستل کیږي.

د صاحبینو رحمهما الله دلیل دادی چې د استخلاف فائده داده چې دانکار په صورت کې پر منکر باندې فیصله کیږي او انکار کول هم یو قسم اقراردی ځکه انکار دهغه پر دروغو باندې دال دی او په مذکوره امورو کې اقرار جاري کیږي نو استخلاف هم جاري کیږي، او همدارنگه مذکوره امور داسې دي چې سره له شبهې ثابتیږي نو داموالو په شان په دې کې استخلاف جاري کیږي، البته حدود داسې نه دي ځکه هغه په معمولي شبهه سره له منځه ځي نو ځکه په حدودو کې استخلاف نه جاري کیږي، او لعان څرنگه چې د حد په معنی دی ځکه نو په هغه کې هم استخلاف نه جاري کیږي، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې دلته له قسم اخیستلو څخه انکار کول اقرار نه دی که نه نو مجلس د قضاء به یې شرط نه وای بلکې یو قسم اباحت او بېدل دی چې مدعی علیه جرأت وکړ چې مدعی ته مدعی به ورکوي او په مذکوره امورو کې د اباحت او بېدل نفاذ نه راځي ځکه په دغو امورو کې له قسم څخه دانکار په صورت کې فیصله نه کیږي.

فائده: فتوی د صاحبینو رحمهما الله پر قول ده لعانی الذر المعتبر: والحاصل ان المقتی به التحلیف فی الکل الا لی الحدود (الذر المحار علی هامش رد المحتار: ۳/ ۳۷۴) ولی ملتقى الابهر: وعندهما بحلف وبه یفتی کمالی قاضی بخان وهو اختیار لغیر الاسلام علی البرودی معنایهمم البوی (ملتقى الابهر مع مجمع الانهر: ۳/ ۳۵۱)

(۷) امام فخر الدین (دا هغه امام فخر الدین دی چې د قاضی بخان په نامه سره مشهور او صاحب فتاوی دی) فرمایلي دي چې فتوی پر دې باندې ده چې منکر ته په دغو شپږو امورو کې قسم ورکول کیږي یعنې په نکاح، رجعت، فئ، ربق، نسب او ولاء کې هم قسم ورکول کیږي، مگر سوال دادی چې مخکې خونه شیان ذکر شوي دي بیاد شپږو شیانو په باره کې دامام قاضی خان د فتوی نقل کولو څه مطلب دی؟ جواب: له نهو څخه په دوو شیانو یعنې په حد او لعان کې په اتفاق سره قسم نشته، له باقی اوو څخه استیلا د نسب یا رقت ملحق دی ځکه په هغه کې یا د نسب دعوی وي یا د رقت ځکه په هغه کې هم قسم نشته نو مختلف فیه شپږ شیان پاتی شو.

(۸) که غل دغلاڅخه انکار وکړي نو له هغه څخه قسم اخيستل کېږي او که هغه له قسم اخيستلو څخه انکار وکړ نو د مال ضامن گرځي مگر لاس يې نه غوڅيږي، ځکه دغله په فعل پوري دوي خبرې متعلقې دي يو څو د مال ضمانت دی په هغه کې له قسم کولو څخه انکار موثر دی نو ځکه له قسم څخه د انکار په صورت کې د مال ضامن گرځي او دوه څه خبر د لاس غوڅيدل دی په هغه کې له قسم کولو څخه انکار موثر نه دی ځکه لاس غوڅيدل حدودی اوله قسم کولو څخه انکار کول داسي اقرار دی چې شبهه پکې ده او د شبهې په وجه حد ساقطېږي نو له قسم څخه د انکار کولو په صورت کې دغله لاس نه

غوڅيږي

(۹) قوله والزواج اذا دعت المرأة الخ ای ويستحلف الزوج اذا دعت المرأة الخ، يعنى که چيرته يوه ښځه دادعوى وکړي چې زما خاوند له ماسره تر صحبت کولو نه مخکې ماته طلاق را کړى دی او د هغې خاوند له طلاق ورکولو څخه انکار کوي نو د هغې خاوند ته قسم ورکول کېږي او که هغه له قسم اخيستلو څخه انکار وکړي نو په اتفاق سره د نصف مهر ضامن گرځي او هغې ښځې ته به يې ورکوي ځکه په اتفاق سره په طلاق کې قسم اخيستل جاري کېږي خاص بيا چې مال مقصود وي، نو له قسم څخه د انکار په وجه طلاق مخکې تر دخول ثابتېږي او د طلاق قبل الدخول په صورت کې پر زوج باندي نصف مهر لازمېږي.

(۱۰) قوله و جاحد القود الخ ای ويستحلف جاحد القود الخ، يعنى که چا په بل چا د قصاص دعوى وکړي او مدعى عليه انکار وکړي په داسي حال کې چې له مدعى سره گواهان نشته اوله مدعى عليه څخه د قسم اخيستلو مطالبه کوي نو په اتفاق له مدعى عليه څخه قسم اخيستل کېږي، بيا که مدعى عليه له قسم اخيستلو څخه انکار وکړ نو ورته وبه گورو چې دعوى د نفس (يعنى قتل نفس) ده او که تر هغه کم جنايت دی، که چيرته د قتل نفس دعوى وه نو د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد مدعى عليه قيد کړاى کېږي تر څو چې قسم واخلي بيا به جنايت باندي اقرار وکړي ځکه د نفس معامله باريکه ده چې هيڅکله اباحت نه پکې جاري کېږي نو د دعوى نفس په صورت کې خالص له قسم څخه د انکار په وجه د قصاص حکم نه کول کېږي.

او که دعوى تر قتل نفس په کم جنايت کې وه نو له قسم څخه د انکار په وجه پر هغه قصاص لازمېږي ځکه اطراف ملحق بالاموال دي او په اموالوکې بذل او اباحت جاري کېږي نو په اطرافوکې هم جاري کېږي او انکار له قسم نه اباحت دی، د صابینو رحمهما الله په نزد په دواړو صورتوکې پر هغه باندي تاوان لازمېږي ځکه له قسم څخه انکار کول داسي اقرار دی چې شبهه پکې ده او قصاص نه په ثابتېږي نو ځکه تاوان واجبېږي

لاندې: د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجع دی لما قال الشيخ عبد الحكيم الشهيد رحمته الله عليه: ولم أره من يصرح بالترجيح لواحده من القولين الا أنه قد اقتصر على قوله المتون واهتم الشارحون بدليل قوله ايضا فالعمل بقوله مالم يوجد الصارف عنه من التصريح بالترجيح والفتوى (هاشم الهداية: ۲۰۴ / ۳) هكذا يظهر من صنيع امام الهداية حيث اخبر دليله.

(۱۱) ولولا ان المدعى لى بینه حاضرة فو طلب البين لمن يستحلف وليل خصمه اعطه كفى لا يفسك ثلاثة ايام فان اى لازم اى دار مع حريت
نار (۱۲) او غربيان نه فلز مجلس القاضى.

توجیه: اوکه وویل مدعي چې زما گواهان حاضر دي او قسم يې طلب کړ نو قسم نه شي اخيستلای، بلکې ويل کيږي دهغه خصم ته چې ورکړه ده ته کفيل دخپل ځان درې ورځي بيا که هغه انکار وکړ نو مدعي ډي ورپسې شي چيرته چې هغه ځي دی دي هم ورپسې لار شي او که هغه مسافرو و نو ورپسې دي شي دقاضي تر مېلې پوري.

تشریح: (۱۱) که مدعي وویل چې زما گواهان په ښار کې موجود دي، مگر هغه دگواهانو حاضرولو پر ځای له مدعي عليه څخه د قسم اخيستلو مطالبه وکړه نو دهغه له مدعي عليه څخه قسم نه اخيستل کيږي، ځکه که مدعي استخلاف حق هغه وخت لري چې دی دگواهانو حاضرولو څخه عاجز شي د عجز بغير هغه استخلاف حق نه لري، البته مدعي عليه ته ويل کيږي چې ته تردريو ورځو پوري مدعي ته دخپل نفس ضامن ورکړه چې به دغورديو ورځو کې دی خپل گواهان را حاضر کړي، داددي لپاره چې مدعي عليه ورکړه نه شي چې بيا به مدعي حق ضائع شي، بيا که چيرته مدعي عليه ضامن ورکړ نو بهتره ده که نه مدعي ته دي حکم ورکړل شي چې په مدعي عليه پسي شي چيرته چې هغه ځي دی به ورپسې ځي چې د مدعي حق ضائع نه شي.

(۱۲) قوله ولو غريبالخ، ای لو كان المدعي عليه مسافرا لزمه الخ، يعنى که چيرته مدعي عليه دلاري مسافرو و نو بيا که چيرته دی مدعي ته ضامن ورکوي نو تر هغه پوري چې دقاضي محکمه قائمه وي، او که ضامن نه و نو مدعي به په ده پسي وي هم تر دمذکور وخت پوري ځکه تردري ذيات وخت لپاره په ضامن اخيستلو بيا به پسي کيدلو کې د مسافر لپاره ضرورت دی چې مسافر له سفر څخه راگرځوي.

(۱۳) وَالْيَمِينَ بِاللَّهِ (۱۳) لَا بَطْلَاقٍ وَعَقَاقٍ إِلَّا ذَالِغِ الْخُصْمِ (۱۵) وَفَلْطَبْذَكَرْ أَزْضَافِهِ (۱۶) لَا بَزْمَانَ وَمَكَانَ (۱۷) وَنَسْخَلْفَ الْيَهُودِي بِاللَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ التَّوْرَةَ عَلَى مُوسَى وَالتَّنْزِيلَ بِاللَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ الْإِنْجِيلَ عَلَى عِيسَى وَالْمَجُوبَ بِاللَّهِ الَّذِي خَلَقَ النَّارَ وَالْأَرْضَ بِاللَّهِ (۱۸) وَلَا يَهْمِلُونَ دِي نُبُوتِ عِبَادَتِهِمْ

توجیه: او قسم په الله تعالی سره معتبر دی نه چې په طلاق او عتاق سره مگر دا چې ډیر ټینګار وکړي خصم، او قسم دي مغلف کړي د الله تعالی داوصافو په ذکر کولو سره نه په زمان او مکان سره او قسم دي اخلي له يهودي څخه په دي ډول چې په هغه الله تعالی سره قسم چې نازل يې کړی دی تورات پر حضرت موسی عليه السلام باندې اوله نصراني څخه دا ډول چې په هغه الله قسم چې نازل يې کړی دی انجيل پر حضرت عیسی عليه السلام باندې اوله مجوسي څخه دا ډول چې په هغه الله قسم چې اور يې پيدا کړی دی اوله بُت پرست څخه دي په الله سره قسم واخلې اوله دغو مذکور و کسانو څخه دي قسم نه اخلي دهغو په عبادت ځان وکړي.

تشریح: (۱۳) منکرته که يې قسم ورکاوه نو د الله تعالی په نامه دي ورکوي ځکه قسم خالص د الله تعالی په نامه سره کيږي دغير په نامه نه کيږي لقوله ﷻ: مَنْ كَانَ مِنْكُمْ خَالِفًا فَلْيُخْلِفْ بِاللَّهِ أَوْ لِيُذِرْ (يعني څوک چې له تاسو نه قسم اخيستونکی وي هغه ته پکار دی چې په الله تعالی سره قسم واخلې يادي پرېږدي) حضرت ابن مسعود ؓ فرمايې چې که زه د الله تعالی په نامه سره دروغو قسم واخلم نو دا به تردي تر هغه چې زه دغير په نامه قسم خورم.

(۱۴) قوله لا يطلق وعناق اي لا يكون البين معتبر بطلاق وعناق، يعنى له مدعى عليه خُخه په طلاق يا عتاق

قسم نه اخيستل كيږي مثلاً په دي ډول چې ووايې كه به داشى دمدعي وي نور زمانڅخه دې طلاق وي يادي زمانې آزادوي لماروينا، ظاهر روايت دى، مگر دځينو فقها په نزديه اوسنۍ زمانه كې كه مدعى عليه ډير جنجالي اوبې باك وواو مدعي دطلاق يا عتاق په قسم باندې ټينگار وكړ نو دقاضي لپاره جائزه ده چې له هغه څخه دطلاق يا عتاق قسم واخلي ځكه په اوسنۍ زمانه كې خلك دالله له قسم څخه كم ويريږي او دطلاق او عتاق څخه زيات ويريږي ځكه يې دطلاق او عتاق قسم وركول جائز بللى دى، مگر صحيح اومتى به ظاهر روايت دى، البته دضرورت پر بنه، كه دقاضى رايه وه نو دطلاق او عتاق قسم وركول جائز دى خو كه چيرته هغه له داسي قسم اخيستلو څخه انكار وكړ نو د هغه په خلاف فيصله نه كوله كيږي همدا وجه ده چې كه چيرته قاضي فيصله وكړه نه نافذ كيږي، كمالى مجمع الانهر: وقيل ان الخ الخصم منخ في زمانه لكان لا يقضى عليه بالكل لان لكل عناه مبي عنه شرعاً حتى لو قضى لا ينفذ وفي البحر الفتوى على عدم التحليف بالطلاق والعناق وهو ظاهر الرواية والصحيح مافى ظاهر الرواية (مجمع الانهر: ۳/۳۵۵)

(۱۵) او كه غواړي چې قسم ښه مؤيد كړي نو دالله تعالى له اسم ذاتى سره دي اسماء صفاتى هم ذكر كړي چې قسم ښه مؤكد شي مثلاً داسي دي ووايې: والله الذى لا اله الا هو عالم الغيب والشهادة الذى يعلم من السر ويعلم من العلانية، اوبه دي كې كمى اوزياتوب هم كولاى شي ځكه ځينى خلك داسي هم وي چې پر غير مغلظ قسم باندې جرأت مندوي اوله مغلظ قسم څخه ځان گوښه كوي.

(۱۶) قوله لا يزمان مكان اي لا تعلق البين على المسلم بزمان ومكان، يعنى پر مسلمان باندې په زمانه (مثلاً دجمعي ورځ يا له ماز ديگرو روسته) يا مكان (مثلاً مقام ابراهيم يامكه مكرمه يا مېرنيوي څخه) سره دقسم تغليظ واجب نه دى ځكه په قسم سره د هغه معبود تعظيم مقصود دى دچاپه نامه چې قسم خوړل كيږي اود تعظيم دوخت اومكان له ذكر كولو بغير حاصل كيږي او همدارنگه تر مخصوصى زمانې پورې په انتظار كولو او تر مخصوص مكان پورې په تللو كې دمدعي په حق (يمين) كې تاخير راځي ځكه نو قسم په زمانه اومكان سره نه مغلظ كيږي.

(۱۷) له يهودي څخه كه يې قسم اخيست نو دا ډول به يې ترې اخلي چې په هغه الله سره قسم چې پر موسى عليه السلام يې تورات رانازل كړى دى، اوله نصراني څخه كه يې قسم اخيست نو دا ډول به يې ترې اخلي چې په هغه الله سره قسم چې پر حضرت عيسى عليه السلام يې انجيل رانازل كړى دى، اوله مجوسي كه يې قسم اخيست نو دا ډول به يې ترې اخلي چې په هغه الله سره قسم چې اور يې پيدا كړى دى، دا ځكه چې پر هريوه باندې دقسم تغليظ د هغه داعتماد مطابق كيږي، اوله بت پرست څخه په الله تعالى سره قسم اخلي په بت به يې نه اخلي ځكه ټول كفار پر الله تعالى باندې اعتقاد لري كما قال الله تعالى: (ولن نالتهم من خلق الشفوات والارض ليعرفن الله) يعنى كه تېله دغو بت پرستانو څخه پوښتنه وكړې چې چا دآسمانو نه او څمكه پيدا كړي دي نو خامخابه ووايې چې الله تعالى پيدا كړي دي.

(۱۸) مگر يهود او نصارى اومجوسيان به د هغو عبادت خانوته نه بيايې چې بيا هلته قسم ورڅخه اخلي بلكې دقاضي په محكمه كې به قسم وركول كيږي ځكه قاضي ته د هغوئ عبادت خانوته داخليدل

مکروه دی. بلکه دهرمسلمان لپاره دامنعوی دی چې ددوی عبادت خانوته داخلېږي ولی ددوی عبادت خانې دشیطانانو دیوځای کیدو ځایونه دي.

(۱۹) و یحلف علی الحاصل ای بالله ما ینکحنا بیع قائم (۲۰) و نکاح قائم ولا یجب علیک زده و ماهی باین منک الان فی دعوی البیع و النکاح و الغصب و الطلاق (۲۱) و ان ادعی شفعه بالجر او از نفقه الغبنه و المشری و الزوایج لایر بها یحلف علی النیب (۲۲) و علی العلم لوزر و غبن اذا عاده آخر (۲۳) و علی الثابت لو ذهب له و اشتراه (۲۴) و لو ائقدي المنکر بیمیة او ضاله منها علی شی صخ و لم یحلف بعده.

توجه: او قسم دي و اخيستل شي پر حاصل دعوی باندي يعنې داسي دي و وايې و الله زموږ ترمنځ بيع قائم نه ده او نکاح قائم نه ده او واجب نه دی پر ما باندي هغه ردول دهغه اونه دی جلاله ماڅخه فی الحال دبيع نکاح او غصب او طلاق په دعوی کې او که یې دعوی وکړه دشفعه دگواوښتوب په وجه یادبائنه مطلقه دنفقې او مشتري یا زوج دهغه عقیده نه لري نو قسم دي و اخيستل شي پر سبب دعوی باندي او پر علم باندي که وارث شوی وودمړې بیادهغه بل چادعوی وکړه او پر امر واقعې باندي که هغه ته هبه کړل شوې وه یاده اخيستی و وکه عوض ورکړي منکر دخپل قسم څخه یاصالح وکړي له مدعي سره پریو شي باندي نو داصحیح دی تردی وروسته قسم نه شي ور نه اخيستلی.

تشریح: (۱۹) دقسم په باره کې قاعده داده چې که دعوی دداسي سبب وه چې رفع کیدای نه شوی لکه عتق چې له واقع کیدو وروسته هیڅکله رفع کیدای نه شي نو قسم پر داول سبب باندي کیدای شي مثلاً داسي به وایې چې و الله ماخیل مری نه دی آزاد کړی او که دعوی دداسي سبب وه چې رفع کیدای شوی لکه بيع چې له وقوع وروسته فسخ کیدای شي نو په دي کې قسم پر حاصل او حکم باندي کیږي مثلاً یو چا په بل حاضر باندي دعوی وکړه چې ماله ده څخه دده مری په عوض دزر ودرهمو نو اخيستی دی او مدعی علیه له دي څخه انکار وکړ نو منکر به داسي قسم اخلي چې و الله زما وددی مدعي ترمنځ فی الحال په دغه مړې کې عقد بيع قائم نه ده، پر سبب باندي به قسم نه اخلي يعنې داسي به نه وایې چې و الله مادغه مری پر ده باندي نه دی خرڅ کړی، ځکه چې کیدای شي چې ده دي مری خرڅ کړی وي بیادي بيع فسخ شوې وي.

(۲۰) قوله و نکاح قائم ای بالله ما ینکحنا نکاح قائم فی الحال اذا کانت الدعوی فی النکاح يعنې که چیرته دعوی دنکاح و نوله منکر څخه به داسي قسم اخيستل کیږي چې و الله زموږ ترمنځ فی الحال نکاح نه ده قائم، داسي به نه وایې چې و الله ماله دې سره نکاح نه ده کړې ځکه چې دا کیدای شي چې نکاح دي کړي وي بیادي په طلاق باین سره نکاح ختم کړي وي، که مدعي په مدعی علیه باندي دغصب دعوی وکړه نوله مدعي علیه څخه دي داول و اخيستل شی چې و الله مدعی پر ما باندي دمدعی به دواپس کیدو استحقاق نه لري، داول به نه وایې چې و الله مانه دی غصب کړی، ځکه چې امکان لري چې ده دي غصب کړی وي بیادي ضمان ادا کړی وي دی یې مالک گرځیدلی وي، همدارنگه که چیرته ښځې په خاوند دطلاق دعوی وکړه او هغه منکر شونوله خاوند څخه به داول قسم اخيستل کیږي چې و الله دغه ښځه له ماڅخه بانه نه ده په هغه وجه سره چې دې بیان کړې ده، داول به قسم نه اخلي چې و الله مادي ته طلاق نه دی ورکړی ځکه کیدای شي چې طلاق دي ورکړی وي بیادي له ینونت وروسته بیرته تجدید نکاح کړی وي.

فائدة: د مصنف رحمه الله دغه عبارت: فی دعوی البیع، تعلق په ماقبل کې له: بالله ماینکما بیع قائم، سره دی اود (والنکاح) تعلق له (ونکاح قائم) سره دی او (والغصب) تر (وما یجب علیک رده) پوري تعلق لري اود (والطلاق) تعلق له (وماهی بائن منک الان) سره دی.

(۲۱) که یو چا د گاوانو د یو توب په وجه دخړخې شوې ځمکې دخپل حق شفعه دعوی وکړه یا کومې بنڅې ته چې یې طلاق بائن ورکړی دی هغې دعدت په وخت کې دنفقې دعوی وکړه، په داسې حال کې چې دمشفوعه ځمکې اخیستونکی دگاوانو د یو توب په وجه دحق شفعه اعتقاد نه لري، اود مطلقې خاوند ددې عقیده نه لري چې د مطلقې خاوند دباثنې دخوراک اونفقې ذمه واری مثلاً دواړه شافعی مسلک دي (دامام شافعی رحمه الله په نزدگاواندي ته حق دشفعه حاصل نه دی اونه دهغه په مذهب کې دمطلقې بائنې خوراک اونفقه دخاوند پر ذمه واجبه ده) نو په داسې صورت کې دي هغه مشتري یا خاوند ته پرسبب باندې قسم ورکول شي پر حاصل دي نه ورکول کیږي مثلاً له مشتري څخه دي دا ډول قسم واخلي چې والله دامکان مانه دی اخیستی داسې دي نه وایې چې زما پر ذمه دهغه حق شفعه نشته ځکه په دغه قسم کې دی دخپل اعتقاد مطابق درښتیا ویلوي په وجه نه حاث کیږي په دي کې دمدعي نقصان دی ځکه مدعی علیه له دا ډول قسم څخه احتراز نه کوي، اوله خاوند څخه دي دا ډول قسم واخلي چې والله مادي ته طلاق بائن نه دی ورکړی داسې قسم دي نه ورڅخه اخلي چې والله زما پر ذمه دهغې نفقه نشته ځکه په دغه قسم کې دی دخپل اعتقاد مطابق درښتیا ویلوي په وجه نه حاث کیږي نو په دي کې دمدعی نقصان دی ځکه مدعی علیه له داسې قسم احتراز نه کوي.

(۲۲) قوله وعلى العلم لو رث الخ ای ويحلف على العلم لو رث الخ، یعنې که چاته یو مری په میراث کې په لاس ورغی بل چا په هغه مریې باندې دعوی وکړه چې دازمادی نوم مدعی علیه ته پر علم باندې قسم ورکول کیږي یعنې مدعی علیه به دا ډول وایې چې والله زه نه یم خبر چې دامری کوم چې زما په لاس کې دی دا ددې مدعي دی، یعنې قطعی قسم دي به نه اخلي چې والله دامری دمدعي ملک نه دی ځکه وارث ته څه پته ده چې دهغه مورث دامری له کومه او څرنگه لاس ته راوړی دی نو ځکه دي له هغه څخه دا ډول قسم نه اخیستل کیږي چې والله دامری ددې مدعي ملک نه دی.

(۲۳) قوله وعلى البتات لو زب الخ ای ويحلف على البتات لو زب الخ، یعنې که چاته یو مری چاهه کړیاده یو مری و اخیست بیا په هغه مریې باندې چا دعوی وکړه اوله مدعی سره گواهان نه وو، نو له مدعي علیه څخه به قطعی قسم اخلي یعنې داسې دي وایې چې والله دامری ددغه مدعي ملکیت نه دی، ځکه دي سړي ته دقسم اخیستلو دا جازي دلیل (یعنې خرید یا هبه) موجود دی ځکه چې هغه شرعاً دخرید او هبه په وجه دخپل ملک قسم خوړلای شي نو ضرور دمدعي دنه ملک هم قسم خوړلای شي.

(۲۴) که چا دبل په قبضه کې په موجود مال دعوی وکړه اوله مدعي سره دگواهانو دنده وجود په رڼه غواړي چې مدعی علیه ته قسم ورکړي مگر مدعی علیه له قسم څخه دځان خلاصولو لپاره مدعی دقسم فدیة مثلاً لس درهمه ورکړل یا یې له مدعي سره پرلسو درهمو نوباندې صلح وکړه نو دا فدیة ورکول یا صلح

کول جائزه ده، او داله حضرت عثمان رضي الله عنه څخه مروی دی چې پریوه موقع پر هغه باندي قسم راته نوده وځم څخه د ځان خلاصول لپاره د قسم پر ځای فدیو ورکړې وه، او مدعی ته له فدیو ورکولو یا صلح کولو دا حق نشته چې هغه له مدعی علیه څخه کله هم پر دغه مدعی باندي قسم واخلي ځکه مدعی خپل حق پخپله ساقط کړی دی.

باب التحالف

د ابا ب له دواړو څخه هریوه ته د قسم ورکولو په بیان کې دی مصنف رحمته الله علیه تردی مخکي له یوه څخه د قسم اخیستلو احکام بیان کړل اوس دلته له دواړو څخه د قسم اخیستلو احکام بیانوي او څرنگه چې دوه طبعاتریوه مخکي وي ځکه یې نو وضعاً هم د دواړو حکم موخه کړی دی چې وضع او طبع سره موافق شي.

(۱) اختلاف فی قدر الثمن أو المبيع قضی لمن یزهن (۲) وان یزهن فلفظ الی زيادة (۳) وان عجز او لم یزهن فلفظ الی زيادة (۴) ونی یسیر المشتري (۵) وفسخ القاضی یطلب أخيه (۶) ومن نکل لزم ذغوی الاخر.

توجه: که اختلاف راغی دبائع او مشتري ترمنځ دشمن په مقدار کې یا د مبيع په مقدار کې نو فیصله دهغه چالپاره کیږي چارلر چې گواهان وي او که دواړو گواهان درلودل نو دهغو گواهانوپه خبره فیصله کیږي چې زیادت ثابتوي او که دواړه عاجز شول او دواړه راضي نه ووديوه په دعوی سره نو دواړه دي قسم واخلي او شروع به کیږي د مشتري په قسم سره اوفسخ دي کړي قاضي دیوه په طلب سره او کوم یوه چې انکار وکړ پر هغه لازمیري دهغه بل دعوی.

تشریح: (۱) که دبائع او مشتري ترمنځ اختلاف راغی مثلاً مشتري د کم قیمت دعوی کوي او بائع د زیات قیمت دعوی وکړي یا بائع د مبيع په کم مقدار اقرار وکړي او مشتري تر هغه د زیات دعوی وکړي یا له دواړو څخه یو پر خپله مدعی باندي گواهان قائم کړي نو فیصله دهغه په حق کې کیږي ځکه دهغه دعوی له یوه سره ده او دهغه بل دعوی ده نو د صاحب بیینه جانب اقوی دی ځکه د بیینه مطابق پر قاضي باندي دهغه په حق کې فیصله کول واجب ده.

(۲) که دواړه ورپر خپلو مدعیو ووباندي گواهان قائم کړل نو د زیادت ثابتوونکي گواهان معتبریري نو په اول صورت کې دبائع گواهان معتبر دي او په دوهم صورت کې د مشتري گواهان معتبر دي ځکه کوم گواهان چې زیادت ثابتوي هغه د کمبوت ثابتوونکي گواهان له دغو سره په زیادت کې معارض نه دي نو زیادت ثابتوونکي گواهان له معارضي څخه سالم دي نو د دوی گواهي قبلیري.

(۳) که دواړه د گواهانو څخه عاجز شول یعنی له یوه سره هم گواهان نه وونو مشتري ته دي وویل شي چې یا خو ته په دغو شمنوراضي شه چې بائع کومه دعوی لري که نه مو پرستاسي ترمنځ بیع فسخ کوو، دا د اول صورت حکم دی په دوهم صورت کې دي بائع ته وویل شي چې یا دواړه مقدار مبيع مشتري ته حواله کړه څومره چې مشتري دعوی کړي ده که نه مو پر بیع فسخ کوو، ځکه مقصود قطع تنازع ده او دا د قطع تنازع جهت

دی څکه کله دواړه دبیع پر فسخ کیدو باندې نه راضي کیږي چې کله یوه شي نو دواړه راضي کیږي، او که دواړه راضي نه و نو حاکم دي له هریو څخه دهغه بل پر دعوی باندې قسم واخلي لقله ۱۰: اذا اختلف المتبايعان والسلعة قائمة بينهما فالقادر اذا (يعني کله چې بائع او مشتري اختلاف سره وکړي او مبيع قائمه وي نو دواړه دي قسم واخلي او بیع دي رد کړي) همدارنگه له بائع او مشتري څخه هریو مدعي هم دی او مدعی علیه هم دی، نو مدعی علیه په حیثیت سره دي له هریو نه قسم واخلي.

(۴) بیادي قاضی د مشتري په قسم شروع وکړي څکه په دوی کې د مشتري انکار دیر سخت دی ولی مطالبه دشمن مخکي د مشتري څخه کیږي او دا چې مخکي له مشتري څخه مطالبه دشمن کیږي نو دده انکار به هم مخکي وي څکه نو باید د قسم ابتداء هم اول له ده څخه وشي.

(۵) بیا که دواړو قسم واخیست نو قاضي دي د دوی ترمنځ بیع فسخ کړي څکه چې کله دواړو قسم واخیست نو بیع بلام بدل معین پاتی شوه نو فاسده شوه، ځیني حضرات وایي چې په نفس تحالف سره بیع فسخ کیږي همدادامام شافعی رحمته الله علیه قول دی لیکن اول صحیح دی، اوله دواړو څخه چې یو یې هم د بیع د فسخ کولو مطالبه وکړي نو قاضی دي بیع فسخ کړي لقله ۱۱: اذا اختلف المتبايعان والسلعة قائمة بينهما فالقادر اذا (چې کله بائع او مشتري اختلاف سره وکړي او مبيع قائمه وي نو دواړه دي قسم واخلي او بیع دي رد کړي).

(۶) که له دواړو څخه یوه له قسم څخه انکار وکړ نو پر هغه باندې دهغه بل دعوی لازمیږي څکه له قسم څخه انکار کوونکي قرباني وکړه خپله دعوه یې پرېښودله نو دهغه بل دعوی بغیر مزاحم پاتی شوه نو څکه دهغه دعوی ثابت شوه.

(۷) وان اختلفا في الأصل أو في شرط الخيار أو في قبض الفمن (۸) أو نغذ هلاك البعيج أو بنقضه (۹) أو في بطلان الكتابة (۱۰) أو في رأس المال بعد إقالة السلم لم يتحالفوا والقول بالخبر مغيبه (۱۱) و لو اختلفا في مقدار الفمن بعد إقالة التحالف أو نغذ البعيج الأول.

توجه: که د دواړو اختلاف راغی په مدت کې یا په خيار شرط کې یا د بعضو ثمنو په قبض کولو کې. یا د کل مبيع د هلاکیدو وروسته یا د بعض مبيع، یا په بدل کتابت کې، یا په رأس المال کې له اقاله وروسته نو قسم دي نه اخلي او قول د منکر معتبر دی دهغه له قسم سره، او که دواړو اختلاف وکړ په مقدار دشمنو کې له اقاله وروسته نو دواړه دي قسم واخلي او لومړی بیع بیرته راګرځي.

تشریح: (۷) که بائع او مشتري په موده کې اختلاف سره وکړ (يعني په دي کې يې اختلاف وکړ چې دادا دشمن موده مقرر وه که نه، یا يې د مودې په مقدار کې اختلاف وکړ) یا يې په خيار شرط کې اختلاف وکړ یا يې چې مالره خيار شرط وواوهغه بل انکار کوي، یا يې د بعض ثمن په وصولولو کې اختلاف وکړ نو د دواړو ترمنځ تحالف نشته يعنی دواړه قسم نه شي اخيستلای څکه دا اختلاف له مبيع او ثمن ماسوا په بل شي کې دی نو داسي دی لکه دشمن په کمولو یا معاف کیدو کې چې اختلاف وي چې په هغه صورت کې په اتفاق سره تحالف نشته او چې کله دواړه قسم نه اخلي نو کوم یو چې د خيار شرط یا مودې څخه منکر دی دهغه قول له قسم سره قبلېږي ولی دا دواړه شيان د شرط په وجه عارضیږي او قول دهغه چا معتبرېږي چې له عوارضو څخه منکرو وي.

(۸) قوله اوبعدهلاك المبيع اوبعضه اى اواختلافى مقدار الثمن بعدهلاك الثمن الخ، يعنى كه دمبيع دتلف كيدو وروسته ددواوپه مقدار ثمن كه اختلاف راغى نودشخينور حهما الله په نزد دواړه به يودبل سره قسم نه اخلي، اوپه ثمن كه دمشتري قول معتبريږي، دامام محمد رحمته الله عليه په نزديك دواړه قسم اخلي اوددواړوپه قسم اخيستوسره بيع نسخ كيږي اودتلف شوې مبيع قيمت به وركول كيږي، دشخينور حهما الله دليل دادى چې دمشتري دقبض وروسته تحالف خلاف قياس دى ځكه بائع ومشتري ته هغه مال سپارلى دى چې دپه دې دعوه كوله خو څرنگه چې په شرع كه داتحالف راغلى دى نو چې چيرته راغلى دى ترهغه ځايه مقصودى هغه داچې مال مبيع بعينه قائم وي اوپه داسي حال كه دتحالف تبجيح داراځي چې دبيع دفسخ كيدو وروسته داموقع نشته ځكه مبيع تلف كيږي عقد بيع پورته كيږي يعنى محل نه پاتېږي نوداهغه موقع نه ده چيرته چې شرع واره شوې ده.

قائده: دشخينور حهما الله قول راجع دى لامقال الشيخ عبدالحكيم الشهد رحمته الله عليه قوله لم يتحالف اعتدلى حنيفة رحمته الله عليه وابي يوسف رحمته الله عليه الخ، والراجح قول الشيخين، فالقول قول المشتري مع بعينه قال فى مجمع الانهر: ولا تحالف بعدهلاك كل المبيع فى بدالمشتري ويحلف المشتري عندالشيخين على الصحيح وكذا بعدخروج جعنه ملكه وتعيه بما لا يريده. (هامش الهداية: ۲۰۹/۳)

(۹) قوله اوبدل الكتابة الخ اى اواختلف المولى والمكاتب فى مقدار بدل الكتابة، يعنى كه دمولى اومكاتب ترمنځ دبدل كتابت په مقدار كه جنجال راغى نودامام ابوحنيفة رحمته الله عليه په نزوله دواړو څخه قسم نه اخيستل كيږي بلكې دمريې قول له قسم سره معتبريږي ځكه په عقد معاوضه كه تحالف دحقوق لازم و دانكار په وخت كې كيږي په داسي حال كه چې پرمكاتب باندي بدل كتابت لازم نه دى ولى دى چې خپل ځان عاجزوگني بدل كتابت ساقطولاى شي، اود صاحبينور حهما الله په نزديك تحالف كيږي ځكه عقد كتابت عقد معاوضه دى چې فسخ قبلى نويه دي وجه چې دبيع په معنى دى نوپه هغه كه تحالف جاري كيږي.

قائده: دامام ابوحنيفة رحمته الله عليه قول راجع دى لىامالى الذر المختار: ولا تحالف فى قدر بدل كتابة لعدم لزومها (الذر المختار على هامش رذالمختار: ۳/۳۸۰) ولى مجمع الانهر: القول للبعيد بعينه لانكاره الزيادة وان اقام احداهما بینه قلت وان اقاما بینه المولى اولى لاتبها الزيادة (مجمع الانهر: ۳/۳۶۷)

(۱۰) قوله اولى رأس المال الخ اى اواختلف رب السلم والمسلم اليه فى قدر رأس المال الخ، يعنى په بيع سلم كه له اقاله وروسته درب السلم اومسلم اليه په رأس المال كه سره جنجال شورب السلم زيات مقدار يادوي اومسلم اليه په كم مقدار قائل دى نوله دواړو څخه قسم نه اخيستل كيږي بلكې دمسلم اليه قول له قسم سره معتبريږي ځكه رب السلم ذريات مقدار مدعى دى اومسلم اليه دهغه منكر دى اودگواهانو دنيستي په صورت كه دمنكر قول سره له قسم معتبر دى، دمصف رحمته الله عليه قول: لم يتحالفا، به ماقبل كه له مذكور عبارت: له وان اختلافانى الاجل څخه بياتر (وفى رأس المال الخ) پوري تړولو مسائلو تعلق لري.

(۱۱) اوكه دبيع له ماتولو وروسته دبائع اومشتري دشمن په مقدار كه سره جنجال شو مثلاً مشتري يوزريادوي اوبائع دپنځه سوه مدعي دى نو كه ددواړوگواهان نه وونوله دواړو څخه دى قسم واخيستل شى اواقاله دي ردكړي لومړى بيع ته راگرځي يعنى ددوى په اقاله سره بيع له منځه نه ځي بلكې بيع هم هغسي پاتى ده حتى چې دبائع حق په هغه ثمن پوري معلق شي چې مشتري بائع ته وركړي وي اومشتري حق په هغه

مبيع پوري معلق شی کومه مبيع چې دمشتري په قبض کې ده وجه يې داده چې په مطلق بيع کې دمبيع تر قبض کولو مخکې که چيرته د متبايعانو ترمنځ جنجال راغی نوله دواړو څخه قسم اخيستل د قياس مطابق دی ځکه هريو مدعي هم دی او منکر هم دی نو په اقاله کې هم که چيرته له اقاله وروسته بائع مبيع قبض کړې نه وه نوله دواړو څخه قسم اخيستل د قياس مطابق دی او چې کله له دواړو څخه قسم واخيستل شي نو اقاله فسخ کيږي ځکه نولو مري بيع ته راگرځي.

(۱۲) (ولو اختلافی الفهر فیضی لمن بزمن (۱۳) وان برهنا فی الفراء (۱۴) وان عجز اختلافاً لم یفسخ الکاخ: بل یحکم منهل الجبل فیضی یقول له لو کان کما قال انما قالوا اکثر زه لو یبئهنما (۱۵) ولو اختلافی الإجازة قبل الاستیفاء تخالفاً (۱۶) ونعده لا وال قول للفتن ساجر (۱۷) والبعض نمض بالکل.

ترجمه: که د بنځې او خاوند په مهر کې اختلاف شونو فیصله دهغه چا په حق کې کيږي چې گواهان ولري او که دواړو گواهان پيش کرل نود بنځې په حق کې فیصله کيږي او که دواړه له گواهانو څخه عاجز شول نو دواړه دي قسم واخلي او نکاح نه فسخ کيږي بلکې فیصله په مهر مثل کيږي بيا فیصله د خاوند پر قول کيږي که چيرته مهر مثل دومره وو چې خاوند يې دعوه لري یا تر هغه کم وواو فیصله کيږي د بنځې پر قول که چيرته مهر مثل دومره وو څومره چې بنځه يې دعوه کوي یا تر هغه زیات وواو په مهر مثل سره که ددوی ترمنځ وواو که دواړو اختلاف سره وکړي په اجاره کې تر نفع حاصلیدو مخکې نو دواړه دي قسم واخلي او تر نفع اخيستلو وروسته نه، او قول دمستاجر معتبريږي او بعض قياس دی پر کل باندي.

تفريح: (۱۲) که د خاوند او بنځې په مهر کې اختلاف سره راغی خاوند دعوی وکړه چې ماله دغي بنځې سره په زرد همه نکاح کړې ده او بنځې دعوی وکړه چې په دوه زره درهمه تازه په نکاح کړې يم نوله دوی څخه چې کوم يو دخپلې دعوی مطابق گواهان قائم کړي وي دهغه گواهان قبلېږي ځکه هغه خپله مدعی مدله کړه.

(۱۳) او که زو جينو هريو پر خپله دعوی باندي گواهان قائم کرل نود بنځې گواهان قبلېږي ځکه بنځه د زیات مقدار دعوی کوي نو د بنځې په گواهانو سره زیات ثابتيږي نو ځکه ددې گواهان معتبريږي، خود بنځې گواهان هغه وخت معتبريږي چې کله مهر مثل تر هغه مقدار کم وي دکوم مقدار چې بنځه دعوی کوي ځکه په دي وخت کې د بنځې گواهان خلاف ظاهر ثابتوي او کوم چې خلاف ظاهر ثابتوي هم هغه اولی دی او که چيرته مهر مثل له هغه سره برابر وو چې بنځه يې دعوی کوي یا تر هغه زیات وونوپه دغودواړو صورتونو کې د خاوند گواهان معتبريږي.

(۱۴) که له زو جينو څخه هريو د گواهانو څخه عاجز شول نو دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ په نزله دواړو څخه قسم اخيستل کيږي او نکاح نه فسخ کيږي ځکه د تحالف اثريواخی دومره دی چې ددواړو دعوی باطله شوه او مهر نه دی بيان شوی چې دهغه څخه دنکاح په صحيح کیدو کې هيڅ خلل نه واقع کيږي ځکه چې مهر په نکاح کې تابع وي، خو چې کله مهر نه دی بيان شوی نو دهغه بنځې لپاره په مهر مثل سره حکم کيږي نو که مهر مثل دومره ووپه کوم سره چې خاوند اقرار کړی دی یا تر هغه کم وونوپه څومره چې خاوند اقرار کړی دی په

هغه باندې حکم کیږي ولی ظاهر حال د خاوند شاهد دی او که مهر مثل دومره ووځومره چې پښخې دعوی کړې ده یا تر هغه زیات وونوپه څومره چې پښخې دعوی کړې ده په هغه قدر حکم کیږي ولی ظاهر د پښخې لپاره شاهد دی او که مهر مثل درمیان اندازه وویښې د خاوند تر اقرارې مهر زیات او د پښخې تر دعوی کم وونو د پښخې لپاره په مهر مثل سره حکم کیږي ولی چې کله دواړو قسم واخیست نونه تر مهر مثل زیات اونه کم ثابت شو ځکه په مهر مثل سره حکم کیږي.

(۱۵) که په عقد اجاره کې د موجدو مستاجر د معقود علیه د منافعو تر حاصلیدو مخکې سره اختلاف شومثلاً موجدو وایې چې مادامری تاته دیوې میاشتې لپاره په دوه سوه روپۍ درکړی وواو مستاجر وایې چې په سل روپۍ دي را کړی وونو دواړه په قسم اخلي او عقد به فسخ کیږي ځکه اجاره د بیع په شان عقد معاوضه ده او قابل فسخ ده نو لکه بیع مخکې تر قبض د بیع چې کوم حکم لري هغه حکم د جاري هم دی. کما مر.

(۱۶) قوله و بعدله ای لو اختلف الموجد والمستاجر بعد استيفاء المعقود علیه لا ینحالفان، یعنی که کل معقود علیه یعنی د منافعو تر حاصلولو وروسته د دواړو اختلاف شونوپه اجماع سره به دواړه قسم نه اخلي او قول د مستاجر قبلېري، دشینور رحمهما الله په نزد څو ځکه چې د دوی په نزد معقود علیه هلاکیدل د تحالف مانع دی، دامام محمد رحمهما الله په نزد به هم قسم نه اخلي ځکه امام محمد رحمهما الله چې د بیع تلف کیدل د تحالف مانع نه گڼي هغه پردي بڼه، چې د بیع قیمت د بیع قائم مقام کیږي او پر هغه قیمت باندې دواړه قسم اخلي، پاتې شوه اجاره په هغې کې د تحالف په صورت په لازمی ډول عقد اجاره فسخ کیږي او دلته هیڅ قیمت هم نشته چې هغه قائم مقام وگڼل شي ځکه چې د منافع قیمت د عقدیه واسطه تر لاسه کیږي او د تحالف په وجه عقد نه پاتېږي نو قیمت هم نه پاتېږي نو بیع په هراعتبار سره له منځه ولاړه او د تحالف امکان نه شو پاتې، نو چې کله له دواړو څخه قسم اخیستل ممکن نه شونو قول د مستاجر سره له یمین معتبرېږي ځکه چې مدعی علیه هم دی دی یعنی پرده باندې د زیات اجرت دعوی ده.

(۱۷) او بعض پر کل باندې قیاس دی نو چې مستاجر څومره اندازه منافع حاصلې کړې دي هغه د تحالف لپاره مانع دي او څومره چې باقی دی په هغو کې تحالف جاري کیږي او د بعضو منافع د حاصلولو په صورت کې څرنگه چې بعض نورې منافع مستاجر نه دي قبض کړي نو دواړه به قسم اخلي او عقد به فسخ کیږي دا ځکه چې په عقد اجاره کې عقد ساعه په ساعه منعقد کیږي نو د منفعت هر جزه داسې دی ګواکې پر هغه باندې عقد نوی شوی دی نو څومره منافع چې ده حاصلې کړې دي په هغو کې د تحالف ممنوع کیدل مستلزم نه دی چې په مابقی کې به هم ممنوع وي، او کومې منافع چې ده حاصلې کړې دي په هغو کې د مستاجر قول سره له یمین معتبر دی ځکه هغه منکر دی.

(۱۸) وان اختلف الزوجان فی شئع النبأ فالقول لكل منهما بما ضلح له (۱۹) زله یما ضلح لهما (۲۰) فان مات أخذهما للخن

(۲۱) زله أخذهما فملوا كما للخنزیری الخیاة زلخن فی القوت

توجه: اوکه خاوند او بنځې اختلاف سره وکړ د کور په سامان کې نو د هریو قول معتبر یې په هغه کې چې دهغه لائق وي، او د خاوند په هغه کې چې د دواړو لائق وي بیا که یو مړ شي له دوی نه نو د ژوندي لپاره کيږي او که له دواړو څخه یو مملوک و نو د آزاد لپاره کيږي په ژوند کې او د ژوندي لپاره کيږي د مرګ په صورت کې.

تشریح: (۱۸) که د زوجینو (خاوند او بنځې) ترمنځ د کور په سامان کې اختلاف راغی نو کوم شیان چې له نارینه سره لائق وي دهغو په باره کې د خاوند قول سره له یمنه معتبر یې لکه پگړی، جبه، سلاح و غیره ځکه په دغو شیانو کې ظاهر حال د خاوند شاهد دی، او کوم شیان چې د بنځو لائق وي نو په هغو کې د بنځې قول سره له یمنه معتبر یې لکه گینې، زیورات و غیره ولی په هغو شیانو کې ظاهر حال د بنځې شاهد دی.

(۱۹) او کوم شیان چې د دواړو لائق وي لکه لوښي، فرش نقود و غیره نو په هغو کې د خاوند قول سره له یمنه معتبر یې ځکه بنځه سره له خپل مقبوض د خاوند په قبضه کې دي اوقاعده داده چې کله له دودو دوی کوونکو څخه مدعی به د کوم یو په لاس کې وي نو دهغه په باره کې د قابض قول معتبر یې.

(۲۰) که له دواړو څخه یو مړ شي او دهغه وارثان دهغه بل (یعنې ژوندي) سره اختلاف وکړ نو کوم شیان چې د دواړو لائق وي هغه ټول د ژوندي کيږي له دواړو نه چې هریو ژوندي وي ځکه د مرګ قبض معتبر نه دی نو د ژوندي قبض بلا معارض پاتې شو ځکه نه دهغه قول معتبر یې، دا د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول دی.

فائده: امام ابو یوسف رحمته الله علیه فرمایې چې هغه شیان چې دا ټول بنځې یې په جوړه کې راوړي هغه دي بنځې ته ورکړل شي او په باقی کې د زوج قول له یمنه سره معتبر یې ځکه ظاهر داده چې بنځې جوړه راوړي او د اظهار په نسبت و هغه ظاهري قبض د خاوند ته زیات قوي دی نو له دې وجهې څخه د خاوند ظاهري قبض ماتيږي، بیا چې باقی څه پاتې شول په هغو کې د خاوند د ظاهري قبض هیڅ معارض نشته نو دهغه ظاهري قبض معتبر یې.

فائده: د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول معتبر دی لهما فی الذر المختار: وان مات احد هما واختلف وارثه مع الحي فی المشكل الصالح لهما فالقول فيه للحي ولورثته..... فالقول للحي في الموت لان يد الحراقوى ولا يد للميت (الذر المختار علی هامش رقم المختار: ۳/۳۸۲)

(۲۱) او که له دواړو څخه یو مړ شي و نو که دواړه ژوندي و نو سامان حرت ته ورکول کيږي ځکه د حرقبض په نسبت و مملوک ته زیات قوي دی ځکه د حرقبضه د ملک قبض دی چې د مړې قبض د ملک قبض نه دی، او که یو مړ شو نو چې کوم یو ژوندي وي سامان هغه ته ورکول کيږي که هر ژوندي و او او که مړی ژوندي و و ځکه د مړې قبض د مرګ په وجه سره ختمیږي نو د ژوندي د قبض هیڅ معارض او مقابل نه پاتيږي.

فصل

د فصل دهغو خلکو په بیان کې دی چې خصم نه وي، څرنگه چې د ابیث د کتاب الدعوی دی په دې کې دهغو خلکو بیان اصل دی چې خصم دي ځکه نو هغه خلک چې خصم نه دي مصنف رحمته الله علیه دهغو بیان وروسته کړی دی.

(۱) قال المدعى عليه هذا الشيء ادعيه او اجره فيه او اعاز فيه فلان الغائب از زنه او غصنه منه وبرهن عليه ذلقت غنه حصومة المدعى (۲) وان قال انتعنه من الغائب (۳) او قال المدعى غصنه (۴) او سرق مني وقال ذواليد او ذعبه فلان وبرهن عليه لا (۵) وان قال المدعى انتعنه من فلان وقال ذواليد او ذعبه فلان ذالك منقطب الخصومة

توجه: مدعى عليه وويل چې داشى ماته امانت راكړى دى يايې په كرايه راكړى دى يايې عاريه راكړى دى فلان غائب يا هغه ماته رهن (گرو) ايښى دى يا ماله هغه څخه غصب كړى دى او پردي باندې يې گواهان پېش كړل نو دفع دي كړاى شي له هغه څخه خصومت د مدعي، او كه يې وويل چې ما اخيستي دى له غائب څخه يا مدعي ورته وويل چې تا غصب كړى دى يا دى غلا كړى دى له ما څخه او قابض وويل چې ماته فلان امانت راكړى دى او پردي باندې يې گواهان هم پېش كړل نو نه دفع كيږي، او كه وويل مدعي چې ما اخيستي دى له فلان چې څخه او قابض وويل ماته فلان امانت راكړى دى نو سا قطيږي خصومت.

تشويح: (۱) كه مدعى پر قابض باندې د يوشى دعوى وكړه او مدعى عليه په جواب كې ورته وويل چې داشى (مدعى به) له ماسره د فلان غائب سري امانت پروت دى، يا فلان غائب ماته په رهن ايښى دى يا داشى ماله فلان غائب څخه غصب كړى دى او مدعى عليه پر خپل دي قول باندې گواهان هم قائم كړل نو له مدعى عليه څخه دي دهغه مدعي خصومت دفع كړاى شي يعنې د مدعي او هغه قابض ترمنځ به هيڅ خصومت نه وي ځكه مدعى عليه په ښه سره ثابته كړه چې زما قبضه د خصومت قبض نه دى ځكه چې خصم مالك وي زه مالك نه يم.

فائده: امام ابو يوسف رحمته الله عليه فرمايې چې دا حكم هغه وخت دى چې قابض يونيك اوصالح سړى وي او كه حيله گر سړى و نو بيا له هغه څخه خصومت نه دفع كيږي مثلاً پريوه سړى باندې دخلكو قرضى دي قرض غوښتونكو وغوښته چې دهغه په مال باندې دعوى وكړي خپل حق وصول كړي هغه دا حيله وكړه چې خپل مال يې يو مسافره ته پټه وركړ او مسافردو وگواهانوپه وړاندې دامال امانت په ډول دي حيله گرته وركړه هغه مسافرو لارى اوس حيله گر په گواهانوسره دا ثابتوي چې دامال زمانه دى بلكې د فلان غائب سري امانت دى په دي ډول هغه د قرض غوښتونكو له دعوى څخه خلاص كيږي، نو امام ابو يوسف رحمته الله عليه فرمايې چې د داسي مكارانو څخه قاضي د دي تهمت په وجه خصومت نه ليري كوي لمالې مجمع الانهر: وقال ابو يوسف رحمته الله عليه لعن عرف بالحيل لا تندفع وبه يوخذلى القضاء والفتوى واختاره فى المختار والاختياران المدعى عليه ان كان صالحا كما قال الامام وان كان معروفا بالحيل لم تندفع عنه لانه قد اخل مال الغير غصبا لم يدفع سزا الى من يبردان بالغيب (ملطى الابحار مع مجمع الانهر: ۳/ ۳۷۰) وقال العلامة الحسكى رحمته الله عليه: وقال ابو يوسف رحمته الله عليه لعن عرف بالحيل لا تندفع وبه يوخذلى القضاء والفتوى واختاره فى المختار والاختيار (الدر المنثور ۳/ ۳۷۰)

(۲) او كه مدعى عليه وويل چې داشى ماله فلان غائب څخه اخيستي دى نو مدعي خصم جوړيدلاى شي ځكه چې كله هغه د ملك دعوى وكړه نو دهغه قبض د خصومت قبض دى نو دا دهغه د طرف څخه د خصم كيدو اقرار دى.

(۳) که مدعی وویل چې داسی تاله ماڅخه غصب کړی دی نو له مدعی علیه څخه خصومت نه دفع کیږي که څه هم هغه پردي باندې گواهان پېش کړي چې داسی فلان ماته ودیعت ایښی دی ځکه چې قابض خصم جوړ شوې دي چې پر هغه باندي دفع غصب دعوی ده هغه دخپل قبض په وجه خصم نه دی جوړ شوی نو ځکه له هغه څخه خصومت نه دفع کیږی .

(۴) او که مدعی وویل چې داسی له ماڅخه غلا شوی دی او پر خپله دي دعوی یې گواهان قائم کړل او مدعی علیه وویل چې دا خو ماته فلان سړي امانت ایښی دی او هغه هم پر خپله دغه دعوی باندي گواهان قائم کړل نو له هغه څخه خصومت نه دفع کیږي ، دا د شیخینور رحمه الله قول دی دلیل یې دادی چې د غلا فعل غواړي چې یو غلا کوونکی وي او ظاهره ده چې غلا کوونکی هغه څوک دی چې په لاس کې یې داسی موجود وي لیکن مدعی د شفقت له مخي له هغه څخه د حد دفع کولو لپاره داسی ښکاره ورته ونه ویل چې تاغلا کړی دی نو ځکه له مدعی علیه څخه خصومت نه دفع کیږي .

(۵) که مدعی وویل چې ما داسی له فلان څخه اخیستی دی او قابض وویل چې داسی هغه ماته امانت ایښی دی نو بغیر د گواهي له مدعی علیه څخه خصومت ساقطیږي ځکه چې کله دواړه پردي باندي اتفاق شول چې په دغه شي اصل ملک د مدعی علیه څخه ماسو اډل چادی نو د مدعی علیه قبض د خصومت قبض نه دی ځکه مدعی علیه مالک نه دی نو خصم هم نه کیږي .

باب نایلدعی الزجلان

دا باب دی پریوه شي د دوو کسانو د دعوی کولو په بیان کې مصنف رحمه الله تردی مخکې پریوه شي باندي دیوه سړي د دعوی احکام ذکر کړل اوس له دي ځای څخه پریوه شي باندي د دوو کسانو د دعوی احکام ذکر کوي وچه د تاخیر یې داده چې دوه خوبعات پریوه مخکي وي ځکه یې وضعاً هم موخه کړې وضع او طبع سره موافق شي .

(۱) نَزَهْتَ عَلَى غَالِي يَدَاخِرُ لِيْهِمَا (۲) زَعْلَى لِحَاكِحَ امْوَا سَفَطَا زَهْنِ لِنَ صَدَقَهُ اَوْ سَفَقَتْ بِيْنَهُ (۳) وَ عَلَى الشَّرَاءِ مِنْهُ لِكُلِّ بَعْضُهُ بِنْدِلُهُ اِنْ شَاءَ (۴) زِيَا بَاهُ اَخِيْهُمَا بِنْدِلُ الْقَضَاءِ لَمْ يَخْلُدَا اِلَّا خَرَّ كَلَهُ (۵) زَانُ اَوْ غَالِي لِيْسَابِي وَ اَللَّهُ لِي الْقَبْضُ .

توجه: دوو کسانو پر هغه شي باندي گواهان پېش کړل چې د دریم چاپه لاس کې وونو فیصله د دواړو لپاره کیږي او که یې گواهان پېش کړل دیوې ښځې پر نکاح باندي نو دواړه گواهان ساقطیږي د هغه چا کیږي د چا چې ښځه تصدیق وکړي یاد چا ښځه چې مخکي وي او که یې گواهان پېش کړل له دریم څخه په اخیستلو باندي نو د هریوه لپاره نصف کیږي د هغه د بدل په عوض کې که یې خوښه وه ، او په انکار دیوه سره

وروسته تر فيصله به نه اخلي هغه بل ټول شی، او که دواړو تاریخ بیان کړ نو د سابق لپاره کيږي که نه د قابض لپاره کيږي.

تشریح: (۱) که دوو کسانو دیوه خاص شي چې د بل چاپه قبضه کې وود دوی وکړه هریوه ددې دعوی کول چې داسې زما ملک دی اوسبب د ملک او تاریخ یوه هم بیان نه کړ او هریوه پر خپله دعوی باندې گواهان هم پیش کړل نو قاضي به فیصله وکړي چې داسې ددوئ دواړو مشترک دی، ځکه په حدیث شریف کې راغلي دي چې دوو کسانو په یوه اوښه باندې دعوی وکړه او هریوه گواهان پیش کړل نو ښې کریم ﷺ ددواړو ترمنځ د نصف فیصله وکړه، همدارنگه د استحقاق په سبب کې دواړه برابر دي او محل (مدعی به) اشتراک هم قبلوي نو ځکه ددواړو ترمنځ د تنصیف فیصله کوله کيږي.

(۲) قوله وعلى نکاح امرأة سقطای لوبرهناعلى نکاح امرأة سقطا، یعنی که دوو کسانو هریوه دیوې ژوندۍ ښځې د نکاح دعوی وکړه او هریوه پر خپله دعوی باندې گواهان هم قائم کړل نو ددواړو ښځه ساقطیږي دیوه پر گواهانو هم فیصله نه کوله کيږي ځکه دیوه گواهان تر هغه بل اولی نه دي او ددواړو لپاره حکم متعذر دی ولی محل (یعنې ښځه) محل اشتراک نه دی چې په یوه وخت کې دي ددواړو ښځه شي، البته د ښځې تصدیق ته رجوع کيږي یعنې ښځه چې په دوئ دواړو کې د کوم یوه تصدیق وکړي دهغه د نکاح حکم کيږي، ولی نکاح داسې شی دی چې د زوجینو د خپل منځي تصدیق په وجه دهغه حکم ورکول کيږي نو دلته د ښځې پر تصدیق باندې حکم ورکول کيږي چې ښځه دهغه یوه ده د کوم یوه چې د اتصديق کوي، همدارنگه که ددواړو گواهانو تاریخ بیان کړ نو چې د کومو گواهانو تاریخ سابق وي ښځه دهغه کيږي ځکه هغه په داسې وخت کې خپله نکاح ثابته کړه چې په هغه وخت کې دده هیڅ مزاحم نشته نو ثانی مندفع شو.

(۳) قوله وعلى الشراء منه ای لوبرهناعلى الشراء منه الخ، یعنی که دوو کسانو هریوه پریو بل چا (قابض) سري باندې دعوی وکړه چې مامثلاً د امری له هغه قابض څخه اخیستی دی او دواړو پر دې باندې گواهان هم قائم کړل نو ددواړو گواهان قبلوي او هریوه لره اختیار دی که یې خوښه وي نو نصف مری دی په عوض د نصف ثمن واخلې او که یې نه وي خوښه پري دي پري هریوه لره اختیار ځکه ورکړل شوی دی چې کیدای شي چې د هریوه مقصد د کامل مری ملکیت وي د نصف مری په ملکیت راضي نه وي.

(۴) که قاضي ددواړو لپاره د نصف نصف مری فیصله وکړه بیا یوه وویل چې زه نصف نه خوښوم او پري یې ښودنو هغه بل لره اختیار نشته چې هغه پوره مری واخلې ځکه د قاضي د قضاء په وجه د هریوه عقد په نصف آخر کې فسخ کيږي او قاعده داده چې عقد کله د قاضي د قضاء په وجه فسخ شي نو هغه بلا عقد جدید عود نه کوي او عقد جدید په نصف آخر کې نه دی راغلی نو ځکه هغه لره د نصف آخر د اخیستلو اختیار نشته.

(۵) که په مذکور صورت کې هریوه مدعي د خپل خرید تاریخ بیان کړ او له دواړو څخه دیوه د خرید تاریخ مقدم وود هغه بل تر تاریخ نومری دهغه کيږي چا چې تاریخ مقدم بیان کړی دی ځکه هغه په داسې وخت کې خپل خرید ثابت کړ چې په هغه وخت کې دده هیڅ مزاحم نشته نو ثانی مندفع شو. او که

د دواړو تاريخ بيان نه کړ مگر له دواړو څخه يوه قبض حاصل وونو قابض اولی دی ځکه قبض ددې خبرې دليل دی چې دهغه خريد مخکې شوی دی.

(۹) والشراء اخق من الهبة (۷) والشراء أو المهر سواء (۸) والزهر اخق من الهبة (۹) ولو نزل من البازجان على الملك والتاريخ اذ على الشراء من واحد فلا يشق اخق (۱۰) وغلي الشراء من اخر و ذکر التاريخ استويا.

توجه: او خريد تر هبه زيات حقداری او خريد او مهر برابر دي، او رهن زيات حقداری تر هبه او که گواهان وړاندي کړل دوو کسانو غير قابض خلکو پر ملک يا پر تاريخ ديوه سړي څخه داخيستلو نوسابق زيات حقداری او که دواړو گواهان وړاندي کړل له بل څخه دخريد او دواړو تاريخ بيان کړ نو دواړه برابر دي.

توضيح: (۶) که دوو مدعيانو ديوه دريم سړي په باره کې دعوی وکړه يوه وويل ماله هغه څخه دامری اخيستی دی هغه بل وويل چې هغه ماته هبه کړی دی او هريوه گواهان هم قائم کړل مگر له دواړو څخه ديوه سره تاريخ نشته نو خريد اولی دی تر هبه نو قاضي به دخريد مدعي په حق کې فيصله کوي ولی په خريد کې له جانيينو معاوضه وي او هبه داسي نه ده همدارنگه شراء بنفسه موجب دملک دی او هبه له قبض وروسته موجب دملک دی.

(۷) که له دوو مدعيانو څخه يوه دخريد دعوی وکړه مثلاً وييل چې دامری ماله فلان څخه اخيستی دی او دوه مدعي بنځه ده هغه وايي چې هغه سړي له ماسره نکاح کړي ده اودامری يې زما مهر مقرر کړی دی نو دا دواړه مدعيان برابر دي ځکه ددواړو دعوی يوه ډول قوي ده په دې وجه چې له خريد او نکاح څخه په هريوه کې له جانيينو څخه معاوضه ده او هريو بنفسه موجب ملک دی، نو چې کله دواړه مدعيان برابر دي نو بنځې لره نصف مری کيږي او د نصف مریې دقيقه په باره کې به زوج ته رجوع وکړي. او دوه مدعي لره که چيرته هغه وغوښتل نو نصف مریې کيږي او د نصف مریې په باره کې به بائع ته رجوع کوي او د تفرق عقد په وجه که چيرته هغه غواړي نو بيع فسخ کولای هم شي.

فائده: دامدکور قول دامام ابویوسف رحمته الله دی، دامام محمد رحمته الله په نزد دشراء دعوی اولی ده نو قاضي به دشراء دمدعي لپاره حکم کوي باقي دبنځې لپاره دزوج پر ذمه دهغه مریې قيمت واجبيږي ځکه په دواړو گواهانو سره عمل کول ممکن دی ولی دغير پر مملوک مال باندي نکاح کول جائز دی خودا چې دهغه سپارل معتذر دی نو دهغه قيمت دي ورکړل شي نو په مذکور صورت کې دي دبنځې لپاره دهغې پر خاوند باندي دهرېې قيمت واجب کړای شي او دمشترې لپاره دي دخريد حکم وکړای شي.

فائده: دامام ابویوسف رحمته الله قول راجع دی لافال الشیخ عبدالحکيم الشهد رحمته الله: قوله وهذا عند أبي يوسف رحمته الله الخ قال في بئر المستقى وقول أبي يوسف رحمته الله هو الراجح وعليه التصريح باب المتون زاد في التنوير الا اذا كان حاسق تاريخ احمد هافهوا حق (هاش الهدي: ۲۱۸/۳)

(۸) که له دواړو مدعيانو څخه يوه درهن (چې داله ماسره درهن په ډول دی) سره له قبض کولو (چې دازما په لاس کې دی) دعوی وکړه او بل دهبه (چې فلان ماته هبه کړی دی) سره دقبض دعوی وکړه نورهن

تره به استحساناً اولی دی یعنی قاضی به درهن حکم کوی خُکّه په حکم درهن مقبوض مضمون کیږي او په حکم د هغه مقبوض غیر مضمون وي او مضمون اقوی او اولی دی تر غیر مضمون .

(۹) که د دوو خارجي مدعیانو (یعنی داسي څوک چې پرمدعی به باندی قابض نه دي) هریو پر خپل ملکیت باندی گواهان قائم کړل او دواړو تاریخ هم بیان کړ مگر تاریخ د دواړو مختلف دی نو چې د کوم یو تاریخ مقدم دی هغه اولی دی ځکه هغه د اثباته کړه چې زه لومړی مالک یم نو د دوه ملک یواځي دهغه له طرفه کیدای شي حال دا چې هغه بل دهغه د طرف نه د ملکیت د حاصلو لدعوی نه ده کړې ، یادو مدعیانو دیو غیر قابض شخص څخه د خرید دعوی وکړه او دواړو پر مختلفو تاریخو باندی گواهان قائم کړل نو لومړی اولی دی ځکه هغه په داسي وخت کې خپل خرید ثابت کړ چې په هغه وخت کې دده هیڅ مزاحم نشته .

(۱۰) که له دواړو مدعیانو څخه هریو د یوه علیحده شخص څخه پر خرید باندی گواهان قائم کړل مثلاً یو وویل ماله زید څخه اخیستی دی او بل وویل چې ماله عمرو څخه اخیستی دی او دواړو تاریخ هم بیان کړ نو دا دواړه برابر دي او مدعی به د دواړو ترمنځ نصف نصف کیږي ځکه دوی دواړه دخپل بائع لپاره ملکیت ثابتوي نو دا داسي شوه لکه هغه دواړه بائعان چې حاضر وي او هریو پر خپل ملکیت باندی له تاریخ سره گواهان قائم کړي نو له دواړو څخه هریو ته د مدعی به نصف حصه په عوض د نصف ثمنو داخیستو اړیږي بنودلو اختیار ورکول کیږي .

(۱۱) ولؤ بزهن الخارج علی ملک مورخ و تاریخ دی الید استق (۱۲) اؤ بزهن غلی الفناج (۱۳) اؤ سنب ملک لایفنگوز (۱۴) اؤ الفناج غلی ال ملک و ذؤ الید غلی الشراء منه فذؤ الید اخفی منه (۱۵) ولؤ بزهن کُلّی غلی الشراء من الآخر و لا تاریخ سفطان و نغزک الدار لى یدى الید (۱۶) و لا تاریخ بزادۃ عند الشهود .

توجه : او که گواهان قائم کړل غیر قابض پر ملک مورخ باندی او تاریخ د قابض سابق وو ، یادو او گواهان قائم کړل چې د ازما حیوان بچی دی یا د ملک پر داسي سبب باندی چې نه مکرر کیده یا غیر قابض پر ملک باندی گواهان قائم کړل او قابض له هغه څخه پر اخیستلو باندی نو قابض زیات حقدار گرځي تر غیر قابض ، او که گواهان قائم کړل هریو پر اخیستلو له هغه بل څخه او تاریخ نه و و نو دواړه ساقطیږي او پر بنودل کیږي سرای د قابض په قبضه کې او ترجیح نه ورکوله کیږي د گواهانو د تعداد په زیاتولو سره .

تشریح : (۱۱) قوله ولؤ بزهن الخارج الخ له خپلو معطوفاتو سره شرط دی او (فؤ الید احق منه) دهغه لپاره جزاء دی ، یعنی که مدعی غیر قابض پر خپل ملکیت باندی گواهان سره له تاریخ قائم کړل اوصاحب الید (قابض) پر ملکیت باندی داسي گواهان قائم کړل چې تاریخ یې تر اول مقدم دی نو د شیخینو رحمهما الله په نزد قابض ښه اولی دي ځکه د قابض گواهان پر تقدم ملک باندی دلالت کوي نو د قابض ښه تر غیر قابض اولی دي ، دامام محمد رحمه الله په نزد د قابض ښه اولی نه دي ځکه د دواړو پر ملک مطلق باندی قائم دي او یو هم جهت ملک ته تعرض نه دی کړی نو تقدم او تاخر برابر یږي نو دیو ښه تربیل اولی نه دي .

قائده: د شخینور حمهما الله قول راجع دی لمافی شرح مجله الاحکام: نیټه من لاریځه مقدم اولی فی دعوی الملک المغزی لقصی لاسبق سواء کان خارجا و دايد (شرح مجله الاحکام: ۳۶۳/۵) ولی الذر المنفی: ولو برهن خارج علی ملک مؤخر و ذوالید علی ملک اقدم منه فهو اولی علا لالمحمد فی روایه و الاول اصح (الذر المنفی: ۳۷۷/۳)

(۱۲) که غیر قابض او قابض دواړه وړیو پرتتاج (یعنې هریو دعوی وکړه چې مدعی به زما په ملک کې له ملوک شي څخه پیدا شوی دی) باندې گواهان قائم کړل نو د قابض گواهان اولی دي یعنې قاضي باید د قابض په حق کې فیصله وکړي ځکه پر کوم شي چې د غیر قابض گواهان دال دي پر هغه باندې د قابض بینه هم دال دي مزید پر هغه د قابض گواهانو ته د قبض په وجه ترجیح حاصله ده نو فیصله به دهغه په حق کې کیږي دا حکم استحسانادی وجه داستحسان د حضرت جابر رضی الله عنه روایت دی چې دیوہ قابض او یوہ غیر قابض سړي دیوې او بڼې په باره کې سره دعوی وه نو نوبې کړم ﷺ د قابض په حق کې فیصله وکړه.

(۱۳) قوله او سب ملک لایتکړای او برهناعلی سب ملک لایتکړ، یعنې مذکور تاج و الاحکم دهر داسي سب ملک هم دی چې نه مکرر یزي مثلا اوون وودل شیدې لوشل وغیره مثلا په جوړه شوې کپړه کې قابض ووايې چې ما د اپخېل ملک کې روغه کړې ده او هغه بل وویل چې ما پخپل ملک کې جوړه کړې ده، نو حکم د قابض په حق کې کیږي ځکه په کوم سبب د ملک کې چې تکرار نه وي دهغه په باره کې دعوی کول من کل الوجوه داسي دی لکه د تاج په باره کې دعوی کول نو د تاج چې کوم حکم دی هم هغه حکم دهر داسي سبب د ملک دی چې نه مکرر یزي.

(۱۴) قوله او الخارج علی الملک الخ، او برهن الخارج علی الملک و ذوالید علی الشراء منه الخ، یعنې که غیر قابض مدعي پر مطلق ملک (ملک مطلق هغه دی چې پکې مدعی د ملک دعوی وکړي مگر د ملکیت کوم سبب ونه نیسي چې په کوم سبب زه دهغه مالک یم) باندې گواهان قائم کړل چې داسې زما ملک دی او قابض گواهان قائم کړل چې داسې ما د دغه ملک مطلق له مدعي څخه اخیستی دی نو حکم به د قابض په حق کې کیږي ځکه قابض د اثباته کړه چې زما ملکیت له مدعي څخه حاصل دی نو گواکي ده د مدعي د ملکیت اقرار وکړ او بیا یې له هغه څخه د شراء دعوی وکړه او خپله دا دعوی یې په گواهانو سره ثابته کړه نو ځکه فیصله دده په حق کې کیږي، د مصنف رحمته الله علیه ددې قول چې: فذوالید اذ حق منه، تعلق له ما قبل څلور و ذکر شویو مسائلو سره دی.

(۱۵) که له دواړو مدعیانو (چې یو یې قابض او بل خارج دی) نه هریو له هغه بل څخه مثلا دسرای داخیستو دعوی وکړه یعنې قابض وویل چې ماله خارج څخه اخیستی دی او خارج وویل چې ماله قابض څخه اخیستی دی او برهن خارج څخه اخیستی دی باندې گواهان قائم کړل نو د قابض د خیرید تاریخ له بیانولو بغیر پر خپله دعوی باندې گواهان قائم کړل نو د شخینور حمهما الله په نزد د دواړو گواهان ساقطیږي ځکه د هریو له خپل ملگري څخه داخیستو اقرار کول دهغه لپاره ملک شمارل کیږي نو گواکي د هریو گواهان دهغه بل لپاره پر اقرار ملک باندې قائم دي او په داسي صورت کې په اجماع سره د دواړو گواهان ساقطیږي نو د متن په صورت کې هم دواړه گواهان ساقط شول او مدعی به سرای علی وجه القضاء نه بلکې امانت د پخوا په شان د قابض په لاس کې پرېښودل کیږي، امام محمد رحمته الله علیه فرمایي چې که مکان دیوہ په قبضه کې وونودواړه گواهان مقبولیږي او سرای

غير قابض ته ورکول کيږي ځکه مذکور صورت ته داډول تطبيق ورکول کيدای شي چې ممکن قابض سړي له غير قابض څخه اخيستی وي او پر هغه يې قبضه کړي وي بيا يې بيرته پر غير قابض باندې خرڅ کړی وي او هغه قبض کړی نه وي نو په گواهانو سره د غير قابض لپاره ملک بلا قبض ثابت شو اوس دې هغه ته حواله کړي چې قبض يې کړي.

فائده: د شيخينور رحمهما الله قول راجح دی لمالی الذر المختار: وان برهن کل من البخار جين او ذوی الايدی او البخار ج و ذی البدلی الشراء من الآخر بلا وقت سقطا وترك المال المدعی به فی ید من معه وقال محمد بن یحیی یقضى للخارج قلنا الاقدام علی الشراء اقرار منه بالملک له ولو البتة فیضا تهاتر اتفاقا (الذر المختار علی هامش رد المختار: ۳۹۰/۳)

(۱۶) يعنی ديوه دگواهانو په زياتيدو سره دهغه دعوی ته ترجيح نه ورکوله کيږي که له دواړو مدعيانو څخه يوه پر مدعی به باندې دوه گواهان قائم کړل او بل څلور گواهان پيش کړل نو دواړه برابري د څلورو گواهانو والاته ترجيح نه ورکوله کيږي ځکه د هريوه لپاره د ثبوت د مدعی لپاره علت تامه دی او ترجيح قوه علت لره ده کثرت علل لره نشته.

(۱۷) اذا اتي بحد آخر ادعى رجل نصفها وآخر كلهما ونز خنا فلان نز نفيها والباقي للاخر (۱۸) ولو كانت في ايديهما ففي الثاني (۱۹) ولو نزلت على نتائج دابة أو خافض لمن وافق بينهما ريخه (۲۰) وان اشكل ذلك فلهما (۲۱) ولو نزلت من احد البخار جين على الفضب والاخر على الودبة استغنيا.

توجه: يوسرای ديوچاپه قبضه کې دی يوه سړي دعوی وکړه دهغه د نصف او بل سړي يې دکل دعوی وکړه او دواړو گواهان قائم کړل نو داډول لپاره دسرای ربع (څلورمه) کيږي او باقي سراي ددوهم کيږي او که مکان ددواړو په قبضه کې وونود دوهم کيږي او که دواړو گواهان پيش کړل دحيوان پرېچي باندې او دواړو تاريخ بيان کړنو فيصله دهغه لپاره کيږي چې دېچي د عمر دهغه د تاريخ سره موافق وي او که دامشکل وونود دواړو لپاره کيږي او که گواهان پيش کړل يوه غير قابض پر غصب باندې او بل پر ودیعت باندې نو دواړه برابريږي.

تشریح: (۱۷) که يوسرای دچاپه قبضه کې ووييا په هغه باندې دوو مدعيانو دعوی وکړه يوه د نصف مکان دعوی وکړه او بل د ټول مکان دعوی وکړه او هريوه پر خپله مدعی باندې گواهان قائم کړل نو دامام ابو حنیفه رحمهما الله په نزد د نصف مدعی ته يوه څلورمه او د ټول مکان مدعی ته درې برخي ورکولې کيږي ځکه مدعی د نصف د بل نصف مدعی نه دی نو د انصف دکل مدعی ته بلا منازعه ورحاله شواو په هغه بل نصف کې ددواړو مساوي جگړه ده نو هغه ددوئ ترمنځ برابرتسيميرې مدعی د نصف ته يوه څلورمه برخه او مدعی دکل ته درې برخي ورکولې کيږي. صاحبين رحمهما الله فرمايې چې داسرای دي اثلاثا تقسيم شي يعنی دوه ثلث مدعی کل ته او يو ثلث دي مدعی نصف ته ورکول شي ځکه مدعی دکل ددوو نصفو (يعنی دکل) مدعی دی او مدعی د نصف ديوه نصف مدعی دی نو اثلاثا دي تقسيم کړای شي.

قائده: دامام ابوحنيفه رحمه الله قول راجع دی لمافی الذر المختار: داز فی بدآخر ادعی رجل نصفها و آخر کلها و برهنه للاول و بعها بالی الآخر بطریق المنازعة (الذر المختار علی هامش رد المحتار: ۳/۳۹۰) و قال الشیخ عبدالحکیم الشہید رحمه الله: و اختار اکثر المشائخ قول امام ابی حنیفہ رحمه الله و هو الايسر (هامش الهدایة: ۳/۲۲۲)

(۱۸) که په مذکور صورت کې مکان خپله د مدعیانو په لاس کې وونوکل سرای به مدعي دکل ته ورکول کيږي ځکه هغه نصف چې د مدعي نصف په قبضه کې دی پر هغه باندي مدعي دکل قابض نه دی او گواهان غیر قابض معتبر دي نو د هغه نصف د مدعي کل په حق کې کيږي او باقي نصف خود مدعي کل په قبضه کې دی څرنگه چې پر هغه باندي دي د مدعي کل دعوی نشته ځکه نو هغه هم د مدعي کل کيږي. مگر دا چې یو نصف (چې هغه بل مدعي یې دعوي دار دی) د قاضي د قضاء په وجه ورکول کيږي او هغه بل نصف بغیر د قاضي د قضاء وروکول کيږي ځکه په دغه نصف کې خو هغه مدعي له ده سره دعوی نه ده کړې او قضا، بغیر دعوی نه کيږي نو دا نصف د قاضي د قضاء بغیر وروکول کيږي.

(۱۹) که دوو کسانو په یوه حیوان کې (که هغه د دواړو په قبضه کې وي یا دیو په قبضه کې وي یا د دریم چاپه قبضه کې وي) تنازع راغله او هر یو گواهان قائم کړل چې د حیوان له ماسره زمانه مملوک حیوان څخه پیدا شوی دی او دواړو د پیدائش مختلف تاریخونه هم بیان کړل او د حیوان عمر په دي دوو تاریخونو کې دیو سره موافق دی نو د حیوان عمر چې د چا د تاریخ سره موافق دی هغه اولی دی ځکه ظاهر حال د هغه د گواهانو پر صدق باندي دلالت کوي.

(۲۰) که د حیوان د عمر موافقت له یوه تاریخ سره معلوم نه و بېلکې مشتبه وونوکه دواړه قابض ویا دریم سړی قابض وونو حیوان د دوی ترمنځ مشترک کيږي او که یو قابض وونو د هغه په حق کې فیصله کيږي ځکه دا داسي شو گو ا کي دواړو تاریخ نه دی بیان کړی.

(۲۱) که یو شوی د چاپه قبضه کې وو، دوو مدعیانو په هغه باندي دعوی وکړه یوه یې پردي باندي گواهان قائم کړل چې قابض له ما څخه داشی غصب کړی دی او هغه بل په گواهانو سره دا ثابته کړه چې داشی ماته قابض د امانت په ډول را کړی دی نو دواړه مدعیان برابر دي او مدعی به د دواړو ترمنځ نصف نصف تقسیميږي ځکه دوهم چې د ودیعت دعوی کړي ده نو څرنگه چې مودع د هغه منکر دی اوله ودیعت څخه انکار غصب گڼل کيږي نو دواړه مدعیان په سبب استحقاق کې سره برابر دي او په سبب استحقاق کې برابر والی په نفس استحقاق کې د برابر والي موجب دی.

(۲۲) الزاک و الأبنس احق من أخذ اللجام و الکرم (۲۳) و صاحب الخمل و الجذو و الاتصال احق من العیر (۲۴) ثوب فی یده و طرفه فی بد آخر نصف (۲۵) صی یغتر عن نفسه لقال أنا خیر للقول له (۲۶) و إن قال أنا عبد لفلان أو لایعتر عن نفسه فهو عدل عن فی یده.

توجه: او پر حیوان باندي سپوراو جامه آغوستونکی زیات حقدار دی تر قبضه نیوونکي اولستونې نیوونکي او د بار مالک او دستکواو الا و اتصال و الا زیات حقدار دي تر غیر یوه کپه ده دیو چاپه لاس کې ده او د هغی بل طرف د بل چاپه لاس کې دی نو نصف نصف کيږي یو ماشوم دی خپل حال بیانولای شي ویې ویل

چې زه آزادیم نودده قول معتبرېږي او که یې وویل چې زه مری یم دفلان یا یې خپل حال نه شویا نولای نودی مری دی دهغه چا چې په قبضه کې یې دی .

تشریح: (۲۲) که د دوو کسانو په یوه حیوان کې سره دعوی شوه اوله دواړو څخه یو پر هغه باندې سپور وواو هغه بل یې قبضه نیولې وه نو هغه چې پرې سپور دی هغه اولی دی یعنې قاضي به د سواره په حق کې فیصله کوي ځکه دهغه تصرف زیات دی ظاهره ده چې په یو شي کې تصرف کول دهغه د مالک کیدو علامه ده همدارنگه که د دوو کسانو په یوه قميص کې سره دعوی شوه اوله دوی څخه یو په قميص اغوستی وواو هغه بل یې لستونې نیولې دی نو اغوستونکی اولی دی ځکه له دواړو څخه دا غوستونکی تصرف زیات دی البته که هغه بل گواهان پیش کړل نو بیا هغه اولی دی ځکه گواهان دخارج معتبرېږي .

(۲۳) همدارنگه که د دوو کسانو په یوه اوبښ کې دعوی سره وکړه چې پر هغه باندې دیو مدعي باربار شوی دی او هغه بل اوبښ تر مهار نیولی دی نو مهار نیوونکی د بار تر خاوند اولی دی ځکه د بار خاوند متصرف دی همدارنگه که د دوو کسانو په یوه داسي دیوال کې سره دعوی شوه چې پر هغه باندې د دوی څخه دیو تیران پراته و نو د تیرانو والا زیات حق دار دی ځکه هغه متصرف دی ، همدارنگه که د دوو کسانو په یوه داسي دیوال کې سره دعوی شوه چې له دوی څخه دیو په سرای پوري متصل و یعنې د متنازع دیوال څښتې دهغه په دیوال پسي پیوستې وي دي ته اتصال تربیع وایې نو د دغه دیوال زیات حق دار صاحب اتصال دی ځکه اتصال تربیع د ملک علامه ده .

(۲۴) که یو کپړه د چاپه قبضه کې وه دهغه یو کناړه د بل چاپه لاس کې وه نو دا ډول کپړه د دغو دواړو ترمنځ په نصف تقسیمېږي ځکه په کپړه کې قبضه د دواړو ثابت ده البته دیو قبضه ډیره ده دهغه بل دا کمه ده او دا خبره مخکې تیره شوه چې کثرت لره ترجیح نشته بلکې قوه لره ترجیح ده نو د دواړو برابر حق شته ځکه کپړه د دواړو ترمنځ برابره تقسیمېږي .

(۲۵) یو داسي ماشوم له یو چاسره دی چې خپل حال سم یی نولای شي اوس هغه هلک وایې چې زه آزادیم د چامری نه یم اوله چاسره چې دی هغه وایې چې داز ما مری دی نو د هلک قول معتبرېږي ځکه دا ډول ماشوم دخپل ځان په قبضه کې دی د بل قابض قبضه پرده باندې نه ده معتبره نو چې کله دی دهغه مدعي د مریتوب څخه انکار کوي نو د مدعي قول نه قبلېږي .

(۲۶) او که یو ماشوم وویل چې زه دفلان مری یم یعنې د قابض څخه سوا د بل چانوم یې واخیست او قابض دعوی وکړه چې داز ما مری دی نو دا هلک دهغه چامری گڼل کېږي د چا چې په قبضه کې دی ځکه هغه دا اقرار وکړ چې دهغه ذاتي قبضه هیڅ نشته ولی هغه دخپل ځان د مریتوب اقرار وکړ نو د قابض قبض نه اعتبار ورکړل کېږي دهغه مری گڼل کېږي او که ماشوم داسي وو چې له خپل ځان څخه یې تعبیر نه شو کولای یعنې خپله یې خپل حال نه شویا نولای نو هغه دهغه چامری گڼل کېږي د چا چې په قبضه کې دی ځکه دهغه خپل ذاتي قبض نشته ځکه چې هغه له خپل ځان څخه تعبیر نه شي کولای نو هغه په منزله د اسبابو دی چې د چاپه قبضه کې دی دغه بلک شمارل کېږي ځکه دهغه هیڅ مزاحم او معارض نشته .

(۲۷) غشوة أنياب من داري يده ويثبت لي يدها غير فالساعة يضفان (۲۸) ادغي كل اظا أنفها لي يده وقرن اعنضها ليها اوتى اؤ خفر لهم لي يده
گناهو نزهتن أنفها لي يده.

ترجمه: دسرای لس خونې دیو چا په قبضه کې دی او یوه خونه یې دبل چا په قبضه کې ده نو دسرای میدان به نصف نصف ورکول کیږي، هریوه دځمکې دعوی وکړه چې دازما په قبضه کې ده اوله دوئ څخه یوه بیا خښتې پکې جوړې کړي وي یا یې په هغه ځمکه کې آبادي کړې وي یا یې کډۍ پکې کښلې و نو ځمکه دهغه په قبضه کې شمار له کیږي لکه چې هغه گواهان پیش کړي چې دازما په قبضه کې ده.

توضیح: (۲۷) که په یوه سرای کې یوولس (۱۱) خونې وي له هغو څخه لس دیو چا په قبضه کې وي او یوه دبل چا په قبضه کې وي بیا ددغو دوو کسانو دسرای په میدان کې سره دعوی شوه نو میدان به ددواړو ترمنځ مساوي مشترک وي ځکه میدان دهغوئ دواړو تیریدو ځای دی او دتک راتګ په اعتبار سره بلکې د نورو ضوریاتو په اعتبار سره هم ددوئ دواړو په استعمال کې برابردی نو ددواړو ترمنځ برابر تقسیميږي.

(۲۸) دیوې ځمکې په باره کې ددوو مدعیانو څخه دهریوه دادعوی وه چې دا ځمکه زما په قبضه کې ده او حال دا چې له دوئ دواړو څخه یوه په دغه ځمکه کې خښتې جوړې کړې وي یا یوه په هغې کې آبادي کړې وي یا یې په هغې کې څاه کښلې و یا یې دغسي یو کډۍ کښلې و نو دا ځمکه دهغه په قبض کې شمار له کیږي ځکه دهغه په دغه ځمکه کې آبادي وغیره کول ددې خبرې علامه ده چې پردغه ځمکه ددې سړي قبضه ده دالکه له دوئ دواړو څخه چې یو پردي باندي گواهان پیش کړي چې دا ځمکه زما په قبضه کې ده نو دهغه په قبضه کې ګڼله کیږي ځکه حجت قائم شو.

باب دعوی التمس

داباب دعوی نسب په بیان کې دی

تردی مخکې مصنف رحمته الله علیه دمالو نو ددعوی احکام ذکر کړل اوس دلته ددعوی نسب احکام ذکر کوي څرنگه چې دمالو نو ددعوی د کثرت وقوع په وجه سره اهم وو ځکه یې هغه مخکې ذکر کړل او دعوی نسب یې ترهغه وروسته ذکر کړل.

دعوه په فتح ددال سره د خوراک لپاره دراغوبښتلیو په موقع استعمالیږي او دعوه ددال په کسره سره دنسب ددعوی په موقع استعمالیږي او دعوه په ضمه ددال سره جهاد ته دبښني په موقع استعمالیږي.

(۱) وَلَدْتُ نَبِيَّةً لَا قُلَّ مِنْ مَدَنِيٍّ الْخَلِيلِ فَلَمَّا بَلَغَتْ لَدَا غَاةِ الْبَالِغِ لَهَا إِلَهُ وَهِيَ أُمُّ وَلَدَةٍ وَتَفْسُخُ الْبَيْعِ وَتَزْوُجُ الْفَتْنِ (۲) زَانٌ أَذْغَاهُ الْفُتْرَى مَتَهُ أَلِ بَعْدَهُ
(۳) وَكَذَلِكَ أَنَّ مَتَابَ الْأُمِّ (۳) بِجِلَافٍ تَرَبُّبِ الْوَلَدِ (۵) وَغَنَفَهَا كَمَنْ لَهَا (۶) زَانٌ وَلَدْتُ لَا كَمَنْ مِنْ مَتَابِ الْمَهْرِ وَذَتْ دَعْوُ الْبَالِغِ إِلَّا أَنْ يَنْفُسَهُ الْفُتْرَى

ترجمه: دیوې څرخې شوې منځې ماشوم وزیرید تر موده حمل په کسه موده کې له هغې ورځې نه چې څرخه شوې وه بیا بائع دعوی وکړه نو دا ماشوم ددغه بائع زوی ګرځي او منځه یې آم ولده ګرځي اویس فسخ کیږي اویسې به بیرته ردوي که څه هم دعوی وکړي مشتري له ده سره سم یا ترده وروسته او همدارنگه که مړه شوه

مور خلاف د ماشوم له مرگ نه او د دوى د وار و آزايدل د دوى د مرگ په شان دى او كه يې ماشوم وزيريد تر شپږ مياشتې په زياته موده كې نو د بائع دعوى رد يږي مگر د اكه مشتري دهغه تصديق وكړ. **تشرېح:** (١) كه يو چا خپله منځه څرخه كړه بيا دهغه ماشوم پيدا شو او بائع د ماشوم د نسب دعوى وكړه نو ورته وبه گورو چې كه چيرته درځنځيدوله وخت نه تر شپږو مياشتو په كمه موده كې د ماشوم پيدا شوى و و نو د ماشوم د بائع زوى دى او مور يې دهغه ام ولد ده ځكه د بائع په ملك كې د حمل ثابتيدل دهغه لپاره ظاهره دليل دى چې د انظف د بائع څخه ده نو چې كله د نسب دعوى صحيح شوه نو نسبت يې وهغه وخت نه كيږي له كوم تاريخ نه چې نطفه راغلې ده يعنې له هغه وخت نه منځه دهغه ام ولد شمار له كيږي نو ظاهره شوه چې بائع خپله ام ولد څرخه كړې ده او دخپلې ام ولد څرخول ناجائز دى نو بيع دي فسخ كړي او بائع چې كومې پسې اخيښي دي هغه دي بيرته واپس كړي ولې دا يې ناحقه وصول كړي دي.

(٢) يعنې په مذكور صورت كې نسب د بائع څخه ثابتيږي كه څه هم د بائع د دعوى سره سم ياتر هغه وروسته مشتري هم د دې ماشوم د نسب دعوى كړې وي ځكه د بائع دعوى اسبقه ده ولې د بائع دعوى د نطفې د علوق وخت ته منسوبه ده ځكه چې د بائع دعوى د استيلا د دعوى ده او د مشتري دعوى د تحرير دعوى ده يعنې د ماشوم پرده باندې د آزايدو دعوى ده ولې حمل خود مشتري څخه نه دى نو د بائع دعوى اقوى ده د مشتري دعوى ته اعتبار نشته.

(٣) قوله و كذا ان مات الام اى و كذا ثبت نسب الولد لمن البائع ان ماتت الامه و ادعاه البائع الخ، يعنې كه د ماشوم مور مړه شوه بيا بائع د ماشوم د نسب دعوى وكړه او حال دا چې هغه تر شپږو مياشتو په كمه موده كې پيدا شوى و و نو د ماشوم نسب ثابتيږي او بائع هغه وړلاى شي ولې د نسب په باره كې ماشوم اصل دى مور يې فرع ده نو اعتبار د ماشوم بقاء لره دى ځكه د ثبوت نسب حاجت ماشوم لره دى د مور بقاء ته يې اعتبار نشته نو د مور وفات كيدل دهغه لپاره مضرم نه دى.

فائده: بيا د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نذر د بائع باندې كل ثمن واپس كول واجب دى ځكه اوس ظاهره شوه چې بائع خپله ام ولد څرخه كړې وه او دام ولد هيڅ قيمت د امام صاحب رحمته الله عليه په نژدنه شي متعين كيدلى نه په بيع كې بڼه په غصب كې نومشتري دهغه ضامن نه گرځي ځكه نومشتري دخپلو ټولو ثمنود واپس خپلو مستحق دى. د صاحبينور رحمه الله په نژدېواخي د ماشوم حصه به واپس كوي د مور حصه به نه واپس كوي ځكه ثمن د دواړو په مقابل كې وې او ام ولد چې منځه فرض كړو د قيمت اندازه ورته كيدلى شي نومشتري دام د قيمت په اندازه ضامن گرځي.

فائده: د امام صاحب رحمته الله عليه قول راجح دى لعمافى الذر المختار: و باعده البائع بعد موت امه و يسرد المشتري كل الثمن و فلا حصه. وقال العلامة ابن عابدين رحمته الله عليه: (قوله كل الثمن) لانه ثبت انه باع ام ولده و ماليتها غير مقومة عنده فى المقدور المقتضى فلا يضمنه المشتري و عندهما متفرق فيضمنها (الذر المختار مع الشافية: ٣٩٣/٣)

(٤) قوله و باع ام ولد لى بحلاف ما اذا ادعاه البائع بعد موت الولد فانه لا يثبت نسبه منه، يعنې كه چيرته ماشوم مړ شوى بيا بائع دهغه د نسب دعوى وكړه او حال دا چې هغه د منځې بيع له وخت څخه تر شپږو مياشتې په كمه موده كې پيدا شوى و و نو د مور ام ولد كيدلى يې نه ثابتيږي ولې مور به دي باره كې د ماشوم تابع ده او د ماشوم نسب

دهغه دمر کیدو نه پس دعدم حاجت په وجه نه دی ثابت شوی نو دهغه په تابع کیدو سره یې مور هم ام ولد نه ثابتیږي ځکه په تابع کې دمتبوع بغير حکم ابتداء نه ثابتیږي.

(۵) او درڅخې شوې منځې او دهغې دماشوم دآزایدو حکم دهغوئ دمرگ دحکم په شان دی بیا که مشتري مور آزاده کړه او ماشوم یې آزاده نه کړ او بایع دعوی وکړه چې دازمازوی دی نو دعوی یې صحیح کیږي او نسب ثابتیږي او دماشوم دآزایدو حکم کیږي مگر منځه دبایع ام ولد نه گرځي ځکه مشتري هغه آزاده کړې ده او اعتقاد بطلان احتمال نه لري او که مشتري ماشوم آزاد کړي مور یې آزاده نه کړه نو دبایع دعوی نه صحیح کیږي، دماشوم په حق کې ځکه نه صحیح کیږي چې ددعوی دصحیح کیدو په صورت کې دمشتري داعتاق بطلان لازمیږي حال دا چې اعتقاد بطلان احتمال نه لري او دموږ په حق کې ځکه چې کله په اصل یعنې ماشوم کې دعوی صحیح نه شوه نو دتابع په حق کې په طریقه اولی نه صحیح کیږي.

(۶) که دبیع له وخت څخه تر شپږو میاشتو په زیاته او دوو کالو په کمه موده کې ماشوم پیدا شوی و نو دبايع دعوی ددي ماشوم په باره کې ردیږي یعنې نه قبلېږي، ځکه کیدای شي چې دماشوم علوق له بیع وروسته شوی وي، البته که مشتري دبایع تصدیق وکړي نو ددواړو دتصادق په وجه دماشوم نسب ثابتیږي ماشوم آزادېږي، منځه دبایع ام ولد گرځي او بیع باطلیږي ځکه دمشتري په تصدیق سره دعلوق نسبت ماقبل بیع طرف ته کیږي او داممکنه هم ده او په ماقبل بیع علوق سره مذکور احکام ثابتیږي.

(۷) زمن ادعی نسب أخذ الفزأمن ثبت نسبها منه (۸) فإن باع أخذها وأعتقه المشتري یظل عقی المشتري (۹) ضی عنقریباً فقل هو ابن ولان ثم قال هو ابني لم یکن ابني وان خعدان یكون ابني (۱۰) ولو کان فی یدینلم یقض ان قال التصري انه ابني وقال المنعم غیبدی فلهو جزا بن التصري.

توجه: او که چا دعوی وکړه دغبرگولیانو ماشومانو څخه دیوه دنسب نو ثابتیږي ددواړو نسب دهغه څخه، بیا که یې یو خرڅ کړ او مشتري هغه آزاده کړ نو باطلیږي دمشتري آزادیدل، دیو چا سره یو ماشوم دی هغه، وویل چې دا دفلان زوی دی بیا یې وویل چې دازمازوی دی نو دده زوی نه شي کیدای که څه هم هغه سړی انکار وکړي ددي ماشوم له زوی کیدو څخه او که ماشوم دیوه مسلمان او یوه نصراني سره وویانصراني وویل چې دازمازوی دی او مسلمان وویل چې دازما مری دی نو هغه آزادیږي او د نصراني زوی گنل کیږي.

تشریح: (۷) که چا دغبرگولیانو ماشومانو څخه دیوه دنسب دعوی وکړه نو دهغه بل ماشوم نسب هم له ده څخه ثابتیږي ځکه دواړه له یوې ظنفي څخه پیدا شوي دي نو چې دیوه نسب ثابت شي نو ضرور دهغه بل نسب هم ثابتیږي.

(۸) بیا که مالک له هغو څخه یو خرڅ کړ او مشتري هغه آزاده کړ له هغه وروسته بايع دهغه په باره کې دعوی وکړه چې دده په لاس کې وو چې دازمازوی دی نو ددواړو نسب له هغه څخه ثابتیږي او دمشتري آزادیدل باطلیږي ځکه چې کله دهغه په باره کې ده دعوی وکړه چې دده په قبضه کې موجود دی نو بالضرور خرڅ شوی هم دده زوی کیږي نو دا اصلاً آزاده ددې دمشتري اخیستل او آزادیدل باطل دی.

(۹) که دیو چاه قبضه کی یوماشوم پیداشو او هغه وویل چې دادفلان زوی دی ییاهغه قابض وویل چې دازمازوی دی نو دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ په نزد داماشوم دده زوی نه شي کیدای که څه هم هغه سری چې دهغه لپاره دده زوی اقرار کړی ووددي ماشوم له زوی والي څخه انکار وکړي ځکه نسب له هغو شيانو څخه دی چې له ثابتیدو وروسته نه ماتیږي او دداسي شيانو اقرار په ردولو سره نه ردیږي نو دمقدار اقرار (چې دفلان زوی دی) که څه هم مقوله رد کړی دی مگر دپه ردیدو سره نه ردیږي نو دمقدار اقرار دمقدیر حق کې پر خپل حال باقی پاتی دی که څه هم دمقدیر په حق کې نه ثابتیږي، نویو ځل دغیر لپاره له اقرار کولو وروسته دهغه په خپل حق کې دعوی کول باطلیږي، صاحبین رحمهما الله فرمایې چې که چیرته مقوله دمقدیر له اقرار څخه انکار وکړ نو داماشوم دمقدیر زوی گڼل کیږي ځکه چې کله مقوله انکار وکړ نو دهغه په انکار سره دمقدار اقرار باطل شو نو دداسي شوگو اکی دمقدیر له طرفه اقرار له سره نه دی شوی نو اوس داماشوم په باره کې دمقدار دعوی کول چې دازمازوی دی صحیح ده.

فائده: دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ قول راجح دی لمقال الشیخ عبدالحکیم الشهید رحمته اللہ: قوله وهذا عندی حنفیة رحمته اللہ الخ، والراجح عند اکثر قوله واقتصر علیه اصحاب المتن وایده الشارحون (هاش الهیة: ۲۴/۳)

(۱۰) یوماشوم چې دیوه مسلمان او یوه نصراني په قبضه کې دی نصراني وویل چې دازمازوی دی او مسلمان وویل چې دازما مری دی نو دهغه نصراني زوی بلل کیږي او آزادیږي ځکه دهغه ماشوم په حق کې شفقت زیات دی ولی د نصراني په قبضه کې چې شي نو هغه به فی الحال دآزادي شرافت حاصل کړي او په آخر کې به داسلام شرافت هم حاصل کړي ځکه دود خدائیت دلائل واضح دي نو غالب دادی چې دی به مسلمان شي، او که دمسلمان مری وبلل شي نو دمولی تابع به وي مسلمان خوشمارل کیږي مگر دآزادي له نعمت څخه به محروم وي او بیا آزادي حاصل دده په اختیار کې هم نشته.

(۱۱) زان کان صبی لی یدرز جن فرغم آله الله من غیر هار و غث الله انهما من غیر هار و غث الله انهما (۱۲) ولدت مشراً افا مشجفت غرم الاب لیخه الولد وخرخر فان مات الولد لم یضمن الاب لیخه وان ترک غلاماً (۱۳) زان فیل الولد غرم الاب لیخه ویزوجع بالنسب و لیخه علی بایه (۱۳) لا بالفقر.

ترجمه: که دزوجینو سره یوماشوم وو، خاوند وویل چې دازمازوی دی له بلې بنځې څخه او بنځې وویل چې دازمازوی دی له بل خاوند څخه نو داماشوم ددوی دواړو زوی دی، داخیستلې شوې منځې زوی پیداشو ییاهغه دبل جامستحقه وگرځیده نو پلار به داماشوم دقیمت تاوان ورکوي او هغه آزادیږي بیا که مړ شي ماشوم نو پلار په دقیمت ضامن نه گرځي که څه هم څه مال یې پري ایښی وي او که ووژل شي ماشوم نو پلار به دهغه دقیمت تاوان ورکوي او واپس به اخلي دمنځې ثمن او داماشوم قیمت له باعث څخه، نه عقر.

تشریح: (۱۱) که یوماشوم دزوجینو په قبضه کې وو، خاوند وایې چې دازمازوی دی زما له بلې بي بي څخه او بنځه وایې چې دازمازوی دی زما له بل خاوند څخه نو داماشوم ددوی دواړو ترمنځ مشترک دی ځکه ظاهره

ده چې داماشوم ددوئ دواړو دی ولی ددوئ دواړو ترمنځ قیام نکاح او پر ماشوم باندي ددوئ قبضه ددی خبرې علامه ده چې ماشوم ددوئ دواړو دی .

(۱۲) یو چا منځه اخیستې وه بیادهغې ماشوم پیدا شو، مشتري دعوی وکړه چې دازمازوی دی بیامنځه دبل چاشوه اوس دي دماشوم پلار (مشتري) دماشوم قیمت ادا کړي او ماشوم آزاد دی ځکه دادمغروړ (مغروړ معنی دوکه شوی خاوند، مغروړ هغه چاته ویل کیږي چې دملک یمین یا ملک نکاح په اعتداله یوې ښځې سره صحبت وکړي اوله هغې څخه یې زوی پیداشي بیادغه ښځه دبل چاشي) زوی دی اودمغروړ زوی دقیمت په عوض آزاد یږي، او که مذکور ماشوم ترخصومت مخکې مړ شونو پلار د هغه دقیمت ضامن نه گرځي یعنې په دي وخت کې دماشوم قیمت مستحق ته نه ورکول کیږي که څه هم داماشوم څه مال هم نه یې پرې ایښی چې میراث شي اود هغه پلار (مشتري) ته ورکول شي، ځکه که چیرته ماشوم حقیقه د مستحق مملوک وای نو هم به مشتري نه ضامن کیدی ولی دمغصوب زوی زموږ په نژدیا ومانت دی نو چې کله داثابته شوه چې داماشوم حقیقه مملوک هم نه دی نو په طریقه اولی سره نه مضمون کیږي .

(۱۳) البته که مذکور ماشوم یو چا وژ او پلار یې له قاتل څخه د هغه ماشوم دقیمت په اندازه دیت واخیست نو د مستحق کیدو په صورت کې پلار د هغه دقیمت نه ضامن کیږي، ځکه ماشوم که څه هم له پلار سره ژوندی موجود نه دی مگر د هغه بدل خو ورسره دی اود بدل لاس ته را تلل داسي دی لکه خپله ماشوم چې ورسره وي نو مستحق ته قیمت ورکول لازم دی، او پلار چې داماشوم کوم قیمت مستحق ته دتاوان په ډول ورکړی دی نو هغه به داماشوم قیمت اود منځې ثمن له بائع څخه واپس اخلي یعنې چا چې پرده باندي منځه خرڅه کړه هغه یې په هغې کې پرتصرف کولو مسلط کړی وو ولی ماشوم ددي منځې جزو دی او منځه مبيع دی او بائع د مبيع دسلامتي ضامن وي نو د مبيع دنه سلامتی په صورت کې مشتري له بائع څخه دشمن دواپس اخیستو حق دار گرځي او په مذکور صورت کې دمنځې د مستحق کیدو په وجه مبيع سالمه نه ده نو ځکه مشتري له بائع څخه واپس ثمن اخلي .

(۱۴) اوله لاله بالاعقرای لایرجع المشری علی البائع بما لزمه من العقر، یعنې په مذکور صورت کې چې مشتري د مستحق له منځې سره وطی کړې ده نو د مشتري پردمه د مستحق لپاره مهر مثل واجیږي مگر مشتري چې دمنځې کوم عقر (مهر مثل) مستحق ته ورکړي هغه له بائع څخه واپس نه شي اخیستلای ځکه عقر خود منافع بضع بدل دی او منافع دبضع خومشتري حاصلې کړي دي .

کتاب الاقرار

دا کتاب د اقرار په بیان کې دی

اقرار لغه په معنی د اثبات سره دی، ویل کیږي: قَرَأْتُ الشَّيْءَ اِذَا كُنْتُ اَوْ شَرَعًا اِخْبَارًا عَنْ ثُبُوتِ حَقِّ الْغَيْرِ عَلَيِّ نَفْسِهِ، یعنې دمقردي خبروړ کولو ته چې پرده باندي دغیر حق لازم او ثابته دی، ته اقرار وایي، اقرار کوونکي ته مقرار د چالپاره چې اقرار کول کیږي هغه ته مقررله او په کوم شي چې اقرار کول کیږي هغه ته مقربله ویل کیږي .

مصنف رحمۃ اللہ علیہ له كتاب الدعوى وروسته كتاب الاقرار، كتاب الصلح، كتاب المضاربة او كتاب الوديعة ذكر كړي دي چې مناسب يې څه دا ډول دی چې مدعی علیه به ياد مدعی د دعوی اقرار کوي يا به انکار کوي، که اقرار وکړي نو دا اقرار دا حکامو د بیان محل کتاب الاقار دی او که انکار وکړي نو دا د خصوصت سبب دی چې د صلح مقتضي ده نو د صلح دا حکامو د بیان محل کتاب الصلح دی او د صلح په نتیجه کې چې کوم لاس ته راځي هغه به يا چاته ورکول کېږي چې نفع پري حاصله کړي يا به چاته ورکول کېږي چې حفاظت يې وکړي دلومړي قسم دا حکامو محل کتاب المضاربة دی او دوهم قسم دا حکامو محل کتاب الوديعة دی.

(۱) فخر اخبار عن ثبوت حق الغير على نفسه (۲) اذا اقر خنز مكلف بخنز ضغ زلوم مجهول لا كشي او حق (۳) وخبز على نياته (۴) وبنين ماله لبعة والقول للفقير مع يمينه ان ادعى المقر له اكثر منه (۵) وفي مال لم يصدق في اقل من درهم (۶) ومال عظيم نصاب ومال عظيم ثلثة نضب (۷) ودراهم كثيرة عشرة (۸) ودراهم ثلثة (۹) كذا في هذا درهم كذا كذا احد عشر (۱۰) كذا في هذا واحد وعشرون (۱۱) وثلث بالواو اذمانة زلوزن زيد ألف.

توجه: دا خبر ورکول دی د غیر د حق د ثابتیدو پر خپل ځان، چې کله اقرار وکړي آزاد، مکلف دیو چا د حق نو دا صحیح دی که څه هم مجهول وي، لکه شی او حق او پر بیانولو مجبور کړای کېږي او داسې شی به یانوي چې قیمت ولري او قول د مقر معتبرېږي دهغه له قسم سره، که دعوی وکړي مقر له ترهغه زیات او د مال په اقرار کې یې تصدیق نه کېږي تر یوه درهم په کم کې، او عظیم مال نصاب دی او عظیم مالونه درې نصابه دي او دراهم کثیره لس درهمه دي، او کم دراهم درې درهمونه دي او همدارنگه درهمایو درهم دی او کذا کذا یو ولس درهمه دي او کذا کذا یو ویشتر درهمه دي او که درې ځله وویل په او عطف سره نو تر سل زیاتېږي او که یې څلور ځله وویل په او عطف سره نو زریاتېږي.

تشریح: (۱) مصنف رحمۃ اللہ علیہ دا اقرار اصطلاحی تعریف دا ډول کړی دی چې د غیر حق پر خپل ځان د ثابتولو خبر ورکولو ته اقرار وایي.

(۲) که یو آزاد، بالغ او عاقل دیو چا په حق باندي اقرار وکړ نو دا اقرار پر مقر باندي لازمیږي برابره ده که مقربه معلوم وي که مجهول وي مثلاً مقر وویل چې د فلان زما پر ذمه حق دی یایې زما پر ذمه شی دی نو دا جائز دی ځکه د مقربه مجهول کیدل دا اقرار د صحت مانع نه دی ولی کله پر انسان باندي مجهول حق لازمیږي مثلاً یو چا د بل چا داسې مال ضائع کړ چې قیمت یې معلوم نه و بیا هغه اقرار وکړ چې د امال ماتلف کړی دی نو دا د مجهول مال اقرار دی او جائز دی.

(۳) البته که مقر د مجهول حق اقرار وکړ (مثلاً یې ویل له علی شی، نو مقربه دي مجبور کېږي چې د مجهول مقربه بیان وکړي ولی دکوم شي چې مقر التزام کړی دی له هغه څخه وتل پرده لازم دی او دا هله کیدای شي چې د مقربه مجهول بیان وکړای شي او څرنگه چې تجهیل د مقر له جانبه دی نو بیا هم دده پر ذمه کېږي.

(الانصار: اي: حل المو لم يلزمه المال حتى تكرر الاقرار؟)

الاجواب: انه المقر بان لا يحب عليه مهر المربة حتى يكرر الاقرار. (الاشباه والنظائر)

(۴) که مقر دمجهول شی اقرار او که مثلاً ویې ویل چې دفلان پرماباندي یوشی دی نو پرمقرباندي داسی شی بیانول لازم دی چې څه قیمت ولري ځکه هغه پرخپله ذمه دشی دوجوب خبر ورکړی دی او دکوم شی چې څه قیمت نه وي هغه نه واجبېږي، اوس چې مقر کوم بیان کړی دی که مقر له ترهغه زیات دعوی وکړه نو دمقر قول سره له یمنه معتبرېږي، ولی مقر له زیات څخه منکر دی او قول دمنکر سره له یمنه معتبر وي.

(۵) که مقر ویل چې دفلان پرماباندي مال دی نو څرنگه چې مقربه مجهول دی ځکه دهغه بیان په باره کې مقر ته رجوع کېږي ولی دمال دمجهول پریښودونکی مقر دی، نو که مقر تریوه درهم که بیان کوي نو دهغه تصدیق نه کول کېږي ځکه عاده تریوه درهم پر کم کسور وباندي دمال اطلاق نه کېږي نو لپرتلره یو درهم بیانول خو ضروري دی.

(۶) قوله و مال عظیم نصاب ای اذ قال لفلان علی مال عظیم بعت نصاب، یعنی که مقر ویل دفلان پرماباندي مال عظیم دی نو له مال عظیم څخه مراد دنصاب مال دی یعنی تر دوه سوه په کمودرهمونو کې دده تصدیق نه کول کېږي ځکه دوه درهمه دزکوة نصاب دی او نصاب شرعاً او عرفاً مال عظیم دی نو دهغه مالک غني گڼل کېږي، قوله و اموال عظام ای لو قال لفلان علی اموال عظام لزمه ثلاثة نصاب، یعنی که مقر ویل چې زما پرخپله ذمه دفلاني اموال عظام دي نو دی چې دکومو مالونو جنس بیانوي مثلاً دراهم، دنانیر او ښان وغیره نو دهغه جنس دري صاب له لازمیږي ولی اموال جمع لفظ دی او ادنی په جمع کې دري دي نو تر دریو په کم کې دهغه تصدیق نه کېږي.

(۷) قوله و درهم کثیره عشرة ای لو قال لفلان علی درهم کثیره لزمه عشرة، یعنی که مقر ویل چې دفلاني پرماباندي ډیر درهم دي نو له هغو څخه مراد لس درهمونه دي بیا که دی تر لسو کم درهمونه بیان کړي نو دده تصدیق نه کول کېږي ولی اسم جمع چې کله دعدد تمیز واقع شي نولس آخري هغه عدد دی چې پر هغه اسم جمع منتهی کېږي لکه چې ویل کېږي عشرة درهم په داسی حال کې له لسو وروسته تمیز جمع نه راځي بلکې مفرد وي مثلاً دعشرة درهماً، او مائة درهم، نو دلفظ په حیثیت سره لس اکثر شو. نو دمقر کلام دلسو طرف ته راجع کېږي، دصاحبینو رحمهما الله په نزد تر نصاب په کم کې یې تصدیق نه کول کېږي ځکه دشریعت په نظر کې دکثیر دراهمو مالک (مالدار) صاحب نصاب دی نو که په مذکور صورت کې هغه تردوسو و کمودرهمو نیان وکړي نو دهغه تصدیق نه کول کېږي.

فائدة: په دي مسئله کې دقول راجع په باره کې دعلماؤ اختلاف دی ځینو دامام صاحب رحمته الله علیه قول ته ترجیح ورکړې ده او ځینو دصاحبینو رحمهما الله قول ته ترجیح ورکړې ده، شیخ عبدالحکیم شاولیکوټي رحمته الله علیه ددواړو قولونو دترجیح له نقل کولو وروسته فرمایې چې په دي مسئله کې عرف ته اعتبار ورکول بهتر دی فرمایې: وروی القدری فی کتاب القرب من الإمام ابی حنیفة رحمته الله علیه و ابیه مثل قولهما و اختار بعض شراح الهدایة ایضاً قولهما لکن روح المعانی ابن الهمام فی الفتح قول ابی حنیفة رحمته الله علیه بالعشرة و علیه المتن الخ والذي يظهر للعد الضعيف عبدالحکیم الشاولیکوټي ان يعتبر ههنا بظاهر العرف و حال المقر في الفقر والغناء ويكون التقدير والارادة مفوضاً الى لغة الحاكم كما هو الحكم في اخت هذه المسئلة السابقة انما لان اختلاف الصحيح بين الراي للمعنى والعرف هو المرجح في كثير من الاحكام هذا ما ظهر لي، والله اعلم (فامش الهداية: ۳/ ۴۳۱)

(۸) قوله ودراهم للغة ای لوقال له علی دراهم لزمه لثلاثة، یعنی که مقروویل له علی دراهم، نوبل ترلره دري دره مونه لازمیري، ځکه دراهم دجمع صیغه ده اوادنی دجمع دري صحیح افراددي نوپر مقرباندي دري دراهم لازمیري، البته که مقرترد ریزیات بیان وکړي نوچې کوم بیان کوي هغه مرادیري ځکه لفظ دجمع تر د ریزو زیاتوهم احتمال لري.

(۹) قوله کذا درهما ای لوقال للفلان علی کذا درهمان لزمه درهم، یعنی که مقروویل له علی کذا درهمًا (دفلان) پر ماباندي دومره دي ددراهموپه اعتبار سره) نو یو درهم لازمیري ځکه درهمًا د کذا په لفظ کې ذکر شوي د مبهم عدد تفسیر دی نوله درهمًا څخه مفهومیري چې له کذا څخه یو درهم مراد دی، او که مقروویل: للفلان علی کذا کذا درهمًا (دفلان) پر ماباندي دومره دومره درهمونه دي) تر دیارلس درهمونوپه کم کې دهغه تصدیق نه کول کیږي ځکه مقرووه داسي مبهم عددونه ذکر کړي دي چې ترمنځ یې حرف عطف نشته او په مفسر اعدادو کې اقل یو داسي عدد چې پکې په دوه مبهم عددونو کې حرف عطف نشته احد عشر دی او اکثر تسعة عشر دی نواقل بلایانه مرادیري او اکثر پریسان باندي موقوف کیږي.

(۱۰) قوله کذا واحد وعشرون ای لوقال للفلان علی کذا واحد وعشرون درهمًا، یعنی که مقروویل کذا واحد وعشرون دري ویشته په کم کې دهغه تصدیق نه کول کیږي ځکه مقرووه داسي مبهم عددونه ذکر کړي دي چې ترمنځ یې حرف عطف دی او په مفسر اعدادو کې اقل داسي عدد چې د دوو مبهمو عددونو ترمنځ حرف عطف دی واحد وعشرون دی.

(۱۱) او که مقدرې ځله کذا په واوره وویل له علی کذا و کذا درهمًا، نو پر یو ویشته باندي سل زیاتیري یعنی یو سل یو ویشته درهمونه لازمیري ځکه له واوره دريو عددو لپ ترلره تعبیر ماته واحد وعشرون، دی او که یې څلور ځله وویل له علی کذا و کذا و کذا درهمًا، نو پر یو سل باندي زر زیاتیري نو یو ولس سوه یو ویشته درهم لازمیري لما قلنا.

(۱۲) وَ عَلَيَّ وَ قَبْلِي أَفْرَازُ بَعْضُ (۱۳) عِنْدِي مَعِي أَيُّ أَشْيَاءٍ فِي خَنْدَوِي أَيُّ كَيْسِي أَفَانَةُ (۱۴) قَالَ لِي غَلَبَكَ أَلْفَ قَلَّالٍ ثَلَاثَةَ أَفْرَازٍ أَفْخَذَةٍ وَأَخْلَسِي بِهِ أَفْطَشِيكَ أَفْخَلَنَكَ بِهِ فَهُوَ أَفْرَازٌ بَلَا كُنْهُ لَا (۱۵) وَأَنْ أَفْرَقِي بِهِمْ فَوَجَلِي وَأَدْعِي الْفَقْرَ لَهُ أَتَهْ خَالَ لَمْ يَهْ خَالَ وَخَلْفَ الْفَقْرِ لَهُ عَلَيَّ الْأَجَلُ (۱۶) أَزْ عَلَيَّ مَانَةٌ دَرْهَمٌ فَمَنْ دَرَاهِمٌ مَانَةٌ زَوْبٌ يَنْفَسِرُ الْمَانَةُ كَذَا مَالُهُ وَتُورَانُ (۱۷) بِخِلَافٍ مَانَةٌ ثَلَاثَةُ أَفْرَازٍ.

توجه: اولفظ دعلی اوقبلې استعمالول اقراردی ددین، اولفظ دغندی، معی، فی یشی، فی صندوق، فی کیسی، دامانت اقراردی یو چا وویل زما پرتا باندي زدرهم دي بیا هغه وویل چې ته داتول کره یا یې صاف کره یا ماته دهغو مهلت را کره یا ما هغه تاته ادا کړي دي یا ما هغه تاته حواله کړي دي نو دا اقراردی او بغیر هغه کنايه نه دی، او که یې اقرار وکړه یو موجد قرض او مقرله دعوی وکړه چې هغه فوري دی نو فوري لازمیري او قسم اخیستل کیږي له مقرله څخه پر ميعاد باندي او که مقروویل چې پر ماباندي سل نور درهم دي نو دا ټول درهم کیږي او که یې وویل چې سل نورې کېږي دي په دي کې یې دسلو یا نول مقصد دی همداحکم دسلو او دوو کېږودی خلاف له سلو او دري کېږو.

تشرېح: (۱۲) قوله وعلى قلبى الرازي يعني اى لوال فلان على لوال فلان قلبى الرازي يعني، يعنى كه مقروويل له على (دفلان) پرماباندي) ياله قلبى (دفلان زماله طرفه) پردي يې هيڅ اضافه نوره نه وکړه نو دا دقرض اقرار کيږي ځکه دعلى صيغه دايجاب صيغه ده او قلبى دضمان خبر ورکوي ځکه قباله دکفاله په شان دضمانت نوم دى.

(۱۳) قوله وعندى معنى الخ اى لوال فلان عندى اوعنى الخ يعنى كه مقروويل له عندى (دفلان زماسره) ياله معنى (دفلان له ماسره) ياله فى بيتى (دفلان زماپه کورکې) ياله فى صندوقى (زماپه صندوق کې دفلان) ياله فى كيسى (زماپه تيلۍ کې دفلان) نوپه دغو ټولو صورتونو کې دامانت اقرار دى ځکه په دې صورتو کې ددې اقرار دى چې هغه شى دده په لاس کې دى او ديوه شى په لاس کې کيدل دوه ډوله وي يو مضمون بل امانت، نوپه دوى کې کمتر چې وي هغه ثابتيږي او کمتر امانت دى نو ځکه دا دامانت اقرار دى.

(۱۴) كه مقرته چاوويل زماپر تاباندي زردرم دي مقروويل چې هغه تول كړه يايې صاف كړه (دادهغې زمانې خبره ده چې خلكو به دسپينوز ددر اهو مقدار معلومولپاره هغه تول كول يابه يې سم او كوټه سره معلومول نو صافول به يې) يايې ورته وويل چې ماته مهلت راكړه، يايې ورته وويل چې هغه ماتاته دركړي دي يايې ورته وويل چې دهغو لپاره ماتاته ډبل چا حواله دركړې وه (مثلا دزيد حواله مي دركړې وه چې له زيد څخه هغه وصول كړه) نوپه دغو ټولو صورتونو کې دزردرمونو اقرار دى ځکه په دې ټولو جملوكې (هاء) ضمير (الف) طرف ته راجع دى نوگواكي مقروايې :اتزن الالف التى لك على، همدارنگه په باقى جملوكې نو دا دمدي دكلام جواب دى مستقل كلام نه دى، البته كه مقردمدي په جواب كې بغير هاء وويل :اتزن يايې وويل :انتقد، نو دا دهغه له طرفه اقرار نه كيږي ځکه دامستقل كلام دى دمدي دكلام جواب نه دى ځکه دا قاعده ده چې كوم كلام دا استقلال او جواب دواړو صلاحيت لري هغه مستقل گڼل كيږي.

(۱۵) كه مقردميعاددين اقرار وكړ مثلا ويې ويل دفلاني زردرم زماپر دمه لازم دي يوه مياشت وروسته او مقر له په دين كې دهغه تصديق وكړ مگردمودې په باره كې يې دهغه تكذيب وكړ نوپرمقر باندي فى الحال دين لازم يږي اوپه موده كې دهغه تصديق نه كول كيږي ځکه مقر پرخپل خان دزرو اقرار وكړ او پرمقر له يې دمودې دعوى وكړه نو دده اقرار خپله پرده باندي حجت دى او پربل باندي دده دعوى بلا حجت نه قبل يږي، البته كه مقر له پردي خبره باندي قسم اخلي چې په موده سره نه دي ځکه مقر پرخپل خان دغير دحق سره سره پرمقر له باندي دخپل خان لپاره دمودې دعوى وكړه مقر له له حق مودې څخه انكار كوي او قسم پرمقر باندي راځي.

(۱۶) قوله وعلى مائة درهم الخ، اى لوال فلان على مائة درهم الخ، يعنى كه مقروويل زماپر دمه دفلاني يوسل يودرم دى نو پرده باندي ټول يوسل يودرم لازم دي ځکه عاده خلك په ډاډول كلام كې ددرهم لفظ دتفسير په توگه ذكر كوي نو درهم دمانه لپاره تفسير دى، او كه يې وويل چې زماپر دمه دفلاني سل او يوه كپړه ده نو پرده باندي يوه كپړه لازميږي او دسلو په تفسير كې مقر ته رجوع كيږي چې له مائه څخه ستاڅه مراد دى، ځکه دمعطوف مفسر عطوف يې پر معطوف عليه مبهم باندي كړى دى او عطوف لپاره دديان نه دى وضع كړاى

فائده: دامام ابو يوسف رحمۃ اللہ علیہ قول راجح دی لعلی الذر المنقی: قلت لزمه ثوب واحد عن ابی یوسف رحمۃ اللہ علیہ وقول الامام و نه جزم علی التیور و قد مره المصنف رحمۃ اللہ علیہ واعتمدہ صاحب الذر و غیره لکان هو المعتمد (الذر المنقی: ۳/ ۴۰۳)

فائده: په دي ټولو مسائلو کې اصل او قاعده داده چې کوم شی د ظرف کیدو صلاحیت لري او دهغه له یوه ځایه بل ځای ته انتقال ممکن وي نو دداسي شي په اقرار کې ظرف او مظروف دواړه لازمیري لکه دخرماؤ اقرار په ټوکر کې، او که یې د ظرف کیدو صلاحیت درلودمگر دهغه انتقال ممکن نه وونیو یاخي مظروف لازمیري ظرف نه لازمیري لکه د حیوان غو جل (تم ځای) خودامام محمد رحمۃ اللہ علیہ په نزد دواړه لازمیري ځکه دامام محمد رحمۃ اللہ علیہ په نزد غیر منقول غصب کول متصور دي، او که هغه شي د ظرف کیدو صلاحیت نه درلودنیو یاخي مظروف لازمیري لکه چې یو څوک ووايې له علی درهم فی درهم.

(۲۱) قوله ربخمسه فی خمسة ای الواقر رجل بخمسه فی خمسة، یعنی که یو چادبل لپاره اقرار وکړه د پنځو په پنځو کې یعنی داسي یې وویل: له علی خمسة فی خمسة، ددي دري مطلبه کیدای شي او دره یوه بیل حکم دی، یو مطلب یې دادی چې پنځه په پنځو کې ضرب کړای شي او همدامرادي نو پنځه ویشته لازمیري ځکه پنځه چې په پنځو کې ضرب شي نو پنځه ویشته تري جوړیږي، دحسن بن زیاد رحمۃ اللہ علیہ همداقول دی: دوهم مطلب یې دادی چې پنځه په پنځو کې ضرب شي دهغو ټکري زیاتي شي په دي صورت کې عدد پنځه پاتیري البته اجزاء یې پنځه ویشته کیږي. که دامطلب واخیستل شي نیو یاخي پنځه لازمیري ځکه په ضرب سره اجزاء که څا هم زیاتیري لیکن عدد پنځه پاتیري، مصنف رحمۃ اللہ علیہ همدامطلب اخیستی دی او پنځه یې لازم کړي دي، دریم مطلب یې دادی چې خمسة فی خمسة، معنی دا چې پنځه له پنځو سره یعنی فی په معنی دمع اخیستل کیږي نولس لازمیري ځکه پنځه چې له پنځو سره جمع کړای شي نولس ترې جوړیږي.

(۲۲) له علی من درهم الی عشره فاما ین درهم الی عشره له تسعة (۲۳) له من داری ما ین هذا الحائط الی هذا الحائط له ما ین هذا فقط (۲۴) وصحة الاقرار بالحمل (۲۵) وللخمل ان ینین سببا صالحا ولا لا (۲۶) وان اقر بشرا الحیاة لزمه المال و بطل الشرط

توجیه: دهغه یو درهم دی تر لسو پوري یا یو درهم دی تر لسو په مابین کې نو دهغه لپاره نه دره هم کیږي دفلان لپاره زما له مکان څخه له دغه دیوال نه تر دي بل دیوال پوري دی نو دهغه لپاره یو یاخي ددواړو دیوالونو ترمنځ برخه کیږي، او صحیح دی اقرار په حمل، او د حمل لپاره که چیرته صالح سبب بیان کړي که نه بیان صحیح کیږي، او که یې اقرار وکړه دخیار شرط سره نومال لازمیري هغه لره او شرط باطلیږي.

تشریح: (۲۲) که مقرو ویل دفلان پرماباندی یو درهم دی تر لسو پوري یا یې وویل یو درهم تر لسو پوري په مابین کې نویه دواړو صورتونو کې دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په نزد پرمقرباندی نه دره هم لازمیري یعنی ابتداً اوله هغه مابعد لازمیري او غایه ساقطیږي ځکه غایه له مغیاغیروي البته لومړی غایه داخل منل ضروري دی ځکه عدد د ابتدا، تقاضا کوي نو که اول خارج کړای شي نو دوهم ابتدا، مگر څي نو هغه هم داول په شان له ابتدا، مگر څیدو څخه خارجیري همدارنگه دریم او څلورم تر پایه، نو نتیجه یې دارا وځي چې هیڅ عدد هم نه واچیبیږي حال دا چې دا باطل دی ځکه لومړی په مغیا کې داخل منل ضروري دی، د صاحبینور رحمهم الله په نزد پوره لس دره هم لازمیري دهغو په نزد دواړه په غایه مغیا کې داخل دي.

دامام زفر رحمته الله په نزداته درهمونه لازمېږي دهغه په نزدواړه په غايه مغيا كې داخل نه دي .

فائده: دصاحبنور رحمهما الله قول راجح دی لهما قال الشيخ عبد الحكيم الشهيد رحمته الله: قوله وقال يلزمه العشرة الخ، والراجح قولهما وهو قول الاثنية الثلاثة وهو الاستحسان قال ابن همام رحمته الله في الفتح والحاصل ان مقاله الامام في الغاية الثانية قياس ومقالة في الغايين فهو استحسان ومقالة زفر رحمته الله فيهما قياس كذلك بسوط شيخ الاسلام خواهرزاده (هامش الهداية: ۲۳۳/۳)

(۲۳) قوله من داری بین هذا الحائط الخ ای لوقال رجل لفلان من داری بین هذا الحائط الخ، یعنی که چادبل لپاره داسي اقرارو کړې زماله سراي څخه له دي ديوال څخه تر دابل ديوال پوري څمکه دفلان شخص ده نيواني ددو ديوالونو ترمنځ څمکه دمقرله لپاره کيږي ديوالونه دهغه په اقرار کي نه داخليږي څکه اصل دادی چې په محسوسو شيانو کي حذب په محدود کي نه داخليږي څکه دحد او محدود ترمنځ مغيارت وي نو د محدود (چې) ترميانه څمکه ده) اقرار کول دحد (ديوالونه) اقرار نه گڼل کيږي .

(۲۴) که مقرديو چالپاره دمنځي دحمل يادپسه دحمل اقرارو کړنو دا اقرار صحيح دی او پر مقر باندې مقربه لازم دی که سبب صالح بيان کړي او که يې نه کړي بيان څکه ددغه اقرار وجه صحيح ممکن دی هغه داده چې ممکن دی چې يوفات شوي چادي ده ته وصيت کړی وي نو دغه اقرار دجواز پر دغه صورت باندې حمل کيږي .

(۲۵) قوله وللحمل ان بين سببا صالحا ای صخ الاقرار للحمل ان بين سببا صالحا، یعنی که مقرو ويل چې دفلان دحمل لپاره پرماباندې زرد همونه دي نو ددي دوه صورتونه دي يو صورت دادی چې دحمل دثبوت ملک لپاره سبب صالح بيان کړي چې صورت يې په دي ډول دی چې مقرو وايي چې دفلانی بنځې دحمل پرماباندې زرد همونه لازم دي چې دهغو وصيت فلان شخص کړی وو چې بيا وروسته هغه له ما څخه ضائع شوي او وايي چې دحمل پلار مړ شوی وو حمل زرد هم له هغه څخه ميراث موندلی وو چې بيا وروسته له ما څخه ضائع شونو څرنگه چې مقر دحمل لپاره دثبوت ملک سبب صالح (يعني وصيت يا ميراث) بيان کړ څکه نو دا اقرار صحيح دی، دوهم صورت دادی چې اقرار مبهم پرېږدي يعني دثبوت ملک هيڅ سبب صالح بيان نه کړي نو دامام ابويوسف رحمته الله په نزد دا اقرار صحيح نه دی، دامام محمد رحمته الله په نزد صحيح دی .

فائده: دامام ابويوسف رحمته الله قول راجح دی لعلای ملتقى الابهر: بان فترسبع اقراراض او ايهام الاقرار بكون لؤلؤ (الابهر: ۳۰۳/۳) مكذا الفصر عليه كثير من المعون والشروح واخر صاحب الهداية دليل ابى يوسف رحمته الله اشار إلى ان رجحه كما هو عائدته .

(۲۶) که مقر دځان لپاره دخيار شرط په شرط سره ديو چالپاره اقرارو کړي مثلا ديو چالپاره يې دغصب يا وديعت يا عاريت اقرار په دي شرط سره وکړ چې مالره تر دريو ورځو پوري اختيار شته نو اقرار يې صحيح کيږي او مقربه لازمېږي څکه اقرار حجت دی مگر شرط باطلېږي، شرط څکه باطلېږي چې خيار شرط خوددي غرض لپاره وي چې کله فسخ وغواړي نو کولای شي او اقرار اخبار دی چې پکي خيار لره هيڅ دخل نشته ولی که دا اخبار صادق وي نو واجب العمل دی که څه هم هغه اختيار وړونکي او که کاذب وي نو واجب الرد دی په اختيار کولو او نه کولو سره نه متغير کيږي .

باب الاستثناء ومالی معناه

دباب استثناء په بیان کې دی او هغه چې داستثناء په معنی وي

استثنی له (ثنی) څخه په معنی دگرځیدو داستعمال باب دی، په اصطلاح کې له یو عام حکم یا عدد څخه بعض افراد ایستلو او حاصلو ته استثناء وایي، دلته له استثنی څخه مراد ددی چې مقرر کوم اقرار کې دی له هغه څخه ځینی خلک جلا کړي، اوله مافی معنی الاستثناء څخه مراد شرط دی ځکه شرط هم داستثناء په شان مفیر دی.

مصنف رحمه الله تردی مخکي داسي اقرار ذکر کړ چې دهغه په موجب کې تبدیل راوستونکی هیڅ شی نه وو او داسي اقرار ذکر کوي چې دهغه په موجب کې راوستونکی شی یعنې استثنی او مافی معنی الاستثناء هم دی، او څرنگه چې عدم تغیر اصل دی ځکه یې د اقرار هغه قسم مخکي ذکر کړ او د تغیر و الا قسم یې وروسته ذکر کړی دی.

(۱) (ضخ استثناء بغض مائثر به متصلا لآ نه الباقی (۲) لا استثناء الكل (۳) وضخ استثناء الكلی والقرنی من الذراهم لا غیر هماغه (۴) ولو وصل بغیر وان شاء الله بطل الفراه (۵) ولو استثنی البناء من الدار فهو للمقر له وان قال بناء هالی والقرع لک لکنا قال (۶) ولو قال غنی الف من ثمن غیب لم اقبضه فان غنی القبط وسله اليه لآ نه الألف والألا (۷) وان لم یغنی لآ نه الألف (۸) کقولهم من ثمن غمر أو غنیر.

ترجمه: صحیح ده استثناء د بعضو هغو چې ده یې اقرار کړی دی متصلا و لازمی یې پرده باندې باقی، نه د ټول استثناء، او صحیح ده استثناء د کلی او وړني شي له د راهم څخه نه د غیر له هغوی څخه، او که یې وصل کړه ان شاء الله له خپل اقرار سره نوباطلیری دهغه اقرار، او که یې مستثنی کړه آبادي له مکان څخه نو هغه دواړه دمقر له لپاره کیږي او که یې وویل چې آبادي زما ده او میدان ستادی نو د اداسي دی لکه ده چې وویل، او که یې وویل چې پر ما باندې زرد همونه دي دهغه مریې چې ماتر اوسه پوري قبض کړی نه دی نو که یې مری معلوم کړي او مقر له ده ته حواله کړي نو پر مقر باندې زرد همونه لازمی یې که نه بیان نه لازمی یې، او که یې معلوم نه کړي نو زرد همونه لازمی یې لکه دمقر په دي وینا سره چې د شرا بویا خنیز لږه شونونه.

تشریح: (۱) که یو چا د دین اقرار وکړي اوله اقرار سره متصل یې له مقربه څخه څه استثناء وکړه لږ یې مستثنی کړه یا یې زیات نود استثناء صحیح ده اوله مستثنی څخه ماسو اباقی مانده مقربه پر اقرار کوونکي باندې لازمی یې ځکه استثناء زموږ په مذهب کې له مستثنی وروسته د تکلم بالباقی نوم دی.

(۲) لوله لا استثناء الكل ای لا یصح استثناء الكل، یعنې که مقرر دکل استثناء وکړه مثلاً داسي یې وویل چې پر ما باندې د فلان لس درهم دي له لسو پرته نو دکل استثناء باطل ده ځکه موږ ویلی دي چې استثناء تر مستثنی وروسته د تکلم بالباقی نوم دی دا چې کل مستثنی کړي وروسته خو هیڅ نه پاتیري، او همدارنگه استثناء دکل رجوع عن الاقرا ده چې صحیح نه ده نو پر مقر باندې ټول مقربه لازمی یې.

(۳) کوم شیان چې په ناپیري او په ترازو تلل کیږي دهغو له د راهم څخه مستثنی کول صحیح دی مثلاً مقرو وویل د فلان پر ما باندې سل درهمونه دي مگر نه یو دینار، یا یې داسي وویل د فلان پر ما باندې سل درهم دي مگر نه یو په پیمانۀ غنم، نو پرده باندې سل درهمه دیوۀ دینار له قیمت سوایا سل درهمه دیوۀ پیمانې

غنموله قيمت سوا لازم دي. البته دغيروزني او کيلي شيانوله دراهموڅخه مستثنی کول صحيح نه دی. مثلاً چې داسي ووايې: زما پر دمه دفلان سل درهم دي مگر نه لس تانه کپړه نو دا صحيح نه دی. دا دواړه صورتونه دشيخينور رحمه الله په نزد استحساناً صحيح دي. دامام محمد رحمته الله عليه په نزد صحيح نه دی ځکه مستثنی دي ته وایې چې که چيرته هغه نه وي نو مستثنی به په مستثنی منه کې داخل وي نو ظاهره خبره ده چې دخلاف جنس مستثنی کولو په صورت کې که هغه وزني يا کيلي وي او که نه وي دا وينا صحيح نه ده چې که چيرته هغه نه وي نو مستثنی به په مستثنی منه کې داخل شوی وي. دشيخينور رحمه الله دليل دادی چې وزني او کيلي شيان او دراهم و دنانير د اټول که څه هم په ظاهره مختلف اجناس معلوم يږي مگر په معنی کې ټول يو جنس دي ځکه د اټول ثمن کيږي او ثابت فی الذمه کيدای شي نو په دي وجه چې ثابت فی الذمه دي له دراهمو او دنانيرو سره شریک دي نو ددوی له دراهمو او دنانيرو استثناء هم صحيح ده باقي غيروزني او غير کيلي شيان د دراهمو په شان واجب فی الذمه نه دي نو له دراهمو سره نه معنی مجانس دي او نه صورتاً. نو له دراهمو څخه د هغو استثناء صحيح نه ده.

فائده: دشيخينور رحمه الله قول راجع دی لمافی الذر المختار: کما صح استثناء الکبلی والوزنی والمعدود الذی لاتفاوه

احاده کالفلوس والجوز من الدراهم والدنانير ويکون المستثنى القيمة استحساناً ليوتهافي الذمة فكانت کالمستثنى. وقال ابن عابدين رحمته الله عليه (قوله کما صح) فصله عما قبله لانه بيان للاستثناء من خلاف الجنس فان مقدار من مقدار صح عندهما استحساناً وتطرح قيمة المستثنى من القدره وفي القياس لا يصح وهو قول امام محمد رحمته الله عليه. (الذر المختار مع الشاميه: ۵۱۰/۳)

(۴) که چا د بيل چا د حق د اقرار سره متصل ان شاء الله وويله مثلاً ويې ويل: دفلان علی مائة درهم ان شاء الله. نو دا اقرار پر مقرر باندی نه لازميږي ځکه په ان شاء الله سره استثناء دامام ابو يوسف رحمته الله عليه په نزد حکم تر انعقاد مخکې باطلوي او دامام محمد رحمته الله عليه په نزد حکم دباري تعالی تر مشیت پوري دمعلق کولو لپاره ده. بهر حال په دواړو صورتونو کې اقرار نه لازميږي. دامام ابو يوسف رحمته الله عليه د مذهب مطابق خو ظاهره ده او دامام محمد رحمته الله عليه د مذهب مطابق ځکه نه لازميږي چې اقرار د تعلق بالشرط احتمال لري ولی اقرار د ماسبق خبروړ کول دی او تعلق بالشرط د آينده په لحاظ سره وي د دي دواړو ترمنځ منافات دی.

(۵) که مقرر د يو چا لپاره اقرار وکړي باندی يې دخپل ځان لپاره مستثنی کړه ويې ويل: هذه الدار لزيد والبناء. لنفسي. نو مکان او آبادي ټول دمقرر لپاره کيږي ځکه دسرای په اقرار کې آبادي تبعاً داخله ده او که مقرر ويل چې ددغه سرای آبادي زما ده او ميدان يې دفلان دی نو لکه څرنگه چې مقرر وایې دغسي ده ځکه ميدان عبارت دی له داسي ځمکې نه چې له درختو او آبادي څخه خالي وي نو مقرر له آبادي بغير دخالي ځمکې اقرار کوونکی دی.

(۶) که مقرر ويل چې دفلان پر ماباندی زرد دراهم دي دهغه مریې دشمنو څخه چې ما ځيستی دی خو ما هغه تراوسه قبض کړی نه وو. نو که مقرر معلوم مریې ذکر کړ چې فی الحال دمقرر په لاس کې دی نو مقرر له ته ويل کيږي چې که ستا خوښه وي مریې مقرر ته حواله کړه او مقرر چې په کوموزو دراهمونو اقرار کړی دی هغه ورځني واخله که نه بيا ستا لپاره هيڅ نشته ځکه مقرر اقرار بامال دمرې په عوض کړی و نو بغير دمرې پر مقرر باندی هيڅ نه لازميږي.

(۷) که مقرر معلوم مریې ذکر کړ نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد پر مقر باندې زرد رومه لازمیږي او دمقر ددې خبرې تصدیق نه کول کیږي چې وایې ماهغه نه دی قبض کړی ځکه دمقر دا ویناله اقرار څخه رجوع کول دی ځکه اقرار د وجوب لپاره دی خو چې کله دغیر معلوم مریې په عوض کې دی نو داداسې ده لکه په بیع کې چې مبیع مجهول وي او دمیبع مجهول والی دشمن له وجوب څخه مانع وي نو دلته هم چې مریې مجهول دی نو دمقر به د وجوب څخه مانع دی حال دا چې ده د وجوب اقرار کړی دی نو داله اقرار څخه رجوع کول دی چې صحیح نه دی، صاحبین رحمهما الله فرمایې چې که مقر له اقرار سره متصل وویل چې دادغیر معلوم مریې په عوض دی نو دهغه تصدیق کول کیږي او که یې متصل نه وویل نو تصدیق یې نه کول کیږي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لعافی مجمع الانهر: وان لم یعین له لاله و لاقوله لم یقضه عند الامام لانه رجوع بعد الاقرار فلا یصح لاموصلا ولا مفصلا به قالت الائمة الثلاثة. (مجمع الانهر: ۳/ ۴۱۰) وقال العلامة الحسکفی رحمته الله علیه: وان لم یعین العبد لاله الالف مطلقا و صل ام فصل و قوله ما یقضه لقوله لانه رجوع. (الذکر المختار علی هامش رد المحتار: ۵۱۲/۳)

(۸) قوله كقوله من ثمن خمر او خنزیر ای كما یلزم المقر الالف فی قوله فلان علی الف من ثمن خمر او خنزیر یعنی که مقر وویل چې دفلان پر ماباندې زرد راهم دي دشرا بویادخنزیر قیمت، نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد پر مقر باندې زرد روم لازمیږي او دمقر دا وینا چې دشرا بویادخنزیر قیمت دی نه قبلېږي، ځکه داله اقرار څخه رجوع ده ځکه پر مسلمان باندې دشرا بویادخنزیر ثمن نه و اجیږي نو گو اکې دزرد رومو نه له وجوب څخه انکار کوي چې دهغه دکلام اوله برخه د وجوب لپاره ده، صاحبین رحمهما الله فرمایې چې که مقر له اقرار سره متصل وویل چې دادشرا بویادخنزیر په عوض دی نو دهغه تصدیق کول کیږي او که یې متصل نه وویل نو تصدیق یې نه کول کیږي.

فائده: دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجح دی لعالی العلامة الحسکفی رحمته الله علیه: وان لم یعین الصلزمه الالف مطلقا و صل ام فصل و قوله ما یقضه لقوله لانه رجوع كقوله من ثمن خمر او خنزیر او مال قمار او حرا و مینة او دم فیلزمه مطلقا و ان وصل لانه رجوع. (الذکر المختار علی هامش رد المحتار: ۵۱۲/۳)

(۹) قوله قال من ثمن ناع از اقراضی زهی زینف او ینهر جله لزمه الجباد (۱۰) بخلاف القضب و الزیفة (۱۱) قوله قال لاله ینقض كذا متصلا و محذوف و الا لا (۱۲) و من اقر یغضب ثوب و جاء بمغیپ ضنق (۱۳) و ان قال أخذت منك القاذویة و هلكت و قال أخذتها غشبا فهو ضامن (۱۴) و ان قال اغلظت بیها و یفة و قال غشبتا فلا.

توضیح: او که یې وویل چې دسامان ثمن دي یایې ماته قرض را کړي وي مگر هغه کوته وي یا غیر مروجه وي نو لازمیږي پرده باندې صافې خلاف له غصب او ودیعت نه او که یې متصلا وویل مگر هغه دومره کمې دي نو تصدیق یې کول کیږي که نه بیان نه کیږي، که چا دکپړي دغصب اقرار وکړ او رایې وړه عیب جنه نو تصدیق یې کیږي، او که یې وویل چې ماله تا څخه زر وړی امانت وړې وي هغه هلاک شوې او مقر له وویل چې هغه تا وړې وي په غصب سره نو دی ضامن گرځي، او که یې وویل چې هغه تاماته د امانت په ډول را کړې وي او مقر له وویل چې هغه تا غصب کړې وي نو بیان ضامن کیږي.

تشریح: (۹) که مقر وویل دفلان پر ماباندې زرد راهم دي دسامان دقیمت او هغه کوته دي یا غیر مروجه دي تجاریې نه قبلوي یایې وویل چې دفلان ماته زرد راهم قرض را کړي دي او هغه کوته دي یا غیر مروجه دي

او مقررله وویل چې کوټه او غیر مروجه نه دي بلکې صافې او د تجارتو په نزد مروجه دي، نو دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ په نزد صافې روپۍ لازمېږي، ځکه د مقر د خبره چې هغه کوټه دي له اقرار څخه رجوع ده ولی مطلق عقد مقتضي دی چې عوضین له عیب څخه سالم وي او کوټه کیدل خو عیب دی نو د مقر د ادعوی کول چې کوټه دي د عقد مقتضي خلاف دی نو داله اقرار څخه رجوع گنله کیږي اوله اقرار څخه رجوع کول صحیح نه دی، صاحبین رحمهما الله فرمایې چې که مقر د اقول چې کوټه دي متصل کړي و نو بیا د مقر تصدیق کول کیږي او که یې منفصل وویل نو تصدیق یې نه کیږي.

فائده: دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ قول راجح دی لعلی الذر المختار: ولو قال له علی المن من تمن متاع او قرض وهی زیوف متاع، یصدق مطلقا نه رجوع. (الذر المختار علی هامش رد المختار: ۵۱۲/۴)

(۱۰) التبه د غصب او ودیعت د دعوی کولو په صورت کې دهغه د تصدیق کول کیږي مثلاً یو چا وویل چې ما د فلان زرد را هم غصب کړي و مگر هغه کوټه دي یا یې داسې وویل چې فلان ماته زرد را هم د امانت په ډول را کړي و مگر هغه کوټه دي نو په دغو ډول وروستونو کې دهغه خبره معتبرېږي ځکه غصب او ودیعت د دي خبرې مقتضي نه دي چې مغضوب شی او امانت صحیح سالم وي ځکه غاصب ته چې مغضوب شی څه ډول په لاس ورشي هغه ډول یې اخلي همدا ډول له مودع سره چې یوشی څه ډول وساتل شي هغه یې هم داسې ساتي نو داله اقرار څخه رجوع نه شمار له کیږي.

(۱۱) که یو چا داسې وویل چې زما پر ذمه د فلان زرد را هم دي مگر له هغو څخه یو څه کم دي نو که ده د امتصل وویل تصدیق یې کول کیږي او که یې متصل ونه ویل نو تصدیق یې نه کول کیږي ځکه دا د مقدار استثناء ده او د مقداریه استثناء کې قاعده داده چې کله متصله وي نو صحیح کیږي که نه یانه صحیح کیږي.

(۱۲) که مقر د کیږي د غصب کولو اقرار وکړ یا چې کله له هغه څخه مطالبه وشوه نو هغه معیبه کړه راوړه ورپې کړه چې ما دا غصب کړې وه په داسې حال کې چې مغضوب نه وایې چې تاخوله ما څخه سالمه کړه غصب کړې وه نو دا غصب قوله سره د قسم معتبرېږي ځکه غصب په سالمیت پوري خاص نه دی بلکې معیوب شی هم غصب کیږي.

(۱۳) که یو چا بل چاته داسې وویل چې ماله تا څخه یو زرد را هم امانت اوړې وویا هغه له ما څخه هلاک شول هغه بل په جواب کې ورته وویل نه داسې نه ده بلکې تاله ما څخه په زور آخستي و نو مقر د هغو د را هموضامن گرځي ځکه مقر د ضامن په سبب (یعنې اخیستلو) سره اقرار وکړ یا یې د داسې امر دعوی وکړه چې دی له ضمانت څخه بري کوي یعنې دهغه بل په خوښه د امانت په ډول ساتل دی چې هغه له دي څخه انکار کوي نو قول د منکر سره د قسم معتبرېږي.

(۱۴) که مقر داسې وویل چې تا ماته زرد را هم امانت اکرې دي چې هغه له ما څخه هلاک شول مقررله ورته وویل نه بلکې تا غصب کړي و نو مقرر نه ضامن کیږي ځکه مقر د ضامن په سبب اقرار نه دی کړی بلکې د مقر له په فعل (د درهم ورکولو) یې اقرار وکړ او فعل یې د مقرر له طرف ته مضاف کړ یعنې تاراکړي و او مقررله

پرده باندې دسبب ضمان يعنې غصب دعوى كوي حال دا چې مقرله هغه څخه انكار كوي او قول دمنكر سره دقسم معتبرېږي.

(۱۵) زان قال هذا كان زديعاً لي عندك لاخذته لفلان مرلي اخذه (۱۶) وان قال اجرت لولبي هذا لفلان فكمه ان لم يسه فزده فالفول للفقر (۱۷) ولو قال هذا لالف زديعاً لفلان لابل زديعاً لفلان لالف للزلزل وعلى الفقير منه الفاني.

توجه: او كه يې وويل چې دازما امانت ووله تاسره پس مارا واخيست او هغه وويل دازمادى ته يې اخيستلى شي، او كه يې وويل چې ما خپل اوښ په كرايه وركړى وويامي خپله جامه په كرايه وركړې وه فلان ته بيا هغه پري سپور شوي يې واغوستله بيا يې بيرته ماته راكړه نو دمقرقول معتبرېږي او كه يې وويل دازرروپۍ دفلان وديعه ده نه بلكې دفلان وديعه ده نو دازرروپۍ داول دي پرمقرباندي دثاني لپاره دهغه مثل لازم دي.

توضيح: (۱۵) كه يوه سري مثلاً زيد بل سري مثلاً عمر ته وويل چې زما داسې ستاسره امانت وواوس ماوړى دى عمرو ته وويل چې ته دروغ وايې دا خوزمادى نوعمردي له هغه څخه داسې يوسي ځكه زيد دعمر په قبضه باندې اقرار وكړ بيا يې هغه شى يووړ او دده داول سبب دضمان دى بيا يې پر هغه دخپل استحقاق دعوى وكړه چې عمرو څخه منكر دى او قول دمنكر سره دقسم معتبرېږي.

(۱۶) كه يوه سري مثلاً زيد وويل مادغه خپل اوښ عمر ته په كرايه وركړى وواو هغه پري سپور هم شوي يې ماته واپس راكړي يې داسي وويل چې مادغه خپله كپړه هغه ته په كرايه وركړې وه هغه اغوستې وه بيا يې واپس كړه، عمرو ته وايې چې ته دروغ وايې دغه اوښ يادغه كپړه خوزماده، نو د'مام صاحب رحمه الله' په نزد استحساناً دمقرقول معتبرېږي ځكه په دې كې مقرر داسي قبضي اقرار وكړ چې خپله دده له طرفه ثابت. نو ددې قبض په كفايت كې دده قول معتبرېږي، دصاحبينورحمهما الله اوائمه ثلاثه وپه نزد دهغه چاقه معتبردى له چانه چې اوښ يا كپړه اخيستله شوې ده دهغه قول موافق قياس دى ځكه مقرر مقرله په قنبر اقرار وكړ بيا يې په هغه دخپل استحقاق دعوى وكړه چې مقرله ورڅخه منكر دى او قول دمنكر سره له يمسر معتبرېږي.

فائدة: دامام صاحب رحمه الله قول راجع دى لمالي الذرا المختار: (صدق من قال اجرت لفلان لرسى هده لولبي هدفه كه اوله او اعرفه لوبى او اسكتنه بېنى ورده وقال فلان بل ذلك الفالقول للمقر استحساناً ان اليدى الاجارة ضرورية بخلاف الوديعة) (الذرا المختار على هامش رد المختار: ۵۱۳/۳)

(۱۷) كه يو چا وويل زما سره دازردره مونه دفلان امانت دي، بيا يې وويل نه بلكې دفلان شخص امانت دي، يعنې بيا يې دبل چانوم ياد كړ مثلاً لومړى يې وويل دزيد امانت دي بيا يې وويل نه بلكې دبكرا امانت دي، نو دمقربر ذمه داول شخص يعنې زيد لپاره زردرهمه لازميږي. او هغومره دهغه بل سري يعنې بكر لپاره پري لازميږي ځكه داول لپاره دده اقرار صحيح دى بيا ددغه دا خبره چې لابل وديعه لفلان، داله

لومړي اقرار څخه رجوع دی چې له اقرار څخه رجوع صحيح نه ده او د دوهم لپاره ځکه زرد درهمه لازمېږي چې دمقر قول لابل وديعه فلان، دهغه لپاره مستقل اقرار دی نو دمقر پر دمه دهغه بل لپاره هم زرد درهم لازمېږي.

باب اقرار المريض

د ابا بدمريض د اقرار په بيان کې دی

له مرض څخه دلته مراد مرض الموت دی، مصنف رحمته الله عليه دروغو خلکو د اقرار له بيان څخه فارغ شواوس نو دمريض د اقرار احکام بيانوي، او څرنگه چې صحت اصل دی او ناروغي د عارض په وجه وي نو د اصل تقديم او د عارض تاخير مناسب دی ځکه نومصنف رحمته الله عليه هم دمريض د اقرار احکام موخړ کړل. او بيا دمريض د پرداسي احکام شته چې په مريض پوري خاص دي دروغو لپاره دا احکام نشته ځکه يې دمريض د اقرار د احکامو لپاره مستقل باب قائم کړی دی.

(۱) ديس الضخمة وماله في مرضه بسبب معزوف قدّم على ماقر به في مرضه (۲) واخر الاثر عنه (۳) وان اقر المريض لوارته بطل الا ان يصدقه البقية (۴) وان اقر لا جنسي صح وان احاط به ماله (۵) وان اقر لا جنسي ثم اقر ببنوته ثبت نسبه وبطل اقراره (۶) وان اقر لا جنسي ثم نكحها صح (۷) بخلاف الهبة والوصية.

توجه: د صحت قرض او هغه چې په بيماري کې پرده لازم شوی وي دمعروف سبب په وجه مقدم کيږي پر هغه باندي چې ده يې په مرض کې اقرار کړی وي، او موخړ کيږي ميراث له هغه نه، او که اقرار وکړي ناروغ دخپل وارث لپاره نو باطل دی مگر د اکه بقيه ورته دهغه تصديق وکړي او که يې اقرار وکړي د اجنبي لپاره نو صحيح دی که څه هم هغه د دې په مال احاطه وکړي، او که يې اقرار وکړي د اجنبي لپاره بيا دهغه په زوی والي اقرار وکړي نو ثابتيږي دهغه نسب او باطليږي دده اقرار، او که يې اقرار وکړي د پردې بڼې لپاره بيا يې له هغې سره نکاح وکړه نو صحيح دی خلاف له هغه او وصيت نه.

تشويح: (۱) که مقريه مرض الموت کې د قرض اقرار وکړي (مثلا ويې ويل چې پر ما باندي د زيد دوه زره درهمه دين دی) او دمقر پر دمه باندي د صحت د وخت هم څه قرض شته او په مرض موت کې هم څه قرض دهغه پر دمه د معلومو اسبابو په وجه لازم شوی وو (مثلا په مرض موت کې يې د يو چايوشی هلاک کړی دهغه ضمان پرده باندي راغی يا يې له يو چا څخه قرض اخيستی وويي يا يوشی اخيستی وو) نو د صحت قرض او په مرض موت کې د معلومو اسبابو څخه لازم شوي قرضونه تر هغو قرضو مخکي دي دکو موچې ده په مرض موت کې اقرار وکړي ځکه قرض يې له شکه چې دليل دی مگر دهغه دليل کيدل هغه وخت معتبر دی چې کله په هغه سره د بل چا حق نه باطليږي حال دا چې د داسي مريض په اقرار سره د غير حق باطليږي ځکه دهغه په مال پوري د صحت د قرض غوښتونکو او په معلومو اسبابو د لازم شوو يو قرضو نو د قرض غوښتونکو حق متعلق شوی دی ظاهره خبره ده چې مقر له دهغه له مال څخه د څه په ورکولو دمذکور قرض غوښتونکو د حق بطلان لازمېږي.

البته که يې اولني مذكور دوه قسمه قرضونه ادا کړل اوڅه مال باقي پاتې شو نو له هغه باقي مال څخه اوس د مريض هغه قرضي ادا کيږي دکومو چې هغه په مرض موت کې اقرار کړی و څوکه پخپله ددغه قسم قرضونو اقرار د مريض له جانيه صحيح وو وخالص د صحت د قرض غوښتونکو د حق په وجه رد شوی وو.

(۲) ميراث د مرض الموت تر اقرار وروسته کيږي يعنې که د مرض موت پر مريض باندي اول دوه قسمه قرضونه نه وو نو د مرض موت اقرار صحيح کيږي ځکه دغه اقرار د غير حق ابطال لره متضمن نه دی او په دغه صورت کې مقرر له دمقررتورته و مقدم کيږي ولي ادا ټيگي د قرض له اصليه حوائجو څخه دی او دورته و حق تر فارغ حق پوري معلق کيږي نو تر څو پوري چې دميت پر دمه يوقسم دين وي وارثان دهیڅ شي مستحقين نه گرځي.

(۳) د مرض موت مريض که د يو خپل وارث لپاره اقرار وکړي نو دا صحيح نه دی مثلاً له يو څو زامنو څخه د يوه لپاره اقرار وکړي چې دهغه زما پر دمه زر روپۍ دي نو دا صحيح نه دی ځکه د نبي کریم ﷺ ارشاد دی: لا وصية لوارث ولا قراله بالدين (د وارث لپاره وصيت نشته او نه دهغه لپاره اقرار شته) همدارنگه د نورو وارثانو حق دمقرر له دغه مال سره معلق شوی دی نو د ځينو ورته و په اقرار سره د مخصوص لونه د باقي ورته و حق باطليږي. نو دا اقرار نه دی صحيح، البته که باقي ورته په دي کې دهغه تصديق وکړي نو يا صحيح دی ځکه دا اقرار د صحت مانع له ترکه سره دهغوئ د حق تعلق وو چې دهغوئ په تصديق کولو سره زائل شو.

(۴) که يو مريض د يوه بيبگانه چا لپاره اقرار وکړي نو دغه اقرار يې صحيح دی که څه هم دغه اقرار دهغه ټول مال ونيسي ځکه حضرت عمر ؓ فرمايې: اذا اقر الرجل في مرضه لرجل غير وارث فانه جائز وان احاط بماله. (کله چې يو څوک اقرار وکړي په مرض کې د غير وارث لپاره نو دا جائز دی که څه هم دا اقرار دهغه ټول مال ونيسي) همدارنگه مقرر له خلکو سره د معاملاتو کولو ضرورت دی له وارثانو سره معاملاتي ډيرې کمې کيږي، زياتره معاملات له نورو خلکو سره کيږي نو که له پرديو سره دهغه اقرار جائزونه گڼل شي نو خلک له هغه سره معاملات نه کوي چې په دي کې دهغه نقصان دی ځکه نو د بيبگانه خلکو لپاره د مريض اقرار جائز گڼل شوی دی.

(۵) که مقرر په مرض موت کې د يو بيبگانه مجهول النسب لپاره اقرار وکړ مثلاً ويې ويل چې د فلان پر دمه باندي زما زر روپۍ دي بيا مقرر وييل چې دا مقرر له زما زوی دی نو له مقرر څخه دمقرر له نسب ثابتيږي او اقرار يې باطليږي، څرنگه چې دعوی د نسب له اصليه حوائجو څخه ده ځکه نو دهغه بيبگانه نسب له مقرر څخه ثابتيږي او دعوی د نسب د نطفه د قرار زماني ته منسوبيږي نو مقرر له هغه وخته دده زوی دی اوس چې مقرر دهغه لپاره اقرار کړی نو دا د وارث يعنې خپل زوی لپاره اقرار کيږي چې دا صحيح نه دی.

(۶) که مقرر د بيبگانه ښځې لپاره اقرار وکړ مثلاً ويې ويل چې د فلانۍ ښځې زما پر دمه زر روپۍ دي بيا مقرر له هغې سره نکاح وکړ نو اقرار يې نه باطليږي ځکه دا اقرار په وخت دارشته قائم نه وه او د زوجيه زمانه پر تړون باندي مقصوره وي د نسب په شان ماقبل ته نه منسوبيږي نو دهغه اقرار د بيبگانه لپاره باقي دی.

(۷) یعنی که مریض کو مې پیگانه ښخې ته یوشی هېه کړیایې دهغې لپاره وصیت وکړیایې له هغې سره نکاح وکړه نو دا هېه او وصیت څرنگه چې تملیک بعد الموت دی او بعدله موته هغه واره ته ده او د وارث لپاره وصیت صحیح نه دی نو دا وصیت هم صحیح نه دی او د مریض په دوران کې یوشی هېه کول وصیت شمارل کیږي نو د وصیت په شان به مریض موت کی دیگانه لپاره هېه هم صحیح نه ده .

(٨) وَإِنْ أَقْرَبَ لِمَنْ طَلَّقَهَا لِثَلَاثَةِ أَقْلٍ مِنَ الْأَرْبِ وَالذَّهَبِ (٩) وَإِنْ أَقْرَبَ لِمَا مَجْهُولٍ بَوَلَّ يَتِيمًا لِيُتْلِمَهُ أَتَاهُ الْبَنَاءُ وَعَدَقَهُ الْغُلَامُ بَشْتِ نَسَبِهِ وَلَوْ
فَرِيضًا وَيُشَارِكُ الْكَوْنُ (١٠) وَضَحَّ أَقْرَبُ مَا بَوَلَّ لِدَوِّ الْوَالِدَيْنِ وَالزَّوْجَةِ وَالْعَمَلِ (١١) وَأَقْرَبُ مَا بَوَلَّ الْوَالِدَيْنِ وَالزَّوْجِ وَالْعَمَلِ (١٢) وَمَا بَوَلَّ لِدَوِّ
شَهَدَتْ قَابِلَةً وَضَحَقَهُ (١٣) وَلَا يَذِمُّ نَضِيبٌ إِلَّا ذِمَّتْهُ (١٤) وَضَحَّ التَّضْيِيقُ لِعَدَمَاتِ الْغُبَرِ الْأَضْيِيقُ لِلزَّوْجِ يَغْدُو بِهَا.

توجیه: او که یې اقرار وکړ د هغې لپاره چې ده ورته درې طلاق ورکړي دي په مرض کې نو د هغې لپاره اقله میراث او قرض څخه دی او که یې اقرار وکړ د داسې ماشوم چې دمقرهغو مړه ماشوم پیدا کیدای شي چې دا زما زوی دی او ماشوم دده تصدیق وکړ نو د هغه نسب ثابتیږي که څه هم مقرناروغ وي او هغه ماشوم له ورثه و سره شریک گرځي، او صحیح دی دسړي اقرار په ماشوم سره او په مور او پلار سره او په بنځه سره او په مولي سره او صحیح دی دښځې اقرار په مور او پلار سره او په خاوند سره او په مولي سره او په بچیانو سره که گواهي ورکړه دایې د هغې یا تصدیق وکړ د هغې خاوند د هغې، او ددې کسانو تصدیق ضروري دی او صحیح دی تصدیق کول دمقرله مرگ وروسته مگر نه تصدیق د خاوند د ښځې له مرگ وروسته (چې هغه صحیح نه دی).

تشریح: (۸) که مقر په مرض موت کې دخپلې ښځې لپاره له دریو طلاقو وروسته د قرض اقرار وکړ نو د ښځې لپاره له مقبره او میراث څخه چې کوم یو کم وي هغه کیږي ځکه زوجین دمذکور اقرار په وجه متهم کیدای شي په دي ډول چې ممکن زوج طلاق ورکړی وي د هغې لپاره په اقرار کې یې د اقصا کړی وي چې بنځه به د میراث تر حصه زیات څه تر لاسه کړي چې د قیام نکاح په حالت ممکن نه دی ځکه د وارث لپاره اقرار صحیح نه دی چې په اقل الامرین کې داته مت نشته.

(۹) که مقر (که څه هم مریض وي) دیو ماشوم په باره کې وویل چې دازمازوی دی نوله مقر څخه دغه نسب ثابتېږي په دي شرط چې دماشوم هومره زوی دمقرید اکیدای شواي (یعنې لېږت لری باید مقر عمر تر دوولسو کالو زیات وي) چې په ظاهره دروغجن نه شي اود مقر له نسب معلوم نه ووځکه معروف النسب ثبوت النسب من الغیر ممتنع دی، اوماشوم ددي مقر تصدیق هم وکړي چې دی پخپله دعوی کې رښتینی دی زه دغه زوی یم ځکه پر ثبوت دنسب باندي ډیر احکام مرتب کیږي لکه له زوی څخه دپلار ثبوت ارث وغیره نودزوی والي د اقرار په صورت کې داحقوق پر مقر له باندي لازمیږي نودمقر له التزام ضروري دی چې صورت یې دادی چې مقر له دمقر تصدیق وکړي نوچې کله دهلک نسب له هغه مقر څخه ثابت شي نوداهلک له نور وروسته ډسره په میراث کې شریک کیږي ځکه په میراث کې شریک کیدل دثبوت نسب لپاره لازم دی.

(۱۰) دمقر سړي په زوی، مور او پلار، ښځه او مولی سره اقرار کول صحیح دی (مثلاً چې دواوول ووايي چې فلان زما زوی دی، فلان زما پلار دی فلان زما مورده وغیره وغیره) ځکه داداسي اقراردی چې خپله

پر مقر باندې لازميږي او په دې کې دغیر طرف ته د نسب منسوب کول هم نه راځي نو ددې سرې دغه اقرار صحیح دی.

(۱۱) قوله و اقرار بالوالدين ای وصح اقرار المرأة بالوالدين الخ، یعنی که ښځې د یو چا په باره کې د مور او پلار یا خاوند او یا مولی اقرار وکړي مثلاً داسې یې وویل چې فلان زما پلار دی فلانې زما مور ده فلان زما خاوند دی فلان زما مولی دی نو د ښځې دغه اقرار صحیح کیږي.

(۱۲) قوله و بالولد ان شهدت قابلة الخ ای وصح اقرار المرأة بالولد ان شهدت قابلة الخ، یعنی که ښځې د یو چا د زوی والي اقرار وکړي مثلاً داسې یې وویل چې فلان زما زوی دی، ښځه که ذات زوج وي او که معتدة من الزوج وي نو د هغې دغه اقرار نه قبليږي ځکه په دې اقرار کې نسب پرېل چایي چې زوج باندې تېل دي ولی د نسب تعلق له زوج سره دی البته که چیرته دایه د دغه ماشوم له هغې مقرې ښځې څخه د پیداکیدو گواهي ورکړي یا زوج دمقرې تصدیق وکړي نو بیا دغه اقرار صحیح دی ولی په لومړۍ صورت کې څرنگه چې د ولادت په باره کې یواځې د دایه گواهي مقبول ده او په دوهم صورت کې حق د زوج دی نو په دغو دوو صورتو کې دمقرې تصدیق کول کیږي.

(۱۳) په مذکور وټولو صورتونو کې دمقرله تصدیق ضروري دی یعنې د چا په باره کې چې سری یا ښځه اقرار کوي مثلاً مور او پلار، زوی، خاوندو غیره نو په دغو ټولو صورتونو کې ضروري دی چې مقرله دمقر تصدیق وکړي ځکه له دوی نه هر یو پخپله قبضه کې دی او هر یو دخپل ځان په باره کې خپله مستقل متصرف دی دېل چا تصرف او اقرار دوی لره لازم نه دی.

(۱۴) په مذکور وټولو اقرار کوونکو کې که یو مېرمنې نو مقرله دهغه له مرگه وروسته هم دهغه تصدیق کولای شي ځکه نسب له مرگ وروسته هم باقی وي، البته که یوې ښځې د یو سرې په باره کې دا اقرار وکړي چې زه دده ښځه یم بیا هغه ښځه مړه شوه او خاوند دهغې له مرگ وروسته دهغې تصدیق وکړ نو دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد د تصدیق نه صحیح کیږي، او د صاحبینو رحمهما الله په نزد صحیح دی ځکه د نسب په شان نکاح هم په مرگ سره نه باطلیږي بلکې باقي پاتېږي همد اوجه ده چې خاوند د ښځې وارث کیږي نو د خاوند له طرفه تصدیق صحیح دی، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې نکاح د مرگ په وجه منقطع کیږي همد اوجه ده چې خاوند دهغې له خور سره نکاح کولای شي اوله هغې پرته له څلورو ښځو سره نکاح کولای شي نو د نکاح د نه پاتې کیدو په وجه د خاوند تصدیق کول صحیح نه دی، چیرته چې د میراث حکم دی هغه خوله مرگ وروسته شاتېږي او نکاح د هغو احکامو په حق کې معدومه گڼل کیږي کوم چې تر مرگ مخکې وي.

فائدة: دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجع دی لعمالی الذر المختار: (وصح التصديق بعد موت المقر لبقاء النسب والعدة بعد الموت والتصديق الزوج بموتها مقره لانقطاع النكاح بموتها وللهذا ليس له غسلها بخلاف عكسه). (الذر المختار: ۵۱۹/۳)

(۱۵) (وان الزنوب نسبه) ان الزنوب نسبه (۱۶) (ان لم تكن له وارث غيره قريب أو بعيد) وله وان كان لا (۱۷) (ومن مات ابوه فافتر باه شرک علی الارث ولم ينسب نسبة (۱۸) (وان ترك ابنتين) وله علی اخر مائة فافتر اخذهما بقنیه ابیه غنميين منها فلاشئ للمقر وللآخر غنميتون.

قوله: او که یی اقرار و کردور و اواکا و غیره در نسب نونه ثابتی بی، که چیرته نه ووده لره کوم وارث له هغوی علاوه نه قریب نه بعید نوهغه دده وارث گرخی اوکه یی وارث ووبیاهغه وارث نه گرخی، اوکه دچاپلارم شویایی دورور اقرار و کردور نوهغه له دده سره شریک کیپی په میراث کې اونسب یی نه ثابتی بی، اوکه یی پاتی شول دوه زامن اودهغه پریوبل چاباندي سل درهم ووبیا اقرار و کردی یوله هغوی څخه په قبض کولو دپلار پنخوس درهمونه نومقرله هیڅ نشته اوهغه بل لره پنخوس درهمه حق کیپی.

تشریح: (۱۵) که مقرله اولاد او مور او یلار نه علاوه دبل چادنسب اقرار و کردیو چادور وروالی اقرار یی و کردی دازما وروردی یایی دچاپه باره کې اقرار و کردی دازما اکادی نودهغوی نسب دمقرله پلار و نیکه څخه نه ثابتی بی ځکه په دې کې حمل النسب علی الغیر راځي یعنی دورور د اقرار کولو په صورت کې دمقرله نسب پر پلار باندی حمل کیپی او د اکاد اقرار کولو په صورت کې دمقرله نسب پر نیکه باندی حمل کیپی نو تر څو چې مقر علیه دهغه تصدیق ونه کړی دهغه اقرار جائز نه دی.

(۱۶) په مذکور صورت کې که دمقریو ډول وارث نه وونه قریب اونه بعید نیو یا مقرله دهغه د میراث مستحق گرخی ځکه مقر د اقراریه کولوسره له خپله مرگه وروسته پخپل مال کې دمقرله استحقاق ثابت کړ او دمقر اقرار خپله پرده باندی حجت دی او مقر پخپل مال کې دتصرف کولو ولایت لري نو مقرله دهغه د ټول مال مستحق کیپی که څه هم دهغه نسب ثابت نه شي، او که دمقریو وارث نژدی یالیری وونوهغه تر مقرله د میراث زیات حقدار گرخی ځکه چې کله دمقرله نسب ثابت نه شونوهغه بیا د وارث معروف مزاحم نه شي جوړیدلای.

(۱۷) که دمقر پلارم شوی یا مقر دیو چاپه باره کې دورور ووالی اقرار و کردی نومقرله په میراث کې له مقر سره شریک کیپی ځکه مقر ددې ولایت لري چې له خپل ځان سره په میراث کې غیر شریک کړي ځکه داپرخپل ځان باندی اقراردی او پرخپل ځان خودی ولایت لري ځکه دمقرله شرکت ثابتی بی، البته دمقرله نسب نه ثابتی بی ولی په دې اقرار کې حمل النسب علی الغیر راځي یعنی مقر دمقرله نسب پر خپل پلار باندی حمل کوي او پر غیر باندی نسب حمل کول دهغه د تصدیق بغیر جائز نه دی.

(۱۸) که یو څوک مشر و تر شایې دوه زامن پاتی شول اودمړي پر بل چاباندي سل درهمونه وواوس له دغودو وروڼو څخه یوه دا اقرار و کردی چې له دغوسلو درهمونو څخه پنخوس درهم زمپلار و وصول کړي و نو دغه مقرته له دې سلو درهمونو څخه هیڅ نه ورکول کیپی اوهغه بل وروسته پنخوس درهم ورکول کیپی ځکه دمقرله جانبی مذکور اقرار ګواکي پرمه باندی دقرض اقراردی او چې کله هغه بل وروانکار و کردی نو د اټول اقرار دمقر وروپه حصه کې ځي اودهغه بل ورورخپله حصه پنخوس درهمه سالم ورکول کیپی، یا مقر وروړد منکر وروړله وصول شو یو پنخوس درهمونو څخه هیڅ نه شي وړلای ځکه که مقرله منکر څخه مثلاً پنځه ویشته یوسي نو منکر دغه پنځه ویشته بیرته له مقروض څخه وصولوي چې دده حصه پوره شي په دې ډول پر مقروض باندی پنځه او یا درهم لازمیږي حال دا چې دمقر د اقرار مطابق پرهغه باندی پنخوس درهم وونوهغه دپنځه ویشته درهم واپس له مقر څخه وړي اوددې دور هیڅ فائده نشته.

کتاب الفلح

دا کتاب د صلح په بیان کې دی

صلح اسم دی له (مصالحت) مصدر څخه چې د مخاصمت ضد دی، له صلاح په معنی د استقامه الحال څخه مشتق دی، او په شریعت کې له هغه عقد څخه عبارت دی چې دنزاع او خصومت لپاره رافع وي، یعنې یوه داسې درمیان له لاره اختیارول چې د دواړو فریقو لپاره قابل قبول وي چې په هغه سره د دوی ترمنځ منازعت ختم شي، له ماقبل سره یې مناسبت دادی چې لکه څرنگه چې اقرار د قطع خصومت سبب دی همدارنگه صلح هم د قطع خصومت سبب دی.

د صلح عقد کوونکي ته مصالح، وایې او بدل صلح (یعنې پرکوم شي باندي چې صلح واقع وي) ته مصالح علیه او مدعی به (یعنې دکوم شي چې مدعي دعوی کوي) ته مصالح عنه وایې، مثلاً زید پر بکر باندي دیو شي دعوی بکر زید ته وویل چې له ما څخه سل روپۍ یوسه او دعوی پر پرده، زید سل روپۍ واخیستی دعوی یې پر ښوده نو بکر مصالح دی سل روپۍ مصالح علیه دي او مدعی به مصالح عنه دی. د صلح رکن هغه ایجاب او قبول دی چې د صلح لپاره وضع شوی دی، او د هغه لپاره شرط دادی چې مصالح عنه مال وي یا داسې حق وي چې دهغه عوض اخیستل جائز وي لکه قصاص، او داسې حق نه وي چې عوض اخیستل یې جائز نه وي لکه حق د شفعه او کفاله بالنفس.

(۱) اخذ غندين في النزاع (۲) و هو جائز باقرار و سكوت و انكار (۳) لان وقع عن مال بمال باقرار او اغتبر بغير انقيص فيه الشفعة و الزد بالقب و اقرار الزمة و الشرط (۴) و تفضيده جهالة البذل لاجهالة المضالحي عنه (۵) وان استحق بعض المضالحي عنه أو كله فجع المدعي عليه بضعة ذالك من العوض أو بأكمله (۶) ولو استحق المضالحي عليه أو بعضه فجع بكل المضالحي عنه أو ببعضه.

توجه: صلح هغه عقد دی چې نزاع ختموي او دا جائز دی په اقرار سره او په سکوت سره او په انکار سره بیا که چیرته واقع شوه له مال څخه پر مال باندي له اقرار سره نودې ته د بیع اعتبار ورکول کیږي په دې کې شفعه ثابتیږي او واپس کول یې د عیب او خیار رویت او خیار شرط په وجه سره، او فاسدوي دا بدل مجهول کیدل نه د مصالح علیه مجهول کیدل، او که د چامستحق وگرځید څه مصالح عنه یا کل مصالح عنه نوله مدعي علیه څخه دي هغومره حصه عوض واخیستل شي يادي کل عوض ورځني واخلي او که بدل چامستحق شوبعض مصالح علیه یا کل مصالح علیه نوله مدعی علیه څخه دي هغومره عوض واخلي یا کل عوض.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله علیه د صلح اصطلاحی تعریف داسې کړی دی چې صلح په شریعت کې دهغه عقد نوم دی چې مدعی او مدعی علیه ترمنځ نزاع ختموي.

(۲) صلح درې قسمه ده: صلح مع اقرار، صلح مع سکوت، صلح مع انکار، صلح مع اقرار داده چې د مدعی علیه پر اقرار باندي واقع شي مثلاً زید په لاس کې ځمکه ده بکر دهغه دعوی وکړه زید د بکر په دعوی اقرار وکړ له هغه سره یې پر څه مال باندي صلح وکړه، صلح مع انکار داده چې د مدعی علیه پر انکار باندي واقع شي مثلاً په مذکور صورت کې زید د بکر دعوی څخه انکار وکړ دهغه له شرحه د ځان

د خلاصون لپاره یې پرڅه مال باندې صلح ورسره وکړه. او صلح مع سکوت داده چې د مدعی علیه پر سکوت باندې واقع شي مثلاً په مذکور صورت کې زید بغیر د کوم اقرار او انکار پرڅه مال باندې صلح ورسره کړه.

صلح د اداری واره قسمونه جائز دي لا طلاق قوله تعالى: (وَالصُّلْحُ خَيْرٌ) یعنې صلح بهتره ده. و قوله عليه السلام: صلح جائز لیسفتین المسلمین الا صلحاً اخلی خزائناً خزماً خلافاً. (رواه الترمذی) یعنې هره صلح د مسلمانانو تر منځ جائزه ده سوا د هغه صلح چې حرام حلال کړي یا حلال حرام کړي.

(۳) که صلح د مدعی علیه پر اقرار باندې واقع شي او مصالح عنه او مصالح علیه دواړه مال وي نو د اصلح د بیع په حکم کې کیږي ځکه په دې کې د متعاقدینو په حق کې معنی د بیع یعنې مبادله المال بالمال موجوده ده نو په بیع کې چې کوم امور اعتبار لري هغه په دې کې هم معتبر ږي که چیرته مصالح عنه او مصالح علیه ځمکه وه نو په هغې کې د گاونډی حق شفعه ثابتیږي او په هغې کې خیار عیب ثابتیږي مثلاً بدل صلح مری و و مدعي په هغه کې عیب پیدا کړ نو د هغه عیب په وجه مدعي هغه ردولای شي ځکه د اصلح د بیع په حکم کې ده، همدارنگه په دې کې خیار شرط ثابتیږي مثلاً بدل صلح یوشی مقرر شوی و او له متعاقدینو څخه یوه وویل چې مالره دري ورځې اختیار شته نو دا جائزه ده لهما قلنا، همدارنگه په دې کې خیار رزوه ثابتیږي مثلاً مصالح مصالح علیه لیدلی نه و و بیا یې ولید نو ده لره رزوه اختیار شته.

(۴) یعنې داسې صلح چې په هغې کې صلح پر مال باندې وکړای شي که چیرته هغه (مصالح علیه) معلوم مال نه و نو د اصلح نه صحیح کیږي ځکه د اصلح د بیع په حکم کې ده نو د مصالح علیه مجهول کیدل داسې دی لکه په بیع کې چې ثمن مجهول وي او دشمن مجهول کیدل مفسد بیع دی نو د مصالح علیه مجهول کیدل مفسد صلح کیږي، او که مصالح عنه مجهول و نو د داسې صلح صحیح ده مثلاً یوه سړي دخپل حق دعوی وکړه او د ا بیان یې ونکړ چې څومره اوڅه شی دی مدعی علیه هغه ته لس درهم ورکړل صلح یې ورسره وکړه نو صلح صحیح ده که څه هم له چاسره چې صلح شوې ده هغه معلوم نه دی په دې صورت کې صلح ځکه صحیح ده چې په دې کې کوم شی نه حواله کیږي نو دا ډول جهالت مضرنه دی.

(۵) که مدعی علیه د مدعي په دعوی اقرار وکړ صلح یې ورسره وکړه بیا یو چا په ټول مصالح عنه (یعنې مدعی به) یا څه حصه کې خپل استحقاق ثابت کړ له مدعي علیه څخه یو وړ نومدعی علیه به په لومړي صورت کې کل عوض او په دوهم صورت کې د مستحق حصه په مقدار عوض له مدعي څخه واپس اخلي مثلاً د عمرو په لاس کې سړای دی زید د هغه سړای دعوی وکړه عمرو اقرار وکړ او له زید سره یې پر سل درهمه باندې صلح وکړه عمرو پر سړای او زید پر سل درهمه قبضه وکړه بیا ننیم سړای د بل چا حق ثابت شو نو عمرو به له زید څخه پنځوس درهم واپس اخلي همدارنگه که ټول سړای دیو چا حق ثابت شو نو عمرو به له زید څخه سل درهمه ټول واپس اخلي ځکه صلح مع اقرار د حقیقت د بیع په شان معاوضه مطلقه ده او د معاوضه حکم دادی چې په هغې کې د استحقاق په وخت رجوع بقدر مستحق کیږي.

(۶) که پول مصالح علیه (پرکوم شی چې صلح شوې ده) پول یا څه حصه د بل چاق ثابت شو نو په لومړي صورت کې به کل مصالح عنه او په دوهم صورت کې به بقدر حصه له مدعی علیه څخه اخلي ځکه چې صلح مع اقرار در حقیقت د بیع په شان معاوضه مطلقه ده او د معاوضه حکم همدادی چې په هغی کې استحقاق په وخت رجوع بقدر مستحق کیږي.

(۷) وان وقع غن مال بمنفعة اغتیر اجازة فیشرط التوثيق یبطل بغيره ان ینقل بغيره (۸) الصلح غن سکوت وانکار فذا للبین لی حق الفکر ومغایرة علی حق المدعی فلا شفعة ان ضائع غن دار بهما (۹) ونجب لو ضائع علی دار بهما.

توجه: که صلح واقع شوه له مال څخه پر منفعت باندې نو دا اجازه گنله کیږي نو شرط کیږي د مودی تعیین کول او باطلیږي دیو (متعاقدینو) په مرگ سره او صلح له سکوت او صلح له انکار سره فذیه ده د قسم د منکر په حق کې او معاوضه د مدعی په حق کې نو شفعه نه کیږي که دواړو صلح وکړه له سرای څخه په سکوت یا انکار سره او شفعه واجیږي که صلح وکړه دواړو پر سرای باندې په سکوت یا انکار سره.

تشریح: (۷) که صلح له مال څخه په عوض د منافعو واقع شوه نو دا صلح دا اجازه په حکم کې کیږي ځکه په دې کې دا اجازه معنی (یعنې په عوض د مال د منافعو مالک گرځیدل) موجوده ده نو په اجازه کې چې کوم امر معتبر یږي هغه په دې کې معتبر یږي نو د منفعت د وصول موده مقرزول شرط دی او په مقرر موده کې دیو په مرگ سره صلح باطلیږي لکه اجازه چې دمو جریا مستاجر یو په مرگ سره باطلیږي.

(۸) که صلح د مدعی علیه په سکوت یا انکار سره وشوه نو دا مدعی علیه په حق کې د قطع نزاع او قسم فذیه کیږي ځکه د مدعی علیه گمان دادی چې شی مدعی به دهغه ملک دی نو مصالح علیه دهغه عوض نه گرځي بلکې د مدعی له دعوی څخه دانکار په نتیجه کې چې کوم قسم پر هغه باندې راته دا دهغه فذیه شمار له کیږي، او د مدعی په حق کې معاوضه کیږي ځکه هغه پخپل زعم د خپل حق عوض اخلي نوله هریو سره دهغه دا اعتقاد مطابق معامله کیږي فلا شفعة ان صالح الخ، پر ماقبل باندې تفریع ده یعنې که چا په بل چاد سرای دعوی وکړه مدعی علیه په سکوت یا انکار سره صلح عن دار (یعنې که چیرته مدعی به سرای وو) وکړه نو په دغه سرای کې د گاونډي حق د گاونډي حق شفعه نه کیږي ځکه مدعی علیه داسرای پخپل زعم پر خپل ملک د صلح په ذریعه برقرار ساتي نه دا چې هغه داسرای اخلي نو په دې کې حق شفعه نشته.

(۹) او که صلح علی دار وشوه یعنې بدل صلح سرای وو مثلاً یو چا په بل چاد یو شی دعوی وکړه مدعی علیه دهغه پر دعوی باندې سکوت اختیار کړ یا یې دهغه له دعوی څخه انکار وکړه اوله هغه سره د صلح کولو په صورت کې خپل یو سرای هغه ته ورکړ نو په دې سرای کې د گاونډي حق شفعه ثابتیږي ځکه مدعی هغه د خپل مال (شی مدعی به) عوض گڼي اخلي یې نو دا دهغه په حق کې معاوضه شوه نو ځکه په دې کې شفعه واجیږي.

الانذار: ای صلح ان قبل رجل صالح آخر علی ان ینترک حقه فی شی معین علی مال معین فبفقط حق المصالح ولا یلزم المصالح المال الذی صلح به یجبر علی ردّه لو اخذه؟

فالجواب: هذا دفع صالح المشتري على ترك حقه في الشفعة بسقط حقه ولا يلزمه المال ويجبر على ردّه لو اخذه. (الاشباه والنظائر)

(۱۰) ولواستحق المتنازع فيه الرجوع المدعي بالخصومة وورد ذاليل (۱۱) ولو بغضه ليقدره (۱۲) ولو استحق المصالح عليه ان يفتضه رجعي الى الدغوى كلفه ان يغضه (۱۳) و هلاك بدل الصلح قبل التسليم كاستحقاقه في الفضلين

توجه: که دیوبل چا مستحق و اگر خید متنازع فيه شی نور جوع به و کړي مدعی په خصوصت سره او واپس به کړي بدل، او که بعض متنازع فيه د چا مستحق شونو دهغه په قدر بدل به واپس کړي، او که مستحق شوکل مصالح عليه یا بعض نو دعوی ته رجوع کيږي په کل کې یا په بعض کې او هلاک کیدل د بدل صلح مخکي تر تسلیمولو داسي دی لکه مستحق کیدل دهغه په دواړو صورتونو کې.

تشریح: (۱۰) که بې صلح مع سکوت یا مع انکار کړي وه نو بیا متنازع فيه د بل چا حق و اگر خید نوله مستحق سره به خصوصت مدعي و کړي ځکه بدل د مستحق دهغه په لاس کې دی په دي وجه دی د مدعی عليه قائم مقام دی او د مدعی عليه عوض (مصالح عليه) به ورواپس کړي ځکه چې مدعی عليه مدعي ته عوض ددي لپاره وړ کړی چې د مدعی خصوصت دفع شي خو کله چې د مدعی به بل مستحق پیدا شونو ظاهره شوه چې مدعی لره حق د خصوصت نه وواو بلا وجه عوض دهغه په لاس ورغی نو ځکه به دا عوض مدعی عليه ته ورواپس کړي.

(۱۱) قوله ولو بغضه ليقدره ای لو استحق بعض المتنازع فيه ليرجع بالخصومة بقدر ما استحق، يعنې که چیرته په دغه صورت کې د بعض مدعی به کوم بل مستحق پیدا شونو مدعي به په قدر د مستحق عوض مدعی عليه ته ورواپس کړي او د بعض مستحق په باره کې به له مستحق سره خصوصت مدعی وکړي اعتباراً للبعض بالکل.

(۱۲) که د کل مصالح عليه (پر کوم شي چې صلح شوي وي) یا بعض کوم بل مستحق پیدا شونو په دواړو صورتونو کې به مدعي دخپلې سابقه دعوی په طرف رجوع وکړي یعنې که چیرته د کل مصالح عليه بل څوک مستحق ثابت شونو مدعی به د تمام مصالح عنه دعوی وکړي او که د بعض مستحق ثابت شونو مدعي به د بعض دعوی وکړي ځکه مدعي د مصالح عنه په باره کې خپله دعوی پري ایښي وه چې ده په لاس سالم مصالح عليه ورشي نو چې کله د مصالح عليه بل مستحق ثابت شونو مصالح عليه ده ته سالم په لاس نه ورغی نو مدعي به دخپلې سابقه دعوی په طرف رجوع وکړي.

(۱۳) که بدل صلح مدعي ته تر حواله کولو مخکي هلاک شونو دهغه حکم په دواړو صورتونو کې (یعنې که صلح عن اقراره یا عن سکوت و انکاره، سکوت او انکاریې دواړه یو قسم و گڼل) هغه دی کوم چې د مستحق کیدو په صورتونو کې وونو که صلح عن اقراره نو چې د کوم شي دعوی ده مدعي به دهغه طرف ته رجوع کوي او که صلح عن سکوت و انکاره نو دی به دخپلې دعوی په طرف رجوع کوي.

فصل

مصنف رحمۃ اللہ علیہ چہ کلمہ د مشروعت د صلح او انواع د صلح لہ بیان خخہ فارغ شواوس پہ دغہ فصل کہ ہفہ
شیان بیانوی د کومولہ طرفہ چہ صلح جائزہ وی او د کومولہ طرفہ چہ جائزہ نہ وی.

(۱) الفلح خانم من دعوی المال والمنفعة والجنابة (۲) بخلاف الحذر من النکاح والرق لکان حلقاً وعلفاً علی
مال (۳) وان قتل العبد المأذون بخلافه لم یخز ضلعه عن نفسه (۴) وان قتل عبداً له رجلاً عمداً فصالح عنه جاز (۵) ولو صالح عن المعضوب
الغثل بمأزاد علی لیمحه از علی عرض صخ.

ترجمہ: صلح جائزہ دہ دمال، منفعت او جنابت لہ دعوی خخہ خلاف د حد، نکاح او مریتوب لہ دعوی نہ
نودا صلح خلغ او آزادیدل دی پر مال باندی، کہ قتل کر ماڈون مرپی یو خوک قصد آنو دھغہ صلح کول
نا جائز دی لہ خپلہ طرفہ، او کہ دعبد ماڈون مرپی قتل کر یو خوک قصد آبیای لہ ہفہ نہ صلح و کرہ نو دا جائزہ
دہ، او کہ یی صلح و کرہ لہ مقصوب ہلاک شوی شی خخہ دھغہ ترقیمت پہ زیات باندی یا پر سامان باندی
نودا صلح جائزہ دہ.

تشریح: (۱) کہ مدعی دمال دعوی و کری نو دمدعی علیہ لپارہ لہ دی دعوی مال خخہ صلح کول جائزہ دہ
ولی کہ صلح عن اقراروی نو داسی صلح دمتعاقبتی نو پہ حق کہ دبیع پہ معنی دہ او کہ صلح عن سکوت
یا عن انکاروی نو دمدعی پہ حق کہ دبیع پہ معنی دہ نو دکوم شی چہ بیع جائزہ وی لہ ہفہ خخہ صلح ہم
جائزہ دہ، ہمدارنگہ کہ مدعی دمنافعو دعوی و کری نو دمدعی علیہ لپارہ لہ دغو منافعو خخہ صلح کول
جائزہ دہ مثلامدعی دعوی و کرہ چہ فلان چہ کلمہ وفات کیدہ نوز مالپارہ یی پہ دی سرای کہ دیو کال
اوسیدو وصیت کری دی ورثہ و انکارو کر یای اقرار و کر لہ ہفہ سرہ یی پر یو خہ باندی صلح و کرہ نو دا جائزہ
دہ، خکہ پہ اجاراتو کہی عوض دمنافعو اخیستل جائز دی نو پہ صلح کہی ہم جائز کیڑی، ہمدارنگہ لہ جنابت
عمد خخہ ہم صلح کول جائزہ دہ مثلاً یو چاقصد آدبل سری پلا رواڑہ نو دمقتول ورثہ لہ قاتل خخہ دقصاص
اخیستلو پر خای پر یو خہ باندی صلح و سرہ کولای شی خکہ دالله تعالی ارشاد دی: (لمن عمی له من احبه شی فقتلہ
بالغزو) دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما رایہ دادہ چہ دآیت مبارک دصلح عمدہ بارہ کہ نازل
شوی دی نو لہ جنابت عمد خخہ صلح کول جائزہ دہ، ہمدارنگہ لہ جنابت خطا خخہ ہم صلح کول جائزہ دہ
مثلاً یو چاہ خطا دبل سری پلا قتل کر نو دمقتول ورثہ لہ قاتل خخہ ددیت اخیستلو پر خای پر یو خہ باندی
صلح و سرہ کولای شی ولی دقتل خطا موجب مال دی یعنې دخطا جنابت پر تر سرہ کولو کہی پر جنابت
کوونکی باندی مال و اجیری پر اوصلع عن مال جائزہ دہ.

(۲) قوله بخلاف حذای يجوز القلع عن دعوی الجنابة ولا يجوز عن الدعوی فی الحذر، یعنې لہ دعوی دحد خخہ صلح
کول نا جائزہ دہ مثلاً یو سری زنا کار یا غل یا شراب خورو نیو ہفہ نیوونکی تہ پہ دی شرط خہ ور کر ل صلح یی
ور سرہ و کرہ چہ ماو حاکم تہ مہ پیشوہ نو داسی صلح کول جائزہ نہ دہ خکہ حد دالله تعالی حق دی
دنیوونکی حق نہ دی او دحق غیر عوض اخیستل جائز نہ دی.

(۳) بقوله ومن النكاح والزق ای و الصلح جائز من دعوی النکاح والزق، یعنی که چایریو ه ښځه باندې دنکاح دعوی وکړه او ښځې انکار وکړ څه مال یې ورکړله دعوی نکاح څخه یې صلح ورسره وکړه چې مدعي دادعوی پریرېدی نو دا جائزه ده او دا صلح د مدعی په حق کې خلع (ښځه چې مال ورکړي له زوج څخه طلاق حاصل کړي داخله بولي) ده ځکه دی یې داسې گڼي چې نکاح قائمه ده او د ښځې په حق کې دفع د خصومت او فدیہ یسین کیږي ځکه ښځه دادعوی ناحق گڼي، همدارنگه که یو چا دادعوی وکړه چې فلان سړی زما غلام دی او مدعی علیه څه مال ورکړ صلح یې ورسره وکړه نو دا صلح صحیح ده، او د مدعي په حق کې دادمال په عوض کې آزادي گڼله کیږي، ولی دی پخپل زعم هغه خپل ملک بولي او که صلح مع اقرار و نه داد مدعی علیه په حق کې هم په عوض سره آزادي حاصل دی، که نه د مدعی علیه د طرف څخه بدل صلح لپاره د دفع د خصومت کیږي ولی دی پخپل گمان خپل ځان خر گڼي.

(۴) که مازون غلام یوڅوک عمدًا قتل کړنو هغه لره دڅپل خان دڅوندي ساتلو لپاره صلح کول ناجائزه ده ځکه دهغه مولى ده ته يو اخي د تجارت ازجازه ورکړې ده او مذکوره صلح د تجارت له باب څخه نه ده نو دا صلح جائزه نه ده ، البته که د داسي مازون مريې لپاره هم يو مازون مريې ووهغه يوڅوک عمدًا قتل کړي يا مازون مريې دڅپل دغه قاتل مريې له طرفه صلح وکړه نو دا جائزه ده ځکه دهغه مريې بېجا وول دهغه داخيستويه شان دی نو لکه څرنگه چې مازون مريې ته د مريې اخيستل جائز دی همدارنگه صلح کول دهغه بېجا وول هم جائز دی .

(د) که یو چادبل چاپوشی مثلاً کپړه چې دهغی قیمت پنځوس درهمه وویوړه اویایې ضائع کړه او تراوسه لا قاضي دهغه د قیمت ورکولو حکم نه ووکړی چې غاصب دهغی مالک ته سل درهمه ورکړي صلح ورسره وکړي نو دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد ادا صلح جائزه ده دصاحبینو او امام شافعی رحمهم الله په نزد دمغصوب شي تر قیمت زیاتې پیسې اخیستل نه دي روا ځکه د مالک حق خالص دمغصوب شي په قیمت کې دی نو تر قیمت زیات اخیستل سودگېل کیږي ځکه ناجائز دی، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه دلیل دادی چې د مالک حق په هلاکه شوې کپړه کې باقی دی او د قیمت طرف ته دهغه حق دقاضي په قضاء سره منتقل کیږي او چې کله دی د قاضي تر فیصله مخکې په زائد قیمت باندې راضي شونودا ټول د کپړې د قیمت عوض شونه دا چې سود شو، او که غاصب پر معلومو اسبابو صلح وکړه نو ادا صلح بالاتفاق جائزه ده که داسې یو قیمت زائد وي که کم وي ځکه دا اختلاف جنس په صورت کې زیادت ظهور نه راځي.

فائدة: دامام صاحب رحمته قول راجع دى لمالى الهندية: غصب لولايقته ماله فالتلفه فصالحه منه على ازيدمن ماله جازو فللايخل الفضل على يقته بما يتفان الناس له والصحيح مذهب ابي حنيفة رحمته كمالى خزانة الفتاوى. (الهندية: ٣/ ٢٣١)

(٧) وَأَعْنَى مَوْسِرَ عَيْدِ الْمُشْرِقِ كَمَا ضَلَّحَهُ الشَّيْخُ عَلِيُّ أَكْثَرُ مِنْ هَضْبٍ لِفَيْحَةِ (٤) وَأَمَّا وَكَلَّ وَجَلَّابُ الْفَضْلِ عَنْهُ فَضَالِحٌ لِهَيْلِ الْقَوْمِ الْوَكِيلُ مَضَالِحٌ عَلَيْهِ قَاتِمٌ يَهْطُلُهُ بِلْ يَلْزَمُ الْفَوْكُلُ (٨) وَأَنَّ ضَالِحَ عَنْهُ بِلَانِي رَضَخَانِ حِمُونَ الْعَالِ أَوْ ضَالِفٍ إِلَى مَالِهِ أَوْ قَالَ عَنْهُ الْفَوْكُلُ وَاسْتَلَمَ وَالْأَوَّلُ قَفْ فَإِنَّ إِجَارَهُ الْفَضْلُ عَلَيْهِ جَارٌ وَالْآخِلُ.

توجه: که یوه غني سري مشترک مری آزاد کړي بیا له هغه سره صلح وکړه هغه بل شریک دهغه ترنصف قیمت پرزاند باندې نو د اصلح صحیح نه ده، او که چایو څوک وکیل وگرځاوه دهغه له طرفه د صلح کولو پس هغه صلح وکړه نو نه لازمیږي پروکیل باندې هغه چې پر هغه یې صلح کړې ده تر څو چې هغه یې ضامن شوی نه وي بلکې پرموکل باندې لازمیږي، او که یې صلح وکړه دهغه د امر بغير نو صحیح دی که چیرته ضامن شوی ژود مال یایې نسبت کړی دهغه دخپل مال طرف ته یایې ویلي وو چې د صلح زروړی. پرماباندې دي اوتسلیم یې هم کړي، که نه موقوف کيږي که مدعي علیه جائزه وگنله نو جائز کيږي که نه بیا باطلیږي.

تشریح: (۶) که یوه دولت مندرسي مشترک مری آزاد کړي هغه بل شریک دهغه مریې ترنیم قیمت پرزیات باندې له هغه آزادوونکي سره صلح وکړه نو د بالاتفاق نه ده صحیح زائد مقدار باطل دی، د صاحبینو رحمهما الله په نزد وجه د بطلان داده چې د آزادي په صورت کې قیمت شرعاً مقدر و منصوص علیه دی ځکه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: چې څوک د مشترک مریې یوه حصه آزاده کړي نو پر هغه باندې دهغه د شریک د حصه قیمت لازم دی نو پر قیمت باندې زیادت نه جائز کيږي، ځکه د زیادت سود شمارل کيږي، خلاف غصب چې دهغه قیمت منصوص علیه نه دی ځکه نو د غصب په صورت کې پرزاند قیمت باندې صلح جائزه ده.

(۷) یو چا بل څوک له خپله طرفه د صلح وټاکي هغه صلح وکړه نو پر کوم مال باندې چې صلح شوي وي هغه دوکیل پر ذمه نه لازمیږي بلکې دموکل پر ذمه لازمیږي، مثلاً یو چا د قتل عدله طرفه د صلح کولو لپاره یو څوک وکیل کړ نو بدل صلح پرموکل باندې لازمیږي نه پروکیل باندې ځکه د دې صلح په ذریعه له قابل څخه قصاص ختمول دی نو وکیل سفیر محض دی عاقد نه دی نو حقوق د صلح دموکل طرف ته راجع کيږي نه دوکیل طرف ته، البته که وکیل د بدل صلح ضامن شي نو بیا بیشکه چې بدل صلح له وکیل څخه اخیستل کيږي اوله ادائیگی وروسته به وکیل پرموکل باندې رجوع کوي.

مگر له دغه صلح څخه مراد داده چې له داسې حق څخه صلح وکړي چې مال نه دی مثلاً له قصاص څخه یې صلح کړي وي او یا مال وومرګد کومي قرض چې دعوی کړل شوې ده دهغه پر څه حصه یې صلح کړي وي نو بد د غودو صورتونو کې (صلح د قصاص د اسقاط لپاره یا صلح د حصه د اسقاط، قرض لپاره) دوکیل حیثیت محض دیو سفیر دی ځکه نو بدل صلح پر هغه نه لازمیږي بلکې پرموکل باندې لازمیږي.

(۸) که بیگانه سري د بل چاله طرفه دهغه د حکم بغير صلح وکړه نو د دې مسئلې څلور صورتونه: ۱- بیگانه د مال په بدله کې صلح وکړه او د بدل صلح ضامن خپله دی شو، په دې صورت کې صلح صحیح ده ځکه په دغه صورت کې چې مدعي علیه ته کوم شی حاصل دی هغه برانت دی او د برانت په حق کې مدعي علیه او اجنبي دواړه برابر دي نو بیگانه په دې کې اصیل ګرځیدای شي چې کله دی ضامن شي. ۲- صلح کوونکي د بدل صلح نسبت دخپل مال طرفته وکړ مثلاً داسي یې وویل چې د فلان له طرفه زه له تاسره پر خپلو زرو درهمو نو باندې صلح کوم په دې صورت کې هم صلح صحیح ده او دهغه فضولی پر ذمه زردرهمه

لازمیږي ځکه چې کله هغه دصلح نسبت دخپل ځاني مال طرف ته وکړ نو دهغو دسپارولو التزام یې وکړاوه
پر سپارلو باندې قادر هم دی. ۳- دخپل ځاني مال طرف ته یې نسبت خونه دي کړې مگر بدل صلح یې وسپاره په
دی صورت کې هم صلح صحیح ده ځکه دمدعي مقصود اووچې دهغه عوض په لاس ورشي هغه ورته
ورسید. ۴- ییگانه نه بدیل صلح ضامن شوی دی نه یې دخپل ځاني مال طرف ته نسبت کړی دی نه یې مدعي
ته سپارلی دی بلکې مطلقې داسې وویل چې ما پر زرد رهمه باندې صلح وکړه په دې صورت کې صلح
موقوفه کیږي که مدعي علیه دهغه اجازه وکړه نو جائزه گرځي که نه بیانه ده جائزه، ځکه اصل په عقد کې
مدعی علیه دی ځکه دجنجال ختمیدو فائده هم ده ته رسیږي خو خپل ځان ته په نسبت کولو سره ییگانه هم
اصیل گرځي اوچې کله هغه خپل ځان ته نسبت نه دی کړی نو دی اصیل نه شولکې دمدعی علیه له طرفه
عقد کوونکی شونو داصلح دهغه پر اجازه باندې موقوفه کیږي.

باب الصلح فی الذین

داباب له دین څخه دصلح کولو په بیان کې دی

مصنف رحمته الله علیه دعا مودعوی گانوله طرفه دصلح کولو له بیان څخه فارغ شونو دخاص دعوی یعنی دعوی دین
له طرفه دصلح کولو بیان یې شروع کړ ځکه چې خصوص همیشه تر عموم وروسته وي.

(۱) الصلح: غنا من حق یغنیه العدا ینقض حقها استقامتاً لیباقی لانقارضة (۲) فلو خالغ غن الف علی نفسه از علی الف من جل جائز (۳) و علی
دنانیر من جل (۴) از غن الف من جل از منو دغلی نصف خالی او بیضی لا (۵) ومن له علی آخر الف فقلل اذالی غدا بنصفه علی اناک بری من الفضل فقلل
بری از لا لا (۶) ومن قال لاخر لا اخر لک ینالک حتی تفرغوه غنی از تحط فقلل ضح علیه.

تر څه صلح کول له هغه څخه چې هغه په عقد مدایت سره مستحق شوی وي اخیستل دی دخپل بعض حق
اوسا قطول دی دباقي معاوضه نشته، پس که یې صلح وکړه له زرو څخه دهغه پر نصف یا پر هزار او مو جل باندې
نو جائز دی او پر مو جل دنانیر باندې او پر زرو مو جل باندې یا له زرو تورو درهمونو څخه پر نقد و نصف باندې
یا پر سپینو درهمونو باندې صحیح نه دی او که دچاپربل باندې زرد رهمونه وویا هغه وویل چې ماته ادا کړه
سباد دغورو یو نیم په دې شرط چې ته بري یې له باقی څخه پس هغه داسې وکړل نو بري کیږي که نه بیانه
کیږي، او که چا وویل بل ته چې زه اقرار نه کوم ستا په مال سره تر څو چې ته هغه موخر کړي یا یې کمی کړي پس
هغه داسې وکړل نو صحیح دی.

تشریح: (۱) که پر چا باندې دعقد مدایت (یعنې په پور شې اخیستل) په وجه قرض راغی او هغه پر داسې شي
باندې صلح وکړه چې دهغه دقرض له جنس څخه وواوله قرض څخه کم وونودغه صلح دقرض دعوض
پر ورکولو باندې نه حمل کیږي ځکه عاقل یا بالغ چې کوم کار یا خبره کوي نو حتی الامکان په هغه صحیح کول
کیږي په داسې حال کې چې دعوض بللویه صورت کې دهغه دسود کار وبار صورت پیدا کیږي نو دغه کمی به
پر دې باندې حمل کیږي چې قرض غوښتونکي دخپل حق څه حصه معاف کړه باقی یې وصول کړي دي
مثلاً یو سړي له بل څخه یو شوی دیو ز صافو درهمو په عوض په پورو اخیست او قرض غوښتونکي پر پنځه سوه

باندې صلح وکړه نو د اصلح جائزه ده او دا ویل کیږي چې هغه خپل بعض حق یعنې پنځه سوه څخه مقروض بري کې. پنځه سوه نقدي د زرو قرضو عوض نه گڼل کیږي ځکه داسې کول سوډدی.

(۲) همدارنگه که مقروض له یوزر نقدو (یعنې دکومو ادائیګی چې دهغه پر ذمه فی الحال واجبه وي) څخه دهغه پر نصف یعنې پنځه سوه باندې صلح وکړه نو دا جائزه ده، او دا ویل کیږي چې هغه خپل بعض حق یعنې پنځه سوه څخه مقروض بري کېږي پنځه سوه نقدي د زرو قرضو عوض نه گڼل کیږي ځکه داسې کول سوډدی. همدارنگه که یې له یوزر نقدو څخه پر یوزر میعادي باندې صلح وکړه نو د اتم جائزه ده ګواکې قرض غوښتونکي پخپل اصل قرض کې دوخت مهلت ورکړ ځکه داسې کول عوض شمارل صحیح نه دی ولی درهم د درهمو په بدله کې په پور خرڅول (چې له هغه څخه رباالنسئ لازمېږي) جائزه دی نو پر مهلت ورکولو باندې محمول کیږي.

(۳) قوله وعلى دنانیر موجه الخ ای لو صلح عن الف درهم على الف دنانیر موجه الخ، یعنې که یو چا د زرو درهمو په عوض دیوې میاشتې په مهلت سره پر دنانیرو باندې صلح وکړه نو دانه جائزه کیږي ځکه د عقد مدایت په وجه دنانیر نه دي واجب شوي ځکه نو هغه په اصل قرض کې پر مهلت ورکولو باندې نه شي محمول کیدای او داله معاوضه بللونه سوا کوم بل صورت نه لري او درهم په عوض د دنانیرو په پور خرڅول جائزه دی ځکه نو د اصلح هم جائزه نه ده.

(۴) که دیو چارې بل باندې زړه درهم په میعادي قرض سره واجب وواوس قرض غوښتونکي دهغه په عوض پر نقدو پنځو سوهو باندې صلح وکړي نو د اصورت هم جائزه دی ځکه د پور په نسبت نقد بهتري او نقد د عقد په سبب نه و واجب شوي نو دا میعاد عوض دی چې حرام دی، همدارنگه که قرض یوزر کوته درهم ووقرض غوښتونکي په پنځو سوهو و صافو درهمو نو باندې صلح ورسره وکړه نو د اصورت نه دی جائز ځکه د عقد مدایت په وجه صاف درهم نه و واجب شوي او صافوالی د درهمو وصف دی نو د زرو درهمو عوض پنځه سوه درهمه د وصف په زیادت سره شو (په نقدو کې وصف معتبر نه دی) نو د اصلح په دې وجه چې پر سو باندې مشتمله ده نه ده جائزه.

(۵) د زید پر بکر باندې زړه درهم باندې ووهغه بکر ته وویل: ته سبا ماته دهغو قرض روپو نصف یعنې پنځه سوه په دې شرط را ادا کړه چې له باقی پنځه سوه څخه ته بري یې بکر همداسې وکړل نو دی له پنځه سوه څخه بري کیږي او که یې سبا ورځ ادا نه کړي نو د طرفینو رحمهما الله په نزدنه بري کیږي او دامام ابویوسف رحمه الله په نزد په هغه صورت کې هم بري کیږي ځکه ابراء مطلقه ده که یې دی ادا کړي او که یې نه کړي ادا په هر صورت بري کیږي. د طرفینو رحمهما الله دلیل دادی چې دلته برائت مطلق نه دی بلکې د سبا ورځي په ادا کیدو سره مقید دی نو د شرط فوت کیدو په وجه ابراء هم فوتیږي.

(۶) که چا په پټه خپل قرض غوښتونکي ته وویل چې زه ستا لپاره ستا د مال اقرارنه کوم تر څو چې ته ماته مهلت رانه کړي یا له قرض څخه څه حصه کمه نکړي، د دې خبرې په جواب کې قرض غوښتونکي هغه ته

مهلت ورکړي بې څه حصه ورمعافه کړه نو داسي کول صحيح دي ځکه مقروض خو قرض غوښتونکی مجبور کړي نه دی ځکه چې هغه گواهان قائم کړي نو دفع يې کولای شي.

فصل

دافصل له دين مشترک څخه دصلح کولو په بيان کې دي

مصنف رحمته الله عليه له دين مطلق څخه دصلح کولو له بيان څخه فارغ شو او س يې له دين مشترک نه دصلح کولو بيان شروع کړ، له دين مشترک څخه دصلح کولو دتاخير وجه داده چې اشتراک عارض دي او اصل دم عارض دي، ياداسي وواياست چې ددين مفرله بيان څخه فارغ شو او س يې ددين مشترک په بيان شروع وکړ ځکه دوه له يوه وروسته وي.

(۱) اذین بینہما صالح اخذخما عن نصیبہ علی ثوب بشریکہ ان یضع المذین بنصفہ (۲) او یا خذ نصف الثوب من شریکہ (۳) الا ان یضمن ذلک الذین (۴) ولو قبض نصیبہ شرکہ فیه زجفا بالباقي علی الغريم (۵) ولو اشترى نصیبہ فیشاظمه زع الذین (۶) و یظل ضلع أخر فی السلم من نصیبہ علی ما ذلک.

توجہ: ددو کسانو قرض دی له هغوی څخه یوه دخپل نصیب نه پر کپړه باندي صلح وکړه نو شریک ته یې دا جائزه ده چې مقروض تعقیب کړي د نصف قرض لپاره یادي واخلي نیمه کپړه له خپل شریک څخه مگر دا که ضامن شي شریک درېع قرض او که یې قبض کړه خپله حصه نو شریک کپړي په هغې کې له هغه سره او دواړه به رجوع وکړي پر مقروض باندي دباقي لپاره او که یې واخیست دخپلې حصې په عوض یوشی نوضامن کپړي دهغه بل لپاره په ربع دين سره او باطله ده صلح دیوه له دوو رب السلم څخه دخپلې حصې نه پر هغه چې ده ورکړي ده.

تشریح: (۱) کله چې ددو کسانو پر یو چا باندي قرض وو (په دي شرط چې دقرض سبب یووي مثلاً یو سړی مړ شو دهغه پر یو چا باندي قرض وو او ددغه مړي دوه وارثان وو نو دا قرض اوس ددغو وارثانو طرف ته منتقل کيږي او دواړه وارثان اوس په دغه قرض کې سره شریکان دي) اوس که چیرته له دي دوو شریکانو څخه یوه له هغه مقروض سره دخپلې حصې په عوض کې پر کپړه باندي صلح وکړه نو دوهم شریک ته اختیار دی که غواړي له اصل مقروض څخه خپله حصه طلب کړي ځکه دهغه حصه دمقروض پر ذمه باقی ده ځکه چې اول شریک خو خپله حصه قبض کړي ده دوهم شریک حصه له مقروض سره سالمه پاتی ده نو له مقروض څخه دخپلې حصې په باره کې د مطالبی حق لري.

(۲) البته څرنگه چې دوهم شریک ته حق د مشارکت حاصل دی نو که غواړي له اول شریک څخه دي دمصالح به کپړي نیمې واخلي ځکه اول شریک پر نصف دين باندي صلح کړې ده ولی دين په مشاع دول دمقروض پر ذمه ووتقسیم نه قبلوي نو ددين له هر جز سره دوهم شریک حق متعلق دی نو دا اول شریک صلح دوهم شریک پر اجازه باندي موقوفه ده او چې کله دوهم شریک نیمه کپړه اخلي نو دا اجازت د عقد دی ځکه جائز دی.

(۳) البته که اول شریک (صلح کوونکی) ددوهم شریک لپاره په رُبع دین ضامن شي نو بیا د دوهم شریک له اول شریک څخه د نیمې کپړې اخیستلو حق نه لري ځکه د شریک اول په مقبوضه کپړه کې ددوهم شریک حق په قدر د رُبع دین دی چې په هغه سره شریک اول ورته ضامن شوی دی.

(۴) که له دواړو شریکانو څخه یوه خپل نیم قرض وصول کړي نو ددوهم شریک ته جائز دی چې دهغه په وصول کړي قرض کې ورسره شریک شي ځکه اول شریک پر دین مشاع باندي قابض دی نو ددوهم ورسره شریک کیدای شي، د باقی دین مطالبه هغوی په دواړو له مديون څخه کولای شي ځکه چې په مقبوض مقدار کې هغوی سره شریکان شونو په باقی کې هم بالضرور شرکت برقرار پاتی وي.

(۵) که یوه شریک له مقروض څخه دخپلې حصې په بدل کې سامان واخیست نو ددوهم شریک ته اختیاری که له اصل مقروض څخه خپله حصه طلبوي (ځکه دهغه قرض د اصل مقروض پر ذمه پاتی دی) او که غواړي نو اول شریک دي د رُبع دین ضامن وگرځوي ځکه اول شریک د قرض په عوض د سامان په اخیستلو سره بغیر د چشم پوشي خپله حصه په پوره توگه وصول کړي ده نو د رُبع دین په ضامن کیدو کې پر هغه باندي هيڅ تاوان نشته.

(۶) دوه کسان سره یو شول په یوه بوري غنمو کې یې له دریم چاسره عقد سلم وکړ او سل روپۍ رأس المال یې مقرر کړ، له دوو شریکانو څخه یوه دخپلې حصې پنځوس روپۍ ورکړي، له هغه وروسته یوه شریک دخپلې نیمې بوري په بدله کې پر رأس المال (پنځوس روپۍ) باندي له مسلم الیه سره صلح وکړه اوله رأس المال څخه یې خپله حصه واخیسته سلم یې پرینودنو که ددوهم شریک اجازه ورنکړي نو د طرفینو رحمهما الله په نژدداصلح جائزه ده نه ځکه که چیرته دغه صلح دیوه شریک په حصه کې جائزه وبلله شي نو په دي صلح کې قبل القبض د دین (یعنې رأس المال چې د مسلم الیه پر ذمه دین دی) تقسیم لازم یږي او قبل القبض تقسیم د دین باطل دی، او که ددواړو شریکانو په حصه کې جائزه وبلله شي نو ددوهم شریک اجازه ضروري ده چې هغه نشته. د امام یوسف رحمه الله په نژدداصلح جائزه ده هغه د اړینو روپیو باندي قیاسوي نولکه څرنګه چې په نورو دیونو کې که یو شریک دخپلې حصې څخه صلح کوي نو دا جائزه ده همدارنګه د احم جائزه ده.

فانده: د طرفینو رحمهما الله قول راجع دی لعمال الشیخ عبدالحکیم الشهدی رحمه الله: قوله لا یصح عندهما الخ وبقولهما احدث کثیر من المشایخ والتصر علیه کثیر من اصحاب المعون والشروح والیه مال صاحب الهدایة وملقی الابحر. (هامش الهدایة: ۳/ ۲۵۳)

(۷) وان اخر جت الورد اخذهم عن غرضي از علقا بمالي از غرضي ذهب بعضه الى العكس ضحك فل اؤكثرو عن نقدين وغيرهما باحد النقيضين (۸) لا مانع من ان ينفقوا اكثر من خطبه منه (۹) ولو لم يكن الا غرضي الناس فاعرضوه لغيره لكان لهم بطل (۱۰) وان شرطوا ان ينفقوا الغرضاء منه ضحك (۱۱) ولو غلى القتب فمن فحيط بطل الفلح والقسفة.

توجه: او که ویوست و ارثانو له خپل منځه یو تن له سامان څخه یا له ځمکې څخه مال یې ورکړ یا یې سره زړور کړ یا یې سپین زړور کړ یا دهغه برعکس نو د اصحیح دی که عوض کم وي که زیات وي یا له نقدینو او غیر نقدینو څخه ا حد نقدینو ورکړي دانه دی صحیح تر هغه چې زیات نه وي ورکړل شوی عوض

دهغه تر حصه چې په ميراث کې يې کېږي او که په ترکه کې قرض ووپر خلکو باندې بيا ورته وئيو له دوی څخه ويوست ددې لپاره چې دين دوی ته ورپاتی شي نو باطل دی او که دوی شرط کړ دا چې دی به بري کوي قرضداران له خپلې حصې څخه نو بيا صحيح دی او که پر مړه باندې دين محيط و و نو باطل يې صلح او تقسيم. **تقويح:** (۷) که يو څوک وفات شو او هغه په ترکه کې سامان يا ځمکه پرېښوده او ورته له يوه وارث سره داسې صلح وکړي چې هغه ته يو څه مال ورکړي له ميراث نه يې خارج کړي نو دا صلح صحيح ده که هغه مال کم وي چې وارثانوده ته ورکړی دی او که زيات وي ځکه دا صلح چې بيع وگڼله شي صحيح کيدل يې ممکن دی ځکه که دغه يو وارث خپله حصه دميراث پر نورو ورته و باندې د مصالح عليه په عوض خرڅوي، البته ددې به خيال ساتي چې مصالح عليه او حصه دميراث مختلف الجنس وي چې بيا ربوا لازم نه شي، لکه چې ترکه سامان يا ځمکه وي او مصالح عليه مال وي يا ترکه سره زرو او ورته ده ته سپين زروړ کړي يا برعکس يعنې ترکه سپين زروړ ورته دغه وارث ته سره زروړ کړي نو دا ټول صورتونه جائز دي، که عوض لږ و و که ډير، ځکه دا بيع د جنس په خلاف الجنس ده په دې کې مساوات ضروري نه دی مگر څرنگه چې بعض صورتونه ددې بيع صرف دی نو په هغو کې تقابض فی المجلس شرط دی.

(۸) ټوله له مالم يکن المعطی اکثر من حظه نه ای لا يَصِح الصلح ما لم يکن المعطی اکثر من حظه منه، يعنې که ترکه سره زرياسپين زراو اسباب او ځمکه وه او ورته دغه وارث ته يواځې سره زرياسپين زروړ کړي نو دا صلح نه ده جائزه، تر څو چې هغه سره زرياسپين زړ چې دغه وارث ته ورکړل شوي دي تر هغه مقدار زيات نه وي کوم چې هغه ته د هغه جنس د حصې څخه وررسيږي ددې لپاره چې د هغه حصه دهغه سره برابره شي اوزائد مقدار ده د هغه حق په مقابل کې شي چې ده ته له باقي ميراث څخه ورسيږي او دا ځکه ضروري دی چې د هغوئ دا صلح ورباته مفضي نه شي.

(۹) که دميت په ترکه کې پر خلکو باندې څه پورونه و او ورته له يو وارث سره په دې شرط باندې صلح وکړي چې دا ديون به د ترکه په شان دنورو وارثانو لپاره وي نو دا صلح په دين او عين دواړو کې جائزه نه ده ځکه هغه باقي ورته دخپلې حصې دين مالکان وگرځول حال دا چې له مديون نه سوا کوم بل څوک د دين مالک گرځول باطل دی او په کوم حصه د دين کې چې صلح باطله شي نو په کل کې باطل يې ځکه دا يو عقد دی.

(۱۰) البته ددې د صحيح کيدو حيله داده چې دا شرط کړي چې صلح کوونکی قرضداران له خپلې حصې څخه بري کړي او دخپلې حصې لپاره قرضدارانوته رجوع نه کوي نو بيا دا صلح جائزه ده ځکه دا بيا اسقاط د حق دی يعنې خپل حق له قرضدارانوته ساقطول دی او يا مديون د دين مالک گرځول دی چې هغه جائز دی.

(۱۱) که دميت پر ذمه دومره قرض وو چې د هغه پر ټوله ترکه باندې محيط وي نو په دې صورت کې له يوه وارث سره دهغه له حصې نه صلح کول او ترکه تقسيمول دواړه فضول او نامناسب کار دی ځکه په دې صورت کې ورته دهغه د ترکه مالکان نه گرځي نو دورته و له يوه وارث سره دهغه له حصې څخه صلح کول يا ترکه تقسيمول باطل يې.

کتاب المضاربة

دا کتاب د مضاربة په بیان کې دی

مضاربة، له ضرب فی الارض، څخه مشتق دی په معنی د سفر کولو او مضاربة ته ځکه مضاربة وایي چې په دې کې هم مضارب دگټې د طلب لپاره په ځمکه کې سفر کوي، شرعاً هغه عقد د شرکت فی الربح دی چې له یو جانيه مال وي او له بله جانيه عمل وي، دغه مال ته رأس المال او صاحب مال ته رب المال او کار کوونکي ته مضارب وایي.

له ما قبل سره یې مناسبت د دې چې مضاربة د مصالحت په شان دی په دې اعتبار چې له مضاربة او مصالحت څخه هر یو یو اغې د یوه جانب څخه د وجود بدل مقتضي دي.

د مضاربة لپاره خوش شرطونه دي: **نمبر ۱-** رأس المال به له اثمانو څخه وي. **نمبر ۲-** رأس المال به عین وي دین به نه وي. **نمبر ۳-** رأس المال به مضارب ته حوال وي چې په هغه کې تصرف ممکن وي. **نمبر ۴-** منافع به د دواړو ترمنځ مشاعاً وي د یوه لپاره به متعین مقدار نه وي که نه بیا د عقد فاسدېږي. **نمبر ۵-** د عقد په وخت به د هر یوه حصه معلومه وي.

نمبر ۶- د مضارب حصه به خالص په منافع کې وي په رأس المال کې به نه وي که نه بیا فاسدېږي.

(۱) هی شز کف بعل من جانب وغفل من جانب (۲) والفضارب أمين زبالتصرف وکیل زبالتزینف شریک زبالتفساد اعمیر زبالعلاج غاصب (۳) زبالتشریط کل الربح له مستغفر ض و بالتشریط له مال مستبضع (۴) زبالتفصیح به الشریک (۵) ویکون الربح یفهم مشاعاً (۶) فان شرط لاخذ ههنا نأذة عشر قلله اخذ بطله ولا یجاز زغن العشر و ط.

توجه: مضاربة شرکت دی له یوه جانيه په مال سره او بل جانب په عمل سره او مضارب امین دی او له تصرف وروسته وکیل دی او له نفع وروسته شریک دی او د مضاربة په فساد سره اجیر دی او په مخالفت کولو سره غاصب دی او په شرطولو سره د کل منافع دخپل ځان لپاره قرض اخیستونکی دی او په شرطولو سره د کل منافع درب المال لپاره مستبضع دی او صحیح دی مضاربة په هغه کې چې شرکت پکې صحیح دی او نفع د دوی ترمنځ مشاعاً کېږي بیا که یې شرط کې د یوه لپاره له زیات نود مضارب لپاره اجرت مثل کېږي او تر مشروط زیات نه کېږي.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د مضاربة اصطلاحی تعریف داسی کړی دی چې مضاربة هغه عقد ته ویل کېږي چې پکې له یوه جانيه (یعنې درب المال) له جانيه مال وي او له بل (یعنې مضارب) جانب څخه عمل او مزدوري وي او په گټه دواړه سره شریکان وي.

(۲) مضارب چې کوم مال اخلي دی په هغه کې تر تصرف کولو مخکې امین وي ځکه د مالک په اجازه سره پر مال باندي قابض دی په داسي حال کې چې پردغه مال باندي دده قبضه د عوض یار هن په شان هم نه ده او داسي قابض امین وي، نو که د مال چیرته هلاک شي نو پر مضارب باندي تاوان نه راځي ځکه پر امین باندي تاوان نه وي، او چې کله مضارب په دغه مال کې تصرف شروع کړي نو د دې مال په باره کې وکیل گرځي ولی دی په هغه کې د مالک لپاره د مالک په حکم سره تصرف کوي او داسي متصرف وکیل وي، او چې کله

مضارب په دي مال کې گټه ترلاسه کړي نو دی له رب المال سره شریک گرځي ځکه دی دخپل عمل په وجه د مال دیوه جزء مالک شو او که مضارب په یوه وجه سره فاسد شي نو باید معامله په اجاره بدلیږي آن چې مضارب یعنی کارکوونکی دخپل کار د اجرت مثل مستحق کیږي لکه په اجاره فاسده کې چې کارکوونکی د جرت مثل مستحق کیږي او که مضارب درې المال د حکم مخالفت وکړ نو د مال غاصب شمارل کیږي ځکه دهغه له طرفه دغیر (یعنې رب المال) پر مال باندې تعدی راغله او دغیر پر مال باندې تعدی کوونکی غاصب شمارل کیږي نو په دغه صورت کې مضارب د دي مال ضامن گرځي ځکه غاصب خوضامن وي.

(۳) او که کل نفع د مضارب لپاره شرط وي نو دی مستقرض کیږي ځکه دی له رب المال څخه دقرض په توګه مال اخیستی دی ولی مضارب خودکل نفع مالک نه شي کیدای مګر دا که د مال مالک شي ځکه نفع د مال فرع ده نو چې کله کل نفع د مضارب لپاره شرط کړای شي نو دی دکل مال هم مالک گرځي او دکل مال د مالک کیدو صورت همدای چې هغه قرض اخیستونکی وګڼل شي او که کل نفع درې المال لپاره شرط وه نو مضارب مستبضع (مستبضع هغه چاته وایي چې د بل په مال سره تجارت وکړي او ټوله ګټه د مال مالک ته ورکړي) گرځي یعنې دغه عقد اوس عقد مضاربته نه دی پاتی بلکې عقد بضاعت شو او مضارب درې المال په حق کې محسن (احسان کوونکی) شمارل کیږي.

(۴) مضاربته نه دی صحیح مګر په هغه مال کې چې پکې شرکت صحیح وي یعنې د شیخینو رحمهما الله په نزد خالص په دراهمو او دنانیرو کې او دامام محمد عليه السلام په زړه په فلوس نافقه وکې هم صحیح دی چې مکمل بیان یې په باب الشركة کې تیر شوی دی، نو په سامان، مکملی او موزوني شیانو کې مضاربته صحیح نه دی ځکه چې نبی کریم ص : له ربح مالم یضمن (یعنې د داسي شي گټه چې دی یې ضامن نه وي) څخه منع فرمایلي ده. چې په دي شیانو کې مضاربته وریع مالم یضمن ته مفضي ده هغه په دي ډول چې سامان د مضارب په لاس کې امانت دي د هلاکت په صورت کې مضارب د سامان ضامن نه دی نو له دغه سامان نه چې کومه گټه دی حاصلوي هغه ربح مالم یضمن کیږي. خلاف له نقدینو چې که مضارب په هغو باندې یو شي واخلي ده پر دمه شمن واچیږي ځکه نقدین په متعین کولو سره نه متعین کیږي نو له دغو شمنو نه چې کومه گټه ده ته په لاس ورځي ربح دماضمن (یعنې د داسي شي گټه چې دی یې ضامن دی) ده نه چې ربح د مالم یضمن.

(۵) او د مضاربته د صحت لپاره شرط دادی چې منافع د دواړو ترمنځ شائع وي په دي ډول چې دیوه لپاره له منافعو څخه متعین دراهم شرط نه کړي که مضارب یارب المال دخپل ځان لپاره متعین مقدار مثالاً لاس درهم زیات شرط کړل نو عقد فاسد یږي ځکه په دي سره د متعاقدينو شرکت منقطع کیږي ځکه ممکن چې نفع یواځي هم هغه متعین دراهم شي چې یوې مستحق بلل شوی دی او په دغه مقدار کې هغه بل عاقد ورسره شریک نه شي کما مرفی باب الشركة.

(۶) او که دیوه لپاره متعین دراهم شرط کړي نو دغه عقد مضاربته فاسد یږي اوس مضارب ته اجرت مثل یعنې دهغه د مزدوري اجرت ورکول کیږي ځکه هغه عقد مضاربته وکړ خپلې منافعو او د مزدوري عوض یې غوښت چې د فساد عقد په وجه یې ونه موند نو اوس هغه ته مزدوري ورکوله کیږي او پوره نفع درې المال

کيږي ولی دادهغه دملکیت ثمره ده، مگرکوم مقدارچې مشروط وودامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزدترهغه مقدارزیات اجرت مثل نه ورکول کيږي ځکه داجاره فاسده همداحکم دی چې دهغه اجرت ترمقدار مشروط زیات نه وي، اودامام محمد رحمته الله علیه په نزدپوره مزدوري (اجرت مثل) ورکول کيږي که څه هم ترمقدار مشروط زیات وي.

(۷) اَرَكْلُ شَرْطُ بَرَجٍ جِهَالَةِ الرِّبْحِ نَفْسِيَّةٌ (۸) وَالْأَلَا يُنْطَلُ الشَّرْطُ كَثْرَةُ الزَّوْجِ حَقِيقَةً عَلَى الْمَضَارِبِ (۹) وَتُذْلَعُ الْعَالُ إِلَى الْمَضَارِبِ (۱۰) وَتَبِيعُ نَفَقَهُ وَنِسْفَةً وَيُسْفَرَى وَيُرَكَّلُ وَيَسْفَرُ وَيُنْبَغِ وَيُؤَدَّغُ (۱۱) وَلَا يُزَوَّجُ غَبَا وَلَا نَفَقَةً (۱۲) وَلَا يُضَارِبُ الْأَهْلَ إِلَّا بِالْغُلِّ بِزَالِكِ (۱۳) وَلَمْ تَنْفَعْ غَاغِيَةً مِنْ بَلَدٍ وَسَلْعَةٍ وَزَيْتٍ وَمَقَامٍ كَمَا فِي الشَّرْكِ.

توجه: اوهرهغه شرط چې جهالت پیداکوي په نفع کې هغه مضاربت فاسدوي که نه بیاپې نه فاسدوي اوباطليږي شرط لکه نقصان شرطول پر مضارب باندي اوورکوي به مال ومضارب ته دی به بیع کوي په نقدوسره یاپه پورسره واخلي به اووکیل به مقرروي اوسفریه کوي اوپه بضاعت به یې ورکوي اوامانت به یې ورکوي اونکاح به نه ورکوي مریې ته اونه دمنځې اوپه مضاربت به یې نه ورکوي مگرپه اجازه سره یاپه دې ویناسره چې دخپلې رایه مطابق عمل وکړه اوتجاوزه نه کوي ترهغه چې رب المال متعین کړی وي بنار، سامان، وخت او معامله لکه په شرکت کې.

توضیح: (۷) کوم شرط چې دفعع دجهالت سبب گرځي هغه شرط عقد مضاربت فاسدوي مثلاً رب المال داشرط کوي چې زه دمضاربت مال مضارب ته په دي شرط ورکوم چې هغه به یو کال خپل سړای ماته داوسیدولپاره راکوي مضارب داشرط قبول کړنوداشرط دجهالت نفع سبب دی ځکه هغه نیمه گټه دسړای کرایه وگنله اوڅه گټه یې دمضارب دعمل عوض، مگر دامعلومه نه ده چې دمضارب دعمل عوض څومره دی اودسړای کرایه څومره ده نوڅرنگه چې داشرط دفعع دجهالت سبب دی ځکه نودامضاربت فاسد دی.

(۸) قوله والا ای وان لم یوجب الشرط جهالة الربح لا یفسد العقد، یعنی که یې چیرته داسي شرط ولگاوه چې دجهالت نفع سبب نه وولکه پر مضارب باندي شرطول دنقصان چې که نقصان راغی هغه به دمضارب پرځم وي نوپه داسي شرط سره عقد مضاربت نه فاسدیږي ولی په دي شرط سره دمضارب دعمل حصه نه مجبوله کيږي البته خپله داشرط باطلیږي.

(۹) قوله ویدفع المال إلى المضارب ای ومن شرط صحة المضاربة ان یدفع المال إلى المضارب، یعنی دمضاربت دصحت لپاره شرط دادی چې رب المال به مال مضاربت ومضارب ته سپاري چې هغه ته گټه حاصلول ممکن وي ځکه بغیرددې چې رأس المال ومضارب ته وسپارل شي دمضارب لپاره له هغه څخه نفع حاصلول ممکن نه دی، همدارنگه مضاربت داجاره په معنی سره ده اورأس المال محل دی نومضارب ته یې حواله کول ضروري دی.

(۱۰) که مضاربت مطلق وویعني دیو وخت، یا مکان یا سامان په یوه خاصه نوعه کې په تصرف کولو سره مقیدنه وونومضارب لږه په نقد اوپه پورخرید او فروخت کول اوپه هغوکې دتصرف کولو لپاره څوک وکیل گرځول اوما مال مضاربت له خپل ځان سره په سفروول اوما مال مضاربت چاته په بضاعت (بضاعت

دادی چې چاته مال ورکړي چې هغه یې خرچ کړي او ددی مال ټول منافع او کل ثمن صاحب مال ته واپس کړي) ورکول او هغه چاته په امانت ښودل وغیره ټول جائز دي ځکه عقد مطلق دی او مقصود حصول دفع دی چې بغیر تجارت نه حاصلیږي نو دا عقد تجارت ټولو اقسامو او د تجارانو ټولو عاداتو لره شاملیږي او مذکور ټول افعال د تجارتانو له عاداتو څخه دي.

(۱۱) البته مضارب ته دا اختیار نشته چې د مضارب په مال سره دیوهریې له چاسره نکاح وکړي او نه دا اختیار لري چې د مضارب منځه چاته په نکاح ورکړي ځکه دا تجارت نه دی او عقد مضارب یواځې توکیل بالتجارة لره متضمن دی.

(۱۲) قوله ولا يضارب ای ولا يعطى المال مضاربة، یعنې مضارب مال مضاربیت بل چاته په مضاربیت ورکول جائز نه دی ځکه ددی ډول مال مضاربیت نفع یو دریم چایعنی مضارب ثانی ته رسیږي حال دا چې رب المال په دې باندې راضي نه دی، همدارنگه شی دخپل مثل سره په قوت کې برابر وي نو یو بل ته متضمن نه شي کیدای نو یو مضاربیت بل ته نه متضمن کیږي البته که رب المال مضارب ته ددې صریح اجازه ورکړي یا رب المال مضارب ته ووايي چې ته دخپلې رایه مطابق د عمل کولو اختیار لري که غواړې کوه یې، ځکه داهم درب المال له جانب ددې خبرې اجازه ده چې ته رأس المال بل ته په مضاربیت ورکولای شي.

(۱۳) که رب المال دا شرط کړ چې په فلان ښار یا فلان معین سامان کې به تجارت کوي نو مضارب لره د شرط په پریښودلو سره تجارت کول ناجائز دی ولی مضاربیت توکیل دی او وکالت په یوه شي پوري مخصوص مفید دی نو په مخصوص کیدو سره په هغه کې تخصیص راځي همدارنگه که رب المال د مضاربیت لپاره معلوم وخت مقرر کړ نو د هغه په تیریدو سره عقد باطلیږي ځکه مضاربیت توکیل دی چې په کوم وخت سره موقت کړي شي تر هغه وخته پوري دی، یا رب المال یو څوک متعین کړ چې له هغه سره به تجارتي معامله کوي نو مضارب به له هغه څخه تجاوز نه کوي ځکه تجارت دا څاڅو په مختلف کیدو سره مختلف کیږي او مالک په معاملاتو کې پر معلوم چا باندې اعتماد کړی دی نو د هغه خلاف کول ناجائز دی، لکه یو شریک چې د بل شریک په دې ډول وینا سره په داسې امورو کې تجاوز نه شي کولای.

(۱۳) ولَمْ يَشْرِكْ مِنْ نَفَقَتِ عَلَى الْمَالِكِ (۱۵) اَوْ عَلَيَّهِ اَنْ يَظْهَرَ رِخْ وَضَمِنَ اَنْ يَفْعَلَ (۱۶) فَلَا يَلْزَمُ يَظْهَرُ رِخْ ضَخ (۱۷) فَلَا يَظْهَرُ غَنَى حَقْلَهُ وَلَمْ يَضْمَنْ لِرَبِّ الْمَالِ وَضَعِي الْمَغْفِلَ فِي اَيْمَةِ نَصِيبِ رَبِّ الْعَالِ.

توجه: اونه به اخلي هغه چې آزاد یږي پر مالک باندې، یا پر مضارب باندې که ظاهره وه نفع او ضامن گرځي که یې داسې وکړل او که یې نفع ظاهره نه وه نو یا صحیح دی بیا که یې نفع ظاهره وه نو آزاد یږي د هغه حصه اونه ضامن کیږي ورب المال ته او گټې به معتق درب المال د حصې قیمت.

تشریح: (۱۴) مضارب لره دا اختیار نشته چې دی درب المال پلار، زوی یا داسې څوک چې پر مالک (رب المال) باندې آزاد یږي واخلې ځکه مضاربیت د تحصیل منافع لپاره وضع شوی دی چې په خريد او فروخت سره ممکن دی او مذکور افراد د مالک (رب المال) په ملک کې دراتلو وروسته نه شي

خریدلای څکه قاعده داده چې خپل ذورحم محرم په اخیستلو سره یخپله آزادېږي، که یې بیا هم هغه واخیستل نو دخپل ځان لپاره یې اخیستی دی دمضاربت لپاره نه دي څکه دکوم خریدنفاذ چې پر مشرتري باندي ممکن وي هغه پر مشرتري باندي نافذېږی.

(۱۵) قوله او علیه وان ظهر ربح ای لم یشر من یعن علی المضارب ان ظهر فی المال ربح، یعنې که په مال مضاربت کې په خرید او فروخت سره نفع ظاهره وه نو مضارب لره نه ده جائزه چې هغه داسي څوک واخلي چې پرده باندي آزادېږي څکه په دي صورت کې په منافعو کې ده حصه په مقدار مضارب حصه آزادېږي چې دهغې څخه درب المال حصه هم فاسدېږي څکه دمړې په څه حصه آزادیدو سره کل آزادېږي نو درب المال حصه هم آزادېږي، او که بیا هم مضارب داسي څوک واخیست چې پر رب المال یا مضارب باندي آزادېږي نو د مال مضاربت ضامن گرځي څکه ده گواکي دخپل ځان لپاره اخیستی دی دمضاربت لپاره یې نه دی اخیستی نو له مال مضاربت څخه دشمن په ورکولو د مال مضاربت ضامن گرځي.

(۱۶) او که په مال مضاربت کې تراوسه پوري نفع نه وه ظاهره شوې نو بیا دمضارب لپاره د داسي مړې اخیستل جائز دی (چې دمضارب ذورحم محرم وي) څکه په مال کې مضارب شریک نه دی نو په دغه مال سره په اخیستلو باندي دامړې پر مضارب با: ی نه آزادېږی او دمضارب لپاره یې بیا خرڅول جائز دی.

(۱۷) بیا که تراخیستلو وروسته دمړې قیمت زیات شونو په دي زیادت کې دمضارب هم حصه پیدا کېږي نو دهغه د حصه په اندازه آزادېږي څکه: اذا ملک الرجل ذارحم من مخرج غنیه (یعنې څوک چې دخپل ذی رحم محرم مالک شي هغه پرده باندي آزادېږي) لیکن مضارب درب المال لپاره دهیڅ شي ضامن نه گرځي ولی په قیمت لوړیدو کې دمضارب هیڅ صنع او اختیار نشته البته مړې باید چې درب المال د حصې په قیمت کې کوشش وکړي ویې گټي او رب المال ته یې ورکړي څکه درب المال مالیت له دي مړې سره ودرید.

(۱۸) مع ألف بالنصف فاشترى به امة فبعتها ألف فولدت ولد اشترى ألفا فادعاه مورا فبعت ألفا وخس مائة من لرب المال في ألف وزبعه او اعفقه (۱۹) فان قبض الألف ضمن المدعي نصف قبعتها.

توجه: له مضارب بالنصف سره زر روپی. دي بیا یې په هغو باندي یوه منځه واخیسته چې دهغې قیمت زر روپی. دي بیا دهغې داسي ماشوم پیدا شو چې د زر وروپو سره برابر دی بیا مضارب دهغه دعوی وکړه دغنی په حالت کې بیا د ماشوم قیمت ویونیم زرتو ورسید نو ماشوم به درب المال لپاره دیوز زیاربع گټلو لپاره کوشش کوي یا به رب المال. دی آزادوي، بیا که رب المال زر روپی. قبض کړي نو مدعي (مضارب) دنصف قیمت ضامن گرځي.

تشریح: (۱۸) له مضارب سره پر نصف منفعت زر روپی. دي هغه په دي روپو باندي یوه داسي منځه واخیسته چې قیمت یې زر روپی. دي اوله هغې سره وطی وکړه چې له هغې څخه دیوز قیمت لرونکی ماشوم پیدا شو او مضارب دهغه دنسب دعوی وکړه په داسي حال کې چې مالک غني هم دی بیا د ماشوم قیمت ویونیم زرتو نو د مضارب دعوی صحیح ده څکه دنفع د ظاهریدو په وجه دمضارب ملکیت راغی دغه ماشوم دده زوی

شواو دهغه د حصې په مقدار آزادېږي، او مضارب درب المال د حصې ضامن نه گرځي ځکه دغه آزادي د ملکیت او نسب په وجه ثابت شوې ده چې پکې د مضارب فعل لره هيڅ دخل نشته البته رب المال اختیار لري که غواړي چې د ماشوم دده لپاره یوزدوه نیم سوه درهم وگټي (یعنې زرو پېۍ رأس المال اودوه نیم سوه نفع) او که غواړي نو هغه دي آزاد کړي.

(۱۹) بیا که رب المال له مریې څخه یوزر روپۍ وصول کړي نو هغه لره د احق شته چې له مضارب (چې د مریې د نسب مدعي دی) څخه د مریې د مور یعنې منځې نصف قیمت واپس واخلي وچه یې داده چې هغه خپل رأس المال چې زر درهم وویوړه وصول کړل نو اوس دا ظاهره شوه چې ټوله منځه په نفع کې پاتی ده نو هغه هم د شرط موافق د دواړو ترمنځ نصفانصاف کيږي.

باب المضارب بمضارب

داباب په دي بیان کې دی چې مضارب مضاربت کوي

د مضارب اول د احکامو له بیانولو وروسته مصنف رحمته الله علیه د مضارب ثانی احکام بیانوي ځکه ثانی تراول وروسته وي ځکه یې دهغه احکام هم وروسته ذکر کړي دي.

(۱) لأن مضارب المضارب بلاذن لم يضمن ماله بفعل الثاني (۲) لأن دفع باذن الثالث وقيل له ما رزق الله فينتاضفان فللمالك التضف والأول الشدس والثاني الثلث (۳) ولوقيل له ما رزقك الله فينتاضفان فللثاني ثلثه والباقي بين المالك والأول نصفان (۴) ولوقيل له ما ربح فينتاضفان ودفع بالتضف فللثاني التضف واستؤا لهما باقى.

توجه: که مضارب کوم څوک مضارب وگرځاوه بغير اجازت نو ضامن نه گرځي ترڅو چې عمل ونکړي هغه بل، بیا که یې ورکړه اجازه سره په دریمه نفع او ورته وویل شول چې کوم رزق چې الله تعالی درکړي هغه به زما وستا ترمنځ نصف نصف وي نو د مالک لپاره نصف کيږي او د مضارب اول لپاره سدس او د ثانی لپاره دریمه کيږي، او که ورته وویل شوه چې کوم رزق چې الله تعالی درکړي هغه زموږ دواړو ترمنځ نصف نصف دی نو د مضارب ثانی لپاره دریمه دگټي کيږي او باقی د مالک او مضارب اول ترمنځ نصف نصف کيږي، او که یې ورته وویل چې په دي سره چې تاڅه وگټل هغه زموږ دواړو ترمنځ نصف نصف کيږي او ورپې کره نصف سره نو د مضارب ثانی لپاره نصف دی او په باقی کې دواړه برابر دي.

تشریح: (۱) که مضارب درب المال له اجازې بغير مال کوم بل چاته په مضاربت ورکړ نو مضارب اول خالص په مال ورکولو سره ضامن نه گرځي ترڅو چې مضارب ثانی عمل د تجارت شروع نکړي که مضارب ثانی ته نفع حاصله شي یا نه ځکه د مضارب ثانی د عمل شروع کول مضاربت دی چې دهغه مضارب اول اجازه نه لري نو دی په عمل سره ضامن کيږي قبل العمل مضاربت نشته نو ضامن کيږي هم نه ظاهر الروایه همدا دی او همدا صاحبینو رحمهما الله قوله دي وپه یفتي، اوله امام صاحب رحمته الله علیه څخه د حسن رحمته الله علیه روایت دی چې مضارب ثانی په مذکور مال کې په خالص تصرف کولو سره هم نه ضامن کيږي ترڅو چې هغه ته نفع حاصله شوې نه وي ځکه چې ترڅو نفع نه وي نو مضارب ثانی دوکیل په منزله دی او مضارب اول ته جائز دی چې

څوك وكيل مقرر كړي او چې كله مضارب ثاني ته نفع حاصله شي نو مضارب اول د مالك لپاره په كل مال سره ضامن گرځي ځكه اوس مضارب اول له رب المال سره په گټه كې غير (يعني مضارب ثاني) شريك كې.

فائده: ظاهر الرواية مفتي به دى لمالى الذر المتفق: المضارب يضارب فان ضارب المضارب بلاذن فلا ضمان مالم يعمل في ظاهر الرواية وهو اولهما جمعهما الله به يقضى. (الذر المتفق: ۳/ ۳۵۳) وقال العلامة الرافعي رحمه الله: وعليه الفتوى كما نقله عبد الحليم عن المنصور به مع بالفاصى حان (تقريبات الرافعي: ۳/ ۲۳۲)

(۲) كه رب المال مضارب ته د مال وركولو په وخت وويل: څومره گټه چې الله تعالى دركړي هغه زموږ ترمنځ نصف نصف ده او بل چاته په مضاربت وركولو اجازه يې هم وركړه بيا مضارب بل چاته په مضاربت بالثلث وركړ نو دا جائز دى ځكه دوهم عقد رب المال په اجازه سره شوى دى، او رب المال ته د كل نفع نصف وركول كيږي ځكه د عقد په وخت دا خبره طى شوې وه او مضارب ثاني ته ثلث وركول كيږي ځكه دهغه لپاره همدالثلث شرط شوى و او مضارب اول ته باقى مانده سدس وركول كيږي ځكه دهغه لپاره همدا پاتې پاتې مثلاً د شپږو درهمو نفع څخه درې رب المال ته وركول كيږي دوه مضارب ثاني ته يو مضارب اول ته.

(۳) كه په مذكور صورت كې رب المال د خطاب په صيغه سره وويل: كومه گټه چې الله تعالى تاته دركړي هغه زموږ ترمنځ نصف نصف ده نو مضارب ثاني ته ثلث وركول كيږي او باقى دوه ثلثان رب المال او مضارب اول ترمنځ نصف نصف كيږي ځكه رب المال دخپل ځان لپاره دهغه مقدار نصف مقرر كړى دى كوم چې مضارب اول ته حاصل شوى دى او مضارب اول ته دوه ثلثه حاصل شوي دي ځكه يو ثلث د مضارب ثاني لپاره شرط كړاى شوى وو.

(۴) او كه رب المال مضارب اول ته داسي وويل چې څه گټه چې الله تعالى تاته دركړي هغه زما و ستا ترمنځ نصف نصف كيږي، بيا مضارب اول بل مضارب ته د نصف نفع په شرط سره مال وركړ نو اوس دوهم مضارب ته د نصف نفع وركوله كيږي ځكه دا اول مضارب او ثاني مضارب ترمنځ همدا خبره طى شوې وه او د رب المال له طرفه مضارب اول ته دا اختيار هم حاصل وو چې بل چاته په مضاربت مال وركولاى شي. نو دوهم مضارب د نصف مستحق گرځي او په باقى نصف كې مضارب اول او رب المال برابر شريكان كيږي ځكه رب المال دخپل ځان لپاره خالص دهغه مال نصف شمارلى وو چې مضارب اول يې وگټي او حال دا چې مضارب اول يواځي نصف گټلى دى ولې دوهم نصف خو مضارب ثاني يووړ، نو دغه نصف د دوى دواړو ترمنځ برابر تقسيمېږي.

(۵) ولو قيل له ما رزق الله على نفسه اذ ما كان من لعل في بيتنا صفان فذبح بالانصاف للمالك النصف وللثاني النصف ولا نرى للاول (۶) ولو شرط للثاني الثلث ضمن الاول للثاني شذذنا (۷) وان شرط للمالك الثلث والعهده للثاني على ان يعقل معه والعنه ذلك صحيح.

توجه: او كه ورته وويل شوه مضارب اول ته چې كوم رزق الله تعالى تاته دركړي نو زما لپاره دهغه نصف دى ياكه كومه گټه وه هغه زما و ستا ترمنځ نصف ده او په نصف سره يې وركړ نو د مالك لپاره نصف كيږي او د مضارب ثاني لپاره نصف كيږي او د مضارب اول لپاره هيڅ شته او كه يې شرط كړل د ثاني لپاره دوه ثلثه

نوضامن گرځي اول دثانی لپاره په سدس سره، او که یې شرط کېدرب المال لپاره ثلث او دهغه دمریې لپاره ثلث په دي شرط چې هغه به هم کارکوي له ده سره او دخپل ځان لپاره ثلث نوصحیح دی.

تشریح: (۵) که رب المال وویل: څه چې الله تعالی درکوي دهغه نصف زمادی یایې ورته وویل کومه گټه چې وي هغه به زموږ ترمنځ نصف نصف وي یا مضارب بل چاته په مضارب بالنصف سره مال ورکړي نو نصف نفع دمضارب ثانی کيږي او نصف درب المال کيږي او مضارب اول ته هیڅ نه ورکول کيږي ځکه رب المال چې نصف ربح دخپل ځان لپاره شرط کړه له هغه څخه مراد دکل ربح نصف دی او څرنگه چې مضارب اول دمضارب ثانی لپاره نصف ربح شرط کړي ده ځکه نو مضارب اول ته هیڅ شی نه ورپاتيږي نو ده لره هیڅ نشته.

(۶) که په مذکور صورت کې دمضارب ثانی لپاره دوه ثلثه طی کړي نو نصف نفع درب المال کيږي او نیمه گټه دمضارب ثانی کيږي او مضارب اول به مضارب ثانی ته شپږمه حصه له خپله ماله ورکوي ځکه اول مضارب دثانی لپاره داسي شی شرط کړی دی چې رب المال یې مستحق دی نو درب المال په حق کې دهغه شرط نه نافذ کيږي ځکه په دي کې درب المال دحق ابطال راځي، لیکن دثانی لپاره مذکور مقدار مقررول فی نفسه صحیح دی نو دهغه پوره کول پر مضارب اول باندي لازم دی.

(۷) که مضارب درب المال لپاره ثلث نفع طی کړ او درب المال دمریې لپاره یې ثلث دنفع په دي شرط طی کړ چې هغه به له ده سره کارکوي او یو ثلث یې دخپل ځان لپاره مقرر کړ نو دا جائز دی که مریې ماډون وي او که غیر ماډون وي ځکه دمریې لپاره ثلث دربح شرط کول په حقیقت کې دهغه دمولی یعنې رب المال لپاره شرط دی نو ګواکي درب المال لپاره یې دوه ثلثه طی کړي دي ځکه نو دا جائز دی او دمریې کارکول شرطول مفسد نه دی ځکه هغه ددي اهل دی چې دخپل مولی په مال کې په مضارب سره کار وکړي.

(۸) وَتَبْتَغِي بِغَيْرِ أَخِيهِ هَذَا قَوْلُ بَلْخَوِ الْمَالِكِ مَرْثًا (۹) وَتَبْتَغِي بِغَيْرِ لَهْ إِنْ عَلِمَ (۱۰) وَإِنْ عَلِمَ وَالْمَالُ غَرَضٌ بِأَعْيَانِهِمْ لَا يَنْتَصِرُ فِي ثَغْنِيهَا (۱۱) وَلَوْ إِنْ تَقَارَفَ فِي الْمَالِ ذُبُونٌ وَرَبِحَ أَخْبَرُ عَلَى الْفَيْضِ الْقَيْنُونَ (۱۲) وَإِلَّا لَا تَلْزَمُهُ إِلَّا فَيْضُهُ وَتَزْكَلُ الْمَالِكُ عَلَيْهِ (۱۳) وَالْخَفَازُ يَجِزُ عَلَى التَّقَاضِي.

توجه: او باطلیږی دیو په مرگ سره یا په دي سره چې مالک مرتد شي و دار حرب ته ولاړ شي، او معزول یږی دهغه په معزولیدو سره که هغه ته معلومه شي، او که ورته معلوم شی حال دا چې مال سامان وي نو هغه دی څرځ کړي ییادي دهغو په ثمنو کې تصرف نه کوي او که دواړه سره جدا شول او په مال کې قرضونه دي او نفع ده نو مجبور کړای کيږي د قرضو نو په وصول باندي که نه پرده لازم نه دی وصولول او وکیل دي و ګرځوي مالک پر هغه باندي او دلال مجبور کړای کيږي پر وصولولو باندي.

تشریح: (۸) که رب المال یا مضارب مړ شونو مضارب باطلیږي ځکه مضاربیت توکیل دی چې دموکل یا وکیل په مرگ سره باطلیږی همدارنگه که رب المال مرتد شو (نعوذ بالله) دار حرب ته ولاړی نو هم مضارب باطلیږی ځکه په دي صورت کې دمالک (رب المال) ملک زائل یږي د ورته و طرف ته منتقل کيږي نو دا په منزله دمرگ دی.

(۹) او مضارب درب المال په معزوليدو سره معزوليږي په دې شرط چې هغه ته دخپل معزوليدو علم وشي ځكه مضارب درب المال له طرفه وكيلى دى او وكيلى كه قصد امعزولوي نو دامعزولي دهغه پر علم باندې موقوفه كيږي، نو كه رب المال مضارب معزول كړى وومگر مضارب په دې خبره ووجې بيا يې يوشى واخيست بيا يې خرڅ كړ نو ددې تصرف په حق كې دى معزول نه شمارل كيږي بلكې دهغه دا تصرف صحيح دى. (۱۰) او كه هغه ته دخپل معزوليدو علم وومگر له هغه سره مال موجود ووجې سامان ووييږي د راس المال له جنس څخه مغاثر و نو هغه خرڅولای شي او معزولى يې له هغه مانع نه گرځي ولې ربح دمضارب حق دى چې بغير د نقدونه ظاهره كيږي نو ځكه هغه ته د فروخت حق حاصل دى بيا دهغه په قيمت سره كوم بل شى اخيستل ورته جائز نه دى ځكه له معزوليدو روسته د سامان خرڅولو اجازت د ضرورت په وجه و نو نور د مزید فروخت ضرورت نشته.

(۱۱) كه رب المال او مضارب د عقد له فسخ كولو روسته سره جدا شول او مال مضارب پر ځلكو باندې قرض و او او مضارب لږه په تجارت كې نفع حاصله شوې وه نو مضارب له قرضدارانو څخه د قرض پړوصول كولو باندې مجبور كړاى كيږي ځكه مضارب داجير په شان دى او نفع د اجرت غوندي ده نو داجير په شان مضارب پرا تمام عمل باندې مجبور كړاى كيږي.

(۱۲) قوله والا يلزمه الاقتضاء اى وان لم يكن فى المال ربح لا يلزمه الاقتضاء، يعنى كه مضارب ته نفع حاصله شوې نه وه نو هغه نه مجبور كړاى كيږي ځكه په دې صورت كې مضارب وكيلى محض او متبرع دى او پرمترتب باندې جبر نه كيږي البته هغه ته ويل كيږي چې مالك ته د قرضونو د وصولولو لپاره وكيلى پيدا كړه ځكه د عقد حقوق د عاقد طرف ته راجع كيږي او رب المال عاقد نه دى نو هغه بغير د وكيلى جوړولو نه د حق وصولي نه شي كولاى هغه لږه وكيلى پيدا كولاى ضروري دى چې دهغه حق ضائع نه شي.

(۱۳) بعضو حضراتو د دلال او سمسار تر منځ د افرق بيان كړى دى چې دلال هغه دى چې په اجرت باندې خريد او فروخت كوي او سمسار هغه دى چې دبائع او مشتري تر منځ سفير محض وي، او بعضو د افرق بيان كړى دى چې دلال هغه دى چې مالك ورته د فروخت لپاره اسباب وركړي وي او سمسار هغه دى چې مال ورسره نه وي مگر دى مشتري لهوي راوړي يې، بهر حال سمسار د مال پړوصولو باندې مجبور كړاى كيږي ځكه سمسار عاقد د ځلكو لپاره په اجرت باندې خريد او فروخت كوى نو د عادات په حكم داپه منزل ده اجازه صحيحه دى ځكه پر هغه باندې وصولي دشمن واجب ده.

فائدة: كله وخت انسان ددې فرصت نه شي موندلاى چې خپله يو كار ترسره كړي ځكه نو دى يو دلال (ايجنت) ته اجرت وركړي هغه كار پرې وكړي، ددې اجرت په باره كې د فقهاؤ احناف رحمهم الله عبارات مختلف دي. مگر د ځلكو د ضرورت او حاجت په نظر كې نيولو سره د جواز قول مختار او مفتى به دى، البته د عقد په وخت تعيين د اجرت ضروري دى قال فى التارخانية: وفى الدلال والسمسار يجب احر المثل وماتوا ضراغله ان فى كل عشرة دنانير كذا الفداك حرام عليهم، وفى الحاوى: بسئل محمد بن مسلمة عن اجرة السمسار فقال ارجوانه لا بأس به وان كان فى الاصل فاسد الكثرة التعامل وكثير من هذا غير جائز لجزوه الحاجة الناس اليه كدخول الحمام. (رد المحتار: ۵/ ۴۳) وقال: اجرة السمسار والمناذى والعمامى والصكاك ولا يقدر فيه الوقت ولا العمل يجوز لما كان للناس به حاجة. (رد المحتار: ۳۲/ ۵) والله سبحانه وتعالى اعلم. (احسن الفتاوى: ۴/ ۲۷۳)

(۱۳) زما هلاک من مال المضاربة فمن الزبح فإن زاد الهالك على الزبح لم يضمن المضارب (۱۵) وإن قسم الزبح وتبقت المضاربة فمهلك المالك أو بعضه ثم إذا أرباح المالك رأس ماله وما فضل فهو بينهما وإن نقص لم يضمن المضارب (۱۶) وإن قسم الزبح فبعض من غنم هذا فلهلك المالك لم يضر إذا أرباح الأول.

تو چمه : او هغه چې هلاک شي له مال دمضاربت څخه هغه له نفع څخه دی ، پس که چیرته زیات شي هلاک شوی پر نفع باندي نو مضارب يې ضامن نه گرځي او تقسیم کړای شوه نفع او باقی پاتی شو مضاربت یا هلاکي شوکل مال یا بعض نو دواړه به ربح راړد کړي ددي لپاره چې واخلې مالک خپل رأس المال او څه چې پاتی شي هغه ددوی دواړو ترمنځ کيږي او که کم شونو مضارب به ضامن کيږي او که تقسیم کړای شوه نفع او فسخ کړی شو مضاربت ییایې از سر نو عقد مضاربیت وکړ او هلاک شو مال نولو مرنۍ نفع به نه راړدوي .

تشوېح : (۱۴) هغه څه چې له مال مضاربیت څخه هلاک شي هغه له نفع څخه هلاکيږي نه له رأس المال څخه ځکه نفع تابع ده او رأس المال اصل دی او هلاکت دتابع طرفته را گرځول اولی وي لکه په نصاب زکوٰۃ کې چې هلاک دفعو جانب ته را گرځول کيږي او که هلاک شوی مال تر نفع زیات شي نو پر مضارب باندي ضمان نه راځي ځکه مال مضاربیت دمضارب په قبضه کې مقبوض علی وجه الامانة دی او پرامین باندي دهلاک کیدو په صورت کې ضمان نه راځي .

(۱۵) که رب المال او مضارب د عقد مضاربیت په باقی پاتی کیدو سره نفع تقسیموي یا ټول مال یا بعض مال هلاک شونو دواړه به خپل وصوله کړای شوي نفع بیرته را وړي تردې چې د مالک اصل رقم پوره شي ځکه د رأس المال تر وصول کولو مخکې دفعه تقسیمول صحیح نه دی ولی رأس المال اصل دی او نفع تابع ده نو دواړه دي نفع بیرته را وړي لومړی دي رأس المال پوره کړي یا چې د رأس المال تر مکمل کیدو وروسته څه پاتی شي نو هغه ددوی ترمنځ مشترک کيږي ځکه دا نفع ده چې پکې دوی دواړو د شرکت عقد کړی دی ، او که په رأس المال کې کمی پاتی شوی یعنې د ټولو منافعو په جمع کولو سره بیا هم دهغه نقصان پوره نه کړای شونو مضارب به ضامن کيږي ځکه مضارب امین دی .

(۱۶) او که دواړو نفع تقسیم کړه مضاربیت یې ختم کړله هغه بعد یې از سر نو عقد مضاربیت وکړ نو له عقد ثانی وروسته که کل مال یا بعض مال هلاک شونو لومړی ځل چې نفع تقسیم شوې ده هغه به بیرته نه را وړي ځکه لومړی مضاربیت د مال تر هلاکت مخکې په فسخ کیدو سره تام شوی دی نو د دوهم عقد نقصان د لومړي عقد په منافعو سره نه پوره کيږي .

فصل

په دي فصل کې مصنف رحمۃ اللہ علیہ د مزید فائدي لپاره د افعال مضارب څه داسي احکام ذکر کړي دي چې په تیر شوي فصل کې نه دي ذکر شوي .

(۱) ولا تعبد المضاربة بدين المالك الى المالك بضاعة (۲) فان سافر لطعامه وشرا به و كسبوا له و كسبه في مال المضاربة وان غول في المضاربة فله ماله كالدواء (۳) فان زبح اخذ المالك ما اتفق من زاب المالك (۴) لان باع المتاع من اربعة عبت ما اتفق على المتاع لا على نفسه (۵) ولو فضره او ختمه بغيره و قيل له اعمل بوايك فهو مطلق (۶) فان ضربه اخضر فهو شريك بماذا الضرب فيه ولا يضمن .

توجه: اونه فاسديري مضاربت په مال ورکولو سره مالک ته دبضاعت په ډول او که سفرو کېي مضارب نو دهغه خوراک څښاک او دهغه جامې او دهغه سوارۍ به له مال مضاربت څخه وي او که کار وکړي په ښار کې نو دهغه نفقه به له خپل مال څخه وي لکه دوا او که يې نفع وکړه نو وابه خلي مالک هغه چې ده مصرف کړي دي له رأس المال څخه او که يې مال خرڅ کړه په گټه سره نو حساب به کړي هغه چې ده مصرف کړي دي پر سامان باندې نه پر خپل ځان باندې او که يې کپړه وگنله يا يې سامان بار کړه خپل مال سره او ويل شوي وو ده ته چې دخپلې رايه مطابق عمل کوه نو دی احسان کوونکی دی او که يې سور رنگ ورکړ نو دی شریک گڼل کيږي په هغه کې چې تررنګيدو زيات شي په هغه کې اوضامن نه گرځي.

تشریح: (۱) که مضارب مال دمضاربت اصل مالک يعنې رب المال ته په بضاعت (بضاعت دادی چې يو چته مال ورکړي چې هغه يې خرڅ کړي او ددغه مال ټول منافع او کل ثمن صاحب مال ته واپس ورکړي) ورکړه نو دانه ثلاثه ډبه نژدې ددوی ترمنځ مضاربت نه ختميږي. دامام زفر رحمته الله عليه په نژدې مضاربت ختميږي ځکه رب المال دمضاربت په مال کې خپله تصرف وکړ او دی په هغه کې دمضارب وکيل هغه نه شي کيدای گوکي هغه له مضارب څخه خپل مال واپس اخيستی دی نو ځکه مضاربت ختميږي. زموږ دليل دادی چې دمضارب اول او مال ترمنځ مالک يعنې رب المال په پوره ډول تخليه کړې وه او مضارب ته په هغه کې دتصرف کونو حق ورکول شوی و نو رب المال په تصرف کې دهغه له طرفه وکيل کيدای شي نو دمضارب ورب المال ته مال مضاربت په بضاعت ورکول صحيح دی.

(۲) که مضارب درب المال په اجازه سره دتجارت لپاره سفرو کېي نو دهغه خوراک څښاک. جامه سوارۍ او ټول ضروريات به له مال مضاربت څخه پوره کيږي البته فضول خرچي به نه کوي ځکه دانسان نفقه په کار کې دمشغول کيدو په مقابله کې وي لکه قاضی او امام چې دخلکو په خدمت مشغول وي ځکه دهغوئ نفقه پر بيت المال باندې وي نو په حالت دسفر کې دمضارب خرچ له مال مضاربت څخه کيږي او که مضارب پخپل ښار کې اوسي کار کوي نو دهغه ذاتی خرچ خپله دهغه له مال څخه کيږي له مال مضاربت څخه نه کيږي ولی مضارب چې ترڅو پخپل ښار کې وي نو دی له خپل اصلی سکونت سره اوسيږي دده ذاتی خرچ له مال مضاربت څخه نه کيږي. لکه ددوا مصرف چې که دی پخپل ښار کې اوسي يا په سفر کې له خپل مال څخه به يې کوي ځکه دوا په دې وجه چې له عوارضو څخه اوله مو هو ماتونه ده نو ددوا خرچ نه و اجيږي لکه دښځې ددوا خرچ چې دزوج پر ذمه نه ده.

(۳) کله چې مضارب په مال مضاربت کې گټه وکړي نو ده چې له رأس المال نه کومې پيسې دخپل ځان په نفقه کې مصرف کړي دي رب المال به لومړی له نفع څخه هغه ورواخلي چې اصل رقم پوره شي بيا چې څه باقي شوه به تقسيم کړي نو به دمضارب خرچ له نفع څخه شي ولی ده چې کوم مصرف کړی دی هغه د هلاک شده مال په شان دی او د هلاک شده مال په باره کې دا خبره مخکې تيره شوه چې هغه به دريځ په طرف راگرځول کيږي نو دنفقې خرچ به هم دريځ په طرف راگرځول کيږي.

(۴) او مضارب چې له مال مضاربت کوم څه مباحه خرڅول غواړي نو پر هغه چې کوم مصرف شوی دی مثلاً دلال، د هوښي، رنګريزو وغيره د هغو اجرت به له اصل قیمت سره ضم کړي داسي به ووايي چې داماته به دومره پروت دی یعنې دشي قیمت به سره له مصرفه وروښيي او کوم څه چې ده پر خپل ځان مصرف کړي دي هغه به له اصل قیمت سره نه شاملوي ځکه د اعام عرف دی چې کوم څه پر مال باندي مصرفیږي هغه ورسره یو ځای کیږي او څه چې پر خپل ځان باندي مصرفیږي هغه نه ورسره یو ځای کیږي.

(۵) رب المال و مضارب ته وویل چې ته پخپله رایه کار کوه، مضارب په کل مال د مضاربت کپړه واخیسته او د هغه د ګندلو خرچه یې له خپله ځانه ورکړه یا یې سامان واخیست د هغه د یو ځای څخه بل ځای ته د انتقالولو خرچه یې له خپله جیبه ورکړه نو دا خرچه د مضارب له طرفه تبرع (احسان) شمارل کیږي رب المال پر ذمه نه کیږي ځکه رأس المال خوله هغه سره نه دی پاتی نو مزید خرچ کول پر رب المال باندي پور کیږي چې رب المال یې اجازه نه ده ورکړي نو پر رب المال باندي پوراړول صحیح نه دی بلکې د مضارب له طرفه تبرع ده ځکه رب المال ته درجوع کولو حق نه لري.

(۶) که مضارب په مال مضاربت سره سپین رنګ تان واخیست اوله خپله ځانه یې خرچه په وکړه سور رنګ یې ورکړ نو درنګ په وجه چې کوم قیمت زیات شو په هغه کې مضارب ورسره شریک کیږي او د مالک لپاره د سپین تان ذمه ورنه گرځي ځکه رنګ خو یو مال عین دی چې په کپړه پوري قائم دی آن تر دې که چیرته دغه رنګینه کپړه خرڅه شي نو مضارب ته درنګ د حصې پیسې ورکولې کیږي او د سپینې کپړې د حصه ثمن پر مضاربت باندي راځي مثلاً غیر رنګینه کپړه په سل درهمه قیمت خرڅیږي له رنګیدو وروسته یونیم سل درهمه شونسل درهمه پر مضاربت دي او پنځوس درهمه د مضارب لپاره د هغه د مال په بدله کې حق کیږي، او د مالک لپاره د سپین تان د قیمت ذمه ورنه گرځي ځکه مضارب په دی باره کې ماډون دی ولی رب المال ده ته ويلي وو چې ته دخپلې رایه مطابق کار کوه.

(۷) مذهباً تصف فاشترى به بئراً باعاً بالثمن واشترى به ما عداً الفضا عراً ما الفالک الفاً (۸) وزیع الغنید للمضارب و باقیه علی المضاربة (۹) و زان المال الفان و خشن ما لوزایح علی الفین (۱۰) و ان اشترى من الفالک بالف غنیداً اشترى به بضعه و ابخ بضعه.

توجه: زر روپۍ دي له مضارب سره ییایې په هغه باندي کپړه واخیسته او خرڅه یې کړه په دوه زره او واخیست په هغو دوو زرو مری بیا دوه زره ضائع شوې نو دواړه دي یو زرو رڼي او مالک دی یوزر، او څلورمه حصه د مریې د مضارب کیږي او باقی پر مضاربت باندي پاتیږي او رأس المال دوه نیم زره کیږي او مباحه به کوي په دوه زره باندي او که یې واخیست له مالک څخه مری په زر روپۍ چې هغه اخیستی وو په نصف یعنې پنځه سوه نو مضاربت به کوي پر نصف یعنې پنځه سوه باندي.

تشریح: (۷) له مضارب بالنصف سره زر روپۍ وې او هغه په دي روپو کتاني کپړه واخیسته او په دوه زره یې خرڅه کړه ییایې په هغو دوو زرو مری او اخیست او د مریې قیمت یې لا ورکړی نه وو چې هغه

دوه زره هلاکې شوې نو په دې صورت کې به یو زره درهم مالک او مضارب په دواړو ورکوي یعنې پنځه سوه یو او پنځه سوه بل ورکوي او پنځه سوه به فقط مالک ورکوي ځکه چې کله د کپړې خرڅیدو وروسته مال له یوه زره دوه زره شونې مال کې یو زره رفع راغله او هغه د دواړو ترمنځ په نصف نصف شوه نو مضارب ته له هغو څخه پنځه سوه ورسپړي له هغه وروسته چې یې کله په دوه زره مریې واخیست نو هغه د دواړو ترمنځ مشترک شوی یعنې ربع د مریې د مضارب شواو دري حصې د مالک شوې بیادشمن تراداکیدو مخکې دوه زره هلاکې شوې نو تاوان پر دواړو باندې بقدر ملک راځي نوربع یعنې پنځه سوه پر مضارب کيږي او باقی پنځلس سوه پر مالک باندې، ځکه یې وویل چې یو زره په دواړو ورکړي یعنې پنځه سوه به مضارب او پنځه سوه به مالک ورکړي او یو زره یو اځي مالک ورکړي همدا ډول پر مالک باندې پنځلس سوه او پر مضارب باندې پنځه سوه راځي.

(۸) اوس د مریې یوه ربع چې د مضارب مملوک دی هغه له مضارب څخه خارجيږي او باقی پر مضارب باندې پاتېږي د مضارب حصه له مضارب څخه ځکه خارج شوه چې د اړه هغه مضمون دی او مال د مضارب امانت دی او د دوی دواړو ترمنځ منافات دی درب المال حصه پر مضارب باندې برقرار پاتېږي ځکه په دې کې هیڅ منافات نشته.

(۹) بیا راس المال دوه نیم زره کيږي ځکه یو زره خورب المال په شروع کې ورکړې وې اوس یې پنځلس سوه تاوان ورکړ نو ټول راس المال دوه نیم زره شو، لیکن که مضارب غواړي چې د مریې مراحه خرڅ کړي نو دې به قیمت دوه زره ورته بڼې داسې به نه ورته وایي چې ماته په پنځه ویشته سوه پروت دی ځکه مریې خويي په دوه زره اخیستی دی.

(۱۰) که مضارب له رب المال څخه په یو زره داسې مریې واخیست چې رب المال په پنځه سوه اخیستی و نو اوس که مضارب غواړي چې هغه مراحه خرڅ کړي نو اصل قیمت به خالص پنځه سوه ورته بڼې ځکه درب المال پر مضارب باندې خرڅول که څه هم خپل ملک دخپل مال په عوض کې خرڅول دی مگر د مقاصدو مختلف کیدو په وجه د ابیع جائزه گټله شوي ده چې ضرورت په دفع شي، لیکن پر هغه باندې د مراحه بناء کول جائزه دی ځکه د مراحه مدار له شېبې څخه پراحتراز بنادی نودغه مراحه د مالک پر خرید باندې کيږي د مالک او مضارب ترمنځ چې کوم عقد شوی دی هغه معدوم گڼل کيږي.

(۱۱) فقه الف بالتصنيف فاشترى به عبد الجينة القان فقتل زجلا عطا فلله ازا باع الفداء على المالك و زينه على المضارب و الفدية بخدم المالك فلله اتمام و المضارب يؤاها.

قوچمه: زروپي دي له مضارب بالنصف سره هغه په دي روپو باندې مري او اخيست چې قيمت يې دوه زره دي بيا هغه يوسړی وواژه په خطا سره نودرې حصې فديه پر مالک باندې کيږي او يوه څلورمه حصه پر مضارب باندې او مري به د مالک خدمت کوي درې ورځې او د مضارب به يوه ورځ خدمت کوي.

تشریح: (۱۱) که له مضارب سردیوز در هم په نصف نفع شرط سره وویياده دهغوپه عوض یو مریې واخیست چې دهغه قیمت دوه زره درهمه وویيادغه مریې یوسری قتل کړنوددغه مریې دقتل فدیة درې حصې پررب المال باندې کیږي او یوه څلورمه یې پر مضارب باندې کیږي ځکه فدیة دملکیت خرچه دی نوپه قدر دملک مقرزیري او ملکیت ددوئ داډول وویعني درې حصې درب المال وې او یوه حصه دمضارب ځکه رأس المال یوزر درهمه وواو دمرېې حالا قیمت دوه زره درهمه دي نوله دوهم زري څخه نصف یعنې پنځه سوه دمضارب کیږي نو فدیة هم په هغه تناسب ده. څرنګه چې مریې څلور حصې شو نوله فدیة ادا کولو وروسته هغه دمالک اومضارب ترمنځ لاعلی وجه المضاربة مشترک کیږي ولی مضاربت په فدیة ورکولوسره پای ته ورسیدنودري ورځې به دمالک خدمت کوي او یوه ورځ به دمضارب .

(١٢) معه الف واشترى به عبد افيلك النص قبل النقد دفع المالك العا آخره ونم وأرض المال جميع ما دفع (١٣) معه الفان فقال دفع الف إلى النصارى بحث النصارى قال المالك دفع الفين فأقول للمضارب (١٤) معه الف فقال هو مضارب به بالتصف وقد ربح الفأو قال المالك بضاعة فأقول للمالك.

توضیح: زرد درهمه دي له مضارب سره بيا هغه په دي روپو باندې مړی واخيست او هغه هلاک شو تر شتمو تر ادائينگی مخکې نومالک به يوزرنورې ورکوي که بيا هلاک شويابه يې ورکوي که بيا هلاک شوي. او رأس المال کل هغه رقم دی چې ده ورکړی دی. دوه زره درهمه دي له مضارب سره بيا ده وويل مالک ته چې تاماته زرد درهمه را کړي وواو زرد درهمه مانع وکړه مالک ورته وويل چې مادوه زره درهمه درکړي و نو نوقول د مضارب معتبر يږي. له مضارب سره زرد درهمه دي دی وايې چې داپه مضاربت بالنصف دي 'وضع يې زرد درهمه شوه مالک وايې چې بضاعت دی نو نوقول د مالک معتبر يږي.

تشریح: (۱۲) که له مضارب سره دمضارب زردرهمه ووهغه ددي درهمونوپه عوض یو مری و اخيست دثن
براداکولو مخکي هغه ضائع شونورب المال به مضارب ته دوباره زردرهمه ورکوي ددي لپاره چې دی ثمن
اذاکړي بیا که ترادانیگی مخکي هغه هم ضائع شوې نورب المال به دریم خل زردرهمه ورکوي ترڅو چې
دمری ثمن ادا نکړي. اوڅوخله چې هغه مضارب ته مال ورکړي هغه ټول رأس المال گرځي مثلاً که یې درې
خله زردرهمه ورکړل نورأس المال دري زره کپړي که یې څلور مرتبه ورکړي وونورأس المال څلور زره درهمه
کپړي او تضارب ضامن نه گرځي ځکه دمضارب په لاس کې چې کوم مال وي هغه امانت وي او مضارب هغه
مال به حق کې امین وي او امین ضامن نه گرځي.

(۱۳) که له مضارب سره دوه زره درهمه ووهغه رب المال ته وويل چې زره درهمه خوراس المال ودي چې تراکړي ووايو بوزمانفع حاصله کړي ده. رب المال ورته وويل چې نه بلکې ماتاته دوه زره درهمه درکړي

ووداوه زړه درهمه رأس المال دی نو دمضارب قول معتبرېږي. امام ابو حنیفه رحمته الله علیه په شروع کې ویلي وو چې درب المال قول معتبر دی او همداد امام زفر رحمته الله علیه قول دی ځکه مضارب پرزب المال باندي په نفع کې شرکت مدعي دی اورب المال له هغه نه منکړدی او قول دمنکر معتبر دی. مگر وروسته امام صاحب رحمته الله علیه له خپل دغه قول نه رجوع وکړ او ویي ويل چې دمضارب قول معتبر دی همداد صاحبینورحهمما الله قول دی وجه یې داده چې درب المال اومضارب اختلاف په حقیقت کې په مقدار مقبوض کې دی اود مقبوض په مقدار کې اختلاف په صورت کې د قابض قول معتبر دی نو په مذکور صورت کې دمضارب قول معتبرېږي. (کذافی الهدایة: ۲۷۰/۳)

(۱۴) که له چاسره زردهمونه ووهغه مالک ته وویل چې داروپې په نیمه گټه شرط سره مال مضاربت دی او یوزر ماگټه کړي ده اومالک وایي چې داد مضاربت مال نه دی بلکې مادبضاعت لپاره (بضاعت دادی چې چاته ورکړي ددې لپاره چې هغه یې خرڅ کړي اودهغه ټول منافع اوکل ثمن صاحب مال - ورکړي) درکړي وي نو د مالک قول معتبرېږي ځکه مضارب دمضاربت په دعوی کولو سره په گټه کې شرکت مدعي شو اومالک په نفع کې دهغه له شرکت نه منکړدی او قول دمنکر معتبر وي.

کتاب الودیعة

دا کتاب ودیعت په بیان کې دی

ودیعت له ودع څخه مشتق دی په معنی دترک، اوامانت ایښودل شوي شي ته ځکه ودیعت وایي چې هغه له امین سره پرېښودل کېږي او په شریعت کې: تسلیط الغیر علی حفظ المال (د خپل مال پر حفاظت باندې غیر ته د قدرت ورکولو) ته وایي.

خپل مال چې له بل چاسره دحفاظت لپاره پرېږدي هغه مودع اومستودع (بکسر الدال فیهما) وایي اوله چاسره چې مال ساتل کېږي هغه ته مودع اومستودع (فتح الدال فیهما) وایي اومذکور مال ته ودیعت اومودع وایي. اودایداع لغوي معنی ده: تسلیط العبر علی حفظ شیء سواء کان مالاوعبرمال (یعنې غیر دیوشي پر حفاظت باندې مسلطول که هغه شی مال وي او که غیر مال وي).

په ایداع کې مال له مودع سره او په مضاربت کې له مضارب سره امانت وي ځکه مصنف رحمته الله علیه له کتاب المضاربت وروسته د کتاب الودیعة احکام ذکر کړي دي.

دامانت اوودیعت ترمنځ دعام خاص مطلق نسبت دی په ودیعت کې له غیر څخه حفاظت کول قصد اومطلوب وي او په امانت کې کله بغیر قصد هم کېږي مثلاً هوادیو چا جامه دبل چاپه غیبه کې ورواچول. نو دا کپړه له هغه سره امانت ده ودیعت نه ده.

دودیعت لپاره شرط دادی چې هغه شی قابل قبض وي چې دهغه حفاظت کول ممکن وي نو که یې تنبیدلی مریي یاداسي مال چې په دریاب کې ډوب ووودیعت کښېښودنو داضحیح نه دی اودودیعت حکم وجوب دحفاظت دی.

(۱) اَلْاَیْدِی غ تَسْلِطُ الْفِیْرِ عَلَی حِفْظِ مَالِهِ وَالْوَیْدِعَةُ مَانِعٌ مِّنْكَ عِنْدَ الْاَمِیْنِ (۲) وَهُی اَمَانَةٌ فَلَا یَضْمَنُ بِالْهَلَاکِ (۳) وَلِلْمَوْدَعِ اَنْ یَحْفَظَهَا یَنْفَبِلْ بِجَالِهِ (۴) لَانْ حِفْظُهَا بِغَیْرِهِمْ ضَمِنٌ (۵) اِلَّا اَنْ یَخَافَ الْخُرْقَ اَوْ الْفِرْقَ فِی سَلَمَتِهَا اِلَی جَارِهِ اَوْ فَلَکِبْ اُخَرِ.

توجہ: ایداع مسلطول دغیردی دخیل مال پر حفاظت باندی اوودیعته هغه دی چې له امین سره پرېښودل شی، اودا امانت دی نوضامن کیږي نه په هلاکیدو سره یې، او مودع لره اختیار دی که دهغه مال حفاظت پخپله کوي او که یې پخپلو کور او واکووی نو که یې حفاظت وکړي نو نور واخلکو بیاضامن کیږي مگر دا که وریدی له سوخیدو یا غرقیدو څخه بیادي ورکړي دامال خپل گاونډي ته یا بلې کښتۍ ته.

تشریح: (۱) مصنف رحمۃ اللہ علیہ د ایداع اصطلاحی تعریف داسي کړې دی چې خپل مال د حفاظت لپاره بل چاته ورکولو ته ایداع وایي اوودیعته لغته وشرعاً هغه شی دی چې له امین سره د حفاظت لپاره وساتلی شي.

(۲) ودیعته له مودع سره امانت وي که مودع له زیادتو بغیر هلاک شي نو مودع نه په ضامن کیږي لفرله علیه السلام: ليس على المودع غير الفعل ضمان (مودع که خاشن نه وونو پرده باندی ضمان نشته) همدارنگه خلکه دودیعته ایښودلو ته ضرورت لري نو که مودع ضامن کړو نو بیاض خلک دودیعته له ایښودلو څخه منع کوي چې په دي سره دخلکو مصلحتونه معطل کیږي.

(۳) مودع لره دا اختیار دی چې دودیعته حفاظت پخپله وکړي یا یې پخپل اهل و عیال سره وکړي ځکه په کور سره د حفاظت کولو نه چاره نشته ولی دودیعته د حفاظت لپاره هروخت په کور کې اوسیدل ممکن نه دی او بهر ته د وتلو په صورت کې هروخت ودیعته له ځان سره گرځول هم ناممکن دی، اوله عیال څخه مراد دادی چې یو ځای سره اوسېږي.

(۴) که مودع مال ودیعته له خپل کور بغیر بل چاته د حفاظت لپاره ورکړي اوله چا سره یې ودیعته کښیښودنو د صورت په هلاکت کې مودع ضامن گرځي ځکه صاحب مال د مودع په قبض کولو راضي دی نه دغیر په قبض سره، ولی خلک دامانت په ساتلو کې مختلف وي څوک قابل اعتماد وي او څینی لاپرواه غونډي خلک وی نو غیرته ورکول د مالک د رضا بغیر و شو ځکه نو که امانت هلاک شو امین ضامن گرځي.

(۵) څو که چیرته په اضطراري حالت کې مودع مال دودیعته غیرته د حفاظت لپاره ورکړي مثلاً د مودع په کور کې او رولگید مودع د حفاظت په غیر مال ودیعته د خپل گاونډي کور ته وروړي، یا مودع په کښتۍ کې سپور وود هغې کښتۍ د غرقیدو ویره وه هغه مال ودیعته په کومه بله کښتۍ کې واچاوه نو په دغوصورتونو کې که مال هلاک شوی یا مودع نه ضامن کیږي ځکه په دي صورت کې د حفاظت همداطریقه متعینه ده نو مالک هم یقیناً په دي راضي کیږي.

(۶) لَانْ طَلَبَ رَهْبًا فَحَبَسَهَا عَنْ رَهْبًا قَادِرًا عَلٰی تَسْلِيْمِهَا (۷) اَوْ خَطَطَهَا بِمَالِهِ حَتٰی لَا يَنْتَهِزَ ضَمِنَهَا (۸) لَانْ اخْلَطَ بِمَالِهِ اشْفَرَ كَا (۹) وَلَوْ اشْفَقَ بِخَطِّهَا فَرَضَتْهُ فَاخْلَطَ بِمَالِ الْاَقْرَبِ ضَمِنَ الْكُلِّ (۱۰) اِنْ اَقْعَدَ فِیْهَا نَمْرًا اَوْ اَلْثَغْدٰی اَوْ اَلْعَصْفَانَ (۱۱) بِخِلَافِ الْفَسْتَبِيرِ وَ الْمُسْتَاخِرِ (۱۲) وَالْمَرْءُ رَهْبَةٌ بَخُودِهِ.

توجه: كه طلب و كړه د هغه مال كې پس ده منع كړه په داسې حال كې چې قادر و ورسپارلو د هغه، ييا يې گډ كړه خپل مال سره په دې ډول چې تميز يې نه شواى كيداى نونه ضامن كيږي، او كه سره گډ شول د هغه كارواڼى بغير نودواړه شريكان كيږي، او كه يې خرڅ كړه بعض امانت پس ييا يې واپس كړه د هغه په اندازه او گډ يې كړه باقى سره نود ټول ضامن گرځي، او كه يې زيات دى و كړه په امانت كې ييا يې زيات دى بيرته ختمه كړه نوضمان هم ختميږي خلاف له مستعير او مستاجر نه او دده له اقرار وروسته له انكاره دده.

تشرېح: (۶) كه صاحب وديعت پخپله ياد وكيلى په ذريعه له مودع څخه خپل مال طلب كړه مگر مودع منع كړه حال دا چې دى د هغه پرسپارلو باندې قادر هم و و نو كه چيرته وديعت له هغه سره هلاك شو ييا مودع د هغه ضامن گرځي ځكه هغه تعدى و كړه امانت يې وگرځاوه نو غاصب شو او غاصب ضامن گرځي.

(۷) كه مودع مال وديعت له خپل مال سره داسې گډ كړ چې د دواړو ترمنځ فرق نه كيداى نو مودع ضامن گرځي ځكه دا ډول گډول د مال هلاكت دى ولى په داسې حالت كې د مودع خپل حق ته رسيدل ناممكن دى، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد مودع اوس پر مال وديعت باندې اختيار نه لري ځكه وديعت من كل وجه هلاك شوى دى اوس د مودع لپاره خپل عين حق وصولول متعذر دى نو مودع دې د هغه ضامن واخلي، د صاحبينور رحمه الله په نزد مودع لره اختيار شته كه غواړي نوضمان دي واخلي او كه غواړي له مودع سره په مخلوط مال كې شريك شي.

(۸) كه مال وديعت د مودع له كارواڼى بغير په مال گډ شى مثلاً له دراهمه كې تيلى پري شوې دراهم سره گډ شول نو د عدم تعدى په وجه مودع ضامن نه گرځي بلكې دواړه بالاتفاق شريكان كيږي پر مودع باندې ضمان نه راځي ځكه ضمان بغير تعدى نه و اجيږي او د مودع له جانبته تعدى نه ده راغلې.

(۹) كه مودع څه وديعت دخپل مقصد لپاره مصرف كړ او باقى ضائع شونو د مصرف شوي په اندازه ضامن گرځي د ضائع شده مال ضامن نه گرځي ځكه په ضائع شده كې د مودع تعدى نشته، بيا كه چيرته مودع د وديعت څه مقدار مصرف كړ ييا يې له خپل مال څخه دمصرف كړي په اندازه په باقى مانده وديعت كې گډ كړ ياد اېښه شوه چې پوره وديعت (باقى مانده او د مودع گډ شوى مال) هلاك شونو مودع د كل ضامن گرځي ځكه مودع د وديعت څه حصه دخپل مقصد لپاره مصرف كړه هلاكه يې كړه ييا يې چې كله دهلاك شوه په عوض كې خپل مال د باقى مانده وديعت سره گډ كړ نو د هغه دا گډ كړى مال خپله د مودع ملك دى نو دا وديعت له خپل مال سره گډيدل شول هدا د ادا مودع له جانبته استهلاك شمارل كيږي ځكه په داسې حال كې د مودع خپل عين حق ته رسيدل كې ناممكن ده، كمامر.

(۱۰) كه مودع پر مال وديعت باندې يو قسم تعدى و كړه مثلاً وديعت يو حيوان و و مودع پر هغه باندې سپور شو يا كپړه وه مودع هغه واغوستله يا مريې و و مودع له هغه نه خدمت واخيست ييا مودع خپله دغه تعدى ختمه كړه د وديعت حفاظت يې خپله شروع كړ نو بيا كه مال وديعت هلاك شو مودع نه پنه ضامن كيږي ځكه سبب د ضمان يعنې تعدى نه ده پاتى نو ضمان هم نه پاتېږي.

فائده: امام شافعی رحمہ اللہ فرمایي چې په مذکور صورت کې مودع نه بري کيږي ځکه مودع چې کله يو ځل د نعدی په وجه ضامن شو نو عقد وديعت رفع شوولی وديعت امانت دی د امانت اوضمانت ترمنځ منافات دی. احناف رحمهم الله جواب ورکوي چې د مودع له جانيه امر بحفظ الوديعة تراوسه پوري باقي دی ځکه هغه د ټول وخت د حفاظت لپاره وديعت ورکړي ووياتي شويه زمانه د نعدی کې چې عقد وديعت رفع شوی ووهنه په دې خاطر چې دهغه نقيض يعني ضمان ثابت وواوس چې کله نقيض رفع شو نو عقد وديعت بيرته راوگرځيد.

(۱۱) يعني که مستعير او مستاجر له نعدی کولو وروسته نعدی ختمه کړي مثلاً مستاجر يو حيوان په دې کړايد کړي وو چې پر هغه به دوه مڼه غنم باروي ييا يې پر هغه څلور مڼه غنم بار کړل، او ييا يې بيرته مالک ته ورکړ نو له ضمان څخه نه بري کيږي ځکه د بري کيدو مدار يري دی چې هغه شی مالک ته حقیقاً او گرځوي په دې ډول چې شی مالک ته په قبض ورکړي ييا يې تقدير او گرځوي لکه د مودع قبض چې حکماً د مودع قبض شمارل کيږي او د مستعير او مستاجر عمل څرنگه چې دخپل ذاتی منفعت لپاره وي نو دودوی دواړو قبضه پر مال باندې دخپل ځان لپاره وي ځکه نو دهغوی له جانيه نه حقیقه راگرځيدل راغلل او نه حکماً نو له ضمان څخه نه بري کيږي خلاف له مودع نه چې دهغه قبض د مالک د قبض په شان دی نو چې کله هغه نعدی ختمه کړه نو د مالک طرف ته حکماً راگرځيدل راغلل ځکه پر هغه ضمان نه راځي.

(۱۲) قوله و اقراؤه بعد جوده، يعني که مالک له مودع څخه خپل وديعت طلب کړ مگر مودع انکار وکړ ويې ويل زما سره ستا هيڅ وديعت نشته نو بيا که وديعت هلاک شونو مودع نه ضامن کيږي ځکه چې کله مالک وديعت طلب کړ نو هغه گواکي مودع د وديعت له حفاظت څخه معزول کړ نو اوس که مودع وديعت گرځوي نو غاصب گڼل کيږي د وديعت د هلاکت په صورت کې مودع ضامن نه گرځي.

(۱۳) قوله ان يسافر بيا عند عدم النبي والحواف (۱۴) ولوا ردعاشا لئلا يذفع الفودع الى أحد من خطئه حتى يحضر الآخر (۱۵) وان أودع رجل عند رجلين مائة من الفضة ففسدوا حفظ كل نصه ولو دفع الى الآخر ضمن (۱۶) بجلاف ما لا ينقسم (۱۷) ولو قال له لا تدفع الى عبالك او حفظ لي هذا الف فعداها الى من لا بد له منه (۱۸) او حفظها في بيت آخر من الدار لم يضمن (۱۹) وان كان له منه يذو او حفظها في دار آخر ضمن.

توجه: او مودع ته جائز دی چې امانت په سفر کې ورسره یوسي په وخت کې د عدم ضمانت او عدم خوف او که د وکسانو امانت کښېښود یوشی نو مودع دي نه ورکوي دیوه حصه تر هغه چې حاضر شي بل او که وديعت کښېښود یوه سري دوو کسانو ته داسي شی چې تقسيمی نودواړه دي هغه تقسيم کړي او محفوظ دي کړي هريو خپله حصه او که يې ورکړ هغه بل ته نوضامن گرځي خلاف دهغه شي چې نه تقسيمیږي او که يې مودع ته وويل چې خپل کور و لاو ته به يې نه ورکوي ييا يې ورته وويل چې په دې کوټه کې به يې ساتي دوه هغه چاته ورکړ چې له هغه څخه يې چاره نه وه يا محفوظ کړ د کور په يوه بله کوټه کې نونه صامن کيږي. او که دده له هغه څخه چاره وه ييا يې په بل مکان کې وساته نو ضامن گرځي.

تشریح: (۱۳) د مودع لپاره د جائز دی چې مال وديعت په سفر يوسي په دې شرط چې مالک منع نه وي کړي يا د مال وديعت د ضائع کيدو وخطر نه وي که څه هم هغه ورنه شی وي په وړلو کې سوار لي ته ضرورت لري

اوپه وړلو کې پر هغه باندي خرچه راځي ځکه د مالک له طرفه د حفظ وديعت امر مطلق دی نو لکه څرنگ چې په يوه زمانه پوري مقيد نه دی همدارنگه په مکان پوري هم مقيد نه دی همدامام ابو حنيفه رحمه الله قول دی دصاحبينورحمهما الله په نزدکه مال وديعت وزنی ووپه وړلو کې دسواړي محتاج وواوېر وړل باندي يې خرچه راتله نويان ده جائز ځکه په دي صورت کې پروديعت باندي خرچه راځي او ظاهره خبره ده چې مالک په هغه باندي نه راضي کيږي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمه الله قول راجح دی لعلی الذر المختار: ولوا دعا غائباً لم يسمع له فبطلت دعواه في مال غيره (الذر المختار: ۵۵۶/۴) او که مودع ورکړ نو بيا مودع ضامن گرځي که نه؟ په دي کې دائمه و اختلاف دی. دامام صاحب رحمه الله په نزد ضامن گرځي او دصاحبينورحمهما الله په نزد نه ضامن کيږي. دامام صاحب رحمه الله قول راجح دی لعلی الذر المختار: ولو دفع مال يمس في الدرر مع وفي البحر الاستحسان لان كان هو المختار قال العلامة ابن عابدين رحمه الله: (قوله هو المختار) قال المقدسي خلاف لما عليه الايمان بل غالب المنون عليه متفقون وقال الشيخ قاسم اختار النسفي قول الامام المحبوبي وصدر الشريعة ابو السعود عن الحموي. (الذر المختار مع الشافية: ۵۵۶)

(۱۴) که دوو کسانو له مودع سره يوشی وديعت کښيښود بيا له هغو دوو کسانو څخه يور اغی دخپلې حصې دواپس کولو مطالبه يې وکړه نو دامام ابو حنيفه رحمه الله په نزد مودع لره دهغه حصه ورکول جائز نه دی ترڅو چې هغه بل نه وي حاضر شوی ځکه دی تقسيم شده حصه طلبوي حال دا چې دهغه حق مشاع دی. او دصاحبينورحمهما الله په نزد مودع لره دهغه حصه ورکول جائز دی ځکه دی دخپل نصف حصه طلبگار دی چې ده و مودع ته سپارلې وه. دامام ابو حنيفه رحمه الله قول راجح دی.

(۱۵) که يوه سړي دوو کسانو ته يو قابل تقسيم شی وديعت کښيښود نو له دوئ څخه يوه ته د جائزه نه ده چې هغه ټول شی دبل په حفاظت کې ورکړي بلکې دوئ دواړه دي هغه تقسيم کړي هريو دي دخپل نصف حفاظت وکړي ځکه مالک په دي نه دی راضي چې له دواړو څخه يوه دپوره وديعت حفاظت وکړي. او که يوه خپله حصه بل ته ورکړه او هغه هلاکه شوه نو ضامن کيږي ځکه هغه چې بل ته ورکړه خپله يې دهغه حفاظت پرېښود.

(۱۶) البته که داسی قابل تقسيم نه وو نو بيا له دوئ دواړو څخه يوه دبل په اجازه دهغه حفاظت کولای شي. ځکه مالک پوهيږي چې همه وخت دوديعت د حفاظت لپاره ددوئ دواړو جمع کيدل ناممکن دی نو يې په دي راضي دی چې له دواړو څخه يوه دکل وديعت حفاظت وکړي.

(۱۷) که مالک مودع ته وويل چې مال وديعت خپل کور و الاو ته مه سپاره. مگر مودع وديعت دخپل کور و الاو څخه داسي چاته ورکړ چې دهغه دحواله کولو څخه يې هيڅ چاره نه درلوده مثلاً خپلې بي بي ته سـ ورحواله کړ نو اوس که وديعت هلاک شونو مودع نه ضامن کيږي ځکه مودع لره ددي شرط په رعايت کولو سره دوديعت حفاظت ممکن نه دی ولی چې کله هم دی کوره ووځي نو په کور کې چې څه وي هغه ټول يې يې ته حواله دي نو دا شرط دنه مفيد کيدوپه وجه لغوه دی ځکه د مالک ددي شرط رعايت نه کول کيږي.

(۱۸) که مالک مودع ته وویل چې ودیعت به ستاسي دکوربه فلانی کوله کې ساتې، مگرمودع ددي کوربه بله خونه کې وساته، اوودیعت هلاک شونومودع نه ضامن کیږي ځکه دمالک داشرط غیرمفیددی ولی دیوه کوردوې خونې په حفاظت څه فرق نه لري.

(۱۹) که مالک ودیعت له داسي چاسره کښېنودچې چاته له ورکولوبغیريې چاره کیدله مثلاودیعت یوه گوتمی. وه چې مودع یې خپله حفاظت کولای شوی مگرده خپلې بي بي ته دحفاظت لپاره ورکړه نود هلاکت په صورت کې مودع ضامن کیږي ځکه خلک دامانت په باره کې مختلف وي اودحفاظت کولو لپاره دخلکوفکرونه مختلف وي نوداسي چاته مودع ضامن کیږي چې مالک اجازه نه وي ورکړي یا مالک دیوه سرای خونه ورته ښودلې وه اومودع دبل کوربه خونه کې وساته نود هلاکت په صورت کې مودع ضامن کیږي ځکه دوه کورونه په حفاظت کې متفاوت کیدای شي نود مالک داشرط مفیدنه دی.

(۲۰) زموږغ الغاصب ضامن (۲۱) لاموږغ المودع (۲۲) نفعه الف اذعی زجلان کل آله له اذغه اياه فکل لهما فالالف لهما ز علیه الف آخر زینهما.

توجه: اودغاصب امین ضامن دی، نه دامین امین، له مودع سره زروړوي. دي دوو کسانودعوی وکړه هریوه وویل چې دازمادي مانت ایښي دي له ده سره اومودع ددواړولپاره انکاروکړنو دازردهغوی دواړولپاره کیږي اوپر مودع باندې زرنوري لازمیږي هغه ددوی دواړوترمنځ تقسیميږي.

تشریح: (۲۰) یوچاشی غصب کړل چاته یې په طریقه دودیعت کښېنودیا هغه شی له مودع څخه هلاک شونومودع ضامن گرځي ځکه هغه دمالک (مغضوب منه) داجازت بغیرودیعت قبض کړی وویاچې کله مالک له مودع څخه ضامن اخلي نومودع به له غاصب څخه تاوان اخلي.

(۲۱) قوله لاموږغ المودع ای لا یضمن مودع المودع، یعنې که یوچاشی له بل چاسره ودیعت کښېنوداوهغه داشی له بل چاسره ودیعت کښېنودحال داچې مالک دهغه اجازه نه ده ورکړې بیاودیعت له هغه بل دوهم امین سره هلاک شونودامام صاحب رحمته الله علیه په نزدمالک له مودع المودع یعنې دوهم امین څخه تاوان نه شی اخیستلای بلکې له اول څخه به یې اخلي اودصاحبینورحمهما الله په نزدمالک لره اختیاردی که له اول څخه تاوان اخلي اوکه له دوهم څخه، ځکه دوهم دیوه امین شخص له لاسه ودیعت قبض کړی دی نولکه څرنګه چې مودع الغاصب ضامن گرځي همدارنګه مودع المودع هم ضامن گرځي، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې مودع المودع دضامن له لاسه نه دی قبض کړی بلکې دامین له لاسه یې قبض کړی دی ولی مودع اول خالص دودیعت په حواله کولوسره ودوهم ته ضامن نه گرځي ترڅوچې هغه ورڅخه جدانه شي نوچې کله دمودع المودع له جانبه کوم موجب ضمان فعل نه دی صادرشوی ځکه هغه ضامن نه گرځي.

(۲۲) که له چاسره یوزردرهمه وویا په هغه باندې دوو کسانودعوی وکړه هریوه وویل چې دازردرهمه زمادي ماله ده سره امانت ایښي وونوله مدعی علیه څخه ددي دواړومدعیانولپاره قسم اخیستل کیږي ځکه ددواړودعوی صادق کیدای شي بیاکه هغه قسم واخیست نودمدعیانولپاره هیڅ شی نه کیږي

څکه دمدعی علیه قسم اخیستل ددی دلیل دی چې په دی زړو درهمو کې ددوی هېڅ حصه نشته، او که هغه له قسم اخیستلو څخه انکار وکړي نو زړو درهمونه ددو او دمدعیانو لپاره کیږي او پرمدعی علیه باندې یو زړو درهم لازمیږي چې دمدعیانو ترمنځ په نصف نصف تقسیم شي څکه دمدعی علیه له قسم اخیستلو څخه انکار کول ددو او دمدعیانو په دعوی اقراردی نو دهر یوه لپاره یو یو زړو درهم کیږي او که هغه په دوی کې له یوه څخه قسم واخیست او دبل پر دعوی یې له قسم اخیستلو څخه انکار وکړي نو زړو درهمونه ددو هم لپاره کیږي څکه له قسم څخه انکار کول دهغه ددعوی اقراردی.

کتاب العاریة

دا کتاب دعاریة په بیان کې دی

عاریت له عاریة په معنی دعطیه څخه مشتق دی او یاد عار طرف ته منسوب دی څکه عاریة شی غوښتل دعیب و عار باعث دی او په شریعت کې عبارت دی له تملیک دمنافع بلاعوض.

شی په عاریة اخیستونکي ته مُستَعیر اوشی ورکوونکي ته مُعیر او هغه شی ته مُعار او مُستعار او عاریت ویل کیږي، عاریة یوشی اخیستل او ورکول جائز دی (یعنې دملک منفعت لپاره مفید دی) څکه عاریت یو ډول احسان او دخیار کار ی چې شریعت تل دهمدا سې کارو نو تر غیب وړکوي.

د کتاب العاریة له کتاب الودیعة سره مناسبت دادی چې دواړه امانت دي بیا و دیعت خالص امانت دی دیوشی تملیک نه دی او په عاریت کې د امانت تر څنګ تملیک المنفعة بلاعوض هم شته نو دادنی څخه دا علی په طرف دترقی په قصد مصنف رحمته الله علیه مخکې و دیعت ذکر کړی دی اوس عاریت ذکر کوي.

د عاریة لپاره رکن دمعیر له طرفه ایجاب دی د مستعیر قبلیدل د ائمه ثلاثه و په نزد شرط نه دی، او د عاریة حکم د مستعار امانت کیدل دی که د مستعیر له طرفه د تعدی کولو په وجه مستعار هلاک شي نو مستعیر بالا جماع ضامن گرځي او که بې لاتعدی هلاک شویانه ضامن کیږي.

(۱) او هي تملیک المنفعة بلا عوض (۲) ونصیح باعز نکر، و اظف نکر از ضی و منحنک فوی و خلفک علی ذاتی و اخذ نکر عدی و داری لک سنگی و داری لک غمزی سنگی (۳) و نیز جمع المبعیر منی شاء (۴) و لو هلك بالانقضاء لم یضمن (۵) و لا تجر و لا تهرن کالو دبعة فان اجز فقطض ضمن (۶) و یعز ما لا یختلف بالمشغول.

توجه: عاریة مالک گر ځیدل دی دمنافعو بلاعوض، او صحیح دی په دي الفاظو سره ماتا ته په عاریت درکړی دی ماتا ته دخوراک لپاره څمکه درکړې ده ما خپله کپړه تاته درکړې ده ماتا پر خپل سوارې سپور کړی یې ماستا د خدمت لپاره خپل مریی درکړی دی زما سارای ستا د اوسیدلو لپاره دی زما سارای ستا لپاره د تمام عمر لپاره دی او معیر رجوع کولای شي چې کله وغواړي او که هلاک شوله تجاوز بغیر نو مستعیر ضامن نه گرځي او په کرایه یې نه شي ورکولای اوهرن یې نه شي کښیښودلای دودیعته په شان بیا که یې په کرایه درکړي او هغه هلاک شونو ضامن کیږي او عاریة و ورکولای شي هغه شی چې نه مختلف کیږي د مستعمل په بدلیدو سره.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د عاریه شرعی تعریف داسې کړی دی چې دخپل شي دمنافعوبل څوک مالک وگرځوي دي ته عاریه وایي. دمنفعت په قیدسره احتراز راغی له هېه څخه ځکه په هېه کې د عین تملیک وي نه دمنفعت اویه بلا عوض قیدسره احتراز راغی له اجاره څخه ځکه په اجاره کې هم تملیک دمنفعت دی مگر بلا عوض نه بلکې په عوض سره.

(۲) عاریت په لاندې الفاظو سره صحیح کیږي: **نمبر ۱-** اعرنک (ماتاته په عاریه درکړی دی) ځکه دغه لفظ په عاریه کې صریح دی. **نمبر ۲-** اطفنک ارضی (ماتاته دخوراک لپاره ځمکه درکړې ده) په دې لفظ سره عاریه ځکه صحیح ده چې ځمکه خودخوراک لپاره نه ورکوله کیږي نومجواز له دې څخه دخمکې حاصلات مراد دي.

نمبر ۳- سحنک نوبی (ماتاته غطیه زما کپه درکړې ده) زحنکک علی ذابنی (ماته پرخپل سوارلي باندې سپور کړی یې) په دې دوو الفاظو سره عاریه هغه وخت صحیح کیږي چې کله له هغو څخه هېه اراده نه کړای شي ولی دادوه الفاظ دتملیک عین او منفعت دواړو احتمال لري چې منفعت یې ادنی دی نویه وخت دعدم نیت کې هغه پر منفعت (عاریت) باندې حمل کیږي.

نمبر ۴- اخدمنک عبدي (ماتاته خپل مربی ستاد خدمت لپاره درکړي) ځکه داله مربی څخه دخدمت اخيستلو اجازه ده.

نمبر ۵- ذاری لک سکنی (زما سړای ستاد اوسیدو لپاره دی) ولی ددې معنی داده چې ددې سړای سکونت ستا لپاره دی.

نمبر ۶- ذاری لک غمری سکنی (زما سړای تمام عمر ستاد اوسیدو لپاره دی) په دې قول کې لک که څه هم دتملیک عین لپاره دی خو چې کله دهغه تمیز لفظ دسکنی راوړل شو چې په عاریه کې محکم دی نو دهغه په وجه لفظ دلک هم پرتملیک دمنفعت باندې حمل کوي، لفظ دغمری مفعول مطلق دی تقدیر د عبارت داسې دی: اعرنکها لک غمری سکنی، او سکنی له نسبتېه ومخاطب ته تمیز دی.

(۳) معیر چې کله وغواړي له عاریت څخه رجوع کولای شي خپل شی له مستعیر څخه واپس خيستلای شي ځکه عاریت تملیک دمنافع دی او منافع حالاً بعد حال پیدا کیږي نو کومې منافع چې تراوسه نه دي په وجود کې نه دي راغلې هغه دمستعیر په قبضه کې نه دي واقع شوي نو دمستعیر (یعنې معیر) رجوع کول امتناع عن التملیک ده چې دی یې حق لري.

(۴) څرنګه چې مستعار شوی شی دمستعیر په لاس کې امانت دی نو که دمستعیر دتعدي بغیر هلاک شي مستعیر نه ضامن کیږي البته که دمستعیر دتعدي په نتیجه کې هلاک شي نو بیا مستعیر ضامن کیږي لکه امین چې په تعدي کولو سره ضامن ګرځي.

(۵) مستعیر لره دانه ده جائزه چې مستعار شوی شی کوم بل چاته په کرایه ورکړي ځکه اعاره تر اجاره کمتره ده ولی اجاره عقد معاوضه ده او اعاره عقد معاوضه نه ده اوشی خپل مافوق لره نه متضمن کیږي نو په اعاره کې مستعیر ته داجاره اختیار نه وي او مستعار شوی شی دودیت په شان درهن په ډول هم چاته

ایښودلی نه شي ځکه له مړهون څخه د ضرورت په وخت قرضه ادا کیدای شي او مستعیر لره نه ده جائزه چې له بل څخه په مستعار شوی شي دهغه د اجازت بغیر خپل قرض ادا کړي، مستعیر لره نه ده جائزه چې مستعار شوی شي په کرایه ورکړي خو که بیا هم مستعار شي چاته په کرایه ورکړي او هغه هلاک شي نو مستعیر ضامن ګرځي ځکه دمعیر د اجازت بغیر مستعار شي غیر ته په اجازه ورکولو کې مستعیر تعدی کوونکی ګڼل کیدی.

(۶) البته مستعیر لره د اجازته ده چې مستعار شي بل چاته په عاریه ورکړي په دې شرط چې مستعار داسي شی وی چې د استعمال په اختلاف سره نه متغیر کیدی ولی عقد عاریت تملیک د منافع دی نومستعیر اول چې دکوم شي مالک شوی دی هغه په قدر د ملک بل هم مالک ګرځولای شي البته که معیر مستعیر لره صراحتاً منع کړی وو چې مستعار شي به بل چاته عاریه نه ورکوي او مستعیر د حکم په مخالفت سره مستعار شي غیر ته په عاریه ورکړي او هغه شي هلاک شونو اول مستعیر دمعیر د حکم د مخالفت په وجه ضامن ګرځي.

الافاز: ای مستعیر ملک المنع بعد الطلب؟

قلت: اذا طلب السفينة في لجة الحرا والسيف ليقبل به ظلماء والظنير بعد ما صار المصلى لا يأخذ الا لذهبها. (الاشباه والنظائر)

(ع) فلو قبضه باو قب او منقعة او بهما لا يجاوز غصا شاة وان أطلق له أن ينفع أي نوع في أي وقت شاء (۸) وغاية الفنين والمكيلي والنوزون والمغفور وقض (۹) وان أعاز اضا الملاء أو للغرس صخ (۱۰) ولأنه أن يرجع ويكلف فلفهها (۱۱) ولا يضمن ما نقض ان لم يؤت وان وقت زوج قبله ضمن ما نقض بالقلع (۱۲) وان أعاز هاليز غها لا ترو خذتي نحض وقت اولا.

توجه: او که مالک مقید کړی ووپه خاص وخت یا خاص نفع سره یاه دواړو سره نو تجاوز دی نه کوي تر هغه چې متعین کړی یې دی او که یې مطلق پري ایښی و نو د هغه لپاره جائزه دی چې نفع واخلي هر قسم کوم وخت چې غواړي او عاریت ورکول دشمنینو او مکيلي او موزونی شيانو او عددي شيانو قرض دی او که یې ځمکه په عاریت ورکړه د تعمیر لپاره یا د درختو لگولو لپاره نو صحیح ده او معیر لره جائزه ده چې واپس یې واخلي او دی مکلف کړي د دواړو په له منځه وړلو باندې او نه ضامن کیدي دهغه چې نقصان راغلی دی که یې وخت معین کړی نه وو او که یې وخت معین کړی و تر هغه مخکي یې واپس واخیست نو ضامن ګرځي دهغه نقصان چې د آبادي درنګید و یا په کینلود درختو سره راغلی وي او که یې ځمکه عاریه ورکړې وه د دې لپاره چې ویې کړي نو واپس به یې نه اخلي تر څو هغه کښت ونه رېبل شي که یې وخت معین کړی و او که یې نه وو معین کړی

تشریح: (۷) که معیر په دې وخت کې چې مستعیر ته مستعار ورکوي د اقید و لگاوه چې دابه یواځي د جمعي په ورځ مثلاً استعمالوي یا په فلان قسم ګټه ور څخه اخلي مثلاً مستعار حیوان وو معیر د اقید و لگاوه چې له دې څخه به خالص دسوارلي فائده اخلي باریه نه پروري یا یې د دواړو (متعین وخت او متعین فائده) قید لگولی و نو مستعیر به دمعیر له دې تعین څخه تجاوز نه کوي ځکه داله ملک غیر څخه انتفاع ده نو چې د څرنګه انتفاع هغه اجازه ورکوي یواځي هغه جائزه ده تر هغه تجاوز جائزه نه دی. او که معیر هیڅ قسم

قيد نه وولگولی نومستعير چې څرنگه غواړي او ترڅه وخته چې غواړي فائده حاصلولای شي ځکه دمعيړنه طرفه دمطلق فائده حاصلولو اجازه ده نو په اطلاق سره دعمل کولو چې څرنگه غواړي ترڅه وخته غواړي فائده حاصلولای شي .

(۸) ثمنين (يعني دراهم اودنانير) کيلي شيان (لکه غنم، اوربشي) وزني شيان (لکه شات وغيره) عددی متقارب شيان (لکه جوز، هگي، وغيره) په عاريت ورکول قرض گڼل کيږي ولی عاريت په تمليک دمنافعودی اوله دغوشيانو څخه انتفاع ممکن نه ده مگر دا که دغه اعيان تلف کړي نو داباضروره دتمليک عين مقتضي دی او تمليک عين پايه هبه يا قرض سره ممکن دی بيا په دي دواړو (هبه او قرض) کې ادنی قرض دی نو قرض ثابتيږي .

(۹) که يو چا ځمکه په عاريت واخيسته ددي لپاره چې په هغی کې آبادي وکړي يا درختې پکې ولگوي نو دا جائزه ده ځکه دسکنی په شان يو منفعت دی او دا منفعت دا چارې په ذريعه حاصلیدای شي نو دا عاري په ذريعه حاصلول يې هم صحيح کيږي .

(۱۰) په مذکور صورت کې معيړلره دا جائزه ده چې له عاريت څخه رجوع وکړي خپله ځمکه واپس واخلي ځکه دا خبره مخکي تيره شوې ده چې دا عقد غير لازم دی نو ددي عقد ماتول جائز دی . او معيړ چې کله خپله ځمکه اخلي نومستعير به دي مجبور کړای کيږي چې آبادي ړنگه کړي او درختې وکاږي ځکه دي شيانو د معيړ ځمکه مشغوله کړې ده نو پر فارغه کيدو يې مستعير مجبور کړای کيږي .

(۱۱) بيا ددرختوپه کښلو سره دمستعير نقصان ضرور راځي نو که دمستعار ورکولو په وخت کې يوه موده نه وه مقرر شوې نو بيا معيړنه ضامن کيږي ځکه مستعير خپله دوکه شوی دی معيړ هيڅ دوکه نه ده ورکړې ولی مستعير پوهيږي چې معيړ واپس کولو حق لري بيا هم درختې پکې لگوي نو دی خپل ځان ته دوکه ورکوي او که دمستعار ورکولو په وخت يوه معينه موده مقرر شوې وه او معيړ دهغې مودې تېرېده کيدو مخکي ځمکه واخلي نو چې په کښلو سره دمستعير کوم نقصان راځي معيړ دهغه ضامن دی ځکه معيړ مستعير ته دوکه ورکړي ده ولی دوخت په مقرر کيدو سره مستعير پوهيږي چې تروخت مخکي رجوع نه کوي دا چې ده تروخت مخکي رجوع وکړه نو دوکه ورکونکی معيړ شو په دي وجه معيړ ضامن گرځي .

(۱۲) که مستعير به دي غرض ځمکه اخيستې وه چې دابه وکړي نو مالک دخپلې ځمکې اخيستلو اختيار نه لري ترڅو چې کښت رېبل شوی نه وي که يې وخت مقرر کړی وي او که يې نه وي مقرر کړی ولی کښت ددرختوپه شان نه دی ځکه دکښت لپاره وخت معلوم راځي او درختولره هيڅ وخت معلوم نشته او دکښت رسيدو تر وخته دي مستعير ته ځمکه داجرت مثل په عوض پرېږدي چې په دي کې دجانبي نور عايت دی .

(۱۳) او غونډه نر د علي المستعير و النودع و النودج و الغاصب و الغزتهن (۱۳) و ان رذا المستعير الذاتية الى احصل مالکها (۱۵) او العبدالي دار المالک برئ (۱۲) بخلاف المغضوب والوديع (۱۷) و ان رذا المستعير الذاتية مع عبده و اجيره مشاهرة ازمع عند رب الدابة و اجيره برئ (۱۸) بخلاف الاجنبی (۱۹) و يكتسب المغار انک اطعمتني از صک.

توجه: او د واپس کيدو مصرف پر مستعير او مودع او مودج او غاصب او مرتهن باندې ده او که واپس کې مستعير حيوان د مالک د حيوانانو ځای دريدو ته يا يې مریې د مالک سرای ته ورووست نودی بری کيږي خلاف له مغضوب او وديعت نه او که واپس کې مستعير حيوان له خپل مریې يا خپل ماهانه مزدو يا د حيوان د مالک له مریې يا دهغه له مزدو ورسره نو بری کيږي خلاف له اجنبی (بيگانه) څخه او ودي ليکې معارجې تاماته عاریه خپله ځمکه را کړې ده.

تشریح: (۱۳) د مستعار پرواپس کيدو چې څومره مصرف راځي هغه به د مستعير پر ذمه وي ولی د مستعار واپس کيدل د مستعير پر ذمه واجب دی نو پرواپس کيدو چې کومه خرچه راځي هغه به هم د مستعير پر ذمه وي او د وديعت پرواپس کيدو چې کوم مصرف راځي هغه د مودع (و ديعت ساتونکي) پر ذمه و اجبه ده ځکه د وديعت د حفاظت فائده مودع ته رسيږي او د وديعت د واپس کيدو فائده هم مودع ته رسيږي نو د واپس کيدو خرچه يې هم د مودع پر ذمه راځي او په اجاره دورې شي پرواپس کيدو چې کوم مصرف راځي هغه په ذمه د مودج (يوشی په اجاره ورکوونکي) واجب دی ځکه د مستاجر پر ذمه دهغه شي د واپس کيدو چې په اجاره يې وړی دی مصرف واجب نه دی بلکې خالص تخليه او مودج ته قدرت ورکول واجب دی نو مصرف د واپس کيدو يې د مستاجر پر ذمه نه راځي بلکې د مودج پر ذمه کيږي او د مغضوبه شي پرواپس کيدو چې کوم مصرف راځي هغه د غاصب پر ذمه واجب دی ځکه د مغضوب شي واپس کيدل پر غاصب واجب دی نو د واپس کيدو مصرف هم له مالک څخه د ضرر دفع کيدو لپاره پر غاصب باندې و اجيږي او درهن ښودل شوي شي د واپس کيدو مصرف د مرتهن پر ذمه واجب دی ولی د مرتهن قبض وصولي قبض دی نودی قابض لنفسه دی نو د واپس کيدو مصرف دهغه پر ذمه راځي دراهن پر ذمه نه کيږي.

(۱۴) که مستعير يو حيوان په عاریت اخيستی و ويا يې هغه د مالک د څارو يو دريدو ځای ته ورساوه وروسته هغه هلاک شو نو د قياس تقاضا څو داده چې مستعير ضامن شي ځکه هغه مستعار مالک ته نه دی رسولی ليکن استحسانه ضامن کيږي وجه داستحسان داده چې دا عام عادت دی چې د عاریت حيوانان د مالک د څارو يو تر ځايه رسوي نو په مذکور صورت کې مستعير مستعار په متعارفه طريقه مالک ته رسولی دی ځکه هغه نه ضامن کيږي.

(۱۵) قوله او العبدالي دار المالک برئ ای ان رذا المستعير العبدالي دار المالک برئ المستعير من الضمان يعني که مستعير مریې عاریه را وستلی و ويا يې د مالک تر کوره پوري ورساوه خاص مالک ته يې ور نکړ نو بيا که مریې له دغه وروسته هلاک شو نو دلته هم د قياس تقاضا داده چې مستعير ضامن وي خوا استحسان دادی چې

مستعیر ضامن نه شي ځکه مستعیر مستعار په متعارفه طريقه سره تر مالک په پوري ورساوه ځکه نه ضامن کيږي.

(۱۶) خلاف له غصب شوي شي نه چې دهغه مالک ته سپارل ضروري دی غیر له سپارلو غاصب نه بري کيږي ولی غاصب مغضوب قبض کړی دی زیاتي يې کړي ده دازياتي يې هلته زائليږي چې حقیقه مغضوب شی مالک ته تسليم کړي همدارنگه که مودع ودیعت د مالک تر کوره ورساوه خپله مالک ته يې ورنکړي یا که ودیعت هلاک شو نومودع نه بري کيږي بلکې ضامن گرځي ځکه مالک په دي نه دی راضي چې ودیعت دده تر کوره پوري ورسېږي یا دده په کورنۍ کې بل چاته و سپارل شي که نه بیا يې ولی ودیعت مودع ته ورکاوه.

(۱۷) که يو چا د بل چا يو حيوان مستعار راووست بیا يې هغه خپل مریې یا خپل مزدور ته ورکړي یا که هلاک شو نومستعیر بري کيږي ضامن نه گرځي ولی حيوان له مستعیر سره امانت دی نوده لره اختیاشته چې په داسې چا دهغه حفاظت وکړي چې دده له عیال څخه وي لکه په ودیعت کې نو چې کله مستعیر د خپل مریې یا مزدور په ذریعه د مستعار حفاظت کولای شي نودوئ به ذریعه يې واپس کولای هم شي همدارنگه که يې مستعیر د مالک د مریې یا مزدور په لاس واپس کړي هم دی بري کيږي ځکه مالک په دي راضی دی ولی که يې خپله مستعیر واپس کړي نو هم يې مالک خپل مریې ته په لاس ورکوي اوله مزدور څخه هغه مزدور مراد دی چې له ده سره په کلنۍ یا میاشتنۍ مزدوري سره مزدوروي.

(۱۸) قوله بخلاف الاجنبی ای ان رد المستعیر القایة مع اجنبی فهلکت لا یبراعن الضمان یعنې که چیرته مستعیر مستعار کړی حیوان دا جنبي په ذریعه واپس کړي نو د هلاکت په صورت کې مستعیر نه بري کيږي بلکې ضامن گرځي ولی دا جنبي په لاس ورکولو سره مستعیر متعدي شمارل کيږي نو ځکه ضامن گرځي.

(۱۹) که چا خالي ځمکه بل چاته د کښت کرلو لپاره عاریه ورکړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزده مستعیر په عاریت نامه کې داسي ولیکي: اِنَّكَ اَطْعَمْتَنِي (تاماته دا ځمکه د کرلو لپاره را کړې ده) او صاحبین رحمهم الله فرمایي داسي به ولیکي: اِنَّكَ اَعَرْتَنِي (تاماته عاریه را کړې ده) ځکه اعرتني د عاریت لپاره صریح وضع شوی لفظ دی او په لفظ موضوع سره خط لیکل بهتر دی لکه د مکان په عاریت کې چې په اتفاق داسي لیکي اِنَّكَ اعَرْتَنِي، داسي نه لیکل کيږي چې اِنَّكَ اَسْكَنْتَنِي، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې لفظ اطعام پر مقصود باندې زیات دلالت کوي ولی دالفظ په کښت پوري مختص دی اولفظ د عاریت له کښت نه علاوه آبادي وغیره ته هم شامل دی نو کوم لفظ چې په زراعت پوري مختص دی هغه لیکل بهتر دی.

کتاب الهبة

دا کتاب د هبه په بیان کې دی

د کتاب الهبة له کتاب العاریة سره مناسبت دادی چې په هبه او عاریت دواړو کې تعلیمک بلا عوض راځي بیا يې عاریت پر هبه باندي ځکه مقدم کړی دی چې ترقی له ادنی څخه واعلی ته راشي، داممکنه ده چې د عاریت د تقدیم وجه دا وي چې عاریت په منزله دمفرد دی او هبه په منزله د مرکب دی ولی په هبه کې تبرع

بالعين ده او تبرع بالعين مرکب ده نسبت و تبرع بالمنفعة ته ولی د تبرع بالعين په صورت کې کله متبرع علیه بنفسه له عين څخه فائده حاصلوي او کله دهغه له منافعو څخه او د تبرع بالمنفعة په صورت کې يواځې له منافعو څخه فائده حاصلېږي او مفرد تر مرکب مقدم وي.

هېه په لغت کې دي ته وايي چې بل چاته يوشی ورکړای شي چې دهغه لپاره نافع وي که مال وي که غیر مال لکه: وَهَبْتُ لَكَ مَالًا وَهَبَ اللَّهُ فَلَانًا وَكَدًا صَالِحًا، او په شريعت کې تملیک بلا عوض ته هېه وايي هېه کوونکي ته واهب او کوم شی چې هېه شوی دی هغه ته موهوب او چاته چې هېه کېږي هغه ته موهوب له وايي او اتها په معنی د قبول الهېه سره.

دهېه د صحت لپاره شرطونه په واهب کې دادي چې عاقل، بالغ او مالک وي او په موهوب کې دادي چې موهوب مقبوض غیر مشاع وي او ممیز غیر مشغول وي، دهېه رکن ایجاب او قبول دی، حکم دهېه موهوب له لره د غیر لازم ملک ثبوت دی.

(۱) امل تملیک العین بلا عوض (۲) و تصح یا نیجا ب (۳) کزو هبت و نخلت و اطعمتک هذا الطعام و جفنته لک و اغمرتک هذا الشئ و حملتک علی هذه الذبابة و ایا به الهیة و کسوتک هذا الثوب و داری لک هبة فتنکها (۴) لاهبة تنکني أو تنکني هبة (۵) و قبول (۶) و قبض فی المجلس بلا اذنه (۷) و بعده به (۸) فی محوز مضمون (۹) و مشاع لا یقسم (۱۰) لا یقسم لان قسمه و سلمه صح.

توجه: هېه مالک گر ځیدل دی د عین بلا عوض، او صحیح ده په ایجاب سره لکه: ماتاته هېه کې دی، عطیه مي درکړی دی او دخوراک لپاره مي د اطعام تاته درکړی دی ستا لپاره مي وگرځاوه داشی او ټول عمر مي درکړی دی تاته داشی درکړی دی او سپور مي کړي ته پردي حیوان باندې، په دي سره يې نیت دهېه کړی وي او وامي غوښته تاته داکپړه او زما سرای تاته هېه دی ته پکې اوسه، نه په دي وینا سره چې دا وسيدو لپاره هېه دی یا وسيدل يې هېه دی او په قبلولو سره او په قبض سره په مجلس کې بلا اجازه او له مجلس وروسته په اجازت سره په مقبوض او مقسوم کې او مشترک چې تقسیمیدای نه شي نه په تقسیمیدونکي کې بیا که يې تقسیم کړ او حواله يې کړ نو صحیح ده.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د هېه اصطلاحی تعريف داسي کړی دی چې يو څوک دیوشي بلا عوض مالک وگرځوي دي ته هېه ويل کېږي د تملیک العین په قید سره اعاره له تعريفه خارج شو ځکه په هېه کې تملیک منافع دی تملیک عین نه دی او د بلا عوض په قید سره احتراز راغی له تملیک بالعوض څخه ځکه تملیک بالعوض معنی بیع ده، له بلا عوض قید څخه معلومېږي چې دا دهېه بلا عوض تعريف دی د مطلق هېه تعريف نه دی.

(۲) هېه په ایجاب او قبول سره صحیح کېږي ځکه هېه هم دنورو عقودو (چې په ایجاب او قبول سره منعقدېږي) په شان يو عقد دی نو په هېه کې هم ایجاب او قبول ضروري دی، او هغه وخت تامیږي چې کله د موهوب له له طرفه په مجلس کې قبض راشي ولی په هېه کې د موهوب لپاره ملک ثابتېږي او د ملک ثبوت لپاره قبض کول ضروري دی.

(۳) په کومو الفاظو سره چې هېه منعقده کيږي هغه دادي: وَهَيْتُ (ماهېه کړې ده) نَحَلْتُ (ماعطيه ورکړې) په دې کې په لومړي لفظ سره هېه ځکه منعقده کيږي چې هغه د هېه په معنی کې صریح دی او دوهم د هېه په معنی کې مجازاً استعمال دی همدارنگه په اطعمتک هذا الطعام (ماتاته دا خوراک درکړ) سره هم هېه منعقده کيږي ولی دلفظ دا طعام چې کله داسي شي ته اضافت وشي چې عین هغه شی خوړل کيږي نو له هغه څخه تمليک د عین مراد پيږي او که دا طعام اضافت وداسي شي ته وشي چې عین هغه شی نه خوړل کيږي لکه اطعمتک هذه الارض (ماتاته دا ځمکه دخوراک لپاره درکړي ده) نو په دې صورت کې دا طعام معنی غاړت ده.

همدارنگه په جعلتُ هذا الشيء لک (ماداشی ستا لپاره گرځولی دی) سره هم هېه منعقده کيږي لقوله عليه السلام: جلس امر عسري فبلى للمعمر له ولورته من بعده (يعني) که چاېل چاته عمری ورکړه نو دا دمعمر له لپاره ده اوله هغه وروسته دهغه دورته و لپاره ده) همدارنگه دا الفاظ: حملتک على هذه الدابة، (ماته پر دغه سوارلي باندې سپور کړې يې) که د هېه په نيت سره و ونو هېه منعقده کيږي څرنگه چې دا الفاظ په هېه کولو کې صریح نه دي ځکه چې حمل سپر لوته وایي نو دا غاړت کيږي خو هېه لره هم محتمل دی نو د نيت په وخت پر هېه باندي محمول کيږي.

همدارنگه په کسوتک هذا الثوب (مادا کپړه تاته دا غوستلو لپاره درکړه) سره هم هېه منعقده کيږي ځکه کسوتک لفظ د تمليک لپاره استعمال پيږي ويل کيږي: کسی الامير فلا ثوبا (امير فلان ته جامه ورواغوسته) يعنې مالک يې وگرځاوه.

همدارنگه په داري لک هېه (زما سرای ستاد او سيد و لپاره دی) سره هم هېه منعقده کيږي ځکه په لفظ دلک کې لام د تمليک لپاره دی او تسکنها مو هو ب له ته مشوره ورکول او پر مقصود باندي تنبيه کول دی د هېه لپاره تفسير نه دی داسي شول که يو څوک چې ووايي هذا الطعام لک تا کله.

(۴) قوله لاهبه سکنی او سکنی هېه ای داری لک هېه سکنی او داری لک سکنی هېه، لفظ د هېه د حال ياتميز واقع کيدو په وجه منصوب دی ځکه په داری لک، کې اېهام دی مطلب دا چې که واهب داسي ووايي: داری لک هېه سکنی (زما سرای ستاد او سيد و لپاره دی) يا داسي ووايي: داری لک سکنی هېه نو په دې سره هېه نه کيږي ولی لفظ د سکنی د تمليک منافع لپاره محکم دی نو په دې لفظ سره غاړت راځي نه هېه که لفظ د هېه مقدم کړي او که يې مؤخر کړي، په دې باره کې قاعده داده چې که لفظ دايجاب پر تمليک عین دال و ونو هېه کيږي او که پر تمليک د منافع دال و ونو غاړت دی او که يې د دواړو احتمال درلود نو بيا نيت معتبر پيږي او که يې د سکنی لفظ پر غاړه ذکر کړ نو په طريقه اولی سره غاړت کيږي.

(۵) قوله وقبول، په جر سره معطوف دی دمصفف صلى الله عليه وسلم پر دې قول: بايجاب، تقدیر د عبارت داسي دی: وتصح ايضا بقبول من الموهوب له (يعنې هېه صحيح کيږي دموهوب له په قبلولو سره) ځکه هم دنورو عقودو (هغه چې په ايجاب او قبول سره منعقد کيږي) په شان يو عقد دی نو په هېه کې هم ايجاب او قبول ضروري دی.

(۶) اوہبہ ہفہ وخت تامیری چہ کله دموہوب لہ لہ طرفہ پہ مجلس کپ قبض راشی ولی پہ ہبہ کپ موہوب لہ لرہ ملک ثابتیری اودملک دثوبت لپارہ قبض کیدل ضروری دی پس کہ چیرتہ موہوب لہ دعتدہبہ پہ مجلس کپ مال موہوب دواہب دحکم بغیر قبض کپ نودا استحسانا جائز دی خکہ دواہب لہ طرفہ ایجاب دموہوب لہ لپارہ دلالت اذن بالقض دی .

(۷) اوکہ موہوب لہ لہ مجلس ہبہ خکہ دجلاکید ووروستہ موہوب قبض کپ نودا جائز نہ دی خکہ دموہوب لہ قبض کول دقبول پہ منزله دی اوقبول پہ مجلس عقدپوری خاص دی نوہفہ چہ پہ منزله دقبول دی ہفہ ہم . البتہ کہ واہب موہوب لہ تہ لہ مجلس وروستہ دقبض اجازہ ورکرہ نویا موہوب لرہ قبض کول جائز دی خکہ دواہب اجازہ ورکول پہ منزله دعتدجدید دی .

(۸) قولہ فی محزوم و مشاع الخ ای و تصخ الہیۃ فی محزوم و مشاع الخ یعنی ہفہ شی لہ تقسیم وروستہ ہم قابل انتفاع وی تقسیم و ہفہ تہ ضرر تہ رسوی نودداسی شی ہبہ کول جائز نہ دی مگر داکہ محزوم و (یعنی لہ ملک دواہب اوحقوق دواہب خکہ فارغ و) خکہ پردرختوباندي دلگیدلو میوہبہ لہ درختی بغیر اوپر خکہ دولای کنت ہبہ دحکم بغیر جائزہ نہ دہ ولی پہ دی صورتو کپ موہوب شی پہ دی وجہ چہ دواہب ملک ورسرہ متصل دی پہ کامل ڈول نہ مقبوض کیری ہمدارنگہ دداسی شی مقسوم کیدل ہم شرط دی ولی پہ تقسیم ورسرہ دہفہ کامل قبض ممکن دی نوپہ ناقص قبض اکتفاء نہ کولہ کیری اوبلاتقیہ قبض قاصر دی .

(۹) قولہ و مشاع لایفسم ای و تصخ الہیۃ فی مشاع لایفسم یعنی ہفہ شی چہ نہ تقسیمیری چہ پہ تقیہ سرہ بالکل قابل انتفاع نہ پاتیری (لکہ یومری یا یوحیان) یا ہفہ انتفاع چہ ترتقیم مخکی اخیستلہ کیدہ وروستہ ترتقیم نہ اخیستلہ کیری (لکہ کوچنی کوٹہ یا کوچنی حمام وغیرہ) نودہفہ مشاعا یعنی بغیر تقسیم ہبہ جائزہ دہ ولی پہ داسی شی کپ خالص قبض قاصر ممکن دی نوپہ ہفہ اکتفاء کیدای شی .

(۱۰) قولہ لایفما فسم ای و تصخ الہیۃ فیما فسم یعنی کہ یو چادیوہ قابل تقسیم مشترک شی یوہ غیر مقسومہ ہکرہ ہبہ کپ نودا ہبہ نہ دہ صحیح خکہ پہ قابل تقسیم شی کپ بلاتقسیم قبض قاصر دی چہ پرہفہ اکتفاء نہ کولہ کیری البتہ کہ واہب بلاتقسیمہ ہبہ وکرہ بیایہ تقسیم کر موہوب یی و موہوب لہ تہ و سپارہ نودا جائز دی خکہ دہبہ اتمام پہ قبض سرہ راخی اود قبض پہ وخت کپ شیوع اوشرکت نشہ نوگو اکی واہب مقسوم غیر مشترک شی ہبہ کر .

فائدہ یوروایت دادی چہ دمشاع شی ہبہ ہفہ وخت فاسدہ دہ چہ اجنبی تہ ہبہ کرای شی اوکومہ چہ شریک جائیداد تہ وی ہفہ تہ دغیر منقسم شی ہبہ ہم صحیح دہ اوبعض فقہاء دامتخارہ کری ہم دہ قال فی الدرر فی الصر فذع النعاسی و قال یحور شریک و ہر السخار (۷۸۰/۳)

مگر دقول دظاہر مذہب خلاف دی خکہ نو بغیر مجبوری پردی قول عمل کول صحیح نہ دی اوغالبان سب چہ دجائیداد پہ تقسیم کپ شورہ پریشانی راخی داد مجبوری اوسختی پہ حد کپ دحل دی نوپہ دی صورت کپ کہ پہ دغیر روایت باندي عمل وکرای شی چہ دشریک لپارہ ہبہ بغیر تقسیم صحیح شی

نوځنجا نشته اوله قبض کولو وروسته دي ته مفید ملک ویل کیږي خوبهتر صورت دادی چې داننده لپاره جانبدار تقسیم کړای شي يادي بيع کړای شي اویع زباني هم کافی ده دتحریر ضرورت نشته. (امداد الاحکام ۳۸/۴)

مطلب دادی چې شریک ته دغیر منقسم شي دهبه کولو لپاره دایوه حبله اختیاریدلای شي چې پرهغه خپله حصه خرڅه کړي اویا قیمت هغه ته هدیه کړي دوهم صورت دادی چې په انتهائی کم قیمت سره یې خرڅ کړي چې ادائیگی یې پر موهوب له باندې سخت نه وي. (جدید معاملات کی شرعی احکام: ۷۸/۲)

(۱۱) وان وهب دقیقاً لی بئ لا وان طعن وسلم وکذا الذین فی الشتم والنسب فی اللین (۱۲) و ملک بلا قبض جدید لو فی ید الموهوب له (۱۳) وهبة الاب لطفله تنتم بالعقد (۱۴) وان وهب له اجنبی فتم قبض ولیه (۱۵) وان وهب اجنبی لولی حذر هما و قبضه ان عقل (۱۶) ولو وهب لفلان دال الواحد ص لا عکسه (۱۷) واضح تصدق عشرة و هبتها لفقیرین لا لغبین.

توجه: اوکه یې هبه کړل غنم په اوږو کې نو صحیح نه دی که څه هم ژرنده یې کړي بیایې تسلیم کړي او همدارنگه تیل په لمر مخه کې او غوړي په شیدو کې، او مالک گرځي بغیر له جدید قبض که هغه د موهوب له په لاس کې وو او د پلار هبه دخپل زوی لپاره تامیري په عقد سره او که اجنبی هبه وکړه ماشوم ته نو تامیري دهغه دولي یاد هغه دمور یا اجنبی په قبض کولو سره که د ماشوم ددوئ په پروربت کې وو او د ماشوم په قبض کولو سره که هغه هوښیار وو او که هبه کړ دوو کسانو یو مکان دیو چا لپاره نو صحیح دی دهغه عکس صحیح نه دی. او صحیح ده دلسو درهمو نو صدقه او هبه کول دوو فقیرانو لره نه دوو مالدارانو لره.

تشریح: (۱۱) که چاهغه غنم چې په اوږو کې وو هبه کړل نو داهبه فاسده یعنې باطله ده که چیرته واهب دا غنم ژرنده کړل موهوب له ته یې حواله کړل نو هم داهبه جائزه نه ده ولی دهبه په وخت کې موهوب شی معدوم دی او معدوم شی محل دملک نه گرځي نو ځکه دا عقد باطل دی، همدارنگه که یو څوک داسي تیل هبه کړي چې په لمر مخي کې وي نو داهبه فاسده یعنې باطله ده که څه هم هغه داتیل له لمر مخي نه راوباسي موهوب له ته یې ورکړي. لما قلنا. همدارنگه که یو څوک داسي کوچي (مکهن) هبه کړي چې په شیدو کې وي نو هم داهبه باطله ده که څه هم مکهن له شیدو څخه را ییل کړي موهوب له ته یې وسپاري لما قلنا.

(۱۲) که موهوب شی د موهوب له په لاس کې وو نو په هبه سره موهوب له دهغه مالک گرځي که څه نوی قبض ونه کړي ځکه عین موهوب دهغه په لاس کې دی او قبض شرط دی.

(۱۳) که پلار خپل نابالغ ماشوم ته یو شی هبه کړ نو ماشوم په عقد هبه سره دهغه مالک گرځي که څه هم تجدید قبض ونه کړي ځکه د ماشوم پلار دهغه له طرفه قبض کوي او حال دا چې د موهوب شی د پلار په قبض کې موجود دی نو بس همدغه قبض دهبه د قبض قائم مقام کیږي جدید قبض ته ضرورت نشته.

(۱۴) که دیتیم لپاره یو شی چا اجنبی (بیگانه) هبه کړ او دهغه ولي موهوب شی قبض کړ (له ولي څخه مراد دهغه دپلار وصى یا دیتیم نیکه یا دهغه وصي دی) نو داجائز دی ځکه داخلک دپلار قائم مقام دي نو پریتم باندې ددوئ ولایت حاصل دی داخلک دیتیم له طرفه هبه قبض کولای شي.

(۱۵) لوله واته ای ولتم الهنة بعض الله واجبت الخ ، یعنی که یتیم دموربه پروریت کې وونودیتیم لپاره دمور قبض کول جائز دی ولی کوم امور چې دماشوم یادهغه دمال دحفاظت طرف ته راجع وي په هغو کې یې دمورولایت حاصل دی او هبه قبض کول دیتیم دحفاظت له بابه دی ولی هغه له مال بغیر ژوندنه شي کولای همدارنگه که یتیم داجنبي په پروریت اورتبیت کې وونودهغه لپاره داجنبي قبض کول جائز دی ولی اجنبي لره پرده باندي ولایت معتبره حاصل دی همدواو دهده چې یوبل اجنبي دماشوم دده له لاسه نه شي ایستلای نودغه اجنبي دهر داسي امر مالک گرځي چې دماشوم په حق کې خالص نافع وي او که ماشوم خپله موهوب شی قبض کې نودا هم جائز دی په دي شرط چې ماشوم عاقل او هوښیار وي ولی ماشوم دخالص نافع امر په باب دبالغ په شان دی .

(۱۶) که دوو کسانو سرای (یا هر هغه شی چې قابل تقسیم وي) یو چاته هبه کې نودا جائز دی ځکه هغوی مجموع مکان حواله کې او موهوب له پر مجموع مکان باندي قبضه وکړي نو دلته شیوع نشته . او که ددي عکس وي یعنی یوه سري دوو کسانو ته یو سرای هبه کې او دهر یوه حصه یې بیان نه کړي نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد داهبه جائزه نه ده ځکه دایه دوئ دواړو کې هر یوه ته نصف مشاع هبه ده نودلزم شیوع په وجه داهبه ناجائزه ده ، دصاحبینور رحمهما الله په نزد داهبه صحیح ده ځکه دادوئ دواړو ته په یوه ځل هبه ده په دي وجه ددوئ تعلیم یو دی نو شیوع نه راځي .

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لمالی الذر المختار: وهب الثمان دار الواحد صخ لعده الشیوع ونفقه لاعده للشیوع فیما یجمل القصة اما مالاً یحتمله کالیت فیصح اتفاقاً (الذر المختار علی هامش رذالمختار: ۵۷۳/۳) وقال الشیخ عبد الحکیم النجدي رحمته الله علیه: واختاروا قول الامام ابی حنیفة رحمته الله علیه وعليه مشی اصحاب الشروح والفتاوی ولم یقل عن واحد منهم الميل الی قولیما. (هامش الهدایة: ۲۸۵/۳)

(۱۷) که لس درهمونه دوو فقیرانو ته صدقه یا هبه کړي نو داصحیح دی او که یې دوو مالدارانو (غنیانو) ته هبه یا صدقه کړي نویانه دی صحیح ، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه مسلک دی . دصاحبینو رحمهما الله په نزد غنیانو لره هم صحیح دی ، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې هبه او صدقه یوله بل څخه مجاز دی یعنی چې کله فقیر ته هبه ورکړي هغه مجازاً صدقه ده (ځکه دهبه او صدقه ترمنځ معنوي اتصال دی) . هغه داچې په دواړو کې تعلیمک بلاعوض دی) او په صدقه کې په تقسیم سره قبض شرط نه دی نودویا د یو فقیرانو ته د مشترک شي هبه جائزه شوه ځکه داهبه په معنی د صدقه ده . او که دوو غنیانو ته مشترکه صدقه ورکړای شوه نو دا جائزه نه ده ځکه غني لره صدقه مجازاً هبه ده ، بیا د صدقه او هبه ترمنځ فرق دادی چې په صدقه سره الهي رضا مقصود وي اودا دوو فقیرانو ته په ورکولو کې هم یوه ده نو شیوع نه ثابتیږي او غنیانو ته په هبه کولو کې خپله دهغوی خوشحالو مقصود وي او غنیان دوه دي ځکه شیوع ثابتیږي .

فائدة: دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجح دی لمالی الذر المختار: والاصدق بمنعته دراهم او هوها للفقیرین صخ لان الهنة للفقیر صدقة والصدقة یزاد بها وجه الله تعالی وهو واحد فلا شیوع ، لالعیین لان الصدقة علی الفی هبة فالاصح للشیوع ای لامتلك حتی لو قسمها اسلمها صخ (الذر المختار علی هامش رذالمختار: ۵۷۳/۳)

باب الزجوع الى الهبة

داباب دهبه واپس اخيستلو په بيان كې دى

دهبه حكم دادى چې موهوب له لره په موهوب شي كې غير لازم ملك ثابتيري نو چې كله دموهوب له ملك غير لازم دى نو واهب لره رجوع كول او موهوب شى له موهوب له څخه واپس اخيستل جائز كيږي (كه دى هم د يانه مكروه دى) مگر څه داسي امور هم شته چې دهغو په وجه سره واهب لره رجوع فى الموهوب نه جائز كيږي دهغو امور ودييانول ضروري دى په همدې وجه مصنف رحمه الله په دې باب كې ددغو مانو بيان كړى دى .

(۱) صح الزجوع فيها (۲) ومنع الزجوع دفع خزقه فالذال الزايدة المنفصلة كالغرس والبناء والسفن (۳) والميم موت اخذ المتعاقدين (۴) والعين العوض فان قال خذ عوض هيبك او بدلها او بمقابلتها فليقتضه الواجب سقط الزجوع (۵) وضع عن اجنبي (۶) وان استحق نصف الهبة جمع نصف العوض (۷) وبعكسه لاحنى يرذمانقى ولو عوض التصف جمع بماله يفرض (۸) والقاء خزج الهبة من ملك الموهوب له (۹) ويبع نصفه باع فى النصف كعدم بيع شئ (۱۰) والزاء الزجعية (۱۱) فلو وهب ثم بك خيار جمع وبالعكس لا (۱۲) والقاف القرابة فلو وهب لى رخم محرمه لا يرجع فيها (۱۳) والفاء الهلاك فلو ادعا ضدق .

توجه: صحيح ده رجوع كول په هبه كې، او منع كوي دارجوع (دمع خزقه) له دال څخه زيات متصله مراد دى لكه درختي لگول او آبادي كول او د حيوان چاغيدل. اوله ميم څخه د احدث متعاقدينو مرگ مراد دى اوله عين څخه عوض مراد دى كه يې وويل چې دا واخله ستاد هبه عوض يا ستاد هبي بدله يا دهغې په مقابل كې نو واهب قبض كړي يايې حق درجوع ساقطيري او صحيح دى عوض اخيستل له اجنبي څخه او كه دبل چا مستحقه شوه نيمه هبه نور جوع دي وكړي د نصف عوض په باره كې او ددي په عكس كې نه تر څو چې هغه باقى رڼه شي او كه يې عوض وركړ د نصف نو واپس دي واخلې هغه چې عوض يې نه دى وركړى اوله خ، څخه د هبه خارج كيدل مراد دى دموهوب له له ملك څخه او په نصف خرڅولو سره دي واپس واخلې باقى نصف لكه د شي نه خرڅيدويه صورت كې اوله زاء، څخه زوجيت مراد دى كه يې هبه وكړه يايې له هغې سره نكاح وكړه نور جوع كولاي شي نه دهغه په عكس كې اوله قاف څخه قربايت مراد دى كه يې هبه وكړه خپل ذى رحم محرم ته نور جوع نه شي كولاي په هغه كې اوله ها، څخه هلاكت

مراد دى كه يې دعوى هلاكت وكړه نو تصديق يې كيږي .

تشرېح: (۱) كه واهب يوه اجنبي (بيگانه) ته يوشى هبه كړ او موهوب له موهوب شى قبض هم كړ نو اوس واهب لره په هبه كې رجوع كول او موهوب شى واپس اخيستل جائز دى په دې شرط چې له راتلونكو موانعو څخه يو مانع موجود نه وي ځكه دخلكو عادت دادى چې له هبې څخه دهغوئ مقصود عوض اخيستل وي نو دعوض د نه تر لاسه كولو په صورت كې واهب لره دفسخ اختيار شته ځكه په دغه عقد كې دفسخ كيدو صلاحيت شته او دا حكم قضاء دى د يانه رجوع فى الهبه مكروه ده .

(۲) دلته مصنف رحمه الله درجوع فی الهبة څه موانع ذکر کوي درجوع فی الهبة اووه (۷) موانع دي مجموعه يې (ذمغ خرقه) (اوشکوزخمی کې) په دي حروفو سره همدغو اووه موانعوته اشاره ده چې تفصیل يې مصنف رحمه الله خپله بيان کړې دی :

نمبر ۱- فرمایې چې په دال سره زیادت متصله ته اشاره ده یعنې که په عین موهوب کې یو داسې زیادت راشي چې په هغه سره د موهوب قیمت لوړ شو مثلاً موهوب ځمکه وه موهوب له په هغې کې درختي ولگولي یایې آبدی پکې وکړه یا موهوب یو حیوان وو موهوب له هغه ښه وپالې چاغ يې کړ نو په دغه صورت کې واهب رجوع نه شي کولای ځکه که واهب له زیادت بغیر رجوع کول غواړي نو دا ممکنه نه ده او که له زیادت نه رجوع کول غواړي نو دا هم نه شي کیدلای ځکه دغه زیادت په هبه کې داخل نه دی ځکه په دي کې درجوع حق نه لري .

نمبر ۲- (۳) اوله میم څخه دا حد متعاقدينو مرگ ته اشاره ده یعنې که احد له متعاقدينو (واهب یا موهوب له څخه یو مړ شي نو هم په هبه کې رجوع نه شي کیدلای ولی که موهوب له مړ شونو ملک دهغه ورته وټه منتقل کېږي نو لکه دهغه په ژوند کې چې دا انتقال ملک وروسته واهب لره رجوع جائزه نه ده همدارنگه له مړ کیدو وروسته هم دا انتقال ملک په وجه واهب ته رجوع کول جائزه نه ده او که واهب مړ شو نو څرنگه چې دهغه ورته د عقد هبه په لحاظ اجنبي دي ځکه هغوی درجوع حق نه لري .

نمبر ۳- (۴) او په عین سره د عوض طرف ته اشاره ده یعنې که موهوب له واهب ته دهغه د هې عوض ورکړ ورته وې ويل ځکه د اعوض هېک آویدل اغنھا آو فی مقابلتها یعنې دا واخله ستا د هې عوض دی یا ستا د هې بدل ده یا ستا د هې په مقابله کې (یا يې بل داسې لفظ ووايه چې تصریح پکې وه چې دا دکل موهوب عوض دی او واهب هغه عوض قبض هم کړ نو د واهب حق درجوع ساقطیږي ولی د واهب منقوض د عوض ووهغه حاصل شو .

(۵) همدارنگه که یو اجنبي د موهوب له له طرفه تبرا عایا په امر د موهوب له واهب ته دهغه د هې عوض ورکړ او واهب هغه قبض هم کړ نو د واهب حق درجوع ساقطیږي ځکه عوض ورکول د حق د اسقاط لپاره دی نو دا اجنبي له طرفه هم صحیح کیږي لکه دخلع او صلح عوض چې دا اجنبي له جانب صحیح کیږي .

(۶) که موهوب له واهب ته د موهوب شي عوض ورکړ وروسته د نصف موهوب یو مستحق پیدا شو نو موهوب له خپل نصف عوض له واهب څخه واپس اخیستلای شي ځکه د نصف په عوض په مقابله کې چې کوم نصف موهوب ووهغه موهوب له ته سالم پاتی نه شو او موهوب له عوض ددې لپاره ورکړی وو چې ده ته کل موهوب په لاس ورشي نو چې کله بعض موهوب فوت شونو دهغه په اندازه عوض دي واپس واخلې .

(۷) قوله وبکذا لا حتى يرذما بقى ای ان استحق نصف العوض لا يرجع الواهب فی الهبة بشی حتی یو ذالواهب مانفی من العوض او ددې په عکس کې نه یعنې که د موهوب له له طرفه دا داکړای شوي عوض نصف یو بل څوک مستحق پیدا شونو واهب دانه شي کولای چې خپل نصف موهوب واپس واخلې ځکه څومره عوض چې باقی دی هغه ابتداً دکل موهوب عوض کیدای شي او کوم چې ابتداً دکل عوض کیدای شي هغه بقاء هم دکل عوض

کیدای شي. البته که واهب دباقی مانده عوض موهوب له ته واپس ورکړنو دا جائزه ده او بیادې خپل کل موهوب له موهوب له څخه واپس اخیستلای شي ځکه واهب خپل حق درجوع په دي وجه ساقط کړ چې پوره عوض ده ته سالم وریاتی شي او چې کله پوره عوض سالم پاتی نه شونو ده لره حق شته چې دباقی مانده عوض واپس کړي او په هبه کې رجوع وکړي ولی اوس دا هبه بلا عوض ده چې واهب حق درجوع لري او که موهوب له د نصف هبه عوض ورکړی وویو واهب هغه نصف واپس اخیستلای شي دکوم چې موهوب له عوض نه دی ورکړی ځکه دا نصف موهوب بلا عوض دی چې په دي کې واهب حق درجوع لري.

فصل ۴- (۸) او په ځا، سره دخروج طرف ته اشاره ده یعنې که موهوب د موهوب له له ملک څخه خارج شي (خرش یې کړي یا یې بل چاته هبه کړي) نو بیا واهب رجوع نه شي کولای ځکه له ملک څخه پر وتلو پریل چاپه خرڅولو او هبه کولو باندې خو واهب موهوب له مسلط کړی دی اوس واهب دهغه د ماتولو حق نه لري.

(۹) او که موهوب له نصف موهوب خرڅ کړنو واهب په باقی مانده نصف کې رجوع کولای شي ځکه رجوع بقدر ممتنع مانع ده کوم حصه چې د موهوب له له ملک څخه نه ده وتلې په هغه کې رجوع کول صحیح ده مثلاً واهب موهوب له ته ځمکه هبه کړه موهوب له نیمه ځمکه خرڅه کړه نو په باقی نصف کې واهب رجوع کولای شي په مذکور نصف کې رجوع کول داسې دی لکه موهوب له چې له موهوبه ځمکې نه هیڅ نه وي خرڅه کړې نو واهب خالص د نیمې ځمکې واپس اخیستو اختیار لري دا چې په دي صورت کې د ټولې موهوبه ځمکې واپس اخیستلو اختیار لري نو د نصف د واپس اخیستلو اختیار په طریقه اولی سره لري.

(۱۰) او په ۱۰ سره د زوجیت طرف ته اشاره ده یعنې که احد له زوجینو څخه په حالت د زوجیت کې بل ته یو شی هبه کړي نو هم واهب حق درجوع نه لري ځکه په دي کې هم د صورت قرابت په شان صله رحمي مقصود ده چې هغه حاصله شوه ځکه اوس واهب د موهوب شي واپس اخیستلو حق نه لري.

اللاغان: ای اب واهب لا یندو له الرجوع؟

فمن: اذا کان الاب مملو کا احسنی وجهه انه اذا کان مملو کا کنون الیه لما لکه لان المملو ک لا یملک. (الاشباه والنظائر)

(۱۱) که چا ویوې پردی ښځې ته یو شی هبه کړ یا یې له هغې سره نکاح وکړه نور رجوع کولای شي ځکه معتبر وخت د هبه دی او د هې په وخت کې زوجیت قائم نه وو او واهب ته عوض دهې نه دی ورکول شوی ځکه حق درجوع لري. او که ددې برعکس وشو یعنې خپلې ښځې ته یې یو شی هبه کړ یا یې هغې ته طلاق بائن ورکړ نو رجوع نه شي کولای ځکه معتبر وخت د هې دی او په وخت د هبه کې نکاح قائم ده نو په دي کې هم په صورت د قرابت په شان صله رحمي مقصود دی چې هغه مقصود حاصل شو ځکه واهب رجوع نه شي کولای.

(۱۲) او په ۱۲ سره د قرابت طرف ته اشاره ده نو که یو چا خپل زی رحم محرم ته یو شی هبه کړ یا واهب درجوع حق نه لري ځکه په دي هبه سره مقصود صله رحمي وه چې هغه حاصله شوه ځکه په موهوب کې حق درجوع نه لري.

(۱۳) او په ۱۳ سره هلاکت طرف ته اشاره ده یعنې که موهوب شي هلاک شونو هم واهب رجوع نه شي کولای ځکه بعینه هلاک شوه واپس کول ممکن نه دی او د مثل واپس کول ځکه لازم نه دی چې موهوب شي

د هغه پر دمه مضمون نه وو که مو هو ب له د مو هو ب شی د هلاکت دعوی وکړه نو د هغه تصدیق کول کېږي ونی دی واهب ته د واپس کولو له وجو ب څخه منکر دی او قول د منکر معتبر دی .

(۱۳) وانما یبصر الذی یخو فتر اضیهما فی حکم الحاکم (۱۵) لان تلفت الموهوبه واستحققتها مستحق وضمن الموهوب له لم یرجع علی الوهاب بما ضمن (۱۶) والیه بشرط العوض هیهنا ابتداء فیشترط التقابل فی العوضین وتبطل بالتبوع (۱۷) بیع انتهاء فیزوالغیب وخیار الزیة ونزول غدا لشفقة

توجه : او صحیح ده رجوع د دواړو په رضامندی سره یا د حاکم په فیصله سره که هلاک شو مو هو ب شی بیا د هغه مستحق پیدا شو او ضمان یې واخیست له مو هو ب له څخه نو بیا رجوع نه شي کولای پرواهب باندې د هغه په باره کې چې ضمان یې ورکړی دی او هبه په شرط دعوض هبه وي ابتداء نو شرط دی قبض کول د دواړو عوضینو او باطلېږي په شیوع سره او بیع ده انتهاء نو واپس کیدای شي د عیب او خیار ررؤیة په وجه سره او اخیستل کیدای شي په حق شفقه سره .

تشریح : (۱۴) دا خبره مخکې معلومه شوې ده چې واهب ته حق درجوع حاصل دی مگر درجوع کولو دوه صورتونه دي : فمبر ۱- دا چې واهب او مو هو ب له د مو هو ب پرواپس کولو باندې سره راضي شي . فمبر ۲- واهب د حاکم په محکمه کې عارضه وکړي چې زما مو هو ب له مو هو ب له څخه واپس راواخلی نو که واهب د قاضي د قضاء بغیر یا دخپل منځي رضامندی بغیر مو هو ب شی واپس واخیست دا جائز نه دی ځکه په هبه سره چې دو ۲- نرم مقصود دی د هغه په حاصلیدو او نه حاصلیدو کې خفاء ده ولی که چیرته د واهب مقصود ثواب وو هغه خو حاصل شو او که یې مقصود دعوض لاس ته راوړل وو هغه نه دی حاصل شوی نو په دي کې تردید اشونو د فیصلې لپاره د قاضي قضاء یا د طرفینو رضامندی ضروري ده .

(۱۵) که مال مو هو ب د مو هو ب له څخه ضائع شي بیا د هغه تلف شده مو هو ب یو بل څوک خپل استحقاق ثابت کړي له مو هو ب له څخه ضمان واخلي نو مو هو ب له له واهب څخه هیڅ شی نه شي اخیستلای ځکه هبه عقد تبرع ده نو د مو هو ب له لپاره د مو هو ب شي د سلامتي حق نشته .

(۱۶) که واهب په شرط د معین عوض سره هبه وکړه نو دا ابتداء هبه ده په دي کې د هبي شرائط معتبرېږي نو د عوضینو قبض په مجلس عقد کې ضروري دی ځکه دا ابتداء په اعتبار د تمسیه هبه ده او په شیوع سره باطلېږي ځکه هبه المشاع صحیح نه ده کما مر .

(۱۷) قوله بیع انتهاء ای الیه بشرط العوض بیع انتهاء ، یعنی په هبه په شرط دعوض کې چې د عوضینو قبض راشي نو دا عقد صحیح دی اوس انتهاء دا د بیع په حکم کې ده ځکه په دي کې له جانیینو څخه عوض راغی نو د عیب او خیار ررؤیة په وجه ردیدای شي او که احد له عوضینو څخه وه نو شفیع هغه په خیار شفقه سره اخیستلای شي ځکه د عقد بیع په وجه په دي کې د شفیع لپاره حق شفقه هم ثابت دی .

فصل

دافصل داستثناء، تعلیق وغیره په بیان کې دی، د مصنفینو رحمۃ اللہ علیہم دعا عادت دی چې د کتاب په آخر کې مسائل شتی بیانوي په دی فصل کې مصنف رحمۃ اللہ علیہ دا ډول متفرق قسم مسائلې ذکر کړي دي:

(۱) ومن ذهب أملاً لا خملها (۲) از غلی ان یرز دها علیه او ینقیها از ینسو لدها از دارا غلی ان یرز د علیه شیئا منها او نغضه شیئا منها صحت الیه و بطل الاستثناء والشرط (۳) ومن قال لمن یؤبه اذا جاء غدا فلهو لک از انت بری امینه ان اذیت الی نصفه فلک نصفه وانت بری من النصف الباقی لیه و بطل

توجیه: که چامنځه هبه کړه مگر نه دهغې حمل، یا په دي شرط چې هغه یې بیرته واپس کوي ده ته یا یې آزادوي یا یې ام ولده گرځوي یا یې سرای په دي شرط هبه کړ چې له هغه څخه به ده ته یو څه حصه یا دهغې عوض ورکوي نو هبه صحیح ده او باطل یې استثناء او شرط او که چا وویل خپل مقروض ته چې کله سبا شي نو هغه قرض ستادی یا ته بري یې له هغه څخه یا یې وویل چې که تا دا کړ ما ته نصف قرض نو باقی نصف ستادی یا ته بري یې له باقی نصف څخه نو دا باطل دی.

تشریح: (۱) که واهب منځه هبه کړه مگر دهغې حمل یې مستثنی کړه دي ډول چې له منځې سو اخالص حمل هبه کړي نو هبه په منځه او حمل دواړو کې صحیح کیږي او استثناء باطل یې ځکه حمل یو وصف او تابع دی لکه اطراف دمنځې (یعنې لاسونه پښې وغیره) نو چې دهغه په مستقل ډول هبه صحیح نه دی نو استثناء یې هم صحیح نه ده نو دواهب حمل مستثنی کول شرط فاسد دی او هبه په شرط فاسد سره نه باطل یې.

(۲) همدارنگه که یې منځه په دي شرط سره هبه کړه چې مو هو ب له به دامنځه هغه ته واپس ورکوي یا په دي شرط چې مو هو ب له به هغه آزادوي یا دا چې مو هو ب له به یې ام ولده گرځوي یا یې هغه ته یو سرای هبه کړه په دي شرط چې مو هو ب له به له دغه سرای څخه څه حصه واهب ته واپس ورکوي یا به دهغه څه عوض ورکوي نو په دغو ټولو صورتونو کې هبه جائزه ده یعنې منځه او سرای دمو هو ب له ملک گرځي او شرطونه باطل دي ځکه دا ډول شرطونه دمقتضاء عقد مخالف دي نو په دي سره هبه نه باطل یې بلکې خپله شرطونه فاسد یې.

(۳) که دیو چا زدرهمونه پرچا باندې وویا قرض غوښتونکي هغه ته وویل چې کله سبا ورځ شي نو دا درهمونه ستادي یا یې ورته وویل چې ته له دغو درهمونو څخه بري یې یا یې ورته وویل چې کله تاماته نصف یعنې پنځه سوه درهمونه ادا کړل نو باقی نصف ستادي، یا ته له باقی نصف څخه بري یې نو دغه تمليک یا براءت باطل دی ځکه دغه هبه یا براءت بالفعل نه ده بلکې پر شرط معلق ده چې سبا ورځ راشي یا دا چې ته ما ته نصف ادا کړي، او په شرط پوري معلق کول یو اخی په داسې معاملاتو کې جائز دی چې داسقا طاوله قبیل څخه وي لکه طلاق او عتاق ځکه په طلاق کې فقط داوی چې دښځې له ذمی څخه خپل ملکیت دنکاح ساقط کړي او په عتاق کې دمملوک له غاري خپل ملکیت ساقط کړي نو په دي شیانو کې تعلیق بالشرط صحیح دی مثلاً داسي ویل چې که تافلان کارو که نو ته طلاقه یې یا ته آزاديې دغه تعلیق صحیح دی مگر هغه معاملات چې محض اسقاط نه وي بلکې محض تمليک وي یا من وجه تمليک من وجه اسقاط وي په هغو کې تعلیق

بالشرط جائز نہ دی اودا ثابتہ خبرہ دہ چہ لہ دین خُخہ بری کول محض اسقاط نہ دی بلکہ من وجہ تملیک دی نولہ دین خُخہ بری کول پہ شرط پوری معلق کول صحیح نہ دی نومذکورہ ابراہم باطلہ دہ .

(۳) روضہ العمری للمعمر لہ حال حیو نہ ولور نہ بعدہ وہی ان یعمل دارہ لہ عمرہ لادامات ثر ذعلیہ (د) لالہ الرقی ای ان مت فک فیک (۲) والصدقہ کالیتہ لاتصلح الا بالقبض والالی مشاع یحمل القسمة ولا رجوع فیہا .

توجہ: اوصحیح دہ عمری دمعمر لہ لپارہ دہغہ پہ ژوند کپ اودہغہ دورثہ و لپارہ لہ ہغہ وروستہ اودہغہ دادہ چپ وگر خوی خپل سرای دمعمر لہ لپارہ دہغہ ترژوند پوری بیچ کله ہغہ مہشی نو واپس کیچی پر مالک باندی ، نہ رقبی یعنی کہ زہ تر تامخکی مہشوم نوہغہ ستادہ ، اوصدقہ دہبی پہ شان دہ چپ صحیح نہ دہ مگر پہ قبض سرہ او نہ صحیح کیچی پہ مشاع کپ چپ قابل دتقسیم وی اوشتہ رجوع پہ ہغہ کپ .

تشریح: (۴) عمری دادہ چپ یوسری بل تہ و وای چپ زہ داز ماسرای تاتہ در کوم ستارژوند پوری اوچپ کله تہ مہشی نوز دی واپس اخلم نود عمری داصورت جائز دی دامکان دمعمر لہ دہ ترژوندہ پوری کیچی دہغہ لہ مرگ وروستہ دہغہ ورثہ و تہ ور کول کیچی دمعمر لہ مالک گر خیدل صحیح دی اودمعمر دشرط چپ کله تہ مہشی نوزہ خپل سرای بیرتہ واپس اخلم باطل دی خُکہ عمری ہم پہ حقیقت کپ ہبہ دہ اودہبہ پہ شرط فاسد سرہ نہ باطل پیری .

(۵) قولہ لالہ الرقی ای لاتصح الرقی ، یعنی رقبی صحیح نہ دہ ، رقبی دادہ چپ دسرای مالک بل چاتہ و وایچ داری لک رقبی ، یعنی کہ زہ تر تامخکی مہشوم نو داسرای ستادی او کہ تہ تر تامخکی مہشوی نوز مادی . دطرفینو رحمہما اللہ پہ نذر رقبی باطلہ دہ لان النبی ﷺ اجاز العمری ورد الرقبی (یعنی نی کریمہ عمری جائزہ بللی اور رقبی یی ردہ کپ دہ) ہمدارنگہ پہ دی کپ یودبل مرگ تہ منتظری نو پہ دی کپ دتملیک تعلیق بالخطر دی چپ جائزہ دی دی نوچپ کله رقبی باطلہ شوہ نود رقبی پہ ڈول ور کول شوی سرای عریت کیچی . دامام ابو یوسف رحمہ اللہ پہ نذر رقبی جائزہ دہ خُکہ پہ داری لک سرہ تملیک حاصل شوی دواہب رقبی ویل شرط فاسد دی اودہبہ پہ شرط فاسد سرہ نہ باطل پیری خپلہ ہغہ شرط باطل پیری .

فائدہ: دطرفینو رحمہما اللہ قول راجح دی لمالی الذر المختار: لاتجزو الرقی لانہ تعلیق بالخطر (الذر المختار علی هامش ۳/ ۲۸۰) حاشیہ عبدالحمک شاولیکوتی شہدہ رحمہ اللہ دہدہا ہر ہامش دمذکور مسنی تفصیل داسی بار کدی دی : و علم ان اختلف الائمة فی حکم الرقی وتفسیرھا اختلاف کذا وقع الخلاف بینھما بین ابی یوسف رحمہ اللہ لکن مشا الاختلاف بینھما هو الاختلاف فی تفسیر ھا فان کان کما قال ابو یوسف رحمہ اللہ فالصحيح والمختار قوله وان کان کما قالوا رحمہما اللہ فالقول قولہما ، فعلى المعنى ان يكون بصير او عارفاً باصلاح الناس في الظاهر ومحاوراتهم فيمنعوا المراد عدمہ (ہامش الہدایہ: ۳/ ۲۹۰)

(۶) صدقہ دہبی پہ شان دہ خُکہ دہبی غونڈی صدقہ ہم یوتبرع او احسان دی نو دہم . ہو بخان بغیر قبض کولونہ صحیح کیچی او پہ داسی مشترک شی کپ چپ قابل دتقسیم وی صدقہ کول ہم مشائخانہ جائز کیچی دلیل یی ہغہ دی چپ پہ ہبہ مشاع کپ تیر شوی دی البتہ دہبی اوصدقہ ترمنغ فرق دادی چپ پہ صدقہ کپ دمتصدق علیہ لہ قبض وروستہ رجوع جائزہ نہ دہ خُکہ پہ صدقہ کپ مقصود ثواب دی چپ ہغہ حاصل شوی دی او پہ ہبہ کپ دموہوب لہ لہ قبض وروستہ دواہب رجوع کول جائزہ دہ لامر .

کتاب الاجاره

دا کتاب د اجارې په بیان کې دی

اجاره لغه د اجرت نوم دی. اجرت د اجیر مزدوري ته وایي او اجر هغه دی چې استحقاق یې دیو نیک کاريه کولو سره وي، ځکه د هغه په ذریعه دعا کول کیږي چې ویل کیږي: أَجْرَكَ اللهُ وَاَعْظَمَ اللهُ أَجْرَكَ، او د اهرم ممکن دی چې اجاره مصدر شي ځکه اجاره په لغت کې د منافع خرڅولو ته وایي.

امام قدوري رحمه الله د اجارې شرعي تعريف داسي کړی دی: الاجارة عقد على المنافع بعوض، یعنی اجاره داسي عقد دی چې پر منافع باندې په عوض واقع کیږي، او ځينو داسي تعريف کړی دی: الاجارة عقد على منفعة معلومة بعوض معلوم الى مدة معلومة (یعني معلوم منفعت د معلوم عوض په بدله کې تر معلومې مودې پوري خرڅولو ته اجاره ویل کیږي).

په کرایه ورکړل شوي شي ته مأجور، مؤجر او مستاجر (بفتح الجیم) وایي او (ماجور) چې په کرایه ورکوي هغه ته آجر، مکاری (ضم المیم) او موجر (بکسر الجیم) وایي او ماجور چې په کرایه اخلي هغه ته مستاجر (بکسر الجیم) ویل کیږي او اجیر مزدور ته ویل کیږي.

فائده: د اجارې د صحت لپاره لاندې شرطونه دي: (۱) عاقدین به اهلیت د اجارې لري یعنی عاقدین به عاقل، بالغ او هوښیار وي (۲) عقد به د عاقدینو په رضامندي سره وي (۳) منفعت به معلوم وي یعنی د اهرم معلوم وي چې دکوم کار لپاره کوم شی دخومره مودې لپاره په کرایه اخیستی دی چې بیا وروسته جنجال پیدا نه شي مثلاً که یو مکان په کرایه ورکړي نو لومړی به مکان وويني او دا خبره به سره طي کړي چې دخومره وخت لپاره مستاجر له دي څخه فائده اخلي (۴) د اجرت مقدار به معلوم وي چې وروسته بیا جگړه نه وي (۵) معقود علیه به قابل د انتفاع وي غصب کړای شوی مکان په کرایه ورکول جائز نه دی ولی کرایه دار لږ له هغه څخه فائده اخیستل ناممکنه ده (۶) معقود علیه کاريه د اجیر پر ذمه فرض نه وي نو ځکه د لمانځه کولو او ورژو نیولو لپاره څوک په مزدوري نیول ناجائز دی او پر هغه اجرت حاصلول حرام دی.

له ما قبل سره یې مناسبت دادی چې په اجاره او هبه دواړو کې د تملیک معنی پیدا کیږي البته په هبه کې تملیک عین او په اجاره کې تملیک منافع دی مصنف رحمه الله هبه تر اجاره ځکه مخکې ذکر کړه چې عین اقوی او مقدم وي تر منفعت، همدارنگه په هبه کې عدم عوض وي او په اجاره کې عوض وي او په ممکناتو کې عدم تر وجود مقدم وي.

(۱) هي بنفع معلومة باجر معلوم (۲) وما صبح لفنا صبح اجرة (۳) والنفعة فاعلم بان النفذة كالشئ والذاعة فتصيح على مدة معلومة اي مدة كانت (۴) ولهم زدي الاوقاف على الثب سبن (۵) انما بالنسبة كالاستيجار على صبح الثوب وخطا طيه (۶) انما بالاشارة كالاستيجار على نقل هذا الطعام الى كذا.

توجه: هغه خرڅول د معلومې نفع د معلوم اجرت په عوض او کوم شی چې ثمن کیدل یې صحیح وي د هغه اجرت کیدل صحیح دی او نفع معلوم یږي د مودې په بیانولو سره لکه کښت کاري او اوسیدل نو صحیح دی په

معلومه موده سره هره موده چې وي او نه دي زیاتېږي موده په اوقافو کې پر دریو کالونو باندې یاد عمل په نامه یادولو سره لکه کپړه په اجرت رنگول او گندول یا په اشاره کولو سره لکه په اجرت وړل داغله تر فلان ځای

پوري .

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د اجارې اصطلاحی تعریف داسی کړی دی چې مثلاً دیو سړای یا سواری وغیره معلوم منفعت معلوم اجرة په عوض خرڅولو ته په شریعت کې اجاره ویل کیږي .

فائده: د قیاس تقاضا داده چې اجاره باید جائزه نه وي ځکه په اجاره کې معقود علیه (یعنې منفعت) معدوم وي ولی منافع وروسته پیدا کیږي او د معدوم بیع ناجائزه ده مگر د کتاب الله او سنت رسول الله ﷺ دواړو څخه د اجارې صحت معلومېږي: قال الله تعالى: حکایة عن شعب علیه السلام: (انی اریذ ان انکحک اخیذی انتنی هاتین علی ان تأجزنی ثمانی حج) او قال علیه السلام: من استاجر اجیر الملیعلمه اجره .

(۲) کوم شی چې په عقد کې ثمن کیدای شي هغه په عقد اجاره کې اجرة کیدای شي ځکه اجرة د منفعت ثمن دی نو هغه پر ثمن مبیع باندې قیاسیږي مگر د ضروري نه ده چې کوم شی د مبیع ثمن نه شي کیدای هغه په عقد اجاره کې هم اجرة نه شي کیدای بلکې د اکیدای شي چې یوشی د مبیع ثمن نه شي کیدای مگر ثمن منفعت کیدای شي لکه په سړای کې اوسیدل په اجرت سره یا حیوان د باروړلو لپاره کرایه کول .

(۳) د اجارې د صحت لپاره د منفعت معلومول ضروري دی بیاد منفعت معلومولو درې طریقې دي: کله د اجارې د مودې په بیانولو سره د منفعت مقدار معلومېږي مثلاً سړایونه د کرایې لپاره یا ځمکې د کښت لپاره تر معلومې مودې پوري په اجاره وړکول چې په دې سره منفعت معلومېږي نو دا اجاره صحیح ده که موده که وي او که زیاته وي البته د وقف په شیانو کې اجاره تر دریو کالو زیاته جائزه نه ده چې بیا مستاجر به هغه د ملکیت دعوه ونه کړي هو المختار للفتوی . (مجمع الانهر: ۳/ ۵۱۴)

(۴) قوله او بالنسبة ای وتعلم المنفعة بالنسبة، یعنی د منفعت معلومولو دوه طریقه داده چې منفعت کله د معقود علیه عمل په بیانولو او نوم اخیستلو سره معلومېږي مثلاً یو چاپل چاته کپړه درنگولو یا گندولو لپاره په اجرة وړکړه نو چې کله د کپړې او دهغې درنگولو درنگ اوبه گندلو کې د گندلو قسم بیان کړي منفعت معلومېږي یا حیوان په اجرة بوخي تر معلوم ځای پوري معلوم مقدار بار پر باروي یا تر معلوم ځای پوري پر هغه باندې سوړیږي نو هم منفعت معلومېږي ځکه دا اجاره صحیح ده .

(۵) قوله او بالاشارة ای وتعلم المنفعة بالاشارة، یعنی د منفعت د معلومولو دریمه طریقه داده چې منفعت کله د معقود علیه په تعین او دهغه طرف ته په اشاره کولو سره معلومېږي مثلاً یو سړی مزدور کړي چې هغه داغله تر فلان ځای پوري ورسوي نو غلي ته په اشاره کولو سره او د مسافت په بیانولو سره منفعت معلومېږي ځکه دا اجاره صحیح ده .

(۱) والأجرة للأمر بالملك بالمقابل أو بشرطه وبالأستيفاء أو بالتمكّن منه (ع) لأن غصب منسقط الأجرة (أ) ولربّ الذار والأمر من طلب الأمر كلّ يوم (۹) وللخفّال كلّ مرحلة (۱۰) وللنصارى والحنطة بعد الفراع من عمله (۱۱) وللخباز بعد اخراج العنبر من الثور (۱۲) فأخرجه فاخترق له الإجز ولا ضمان (۱۳) وللطباخ بعد الغرف (۱۴) وللبنان بعد الإقامة

قوچمه: او اجرة مملوک کيږي نه په عقد سره بلکې په پيشگي ورکولو سره يا د پيشگي په شرطو لوسره يا د پوره نفع حاصلو لوسره يا پر نفع د قادر کيدو سره بيا که غصب شوله ده څخه نواجره سا طيږي او صاحب د سران او خاوند د ځمکې لره د اجرت د طلبو لوقه شته هره ورځ او دا وښ مالک لره پر هر منزل باندې او درزي او دوبي لره دهغوئ له عمل څخه د فارغ کيدو وروسته او نانوئي ته له تنور څخه د ډوډۍ راويستلو وروسته بيا که د ډوډۍ راويسته هغه وسو ځله نو د لره اجرت شته او ضمان نشته او اشي زلره له کتځ راويستلو وروسته او څښتي جوړونکي لره د څښتو دريدلو وروسته .

تشويج: (۶) موچر يواځې د عقد اجاره په انعقاد سره د اجرت مالک نه کيږي ځکه د عقد حکم د منفعت له ظاهر کيدو وروسته وي او په اجاره کې د عقد په وخت منفعت موجود نه وي نو په نفس عقد سره موچر د اجرت مالک نه گرځي بلکې د څلورو شپاڼو څخه ديوه په وجود سره موچر د اجرت مستحق گرځي: **نهمو-۱** چې مستاجر بغير شرط خپله اجرت پيشگي ورکړي مثاليوه کمښۍ خپله ملازمينو ته د مياشتې په شروع کې پيشگي تنخواه ورکړي نو ملازم د اجرت مالک گرځي په دې صورت کې د اجرت د مالک کيدو معنی داده چې مستاجر له هغه څخه اجرت واپس نه شي اخيستلای **نهمو-۲** د عقد په وخت آجر د اجرت د پيشگي اخيستل شرط کړي نو د شرط په وجه د اجرت تسليمول واجبېږي، هسي خود برابرې لپاره حکم دادی چې کله معقود عليه حاصل کړي نو اجرت به ورکوي خو چې کله هغه پيشگي ورکړي يايې پيشگي ورکول شرط کړ نو مساوات چې د مستاجر حق ووهغه خپله باطل کړ نو د معقود عليه تر حاصلولو مخکې موچر د اجرت مالک گرځي. **نهمو-۳** مستاجر چې معقود عليه يعنې منفعت حاصل کړي نو هم موچر د اجرت مستحق گرځي ځکه دا عقد معاوضه دی نو چې کله مستاجر منفعت حاصل کړي بدل يې واجبېږي. **نهمو-۴** مستاجر چې کله د منفعت پر حاصلولو قادر شي نو هم موچر د اجرت مستحق کيږي ځکه پر شي باندې قدرت پيدا کول يعنې دهغه شي قائم مقام کيږي نو ګواکي مستاجر پوره نفع حاصله کړه.

(۷) بيا که په اجرت اخيستل شوی شي له مستاجر څخه غصب کړای شي نو که د اجارې په موده کې د منفعت تر حصول مخکې غصب کړای شي کل اجرت سا قطيږي او که په بعض موده کې غصب کړای شي نو بعض اجرت سا قطيږي ځکه د مستاجر د حصول منفعت تمکن ختم شو.

(۸) د ځمکې او مکان خاوند لره هره ورځ د اجرت د طلبو لوقه شته يعنې چا چې مکان کرایه کړی وي يايې ځمکه کرایه کړې وي نو آجر لره هره ورځ د اجرت د طلبو لوقه شته په دې شرط چې د اجرت د استحقاق وخت يې نه وي بيان کړی ولی هره ورځ او سيدل منفعت مقصوده دی، البته که مستاجر د عقد په وخت د اجرت د استحقاق کوم معلوم وخت متعين کړی وو مثلاً چې سړای يې کرایه کاوه ورته ويلي يې وو چې دا شرط دی چې د دوو مياشتو په پوره کيدو سره به اجرت در کوم بيا آجر يواځې هغه وخت (يعنې دوي مياشتې وروسته) د اجرت مطالبه کولای شي تر هغه مخکې يې نه شي کولای.

(۹) لوله وللجنال كل مرحلة اى ولصاحب الحمل ان يطالب الاجرة كل مرحلة، يعنى كه چامشلا او بن ترمكې مكرمې پوري كرايه كړى وونود او بن خاوندلره پرهرمزه باندي داجرت دطلبو لوق شته ځكه هر مزل طى كول منفعت مقصوده دى، امام ابو حنيفه رحمته الله مخكې په دې قائل وو چې ددودې ترتيريدو اود سفر ترپاي ته رسيدو مخكې آجرت د مطالبې حقدار نه دى بيا يې مذكور قول ته رجوع وكړه.

فائدة: بن سباد سفر لپاره اورگادې اوبسونه استعمالېږي او عام معمول دادى چې په دې كې ترسركولو مخكې اجرت د ټكټ په شكل وصولېږي ددغه ټكټ حيثيت د اجاره وثيقه دى داگو يادې خبرې سند دى چې ماکرايه ادا كړه ځكه نومالره په دې كې دسركولو حق شته دعامې اجارې اودغې معاملې ترمنځ يواځې دومره فرق دى چې دلته اجرت يعنى كرايه مخكې نه وصول كيږي چې په نظم كې سهولت وي.

په بس او اورگادې كې اصل آجرت د بس مالک او حکومت وي مسافرين د كرايه دارانو او مستاجرينو حيثيت لري ټكټ ورکونکي د حکومت وکیل وي چې کله دا خبره معلومه شوه چې حکومت د بغير ټكټ دسركولو اجازه نه ده ورکړي نو اوس په هيڅ صورت كې بغير ټكټ سفر كول صحيح نه دى كه څه هم دا اورگادې اوبس ذمه واران بغير ټكټ دتلو اجازه ورکړي له ټكټ بغير سفر، سفر معصيت دى اود غاصب حيثيت لري. (ماخوذ از جديد فقهی مسائل ۱/ ۲۷۲)

(۱۰) قوله وللقصار والخطاط بعد الفراغ عن عمله اى وللقصار والخطاط ان يطالب الاجرة بعد الفراغ عن عمله، يعنى دوبي اودرزي چې كله دعمل څخه فارغ شي بيا داجرت دطلبو لوق لري ترڅو چې دمعقود عليه عمل څخه فارغ نه شي داجرت مستحق نه گرځي ځكه ددوبي اودرزي بعض عمل د مستاجر لپاره داتساع قابل نه دى ځكه نو بعض عمل داجرت موجب نه دى مگر داکه په وخت د عقد كې يې د شرط كړى وي چې اجرت به دعمل تر تكميل كيدو مخكې راكوي نو د شرط په وجه بيا دى دعمل تر تكميل مخكې داجرت مستحق گرځي.

(۱۱) قوله وللخزاز بعد اخراج الخبز من التوراي وللخزاز ان يطالب الاجرة بعد اخراج الخبز من التور، يعنى كه يو چا نانواى په مزدوري راووست چې د مستاجر په كور كې كښيني اوديوه درهم په عوض څو ډوډۍ پخې كړي نو چې ترڅو پوري يې ډوډۍ له تنور څخه راويستلي نه وي داجرت مستحق نه گرځي ځكه ددې عمل تكميل هغه وخت راځي چې ډوډۍ له تنور څخه راوباسي او دعمل تر تكميل مخكې داجرت مستحق نه گرځي كمار.

(۱۲) او كه نانواى له تنور څخه ډوډۍ راويستلې بيا هغه ډوډۍ دده له عمل بغير وسوځل شوې نودى دخپل اجرت مستحق گرځي ځكه ده د مستاجر په كور كې كار كړى دى هغه معقود عليه كار مستاجر ته سپارل شوى دى اوانواناى ددې تاوان هم نه ضامن كيږي ولې دده له طرفه هيڅ جرم نه دى راغلى ډوډۍ دده له فعل بغير وسوځل شوې.

(۱۳) قوله وللطباخ بعد العرف اى للطباخ ان يطالب الاجرة بعد العرف، يعنى كه يو چا شپږمه مزدوري راووست چې دواوه ديگونو په پاڅه كړي نو له ديگ څخه كنډ راويستل پليتون نه دكول داشپږمه ده ځكه ددې عمل تكميل دپليتون په ډكوالي سره راځي اودا خبره مخكې تيره شوه چې دعمل تر تكميل مخكې موجود اجرت مستحق نه گرځي.

(۱۴) قوله واللبان بعد الاقامة اي وللذي يتخذ اللبن من اللبن ان يطلب الاجرة بعدما قام الله - يعني - که يو چا خښتې جوړونکې د خښتو ايستلو لپاره په مزدوري بوت نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد چې کله خښتې وچې شي ويې دروي بيا اجير د اجرت مستحق گرځي ځکه دا عمل د خښتو په درولو سره تاميري، او د صاحبينو رحمهما الله په نزد چې کله اجير خښتې يوه پر بله سره ووېي تکیه يې کړي بيا د اجرت مستحق دی ځکه د خښتو په وېلو سره دا عمل تکميري و.

فائدة: د صاحبينو رحمهما الله قول راجح دی لعمري الذر المختار: وقال بعد تشریحه ای جعل بعضه على بعض وبقوله ما يفتي ابن كمال معزنا للعيون: وقال العلامة ابن عابدين رحمته الله عليه: وقوله ما استحسان زبلي سبب كونه المفتي به. (الذر المختار مع الشامية: د/ ۱۲) اختلاف ثمره په هغه صورت کې معلوم يږي چې که تر وېلو مخکې خښتې ضائع شي نو دامام صاحب رحمته الله عليه په نزد مستاجر له مال څخه دي او د صاحبينو رحمهما الله په نزد د اجير له مال څخه ضائع شمارل کيږي.

(۱۵) ومن لفعله انزل في العين كالصباغ والقضار يخسها للأجر (۱۶) فان خبس فضاغ فلا ضمان ولا اجر (۱۷) ومن لا اثر لعمله كالحفال والملاح لا يخس للأجر (۱۸) ولا يستعمل غيره ان شرط لعمله نفسه (۱۹) وان أطلق له ان يستاجر غيره (۲۰) وان استاجر له يحمي بعياله ومات بعضهم فجاء بمن بقي فله اجره بحسبه (۲۱) ولا اجر لحامل الكتاب للجراب (۲۲) أو لحامل الطعام ان رده للموت.

توضیح: د چا چې عمل لره اثر په عين شي کې وي لکه رنگريز او دوبي هغه گرځولای شي هغه شی د مزدوري لپاره بيا که يې وگرځاوه او هغه ضائع شو نو ضمان نشته او نه مزدوري شته او د چا چې د عمل اثر په شي کې نه وي لکه پلندي او کښتۍ، وان هغه نه شي گرځولای شی د مزدوري لپاره او کار به په غير نه کوي که يې شرط کړي و و کار کول په ده سره او که يې مطلق ورکړي و نو هغه لره جائز دی چې غير ته يې په کرایه ورکړي او که يې څوک مزدور ورکړي و و چې دده کورنۍ راوړي بيا له هغو څخه ځينی کسان مړه شول مزدور هغه باقي کسان راوستل نوده لره اجر شته په هغه حساب سره او اجرت نشته د خط د جواب وړونکي لره يا د خوراک وړونکي ته که يې هغه رد کړي و و د مکتوب اليه د مرگ په وجه.

توضیح: (۱۵) هر هغه اجير چې کار يې په عين شي کې اثر لري چې په هغه شي کې دده د عمل اثر ښکار يږي لکه رنگريز يا دوبي نو داسي اجير د خپلې مزدوري د وصول لپاره هغه شی مثلاً کپړه گرځولای شي ځکه معقود عليه وصف قائم فی الثوب دی نو دی د بدل د وصول لپاره کپړه گرځولای شي.

(۱۶) بيا که مزدور هغه شی وگرځاوه له گرځيدو وروسته هغه شی هلاک شي نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد مزدور ضمان نه گرځي ځکه دهغه له طرفه هيڅ تعدي نه ده راغلې نو لکه څرنگه چې هغه شی پخوا امانت و و هم هغسي پاتې دی خو مزدور ته اجرت نه ورکول کيږي ځکه معقود عليه تر تسليميدو مخکې هلاک شوی دی.

فائدة: د صاحبينو رحمهما الله په نزد څرنگه چې شی تر گرځولو مخکې مضمون و و وروسته هم مضمون گرځي البته مالک ته اختيار دی که غواړي دهغه شی د قيمت هغه تاوان دي و اخلي چې تر عمل مخکې و و او اجرت دي نه ورکوي او که يې خوښه وي هغه تاوان دي و اخلي چې تر عمل وروسته وي او مزدوري دي ورکړي.

(۱۷) هر هغه اجير چې عمل لره يې اثر په عين شي کې نه وي نو د اجرت د وصولو لپاره شی نه

شي ګرځولای لکه پلندي او ملاح (کښتی، وان) څکه معقود عليه نفس عمل دی (يعني باريورته کول) او هغه په عين شي کې قائم نه دی نو دهغه ګرځول متصور نه دی نه د ګرځولو حق نه لري بيا که له ګرځولو وروسته هلاک شونو ګرځونکی د غاصب په شان ضامن ګرځي.

(۱۸) که مستاجر پر کار باندې د شرط ايښی وو چې کار به خپله کوي مثلاً ورته ويې ويل اعمل بنسک ولا تعمل بيد غيرک، نو بيا کار بېرله دا اختيار نشته چې په بل سره کار وکړي بلکې خپله به يې کوي ځکه مستاجر له هغه بغير د بل چاپه کار باندې راضي نه دی نو که دهغه کار به بل سره وکړي د اجرت مستحق نه کېږي.

(۱۹) او که مستاجر د کار بېرله پاره عمل مطلق پرېښود نو دی هغه کار خپله هم کولای شي او دهغه لپاره مزد ور هم نيولای شي ځکه د اجير پر مه کار واجب دی چې خپله دی يې هم پوره کولای شي اوله بل څخه هم کار اخيستلای شي لکه د قرض ادا کول چې خپله يې ادا کړي يا يې دوکيل په ذريعه ادا کړي دواړه ضريفي جائزي دي.

(۲۰) مستاجريوسری په دي مزدور کې چې مثلاً مستونگ ته ولاړ شي زما اهل خانه کوټي ته راوړي مزدور چې هلته ولاړی معلومه شوه چې مستاجر د کورنۍ څو کسان مړه شوي دي هغه باقی ماندۀ راوستل نو چې څومره کسان يې راوستلي دي دهغه مزدوري په هغه حساب سره ورکوله کيږي مثلاً ټول لس کسان ووېنځه مړه شوي دي نو نيمه مزدوري به ورکوله کيږي ځکه هغه بعض معقود عليه پوره کړی دی دهغو مړه عوض مستحق ګرځي مګر د هغه وخت چې اجير ته دهغه تعدا مخکي ور معلوم کړي که نه بيا پوره اجر وړ کول کيږي.

(۲۱) زیديوسری د دي لپاره مزدور کې و و چې دده خط بکړته يوسي او دهغه جواب راوړي بيا داسي وشول چې کله مزدور بکړته ورسيد هغه مړ شوی وو ځکه مزدور خط واپس راوړ نو د شيخي نور رحمهما الله په نزد مزدور ته هيڅ مزدوري نه ورکوله کيږي ځکه معقود عليه خط وړل او بيرته واپس راوړل دی دا چې کله ده خط واپس راوړ د خط جواب يې نه دی راوړی نو معقود عليه فوت شو ځکه د اجرت مستحق نه ګرځي. دامام محمد رحمه الله په نزد د يوه طرف وړلو مزدوري ورکوله کيږي ځکه اجرت د تللو او راتلو د مشقت عوض دی د خط وړلو عوض نه دی ځکه د خط وړل خو هيڅ مشقت نه دی نو ده نيم کار کړی دی ځکه د نصف اجرت مستحق ګرځي.

فائدة: متون د صاحبينو رحمهما الله قول اختيار کړی دی چې ددوی د قول د راجع کيدو علامه ده مګر عرف دامام محمد رحمه الله د قول مؤيد دی نو د دواړو قولينو ترمنځ تطبيق داسي دی چې که معقود عليه خط وړل اوله هغه طرفه جواب راوړل و نو د شيخي نور رحمهما الله قول راجع دی او که معقود عليه تګ راتګ و نو د دامام محمد رحمه الله قول راجع دی کما قال المفتی غلام قادر النعمانی حفظه الله تعالى: القول الراجح هو تطبيق بين القولين لان قول الشيخ رحمهما الله قول السنن والعرف يؤيد قول محمد رحمه الله لان كان المعقود عليه نقل الكتاب والرجوع بالحواب فالعمل على قول الشيخ رحمهما الله وان كان المعقود عليه هو الذهاب والرجوع فالعمل على قول محمد رحمه الله. (القول الراجح: ۴/۲۲۷)

(۲۲) یایې ددې لپاره مزدور نیولی وو چې له کوره دفلان لپاره ډوډۍ راوړسوي مزدور په داسې حال کې ډوډۍ راوړسوله چې مرسل الیه مړ شوی وو، مزدور ډوډۍ بیرته واپس راوړه نو په اتفاق سره اجرت نه ورکول کېږي، وجه د فرق یې داده چې دکوم شي په ورنگ کې محنت او مشقت نه وي لکه د خط ورل نو په هغه کې د اهام محمد رحمۃ اللہ علیہ په نزد معقود علیه قطع مسافت ده نو په لومړي صورت کې معقود علیه پیدا شوی دی ځکه دی د اجرت مستحق گرځي او په کوم شي کې چې مشقت وي لکه ډوډۍ ورل په دې کې معقود علیه تر مرسل الیه پورې دهغه شي ور رسول دی نو په دوهم صورت کې معقود علیه نه دی موجود شوی ځکه د اجرت مستحق نه گرځي او د شیخینور رحمه الله په نزد په دواړو صورتونو کې معقود علیه تر مرسل الیه پورې دهغه شي رسول دی چې په دواړو صورتونو کې نه دی موجود شوی ځکه د اجرت مستحق نه گرځي.

باب ماجوز من الاجاره وما یکرن خلافا لیه

د ابا د هغو اجاره په بیان کې دی چې جائز دي او په کومو کې چې اختلاف دی تردی مخکې مصنف رحمۃ اللہ علیہ د اجارې مقدمات ذکر کړل یا اخر ښه چې اجاره درې قسمه ده: جائز، مختلف فی او فاسده، مصنف رحمۃ اللہ علیہ دوو لومړنیو قسمینو احکام بیان کړي دي د دریم قسم تفصیل یې مخه په مستقل باب کې بیان کړی دی.

(۱) ضح: اجازة الذور و الخوايت بلايين ما يعمل فيه ما له ان يعمل كل شيء الا الله لا يسكن خذافا و قضا و اوطخانا (۲) و الا و اضي للزراعة (۳) ان جن ما برغ فيها و قال علي ان يزعم ما شاء (۴) و للبناء و الفرس فان نضت الفضة قلغها و سلغها لارعة (۵) الا ان يفرم الفرج فيغنه فقلو غا و تسلكه او يرضى بشر كفيكون البناء و الشجر لهذا و الارض لهذا (۶) و الزبنة كمال شجرة

توجه: صحيح دی دسرايو او دکانو کرایه کول بغير بيان د هغو کارونو چې په هغو کې کېږي او هغه ته جائز دی چې په هغو کې هر کار وکړي مگر نه شي پکې اوسیدلای پښ او دوبي او ژرندې والا و صحيح ده د ځمکې کرایه کول د کښت لپاره که په یېان کړهغه شي چې په ځمکه یې کړي یایې ورته وویل چې وې کره څه چې ستا خوښه وي او د آبادي جوړولو او درختو لگولو لپاره که موده تیره شوه نو هغه دي و یا سي ځمکه دي فارغه کړي ورته ودي سپاري مگر داکه موجود دهغه قیمت ورکړي په داسې حال چې ختلي وي او د هغو مالک وگرځي یا راضي شي د هغو پر ترک باندې یا آبادي او درختي دهغه کېږي او ځمکه دده کېږي او رطبی ددرختي په شان دي.

توضیح: (۱) سرايونه او دکانونه کرایه کول جائز دی که څه هم بیان ونکړي چې په دې کې څه کار کوو ځکه متعارف عمل په دې کې اوسیدل دی نو داکرایه کول داوسیدو لپاره وي او په اوسیدلو کې تفاوت نشته ځکه نو دا عقد صحيح دی بلکې مستاجر به هغو کې هر کار کولای شي ولی دا عقد مطلق دی مو جرکوم خاص کار کول شرط کړی نه دی مگر پښ او دوبي او دلوپه ژرندې والا په هغه کې نه شي اوسیدلای ځکه په دې

کارونوسره عمارت کمزوری کيږي البته که په عقد کې د اشرط و لگوي چې په دي کې له مذکورو کارونو څخه يو کار کوم بيا جانزدی ولی په دي صورت کې د دکان مالک راضي دی .

فائده: نن سبا دسرایونو او دکانونو، عام رواج گرځيدلی دی چې یونوم يې حق قرار هم دی ډیر وختونه دسرای مالک ياد دکان مالک خپل سرای ياد دکان ډیرې مودې لپاره په کرایه ورکوي اوله کرایې علاوه څه پسي پریوه ځای اخلي (ایډوانس) کرایه دار چې پریوه ځای روپی وړکړي ددي حقدار کيږي چې دا کرایه دار تر ډیره وخته تر ژونده پوري باقی وساتي ډیر ځله کرایه دار خپل حق بل کرایه دار ته منتقل کوي اوله هغه څخه پریوه ځای روپی وصولوي او دي معاملې ته په عرف کې ایډوانس ویل کيږي بیا درو پوډا کولو وروسته هغه بل سړی دسرای او دکان له مالک څخه د عقد اجاره حقدار گرځي یا که چیرته دسرای ياد دکان مالک له کرایه دار څخه سرای او دکان بیرته واپس اخلي نو دهغه پر ذمه لازم ده چې کرایه دار ته دومره روپی وړکړي چې پر هغه دواړه سره راضي شي دغه پریوه ځای چې روپی اخلي دي ته په مختلفو عربي هیوادو کې خلو، ویل کيږي چې په پاکستان او هندوستان کې (ایډوانس) یا سلامی ورته وایي ددي څه حکم دی دا اخیستل جانزدی که ناجائز؟

شرعاً دالین دین دواړه ناجائز دي ځکه داروپی یار شوت دی یاد مجرد حق عوض دی که یو چا داسي معامله وکړه نو دواړه فریق دي توبه وباسي او داروپی دي واپس کړي دا پر لازم دی قال العلامة الصابوني: اذا انتهت مدة الاجارة فعلى المستأجر ان يسلمها لصاحبها وليس له حق ان يخلها لغيره على ان يأخذ منه مبلغاً نظير الاخلاء كما يغلبه بعض الناس اليوم لان ملك الدار والدکان لصاحبها المالک وهذا الذى يسميه الناس حق الخلو او حق نقل القدم ليس بالأمر الشرعى. (جدید معاملات کی شرعی احکام: ۲۱۹/۱)

فائده: دمولانا خالد سیف الله رحمانی صاحب په باره کې موږ مخکي ویلي وو چې نوموړی په ډیرو مسائلو کې نرمي اختیاروي له هغو څخه یوه داد (ایډوانس) مسئله ده دیوې درازې مقالې په پای کې مولانا صاحب لیکي: ددغو تفصیلاتو په رڼا کې زما رایه داده ۱- چې حق خلو چې دحق قبضه څخه عبارت دی یو مستقل حق دی او دهغو حقوقو له جملې څخه دی چې خرید و فروخت یې کیدای شي ۲- که دسرای مالک له کرایه دار څخه پېشگي روپی اخلي نو دی حق قبضه خرڅوي او بیا دسرای مالک گرځي چاته چې یې غواړي په کوم قیمت چې یې زړه غواړي خرڅولای یې شي خپله پر مالک یا پر بل کرایه دار باندې ۳- له دي سره ماهانه کرایه له قبضی سره سره له دي سرای نه دانتفاع عوض دی چې دسرای مالک یې دمالک په حیث حقدار دی .

له دي څخه دا خبره معلومه شوه چې په کومو صورتونو کې چې کرایه دار اصل مالک ته ایډوانس نه دی ورکړی په هغو صورتونو کې دی دمعاهدې مطابق یواځي دانتفاع حق لري چې دهغه عوض دکرایه په نامه سره ادا کولای شي دی دحق قبضه مالک نه دی چې پر بل چا یې خرڅ کړي یا یې خپله دسرای مالک ته حواله کړي قیمت یې حاصل کړي دا د فقیر شخصي رایه ده په کومه کې چې دحیلو او تاویلاتو پر ځای دحقانقواو واقعیتو په بنا، حق خلویو مستقل او قابل خرید و فروخت حق اوله قبیلې دمال څخه شمار کړای شوی دی. (جدید فقهی مسائل: ۱۴۳/۴)

(۲) قوله والاراضی للزراعة ای وصح اجارة الاراضی للزراعة، یعنی ځمکې دزراعت لپاره په کرایه اخیستل جائز دي ځکه زراعت د ځمکې منفعت مقصوده او معهود دی، اوس مستاجر لره د ځمکې داویدو او بیه او د تڼۍ راتگ لاره ورکوله کیږي که څه هم د عقد په دوران کې د اشرط ونه لگوي ځکه اجاره د انتفاع لپاره منعقد کیږي چې انتفاع له ځمکې نه بغير داوبو او لاري ممکنه نه ده.

(۳) البته ځمکه چې دزراعت لپاره کرایه کوي ددې شي بیان ضروري دی کوم چې مستاجر یې په ځمکه کړي که نه بیا عقد اجاره نه صحیح کیږي ځکه په ځمکه کې د کرلو شيان متفاوت وي ځینی یې د ځمکې لپاره مضروي نو تعین ضروري دی چې بیا مفضی و نزاع ته نه شي البته که آجر وویل چې په دې ځمکه چې نه کوم شی ته کړې وي بیا چې د مستاجر خوښه وي هغه شی پرې کرلای شي بیا مفضی و جنجال ته نه کیږي.

(۴) قوله للبناء والعمران ای وصح اجارة الاراضی للبناء والعمران، یعنی ځمکه د آبادي جوړولو یا درختو لگولو لپاره کرایه کول جائز دی بیا د مودې له ختمیدو وروسته که چیرته موجود آبادي او درختو پر ترڅ باندې راضي نه وو نو مستاجر دي خپله آبادي پڼگه کړي درختې دي وکارېي خالي ځمکه دي موجود ته حواله کړي ځکه د آبادي او درختو هیڅ انتها نشته نو په قراړیاتی کیدو کې د ځمکې ضرر دی نوله مالک څخه د دفع ضرر لپاره مستاجر ته دخپلې آبادي او درختو کښلو حکم وکړای شي.

(۵) البته که د ځمکې مالک مستاجر ته د پڼگو شویو آبادیو او ختو د درختو د قیمت پر وړکولو باندې راضي شي نو دا جائز دی اوله قیمت ورکولو وروسته د ځمکې مالک د آبادي او درختو مالک گرځي، او که د ځمکې مالک د مستاجر د آبادي او درختو پر خپله ځمکه باندې پرېر قراړ ساتلو باندې راضي شونو د اهام جائز دی ځکه حق د ځمکې د مالک دی نو ده لره اختیار شته چې خپل حق حاصل نه کړي او په دې صورت کې د ځمکې مالک گرځي آبادي او درختي د مستاجر کیږي او د ځمکې مالک خپله ځمکه د درختو مالک ته عاریه ورکولو ونکې دی.

(۶) او در طبعه هغه حکم دی کوم چې د درختو دی یعنی چې کله موده پوره شي نو هغه به کارېي ځکه در طاب ریښې تر ډیره وخته وي نو په یو ځل کرلو سره تر ډیره وخته پوري پاتېږي نو د درختو په شان ددې هم هیڅ انتها نشته په پاتې کیدو کې یې د ځمکې د مالک ضرر دی ځکه د کښلو حکم ورکول کیږي.
رطب یو قسم نرم و اښه دی چې په فارسي کې سپستی او په پښتو کې شپښتې یا (رښکه) ویل کیږي.

(۷) والزراع یتربک باجر المثل الی ان یتربک (۸) والذاتة للزکوب والحمل والظوب للبس فان اطلق ازکب والیس من شاه (۹) وان قید امر اکبال لابس فخالف ضمن ومثله ما یختلف بالفسعمل (۱۰) او ما لا یختلف به بطل فقیده کما لو شرط سکی واحده له ان یسکن غیره (۱۱) وان سخی یو غاز لدر اکثر بزله حمل مثله واخف لاضر کالمحلح

توجیه: او کښت پر ښودل کیږي په اجر مثل سره تر هغه پوري چې پخیري او صحیح دی حیوان اجاره کول د سوریډو لپاره یا د باروړلو لپاره او کپړه دا غوستلو لپاره بیا که یې مطلق پرې ایښی و نو سپور دي کړی او وروادي غوندي هر چاته چې دده خوښه وي او که یې مقید کړی و دود یو چاپه سوریدو سره یا د یو چاپه

آغوستلو سره بیا مخالفت وکړي نو دی ضامن کیږي همدارنگه هغه شیان دي چې مختلف کیږي داستعمالوونکي په مختلف کیدو سره او هغه شیان چې نه مختلف کیږي داستعمالوونکي په مختلف کیدو سره دهغو تقيید باطل دی لکه چې شرط کړي دیو چا اوسیدل په سرای کې نو ده لره جائز دی چې بل چاته یې ورکړي او که یې معین کړه نوع یا مقدار لکه یوه پیما نه غنم نو ده لره جائز دی دهغه په شان شی راوړل یا ترهغه خفیف نه ترهغه زیات مضر شی لکه مالګه.

تشریح: (۷) یو چا ځمکه دکښت لپاره تر معلومې مودې پوري کرایه کړه بیا موده داجارې تیره شوه خو کښت لا پوخ شوی نه دی نو کښت به په اجرت مثل سره تر پخیدو پوري پر ځمکه باندي پرېږدي ځکه دکښت دپخیدو یوه انتها، معلومه ده نو تر پخیدو پوري پر ځمکه باندي په پرېښودلو کې دجانینور عایت دی په دي ډول چې دځمکې مالک ته به کرایه ورکوله شي او مستاجر ته به خپل کښت وروپوخ شي.

(۸) قوله والدانة للركوب ای صخ اجارة الدابة للركوب الخ، یعنی حیواناتان دسوریدو یا باروړلو لپاره په کرایه بیول جائز دی ځکه اجاره دیو شي پر عین منفعت مقصوده باندي منعده کیږي او حیوان تر معلومې مودې پوري کرایه کول منفعت معلومه مقصوده دی بیا که یې عقد مطلق کړی وود یو معلوم شخص سپریدل یې شرط کړی نه وونو مستاجر هر څوک پري سورلای شي دا طلاق عقد په وجه سره همدارنگه که یې کپړه داغوستلو لپاره کرایه کړې وه او عقد مطلق شوی وود یو معلوم سړي اغوستل یې شرط کړی نه وونود دي هه هغه حکم دی چې مستاجر یې هر چاته ورکولای شي.

(۹) او که موجودا شرط لگولی وو چې فلان معلوم شخص به پري سوریږي یا فلان معلوم شخص به یې آغوندي بیا که مستاجر کوم بل څوک پر حیوان باندي سپور کړي یا یې بل چاته جامه داغوستلو لپاره ورکړه بیا که دغه حیوان هلاک شویا کپړه ورکه شوه نو مستاجر ضامن کیږي ځکه خلک په سپریدلو او آغوستلو کې متفاوت وي نو تعین صحیح دی او مستاجر لره تجاوز کول ناجائز دی، همداحکم په هر هغه شي کې دی چې داستعمالوونکي په اختلاف سره مختلف کیږي مثلاً یو چا ځیمه مستاجر ته په کرایه ورکړه بیا مستاجر بل چاته داوسیدو لپاره عاریه ورکړه بیا که تلف شوه نو مستاجر ضامن کیږي لما قلنا.

(۱۰) البته هغه شیان چې داستعمالوونکي په اختلاف سره نه مختلف کیږي مثلاً په سرای یا دکان کې یو څوک اوسیدل ددغوشیانو حکم دادی چې که موجود یو معلوم سړي سکونت شرط کړی وویا هم مستاجر کولای شي چې بل چاته یې ورکړي ځکه په سرای کې داوسیدو په باره کې خلک تفاوت نه لري نو مستاجر یې هر چاته ورکولای شي البته کوم خلک چې تعمیر ته تاوان، رسوي لکه پښ وغیره هغه دعرف په وجه له دي څخه خارج دي چې تفصیل یې مخکي تیر شوی دی.

(۱۱) که یو چا حیوان کرایه کړی وو چې پردي باندي بار راوړم اود بارونوع اومقداریې بیان کړ مثلاً دوی پیمانې غنم راوړم نو مستاجر به هغه باندي هر هغه شی راوړای شي چې په مشقت کې دغنمو په شان وي لکه اوربشي یا دا چې تر غنمو هم کم وزنه وي لکه یو قسم زېني چې تیل ورڅخه وزي ځکه په غنمو او اوربشو کې کوم تفاوت نشته اوزېني خو تر غنمو لکم وزنه دي نو دا تر اجازه لاندي داخل دي البته

داسي شيان چې په وزن کې ترغنموزيات وي مثلاً لکه مالګه، اورسپنه، پستل وغيره د هغو دراورې لوجازه نشته ځکه په هغو کې مشقت زيات دی چې مالک نه په راضي کېږي نو قاعده داده چې کوم څوک د عقد په وجه ديو معلوم منفعت مستحق گرځي هغه دغه منفعت يادغه قسم منفعت يا ترهغه کم منفعت حاصلولای شي مګر ترهغه زيات منفعت حاصلول د هغه لپاره ناجائز دی.

(۱۲) وان غطيت بالا ز ذاب ضمن النصف (۱۳) و بالزبادة على العمل المنفى ما زاد (۱۴) و بالضرب و الكبح (۱۵) و نزع السراج و الابواب و الاسراج بما ليس ج بهنله (۱۶) و سلك طريق غير عانيته و قفاؤنا (۱۷) و عمله في البحر الكل و ان بلغ فله الاجز (۱۸) و نزع و طيط و ان و بالزب ما نقص و لا اجر (۱۹) و بخياطة قباء و امر بقميص قيمته و به و له اخذ القباء و دفع اجر مئله.

توجه: که حیوان هلاک شو په سواړي سورولو سره نو د نصف ضامن گرځي او تر معین بارزيات باروې لوسره ضامن گرځي په زیادت سره او په و هلو او قبضه کولو سره د ځین په ليري کولو او په کته یا (خل) تړلو سره او په داسي ځین سره چې هغه قسم ځین نه پري بنودل کيږي او پر لاره تلل له معلومې لارې بغیر چې ددواړو لارو ترمنځ تفاوت وي او په دریاب کې په بارو لوسره د ټول ضامن گرځي او که یې ورسوا و اجرت ورکول کيږي او د شپږشتو په کرلو سره چې د غنمو اجازه یې ورکړې وي د نقصان ضامن گرځي او اجرت نه ورکول کيږي او په قباء، ګنډلو سره چې د قميص جوړولو امر یې ورته کړی وي ضامن گرځي د کپري د قیمت او داهم ورته جائز دی چې قباء واخلې او د هغې اجرت مثل ورکړي.

تشریح: (۱۲) که یې حیوان د سوریدو لپاره کرایه کړی و بیا د پخپل ځان پسي بل سواړي هم سپور کړ او حیوان هلاک شو نو مستاجر د نصف قیمت ضامن گرځي بوج ته اعتبار نه ورکول کيږي مثلاً د اوله به ورته وایې چې دمستاجرو زن مثلاً یوه برخه دی او د بل سواړي وزن دوهمه برخه دی نو ضامن هم دوی برخې کيږي ځکه کله د سواړي د ناقابلیت په وجه وزن نه لري خو بیا هم حیوان زخمی کوي او کله بیا یو انسان د یو وزن لري خود تجربه کاري په وجه پر حیوان باندي سپک وي لیکن دا هغه وخت چې کله حیوان ددواړو طاقت درلودی او که یې ددواړو طاقت نه درلود نو د هلاکت په صورت کې د کل قیمت ضامن کيږي.

(۱۳) قوله و بالزيادة على العمل الخ ای ان عطت بالزيادة على العمل الخ، یعنی که یې یو حیوان کرایه کړی و د ديو متعین مقدار بار راوړول لپاره بیا د پر هغه باندي تر متعین مقدار زيات بار راوړ چې حیوان هلاک شو نو مستاجر د زيات بوج په انداز ضامن کيږي ځکه حیوان د ماډون او غیر ماډون بوج له مجموعې څخه هلاک شو او سبب د هلاکت همدا بار دی نو ضامن پر دواړو باندي تقسیميږي په دې شرط چې زيات بار د مسی بار له جنس څخه وي او په حیوان کې د هغه قسم باروې لوطاقت وي بیا که زيات بار د مسی له جنس څخه نه وي او د مور زيات وو چې حیوان دا قسم بار نه شي وړلای نو بیا د کل قیمت ضامن کيږي.

(۱۴) قوله و بالضرب ای ان عطت الدابة بالضرب و الكبح الخ، یعنی که یې حیوان وواهه یا یې قبضه راکش کړه هغه هلاک شو نو د امام ابو حنیفه رحمه الله په نزد مستاجر د کل قیمت ضامن گرځي او د صاحبینو رحمهم الله په نزد که په متعارفه طریقه سره یې کش کړي یا ووهي نو بیا نه ضامن کيږي ځکه متعارف په عقد مطلق کې داخل

دي چې دهغه اجازه دموجر له طرفه شوي ده امام ابو حنيفه رحمته الله عليه فرمايې چې اجازه په سلامتي سره مقيده ده ولي دضرب وغيره بغيرهم ورل كيداى شي نو دشرط دنه موجوديت په وجه مستاجر ضامن گرځي .

فائدو: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجع دى لمقال الشيخ عبدالحكم الشهيد رحمته الله عليه : قوله وقال لا يضمن اذا فعل فعلا معارفاً بالغ وبفعله المأثرت الا انما الثلاثة على قوله جرت عامة العمون و عليه الفتوى كما فى الهندية وغيرها نعم قال فى دز المختار بقتل غايه البان عن التبعة والاصح رجوع الامام الى قولهما الخ وانكر رواية الرجوع شارحها بن العابد بن الشامى رحمته الله عليه فى هذه المسئلة للباقى عند الفتوى (هامش الهداية: ۲۹۷/۲)

(۱۵) كه يې حيوان له ځين سره كرايه كړيا يې ځين ورڅخه ليري كړ او داسي كتهايا (خل) يې وروترله چې پردا قسم حيوان باندې نه تړل كيږي بيا كه حيوان هلاك شو نو مستاجر ضامن كيږي ځكه دمالك اجازه كتې او ځل ته شامله نه ده ولي كتها او ځل دځين له جنس څخه نه دي همدا رنگه كه مستاجر يو داسي ځين باندې كښيښود چې پردغه قسم حيوان باندې نه ښودل كيده مثلاً زيات وزي وواو بيا حيوان هلاك شو نو مستاجر ضامن گرځي ځكه دمالك اجازه داسي ځين ته نه ده شامله نو د مخالفت په وجه ضامن گرځي .

(۱۶) قوله و سلوك بسلوك طريق غير ما عني اى ان عطيت بسلوك طريق الخ، يعنى كه مستاجر پلندي ته وويل چې زما د ابار پر قلانۍ لاره باندې تر فلان ځايه پوري ورسوه هغه باريپورته كړ او له معلومې لارې نه بغير پر بله لارولاي نو كه ددواړو لارو ترمنځ فرق وپوه زيات وكم كې يا په امن اوبې امنې كې او د مستاجر مال هلاك شونې پلندي د ټول مال ضامن گرځي ځكه مستاجر چې د خاصې لارې قيد لگولى وو هغه قيد مفيد دى نو چې پلندي دهغه مخالفت وكم ضامن گرځي .

(۱۷) قوله وحمله فى البحر الكلى اى يضمن ايضا بحمله فى البحر الكلى، يعنى كه يو چامز دوردې لپاره كرايه كړي وو چې د مستاجر مال پر وچه لاره باندې ورسوي مگر مزد د درياب له لارې ولاړى نو د هلاكت په صورت كې مزد د ټول مال ضامن گرځي ځكه دوچې او بحري لارې ترمنځ ډير فرق دى ليكن كه مزد ورمال تر خپل منزل پوري ورساوه بيا د اجرت مستحق گرځي ځكه د مستاجر مقصود حاصل شولفظ دالكل چې مصنف رحمته الله عليه ولى دى له وبالضرب څخه بيا ترو حمله فى البحر پوري تړولو مسائلو پوري متعلق دى .

(۱۸) قوله و بورع و رطبة الخ اى يضمن بزرع و رطبة الخ، يعنى كه مال ك دځمكې په ځمكه كې دغښو كړلو اجازه وركړې وه مستاجر به هغى باندې شپيشتي وركړلې په هغى سره چې ځمكې ته كوم نقصان ورسيد دهغه مستاجر ضامن گرځي ځكه په شپيشتو سره ځمكې ته زيات نقصان رسيږي ځكه دهغى رښې په ځمكه كې خوږيږي او زيات او بیدلونه ضرورت لري نو ده له مال ك څخه داسي مخالفت وركړ چې دمالك لپاره ډير مضرهم دى ځكه ضامن گرځي او مال ك ته دځمكې اجرت نه وركول كيږي ځكه د مخالفت په وجه مستاجر اوس مستاجر نه دى پاتې بلكې غاصب شو او پر غاصب باندې اجرت نشته بلكې تاوان وي .

(۱۹) قوله و رطبة قبا، اى يضمن برطبة قبا، الخ، يعنى كه يو چادرزي ته كپړه وركړه ورته ويې ويل چې ديوه درهم په عوض له دي څخه قميص را جوړ كړه، درزي له هغه څخه قبا جوړه كړه نو د كپړې مال ك له درزي څخه د خپلې كپړې د قيمت تاوان اخلي او هغه ته دا اختيار هم شته چې كه يې خوښه وي نو بيا دي واخلې درزي ته دي اجرت مثل وركړي ځكه قبا، له يوه لحاظه قميص دى چې له هغى څخه د قميص په شان نفع اخيستله

کیدای شي او په یوه لحاظ له قمیص نه مخالفه ده نو په قبا، جوړیدو کې موافقت او مخالفت دواړه راځي ځکه مالک ته اختیار دی چې دامخالفت وگهي تاوان واخلي او یا یې موافقت وگهي قبا، واخلي اجرت مثل ورکړي

باب الاجارة الفاسدة

داباب داجاري فاسدي په بیان کې دی

مصنف رحمته الله علیه چې داجاري صحیحه له بیان څخه فارغ شونو داجاره فاسده بیان یې شروع کړ داجاري صحیحی دتقدیم وجه ظاهره ده چې داهل اسلام په عقودو کې اصل صحت دی اوفسادعارض دی اواصل احق بالتقدیم دی.

(۱) نفذ الاجارة الشرط وله اجر مثله لاجاره زيه النفسی (۲) لان آخر ذال اكل شهر یوز هم ضح فی شهر فقط لان النفسی الكل (۳) وکل شهر مکن ساعة منه ضح لیه (۴) وان استاجر هامة ضح وان لم یسم اجر کل شهر (۵) وابتداء المدة وقت الفقدان کان جین یهمل عصر الاجلة والا لایايم

ترجمه: شرط اجاره فاسدوي اودمزدور لپاره اجرت مثل دی چې ژانده وي ترمتعین مقدار یا که یې په اجرت ورکړسرای هره میاشت په یوه درهم نوصحیح کیږي یواځي په یوه میاشت کې مگردا که یې بیان کړي ټولې میاشتي او په هره میاشت کې چې یو ساعت کې پاتی شونو په هغی کې صحیح کیږي او که یې سرای دیو کال لپاره کرایه کړنوصحیح دی که څه هم اجرت دهرې میاشتي بیان نه کړي او ابتدا، دمودې د عقد له وخت څخه دی که چیرته عقد هغه وخت شوی وو چې میاشت ولیدله شوه نو اعتبار میاشتولره دی که نه بیا په ورځو حساب ورته کیږي.

تشریح: (۱) په کومو شرطونو سره چې بیع فاسد یږي په هغو سره اجاره هم فاسد یږي ځکه چې اجاره عقد معاوضه دی دبیع په شان فسخ کیږي اقاله قبلوي نو اجاره په منزله دبیع ده په کومو شرطونو سره چې بیع فاسد یږي په هغو سره اجاره هم فاسد یږي مراد هغه شرطونه دي چې دمقتضى عقد خلاف وي لکه پراجیر خاص باندي دشرط لگول چې دمال د هلاکت په صورت کې ته ضامن یې، اوداجاري د فاسد کیدو په صورت کې داجیر لپاره اجرت مثل واجبیږي لیکن تر مسمی زیات نه ورکول کیږي په دي شرط چې مسمی معلوم وي که مسمی زیات وي او که کم وي ځکه پر مسمی باندي دواړه راضي شوي دي، دامام زفر رحمته الله علیه په نزد مسمی واجبیږي هرڅومره چې وي.

(۲) که یو چا سرای دمیاشتي په یوه درهم کرایه کړی وونود اعقد یواځي دیوې میاشتي لپاره صحیح کیږي ځکه دا یوه میاشت یقینی معلومه ده نو په مذکور صورت کې په یوه میاشت کې اجاره صحیح کیږي په باقی میاشتو کې فاسد یږي ځکه هغه مجهولې دي، په دي سلسله کې قاعده داده چې

کله د ګڼل چې کله پر یو داسې شي باندې داخله شي چې هېڅ انتها، یې نه وي او افر د یې معلومه نه وي نو د د معلوم فرد خواته را ګرځي ځکه په عموم سره عمل کول متعذروي نویوه میاشت د څنګه چې معلومه ده ځکه په هغې کې اجاره صحیح ده البته که یې ټولې میاشتې بیان کړي مثلاً د پنځو میاشتو لپاره هر مه میاشت په یوه درهم کرایه کوم نویو په ټولو کې صحیح کیږي ځکه مانع زائل شوولی اوس موده معلومه شوه.

(۳) بیا له یوې میاشتې وروسته که د راتلونکې میاشتې په شروع کې مستاجر دیوه ساعت کې لپاره په دکان کې پاتې شونوپه هغې کې هم اجاره صحیح کیږي لږ د ادم میاشتې تر پایه پوري ماجر مستاجر ایستلای نه شي همداحکم دهرې هغې میاشتې دی چې په اول کې یې مستاجر په کرایه شوي دکان کې پاتې شي ځکه د مستاجر د پاتې کیدو په وجه د دواړو رضامندي راځي چې په هغه سره عقد تامیري.

(۴) که یو چا د کال لپاره سرای مثلاً په لس درهمه کرایه کړي نو د اجازت دی که څه هم دهرې میاشتې کرایه بیان نه کړي ځکه پر میاشتو باندې له تقسیم بغیر د ټولې مودې اجرت معلوم دی نو د اداسي شولکه یو څوک دیوې میاشتې لپاره سرای په یوه درهم کرایه کړي نو د اجازت دی که څه هم دهرې ورځي کرایه بیان نه کړي.

(۵) د اجارې د مودې ابتداء هغه وخت شمار له کیږي چې کله د متعاقدينو ترمنځ عقد وشي ځکه د اجارې په حق کې ټول وختونه برابر دي او په داسې صورتونو کې هغه زمانه متعینه کیږي چې په عقد پوري متصله وي لکه په قسم کې مثلاً یو چا قسم واخیست چې والله زه نه فلان سره یوه میاشت خبرې نه کوم نو چې کله یې قسم واخیست میاشت له هغه وخته شمار له کیږي په کومه شپه چې یې میاشت ولیدله که چیرته عقد اجاره په هغه شپه ترسره شونو د کال د ټولو میاشتو شمار د میاشتی نه لیدلو څخه کیږي ځکه په میاشتو کې اصل اعتبار میاشتې ته وي او که عقد اجاره د میاشتې د لیدلو په شپه ترسره نه شو بلکې په منځ کې یوه ورځ و شونوهره میاشت دور ځو له لحاظه اعتبار یږي یعنې هرې دیرش ورځي یوه میاشت شمار له کیږي ځکه ورځي د میاشتی بدل دي کما می فوله ۱۰ صومرو الزبنة والظرو الزبنة فان غم علیکم الهلال فاکملوا عذة شعبان ثلاثین یوماً یعنې د میاشتی په لیدو سره روژه نیستی روژه ماتوی که میاشت پټه او مشتبه شي نویو د برات د میاشتې دیرش ورځي پوره کوی.

(۱) وصح احدا جرة الحمام والحمام (۷) لا خرة غيب النیس (۸) والاذا نزل الحبح والامانة وتعليب القرآن والفقه والفنری الیوم علی جواز الاستیجار لتعليم القرآن (۹) ولا يجوز علی الغناء والترح والالاهی (۱۰) وقد اجازة المشاع الا من الشریک

ترجمه: اوصحيح دى اجرت اخيستل دحمام او بنكر كينولونه اجرت د نر حيوان (منده) خيږولو او داذان اوج او امامت او دقرآن دتعليم او فتوى په نن زمانه كې دقرآن دتعليم داجرت اخيستو پر جوازده او جائز نه دى اجرت اخيستل دسندرو وويلو او پرمري دواويلا كولو او باجي غېرولو او فاسده ده اجاره دمشاع مگر نه خپل شريك نه

تشرېح: (۶) دموجر لپاره دحمام (دغسل كولو دځاى) اجرت اخيستل جائز دى ځكه نبى كريم ﷺ دجغه نومې ځاى كې حمام ته داخل شوى وو، پاتى شوى او بواندازه او دمساجره په حمام كې دپاتى كيدو موده كه څه هم مجهول دي ليكن دخلكو دتعامل په وجه هغه جائز گڼل شوي دي دحمام (بنكر كينوونكي) اجرت هم جائز دى ځكه نبى كريم ﷺ بنكر لگولى وو او دهغه يې وبنكر كينوونكي ته اجرت هم وركړى وو. همدارنگه پر بنكر لگولو باندي اجرت وركول په معلوم عمل معلوم اجرت سره اجاره ده ځكه جائز دى.

(۷) قوله لا جرة عسب التيس اى يصح اخذ الاجرة على عسب التيس، يعنى نر حيوان (منده) پرمادى حيوان باندي دنيږولو اجرت اخيستل جائز نه دى لقوله ﷺ: **بأن من النحت عسب التيس (نر حيوان پرمادى باندي خيږول حرام دى)** مراد پرمادى عسب التيس باندي اجرت اخيستل دى، همدارنگه له عسب التيس څخه چې كومه فائده مقصوده ده هغه غير معلومه ده ولې كله له هغه څخه حمل واخيستل شي او كله نه واخيستل شي.

(۸) قوله والاذان والعج اى يصح اخذ الاجرة على الاذان الخ، يعنى پراذان، حج، امامت، دقرآن كريم پرتعليم دفتوى پرتعليم او نورو عباداتو باندي اجرت اخيستل جائز نه دى لقوله ﷺ: **افروا القرآن ولا تاكلوا به (قرآن وايست او دهغه عوض مه خورئ) په دې باب كې اصل دادى چې هر هغه طاعت چې په هغه پوري مسلمان مختص وي پر هغه اجرت اخيستل جائز نه دى او مذكوره امورداسي دى چې په هغو پوري مسلمان مختص دى نو ځكه پر هغو اجرت اخيستل نا جائز دى، مگر پردغو طاعاتو باندي اجرت نه اخيستل دمتقدمينو قول دى متاخيرينود ضرورت پرېنا، دجواز فتوى وركړي ده لكه صاحب هدايه رحمه الله چې ليكلي دي: بعض مشائخ استحسنوا الاستيجار على تعليم القرآن لانه ظهر توانى لى الامور الدينية لى الامتناع بضع حفظ القرآن و عليه الفتوى. (الهداية: ۴/ ۳۰۱)**

(۹) دسندرو غېرولو، پرمري دواويلا كولو او دباجو وولو وغيره لپاره هيچاته په اجرت اخيستل جائز نه دى ځكه دا پرمعصيت باندي اجاره ده چې جائزه نه ده ځكه د عقد اجاره په وجه شرعاً دمعقود عليه تسليم واچيږي حال دا چې شرعاً پر هيچا باندي دداسي شي واچيږي دجائزه دى چې دهغه شي په وجه دى شرعاً گناهگار وي، چې بيا دامعصيت شرع ته منسوب نه شي بيا هم كه مستاجر اجرت وركړ نو اجير لره جائزه نه دى بلكې واپس كول يې واجب دى.

(۱۰) دامام ابو حنيفة رحمه الله په نزد مشترك غير مقسوم شى له خپل شريك نه علاوه كوم بل چاته په اجاره وركول نا جائز دى مثاله مشترك سراى يا مشترك مريې څخه خپله حصه له شريك نه علاوه كوم بل چاته په اجاره وركړي كه مستاجر شى قابل دتقسيم وي لكه ځمكه او كه قابل تقسيم نه وي لكه مريې، وجه يې داده چې هغه داسي شى په اجاره وركړى دى چې مقدور التسلیم نه دى ځكه تسليم په قبض كيدو سره راځي او قبض پرمعين شي باندي وارديږي حال دا چې مشاع شى غير معين دى او دصاحبينور رحمهما الله اجاره

المشاع (مشتراك غير مقسوم شى اجاره كول) جائز دى خكه داجارې مدار پر منفعت دى او په غير مقسوم شى كې منفعت موجود دى او د منفعت وصول هم همداسي ممكن دى چې مستاجر او هغه بل شريك وار مقرر كړي نفع حاصله كړي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجع دى البته كه يو چا خپل شريك ته مشترك شى په اجاره وركړ نو د جائز دى خكه په دې صورت كې كل نفع دهغه پر ملك باندې حاصلېږي نو شيوع نشته كه څه هم په نسبت كې اختلاف دى چې بعض نفع په حكم د ملك سره او بعض نفع په حكم د اجارې سره حاصله ده مگر د امضر نه دى لمالې القدر المختار: وفسد ايضا بالشروع بان يوجر لصبيان داره او نصيبه من دار مشتركة من غير شريكه او من احديريكه الا اذا اجر كل نصيبه او بعضه من شريكه فيجوز وجاؤه بكل حال و عليه الفتوى زيلعي وبحر معزيا للمعنى لكن رده العلامة قاسم لى تصححه بان مافى المعنى شاذ مجهول القائل فلا يعزل عليه قال العلامة ابن عابد بن رحمته الله: (قوله فلا يعزل عليه) المعمول عليه مافى الخاتبة ان الفتوى على قول الامام به جزم اصحاب المتن والشروح فكان هو المذهب و عليه العمل اليوم. (الذر المختار مع الشامية: ۳۳/۵)

(۱۱) اوضح استبحار الظن باجر فتملؤ مؤقظا بغيرها (۱۲) ولا يمنع زوخيان وطبها فان حلت امرضت لاحت (۱۳) و عليها اصلاح طعام النفس (۱۴) فان ارضته بغير شاة فلا اجر (۱۵) ولو دفع غزلا لئيسخه بنصفه او استاجر له ليحمل طعامه بغيره منه (۱۶) او ليحيز له كذا اليوم بغيرهم لم يخز.

توجه: او صحيح دى په اجرت راوستل د شيدې وركونكې ښځې په معلوم اجرت سره او دهغې پر خوراك او دهغې پر جامه او نه دي گرځوي دهغې خاوند له هغې سره له وطى كولو نه بيا كه چيرته حامله شوه يا ناروغه شوه نو اجاره فسخ كيږي او پر هغې باندې لازم دى د ماشوم خوراك تيارول او كه يې هغه ماشوم ته د حيوان شيدې وركړې نو اجرت يې نه كيږي او كه يې ورته وركړل چې وې ودي په نيمې باندې يا مزدور كړاى كړي چې دده غله يوسي له هغې غلې څخه په يوه پيمانه باندې يا ددې لپاره چې ده ته دودى وريځد كړي د ويره اوږه نن ورځ ديوه درهم په عوض نو د اجازت نه دى.

تشرېح: (۱۱) شيدې وركونكې ښځه په معلوم اجرت سره مزدورول جائز دى لقوله تعالى: (ان ارضكم فاقولوا انهم منكم) همدارنگه پر دې باندې له وختونو دخلكو تعامل راروان دى، همدارنگه شيدې وركونكې ښځه دامام ابو حنيفه رحمته الله په نزد دهغې دخوراك او خښاك اوجامې په عوض اجاره كول جائز دى مگر د صاحبينور رحمهما الله په نزد دخوراك او خښاك اوجامو په عوض نه ده جائز خكه اجرت مجهول دى، دامام ابو حنيفه رحمته الله دليل دادى چې د اجهالت مضى ونزاع ته نه دى خكه د شفتت پر اولاد په وجه خلك د شيدې وركونكې ښځې په خوراك، خښاك اوجامو كې ډيره پراخي كوي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجع دى لساى الملقى الابحر: استبحار الظن باجر معلوم وكذا بطعامها وكسوتها خلافا للهارو له استحسان وقولهما لياس (والاستحسان مقدم غالبا على القياس) ملقى الابحر: ۵۳۶/۳

(۱۲) مستاجر ته دا حق نشته چې هغه د شیدې ورکونکې ښځې خاوند له هغې سره له وطی کولو نه منع کړي ځکه دا دا خاوند حق دی چې مستاجرې نه شي باطلولای، که چیرته دغه ښځه حامله شوه یا ناروغه شوه نو ددې ښځې د شیدو ورکولو نه د صحت خرابیدو اندېښنه ده نو د ماشوم ولیان دا جاري د فسخ کیدو حق لري.

(۱۳) پر دغه ښځه باندي لازمه ده چې د ماشوم غذا برابره کړي دا ډول چې ډوډۍ یا بل سخت شی وژدويې ورېې کړي او خپله داسي خوراک ونه کړي چې په هغه سره شیدې خرابي شي یا ماشوم ته تاوان رسوي همدارنگه د کومو شيانو چې عرف جاري وي هغه ددې پر ذمه د عرف په وجه لازمېږي.

(۱۴) که دغه ښځه د شیدو ورکولو په موده کې ماشوم ته د حیوان شیدې ورکړي او دا خبره خپله ددې له اقرار څخه یا د گواهانو په گواهي سره ثابته شي نو بیا دغه ښځه د اجرت مستحقه نه گرځي ځکه د هغې پر ذمه چې کوم کار واجب وو (يعني شیدې ورکول ماشوم ته) هغه کار دې نه دی ترسره کړی ځکه د حیوان شیدې یې ورکړي دي نو اجاري ددې وه چې خپل تی ورکړي نه دا چې د حیوانو شیدې په خوله کې ورکړي ځکه د اجرت مستحقه نه گرځي.

(۱۵) که چاکني والا ته ورته ورکړل چې له دې څخه چې کومه جامه تیاره شي د هغه نصف ستامز دورې ده نو دا اجاره فاسده ده ځکه په دې صورت کې د مزدو وروړي هغه شی دی چې د مزدو رد عمل څخه پیدا شونو دا د قفیز الطحان په معنی دی چې نبي کریم ﷺ منع ورڅخه فرمایلي ده، قفیز الطحان دادی چې دیو چاغویی یا خرکرایه کړي چې پردې باندي تر ژرندې پوري غنم یوسه چې کله هغه اوږه شول له هغو څخه یوه پیمانه اوږه دغوايې مالک ته په اجرت ورکړي، همدارنگه که چامز دور ته وویل چې داغله تر فلان ځایه پوري ورسوه له دې څخه یوه پیمانه تاته درکوم نو دا صورت هم جائز نه دی ځکه داهم د قفیز الطحان په معنی دی.

(۱۶) که له نانوايي سره دا ډول عقد وشو چې نن ورځ به دومره اوږد دیو په درهم په عوض ډوډۍ پخوي نو دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد دا صورت هم ناجائز دی او د صاحبینو رحمهما الله په نزد جائز دی ځکه ددې عقد د صحیحوالي لپاره عمل معقود علیه بلل کیږي حتی که چیرته هغه په نیمه ورځ له کار څخه فارغ شونو پوره مزدوري ورکوله کیږي او که په دغه ورځ کې فارغ نه شونو سبا ورځ هم پرده باندي کار کول لازم دی نو چې کله معقود علیه عمل دی او عمل معلوم دی نو دا عقد جائز کیږي، دامام صاحب رضی الله عنه دلیل دادی چې دلته معقود علیه مجهول دی ځکه مستاجر وخت او عمل دواړه سره جمع کړي دي او له وخت څخه معلومیږي چې معقود علیه منفعت دی او له عمل څخه معلومیږي چې عمل دی او د عمل په معقود علیه کیدو کې د مستاجر فائده ده او په منفعت کې د موجیر فائده ده چې په آخر کې دا خبره مفضي و نزاع ته ده ځکه نو دا صورت ناجائز دی.

(۱۷) د ان استاجار ضاعی ان تکبر بیا ویز عها و نیر عها ضاع (۱۸) فان شرط ان یشهها او نکري ان نهارها او نیر لها (۱۹) او یز عها بیزا عه او صی اخری لا کاجاره التکسی بالتکسی (۲۰) د ان استاجر لیعمل طعام ینفعا لاجاره له کره ان استاجر الزه من الغزین

توجه: او كه يې كرايه كړه ځمكه په دې شرط يوې كوي به يې او كړي به يې ياد اچې اوبو ي به يې او كړي به يې نو صحيح ده او كه يې داشړط كړ چې دوباره به يې يوې كوي ياد اچې ويالې به يې كاروي ياد اچې انبار (كهاد) به ور كوي ياد اچې كړي به يې د بلې ځمكې د كښت په عوض نو صحيح نه ده لكه اجاره كول داوسيدلو په عوض داوسيدلو او كه يې اجاره كړه چې داسې غله به ور ځني حاصلوي چې ددوئ دواړو ترمنځ مشتركه وي نو ده لره اجرت نه كيږي لكه راځن چې كرايه كړي رهن له مرتهن څخه.

تفريح: (۱۷) كه چا يو ځمكه په دې شرط اجاره كړه چې د اوبو يوې كوي ياب به يې كړي يا اوبو ي به يې او كړي به يې نو دا اجاره صحيح ده ځكه په عقد اجاره سره هغه د زراعت مستحق شواو زراعت له يوې كولو او اوبو لوبغير نه شي كيداى نو يوې كول او ځمكه اوبول واجب شول او قاعده داده چې هر هغه شرط چې د مقتضى عقد موافق وي په هغه سره عقد نه فاسد يږي.

(۱۸) او كه يې داشړط ولگاوه چې ځمكه به دوباره كړي ياد اچې كومې ويالې چې د ځمكې په طرف راغلي دي هغه به كاروي ياد اچې ځمكې ته به كهاد ور كوي نو داشړط فاسد دي ځكه ددې كارو نواثر تر اجاره وروسته هم باقي پاتېږي او داله مقتضياتو د عقد څخه نه دي او كوم شرط چې د عقد د مقتضى خلاف وي هغه اجاره فاسدوي همدارنگه په دې كې د مالك فائده هم ده او هغه شرط په كوم كې چې دا حد المتعاقدينو فائده وي هغه موجب فساد دى.

(۱۹) همدارنگه كه يې يوه ځمكه د زراعت لپاره په اجاره وركړه د بلې ځمكې د زراعت په عوض مثلاً زيد له بكر څخه ځمكه د زراعت لپاره په دې شرط اجاره كړه چې دهغه په عوض كې د زيد ځمكه بكر د زراعت لپاره واخلي نو د اهام ناجائز دى ځكه زموږ په نزد د قاعده ده چې كه له طرفينو سره جنسيت موجود ونو نو پور حرام دى. دا داسې صورت دى لكه يو څوك چې خپل سراى بل چاته وركړي داوسيدو لپاره او خپله دهغه په سراى كې واړوي دا اوسيدل عوض وي دانا جائز دى ځكه اجاره د ضرورت په بناء خلاف قياس جائزه كې اى شوي ده او د جنس منفعت د اتحاد په وخت كې هيڅ ضرورت نشته.

(۲۰) كه ددوو كسانو ترمنځ غله مشتركه وه له هغوئ څخه يوه بل ته خپله حصه غله وېل په اجاره وركړل هغه ټوله غله يووړه ويې رسوله نو زموږ په نزد دغه وړونكي ته نه اجرت مستى او نه اجرت مثل وركول كيږي ځكه دغلي په هر جزه كې چې ده وې ده دى خپله پكې شريك دى نو دى دخپل خان لپاره عامل دى بل شريك ته معقود عليه سپارل نه راغلل ځكه دى د اجرت مستحق نه گرځي لكه راځن چې له مرتهن سره يوشى رهن ايښى وي ييا يې په اجاره ور څخه واخلي دانا جائز دى ځكه خپله راځن دهغه شي مالك دى مرتهن خو يې مالك نه دى نو دلته اجاره نه راځي ځكه اجاره تمليك د منافع په عوض ته ويل كيږي او تمليك من غير مالك متصور نه دى.

(۲۱) لانا استاجر از ضار لم يند كمر آنه بزر عها و آن شي بزر غ فرز عها از مضى الاجل لله الفسقى (۲۲) وان استاجر جمار الى مكة ولم ينس ماله يحمل لعمل ماله يحمل الناس فنفق وان بلغ مكة لله الفسقى (۲۳) لانا نسا خا قبل الزرع والخمل نفقت الاجارة دفعا للفساد

توجہ: او کہ یہ اجارہ کہہ چکے اودایان یہی و نکر چہ پہ دی کہی بہ خہ کوی یابہ خہ پہ کری بیایی و کرلہ اومودہ تیرہ شوه نو دہ لرہ مقرر اجرت شته او کہ یہی خرکرایہ کہ تر مکہ پوری اودایہ بیان نہ کہ چہ خہ شی بہ پری باروی بیایی ہفہ بار پری راو و چہ خلک یہی راو پری بیادغہ سواری ہلاک شونودی نہ ضامن کیہی او کہ یہی بار تر مکہ پوری و رساوہ نو دہ لرہ مقرر اجرت کیہی او کہ یہی جنجال سرہ راغی مخکی ترکبت کرلو او مخکی تر بارو لو نو اجارہ دی ماتہ کہی دفساد دفع لپارہ .

تشریح: (۲۱) کہہ چاکم کہہ کرایہ کہہ اودایان یہی ونہ کہ چہ پہ دی بہ یوشی کری یابسل خہ او کہ یوشی کری نو خہ بہ کری کہ مالک عامہ اجازہ نہ وہ ورتہ کہی نو بیاد اجارہ فاسدہ دہ خہ خہ خہ د مختلفو کارو نو لپارہ اجارہ کیہی چہ لہ ہغو خہ خہی دحمک لپارہ نقصان دہ وی او بعض نقصان دہ نہ وی نو دمقود علیہ دمجهول کیدو بہ وجہ اجارہ فاسدہ دہ خہ کہ ییہام مستاجر کبت پری و کارہ اومودہ ہم تیرہ شوه نو استحسانا اجارہ صحیح کیہی او مستاجر لرہ اجرت مئی کیہی خہ دمقود علیہ جہالت چہ موجب دفساد و ہغوہ دمودہی تر مکمل کیدو مخکی ختم شو .

(۲۲) کہہ چایو خر تر مکہ مکر مہ پوری اجارہ کہہ اودایان یہی ونہ کہ چہ خہ شی پری راو پری بیایی ہفہ بار راو و چہ خلک یہی عام راو پری بیادغہ خر ہلاک شونو مستاجر نہ ضامن کیہی خہ اجارہ شوی شی لہ مستاجر سرہ امانت وی او امانت کہ لہ تعدی بغیر ہلاک شی نو بہ ہفہ کہی بیاضمان نہ راخی دلته دمستاجر لہ جانبہ ہیخ قسم زیادتہ نہ دہ راغلی خہ نہ ضامن کیہی لیکن خرنگہ چہ مقود علیہ پہ عقد کہی نہ دی بیان شوی خہ دغہ عقد فاسد و و چہ مقود علیہ یہی مجهول دی، بیا کہہ دہ تر مکہ مکر مہ پوری بارو رساوہ نو استحسانا داجرت مئی مستحق گرخی خہ دمقود فساد دجہالت پہ وجہ و و چہ وروستہ ہغوہ رفع کرای شو .

(۲۳) کہہ پہ مذکورہ مسائلو کہی پہ لومہی صورت کہی ترکبت کرلو او پہ دہم صورت کہی تر بار راو پری لو مخکی دواو (موجرا و مستاجر) دقاضی پہ مجلس کہی جگہ سرہ و کمرہ نو دفساد دلیری کولو لپارہ دی اجارہ ماتہ کرای شی خہ کہہ خہ کیہی دیوشی تر کرلو او پر خرہ بانندی تر بار راو پری لو مخکی دمقود علیہ دجہالت پہ وجہ فساد ثابت پاتیری .

باب ضمان الأجر

داباب داجیر دضامن کیدوہ بیان کہی دی

مصنف رحمہ اللہ چہ کلہ داجاری لہ انواعو (اجارہ صحیحہ او اجارہ فاسدہ) لہ بیان خہ فارغ شونو دضامن یہی شروع کہ خہ ضامن لہ ہغو عوارضو خہ دی چہ پر اجارہ بانندی مرتب کیہی اودشی عوارض لہ شی وروستہ وی خہ داجاری داحکامو لہ بیانو لو وروستہ دضامن احکام بیانوی

(۱) الأجر الفسخ ترک من یعمل لغیر و اجدر لا یمسحق الأجر حتی یفعل کالضمان و القضا (۲) و الفناغ فی یدہ غیر مضمون بالہلاک

(۳) و ماتلف یفعلہ کسخر فی الثوب من ذقو زلق الخمال و انقطاع خبل یشد بہ الخمل و غرق السفینۃ من مذہ مضمون (۴) و لا یضمن بہ نئی آدم .

توجه: اجير مشترک هغه دی چې د ډیرو کسانو لپاره کار کوي او مستحق د اجرت نه کیږي ترڅو چې کار وکړي لکه ښارنګريز او دوبي او سامان دده په لاس کې غیر مضمون وي په هلاکيدو سره او هغه چې تلف شي دده په عمل سره لکه څيري کيدل د جامي ددوبي په ټکيدو سره او ښو هيدل د مزدور او پرې کيدل درسۍ چې باريه ترې اړه وي بیدل د کښتۍ د ملاح (کښتۍ وان) په کشيدو سره مضمون گرځي او د انسان نه ضامن کیږي.

تشریح: (۱) اجير (مزدور) پر دوه قسمه دی: ۱- نمبر اجير مشترک ۲- نمبر اجير خاص.

اجير مشترک هغه دی چې د ډیرو کسانو کار کوي لکه ښارنګريز او دوبي یا بلاتوقیت دیو ه سړي کار کوي او اجير خاص هغه دی چې دیو ه معلوم سړي کار کوي په معین وخت کې. د اجير مشترک له احکامو څخه دا دی چې ترڅو پوري کارونه کړي د اجرت مستحق نه گرځي لکه ښارنګريز، دوبي ځکه معقود علیه عمل دی ترڅو چې مستاجر معقود علیه ونه سپاري اجرت به دوا جیږي.

(۲) د اجير مشترک په لاس کې سامان امانت دی که چیرته دغه سامان د اجير له زیادتي بغیر هلاک شي نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد مزدور نه ضامن کیږي که څه هم د ضمان شرط یې لگولی وي ځکه سامان قبض کول د مستاجر په اجازه سره شوی دی نو دودیت او عاریت په شان دی مضمون نه گرځي. د صاحبینو رحمهما الله په نزد مزدور ضامن گرځي ځکه حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه دا ډول مزدور ضامن گرځولی وو، همدارنګه که له مزدور څخه ضمان ساقط شي یا احتیاط نه کوي متاخرینو د اجير او مستاجر تر منځ د صلح بالنصف فتوی ورکړي ده.

(۳) کوم شی چې د اجير مشترک په عمل سره هلاک شي لکه ددوبي په ټکيدو سره د کپړي څيري کيدل یا د لپروا هې په وجه سره د مزدور په ښو هيدلو سره مال تلف شي یا هغه رسۍ چې مال به ترې دهغي په شکيدو سره مال تلف شي یا د ملاح (کښتۍ وان) په کشيدو سره کښتۍ ډوبه شي مال ضائع شي نو په دغو ټولو صورتونو کې اجير مشترک ضامن گرځي ځکه د اجير د عمل په وجه مال ضائع شو او اجير لره عرفاً او شرعاً د عمل صالح اجازه شته د عمل مفسد اجازه نشته ورته.

(۴) البته اجير مشترک د انسان ضامن نه کیږي که د کښتۍ په ډويدو سره کوم انسان غرق شي یا له سواري څخه وغورځي مړ شي نو اجير نه ضامن کیږي که څه هم د اجير په غفلولو او وکښولو سره وي ځکه دانسان تاوان د عقده په وجه نه دی و اجير پرې بلکې د قتل یا زخمي کيدو په جنایت سره و اجير پرې په داسي حال کې چې د کښتۍ کښول وغیره جنایت نه دی ځکه د ادا ډول فیه دی.

(۵) فان انکسر دن فی الطريق ضمن الحقال لیمته فی مکان خمله ولاجر له اوفی موضع انکسر واخره بحسابه (۶) ولا یضمن خفاة او نزاغ الا فساد ان لم یعده المریض المعفاة (۷) والخاضع یسحق الاخر یتسلم نفسه فی المدة ان لم یعمل کمن استجر شهرا للخدمة او لز غي الغنم (۸) ولا یضمن ماتلف فی زیده او غفله.

توجه: که مات شومنگی په لاره کې نو ضامن کیږي پورته کوونکی د هغه د قیمت چې د پورته کيدو په ځای کې یې کوم قیمت وي او ده لره اجرت نه کیږي یا په هغه ځای کې چیرته چې مات شوی دی او دده مزدوري د هغه حساب څخه کیږي او نه ضامن کیږي ښکر لگوونکی اوسن لگوونکی اورگ خلاصوونکی که یې

تجاوزونكړله معتادځای څخه او اجير خاص مستحق كيږي دمزدوري دخپل خان په تسليمولو سره په موده كې كه څه هم كاريې نه وي كړي لكه يو څوك چې مزدور كړاى شي د يوې مياشتې لپاره ياد پسونو د يوولو لپاره اونه ضامن كيږي دهغه چې دده په لاس كې تلف شي يادده په عمل سره .

تشويح: (۵) كه مستاجر مزدور ته وويل چې زما د شاتو (عسلو) منگى ترفلان ځاى پوري ورسوه مزدور منگى راپورته كړپه لاره كې منگى ورڅخه مات شونوله كوم ځاى نه چې هغه منگى راپورته كړى و وهله چې په څو باندي منگى خرڅيږي هغومره قيمت به مزدور و مالك ته وركوي اوده ته مزدوري نه وركوله كيږي ياكه د منگي مالك غواړي چيرته چې منگى مات شوى دى هلته چې په څو باندي خرڅيږي هغه قيمت دي له مزدور څخه واخلي او حساب دي وكړي ترهغه ځايه چې څومره مزدوري دمزدور حق كيږي هغه دي وركوي مثلاً كه په نيمه لاره كې مات شوى وي نو نيمه مزدوري دي وركوي يياد منگي ضمان څكه واجب دى چې هغه اجير مشترك وو چې دده په حركت سره مال ضائع شونودى ضامن گرځي څكه ده ته د عمل مفسد اجازه نه وه كه داماتيدل دده په ښهيدلو سره وي او كه درسى په شكيدو سره په كومه رسى چې منگى تړلى دى څكه د اهر يو دهغه فعل دى چې ده يي احتياطي كړي ده او مستاجر ته اختيار څكه شته چې دلته دوي خبرې دي يوه دا چې منگى د عمل په دوران كې مات شوى دى او بوج پورته كول عمل واحد دى نو گو اكي تعدي له ابتداء څخه واقع شوې ده بله دا چې د ابار پورته كول د مالك په اجازه سره شوى دى نوله دي څخه معلوم يږي چې له ابتداء څخه تعدي نه ده راغلې بلكې د ماتيدو په وخت كې تعدي راغلې ده نو چې دى كومه خبره اختياري هغه سمه ده همدې وجهي ته په كتنو سره د باريدلو ځاى ته اعتبار وركول كيږي او دوهمي وجهي ته په كتنو سره د ماتيدو ځاى ته اعتبار وركول كيږي .

(۶) كه ښكرلگوونكي ښكرو لگاوه ياداغ والاچاته داغ ورو لگاوه يادرك خلاصونكي د چارگ خلاص كړ اوله هغه څخه څوك مېشونو كه جراح تر حد تجاوز نه و وكړى نونه ضامن كيږي څكه جراح د عقد په كولو سره د دي عمل التزام وكړ او د عقد په وجه دا عمل دهغه پر ذمه واجب دى اوله وجوب سره ضمان نه يو ځاى كيږي او كه جراح تر حد تجاوز كړى و نو ضامن كيږي څكه د تجاوز كولو هغه ته اجازه نشته .

فائده: كه يوناروغ ته د تجربه كار او ماهر د اكثر او حكيم د تجويز كړده نسخې مطابق دارو درمل وركړل شي او په هغه سره ناروغ مېشي نو هيڅ ديت اوضمان نشته او كه دارو وركوونكى نه ډاكټرواونه يې د حكيم د تجويز كړده نسخې مطابق دارو وركړل يايې تر تجويز كړده نسخه زيات مقدار دارو وركړل چې ناروغ ورڅخه مېشونو يي دارو وركوونكى ضامن دى پر هغه باندي ديت او كفاره دواړه واجبيږي لمالې الحديث (ابوداؤد: ۲/ ۲۸۲ كتاب الديات) قال النسي عليه السلام من عطي من طب ولا يعلم منه طب فهو ضامن (حقانيه: ۵/ ۲۱۳)

(۷) د اجير خاص له احكامو څخه يو حكم دادى چې كله هغه په معقود عليه ماده كې خپل خان حاضر كړي نو د اجرت مستحق گرځي كه څه هم كار و نكړي لكه يو څوك چې مزدور د يوې مياشتې خدمت ياد پسونو يوولو لپاره په اجاره راولي او اجير خپل خان د كار كولو لپاره حاضر كړي نو د اجرت مستحق گرځي

ځکه معقود عليه تسليم د نفس دی چې ده هغه کار وکړي په دي صورت کې معقود عليه عمل نه دی نو د عمل کولو بغير هم دی د اجرت مستحق کيږي .

(۸) او د ووم حکم دادی چې د اجير خاص په لاس کې سامان امانت دی نو د هلاکت په صورت کې پر اجير باندې ضمان نشته ، همدارنگه که چيرته د اجير خاص په عمل معتاد سره يوشی هلاک شي نو هم نه ضمان کيږي ځکه په دي صورت کې منافع د مستاجر مملوک دي نو چې کله مستاجر اجير ته په خپل ملک کې د تصرف کولو حکم ورکړي د احکم ورکول يې صحيح دی او اجير د مستاجر قائم مقام شونو گواکي د افعل مستاجر کې دی ځکه اجير نه په ضمان کيږي البته که د اجير په عمل غير معتاد سره سامان هلاک شونو بيا اجير ضمان کيږي .

باب الاجرة على احد الشرطين

د ابا ب پريوه شرط باندې د اجرت کولو په بيان کې دی

مصنف رحمته الله چې کله په يوه شرط د اجارې له بيان څخه فارغ شو او س يې په دوو يا زياتو شرطو باندې د اجارې بيان شروع کړ ځکه دوه له يوه وروسته وي په ډيرو نسخو کې دغه عبارت نشته ممکن چې يوه کاتب د عبارت زيات کړي وي .

(۱) (وضح تزييد الاجر بريد الفعل في القوب نو غا (۲) و زما نالي الاؤل (۳) وفي الذكان والبيت والذابة مسافة وخملا

توجه: اوصحيح د اجرت ترديد د عمل د ترديد په وجه د کيږي د نوع په اعتبار سره او د زماني په اعتبار سره په اول کې او په دکان کې او په سراي کې او په سواري کې د مسافت په اعتبار سره او د بار په اعتبار سره .
تشریح: (۱) په کپړه کې د اجرت ترديد صحيح دی د عمل په ترديد سره د نوع په اعتبار سره مثلاً مستاجر درزي ته وويل چې که دغه کپړه ماته فارسي طرز را جوړوي نو يو درهم درکوم او که يې رومي طرز را وگنډي نو دوه درهمونه درکوم نو د مستاجر دغه ترديد په اجرت او عمل کې صحيح دی او اجير چې په دغو دوو عملونو کې هريو عمل وکړي د هغه اجرت مستحق گرځي همدارنگه که اجير ته په دريو شيانو کې اختيار ورکړای شي نو هم جائز دی او که په څلورو شيانو کې اختيار ورکړل شي نو جائز نه دی کمافی البيع چې په دوو او دريو کې اختيار ورکول کيږي مگر په څلورو کې اختيار ورکول جائز نه دی په دريو کې د ترديد د جواز وچه حاجت دی چې په دريو کې په ترديد سره حاجت پوره کيږي ځکه دري پرچيد ، وسط اوږدي باندې مشتمل وي نو ځکه په څلورو کې د ترديد حاجت نشته .

(۲) مذكور صورت د ترديد في النوع صورت وو چې فارسی طرز گنډل يوه نوع دی او رومي طرز گنډل دوه نوع ده او که مستاجر په زمانه کې ترديد وکړ نو که په مخ کې موده کې اجير عمل کړي وي نو صحيح دی د اجرت مسمى مستحق گرځي او که يې په بله موده کې عمل کړي وي نو صحيح نه دی د اجرت مثل مستحق

کیزی مثلاً مستاجر و ویل چې که چیرته د اجامه تانن و گنله نو یو درهم در کوم او که دی سبا و گنله نو نصف درهم در کوم بیا که اجیرن ورځ و گنله نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دیوه درهم مستحق کیزی او که یې سبا ورځ و گنله نو د اجرت مثل (دیو چاد اجرت مثل څخه مراد دادی چې دهغه په شان سپه هغومره عمل باندی څومره اجرت اخلي هغه اجرت به دده هم کیزی) مستحق گرځي نه د اجرت مسمی (اجرت مسمی هغه دی چې د عقد په وخت متعین شي) لیکن اجرت مثل هم تر نصف درهم زیات نه ورکول کیزی ځکه په دوهمه ورځ کې همداسمى دی چې اجیر پري راضي وو. د صاحبینو رحمهما الله په نزد د واره شرطونه جائز دي په کوم ورځ چې و گنله دهغې ورځې د اجرت مسمی مستحق گرځي.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله قول راجح دی لهما قال الشيخ عبدالحکیم الشهید رحمته الله علیه: واعلم ان قول الامام والصاحبين مذکور فی المتن والشروح والفواضل من غير النقص الى الترجيح والتصحيح صراحة الا ان مالي المجلة وشروحهما اختيار لقولهما حيث قال في المادة (۵۰۲) وكذا لك لو ساءم احد الخياط على ان يخطط له جبة بشرط ان خاطبا اليوم فله كذا وان خاطبا غدا فله كذا تعتبر الشرط والحرف في شرحهما قال والحكم المذكور لهما وهو صحة عقد الاجارة مع اعتبار الشرطين هو قول لهما وهو الذي مشت عليه المجلة. (هامش الیهدي: ۳۰۹/۳) (۳) قوله وفي المكان والبيت والذابة مسافة وحملای صح ترديد الاجر بتربيد العمل في الذابة من حيث المسافة والحمل يعني به دكان او سراي کې هم ترديد فی العمل صحيح دی مثلاً آجر مستاجر ته و ویل که په دي دکان یا سراي کې څوک د عطر فروشي کار کوي نو بيا يې کرایه د مياشتې يو درهم دی او که د پښې کار کې کوي نو دوه درهمه کرایه ده دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د اجازتي مستاجر چې هر څه کوي آجر دهغه د اجرت مسمی مستحق گرځي. د صاحبینو رحمهما الله په نزد د اجاره فاسده ده او په سوارلي کې ترديد د مسافت او بار په اعتبار سره صحيح دی مثلاً آجر مستاجر ته و ویل که ته دغه سوارلي ترمکې مکر مې پوري بيا يې نو دوه کرایه ده او که يې ترمدينې منورې پوري بيا يې نو بيا دوه کرایه ده يا يې ورته و ویل چې که چیرته پردي سوارلي باندی دوه منه غنم باروي نو دوه کرایه ده او که دوه منه پري باروي نو بيا دوه کرایه ده دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د ترديد جائز دی مستاجر چې هر څه کوي آجر دهغه د اجرت مسمی مستحق گرځي ځکه مستاجر ته د دوو مختلفو اوصیحو عقد ونوپه منځ کې اختیار ورکړل شوی دی ځکه نو د اصحیح دي کما فی مسئله الرومية والفارسية، او د صاحبینو رحمهما الله په نزد د اجاره فاسده ده ځکه اجرت مجهول دی ځکه د معلومه نه ده چې له دوو عملونو څخه کوم عمل کوي او د کوم اجرت مستحق کیزی.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لهما قال المفتی علام فادر العثماني: القول الراجح هو قول ابي حنيفة رحمته الله علیه قال العلامة ابراهيم الحلبي رحمته الله علیه: ولو قال ان اسكنت هذا العائنت عطار الحدرهم او سدا الذلهرهم من جاز خلافا لهما (القول الراجح: ۲۳۱/۲)

باب اجاره البعد

داباب دمريې د اجارې په بيان کې دي

مصنف رحمته الله علیه د آژاد شخص د احکامو څخه فارغ شو دمريې احکام يې شروع کړل وجه د تاخير يې داده چې دمريې رتبه تر آژادو وروسته ده ځکه يې احکام هم وروسته ذکر کړي دي.

(۱) ولایسا بن عبید اسانجر للخدمة بلاشرط (۲) ولایتاخذ الفساجن من غیبه مخبراً أجرة ادله لغفله

توجه: اوپه سفر به یې نه ییایې هغه مریې چې اجاره کړې یې وي د خدمت لپاره له شرط بغيراونه دي اخلي مستاجر له محجور مریې څخه اجرت خپې ورکړې یې وي ده ته دهغه دکا به وجه.

تشریح (۱): چا چې مریې د خدمت لپاره اجاره کړې وي او مستاجر مقيم دی او معروف بالسفر نه وو نومستاجر به هغه مریې په سفر نه شي بیولای ځکه د سفر په خدمت کې مشقت دی ترڅو چې هغه یې التزام ونکړي نه لازميږي البته که مستاجر د عقد په وخت کې پر هغه باندي په سفرد تلو شرط لگولی وویا معروف بالسفر و نویایې په سفر بیول جائز دی ځکه شرط ملزم دی او المعروف کالمشروط داسي دی.

(۲) که یو مریې ته دمولی له طرفه د مزدوري کولو اجازه نه وي او هغه خپله په مزدوري لگياشي او مستاجر هغه ته دهغه د عمل مزدوري ورکړي وروسته معلومه شي چې هغه خومحجور دی د مزدوري کولو اجازه یې نه درلوده او دهغه مزدوري کول صحیح نه وو نومستاجر له هغه مریې څخه مزدوري واپس نه شي اخیستلای ځکه دا جاري فساد د مولی د حق د مراعاتو لپاره وجه سره وواوله عمل وروسته حق درعايت په دي کې دی چې اجاره صحیحه وبلله شي اجرت واجب وگڼل شی ځکه نومستاجر له د مزدوري واپس اخیستل جائز نه دی.

(۳) ولا یضمن غاصب الغنم ما کُل من اجره (۴) ولؤخذ منهُ اُخذهُ وضغ قبض العبد اجره (۵) ولؤاجر عده خذین الشفین شهن ابا زبعة
ولهذا خمسة وضغ والاؤل باربعة (۶) ولؤا اختلاف فی ابائی العبد و غرضه حکم الخال (۷) ولؤال قول لؤب الثوب لی القبیض و القاء و الخمر و الضغرة
(۸) ولؤاجر عده

توجه: اونه ضامن کيږي غاصب د مریې دهغور وپو چې د مریې له اجرت څخه یې خوړلې وي او که پیدا کړ دغه اجرت دده مالک نوادي خلي ورڅخه او صحیح دی قبضول د مریې خپلې مزدوري لره او که یې اجاره کړ د چا مریې دوي میاشتي یوه میاشت په څلور روپۍ او یوه میاشت په پنځه روپۍ نوصحیح دی اولومری میاشت د څلورو په عوض کيږي او که ددواړو ترمنځ اختلاف راغی د مریې په تبتیدو یا دهغه په ناروغ کیدو کې نوحال دي حکم وگرځوي او قول د کپړې د مالک معتبر ږي په قميص اوجبه گڼل او اوسور یاز پېر رنگ ورکولو کې اوپه اجرت اونه اجرت کې.

تشریح (۳): که چا د بل چا محجور مریې غصب کړ مریې خپل ځان په مزدوري لگياکړ او غاصب له مریې څخه دهغه مزدوري یوه ويې خوړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د مریې د واپس کولو په وخت کې غاصب دهغه د مزدوري ضامن نه گرځي او د صاحبینو رحمهم الله په نزد غاصب ضامن گرځي ځکه د محجور مریې اجاره استحساناً صحیح ده نو دهغه مزدوري د مولی مال دی چې غاصب خوړلی دی ځکه غاصب ضامن گرځي، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه دلیل د اقامه ده چې دمحفوظ مال په تلف کولو سره تلف کوونکی ضامن

کيږي په داسي حال کې چې مری اودهغه مزدوري محفوظ نه دي ځکه مری اودهغه مزدوري دمالک یادهغه دناثب په قبضه کې نه دي ځکه ضمان هم نشته.

(۴) البته که مولى اجرت بعينه دمری په لاس کې موجود پيدا کړي نو هغه دي واخلې ولی هغه خپل عين مال پيدا کړ ځکه دمال دنه محفوظ کيدو څخه عدم ملک نه لازميږي او که مری خپل ځان په مزدوري لگيا کړ او مستاجر هغه ته اجرت ورکړ نو په اتفاق سره پر اجرت باندي دهغه قبضه صحيح ده ځکه د عقد مباشر خپله مری دی او د عقد حقوق تعلق له عاقد سره وي نو د مری قبض صحيح دی او د مری د اتصرف نافع هم دی دکوم چې دهره يې اجاز شته.

(۵) که يو چا مری دوي مياشتي په دي ډول په اجاره ورکړ چې يوه مياشت به څلور درهمه مزدوري وي او يوه مياشت به پنځه درهمه وي نو ده په عقد کې دوي مياشتې نکره ذکر کړي دي چې وخت يې معلوم نه دی ځکه دا عقد بايد جائز نه شي مگر د عاقل بالغ کلام له بي کاره کيدو څخه ساتل ضروري دی نو د عقد جائز کيدو لپاره کومه مياشت چې لومړۍ ذکر شوې ده هغه په عقد پسي متصله مياشت گڼله کيږي يعنې کومه مياشت چې له عقد وروسته شروع کيږي هغه لومړۍ مياشت گڼله کيږي او څلور درهمه عوض لري او دوه هغه مياشت ده چې تر هغې وروسته وي.

(۶) که چاپوه مياشت مری په اجرت واخيست او د مياشتي په شروع کې يې هغه قبض کړله هغه وروسته يې د مياشتي په پای کې وويل چې دامری دمياشتي په شروع کې تبتيديلی و یا ناروغ شوی و او مولى له دي خبرې څخه انکار وکړ چې هغه اوس ستا تر راتگ مخته تبتيديلی یا ناروغ شوی دی نو حال به حکم گرځول کيږي يعنې که ددوی دخصومت په وخت کې مری تبتيديلی یا ناروغ و و نو موجوده حال به فيصل وگرځوي و به وايي چې واقعا مری له عقد سره په متصل وخت کې تبتيديلی یا ناروغ دی نو د مستاجر قول دهغه له قسم سره معتبريږي او اجرت نه و اجيږي او که هغه مری په دي وخت کې صحت مند راوستی و و نو هم موجوده وخت فيصل گرځي ويل کيږي چې د عقد له وخت څخه تراوسه نه دامری تبتيديلی دی او نه ناروغ شوی دی ځکه بيا د مودر قول معتبريږي.

(۷) که دجامې دځاوند يعنې مستاجر او درزي يعنې اجير ترمنځ اختلاف شومستاجر وويل چې مادښه (چپنه) گڼلودرته ويلي و او اواقميص گڼللی دی ، يا دجامې ځاوند يعنې مستاجر نگرزي يعنې اجير ته وويل چې د مادسور رنگ درته ويلي و و تا زېر رنگ ورکړی دی مگر اجيروايي چې نه ! بلکې تاماته دقميص گڼلو ويلي و و يادي د زېر رنگ راته ويلي و و نو قول دجامې دځاوند (مستاجر) معتبر دی ځکه اجازه دجامې دځاوند له طرفه حاصلېږي نو دی دهغې په کيفيت زيات خبرداروي آن که چيرته هغه داصل اجازت څخه انکار وکړي نو دهغه قول معتبر دی نو دصفت دانکار په صورت کې هم دهغه قول معتبر دی خوله هغه څخه به قسم اخيستل کيږي ځکه دی دداسي شي انکار وکړي چې که دی دهغه اقرار وکړي نو پرده باندي لازميږي او داسي منکر ته قسم ورکول کيږي ، بيا که دجامې ځاوند قسم واخيست نو بيا درزي (اجير) ضامن گرځي ځکه ده دغيره ملک کې دهغه داجازت بغير تصرف کړی دی .

(۸) قوله الاجرو عده ای لو اختلف رب الثوب والصانع فی الاجرو عده فالقول لرب الثوب، یعنی په دجامې خاوند وویل چې تازمالپاره بغیر اجرت کار کړی دی او کار یگر وویل چې نه بلکې په اجرت سره می کړی دی نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دجامې دخاوند قول معتبر دی ځکه دجامې خاوند له اجرت څخه منکر دی او کار یگر دهغه داعي دی او قول دمنکر معتبر وي، امام ابو یوسف رحمته الله علیه فرمایې چې که دجامې خاوند دکار یگر حریف وو (یعنی تر دې مخکې کاروبار په اجرت سره وو) نو بیاد کار یگر د اجرت مستحق گرځي که نه وو حریف بیانه گرځي ځکه ددوی ترمنځ سابقه معامله جهت د اجرت متعین کوي، امام محمد رحمته الله علیه فرمایې چې که کار یگر په دي مشهور وو چې داکار په اجرت سره کوي نو بیاقول دکار یگر معتبر دی که نه بیادجامې دخاوند قول معتبر دی ولی کار یگر چې دکوم کارلپاره خپل ځان متعین کړی دی نو داپر اجرت باندې دتصریح قائم مقام دی.

باب لمسخ الاجارة

داباب داجارې دفسخ په بیان کې دی

ددې باب دوروسته کیدو وجه ظاهره ده ځکه فسخ د عقد ترو جود د عقد وروسته وي نو ددې باب ذکر په آخر کې مناسب دی.

(۱) فسخ بالغیب وخراب الدار وانقطاع عاء الطیفة والزخا (۲) وفسخ یفوت أخیه المتعاقدين ان غفلا فلیغیبه (۳) وان غفلا فلیغیبه لاکانو الزمی والنولی فی الوقف (۴) وفسخ بخیار الشرط والزینة (۵) والغلر وهو عجز العاقد عن الفضي فی موجه الا بتخلف شرط البطلان معن به کفر استاخر زخا لیتفقد خبره فستکون الزیج أو لیطبخ له طعام الزلیفة فاخلفت منه أو خاتو لیتنجز فافلس أو آخزه ولز معذین یفیان أو یتیان أو باقرا ولز مال له سواه (۶) أو استاخر ذابة للشر فیداله منه (۷) واللفکار

توجه: فسخ کیږي په عیب سره او دسرای په وړانیدو سره داوبو په منقطع کیدو سره له ځمکې او ژرندي نه او فسخ کیږي دیوه دمتعاقدينو په مرگ سره که یې عقد کړی وو دخپل ځان لپاره او که یې عقد کړی وو دغیر لپاره بیانه فسخ کیږي لکه وکیل او وصي او دوقف متولي او فسخ کیږي په خیار شرط او خیار رؤیت سره او دغرسره چې هغه عاجز کیدل دعاقده د عقد له موجب پوره بکیدو څخه مگر دزیات ضریه برداشت کولو سره چې دهغه مستاجر مستحق نه دی د عقد په وجه لکه څوک چې یو سړي ته اجرت ورکړي چې هغه دده ته غاښ وروکارې ییایې دغاښ درد ختم شویایې اشیز بووت چې دیوگوند پاخه کړي دواده په دي منځ کې ښځې خلع وکړه له خاوند سره یایې دکان کرایه کړ چې تجارت پکې وکړي بیادغه سړی مفلس شویایې په کرایه ورکړ یابر هغه باندې قرض راغی په ظاهره سره بیاد هغه په بیان او اقرار سره او هغه لره له دغه دکان پرته نور مال نشته یایې حیوان د سفر لپاره کرایه کړ بیان ښکاره شوه لره یو مانع د سفر نه داچې کرایه ورکوونکي ته مانع وریښ شي.

تشریح: (۱) اجاره دغیب په وجه فسخ کیږي مثلاً که په مستاجر سرای کې یو داسي عیب پیداشي چې په سرای کې داوسیدو لپاره مضروي نومستاجر داجاره فسخ کولای شي ځکه په دي صورت کې استفاع

بلاضرر ممکنه نه ده همدارنگه که هغه کرایه شوی سرای ویران شي یاد کښتي ځمکې یاد ژرندې او په منقطع شي او هغه قابل د انتفاع پاته نه شي نواجاره فسخ کيږي ځکه معقود علیه (منافع) قبل القبض فوت شوې داداسي دی لکه قبل القبض چې مبيع فوت شي .

فائده: ژرنده هغه مشین چې په اوبو چلېږي غنم اوږه کوي او پخوا به دویالو پرغاړه باندې لگیدي چې اوبه په زور تیري شي اود اوبوله پریشرخه ژرنده وچلېږي اوس خو ژرنده په برق او انجن سره چلوي پخوان سستم ختم شو .

(اشرف الهدایه)

(۲) که له متعاقدينو څخه یو مړ شو او عقد یې دخپل ځان لپاره کړی و نو نواجاره پخپله فسخ کيږي ځکه دموجود مرگ په صورت کې که چیرته مستاجر له مستاجر ه شي څخه نفع حاصلوي نوله ملک دغیر څخه منتفع کیدل لازمېږي (اودا کار جائز نه دی) ځکه دموجود مرگه وروسته شی دهغه د وارثانو کيږي اود مستاجر دمړگ په صورت کې دغیر له ملک څخه داجرت ادائیگی راځي چې داهم ناجائزه ده ځکه دمستاجر ملک دورته و طرف ته منتقل کيږي .

(۳) البته که عقد اجاره عاقد دخپل ځان لپاره نه بلکې دغیر لپاره کړی و نو د عاقد دمړگ په وجه اجاره نه فسخ کيږي مثلاً عدا اجاره وکیل ، وصي یا د عقد متولی وقف کړی و ویا وکیل ، وصي یا متولی مړ شو نو اجاره نه فسخ کيږي ځکه په دي صورت کې له ملک غیر څخه منتفع کیدل یا اجرت ادا کول نه لازميږي ولی مستحق د عقد موجود دی

(۴) په اجاره کې خیار شرط او خیار ررؤیت شرطول صحیح دی مثلاً داسي ووايې چې مالره دري ورځې اختیار دی که مي وغوښته اجاره برقرار ساتم او که مي خوښه نه شوه ردوم یې نودا صحیح دی ځکه اجاره عقد معاوضه دی دکوم لپاره چې په مجلس عقد کې قبض ضروري نه دی اود فسخ بالا قاله احتمال لري نودیع په شان په دي کې هم خیار شرط جائز دی همدارنگه که مستاجر وویل چې زه یې ووينم نومالره دبر اقرار ساتلو او ردولو اختیار شته داهم صحیح دی ځکه عقد د متعاقدينو درضامندي بغیر نه تاميږي اود متعاقدينو رضامندي له علم بغیر نه ظاهره کيږي نوله ررؤیت او علم بغیر عقد نه تاميږي ځکه نو خیار ررؤیت شرط کول صحیح دی نو چې کله له خیار شرط او خیار ررؤیت سره اجاره صحیح ده نو صاحب خیار دخیار په وجه اجاره فسخ کولای شي .

(۵) قوله بالعدای نفس الاجاره بالعدای یعنې اجاره داسي عذرونو په وجه فسخ کيږي دکومو په وجود سره چې مستاجر خپل مطلب نه شي پوره کولای که یې پوره کوي نوله ده سره به ضرر لاحق کيږي کوم چې د عقد په وجه پرده لازم نه و مثلاً یو سړي د درد په وجه یو سړی د غاښ ایستلو لپاره په اجاره راووست هغه لا غاښ نه دی ایستلی چې د غاښ درد ختم شونو اجاره فسخ کيږي ځکه که دغه اجاره برقراره وساتله شي نو اجیر دمستاجر جسم روغ غاښ ورکاږي چې د ضرر د عقد په وجه لازم نه دی نودا داسي یو عذر دی چې د اجارې له برقرار ساتلو څخه مانع دی ، همدارنگه که یو څوک دوا ده ددیگونو پخولو لپاره یو اشیزه اجاره راولي

خوۀ د پښتو نو د تياريدو په كار د پيل كولو څخه مخكې مستاجر له خپلې بنځې سره خلع وكړه نو اجاره فسخ كيږي ولې كه اجير د پښتو نه پخوې نو د مستاجر مال بغير د وليمه ضائع كيږي چې د عقد په وجه پر هغه لازم نه دی نو د ادم د اجارې د برقرار ساتلو مانع دی همدارنگه كه يو چاپه بازار كې دكان كرايه كړ چې تجارت به پكې كوي بيا د هغه مال تجارت ضائع شوي او يو چاسراى يا دكان په كرايه وركړى ووبيا آجر مفلس شو او دومره قرض يې پر دمه راغى چې دادا كولو لپاره يې له دده سره له دغه په كرايه وركړي سراى او دكان څخه علاوه نوريل مال هم نشته چې قرض پري ادا كړي كه د اقرض د ټولو خلكو په حضور كې وويابه گواهانو سره ثابت شوي اخیله دده په اقرار سره ثابت شونو اجاره فسخ كيږي ولې كه آجر اجاره فسخ نه كړي دكان او سراى څرڅنه نه كړي نو د وخت حاكم دى بندي كوي چې په دې كې دده داسي ضرردى چې د عقد په وجه پرده نه دی لازم شوى نو دادا اجاري د برقرار ساتلو څخه مانع دی.

(۶) يا مثلاً يو چا حيوان د سفر لپاره كرايه كړ بيا د هغه رايه بدله شوه او دده لږه د سفر په نسبت په نه سفر كولو كې مصلحت ښكاره شونوپه دې صورت كې هم اجاره فسخ كيږي ولې كه اجاره برقراره وساتي نو په دې كې د مستاجر داسي ضرردى چې د عقد په وجه پرده نه دی لازم شوى.

(۷) قوله لا للمكاري اى لا يكون علراً بداللمكاري المانع من السفر يعنى كه آجر حيوان په كرايه وركړ او د حيوان دنگراني لپاره خپله آجر هم د سفر كولو اراده كړي وه مگر د آجر رايه بدله شوه او دده لږه د سفر په نسبت په عدم سفر كې مصلحت ښكاره شونو آجر لږه دا عذر نه دی چې هغه ددې په وجه باندي عقد اجاره فسخ كړي ځكه آجر لږه دا ممكن دی چې خپله په كور كې كښيني او د حيوان دنگراني لپاره يو مزدور يا مرسى وليږدوي.

مسائل مطرقة

متفرقة (بيلا بيلې مسئلې)

د مصنفينو رحمتهما عادت دی چې د کتاب په آخر كې له تيرو بابونو سره متعلق څه داسي نادري مسائلې ذكر كوي چې له كوم خاص باب سره تړاو نه لري لكه مصنف رحمتهما چې هم د کتاب الاجاره په آخر كې داسي څه مسائلې ذكر كړي دي

(۱) ولو اخرق خصاندار من مستاجر فانه مستحق شي لى ارض غيره لم يضمن (۲) وان افقد خطا او صباغ في حانوته من عليه العمل بالنصف صخ (۳) وان استاجر خيالا يحمل عليه فحملوا وراكبين الى مكانه صخ وله المحمل الفعلا ورونته احب

توجه: او كه يې و سوغل كښت دهغې ځمكې چې په اجاره شوې وه او بيا په عاريۀ اخيستله شوې وه بيا و سوغل شويوشى دبل چاپه ځمكه كې نو هغه نه په ضامن كيږي او كه كينا و درزي يا رنګريزه خپل دكان كې هغه څوك چې پرده باندي كار وويي نصف عوض نو دا صحيح دی او كه يې اوښ كرايه كړ چې پر هغه باندي كجاوه كښيږدي او دوه سواريان پري سواره كړي تر مې كې مې پوري نو صحيح دی او جائز دی دده لږه مروجه كجاوه ايښودل او د هغه ليدل زيات غوره دی.

تشریح: (۱) که یوه بزگردا جاره شوې ځمکې یادغاړه د ځمکې درېبل شوي کښت پاتې شوني و سوځاوه چې دهغه په وجه د بل چاپه ځمکه کې هم یوشی و سوځل شونو دهغه د ایزگرځمه و ارنه گرځي ځکه ضمان هغه وخت واجیږي چې په قصد سبب د تلف اختیار کړای شي او دلته هغه عمداً د اکاړنه دی داداسي دی لکه یو څوک چې په خپل ملک کې څاه وکارې او یو سړی په هغه څاه کې مړ شي نو د څاه کیندو نکی نه ضامن کیږي حصاد د حصیده جمع ده معنی رېبل شوی کښت مگر دلته د کښت هغه حصه مراد ده چې د کښت له رېبل وروسته پر ځمکه باندي پاته وي.

(۲) یو درزي یا ړنگریز چې یو څوک پخپل دکان کې کینوي چې دی له خلکو څخه د جامو گنډلو کارونسي دکاندار ته یې ورکړي او معامله په نصف وي نو د قیاس تقاضا ده چې د ابادید جائز نه شي ځکه داپه حقیقت کې بل چا مالک د دکان ته د دکان یوه حصه په کرایه ورکړي ده چې ته دلته کینه له خلکو څخه کارونه نیسه او نصف مزدوري مالک دکان ته د کرایه په ډول ورکړي ظاهراً ده چې دا اجرت مجببول دی ځکه جائز نه دی مگر استحساناً د اصحیح دی ځکه داپه حقیقت کې اجاره نه ده بلکه شرکت صنائع دی په کوم کې چې کار پر دواړو باندي کیږي که څه هم یو د مهارت په وجه کار کوي او بل د وجاهت په وجه کارونه قبولي او شرکت صنائع جائز دی نو چې څوک یې کینولی دی هغه دخپل وجاهت په وجه له خلکو څخه کارونه نیسي او درزي یا ړنگریز دخپل مهارت له مخي هغه کارونه سرته رسوي نو چې څه حاصل شي دهغه مجببول کیدل مضر نه دی.

(۳) که چا اوبښ کرایه کړ چې پردي اوبښ باندي به ترمکې مکر مې پورې (غیر معین) کجاوه اوبه هغی کې دوه کسان سوروي نو دی پر هغه باندي معتاد (مروجه) کجاوه ښودلی شي په دي صورت کې که څه هم کجاوه مجببول ده مگر مقصود انسان دی هغه معلوم دي او کجاوه تابع ده نو دا جهالت مضر نه دی ځکه له کجاوه څخه چې معتاد کجاوه واخیستله شي جهالت رفع کیږي او که دا وښ خاوند کجاوه خپله و ویني نو ډیره ښه ده ځکه په لیدو سره جهالت سره بلکل ختمیږي.

(۴) ولقد ارادنا لكل من رذعه (۵) ونسخ الاجاره ونفسخها من الغزاة والنعام والنفار ونز الو كالة والكفالة والايصاء والوصية والقضاء والافاقرة والطلاق والعنف والوف مضافاً (۶) لا البيع واجازته ونفسخه والفسخ والشر كة والهبزة والتكاثر والز جعة والصلح عن مال وابراء الدين

توجه: او که یې اوبښ کرایه کړ د خاص مقدار توبه راوړلو لپاره بیایې څه و خوړل له هغې څخه نو وردي کړي دهغه عوض او صحیح ده اجاره او فسخ د اجارې او مزارعت او معامله او مضاربت او وکالت او کفالت او وصي مگر څول او وصیت کول او قاضي مگر څیدل او امیر مگر څیدل او طلاق ورکول او آزادول او وقف کول وخت ته په اضافت سره نه بیع او اجاره د بیع او فسخ د بیع او قسمت او شرکت او هبه او نکاح او رجعت او صلح له ماله کول او له قرض څخه بري کول.

تشریح: (۴) قوله ولقد ارادنا ان اسنجر جمل المقدار اذا لاكل منه رذعه، یعنی که د چا د یو معین مقدار توبه رسولو لپاره اوبښ کرایه کړه بیا په لاره کې مستاجر له هغې توبې څخه څه خوراک وکړ چې په هغه سره د توبې

منی مقدار کم شونو مستاجر لره دا جائز ده چې شومره یې خوړلې وي هغومره دي ورگډ کړي ځکه مستاجر نه پوله لار د منی بار راوړلو مستحق دی نو هغه کمی دي پوره کړي.

(۵) مستقبل زمانې ته په منسوبو لوسره لاندې عقود صحیح دي: (۱) عقد اجاره کول صحیح دی مثلاً څوک په شعبان کې ووايې چې ما خپل سرای درمضان له شروع څخه تاته په کرایه درکړی دی نو دا اجاره صحیح ده ځکه اجاره تملیک منافع لره متضمنه ده او منافع شینافشیا موجودیږي نو مستقبل ته یې منسوبول جائز دی (۲) پر اجاره باندې قیاس فسخ دا جاري هم مستقبل زمانې ته منسوبول جائز دی مثلاً څوک چې په شعبان کې ووايې ما چې کوم سرای تاته په کرایه درکړی دی هغه اجاره مادرمضان د میاشتې له شروع کیدوسره فسخ کړې ده نو دا صحیح دی (۳) مزارعت مستقبل زمانې ته منسوبول صحیح دی مثلاً یو څوک په شعبان کې ووايې زارعتک ارضی من اول رمضان، ما خپله ځمکه درمضان له شروع څخه تاته د زراعت لپاره درکړي ده (۴) ساقات یعنې کښت ته دا وپور کولو معامله مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی مثلاً څوک په شعبان کې ووايې ساقیتک بستانی من اول رمضان، ما تاته خپل باغ درمضان له شروع څخه په ساقات درکړی دی کښت او ساقات چې کوم حضرات جائز گڼي هغوی دا اجاره گڼي ځکه یې د مستقبل زمانې منسوبول جائز دی (۵) مضاربت مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی مثلاً رب المال چاته په شعبان کې ووايې د فعت الیک هذا المال مضاربة من اول رمضان، ما تاته درمضان له شروع څخه دامال په مضاربت درکړی دی (۶) همدارنگه وکالت د مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی مثلاً موکل د شعبان په میاشت کې یو چاته ووايې: وکلتک من اول رمضان. ما ته درمضان په ابتداء کې وکیل گرځولی یې ځکه دا دواړه (مضاربت او وکالت) له قبیلې د اطلاقاتو څخه دي او قاعده داده چې کوم شی له قبیلې د اطلاقاتو څخه وي هغه مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی (۷) کفالت مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی ځکه کفالت ابتداء د مال التزام کول دی ځکه نو د مستقبل طرف ته دهغه منسوبول او په شرط متعارف پوري معلقول جائز دی (۸) څوک وصی گرځول مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی ځکه په وصي گرځولو کې وصي دخپل مرگ وروسته په تصرفاتو کې دخپل ځان: قائم مقام گرځول دی نو د مستقبل طرف ته منسوبول یې جائز دی (۹) همدارنگه دیو چا لپاره وصیت کول تملیک المال بعد الموت دی نو دا هم د مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی (۱۰) قاضي ټاکل او امیر تعین کول مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی ځکه رسول الله ﷺ حضرت زید بن حارثه ؓ د سره امیر وگرځاوه او د یې فرمایل: که زید شهید شو یا به حضرت جعفر ؓ امیروي که هغه هم شهید شو یا به حضرت عبدالله بن رواحه ؓ امیروي نو دمه واري مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی (۱۱) همدارنگه طلاق ورکول آزادول او وقف کول مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی مثلاً خاوند د شعبان په میاشت کې خپلې ښځې ته ووايې درمضان په شروع کې ته طلاق یې یا مولى خپل مریي ته په شعبان کې ووايې درمضان دشروع څخه ته آزاد یې یا یو څوک ووايې زما فلانې ځمکه زما له وفات وروسته وقف ده.

(۶) قوله لا البیع واجزته وفسخه الخ ای یبصح البیع واجزته وفسخه الخ، یعنې مستقبل طرف ته منسوبول نه دی جائز مثلاً چې څوک داسې ووايې زه دا خپل شی سبا څوک نو دا صحیح نه دی همدارنگه د بیع اجازت

مستقبل طرف ته منسوبول هم صحيح نه دی مثلاً یو فضولي شخص یوشی خرڅ کړ نو خرڅنگه چې دا بیع د مالک پر اجازه موقوفه ده او مالک وویل زه سبا ددې بیع اجازه درکوم نو دا صحیح نه دی همدارنگه په مذکور صورت سره بیع فسخ کول، تقسیم کول، شرکت، هبه کول، نکاح کول، له طلاق څخه رجوع کول، په مال صلح کول قرض مغاډول د اتولي معاملاتې مستقبل طرف ته منسوبول صحیح نه دي ځکه دا تملیکات دي او د هغو تنجیز فی الحال ممکن دی نو مستقبل ته د منسوبولو ضرورت یې نشته.

کتاب المکاتب

دا کتاب د مکاتب په بیان کې دی

مکاتب، له کتب یکتب کتابه څخه لغه په معنی د جمع کولو، له همدې څخه کتبه په معنی د لښکر عظیم سره او کتابت په معنی د جمع کولو د حروفو، او شرعاً مریې یډایعني د تصرف له لحاظه بالفعل او درقبه له لحاظه د بدل کتابت له ادائیگی وروسته آزادولو ته کتابت وایې مثلاً خپل مریې ته ووايې چې که تاماته لس زره درهمه را ادا کړل نو ته آزادي، د غولسوزو درهمو ته بدل کتابت وچل کیږي د کتابت رکن ایجاب او قبول دی او شرط یې د بدل کتابت معلومول دی.

له ماقبل سره مناسبت یې دادی چې له کتابت او اجاري څخه هریو داسې عقد دی په کوم کې چې د غیر مال په مقابل کې اصله مال حاصلیږي همدارنگه اجازه او کتابت دواړه په دې کې سره شریک دي چې په دواړو کې ملک رقبه دیو ه لپاره وي او منفعت د بل لپاره کیږي.

(۱) ان کتابه تصحیر المملوک بدهالی الحال و زبده فی المال (۲) کتابت مملوک و زبده فی الحال و زبده فی المال (۳) و کذا ان قال جعلت علیک الفان و زبده فی الحال و زبده فی المال (۴) فیخیر یخیر و زبده فی المال (۵) و غرمان و طی مکاتب ارجی علیها و علی زبده و اتلف مالها

توجه: کتابت آزادول د مریې د یډای الحال او رقبه فی المال، مکاتب یې کړ خپل مریې که څه هم هوښیار ماشوم و و د مال په عوض کې فوراً یا په موده سره یا په قسطو سره او مریې قبول کړ نو صحیح دی همدارنگه که مولى ورته وویل چې ماستر پر زده زر وویې کړي دي د ابه ته ادا کوي په قسطو سره لومړی قسط به دومره وي آخري قسط به دومره وي چې کله تادارویې ادا کړي نو ته آزادي چې که نه بیا غلام یې، نو وځي دده له لاسه نه دده له ملک نه او تاوان به ورکوي که یې وکړه له خپلې مکاتبې منځې سره یا یې جنایت وکړ پر دې باندي یاد هغې پرېچي باندي یا یې مال ورتلف کړ.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د کتابت اصطلاحی تعریف داسې کړی دی چې مریې د تصرف له لحاظه فی الحال او درقبه په اعتبار سره فی المال (د بدل کتابت له ادائیگی وروسته) آزادولو ته کتابت ویل کیږي.

(۲) چې کله مولى خپل مریې یا منځه دیو داسې معلوم مال په عوض مکاتب کړي چې پرده باندي شرط کړای شوی دی او مریې دا عقد قبول کړي نو مریې مکاتب گرځي که څه هم مریې نابالغ ماشوم وي ځکه د کتابت رکن (ایجاب او قبول) او شرط (یعنې معلوم مال) پیدا شو. ایت صحیح دی برابر دی که مولى

پر مړي باندې د کل مال اداښکي فی الحال شرط کړي مثلاً ورته ووايي چې که تاس زړه روپی فی الحال ادا کړې نو ته آزادې یا پور ورسره وکړي یا تر معلوم وخته پورې په قسطونو اداښکي شرط کړي دادرې واپه صورتونه جائز دي ځکه دا عقد معاوضه دی اود ادا شمن فی البیع په شان دي نو لکه څرنگه چې شمن فی البیع حالا وصولول هم جائز دی او پور او په قسطونو ادا کول هم جائز دی همدا سي مال کتابت هم دی.

(۳) همدارنگه که چا خپل مړي ته وویل چې ما پر تابلاندي زرد هم ایښي دي چې هغه به ته په قسطونو سره ادا کړي لومړی به دو مړه وي او آخري قسط به دو مړه وي یعنې مقدار او وخت یې دواړه بیان کړل بیا یې وویل چې که تادا دهم ادا کړل نو ته آزادي او که ته عاجز شوي نو ته مړی یې دا کتابت صحیح دی ځکه مولی کتابت په تفسیر سره بیان کړ او په عقد وکړ معاني ولره اعتبار وي او دلته د کتابت معنی موجود ده چې کله مطلق کتابت صحیح کیږي نو د تفسیر په صورت کې خو په طریقه اولی صحیح کیږي.

(۴) بیا چې کله کتابت صحیح شونو مړی د مولی له لاسه وځي ددې لپاره چې د کتابت مقصد یعنې دعوض پرا د کولو باندې هغه قدرت حاصل کړي مگر د مولی له ملک څخه نه وځي لقوله عنه: المکاتب عبد مابقی علیه درهم (مکاتب مړی دی ترڅو چې پر هغه باندې یو درهم پاته وي) همدا رنگه کتابت عقد معاوضه دی چې مساوات غواړي نو که مړی د مولی له ملک څخه وځي نو بیا خومړی آزادي پرې مگر د هغه عوض یعنې مال مولی ته تراوسه نه دی په لاس ورغلی نو مساوات پاته نه شو ځکه مړی د مولی له ملک څخه نه وځي.

(۵) که مولی دخپلې مکاتبې سره وطی وکړه نو پر مولی باندې دهغې دمهر تاوان لازمېږي ځکه مولی له هغې سره داسي یو عقد (یعنې عقد کتابت) کړی دی چې دهغه په وجه ده خپل ځان دمنځې په ذات او منافعو کې دتصرف کولو څخه منع کړی دی او وطی خودمنځې له منافعو څخه ده نو دمنځې دمنافعو په تلفو لوسره دی ضامن گرځي، همدارنگه که مولی پر خپله مکاتبه یاد هغې پرېچي باندې جنایت وکړ یا مولی دمکاتبې مال تلف کړ نو پر مولی باندې په دي دریو وارو صورتونو کې تاوان لازمېږي ځکه دمکاتبې ذوات اولاد او گټې په حق کې مولی داجنبي (بیگانه) چا په شان دی نو څرنگه چې اجنبي دمذکور و جنایاتو په وجه ضامن کیږي همدا رنگه مولی هم ضامن گرځي.

(۱) اوان کاتبه علی حمز از حنبلر او قیمته از غین لبره (۷) او مالایز دسیده ز صیغافسد (۸) فان اذی الخمر غنق زسعی فی قیمته ولم یفص من النفسی وزید علیه (۹) وضح لولی خیر غیر موصوف (۱۰) او کتاب کالفر عبده الکافر علی خمر وائی اسلمه له قیمه الخمر (۱۱) او غنق بقصیها

توجه: که یې مکاتب وگرځاوه مړی پر شرابو یا خنزیر یا د مړي پر قیمت یا د بل چاپر شي باندې یا د سلو په عوض په دي شرط چې ده ته به مالک د خدمت لپاره مړی ورکوي نو دا کتابت فاسدېږي. بیا که یې شراب ادا کړل نو آزادي پرې او خپل به گټي کوشش په کوي او کم نه شي اخیستلای تر مسمی مقدار و زیات اخیستلای شي او صحیح دی که یې مکاتب وگرځاوه پر حیوان غیر موصوف باندې، یا مکاتب وگرځاوه کافر خپل

کافر مری پر شرابو باندی او هر یو چې په دوی کې اسلام راوړي مولی لره د شرابو قیمت کیږي او آزادیږي د شرابو په قبض کولو سره هم.

تشریح: (۶) قوله وان کاتب علی خمر، له خپلو معطوفاتو سره د شرط شو، فسدیې جزاء ده، یعنی که مسلمان خپل مسلمان مری د شرابو یا خنزیر په عوض یا خپله دهغه مری د قیمت په عوض مکاتب وگرخواه و مثلاً ورته ویې ویل: (کاتبک علی قینک) نو دا کتابت فاسد دی په لومړي صورت (یعنی شرابو او خنزیر په صورت) کې خو ځکه فاسد دی چې شراب او خنزیر د مسلمان په حق کې مال متقوم نه دی نو ګواکې دا عقد کتابت بلامحل شو ځکه فاسد یږي، او د مری د قیمت په صورت کې ځکه فاسد یږي چې دهغه قیمت هره ډول مجهول دی او مجهول بدل کتابت د کتابت عوض ګرځول صحیح نه دی، همدارنګه که مولی مری د بل چاد معلوم شي مثلاً آس یا کپړې په عوض کې مکاتب وگرخواه نو دا کتابت هم فاسد دی ځکه مری د بل چادشي پر سپارلو قادر نه دی حال دا چې پر معقود علیه باندی قادر کیدل د عقد د صحت لپاره شرط دی.

(۷) که چا خپل مری د سلو دینارو نو په عوض په دي شرط مکاتب وگرخواه چې مولی به مکاتب ته خدمت لپاره یو غیر معلوم مری ورکوي نو د طرفینو رحمهما الله په نزد دا کتابت هم فاسد دی. دامام ابو یوسف رحمهما الله په نزد صحیح دی ځکه مطلق مری د بدل کتابت صلاحیت لري نوله بدل کتابت څخه دهغه استثناء کول هم صحیح کیږي نو دلته درمیان مری مراد یږي او سل دیناره د داسي مری پر قیمت باندی تقسیم یږي څومره حصه چې دهغه د قیمت په مقابل کې راشي هغه حصه ساقط یږي او د باقی په عوض کې دی مکاتب ګرځي، د طرفینو رحمهما الله دلیل دادی چې دلته له دنانیرو څخه د مری استثناء د اختلاف جنس په وجه صحیح نه ده بلکې استثناء دهغه د قیمت په اعتبار سره کیدای شي او په قیمت کې د مقدار او وصف له لحاظه د اتهائې جهالت پر بنه د بدل کتابت صلاحیت نه لري.

(۸) بیا که مکاتب مولی ته شراب یا خنزیر ورکړل نو مکاتب آزادیږي ولی شراب او خنزیر فی الجملة مال دی که څه هم د مسلمانانو په حق کې مقوم نه دی، مګر مری به خپل قیمت ګټي مولی ته به یې ورکوي ځکه د فساد عقد په وجه پر مکاتب باندی رد رقبه واجب دی مګر د آزادي په وجه رد رقبه معتذر دی نو ځکه د قیمت رد بیدل واجب دی، مګر دا قیمت به تر مسمی (یعنی شرابو او خنزیر تر قیمت) کم نه وي ولی مولی په دي نه راضي کیږي چې تر مسمی په کم باندی مری مکاتب وګرځي او زیات ورکولای شي ځکه مکاتب پر فاسد عقد باندی اقدام کړی حال دا چې دی پوهیږي چې په عقد فاسد کې قیمت واجب یږي نو دی د قیمت پر ادا کولو باندی راضي شوی دی که څه هم قیمت تر مسمی زیات وي.

(۹) قوله و صغ لوعلى حیوان ای صغ عقد الکتابه لو کاتب رجل عبده على حیوان غیر موصوف، یعنی که چا خپل مری دیو داسي حیوان په عوض کې مکاتب وگرخواه چې دهغه جنس معلوم وو چې پسه دی یا آس مګر وصف یې معلوم نه وو چې اعلی دی که ادنی نو داسي عقد کتابت صحیح دی ځکه جهالت یسیر دی وصف دا ووسط درجه حیوان طرف ته را ګرځي یعنی مکاتب به اوسط درجه حیوان مولی ته ورکوي او که یې جنس هم نه و ویان کړي نو بیا د سخت جهالت په وجه عقد کتابت نه صحیح کیږي.

(۱۰) قوله او کتاب کافر عبده ای وصغ عقد الکتابه ان کتاب کافر الخ، یعنی که یوه کافر خپل کافر مری پر معلوم مقدار شرابو باندې مکتاب وگرځاوه نو دا جائز دی ځکه شراب دهغوی په حق کې داسی مال دی لکه زموږ په حق کې سرکه نولکه زموږ په نزد چې پر سرکه باندې عقد کتابت صحیح دی ددوی لپاره دشرابو په عوض صحیح دی، بیا که دمولی او مریي څخه هریو مسلمان شونو مولی ته به دشرابو قیمت ورکوي ځکه مسلمان له دې څخه منع دی چې خپله دشرابو مالک گرځي یا بل څوک دشرابو مالک گرځوي او په مذکور صورت کې دشرابو په حوالو کولو سره دالزام پرې ولی که مکتاب مسلمان شونو مسلمان بل څوک څرنگه دشرابو مالک گرځوي او که مولی مسلمان شونو مسلمان دشرابو مالک گرځي.

(۱۱) او چې کله مولی دشرابو قیمت قبض کړي نو مریي آزاد پرې ځکه په عقد کتابت کې د معاوضه معنی موجوده ده او په عقد معاوضه کې له احد المتعاقدينو څخه دیوه لپاره دعوض سلامتي دهغه بل لپاره دعوض سلامتي واجبوي.

باب ما يجوز للمکاتب ان یفعله او لا یفعله

دا باب د مکتاب لپاره د جائز او ناجائز افعالو په بیان کې دی مصنف رحمه الله د کتابت صحیح او فاسده د احکامو له بیان څخه فارغ شونوی په هغو امور وپیل وکړ چې د مکتاب لپاره جائز یا ناجائز دي ځکه جائز تصرفات پر عقد صحیح باندې موقوف دي.

(۱) للمکاتب البیض و الشراة و السفر و ان شرط أن لا یخرج من المصر (۲) و تزویج غده (۳) و کتابه غده (۴) و الولاء له ان آذی بعد عقه و الالبینه (۵) لا التزوج بلاذن (۶) و الهبة و الصدق الا بقبول (۷) و الکفیل و الإفراض و اغتاق غده و لو یمال او بیع نفسه و تزویج غده (۸) و الاب و الوصی فی ذیق الضمیر کالمکاتب و لا یملک مضارب و شریک شتبا منه

توجه: جائز دی مکتاب لره خرید و فروخت او سفر که څه هم مالک د شرط کړی وي چې له ښاره به نه وځي، او دخپلې نکاح کول او خپل مریي مکتاب گرځول او ولاء، ده لره کېږي که ادا کړي دده له آزادیدو وروسته که نه دده مالک لره کېږي نه نکاح کول بیله اجازې او هبه او صدقه کول مگر لږ مقدار، او کفیل کیدل او قرض ورکول او خپل مریي آزادول که څه هم د مال په عوض کې وي او خپل ځان خرڅول او دخپل مریي نکاح کول پلار او وصي د ماشوم د مریي په حق کې د مکتاب په شان دي او مالک نه گرځي مضارب او شریک په دې کې دهیڅ شي.

تشریح: (۱) څرنگه چې مکتاب د عقد کتابت په وجه ید آزادوي یعنی دی د داسي ځینو تصرفاتو مالک گرځي د کومو په نتیجه کې چې دی تر مقصود یعنی حریت پوري رسېږي ظاهره ده چې دا ډول تصرفات بیع او شراء دي نو مکتاب لره خرید او فروخت جائز دي او کله دخريد او فروخت د سفر حاجت وي نو سفر هم کولای شي که څه هم مولی د سفر نه کولو شرط پرې لگولی وي بیا هم سفر کولای شي ځکه د شرط د مقتضا، عقد خلاف دی او په صلب عقد یعنی احد البدلین کې داخل نه دی نو د شرط باطل دی او عقد صحیح دی.

(۲) لوله و نروېج امنه ای و جاز للمکاتب نروېج امنه، یعنی که مکاتب دخپلې منځې نکاح وکړه نو دا جائز دی ځکه دمنځې نکاح ورکول دمال گټولوله قبیل څخه دی ولی چې ددې په ذریعه دی دمهر مالک گرځي نو مکاتب لره دخپلې منځې نکاح ورکول جائز دی.

(۳) لوله و کتابه عیده ای و جاز للمکاتب کتابه عیده، یعنی که مکاتب له خپلو مریانو څخه یو مری مکاتب وگرځاوه نو دا استحسانا جائز دی و چه داستحسان داده چې دمري په مکاتب کولوسره ده لره مال حاصلېږي نو څرنگه چې مکاتب لره دمريانو خرید و فروخت دمال د حاصلو لپاره جائز دی همداسي دمري د مکاتب کولو هم ده لره اجازه شته بلکې کله خولا په نسبت دبیع کتابت ډیر گټور وي ځکه کتابت ملک نه زائلوي ترڅو چې بدل کتابت وصول شوی نه وي او بیع بنفسه ملک زائلوي.

(۴) بیاکه مکاتب ثانی (مکاتب المکاتب) د مکاتب اول له آزادیدو وروسته بدل کتابت وراډاکړنو د مکاتب ثانی ولاء مکاتب اول لره ده ځکه په دې صورت کې مکاتب اولی دخپلې ازادې په وجه د ولاء اهل دی نو ولاء دمري ده لره کیږي، او که مکاتب ثانی د مکاتب اولی تر آزادیدو مخکې بدل کتابت وراډاکړنو د مکاتب ثانی ولاء د مکاتب اول مولی لره کیږي ځکه په مکاتب ثانی کې هم د دغه مولی یو قسم ملکیت وونو دا عتاق نسبت فی الجمله دهغه طرف ته صحیح دی په داسي حال کې چې په دغه صورت کې د مکاتب اول طرف ته دا عتاق نسبت صحیح نه دی ځکه هغه خپله غلام دی دا عتاق اهلیت نه لري.

(۵) لوله لا نروېج بلاذن ای لا يجوز للمکاتب النروېج بلاذن، یعنی که مکاتب د مولی د اجازت بغیر نکاح وکړه نو دا جائز نه ده ولی کتابت له قیام ملک سره سره له مري څخه د تصرف کولو پابندي ختمولوته ویل کیږي چې دا تر منزل مقصود (یعنی حصول آزادي) پوري وسیله وگرځي او نکاح کول د دغه مقصد وسیله نه ده بلکې په دې کې نوره هم مخله ده نو نکاح کول دده لپاره ناجائزه ده البته که مولی اجازه ورکړه بیا جائزه ده ولی پر مکاتب باندې د نکاح پابندي د مولی د حق په وجه و نه چې دی اجازه ورکوي بیا جائزه کیږي.

(۶) لوله والهیه والصدق ای لا يجوز للمکاتب الهیه والصدق الا بامر، یعنی مکاتب د هبه کولو او صدقه کولو اختیار نه لري ځکه داله قبیل د تبرعات څخه دي او مکاتب د تبرعاتو اجازه نه لري البته دیو څه د معمولي شي د هبه کولو اجازه لري ځکه داله ضرورياتو د تجارت څخه ده او قاعده داده چې څوک د کوم شي مالک گرځي هغه دهغه د توابعو او ضروریاتو هم مالک گرځي او مکاتب لره دا جائزه نه ده چې هغه دیو چا کفیل شي یا چاته قرض ورکړي یا خپل مری ازاد کړي که څه هم په عوض د مال وي یا خپل ځان خرڅ کړي یا خپل مري ته نکاح وروکړي ځکه داشیان محض تبرعات دي او د تجارت له ضروریاتو څخه هم نه دي نو مکاتب لره دا امور جائز نه دي، همدارنگه مکاتب خپل مری په دې وجه هم نه شي آزادولای چې په مکاتب کې د آزادولو اهلیت نشته، او مکاتب خپل ځکه نه شي خرڅولای چې دمري خپل ځان خرڅول خپل ځان آزادول دي چې دهغه دی مالک نه دی.

(۷) دا خانفو ~~بلاذن~~ په نژدې لار او وصي لره د ماشوم د مملوک په حق کې هغه اختیارات شته کوم چې مکاتب لره دخپلې گټې په مري کي حاصل دي مثلاً د پلار او وصي لپاره د ماشوم دمنځې نکاح کول او دهغه

ملوک مکاتب گر خول جائز دی، اود کو موامور و اختیار چہ دمکاتب دخیل مری پی به باره کی نه لری دهغو امور و اختیار پلار اووصی ته هم نشسته مثلاً دماشوم مری آزادول یاد هغه نکاح کول خکه پلار اووصی هم دمکاتب به شان دماشوم به مال کی دکھی کولو اختیار لری دتبرعاتو اختیار نه لری، البته مضارب او شریک لره له دغو مذکور و امور و خخه دکوم امر هیخ اختیار نشسته که دشرکت دقسم خخه وی خکه هغوی ته یواخی دتجارت کولو اختیار شته دنکاح کول او مکاتب گر خول له تجارت خخه نه دی.

(۹) زلواشتری انباه زایشه نکاتب غلبه (۱۰) زلواشتری آخاه ونحوه لا (۱۱) زلواشتری اُم زلده منع لم یخزینها (۱۲) زان زلده من امیه زلده نکاتب علیه و کسبه له (۱۳) زلور ز غ افته من عبده لکاتبه غاف زلدت دخل فی کتابها و کسبه لها.

توجه: که مکاتب و اخيست خپل پلار یا خپل زوی نو مکاتب کيږي پرده باندې او که يې و اخيست خپل ورور یا بل قریب نه مکاتب کيږي، او که يې و اخيست خپله اُم ولده له بچي سره یوځای نو جائز نه دی دهغي خر خول، او که دده دخپلي منځي خخه زوی پیدا شو هغه مکاتب گر ځي پرده باندې او دهغه گټه کار و کب دپلار کيږي او که يې په نکاح کړه خپله منځه خپل مری ته بیا يې دواړه مکاتب و گر خول بیا دمنځي ماشوم پیدا شو نو ماشوم دمور به کتابت کې داخلېږي او دهغه گټه دمور کيږي.

تشریح: (۹) که مکاتب خپل پلار (مراد اصول دي) یا زوی (مراد فروع دي) و اخيست نو هغه هم دده په کتابت کې داخلېږي خکه مکاتب که څه هم خپل پلار یا زوی آزادولای نه شي مگر به قدر امکان لپاره دتحقق دصله رحمي خوږي مکاتب گر خولای شي.

(۱۰) که مکاتب خپل یو داسې قریب و اخيست چې دولاوت رشته يې نه ورسره درلوده لکه ورور، خور، آکا و غیره نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد داخلک دده په کتابت کې نه داخلېږي، دصاحبینو رحمهم الله به نزد داخلېږي، صاحبین رحمهم الله دغیر دولاوت رشته دولاوت پر رشته باندې قیاسوي خکه صله رحمي و اجیدل دواړولره شامل دی، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه دلیل دادی چې مکاتب یواځي پر کارو یا رباندې قادروي حقیقي ملک خو هغه لره نه حاصلېږي (خکه په ده کې رقیه موجود دی) او خالص قدرت علی الکسب دولاوت په رشته کې دصله رحمي لپاره کافی کيږي مگر به نور وراثتو کې دصله رحمي لپاره کافی نه دی.

فانده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجع دی: لعالمال الشیخ عبدالحکیم الشهبه رحمته الله علیه: قوله لم يدخل فی کتابه عندابی حنیفه رحمته الله علیه الخ. والراجح قوله الامام ابی حنیفه رحمته الله علیه وهو الاستعسان بقله ابن النجیم فی البحر الرائق نقلاً عن الذخیره وکذا صرح به فی الهندیة المعروف بالعلیه کتبه (هاض الهدایه ۳/ ۳۲۳)

(۱۱) که مکاتب خپله اُم ولده دهغي دبچي سره یوځای و اخيست نو ماشوم دپلار په کتابت کې داخلېږي خکه په تیره مسئله کې دایان و شو چې زوی دپلار په کتابت کې داخلېږي نو ماشوم خر خول جائز نه دی مگر خپله اُم ولده له هغه سره په کتابت کې نه داخلېږي، البته دماشوم په تبع سره اُم ولده هم نه شي خر خولای

(۱۲) که دمکاتب دمنځې له ده څخه بچی پیدا شو او مکاتب دهغه دنسب دعوی وکړه نو د استیلا د نه جائز کیدو باوجود نسب ثابتیږي او ماشوم له پلار سره په کتابت کې داخلېږي ځکه مکاتب پلار که څه هم هغه آزادولای نه شي مگر په قدر د امکان د تحقق صله رحمي لپاره یې مکاتب گرځوي لهدا اوس ماشوم د پلار په حکم کې کیږي، او د ماشوم گټه د پلار کیږي ځکه ماشوم دهغه دملوک په حکم کې دی نو گټه د کار وبار یې د پلار کیږي.

(۱۳) که مولى دخپل مريي واده دخپلې يوې منځې سره وکړي يايې دواړه مکاتب وگرځول يا دوهغوی بچی پیدا شو نو د ماشوم دمور په کتابت کې داخلېږي او د ماشوم گټه مور ته ورکوله کیږي ځکه ماشوم په اوصاف حکمیه وکې دمور تابع وي همدار و ده چې ماشوم په آزادي او غلامي کې دمور تابع وي نو په کتابت کې هم دمور تابع کیږي او دهغه گټه دمور کیږي.

(۱۴) مکاتب او ماډون نکاح باذن خرقه پز غمها فو لدت فاستحققت فولدها عذ (۱۵) و ان وطی امه بشرء فاستحققت او بشرء فاستحققت فو لدت فالفقر لی الکتابه (۱۶) ولو ینکاح اخذ مدعتن

توجه: مکاتب یا ماډون مريي نکاح وکړه په اجازه سره له يوې آزاديې ښځې سره دهغې په گمان سره يايې ماشوم پیدا شو یا د ابل چامستحقه وگرځیده نو د ماشوم زوی يې مريي گرځي او که يې وطی وکړه له منځې دخريد په ذریعہ بيا هغه دبل چامستحقه وگرځیده یا په ذریعہ دخريد فاسد سره بيا هغه واپس کړای شوه نو عقربه مکاتب و اجیبیږي او که په ذریعہ دنکاح وي نو ماخوځ کیږي دهغه وطی په وجه کله چې آزادي شي.

تشیو ح: (۱۴) که مکاتب یا ماډون دخپل مولى په اجازه سره له يوې داسي ښځې سره نکاح وکړه چې هغه دعوی د حریت کوي او د مکاتب له هغې څخه زوی پیدا شو یا يو چا پردې ښځه خپل استحقاق ثابت کړ يعنې دايې ثابته کړه چې داز ما منځه ده پس هغه مستحق دامنځه یوړه نو هغه بچی يې مملوک کیږي ځکه د ماشوم له دوو مملوکينو څخه پیدا شوی دی نو له هدا دی هم مملوک کیږي.

(۱۵) يعنې که مکاتب یا ماډون فی التجارة مريي يوه منځه په شراء صحيح سره واخيسته د مولى د اجازې بغیر يې له هغې سره وطی وکړه بيا دهغې کوم بل څوک مستحق پیدا شو او منځه يې يوه نو پر مکاتب او ماډون باندي ددي وطی مهر و اجیبیږي چې دادا ټيگي لپاره يې فی الحال دهغوی مواخذه کیږي يعنې تر آزادیدو پوري هغوی ته مهلت نه ورکول کیږي همدارنگه که مکاتب په فاسد خرید سره منځه واخيسته اوله هغې سره يې وطی وکړه يايې هغه واپس کړه نو دهغې دعقر په باره کې دده مواخذه په حالت د کتابت کې کیږي ځکه تصرف کله صحيح وي او کله فاسد، کله چې مولى دی مکاتب وگرځاوه يايې ده د تجارت اجازه ورکړه نو دا د تصرف دواړو قسمونو ته شاملیږي نو گواکي مولى هغه ته د دواړو قسمونو اجازت ورکړی دی نو دهغه تاوان د مولى په حق کې هم ظاهر یږي ځکه دده مواخذه (گرفت) په همدغه د کتابت په حالت کې کیږي تر آزادي پوري مهلت نه ورکول کیږي.

(۱۶) لوله لو ینکاح اخذه ای لوطی و لوطی الامه ینکاح اخذه مدعتن، يعنې که مکاتب د مولى د اجازت بغیر له

منځې سره نکاح وکړه وطمی یې ورسره وکړه بیا دهغې یو مستحق پیدا شو نو دمهر لپاره فی الحال دهغه مواخذه نه کیږي بلکې له آزادیدو وروسته له هغه څخه مهر اخیستل کیږي ځکه نکاح کول خوگټه نه ده نو عقد کتابت هغې ته نه شاملیږي لهذا دمولی له طرفه د نکاح اجازت هم نشته ځکه نو د نکاح په وجه چې کوم تاوان راغلی دی هغه به دمولی په حق کې نه ظاهره کیږي .

فصل

دافصل دمدير، ام ولد وغيره د کتابت په بيان کې دی

د سابق فصل د مسائلو له جنسه يې يوه بله نوع مسائل په دي فصل کې ذکر کړي دي ځکه يې د مستقل فصل عنوان ورکړی دی .

(۱) ولدت مکاتبه من سيد هاضم علي کتابتها او غجزت زهي ام ولد (۲) زان کانت ام ولد او مذبره ضخ و غفت مجانا بموته (۳) وسعی لذنبر فی ثلثي قبضه او کل البدل بموته فقیر (۴) زان ذبر مکاتبه ضخ فان غجزت بقی مذبر (۵) و الا سعی فی ثلثي قبضه او ثلثي البدل بموته معسر (۶) زان اعنق مکاتبه غنق و سقط البدل

توجه: د مکاتبې منځې ماشوم پیدا شو دخپل مولی څخه نو پر خپل کتابت دي پاتی شي يادي خپل خان عاجز ونيږي دا به دهغه ام ولد شي او که يې مکاتب کې خپل ام ولديا خپل مدبر نو صحيح دی او مفت آزاد يږي دمولی د مرگ پس او مدبر به دخپل قيمت په دوه ثلثه ادا کولو کې کوښښ کوي ياکل بدل کتابت دمولی په مرگ سره په حالت د فقر کې او که يې مدبر کې خپل مکاتب نو صحيح دی بيا که هغه خپل خان عاجز کې نو مدبر پاتېږي که نه بيا به گټې دخپل قيمت دوه ثلثه ياد بدل کتابت دوه ثلثه دمولی په مرگ سره په حالت د فقر کې او که يې آزاد کې خپل مکاتب نو آزاد يږي او بدل کتابت ساقط يږي .

تفريع: (۱) که مولی خپله منځه مکاتبه کړه بيا له مولی څخه دهغې ماشوم پیدا شو نو منځې لره اختيار دی که غواړي پر عقد کتابت دي پاته شي له مولی څخه دي خپل مهر واخلې او د بدل کتابت په ادا کولو سره فی الحال آزاد يږي او که غواړي خپل خان دي د بدل کتابت دادا کولو څخه عاجزه کړي ام ولد به پاته شي دمولی له مرگ وروسته آزاد يږي وجه دا اختيار داده چې هغې لره له دوو جهتونو حق د حریت حاصل شويو د کتابت د جهت څخه دوهم دام ولد کيدو د جهت څخه نو ځکه د دواړو اختيار ورکول کیږي .

(۲) که مولی خپله ام ولد مکاتبه وگرځوله نو دا کتابت جائز دی ځکه دمولی ملک په ام ولد کې باقی دی لهذا دهغه دا تصرف (مکاتبه گرځول) صحيح دی بيا که د بدل کتابت دادا کيدو څخه مخکې مولی مړ شو نو بدل دهغه د ذمي څخه ساقط يږي ځکه دی دام ولد کيدو په وجه آزاد يږي او کتابت باطل شو . همدارنگه که مولی خپله مدبره منځه مکاتبه وگرځوله نو دام جائز دی ځکه هغه که څه هم د تدبير په ذریعه دمولی د مرگ وروسته آزاد يږي ليکن فی الحال د کتابت په ذریعه د آزادي حاصلولو ته هغه محتاج ده لهذا دمولی ته جائز دی چې هغه مکاتبه وگرځوي .

(۳) بیا که د بدل کتابت دادا کیدو څخه مخکې مولى په حالت د فقر کې مړ شو اوله دغې مدیره ماسو ا هغه بل هیڅ شی نه درلود نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دغې مدیره مکاتبه ته اختیار ورکول کيږي که یې خوښه وي دخپل قیمت دوه ثلثه دي وگټي ورته وټه دي ورکړي او که یې خوښه ده کل بدل کتابت دي وگټي، دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد له دغو دوو څخه چې کوم یو کم وي هغه دي وگټي، دامام محمد رحمته الله علیه په نزد د بدل کتابت د دوو ثلثو او د قیمت د دوو ثلثو څخه چې کوم یو کم وي هغه دي پیدا کړي. دلته په دوو خبرو کې اختلاف دی یوه دا چې دې لره اختیار شته که نه؟ دوهمه دا چې په کوم شي کې داسې کوي دهغه مقدار شته دی؟ دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په مقدار کې له امام ابو حنیفه رحمته الله علیه سره دی او په نفی اختیار کې له امام محمد رحمته الله علیه سره دی.

دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه دلیل دادی چې اعتاق تجزیه قبلي نو مدیره مذکوره د تدبیر په وجه دیو ثلث آزادي مستحقه گرځیدلې ده اودوه برخې رقبه مملوکه مکاتبه پاته ده اود هغې د آزادي دوه جېټونه په دوو عوضینو سره حاصل دي یو معجل په ذریعه د تدبیر او یو مؤجل په ذریعه دکتابت نو دی په دواړو کې مختار دی.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لمانی الذر المختار: ولو کاتب شخص اف ولده او مدیره صح وعقت له لولد مجانبونه بالاستیلا دوسی المدبر فی ثلثی قیمتة ان شاء اوسعی فی کل البدل بموت سیده فقیر الخ (الذم المختار هلی هامش: ٢٠/٥) وقال الشیخ عبدالحکیم الشہید رحمته الله علیه: و قول الامام الاعظم ابی حنیفه رحمته الله علیه هو الصصح کذا فی الفتاوی الهنبدية نقل عن المضمرات (هامش الهدایة: ٣٢٦/٣)

(۴) که مولى خپل مدیر مکاتب وگرځاوه نو دا جائز دی ځکه مدیر چې مکاتب کړي هغه ته په دوه جېټه حریت حاصلیږي یعنې د تدبیر او کتابت په وجه، اود دي دواړو ترمنځ هیڅ منافات نشته، بیا که هغه خپل ځان د بدل کتابت ادا کولو څخه عاجز کړ نو مدیر پاتېږي بلکې هغه لره اختیار دی که غواړي چې د تعجیل حریت لپاره پر عقد کتابت پاته شي او که غواړي خپل ځان دي عاجز کړي مدیر به شي ځکه پر مملوک لازم نه دی چې هغه به مکاتب پاته وي.

(۵) قرله والا سمي ای وان لم بعز سمي الخ، یعنې که هغه خپل ځان د بدل کتابت ادا کولو څخه عاجز نه کړ بلکې کتابت یې اختیار کړ او د بدل کتابت ادا کولو څخه مخکې د تنگي په حالت کې مولى مړ شو اوله دغه مدیر سوا یې بل هیڅ هم نه درلود نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد هغه مختار دی که غواړي دوه برخې مال کتابت دې پېدا کړي ورته وټه دی ذکر کړي او که غواړي دخپل قیمت دوه برخي دي پیدا کړي ورته وټه دي ورکړي، دصاحبینو رحمهما الله په نزد هغه اختیار نه لري بلکې له هغو څخه چې کوم یو کم وي هغه به آدا کوي. دلته یواځې په مختار کیدو کې اختلاف دی چې دا اعتاق پر تجزیه اونه تجزیه باندې مبني دی لکه چې لږ مخکې دا خبره تیره شوه چې دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد اعتاق تجزیه قبلي او دصاحبینو رحمهما الله په نزد یې نه قبلي، پاتې شو مقدار ټول په نزد دوه برخې متعین دی.

فائده: دصاحبینو رحمهما الله قول راجح دی لمانال العلامة ابن عابدين الشامي رحمته الله علیه: و قولهما اظهر کما فی المواب ابو السعود عن الحموی (٤٣/٥)

(۶) که مولى مكاتب مریى دبدل كتابت اداكولو خنجه مخكى آزاد كړنودى دهغه په آزادیدوسره آزادېږي ځكه دمولى ملك تراوسه قائم دى او هغه پخپل ملك كې دتصرف كولو اختيار لري او بدل كتابت له هغه څخه ساقطېږي ځكه دبدل كتابت التزام هغه ددې لپاره كړى وو چې ده ته آزادي ورپه برخه شي اوس نو هغه ته آزادي بغير دبدل كتابت ورپه برخه شوه نو بدل كتابت ساقطېږي .

(ه) زان كاتبه على ألف مؤجل فصله على نصف حال ضح (۸) مات نريض كاتب عبده على الفين الى سنه فيمته ألف ولم تجز الوزلة اذى ثلثي البدل خلا والباقي الى اجله اوز ذر فيقا (۹) زان كانت على الف الى سنه فيمته ألفان ولم يجزوا اذى ثلثي القيمة خلا اوز ذر فيقا

توجه : كه يې مكاتب كړ مریى دیوزر مو جل په عوض بیا یې له هغه سره صلح وکړه پر فوري نصف باندي نو داصحیح دی مې شو مریض چې مکاتب کړی یې وو خپل مریى پر دوه زره روپۍ باندي تریوه کاله پوري اودده قیمت زر روپۍ دی او جائز ونه گڼل ورته وموده نو دبدل دوه برخې به فوراً ادا کوي او باقی ترهغه مودې پوري یادي وگرځي غلامي ته ، او که یې مکاتب کړ مریى په یوزر تریوه کاله پوري او دهغه قیمت دوه زره روپۍ دی او ورته موده نه مني نو دقیمت دوه برخې دي ادا کړي فوراً یادي دغلامي طرف ته وگرځي .

تشریح : (۷) که مریى په یوزر روپۍ پور باندي مکاتب کړي مثلاً په یوه کال کې دزور درهمونو ادا کیدو وعده شوې وه بیا هغه له خپل مولى سره پر پنځه سوه نقد درهمونو باندي صلح وکړه نو مقتضى دقياس خوداده چې داباید چې جائزه وي ځکه پنځه سوه په عوض دزور درهمونو کې سودلازميږي په دې ډول چې کله مملوک پنځه سوه ادا کړي نو دپنځه سوه له هغوزرونه دپنځه سوه په مقابله کې شوې چې دده پر ذمه دین دي او باقی پنځه سوه مکاتب لره دمودې په عوض کې سالمې پاتې شوې حال دا چې موده مال نه دی نو دامقابله المال بغير المال شوه اودا سوددی ، مگر استحسانا داجائز دی ځکه موده که څه هم فی نفسه مال نه دی لیکن دمريى په حق کې هغه دمال په حکم کې دی په دې وجه چې دی له مودې بغير دبدل کتابت پر ادا کولو باندي قادر نه دی او بدل کتابت هم من وجه مال دی من کل الوجوه مال نه دی که نه دهغه کفالت به صحیح کیدای حال دا چې دبدل کتابت کفالت صحیح نه دی نو په دې لحاظ سره دواړه برابر شول مقابله المال بالمال شوه په دې سره سودنه لازمېږي .

(۸) که یوه مریض خپل مریى چې قیمت یې یوزر درهم دي ددووزرو په عوض دیوه کال په موده مکاتب کړ بیا هغه مې شو او له هغه مریى پرته یې بل هېڅ مال نه وو پرې اینې اودمولى وده وموده نم منله بلکې فی الحال یې دبدل کتابت غوښتنه وکړه نو دشیخینور رحمهما الله په نزد به هغه دبدل کتابت یعنې دووزر دوه ثلث فی الحال ادا کوي او باقی یو ثلث به تر خپلې ټاکلې مودې پوري ادا کوي ځکه ټول مسی یعنی دوه زره درهم در قبه مقابل دي حتی چې دعوض احکام پر ټولو دوه زره باندي جاري کیږي اودورته وحق تر رقبه پوري معلق دی نو دهغه تربدل یعنې دوه زره درهمه پوري هم معلق کیږي اوموده ورکول معنی اسقاط حق دی ځکه یې له حق څخه یې څه ساقط کړ نو دهغه اعتبار ټول مال له ثلث څخه کیږي ځکه دمريض اختیار یواځې په یوه ثلث دترکه کې چلېږي نوموده ورکول کمول دټول مسی یعنې دووزر دوه ثلث څخه

معتبرېرې په دې شکل له کل مستی څخه یوثلث دمولی حق ساقطېرې اودوه ثلثه دورثه وحق به فی الحال اداکوي، اوکه یې داسې نه شو کولای نو عقد کتابت دې ختم کړي غلام دې شي .

(۹) که یوه مریض خپل مری چې دهغه قیمت دوه زره درهمه دې دیوزرپه عوض کې تر یو کال مودې پورې مکاتب کړیادی مرشواوله دغه مریې سوا یې نور مال نه درلوداودمولی ورته وددې عقد اجازه نه ورکوله نوموکتابت ته دې وویل شي چې دخپل ټول قیمت (دوه زره) دوې برخې فی الحال اداکړه که نه بیرته غلام گرځول کیږې ځکه دلته مریض په مقدار او موده دواړو کې کمی کړی دی نوثلث له دواړو څخه معتبرېرې یعنې دهغه تصرف یواځې په یوه دریمه کې معتبرېرې په باقی دوو برخو کې دورثه وحق په وجه دده تصرف نه معتبرېرې .

(۱۰) خز کتاب غنې بالف وادی غن (۱۱) فان قبل الغنیه فلهو مکاتب (۱۲) وان کاتب الخاصیر والغائب وقيل الخاصیر ضح (۱۳) وان هغه اذی غن (۱۴) ولا یرجع علی صاحب (۱۵) ولا یرخذ الغائب بشیء وقيل له لغو (۱۶) وان کاتب الامنة غن نفیها و غن انبی ضعیفین لها ضح و ان اذی لم یرجع

نرجع

توجیه: یوه آزادسري عقد کتابت وکړد مری له جانيه دزروروپو په عوض کې اوادایې هم کړې نودی آزاديږي اوکه مری قبول وکړنودی مکاتب گرځي اوکه یې مکاتب وگرځول حاضر او غائب او قبول حاضر وکړنوصحیح دی اوهریو چې یې له دواړو نه اداکړي نو دواړه آزاديږي اورجوع به نه کوي پر خپل ملگري باندي او مواخذه نه کیږي دغائب په هیڅ شي سره او دغائب قبول یې فائدي دی اوکه عقد کتابت وکړي منځه دخپل خان دطرفه او دخپل د ووبچیانو دطرفه نوصحیح دی اوهریو چې یې اداکړي پر هغه بل باندي رجوع نه شي کولای .

تشریح: (۱۰) که یوه آزادسري دیوه مری مولی ته وویل چې ته خپل دغه مری دیوزرورپو په عوض په دې شرط مکاتب کړه چې که ماتاته زرورپې در اداکړې نودی به آزادوي مولی دهغه دوینا مطابق مری مکاتب وگرځاوه وهغه سري زرورپې اداکړې نومری دشرط په وجه آزاديږي یعنې دکتابت په وجه نه آزاديږي بلکې دشرط په وجه آزاديږي ځکه آزادي دیوزرورپو پرا داثیگي باندي معلقه وه هغه شرط پرځای شونو آزادي راغله .

(۱۱) اوکه مری دزرورپو پرا داثیگي مخکې په دغه عقد باندي خبرشواو دا عقد یې قبول کړنویادی مکاتب گرځي ځکه غیر چې دده له طرفه عقد کتابت کوي فضولي دی اود فضولي عقد داصیل پراجازه باندي موقوف وي نو عقد کتابت دده پراجازه باندي موقوف کیږي اود مری قبلیدل اجازه ده نو دا عقد کتابت صحیح دی مری دهغه په وجه مکاتب کیږي .

(۱۲) که دچادوه مریان وویو حاضر او بل غائب وو، کوم چې حاضر دی هغه خپل مولی ته وویل چې ماو فلان غائب په زرورپې مکاتب وگرځوه مولی مکاتب وگرځول او حاضر مری قبول وکړنو دقیاس تقاضا خوداده چې کتابت یواځې دحاضر په حق کې صحیح وي دغائب په حق کې صحیح نه شي ځکه هغه

يو اخی پر خپل خان باندي ولايت لري پر غائب باندي هغه څه ولايت لري نو دا عقد غائب په حق کې دهغه پر اجازه باندي موقوف کيږي، مگر استحسانا د دواړو کتابت صحيح دی ځکه حاضر عقد کتابت خپل خان ته منسوب کې خپل خان يې اصيل وگرځاوه او غائب يې دخپل خان تابع وگرځاوه او تابع کتابت هم مشروع دی لهذا غائب هم مکاتبه گرځي.

(۱۳) بيا په مذکور صورت کې چې هر بدل کتابت ادا کوي مولی دهغه پر اخيستلو باندي مجبور کړای کيږي او هغوی دواړه مرييان آزاد يږي ځکه د دواړو د آزادي شرط پر ځای شول. لهذا دواړه آزاد يږي، د حاضر د ادائينګي په صورت کې مولی ځکه مجبور کړای کيږي چې بدل کتابت خود هغه پر ذمه دی او غائب د ادائينګي په صورت کې ځکه مجبور کړای کيږي چې بدل کتابت که څه هم دهغه پر ذمه واجب نه دی مگر څرنگه چې دی دهغه په ذريعه د آزادي شرف حاصلوي لهذا دی بلکل اجنبي نه دی.

(۱۴) بيا له دواړو مرييانو څخه چې کوم يو بدل کتابت ادا کړي هغه پر دابل باندي رجوع نه شي کولای ولی که يې حاضر ادا کوي نو هغه خو خپله ذمه واري پوره کوي ځکه اصل عاقد دی او داسي ادا کونکی هېچاته درجوع حق نه لري او که يې غائب ادا کوي نو هغه په دي ادائينګي کې متبرع دی او متبرع هېچاته درجوع حق نه لري.

(۱۵) اوله غائب څخه هېڅ نه اخيستل کيږي يعنې مولی د غائب مريي څخه د بدل کتابت دمطالبې حق نه لري ځکه هغه د حاضر په کتابت کې تبعاً داخل دی دهغه پر ذمه هېڅ شی نشته بيا که دغه غائب مريي عقد کتابت قبول کړي نو په دي سره هېڅ تبديل نه راځي ځکه کتابت د حاضر پر ذمه لازم شوی دی نو د غائب قبيد ل يا رديدل هېڅ اثر نه لري.

(۱۶) که يوه منځه دخپل طرف څخه او دخپلو دوو ماشومانو د طرفه څخه عقد کتابت وکړي نو استحسانا دا عقد صحيح دی لما قلنا فی مسئله الغائب، او د کتابت له طي کيدو وروسته که نه دغور يو وار وڅخه هريو د کتابت کل رقم ادا کړي هغه له بل څخه هېڅ شی نه شي اخيستلای او دري و په آزاد يږي ځکه منځي خپل خان په کتابت کې اصيل او بچيان يې تابع گرځولي دي او تابع هم آزاد يږي کما مرفی المسئلة السابقة.

باب کتابه العبد الفشترک

د ابا ب د مشترک مريي د کتابت په بيان کې دی

مصف ^{بمقتضى} چې کله د غیر مشترک مريي د کتابت له بيان څخه فارغ شونو د مشترک د کتابت بيان يې شروع کړو دغه د تاخير يې داده چې اصل عدم اشتراک دی اشتراک خلاف اصل دی او خلاف اصل له اصل وروسته ذکر کول مناسب دی

(۱) غېږلېغا اېڼ اځدغه ما ضا حېنه ان پکاتب خطه بالف و يقبض بدل الكتابة لکاتب و قبض بعضه لغتجز فالعقبون في القابض (۲) اذنه بينهما كتابا فالو بطنها اذنه فلو لدت فاذا غاه نم و طى الاخر فلو لدت فاذا غاه لغتجز ث فهي اتم و لد للازل (۳) و ضمن لشريكه نصف لبيتها و نصف غفرها و ضمن شريكه غفرها و قيمه الزل و لد و هو ابنه (۳) و ائ ذلغ الغفر الى المكتبة صخ

توجیه: یو مری دی ددو و کسانو هریو خپل ملگري ته اجازه ورکړې ده چې دده حصه مکاتب کړي په زر روپۍ او بدل کتابت واخلې بیا هغه مکاتب کړ او خدې قبض کړ بیا مری عاجز شو نو هغه مقبوض شی د قابض کيږي، یوه منځه ده ددو و کسانو دواړو مکاتبه کړې ده بیا یوه له هغوی نه و طی کړه او ماشوم یې پیدا شو و طی کوونکي دعوه وکړه دهغه بچي بیا هغه بل و طی کړه او بچي یې پیدا شو هغه دعوی وکړه بیا منځه عاجزه شوه نو د اتم و لده گرځي داول لپاره او هغه ضامن گرځي دشریک لپاره په نصف قیمت او نصف غفر سره او ضامن گرځي شریک دده دمنځې دغفر او ماشوم د قیمت او ماشوم دهغه زوی گرځي او هریو چې ورکوي غفر مکاتبې ته نوصحیح دی.

تشریح: (۱) که یو مری ددو و کسانو سره شریک وواوله دواړو څخه هریو خپل ملگري ته د اجازه ورکړې وه چې په دغه مری کې زما حصه دزرور وپوپه عوض مکاتب وگرځوه او بدل کتابت قبض کړه بیا هغه دمری له مکاتب کیدو وروسته دزو، روپوڅه حصه وصول کړه بیا مری دباقي مانده له ادائیگی څخه عاجز شو نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد وصول شده حصه دهغه شریک کيږي چا چې وصول کړې دي او دصاحبینو رحمهما الله په نزد مری ددواړو مکاتب کيږي او کومه حصه روپۍ چې هغه ادا کړي دي هغه ددواړو مالکانو ترمنځ مشترکې دي، دا اختلاف پریوه بل اختلاف باندې مبني دی هغه دا چې دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد اعتاق په شان کتابت هم تجزیه قبلي او دصاحبینو په نزد تجزیه نه قبلي نو دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد کتابت دهغه شریک پر حصه باندې پاتیري چا چې مکاتب کړی دی ځکه کتابت تجزیه قبلي، او دصاحبینو رحمهما الله په نزد دخپلي حصې د کتابت اجازه ورکول دکل مری د مکاتب کولو اجازه ده ځکه کتابت تجزیه نه قبلي نو دی په نصف مری مکاتب کولو کې اصیل دی او دباقي نصف په مکاتب کولو کې دشریک له طرفه وکیل دی نو ددواړو ترمنځ مکاتب شواو وکیل چې څه وصول کړي دي هغه ددواړو ترمنځ مشترک کيږي.

فائده: دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجع دی لعاقل الشیخ عبدالحکیم الشهدی رحمته الله علیه: و اعلم ان الخلاف فی مثل هذه المسائل منی علی الاختلاف الواقع بین الامام والصاحبین فی مسئله اعتاق بعض العبد و لدصر حوا بان الصحیح هنا قول الامام صرح به بدر المستفی شرح الملقی نفلعن الفهستانی وغیره فعلی هذا لا یخفی الترجیح فی کثیر من مسائل هذا الکتاب اعنی کتاب المکتب فان کثیرا منها مبني علی هذا الاصل كما هو المصرح. (هاشمی الهدایه: ۳/ ۳۳۰)

(۲) که یوه منځه ددو و کسانو ترمنځ مشترکه وه او دواړو هغه مکاتبه کړه بیا له دوی دواړو څخه یوه له هغې سره و طی وکړه او دهغه زوی پیدا شو چې هغه یې دعوی هم وکړه چې داله ما څخه دی نو دماشوم نسب دهغه څخه ثابتیري له هغه وروسته دوهم شریک له هغې سره و طی وکړه چې ورڅخه یې زوی پیدا شو او دوهم شریک دعوی وکړه چې داله ما څخه دی نو دهغه نسب ثابتیري بیا دغه مکاتبه د بدل کتابت له ادا کولو څخه

عاجزه شوه نو دا داول مدعي آم ولده گرځي ځکه چې کله له دواړو څخه يوه دماشوم د نسب دعوی وکړه نو دهغه دعوی صحيح ده ولی په دي مکاتبه کې دهغه ملکيت قائم دی او دهغه حصه ام ولده وگرځيده او چې کله دوهم شریک هم دعوی وکړه نو دهغه دعوی هم صحيح ده ځکه ظاهر ادهغه هم ملک قائم دی لیکن چې کله منځه دبدل کتابت څخه عاجزه شوه نو کتابت ختم شو او ټوله منځه داول مدعي آم ولده کيږي ځکه د کتابت په حال کې آم ولده کيدل داول تر حصی پوري محدود و چې مکاتب ياد هغه يوه حصه ديو ملک څخه بل ملک ته نه منتقل کيږي او چې کله دا دبدل کتابت داداکولو څخه عاجزه شوه نو اوس هغه مانع نشته نو ټوله منځه داول دملک طرف ته منتقل کيدای شي لهدا آم ولده کيدل داول تر حصی پوري محدود دنه پاتېيږي بلکې ټوله منځه داول آم ولده گرځي.

(۳) اوس اول شریک دوهم ته د نصف منځې دور کولو ضامن گرځي ځکه هغه دده د حصی مالک شو او نصف مهربه ورکوي ولی ده له مشترکې منځې سره وطی کړي ده او دوهم شریک به دمنځې کل مېر اول ته ورکوي ځکه هغه په حقیقت کې ددابل له ام ولده سره وطی کړي ده اول شریک به د دوهم شریک د بچي قیمت هم ورکوي او هغه دده زوی کيږي ځکه دوهم شریک په منزله دمغروړ (دوکه شده خاوند، مغروړ هغه چاته ويل کيږي چې دملک يمين يا ملک نکاح په اعتماد له يوې بڼې سره صحبت وکړي اول هغه څخه ماشوم پيداشي بيا دابنځه دبل چا مستحقه وگرځي) دی ځکه کله چې ده وطی کړې ده هغه وخت بظا هره دده ملک قائم و او د مغروړ بچي له هغه څخه ثابت النسب او په قیمت آزادېږي.

(۴) اوله دواړو شریکانو څخه چې هريو مکاتبې ته دهغې د عاجز کيدو څخه مخکي مېروړ کړي جائز دی ځکه کتابت چې تر څو پوري باقی وي دمهر دقبض کولو حق خپله هغه لره دی ځکه دهغه دخپل ځان دمنافعو اختصاص حاصل دی او چې کله دا دبدل کتابت له ادا کولو څخه عاجزه شي نو مېروړي مولی ته واپس ورکړي ځکه اوس دهغې دمنافعو سره دهغې دمولی اختصاص ظاهر شو.

(۵) زان ذر الثاني ولم يظاهرا لفجرت بطل التدبير وهي أم ولد للأول وضمن لشریکه نصف قیمتها ونصف غيرها والولد للأول (۲) زان کتابها لفرزها وأخذها من سر الفجرت ضمن لشریکه نصف قیمتها ورجع به عليها (۷) عبد للهنا ذر به أخذها من فرزها الآخر من سر اللند بزان یضمن المعتبر نصف قیمته (۸) زان خزروه أخذها من ذر الآخر لا یضمن المعتبر

توجه: که دوهم شریک مدبره کړه منځه او وطی یې ورسره ونکړه بیا هغه عاجزه شوه نو تدبیر باطلیږي او دا آم ولده گرځي داول لپاره او دی ضامن گرځي خپل شریک ته د نصف قیمت او د نصف عقر او ماشوم داول کيږي او که دواړو منځه مکاتبه کړه بیا آزاده کړه له دواړو څخه يوه دغنی په حالت کې بیا هغه عاجزه شوه نو ضامن کيږي دخپل شریک لپاره دهغې د نصف قیمت او رجوع به کوي په هغه سره پر منځه باندي، یو مری دی ددو وکسانو بیا یوه مدبر کړي بیا هغه بل آزاد کړي دغنی په حالت کې مدبر لره دحق شته چې ضامن واخلي له معتق څخه دمری د نصف قیمت او که آزاد کړي یوه بیا هغه بل مدبر کړي نو ضامن به نه اخلي له آزادوونکي څخه.

تشریح: (۵) کہ یوہ منخہ ددو وکسانوسرہ شریکہ وہ اودوار وھفہ مکاتبہ کہ یہیالہ دوی خخہ یوہ لہ ھغہ سرہ غنی وکہ اودھغہ ماشوم پیدا شو چہ دیہ پی دادعوی وکہ چہ دالہ ماخخہ دی نود ماشوم نسب لہ ھفہ خخہ ثابتہ پری اوشریک ثانی لہ مذکورہ مکاتبہ سرہ وطی نہ دہ کہ پی بلکہ ھغہ پی مدبرہ وگرخولہ ییامنخہ دبدل کتب لہ اداکید و خخہ عاجزہ شوہ نوتدیر باظیری اومنخہ داول لپارہ آم ولدہ گرخی ولی لومری شریک ددوہم شریک دحصبہ ھفہ وخت مالک شوی ووچہ کلہ پی لہ مکاتبہ سرہ وطی کہ پی وہ اوس ددوہم شریک ھغہ لہ مدبرہ گرخول دبل پہ ملک کہ تصرف دی حال داچہ منخہ مدبرہ گرخول ھفہ وخت صحیح کیہ پی چہ کلہ پہ ھغہ کہ ملکیت قائم وی، خرنکہ چہ دامکاتبہ داول لپارہ آم ولدہ وگرخیدہ ییادی دخیل شریک دحصبہ ہم مالک شولہذا دی دشریک ثانی لپارہ دمنخہ د نصف قیمت اونسف مہر ضامن گرخی پہ نست خو خکہ ضامن کیہ پی چہ دہ مکاتبہ آم ولدہ کہہ دشریک د نصف حصہ مالک شوی دی اود نصف مہر خکہ ضامن گرخی چہ دہ لہ مشترکہ منخہ سرہ وطی کہ پی دہ اوکوم ماشوم چہ پیدا شوی دی ھفہ داول زوی کیہ پی خکہ چہ دہ دھفہ دنسب دعوی کہ پی وہ چہ صحیح ہم وہ ولی دی دمکاتبہ مالک وو۔

(۶) اوکہ دوار وشریکانو مذکورہ منخہ مکاتبہ کہ یہیالہ آزادہ کہہ اوآزادوونکی غنی ہم دی ییامنخہ دبدل کتابت لہ اداکول و خخہ عاجزہ شوہ نودامام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ پہ نزدآزادوونکی بہ خپل شریک تہ دمنخہ نصف قیمت ورکوی اویابہ پی دی لہ منخہ خخہ وصولی خکہ دامام صاحب رحمۃ اللہ علیہ پہ نزدآزادی تجزیہ قبلوی (تکری تکری) کیدای شی خکہ ددہ نصف حصہ آزادول صحیح شواوددہ پہ وجہ د نصف منخہ دآزادید و خخہ دھفہ بل شریک پہ حصہ کہ ہیخ فسادنہ دی راغلی بلکہ ھفہ حصہ مکاتبہ پاتیہی لہذا آزادوونکی دمنخہ د عاجزکید و خخہ مخکی ضامن کیہ پی ہم نہ خوچہ کلہ ھفہ دبدل کتابت داداکید و خخہ عاجزہ شوہ نواوس دھفہ پہ حصہ کہ فسادظاہر شواوپہ داسی صورت کہہ شریک ثانی غنی وونودہ لہ دري اختیارات دی یوداچہ خپلہ حصہ آزادہ کہ پی دوہم داچہ مملوک پی ورتہ وگتی دریم داچہ تاوان واخلی اوخرنگہ چہ دہ تاوان اخیستل اختیار کری دی نوازآزادوونکی بہ تاوان ورکوی اویابہ ددغہ تاوان پہ بارہ کہ منخہ تہ رجوع کوی خکہ آزادوونکی دساکت یعنہ مکاتب کوونکی قائم مقام شو۔

(۷) کہہ یومری ددو وکسانوتر منخہ مشترک وولہ دوی خخہ یوہ ھفہ مدبر کہ ییافہ بل دامری آزاد کہ او دابل غنی ہم دی نومدبر کوونکی تہ دري اختیارات دی کہ غواری لہ خپل شریک خخہ دی نصف قیمت دمدبر پہ حساب واخلی یعنہ دمدبر مری نصف قیمت دی واخلی اوکہ غواری پہ مری دی گتہ وکہ پی اویادی آزاد کری خکہ دامام صاحب رحمۃ اللہ علیہ پہ نزدتدیر تجزیہ قبلوی نو دیوہ شریک مدبر کول دھفہ تر حصہ پوری محدود پاتیہی لیکن پہ دی سرہ دھفہ بل حصہ خرابیری خکہ دوہم شریک تہ دري اختیارات ورکول کیہ پی یعنہ آزادول پہ مری گتہ کول او تاوان اخیستل، کہ پی لہ شریک خخہ تاوان اخیستہ نودمدبر کیدوپہ حساب سرہ بہ پی اخلی خکہ دشریک آزادول پہ مدبر پوری متصل شوی دی پہ مری پوری نہ دی متصل شوی لہذا تاوان بہ ہم دمدبر د حسابہ اخلی۔

(۸) که د شریکینو څخه یوه مخکې خپله حصه آزاده کړه نو دوهم شریک ته مذکور درې اختیارات حاصلېږي ځکه شریک اول د دوهم حصه خرابه کړه بیا که هغه بل دامری مدبر کړ نو مدبر کوونکی له آزادوونکي څخه تاوان نه شي اخیستلای باقی دوه اختیارات ده لره حاصل دي یعنې یادي مری آزاد کړي یادي په هغه گټه وکړي ځکه مدبر آزادول یا په هغه سره گټه کول ممکن دی.

باب ثبوت المکاتب و عجزه و ثبوت الفولی

د اباب دمکاتب د مرگ او دهغه د عجز او د مولی د مرگ په بیان کې دی دغه د باب د تاخیر وجه ظاهره ده چې مذکوره امور (یعنې دمکاتب مرگ، دمکاتب عجز او د مولی مرگ) له عقد کتابت وروسته وي نو دهغو احکام وروسته بیانول مناسب دی

(۱) مکاتب غجز عن نجم و له مال سیصل لم یعجزه الحاكم الا بالام (۲) و الا عجزه و لم یسحب او سیده برهه (۳) و عاذة حکماء لثرف و مالی بده لیسیده (۴) و ان مات و له مال لم یفسخ و تودی کتابته من ماله و حکم یعقده فی آخر ختیه (۵) و ان ترک و لذای لدلی کتابته لا و لاهنمی کتابه علی نجومه فاذا اذی حکم یعقده و عتی ایه قبل فوته (۶) و لو ترک و لذای لستری غجل الدل خلات و زفر قفا

توجه: یو مکاتب عاجز شو له قسط څخه او ده لره مال شته چې په تړدي وخت کې په لاس راتلونکی دی نو د وخت حاکم دي دی تر درو وړو څوپوري عاجز نه گڼي، که نه بیادي عاجز و گڼي او کتابت دي فسخ کړي یادي فسخ کړي دهغه مولی دده په رضامندي سره او راگرځي د مری احکام او هغه شی چې دده په لاس کې دی هغه دده د مولی کيږي او که چیرته دی مر شو او ده لره مال و نو کتابت نه فسخ کيږي او ادا کول کيږي بدل کتابت دده له مال څخه او حکم کول کيږي دهغه په آزادي سره دهغه د ژوند په آخرې حصه کې او که یې پریښودی ماشوم چې دده د کتابت په ورځو کې پیدا شوی و او وفاته و راغلې نو ماشوم دي سعی وکړي د پلار په شان د قسطونو په ادا کولو کې چې کله یې ادا کړل نو حکم کول کيږي دده په آزادي سره او دده د پلار په آزادي سره دده تر مرگ مخته او که یې پریښوداخیستل شوی ماشوم نو هغه به فوراً بدل کتابت ادا کوي که نه بیرته غلام گرځي

تشریح: (۱) که یو چا خپل مری په قسطونو سره مکاتب کړی و بیا هغه د قسط ادا کولو څخه عاجز شو بیا که دده پریو جاباندي دومره قرض وو چې دهغه په قبض کیدو سره قسط ادا کیدای شوی یاده ته له یو خوا څخه مال راتلونکی و نو د وخت حاکم دي دده په عاجز گڼلو کې تلوار نه کوي بلکې تردیو وړو څوپوري دي انتظار وکړي ځکه په دي کې د طرفینو (مولی او مری) دواړو رعایت دی او درې ورځې داسې یوه موده ده چې د غدر و نو د اظهار لپاره مقرر شوې ده لکه قرضدار ته چې درې ورځې وخت ورکول کيږي لهذا مذکور مکاتب ته هم درې ورځې مهلت ورکول کيږي.

(۲) لوله والا عجزه و لم یسحبای و ان لم یکن له مال سیصل الیه فی لثانی الام فسخ الحاكم الکاتبه الخ، یعنې که دده لپاره د حصول مال هیڅ لاره نه وه نو د طرفینو رحمهما الله په نزددي قاضي پر هغه باندي د عاجز کیدو حکم وکړي او کتابت دي فسخ کړي یا که مکاتب راضي و نو مولی دي هغه فسخ کړي ځکه روایت دی چې حضرت عمر

د يوه قسط څخه دعاجز عقد كتابت فسخ كړى وو او په غير مدرک بالقیاس معاملہ كې د اثارو د د خبر مرفوع درجه لري، او امام ابو يوسف رحمہ اللہ فرمایي چې تر څو پوري پر هغه باندي پیوسته دوه قسطونه رانه شي تر هغه پوري به حاکم دهغه دعجز حکم نه کوي ځکه له حضرت علی رضی اللہ عنہ څخه مروی دی چې تر څو پر مکاتب باندي دوه قسطونه رانه شي نو دی د غلامي طرف ته رد کړای شي امام ابو يوسف رحمہ اللہ ته جواب ورکول کيږي چې د حضرت علی رضی اللہ عنہ اثر د یو قسط راتلو په صورت کې ساکت دی لہذا له هغه څخه استدلال کول صحیح نه دی.

فائدہ: د طر فينور رحمہما اللہ قول راجح دی لعلی الذر المختار: مکاتب عجز عن اداء نجم ان كان له مال سبيل اليه لم يعجزه الحاكم الى ثلاثة ايام لانها مدة ضربت لايلاء الاعذار والاعجزه الحاكم في الحال لال العلامة ابن عابدين الشامي رحمہ اللہ: (قوله والاعجز الخ) ای ان له یو چ له مال و هدا عند هما و هو الصحیح قهستانی عن المضمرات وقال ابو يوسف رحمہ اللہ لا يعجزه حتى يتوالى عليه نجمان لقول علی رضی اللہ عنہ اذا تولى عليه نجمان رضى الرق وحمله على الندب ای بنده ان لا يرد عليه ليعلم النصارى الآثار (الذر المختار مع الشامية: ۷/۷۷) الا لغز: ای کتابه ینقضها غیر المتعاقدين؟

فقل: اذا كان المكاتب مدبو نافع لغير ماء نقضها. (الاشباه والنظائر)

(۳) که دمکاتب دعجز فیصله وشوه که قاضي دی عاجز گڼلی وي یا په خپلې رضامندي ده خپل خان عاجز گڼلی وي نو پر ده باندي واپس در قیت احکام را ګرځي ځکه کتابت فسخ شو او څه گټه چې دده په لاس کې وي هغه دده د مولی کيږي ځکه دا خبره ظاهره شوه چې داد هغه دمريي گټه ده او دا ځکه چې گټه یا مکاتب ته وقف وه یا دهغه پر مولی باندي په دي ډول چې که یې مال کتابت ادا کړ نو پر مکاتب باندي وقف دی که نه دهغه پر مولی باندي مګر اوس دعجز په وجه توقف زائل شول هدا ادا کسب د مولی دی.

(۴) که مکاتب د بدل کتابت له ادا کولو مخکي مړ شو او په ترکه کې یې مال پرېښود نو عقد کتابت نه فسخ کيږي بلکې له ترکه څخه بدل کتابت ادا کول کيږي او دهغه د ژوند په آخري جزء کې دهغه د آزادۍ حکم ورکول کيږي ځکه عقد کتابت عقد معاوضه دی له متعاقدينو څخه دیوه یعنې مولی په مرگ سره نه فسخ کيږي نو بدل یعنې مری په مرگ سره نه باطليږي ځکه عقد معاوضه د مساوات مقتضي دی او د بدل کتابت دادا ټيگي وروسته که چیرته مال پاته شوهغه دده وارثانوته ورکول کيږي او دمکاتب اولاد تبعاللو د آزادۍ پرې همدا حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ قول دی وبه اخذ علمنا ثلثة.

(۵) که مکاتب دومره مال نه پرېښود چې د بدل کتابت دادا ټيگي لپاره کافي شي البته یو داسي تنکي ماشوم یې پرېښود چې دده د کتابت په ورځو کې پیدا شوی و نو هغه به مزدوري کوي دخپل پلار بدل کتابت له قسطونو سره مطابق ادا کوي له هغه وروسته حکم ورکول کيږي دهغه د پلار د آزادي دهغه تر مرگ مخته او ماشوم هم آزاد ږي ځکه ماشوم دهغه په کتابت کې داخل دی او د ماشوم گټه د پلار د گټې په شان ده لہذا دی به د قسطونو په ادا ټيگي کې دخپل پلار خليفه وي دانداسي کيږي چې ګواکې پلار مال پرې ايښی دی.

(۶) که مکاتب یو داسي ماشوم پرېښودی چې مکاتب په حال د کتابت کې اخيستی و نو د امام ابو حنیفه رحمہ اللہ په نزد کې د خپل پلار خليفه وي ويل کيږي چې یاخو فی الحال بدل کتابت ادا کړه که نه ته د غلامي طرف ته را ګرځول کيږي، د صاحبینور رحمہما اللہ په نزد د دي ماشوم د سم دهغه ماشوم په شان دی چې په حال

د کتابت کې پیدا شوی وو، صاحبین رحمهما الله په حال د کتابت کې اخیستل شوی ماشوم په حال د کتابت کې پر پیدا شوي ماشوم باندې قیاسوي، او دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې داخیستل شوي او پیدا شوي ماشوم تر منځ فرق شته هغه دادی چې پیدا شوی ماشوم د عقد په وخت له پلار سره متصل دی ځکه د عقد حکم تر هغه پوري سرایت کوي او اخیستل ماشوم نه په وخت د عقد له پلار سره متصل دی چې حکم د عقد ترده پوري ورسیږي او نه د هغه طرف ته د عقد اضافت شوی دی.

(ع) لمان اشرفی الله لمعات و ترک و فاء و زله اننه (۸) و کدالو کان هو و اننه مکاتبین کتابه واحده (۹) و لو ترک و لدامن خرفه و دنا و لاه بمکاتبه لغنی الزلذ فقصی به علی غائله الا لم یکن ذالک لفساد بعض النکات (۱۰) و ان الختم فوالی الام و الاب لم ی ولاته فقصی به لوالی الام فهو لفساد بالغیر

توضیح: او که و اخیست مکاتب خپل زوی او مېشواو و فاء میراث یې پرینو دده زوی وارث گرځي همدارنگه که وودی او زوی یې دواړه مکاتب په یوه عقد کتابت سره او که یې زوی پاته و له آزادي ښخې څخه او دومره قرض چې هغه کافي ووده د بدل کتابت بیا هغه ماشوم یو جنایت وکړ چې د هغه د تاوان فیصله وکړای شوه د مور پر عاقله باندې نو دا د مکاتب د عجز فیصله نه گنله کیږي او که د مور او پلار د مولی گانو جنجال راغی د ماشوم په ولاء کې او فیصله وشوه د مور د مولی گانو په حق کې نو دا د هغه د عاجز کیدو فیصله ده.

توضیح: (۷) که یوه مکاتب خپل زوی و اخیست بیا یې داپلار مېشواو دومره مال یې پرینو دچ په هغه سره بدل کتابت ادا کیدای شوی نو دا زوی وارث گرځي ځکه چې کله د مکاتب پلار د ژوند په آخري لحظه کې د هغه د آزادیدو حکم وکړای شي نو په همدې وخت کې د هغه د زوی د آزادي حکم هم ورکول کیږي ځکه زوی په کتابت کې دخپل پلار تابع دی نو ګواکي آزاد زوی د آزاد پلار میراث پیدا کړي.

(۸) قوله و کدالو کان هو و اننه مکاتبین کتابه واحده ای کذا یث الا بن عن ابیه اذا کان المکتب و اننه مکاتبین کتابه واحده، یعنی مذکور حکم هغه وخت هم صحیح دی چې کله مکاتب او د هغه زوی دواړه په یوه عقد سره مکاتب شوي وي بیا پلار مېشي او دومره مال پریري چې په هغه سره بدل کتابت ادا کیدای شي نو زوی د هغه وارث گرځي ولی چې کله د مکاتب د ژوند په آخر کې د هغه د آزادي حکم ورکول کیږي که دده زوی نابالغ و نو بیا خود خپل پلار تابع گرځي آزاد یږي او که بالغ و نو پلار او زوی دواړه یو شخص گنل کیږي بیا چې کله د پلار د آزادي حکم ورکول شو نو په هغه وخت کې د هغه د زوی آزادي حکم هم کیږي کسما.

(۹) که مکاتب مېشواو ده له یوې آزادي ښخې څخه یو ماشوم پرینو د او پر خلکو یې دومره قرض هم پرینو دچ په هغه سره دده بدل کتابت ادا کیدای شي له قرض سوا یې بل هېڅ شی نه دی پري ایښی بیا د هغه دغه زوی یو څوک ناحقه قتل کړ او د دیت حکم د هغه د آزادي مور پر عاقله باندې ورکول شو ځکه مکاتب که څه هم دومره دین پري ایښی دی چې په هغه سره بدل کتابت ادا کیدای شي لیکن عین شی یې نه دی پاته لهدا تر ادا ټیګی مخکې د هغه د آزادي حکم نه شي ورکول کیدای نو دی به مکاتب پاته وي ځکه د دیت حکم د هغه د مور پر عاقله باندې ورکول کیږي نو دا حکم د هغه مکاتب د عاجز کیدو حکم نه دی ځکه قاضي چې

دمور پر عاقله باندي دديت حكم كوي دادهلک كتابت نورهم مستحكم كوي ځكه داددي مقتضي دى چې ماشوم دمور له مولى گانوسره ملحق وي مگر له دي احتمال سره چې دامكاتب ماشوم آزاد شي خپله ولا، دپلار دموالى و طرف ته كښ كړي دقاضي داسي فيصله چې په هغى سره حكم دكتابت مستحكم كيږي دمكاتب د عاجز كيدو فيصله نه وي.

(۱۰) البته كه په مذكور صورت كې ماشوم دمكاتب له مرگ وروسته مې شوياد مور او پلار د آزادوونكيو ددي ماشوم په ولا، كې سره جنجال شويغنې دواړو فریقو د هغه تر كې وغوښته دمور مولى گان وايي چې دادغلامي په حالت كې مې شوى دى لهذا ولا، موږ ته بايد راكول شي اودپلار مولى گان وايي چې هغه آزاد مې شوى دى لهذا ولا، بايد موږ ته راكول شي اوحاكم دمور دمولى گانولپاره دولا، فيصله وكړي نو دا فيصله دمكاتب د عاجز كيدو فيصله شمار له كيږي ځكه دا جنجال په مقصودي ډول په ولا، كې راغلى دى چې دكتابت پر بقاء او عدم بقاء باندي مېنى دى ځكه چې كه چيرته كتابت فسخ شوى وي نو مذكور ماشوم دغلامي په حالت كې مري اود ماشوم ولا، دمور دمولى گانولپاره بالاستحكام ثابتيږي او كه چيرته كتابت باقى وي اوبدل كتابت ادا كړاى شي نو ماشوم آزاد مري او ولا، دپلار دمولى گانو طرف ته منتقله كيږي اودا مجتهد فيه مسئله ده ځكه دقاضي په دي كې فيصله كول په يوه مجتهد فيها مسئله كې فيصله ده چې په اتفاق نافذ يږي بيا چې كله ده دمور دمولى گانو په حق كې فيصله وكړه نو دا دمكاتب د عاجز كيدو فيصله شمار له كيږي.

(۱۱) (۱) مؤاخذى الفتاوى من الصدقات وغيره طاب لسيده (۱۲) وان جنس عبد الفتاوى سيده جواهرها فيفتاوى دفع اؤ لى (۱۳) وگذا ان جنس نكته و لم ينقض به فتاوى فان قضى به غلبه لى كتابه فتاوى فهو ذين بيع فيه (۱۴) وان مات السيد لم تنفسح الكتابه و يؤذى المال الى وزنه على بنحوه (۱۵) وان خزوه و غفل مخا ان خز الزهوى لم ينفذ عتقه

ترجمه: او هغه څه چې مكاتب له صدقاتو څخه ادا كړي وي ييادى عاجز شي نو دا حلال دي دهغه دمولى لپاره كه جنایت وکړي مریي بیا مولى مكاتب كړي د امری په داسي حال كې چې مولى دده په جنایت خبر نه وي و ييادی عاجز شونو مولى به مری وركوي یا به فدیه وركوي او همدارنگه كه جنایت وكړي مكاتب اتر اوسه د فدیه حكم نه و وصادر شوى چې هغه عاجز شو او كه حكم وكړاى شو د فدیه پر هغه باندي دهغه په كتابت كې ييادی عاجز شونو د اقرض دى په دي كې د امری څرخول كيږي او كه مولى مې شونو كتابت نه فسخ كيږي او مال به ادا كوي دهغه ورته و ته دهغه د قسطونو په مطابق او كه ورته و دى آزاد كړنو ييادی آزاد يږي مفت او كه ځينو له هغوى نه آزاد كړنو دهغوى آزاديدل نه نافذه كيږي.

تشریح: (۱۱) كه دمكاتب مولى داسي څوك وو چې هغه لره صدقات جائز نه وو او مكاتب له خلكو څخه صدقات وصولول مولى ته يې په بدل كتابت كې وركولې بيا مكاتب دكل بدل كتابت له ادا كيدو څخه عاجز شونو مكاتب چې كوم مالونه د صدقاتو مولى ته ادا كړي دي هغه مولى لره حلال دي ځكه ملكيت تبديل شو ځكه مكاتب هغه د صدقه په ډول حاصل كړي وو او مولى دبديل كتابت په ډول همدي حكم ته په حديث

شريف کې هم اشاره ده چې پيغمبر عليه السلام حضرت بريره (رضي الله عنها) په باره کې فرمايلي وو چې: لها صدقة ولها عية (د بريرې لپاره صدقه ده زموږ لپاره هديه ده).

(۱۲) که مريي کوم جنايت وکړ يا مولى هغه مکاتب کړي په داسي حال کې چې مولى دهغه په جنايت ناخبره ووييا مکاتب د بدل کتابت له ادا کيدو څخه عاجز شونو مالک لره يې اختيار دى چې يا مجنى عليه (پر چا باندې چې مريي جنايت کړى دى) ته د مريي ورکړي او يا د جنايت فديه ورکړي ځکه په اصل کې د مريي د جرم حکم همدادى چې مريي ورکول شي يا فديه ورکوله شي بيا دلته مولى مريي مکاتب کړى دى ظاهره خبره ده چې اوس خو مريي نه شي ورکولای نو مطلب داشو چې مولى له دوو خبرو څخه يوه اختيار کړي ده يعنې فديه ورکول يې اختيار کړل مگر څرنگه چې مولى د مکاتب گرځولو په وخت کې دهغه په جرم خبر نه ووييا چې کله هغه دى مکاتب کړ نو دا فديه اختيارولو په معنى نه دى يعنې له هغه څخه دانه لازميږي چې اوس به فديه ورکوي البته مکاتب کول څرنگه چې خپله د مريي ورکولو څخه مانع وواوس چې دا عذر ختم شونو اصل حکم راوگرځيد يعنې مجنى عليه ته د مريي ورکولو او فديه ورکولو څخه مولى يو اختيار ولای شي

(۱۳) همدارنگه که مکاتب جرم وکړ او تر اوسه د فديه ورکولو حکم پر مکاتب باندې نه وو شوى چې هغه عاجز شونو هم مولى لره اختيار دى چې يا مريي ورکړي او يا فديه ورکړي ځکه دا د مريي جنايت دى او د مريي د جنايت حکم دادى چې مولى ته د مريي په ورکولو او فديه په ورکولو کې اختيار وي على ما عرف. او که پر مکاتب باندې د کتابت په حالت کې د جرم د فديه حکم شوى وو (فديه دهغه د قيمت او تاوان څخه چې کوم يو کم وي هغه وي) بيا هغه د بدل کتابت ادا کيدو څخه عاجز شونو دا فديه دهغه پر ذمه قرض کيږي چې دهغې لپاره د مريي خرڅول کيږي ځکه د قاضى د حکم په وجه د جرم فديه دهغه د غاري څخه دهغه د قيمت طرف ته منتقله شوه.

(۱۴) که د مکاتب مولى مړ شونو کتابت نه فسخ کيږي ځکه د کتابت په فسخ کيدو سره د مکاتب حق باطليږي هغه په دې چې کتابت د آزادي سبب دى او آزادي د مکاتب حق ده او د چا حق سبب هم دهغه حق کيږي نو کتابت دهغه حق شواو حق د مرگ په وجه نه باطليږي لهذا دى مکاتب ته ويل کيږي چې بدل کتابت د تسلطو سره سم د مولى ورته وټه ادا کړه او ورته دهغه حق د مودې هم نه شي ساقطولای ځکه موده هم د مکاتب حق ده ورته حق نه لري چې هغه ساقط کړي.

(۱۵) بيا که ټولو ورته ودى آزاد کړ نو استحسانا مفت آزاديږي او مال د کتابت دده له ذمي څخه ساقطيږي وجه د استحسان داده چې دا په اصل کې مکاتب له بدل کتابت څخه بري کول دى او چې کله مکاتب له عوض کتابت څخه بري شونودى آزاديږي، او که د مولى له ورته و څخه يوه نفر د مکاتب آزاد کړ نو دهغه آزاديدل نه نافذ کيږي ځکه دا دهغه مالک نه دى او دا ځکه چې مکاتب لکه څرنگه چې د ملک په نورو اسبابو سره د چا مملوک نه شي گرځيدای همدارنگه د وراثت په سبب هم د چا مملوک نه کيږي البته د مکاتب پر ذمه چې کوم مال دى هغه د ورته طرف ته منتقل کيږي.

باب الزّلاء

د باب دوله په بيان کې دی

ولاء بفتح الواو په لغت کې دنصرت او محبت په معنی ده، او شرعاً داسې قرابت حکمیه ته ویل کیږي کوم چې له عتق یا عقد مولات (عقد مولات له دي څخه عبارت دی چې یوکس له بل سره دامعا هله وکړي چې که ماکوم جنایت وکړ نو د هغه تاوان پر تادی او که زه مړ شوم نو ته به زما وارث یې، صاحب عقد ته مولى المولات (ویل کیږي) څخه حاصل وي اولنی یعنی حاصل من العتق ته ولاء، العتاقه ویل کیږي او دوهم (یعنی حاصل من المولات) ته ولاء المولات ویل کیږي. د ولاء حکم استحقاق میراث دی.

له کتاب المکاتب څخه وروسته یې کتاب الولاء په دي وجه ذکر کړ چې ولاء د کتابت له اثارو څخه ده په دي وجه چې د بدل کتابت له اداء کولو څخه وروسته ملک رقبه ژاڼیږي مکاتب ازادیږي نو ولاء ژاڼیږي او د شئ اثر له شئ څخه وروسته وي.

(۱) الولاء لمن اغتق ولو بعد بیرو و کتابه و استیلا و ملک قریب (۲) و شرط السائبه لغو (۳) و لو اغتق حاملاً من زوجه الفان لا ینقل ولاء الحمل عن مولى الام ابداً (۴) فان ولدت بعد عتقها لا ینقل من بیته أشهر فو لا زه لغو لمولى الأم (۵) فان عتق الغد جز ولاء انبه الی موالیه

توجیه: ولاء هغه لره ده کوم چې غلام ازاد کړي اگر که د تدبیر په ذریعه یاد کتابت یا ام ولد لکه څو لویاد قریب د مالکیدلو په ذریعه سره وي، او د ولاء د نه حاصلیدلو شرط لغودی، او که یې ازاده کړه داسې مینه چې حامله وي له خپل داسې خاوند څخه چې غلام وي نو نه منتقل کیږي د حمل ولاء د مور له ازادونکي څخه هیڅکله، او که یې وزیر او و له خپلې ازادي څخه تر شپږو میاشتو په زیات وخت کې نو هم به دده ولاء د مور ازادونکي لره وي، او که ازاد شو غلام نو کښي دی دخپل زوی ولاء دخپلو ازادونکو طرف ته.

تشریح: (۱) د غلام او مینځې ولا (ترکه) ازاد کونکی ته رسیږي خواه که ازادي دمدير کولوپه وجه سره حاصله شوي وي یا دمکاتب کولوپه وجه سره یا دام ولد کولوپه وجه سره او یا دکوم قریب داخیستلو په وجه سره دی ازاد شوی وي ولی چې مولى د غلام درقیت په لیري کولو سره دی ژوندی کړی دی په دي وجه به مولى دده وارث وي لکه چې پلار د زوی وارث وي.

(۲) که مولى په اعتاق کې د اشرط ولگاو چې دا غلام به سائبه وي یعنی له ازادي څخه وروسته به دهیچا په ولاء کې نه وي بلکه دی به خود مختاره وي زه دده وارث نه یم او که ده کوم جنایت وکړ نو زه د هغه دیت هم نه اداء کوم نو دا شرط باطل دی اولاً به هغه ته حاصلیږي څوک چې دی ازاد کړي ولی چې د اشرط د نص حدیث یعنی قوله علیه السلام ﴿الزّلاء لمن اغتق﴾ (چا چې ازاد کړی دی ولاء هغه لره ده) خلاف دی.

(۳) که د چا غلام دکوم بل چاله مینځې سره نکاح وکړه بیاد مینځې با دار مینځه ازاده کړه او حال دا چې دامینځه له دي غلام څخه حامله ده نو مینځه ازادیږي او تبعاً د دي حمل هم ازادیږي، او د حمل ولاء به دمور مولى ته ورکول کیږي او د ولاء به دمور له مولى څخه بل چا ته هیڅ کله نه منتقل کیږي ولی چې داخل دمور په ازادونکي باندې بالقصد ازاد شوی دی یعنی دمور مولى قصد ازاد کړی دی په دي وجه چې دی دمور جزه دی کوم چې بالقصد اعتاق قبلي لهداده ولاء به دمور له ازادونکي څخه هیڅ کله نه منتقل کیږي.

(۴) که په مذکورہ صورت کې مینځې له خپلې ازادي څخه ترشپړو میاشتو په زیات وخت کې ماشوم وزیږا و نو د دې ولاء به هم دمورازادونکی ته حاصلیږي ولې چې داخل دمور په تبعیت سره ازاد شو په دې وجه چې دمور له عتق څخه وروسته دی له مور سره متصل دی لہذا پۀ ولاء کې به هم دمور تابع وي .
(۵) مگر څرنگه چې دا عتاق پۀ وخت کې محقق الوجود نه دی پۀ دې وجه دده اعتقاد مقصود دې نه دی لہذا دده ولاء دمورازادونکی لږه ابدی نه ده بلکه که ددې ماشوم پلار ازاد کړی شو نو هغه د ماشوم ولاء خپل طرف ته کښوي او ولاء به دمور له مولی څخه په منتقلید او وس دپلار د مولی طرف ته ځي وجه یې داده چې ولاء بمنزلہ نسب ده او نسب دپلار طرف ته منسوب وي نو ولاء به هم پلار لږه وي .

(۶) غمی نثر ج معقہ فولدت فولاء ولہا لمو البہار ان کان لہ ولاء الفلانی (۷) وللمفق مقدم علی ذی الارحام من غیر عن الفصبة النسبة (۸) فان مات المولی لم المفق فمیراثہ لا یقر بعضة المولی (۹) ولیس للنساء من الولاء الا ما غنغن او غنغن من اعفن او کاتبن او کاتب من کاتبن

ترجمہ: یو عجمی نکاح وکړه له ازادي شوي ښځې سره هغې ماشوم وزیږا و نو ولاء ددې د ماشوم به د دې ازادونکو لږه وي اگر که عجمی له چار سره عقد موالات کړي وي ، او ازادونکی مقدم دی پر ذوی الارحام او مؤخر دی له نسبې عصبه څخه ، نو که مې شوازادونکی بیامې شوازاد کړل شوی نو دده میراث به د ازادونکی قریبی عصبه لږه وي ، او نشته ښځو لږه ولاء مگر دهغه کوم چې دوئ ازاد کړی وي یا ددوئ ازاد کړل شوي ازاد کړی وي یا دهغه کوم چې دوئ مکاتب کړی وي یا ددوئ مکاتب شوی مکاتب کړی وي .
تشریح: (۶) که حرا اصل عجمی د چاله ازاد کړل شوي مینځې سره نکاح وکړه یا یې له ده څخه اولاد پیدا شو نو د طرفینو په نزد د اولاد ولاء ددې معتقې ښځې مولی ته حاصلیږي اگر که ددې عجمی خاوند له چار سره عقد موالات هم کړی وي نو د عقد موالات والاته نه حاصلیږي . دامام ابو یوسف رحمہ اللہ په نزد د اولاد ولاء ددوئ پلار ته حاصلیږي ولې چې ولاء بمنزلہ نسب ده او نسب د اباؤ له جانب څخه وي . د طرفینو دلیل دادی چې ولاء عتاقه قوی او د احکامو په حق کې معتبره ده حتی چې په دې کې د کفالت اعتبار هم وي (په دې ډول چې معتقې عجم د معتقې عرب کف نه دی) ، همداراز ولاء عتاقه فسخ نه قبلوي حال دا چې ولاء موالات فسخ قبلوي او قوی لږه پر ضعیف ترجیح حاصله وي لہذا د مولی عتاقه له وجود سره مولی موالات ته ولاء نه حاصلیږي .

فائدہ: د طرفینو قول راجع دی لعالی الدرد المختار: عجمی له مولی موالات څخه معقہ فولدت منہ ولاء ولہا لمو لہا لقوة ولاء العتاقه حتی اعتبر فیہ الکفانة وهذا عندہما (الدرد المختار علی هامش رد المختار: ۵/۸۳)

(۷) یعنی په ولاء عتاقه سره عصوبت ثابتیږي ده لہذا له ذوی الفروضو څخه وروسته اوله ذوی الارحامو څخه مقدم ده که د ازاد شوی ذوی الفروض نه وي مگر نسبې عصبات وي نو هغوی هم له ازادونکی څخه د میراث په باب کې مقدم دي ولې چې نسبې عصوبت له سببې عصوبت څخه مقدم دی ، نو که د ازاد شوی نسبې عصبات نه وي نو دده میراث به ازادونکی لږه وي .

(۸) که مولی وړاندې مې شوی یا دده ازاد کړل شوی غلام مې شو نو د ازاد شوی میراث به د مولی په عصباتو کې تر ټولو ډیر قریب ته حاصلیږي مثلاً که د مولی پلار ازاد شوی وارث وي یا نیکه او ورور وارث وي

نوپه لومړنۍ صورت کې د ازاد شوی میراث زوی ته حاصلیږي ولی چې زوی اقرب العصابات دی او په دوهم صورت کې نیکه ته حاصلیږي ولی چې نیکه له ورور څخه اقرب عصبه دی.

(۹) ښځوته دمعتق میراث نه حاصلیږي ولی چې ولاء دمیراث په باب کې موجب عصوبت ده او ښځولره عصوبت نشته لهذا دوی لره ولاء هم نشته البته په لاندینيو صورتونو کې ښځولره هم ولاء وي، کوم غلام چې ښځې ازاد کړي یا ښځې ازاد کړای شوي ازاد کړنودده میراث ښځې ته حاصلیږي، یا کوم چې ښځې مکاتب کړي یا ښځې مکاتب کړای شوي مکاتب کړنودده میراث ښځې ته حاصلیږي.

فصل

دافصل دلاء الموالات په بیان کې دی

مصنف رحمته الله دلاء العتاقه له بیان څخه فارغ شونود ولاء الموالات بیان یې شروع کړ دلاء عتاقه د تقدیم وجه داده چې ولاء عتاقه له ولاء موالات څخه قوی ده په دې وجه چې ولاء عتاقه له ثابیتیدلو څخه وروسته هیڅ کله نه فسخ کیږي حال دا چې ولاء موالات فسخ قبلي، او قوی حق بالتقدیم دی.

(۱) أَسْلَمَ زَيْلٌ عَلَى يَدِ رَجُلٍ وَزَوَّاهُ عَلَى أَنْ يَرْثَهُ وَيَنْفَقَ عَنْهُ أَوْ عَلَى غَيْرِهِ وَزَوَّاهُ صَاحِبُ (۲) وَغَفْلَةً عَلَى مَوْلَاةٍ فَزَوَّاهُ أَنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَاوَرِثَ (۳) وَهُوَ أَجْزَى ذَوِي الْأَرْحَامِ (۴) وَلَهُ أَنْ يَنْفَقَ عَنْهُ أَوْ عَلَى غَيْرِهِ بِمَخْطَرٍ مِنَ الْآخِرِ مَا لَمْ يَنْفَقَ عَنْهُ (۵) وَلَيْسَ لِلْمَغْنِيِّ أَنْ يَزِيَ الْيَاحِدُ (۶) وَلَوْ رَأَتْ امْرَأَةً فَلَتْ تَغْنِيَاهُ

توجه: اسلام قبول کړي کس دبل پر لاس باندې اوله هغه سره یې موالات وکړي پر دې چې هغه به دده وارث وي او تاوان به ورکوي دده له طرف څخه یایې دکوم بل چا پر لاس اسلام قبول کړ او له دده سره یې موالات وکړ نو صحیح ده، اودده تاوان به دده پر مولى وي اودده میراث به هم مولى لره وي که نه ووده لره کوم وارث، او هغه له ذوی الارحامو څخه اخیری ذی رحم دی، اوده لره جائزه چې منتقل شي له خپل مولى څخه دبل طرف ته دهغه په موجود والی کې ترڅو چې هغه تاوان نه وي ورکړی دده له طرف څخه، او جائزه ده ازاد کړل شوی لره چې موالات وکړي له بل چا سره، او که موالات وکړ ښځې یایې ماشوم وزیر او ونو ماشوم به دمور تابع وي په عقد کې.

تشریح: (۱) که یو غیر مسلم دکوم مسلمان پر لاس اسلام قبول کړ او دې نوي مسلمان له دده سره موالات وکړ (دکومو دوو کسانو په منځ کې چې په دې شان قول او اقرار وشې چې موږ به یوله بله په دې شان سره مدد کونکي اوسو چې که دیوه کس پر دمه کوم دیت لازم شي نو هغه بل به یې پر غاړه اخلي او که یو مرشې نو هغه بل به یې وارث وي دا عهد عقد موالات دی او په دوی کې هر کس ته مولى الموالات ویل کیږي) یعنې نوي مسلمان شوی وویل زما له مرگ څخه وروسته به ته زما د ټول مال وارث یې او که له ماشوخه کوم جنایت وشو نو زما له طرف څخه به ته دیت ورکوي، یا خو یې اسلام دیوه پر لاس قبول کړ او عقد موالات یې له بل سره وکړ نو په دې دواړو صورتونو کې دا عهد صحیح دی ولی چې دهریوه مال دهغه حق دی لهذا هغه چې په کوم ځای کې دهغه مصروفو وغواړي کولی یې شي، له ظاهراً عبارت څخه دا معلومیږي چې عقد موالات کونکى

حدوث اسلام شرط دی حال دا چې داسې نه ده بلکه دده مجهول النسب والی شرط دی ممکنه ده چې دمصنف رحمته الله علیه هم همد اغرض وي .

(۲) کله چې عقدموالات صحیح شي نو له نوی مسلمان شوی څخه ددو رجائیت په صورت کې به دنوی مسلمان شوي له طرف څخه هغه کس دیت وروکوي او دنوی مسلمان شوي له مرگ څخه وروسته به هغه کس دده وارث وي لیکن شرط دادی چې نوی مسلمان شوی به دکوم چا ازاد کړل شوی نه وي او دده به کوم وارث هم نه وي نو دده میراث به له ده سره د عقدموالات کونکی لره وي او که ددي نوی مسلمان شوی موالات کونکی کوم وارث وي نو هغه دده په میراث وړولو کې له عقدموالات کونکی څخه مقدم دی ولی چې هغه شرعی وارث دی لهذا دهغه حق د عقدموالات په وجه سره باطلیدای نه شي .

(۳) اوبه ذوی الارحامو کې تر ټولو آخري درجه د عقدموالات کونکی ده یعنی که له نور و ذوی الارحامو څخه څوک موجود وي نو میراث به دهغه وي مولی الموالات به محروم وي ولی چې نور ذوی الارحام د قرابت په وجه سره وارث دي کوم چې له عقدموالات څخه قوی دی ولی چې قرابت د ماتیدلو متحمل نه دی حال دا چې عقدموالات ماتیدلی شي .

(۴) عقدموالات کونکی لره دا جائزه چې له چا سره چې ده عقدموالات کړی دی دهغه په موجود والی کې له هغه څخه په اوښتلولو بل سره عقدموالات وکړي وجه یې داده چې عقدموالات د وصیت په څیر غیر لازم عقد دی لهذا له هغه څخه اوښتل جائز دي ، لیکن شرط دادی چې دده د جنایت په صورت کې دده مولی اول دده له طرف څخه په عاقله جوړیدلو سره څه دیت نه وي اداء کړی ، کته نویاده لره له مولی اول څخه دبل طرف ته اوښتل جائز نه دي ولی چې اوس دده له ولاء سره د مولی اول حق تړل شوی دی .

قائده: له کومې محکمې سره چې د چاتعلق وي هغه محکمې والا دده عاقله دي که یې له محکمې سره تعلق نه وي نو دده د خاندان و الا ته عاقله ویل کیږي .

(۵) ازاد کړل شوي لره له چا سره عقدموالات کول جائز نه دی ولی چې دمتعق میراث دمتعق لپاره لازمی دی په دي وجه چې ولاء عتاقه محتمل نقض نه ده حال دا چې عقدموالات غیر لازم دی نو له بقاء لازم سره غیر لازم نه ظاهر یږي .

(۶) که کومې ښځې له کوم نارینه سره عقدموالات وکړي یا له دي څخه وروسته د ښځې داسې ماشوم وزیږیدو چې دهغه پلار معلوم نه وونودا ماشوم هم دخپلې مور په موالات کې دمور په تابع کیدلو سره شامل یږي ولی چې ولاء دنسب په شان ده او د داسې ماشوم په حق کې محض نافع ده دکوم ماشوم چې پلار معلوم نه وي نو ښځې لره دا ولایت حاصل دی لکه چې د داسې ماشوم لپاره دهې د قبولولو ولایت چې مور لره حاصل ده ، مگر دا په هغه وخت کې چې د ماشوم پلار معلوم نه وي کته نو د پلار د معلوم والی په صورت کې د ماشوم دمور په حکم کې نه شي کیدای .

کتاب الإکراه

دا کتاب د اکراه په بیان کې دی

په کتاب الاکراه او مولات کې مناسب دادی چې په دواړو کې دمخاطب حال له حرمت څخه حلت ته متغیر کیږي په دې ډول سره چې په مولات کې که عقد مولات نه وي نو مولی لره د بل چا مال اخیستل حرام وو عقد مولات و شونو حلال شو، همداشان په اکراه کې له اکراه څخه وړاندې مکره لره چې دکوم کار مباشرت حرام ووله اکراه څخه وروسته حلال شو.

اکراه په لغت کې په کوم ناخوښه کار باندې مجبوره کولو ته ویل کیږي او په شریعت کې دکوم انسان له بل سره داسې فعل کول په کوم سره چې دهغه په اختیار کې فساد راشي مگر دهغه اهلیت باقی پاتې وي.

(۱) هو فغل بمعله الإنسان بغیره فی زول به الزما (۲) و شرو طفة فقرة الفکره علی تحقیق ما هذ به سلطانا کان اولفا و غوف الفکره و فوغ ما هذ به (۳) فلو اکره علی بیع او شراء او اقرار او اجازة بفغلی او حذب شدید او خبیث مبدی غیز بین أن یفرضی النبیغ و یفسخ (۴) و یثبت به الملک عند الفیض للفساد (۵) و قضی الفتن طوغا اجازة کان فی سلیم طایفا

توجه: هغه یو کار دی کوم چې کوي یې انسان له بل سره اوزا لیري دهغه په وجه سره دهغه رضامندي، او ددې شرط قادر والی دی دمکره دهغه شئ په کولو په کوم سره چې ده ویرولی دی خواه که هغه بادشاه وي یا غل وي او دمکره ویریدل دهغه شئ له وقوع څخه په کوم شئ چې یې دی ویرولی دی، نو که اکراه وکړل شو په اخیستلو او خرڅولو یا په اقرار کولو یا په اجاره ورکولو باندې پرقتل کولو یا په سختو و هلو یا دطویل قید په اختار (دهمکی) سره نو اختیار به ورکول کیږي دیع په باقی پریښودلو او فسخ کولو کې. او ثابتیږي دده په بیع سره ملک دقبضې په وخت دفساد په وجه سره، او شمن قبض کول په خوښي سره اجازت دی لکه دبیع سپارل په خوښي سره.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله داکراه اصطلاحی تعریف په دې شان کړی دی چې اکراه دې ته ویل کیږي چې انسان له بل سره داسې فعل وکړي دکوم په وجه سره چې دهغه رضامندي زائله شي، دمکره دخوښی زوال ضروري دی په دې شرط چې اصل اختیار باقی وي.

(۲) داکراه حکم هغه وخت ثابتیږي کله چې اکراه له داسې کس څخه متحققه شي چې دی چې دکومې خبرې دهمکي (اختار) زړ کوي هغه دی واقع کولی هم شي خواه که مکره سلطان وي یا کوم غل وي، ولی چې کله مکره په مذکوره بالا صفت سره متصف وي نو مکره چې پرکوم کار مجبوره کوي هغه دعجزیه وجه سره له هغه کار څخه دمنع کیدلو قدرت نه لري لهذا دا کس مکره دی او داکراه همداتعریف دی چې دانسان په اختیار کې فساد راشي دادصاحبینو قول دی. دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزدا اکراه صرف له سلطان څخه متحققه کیږي. مگر داذمانې اختلاف دی دحجة اوبرهان اختلاف نه دی. او داهم شرط دی چې پرچا چې زور کړل شوی دی هغه ته غالب گمان داوي چې که ماده دوینا مطابق عمل ونه کړنوله کوم شئ څخه چې دی ماویروي هغه خامخاکوي او که ده لره دهمددبه (په کوم شئ سره چې دی ویروي) دواقع کولو غالب گمان نه وي نویادی مکره نه شمارل کیږي.

(۳) که یو چا څوک دخپل مال پر څرځولو یا د کوم سامان پر اخیستلو مجبور کړي، یا یې د چالپاره مثلاً د زور وړوپوه اقرار کولو مجبور کړي، یا یې مثلاً دخپل کور چاته په کرایه ورکولو مجبور کړي او مکړه دی د قتل یا ضرب شدید یا تر اوږدې مدي پوري د قید کولو دهمکي (اختار) په ورکولو سره مجبور کړي، مکړه دده له دهمکي څخه په ویریدلو سره مجبورا مذکوره مال خرڅ کړي یا یې واخیستی یا یې مذکوره اقرار وکړي یا یې کور په اجاره ورکړي نو مکړه لره د اکراه له ختمیدلو څخه وروسته اختیار دی که یې خوښه وي نو دا بیع وغیره دي نافذ کړي او که یې خوښه وي نو بیع وغیره دي فسخ کړي او خپله مبیع وغیره دي واپس واخلي ولی چې داخیستلواو څرځولو وغیره د صحت شرط دادی چې متعاقدین به یوله بله سره راضي وي حال دا چې اکراه خورضا ختموي په دي وجه دبغیر رضا کیدلو په وجه سره دا عقد صحیح (لازم) نهدی.

(۴) او په داسې بیع وغیره سره دمشری ملک ثابتیږي مگر هغه وخت چې دی پر مبیع قبضه وکړي ولی چې داسې بیع فاسده وي ولی چې شرط بیع یعنی رضانه ده موجوده شوي او په فوات شرط سره بیع فاسدیږي او دیع فاسدي همداحکم دی چې له دي څخه وروسته دمشری په مبیع په قبضه کولو سره ملک ثابتیږي.

(۵) که مکړه د اکراه په وجه بیع وکړي یا یې دمبیع ثمن په خوښی سره قبض کړي نو دادده له طرف څخه دیع د نفاذ اجازت دی ولی چې په خوښی سره د شونې قبول دیع د اجازت علامه ده لکه چې په خوښی سره دمبیع په تسلیمولو کې چې وي مثلاً یو څوک دخپل شئ پر څرځولو مجبور کړل شوی یا ده په خوښی سره مبیع مشری ته ورو سپارو نو دمبیع په خوښی سره سپارل دمکړه له طرف څخه دیع د اجازت شمارل کیږي ولی چې په خوښی سره دمبیع تسلیمول دده درضا علامه ده او همدارضا شرط ده.

(۹) *وَأَنْ هَلَكَ الْفَيْعُ فِي نَيْدِ الْمُشْتَرِي وَهُوَ غَيْرُ مَكْرَهٍ وَالْبَائِعُ مَكْرَهُ خَيْرَ قِيَمَةِ الْبَائِعِ وَلِلْمَكْرَهُ أَنْ يَضْمَنَ الْفَكْرَةَ (۷) وَغَلَى أَكُلَ لَحْمٍ خَنْزِيرٍ وَمَنْعَهُ زَقَمَ وَضَرْبَ خَنْزِيرٍ بِضَرْبٍ أَوْ قَيْدَ لِمَنْجَلٍ (۸) وَخَلَّ بِقَتْلٍ وَقَطَعَ وَأَتَمَّ بِضَرْبٍ (۹) وَغَلَى الْكُفْرَ وَالْإِلَافَ مَالٍ مُسْلِمٍ بِقَتْلٍ وَقَطَعَ لَا بِغَيْرِ هَؤُلَاءِ خُصَّ (۱۰) وَنَابَ بِالْقَنْزِ وَاللِّغَالِكِ أَنْ يَضْمَنَ الْفَكْرَةَ*

توجه: او که هلاک شو مبیع دمشری په لاس کې په دي حال کې چې دی مکړه نه وي او بائع مکړه وي نو ضامن دی د دي د قیمت بائع لره او مکړه لره دا حق شته چې ضامن له مکړه څخه واخلي، (او که یې اکراه وکړه) دخزیر د غوښې په خوړلو یا د مرداري په خوړلو یا د شرا بپه څښلو یا باندې د قید کولو یا و هلو په دهمکي سره نونه حلالیږي، او حلال دي د قتل او قطع عضو په دهمکي سره او گناه گار یې په صبر کولو سره، (او که یې اکراه وکړه) په کفر کولو یا د مسلمان د مال په تلف (ضائع) کولو یا باندې د قتل یا قطع عضو په دهمکي سره نه له دي څخه د علاوه په دهمکي سره نور خست ورکول کیږي، او ثواب ورکول کیږي په صبر کولو سره او مالک لره جائزه چې ضامن واخلي له مکړه څخه.

تشریح: (۶) یو چا بائع دخپل شئ پر څرځولو مجبور کړ هغه دمجبوري په وجه خرڅ کړ مگر مشری یې نه وو مجبور کړی بلکه هغه په خوښی سره مبیع واخیستله. نو مشری لره په کار ده چې بیع ماته کړي او مبیع بائع ته بیرته ورکړي، لیکن که ده لاداسې نه و وکړي چې مبیع دمشری په لاس کې هلاک شه نو اوس بائع لره

اختیار دی که یې خوښه وي نو مشتری دي د مبيع د قیمت ضامن جوړ کړي ولی چې اصل هلاکت خودده له لاسه شوی دی او که یې خوښه وي نو چا چې مجبور کړی و وهغه دي ضامن جوړ کړي ولی چې دده د مجبور کولو په وجه سره مبيع د مشتری لاس ته تللی و نه نو گویا د بائع مال مشتری ته مکره ورکړی دی لهدا مکره لره حق شته چې دی له مکره څخه ضمان واخلي .

(۷) قوله وعلى اكل لحم الخنزير الخ ای لواکره علی اکل لحم الخنزیر الخ ، یعنی که چایو څوک دخنزیر دغوښې په خوړلو یا د مرداري په خوړلو یا د وینې په څښلو یا د شرابو په څښلو مجبور کړ او مکره اکراه په حبس (بند) یا ضرب سره وکړه مثلاً وي ویل ، مراد دده و خوره کنه نوتا به بندي کړم یا و به دي وهم ، نو که له دي قید او ضرب څخه دده د ژوند یا کوم عضو د ضائع کیدلو خطر نه وي نو مکره لره د اجازت نه ده چې مراده و خوړي یا شراب وغیره و څښي ولی چې ددي شيانو جرمت په نص قطعی سره ثابت دی لهدا بغیر له سختې مجبوري او ضرورت څخه نه شي مباح کیدای او دلته څه سخته مجبوري نشته ولی چې سخته مجبوري به هغه وخت وای چې دده د ژوند یا کوم عضو د ضائع کیدلو خطر وي نو د داسې معمولي ضرورت په وجه سره د اشیان مباح نه گرځي .

(۸) هو که یې دی داسې مجبور کړ چې دده ژوند ته خطر وي یا د کوم عضو د ضائع کیدلو خطر وي نو دده لره گنجائش شته بلکه واجب ده چې هغه کار به کوي پرکوم چې دی مجبور شوی دی ، او که ده صبر وکړ ترڅو چې هغه له ده سره هغه کار وکړي د کوم چې یې دهمکي ورکړي و به بیا هم ده مراده و نه خوړه نو مکره گناه گار دی ولی چې په داسې حالت کې شریعت ده لره د مردار خوړل مباح کړي دي بیا هم دی له هغه څخه منع شو نو داپه خپل هلاکت باندې له بل سره تعاون شمارل کیږي په دي وجه دی گناه گار دی .

(۹) قوله وعلى الكفر والاتلاف مال المسلم ای لواکره علی کلمة الکفر والاتلاف مال المسلم الخ ، یعنی که چا مسلمان ته دوهلو یا بندي کولو یا زولني وراچولو دهمکي ورکړه او وي ویل په الله سره کفر وکړه (یعنی کافر شه) ، یا د بل مسلمان مال تلف کړه ، نو دد اکراه نه شمارل کیږي ولی چې اوس تیره شه چې د اداهمکیانې په شراب څښلو کې اکراه نه شمارل کیږي نو په کفر او د بل مسلمان د مال په تلف کولو کې خوپه طریقه اولی سره اکراه نه دي . حتی که مکره داسې دهمکي ورکړه چې له هغې څخه د د ژوند ته خطر و یا د کوم عضو د ضائع کیدلو خطر و نه نویا د گنجائش شته چې کوم څه چې مکره وایې هغه ظاهره کړي لقوله تعالیٰ : ﴿لَا مَنَ أَكْرَهَ قَوْلُهُ مَطْمَنٌ بِالْإِيمَانِ﴾ نو که ده داسې کلمات پر ژبه ظاهري کړي او حال دا چې دده زړه مطمئن بالایمان دی نو پرده گناه نشته ولی چې په داسې صورت کې ایمان حقیقه نه زائل کیږي ولی چې تصدیق قلبی موجود دی حال دا چې په صبر کولو کې نفس حقیقه ضائع کیږي لهدا مکره د مطلوب اظهار جائز دی او په دي صورت کې د بل د مال د تلف کولو اجازت به دي وجه دی چې د غیر مال د ضرورت پروخت مباح گرځي لکه په حالت د مخصی کې ، او ضرورت دلته متحقق دی په دي وجه ددي مال تلف کول مباح دي ، او پر کفر د مجبوره کولو په صورت کې دي توره وکړي یعنی په ښکاره دي یو لفظ ووايي او له هغه څخه دي بله معنی مراد کړي .

(۱۰) لیکن که په مذکوره بالا صورت کې مکره صبر وکړ ترڅو چې مکره دی قتل کړاوه کفر ښکاره نه کړنو مکره مajoردی ولی چې امتناع عن الکفر د اعزاز دین لپاره عزیمت دی، او صاحب مال لره جائزه چې له مکره څخه تاوان واخلي ولی چې اصل متلف مکره ده مکره خو صرف دده لپاره دآلې درجه لري.

(۱۱) وعلی قتل غیره بفنل لا یرخص وان قتلہ اثم ویقتض من الذکر فقط (۱۲) وعلی عتاق وطلاق لغفل ولف (۱۳) وزرع یقیمه ونصف المهر ان لم یطأها (۱۴) وعلی الزدة لم تبئن امراته

توجه: او که (اکراه وکړل شوه) دبل پرقتل کولو باندې دقتل په دهمکې سره نور خست نشته نو که ده قتل کړنو ګناه ګار دی او قصاص به اخیستل کیږي صرف له مکره څخه، او که (اکراه وکړل شوه) په ازادولو یا طلاق ورکولو باندې اوډه وکړل نو واقع کیږي، اورجوع به کوي په قیمت دهغه او نصف مهر کې په له هغې سره وټی نه وه کړي، او که (اکراه وکړل شوه) پر مرتد والي باندې نو نه بائنه کیږي دده ښځه.

تشریح: (۱۱) قوله وعلی قتل غیره الخ ای لو اکراه علی قتل غیره الخ، یعنی که پر یو چا دبل چاپه وژلو کې اکراه وکړل شوه او اکراه یې په دې ډول وکړه چې که تادی قتل نه کړنو زه به تاقتل کړم نو مکره لره دا ګناه نشته چې هغه دبل پرقتل اقدام وکړي بلکه صبر به کوي ترڅو چې خپله قتل کړای شي، نو که مکره غیر قتل کړنو ګناه ګار یې ولی چې دکوم مسلمان قتل کول دهیڅ ضرورت په وجه سره مباح نه گرځي نو دژوند یاد عضو دخطریه وجه سره هم مباح نه گرځي، او که مکره دا غیر قتل کړنو دمقتول قصاص به له مکره څخه اخیستل کیږي په دې شرط چې قتل عمدوي ولی چې اصل قاتل مکره دی مکره خو صرف دآلې په درجه کې دی، دامام ابو یوسف رحمه الله په نزد به دواړو کې له یوه څخه هم قصاص نه اخیستل کیږي ولی چې حد من وجه دمکره طرف ته مضاف دی چې دقتل مباشر دی او من وجه دمکره طرف ته مضاف دی ولی چې هغه پرقتل باعث دی په دې ډول په قاتل کې شبه پیدا شوه او د شبه په وجه سره قصاص ساقطیږي.

فائدة: دطریقینو قول راجع دی لمغال الشیخ عبدالحکیم الشهد: قوله وهذا عندی حنیفه ومحمد الخ، واكثر المشايخ علی قولهم لهذا العصر اصحاب المتن يقولهم والشروح اظهر واترجح دليلهما، والله اعلم بالصواب (هامش الهداية: ۳/۳۴۷)

(۱۲) قوله وعلی عتاق وطلاق الخ ای لو اکراه علی عتاق الخ، یعنی که څوک دخپل غلام په ازادولو مجبور کړای شویا خپلې ښځې ته په طلاق ورکولو مجبور کړای شواو مکره طلاق ورکړي یا په غلام ازاد کړنو مذکوره امورو واقع کیږي ولی چې په اکراه سره دمکره رضا ختمیږي حال دا چې په مذکوره امورو کې رضا شرط نه ده همدواجده چې طلاق او عتاق مع الهزل صحیح دي کما مرلی الطلاق.

(۱۳) او مکره به دخپل غلام قیمت له مکره څخه اخلي ولی چې ملک مکره څومکره تلف کړی دی او مکره خو صرف آله ده. او دطلاق په صورت کې که طلاق قبل الدخول وي نو خاوند به دخپلې مطلقې نصف مهر له مکره څخه اخلي ولی چې مکره پر خاوند دطلاق ورکولو په اکراه کولو سره نصف مهرازم کړ حال دا چې قبل الدخول مهر علی شرف السقوط ووپه دې ډول چې دښځې له طرف څخه دمعصیت (مثلاً ارتدادو غیره) په وجه سره تفریق راغلی وای نو مهرا ساقطیدو حال دا چې مکره دطلاق په ذریعه هغه موکد کړلهذا مکره به

ضامن وي . ليکن که خاوند و طی کړي وي نو پر مکره هيڅ نه لازم يږي ولى چې په دې صورت کې مهر په و طى سره موکد شوى دى د طلاق په وجه سره نه دى موکد شوى .

(۱۴) قوله وعلى الردة لم تن زوجته اى لو اكره على الردة لاجرى كلمة الكفر على لسانه و قلبه مطمئن بالايمان لم تن امراته ، يعنى كى شوک په مرتد والى مجبور کړاى شونو که مکره د کفر کلمه پر ژبه جاري کړه مگر دده زړه مطمئن و ونوده بنځه له ده څخه نه بانه کيږي ولى چې د کفر کلمه د فرقت لپاره نه ده وضع شوي البته د تغير اعتقاد (کوم چې باطنى شى دى) په وجه سره فرقت واقع کيږي او د مکره اکراه کول د تغير اعتقاد دنه موجود والى دليل دى لهذا فرقت نه واقع کيږي .

کتاب الحجر

د کتاب د حجر په بيان کې دى

حجر په لغت کې مطلق منع کولو ته ويل کيږي له همدې وجه عقل ته هم حجر ويل کيږي ولى چې عقل له قبائحو څخه مانع دى او په همدې وجه حطيم ته حجر ويل کيږي ولى چې هغه له بيت الله شريف څخه منع کړاى شوى دى ، او شرعاتي صرف قول له نفاذ څخه منع کولو ته حجر ويل کيږي ، تصرف قولى کوم چې له ژبې سره متعلق وي لکه بيع ، شراء ، هبه وغيره او تصرف فعلى کوم چې له جوار حوسره متعلق وي لکه قتل ، اتلاف مال وغيره ، نو که محجور خپل کوم شى خرڅ کړي يا له چا څخه څه واخلي نو دده خرڅ لوليا اخيستلو هيڅ اعتبار نه کيږي ، او که يې په لاس او پښو سره چاته تاوان ورساو و نو د هغه تاوان به ورکوي ولى چې د محجور په فعل کې حجر نه وي .

د کتاب الاکراه له کتاب الحجر سره مناسبت دادى چې په اکراه او حجر دواړو کې اختيار سلب کيږي بيا اکراه څرنگه چې په تاثير کې ډيره قوى ده ولى چې په دې کې د داسې کس اختيار سلب کيږي د کوم چې اختيار صحيح او ولايت کامل دى حال دا چې په حجر کې د داسې کس اختيار سلب کيږي د کوم په ولايت کې چې قصور دى لهذا اکراه دا قوى والى په وجه سره احق بالتقديم ده .

(۱) هو منع عن التصرف فز لا يملكه بغير زوجه و جنون (۲) فلا يصح تصرفه في غيبه ولا اذن ولي ولا تصرفه في المجنون المغلوب به حال (۳) ومن غلبه منهم وهو يملكه بغيره والى او يفسد (۴) وان اقلهوا شيئا ضيقوا

توجه: هغه منع کول دي له تصرف قولى څخه نه له فعلى څخه د کم عمري ، غلامې او ليونتوب په وجه سره ، نو صحيح نه دى تصرف د نابالغ او د غلام دولى او مولى له اجازت څخه بغير او نه تصرف د مجنون مغلوب په هيڅ حال کې ، او شوک چې عقد وکړي له دوى څخه په داسې حال کې چې په هغه پوهيږي نو جائز دي کړي هغه ولى يادي فسخ کړي ، او که دوى تلف کړ کوم شى نو ضامن کيږي .

تشریح: (۱) حجر اصطلاحی هغه ته ویل کیږي چې د کم عمری یا غلامی یا جنون په وجه سره صرف له زباني تصرفاتو څخه منع وکړي نه له فعلی تصرفاتو څخه مثلاً که له دوی دريو څخه کوم یو خپل کوم شی خرڅ کړي یا له چا څخه یو شی واخلي نو د دوی داخیستلو او خرڅولو اعتبار به نه کیږي او که په لاس او پښو سره چاته تاوان ورسوي نو د هغه تاوان به ورکول کیږي ولی چې د دوی په فعل کې حجر نه وي، حجر ثابتونکې اسباب دري دي کم عمری، رقییت یعنی غلام یا مینځه والی، جنون (لیوتوب)، نابالغ په دي وجه محجور دی چې که غیر ممیزوي نو عیدم العقل دی او که ممیزوي نو ناقص العقل دی، او مجنون په دي وجه محجور دی چې عیدم العقل دی، او غلام په دي وجه محجور دی چې په قرض کې په اخته کیدلو سره د بل مملوک جوړیږي نو د مولی د حق درعایت لپاره شرعاً دده تصرفات قولیه غیر معتبر دي.

(۲) نو د نابالغ تصرف قولی د نقصان عقل په وجه سره صحیح نه دی (له عدم صحت څخه مراد عدم نفاذ دی عدم انعقاد مراد نه دی) مگر دا چې ولی اجازت ورکړي ولی چې دولی اجازت د اهلیت علامه ده، له نابالغ څخه عاقل نابالغ مراد دی نو د غیر عاقل تصرف جائز نه دی اگر که دده ولی ده اجازت ورکړي، او عاقل نابالغ هغه دی کوم چې په دي پوهیږي چې بیع سالبه ده او شراء جالبه ده یعنی په بیع سره شی له لاسه وځي او په شراء سره شی لاس ته راځي، په عاقل او غیر عاقل کې په دي ډول سره تمیز کیدای شي چې مثلاً نابالغ ته روپی ورکړي که ده دکاندار ته روپی ورکړي او سودا یې واخیسته بیا یې درویدو غوښتولپاره ژر شروع کړه نو دا غیر عاقل دی ګنه نو عاقل دی، همدا شان د غلام تصرف قولی هم جائز نه دی مگر دا چې مولی اجازت ورکړي ولی چې د مولی د حق لپاره محجور گرځول شوی و وکله چې مولی په خپله اجازه ورکوي نو دی په خپله په سقوط حق راضی شو په دي وجه اوس د غلام تصرف قول جائز دی، او د مغلوب العقل مجنون تصرف په هېڅ حال کې هم جائز نه دی اگر که ولی دده تصرف جائز کړي ولی چې مجنون په خپلي گټې او تاوان نه پوهیږي په دي وجه شریعت دده د قولی تصرفاتو اعتبار نه کوي.

(۳) که له دوی څخه کوم یوه (منهم) د جمع صیغه ده مگر له دي څخه مراد دوه دي یعنی صبی او رقیق (کوم شی خرڅ کړ یا یې واخیستی په دي شرط چې دی په بیع پوهیږي (چې په بیع سره د مالک ملک له مبیع څخه سلب کیږي او د مشتری ملک ثابتیږي) او د بیع قصد لري (یعنی د اثبات حکم اراده یې کړي وي هازل نه وي) نو دده ولی لره اختیار دی که یې خوښه وي دا بیع دي نافذه کړي او که یې خوښه وي فسخ دي کړي ولی چې ممکنه ده چې د دوی کړی عقد دي مفید وي او ممکنه ده چې مضروي، که مفید و ونوولی یا مولی دي دهغه اجازت ورکړي، نو که ولی اجازه ورکړه نو جهت مصلحت متعین شو په دي وجه به دا عقد نافذ وي.

(۴) او که له دوی څخه (نابالغ، غلام او مجنون څخه) کوم یوه د چاکوم شی تلف کړ نو پر متلف باندي دهغه ضمان لازم دی ولی چې د دوی په اقوالو کې حجر دی په افعال جوارح کې حجر نشته لهدا د دوی افعال معتبر دي او موجب ضمان دي.

(۵) وَلَا يَنْفَعُ الْفَرَّازَ الظُّمَى وَالْمَجْنُونُ (۶) وَنَفْعُ الْفَرَّازِ الْغَنِيِّ حَقُّهُ لَا فِي حَقِّ مَنْ لَا فَرَّازَ يَمَالُ لَمْ يَنْفَعِ الْخَوْنِيَّةُ (ع) وَلَا الْفَرَّازُ بَعْدَ أَنْ قَرَّ دَلُّهُ عَلَى الْفَعْلِ (۸) لَا يَنْفَعُ (۹) لِأَنْ يَبْلُغَ غَيْرُ زَيْدٍ لَمْ يَنْفَعِ الْغَنِيُّ مَالَهُ حَتَّى يَبْلُغَ خُمْسًا وَعَشْرِينَ مَنَةً وَنَفْعُ تَصَرُّفِهِ قَبْلَ (۱۰) وَنَفْعُ الْيَهُودِيِّ مَالَهُ إِنْ بَلَغَ الْمُدَّةَ مَعْدُودًا

توجه، اونه نافذیږي اقرار د نابالغ اولیونی، اونا فذیږي اقرار د غلام دده په خپل حق کې نه دده د مولی په حق کې نو که دده اقرار وکړي د مال نولاز میږي پرده له ازادي څخه وروسته، او که یې اقرار وکړي د حد یا قصاص نولاز میږي فی الحال، نه د بې عقلۍ په وجه سره، نو که بالغ شوی یې عقل نونه به وړ کول کیږي دده مال تر څو چې دی ورسپري پنځه وینست کالونه اونا فذیږي دده تصرف له دي څخه وړاندي، او وړ کول کیږي به ده ته مال کله چې دی ورسپري پنځه وینست کالونه او که دی مفسد وي.

تشریح: (۵) د اړ ما قبل باندې تفریع ده یعنې د نابالغ اولیونی هیڅ عقد صحیح نه دی اونه ددوی اقرار صحیح دی اونه ددوی طلاق وړ کول صحیح دي اونه ددوی اعتاق (ازادول) صحیح دي ولی چې ددوی اقوال معتبر نه دي ﴿لَقَوْلُهُ رَفْعُ الْقَلَمِ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَبْقِظَ وَعَنِ الْمَبْنِيِّ حَتَّى يَبْرَأَ عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ﴾ (یعنې له دریو کسانو څخه قلم پورته کړل شوی دی یو له ویده څخه تر څو چې دی روایښ شي اوله مجنون څخه تر څو چې دی روغ شي اوله نابالغ څخه تر څو چې دی بالغ شي)، همدراز په شریعت کې د اقاوالو اعتبار په اهلیت پورې معلق دی حال دا چې په دوی کې اهلیت نشته.

(۶) پاتې شو غلام نو دهغه اقوال په خپل حق کې نافذ دي ولی چې په ده کې اهلیت (یعنې اقرار مع القصد) موجود دی لیکن دده د مولی په حق کې نافذ نه دي د مولی د جانب په رعایت کولو سره، نو که غلام پر خپله دمه د مال اقرار وکړي (مثلا وي ویل چې زما پر دمه د زید زدر دهمه دي) نو له ازادي څخه وروسته به پرده لازم وي ولی چې له ازادي وروسته په ده کې اهلیت موجود دی او مانع منتفی دی مگر فی الحال به پرده لازم نه وي ولی چې دا اقرار علی الغیر یعنې اقرار علی المولی دی او پر غیر اقرار کول معتبر نه دی نو فی الحال څرنگه چې مانع (یعنې د مولی حق) موجود دی په دي وجه به فی الحال نه نافذیږي.

(۷) او که غلام د حد یا قصاص اقرار وکړي نو فی الحال نافذیږي ولی چې حد او قصاص په حق کې غلام پر خپله اصلي ازادي باندې برقرار پاتې شوی دی ولی چې حد ودا و قصاص له خواص ادمیت څخه دي او غلام د ادمی والی په حیثیت سره مملوک نه دی بلکه د مال والی په حیثیت سره مملوک دی نو کله چې په حد ودا و قصاص کې غلام پر خپله ازادي باندې برقرار دی نو دا اقرار د حد اقرار په څیر دی لهذا فی الحال نافذ دی.

(۸) قوله لا یسفه ای لا یحجر علی الحر العاقل بسبب سفه، دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد سفيه (ناپوهه) کله چې هغه ازاد، عاقل او بالغ وي نو دهغه تصرف په خپل مال کې جائز دی او که فضول خرڅه او مفسدوي مال په هغو شیانو کې مصرفوي په کوم کې چې دده هیڅ غرض نه وي اونه کوم مصلحت وي مثلاً مال په دریاب کې اچوي یا یې په اور سوځوي، وجه داده چې دده د ولایت په ختمولو کې دده ادمیت ختمول اودی له څارویو سره یوځای کول دي کوم چې له فضول خرڅې څخه ډیر نقصان پېښونکی دی لهذا سفيه به مجبور نه گرځول کیږي، د صاحبینو په نزد پر داسې سفيه باندې به حجر کېږي او دده په خپل مال کې داسې تصرفات کول صحیح نه دي کوم چې له هزل سره نه صحیح کیږي مثلاً بیع، اجاره، صدقه وغیره، ولی چې سفيه فضول خرڅې کوي نو دده

د خپلې خیر خواهي لپاره به دى مجبور گرځول کيږي لکه څرنگه چې نابالغ صرف د همدې د خیر خواهي لپاره مجبور کيږي .

فائده: د صاحبینو قول راجع دى لمانال العلامة ابن عابدین الشامي: (قوله وبه) ای بلر له ما یفنی به صرح فاضلخان فی کتاب الحیطان و موصیح لیکون اقوی من الالتزام کذا قال الشیخ لاسم فی تصحیحه و مراده ان ما وقع فی المتن من القول بعدم الحجر علی الحر مصحح بالا التزام و ما وقع فی فاضلخان من التصریح بان القوی علی قولهم المصریح بالتصحیح لیکون هو المعتمد و جعل علیه القوی مولا فی قولهم و علی حاشیة الشیخ صالح و قد صرح فی کثیر من المعنیات بان القوی علی قولهم و علی القهستانی عن التوضیح انه المختار و اقی به البیضا و ابو القاسم کما ذکره فی المنع عن الخانیة (رد المحتار: ۵/۱۰۳)

(۵) البتة امام ابو حنیفه رحمته الله فرمایي چې که کوم هلک دناپوهي په حالت کې بالغ شي نو دده مال به ده ته نه سپارل کيږي ترڅو چې دى پنځه وېشت کاله ته ونه رسيږي ، که ده له پنځه وېشتو کلو څخه وړاندي په خپل مال کې تصرف وکړ نو نافذیږي ولی چې اهلیت موجود دی ، صاحبین فرمایي چې پرسفیه به حجر کيږي او په مال کې له تصرف څخه به منع کيږي که ده کوم شی له خپل مال څخه خرڅ کړ نو دا بیع نافذه نه ده (همدا قول مفتی به دې کمار) هو که په دې بیع کې دده کوم مصلحت و ونو حاکم دي دهغه په لحاظو لوسره دا بیع نافذه کړي .

(۱۰) البتة کله چې دى د پنځه وېشتو کلوشې نومال دي ده ته و سپارل شي اگر که دى مفسودي اوله ده څخه دپوهي اثار ظاهر نه وي ولی چې له بلوغ څخه وروسته له ده څخه د مال منع کول د تادیب په ډول وواوله دي عمر څرخه وروسته غالبه داده چې څوک ادب نه حاصلوي ولی چې د حضرت عمر رضی الله عنه ارشاد دی چې عقل انتها ته رسيږي کله چې آدمی د پنځه وېشتو کالوشې لهدا له پنځه وېشتو کالو څخه وروسته به له ده څخه مال نه منع کيږي .

فائده: د صاحبینو په نزد ترڅو چې له ده څخه دپوهي اثار نه وي ښکاره شوي ده ته به دده مال نه ورکول کيږي او دده په خپل مال کې تصرف کول ناجائز دي لفرله تعالی ﴿فَإِنْ أَنْتُمْ مِنْهُمْ زَعَمْتُمْ فَإِنَّهُمْ أَنْوَاعُ الْفُلْهِمْ﴾ باری تعالی حکم کړی دی چې دپوهي د اثارو په ښکاره کیدلو سره ددوی اموال دوی ته و سپاري ، له دې څخه فهميږي چې که دپوهي اثار ښکاره نه وي نو دوی ته به ددوی اموال نه ورکول کيږي .

(۱۱) ولس و غفلة (۱۲) وَ ذُنُوبٍ وَإِنْ تَلَبَّ عَنْهُ لَغَوَاةٌ وَ خَسِيبٌ مَالُهُ فِي ذُنُوبِهِ (۱۳) وَلَوْ مَالَهُ وَ ذُنُوبَهُ أَهْمُ فَضْلِهِ بَلْ أَتَاهُ (۱۴) وَلَوْ ذُنُوبُهُ أَهْمُ وَ لَمْ يَنْتَهِ عَنْ طَلَبِ غَوَاةٍ (۱۵) وَلَمْ يَنْتَهِ عَنْ طَلَبِ غَوَاةٍ (۱۶) زَلْزَلَاهُ (۱۷) وَإِنْ أَلْفَتْ مَنَاقِبُ غَنٍ فَيُتَبَغَّضُونَ وَ أَلْفَتْ مَنَاقِبُ

توجه: او نه د فسق او غفلت او قرض په وجه سره او که طلب کړي دده قرضخواه نو بندي دي کړي دى ترڅو دى خرڅ کړي خپل مال په خپل قرض کې ، نو دده مال او دده قرض دراهم وي نو اداء کيږي به دده له اجازي څخه بغير ، او که دده قرض دراهم وي اوله ده سره د نانيرو وي يا برعکس وي نو خرڅيږي به دده په قرض کې ، او نه به خرڅيږي دده سامان او دده ځمکه ، او نه د مفلسي په وجه سره ، نو که مفلس شو د کوم شی اخيستونکى نو څرڅونکى برابر دي له قرضخواهانو سره .

تشریح: (۱۱) قوله ولس و غفلة ای لا یحجر بفسق و غفلة ، یعنى پرفاسق باندي حجر نه کيږي که هغه دخپل مال لپاره مصلح وي ولی چې حجر د اسراف او تبذیر د منع کولو لپاره مشروع شوى دى حال دا چې دى خودخپل مال لپاره

مصلح فرض شوی دی، بیافسق اصلي (کوم چې له بلوغ څخه وړاندي فاسق وي، اوفاسق بالغ شوی وي دافسق اصلي دی) اوفسق طاری (کوم چې وروسته له بلوغه فاسق شوی وي دافسق طاری دی) بېرېردي دصاحبینوپه نزد فاسق که دخپل مال لپاره مصلح نه وي بلکه مفسدوي نو پرده به حجر کېږي، همدشان پر غافل هم حجر نه کېږي ولې چې منقذ بن عمرو رضی الله عنه د کوروالونبی کریم صلی الله علیه و آله ته دمنقذ د غفلت شکایت وکړ مگر نبی کریم صلی الله علیه و آله منقذ محجور نه کړ بلکه منقذ ته یې وفرمایل چې دبیع پروخت وایه لا جلاجه (دهوکه نه)، غافل هغه کس دی کوم چې عاقل غیر مفسدوي مگر په مفیدو تصرفاتو نه پوهیږي، دصاحبینوپه نزد سفيه په شان پر غافل هم دده دخیر خواهی لپاره حجر کېږي.

(۱۲) قوله ودين اى لايجر على احد بسبب دين، امام ابو حنيفه رحمته الله فرمایي چې زه څوک دقرض په وجه سره نه محجور و و ولې چې دی بالغ او عاقل دی لهذا دده تصرفات جائز دي، که پرده قرض واجب شې اوده قرضخواه (قرض غوښتونکی) دده بندي کول یا محجورول وغواړي نوزه به دی محجور نه کړم ولې چې په حجر کولو کې دده اهلیت ختم کول دي اود قرض خواه دضرر ددفع کولو په خاطر داسې کول جائز نه دي، هوکه قرضخواهانوده دبندي کولو مطالبه وکړه نو حاکم دي دی ترهغه پوري بندي کړي ترڅو چې دی په خپله دخپل قرض په اداء کولو کې خپل مال خرڅ نه کړي ولې چې دمقروض تال مهول (ځنډ کول) ظلم دی نو ددفع ظلم لپاره به حاکم دی بندي کړي، دصاحبینوپه نزد به مقروض محجور کېږي.

فائدة: دصاحبینو قول راجع دی لمالی الدر المختار: لا یبیع القاضی عرضه ولا عقاره للدين خلافا لهما بقوله لما یفتی اخبار وصحة فی تصحيح القدوري، قال العلامة ابن عابدين (قوله خلافا لهما به یفتی) الاولی ان بقول وقال یبیع ربه یفتی کما لا یخفی (الدر المختار مع الشامی ۵/۱۰۵)

(۱۳) نوکه قرض دراهم وواوله مقروض سره مال هم دراهم وونو قاضی به دمدیون له اجازي بغیر دده قرض ادا کړي ولې چې قرضخواه که په خپله دمقروض دهغه جنس مال وموندي دکوم جنس چې پرده قرض ده نو دی دمدیون له رضا څخه بغیر داخیستلی شې اوقاضی خو صرف دده کومک کونکی دی.

(۱۴) او که قرض دراهم وواوله مقروض سره مال دنانیرو ویا ددي عکس وویعنی قرض دنانیرو وواوله مقروض سره مال دراهم وونو قاضی به دقرض اداء کولو لپاره دنانیرو خرڅ کړي اود مقروض له اجازي څخه بغیر به دده قرض اداء کړي دا حکم استحسانادی داستحسان وجه داده چې دراهم اود نانیر په ثمنیت اومالیت کې جنس متحد دي همدوا وجه ده چې دزکوۃ په باب کې یوله بل سره ضم کېږي، لیکن صورۃ مختلف دي نو دوحدت جنس په اعتبار سره قاضی ته ولایت تصرف حاصل دی اود اختلاف صورۃ په وجه سره قرض خواه ته ولایت اخذ حاصل نه دی نو په دواړو شبهو په عمل کولو سره دا حکم ورکړل شو چې قاضی دي دنانیرو خرڅ کړي اود مقروض له اجازت څخه بغیر دي دین اداء کړي.

(۱۵) که دمقروض مال اسباب او جائیدادوي نو امام ابو حنيفه رحمته الله فرمایي چې قاضی دي داد قرضو اداء کولو لپاره نه خرڅوي البته مقروض دي بندي کړي ترڅو چې هغه قرضه اداء کړي ولې چې ددیونود اداء کولو لپاره داسبابو خرڅول متعین نه دي لهذا قاضی به داسبابو په خرڅولو کې دمدیون قائم مقام نه دي

صاحبین فرمایہ چہ کہ مدیون پہ خپلہ اسباب اوجائید ادرخ نہ کړي نو قاضی لره اختیار دی چہ دی ددیونو دادا، کولو لپاره دا جائید ادرخ کړي ولی چہ ددیونو دادا، کولو لپاره اسباب خرڅول په خپله پرده واجب دي نو کله چہ دي په خپله دانه خرڅوي نو قاضی به دده قائم مقام وي.

الذئبة: دصاحبينو قول مفتی به دی لعالی الدر المختار: لایبیع القاضی عرضه ولا عقاره للذین خلألألهماوبه ای بقوله لعالی

(۱۶) قوله والفلاس ای لایعجز بسبب الافلاس ، امام ابو حنیفه رحمہ اللہ فرمایا ہے چې زہ مفلس دافلاس پہ وجہ سرہ نہ مجبور کوم ولی چې دی بالغ او عاقل دی لہذا ددہ تصرفات جائز دي ، هو قاضی دي دی بندي کړي ترخو چې ددہ مال ښکاره شي او که په بندي کولو سرہ ددہ مال ښکاره نہ شو نو قاضی دي دی پریري دي ، البته قاضی به اوس دمدیون او قرضخواهانو ترمنځ حائل نہ جوړیږي . دصاحبینو په نزد مقروض مفلس قرضخواه که پرده حجر طلب کړي نو قاضی دي پرده حجر وکړي او دی له بیع ، تصرف او اقرار کولو څخه منع کړي ترڅو په دي اعمالو سرہ ددہ دنوري زیاتې مالي خساري (تاوان) په وجہ سرہ قرضخواهانو ته نقصان ونه رسیږي .

(۱۷) کوم څوک چې مفلس وي اوله ده سره دچاکوم شئ بعيته موجودوي کوم چې مفلس له ده څخه اخيستی و نو ددې شئ مالک له نور وقرضخواهانو سره برابر شريک دی په ټولو کې به برابر تقسيم يې ولی چې کله بائع داشئ مشتری ته وسپار و نو ددې شئ له عين څخه دخپل حق په سقوط اود مشتری پر ذمه کې کيدلو باندې راضی شونو نور قرضخواهانو به شان شو.

فضل في حد البلوغ

دافصل دمدت بلوغ په بیان کی دی

بلوغ لغه په معنی د ورسول دی او په اصطلاح کې د دحض ورسو ته بلوغ ویل کیږي. کم عمری څرنگه چې له اسبابو د حجر څخه ده په دي وجه د دي انتها، بیانول ضروري شو، په دي وجه مصنف رحمته الله علیه په دي فصل کې د کم عمری انتها، بیان کړی ده.

(١) تلوع الغلام بالاختلام والإزال والالحنى يتم له فاني عشرة سنة (٢) والجارفة بالخصي والاختلام والحبل والالحنى يتم لها سبع عشرة سنة (٣) وتنفى بالبلوغ لبعثها بخمس عشرة سنة (٤) وأذلى المذة في حقها اثنا عشر سنة، وفي حقها تسع سنين (٥) لأن زناها قال لا بد لها من طلاق وأحكامها أحكامها بالبلوغ

توجہ: دہلک بالغ والی پہ احتلام، حاملہ کولواوانزال سرہ وي کنه نوکله چې پوره شې اتلس کاله او د انجلی بالغ والی پہ حیض او احتلام او حاملہ کیدلو سره وي کنه نوکله چې پوره شې اوولس کاله او فتوی به ورکول کیږي ددواړو د پنځلسو کلونو په عمر کې، او ادنی مدت د دهلک په حق دولس کاله دي او د انجلی په حق کې نهه کاله دي، نوکه هغوی بلوغ ته قریب شول او ویې ویل چې موږ بالغ شونو ددوی تصدیق به کیږي او ددوی احکام به د بالغانو په شان وي.

تشریح: (۱) هلک له دري اموروڅخه په يوه بالغ کيږي /نمبر۱- په احتلام سره /نمبر۲- په انزال سره /نمبر۳- اجبال يعنې له ښځې سره په وطی کولو دهغې حامله کولو سره ،که له دي دريوڅخه کومه علامه ونه موندل شوه نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد چې کله داتلسو کالو شې نوبالغ شمارل کيږي .
(۲) انجلۍ هم له دري اموروڅخه په يوه بالغه کيږي .نمبر۱- په حيض راتلو سره /نمبر۲- په احتلام سره /نمبر۳- په حامله کيدلو سره .که له دي دريو اموروڅخه کومه علامه ونه موندل شوه نو کله چې دا ولسو کالو شې نوبالغه شمارل کيږي .

(۳) دصاحبينو په نزديکه په هلک او انجلۍ کې له پورته ذکر شويو دبلوغ له علاموڅخه کومه علامه ونه موندل شوه نو کله چې پنځلس کاله پوره شې نوبالغ شمارل کيږي ولی چې عام عادت دادی چې بلوغ له پنځلسو کالوڅخه نه مؤخر کيږي .

فائده: دصاحبينو قول مفتی به دی لمای الدر المختار: فان لم يوجد فيهما شيء حتى يتم لكل منهما خمس عشرة سنة به يفتي بقصر اعمار اهل زماننا و هو رواية عن الامام به قالت الانمة الثلاثة وقال ابن عابدين: (قوله به يفتي) هذا عندهما و هو رواية عن الامام به قالت الانمة الثلاثة و عند الامام حتى يتم له ثمانى عشرة سنة و لها سبع عشرة سنة (الدر المختار مع الشامية: ۵/۱۰)
(۴) دهلک په حق کې لږ تر لږه هغه مده چې په هغه کې دی بالغ کيدای شې دولس کاله دي او د انجلۍ په حق کې نهه کاله دي ولی چې کله په دي مده کې هم دبلوغ علامه ښکاريږي ،نوکه کومه علامه ښکاره نه شوه او انجلۍ او هلک مذکوره مدي ته ورسيدل او دوی په دومره مده کې دبالغ والی دعوی وکړه نو ددوی قول به اوريدل کيږي (يعنى تصديق به يې کيږي) ،او که يې له دومره مدي څخه وړاندي دبلوغ دعوه وکړه نو نه به اوريدل کيږي ولی چې ظاهر حال يې تکذيب کوي .

(۵) کله چې هلک يا انجلۍ مراقت (يعنى قريب البلوغ) شې او ددوی بلوغ او عدم بلوغ معلوميدل مشکل شې او دوی وايي چې موږ يالغ شونو ددوی قول معتبر دی او ددوی احکام دبالغونو په شان دي ولی چې داداسې خبره ده کومه چې ددوی له طرف څخه معلوميدای شې نو کله چې دوی خبر ورکړ او ظاهر حال هم ددوی تکذيب نه کوي نو ددوی قول به قبلېږي .

کتاب المأذون

دا کتاب د مأذون د احکامو په بيان کې دی

مأذون له اذن څخه دی لغته په معنی د اجازت ورکولو دی ،او په شریعت کې فک الحجر و اسقاط الحق ته ویل کيږي يعنې غلام (بوجهر قيت) او نابالغ (بوجه کم عمري) چې ممنوع عن التجارة و و دمولی او ولی له طرف څخه ددې پابندي ختمولو او مولی او ولی ته چې کوم دپابندي لگولو حق حاصل وود هغه ساقطولو ته اذن ویل کيږي ،اوله چا څخه پابندي ختمه شې هغه ته مأذون ویل کيږي .

له ما قبل سره يې مناسبت ظاهر دی ولی چې اذن دخپل وجود په اعتبار سره سبقت حجر غواړي چې اول به له کوم کار څخه حجروي بيا به اذن وي نو کله چې دوجود په اعتبار سره اذن پر حجر مرتب دی نو ذکر په اعتبار سره هم اذن پر حجر مرتب شو .

[illegible]

تړښته: اځن حجرلري کولو او حق ساقطولو ته ويل کيږي، نوڼه د اموقت ده اوڼه په کوم شئ پسې خاص اوڼا ټيټيږي په خاموش پاتې کيدلو سره که يې وليدی خپل غلام چې اخيستل او خرڅول يې کول، نوکه يې عام اجازت ورکړنه دکوم خاص شي داخيستلوڼو اخيستل دي کوي او خرڅول دي کوي، وکيل دي جوړوي ددي دواړولپاره، بهرهن دي ايردي اوپه رهن دي اخلي، په کرايه دي اخلي او مضاربت دي کوي او خپل خان دي په اجرت ورکړي او اقرار دي کوي دقرض او دغصب او دوديعت، او خپله نکاح دي نه کوي اوڼه دي دخپل مملوک نکاح کوي اوڼه دي مکتاب جوړوي اوڼه دي ازادوي اوڼه دي قرض ورکوي اوڼه دي هبه ورکوي، او هديه ورکولی شي لږخورک او دعوت کولی شي هغه ته کوم چې دده دعوت کوي او کمولی شي ثمن دغصب په وجه سره.

تفصیل: (۱) مصنف رحمۃ اللہ علیہ دماؤن تعریف پہ دي ډول کړی دی چې وړاندي چې دژبنی تصرفاتوڅخه دجرا ومنع کولو کوم تفصیل تیر شوی دی هغه حجر ختمول او متولی ته چې کوم د حجر حق وود هغه ساقطول اذن دی اوله چاڅخه دا حجر ساقط کړای شي هغه ته دماؤن ویل کیږي .

(۲) وڅرنگه چې ددې تصرفاتو دا اجازه له قبيلې د اسقاطاتو ده لهذا دا اجازت تر کوم وخت پورې محدود نه پاتې کېږي هو مجبور کېدای شي حتی که چا خپل غلام ته د يوې ورځې لپاره اجازت ورکړه نو تر څو چې مولى دى مجبور نه کړي دى دهميشه لپاره ماژون گرځي ولې چې اسقاطات تر کوم وخت پورې محدود نه وي همداشان که مولى غلام ته د يو خاص قسم د تجارت اجازت ورکړ مثلاً وييل ، اذنت لى فى التجارة فى البربط. (ماته صرف په غنمو کې د تجارت کولو اجازت درکړى دى) نو دا اجازت په يو خاص قسم تجارت پورې مخصوص نه دى بلکه هغه د تجارت په ټولو اقسامو کې ماژون دى ولې چې اذن عبارت دى له پابندي ختم کولو څخه اوله اسقاط حق څخه او کله چې مولى خپل حق ساقط کړ نو د غلام ملکيت ظاهرېږي نو دابه په کومه خاصه نوع پورې مخصوص نه وي .

(۳) بنیاد مولی له طرف څخه لکه څرنگه چې د اجازت صراحة ثابتېږي همداسان دلالة هم ثابتېږي مثلاً چاڅپل غلام په اخیستلو او خرڅولو ولیدی او پټه خوله پاتې شو نو داز موږ په نزد مولی له طرف څخه دده لره اجازت دی اودا غلام مآذون گرځي ولی چې که مولی دده په دي عمل راضی نه وای نو له خلکو څخه ددفع ضرر لپاره به یې دی منع کړی وای .

(۲) که مولی خپل غلام ته دتجارت عام اجازت ورکړېه کوم خاص قسم تجارت پوري يې مقيدنه کړي مثلاً داسې وويل دنت لک فی التجارة (ماتاته دتجارت کولو اجازت درکړې دی) (نو غلام هر قسم تجارت کولی شي) ولی چې اسم تجارت عام دی جنس تجارت ته شامل دی نو ماډون چې څه وغواړي اخيستلی يې شي

اوڅه چې وغواړي خرڅولی یې شي ولی چې اخیستل او خرڅول اصل التجارت دي، البته که یې دکوم مخصوص شی داخیستلواجازت ورکړي نو دا اذن عام نه دی ولی چې دمخصوص شی اخیستل داستخدام له قبیلې څخه دی نو که ددې په وجه سره غلام مأذون وگرځول شي نو دمولی لپاره به باب استخدام بندشي. همداشان مذکوره غلام خپل وکیل بالبيع والشراء هم جوړولی شي اوله چاسره رهن هم ایښودلی شي له چا څخه رهن هم اخیستلی شي او چاته شي په اجاره سره هم ورکولی شي اوله چاڅخه شي په اجاره سره هم اخیستلی شي او چاته خپل مال په مضاربت سره هم ورکولی شي ولی چې دادتجاروله معمولاتوڅخه دي. اومذکوره غلام خپل ځان له چاسره مزدورکولی هم شي ولی چې دمولی له طرف څخه اذن اکتساب منافع ته متضمن دی او دخپل ځان په مزدوري ورکولوکې هم منافع حاصلیږي، همداشان د مأذون پر خپل ځان دقرض اقرارکول یادکوم شي دغصب کولو اقرارکول جائز دی ولی چې اقرار دتجارت له توابعواولوازموڅخه دی او که د مأذون اقرار صحیح نه وي نو خلک به له ده سره داخیستلواوخرڅولوله معاملې څخه ځان ساتي.

(۵) مأذون لره جائز نه ده چې خپله نکاح وکړي ولی چې نکاح کول دتجارت له قبیلې څخه نه ده حال دا چې ده ته دمولی له طرف څخه صرف دتجارت اجازت دی، همدراز په نکاح کولوکې دمولی ضرر هم دی ولی چې دمنکو چې نفقه او مهرد مأذون پر دمه لازمیږي، همداشان که دطریقینو په نزد مأذون غلام په مال کې که غلام یامینڅه وي نو مأذون دهغوئ نکاح هم نه شي کولی، حال دا چې دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد دمینځې دنکاح کولو اختیار عید مأذون لره حاصل دی، همداشان که د مأذون په مال کې غلام وي نو ده لره دهغه دمکاتب جوړولو اختیار نشته اونه دی دهغه دازادولو اختیار لري، اونه چاته قرض ورکولی شي اونه کوم شي بعضو یاغیر عوض هبه کولی شي ولی چې دا ټول یاخوا ابتداء او انتها، تبرع دي او یا صرف ابتداء (لکه هبه بعضو) تبرع دي او تبرعات دمولی له طرف څخه په اذن فی التجارت کې داخل نه دي.

(۶) البته که لږ طعام هبه کړي یا کوم داسې څوک میلمه کړي کوم څوک چې دی میلمه کوي نو دا جائزه دی، یاداسې څوک میلمه کړي کوم چې دی نه میلمه کوي نو داهم جائزه ولی چې داتجارانودزو ونودمائل کولولپاره له ضروریات تجارت څخه دي، اومأذون غلام لره دا جائزه چې دی په مبيع کې دعیب په وجه سره دمشتري له ذمې څخه دعیب په اندازه قیمت کم کړي ولی چې داهم دتجارانوله عادتو نوڅخه دي. له عیب څخه زیات نه شي کمولی شي ولی چې داتبرع ده حال دا چې مأذون لره دتبرعاتواجازت نشته.

(۷) د ذینه متعلق بز قبه و نیاغ لیه ابن لم یفده و سید (۸) و قسم فتنه بالحض و ما بقی طوب به نغد عقیه (۹) و یتخیز بخیر ان علم به اکثر أهل سوره (۱۰) و یحزمت سیده و جنونه ز لخوا لوبدار الخرب مزقدا (۱۱) و بالایاق و الانیلا و لا بالقدير (۱۲) و ضمن بهما یقمنها للغراء (۱۳) زان آفریمالی زده نغد خیر وضع

توجه: او دغلام قرضه متعلقه وي دده له رقبې سره خرڅیږي به دهغې په عوض کې که فدی ورنه کړي دده مولی، او تقسیميږي به دده ثمن دحصوله مطابق او کوم چې باقی پاتې شي دهغه مطالبه به کیږي دده له ازادي څخه وروسته، او دی محجور گرځي دده له محجور کولو سره که خبر شي په دي اکثر بازاروالا، او دده دمولی په وفات کیدلو سره او په لیونی کیدلو سره او دارالحرب ته په تللو سره دارتدا په حال کې، او دغلام په تبتیدلو

سره اود مينځې په ام ولد جوړولو سره نه په مدير کولو سره ، اواضامن گرځې ددي په وجه سره دده دقيمت قرضخواهانولر ، او که يې اقرار وکړ له حجر څخه وروسته دهغه مال چې دده په لاس کې دی نوصحيح دی .
تشرېح: (۷) په عبدماذن چې کومې قرضې دتجارت په وجه سره واجبي شې مثلاً په اخيستلو او خرڅولو په اجاره اخيستلو او وړکولو وغيره کې ماذن مقروض شې نو دا قرضې به دده له رقبې سره متعلقې وي ولی چې دا قرضې دمولی له طرف څخه داذن په وجه سره دمولی په حق کې ظاهريږي او کومې قرضې چې دمولی په حق کې ظاهري شې هغه دغلام له رقبې سره متعلقې وي ، نو قاضی به دی څرخ کړي اودده له قيمت څخه به دقرضخواهانو قرضې ادا کړي ، هوکه مولی له خپل طرف څخه دغلام دقرضي نذيه قرض خواهانوته ورکړي نو بيا به غلام نه خرڅيږي ولی چې اوس دغلام له رقبې سره دقرضخواهانو حق متعلق پاتې نه شو .

(۸) که مولی دغلام دقرضې نذيه ور نه کړه بلکه غلام يې څرخ کړ نو دغلام ثمن به دقرضخواهانو دحصص په مقدار باندې تقسيميږي ، بيا هم که څه قرضه باقي پاتې شوه نو دهغې مطالبه به له غلام څخه له ازادي وروسته کيږي ولی چې قرضه دده پر ذمه ثابته شوي ده قرضخواهانو خپله ټوله قرضه نه ده وصول کړي او رقبه کافی نه شوه لهذا قرضخواهانوته به له ازادي څخه وروسته دمطالبې حق وي ، مگر دباقي قرضې لپاره به دی دوهم ځل نه خرڅيږي ولی چې په دي کې دمشتري نقصان دی .

(۹) که مولی عبدماذن مجبور کېنوهغه مجبور گرځې په دي شرط چې دبازاراکثرو خلگ د هغه په مجبوروالی خبر شوي وي ترڅو له ده سره معامله کونکو ته ضريبين نه شې ولی چې دبازار خلگو ته دده دمجبوروالی علم نه وي نو غلام چې له حجر څخه وروسته کوم تصرف کوي په دي که پرده قرض لازم شونودا قرض به دده له گټې يار رقبې سره متعلق نه وي بلکه دده له ازادي څخه وروسته به دا قرضې له ده څخه وصول کيږي نو په دي سره دمعامله کونکو حق مؤخر گرځې په کوم کې دهغوئ نقصان دی حال دا چې معامله کونکوله ده سره په دي اميد معامله کړي وه چې که دی قرضه ادا نه کړي نو موري به يې دده له رقبې يا گټې څخه وصول کړو حال دا چې دده ازادي هم مو هو مه ده يقيني نه ده .

(۱۰) قوله وموت سیده ای وينحجر ايضاً بموت سیده وجنونه الخ ، يعنی که د عبدماذن مالک مړ شويامجنون شو يا مرتد شو (نعوذ بالله) اودارالحرب ته ولاړی نو عبدماذن مجبور گرځې اگر غلام اودبازار خلگو ته ددي علم ندي ولی چې دمولی له طرف څخه اذن اواجازت پر مولی باندې يوغير لازم تصرف دی نو ددي بقاء هم هغه حکم دی کوم چې ددي ابتداء دی ، نولکه څرنگه چې ابتداء په مولی کې داذن داهليت وجود ضروري دی همداشان بقاء هم دهغه وجود ضروري دی حال دا چې دمرگ اوجنون په وجه سره په مولی کې اهليت اذن نيسي کيږي ، همداشان په مرتد کيدلو (نعوذ بالله) اودارالحرب ته په تللو سره اهليت اذن ختميږي ولی چې داموت حکمی دی همداجده چې دده مال دده په وارثانو کې تقسيميږي .

(۱۱) قوله وبالباقي والاستيلا دای وينحجر ايضاً بالباقي والاستيلا دالخ ، يعنی که عبدماذن له مولی څخه وتښتي نو هم دی مجبور گرځې ولی چې په اذن سره دمولی حق ساقطيږي حال دا چې مولی له خپل سرکش غلام څخه دخپل

حق په ساقطولو راضی نه دی لهذا هغه دلاله مجبور گرځي او ادا دښان په شان حجرهم دلاله ثابتېږي همداشان که دماژونه مينځي له خپل مولی څخه ماشوم پيداشي نو دام مجبور ه گرځي ولی عادت ددی چې دمينځي ماشوم له پيداکيدلو څخه وروسته مولی ددی له کور څخه په وتلو اوله خلگوسره په تعلقو ساتلو راضی نه وي نو دا عادت ددی دمجبوروالی دليل دی او دليل حجرهم دصریح حجرپه شان دی. فوله لالاندېر ای لانجرالامه المادونه بالتدبير، يعنی که مولی خپله مينځه مدبره کړه نو دا بالاجماع مجبور ه نه گرځي ولی چې دمجبوروالی هيڅ دليل نشته.

(۱۲) يعنی که مولی دماژونه مينځه ام ولده يامدبره جوړدکړه نو که پردی دخلگو قرضي وي نو مولی به ددی له قيمت څخه قرضخواهانوته تاوان ورکوي ولی چې ام ولده اومدبره خرڅول جائز نه ده نو ده په ام ولده يامدبره جوړلوسره داسې محل تلف کړله که کوم سره چې دقرضخواهانو حق متعلق وويه دي وجه به مولی ددی له قيمت څخه قرضخواهانوته تاوان ورکوي.

(۱۳) که پر عبد مأذون باندې مولی حجرولگا و نو له حجر څخه وروسته دده اقرار جائز دی په هغه مال کې کوم چې دده په قبضه کې دی مثلاً ده اقرار وکړ چې له ماسره چې کوم مال دی هغه دفلان کس امانت دی ياماله فلان څخه غصب کړی دی يا زما پردمه دفلان قرض دی نو دا اقرار جائز دی دادامام ابو حنيفه رحمته الله عليه مسلک دی دليل دادی چې حقيقه او بالفعل دغلام قبضه باقی ده او دحجرپه وجه سره چې حکما دده قبضه باطلېږي هغې لره شرط دادی چې مال مقبوض دده له ضرورت څخه زائد او فارغ وي حال دا چې دده اقرار کول ددی خبري دليل دی چې تراوسه دده ضرورت باقی دی لهذا دده قبضه معتبره ده نو په دي کې اقرار هم صحيح دی حال دا چې دصاحبينوپه نزدله حجر څخه وروسته د عبد مأذن اقرار په هغه مال کې چې دده په قبضه کې وي جائز نه دی. دصاحبينو دليل دادی چې داقرار صحيح والی که دمولی له طرف څخه داجازت په وجه سره وي نو هغه خودحجرپه وجه سره زائل شواو که دغلام په مال دقبضې په وجه سره وينو حجر خودده قبضه علی المال هم باطله کړه ولی چې دمجبور قبضه شرعا غير معتبره ده لهذا دصحت اقرار هيڅ وجه نشته.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجح دی لماقال ابراهيم بن محمد الحلبي: و اقراره بعد الحرحرين ايمان مافي يده امانة لعيره او عصب منه صحيح فيقضى مافي يده لان رقبته لانهالبت من كسبه بل من كسب مولاه هذا عند الامام خلافا لهما فانصبا قالوا لا يصح اقراره وهو القياس لان المصحح هو الاذن وقد زال وبه قالت الاثمة الثلاثة وجه الاستحسان ان المصحح هو اليهودي باقية حقيقة وطلان اليه حكمه بالحجر فراغ مافي يده من الاكساب عن حاجته واقراره دليل على تحققها (مجمع الانهر: ۴۰/۳)

(۱۴) ولا يملك سيده مافي يده لو اخطأ ذنبه بما لا يوزق فيه (۱۵) فيطل تخريجه عن عبد من كسبه (۱۶) فإن لم يخطئ ص (۱۷) ولم يصح بيعة من سيده لا يملك القينة (۱۸) وإن باع سيده منه بهنل لبعته أو أقل ص (و يطل الفتن لو سئل قبل قبضه له خنس الفتيب بالفتن (۱۹) وضخ اغتافه وضمن بيعة لغرمائه (۲۰) و طرب يفتي لغرمائه بعد عتقه

توجه: او مالک نه دی دده مالک دهغه مال کوم چې دده په لاس کې دی که محیط وودده قرض دده پر مال او دده پر رقبې. نو باطل دی دمولی ازا داول هغه غلام لره کوم چې د عبد مأذون له گټې څخه وي. او که قرض محیط نه وينو صحيح دی، او صحيح نه دی خرڅول د عبد مأذون پر خپل مولی باندې مگر په قيمت مثل سره.

او که خرڅ کم: عند مأذون مولی پرده باندې په قیمت مثل یا له دي څخه پر کم نوصحیح دی او باطل یې ژمن که یې و سپاری مبيع له قبضي څخه وړاندې او ده لره جائز ده مبيع منع کول دشمن په وجه سره، اوصحیح دی د عبد مأذون ازادول اوضامن گرځې دده د قیمت دده قرضخواهانو لره، او مطالبه به کېږي د مابقی دده له ازادې څخه وروسته.

تشریح: (۱۴) پر عبد مأذون که دومره اندازه قرض واجب شو چې دده پر مال او رقبې دواړو محیط شونې وي صورت کې چې کوم مال له ده سره وي دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد مولی دهغه مالک نه دی ولی چې له دي سره د قرضخواهانو حق متعلق شوی دی او مولی دخپل مأذون غلام دهغه مال مالک گرځې کوم مال چې د مأذون له حاجت څخه زائد وي حال دا چې مذکور مال خود مأذون له حاجت څخه زائد نه دی لهدا مولی به د دي مالک نه وي.

(۱۵) نو که په مذکور بالا صورت کې مولی د عبد مأذون د غلامانو ازادول وغواړي نو هغه نه ازاد یږي ولی چې اعتقاد له غیر مالک څخه صادر یږي، حال دا چې د صاحبینو په زړه داسې صورت کې مولی دهغه مال مالک گرځې کوم چې د عبد مأذون په لاس کې دی نو که مولی دده د غلامانو ازادول وغواړي نو ازاد یږي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجع دی لمانی الدر المختار: احاط دینه بماله ورقت له یملک سیده مامعه فلم یعن عبد من کسه تعبر بولاه و الا یملک یعنی و علیه قیمته موسر اولو معسر الفهم ان یضمنوا العبد المعنی ثم یرجع علی المولی، وقال العلامة ابن عابدین: (قوله) و الا یملک لانه وجدسب الملک لی کسه و هو ملک رقتة و لهدا یملک اعتنا و ربط العالمة و انه و له ان ملک المولی انما یتب خلافة عن العبد عند اذنه من حاجته و المحیط به الدین مشغول به الا یخلفه فی (الدر المختار مع الشامیه: ۵/۱۱۷)

(۱۶) هو که دومره قرض نه وو چې دده ټول قیمت او دده په قبضه کې پر موجود مال محیط وي بلکه کم وي نو په دې صورت کې بالاتفاق د مولی په ازادولو سره هغه غلام ازاد یږي ولی چې معمولی قرض خو په هرحال پر مأذون راځې نو که دد مولی ملک لره مانع وگرځول شي نو مولی لره به د مأذون له گټې څخه د استغفار ټول باب بند شي نو د غلام له مأذون گرځولو څخه چې کوم مقصود دی په هغه مقصود کې خلل راځي.

(۱۷) که عبد مأذون مقروض پر خپل مولی باندې کوم شئ په قیمت مثل یا تر قیمت مثل په زیات قیمت سره خرڅ کړي نو دا جائز دی ولی چې په دي کې تهمت نشته او که یې په لږ نقصان سره خرڅ کړي نو دا بیع جائز نه ده ولی چې د مأذون له مال سره د قرضخواهانو حق متعلق شوی دی نو پر خپل مولی په کم قیمت سره په خرڅولو کې د تهمت امکان دی چې قرضخواهانو ته د نقصان رسولو لپاره دي د مالک او مملوک په منځ کې خفیه (پټه) معاهده شوي وي.

فائده: لیکن مذکور بالا د جواز حکم په هغه صورت کې وي چې پر غلام قرض باندې وي ولی چې د قرض په شکل کې دده مولی دا جنبی کس په شان وي او د غلام د نه مقروض والی په صورت کې د مولی او غلام په منځ کې اخیستل او خرڅول صحیح نه دي ولی چې په دي صورت کې د ټولو مالک مولی دی.

(۱۸) که مولی په خپل مأذون او مقروض غلام باندې کوم شئ په مثل قیمت یا کم قیمت سره خرڅ کړي نو دا جائز دی ولی کله چې غلام مقروض دی نو مولی دده له گټې څخه جنبی دی او په دي بیع کې تهمت هم

نشته اود قرض خواهانو نفع ده لهذا له جواز څخه هيڅ شئ مانع نه دی. بيا که مولى پر ثمن نوله قبضي کولو څخه وړاندي مبيع عبد مأذون ته تسليم کړ او ثمن دين وي عين نه وي نو هغه ثمن باطل يدي (يعنى مولى دهغه مطالبه نشي کولى) ولې چې په دې صورت کې ثمن دمولى لپاره د غلام پر ذمه قرض دي حال دا چې مولى لره دا حق نشته چې د غلام پر ذمه ثمن واجب کړي، کله چې ثمن باطل شونو گويا مولى پرده بلا قيمته خرڅ کړ. هوکه مولى مبيع له ځان سره وساتي ترڅو چې ثمن وصول کړي نو دا جائز ده ولې چې بائع لره دمبيع له ځان سره د ساتلو حق شته.

(۱۹) که مولى خپل مأذون مقروض غلام ازاد کړ نو دا جائز ده ولې چې تراوسه دمولى ملک باقى دی لهذا دخپل ملک په موجب مولى په ده کې تصرف کولى شي البته مولى به دده قرض خواهانو ته دده د قيمت په اندازه ضامن وي ولې چې د قرض خواهانو حق ده له رقيبې سره متعلق شوى دی مولى په ازادولو سره دهغوئ حق تلف کړي.

(۲۰) او که مولى دده قيمت قرض خواهانو ته ورکړ مگر دهغوئ دين اداء نه شويغنى قيمت له قرض څخه لږ و نو د باقى دين مطالبه به قرض خواهان دده له ازاديدلو څخه وروسته کوي ولې چې مولى خوبقدر قيمت د قرض خواهانو حق تلف کړى دی او باقى دين د غلام پر ذمه پاتې دی لهذا دهغه مطالبه به له ده څخه کيږي.

(۲۱) لاري باعه سينده و غيبه المشرى ضمن الغراء البائع قيمته (۲۲) وان زاذ عليه يعبر جمع بيمته و حق الغراء في الغيد (۲۳) او مشريه

(۲۴) او اجازو البيع، واخذوا الثمن (۲۵) وان باعه سينده، واغلبه بالدين فللغراء زاذ الباع (۲۶) وان غات البائع فالمشرى ليس بخصمه ليه

توجه: او که خرڅ کړ عبد مأذون دده مولى او غائب کړى دى مشري نوضمان به اخلي قرض خواه له بائع څخه دده د قيمت بيا که هغه بيرته پرده رد کړى شو دعيب په وجه سره نو بيرته به اخلي دده قيمت اود قرض خواهانو حق په غلام کې وي. يادي له مشري څخه اخلي، يادي جائز کړي بيع او ثمن دي و اخلي. او که خرڅ کړ مولى او بيان يې کړ مشري لره قرض نو قرض خواهان حق لري د بيع دردولو. او که غائب شو بائع نو مشري خصم ته دى د قرض خواهانو.

تشرېح: (۲۱) که مولى خپل مأذون غلام خرڅ کړ حال دا چې پر هغه دومره قرض دى کوم چې دده پر رقبه محيط. دى او مشري پرده قبضه وکړه او غائب يې کړ نو قرض خواهان اختيار لري که يې خوبنه شوه نوله بائع يعنى مولى څخه دي دهغه د قيمت په قدر تاوان و اخلي ولې چې ددوى حق له دي غلام سره متعلق شوى وو نوله بائع څخه په دي وجه د تاوان داخيستلو اختيار دى چې ده غلام خرڅ کړ او مشري ته يې تسليم کړ چې په هغه سره د قرض خواهانو حق تلف شو.

(۲۲) بيا که قرض خواهانو له بائع يعنى مولى څخه دهغه د قيمت په اندازه تاوان واخيستى بيا د کوم عيب په وجه سره د غلام خپل مولى ته رد کړى شونو مولى لره داخيستار شته چې دا غلام ورکړي او خپل قيمت بيرته و اخلي او اوس به د قرض خواهانو حق په دي غلام کې وي ولې چې د تاوان اخيستلو سبب (يعنى د غلام خرڅول او تسليمول) زائل شو.

(۲۳) قوله او مشتری ده داخله معطوفه ده دمصف رحمته الله پردي قول البائع باندې. تقدیر عبارت دادی ضمن الغرماء البائع ان شاء او ان شاء وضمن المشتري، یعنی دقرضخواهانوڅخه ده که له بائع څخه تاوان اخلي او که له مشتري څخه تاوان اخلي اوله مشتری څخه دتاوان اخیستلو اختیار په دي وجه شته چې مشتری ددوی په حق قبضه کړي ده او هغه یې غائب کړی دی.

(۲۴) او قرضخواهانو لره دا اختیار هم شته چې که یې خوښه وي نو دبیع په اجازه ورکولو سره دي له بائع څخه هغه ثمن وصول کړي ولی چې دغلام په رقبه کې حق ددوی دی نو په هغه کې هر قسم اختیار دی او اجازه لاقعه دا اجازه سابقه په شان ده یعنی له بیع څخه وروسته ددوی اجازه داسې ده لکه له بیع څخه وړاندې چې دوی اجازه ورکړي وي. خلاصه داده چې قرضخواهان درې قسمه اختیار لري، که یې خوښه وي نو له مولی څخه دي دغلام د قیمت په قدر تاوان واخلې او که یې خوښه وي نو له مشتري څخه دي تاوان واخلې او که یې خوښه وي نو بیع دي نافذه کړي اوله بائع څخه دي ثمن وصول کړي لمامر.

(۲۵) که مولی د اماندون مدیون په کوم کس باندې خرڅ کړ او هغه یې په قرض خبر کړ یعنی مشتري ته یې وویل چې دا غلام مقروض دی بیا هم هغه و اخیستی نو قرضخواهانو لره اختیار دی چې بیع رد کړي ولی چې له دي غلام سره ددوی حق متعلق شوی دی او ددوی حق دادی چې په غلام کارو کړي او گټه تر لاسه کړي یا دده له رقبې څخه خپل قرض وصول کړي او په له دي دواړو څخه په هر یوه کې فائده ده په غلام په گټه تر لاسه کولو کې دافائده ده چې پوره قرض حاصلیږي اگر که په تاخیر سره وي اوله رقبې څخه په وصولولو کې دافائده ده چې فی الحال وصولیږي لیکن شاید چې کمه وي او دمولی غلام پر مشتري په خرڅولو کې دقرضخواهانو دا حق ختمیږي په دي وجه ددوی ته اختیار ورکړل شوی دی چې که یې خوښه وي نو دبیع دي رد کړي.

(۲۶) او که بائع غلام خرڅ کړ او په ثمن له قبضې کولو څخه وروسته غائب شو نو مشتري دقرضخواهانو خصم نه دی یعنی که مشتری ددوی له قرض څخه انکار وکړي نو ددوی لره دا اختیار نشته چې مشتری مدعی علیه جوړ کړي ولی چې دادعوی فسخ عقد ته متضمنه ده حال دا چې عقد بائع او مشتری کړی دی نو دي فسخ کول بهر غائب بائع باندې حکم وي حال دا چې پر غائب باندې حکم جائز نه دی.

(۲۷) (۱) من لدم مضرا، وقال انا عبد زيد فاشترى بنا ع ثوبه مكل شيء من التجارة، (۲) لا يع حق حتى يحضر سبعة فلان حضرو المقر ما ذنه بيع، والافلا (۳) وان اذن للضيء او المغنر الذي يغفل البيع والشراء ولنه فهو في الشراء والبيع كالعبد المأذون له

توجه: او کوم کس چې راغی کوم ښار ته او وي ویل چې زه دزید غلام یم بیا ده اخیستل او خرڅول وکړل نو لازمیږي پرده هر شې دتجارت، او خرڅیږي به نه ترڅو ته چې حاضر شې دده مالک نو که هغه راغی او اقرار یې وکړه ده دا اجازت ورکولو نو خرڅیږي به کته نونه، او که اجازت ورکړ نا بالغ او معنوه ته کوم چې پوهیږي په اخیستلو او خرڅولو دده ولی نو هغه په اخیستلو او خرڅولو کې د عبد مأذون په شان دی.

تفصیل: (۲۷) که کوم کس کوم ښار ته راغی او وي ویل چې مثلاً زه دزید غلام یم بیا ده اخیستل او خرڅول وکړل نو کوم شې چې دتجارت له قسم څخه وي هغه پرده استحساناً لازمیږي ولی چې که ده خپل مأذون والی

بيان کړ نو استحضار به دده تصديق کيږي په دې وجه چې خلگ له داسې کس سره بلا شرط معاملات کوي او د مسلمانانو په کوم عمل باندې جمع کيدل حجة دی دکوم په وجه سره چې قياس پرې بنودل کيږي .

او که ده دا خبره ونه کړه چې زما مولی زه مأذون کړی يم نو بيا هم دده تصرف جائز دی ولی چې ظاهره داده چې دا غلام مأذون دی ولی چې د غلام عقل او دين ده لره له دې څخه مانع دی چې له خپلو اختياراتو څخه په تجاوز کولو سره د حرامو ارتکاب وکړي لهذا همدابه فهميږي چې دی دخپل مولی له طرف څخه مأذون دی په دې وجه کوم شی چې د تجارت له قسم څخه وي هغه پرده لازميږي .

(۲۸) ليکن که پرده قرض لازم شواو دده له کسب څخه نه شوا، کيدای نودی به په قرض کې نه خرڅيږي ترڅو چې دده مولی حاضر نه شي ولی چې دخپلې رقيبې په باره کې دده قول قابل قبول نه دی په دې وجه چې هغه خالص د مولی حق دی په خلاف دده دکسب چې هغه خپله د غلام حق دی ، بيا که مولی حاضر شواو وي ويل چې دا واقعی مأذون دی نو اوس به دی په قرض کې خرڅيږي ولی چې اوس دا قرض د مولی په حق کې هم ظاهر شواو کوم قرض چې د مولی په حق کې ښکاره شي په هغه کې غلام خرڅيږي او که مولی وويل چې دا مأذون نه دی مجبور دی نو نه به خرڅيږي او دده په مجبور والی کې د مولی قول قبول او معتبر دی ، هو که قرضخوا هانوپه گواهانو سره دده مأذون والی ثابت کړ نو بيا به خرڅيږي لان الثابت کال ثابت عيانا .

(۲۹) که دنابالغ او معتوه (کم فهمه) ولی نابالغ او معتوه ته د تجارت اجازه ورکړه نو هغه په اخيستلو او خرڅولو کې د عبد مأذون په شان کيږي يعنی ددوی تصرف نافذيږي په دې شرط چې په اخيستلو او خرڅولو پوهيږي (په اخيستلو او خرڅولو له پوهيدو څخه مراد دادی چې په دې پوهيږي چې په خرڅولو سره يوشی له لاسه وځي او قيمت لاس ته راځي او په اخيستلو سره قيمت له لاسه وځي او شی راځي) وجه يې داده چې د مأذون نابالغ او معتوه له طرف څخه اخيستل او خرڅول داسې مشروع تصرف دی کوم چې په شرعی ولايت سره له داسې کس څخه صادر شوی دی کوم ته چې ددې کار لياقت (وړتيا) حاصل دی او په محل صالح کې صادر شوی دی ولی چې مبيع مال متقوم دی لهذا ددوی تصرف لازميږي .

کتاب الغصب

دا کتاب د غصب په بيان کې دی

غصب لغه ديوشي په زور اخيستلو ته ويل کيږي که هغه شی مال وي او که غير مال وي او شرعا اخذ مال مغرم محترم بلاذن مالکۀ بلاخفۀ (يعنی په غير خفی ډول سره د چا قيمتی او محترم مال بغير د مالک له اجازت څخه اخيستلو ته شرعا غصب ويل کيږي) ، مذکور مال ته مغضوب او مال وړونکی ته غاصب او صاحب مال ته مغضوب منه ويل کيږي .

د کتاب الغصب له کتاب الماذون سره مناسبت دادی چې په دواړو کې تصرف په اذن سره نافذيږي يعنی لکه څرنګه چې د عبد مأذون تصرف د مولی په اذن سره نافذيږي همداسان د غاصب تصرف هم د مالک په اذن سره

نافذیږي ، هو دومره فرق شته چې د ماژون تصرف په اذن سابق سره نافذیږي او د غاصب تصرف په اذن لاحق او مؤخر سره نافذیږي په دې وجه یې په ترتیب کې هم کتاب الغصب له کتاب المأذون څخه مؤخر کې .

غصب حرمت په کتاب الله او سنت رسول الله ﷺ سره ثابت دی قال الله تعالی ﴿لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِإِثْمٍ﴾ وقال تعالی ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكُونُونَ أَمْوَالًا الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنجَابًا يَكُونُونَ فِي بُلُوهُم نَارًا﴾ وقال ﷺ ﴿حرمة مال المسلم كحرمة دمعه ومن غصب شراً من أن يضيقه الله﴾ و الفقيهان سنن أرسن .

دغصب حکم دادی چې که غاصب په دي خبروي چې دامال دغیردی نونگناه گارېږي او مقصوب که موجودوي نودهغه ردول اوکه هلاک شوی وي نودهغه تاوان ورکول پرغاصب لازم دی ،اوکه غاصب ته دغصب پړوخت دامعلوم نه وي چې دادغیرمال دی نویادی نه گناهگارېږي هواخیرني دوه حکمونه اوس هم شته .

(١) هو الزائد المد المحقق بأثبات اليد الخبيطة (٢) فلا يستخذم أو الخذل على الذابة غشت لا الخلو على الباط (٣) ويجب ذنبه (٤).
غشبه أو مثله إن هلك، وهو ملئي (٣) وإن انصرف البعطي: فيقتنوم الخضره (٥) وما لا يمل له فيقتنوم غشبه (٦) فإن ادعى حلاته - به
الحاكم حتى يعلم أنه لم يبق لأظهره فلم يقض عليه بتدله

تو چمه: هغه زائلول دي د حق قبضې په باطله قبضه ثابتولوسره ، نو خدمت اخيستل او پرسورلی باندې باربارول غصب دی نه کښينستل پرفرش باندې ، او واجب دی واپس کول بعينه دهغه شی دغصب په ځای کې يادهغه مثل که هغه هلاک شوی وواوهغه مثلی وو، او که ختم شو دهغه مثل نو دهغه قيمت دخصومت دورځې والا، او دکوم چې مثل نه وي نو دهغه قيمت واجب دی دغصب دورځې والا، او که يې دعوی وکړه دهغه دهلکيدونو بڼدي به کړي دی حاکم ترڅو چې معلومه شي چې که هغه باقی وای نوده به ښکاره کړی وای بيادې فيصله وکړي پرده دهغه دبدل .

تشریح : (۱) مصنف صاحب رحمہ اللہ دغصب اصطلاحی تعریف پہ دی ۱۰۰ کپی دی چې دقدار قبضہ ختمول اوناحقہ قبضہ کولو ته شرعا غصب ویل کیږي په دې شرط چې مغسوب شی منقولی اوماال متقوم اومحترم وي نه که مغسوب شی منقولی نه وي لکه ځمکه، یاغیر متقوم وي لکه شراب ،یاغیر محترم وي لکه دحربی مال، نوغاصب ضامن نه دی .

(۲) نودیل چایه غلام په زور خدمت کول غصب دی همداشان دچاآس وغیره اخیستل اوپه هغه باربارول غصب دی ولی چې غاصب دغیر پر مال ناحقه قبضه کړي ده له کومې سره چې دمالک دقبضې زوال لازمي دی نودغصب تعریف پردي صادق دی په دي وجه دي ته غصب ویل صحیح دی ،اوکه کوم کس پرخیل فرش باندې ناست وي کوم بل کس ورغی اوله ده سره پر فرش کښینستی نو داناسته په غصب کې شامله نه ده ولی چې پر فرش کښینستل به فرش کې تصرف نه دی لهدا په دي صورت کې دمالک تصرف او قبضه ختمه شوي نه ده.

(۲) که غاصب کوم شی غصب کړنوکه مغضوب شی بعینه دغاصب په لاس کې موجودوي نو له کوم خای خنډه چې یې غصب کړی دی په هغه خای کې هغه شی مغضوب منه ته واپس کول واجب دي لقوله لا یجوز

لاحد که ان يا حد مال اغيه لا عبا ولا حاداً، وان اخذه فليرده عليه، همدراز غاصب دمغسوب منه مقصود ي قبضه ختمه کړي ده لهذا له مغسوب منه څخه د دفع ضرر لپاره د غاصب قبضه منسوخ کوم ضروري ده، او که بعينه مغسوب شئ د هلاکت په وجه سره موجود نه وواو مغسوب مثلی شئ (کيلی يا وزن ياد عدد ي غير متفاوت) وي نو ياد دې مثلاً او بېدل واپس کول واجب دی لفظه تعالى ﴿لَنْ اغْنَىٰ عَنْكُمْ لَأَغْنِيَنَّ عَنْكُمْ﴾ (څوک چې پر تاسې زياتوب وکړي تاسې پر هغه زياتوب وکړي همدومره څومره چې هغه کړی دی).

(۴) او که مغسوب مثلی شئ وومر که له دنيا څخه دهغه شئ وجود ختم شو نو بيا پر غاصب دمغسوب شئ قيمت ورکول واجب دی. بيا دامام ابو حنيفه رحمته الله په نزد د خصومت دورځې قيمت ورکول لازم دی ولی چې اصل واجب خود مغسوب شئ مثلاً دی البته له مثل څخه د عجز په وجه سره د وجوب قيمت طرف ته انتقال وشو ليکن له مثل څخه د قيمت طرف ته انتقال صرف د انقطاع مثل په وجه سره نه کيږي بلکه د قاضي په قضاء سره کيږي په دې وجه د خصومت دورځې قيمت ورکول لازم دی، دامام ابو يوسف رحمته الله په نزد د غصب دورځې قيمت ورکول لازم دی، او دامام محمد رحمته الله په نزد دهغه ورځې قيمت واجب دی په کومه ورځ چې دمغسوب منه مثلاً له بازار څخه منقطع شوی دی.

فائده: په دې مسئله کې د ترجيح اقوال مختلف دي ليکن څرنگه چې اکثر و مشائخو دامام محمد رحمته الله په قول فتوی ورکړي ده په دې وجه همداراجع او مفتی به دی لمالی الشامية: (قوله و رجحا) ای قول ابی يوسف و قول محمد کان الاولی ان يقول ابیاضی کما راجع قول الامام ضمالمشي المعز عليه و صريحاً قال القهستاني: هو الاصح کما فی الخزائن و هو الصحيح کما فی التحفة و عند ابی يوسف يوم الغصب و هو اعدل الاقوال کما قال المصنف و هو المختار علی ما قال صاحب النهاية و عند محمد يوم الانقطاع و علیه المعزوی کما فی ذخيرة الفتاوی و به الضی کثیر من المشائخ (رد المحتار: ۲/۱۲۸)، وقال الشيخ عبدالحکيم الشهيد: ان الصحيح مختلف لكن المراجع من الاقوال ترجیح قولهمائهم المختار للفتوی قول محمد و به یفتی (هامش الهدایة: ۳/۳۷۰).

(۵) او که مغسوب شئ مثلی نه وي مثلاً عددی متفاوت وي يا غلام وي کوم څاروی وي نو بيا پر غاصب باندي د غصب دورځې قيمت واجب دی ولی چې اصل خودادی چې مثل کامل (کوم چې صوره و معنی مثل وي) ادا، کړای شې ليکن دمغسوب شئ د مثلی نه کيدلو په وجه سره څرنگه چې د مثل کامل ادا، کول متعذر دی لهذا په مثل معنوی يعنی قيمت به اکتفاء کيږي ولی چې قيمت هم د شئ قائم مقام وي.

(۶) که غاصب دعوی وکړه چې مغسوب شئ له ما څخه هلاک شوی دی نو صرف د غاصب په وينا سره، چې له ما هلاک شوی دی، به حاکم دده تصديق نه کوي بلکه د مبالغه ي ايصال الحق الی المستحق لپاره به حاکم دی بندي کړي ترڅو چې د حاکم غالب گمان شې چې که شئ د غاصب په لاس کې پاتی وای نو هغه به خامخا بنکاره کړی وای اوس چې کله غاصب مغسوب نه بنکاره کوي نو دا علامه ده چې مغسوب شئ له غاصب څخه هلاک شوی دی لهذا اوس به حاکم دمغسوب د بدل يعنی مثل يا قيمت دورکولو فيصله وکړي ولی چې ردعين متعذر دی.

الفاصل: ای مودع ضمن بلا تعدد

فصل: هو مودع الغاصب اذا هلك عنده المغسوب للمالك ان يضمه. (الاشباه والنظائر)

(۴) والغصب فيما ينقل (۸) فإن غصب عقاراً، وهلك في يده لم يضمنه (۹) وما نقص بنگارة وزراعيه ضمن النقصان كما في المتن (۱۰) وان اشتغل المتخذ بالقلعة كما لو تصرف في المغشوب أو ديفع زرع (۱۱) أو ملك بلاحل ابتغاء قبل أداء الضمان بشي وظني وظني وزرع وابتغاء سنيغ، وإناء (۱۲) غير الخبز (۱۳) وإن شاء على ساجية

توجه: او غصب به هغه کې وي کوم چې منقول وي، نو که چا ځمکه غصب کړه او هغه ضائع شوه دده په لاس کې نو هغه به دهغې ضامن نه وي، او کوم نقصان چې پيدا شي دده په اوسيدو ولسره يا په کرلو سره نوصامن دی نقصان لکه په منقولي شيانو کې، او که يې له ځمکې څخه غله (حاصلات) حاصل کړل نو صدقه به کړي داغله لکه چې که ده تصرف وکړ په مغشوب او ودیعت کې او نفع يې حاصله کړه، او مالک گرځي دانتفاع له حلال والی څخه بغير ضمان له اداء کولو څخه وړاندي، په کبابو لولو او پخولو او اوږه کولو او کرلو او توره جوړولو سره، اوله سرورواو سپينوزرو څخه په علاوه کې په لوبني جوړولو سره، دساگون په لرگي په عمارت جوړولو سره دسال په لرگي سره.

تفريع: (۷) دشيخينو په نزد غصب صرف په منقولي شيانو کې متحقق کيږي په غير منقوله کې غصب نشته ولی چې ديد (قبضه) مالک ازاله هغه وخت وي کله چې منقولى شی په منتقل کولو سره په خپله قبضه کې راوستل شي حال دا چې په عقار (غير منقوله شيانو) کې نقل او تحويل ممکن نه دی.

(۸) نو که چا عقار (غير منقولي شيان مثلاً ځمکه يا مکان وغيره) غصب کړ بيا هغه په کوم اسماني افت سره هلاک شو مثلاً دسيلاب په غلبه سره ځمکه ډوبه شوه نو دشيخينو په نزد پر غاصب ضمان نشته ولی چې غصب په معنى دازالة المالک عن المملوک (د مالک قبضه له مملوک څخه زائلول) متحقق نه دی په دې وجه چې ځمکه پر خپل محل بلاقله قراره ده غاصب صرف مالک له ځمکې څخه ليري ساتلی دی نو دافعل په مالک کې تصرف دی په عقار کې نه دی داداسې ده لکه چې مالک له خپلو څارويو څخه ليري وساتل شي، دامام محمد رحمته په نزد غاصب عقار ضامن دی ولی چې دغاصب دبل پر ځمکه په قبضه کولو سره لامحاله دمالک قبضه زائليږي نو دقبضه محقه ازاله او دقبضه مبطله ثبوت موجود شو او همدغاصب دی لهذا غاصب ضامن دی.

فائدة: په مفتی به قول کې په دې ډول څه تفصيل دی چې که مغشوبه ځمکه دوقف ځمکه وه نو دامام محمد رحمته قول مفتی به دی او که دوقف ځمکه نه وه نو دشيخينو قول مفتی به دی لعالي الدر المنقي: فلو غصب عقار الهلك في يده لا يضمن خلا لا للمحمد وبقره فالت الاملة الثلاثة، وبه يفتي في الوقف، وبقره لعالي غير الوقف وعقار اليم كالموقف كما في المنع وغيرها (الدر المنقي: ۳/۸۱)

(۹) په غصب شوي ځمکه کې چې دغاصب په فعل سره کوم نقصان راشي مثلاً دغاصب په اوسيدلو يا دځمکې په کرلو سره نقصان راغی نو باتفاق اتمه ثلاثه غاصب دهغه ضامن دی ولی چې داتلاف دی او داتلاف په وجه سره دځمکې ضامن واجبيږي او دضمان اتلاف لپاره دشرط نه دی چې ځمکه دمتلف په قبضه کې وي، لکه چې دمنقولى شيانو حکم دی چې په اتلاف سره چې په دوی کې څومره اندازه تغيير راشي هغه به غاصب اداء کوي.

(۱۰) که غاصب له معصوب شي څخه منفعت حاصل کي مثلاً معصوب غلام ووغاصب هغه په مزدوري ولگا ووجي په هغه سره غلام ته نقصان ورسيد او غاصب دهغه ضمان ادا کي نو غاصب دي دده مزدوري هم سر ته کړي لکه څرنگه چې څوک په عين معصوب يا وديعت کي کوم تصرف وکړي مثلاً هغه خرڅ کړي چې په هغه سره ده ته نفع حاصل شي نو د نفع صدقه کولو حکم دی، دا د طرفينو مسلک دی، امام ابو يوسف رحمته الله فرمايي چې: د منفعت صدقه کول واجب نه دی ولی غاصب ته چې کومه نفع حاصله شوي ده هغه دده په ضمان کي حاصله شوي ده ولی چې غاصب دده ضمان دی او دده په ملک کي حاصله شوي ده ولی چې له ضمان ادا، کولو څخه وروسته مضمون مملوکو گرځي او ملک د غصب وخت ته منسوب کيږي نو کله چې نفع دده په ملک کي حاصله شوي ده نو دهغي صدقه کول واجب نه دي. د طرفينو دليل دادی چې نفع اگر که دده په ملک کي حاصله شوي ده مگر څرنگه چې د سبب خيبت (يعنی دغير په ملک کي په تصرف کولو سره) حاصله شوي ده او قاعده ده چې کوم شی د سبب خيبت په ذريعه سره حاصل وي دهغه صدقه کول واجب دی.

(۱۱) که معصوبه شي د غاصب په فعل سره داسې متغير شي چې دهغه نوم او اکثر مقاصد زائل شي نو له هغه څخه د معصوب منه ملک زائل کيږي غاصب يې مالک گرځي او معصوب منه ته به تاوان ورکوي مثلاً معصوب پسه ووغاصب ذبح کړ او کباب يې کړ يا يې پوخ کړ، يا معصوب غنم ووغاصب اوږه کړل يا يې په ځمکه کي وکړل. يا او پس نه وه غاصب له هغي څخه توره جوړه کړه او يا پيټل ووغاصب له هغه څخه لوبښی جوړ کړ نو په دي ټولو صورتونو کي دا حاقوفه نزد غاصب ددي مالک گرځي، مگر په مذکوره ټولو صورتونو کي معصوب منه ته له تاوان ورکولو څخه وړاندي غاصب لره له معصوب شي څخه فائده اخيستل استحساناً حلال نه دي ولی چې د بدل له ادا، کولو څخه وړاندي په اباحت انتفاع کي د غصب دروازه خلاص کيږي لهذا مالک د بدل په ادا، کولو سره له راضي کولو وړاندي له معصوب شي څخه انتفاع حرامه ده.

(۱۲) البته که غاصب سپين يا سره زر غصب کړل اوله هغو څخه يې درهم ياديناړ يا لوبښی جوړ کړ نو دامام ابو حنيفه رحمته الله په نزد د معصوب منه ملک له دي څخه نه زائل کيږي لهذا معصوب منه به همدا درهم وغيره اخلي او غاصب لره به هيڅ نه وي ولی چې عين مال من کل الوجوه باقي دی ولی چې اوس دي ته ذهب او فضه ويل کيږي او اوس هم د اموزوني دي او اوس هم په دي کي ربا جاري کيږي، د غاصب په فعل سره په دي کي جودت پيدا شوی دی کوم چې په اموال ربويه کي متقوم نه دی، مگر صاحبين فرمايي چې غاصب ددي مالک گرځي او پيره د معصوب مثل واجبيږي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجح دی لما في الدر المنقى: وان جعل الفضة والذهب دراهم او دنانير او آنية لا يملكه وهو لملكه بلاتى عليه، وله عنده وعند مملكه الغاصب وعليه مثله لاجل انه صنعة مقومة قلنا لم يزل الاسلام ولا معظم المنافع والصحة غير مقومة في مال الربا (الدر المنقى: ۲/۸۱)

(۱۳) قوله وبناء على ساحة اى يملك الغاصب بلا حل انتفاع قبل اداء الضمان ببناء الغاصب على ساحة، يعنى که چا د ساگون لرگى غصب کړ او پر هغه يې عمارت جوړ کړ نو په دي سره د مالک ملک زائل کيږي او پر غاصب ددي قيمت

لازمېږي ولې چې اوس دابل شئ جوړ شو او په عين مغصوب ردو لوکې دغاصب داسې ضرر دی په کوم کې چې مغصوب منه ته هيڅ فائده نه رسېږي حال دا چې د مغصوب منه د ضرر جيره په ضمان سره کېږي .

(۱۳) (ولو دېح شافاؤ و حرقو با فاحشاص القبة و سلم المغصوب اليه او ضمن النقصان (۱۵) وفي الحرى السير صص معناه (۱۶) ولو عرس اوس في ارض الغير قلعا و ردت (۱۷) وان نقصت الأرض بالقلع ضمن له الماء والعرض مقلو عا و يكون له (۱۸) وان مع ولب السويوس ضمنه قيمة ثوب ابيض، ومثل الشربق أو احدىهما و عزمه ما د الصبح والصبح والمسلم

توجه: او که غاصب ذبح کرپسه يايې څيري کره جامه ډيره نوصامن دی دقيمت او مغصوب شئ دي ورکړي ده ته يادي د نقصان ضمان واخلې، او په لږ څير ولو کې دي ضمان واخلې د نقصان، او که يې درختي ولگولي يايې عمارت جوړ کړې دبل پر ځمکه کې نو په کښلو سره به ځمکه واپس کوي، او که ناقصه شوه ځمکه به ۱۰ کښلو سره نو مالک ضمان دی د کښل شوي عمارت او درختي دقيمت او عمارت او درخته د مالک دي، او که يې جامه ورنگوله يايې ستويه غوړو کې گڼو کرل نو مالک به تاوان اخلي د سپينې جامې او د مثل ستودقيمت يادي جامه او ستو واخلې او وردي کړي هغه چې زياتوب راغلی په رنگ سره او په غوړو سره .

تفريح: (۱۴) که چا ديو کس پسه يا کوم بل ماکول اللحم خاړوی د مالک له اجازت څخه بغير ذبح کړي يايې د جامه ډير څيري کره په کوم سره چې د جامې اکثر منافع ختمې شوي نو مالک لږه اختيا دی که يې خوښه وي نه له ده څخه دي دپسه او جامې قيمت واخلې او مذبوح پسه او څيري شوي جامه يي ده ته ورکړي او که يې خوښه وي نو د نقصان په اندازه تاوان دي واخلې او پسه او جامه دي له خان سره بېستې زلی چې د من به اتلاف دی په دي ډول سره چې د بارو ولو، شيدې او نسل وغيره په شان مقاصد فوت شول او ځنې منافع څرنگه چې اوس هم پاتې دي چې پوخ يې کړي او ويې خوري، همدا شان جامه دد چې عين جامه او جينې منافع هم پاتې دي لهذا مالک لږه دواړه اختيا شته .

(۱۵) او که چا دبل چا جامه لږ څيري کره نو څرنگه چې عين مال په هر قسم سره قائم دی صرف په هغه کې يو عيب پيدا شول هغه به د عيب په اندازه د نقصان ضمان وي او جامه به د مالک په ملک کې پاتې وي .

(۱۶) که غاصب ځمکه غصب کړه او په هغه کې درختي شې کړي يايې عمارت جوړ کړه نو غاصب ته به وويل شې چې له ځمکې څخه درختي وکاره او عمارت رنگ کړه او اخلي ځمکه مالک ته واپس کړه ولې چې ځمکه حقيقه نه غصب کېږي نو د مالک ملک اوس هم پاتې دی غاصب ځمکه مشغوله کړي ده لهذا غاصب ته به وويل کېږي چې ځمکه فارغه کړه .

(۱۷) که دغاصب ددرختو په کښلو او عمارت په رنگولو سره ځمکې ته نقصان رسيدو نو مالک ته اختيا دی چې دی غاصب ته د کښل شويو درختو او رنگ شوي عمارت قيمت ورکړي نو عمارت او درختي به له ځمکې سره د مالک ملک شې او داپه دي وجه چې په دي کې ددواړو رعايت دی اوله دواړو څخه دفع ضرر ده .

(۱۸) که غاصب دبل چا جامه غصب کړه او رنگ يې ورکړ يايې ستو غصب کړ او په غوړو کې يې گڼو کرل نو مالک لږه اختيا دی که يې خوښه وي نو له غاصب څخه دي د سپينې جامې قيمت او د ځپل ستو مثل واخلې او غصب شوي جامه او ستودي دي غاصب ته ورکړي او که يې خوښه وي نو غصب شوي جامه او ستودي

واخلي او کوم رنگ او غوري چې غاصب زيات کړي دي دهغه دي غاصب ته خوښ ورکړي ولي چې په دي کې د جانينورعايت دی .

فصل

دافصل له غصب سره متعلق دمتفرقو مسائلوپه بيان کې دی

د مصنفينو عادت دادی چې په سابقه ابوابو کې چې کومې مسائلي له بيان څخه پاتې کيږي هغه د فصل فی المتفرقات ، يا باب المتفرقات تر عنوان لاندې بيانوي ، دلته هم زموږ مصنف رحمته الله عليه له غصب سره متعلق همدا سې څو مسائلي بيان کړي دي .

(۱) لو غبت المغضوب وضمن قيمته ملكه (۲) والقرل في القيمة للمغاصب مع يمينه والبينة للمالك (۳) فان ظهروا قيمته أكثر ، وقد ضمنه بقول المالك أو يمينه أو ينكروا للمغاصب فهو للمغاصب ، ولا جبار للمالك (۴) وان ضمنه يمين المالك فالمالك يضمني الضمان أو يأخذ المغضوب ويؤخذ العوض

توجه: که غاصب غائب کړي مغضوب شی اوضمان يې ورکړ دهغه دقيمت نوهغه يې مالک گرځي ، او په قول قيمت کې دغاصب قول معتبر دی دهغه له قسم سره او يينه د مالک معتبر ده ، بيا که هغه ښکاره شواو قيمت يې زيات وواوده دهغه ضمان ورکړي وي د مالک دقول يا يينه ياپه خپله دغاصب دانکار په وجه سره نوهغه شی دغاصب دی او اختيار نشته مالک ته ، او که ده دهغه ضمان ورکړي وي په خپله دغاصب پر قسم نومالک دي همدامان برقرار وساتي يادي واخلي مغضوب شی او واپس دي کړي عوض .

توضيح: (۱) که غاصب کوم شی غصب کړ او غائب يې کړ او مالک ته يې دهغه شی قيمت ورکړ نو غاصب ددي مغضوب شی مالک گرځي ولي چې مالک (مغضوب منه) خودشی مغضوب دبدل (يعنی قيمت) بکماله مالک شوی دی او مبدل (يعنی شی مغضوب) له ملک څخه دبل ملک طرف ته دمنتقل والي صلاحيت لري لهذا مبدل اوس دمغضوب منه له ملک څخه په منتقل کيدلو سره دغاصب ملک ته راځي ترڅو بدلان دشخص واحد (مغضوب منه) په ملک سره جمع نه شي .

(۲) بيا که د مالک او غاصب په منځ کې دمغضوب شی دقيمت په باره کې اختلاف واقع شو (مالک دير قيمت يادوي او غاصب لږ) اوله دواړو سره يينه نه وي نو قول به دغاصب مع اليمين معتبر وي ولي چې مالک دزيادت مدعی دی او غاصب له دزيادت څخه انکار کوي اود يينه دنه وجود په وخت کې قول دمنکر مع اليمين معتبر وي ، ليکن که مالک او غاصب دواړو پر خپله مدعی باندي گواه پيښ کړل نو د مالک گواه معتبر دي دغاصب گواه به معتبر نه وي ولي چې غاصب دزيادت پر نفی باندي يينه قاشمي او حال دا چې پر نفی يينه معتبره نه ده .

(۳) بيا که شی مغضوب کوم وخت له غاصب سره ښکاره شواوده قيمت له هغه مقدار څخه زيات ثابت شو کوم چې غاصب دتاوان په ډول سره مالک ته ورکړی وواوهغه تاوان هم غاصب د مالک دقول مطابق ياد مالک دگواه مطابق ياپه خپله دغاصب دانکار دقسم په وجه سره ورکړی وونوپه دي دري ډله

صورتونو کې شئ مغضوب د غاصب ملک گرځې مالک ته د قیمت دو اړس کولو اود شئ مغضوب داخیستلو اختیار نشته په دې وجه چې مالک د همدې مقدار مدعی و او پر همدې راضی شوی وو.

(۴) لیکن که صورت داسې پېښ شوی وو چې غاصب دخپل قول مطابق په قسم اخیستلو سره تاوان ادا وکړی و نو اوس مالک لره اختیار دی که یې خوښه وي نو شئ مغضوب دي واخلې او د غاصب له طرفه ورکړل شوی قیمت دي واپس کړي او که یې خوښه وي نو همد ا قیمت دي برقرار وساتي او شئ مغضوب دي غاصب ته ورپرېږدي دا اختیار په دې وجه دی چې په دې مقدار سره د مالک رضایوړه نه وه ولی چې دی د زیادت مدعی وو مگر د عدم حجت په وجه سره یې کم اخیستی وو.

(د) ازان باع الغضوب لغضفه المالك نقد بینه، ازان خز زلفه فغضه لا (۱) و زوالد المغضوب امانة (۲) فغض بالمعدی او بالمع بعد طلب المالك (۸) او ما غصت البخاریة بالاولیة فغضون زینجر بولغا (۹) زلوزنی بمغضوبه لذت مامت بالاولیة ضمن لیمنها، ولا تصم الحرة

ترجمه: او که غاصب خرڅ کړ مغضوب شئ بیا تاوان و اخیستی له ده څخه مالک نو نافذ یې دده بیع او که یې ازاد کړ بیا مالک له ده څخه تاوان و اخیستی نو ازادي صحیح نه ده. د مغضوب زیادت امانت دی. نوضامن کیږي په تعدی کولو یا په منع کولو باندې د مالک له غوښتنې څخه وروسته. او کوم نقصان چې پیدا شوی نه منځه کې د ولادت په وجه سره هغه مضمون دی او پوره کیږي به ددې د ماشوم په ذریعه. او که یې زنا وکړه له مغضوب یې سره بیا هغه رد کړای شوه او هغه مړه شوه د ولادت په وجه سره نوضامن دی دهغې د قیمت اوضامن نه دی دا زادي ښځې.

تشریح: (۵) که چا د بل چا غلام غصب کړ او خرڅ یې کړ بیا مالک له ده څخه تاوان و اخیستی نو د غاصب بیع نافذ یې او که یې هغه ازاد کړ بیا مالک تاوان و اخیستی نو د غاصب ازادي نه نافذ یې وجه ده فرق داده چې د غاصب ملک ناقص وي ولی چې ثابت بالضرورة دی لهما هغه د خرڅولو په حق کې خو معتبر وي مگر دا زادي په حق کې معتبر نه وي همدا وجه ده چې مکاتب په خپله گټه کې اخیستل او خرڅول کولی شي مگر دخپلې گټې غلام نه شي ازادولی.

(۶) که مغضوبه شي په کومه ذریعه له غاصب سره زیات شي مثلاً د مغضوبه منځې، پسه یا کوم بل څاروي بهی پیدا شي یا په مغضوب باغ کې میوه پیدا شي دا ټول له غاصب سره امانت دي نو که داسې له غاصب سره هلاک شي نو پر غاصب یې تاوان نه لازمېږي ولی چې غصب خود بل پر مال په دې ډول قبضه کولو ته ویز کیږي په کومه سره چې د مالک قبضه زائله شي کما مر حال دا چې په مذکوره بالا شیانو باندې خود مالک قبضه بالکل راغلی نه وه لهما د اشیان مغضوب نه دي بلکه په يد غاصب کې امانت دي.

(۷) لیکن که په دې شيانو کې د غاصب له طرف څخه تعدی متحققه شوه مثلاً غاصب هلاک کړل یا یې وخورل یا یې خرڅ کړل او یا مالک طلب کړل مگر غاصب ور نه کړل نو په دې دوو صورتونو کې که د اشیان هلاک شول نو غاصب ضامن دی ولی چې د منع او تعدی په وجه سره غاصب ددې شيانو هم غاصب شمارل کیږي.

(۸) که غاصب د چا منځه غصب کړه او دهغې له مولى اوزوج څخه ماسواله بل چا څخه ماشوم وزېږېد نو د ولادت په وجه سره چې د منځې په قیمت کې کوم نقصان راشي دهغه به غاصب ضامن وي مگر د منځې

دا نقصان به په ماشوم پوره کيږي په دې ډول سره شومره نقصان چې د مينځې په قيمت کې راغلی دی که ددې ماشوم د همدومره قيمت وي نو پر غاصب څه ضمان نه شته او که ماشوم د کم قيمت وي نو دده قيمت په اندازه به له غاصب څخه ضمان ساقطیږي ولی چې دلته دزيادت او نقصان دواړو سبب (يعنی ولادت يا قرارنظره) متحد دي لهذا ولادت نقصان نه شمارل کيږي په دې وجه موجب ضمان هم نه دی لکه چې چاغه مينځه غصب کړي او هغه ډنگره شي. له دې وروسته بيرته چاغه شي نو د نقصان د پوره کيدلو په وجه سره ضامن نه دی. (۹) که چادبل چامينځه غصب کړه اوله هغې سره يې زنا وکړه چې په دې سره دا حامله شوه بيا ده مالک ته واپس کړه له مالک سره دا د ولادت په دوران کې د ولادت په وجه سره مړه شوه نو غاصب به ددې دهغه قيمت ضامن وي کوم چې د حامله کيدلو په ورځ وویلی چې غاصب په داسې حال کې غصب کړه چې په مينځه د اسبب تلف موجود نه و او په داسې حال کې يې واپس کړه چې د تلف سبب موجود دی نو پر کوم طرز چې ده غصب کړي وده پر هغه طریزې واپس نه کړه لهذا غاصب ضامن دی، او که چاد مينځې په شان ازاده ښځه ونيوله او زنا يې ورسره وکړه او وروسته د ماشوم د زيريدلو په سبب سره هغه ښځه مړه شوه نو زنا کونکې به په دې باره کې هيڅ تاوان نه ادا کوي ولی چې غصب په اموالو کې وي او تاوان هم په اموالو کې وي او ازاده ښځه مال نه ده چې ددې پر نيونکې تاوان لازم شي هود زنا ساز ورکول بله خبره ده.

(۱۰) ومنافع الغصب: خمر، المسلولو، حنبره، بالانلاف (۱۱) وضمن لو كانا الذمي (۱۲) وان غضب غفرا من منسلب لغلل أو جلد نينه فذبح للمالك أحدهما ورمزاد الدماغ (۱۳) وان اتلفها من الغل فقط (۱۴) ومن كنز مغز لا راق شگړا و انضغاضمين و منخ بنع هذه الاشياء (۱۵) ومن غصب أم ولد أو مدبرة فلعنت ضمن قيمة الغديرة ولا أم الولد

توجه: او (ضامن نه دی) د مغضوب شئ د منافعو، د مسلمان د شرابو او دده د خنزیر په تلف کولو سره، او ضامن دی که د ذمی وو. او که یې غصب کړل له مسلمان څخه شراب ییایې له هغو څخه سرکه جوړه کړه یا یې غصب کړ د مرادري پوست (چمره) یا یې هغه ته د باغت وکړ نو مالک لره جائز دی چې د ادا واره واخلې او واپس کړي کوم قيمت چې زیات شوی دی په د باغت سره، او که غاصب د ادا واره تلف کړل نو ضامن دی صرف د سرکې، او کوم کس چې مات کړي د غزلو آلې یا توکی کړي سکر (دمستی شربت) یا منصف نو ضامن دی او صحیح ده بیع ددې شيانو، او چا چې غصب کړه ام ولده یا مدبره مينځه او هغه مړه شوه نو ضامن دی د مدبري د قيمت نه دام ولدي د قيمت.

تشیح: (۱۰) قوله ومنافع الغصب ای لا یضمن منافع الغصب. یعنی غاصب د مغضوب شئ د منافعو ضامن نه دی مثلاً: یو چایې داسې غلام غصب کړ کوم چې نانوا یې ووتړیوي میاشتي پوري یې له ځان سره معطل وسانو یې په خدمت مصر و نه کړ ییایې واپس کړ نو غاصب دده ددې یوي میاشتي د منافعو ضامن نه دی ولی چې د منافع د غاصب په ملکیت پیدا شوي دي او انسان په خپل ملکیت کې د پیدا شوی شئ ضامن نه وي او که کوم مسلمان یا ذمی د مسلمان شراب یا خنزیر تلف کړ نو ضامن نه دی ولی چې خمر او خنزیر د مسلمان په حق کې مال نه دي په خپله دی ما مور یا بالاتلاف دی. البته که د غاصب په استعمالو لوسره په مغضوب شئ کې نقصان راغی نو غاصب دهغه ضامن دی ولی چې ده د عین مغضوب څینې اجزاء ضائع کړي دي.

(۱۱) لوله عمر المسلم الخ ای لایضمن عمر المسلم الخ، یعنی که غاصب دمسلمان شراب یا خنزیر تلف کړ نو غاصب ضامن نه دی ولی چې شراب او خنزیر دمسلمان په حق کې مال متقوم نه دي، او که مسلمان دکوم دمی شراب یادوه خنزیر تلف کړ نو مسلمان دهغه ضامن دی ولی چې خمر او خنزیر ددمی په حق کې مال دي نو خمر او خنزیر ددمیانو په حق کې داسې دي لکه زموږ په حق کې سرکه اویس، نولکه څرنگه چې غاصب دمسلمان دسرکې اویس په غصب کولو او بیاتلف کولو سره ضامن کیږي همداشان به ددمی دشرابو او خنزیر په تلف کولو سره هم ضامن وي.

(۱۲) که چا دکوم مسلمان شراب غصب کړل اوله هغو څخه یې سرکه جوړه کړه یعنی له سایې څخه یې په گرمې کې اوله گرمې څخه یې په سایه کې په ایښودلو سره سرکه جوړه کړه یا یې دمراد پوستکی له مسلمان څخه غصب کړ یا یې هغه ته دباغت ورکړ نو ددي دواړو شیانو اخیستل مالک ته جائز دي که مالک سرکه اخیستله نو غاصب ته له څه ورکولو بغیر یې اخیستلی شي او که دیوستکی داخیستلو صورت و ونوپه دباغت سره چې دیوستکی څومره په قیمت کې څومره زیادت راغلی دی هغه به غاصب ته واپس کوي، وجه ده فرق داده چې شراب سرکه جوړول هغولره پاکول دي لکه نجسه جامه پرې منخل نوپه سرکه جوړولو سره مالیت ثابت نه شو اداصل مالک پر ملک باندي باقی پاتې شوه په دي وجه به له څه ورکولو بغیر اخلي په خلاف دباغت مذکوره چې دهغه په وجه سره په پوستکی کې دغاصب یو قیمتي مال گڼل شو (په دي شرط چې دباغت یې په کوم قیمتي شئ سره کړی وي) په دي وجه به دومره مقدار واپس کوي څومره چې په دباغت سره زیات شوی دی.

(۱۳) او که دا دواړه غاصب تلف کړل نو دامام صاحب په نزد غاصب صرف دسرکې ضامن دی یعنی دهغې قیمت به ورکوي ولی چې سرکه مال متقوم دی او دمالک پر ملک پاتې ده لهدا دهغې په تلف کولو سره غاصب ضامن دی، غاصب دیوستکی ضامن نه دی ولی چې دمراد پوستکی مال متقوم نه دی البته دغاصب په فعل سره په هغه کې تقوم پیدا شوی دی یعنی غاصب په هغه کې دخپل قیمتي مال په استعمالولو سره هغه متقوم جوړ کړی دی لهدا دتقوم تر حده پوستکی دغاصب دمال او فعل تابع دی او دغاصب مال او فعل مضمون نه دي یعنی په تلف کولو سره پر غاصب ضمان نه راځي نو دهغه تابع یعنی پوستکی به هم مضمون نه وي، حال دا چې دصاحبینو په نزد غاصب دمذبوع پوستکی دقیمت هم ضامن دی ولی چې هغه هم دمالک پر ملک پاتې دی.

(۱۴) که چا دبل دغزلو آلات (مثلاً ستار یا سارنگی وغیره) مات کړل یا یې دچهارون شراب یا منصف شراب (منصف هغه شرابو ته ویل کیږي کوم چې دومره پاخه کړای شي چې نیما یې پاتې شي) اتوی کړل نو دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزد به دی تاوان ورکوي او ددي شیانو بیع جائزه ده، دصاحبینو او عامو علماو په نزد دی ضامن نه دی او ددي شیانو بیع جائزه ده ولی چې داشیان دمعصیت لپاره وي ماتونکی ددي په ماتولو سره دامر بالمعروف حق اداء کړی دی لله من رای منکم منکر المایعبریده فان لم یسطع لیسانه لان لم یسطع لقلبیه وذاک اضعف الایمان دامام صاحب دلیل دادی چې له دي شیانو څخه په جائزه طریقه سره فائده اخیستل کیدای شي

لهذا فی نفسه د اشیان قیمتي شيان دي اگر که په غلط استعمال سره له دوي څخه ناجائزه فايده اخيستل کيږي او په غلط استعمال سره د شي ماليت نه باطليږي لهذا ماتونکی ضامن دی .

فائده: د صاحبينو قول راجح دی لمای الدر المختار: وقال لا يضمن ولا يصح بيعها عليه الفتوى ملنقى ودرروزيلعي وغيره وافر المصنف وقال العلامة ابن عابدین: (قوله وقال الخ) هذا الاختلاف في الضمان دون اباحة اتلاف المعازف وفي ما يصلح لعمل اخر والالم يضمن شيئاً اتفاقاً وفيما اذا فعل بلاذن الامام والالم يضمن اتفاقاً وفي غير عود المعنى وخاية الخمار والالم يضمن اتفاقاً لانه لو لم يكتسر هاء عاد فعله النسيح وفيما اذا كان لمسلم فلو لم يضمن اتفاقاً قيمته بالغامبالغ وكذا لو كسر صلبه لانه مال منقوض في حقه قلت لكن جزم الفهستاني وان الكمال ان الذمي كالمسلم فليحرر (الدر المختار مع الشامية: ۵/۱۳۹) وقال العلامة الحصكفي: وقال لا يضمن اصلاً ولا يجوز بيعها عليه الفتوى لكثرة السادة الزمان كمالي الكافي والمنح والدرر والغرر وغيرها وكذا الفهستاني والبرجندی وابن الملک وغيرهم بزيادة ان هذا الاختلاف في الضمان دون اباحة اتلاف المعازف الخ (الدر المنقذ: ۳/۹۷)

(۱۵) که چا دېل چاام ولده مينځه يامدېره مينځه غصب کړه بيا هغه دغاصب په لاس کې مړه شوه نو دامام ابوحنيفه عليه السلام په نزد مدبري دقيمت ضامن دی اودام ولدي دقيمت ضامن نه دی . دصاحبينوپه نزد ددواړو دقيمت ضامن دی ولي چې مدبره خوبا لاتفاق مال منقوض دی په دي وجه به ددي تاوان ورکوي اوام ولده دصاحبينوپه نزد مدبري په شان منقوضه ده په دي وجه به ددي تاوان هم ورکوي . حال دا چې دامام صاحب په نزد دام ولده منقوضه نه ده په دي وجه ددي تاوان نشته .

فائده: دصاحبينو قول راجح دی لمقال ابراهيم ابن محمد الحلبي: ولو غصب ام ولد فماتت في يده فالا ضمان عليه عند الامام لعنه تنقر معاهده خلاف اليمانيان عندهما يضمن قيمتها لتقر معاهدهما ويقولهما قالت الائمة الثلاثة (مجمع الانهر: ۳/۹۸). وقال الشيخ عبدالحكمه الشهيد: الراجح قولهما وهو قول الائمة الثلاثة وعليه الفتوى كذا صرح به في المبسوط للام شمس الائمة السرخسي وابن الهمام في فتح القدير (هامش الهداية: ۳/۳۸۶)

کتاب الشفعة

د اکتاب دشفعي په بيان کې دی

شفعه له شفيع څخه ماخوذه لغه ديوځای کولو په معنی ده دوتر (واحد) ضد ده . او فيمانحن فيه کې هم څرنگه چې شفيع ماخوذ (يعنی مشفوعه ځمکه) له خپل ملک سره يوځای کوي په دي وجه سره دي ته شفعه ويل کيږي .

شفعه شرعاً ملک العقار جبراً علی المشتري بمال عليه ، يعنی داخيستل شوي ځمکې جبراً په هغه قيمت سره مالک کيدل په کوم قيمت چې مشتري ته لويديلي ده مثلاً چا خپل کور پرکوم اجنبی باندي خرڅ کړي دا بانع د کور څنگ ته همسايه دشفعه دعوی وکړه چې ددي کور حقدار زه يم نو دهمسايه دشفعه دعوی به قبلېږي اوله مشتري څخه به دا کور همسايه ته په مثل ثمن سره وراخيستل کيږي .

شفيع هغه کس دی کوم ته چې حق شفعه حاصل دی مشفوع هغه ځمکه ده له کومې سره چې حق شفعه تعلق نيولی وي او مشفوع به دشفيع هغه ملک دی د کوم په وجه سره چې ده ته حق شفعه حاصل دی .

د کتاب شفعه له کتاب الغصب سره مناسبت دادی چې په غصب او شفعه دواړو کې د غیر مال مالک والی بغير له رضامندي دهغه څخه متحقق کيږي بیا غصب اگر که غیر مشروع عمل دی مگر د غصب دا حکامو د کثرت په وجه سره دده د معرفت ضرورت ډیر ویده دي وچه یې د غصب احکام مقدم ذکر کړل.

(۱) هي تملك البقعة جزاء على المشتري بما قام عليه (۲) ويجب للخليل في نفس البيع ثم للخليل في حق البيع كالشرب والطريق إن كان حاشا له للخارج الملائق (۳) وأما البيع المذموم على الخاطئ حازوا الشريك في خصة على الخاطئ (۴) على غدا الزاوس (۵) بالبيع وتنقذ بالإنشهاد (۶) وتملك بالأخذ بالتراضي أو لطاء الفاضلي

توجه: هغه مالک کیدل دي د ځمکې پر مشري باندې په جبر کولو سره په دومره باندې په څومره چې مشري ته لویدلي ده، او ثابتېږي شریک فی نفس المبیع ته بیا شریک فی حق المبیع ته لکه شرب اولاره که دا خاص وویا همسایه ته کوم چې متصل وي، او پر دیوال لرگې ایښودونکی او کوم چې شریک وي پر دیوال په ایښودل شوي لرگې کې همسایه دي، د شفیعانو د شمار مطابق په بیع کیدلو سره او مستحکم گرځې په گواه پېښولو سره، او په ملک کې راځې ځمکه په رضاسره یا د قاضی په قضاء سره.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله د شفعه اصطلاحی تعریف په دې ډول کړی دی چې د ځمکې کومه حصه چې مشري ته په کوم قیمت لویدلي ده هغه قیمت مشري ته په جبر او کولو سره دهغې مالک د لوسته شفعه ویل کيږي، تملک، بمنزله جنس دی کوم چې تملک عین او تملک منافع دواړو ته شامل دی، او بقعة، فصل اول دی له تملک منافع څخه احتراز وشو او جبراً فصل ثانی دی له بیع څخه احتراز وشوولی چې بیع جبراً نه وي بلکه بالتراضي وي.

(۲) په کومه ځمکه کې حق شفعه تر ټولو دمخه هغه کس ته واجبېږي (له وجوب څخه مراد ثبوت دی ولی چې د حق شفعه په پریښودلو سره څو نه گناهگارېږي په دې وجه چې شفعه شفیع لره واجب ده پر شفیع واجب نه ده) کوم چې په نفس مبیع کې شریک وي ولی چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد مبارک دی چې چا چې ځمکه دخپل شریک له اجازت څخه بغير خرڅه کړه نو دده شریک دهغې ډیر حقداردی، که له بائع سره په نفس مبیع کې څوک شریک نه و بیا شریک خو و مگر هغه د شفيعي دعوی ونه کړه نو بیا هغه کس ته ثابتېږي کوم چې په حق مبیع کې شریک وي لکه چې څوک د ځمکې په اوږو اولاره کې شریک وي مثلاً دواړو ته له یوه څاه څخه اوبه راځي یاد دواړو لاره یوه وي، بیا که په حق مبیع کې هم شریک نه و بیا هغه هم د شفيعي دعوه ونه کړه نو بیا هغه همسایه ته حق شفعه ثابتېږي چې له مشغوعه ځمکې سره دده ځمکه متصله وي ولی چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد مبارک دی ﴿الشريک احق من الخليل والخليل احق من الشفيع﴾ (په نفس مبیع کې شریک په حقوق مبیع کې له شریک څخه ډیر حقداردی او په حقوق مبیع کې شریک له همسایه څخه ډیر حقداردی).

لاند: که یو کس صرف شریک فی المبیع دی او بل کس شریک فی المبیع هم دی او شریک فی الحقوق هم دی نو دواړه برابر دي لان لا اعتبار لقوة الدلیل لاکثرته (اجسن الفتاوی ۷/۳۵۸)

لاند: که په کوم ځای کې ځمکه خرڅه شې یو کس د شریک فی الشرب کیدلو په وجه سره د شفعه دعوی وکړي او دوه د شریک فی الطريق کیدلو په وجه سره د شفعه دعوی وکړي نو شریک فی الشرب مقدم دی له

شریک فی الطريق تخنه لمافی الشامیه: ولرشار که احدلی الشرب و آخرلی الطريق لصاحب الشرب اولی قال فی الدر المنصف (۵/۱۵۵)

(۳) دکورپر دیوال باندي لرگې ایښودونکی اود کورپر دیوال باندي په ایښودل شوي لرگې کې شریک کس شریک فی الدارنه شمارل کیږي لهذا هغه د شرکت په وجه سره شفیع نه دی هوهمسایه شمارل کیږي لهذا داسې کس د جوړا په وجه سره شفیع دی ولی چې شرکت هغه دی کوم چې په ځمکې شریک وي او په لرگیانو ایښودلو سره په ځمکې کې شریک نه گرځي نو که کوم کس په همدې کور کې شریک وي یا په لاره کې شریک وي نو هغه دلرگیانو په ایښودونکی باندي مقدم دی.

(۴) قوله علی عدد الرؤس ای تجب الشفعة علی عدد الرؤس، یعنی که په کومه مشفوعه ځمکه کې څو د مساوي درجې لرونکي شفیع گان جمع شي نو مشفوعه ځمکه به د دوی په منځ کې د دوی د عدد رؤس په مطابق تقسیمېږي یعنی څومره شفیع گان چې دي ځمکه به په هغومره حصو وینل کیږي ولی چې سبب استحقاق یعنی اتصال ملک په ټولو کې سره برابر دی، لهذا د اختلاف املاکو اعتبار به نه کیږي مثلاً یو کور د دریو کسانو په منځ کې مشترک دی په کوم کې چې نصف دیو او ثلث د دوهم اوسدس د دریم دی، اوس صرف صاحب نصف خپله حصه خرڅه کړه نوباقی شرکاء که شفعه غواړي نو هریو به د خرڅې شوي حصي د نصف مستحق وي دمقدار ملک یعنی مایه الشفعة اعتبار به نه کیږي، حال دا چې دامام شافعی رحمته الله په نزد د هریو د سهامو په مقداریه حق شفعه وي نو په مذکوره بالا صورت کې به صاحب ثلث د دوو ثلثانو مستحق وي او صاحب سدس به دیو ثلث مستحق وي.

(۵) قوله بالبيع ای تجب الشفعة بالبيع، یعنی د حق شفعه ثبوت له عقد بیع څخه وروسته کیږي ولی چې عقد بیع د شفعه لپاره شرط دی او شرط پر مشروط مقدم وي، او په دې کې استحکام هغه وخت پیدا کیږي کله چې شفیع ته بیع د علم په راتلو سره سمدستی هغه د شفعي طلب وکړي او پر خپله دعوی شفعه باندي گواه قائم کړي مثلاً خلکو ته ووايي چې تاسې گواه اوسئ چې ما په دې مکان کې شفعه طلب کړي دي وجه داده چې شفعه کمزوری حق دی کوم چې اعراض سره باطلیږي نو د شفعي طلب او پر هغه گواه جوړول ضروري دی ترڅو چې دا معلوم شي چې شفیع لره په خپل دي حق کې رغبت شته له دي څخه معرض نه دی.

(۶) شفیع د مشفوعه ځمکې هغه وخت مالک جوړیږي کله چې مشتری په خوښۍ سره مشفوعه ځمکه شفیع ته و سپاري یا قاضی د شفیع په حق کې په فیصله کولو سره مشفوعه ځمکه شفیع ته حواله کړي ولی چې مشتری ملک تام شوی دی په دې وجه اوس مشفوعه ځمکه د شفیع طرف ته نه منتقل کیږي مگر د مشتری په رضاسره یا د قاضی په قضاء سره.

باب طلب الشفعة والعصومة لهما

دا باب د شفعي د طلب کولو او په دې کې د خصومت کولو په بیان کې دی څرنگه چې شفعه له طلب او خصومت څخه بغیر نه ثابتیږي په دې وجه مصنف رحمته الله شفعه او د طلب کیفیت په دې باب کې بیان کړی دی.

(۱) لأن علم الشفيع بالبيع أشهد في غلبه على الطلب ثم على البائع لو لم يده (۲) ثم لا يسقط بالتأخير (۳) لأن طلب عند القاضي سال النذعي عليه فإن أقر بملك ما شفع به (۴) أو نكل أو نزع الشفيع سأل عنه البتة، فإن أقر به أو نكل أو نزع الشفيع قضى بها

توجه: که علم حاصل شی شفیع لره دبیع نو گواه دی جوړ کړي په خپل همدې مجلس کې پر طلب شفيع باندې بیا پربائع باندې که دده په قبضه کې وي یا پر مشتری باندې یا له ځمکې سره ، بیا شفيع نه ساقطیږي په تأخیر سره ، نو که یې طلب کړه د قاضی په مخکې نو سوال دي وکړي قاضی له مدعی علیه څخه نو که هغه اقرار وکړ ددې ځمکې د ملک د کومې په وجه سره هغه شفيع طلب کوي ، بیا یې انکار وکړ یا شفيع بینه پېښ کړه نو سوال دي وکړي له ده څخه د خرڅولو په متعلق نو که ده اقرار وکړ ددې بیا یې انکار وکړ یا بینه پېښ کړه شفيع نو حکم دي وکړي قاضي پر دي .

تشریح: (۱) په شفيع کې شفيع لره درې قسمه طلب (غوښتنه) ضروري ده یو دا چې کله شفيع په دي خبرې چې زما شریک یا همسایه خپل مکان خرڅ کړی دی نو دی دي اول کار دا وکړي چې په همدې مجلس کې دي پر طلب شفيع باندې گواه جوړ کړي (مراد فوراً شفيع طلب کول دي گواه جوړول ضروري نه دي) دي ته طلب مو ثابت ویل کیږي . دوهم طلب دادی چې له اول طلب څخه وروسته که ځمکه تراوسه د مالک په لاس کې وي نو پر مالک دي گواه قائم کړي یا دي پر مشتری گواه قائم کړي یا دي له ځمکې سره گواه قائم کړي دي ته طلب تقریر او طلب اشهاد ویل کیږي ددې صورت دادی چې شفيع گواهانوته ووايي چې فلانکی کس دامکان اخیستی دی ماته حق شفيع حاصل دی او ما په مجلس علم کې شفيع طلب کړي ده اوس یې هم طلبوم تاسې پر دي گواه اوسئ ، دریم طلب دادی چې له دوهم طلب څخه وروسته دي قاضی ته ورشي حق شفيع دي طلب کړي دي ته طلب خصومت ، طلب تمليک ، او طلب استحقاق ویل کیږي ، ددې صورت دادی چې شفيع قاضی ته ووايي چې فلانکی کس په فلانکی ښار کې کور اخیستی دی د کوم چې حدود دادی اوزه په فلانکی سبب سره ددې شفيع یم لهداته حکم ورته وکړه چې دی دا کور ماته وسپاري ، مصنف رحمته الله علیه په ، اشهد فی مجلسه علی الطلب سره د اول قسم طرف ته اشاره فرمایلي ده ، او په ، ثم علی البائع الخ ، سره یې د دوهم قسم طرف ته اشاره کړي ده او په ، فان طلب عند القاضي ، سره یې د دریم قسم طرف ته اشاره کړي ده .

(۲) څرنګه چې له طلب ثانی څخه وروسته په شفيع کې ټینګښت پیدا کېږي لهداله دي څخه وروسته که یې طلب ثالث مؤخر کړ نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد حق شفيع نه ساقطیږي ولی کوم حق چې له ثبوت او استقرار څخه وروسته تر څو چې ساقط نه کړای شي په خپله نه ساقطیږي وعلیه الفتوی . دامام محمد رحمته الله علیه په نزد که یې په طلب ثالث کې تریو میاشتې پوري بلاعذره تأخیر (خند) وکړ نو شفيع ساقطیږي ولی چې دزیات تأخیر په صورت کې د مشتری ضرردی په دي وجه چې هغه به د شفيع د دعوی له ویري څخه په دي کې تصرف نه شي کولی .

نکته: دامام محمد رحمته الله علیه قول راجع دی لعلی الدر المختار: ولیل یفتی بقول محمدان اخره شهر ابلاغه بطلت کذا فی الملتقى یعنی دفع الضرر لئلا دفعه برفعه للقاضي لئلا يراه بالاخذ والترك قال العلامة ابن عابدين: (ولو له فلان الخ) أي في الجواب عن ذالك وظاهر كلام الشارح ان يعامل الى ظاهر الرواية كالمصنف وهو خلاف ظاهر كلامه في شرحه على الملتقى والجواب عنه ان ليس كل ابدق قد عرف المرافعة

ولې دلاچلېر به له ان دفع الضرر بلکې خصوصاً بعداً د اذني او غرس لان الضرر اشد و لا شهادت غیره من جابه طلبه بعد من
لقد الاضرار و طعمه على غلاء السمر فلا جرم كان سهذا الباب اسلم والله اعلم (الدر المختار مع الشاميه: ۵۹/۵)
(۳) كله چې شفيع قاضی ته راشې او دعوی وکړي چې مثلاً زيد فلانکی کور اخیستی دی زه په فلانکی سبب
سره دهغه شفيع یم په دي وجه زه طلب شفيع کوم نو قاضی به له مدعی علیه (یعنی مشتری) څخه پوښتنه
وکړي ددي ځمکې یا مکان دملکیت په باره کې دکوم په وجه سره چې شفيع دشفيع مطالبه کوي چې
ایا واقعی دادشفيع ملک دی؟ نو که مشتری دشفيع دملکیت اقرار وکړ نو په دي ځمکه یا مکان باندې دشفيع
ملکیت ثابتیږي، او که مشتری اقرارونه کړ نو بیا به ده ته په دي ډول قسم ورکول کیږي چې والله زه نه یم
خبر چې شفيع مالک دی دهغه دکوم چې دده دعوی کړي ده یعنی دهغه ځمکې یا مکان دکوم په وجه سره دی
دشفيع دعوی کوي.

(۴) او که مشتری له مذکوره بالا قسم څخه انکار وکړ یا شفيع پر مذکوره بالا دعوی باندې گواه پېښ کړل نو په
دي دوو صورتونو کې هم دکومې ځمکې یا مکان په وجه سره چې شفيع دعوی کوي پر هغه دشفيع ملکیت
ثابتیږي، له دي څخه وروسته به قاضی له مدعی علیه (مشتری) څخه پوښتنه وکړي چې آیا واقعی تامذکوره
مکان اخیستی دی؟ که هغه اقرار وکړي نو شفيع ته حق شفيع حاصلیږي، او که مشتری انکار وکړ نو شفيع ته به
وویل شي چې گواه پېښ کړه چې مشتری (زيد) واقعی دا کور اخیستی دی ولی چې له ثبوت بيع څخه
بغير شفيع نه ثابتیږي نو که شفيع (دزيد) اخیستل په گواهانوسره ثابت کړل نو هم شفيع ته حق شفيع
حاصلیږي، او که شفيع هم له گواه پېښولو څخه عاجز شونو له مشتری څخه به په دي ډول قسم واخیستل شي
چې والله ما دکور نه دی اخیستی یا والله شفيع پر دي کور به دي ډول دشفيع مستحق نه دی په کوم ډول چې ده
ذکر کړی دی. لیکن که مشتری له قسم اخیستلو څخه انکار وکړ نو په دي صورت کې هم شفيع ته حق شفيع
حاصلیږي نو په دي درېو وارو صورتونو کې به قاضی دا حکم وکړي چې ددي مکان داخیستلو حق دي شفيع ته
حاصل دی لهذا فوراً (دستی) دي ده ته ورکړل شي.

(۵) ولا يلزم للشفيع احتضار الفتن و ثلث الذغوى بل بغذا القضاء (۶) و خاصه البائع لو لم يده (۷) ولا يفسخ البينة حتى يخضر المشتري فيفسخ
البيع بمشاهدته و الفهدة على البائع (۸) و ان وكيل البتراء خضم للشفيع مالم يفسخ إلى الفوت كل (۹) و للشفيع خيار الز و ينقو الغيب، و ان شرط
المشتري البتراء فانه

توجه: اولاً زه ده پر شفيع باندې حاضرول دشمنو د دعوی پروخت بلکه د قاضی له حکم څخه وروسته.
او مخاصمت دي وکړي له بايع سره که مبيع دده په لاس کې وي، او نه دي اوري قاضی يېنه تر څو چې حاضر شي
مشتری نو فسخ دي کړي بيع دده په موجود والی کې او ذمه واري پر بايع ده، او اخیستلو وکیل خصم دی
دشفيع تر څو چې دی ونه سپاري مبيع موکل ته، او شفيع لره خيار رؤیت او خيار عيب شته اگر که شرط لگولی
وي مشتری له عيب څخه د برأت.

توضیح: (۵) شفيع لره په شفيع کې خصوصت او منازعت جائز دی اگر که د قاضی مجلس ته دمشغو ځمکې
ثمن (روپۍ) رانه وړي ولی چې د قاضی له قضاء څخه وړاندې پر شفيع ثمن لازم نه دي لهذا دشمنو حاضرول هم

لازم نه دي، بيا چې کله قاضی د شفيع په حق کې د مشفوعه ځمکې فيصله وکړي نو اوس پر شفيع باندې ثمن راوړل لازم دي همداروا هر روایت دی.

(۶) که شفيع بائع د قاضی په مجلس کې حاضر کېږي او مبيع تراوسه دبائع په لاس کې ده مشتری ته يې تسليم کړي نه ده نو شفيع له بائع سره د شفعه په باره کې جنجال کولی شي په دې وجه چې قبضه دبائع ده لهذا د مالک په شان له بائع سره خصوصت صحيح دی.

(۷) ليکن شفيع چې کومه يينه پر بائع پيښوي قاضی به هغه نه اوري ترڅو چې مشتری هم حاضر نه وي ولی چې پر مبيع قبضه دبائع ده او د مبيع مالک مشتری دی لهذا د دوی دواړو وجود ضروري دی او د دوی په موجود والی کې به قاضی بيع فسخ کوي، او د مبيع له تسليمولو څخه وړاندې عهده يعنی ذمه واري پر بائع ده يعنی که د مبيع کوم مستحق ښکاره شونو شفيع لره به دشمنو ضامن بائع وي ولی چې د عقد حقوق له عاقد سره متعلق وي.

(۸) يعنی داخيستلو وکيل د شفيع خصم دی ترڅو چې هغه مبيع موکل ته ونه سپاري مثلاً چادبل چالپاره کور او اخیستی نو په شفعه کې به خصم (مدعی علیه) وکيل يعنی خريداروي ولی چې خصوصت د عقد له حقوقو څخه دی او د عقد حقوق له عاقد سره متعلق وي او عاقد دلته اخيستونکی يعنی وکيل دی لهذا شفيع به اخيستونکی يعنی وکيل ته دشمن په حواله کولو سره کور اخلي. هو که اخيستونکی کور خپل موکل ته حواله کړ نو بيا به مدعی علیه موکل وي ولی چې د مبيع موکل ته له سپارولو څخه وروسته داخيستونکی قبضه باقی نه پاتې کېږي او نه اخيستونکی د دې مالک دی.

(۹) شفيع دار مشفوعه دخيار عيب يا اختياريت په وجه سره واپس کولی شي ولی چې د شفعي حق په سب سره د کور وړل دخريد (اخيستلو) په منزله کې دی نو لکه څرنگه چې داخيستلو په صورت کې مشتری لره خیار شته همدارنښان به د شفعه حق په وجه سره د وړلو په صورت کې هم شفيع لره اختياروي، اگر که مشتری بائع له هر قسمه عيب څخه بری کېږي وي مثلاً مشتری بائع ته د بيع پروخت وويلې وي چې که په دې مبيع کې کوم عيب ښکاره شونو ته له دې څخه بری يې نو د شفيع په حق کې د مشتری دا وينا لغوه ده ولی چې مشتری د شفيع نائب نه دی لهذا د مشتری په ساقطولو سره د شفيع حق نه ساقطېږي.

(۱۰) (وَأَنَّ اخْتَلَفَ الشَّافِعِيُّ وَالْمَشْهُرِيُّ فِي الْمَعْنَى فَالْقَوْلُ لِلْمَشْهُرِيِّ (۱۱) وَأَنَّ بَيْنَهُمَا لِلشَّافِعِيِّ (۱۲) وَأَنَّ ادْعَى الْمَشْهُرِيُّ نَتَأَوَّادَعَى بِنَاتِفَةِ الْقُلُوبِ مِمَّا لَمْ يَبْغِضَ الْقُلُوبُ أَخَذَهَا الشَّافِعِيُّ بِمَا لَالِ الْبَائِعِ (۱۳) وَأَنَّ لِبَعْضٍ أَخَذَهَا بِمَا لَالِ الْمَشْهُرِيُّ (۱۴) وَخَطَّ الْمَعْنَى يَنْظُرُ فِي حَقِّ الشَّافِعِيِّ لِأَخْطَ الْكُلِّ (۱۵) وَالزَّائِدَةُ

توجه: او که اختلاف وکړ شفيع او مشتری په ثمنو کې نو د مشتری قول به معتبر وي، او که دواړو يينه پيښ کړل نو د شفيع يينه به معتبر وي، او که دعوی وکړه مشتری دشمنو او دعوی وکړه بائع له دې څخه دلرو او تراوسه به دشمنو قبضه نه وه کړي نو وري به يې شفيع په هغه قيمت باندې کوم چې بائع وايي، او که يې قبضه کړي وه

نو ورته يې په هغه قيمت کوم چې مشتري وايي، او بعض ثمن ساقطول ظاهر يږي د شفيع په حق کې نه ټول ثمن ساقطول، او په ثمنو کې اضافه کول.

تشرېح: (۱۰) که شفيع او مشتري په ثمنو کې اختلاف وکړي مثلاً مشتري وويل مادامکان په دوه زره اخيستی دی او شفيع وايي يابلکه تابه زر روپۍ اخيستی دی نو د مشتري قول مع اليمين معتبر دی ولی چې شفيع دکم قيمت په اداء کولو سره پرده داستحقاق دار دعوی کوي او مشتري په کم قيمت باندي دهغه له استحقاق څخه منکر دی او قول منکر مع اليمين معتبر دی.

(۱۱) که له شفيع او مشتري څخه هريوه په مذکوره بالا صورت کې په خپله دعوی باندي گواه پېښ کړل نو د ظرفينو په نزد د شفيع گواه معتبر دي ولی چې گواه دکوم شئ د الزام (کوم شئ پر چالازمول) لپاره وي او د شفيع گواه ملزم دي په دي وجه چې د شفيع د گواه د قبلولو په صورت کې پر مشتري باندي مکان شفيع ته سپارل لازم گرځي حال دا چې د مشتري گواه ملزم نه دي ولی چې د مشتري د گواه د قبلولو په صورت کې شفيع لره بيا هم اختيار شته که يې خوښه وي نو مکان دي واخلې او که يې خوښه وي نو دي پرېږدي. دامام ابو يوسف رحمه الله په نزد د مشتري گواه معتبر دي په دي وجه چې گواه د امر زائد لپاره مثبت وي او زيادت ثابتونکي گواه اولی وي.

فائده: د ظرفينو قول راجح دی لمالي الدر المختار: (وان برهنا فالشفيع احق) لان بينته ملزمة وقال العلامة ابن عابدين: (قوله لان بينه ملزمة أي للمشتري بخلاف بينة المشتري لان الشفيع مخير والبيات للالزام لا للاختيصة) اولی اتقانی (الدر المختار مع رد المحتار: ۵/۱۶۱) (۱۲) که بائع او مشتري په ثمنو کې اختلاف وکړي مشتري ثمنې زياتې يادوي او بائع لږ يادوي او حال دا دی چې بائع تراوسه پر ثمنو قبضه نه ده کړي نو شفيع به يې پر هغه قيمت وري کوم چې بائع يادوي، ولی چې که ثمن حقیقه هم هغه وي کوم چې بائع يادوي بيا خو ظاهره ده چې پر شفيع هغه لازم دي او که هغه وي کوم چې مشتري يادوي نو د ابه گڼل کيږي چې بائع له خپل طرف څخه مشتري لره قيمت کم کړی دی نو دا کمی د شفيع په حق کې هم ظاهر يږي.

(۱۳) او که بائع پر ثمنو قبضه کړي وي نو بيا به يې شفيع په هغه قيمت وري کوم چې مشتري يادوي او د بائع د قول طرف ته به التفات نه کيږي ولی بائع چې کله ثمن وصول کړي نو بائع له منځ څخه په وتلو اجنبی شواوس اختلاف د شفيع او مشتري په منځ کې پاتې شود کوم تفصيل چې تیر شو چې په داسې صورت کې د مشتري قول مع اليمين معتبر وي.

(۱۴) که بائع له مشتري څخه څه روپۍ کمې کړي نو همدومره مقدار له شفيع څخه هم ساقط يږي ولی چې د بائع له طرف څخه چې اسقاط ثمن کله له اصل عقد سره يوځای شونو اوس ثمن هغه شو کوم چې باقی پاتې شو، او که بائع له مشتري څخه ټول ثمن ساقط کړل نو له شفيع څخه هيڅ نه ساقط يږي ولی چې د کل ثمن د ساقطولو په صورت کې دا خو بايع بلا عوضه ده (کومه چې باطله ده) يا هبه ده په دواړو صورتونو کې شفيع لره حق شفعه نشته.

(۱۵) قوله والزيادة اي يلاظهر الزيادة في حق الشفيع، يعنى كه مشتري بائع ته په عقد كې له معلوم شويو ثمنو څخه زيات وركړ نو دا زيات د شفيع پر ذمه لازم نه دى ولى چې په دې كې د شفيع ضرر دى په دې وجه چې هغه له دې څخه پر لږ وروپوړولو مستحق گرځيدلى وو.

(۱۶) زان اشترى دارا بغرض او غفار اخذها الشفيع بقبضه و بطله لول بطلان (۱۷) زبخال لو غر غلا و بفهر حتى يغضي الاجل فباخذها (۱۸) زبخل الغفر، زبينة الخنزير ان كان الشفيع ذنبيا (۱۹) زبقيتها لو فسلها (۲۰) زبائن و بينة البناء و الفرس لو بنى الفطري او غرس او كلف ففطري فلفها (۲۱) زان فلفها الشفيع لاستفبعث زرع بائع فقط (۲۲) زكل الفمن ان غرث الدار او غف الشجر (۲۳) زبعضة الفرس ان نقص الفطري البناء و النقص له (۲۴) زبشر هان الباع از طرا و نخل او لمر او الفرس في يده (۲۵) زان غده الفطري منقط جفتا من الفمن

توجه: او كه يې واخيستی مكان د سامان يا ځمكې په عوض نو وري به يې شفيع دهغه د قيمت په عوض اودهغه د مثل په عوض كه مثلى وو، او فوري (دستي) به يې وركوي كه هغه معيادي وي يادي صبر و كړي تر څو چې تيره شې مده ييادي واخلي، او په مثل شرابو او قيمت خنزير باندې دې واخلي كه شفيع ذمى وي، او د دې دواړو د قيمت په عوض دې واخلي كه هغه مسلمان وي، او په ثمنو او د عمارت په قيمت او د درخت د قيمت په عوض واخلي كه عمارت جوړ كړې مشتري يايې درختي و لگولي يادي مجبور و كړي مشتري د دې په كېنولو باندې او كه دا كار ونه شفيع و كړل بيا ځمكه د كوم بل چاښكاره شوه نو اخلي به ثمن فقط، او ټول ثمن دې وركړي او وادي خلي كه خراب شو مكان يا وچي شوي درختي، او د حصي په مطابق دې خالى ځمكه واخلي كه مشتري ړنگ كړى وي عمارت او ملبه (د عمارت سامان) به د مشتري وي، اوله ميوې سره به يې وري كه يې اخيستي وي ځمكه له درختو او ميوې سره ياميوه پيدا شوي وي د مشتري په قبضه كې، او كه ماتې كړي د امشترى نو ساقط يري همدومره حصه له ثمنو څخه.

تشرېح: (۱۶) كه چا كوم كور د سامان يا ځمكې په بدله كې واخيستی نو شفيع به د ددې سامان يا ځمكې د قيمت په عوض كې وري او كه مشتري د مثلى شې په عوض كې (يعنى د كيلي يا وزنى يا عددى متقارب شې په عوض) واخيستی وي نو شفيع به د ددې د مثل په عوض وري ولى مشتري چې د كوم شې په عوض د ځمكې مالك كيږي شفيع دهغه د مثل په عوض مالك گرځي، بيا كه هغه لره مثل كامل وي يعنى صوره و معنى مثل وي لكه چې مشتري دمكيلى يا موزونى شيانو په عوض كې مكان اخيستی وي، نو شفيع د مثل كامل په عوض كې د دې مالك گرځي او كه مثل كامل نه وي لكه چې مشتري د سامان يا ځمكې په عوض مكان اخيستی وي نو شفيع د مثل ناقص يعنى قيمت په عوض مالك گرځي.

(۱۷) قوله و بخل لومړى جلای اخذها بمن حال لو كان اللمن مولجا، يعنى كه مشتري مان له بائع څخه په ثمن مؤجل (پور) سره اخيستی وي نو شفيع لره اختيار دى كه يې خوښه وي نو په نقد ثمن (نقد وروپو) سره دې واخلي او كه يې خوښه وي نو دهغه مدي د تيريدلو انتظار دې و كړي د كومې چې بائع مشتري ته مهلت وركړى دى كله چې د امله تيره شي ييادي واخلي، مگر د مشتري په شان يې په ثمن مؤجل سره نه شې وړلى ولى چې كه بائع مشتري ته په مهلت وركولو راضى دى نو دادي خبري لره مستلزم نه دى چې شفيع ته هم پر مهلت

ورکولو راضی دی ولی چې خلک په معاملاتو کې متفاوت دي لهذا د بائع له رضا څخه بغیر شفيع لره مهلت نه ثابتېږي.

(۱۸) که یوه ذمی له بل ذمی څخه د شرابو یا خنزیر په عوض کې مکان واخیستی او شفيع هم ذمی دی نو شفيع به د امکان په مثل شراب او قیمت خنزیر سره وړي ولی چې دایع فیما بینهم صحیح ده او د شفيع حق د مسلمان په څیر ذمی لره هم شته او شراب دوی لره داسې دي لکه زموږ لپاره چې سرکه ده او خنزیر داسې دی لکه زموږ لپاره چې پسه دی، نو شراب څرنگه چې له ذوات الامثالو څخه دي په دي وجه به شفيع د شرابو په مثل ورکولو سره مکان اخلي او خنزیر له ذوات القیمو څخه دی په دي وجه به شفيع د خنزیر د قیمت په ورکولو سره مکان وړي.

(۱۹) قوله و بقیمة المسلمای یاخذ بقیمة الخمر و الخنزیر لوکان الشفيع مسلما یعنی که په مذکوره صورت کې شفيع مسلمان وي نو هغه به د شرابو او خنزیر د واپس په صورت کې د قیمت په ورکولو سره مکان اخلي، خنزیر څرنگه چې مثلی شی نه دی په هر صورت به یې قیمت ورکوي او شراب اگرکه مثلی دي مګر مسلمان لره څوک د هغو مالک جوړول ممنوع دی لهذا د مسلمان په حق کې دا غیر مثلی شمارل کېږي.

(۲۰) قوله و بالثمن و قيمة البناء ای یاخذ الشفيع بالثمن و قيمة البناء الخ، یعنی که مشتری په مشفوعه ځمکه کې کور جوړ کړي یا یې باغ ولگاوي یا د شفيع په حق د شفيعه فیصله وشوه نو اوس شفيع لره اختیار دی که یې خوښه وي نو د مشفوعه ځمکې اوړنگ شوي عمارت او کښل شوي باغ قیمت په ورکولو سره دي اخلي او که یې خوښه وي نو مشتری ته دي دخپل تعمیر او باغ دکښلو حکم وکړي ولی چې مشتری په داسې محل کې تعمیر کړی دی له کوم سره چې د غیر مضبوط حق تړلی دی اوصاحب حق مشتری ته د تعمیر حکم هم نه دی ورکړی لهذا مشتری ته به دخپل تعمیر د نځولو حکم ورکول کېږي.

(۲۱) او که شفيع د شفيعه د حق په وجه سره ځمکه واخیستله او په هغې کې یې مکان جوړ کړي یا یې باغ کښيښود یا د دې ځمکې کوم مستحق ښکاره شو او مستحق شفيع ته د درختو او تعمیر دکښلو حکم وکړ نو که شفيع مکان له بائع څخه وړی وي نو په دي صورت کې به شفيع له بائع څخه ثمن واپس اخلي او که یې له مشتری څخه وړی وي نو په دي صورت کې به له مشتری څخه ثمن واپس اخلي څرنگه چې شفيع لره مبيع نه ده تسلیم شوي په دي وجه د رجوع بشنو حقدار دی، پاتې شوي تعمیر او درختو قیمت نو هغه له هیچا څخه نه شي اخیستلی په دي وجه چې د تعمیر او درختو قیمت خو په هغه صورت کې واپس اخیستلی شي په کوم کې چې ده ته د هوکه ورکړل شوي وي حال دا چې په دي صورت کې خومشتری یا بائع شفيع ته د هوکه نه ده ورکړي بلکه شفيع په خپله په دعوی کولو سره دوی په ځمکه ورکولو مجبور کړي وو.

(۲۲) قوله و بكل الثمن ای یاخذ الشفيع بكل الثمن ان غربت الدار الخ، یعنی که د مشتری په قبضه کې مشفوع مکان منهدم (ړنگ) شوي او تعمیر و سوځید او یا باغ وود هغه درختي و چې شوي په دي شرط چې د ایه آفت سماوی سره وي د چاپه فعل سره نه وي نو شفيع لره اختیار دی که یې خوښه وي نو د ټول ثمن په اداء کولو سره دي مکان اخلي ولی چې تعمیر او درختي تابع دي دکوم په مقابله کې چې ثمن نه وي لهذا د دوی دکمښت اوزیاتو په

وجه سره به په شتمو کې کمښت یا زیاتوب نه کیږي، او که یې خوښه وي نو د شفعه دعوی دي پرېږدي ولی چې شفیع له حق شته چې هغه د مال په عوض ذکروله مالک جوړیدلو څخه منع شي.

(۲۴) قوله وبحصه العرصة ای ویاخذ الشفع بحصة العرصة الخ، یعنی که د مشفوعة ځمکې عمارت مشتری پرتګه کړه نو له شفیع څخه د عمارت په اندازه قیمت ساقطیږي او د شفیع که خوښه وي نو خالي ځمکه دهغې په حصه شونسه اخستلی شي او که یې خوښه وي نو بالکل دي پرېږدي ولی چې تعمیر و غیره اوس د مشتری د اتلاف په وجه سره مقصودي شئ شوپه دي وجه به دوس ددي په مقابل کې شمن راځي لهذا ټول به پر ځمکه او تعمیر باندې تقسیم کړای شي د ځمکې په حصه کې چې څومره شمن کیږي شفیع به دهغه په عوض ځمکه واخلي، او د تعمیر ملبه (سامان) د مشتری حق دی، شفیع ته د سامان دوړ لو حق نشته ولی چې سامان په جلاوالی سره اوس تابع نه شو یا تې چې د ځمکې په تبع سره د شفیع حق جوړ شي.

(۲۵) قوله وبمهرهای یاخذ الشفع بمهرها، یعنی که چا ځمکه له درختو او میوې سره یوځای واخیسته او د بیع په وخت یې د میوې ذکر هم وکړ نو شفیع به یې له میوې سره وړي ولی چې د دیدان شې اتصال په وجه سره میوه د ځمکې تابع ده، همداسان که یې ځمکه له درختو سره یوځای واخیستله بیا پر درختو باندې میوه پیدا شوه نو هم به شفیع ځمکه له میوې سره وړي ولی چې په اصل مبیع کې ثابت شوی حق د متولد من المبیع طرف ته هم سربیت کوي لهذا په میوه کې هم د شفیع حق ثابتیږي.

(۲۶) او که میوه مشتری وښکوله نو له شفیع څخه به د میوې په اندازه قیمت ساقطیږي ولی چې په بیع کې د میوې په ذکر کولو سره میوه هم مقصودا په بیع کې داخله شوي ده لهذا ددي په مقابله کې به هم شمن وي.

باب ما تجب له الشفعة وما لا تجب

د باب د هغو شيانو په بیان کې دی په کومو کې چې شفعه واجبیږي او په کومو کې چې شفعه نه واجبیږي کله چې مصنف رحمه الله د نفس ثبوت شفعه له بیان څخه فارغ شونوپه تفصیل یې شروع وکړه چې په کومو شيانو کې شفعه واجبیږي او په کومو کې نه واجبیږي، ولی چې تفصیل بعد الاجمال اوقع فی النفس وي.

(۱) انما تجب الشفعة في غنای ملک بعوض هو مال (۲) لا في غرضي وللك وباء ونخل يتغلبا غرضه (۳) وادار حلت مهنز او اجرة او بدل مانع (۴) او بدل صلح عن دم عنب او غرض غني (۵) او هب بلا عوض مشروط (۶) او بیعت بخیار للبائع (۷) او بیعت فابدا مال منسقط البيع بالياء (۸) او قسمت بين الشركاء (۹) او سلف شفعه لم يزدت بخیار زو نه او شرط، او غيب بقتا (۱۰) وتجب لو ردت مالا فضاء او تقابلا

توجه: ثابتیږي شفعه په هغه ځمکې کې کومه چې مملوکه شي په داسې عوض سره کوم چې مال وي. نه په اسبابو کې او په کښتۍ کې او په عمارت کې او په درختو کې کومې چې خرڅ شوي وي بغیر له ځمکې څخه او په هغه کور کې کوم چې مقرر شوی وي مهر یا اجرت یا بدل خلع، یا د صلح د دم عدله طرف څخه یا د اداي عوض، یا هبه کړل شوی وي بلا عوض مشروط، یا خرڅ شوی وي د بائع له خیار سره، یا خرڅ شوی وي په بیع فاسدي سره ترڅو چې نه وي فاسد شوی حق د فسخ په عمارت جوړولو سره، یا تقسیم کړل شوی وي په

شركاؤ كې، يا پرېنودل شوي وي دهغه شفعه بيا واپس كړل شوی وي دخياريوت يا خيار شرط يا خيار عيب په سره دقضاء په ذريعه سره، او واجبيري كه واپس كړل شوی وي بلا قضاء يادواړ و اقاله كړي وي.

تقويج: (۱) شفعه په هره داسې حكمه، مكان وغيره كې ثابتېږي دكوم چې مشري دمال په عوض كې مالک شې ولی چې دشرعی شرط رباعت ممكن دی یعنی مشري چې دكوم مال په بدله كې مالک جوړ شوی دی شفیع هم دهغه دمثلي په اداء كولو سره دهغې مالک كيدای شې.

(۲) قوله لافي عرض وملك الخ ای لاتجب الشفعة فی عرض وملك الخ، یعنی په منقولي سامانواو كښتیاونو كې شفعه نشته لقوله ﴿لَا شَفْعَةَ إِلَّا فِي ذَرْبِ أَوْ خَالٍ﴾ (له مكان او باغ څخه په علاوه كې شفعه نشته) همدراز حق شفعه خلاف قیاس ثابت دی نو دقیاس په ذریعه سره منقولي شيان له غیر منقولي شيانو سره نه شې ملحق كيدای، همداشان كه عمارت يا باغ له حكمې څخه بغير خرڅ كړای شې نو په دي كې هم شفعه نشته ولی چې صرف عمارت او درختو لره دوام نشته نو داهم له منقولاتو څخه دي او په منقولي شيانو كې شفعه نشته، البته كه يې له عمارت او درختو سره حكمه هم خرڅه كړي وي نو بيا تبعاً للارض په دوی كې هم شفعه ثابتېږي.

(۳) قوله ودار جعلت مهر الخ ای لاتجب الشفعة فی دار جعلت مهر الخ، یعنی كه مشري دمال په عوض دحكمې مال نه وو جوړ شوی نو په داسې حكمه كې به هم شفعه نه وي لهذا په داسې كور كې شفعه نشته كوم چې كوم كس دنكاح پروخت دښځې په مهر كې ورکړي ولی چې ښځه دمال په عوض كې مالکه نه ده جوړه شوي، او په داسې كور كې هم شفعه نشته كوم چې مالک دكوم بل كور لپاره اجرت مقرر كړي یعنی ددي په بدله كې مالک كوم بل مكان په كرایه ونيسي، او په داسې كور كې هم شفعه نشته دكوم په بدله كې چې ښځه له خپل خاوند سره خلع (دښځې دمال په عوض كې طلاق اخيستلو ته خلع ويل كيږي) كړي وي يعين كوم كور چې دخلع دبدل په ډول سره خاوند ته ورکوي په داسې مكان كې هم شفعه نشته.

(۴) او په داسې مكان كې هم نشته دكوم پر مال كې ديو چا دقتل كولو قصاص واجب وي بيا هغه دمقتول له ورته و سره پردي كور دقصاص په بدله كې مصالحت كړی وي یعنی دمقتول ورته ته يې په صلح كې ورکړي، او په داسې مكان كې هم شفعه نشته كوم چې غلام خپل مالک ته ورکړي او خپل ځان دهغه په بدله كې ازاد كړي، ولی چې شفعه په مبادله المال بالمال كې وي په مبادله المال بغير المال كې نه وي ولی چې په شفعه كې شفیع دهغه عوض مثل وركوي كوم چې دحكمې اخيستونکی مالک ته ورکړی دی نو كه مالک ته حاصلیدونکی عوض مال نه وي نو شفیع دهغه دمثلي په وركولو باندې قادر نه دی لهذا اشفعه نه ثابتېږي.

(۵) قوله اورويت بلاعوض مشروط ای لاتجب الشفعة فی دار وريت بلاعوض مشروط، یعنی كه واهب كوم مكان چاته بلاعوض هبه كړ نو دهغه شریک يا همسايه لره دشفعه حق نشته ولی چې هبه مبادله المال بالمال نه ده حال دا چې شفعه په مبادله المال بالمال كې ثابتېږي، البته كه هبه مشروط بالعوض وي (مثلاً واهب ووايي وبت لك هذه الدار علی كذا من الدرهم) نو حق شفعه ثابتېږي ولی چې هبه بالعوض ابتداء هبه ده انتها بيع ده لهذا په داسې صورت كې به شفیع لره حق وي.

(۶) قوله اوبعت بخيار البائع اى لاتجب الشفعة فى دار بيعت بخيار البائع ، يعنى كه بائع بشرط خيار كوم مكان خرڅ كړ نو شفيع لره حق شفعه نشته ولى چې د شرط خيار په وجه سره دبائع ملك نه زائليري نو هغويا خرڅ كړي يې نه دى لهذا شفيع لره حق شفعه نشته ، بيا كه بائع د بيع په نافذ ولسره خيار ساقط كړ نو شفيع ثابتيري ولى چې اوس د زوال ملك مانع زائل شو او بيع لازمه شوه .

فائده: او كه چاپه شرط دخيار سره مكان واخيستى نو شفيع لره شفعه ثابتيري ولى چې دمشتري دخيار شرط په صورت كې دبائع د ملك د زائليدلو لپاره هيڅ مانع نشته .

(۷) قوله اوبعت لاسداى لاتجب الشفعة فى دار بيعت بعلاسدا ، يعنى كه چا كوم مكان په بيع فاسدي سره واخيستى نو په دې مكان كې شفيع لره حق شفعه نشته ولى چې له قبضي څخه وړاندي دبائع ملك نه ده زائل شوى اوله قبضي څخه وروسته داعقد واجب الفسخ دى حال دا چې په اثبات شفعه كې فسخ عقد نشته بلكه د فساد تقرير دى په دې وجه جائز نه دى ، البته كه په بيع فاسده كې حق فسخ ساقط شو مثلاً مشتري په اخيستل شوي ځمكه كې تعمير جوړ كړ يا يې مبيع وړاندي خرڅه كړه نو په دې سره حق فسخ ساقط بيا دمشتري پر ذمه قيمت واچيږي په دې وجه په داسې صورت كې شفيع لره حق شفعه ثابتيري ولى چې مانع زائل شو .

(۸) قوله اوقسمت بين الشركاء اى لاتجب الشفعة لجارهم بالقسمة فى دار قسمت بين الشركاء ، يعنى كه په كومه ځمكه كې څو كسان شريك وي بيا هغوى په خپل منځ كې دا ځمكه تقسيم كړي نو د دې تقسيم په وجه سره د دوى هسايه لره حق شفعه نشته ولى چې تقسيم مبادلة المال بالمال نه دى حال دا چې شفعه په مبادلة المال بالمال كې واچيږي .

(۹) قوله اوسلمت شفعه ثم ردت الخ اى لاتجب الشفعة فى دار اشترت وسلم الشفع ثم ردت الدار بخيار رؤية الخ ، يعنى كه چا كوم مكان واخيستى او شفيع د شفعه دعوى ونه كړه بيا مشتري دخيار رؤيت يا خيار شرط يا خيار عيب په وجه سره د قاضي په حكم مكان واپس كړ نو دا څرنگه چې من كل الوجوه فسخ ده عقد جديده نه دى لهذا اوس شفيع لره حق شفعه نشته .

(۱۰) البته كه مشتري له قضاء قاضي څخه بغير مبيع واپس كړه او يا بائع او مشتري په خپل منځ كې اقاله وكړه نو شفيع لره اوس حق شفعه حاصل دى ولى چې دا دبائع او مشتري په حق كې خو فسخ بيع ده او د كوم دريم په حق كې بيع جديده ده نو د شفيع په حق كې د بيع جديده والى په وجه سره شفيع لره حق شفعه حاصل دى .
فائده: له كوم مسجد يا مدرسي سره كه متصل كومه ځمكه يا دوكان وغيره خرڅ شي نو د مسجد د متولى مدرسي د مېتم لپاره د مسجد او مدرسي په وجه سره د شفيع حق نشته . (ملخص از امداد الاحكام ۴/۱۷۰)

باب ما يتعلق به الشفعة

دا باب دهغو امور په بيان كې دى په كومو سره چې شفعه باطليري د شى بطلان تقاضا كوي چې اول به شى موجود وي په دې وجه مصنف رحمته الله اول هغه اموريان كړل په كومو سره چې شفعه ثابتيري اوس له دې خايه هغه اموريانوي په كومو سره چې شفعه باطليري .

(۱) او تېتل بنزک المواتية او التفير (۲) وبالصلح عن الشفعة على عوض وغیره زده (۳) ویمزب الشفع لا المشرى (۴) ویتبع ما یشفع به لعل
 لئلا بالشفعة (۵) و لا شفعة لمن باع او بیع له (۶) او ضمن الذکر عن البائع (۷) ومن القاع او البیع له فله الشفعة (۸) وان قبل للشفع انها بیعت
 بالب فسنم فم غلب انها بیعت باقل او بتر او غیر فیخلف الف او اکثر لله الشفعة (۹) ولان بانها بیعت بذانیز فیخلف الف فلا شفعة له

توجه: او باطليري د طلب مواثبت یا طلب تقرير په پربندولو سره، اوله شفعي څخه په صلح کولو سره په کوم
 عوض باندې او پر شفيع واجب ده دعوض واپس کول، او د شفيع په مرگ سره نه د مشتری په مرگ سره، او په
 خرڅولو سره د هغه شی د کوم په وجه سره چې د شفعه دعوی کوي د شفعه له حکم کولو څخه وړاندې، او څوک
 چې واخلې یا واخلستل شي دده لپاره نو هغه لره شفعه ده، او که وویل شول شفيع ته چې مکان خرڅ شوی دی
 په زر روپۍ، ده شفعه پربندو ده بیا معلومه شوه چې هغه خرڅ شوی دی په لږو یا د غنمو په عوض یاد او ورشي په
 عوض د کوم قیمت چې زر روپۍ یا له دي څخه زیات دی نوده لره شفعه شته، او که ظاهره شوه چې هغه خرڅ
 شوی دی په دنانیو سره د کوم چې قیمت زردرهمه دی نو شفعه نشته.

تقویع: (۱) که شفيع په بیع خبر شو او سره له قدر ته یې طلب مواثبت پربندوی نودهغه حق شفعه باطليري
 ولې چې ده له طلب شفعه څخه اعراض وکړ او وړاندې تیره شوه چې شفعه کمزوری حق دی په اعراض سره
 باطليري، همداشان که شفيع طلب مواثبت خو وکړ، مگر طلب تقرير او شهادتي پربندوی یعنی پربائع
 یا مشتری یا له حکمې سره یې گواهان جوړ نه کړل نو څرنگه چې داهم له حق شفعه څخه د اعراض دلیل دی
 لهذا شفعه باطليري.

(۲) قوله وبالصلح من الشفعة على عوض ای تېتل الشفعة اذا صلح المشرى الشفع على عوض، یعنی که مشتری له شفيع
 سره دده دله حق شفعه څخه په کوم عوض صلح وکړه نو د شفيع حق شفعه باطليري، او عوض به هم بیرته
 مشتری ته ورکوي (مثلاً شفيع مشتری ته وویل چې زردرهمه را کړه زه حق شفعه پریږدم، که مشتری ورکړل
 نو د شفيع حق شفعه باطليري او زردرهمه به بیرته مشتری ته واپس کوي) ولې چې دخپل حق شفعه په بدل کې
 عوض اخیستل د اعراض دلیل دی لهذا حق شفعه باطليري، او حق شفعه څرنگه چې محض د مالک
 جوړیدلو حق دی مالک جوړ شوی نه دی لهذا د هغه عوض اخیستل هم صحیح نه دي په دي وجه به عوض بیرته
 واپس کوي.

(۳) قوله وبموت الشفع لا المشرى ای تېتل الشفعة بموت الشفع لا بموت المشرى، یعنی که شفيع له بیع وروسته
 او د شفعه له فیصلي څخه وړاندې مړ شونو شفعه باطليري ولې چې د مرگ په وجه سره د شفيع ملکیت ختمیږي
 په دي وجه دده حق شفعه هم ساقطیږي، او وارث لره بې شکه چې ملک ثابتیږي مگر د وارث ملک له بیع
 وروسته ثابتیږي حال دا چې شفيع لره ملک د بیع له وخت څخه د قاضی تر قضا پوري شرط دی نو څرنگه چې
 وارث لره د بیع پړوخت ملک ثابت نه دی لهذا وارث لره حق شفعه هم نشته، او که مشتری مړ شي نو شفعه نه
 باطليري ولې چې د شفعه مستحق یعنی شفيع موجود دی او د حق شفعه سبب (اتصال ملک) هم متغیر شوی نه
 دی لهذا حق شفعه نه ساقطیږي.

(۴) قوله له وسبع مايشفع به الخ اي ويطل الشفعة سبع الدار التي يشفع بها الخ ، يعني که شفيع دقاضي له طرف دشفعه ونيصلي له کولو وړاندي خپل هغه جائيداد خرڅ کړد کوم په وجه سره چې هغه دشفعه دعوی کوي نو دهغه حق شفعه باطلیږي ولی چې دشفوعه ځمکې له مالک جوړیدلو څخه وړاندي سبب استحقاق شفعه (يعنی اتصال ملک) زائل شولهدا حق شفعه هم باطلیږي .

(۵) که دبائع وکیل دبائع مکان خرڅ کړ او حال دا چې همدا وکیل ددې مکان شفيع هم دی نو ده لره حق شفعه نشته ولی چې په خرڅولو سره دده له طرفه یو عقد تام شو په کوم کې چې ددې دبائع وکیل وواوس که دی دشفعه په حق سره دامکان وړي نو دی به مشتری وي لهذا د عقد د سابقه عقد د ماتولو سعی (کو شش) دی کوم چې جائز نه دی .

(۶) همداشان که کوم کس دبائع له طرف څخه ددرک ضامن شي (دضامن بالدرك معنی داده چې څوک مشتری ته ووايې چې له فلان شی بې فکره واخه که دهغه شی کوم مستحق ښکاره شونو ستا در وپوډا دا ، کولوزه ضامن یم) او حال دا چې دضامن په خپله شفيع هم دی نو ده لره حق شفعه نشته ولی چې دسابق عقد تقریر او تصحیح دهمدې ضامن له طرف څخه شوي ده اوس که دی دشفعه دعوی کوي نو دا د عقد سابق د ماتولو سعی ده کومه چې جائز نه ده .

(۷) که څوک د مشتری له طرف څخه په وکیل جوړیدلو سره کوم مکان واخلي او حال دا چې دی ددې مکان شفيع هم دی نو دي وکیل لره حق شفعه نشته ولی چې حق شفعه دا عراض په اظهار سره باطلیږي نه درغبت په اظهار سره . او دشرا په صورت کې اظهار درغبت دی نه دا عراض اظهار ، لهذا حق شفعه نه باطلیږي . همداشان که کوم کس لره مکان واخیستل شو حال دا چې دی دهغه شفيع هم دی مثلاً مضارب په مال مضاربت سره کوم مکان واخیستی حال دا چې رب المال دهغه مکان شفيع هم دی نورب المال ته حق شفعه ثابتیږي ولی چې دلته دا عراض هیڅ دلیل موجود نه دی .

(۸) که شفيع ته دا خبر ورسیدو چې فلانی کور (په کوم کې چې شفيع لره حق شفعه حاصل دی) کې یو زرد همه خرڅ شوه حق شفعه پریښود ، بیا معلومه شوه چې دا کور خوله زرو دراهمو څخه په لږو خرڅ شوی دی یا په دهره غنویا او رېښو خرڅ شوی دی د کوم موقیعت چې زیریاله دي څخه هم زیات دی نو دشفيع ترک شفعه باطل دی بلکه شفيع لره اوس هم حق شفعه حاصل دی ولی چې اول خوده دکثرت ثمن په وجه سره پریښی وود کوم جنس چې ده ته خبر رسیدلی وو هغه جنس ده لره متعذرو وواوس څرنگه چې دهغه په خلاف خبره ښکاره شوه په دي وجه ده لره حق شفعه ثابت دی ولی چې دا اختلاف ثمن په وجه سره پد رغبت کې اختلاف وي .

(۹) که په مذکور بالا صورت کې وروسته معلومه شوه چې هغه کور خو په دهره دینارو خرڅ شوی دی چې دهغو موقیعت زرد همه دی نو دقیاس تقاضا خوادا چې شفيع لره حق شفعه ثابت وي مگر استحسانا شفيع لره حق شفعه نشته ولی چې دینار او درهم دشمنیت په حق کې یو جنس دي لهذا له یوه څخه اعراض له بل څخه اعراض شمارل کیږي .

(۱۰) وَاِنْ لَيْلٌ لَهٗ اِنْ الْمَشْرِىءِ فَلَا نَاسَ لَهَا اَلْغِزَةُ فَلَهٗ الشُّفْعَةُ (۱۱) وَاِنْ نَابَعًا اِلَّا ذُرَاغًا لِيَجَابِ الشُّفْعُ فَلَا شُفْعَةَ لَهٗ (۱۲) وَاِنْ اِنْتَابَ سَهَابٌ سَهَابًا بَعَثَ لَمْ يَنْتَابِ فَلَا شُفْعَةَ لَهَا اِلَّا شُفْعَةً بِالشُّفْعِ لَا بِالْقُرْبِ

توجه: اوکه وویل شول شفیع لره چې مکان اخیستی دی فلانکی ده شفعه پرېښوده بیانکاره شوه چې اخیستونکی بل څوک دی نوده لره شفعه شته، اوکه یې خرڅ کړ مکان مگر یوگز د شفیع په طرف کې نو شفعه نشته ده لره، اوکه یې واخیسته له مکان څخه یوه حصه د ثمنوپه عوض ییایې واخیستی باقی مکان نوحق شفعه همسایه لره صرف په اولی حصي کې شته، اوکه یې واخیستی مکان د ثمنوپه عوض ییایې ورکړه جامه دهغوپه بدل کې نو شفعه به په ثمنووي نه په جامه سره.

توضیح: (۱۰) که شفیع ته دا خبر ورسیدو چې د مکان اخیستونکی فلانکی (مثلاً زید) دی نوده شفعه پرېښوده بیامعلومه شوه چې اخیستونکی څوکوم بل څوک (مثلاً بکر) دی نو شفیع لره اوس هم حق شفعه ثابت دی ولی چې انسان لره د ځینو خلکو همسایتوب دهغوی د ښواخلا توبه وجه قبول وي او د ځینو همسایتوب دهغوی د ښواخلا توبه وجه سره نه خوښوي نو د شفیع اولنی لره د شفعه پرېښودل د دوهم لپاره د شفعه پرېښودلو ته مستلزم نه دي.

(۱۱) که چا مکان خرڅ کړ مگر له شفیع سره متصل طرف کې یې دیوه گڼه اندازه پرېښود تر څو شفیع لره حق شفعه ثابته نه شي نو شفیع له حق شفعه څخه محروميږي ولی کومه حصه چې خرڅه شوي ده همسایه دهغې شفیع نه دی او د کومې حصي چې همسایه دی هغه خرڅه شوي نه ده.

(۱۲) که مشتری د کور څخه برخه (مثلاً لسمه حصه) د معینو ثمنو (مثلاً زرد همو) په عوض واخیسته چې دهغې خبر شفیع ته ورسیدو مگر هغه د شفعه دعوی ونه کړه بیام مشتری پاتې نهه حصي واخیستی نو په اولنۍ حصه کې شفیع لره حق شفعه وویلی چې هغه همسایه وومگر په پاتې نهه حصو کې د شفعه حق نه لري ولی چې مشتری داوولنۍ حصي په اخیستلو سره د بائع شریک جوړ شواو په حق شفعه کې شریک له همسایه څخه مقدم دی یعنی د شریک په موجود والی کې همسایه د شفعه حق نه لري په دي وجه اوس شفیع لره د شفعه حق نشته.

(۱۳) که مشتری مکان د ثمنوپه عوض واخیستی ییایې بائع ته د مسمی ثمنو پر ځای جامه ورکړه نو شفیع به د شفعه د حق په وجه سره مکان په مسمی ثمنو سره وړي نه د جامی په بدل کې ولی چې د مکان عوض ثمن مسمی دي د جامي دور کولو اجازه خود بائع او مشتری په منځ کې د بل عقد په وجه سره مشتری ته حاصله شوي ده د عقد اول په وجه سره نه ده لهدا شفیع به یې د ثمن مسمی په عوض وړي.

(۱۴) وَلَا تَكُوزَةُ الْجِلَّةِ لِإِسْفَاطِ الشُّفْعَةِ وَلَا كَا (۱۵) وَأَعَدَّ حَظَّ الْبَيْضِ يَنْفَعُ دَهْنُ الْمَشْرِىءِ لَا يَنْفَعُ دَالِيَانِ (۱۶) وَأَنْ اِشْتَرَى نِصْفَ ذَا غَرٍ يَنْفَعُهُمُ أَخَذَ الشُّفْعَ حَظَّ الْمَشْرِىءِ بِمَنْشَرِهِ (۱۷) وَلِلْغَدِيدِ الْمَذْنُونِ الْأَخْذُ بِالشُّفْعَةِ مِمَّنْ يَنْتَبِهُ كَتَكْبِهِ (۱۸) وَرَخَّ نَسْلِيْمَ الشُّفْعَةِ مِنَ الْأَبِ وَالْوَصِي وَالزَّكِيْلِ

توجه: او مکروه نه ده حيله کول د شفعه اوز کوزه د ساقطولو لپاره، او اخیستل د ځینو د حصي د تعدد د مشتری په وجه سره ده نه د تعدد د بائع په وجه سره، اوکه یې واخیستی نصف مکان غیر مقسوم نو اخلي به شفیع د مشتری

حصه دده له تقسيم سره، او عبد مأذون مديون لره حق شته دشفعه په ذريعه سره داخيستوله خپل مولی څخه لکه چې ددي په عکس کې، او صحيح دی پريښودل دشفعه دپلار، وصی او وکیل له طرف څخه.

توضیح: (۱۴) دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد حق شفعه له ثبوت څخه وړاندي داسقاط شفعه لپاره حيله کول مکروه نه دي ولی چې له ثبوت حق څخه وروسته په حيله کولو سره دچا حق په دفع کولو کې دهغه ضرر او برفه ظلم دی حال دا چې له ثبوت څخه وړاندي امکان ثبوت ختم کول ظلم نه دی، دامام محمد رحمته الله علیه په نزله ثبوت څخه وړاندي هم مکروه ده ولی چې شفعه له شفيع څخه ددفع ضرر لپاره مشروع شوي ده نوکه موږ دحلي اجازه ورکړو نو له شفيع څخه موزر ختم نه کړ، دامام ابویوسف رحمته الله علیه قول راجع دی لمانی المر المختار: زاما الحيلة لدفع لغيرها ابتداء فعند أبي يوسف لا مکروه وعنده محمد مکروه (وبه غني بقول أبي يوسف في الشفعة المر المختار على رد المحتار: ۵/۱۸۳). همدالاختلاف ذکوة دساقطو لپاره په حيله کې هم دی یعنی دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد جائز او دامام محمد رحمته الله علیه په نزد مکروه ده، دامام محمد رحمته الله علیه پر قول فتوی ده لمانی الشافعية: ولی الزكاة (يفی علی قول محمد وهذا التفصيل حسن رد المحتار: ۲/۲۴).

(۱۵) څو کسانو یوه ځمکه واخيسته او خرڅونکی یودی نو داخيستونکو دتعدد په وجه سره په اخذ شفعه هم متعدده وي یعنی شفيع لره داجائزده چې هغه دمتعدد واخيستونکو متعددي حصي دشفعه دحق په وجه سره واخلې اودام جائزده چې دکوم یوه اخيستونکی حصه واخلې اودنور حصي پريږدي، اوکه خرڅونکي څو کسان وي او اخيستونکی یوي نو اخذ شفعه به متعدده نه وي بلکه شفيع به يا څو ټوله ځمکه اخلي يابه ټوله پريږدي دفرق وجه داده چې که په دي دوهم صورت کې شفيع دځمکې بعض حصه واخلې او بعض پريږدي نو پر مشرتی د عقد تفریق لازم پريږي په کوم کې چې د مشرتی ضرردی حال دا چې شفعه ددي لپاره مشروع شوي ده تر څو له شفيع څخه ضرر دفع شي نوکه دشفعه په وجه سره د مشرتی ضرر له شفيع څخه هم فيروي نو داسې شفعه مشروع نه ده، په خلاف داوول صورت ولی چې په هغه کې شفيع ديوه مشرتی قائم مقام گرځي چې په هغه سره په نورو مشرتیانو تفریق صفة نه لازم پريږي لهدا دهغوی ضرر هم نشته په دي وجه دا صورت مشروع دی.

(۱۶) که بائع له مکان څخه نصف حصه پریل چا خرڅه کړه او کومه حصه چې يې خرڅه کړي وي هغه غیر مقسومه ده بیا مشرتی اوبائع په خپل منځ کې تقسیم وکړو شفيع لره دحق دی چې کومه حصه چې له کومه ځایه هم د مشرتی په برخه رسیدلي ده هغه په شفعه واخلې که هغه حصه دشفيع په طرف کې وي او که نه وي يادي شفعه پريږدي، شفيع لره دحق نه شته چې دی تقسیم مات کړي ولی چې تقسیم قبضي لره متمم دی په دي وجه چې له تقسیم څخه بغير دمنفعت تکمیل نه کېږي او شفيع د مشرتی قبضه نه شي ماتولی نو کوم چې متمم قبضه وي هغه هم نه شي ماتولی.

(۱۷) مأذون مقروض غلام لره جائزده چې دشفعه ددعوی په کولو سره دمولی مکان وغیر واخلې مثلاً دمولی د مکان څنګ ته دده د مأذون مقروض غلام مکان دی مولی خپل مکان خرڅ کړ نو غلام لره جائزده چې دی دشفع دعوی وکړي اودمولی دامکان واخلې لکه څرنګه چې ددي عکس جائز دی مثلاً مأذون مقروض غلام مکان خرڅ کړ نو دده مولی لره داجائزده چې دشفعه دعوی وکړي دامکان واخلې ولی چې په شفعه ورل

داخيستلو په درجه کې دى او کله چې پر غلام محيط قرض دى نو په دې وخت کې په غلام او مولی کې يوه لره له هغه بل څخه کوم شى اخيستل جائزوي نو د شفعه په وجه سره يوه لره دهغه بل مکان وړل به هم جائزوي .
(۱۸) که کوم داسې مکان خرڅ شوی کوم کې چې يو ماشوم لره حق شفعه ثابت وي او د ماشوم پلار يا وصی يا وکیل له حق شفعه څخه دست بردار شي يعنی شفعه پر پردي نو د شيعينو په نزد د دوى شفعه پر بنودل صحيح ده ، حال دا چې دامام محمد عليه السلام د پلارو وغيره شفعه پر بنودل نه معتبروي ولې چې حق شفعه داسې حق دى کوم چې ماشوم لره ثابت دى دکوم د ابطال حق پلارو وغيره نه لري لکه څرنگه چې دوى لره دده د حق قصاص د ابطال حق نشته ، د شيعينو دليل دادى چې په شفعه يو قسم تجارت دى په کوم کې چې د نفع او نقصان دواړو احتمال شته او پر ماشوم د پلارو وغيره ولايت شفقتى دى او کله په ترک شفعه کې شفقت وي لهذا مصلحت په همدې کې دى چې پلارو وغيره لره د ترک شفعه اختياروي .

کتاب القسمة

د کتاب د قسمت (تقسيم) په بيان کې دى

قسمة د اقسام نوم دى لکه چې قدرت د اقتدار نوم دى ، او شرعاً د حقوق تميز او د حصصو تعديل ته قسمة ويل کيږي . د قسمة سبب د ټولو شرکاؤ يا د ځينو شرکاؤ له خپل ملک څخه على وجه الخصوص د انتفاع طلبول دي . د قسمت رکن هغه فعل دى په کوم سره چې په حصصو کې افزا او تميز حاصل شي لکه په مکيلي شى کې کيل او په موزونى کې وزن او په عددى کې عدد . او د قسمة شرط دادى چې په قسمة سره به منفعت نه ختميږي ، او د قسمة حکم د شریک حصه په جلا ډول سره متعين کول دى . د جواز قسمة دليل دادى چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم خيبر پر صحابه کرامو عليهم السلام تقسيم کړى وو .

له کتاب الشفعه سره د کتاب القسمة مناسبت دادى چې قسمة او شفعه دواړه د حصه شاعه له تائجو څخه دي ولې چې د شفعه په اسبابو کې تر ټولو قوی سبب شرکت فى نفس المبيع دى ، ييا يې د شفعه احکام د قسمة په احکامو له دي وجه مقدم کړي دي چې تملک بالشفعه کله کله د قسمة لپاره سبب گرځي او سبب له مسبب څخه مقدم وي په دې وجه يې د شفعه احکام مقدم ذکر کړل .

(۱) هي جفغ نصيب خال في فغغ (۲) ونشئول على الاوزار والنفاد (۳) وهو الظاهر في المظني فباخذ خطه خال غيبه ضاحيه ، وهي في غير هلال فباخذ (۴) زينب في فغغ الجنس عند طلب اخوان الشر كاه لافي غير ه

توجه ، هغه جمع (يوځای) کول دي دهغه حصي کومه چې شائع وي ، او قسمة مشتمل دى د حصه په جلا کولو باندې او پر مبادله باندې ، او افزا غالب وي په مثلی شيانو کې نو ورلې شي خپله حصه د ملگري د غائب والي په حالت کې او مبادله غالبه وي په غير مثلی کې نو نه شي ورلې ، او جبر به کول کيږي په متحد الجنس کې له شرکا . څخه د يوه د طلب پر وخت نه په غير متحد الجنس کې .
توضیح : (۱) مصنف عليه السلام د قسمة اصطلاحی تعريف په دې ډول کړى دى چې په يو معين شى کې شائع حصه يوځای کولو ته قسمت ويل کيږي مثلاً يو مکان د څو کسانو په منځ کې مشترک دى نو د دې مکان په هر جز کې

د هریو شریک حصه شاعه شته نو کله چې دامکان پردي شرکا، تقسیم شي نو د مکان په اجزاء کې د هریو منشر حصه اوس مجتمع (یو ځای) شوه د همدې منشر و اجزاء د یو ځای کولو نوم قسمه دی.

(۲) تقسیم پر دوو خبرو مشتمل وي (۱) افراز یعنی دیو حصه دهغه بل له حصي څخه جلا کول (۲) مبادله یعنی دیو حصه د بل په حصه بدلیدل. افراز یعنی دیو حصه دهغه بل له حصي څخه جلا کیدل خو په تقسیم کې ښکاره ده، پاتې شوه مبادله نو هغه هم په تقسیم کې موندل کیږي ولی د تقسیم په نتیجه کې چې څه دیو په حصه کې جمع شول له هغه څخه بعض خورده حق دی او بعض د بل شریک حق و او دهغه بل شریک حصه هم همداشان ده چې له هغې څخه څه دده حق دی او څه د مخکنی شریک حق و و مثلاً زید او بکر دواړو کور واخیستی نو د دواړو په ملکیت کې شیو عده ییا چې یې کله تقسیم کړ نو یو طرف زید ته ورسید او بل طرف بکر ته حال دا چې د دواړو په ملکیت کې شیو عده نو کومه حصه چې زید ته رسیدلې ده په هغه کې د بکر حصه و او د بکر په حصه کې د زید حصه و او اوس گواکې زید له خپلې حصي سره د بکر حصه یو ځای کړه او دده د حصي په بدله کې یې هغه حصه ورکړه کومه چې د زید په هغه طرف کې وه چې د بکر په حصه کې دی، نو په تقسیم کې یو شریک د بل شریک حق دخپل هغه حق په عوض کې وړي کوم چې د بل شریک په حصه کې دده پاتې شوی دی او همدامبادله ده.

(۳) نوڅرنګه چې په قسمه کې د افراز او مبادله دواړه اړخه شته مګر په مثلي شیانو کې (مکیلات موزنات او عددی متقارب شیان) افراز ډیر ښکاره ده ولی چې د مثلي شیانو په ابعاضو او افرادو کې تفاوت نه وي مثلاً له مشترک غنمو څخه چې کوم یو شریک وړي هغه، په ظاهراً و باطن هراعتبار سره دهغه مثل وي کوم چې دوهم شریک وړي په دې وجه په مثلي شیانو کې د افراز معنی غالبه ده.

ییا څرنګه چې په افراز کې خپل عین حق ورل کیږي لهذا په مثلي شیانو کې د شریک دنه موجود والی په صورت کې هم هغه خپله حصه وړلی شي ولی چې دا خپله حصه ورل دي کوم لره چې د شریک وجود ضروري نه دی، او په غیر مثلي شیانو (لکه حیوانات، او عروض) کې د تفاوت په وجه سره د مبادله معنی ډیر ښکاره ده ولی چې په دوو اسانو کې ډیر فرق وي نو کومه یوه حصه خپل حق گڼل ممکن نه دي لهذا دیو شریک دنه وجود په صورت کې هغه بل شریک لره دخپلې حصي د ورلو حق نشته ولی چې مبادلي لره دهغه بل شریک وجود ضروري دی.

(۴) که مشترک شیان متحد الجنس وي مثلاً صرف اوزي وي یا صرف جامي وي اوله شرکا، څخه کوم یوه له قاضی څخه د قسمه مطالبه وکړه او نور شریکان په تقسیم راضی نه وي نو قاضی به جبراً د دوی په منځ کې تقسیم کوي ولی چې په مذکوره صورت کې د مبادلي معنی ډیر ظاهره ده او په مبادله کې چې کله له ده سره د غیر حق متعلق وي نو د قاضی جبر جاري کیږي. او که مختلف الجنس وي مثلاً اوبښان، اسان او پسونه وغیره وي نو قاضی نور شریکان په قسمت نه شي مجبور کولی ولی چې په مختلف الجنس شیانو د یخې ډیر تفاوت په وجه سره مساوات او برابري مشکله ده، البته که ټول شریکان په تقسیم راضی شي نو بیا د دوی رضواو خوښی په وجه سره تقسیم جائز دی ولی چې حق د دوی دی.

(۵) وښودل شوي قاسم رزقه له بيت المال لیکسې بېلاڅخه (۶) زه لا نصب قاسم یقسم بآخر (۷) بهغد الزعوس (۸) ويحيب ان يكون غذا لينا عالما بالقسمة (۹) ولا ينعين قاسم واحد ولا يشترك القسام (۱۰) ولا يقسم القطار بين الزنة باقرارهم حتى ينز هوانا على المؤت و عدد الزنة (۱۱) و يقسم في المنقول والقطار المشتري (۱۲) و ذغوى الملك

توجه: او مستحب دی قاسم مقرر کول چې دهغه تنخواه له بيت المال څخه وي ترڅو هغه تقسيم وکړي بېلا جرت، کښه نوم مقرر ږيږي به قاسم کوم چې تقسيم کوي په اجرت سره، د شرکاء د عدد د رؤس مطابق، او اواجب ده چې قاسم عادل وي امين وي عالم بالقسمة وي، او متعين کيږي دي نه صرف يو قاسم او نه دي شريکان کيږي تقسيم کونکی، او نه دي تقسيم ږي ځمکه دورته وپه منځ کې ددو په اقرار سره ترڅو چې هغوی ثبوت پيښ کړي پر مرگ او دورته وپر شمار، او تقسيم ږي به منقولی مال او اخيستل شوي ځمکه، او د ملک مطلق په دعوی کې.

تشریح: (۵) يعنی قاضی ته په کار ده چې دی يوداسې قاسم (تقسيم کونکی) مقرر کړي چې دهغه تنخواه له بيت المال څخه وي ترڅو هغه دخلگو په منځ کې بغير له مزدوري اخيستلو د جائيدادونو تقسيم کوي ولی چې تقسيم د عمل قضاء له جنس څخه دی په دي ډول چې په تقسيم سره د قطع جدال (د جنجال د ختمولو) تکميل کيږي لهذا د قاسم رزق د قاضی له رزق سره مشابه شوي دي وجه به دده رزق هم د قاضی د رزق په څير له بيت المال څخه وي، همدراز قاسم هم د قاضی او مفتی په شان د عامو خلگو د مفاد لپاره وي لهذا د قاضی او مفتی په شان به د قاسم رزق هم له بيت المال څخه وي.

(۶) قوله والا ينصب قاسم يقسم باجراى وان لم ينس نصب قاسم رزقه من بيت المال ينصب قاسم وجعل رزقه على المتقاسمين، يعنی که قاضی داسي قاسم مقرر نه کړ چې دهغه تنخواه له بيت المال څخه وي نو يادي داسې قاسم مقرر کړي کوم چې له متقاسمينو څخه په اجرت اخيستلو سره تقسيم وکړي او اجرت به له متقاسمينو څخه په دي وجه اخلي چې د تقسيم نفع متقاسمينو ته رسيږي نو د قاسم اجرت به هم د متقاسمينو په ذمه وي.

(۷) قوله بعد دروس اى يجب على المتقاسمين الاجرة على عدد رؤسهم، يعنی د تقسيم اجرت د امام صاحب په نزد د متقاسمينو د شمار په حساب سره دی د ملکيت په حساب سره نه دی ولی چې اجرت د تميز الحصص په مقابل کې دی په کوم کې چې هيڅ تفاوت نشته لکه د کثيرو والا حصه چې جلا کيږي همدا شان د قليل والا حصه جلا کيږي بلکه کله خود قليل والا حصه په جلا کولو کې دومره مشقت وي کوم چې د کثيرو والا په حصه کې نه وي لهذا اجرت به د ملکيت په حساب سره نه وي. د صاحبينو په نژدېه اجرت د تقسيم حصص په حساب سره وي ولی چې اجرت د تقسيم ملک بوج او خرجه ده نو بقدر ملک به وي.

فائقه: د امام صاحب قول راجع دی لى العلى الهندية: واجرة القسام اذا استاجر الشرکاء للقسمة فيما بينهم على عدد الرؤس لاعلى مقدار الانصاء (هندية: ۵/۲۳۱) وقال العلامة الحصفي: وهو على عدد الرؤس مطلقا لا لانصاء، خلافا لهما قال العلامة ابن عابدين: (قوله خلافا لهما) حيث قال الاجر على قدر الانصاء لانه من منة الملك وله ان الاجر مقابل بالتميز وهو قد يصعب في القليل ولدينعكس فعذر اعتباره فاعتبر اصل التميز ابن كمال (الدر المختار مع الشامية: ۵/۱۸۰)

(۸) ضروري ده چې قاسم به عادل پر هیزگار امانت دار او په تقسیم پوه وي په دې وجه چې تقسیم د عمل قضاء له جنس څخه دی لهذا د قاضی صفات په تقسیم کونکی کې هم ضروري دي، همداراز په دې وجه هم د قاسم امین والی او عالم بالقسمه والی ضروري دی چې د امین پر قول اعتماد او د امین پر قسمه قدرت ضروري دی او د دې شیانو لپاره د قاسم امین والی او عالم بالقسمه والی ضروري دی.

(۹) قاضی دې خلک په یوه قاسم نه مجبوروي یعنې خلک دې پر دې نه مجبوروي چې د تقسیم لپاره به صرف همدایو کس په اجرت نیول کیږي بل کس به نه نیول کیږي ولی چې د تقسیم لپاره څوک په اجرت نیول غځداجاره ده او په عقودو کې جبر نه وي، همداراز تقسیم کونکي به داسې نه پرېږدي چې هغوی په خپل منځ کې شرکت وکړي ولی چې په دې ډول سره به هغوی په یو بل په اعتماد کولو سره یېځي ډیر اجرت اخلي په کوم کې چې د عامو خلکو نقصان دی.

(۱۰) که قاضی ته شرکا، حاضر شول او د دوی په قبضه کې مکان یا ځمکه ده او دعوی یې وکړه چې موږ ته دا ځمکه له فلانی میت څخه په میراث کې پاتې شوي ده لهذا د ازموږ په منځ کې تقسیم کړه نو دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزد په قاضی دا ځمکه نه تقسیموي ترڅو چې دا خلک دخپل مورث پر مرگ او دهغه د وارثانو په شمار باندې گواه پېښ نه کړي ولی چې د دې ځمکې تقسیمول قضاء، علی المیت ده په دې وجه چې ځمکه تر تقسیم وړاندې د میت ملک ده نو د صرف دعوی بلاینه په وجه سره قضاء، علی المیت صحیح نه ده.

فانده: د صاحبینو په نزد په قاضی ځمکه صرف د وارثانو په اعتراف سره تقسیموي ولی چې د دې خلکو قبضه د دوی د ملکیت دلیل ده او د دوی اقرار د دوی درېښتیا گوښی نښه ده او د دوی کوم مزاحم هم نشته لهذا قاضی به یې د دوی په منځ کې تقسیموي، البته د تقسیم په تحریر کې به داسې لیکي چې ما دا ځمکه د دې خلکو په وینا سره تقسیم کړې ده ترڅو د قاضی دا تقسیم صرف تر دوی محدود پاتې شي له دوی څخه علاوه پر کوم بل شریک دا حکم ونه شي.

(۱۱) که مال مشترک له ځمکې څخه علاوه منقولی شي وواو څوکسانو دعوی وکړه چې د موږ په میراث کې رسیدلی دی لهذا د اړو موږ تقسیم کړه نو بالاتفاق به یې قاضی تقسیموي ولی چې د منقولی شي په تقسیم کې فائده ده په دې وجه چې منقولی شي د حفاظت محتاج دی نو له تقسیم څخه وروسته چې هر یو ته څه په لاس ورشي هغه ده هغه حفاظت کوي، او که د ځمکې قابضینو دادعوی وکړه چې دا ځمکه موږ اخیستي ده اوله قاضی څخه یې د تقسیم کولو مطالبه وکړه نو هم به بالاتفاق قاضی دا تقسیموي په دې وجه چې له بیع څخه وروسته دا ځمکه د بیاع په ملک کې پاتې نه شوه نو د دې تقسیمول قضاء، علی الغیر نه ده.

(۱۲) قوله دعوی الملک ای د یو شخص دعوی الملک، یعنې که قابضینو صرف دخپل ملکیت دعوی وکړه او د ملک سبب یې بیان نه کړ چې دا ځمکه څرنگه زموږ په ملک کې راغلي ده اوله قاضی څخه یې د تقسیم غوښتنه وکړه نو هم به یې قاضی تقسیموي ولی چې په دې صورت کې قابضینو د ملک غیر اقرار نه دی کړی لهذا د قاضی تقسیم قضاء، علی الغیر نه ده.

(۱۳) ولو ېز هغه ان الفاز لي آيډيېمالېنېنم حتى ېز هغه ان هغه (۱۳) ولو ېز هغه علي المزت و غدد الوزلة، والذاز لي آيډيېمالېنېنم هغه وارث غائب ارضي قسم بطلبهما (۱۵) ز نصب و كيل او وحيي بقبض نصبه (۱۶) ولو كانوا مشترين و غاب اخذهم، (۱۷) او كان الفاز لي يده الوارث الغائب ارضي قسم بطلبهما (۱۸) او خضر وارث واجد لم ينفسم

توجه: که دوو شريکانو بينه پېښ کړه چې ځمکه ددوئ په قبضه کې ده نو تقسيم به نه کول کيږي ترڅو چې ددوئ د اثباته کړي چې هغه ځمکه ددوئ دواړو ده، او که دوه شريکان بينه پېښ کړي پر مرگ او دورته وپر تعدا باندې او مکان ددوئ دواړو په قبضه کې وي اوله ددوئ دواړو سره يو بل وارث هم وي کوم چې غائب وي يا ماشوم وي نو تقسيم به کيږي ددوئ دواړو په غوښتنه سره، او مقررېږي به وکيل يا وصي چې هغه قبض کړي دهغه حصه، او که هغوی اخيستونکي و او غائب و له ددوئ څخه يو، يا ځمکه دغائب وارث په قبضه کې وه يا د ماشوم په قبضه کې وه، يا حاضر و صرف يو وارث نو تقسيم به نه کيږي.

تشریح: (۱۳) که يوه ځمکه ددوو کسانو په قبضه کې وي او دواړو پردي قبضه گواه پېښ کړل بيا يې له قاضي څخه د تقسيمولو غوښتنه وکړه نو قاضي به دا ځمکه ددوئ په منځ کې نه تقسيموي ترڅو چې ددوئ پردي باندې گواه پېښ نه کړي چې دا ځمکه زموږ ملک ده ولی چې احتمال شته چې دادي دکوم بل چا ځمکه وي ددوئ په قبضه کې دي اجاره يا اعارة وي لهذا ترڅو چې په گواهانو سره ددوئ ملکيت ثابت نه شي تر هغه وخته به تقسيم نه کيږي، په دي مسئله او تيره شوي مسئله کې فرق دادی چې هلته له قبضي سره دملک دعوی هم شته يعنی قابضين دخپل ملکيت دعوی هم کوي او دلته صرف قبضه ده دملک دعوی نشته.

(۱۴) او که دوه وارثان قاضي ته راغلل او دخپل مورث پروفات او دوارثانو پر تعدا دي گواهان پېښ کړل او مورثي کور ددوئ په قبضه کې و او له ددوئ دواړو سره يو بل وارث هم وو کوم چې فی الحال غائب دی ياله ددوئ سره يو وارث نابالغ ماشوم و نو قاضي به دا کور ددي حاضر و وارثانو په مطالبه سره تقسيموي.

(۱۵) قاضي به دغائب له طرف څخه وکيل او نابالغ له طرف څخه وصي مقرر وي کوم چې دغائب او نابالغ حصه قبض کړي ولی چې په دي کې دغائب او نابالغ رعايت او ددوئ فائده ده.

(۱۶) که د تقسيم غوښتونکي وارثان نه و بلكه اخيستونکي و مگر له دی اخيستونکو څخه يو غائب و نو قاضي به د حاضرينو په غوښتنه سره کور نه تقسيموي ولی چې په وارث او اخيستونکی کې فرق دی په دي ډول چې د وارث ملک دخلافت ملک دی نوله وارثانو څخه يو دميت له طرفه خصم او بل دخپل خان له طرفه خصم دی په دي ډول د قاضي قضاء د متخاصمينو په حضور کې شمارل کيږي حال دا چې دمشری ملک جديد دی نو حاضر دغائب نائب نه شي جوړيدلی په دي ډول په دي صورت کې د قاضي حکم قضاء علی الغائب شمارل کيږي کوم چې جائز نه ده.

(۱۷) همدا شان که ټوله ځمکه ياد هغې بعض حصه دهغه وارث په قبضه کې وي کوم چې غائب دی نو د حاضرينو په غوښتنه سره به قاضي تقسيم نه کوي ولی چې قبضه دغائب ده نو دغائب ياد هغه دوکيل له حضور څخه بغير د قاضي تقسيم کول قضاء علی الغائب ده کوم چې ناجائز ده، همدا شان که ځمکه د نابالغ په

قبضه کې وي نو هم به ځمکه نه تقسیمېږي ولی چې دا د صغیر له طرف څخه د کوم خصم حاضر بغير قضاء، علی الصغیر د کومه چې ناجائز ده ولی چې خصم حاضر نه دی او په خپله صغیر خصم نه دی.

(۱۸) که له وارانانو څخه یو حاضر شو او د تقسیم مطالبه یې وکړه نو قاضی به تقسیم نه کوي اگره که هغه د مورث پر مرگ او د وارانانو په تعداد باندې گواه هم پېښ کړي ولی چې تقسیم کول د قاضی حکم دی او د قاضی حکم لره د مدعی او مدعی علیه وجود ضروري دی حال دا چې دا ځویو فرد دی نو یو فرد به یا مدعی جوړېږي یا مدعی علیه، دواړه نه شي کیدای.

(۱۹) وَلَيْسَ يَطْلُبُ أَحَدُهُمْ لَوَ انْتَفَعَ كُلُّ بَعْضِهِمَا وَإِنْ تَعَزَّزَ الْكُلُّ لَمْ يَنْفَعِ الْآخَرَ ضَامِنٌ إِنْ انْتَفَعَ الْبَعْضُ وَتَعَزَّزَ الْآخَرُ لِقَوْلِهِ خَلَفَ بِمَنْ يَطْلُبُ ذِي الْكِبَرِ لِقَوْلِهِ (۲۰) وَيَنْفَعُ الْغُرُوزَ مِنْ حَيْثُ وَاجِدَ (وَلَا يَنْفَعُ جَنْسَانِ) (۲۱) وَالْخَوَازِجُ وَالزَّيْلِيُّ (۲۲) وَالْخَفَامُ وَالزَّخَالِيُّ (۲۳) ضَامِنٌ دُونَ مَشْفَرَكَةٍ (۲۴) أَوْ دَاوَزَ وَجِيغَةً أَوْ دَاوَزَ خَالُوتَ قِسْمٍ كُلِّ وَاجِدٍ عَلَى حَذِّهِ

توضیح: او تقسیمېږي به د یو شریک په غوښتنه سره که نفع اخیستلی شوی هریوه پر خپله حصه باندې او که د ټولو نقصان وونو تقسیم به نه کېږي مگر د ټولو په خوښه سره او که ځینو فائده اخیستلی شوی او ځینو ته ضرر و د حصي د کموالی په وجه سره نو تقسیمېږي به د ډیري حصي والا په غوښتنه سره، او تقسیمېږي به اسباب (سامان) چې د یوه جنس وي او نه به تقسیمېږي د دوو جنسونو والا، او (نه به تقسیمېږي) جوهر او غلام، حمام او خواخه او ژرنده مگر د ټولو په خوښه سره، څو مشترک مکانونه دي، یا مکان او ځمکه ده یا مکان او دوکان دي نو تقسیمېږي به هریوه ځانته ځانته.

تشریح: (۱۹) که له شرکاؤ څخه هریوه په خپله حصه باندې وروسته له قسمة نفع اخیستلی شوی نوله شرکاؤ څخه د یوه په غوښتنه سره به قاضی تقسیم کوي ولی چې په تقسیم کې د مطالبه کونکی د منفعت تکمیل دی او تقسیم دده حق دی لهدا پر قاضی تقسیم کول واجب دی. که مشترک شی دومره کوچنی وو چې په تقسیم کې د هر شریک ضرر وونو قاضی به تقسیم نه کوي ولی چې جبر علی القسمة د تکمیل منفعت لپاره دی حال دا چې په دي صورت کې خو تفویت منفعت دی تکمیل نه دی، همدارنګه داسې صورت کې د تقسیم طلب کولو والا منفعت دی بلاوجه د بل چاته نقصان رسوي لهدا حاکم به دده غوښتنه نه مني، البته که ټول شرکا، په قسمة راضي وي نو قاضی به تقسیم کوي ولی چې حق خوددوی دي او دوی پر خپل کار به پوهېږي چې په تقسیم کې د دوی څه گټه ده.

(۲۰) که هغه شی داسې وي چې له شرکا، څخه یو خوله تقسیم وروسته له خپلې حصي څخه د کثرت په وجه سره انتفاع حاصلوی شي او د هغه بل په وجه د قلت حصه نقصان وي نو که ډیر حصي والا مطالبه وکړه نو قاضی به تقسیم کوي ولی چې دی له خپلې حصي څخه نفع اخیستلی شي لهدا دده مطالبه معتبره ده ولی هغه بل ته اگره که ضرر دی مگر د چا حق د غیر د ضرر په وجه سره نه باطلېږي، او که لږ حصي والا مطالبه وکړه نو قاضی به تقسیم نه کوي ولی چې د تقسیم د مطالبه کونکی نقصان دی بیا هم مطالبه کوي نو دی متعنت دی لهدا دده مطالبه معتبره نه ده.

الانفاذ: ای شرکا، لیا یې ممکن لسمه ادا طلبو هالم به قسم؟

فصل: السكة الغير النافذة ليس لهم ان يقسموها وان اجمعوا على ذلك. (الاشباه والنظائر)

(۲۱) یعنی که په سامان کې څو کسان سره شریک وي او هغوی د تقسیم مطالبه وکړه نو که عروض ټول یو جنس وي نو قاضی به تقسیم کوي ولی چې د متحد الجنس والی په وجه سره مقصود دی نو له تقسیم څخه تعدیل فی القسمة او تکمیل المنفعة حاصلیږي په دې وجه دا تقسیم جائز دی. او که عروض مختلف الجنس وي نو قاضی به بعض په بعضو کې نه تقسیموي چې ځینو شرکاء ته بعض اجناس ورکړي او ځینو نور ته بیا نور بعض اجناس ورکړي ولی چې په اجناسو کې اختلاط نشته نو په تقسیم سره تمیز نه راځي بلکه په تقسیم سره بعض اجناس د بعضو په عوض کې ولاړل کوم لږه چې د طرفینو تر ارضی ضروري ده د قاضی جبر جائز نه دی.

(۲۲) قوله والحواهر والرقیق ای لا یقسم الجواهر والرقیق، یعنی امام ابو حنیفه رحمه الله فرمایي چې قاضی به مشترک جواهرات او غلامان (جبرا) نه تقسیموي ولی چې په انسانانو کې باطنی تفاوت بیخي ډیر دی نو دا عروض مختلف الاجناسو په شان دي او په جوهراتو کې خوتر انسانانو هم ډیر تفاوت دی په دې وجه به یې قاضی نه تقسیموي. صاحبین فرمایي چې غلامان صرف نارینه یا ښځینه و نو غلامان به تقسیموي د متحد الجنس والی په وجه سره کما فی الابل والغنم.

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمه الله قول راجع دی لمافی اللباب: قال الامام بهاء الدين فی شرحه الصحيح قول ابی حنیفة رحمه الله واعتمد المحبوبي والنسفي وصدر الشريعة وغيرهم كذا فی الصحيح (اللباب فی شرح الكتاب علی هامش الجوهرة: ۲/۳۱۹). وقال العلامة الحصكفي: ولا الرقيق وحده لفحش الفوات فی الآدمی وقالایقسم لودکوار فقط وانما فقط كما تقسم الابل والغنم ورقیق المنعم ولا الجواهر (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۵/۱۸۳)

(۲۳) قوله والحمام والبر والرحی الخ ای لا یقسم الحمام والبر والرحی الخ، یعنی قاضی به حمام، ځاه، او ژړنده نه تقسیموي همدا شان هر هغه شی چې طرفینو لږه مضروي هغه به نه تقسیموي ولی چې له تقسیم څخه وروسته په دوی کې د هریو شریک حصه د قابل انتفاع نه کیدلو په وجه سره د ټولو ضرر دی البته که شرکا، راضی وي بیا تقسیم کول صحیح دی ولی چې حق د دوی دی او دوی پر خپل کار ښه پوهیږي چې په تقسیم کې د دوی څه گټه ده.

(۲۴) یعنی که څو مکانونه د څو شریکانو سره مشترک وي او په یوه ښار کې وي نو دامام ابو حنیفه رحمه الله په نزديقه قاضی له دې څخه هریو جلا جلا تقسیموي ولی چې مکانونه دا اختلاف مقاصد او اختلاف محال او د همسایه گانو په وجه سره اجناس مختلفه دي نو یو کور د بل کور په عوض کې په تقسیمولو کې برابرې ممکنه نه ده په دې وجه به داسې تقسیم نه کوي مگر که شرکا، په دې ډول تقسیم کول راضی وي نو بیا دې تقسیم کړي لما قلنا. صاحبین فرمایي چې که بعض مکانونه په بعضو کې تقسیمول د شرکا، په حق ښه وود هریو تر جلا جلا تقسیمولو څخه نو قاضی به بعض د نورو بعضو په عوض کې تقسیموي ولی چې قاضی له محافظت حقوقو سره پر فعل اصلاح مامور دی.

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمه الله قول راجع دی لمافی اللباب: قال الاسيحاوی الصحيح قول الامام وعلیه منی البرهانی والنسفي وغيرهما (اللباب فی شرح الكتاب علی هامش الجوهرة: ۲/۳۲۰) وقال العلامة ابن عابدين: اقول ولعل هذا فی زمانهم والا فالمازول والبوت

وټون دارو واحدۍ تنقار ت نقارو ناخا حسالى زمانا بدل عليه قولهم هالان البيوت لا تنقارو فى معنى السكنى ولهذا جراجرة واحدة فى كل محلة وكذا ما ذكره على حيار الرزية والنازهم هناك بقول زرمن انه لا بد من رتبة داخل البيوت لغاير بها تامل (رد المحتار: ۵/۱۸۳)

(۱۲۳) او كه ځمكه او مكان مشترك وييا مكان اودوكان مشترك وي نوهر يوبه عليه ده تقسيموي ولى چې جنس مختلف دى او برابري ممكنه نه ده.

(۲۵) ونيزو القاسم ما يقسمه ونبدله ونبدل غل ونيزو غل ونيزو غل (۲۶) ونيزو كل نصيب بطريقه جزبو (۲۷) ونلقب الانصباء بالاول والثاني والثالث ويكتب اسمايهم ونيزو قلع غل ونيزو غل اسفناو لافله الشهم الاول ونيزو غل ثانيا لافله الشهم الثاني (۲۸) ولا تدخل فى القسمة الفزاهم الا برضاهم (۲۹) وان قسموا لاحدهم فبيل او طريق فى ملك الاخر لم ينشتر طلى القسمة عزف عنه ان افكنا، ولا لافله القسمة

توجه: اونقشه دي جوړي كړي قاسم دهغه كوم چې دى تقسيموي او برابري كړي هغه اوپه گز سره دي ناپ كړي او د عمارت قيمت دي ولگوي، او جلادي كړي هره حصه دهغې له لاري اوداويوله حق سره، اونوم دي كښيږدي په حصو باندي اول، دوهم، دريم، اوو دي ليكي د شركاؤ نومان او قرعه اندازي (هيسكه) دي وكړي نو د چانوم چې اول راووخې هغه لره اوله حصه ده اود چانوم چې دوهم راووخې هغه لره دوهمه حصه ده، او نه دي داخلي په تقسيم كې دراهم مگر دوى په خوښه سره، او كه تقسيم وكړل شواود كوم يوه اوپه ياد تگ راتگ لاره دهغه بل په ملك كې پاتې شوه حال دا چې د تقسيم پړوخت يې دا شرط نه ولگولى نو دى گړخوي له ده څخه كه ممكنه وه كنه نو فسخ دي كړي تقسيم.

تشریح: (۲۵) د تقسيم طريقه داده چې قاسم چې كوم شى (يعنى ځمكه، مكان، وغيره) تقسيموي اول دي پر كاغذ دهغه نقشه جوړه كړي ترڅو دهغه ياد ساتل ممكن وي او هغه دي پر سهام قسمة باندي برابر تقسيم كړي اوپه گز سره دي ناپ كړي ترڅو د ځمكې مقدار معلوم شي او كه په هغې كې عمارت وي نو دهغه قيمت دي ولگوي ولى چې د عمارت ماليت په قيمت لگولو سره معلوم يږي او د عمارت قيمت دي په دي وجه لگوي چې كله كله په اخر كې د دي ضرورت پېښيږي.

(۲۶) ييادي دهر شريك حصه له لاري اوداويوله حصي سره جلا كړي ترڅو د بعض شركاؤ د حصه له بعضو نورو سره تعلق پاتې نه شي اوپه حصصو كې تميز محتق شې.

(۲۷) ييادي ديوي حصي نوم اول كښيږدي او كومه چې له هغه سره متصله ده دهغې نوم دي دوهم كښيږدي يادريم على هذا القياس دي د پاتې نور نوم كښيږدي ييادي د كاغذ په جلا جلا توتو باندي دهر صاحب حصه نوم وليكي ييادي قرعه اندازي وكړي د كوم نوم چې اول راووخې هغه ته به له حصصو څخه اوله حصه وي اود چانوم چې دوهم راووخې هغه لره به دوهمه حصه وي وهلم جرا.

(۲۸) په تقسيم كې دي دراهم اود نانير نه شاملوي مثلا يو مكان د دوو كسانو په منځ كې مشترك دى د تقسيم پړوخت قاسم داسې ووايي چې چا چې فلانى حصه ويوړه هغه څرنگه چې لږ له هغه بلي حصي څخه لويه ده لهذا هغه په دابل شريك ته دومره دراهم وركوي نوپه دي شان تقسيم دي نه كوي ولى چې تقسيم په مشترك شى كې جاري كيږي او مشترك خو ځمكه ده دراهم اود نانير مشترك نه دي، البته كه شركا، په تقسيم كې

د دراهم په شاملولو باندې راضی وي نو بیا جائز ده ولې چې په تقسیم کې د دراهمو د نانیر په داخلولو سره تقسیم عقد معاوضه جوړېږي او په معاوضاتو کې جبر نه وي البته په خپل منځې رضا سره جائز دي.

(۲۹) بیا که قاسم د شرکاء په منځ کې تقسیم وکړ او دیو ه شریک د اوبولاره د بل شریک په حصه کې راغله یا دیو ه د تگ اوراتګ لاره دهغه بل شریک په حصه کې راغله او حال دا چې ددې شرط په تقسیم کې نه وولګول شوی نو که د مسیل اولارې د بل شریک له حصې څخه اړول ممکن وي نو ده لره اختیار نشته چې د بل شریک په حصه کې د تګ اوراتګ او اوبولاره جوړه کړي ولې چې په دې کې د بل شریک ضرر دی له دې به خپله لاره دهغه له حصې څخه اړوي، او دلارې وغیر دهغه بل شریک له حصې څخه اړول ممکن نه وي نو بیا دې د اتقسیم فسخ کړي ولې چې په دې تقسیم کې خلل دی له دې ابرته دې له سره نوی تقسیم وکړي.

(۳۰) سفل له غلږ و سفل منجز د غلږ منجز د قوم کل و اجدع حذو قسم بالقيمة (۳۱) و نقل شهادة القاسمین ان اختلفوا (۳۲) و لو ادعى اخذه من نصيبه شيئا لم يذم عليه ولا يستيفاء لم يصدق الا ببينة (۳۳) وان قال استوفيت واخذت بغضه صدق خضه بغلبه (۳۴) وان لم يغز بالانستيفاء و ادعى ان ذا خطه ولم ينسلم اليه و كذب بشريكه فاقا و فبغت البينة

توجه: کښته مکان دی او پر هغه بالاخانه ده او صرف کښته مکان دی او صرف بالاخانه ده نو قیمت به لګول کېږي د هریو ه علیحده او تقسیمېږي به د قیمت په اعتبار سره، او قلیږي به قاسمانو ګواهي که شرکاء اختلاف وکړي، او که دعوی وکړي له شرکاء څخه یو ه چې زماله حصې څخه ده د بل شریک په قبضه کې ده حال دا چې ده اقرار کړي و و د پوره حق د وصول کولو نو دده تصدیق به نه کېږي مګر په ښه سره، او که یې وویل چې ما پوره حق وصول کړي و و مګر تا بعض حصه لاندې کړې نو تصدیق به کېږي دده د خصم دهغه له قسم سره، او که یې اقرار نه و و کړي د پوره حق د وصول کولو او دعوی یې وکړه چې دا زما حق دی کوم چې ماته نه دی را کړل شوی او دده د تکذیب وکړي دده شریک نو دواړه به قسم اخلي او فسخ کېږي به تقسیم.

تشریح: (۳۰) که یو سفل سره له بالاخاني مشترک وي او یو سفل بغیر له بالاخاني مشترک وي او یو ه بالاخانه مشترک وي بغیر له سفل نو د هریو ه به په جلا جلا قیمت سره اندازه لګول کېږي او د قیمت په حساب سره به تقسیمېږي له دې څخه ماسو اېه کومه بله طریقه سره تقسیم کول معتبر نه دی، دا دامام محمد رحمته الله ملک دی، د شیخینو په نزد به یې په ګز سره ناپ کړي او تقسیم به یې کړي، دامام محمد رحمته الله دلیل دادی چې سفل د داسې کارونو لپاره به کار راځي د کومو لپاره چې بالاخانه په کار نه شي راتلای مثلاً په سفل کې څاه، زیر، مینی، (تهه خانه)، اواصلبل (داسانه طویل)، جوړول ممکن دي او په بالاخانه کې ممکن نه دي نو دې ابر تقسیمولو هیڅ صورت نشته ماسو اله دي چې د هریو ه په قیمت سره اندازه و لګول شي.

فائده: دامام محمد رحمته الله قول راجح دی لمالی الهندی: محمد رحمته الله فی ذلک کله یعتبر المعادلة بالقيمة و علیه الفتوى (الهندية: ۵/۲۰۳). وقال العلامة الحصفی: (سفل له ای لوه (علو) مشرکان (وسفل مجرد) مشرک و العلو لآخر (و علو مجرد) مشرک و السفل لآخر (فورم کل واحد) من ذلک (علی حده و قسم بالقيمة عند محمد و به یفتی (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۵/۱۸۵) (۳۱) که تقسیم کونکو شرکاء په خپل منځ کې اختلاف وکړي مثلاً یو ه شریک وویل زماله حصې څخه څه ځمکه د فلانی په حصه کې ده حال دا چې هغه منکر دی بیا د و قاسمانو ګواهي وکړه چې مدعی خپله حصه پوره

پوره وړي ده نو د شخینوپه نژدیه د قاسمانو گواهي قبلېږي، حال دا چې دامام محمد عليه السلام په نژد قاسمانو گواهي معتبره نه ده ولی چې قاسم پر خپل فعل (یعنی د تقسیم پر فعل) گواهي ورکوي حال دا چې پر خپل فعل گواهي معتبره نه ده، د شخینو دلیل دادی چې هغوی پر خپل فعل گواهي نه ده ورکړي بلکه د مدعی پر فعل یې گواهي ورکړي ده چې مدعی خپله حصه پوره پوره وړي ده لهندادوئ گواهي معتبره ده.

ف: د شخینو قول راجح دی لعلال العلامة الحکمی: اکثر بعض الشراکاء بعد القسمة استیفاء نصيبه وشهد القاسمان بالاستیفاء لحقه نفيل وان لم ياجزى الاصح، وقال العلامة ابن عابدين: (قوله نفيل) لانهم شهدوا بالاستیفاء وهو فعل غيرهما بالقسمة ولی الجوهره هذا لهما قاسم القاضی وغيره سواء (الدر المختار مع الشامية: ۵/۱۸۶) (کذالی القول راجح: ۲/۲۸۱)

(۳۲) که پر شرکاؤ کې یوه په تقسیم کې د غلطی دعوه وکړه او وي ویل کوم څه چې ماته په تقسیم کې رسیدلي ووله هغه څخه فلانی شی زما د فلانی ملګري په قبضه کې دی، یعنی په غلطی سره داشی د هغه قبضه ته رسیدلی دی حال دا چې مدعی د تقسیم پروخت په خپله گواهي ورکړي وه چې ما خپل حق پوره وصول کړی دی نو په دې دعوی کې به دده د قول تصدیق نه کیږي مګر دا چې مدعی پر خپله دې دعوی باندې گواه پېښ کړي ولی چې دی له تقسیم څخه وروسته د فسخ دعوی کوي نو بغیر له گواهانو به دده د قول تصدیق نه کیږي.

(۳۳) که له تقسیم څخه وروسته له متقاسمینو څخه یوه ویل چې ما خپله حصه پوره وصول کړه یا یې ویل چې زما له حصي څخه تاڅه وړي دي، او مدعا علیه له دې څخه منکر دی نو له مدعی څخه به دینه مطالبه وکړل شي که هغه ښه پېښ نه کړي شوه نو د مدعی علیه قول به سره له یمینه معتبر وي ولی چې مدعی پرده د غصب دعوی کوي او دی منکر دی او قول د منکر مع الیمین معتبر وي.

(۳۴) که مدعی مذکور دعوی وکړه چې د تقسیم پروخت ماته تر فلانی حده پوري حصه رسیدلي وه او ده مدعی علیه په قبضه کې یې دیوې حصي طرف ته په اشاره کولو سره ویل چې مدعی علیه زما د حصه ماته نه ده سپارلي حال دا چې مدعی له دې څخه وړاندې پر خپل ځان د وصول حق گواهي نه ده ورکړي. او دده شریک (مدعی علیه) دده تکذیب وکړ نو دواړه به قسم اخلي او تقسیم به فسخ کړي ولی چې دوی دواړه له تقسیم څخه په حاصل شوی مقدار کې اختلاف کړی دی نو دا اختلاف د مبيع او ثمن په مقدار کې له اختلاف سره مشابه شولهدا تحالف واجب دی.

(۳۵) (أول ظهور عين فاحش في القسمة الفسخ) (۳۶) (أول استحقاق بعض خالف من خطئه) (بعض بقسطه في خطئ شريكه ولا يفسخ القسمة)

(۳۷) (أول ظهور في التركة دين ردت) (۳۸) (أول نهيائي سكني دار، أو داذن أو عذمة عبد أو غنمين، أو غلة دار أو داذن رخص) (۳۹) (أول غلة عبد أو غنمين، أو غل أو غلن، أو زكوب غل، أو غلن أو فخره شجرة، أو ثمر شاة لا)

توجه: او که ظاهر شودیرغبڼ په تقسیم کې نو فسخ کیږي به، او که مستحق ښکاره شود بعض شایع دده په حصه کې نور جوع به کوي د همدې مطابق د شریک په حصه کې او فسخ کیږي به نه تقسیم، او که ښکاره شو په ترکه کې قرض نور د کیږي به تقسیم، او که یې نوبت مقرر کړه او سیدنه کې د دوو یا یوه مکان یا دیوه یا دوو غلامانو په خدمت کې یا دیوه یا دوو مکانو په حاصلاتو کې نوصیح دی، او دیوه دوو غلامانو یا دیوه یا دوو خچرانو یا دیوه یا دوو خچرانو په سورلی کې یا ددرختي په میوه کې یا دبزي په شیدو کې نوصیح نه دی.

تشریح: (۳۵) که له تقسیم څخه وروسته په تقسیم کې غبن فاحش ښکاره شوه مثلاً دیوې بزي قیمت سل روپۍ دی قاضی د تقسیم پروخت زر روپۍ، گرځولی وونو تقسیم به فسخ کیږي ولې چې د قاضی ذمه واري عادلانه تقسیم کول دي او کله چې غبن فاحش ښکاره شو نو معلومه شوه چې د قاضی تقسیم پر عدل مبنی نه دی. یو قول دادی چې د متقاسمینو په خوښه سره تقسیم شوي وي نو د غبن فاحش په وجه سره تقسیم نه فسخ کیږي مگر صحیح داده چې د غبن فاحش ښکاره کیدلو په وجه سره په هر حال کې تقسیم فسخ کیږي.

(۳۶) که له تقسیم څخه وروسته دیوه شریک د څه غیر معینې حصې دریم کس مستحق ښکاره شو مثلاً یو مکان د دوو کسانو په منځ کې مشترک و و نصف دیوه او نصف د بل وو، له تقسیم څخه وروسته دیوه غیر معین نصف حصې دریم کس مستحق ښکاره شونو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په زړه په تقسیم نه فسخ کیږي د کوم یوه د حصې د نصف چې مستحق ښکاره شو هغه لره د احق حاصل دی چې د مستحق په اندازه دي له خپل شریک څخه و یو سې یعنی په مذکوره صورت دي دخپلې حصې ربع (کومه چې د ټول مکان ثمن دی) له خپل شریک څخه یو سې څرنگه چې د دې نقصان جبره په مذکوره طریقه سره ممکنه ده لهذا تقسیم به نه فسخ کیږي، امام ابو یوسف رحمته الله علیه فرمایي چې دریم کس ښکاره شو او تقسیم دده په خوښه نه دی شوی لهذا د تقسیم صحیح نه دی نو د تقسیم به فسخ کیږي لهذا ایرته به له سره نوی تقسیم کیږي.

فائده: د طرفینو قول راجع دی لسانی الدر المختار: (ولی استحقاق (بعض شائع من نصیبه لا فسخ) جبر اخلافاً لسانی، قال ابن عابدین الشامي: ان قول محمد كقول الامام وهو الاصح كما في الهداية (الدر المختار مع الشامی: ۵/۱۸۷)

(۳۷) که وراثتو ترکه تقسیم کړه یا پر میت دخلگو قرض ثابت شونو که قرض پر ترکه محیط وي او که محیط نه وي په دواړو صورتونو کې به تقسیم فسخ کیږي ولې چې که قرض محیط وي نو ترکه د پور وروحق دی. وراثتو د نور حق تقسیم کړی دی په دي وجه به تقسیم فسخ کیږي او که قرض محیط نه وي نو څرنگه چې له ترکه سره د غرماء حق تړلی دی په دي وجه د تقسیم صحیح نه دی په دي وجه به فسخ کیږي. البته که وراثتو د پور ورو قرض اداء کړ یا پور ورو قرض معاف کړ نو یا به تقسیم نه فسخ کیږي ولې کوم شی چې له تقسیم څخه مانع وو هغه اوس پاتې نه شو، بقول محشی مذکوره بالا مسئله د کنز الدقائق په اکثر و نسخو کې نشته.

(۳۸) تهابزه له مهایات څخه ده د فقهاؤ په اصطلاح کې د منافعو تقسیم ته ویل کیږي، کله چې مصنف رحمته الله علیه د قسمة اعیان له بیان څخه فارغ شونو د قسمة منافع بیان یې شروع کړ، صورت مسئله دادی چې دوو کسانو په یو مشترک مکان کې نوبت مقرر کړ چې یوه میاشت به په دي کې یو اوسیدي او بله میاشت به بل اوسیدي، یا یې په دوو مشترکو مکانو کې نوبت مقرر کړ چې په یوه مکان کې به یو اوسیدي او په بل کې به هغه بل اوسیدي نو دا استحسانا جائز دی لقوله تعالیٰ «لها ضرب ولکھ ضرب یوم معلوم» داد حضرت صالح علیه السلام دا ویني په باره کې نازل شوی دی چې یوه ورځ به او بېو خښلو نوبت د دې اویني وي او یوه ورځ به د نورو خلکو د څارویو نوبت وي. همدارازینې کریم صلی الله علیه و آله په غزوہ بدر کې یواوین په دریو کسانو کې تقسیم کړی وو هغوی پردي په نوبت سره سورلی کوله، همداراز پردي امت اجماع هم ده. همداحکم په یوه یادو و غلامانو په نوبت نوبت د خدمت

کولو هم دی مثلاً یوه ورځ به دیوه خدمت کوي او بله ورځ به دبل خدمت کوي، یا به یو غلام دیوه خدمت کوي او بل به دبل خدمت کوي، همداسه دا حکم دیوه یا دوو مشترکو مکانو د گټې هم دی مثلاً دیوي میاشتي گټه به یې یو وري او د بلې میاشتي گټه به یې بل وري یا دیوه مکان گټه به یو وري او د بل گټه به بل وري.

(۳۹) لوله ولولې غلّه عبدالعبدین الخ ای لوله یانې غلّه عبدالعبدین الخ، یعنی که دوو شریکانو دیوه غلام یا دوو غلامانو په گټه کې یا دیوه خچر یا دوو خچرانو په گټه کې نوبت مقرر کې، یا دیوه خچر یا دوو خچرانو په سورلی کې، یا دیوي درختې په میوه کې، یا دیوي بزي په شیدو کې یې نوبت مقرر کې نو ادا ته صورتونه صحیح نه دي، اولنی او دریم صورت بالاتفاق صحیح نه دی ولی چې په نوبت کې تعاقب پای یعنی یوله بله وروسته دی نو په گټه کې د زیادت او کمښت احتمال دی لهدا برابري نه شې کیدای. او دوهم او ثلورم صورت دامام صاحب په نزد جائز نه دی ولی چې د نوبت مقررولو جواز د ضرورت پر اساس دی او دلته ضرورت نشته ولی چې اجرت تقسیم دلې شي. د صاحبینو په نزد جائز دی ولی چې د اتحاد وخت په وجه سره په دواړو کې مساوات ممکن دی. او پنځم او شپږم صورت په دي وجه جائز نه دی چې رکوب (سپرتیا) د راکب په وجه سره متفاوت وي لهدا په دواړو کې برابري نشته. او اووم او اتم صورت هم بالاتفاق په دي وجه ناجائز دی چې نوبت خود ضرورت په اساس په منافعو کې جائز شوی دی حال دا چې میوه اوشیدي خوله اعیانو څخه دي په دي کې تقسیم جاري کیدای شي په دي وجه تها یو جائز نه ده.

کتاب المزارعة

د کتاب د مزارعت په بیان کې دی

مزارعة له زرع (په معنی د کولو، تخم پاشلو) څخه دی او په شریعت کې عقد علی الزرع ببعض الخارج (یعنی د حاصلاتو په بعض حصه باندې د کښت کولو عقد کولو) ته مزارعة ویل کیږي، مزارعت ته مخابره او محاقله هم ویل کیږي.

د کتاب المزارعة له کتاب القسمة سره مناسبت دادی چې په مزارعة کې هم له کښت څخه چې کوم حاصلات حاصلیږي هغه د مزارع او د ځمکې د مالک په منځ تقسیميږي، نو د تقسیم املاک تر حده په دواړو کې اشتراک موجود دی په دي وجه د قسمة دا حکامو له ذکر کولو څخه وروسته مصنف رحمته الله علیه د مزارعة احکام ذکر کړي دي.

(۱) عقد علی الزرع ببعض الخارج (۲) ونصیح بشرط صلاحية الأرض للزراعة وأهلية العاقدین وبيان القدة وزب الفلذ وجنبه وخط الآخر (الغلبة بين الأرض والغالب والشرك في الخارج) (۳) وأن تكون الأرض والفلذ إزاء جود الفعل والبقر لا غير، أو تكون الأرض إزاء جود الباقي لا غير أو تكون الفعل إزاء جود الباقي لا غير

ترجمه: هغه عقد دی پر کرهنه د بعض حاصلاتو په عوض کې، او دا صحیح دی په دي شرط چې قابله وي ځمکه د کرهنې اواهل وي متعاقدین او بیان شوی وي مدت، او د تخم والاو کښت جنس او د هغه بل حصه

او تخليه وي دځمکې او مزارع په منع کې او شرکت وي په حاصلاتو کې، او دا چې وي ځمکه او تخم ديوه او غويي او کار د بيل يا وي ځمکه ديوه او باقي دهغه بيل يا وي کار ديوه او باقي دهغه بيل.

تشرېح: (۱) مصنف رحمته الله عليه د مزارعت اصطلاحی تعريف په دې ډول کړی دی چې مزارعت د کښت کولو هغه عقد ته ويل کيږي کوم چې دځمکې د حاصلاتو په بعض حصه مثلاً ثلث يا ربع وغيره باندې منعقد شي، دا شرط دی چې د بعض حاصلاتو په عوض کې به وي نو که ټول حاصلات دځمکې مالک لره وي نو دا مزارعت نه دی بلکه استعانت بالعامل دی او که ټول حاصلات عامل لره وي نو هم مزارعت نه بلکه د مالک له طرف څخه عامل ته ځمکه په عاریه سره ورکول دي.

(۲) دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نژدېه ثلث او ربع يا کم وزيات سره مزارعت باطل دی لان النبی صلی الله علیه و آله نهی عن الفخاذه (وهی المزارعة) یعنی نبی کریم صلی الله علیه و آله له مخاېره څخه منع فرمايلي ده، او مخاېره مزارعت ته ويل کيږي، همدا شان يوه وجه د فساد داهم ده چې په مزارعت کې اجرت مجهول يا بالکل معدوم وي په دې وجه جائز نه دی. د صاحبينو په نزد مزارعت په ثلث او ربع وغيره سره جائز دی ولی کله چې نبی کریم صلی الله علیه و آله خيبر فتح کړ نو دهغه ځای يهوديې پر هغه ځای برقرار وساتل او دامعامله يې ورسره وکړه چې کوم حاصلات چې وي دهغه نصف به مسلمانانوته ورکوي، نو که مزارعت جائز نه وای نو نبی کریم صلی الله علیه و آله به ولی کاوو. همدا راز مزارعت خو عقد شرکت بين المال والعمل دی نو لکه څرنگه چې مضاربت جائز دی چې په هغه کې هم ديوه مال او د بيل عمل وي نو همدا شان مزارعت هم بايد جائز وي.

فائده: دامت د تعامل او د خلکو د ضرورت په وجه سره فتوی د صاحبينو پر قول ده لافي الدر المختار: (وعندما تصح وبه يفتی للحاجة وليا على المضاربة (الدر المختار: ۵/۱۹۳) له همدې وجه مصنف رحمته الله عليه راتلونکي مسائل د صاحبينو پر مسلک متفرع کړي دي.

د صاحبينو په نزد د صحت مزارعت لپاره خوش طونه دي (۱) ځمکه به د زراعت قابله وي دا شرط په دې وجه دی چې له دې څخه بغير مقصود نه حاصلیږي. (۲) دځمکې مالک او کښت کونکی به دواړه اهل عقد یعنی عاقل بالغ وي ولی چې د متعاقدینو له اهليت څخه بغير عقد نه صحيح کيږي اوله عقل او بلوغ څخه بغير عاقد اهل عقد نه دي. (۳) د زراعت دمدي بيانول ضروري دي چې ديوه کال لپاره ده يا د دوو کالو لپاره، ولی چې د مدت مجهول والی دا اختلاف سبب جوړيږي مثلاً دځمکې مالک به دخپلې ځمکې د زرفارغه کولو مطالبه کوي او مزارع به د دېر مدي لپاره د فصل پر ځمکه د برقرار ساتلو تقاضا کوي. (۴) د بيان کول ضروري دی چې تخم به د چاوي دځمکې د مالک يا د مزارع تر څو چې دامعلومه شي چې معقود عليه څه شی دی دځمکې منافع دي او که د مزارع منافع یعنی که تخم د مزارع وي نو مطلب به يې داوي چې هغه دځمکې منافع حاصلوي او که تخم دځمکې د مالک وي نو مطلب به يې داوي چې هغه د مزارع منافع حاصلوي، (۵) او د تخم جنس معلومول ضروري دی چې غنم کړي يا اوربښې وغيره ولی چې د تخم بعض اقسام دځمکې لپاره مضروي او بعض غير مضر، لهذا د تخم معلومول ضروري دی ترڅو مفضی للزراع نه شي.

(۶) د چاله طرفه چې تخم نه وي دهغه حصه معلومول ضروري ده ولی چې هغه دخپلي حصي مستحق د شرط په وجه سره وي نو دهغه حصه معلومول ضروري ده کڼه نو د شرط په وجه سره به استحقاق څرنگه ثابت شي (۷) دخمکې مالک به دخمکې اود مزارع په منځ کې تخلیه کوي چې په خمکه کې دزمیندار هیڅ دخل پاتې نه شي د شرط په له دي وجه دي ترڅو چې د مزارع عمل کول ممکن شي (۸) اود صحت مزارعت لپاره داهم شرط دی چې دخمکې په حاصلاتو کې به د مزارع اورب الارض په منځ کې اشتراک د شیوع په طریقه سره وي ولی چې مزارعت انتهاء شرکت دی، نو که په حاصلاتو کې اشتراک مشاع شرط نه شي بلکه دکوم یوه لپاره دغه معلومو حاصلاتو مثلاً لس قفیزه شرط ولگول شي نو د مزارعت باطل دی ولی چې په دي سره شرکت منقطع کیږي په دي وجه چې کیدای شي چې دخمکې ټول حاصلات دي صرف لس قفیزه وي نو هغه بل ته دهیڅ شی دنه پاتې کیدلو په وجه سره شرکت منقطع کیږي.

(۳) د صاحبینو په نزد د مزارعت دري صحیح او جائز صورتونه دي په دي وجه له دي صورتونو څخه دیوه وجودم شرط دی. نمبر ۱- خمکه اوتخم به دیوه له طرف څخه وي غویی او کار به دبل له طرف څخه وي داصورت جائز دی ولی چې په دي صورت کې دخمکې مالک مستاجر دی عامل یې دبعضو حاصلاتو په عوض په اجاره نیولی دی او غویی داجیر دعمل تابع دی ولی چې دعمل آله ده اود اداسې صورت دی لکه چې مستاجر خیاط اجیر کړي ترڅو هغه په اجاره سره په خپله ستنه د مستاجر جامي وگنډي لهدا دا جائز دی.

نمبر ۲- خمکه دیوه وي او کار، غویی اوتخم دبل وي داصورت هم جائز دی ولی چې ددي حاصل دادی چې دتخم مالک دخمکې دمالک خمکه په کرایه باندې اخلې دخمکې دبعضو حاصلاتو په عوض کې کوم چې جائز دی. نمبر ۳- که خمکه، تخم او غویی دیوه وي او عمل دبل وي نو داهم جائز دی ولی چې ددي حاصل دادی چې دخمکې مالک کار کونکی دخمکې دمالک په الاتو سره دکار کولو لپاره مزد ورکړی دی نو د اداسې ده لکه مستاجر چې خیاط اجیر کړي ترڅو د مستاجر په ستنه سره د مستاجر جامي وگنډي لهدا دا جائز ده.

(۳) امان کانت الأثر والبقولواجدواً الفعل والبدل لاغزو، (۵) او کان البدل لأخيه هماً والباقي لاغزو، (۶) او کان البدل والبقولواجدواً والباقي لاغزو، (۷) او شرطاً لأخيه هماً فقط والباقي لاغزو، (۸) او ما على المأذونات والبقول، (۹) او أن يوزع البدل بكرة، أو أن يوزع الحراج، والباقي ينسحق فسدت (۱۰) فيكون الغارح لزب البدل ولا غارح من غنله، أو أن يوزع لم يزد على ما شرط

توجه: نوکه وه خمکه او غویی دیوه اوتخم او کار دبل، یا ووتخم دیوه او باقی دبل، یا ووتخم او غویی دیوه او باقی دبل، یا دواو وشرط ولگاو و دیوه لپاره دمعین قفیز، یا دلبستیانو د حاصلاتو، یا داچې وړي به دتخم والا خپل تخم یا به اول اداء کوي خراج او یا تي به ددواو مشترک وي نو فاسد دی، نو وي به حاصلات دتخم دواو او دهغه بل لپاره به اجرت مثل وی دهغه دعمل یا دهغه دخمکې اوزیات به نه ورکول کیږي له هغه مقدار څخه کوم چې دواو وشرط کړی دی.

تشریح: (۴) له دي څخه وړاندې مصنف رحمته الله دجواز شرائط بیان کړي وواوس له دي ځایه شروط نسادیانوي. لکه چې فرمایې چې که خمکه او غویی دیوه وي او کار اوتخم دبل وی نو دظاهر الروایت مطابق داصورت باطل دی ولی چې په دي صورت کې دتخم مالک خمکه په کرایه اخیستی ده او اجرت یې

د حاصلاتو څخه حصه مقرر کړی دی، او غوایان یې هم د ځمکې پرمالک لازم کړي دي نو ګویا ده غوایان د ځمکې تابع ګرځولي دي حال دا چې غوایان د ځمکې تابع ګرځول صحیح نه دي ولې چې د غوایانو منفعت د ځمکې څیرول دي او د ځمکې منفعت د کښت شنه کول دي په دواړو کې ډیر فرق دی حال دا چې تبعیت لپاره اتحاد ضروري دی.

(۵) که تخم دیوه له طرفه وي او ځمکه، غویی او کار ټول د بل له طرف څخه وي نو داصورت هم ناجائز دی ولې چې دلته د ځمکې مالک عامل جوړیږي حال دا چې وړاندي تیره شوه چې په ځمکه کې به د ځمکې د مالک هیڅ دخل نه وي.

(۶) او که تخم او غویی دیوه وي او ځمکه او عمل د بل وي یعنی د کابښتکار له طرف څخه تخم او غویی وي او د ځمکې د مالک له طرف څخه ځمکه او کار وي نو داصورت هم ناجائز دی ولې چې په دي صورت کې هم د ځمکې مالک عامل جوړیږي حال دا چې د جائز نه ده.

(۷) او د صحت مزارعت لپاره داهم شرط دی چې د ځمکې په حاصلاتو کې به د مزارع او رب الارض په منځ کې اشتراک د شیوع په طریقه سره وي ولې چې مزارعت انتهاء شرکت دی نو که په حاصلاتو کې اشتراک مشاعا شرط نه شي بلکه د کوم یوه لپاره د څه معلومو حاصلاتو مثلاً لس قفیزه شرط ولگول شي نو د مزارعت باطل دی ولې چې په دي سره شرکت منقطع کیږي په دي وجه چې کیدای شي چې د ځمکې ټول حاصلات دي صرف لس قفیزه وي نو هغه بل ته دهیڅ شی د نه پاتې کیدلو په وجه سره شرکت منقطع کیږي.

(۸) همداشان هغه حاصلات کوم چې د لښتیا نوبه شاوخوا وي دیوه لپاره شرط کړل نو د مزارعت داصورت باطل دی ولې چې په دي کې هم د صورت سابقه په شان د انقطاع شرکت امکان دی ولې کیدای شي چې حاصلات صرف په لښتیا نوبه شي، ماذیانات او سواقی هغه لښتیا نوبه وایې چې له نهر څخه کوچني دي دواړه مرادف الفاظ دي.

(۹) همداشان که دواړو د اشرط ولگاوو چې د چاله طرفه چې تخم وي هغه به لومړی له حاصلاتو څخه د تخم اندازه وړي او کوم چې باقي پاتې شي هغه به د دواړو مشترک وي نو داصورت هم ناجائز دی ولې چې په دي سره هم شرکت منقطع کیږي په دي وجه چې کیدای شي چې د ځمکې ټول حاصلات دي د تخم په اندازه وي نو هغه بل ته به هیڅ پاتې نه شي. همداشان که ځمکه خراجي وه او په مزارعت کې د اشرط ولگول شو چې د ځمکې له حاصلاتو څخه به لومړی خراج اداء کوو پاتې به د دواړو په منځ کې مشترک وي نو که پر ځمکه خراج متعین مقدار وو مثلاً پنځوس منه نو داصورت هم ناجائز دی ولې چې په دي سره هم شرکت منقطع کیږي په دي وجه چې کیدای شي چې د ځمکې ټول حاصلات دي پنځوس منه وي.

(۱۰) قوله لیكون الخارج لرب البزای اذا افسدت المزارعة لیكون الخارج لرب البزای یعنی که عقد مزارعت فاسد شو نو ټول حاصلات به د تخم والوړي په دي وجه چې دا حاصلات دده د ملک (تخم) نساء (زیادت) دی، او هغه بل ته به دده د عمل اجرت مثل ورکوي که هغه عامل وي، یا به دده د ځمکې اجرت مثل ورکوي که هغه د ځمکې مالک وي، مگر د اجرت مثل په له مقدار څخه زیات نه وي کوم چې د عقد پړوخت شرط کړل شوی وو مثلاً عامل ته

یې د نصف حاصلاتو شرط لگولی وونواوس به دا اجرت مثل له نصف حاصلاتو څخه زیات نه وي ولی چې له نصف حاصلاتو څخه د زیات حق په ساقطولو خودی په خپله راضی شوی وو. دادشیخینو مسلک دی حال دا چې دامام محمد رحمته الله علیه په نژدېه اجرت مثل ورکوي که له شرط شوی مقدار څخه کم وي او که زیات وي.

فائدة: د شیخینو قول راجع دی لعلی الباب: قال فی التصحیح ومشی علی قولهما المحبوب والنسلی (اللباب فی شرح الکتاب علی هامش الجوهرة ک ۱/۴۸۰)

مسئله: دیو کس ځمکه ده دوهم کښت کونکی دی او د دریم کس برمه ده چې په هغې سره ځمکې ته اوبه ورکوي حاصلات په دریو برخو وینل کېږي هر یوه ته یوه یوه حصه ورکول کېږي، د مزارعت د صورت جائز نه دی بلکه ټول حاصلات به د ځمکې د مالک او مزارع په منځ کې تقسیمېږي او د برمي مالک ته به اجرت مثل د نغدو په صورت کې حاصلېږي (ملخص از احسن الفتاوی: ۷/۳۷۸)

(۱۱) وان صحت فالخراج علی الشتر طرآن لم یخرج شیء فلا شیء للعامل (۱۲) و من أبی عن النضی أخبرنا إلیز بن البدر (۱۳) و تبطل بموت النبیما (۱۴) فان مضت المدة و الزرع لم یبدرک فعلى المزارع أجر مثل از جو حی یندرک (۱۵) و نفقة الزرع علیهما بقدر حقهما کأخذه الخضاد و الزرع و البیاس و القریة (۱۶) فان شتر طاة علی العامل لذت

توجه: او که عقد مزارعت صحیح شونو حاصلات به د شرط مطابق وي او که هیڅ شیء نه شو حاصل نو هیڅ به نه وي عامل لره. او کوم چې انکار وکړي د معاملي له پوره کولو څخه نو هغه به مجبور کېږي مگر د تخم والا، اوباطلېږي د کوم یوه په مرگ سره، او که مدت ختم شو او کښت نه و پوځ شوی نو پر مزارع اجرت مثل دی د ځمکې تر څو چې پوځ شي، او د کښت خرڅ به پر دواړو وي د دواړو د حقوقو په اندازه لکه د پري کولو اجرت، دواړو اجرت، او د یا کولو اجرت، او که دواړو د شرط ولگاوو چې خرڅه به پر عامل وي نو مزارعت فاسدېږي.

تشریح: (۱۱) د صحت مزارعت لپاره چې کوم شرائط دي متعاقدينو د هغو په رعایت کولو سره عقد مزارعت وکړ او مثلاً حاصلات یې نصف نصف تقسیمول شرط کړل نو کوم حاصلات چې وي هغه به د شرط مطابق تقسیمېږي ولی عقد چې کله صحیح وي نو مسمی واجبیږي، او که په کومه وجه سره هیڅ حاصلات ونه شول نو عامل ته به هیڅ اجرت نه حاصلېږي ولی چې مزارعت یا خوا جاره ده یا شرکت دی، که اجاره وي نو دا جاري په عقد صحیح کې مسمی واجبیږي کوم چې دلته معدوم دی لهدا د غیر مسمی مستحق نه دی، او که شرکت وي نو شرکت خو په حاصلات کې دی له حاصلاتو مساوپه بل شی کې نه دی او حاصلات شوی نه دي لهدا د هیڅ شیء مستحق نه دی.

(۱۲) که د شروط صحت مطابق د مزارعت معامله د متعاقدينو تر منځ فیصله شوه اوس که له متعاقدينو څخه هغه یو چې د هغه تخم نه وود معامله له پوره کولو څخه منع شونو حاکم به هغه پر معامله کولو مجبور وي په دي وجه چې په عقد پوره کولو کې ده ته هیڅ نقصان نه رسیږي او عقدهم لازم شوی دی لهدا هغه به په پوره کولو مجبور کېږي، البته که کوم داسې عذر پېښ شو چې په هغه سره اجاره فسخ کیدل نو په هغه سره مزارعت هم فسخ کېږي، او که تخم والا له تخم پاشلو څخه وړاندي له کار کولو منع شونو هغه به د مزارعت په پوره

کولو نه مجبوره کېږي ولی چې بغیر دهغه له نقصان څخه دامعامله نه شي پوره کیدلی په دي وجه چې هغه به خپل تخم په ځمکه کې هلاکوي بیا به دا عقد پوره کېږي په کوم کې چې فی الحال نقصان دی .
(۱۳) که له متعاقدينو څخه کوم یو مړ شي نو د قیاس تقاضا داده چې عقد مزارعت باطل شي ولی چې مزارعت عقد اجاره دی اود اجاري حکم وړاندي تیر شوی دی چې دا حد المتعاقدين په مرگ سره باطلیږي ، لیکن استحسان دادی چې که کښت شین شوی وي نو عقد نه باطلیږي بلکه عقد اجاره به اوس هم پاتې وي ترڅو چې کښت ورپیل شي بیا په باقی مده کې باطل دی ولی چې د عقد تر مذكوره مدت پوري په برقرار ساتلو کې د دواړو رعایت دی .

(۱۴) که د مزارعت مدت ختم شو مگر کښت تراوسه پوري اوم دی نو عامل به دخپلي حصي په اندازه د ځمکې اجرت مثل اداء کوي ترڅو چې کښت پخپري مثالیوه میاشت د کښت تر پخیدلو او رپیلو پوري پاته ده نو دیو میاشتې اجرت مثل به ورکوي ولی چې په دي کې بقدر الامکان د جانی نور رعایت دی . لیکن څرنگه چې اوس عقد مزارعت ختم شوی دی او کښت د دواړو مشترک دی لهذاله دي څخه وروسته به هر یو دخپلي حصي په اندازه دمصرف او کار ذمه واري .

(۱۵) قوله کاجر الحصاد الخ ای کما یجب علیهما اجر الحصاد وغيره مطلقا ، یعنی په مذکوره بالا صورت کې پر هر یوه دخپلي حصي په اندازه مصرف لازم دی لکه څرنگه چې که کښت پوخ شي که په مدت پوره شوی وي او که نه وي نو له دي څخه وروسته د کښت درپیلو ، یوځای کولو ، دغلي د پاکولو اجرت پردواړو د حصصو په اندازه دی ولی چې د کښت په تکمیل سره عقد هم پای ته ورسیدی اومال د متعاقدين په منځ کې مشترک شو نو څرنگه به هم پردواړو وي .

(۱۶) او که د کښت له پخیدلو څخه وروسته اعمال (مثلا ریل ، یوځای کول ، وغیره) مصرف دعامل پر ذمه لازم کړل شول نو دا عقد فاسد دی ولی چې داداسې شرط دی چې عقد یې مقتضی نه دی اوله متعاقدينو څخه دیوه فائده هم ده اوداسې شرط عقد فاسدوي ، لیکن له امام ابویوسف رحمته الله څخه مروی ده چې د کښت له پخیدلو څخه وروسته مذکوره امورد عامل پر ذمه لگول مفسد عقده دي .

فائده: د بلخ مشائخود خلکو د تعامل په وجه سره دامام ابویوسف رحمته الله پرقول فتوی ورکړي ده لاملی الدر المختار: (وضح اشراط العمل) کحصاد و دیاس و لیس علی العامل (عند الثاني للتعامل هو الاصح) و علیه الفتوی (الدر المختار علی هامش رد المختار: ۵/۱۹۸)

کتاب المصااف

دا کتاب د مساقات په بیان کې دی

مساقات له سقی څخه دی په معنی ده او به کولو ، شرعا هغه عقد دی چې یو کس خپل باغ ته ددی لپاره ورکړي ترڅو هغه یې اصلاح وکړي او پالنه یې وکړي او عامل ته له حاصلاتو څخه معلومه حصه ورکړي ، اهل مدینه مساقات ته معامله وایي .

د مساقات له مزارعت سره مناسبت ظاهر دی چې دواړه د ملک د منفعت د تحصیل لپاره مشروع عقود دي همدارنجه ده چې د حکم، شرائطو او اختلاف اثمه کې مساقات د مزارعت په شان دی. په دواړو کې فرق صرف دومره دی چې په مزارعت کې د کرکيل د آلاتو وغيره په ذریعه سره د کښت پالنه کيږي او په مساقات کې د درختو اصلاح وغيره وي. بیا مناسبت خود او و چې د مساقات احکام يې له مزارعت څخه وړاندي ذکر کړي وای ولی چې د مساقات جواز له ډیرو علماؤ څخه منقول دی او په احادیثو کې هم وارد دی چې نبی کریم ﷺ له خبیرو الوسره د مساقات معامله کړي وه، لیکن د مزارعت د مسائلو د کثرت په وجه سره دهغه دا حکامو ډیر بندلو ډیر ضرورت وپه دي وجه مصنف رحمه الله مزارعت مقدم کړ، همدارنجه دي کې هم دامام ابو حنیفه رحمه الله او صاحبینو هغه اختلاف دی کوم چې په مزارعت کې تیر شو.

فائده: په مساقات کې هم فتوی د صاحبینو پر قول ده لامل العلامة ابراهیم ابن محمد الحلبي: (وهی المساقاة) کال مزارعة حکما (حيث يفتى على صاحبها (و خلافا) حيث تطل عندا امام، وتصح عندهما كالمزارعة به فالت انما الثلاثة (مجمع الانهر: ۳/۱۳۸)

(۱) هي بمقابلة دفع الاشجار الى من يغفل ليه على أن الفز يتيها (۲) وهي كالنزع (۳) وتصح في الشجر والكرم والطاب وأصول
البنجان (۳) فإن دفع نخلا فيه فمزة مساقاة أو الفز فمزة به بالغفل ضحت، وإن التفث لا كالنزع (۵) وإذا حدث ليل الغافل أجره بنيل (۶) وتبطل
الغزوت (۷) وتصح بالغفل كالنزع أو غبا أن يكون الغافل ساقا أو غريضا لا يغذي على الغفل

ترجمه: هغه به هم عقد دی د درختو وړ کولو هغه کس ته کوم چې به دهغو پالنه کوي په دي شرط چې میوه به د دواړو مشترکه وي، او هغه د مزارعت په شان دی، او صحیح دی په خرماوو کې او په درختو کې او په انگورو کې او په رطبه کې او بیا جنوبه بوټو کې، او که يې ورکړي د خرماو درختي پر مساقات او میوه لویه دله په عمل سره نوصحیح دی او که يې لوییدل پای ته رسیدلي و نو صحیح نه دی لکه مزارعت، او کله چې مساقات فاسد شي نو عامل لږ به اجر مثل وي، او عقد مساقات باطلیږي په مرگ سره، او فسخ کيږي د غدر په وجه سره د مزارعت په شان مثلاً عامل غل وي یا دومره ناروغه وي چې پر عمل قادر وي.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د مساقات اصطلاحی تعریف په دي ډول سره کړی دی چې مساقات هغه عقد ته ویل کيږي چې کوم کس خپل باغ داسې کس ته ورکړي چې هغه يې پالنه وکړي په دي شرط يې ورکړي چې په دي کې چې څه حاصلات وشي هغه به موږ دواړه په خپل منځ کې تقسیموو.

(۲) مساقات په ټولو احکامو، شروطو او اختلاف کې د مزارعت په شان دی چنانچه دامام ابو حنیفه رحمه الله په نزد د میوي د جز، شاع په عوض کې مساقات د مزارعت په شان ناجائز دی او د صاحبینو په نزد جائز دی.

فائده: د صاحبینو قول مفتی به دی لعلی الهدیه: المعاملة في الاشجار والكرم بجزء من الثمر فاسدة عندا حنیفه وعندهما جائزة الا كرمه معلوم وسمي جزء مشاعا والفوی علی النجوز وان لم یمن المدة کذا فی السراجة (الهدیه: ۵/۲۷۸)

(۳) یعنې مساقات د صاحبینو په نزد جائز دی په خرماوو او نورو درختو کې، په انگورو کې، په سبزبانو کې، او د بیا جنوبه بوټو کې ولی چې د مساقات جواز د حاجت او ضرورت په وجه سره دی او حاجت په مذکوره ټولو شیانو کې شته.

(۴) که دباغ مالک عامل ته دخرو ماووباغ په مساقات سره ورکړه کوم کې چې خامي خرماوي وي کومې چې د عامل په پالنه سره نوري لويديلي شواى نو د مساقات د اصورت د ضرورت پر اساس جائز دی، او که ميوه پښ شوي وه د عامل په پالنه سره نوري نه شواى لويديلي او د عامل دکوم عمل مزید ضرورت نه و نو د مساقات د اصورت جائز نه دی ولې چې عامل دخپل عمل په وجه سره مستحق گرځي نو کله چې ميوه پښ شوي ده نودده د عمل هيڅ دخل پاتي نه شول هدا د اصورت ناجائز دی لکه چې په مزارعت دکښت له پخيدلو څخه وروسته څرنگه چې د عامل د عمل ضرورت نه پاتې کيږي لهذا اوس دا چاته په مزارعت سره ورکول ناجائز دی.

(۵) که په کومه وجه سره مساقات فاسد شونو عامل ته به اجر مثل ورکول کيږي ولې چې مساقات فاسده دا جاره فاسده په معنى کې دی نو لکه څرنگه چې په اجاره فاسده کې اجير ته اجر مثل ورکول کيږي نو په مساقات کې به هم اجر مثل ورکول کيږي، ليکن اجر مثل به په عقد کې له مشروط مقدار څخه زانده وي کما سر.

مسئله: يو کس خپله ځمکه چاته په دي شرط ورکوي چې په دي کې باغ ولگوه، دباغ په درختو کې به دی دنصف مالک وي ددي دري صورتونه جوړيږي (۱) که يې له باغ سره په ځمکه کې هم د شرکت شرط ولگوي نو عقد فاسد دی (۲) که يې په ځمکه کې د شرکت شرط ونه لگاو وليکن د عقد مده يې بيان نه کړه نو دا عقد هم فاسد دی (۳) صرف په درختو کې د شرکت شرط ولگول شواو د عقد مده هم معينه کړل شوه نو دا عقد صحيح دی او د عقد دمدي په ختميدلو سره به د ځمکې مالک لره اختياروي چې په نصف قيمت سره درختي واخلي يا يې وکارې، او په دوهم صورت کې د ټولو درختو مالک عامل دی او د ځمکې مالک لره به د ځمکې اجر مثل ورکول کيږي او ده لره به اختياروي چې درختي واخلي يا له عامل څخه دکښلو مطالبه وکړي. په اول صورت کې د جواز حيله دا کيداى شي چې د ځمکې نيما يې دباغ د نيما يې په عوض خرڅه کړي او عامل دي په اجر قليل سره اجير کړي (ملخص از احسن الفتاوى ۷/۳۷۸)

(۶) دا حد المتعاقدين په مرگ سره هم مساقات باطليږي ولې چې مساقات دا جاري په معنى کې دی او دا جاري حکم تير شو چې دا حد المتعاقدين په مرگ سره باطليږي لهذا مساقات هم دا حد المتعاقدين په مرگ سره باطليږي، ليکن استحسان د اتقاضا کوي چې که د ځمکې مالک مرشواو ميوه تراوسه کچه وه نو دميوې تر پخيدلو پوري دي عامل پردي عمل برقرار وساتل شي ولې چې عامل لره له عمل څخه په منع کولو کې ضرردی حال دا چې په عمل برقرار ساتلو کې دوراثانو هيڅ ضرر نشته.

(۷) دکومو عذرونو په اساس چې مزارعت فسخ کيږي دهغو عذرونو په وجه سره مساقات هم فسخ کيږي مثلاً عامل غل دی دميوې له پخيدلو څخه وړاندي يې غلا کوي نو په دي کې د ځمکې د مالک داسې نقصان دی چې ده دهغه التزام نه دی کړی لهذا هغه مساقات فسخ کولى شي. همدا شان که عامل داسې مريض شو چې کار يې نه شو کولى نو هم به عقد مساقات فسخ کيږي ولې چې په داسې صورت کې به هغه په مزدورانو سره کار کوي کوم چې ده لره نقصان دی او ده ددي التزام نه دی کړی.

کتاب الذبائح

دا کتاب د ذبیحوپه بیان کې دی

د کتاب الذبائح له ما قبل سره مناسبت دادی چې مزارعت او ذبح دواړه فی الحال د مال اتلاف (ضائع کول) او فی المال انتفاع وي، یعنی لکه څرنګه چې په مزارعت کې تخم په ځمکه کې دفن کیږي تر څوپه مستقبل کې نفع حاصله شي، همدارنګه ذبح کونکی خپل څاروی فنا کوي ترڅو دهغه له غوښې څخه نفع حاصله کړي.

(۱) هي جمع ذبیحۂ وهي اسم لما یذبح والذبح قطع الارواح (۲) وحرل ذبیحۂ فسلم وکتابي و غسبي وافرأه و آخرس و ألفف (۳) لا محوسې و ورنې رمزید و محرم (۴) و تارک اسم الله عفا و حرل لو ماسبا (۵) و کره أن یدکر مع اسم الله غیره و أن یقول عند الذبح اللهم تقبل من فلان، و أن قال قل التسمية و الإطجاع خاز (۶) و الذبح بین الخلق و اللئ

توجه: هغه جمع ده د ذبیحه او هغه نوم دی دهغه کوم چې ذبح کیږي او ذبح قطع کول (پریکول) دي درګو، او حلاله ده د ذبیحه د مسلمان او د کتابی او د نابالغ او د ښځې او د ګونګي او د غیر مختون (ناسته). نه د مجوسي اوبت پرست او مرتد او محرم. او د قصد اسم الله پریښودونکی او حلاله ده که یې هیڅ شی او مکروه ده دا چې ذکر کړي د الله تعالی له نامه سره د بل چانوم یا وایې د ذبح کولو پر وخت ای الله قبول یې کړي د فلانی له طرفه، او که یې وویل له بسم الله ویلو او چیه کولو وړاندي نو جائز ده، او ذبح د خلق اوله سيني څخه د پورته هلو کي په منځ کې وي.

تفویح: (۱) ذبائح د ذبیحه جمع ده او ذبیحه مذبوح څاروی ته ویل کیږي او مجازاً هغه څاروی ته ویل کیږي کوم چې عنقریب ذبح کیږي، بیاذبح پردوه قسمه ده اختیاري او اضطراري. مصنف رحمه الله ذبائح اختیاري تفصیل مقدم کړی دی چې داسې یې فرمایلي دي چې ذبح د غاري د مخصوصو څلورو ګوپریکولو ته ویل کیږي، اوداج دودج جمع ده له دي څخه مراد حلقوم (په کوم سره چې ساه وځي تنوځي)، مری (په کوم سره چې غذا دننه ځي) او د حلقوم او مری ښی او کین هغه دوه پنډو ګونه (په کومو کې چې د وینې سیلان وي) دي.

قائده: د اټولو ته معلومه ده چې په دنیا کې د غوښې د خوړک دستور او رواج انتهایې قدیم دی لیکن له اسلام څخه وړاندي د څارویو د غوښو د خوړلو عجیبی عجیبی طریقې بغیر له کومې پابندي اختیار کړل شوي وي. د مردار غوښه خوړل کیدله، د ژوندی څاروی څه اندامونه (د ضرورت مطابق) پریکیدل خوړل کیدل. د څارویو د روح کښلو لپاره هم انتهایې بی رحمانه سلوک کیدی، چیرته به په لرګیانو سره په وهلو او چیرته به د غوښو په باران کولو سره د څارویو روح ایستل کیدله.

اسلام تر ټولو وړاندي خوداتفریق وکړ چې د مردار غوښه یې حرامه کړه، کومه چې دانسان جسماني او روحاني دواړه صحتونه بربادونکي ده. هغه څاروي یې حرام کړل د کومو په غوښه سره چې دانسان اخلاق معوم (زهرجن) کیږي، لکه خنزیر، پښو، سپی، ځناور و غیره. بیاکوم څاروي چې یې حلال وګرځول دهغو د غوښو په خوړلو کې یې هم داسې پاکه طریقه وښودله چې په هغې سره ناپاکه وینه ښیځي ښه وځي، او څاروی ته ډیر لږ تکلیف ورسپړي. په طبی اصولو د انساني صحت او غذائي اعتدال کې له دي څخه ښه کومه طریقه نه شو کیدلی لکه څرنګه چې د موجوده زماني ډاکټرانو په طبی تحقیق سره ثابت کړي ده. په هر حال اسلام

د څارويو د غوښې په خوړلو کې انسان ازاد نه دی پرېښی چې لکه څرنګه چې د درختو میوې او سبزیات وغیره چې څرنګه یې هم خوښه وي پرېکړې اووي خوړي، همدارنګه دې څاروي هم څرنګه یې خوښه وي خوړي. د اېښکاره خبره ده چې د انسان غذا ګه له نباتاتو څخه وي او ګه له حیواناتو څخه وي، ټول د الله تعالی پیداکړل شوي نعمتونه دي او په دې حیثیت سره هر خوړک د الله تعالی دنوم په اخیستلو سره خوړل اوله خوړک څخه په فارغه کیدلو د الله تعالی شکر اداء کول سنت اسلام دی، کوم چې نبی کریم ﷺ په خپل قول او فعل سره دومره عام کړ چې هغه یو اسلامي شعار جوړ شو، لیکن د څارويو په ذبح کولو باندې د الله تعالی دنوم ذکر کولو معامله له دې څخه څه وړاندې ده چې د څاروی غوښه بغیر له دې څخه نه حلالېږي، کوم غافل انسان چې ترکاري، میوه وغیره بغیر د الله تعالی له نامه څخه پرې کړي نو ده ته غافل، تارک سنت خوویل کیږي لیکن دده خوړک ته حرام نه شي ویل کیدلی، په خلاف د څاروی چې دده د ذبح پر وخت دبسم الله ویل دده د حلالوالی شرط دی، له دې څخه بغیر که د ذبح ټول آداب پوره شي نو بیا هم څاروی مردار او حرام دی.

حضرت شاه ولی الله قدس سره په حجة البالغة کې لیکي، چې د څارويو معامله د عامو نباتاتو مخلوقات په شان نه ده، ولی چې په دوی کې د انسان په څیر روح ده، د انسان په څیر د لیدلو، اوریدلو، بویولو، او د ګرځیدو راکرځیدو آلات او اعضاء دي، د انسان په څیر په دوی کې احساس او اراده او تریوه حده ادراک هم موجود دي، ددې سرسری تقاضا ده چې د څارويو خوړک مطلقاً حلال نه وي لیکن د حکمت الهیه تقاضا ده چې ده انسان مخدوم کائنات جوړکله څارويو څخه خدمت اخیستل، د هغوئ شیدي څښل او د ضرورت پر وخت په ذبح کولو سره یې د هغوئ غوښه هم د انسان لپاره حلاله کړه، مګر له دې سره یې ددې د حلالوالی لپاره څوارګان او شرائط هم راوښودل چې له هغو څخه بغیر څاروی نه حلالېږي (جواهر الفقه: ۳۶۹/۲ تا ۳۷۰).

(۲) د مسلمان ذبیحه حلاله ده په دې شرط چې د الله پر نامه ذبح وکړي لفظه تعالی ﴿وحرمت علیکم المیتة والم..... الا ما ذکبکم﴾ (حرام کړل شوي دي پر تاسې مردار او وینه..... مګر کوم چې تاسې ذبح کړی په کاف خطاب سره مسلمانانو ته خطاب دی. همدارنګه د اهل کتابو ذبیحه هم حلاله ده لفظه تعالی ﴿و طعام الذین اوتوا الکتاب جزا لکم﴾ (د اهل کتابو ذبیحه حلاله کړل شوي ده ستاسې لپاره)، له طعام څخه مراد مذبح څاروی دی ولی چې مطلق طعام خودر کافر حلال دی له حضرت ابن عباس رضی الله عنه څخه هم د طعام همد تفسیر مروی دی. همدارنګه د نابالغ، ښځې، ګونګی او غیر مختون (چې سنت شوی نه وي) ذبیحه هم حلاله ده په دې شرط چې په تمسبه او ذبح پوهیږي ولی چې د ذبیحه د حلالوالی مدار په مسلمان او کتابی والی سره ده نه په بالغ او مذکور والی وغیره سره. ګونګی اگرکه تمسبه نه شي ویلی مګر د ادعزیه وجه سره ده له دده د صاحب ملت والی د تمسبه قائم مقام دی.

فائده: اوس صورت حال دادی چې یهودیان خواوس هم د ذبح کولو پر وخت د خپلو مذهبي قواعدو اهتمام کوي، چې د ذبح پر وخت د الله تعالی نوم هم ذکر کوي او عروقي اربعه د شریعت مطابق پرېکوي، لیکن عیسایانو ټول شیان پرېښي دي، اوس هغوئ نه خود الله تعالی نوم ذکر کوي او نه هم د عروقي اربعه په مشروع

طریقہ دہر کو لو اہتمام کوی پہ دی وجہ دیہودیانو ذبیحہ زمور لپارہ جائزہ اودعیسیانوذبیحہ جائز نہ ده
(تقریر ترمذی ۲/۲۳۶)

فائدہ: کہ ذابیع پہ بارہ کہ معلوم نہ وی چې دده خہ عقائد دی؟ یامد معلوم نہ وی چې ده پہ کومہ طریقہ سرہ
خاروی ذبیحہ کری دی؟ دداسی ذبیحہ پہ بارہ کہ حکم مختلف دی (۱) کہ دمسلمانانو بناروی یعنی ددی
بنار اکثرہ ابادی مسلمانان وی، دداسی بنار پہ بازارونو کہ چې کومہ غوبنہ خرخیری دھغی خورک حلال دی
اگر کہ مور دذبیحہ کیدلو پہ وخت کہ نہ وی لیدلی، اونه دامعلوم وی چې ذبیحہ کونکی ذبیحہ کولو پروخت بسم
الله ویلی و، او کہ یہ نہ وہ ویلی؟ وجہ یہی داده چې پہ اسلامی بنار کہ چې کوم شئ خرخیری دھغہ پہ بارہ کہ
بہ ہمد اگھل کیری چې دادشریعت داحکاموافق دی اومور تہ پہ مسلمانانو دحسن ظن دلر لو حکم شوی دی
(۲) کہ دکوم بنار اکثرہ ابادی کفار غیر اهل کتاب وی، انوددی بنار پہ بازار کی چې کومہ غوبنہ خرخیری ہغہ
دمسلمانانو لپارہ حلالہ نہ ده، ترخوچہ کومہ غوبنہ چې اخيستل کیری دھغہ پہ بارہ کہ دیقین پہ درجہ کہ
یاد غالب گمان پہ درجہ کہ دامعلومہ نہ شی چې دادھغہ خاروی غوبنہ ده کوم چې مسلمان یا کتابی پہ
شرعی طریقہ سرہ ذبیحہ کری دی. داصورت بالکل واضح دی (۳) دلور دوہم صورت حکم دھغہ بنار پہ بارہ کہ
ہم دی دکوم ابادی چې دمسلمان، بت پرست و آتش پرست پہ منخ کہ مخلوطہ وی. پہ دی وجہ چې دکوم
غوبنہ پہ بارہ کہ چې شک پیدا شی ہغہ حلالہ نہ ده ترخوچہ ددی حلالوالی ظاہرنہ شی ددی دلیل
دحضرت عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ ہغہ حدیث دی کوم چې ورائندی تیر شویہ کوم کہ چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ہغہ
بنکار حرام گر خولی وود کوم پہ بنکار کہ چې داسی بل سبی ہم شامل شی چې دھغہ دپرنیو دلور پروخت بسم
الله نہ وی ویل شوی. (۴) کہ دکوم بنار اکثرہ ابادی داهل کتاب وی نوددی بنار دغوبنہم ہغہ حکم دی کوم
چې دمسلمانانو دبنار دی (یعنی دھغہ بنار غوبنہ اخيستل او خورل حلال دی) پہ دی وجہ چې ذبیحہ پہ معاملہ
کہ دھغوی حکم دمسلمانانو پہ شان دی. لیکن کہ دیقین یا غالب گمان پہ درجہ کہ معلومہ شی چې ددی
بنار اهل کتاب پہ شرعی طریقہ سرہ خاروی نہ ذبیحہ کوی نو پہ دی صورت کہ ددی بنار غوبنہ اخيستل او خورل
جائز نہ دی، ترخوچہ دامعلومہ نہ شی چې بعینہ داغوبنہ کومہ چې زہ اخلم پہ شرعی طریقہ سرہ ذبیحہ شوی
خاروی غوبنہ ده، اونن دمغربی ملکونو داکثر و بنارونو ہمد احکم دی (فقہی مقالات: ۲۴۴/۲۴۸ تا ۲۴۹)

فائدہ: دبنخہ ذبیحہ کرل شوی بلاشبہ حلال دی، کوم کسان چې دی تہ حرام وایہ ہغوی گنہگار دی، البتہ
خرنگہ چې بنخہ پہ دی کار لپروہیری اودضعف قلب پہ وجہ داحتمال ہم شتہ چې لاس دی نہ وچلیری، پہ دی
وجہ بلا ضرورت نہ تنصبا دوی تہ ذبیحہ کار سپارل مناسب نہ دی، لیکن پہ حلالوالی کہ بیامہ شبہ نشتہ یعنی
جائز دی (امداد المقتیین: ۲/۹۵۷)

(۴) قولہ لامجوسی ای لاجل ذبیحہ مجوسی، یعنی دمجوسیانو (داور عبادت کونکی، یاد لمر عبادت کونکی
ذبیحہ حلالہ نہ ده ولی چې دنبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد دی ﴿مَنْ ذَبَحَ مِنْ غُلَامٍ أَوْ امْرَأَةٍ فَذَبَحَ مِنْهَا﴾
(یعنی لمجوسیانو سرہ داهل کتابو پہ شان معاملہ کوئ مگر لہ دوی سرہ نکاح مہ کوی اود دوی ذبیحہ مہ
خوری)، ہمداراز مجوس نہ حقیقہ اهل توحید دی اونه دتو حید مدعیان دی پہ دی وجہ ددوی ذبیحہ حلالہ نہ

ده. همداسان دېت پرستانو ذبیحه هم حلاله نه ده ولی چې بت پرست هم دمجوسیانوپه څیر مشرک دي دکوم سماوي ملت اعتقاد نه لري، همداسان دمتردد ذبیحه هم حلاله نه ده ولی چې دمتردهیغ مذهب نه وي په دي وجه چې که هغه دکوم سماوی دین طرف ته منتقل شوی وي پرهغه دی نه پرېښودل کیږي. همداسان دمحرم بالحج یا محرم بالعمره ذبیحه (مراد دښکار ذبیح کول دي) هم حلاله نه ده ولی چې ذبیح کول فعل مشروع دی حال داچې دمحرم لپاره دښکار ذبیح کول غیر مشروع دی لهداذا ذبیح نه شمارل کیږي. البته که محرم غیر صید ذبیح کړي نو حلال دی ولی چې غیر صید ذبیح کول فعل مشروع دی په دي وجه چې حرم دېزي وغیره لپاره دامن خای نه دی.

(۴) قوله وتارک السمیه عمدا ای لایحل ذبیحه تارک السمیه عمدا، یعنی که ذبیح کونکي ذبیح کولو پروخت عمدا تسمیه پرېښوده که ذابح مسلمان وي او که اهل کتاب وي نودده ذبیحه مرداره ده نه به خوړل کیږي لقله تعالی (ولا تأکلوا مما یذکر اسمہ) (یعنی پرکوم چې دالله تعالی نوم نه دی ذکر شوی هغه مه خوړئ)، او که تسمیه عمدا نه بلکه په هیرد سره پتې شوه نو حلاله ده ولی چې په دي صورت کې هم په حرام گرځولو کې حرج عظیم دی ولی چې انسان له نسب څخه لږ خالي وي.

فائده: علما کرامو دا هم لیکلی دي چې سوره برأت (کوم چې دکفارو دقتل پر حکم مشتمل دی) له بسم الله الرحمن الرحیم څخه خالی ایښودل شوی دی ولی چې بسم الله درحمت کلمه ده کومه چې دموقع مقتضی نه ده. همداسان دڅاروی ذبیح پروخت هم صرف بسم الله اکبر ویل مقرر شوی دی دبسم الله الرحمن الرحیم دوپلو حکم نه دي شوی ولی چې ذبیح په صورت کې دقهر او عذاب شکل دی او داد کلمه رحمت (یعنی بسم الله الرحمن الرحیم چې په دي کې درحمان اورحیم لفظونه شته) مقتضی نه دی. (مظاهر حق: ۴۶/۴)

الانفاذ: ی مسله عاقل ذبیح ویسی ولې تحل؟

فصل: داسی ولې بریدیا السمیه علی الذبیحه. (الاشاء والنظر)

دمشیني ذبیحي حکم: دمشین په ذریعه سره څاروی ذبیح کول ناجائز او غیر شرعي دی البته که چا دمشین په ذریعه سره څاروی ذبیح کړ نو د هغه غوښه خوړل حلال دي، په دي شرط چې ذبیح کونکی مسلمان وي یعنی پټن مسلمان وهلی وي او د پټن دوهلو پروخت یې بسم الله ویلي وي، غرض داچې دداسې ذبیحي په حلت کې څه شبه نشته مگر معهدا د اطرېقه بلا شبه غلطه او ناجائزه فقط والله تعالی اعلم (ماخوذازا حسن الفتاوی: ۴۷۶/۷)

سوال: او که ډیر څاروي دمشین لاندي ودرول شي او یو ځل بسم الله هم وویل شي نو یا هغه دټولو څارویو دحلال والی لپاره کافی ده یا صرف دا ول څاروي لپاره کفایت کوي او نور ټول څاروي مردار یږي؟

خواب: ددي متعلق دنصوصواو اصول شرعيه مقتضی داده چې بسم الله ویل او ذبیح دواړه متصل واقع وي معمولی دیوونیم منب انداز ته تقدیم هیڅ اثر نه لري، ځکه له دومره فرق کولو څخه لاچاري ده مگر له دي څخه که ډیر تقدیم وشو نو داتسمیه به ذبیح دنه متصل والی په وجه سره کالعدم گرځي او څاروی به مردار یږي..... په مبسوط کې دامام محمد رحمته الله علیه په حواله دا نقل شوی دي اوابت الذابح یذبح الشاهین والدلائله فیسمی علی الاول

وبدع التسمية على غير ذلك عمد اهل بال كل الشاة التي سمي عليها ولا ياكل ماسوى ذلك (بدائع الصانع: ۵/۳۹)..... البتة كه
يې دوه بزي يوځای کړي او په يوه وخت کې يې ددواړو ویرغاړه چاره تیره کړي نو دا تسميه ددواړو لپاره کافي ده
او دواړه حلال پري لواضع شاتين و امر السكين عليهم امانه تجزى لى ذالك تسمية واحدة (بدائع: ۵/۵۰)

د روايات مذکوره په رڼايې کې تر بحث لاندي مسئله: ډير څاروي ترمشين لاندي ودرول شي او په بسم الله
ويلسره ددوئ غاړي پري کړل شي، په دې کې په غير مشروع طريقه سره ذبح کولو له گناه څخه علاوه صرف
هغه څاروي حلال دي پرکومو چې چاره په يو وخت کې تيره شوي ده، په دې شرط چې دمشين د چاري
د څلولو پړوخت بسم الله ويل شوي وي او د ځينو صحابه کرامو ﷺ په نزد دام د ذبح د غير مشروع طريقه
د کيدلو په وجه سره حرام دي، او د کومو څارويو په غاړه چې چاره له بسم الله ويلو وروسته تدریجاً تيره شوي ده
هغه د ترک تسميه په وجه سره د جمهور په نزد حرام او مردار دي (جديد معاملات کی شرعی احکام: ۳/۱۰۶)

فائده: د ذبح پړوخت دا الله تعالی نوم ذکر کول ضروري دی لیکن بسم الله په عربي ژبه سره ويل ضروري نه ده
چې که څوک د ذبح پړوخت ووايي چې دا الله په نوم ذبح کوم بيا هم جائز دی، په احسن الفتاوى: ۷/۴۰۵ کې
دي لان الفقهاء رحمهم الله لم يشترطو العربية ولو كان لذكروه، لیکن افضل و مستحب همداده چې په عربي
کې داسې وويل وایې بسم الله اکبر..... او که نابالغ د ذبح طريقه زده وي او بيا دا الله تعالی په نامه سره ذبح
وکړي نو دده ذبيحه هم حلاله ده. همدا شان د گونگي مسلمان ذبيحه هم حلاله ده لعافی الشامية
۵/۲۹۷: و شرط كون الذابح مسلماً حلالاً..... قوله ولوالذابح مجنوناً وامراً او صبياعقل التسمية والذبح ويقدر ان تلف
او اخرس (جديد معاملات کی شرعی احکام: ۳/۹۴)

(۵) د ذبح پړوخت دا الله تعالی له نامه سره بل څوک ذکر کول يا د اذان ويل اللهم تقبل من فلان مکروه دي، د دې
دري صورتونه دي (۱) د بل چا ذکر د عطف په ډول سره متصل وکړي مگر عطف ونه کړي لکه چې داسې وایې
بسم الله. محمد رسول الله نو دا مکروه ده او ذبيحه حلاله ده ولی چې دلته يې نبی کریم ﷺ له الله تعالی سره
شریک کړی نه دی که شریک کول مقصود وای نو محمد به مجرور وي حال دا چې محمد مجرور نه دی بلکه
مرفوع دی مگر څرنگه چې يې صورة الله تعالی له نامه سره غيروځای کړی دی په دې وجه دا مکروه
تحریمی ده. (۲) د ذبح پړوخت دا الله تعالی له نامه سره د بل چا نوم په عطف کولو سره ذکر کړي بسم الله ونحنه
رسول الله نو په دې صورت کې دا ذبيحه د ما اهل لغير الله کيدلو په وجه سره حرامه ده ولی چې د تسميه پړوخت يې
له الله تعالی سره غير ذکر کړی دی (۳) د ذبح پړوخت ضوره ومعنی په هراعتبار سره د بل چا ذکر دا الله تعالی له
نامه څخه جلا وکړي مثلاً له تسميه او ذبيحه څخه کولو وړاندي ياله ذبح څخه وروسته ووايي اللهم تقبل من
فلان. نو دا صورت جائز دی ولی چې په دې صورت کې له الله تعالی سره د چا د شریکو لکه هېڅ شائبه نشته.

(۶) ذبح اختياري د حلق اوليه (د سينې لوړ هډوکي) په منځ کې وي ولی چې له حضرت ابن عباس رضی الله عنه څخه
مروى ده الذکوة فی الحلق واللبة (ذبح د حلق اوليه په منځ کې وي) پاتې شوه ذبح اضطراري نو په هغې کې ذبح
محل متعين نه دی بلکه د بدن په هر حصه کې زخم جوړول او وينه بهرل کافي ده.

(۹) والمذبح المری، والخلف هو الرذجان و قطع الثلاث کاف (۸) ولز بظفر و قرن و عظم و سن منزوع و لیطة و مزوة و ما نهر الدم (۹) (الاسنا و غفر)
 قانمین (۱۰) و لذت حد الشفرة (۱۱) و ذکره الشیخ و قطع الرأس و الذیخ من الفقا (۱۲) و ذبح صید استأنس و خنخ نغم نو خش، او قر ذی لی بنم
 (۱۳) و سن نحر الابل و ذبح البقر و الغنم و ذکره عکس و حل (۱۴) و لم یذک جبین بذاکاة

توجیه او مذبح مری، حلقوم او دوه شاه رگه دي او پری کیدل دد ریو کافی دي، اگر که په نوک یا شکر یا هډو کی یا غاښ سره وي کوم چې کښل شوی وي یا دنر کل په پوستکی یا په تیره ډبره یا په داسې شئ سره وي کوم چې وینه و بهوي، مگر غاښ او نوک کوم چې دواړه په خپل خای وي، او مستحب ده د چاري تیره کول، او مکروه ده دهلو وکی ترماز غوپوري پري کول او د سر پري کول او ذبح کول د شت له طرف څخه، او ذبح کیږي به هغه ښکار کوم چې مانوس وي او زخمې دي کړای شي هغه خاړوی کوم چې وحشي شي یا ولویږي څاه ته، او سنت دی نحر کول داوښ او ذبح کول د غوا او بزي او مکروه دی ددي عکس مگر حلال دی، او نه ذبح کیږي جبین دده دمور په ذبح کیدلو سره.

تشریح: (۷) په ذبح کې څلور رگونه پري کیږي حلقوم (دساه د تلور اتلولاره) او مری (د خورک څښک لاره) او دوجان (دوه شاه رگه کوم چې د حلقوم او مری په ښی او کیڼ طرف کې واقع دي)، نوکه یې داخلور رگونه پري کړل نو بیا لاتفاق د داسې خاړوی خورل حلال دي لکه له ﴿اَلَا اَنْذَاکُمْ بِمَا فِیْکُمْ﴾ (پري کړه دوه رگونه په په کوم شئ چې وغواړي) او داج جمع دی چې دهغي لېرتلږه دري افرادوي له ذاله دي څخه دوه شاه رگه او مری (نخره) مراد دي او داري داسې دي چې له حلقوم څخه بغیر نه شي پري کیدلی له ذابا لضروره حلقوم هم په پري کیدو نکور گوکې شامله شوه په دي ډول په ذبح کې پري کیدو نکي رگونه څلور شول، او که اکثر (یعنی دري) رگونه پري شول له څلورو څخه هر دري چې وي نوهم دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد دهغه خورل حلال دي، د صاحبینو په نزد د حلقوم او مری او احد الو د جین پري کیدل ضروري دي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله قول راجع دی لمالی الهندیه: وان قطع اکثرها فکذا لک عندابی حنیفة وقال لا بد من قطع الحلقوم والمرئ واحد الوجه والصحيح قول ابی حنیفة لمان لا لاکتر حکم الكل (هندیه: ۵/۲۸۷)

فائده: په حدیث شریف کې مطلقا عروق ثلاثه ذکر شوي دي د حلق او مری نوم نشته، له عروق څخه داسې عروق مراد دي د کومو په پري کیدو کې چې توصیه فی اخراج الروح و الدم وي نو که په مافوق العقده باندې د حلق او مری اطلاق هم نه وي نو بیا هم په هر کیف عروق خو موجود دي د کومو قطع چې د توصیه فی اخراج الروح باعث ده له ذابا مافوق العقده په حالت کې هم د عروق ثلاثه د منقطع کیدلو په وجه سره ذبیحه حلاله ده (از احسن الفتاوی ۷/۴۲۲). له اهل تجربه څخه معلومه شوي ده چې د ذبح عروق په فوق العقده ذبح کولو سره هم پري کیږي له ذابا دي په حلت کې شبه نشته (عزیز الفتاوی ۱/۷۰۸)

(۸) قوله ولو بظفر و قرن ای بجوز الذبح ولو بظفر و قرن الخ، یعنی په پري شوي نوک او شکر، په کښل شوي غاښ و لیطه (د بانس تیره پوستکی) او مروه (سپینه نری تیره ډبره) سره د خاړوی ذبح کول جائز دي همداسې په هر داسې تیره شئ سره هم ذبح کول جائز دي کوم چې رگونه پري کوي او وینه بهوي ولی چې د ذبح حقیقت هم درگو پري کول او وینه بهول دي.

(۹) مگر به خپل خای قائم (یعنی کوم چې له انسان او خاوری څخه جلا شوی نه وي) غاښ اونوک سره ذبح کول جائز نه دي اگر که رگو نه پري کوي او وینه بهوي ل قوله **﴿كُلْ مَا نَهَرَ الذَّمُّ مَخْلُوقًا غَيْرَ الْفَرْزِ وَالْبَشَرِ﴾** (یعنی کوم شی چې وینه بهوي په هغه سره ذبح شوی خورئ مگر به غاښ اونوک سره ذبح شوی مه خورئ)، همداراز پردي دامت اجماع هم ده.

(۱۰) د ذابح لپاره مستحب ده چې د خاوري له شملولو وړاندي خپله چاره تیره کړي ل قوله **﴿وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَخْبِرُوا الْمُسْلِمِينَ وَنَبِيَّكُمْ أَحَدَكُمْ فَتَفْتَنَهُ﴾** (یعنی کله چې تاسې ذبح کوی نو په ښه طریقه سره ذبح وکړئ اوله تاسې څخه ذبح کونکی دي خپله چاره تیره کړي).

فانده: سلیقه مندی د هر عمل روح ده او شریعت د دې ډیر ساتونکی دی ده په هر هر شی کې د دې تعلیم ورکړی دی او تاکید یې هم کړی دی، د خاوری ذبح کول خوله ده څخه داعلی او افضل مخلوق یعنی انسان د غذا په خاطر حلال کړای شوی ده لیکن په ذبح کولو کې چې کوم تکلیف دي خاوري ته رسیږي دهغه متعلق تاکید دی چې دا ډیر لږ وي، لکه چې د چاري له وړاندي څخه د تیره کولو حکم د همدې لپاره دی چې څومره رگو نه چې پري کیږي زرتزره پري شي او دا خاوری د ژوند او مرگ له کش مکش څخه زرنجات ومومي. او زای (چاره وغیره) چې څومره تیره وي همدومره به تکلیف هم کم وي او د جسم او روح تعلق به هم په دې سره زرمقطع کیږي، دراحت وړ کولو یو مطلب ده. بیان شوی دی چې له ذبح کولو څخه وروسته دی ښه یخیدلو ته پریږدي ښی کریم **ﷺ** د چارو د تیره کولو او د هغوله خاوریو څخه د پټولو حکم فرمایلي دی، او په تلوار سره یې د ذبح کولو حکم فرمایلي دی، او د خاوری په وړاندي یې د چاري له تیره کولو څخه منع فرمایلي ده، دا کار باید له وړاندي څخه وشي یعنی چاري د خاوریو په وړاندي تیري نه کړای شي او په تلوار سره د ذبح کولو حکم فرمایلي دی (مسائل رفعت قاسمی: ۵/۱۱۶)

فانده: له ذبح کولو څخه وړاندي د خاوری بې هوشه کول خلاف سنت دی، شریعت چې کومه ذبح کول د حلال والی شرط گرځولی دی د دې علت لکه څرنگه چې له نصوصو څخه واضع دی دادی چې بهیدونکي وینه د ذبیحه له بدن څخه ووځي او د سائنس له قواعدو څخه د دې قوی احتمال دی چې د خاوری طبیعت دده د هوش په حالت کې قوی وي، او څومره درجه کې چې بې هوشې وي همدومره اندازه دده طبیعت ضعیف وي او د وینې خارجول د طبیعت کار دی، نو څومره چې طبیعت قوي وي وینه به ډیره خارج کیږي، او څومره چې په طبیعت کې ضعف وي وینه به کمه خارج کیږي، نو قصد او طبیعت ضعیفه کول و د وینې دلراییستلو اهتمام کول دي، کوم چې د شارع له مقصود سره صریح مزاحمت دی دا خو شرعي خلاف ورزي ده، او وینه په بدن کې ډیره موجوده ده سره له دې چې لږ وځي هغه له غوښې سره گډ کیږي، او حال دا چې د خاوری په خپله مړه کیدلو سره ټوله وینه په غوښه کې د گډیدلو په وجه سره د طب نبوی **ﷺ** د منشاء خلاف دی او په بې هوش کولو سره او یا ذبح کولو سره خوڅه ناڅه وینه په غوښه کې خامخاشا ملیري او داله شریعت څخه خلاف دی. او که په کومه وجه سره بلا تدریس اختیاري وي (یعنی له بې هوشه کولو بغیر کوم خاوری وینه کمه ووځي) په دې کې مکلف معذور دی له دې څخه د حرمت کراهت حکم نه کول کیږي (امداد الفتاوی: ۴/۶۰۸)

(۱۱) ذبح نړه د چارې تر نخاع (حرام مغز) پورې رسول مکروه ده همداسان د خاروی له یخیدلو څخه وړاندې د خاروی سر پرې کول هم مکروه دي ولې چې په دې کې بلا فائدي حیوان ته عذاب ورکول دي کوم چې منې غندنه. همداسان که چا بزه د خټ له طرف څخه ذبح کړله او هغه تر هغه وخت پورې ژوندی وه چې دهغې هغه رگونه هم پرې شول دکومو چې پرې کول ضروري دي نوداهم مکروه ده بیا هم داسې به خوړل کیږي ولې چې مکروه فعل حرمت نه ثابتوي، او که بزه د ضروري رگونه له پرې کیدلو څخه وړاندې مړه شوه نو نه به خوړل کیږي ولې چې ددې مرگ په ذبح سره نه دی واقع شوی.

فائده: د حیوان د ذبح کولو پړوخت دلاندې امور رعایت باید وکړل شي، (۱) حیوان ته نه ذبح کولو څخه وړاندې باید خورک ورکړل شي او به وروځنبل شي وږی تږی ساتل مکروه دی. (۲) مذبج ته دیولوپړوخت په کښلولو سره بیول مکروه دي. (۳) په اساني سره دي حیوان څملول شي بې ځایه سختي کول مکروه دي. (۴) د قبلي طرف ته په مخ گرځولو سره دي په کین اړخ څملول شي چې روح یې په اساني سره ووځي، له دې څخه خلاف کول مکروه دي (۵) له څلورو پښو څخه دي دري ورو تړي. (۶) چاره دي تیره کړي، په پښه چاره سره ذبح کول مکروه دي (۷) که چاره تیره کوي نوله حیوان څخه دي پته تیره کړي ولې چې حیوان ته مخامخ تیره کول مکروه دي (۸) د حیوان له څملولو وړاندې دي چاره تیره کړي، وروسته د چارې تیره کول مکروه دي (۹) په حدیث شریف کې دي چې یو کس حیوان څملاو و او چاره یې تیره کوله ددې په لیدلو سره نبی کریم ﷺ وفرمایله ته بزي ته له یو ځل څخه زیات مرگ ورکول غواړي، (۱۰) دیوه څاروي د بل مخ ته ذبح کول مکروه دي. (۱۱) په سختی سره دي ذبح نه کوي چې سر یې پرې شي یا تر حرام مغز (په غاړه کې دننه سپین رگ) پورې چاره ورسېږي ولې چې دامکروه ده (۱۲) له غاړې څخه لوړ ذبح کول مکروه دي اومنع دي ولې چې په دې حیوان ته له ضرورت څخه زیاته ایذا رسول دي (۱۳) له ذبح څخه وروسته د حیوان له یخیدلو وړاندې دي سر نه جلا کوي اونه دي پوستکی کاږي ولې چې دامکروه ده (فتاوی رحیمیه ۱۰/۶۸)

فائده: که د ذبح کولو پړوخت د چرگې سر پرې شي نو ددې څه حکم دی. الجواب باسم ملهم الصواب: قصدا داسې کول مکروه دي، بلا قصد څه کراهت نشته، غوښه په هر صورت مکروه نه ده والله سبحانه وتعالى اعلم (احسن الفتاوی ۷/۴۰۷)

(۱۲) کوم ښکار چې مانوس وي نودهغه ذکاة (ذبح) داده چې مابین الحلقوم واللبنه ذبح کړای شي ولې چې ذبح اختیاري (ذبح اختیاري هغه ده چې په هغې کې په مذکور بالا طریقي سره په ذبح کولو قدرت وي) که مقدوره وي نو ذبح اضطراري (ذبح اضطراري هغه ده چې په هغې کې په کوم ځای چې هم په زخم لگولو سره وینه بهول کیږي) کافی نه ده. او کوم حیوان چې پیداشي وحشي وي یا وپه وحشي کیدلو سره وتښتي یا په څاه کې ولوړي په دې ډول چې اوس دده ذبح اختیاري مقدوره نه وي نودهغه ذکاة ذبح اضطراري ده کوم چې په نیزه سره اوزخمې کول دي ولې چې په مذکوره صورتونو کې همدامقدور ده.

(۱۳) په اوبن کې مستحب دادی چې نحر کړای شي (نحر دادی چې له سینې څخه لوړ چې د حلقوم کومه حصه یو ځای شوي ده چیرته چې غوښه لږ وي هغه پرې کړای شي) ولې چې همدامتوارث ده او داوبن د رگو دیو ځای

کیدلو خای هم دی لهذالته ټول رگونډه پري کيږي، ضابطه داده چې دکوم حیوان چې هم غاړه اوږده وي هغه دي نحر کيږي، او دغوا، بزې وغیره په حق کې ذبیح کول مستحب ده ولی چې ددوی رگونډه هلته جمع وي چیرته چې ذبیح کيږي، او که یې ددې عکس وکړ یعنی اوبښ یې ذبیح کړ او غوا، بز، وغیره یې نحر کړه نو دحصول مقصود (یعنی وینه بهول) په وجه سره داهم جائزه مگر دخلاف سنت په وجه سره مکروه ده.

(۱۴) که چا اوبښه نحر کړه یا یې غوا او بز، هلاله کړه یا یې ددې په نس کې مړیجی و موندی نو دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد دموږ ذبیح کول دده ذبیح نه شمارل کيږي بلکه دی به علیحده ذبیح کيږي ولی چې دمور په ذبیح کولو سره دجنین وینه نه بهیږي لهذا دی به نه خوړل کيږي که یې وینښتان شنه شوي وي او که نه وي (یعنی خلقت یې تام شوی وي او که نه وي). حال دا چې دصاحبینو په نزد که یې خلقت تام شوی و نو خوړل کيږي او که نه و و تام شوی نو نه خوړل کيږي.

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمته الله قول را جع دی لمالی الدر المختار: فی منظومه النسی قوله ان الجنین مفر دبحكم لم یذک بذکاء له لحذف المصنف ان وقال ان لم یخلفه اکل لقوله رحمته الله ذکاة الجنین ذکاة ائمه حمله الامام علی النبی ایه کذا کما همدلیل الله روی بالنسب ولس فی ذبیح الام اضاعة الوله لعدم التیقن بموته (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۵/۲۱۳)، و فی الباب: قال فی التصحیح واحتار قول ابی حنیفة الامام البرهانی والنسی وغیرهما (الباب علی هامش الجوهره: ۲/۲۳۸)

فصل فیما یحل اكله وما لا یحل

دافصل دهغه شیانو په بیان کې دي دکومو چې خورک حلال دی او دکومو چې خورک حلال نه دی کله چې مصنف رحمته الله دذبیح له تفصیل څخه فارغ شونو دهغه حیواناتو تفصیل یې شروع کړ دکومو چې خوړل حلال دي او دکومو چې خوړل حلال نه دي ولی چې له مشروعیت ذبیح څخه اصل مقصود توسل الی الاکل دی، یا یې دذبیح تفصیل په دي وجه مقدم کړ چې ذبیح دما کول حیوان لپاره شرط ده او شرط له مشروع څخه مقدم وي.

(۱) لا یؤکل کل ذناب و مخلص من سبع و طیر (۲) و حل غراب الزرع لا یألف الذی یأکل الجیف (۳) و الطیغ و العنب (۴) و الزنور و الشخفاء (۵) و الخنزیر الا غلیظ و البغل و حل الازنب (۶) و ذبیح ما لا یؤکل لخم یطهر لخمه جلد (۷) و الذی لا ذمی و الخنزیر (۸) و لا یؤکل مالئ لا یسک عبر طاب و حل بلا ذکاة کالجوا (۹) و لو ذبیح ذاة لفرخ کث، او خرغ الذم غل، و لا لان لم یفرخ غبانه، و ان علم حل، و ان لم یفرخک و لم یفرخ الذم

توجه: نه دي خوړل کيږي دډار و والا و پنځې والا له خناورو او مرغانو څخه، او حلال دی د کښت کارغه نه برک کارغه کوم چې مردار خوري، اونه گور کښ او سمساره، او مچمچي، او کیشف او په ځمکې اوسیدونکي حیوانات، او کورني خره او خچر او آس او حلال دی سوی، او ذبیح کول دداسي حیوان کوم چې نه خوړل کيږي پاکوي دهغه غوښه او دهغه پوستکی، ماسو له انسان او خنزیر څخه، اونه دي خوړل کيږي دریايي حیوانات مگر ماهی کوم چې د اوبو پر سر نه وي راغلی او حلال دی بلا ذبیح دملخ په شان، او که یې ذبیح کړه بزه او هغې حرکت وکړ یا وینه ووتله نو حلال ده که نه نو نه ده که معلوم نه وي دهغې ژوند او که معلوم وي نو حلال ده اگر که حرکت ونه کړي اونه وینه ووځي.

تشریح: (۱) د هر قسم ذی ناب (هغه غوښه خوړونکی حیوان چې دهغه هغه دوه لوی غاښونه وي د کومو په ذریعه سره چې هغه غوښه پري کوي یا ښکارنيسي) ځناور خوړل جائز نه دي ولې چې نبی کریم ﷺ دخیبر په ورځ فرمایلي وو «اکل کل ذی ناب من النباع حرام» (یعنی له ځناورو څخه د هر ذی ناب خوړل حرام دي)، او په مرغانو کې د هر ذی مخلب (مراد هغه مرغ دی کوم چې په خپلو تیروینو جوړه ښکارمې کوي) خوړل جائز نه دي ولې چې په حدیث شریف کې دي چې نبی کریم ﷺ د همدې خیبر په ورځ خاطفه حرام گرځولي دي اوله خاطفه څخه مراد هغه مرغ دی کوم چې له هوا څخه په حمله کولو سره شپږ پورته کوي لکه بازو وغیره.

(۲) د کښت د کارغه خوړل جائز دي کوم ته چې زاغ ویل کیږي ولې چې هغه دانه خوري مردار نه خوري لهذا هغه له سباع الطیر څخه نه دی، البته غراب ابقع (یعین په کوم کې چې سپین او تور رنگ گډ شوی وي، دده غاړه د ښپو په نسبت ډیره سپینه وي) به نه خوړل کیږي ولې چې هغه مردار خوري.

(۳) قوله والضع والضب ای لایحل اکل الضع والضب، یعنی دضبع (بجو، گورکښ، د ځناورو په جنس کې له سپی څخه لږ لوی او د لوی سرو الاقوی حیوان دی) خوړل جائز نه دي ولې چې ضبع له ځناورو څخه دی، اوضب (سمساره) خوړل جائز نه دي لحدیث ابی داؤد دان رسول الله ﷺ «نهی عن اکل لحم الضب» (یعنی نبی کریم ﷺ د سماري له خوړلو څخه منع فرمایلي ده). د ائمه ثلاثه په نزد سمساره حلاله ده ولې چې حضرت عباس رضی الله عنه فرمایي چې د نبی کریم ﷺ پر دسترخوان سمساره و خوړل شوه که حرامه وای نو نه به خوړل کیده، احناف ددې ځواب ورکوي چې د ایه ابتدا اسلام باندې محمول ده ولې چې د اسلام په ابتدا کې صرف دري شیان حرام و وقال الله تعالی «قل لا اجد فیما اوحی الی من خزائن علی طاعم یطعمه الا ان یکن منبثا او ذما من غر خاوا لکم خنزیر» وروسته دیر شیان حرام کړل شول.

(۴) قوله والزبور ای لایحل اکل الزبور، یعنی دمچ مچۍ، کشف او هر قسم حشرات الارض (چنیجان یا کوچنی کوچنی حیوانان لکه چونگښه، موږک، سرطان، او مارو وغیره) خوړل جائز نه دي ولې چې داله خباثتو څخه دي قال الله تعالی «وینزعهم علیهم العذاب» (یعنی حراموي هغه پر دوی خباثت).

(۵) د کورنیو خوړو خوړل جائز نه دی «لحدیث ثعلبۃ الغنصی الله قال خرّم رسول الله صلی الله علیه وسلم لحم الغنصی الا غنصیه» (یعنی نبی کریم ﷺ د کورنیو خوړو غوښه حرامه وگرځوله)، همدارنځ د خچر غوښه خوړل هم جائز نه ده که هغه دخري له نس څخه پیدا شوی و ولې چې له خري څخه د پیداکیدلو په وجه سره به دده هم هغه حکم وي کوم چې دده اصل دی. دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد د آس غوښه خوړل مکروه تحریمي ده ولې چې د ادبمن د ویرولو آله ده نو احتراماً دده خوړل مکروه دي، حال دا چې د صاخبینو په نزد د آس غوښه خوړل (له کراهت تنزیهی سره) جائز ده «لحدیث جابر بن عبد الله رضی الله عنه قال اکلنا لحم الفرس علی عهد رسول الله ﷺ» (یعنی موږ د نبی کریم ﷺ په زمانه کې د آس غوښه وڅهوله). ارسوئ په خوړلو کې څه حرج نشته ولې چې نه داله ځناور و څخه دی او نه مردار خوري لهذا د ادهوسۍ مشابه دی.

فائده: د آس د غوښې په باره کې دامام صاحب قول راجع دی لعافی الهندی: ینکره لحم الخیل فی قول ابی حنیفه خلافاً لصاحبه... وقال الشیخ الامام السرخسی ماقاله ابو حنیفه احوط و ما قال الاوسع (الهندي: ۵/۲۹۰) وقال ابن عابدين الشامي: (قوله وعليه الفتوى

په مکروهه کراهه التنزيهيه وه ظاهر الروايه کمالی الکفايه وه الصحيح علی ما ذکره فخر الاسلام وغيره فیهانی ثم نقل تصحيح کراهه التنزيه عن العلامه والهدایه والمجسط والمغنی وقاصیخان والعلماء وغيرهم وعلیه المتون (رد المحتار: ۵/۲۱۳)

فائده: دبعض نسل حیواناتو په باره کې مشهوره ده چې ددوئ د نسل کشی لپاره دخنزیر ماده منویه دتیسټ توب په ذریعه یاد جفتی (وطی) په ذریعه استعمالیږي له کوم څخه چې بچی پیدا کیږي داسې غوا ته جرمنی یا غیر ملکی غوا ویل کیږي دداسې غوا دغوښي څه حکم دی؟ نوپوه شه چې د حیواناتو نسل له مور څخه ثابتیږي، د نر ماده منویه هیڅ اعتبار نشته لکه چې فقها و لیکلي دي چې که له بزي سره کوم ځناور و طي و کړي نو بچی دمور په تابع کیدلو سره حلال دی، لهدا د جرمنی غوا یا کوم بل حیوان چې دهغه مور حلال حیوان وي نو هغه ذبیح کول او دهغه غوښه خوړل شرعا جائز دي، لعلال العلامة الکاسانی فی البدائع الشناع: ۵/۶۹: حتی ان البقرة الاهلية اذا نر عنها نور وحشی فولدت فانه يجوز ان یضی به وان كانت البقرة وحشیة والنور اهلیا لم یجزل الاصل فی الولد لام لانه ینفصل عن الام (جدید معاملات کې شرعی احکام: ۳/۳۹)

(۶) که چا داسې حیوان ذبیح کړ چې دهغه غوښه خوړل حلال نه وي نو دهغه پوستکی او غوښه پاکيږي نو که په اوبو کې دداسې ذبیح شوی حیوان غوښه ولویږي نو هغه نه مردار یري و لی چې د ذبیح اثر ددی چې په دې سره رطوبات او بهیدونکي وینه ختمیږي او نجس هم همداده شیان دي د پوستکی او غوښي ذات نجس نه دی لهدا کله چې داز اثل شول نو پوستکی او غوښه پاکيږي لکه چې په دباغت سره پاکيږي، دامام شافعی رحمته الله په نژدیه ذبیح کولو سره پوستکی او غوښه نه پاکيږي و لی چې د ذبیح اثر په اباحت لحم کې اصل دی او د غوښي اویو پوستکی په طهارت کې تابع دی او تابع له اصل څخه بغیر نه وي نو کله چې په ذبیح کولو سره دداسې حیوان غوښه مباح نه گرځي نو پاکيږي هم نه.

(۷) البته دانسان او خنزیر غوښه په ذبیح کولو سره نه پاکيږي بیاد انسان په غوښه کې د ذبیح عدم تاثیر وجه دانسان مکرم او محترم والی دی او په خنزیر کې عدم تاثیر وجه دخنزیر نجس العین والی دی.

(۸) داوبو په حیواناتو کې (د سمندر، دریاب وغیره) له ماهی ماسوا هیڅ حیوان هم حلال نه دی لقوله تعالی فمنهم ففخزم علیهم الخبائث (یعنی حراموي هغه پردوئ خبائث) اوله ماهی ماسوا داوبو نور حیوانات له خبائثو څخه دي و لی چې هغه طبائع سلیمه مکروه بولي، اوله ماهیانو څخه هم دطافی (کوم ماهی چې په اوبو کې په خپل مرگ سره ومري او داوبو پر سر راشي او دهغه نس داسمان طرف ته وي هغه ته طافی ویل کیږي) خوړل مکروه ده لقوله فمنهم و ما طفی لایما کله (یعنی کوم چې سرچپه شوی وي هغه مه خوری)، دملخ خوړل حلال دي، دماهی او ملخ د ذبیح کولو ضرورت هم نشته لقوله فمنهم فاحلک لایما بینا السمک والخراد (یعنی زموږ لپاره حلال کړل شوي دي دوه مردی یعنی ماهی او ملخ).

فائده: دامام شافعی رحمته الله په نژد د سمندر ټول حیوانات حلال دي مگر خنزیر، سپی او انسان جائز نه دي لقوله تعالی (اجل لکم فی الفخر) (ستاسي لپاره د دریاب ښکار حلال کړل شوی دی)، همدراز په حیوان کې اصل حرامونکی شی وینه ده حال دا چې داوبو په حیواناتو کې وینه نه وي و لی چې وینه لرونکی حیوان په اوبو کې نه شي اوسیدلای.

فائقه: د جينهنګي خوړل جائز دي او که يا؟ د جينهنګي په باره کې د حضرت شيخ الاسلام مفتی محمد تقی عثمانی دامت برکاتهم يو تحقيق نقل کوم، فرمايې، د لغت ډيرو ماهرينو (پوهانو) د دې خبرې صراحت کړی دی چې جينهنګا د ماهی يو قسم دی لکه چې ابن دريد په جمهرة اللغة کې ليکلي دي چې، «واريسان ضرب من السمک، اريان (جينهنګا) د ماهی يو قسم دی (جلد ۲، صفحه ۴۱۴) د لغت په مشهور کتاب قاموس اوتاج العروس کې هم جينهنګا په ماهی کې شمار کړی دی (جلد ۱، صفحه ۱۴۶)، همداسان علامه دميري په خپل کتاب حيواة الحيوان کې فرمايلي دي چې الرويان هوسمک صغير جدا، جينهنګا ډير کوچنی ماهی دی د کوم چې رنگ سوري (جلد ۱، صفحه ۴۷۲)

د لغت د ماهرينو د دې تصريحاتو پر اساس له اخنافو څخه ډيرو حضراتو د جينهنګې د حلال والی فتوی ورکړي ده، لکه صاحب فتاوی حماديه وغيره. زموږ شيخ المشائخ حضرت مولانا شرف علی تهانوی رحمته الله عليه په خپل کتاب امداد الفتاوی کې فرمايلي دي د ماهی څه خواص لازمه په کوم دليل سره نه دي ثابتې شوي چې دهغوئ په انتفاء سره سمکيت منفي شي، اوس مدار صرف د عدول مبصرينوپه معرفت باندي دی، اوس وخت له ماسره حيواة الحيوان د دميري په کوم کې چې له ماهيات حيوانات څخه بحث شوی دی، موجود دی، په دې کې تصريح ده، الرويان هوسمک صغير جدا، په هر حال احقر ته په اوس وخت کې خودده د سمک (ماهی) والی په باره کې بالکل اطمینان دی ولعل الله يحدث بعد ذلک امرًا، والله اعلم (امداد الفتاوی ۴/۱۰۳)

ليکن د موجوده زماني د علم حيواناتو ماهرين (پوهان) جينهنګا په ماهی کې نه شماري، بلكه د دوی په نزد جينهنګا د اوبو د حيواناتو يو مستقل قسم دی، دوی وايي چې جينهنګا د ژويو له خاندان څخه يو فرد دی نه چې د ماهی کوم قسم دی، د ماهرين حيواناتو په نزد د ماهی تعريف دادی: هو حيوان ذو عمود فقری يعيش فی الماء ويسبح بعواماته ويتنفس بغلصمته، هغه درېر د هډوکی درلودونکی حيوان دی، کوم چې په اوبو کې اوسيږي، په خپله وزرونو سره لامبووې، او په شونډانو سره ساه اخلي (انسائيکلوپيډيا آف بریتانیکا: ۹/۳۰۹، مطبوعه ۱۹۵۰).

د دې تعريف له مخې جينهنګا په ماهی کې داخل نه دی، ولی چې په جينهنګې کې د ملا هډوکی هم نشته او نه جينهنګا په شونډانو سره ساه اخلي، همداراز جديد علم حيوان، حيوانات په دوو لويو قسمونو تقسيموي، (۱) الحيوانات الفقريه (vertebrate) (۲) الحيوانات الغير الفقريه (invertebrate)

اول قسم دهغه حيواناتو دی په کومو کې چې د ملا هډوکی وي او په کومو کې چې اعصابي نظام هم موجود وي او دوهم قسم دهغو حيواناتو دی په کومو کې چې د ملا هډوکی نه وي او په کومو کې چې اعصابي نظام هم موجود نه وي. د دې تقسيم په لحاظ سره ماهی د حيواناتو په اول قسم کې شمارل کيږي حال دا چې جينهنګا په دوهم قسم کې شمارل کيږي، د انسائيکلوپيډيا آف بریتانیکا (۳۶۳/۶ مطبوعه ۱۹۸۸) مطابق دنوي فيصده حيواناتو تعلق له دې دوهم قسم سره دی، همداراز د قسم حشرات الارض ته هم شامل دی.

همداشان مستثنی په دائره المعارف کې د ماهی تعریف په دې الفاظو سره کړی دی، حیوان من خلق الماء و آخرتبه الحيوانات الفقریة دمه احمریتفس فی الماء بواسطة خیاشیم وله کسائر الحيوانات الفقریة هیکل عظمی، ماهی په اوبو کې اوسیدونکی حیوان دی، درپر هډو کې لرونکو حیواناتو کې دده درجه په ځیر کې ده، دده وینه سره ده پوزي دتلویه ذریعه سره ساه اخلي، اود نور وری هډو کولو لرونکو حیواناتو په شان دده د بدن جثه هم ډیره لویه وي (دائرة المعارف: جلد ۱۰ صفحه ۶۰)

محمد فرید و جدي د ماهی تعریف په دې ډول کړی دی، السمک من الحيوانات البحرية وهویكون فی الرتبة الخامسة من الحيوانات الفقریة دمه اباردا حمر، یتفس من الهواء الذائب فی الماء بواسطة خیاشیمهاوی محلا باعضاء تمكنها من المعیشة دائمافی الماء وتعلم فیه بواسطة عوامات ولبعضها عوامة واحدة، ماهی له سمندري حیواناتو څخه دی اود پر هډو کې لرونکو حیواناتو کې دده درجه پنځم نمبر ده دده وینه څخه اوسره ده، په اوبو کې له تحلیل شویو هواگانو څخه دخیشوم په ذریعه هغه ساه اخلي اوهغه په داسې اعضاء سره نښاسته دی دکوم په کومک سره چې ده لره هیمشه په اوبو کې اوسیدل آسان دي ماهی دخپلو وزرو په ذریعه سره په اوبو کې لا مېوې اود ځینو ماهیانو صرف یو وزر وي.

د ماهی داتعریفات پر جینیهګي نه صادقیږي، ددې تعریفاتو له مخې جینیهګاپه دې وجه له ماهی څخه خارجيږي چې په جینیهګي کې دملاهدوکی نه وي لهذاکه موږ دماهرین حیواناتو دقول اعتبار وکړو نو جینیهګاماهی نه دی او په دې صورت کې دحقیقه وداصل مذهب مطابق دهغه خو ل جائزه نه دي.

لیکن دلته سوال دایدا کیږي چې آیا دجینیهګي په ماهی والی یانه ماهی والی کې به دماهرینو حیواناتو ددې علمي تحقیقاتو اعتبار کیږي او که دعرف عام یعنی په خلکو کې دمتعارف اصطلاحی مفهوم اعتبار به کیږي؟ او په دې کې هیڅ شک نشته چې که ددو ځایونو عرف په خپل منځ کې مختلف وي نو په دې صورت کې به داهل عربو عرف معتبر وي، ولی په حدیث کې چې له مرده سمندري حیواناتو څخه دسمک (ماهی) کومه استثناء چې شوي ده هغه دعربي ژبي په اساس شوي ده (لهذا دکوم حیوان په سمک کې په داخلیدلو یانه داخلیدلو کې به دعربي ژبي عرف معتبر وي، مترجم) اودا خبره وړاندې تیره شوه چې ابن درید، فیروز آبادی، زبیدی اود میري په شان ماهرین لغت پردي متفق دي چې جینیهګاماهی دی.

لهذا ددې تفصیل مطابق له احنافو څخه چې کو مو حضراتو دعلم حیوان، دیان کړي تعریف په روڼایي کې جینیهګاله ماهی څخه خارج ګڼلی هغوی ددې خورک ممنوع ګرځولی دی، او کو مو حضراتو چې داهل عربو دعرف مطابق جینیهګاپه ماهي کې شمار کړی دی هغوی دجواز فتوی ورکړي ده.

دجواز قول په دې وجه راجع معلومېږي چې په دې شان مسائلو کې دشریعت مزاج دادی چې هغه دخلکو دعام عرب اعتبار کوي، فنی باریکیانو ته نه ګوري، لهذا دفتوی ورکولو پروخت دجینیهګي په مسئله کې سختي کول مناسب نه دي، بالخصوص په داسې حال کې چې په بنیادي ډول سره دامسئله اجتهادي ده چې داتمه ثلاثه په نزد دجینیهګي په حلال والی کې هیڅ شبه نشته، همداراز په کومه مسئله کې دفتهاو اختلاف

دتخفيف باعث دی البته بیا هم دجینهنکې له خورک څخه احتراز کول ډیر مناسب او ډیر احوط او ډیر اولی دی فقط والله سبحانه وتعالی اعلم (فقهي مقالات جلد ۳، صفحه ۲۱۷ تا ۲۲۱)

(۹) که چا ناروغه بزه ذبیح کړه او د ذبیح کولو پروخت هغې څه حرکت وکړ یا له هغې څخه وینه راووتله نو هغه حلاله ده او که نه هغې حرکت وکړ او نه دهغې وینه ووتله نو هغه حلاله نه ده ولی چې د حرکت او وینې دا ور یا یوه وجود دروند علامه ده لهذا ذبیح ژوندی بزه حلاله کړي ده په دې وجه حلاله ده، او د دواړو (حرکت او وینه) نه وجود درمګر علامه ده لهذا د ابداع ګڼل کیږي چې ده مرداره بزه ذبیح کړي ده په دې وجه حلاله نه ده، هو که په کومه ډول سره د ذبیح پروخت په دې کې ژوند معلوم شي نو هغه په ذبیح کولو سره حلال ګرځي اگر که نه هغه حرکت وکړي او نه وینه ووځي او که ژوند معلوم نه وي نو حلاله نه ده ولی چې اصل بقاء ماکان علی ماکان دی نو د شک په وجه سره د ژوند د زوال حکم نه کول کیږي.

کتاب الاضحیة

دا کتاب د اضحیه په بیان کې دی

اضحیه په لغت کې هغه حیوان ته ویل کیږي کوم چې د ضحی پروخت ذبیح کړل شي بیا په کثرت سره په هغه حیوان کې مستعمله شوه کومه چې د قرباني په ورځو کې هروخت ذبیح کړای شي، او شرعاً د مخصوص حیوان د قربت په نیت سره په مخصوص وخت کې ذبیح کولو ته ویل کیږي.

ذبیح عامه ده که په نیت د تقرب و ثواب وي یا د الله تعالی پر نامه د خورک لپاره ذبیح شوي وي او اضحیه خاص هغه ده کومه چې د تقرب په نیت سره ذبیح کړای شي نوله ذبائح څخه وروسته د اضحیه ذکر کول تخصیص بعد تعمیم دی.

داضحیه لپاره شرط دای چې اضحیه کونکی به مسلمان وي او د ویره غنی شرط ده په څومره سره چې صدقه فطرو اجیبږي، د اشراط چې په چاکې موجود شي که مذکروي او که مؤنث نو پر هغه اضحیه واجب ده، د اضحیه سبب وخت یعنی ایام نحردي، د اضحیه رکن دهغه څاروی ذبیح کول دي دکوم چې د اضحیه په ډول سره ذبیح کول جائز دي، د اضحیه حکم په دنیا کې د واجب اداء کول دی او په عقبی کې ثواب موندل دي.

(۱) تجب علی من نسلم فقیه فوسر عن نفسه لآ عن طفله، ضا او منب لند (۲) لحریم التخرالی آخر آیاه (۳) ولا یذبح وضری قبل الصلاة، و ذبیح غیزه (۴) و یضحي بالجفاء و الخمی و الفولاء (۵) لا بالجفاء و الفزاء و الفخفاء و الفزاء و فطوع اکثر الأذن أو الذنب أو الألیة (۶) و الاضحیة من الإبل و البقر و النعم و جاز الفی من الکمل و الجذع من الضأن

توجه: واجب ده پر ازاد، مسلمان، مقیم، غنی باندې له خپل طرف څخه نه دده د کوچنی اولاد له طرف څخه یوه بزه یا اومه حصه داوښ یا غوا، د عید الاضحی په ورځ له طلوع فجر څخه بیا د ایام نحر تر اخر پوري، او ذبیح دي نه کوي د ښار و الاداختر له لمانځه څخه وړاندې او ذبیح دي کوي د غیر ښار والا، او قرباني کولی شي د بې

شکره او خصی اولیوني، نه درانده او کانه و انتهایې کمزور او گود او د اکثر غوړا و لکی او غاښ او سترګې پالم
 ډېرې کړل شوي، او قرباني داوښ او غوا او پسه او بزي وي او جائز دی ښی له ټولو څخه او جذع له پسه څخه .
 توضیح: (۱) قرباندي په هرا زاد، مسلمان او مقیم (که په ښار کې وي یا په کلو کې وي) واجب ده او شرط دادی
 چې غنی (صدقة الفطر غنی مراده) کوي ولی چې د ښی کریم ﷺ ارشاد دی ﴿من زجذعاً لله بنعم فلا یفرقن فضلاً﴾
 (کوم غنی چې قرباني ونه کړي هغه دي زموږ عیدگاه ته نږدې نه راځي) نظاره ده چې داسې شدیدو عید په
 غیروجوب کې نه وي، د کوچنیانو له طرف څخه دي قرباني نه کوي همدا ظاهراً الروایة دی مگر حسن ابن زیاد
 رضی الله عنه له امام ابو حنیفه رضی الله عنه نقل کړی دی چې د کوچنیانو له طرف څخه دي هم قرباني کوي هغه یې پر صدقة
 فطریه سوي، هر کس دي یوه بزه ذبح کړي یا دي داو و کسانو له طرف څخه یو اوښ یا غوا ذبح کړي، او یو اوښ
 او غوا کې هریو له اوو څخه د لږو کسانو لپاره هم کافی دی، د قیاس تقاضا خورده چې ډېرې په شان د هر کس له
 طرف څخه یو اوښ یا یوه غوا وي مگر په حدیث شریف کې دي حضرت جابر رضی الله عنه فرمایې چې موږ له ښی کریم
 ﷺ سره غوا او اوښ داو و کسانو له طرف څخه قرباني کړه، ډېرې په باره کې څرنگه چې نص نشته لهذا هغه په
 خپل اصل پاتې ده .

فائده: له غنی کیدلو څخه مراده ددی چې د ضرورت اصلیه ماسوا د نصاب مالک وي، له ضرورت اصلیه څخه
 مراده د ضرورت دی کوم چې له نفس یا عزت سره متعلق وي یعنی دهغه دنه پوره والی په وجه سره د نفس
 یا عزت د تللو خطر وي مثلاً خورک څښک، جامي اغوستل، او د اوسیدلو مکان، اهل صنعت و حرفت لپاره
 دهغوئ د کار کولو اوزار، باقی لوی لوی دیګونه، غټ غټ فرشونه، شامیاني، ریډیو، ټیپ، ریکارډر،
 اوتلوپوڼ، وی سی ارونه غیره دا ټول په اسباب ضروريه کې داخل نه دي، په دي وجه ددی په مالک باندې
 قرباني واجب ده، په داسې حال کې چې ددې قیمتونه نصاب ته رسیږي .

فائده: که د څو وړو مال مشترک وي نو هغوئ ټول برابر حصه لرونکی دي او قرباني پر هغه کس واجب ده له
 کوم سره چې له حاجات ضروريه څخه فارغ بقدر نصاب مال موجود وي، نو که ددی وړو مال مشترک دومره
 اندازه قیمت لري چې له قرض اداء کولو څخه وروسته د هریو حصه نصاب ته رسیږي نو په دوی کې
 پر بالغانو باندې قرباني فرض ده، پر نابالغو نشته، او پر کومو چې فرض ده له هغوئ څخه پر هریو یوه بزه
 نیادغو، غوا یې، گامینې، او اوښ یا اوښ او مه حصه قرباني کول ضروري ده، او د ټولو له مشترک مال څخه
 صرف دیوې بزي ذبح کول کافی نه دي، همدا شان که یوه بزه د قرباني په نیت سره د دو کسانو له طرف څخه ذبح
 کړای شي نو که فرض قرباني اداء کول مقصود وي او که نفلي، نا جائزه (کفایت المفتی: ۸/۱۷۸)

فائده: پر قرباني دا اشکال کېږي چې په درې ورځو کې په یوه وخت په لکهاو څاروي هلاکيږي نو ددې
 مضار پر قومي اقتصاد د الویږي چې څاروي به کم شي او ټول کال به خلکو ته دغوښي په حصول کې
 مشکلات پیداشي لیکن دا خیالات صرف دهغه انسان پر ذهن مسلط کیږي کله چې هغه دخالق کائنات
 د قدرت کامله او دهغه د نظام تحکیم له مشاهدې څخه بالکلیه غافل شي. حال دا چې د قدرت نظام په ټول عالم

کہی کہ ہمیشہ خُشہ دادی چہ کلہ پہ دنیا کہی دکوم سُ ضرورت ڊیروی نواللہ رب العالمین دھغہ سُ پیداوارہم ڊیروی اوکلہ چہ ضرورت کمیری نوپیداوارہم کمیری .

حضرت مولانا مفتی محمد شفیع صاحب نور اللہ مرقدہ فرمایا: چہ اللہ تعالیٰ چہ کوم اشیاء صرف (مصرف کیدونکی شیان) دانسان او حیوان لپارہ پیدا کر دی ترخو چہ هغه مصرفی ڊی دھغوبدل من جانب اللہ پیدا کیری، دکوم سُ چہ مصرفیدل زیات وی اللہ تعالیٰ دھغه پیداوارہم زیاتوی، پہ خارویو کہی بری او غواوی تر تلوزیاتی مصرفی چہ هغه پہ ذبح کولوسره خوړل کیری، او په شرعی قربانیو کفار اتواو جناياتو کہی هغه ذبح کیری، هغه چہ خومره په کار کیری اللہ تعالیٰ همدومره دھغوپیداوارزیاتوی دکوم چہ په هر خای کہی مشاهده کیری، چہ ډېزو تعداد هروخت دچاری لاندي له اوسیدلو باوجود په دنیا کہی ډیری، دسیپو او شوگانو تعداد دومره نه دی حال دا چہ دسیپو او پشی نسل په ظاھر باید ډیروی چہ هغه په یوه نس کہی ترخلورونځو بیجان پوری پیدا کوی، بزه او غوازیات سی زیات دوه بیجان پیدا کوی، غوا بزه هروخت ذبح کیری، سپی او پشی ته څوک لاس نه وروړی، مگر یادامشاهده ناقابل انکار ده چہ په دنیا کہی دغوا او بزو تعداد دسیپو او پشی په نسبت ډیری، له کلہ خُشہ چہ په هندوستان کہی دغوا پر ذبیحه باندي لگیدلې ده له هغه وخت خُشہ هلته دغوا پیداوار په همدی نسبت سره کم شوی دی، کنه نوهر کلی او هر کور به له غواوو خُشہ ډک وای کومی چہ دنه ذبح کیدلو په وجه سره پاتی شوی دی .

عربو چہ له کلہ خُشہ په سورلی اوباروړلو کہی له اونیانو خُشہ کاراخیستل لږ کم هلته داوینا نوپیداوارہم لږ شو، په دی سره دملحدانہ شبہ ازاله وشوه کومه چہ احکام قربانی په مقابلہ کہی داقتصادی او معاشی تنگی داندیشنی په وړاندي کولوسره کیری. (معارف القرآن: ۷/۳۰۳)

فائده: کوم حاجی چہ په اتم تاریخ منی ته له روانیدلو خُشہ وړاندي په مکہ مکرمه کہی پنځلس ورځی یا له دی خُشہ زیات وخت مقیم اوسیدلی وی نودده پر ذمه دحج له قربانی ماسوا یعنی دمال قربانی (اضحیه) هم واجب ده او کوم چہ داسی نه وی یعنی مقیم نه وی نوڅرنگه چہ دمسافر پر ذمه قربانی واجب نه ده په دی وجه پر مسافر حاجی دمال قربانی واجب نه ده صرف دحج تمتع یا حج قران قربانی واجب ده (جدید معاملات کی شرعی احکام: ۳/۱۲۲)

(۲) قربانی تردیورور څوپوری جائز ده یوه یوم النحر یعنی لسم ذی الحجه اودوه ورځی له دی خُشہ وروسته یعنی یولسم اودولسم ذی الحجه ولی چہ له حضرت عمراو حضرت علی او حضرت ابن عباس ؓ خُشہ مروی ده چہ هغوی وویل ایام نحر دی ازلها للفلان. ظاھر ده دا چہ هغوی داله نبی کریم ﷺ خُشہ اوریدلی ده ولی چہ دمقادیروپه مقرر کولو کہی درای دخل نه وی، امام شافعی ؒ فرمایا له یوم النحر خُشہ وروسته تردیورور څوپوری قربانی جائز ده په دی ډول ده په نزد قربانی په څلورو ورځو کې جائز ده .

(۳) دقربانی وخت دلسم ذی الحجه له طلوع فجر خُشہ شروع کیری، لیکن دینار خلگو ته تر هغه وخت پوری قربانی کول جائز نه ده ترخو چہ امام المسلمین داختر له لمانځه خُشہ فارغ نه شي. یادلرم په زوال کیدلوسره

دلمانخہ وخت تیرشی نوہم قربانی ذبح کول جائزہ ولی چہ دیناری پہ حق کپ شرط دادی چہ ددہ
 داختر لمنوخ یاد اختر دلمانخہ وخت لہ قربانی ذبح کولوخخہ وراندی وی کہ لہ دی دواہ خخہ یوموجودنہ
 شونودقدان شرط پہ وجہ سرہ قربانی جائزہ دہ، ہود کلیو والاوتہ لہ طلوع فجر خخہ وروستہ قربانی ذبح کول
 جائزہ ولی چہ پردوی صلوٰۃ عید فرض نہ دی نو تقدیم الصلوٰۃ یا تقدیم وقت الصلوٰۃ ہم شرط نہ دی۔
فائدہ: دیو ملک داوسیدونکی واجب قربانی پہ بل ملک کپ دکولو دلاندینیو مختلفو صورتونو شرعی حکم
 واضح کرہ۔

(۱) عموماً پہ سعودی عربیہ کپ لہ ہندوستان خخہ بہ جہت مغرب کپ دواقع کیدلو پہ وجہ سرہ اسلامی
 تاریخ یوہ ورخ مقدم وی اودھغہ پہ نسبت پہ ہندوستان کپ اسلامی تاریخ یوہ ورخ مؤخروی، پہ داسی
 صورت کپ کہ پہ ہندوستان کپ اوسیدونکی پہ سعودی کپ اوسیدونکی کوم کس دخیلی واجب قربانی
 ہلتہ کولولپارہ وکیل جوہ کپی اودلوہ ذکرشوی تفصیل مطابق پہ سعودی کپ چہ کومہ ورخ لم ذی الحجہ
 وی پہ ہغہ ورخ دلتہ پہ ہندوستان کپ نہم ذی الحجہ وی نوپہ سعودی کپ اوسیدونکی وکیل دلتہ
 داوسیدونکی کس قربانی پہ اولہ ورخ کولی شی کہ یا؟

(۲) پہ کوم ملک کپ چہ اسلامی تاریخ عموماً یوہ ورخ مقدم وی اودھغہ خای اوسیدونکی کس پہ داسی
 ملک کپ کوم کس دقربانی وکیل جوہ کپی چیرتہ چہ اسلامی تاریخ دمؤکل دملک پہ نسبت یوہ ورخ
 مؤخروی نوپہ دی صورت کپ دقربانی وکیل پہ خپل ملک کپ دقربانی پہ دریمہ ورخ دمؤکل قربانی کولی
 شی کہ یا؟ حال داچہ پہ دی ورخ دمؤکل پہ ملک کپ ددیار لم ذی الحجہ کیدلو پہ وجہ سرہ دقربانی وخت
 ختم شوی دی؟

(۳) پہ کوم دوو ملکوکپ چہ دلمر طلوع اوغروب دمقدم او مؤخر کیدلو پہ وجہ سرہ دشی اوورخی ابتداء
 خوکاتسی (ساعتونہ) مقدم او مؤخروی پہ داسی دوو ملکوکپ پہ مؤخر ابتداء والاملک کپ اوسیدونکی
 دخیلی قربانی وکیل پہ مقدم ابتداء والاملک کپ خوک جوہ کپی نو دا وکیل پہ خپل ملک کپ دقربانی پہ اولہ
 ورخ دقربانی پہ ابتداء وخت کپ دمؤکل لہ طرف خخہ قربانی کولی شی او کہ یا؟ کہ وکیل لہ داوی ورخی
 پہ ابتداء کپ قربانی کول جائزہ وی نویا ہغہ خخہ وخت قربانی کولی شی؟ بینواتوجروا!

الجواب: حامداً معیار مسلمان پہ بل ملک کپ دچاہہ وکیل جوہ لوسرہ دقربانی دکولو مختلف صورتونہ چہ پہ
 سوال کپ مذکور دی دھغود حکم دمعلومولو افہمولولپارہ اولالہ سوال سرہ متعلق دخومساثلوزدہ کول
 ضروری دی، داماسئل پہ لاندی دول سرہ دی؟

(۱) دا حقیقت درناورخی پہ شان واضح دی چہ پہ دنیا کپ پہ تولو ملکونو او تولو بشارونو کپ دشی اوورخی
 پیل پہ یوہ وخت نہ وی بلکہ لہ تقدیم او تاخیر سرہ وی او ہمدشان پہ تولو علاقو او ملکونو کپ اسلامی تاریخ
 ہم یوشان نہ وی بلکہ یوہ بل خخہ پہ لیری علاقو او ملکونو کپ اسلامی تاریخ مقدم او مؤخروی۔

(۲) پہ ہر ملک کپ پہ مقامی دول سرہ دقربانی دورخو پہ شروع کیدلو سرہ دھغہ خای پہ اوسیدونکو
 دشراظود موجودوالی پہ صورت کپ قربانی واجبیہی اوپہ یوہ خای کپ ہم دقربانی دوخت لہ شروع

کیدلو خخه وړاندي دهغه ځای په اوسیدونکو باندې قرباني نه و اجیبېږي، (۳) هر ځای دلسم ذوالحجه دصحب صادق په طلوع کیدلو سره دقرباني وخت شروع کیږي.

(۴) له قرباني واجبیډلو خخه وړاندي که قرباني ذبح کړای شوه نو قرباني نه اداء کیږي، قبل الوجوب دقرباني په نیت سره که قرباني ذبح کړای شي نو دقرباني دوخت له شروع کیدلو خخه وروسته او دقرباني واجب کیدلو خخه وروسته به دوهم ځل قرباني کوي. لکه چې کوم کس دکوم وخت فرض لمونځ دلمانځه له وخت شروع کیدلو خخه وړاندي اداء کړي نو فرض اداء نه شول او دوخت له شروع کیدلو خخه وروسته به دوهم ځل لمونځ اداء کوي. (۵) دکوم کس پرځم دقرباني له واجبیډلو وروسته دقرباني کولو دصحب والی لپاره دقرباني څاروی چې چیز ته وي دهغه ځای دقرباني دوخت شروع کیدل اوباقی پاتي کیدل شرط دی.

(۶) په مالدار مقیم کس له قرباني واجبیډلو خخه وروسته که دده متعین شوی وکیل په خپل ځای کې دقرباني دوخت له شروع کیدلو وروسته قرباني ذبح کړي نو صحیح او جائز ده. (۷) که دمؤکل په ځای کې دقرباني وخت شروع نه وي او د وکیل په ځای کې شروع وي نو وکیل لږه په ځای کې دمؤکل له طرف خخه دده واجب قرباني کول جائز نه ده. اگر که دقرباني دڅاروی په ځای کې دقرباني وخت شروع شوی وي. (بدائع: ۴/۱۹۸/۲۲۱، شامی: ۵/۱۹۸/۲۰۲)

دلور ذکر شویو مسائلو له تفصیل خخه وروسته په سوال کې ذکر شویو مختلفو صورتونو ځواب فہمول آسان دی کوم چې په لاندې ډول سره دی.

(۱) په دي صورت کې دسعودی اسلامي تاریخ ددي ځای له اسلامي تاریخ خخه یوه ورځ مقدم وي نو په سعودی کې دقرباني والا وکیل دلته داوسیدونکی کس له طرف خخه دقرباني په اوله ورځ واجب قرباني نه شي کولی، وکیل لږه دهغه ځای دقرباني په دوهمه ورځ قرباني کول ضروري دي، که وکیل دهغه ځای په اوله ورځ یعنی په لسم ذی الحجه قرباني وکړه نو دمؤکل له طرف خخه واجب قرباني نه ده اداء شوي او ده لږه دوهم ځل قرباني کول ضروري ده.

(۲) په دي صورت کې په اولنی ملک کې داوسیدونکی کس وکیل په خپل ملک کې دقرباني په دریمه ورځ دمؤکل له طرف خخه قرباني کولی شي ولی چې دمؤکل پرځم دقرباني له واجبیډلو خخه وروسته دهغه داداء دصحب والی او جائزو والی لپاره دقرباني څاروی چې په کوم ځای کې وي دهغه ځای دقرباني دوخت بقاء ضروري ده. اگر که دمؤکل په ځای کې دقرباني وخت ختم شوی وي.

(۳) په دي صورت کې دقرباني دمالک له طرف خخه دقرباني وکیل په خپل ملک کې دقرباني داوولي ورځې په پیل کې قرباني نه شي کولی بلکه دقرباني مالک چې په کوم ځای کې اوسېږي په هغه ځای کې دصحب صادق له طلوع خخه وروسته وکیل په خپل ځای کې دهغه له طرف خخه دهغه واجب قرباني ذبح کولی شي، که له دي خخه وړاندي وکیل دمؤکل له طرف خخه قرباني ذبح کړي نو دمؤکل پرځم دقرباني له واجب کیدلو خخه وړاندي اداء شوي شمارل کیږي لہذا دمؤکل له طرف خخه واجب قرباني نه ده اداء شوي او مؤکل لږه په خپل ځای کې دقرباني دوخت له شروع کیدلو خخه وروسته او پرده له قرباني واجبیډلو خخه وروسته

دوہم خل قربانی کول ضروری ده لکه چې فرض لمونځ له وخت څخه وړاندي اداء شي نو فرض نه اداء کيږي او دوخت له شروع کيدلو څخه وروسته دوهم خل فرض لمونځ اداء کول ضروري وي. فقط والله تعالى اعلم (عصر حاضر کی مسائل کاحل ۲/۳۲۵ تا ۳۲۸)

مسئله په یوځای کې چې داخلتر لمونځ اداء شي نو ټولو (ښاروالو) لږه قرباني کول جائزده که (لمونځ) په مسجد کې وي او که په عیدگاه کې وي، په معذور او روغ کې هېڅ فرق نشته قال العلامة الحصفی رحمته الله: (اول ولها بعد الصلوة ان ذبح لی مصرای بعد اسبق صلاة عيد ولول قبل العطية لكن بعدها حب وقال العلامة ابن عابدين رحمته الله: (قوله بعد اسبق صلوة عيد) ولو نضح بعد ما صلى المسجد ولم يصل اهل الجباله اجزاء استحسانا لا لنها صلوة معتبرة حتى لو اکتفوا بها اجزائهم وکذا عکسه هداية (رد المحتار: ۵/۲۰۳) والله سبحانه وتعالى اعلم (احسن الفتاوى: ۷/۵۲۴)

(۲) دجماء څاروی (یعنی دکوم چې پیدانشي شکر نه وي) قرباني جائزده ولی چې له شکر سره کوم مقصود متعلق نه دی، همداشان دخصی څاروی قرباني جائزده ولی چې دده غوښه ډیر غوړه وي، همداشان دټوله څاروی (یعنی لیونی څاروی) قرباني جائزده په دي شرط چې وابښه خوري ولی چې داسي جنون مقصود ته مخل نه وي.

فائدة: که دکوم څاروی شکر مات شوی وي نو دهغه قرباني جائزده، لیکن که دڅاروی شکر تر مغز پوري مات شوی وي نو بیا دهغه قرباني جائز نه ده لمائی الشامة: (قوله یضحي بالجماء) هی التي لا قرن لها خلقة وکذا المظما التي ذبح بعض لربها بالکسر او غیره فان بلغ الکسر الى المخ لم یجز فیهسانی (رد المحتار: ۵/۲۲۷)

(۵) لوله لا بالعمياء والعوراء ای لا یجوز ان یضحي بالعمياء والعوراء، یعنی درانده څاروی قرباني جائز نه ده، همداشان دعوراء (یعنی یوسترګې) څاروی قرباني جائز نه ده، همداشان دداسي ګوډ څاروی قرباني جائز نه ده کوم چې تر مذبح ځاني پوري نه شي تللی، او دداسي کمزوری څاروی قرباني جائز نه ده دکوم په هلو کو کې چې مغز نه وي ولی چې دښی کریم ﷺ ارشاد دی چې څلور نقصه په قرباني کې جائز نه دي، یوهغه چې له سره هېڅ نه وښي بل هغه چې واضح مریض وي بل هغه چې واضح ګوډ وي، او بل هغه چې انتهای کمزوري، همداشان دهغه څاروی قرباني هم جائز نه ده دکوم چې لکۍ یا غوږ پیري وي یا اکثر پیري وي ولی چې له حضرت علی رضی الله عنه څخه مروی ده چې نبی کریم ﷺ ماته حکم وکړ چې موږ به غور وګور وسترګې او غوږونه، او ذبح نه کړ و صاف روڼد او هغه چې غوږونه یې غوڅ کړای شوي وي، او که دلکۍ او غوږ او کثره برخه پاتي وي نو جائز ده ولی چې للاکثر حکم الکمل، همداشان دداسې څاروی قرباني جائز نه ده دکوم چې غاښونه مات وي یا یې سترګه وتلي وي یا یې له نیسایې څخه زیات لم پري شوی وی ولی چې دالله تعالی په حضور کې هدیه ورکول دي نو هغه خودي داسي ناقصه نه وي چې خلګ یې لاهم نه خوښوي.

(۶) قرباني داوښ، غوا او بزې وي ولی چې شرعاً د همدوی قرباني معلومه شوي ده له دوی څخه دغیر قرباني له ښی کریم ﷺ څخه مروی نه ده، اوله مذکوره څارویو څخه دښی یاله ښی څخه دزیات عمرو الاقرباني صحیح ده له ښی څخه دکم عمرو الاقرباني صحیح نه ده، بیا په اوبښانو کې ښی هغه دی چې پنځه کلنی وي او په غوا او ګامیني کې دوه کلنی ښی ده او په پسه او بزې کې یو کلنی ښی دی، البته په پسه کې جذع یعنی

شپږمیا شتنی هم جائز ده په دې شرط چې چاغ او تازه وي په دې ډول چې که په شنی گانو کې ایله کړای شي نو فرق یې نه کیږي ﴿لَقَوْلِهِمْ يَخْوِزُ الْجَنَّتِ مِنْ السَّانِ أُضْحِيَّةً﴾ (پسه جذع په قرباني کې جائز دی).

(۷) وَأَنْ مَاتَ أَخَذَ السَّبْعَةَ، وَقَالَ الْوَزْنُ: أَذْبَحُوا عِشْرَةً، وَغَنَمُكُمْ صَخْ، (۸) وَأَنْ كَانَ شَرِيكَ الْبَيْتِ نَصْرًا أَيْ أَنْ فَرِيْدَ الْخَمْرِ لِيَخْرُجَ رَاحِبُهُمْ (۹) وَبِأَكْلٍ مِنْ لَحْمِ الْأُضْحِيَّةِ، وَفِي كُلِّ غَنِيٍّ، وَفِي خَزْ (۱۰) وَنَذِبَ أَنْ لَا يَنْقُصَ الضُّدَّةُ مِنَ الْقَلْبِ وَأَطْعَمُوا الْقَانِعَ وَالْمَعْزُ وَبِضَدِّ بِلْطَدَا وَفِي قُلْ سَنَعُو غَزَالًا وَجَرَابَ (۱۱) وَنَذِبَ أَنْ يَذْبَحَ بِيَدِهِ ابْنُ عِلْمٍ ذَلِكَ (۱۲) وَكَرَّةٌ ذَبْحُ الْكُتَابِ (۱۳) وَلَوْ غُلَطَا، وَذَبَحَ كُلُّ أُضْحِيَّةٍ صَاحِبَهُ صَخْ، وَلَا يَضَعَانِ (نَضْعَانِ)

توجیه: او که مړ شویو له اوو شریکانو څخه او وویل وراثتو چې ذبح یې کړی دادمړی له طرف څخه اوله خپل طرف څخه نوصحیح دی، او که وودشپړ او ووم شریک نصرانی یا مرتد یا صرف دغو بنویت کونکی نو جائز نه ده دکوم یوه له طرف څخه په دوئ کې، او خوړلی شي دقرباني غوښه او خوړلای یې شي په غني باندې او ذخیره کولی یې شي، او مستحب ده دا چې لږ نه کړي صدقه له ثلث څخه او صدقه دي کړي ددې پوستکی یا دې جوړه کړي کڅوړه یا غلبل (چهنوکی)، او مستحب ده چې ذبح وکړي په خپل لاس سره که په ذبح کولو یو هدی، او مکروه ده په کتابی ذبح کول، او که دوه کسان غلطې وکړي هریو ذبح کړي دهغه بل قرباني نودود او له طرف څخه صحیح ده او یو هم ضامن نه دی.

تشریح: (۷) که دقرباني په اوبښ یا غوا کې اوه کسان شریک وو اوله قرباني کولو وړاندې له دوئ څخه یو مړ شو او دده وراثتو نور وشریکانوته وویل چې تاسي له خپل طرفه او ددې مړی له طرف څخه دا څاروی قرباني کړئ نو که هغوی داسې وکړل نو دټول له طرف څخه قرباني اداء کیږي ولی چې مقصود قربت حاصلول دي او دمیت له طرف څخه په قرباني کولو د مقصود حاصلیږي په دې وجه چې نبی کریم ﷺ دخپل امت له طرف څخه قرباني کړي وه.

فائده: دا وښ یا غوا په قرباني کې دشریکانو تعداد او ه ضروري دی که له اوو څخه زیات کسان شریک شول نو دیوه قرباني هم نه صحیح کیږي، مولانا مفتی رشید احمد صاحب نورالله مرقدہ لیکي: دغوا په څیره اوبښ کې هم زیات تر زیات اوه کسان شریکیدلی شي که له اوو څخه زیات شول نو دیوه قرباني هم نه صحیح کیږي. والله سبحانه وتعالی اعلم (احسن الفتاوی: ۷/۵۰۷)

(۸) که له شپږو شریکانو سره او ووم شریک نصراني وویا او ومرتد شو (العیاذ بالله) یا له شریکانو څخه یوه دقرباني نیت نه وو کړی بلکه دغوښي د حاصلولوپه نیت ورسره شریک شوی وونوپه دې دریو وارو صورتونو کې دیوه له طرف څخه هم قرباني نه صحیح کیږي ولی چې شرط دادی چې دټولو شریکانو نیت به ثواب او تقرب حاصلول وي اگر که دتقرب او ثواب لاري مختلفي وي مثلاً یوه دقرباني او بل دهدی او بل دتمتع نیت کړی وي نو قرباني صحیح کیږي، او په مذکوره بالا صورتونو کې څرنگه چې دا شرط یعنی دتقرب نیت دځینو شرکاو له طرف څخه نه دی متحقق شوی لهذا دیوه له طرف څخه هم قرباني نه صحیح کیږي ولی چې په اراقة الدم کې تجزی نه شته چې دځینو له طرف څخه تقرب وي او دځینو له طرف څخه تقرب نه وي.

فائدہ: کہ دغواپہ قربانی کہ اوہ کسان شریک شول نودغوبنی دتقسیم پروخت دی غوبنہ پہ اندازہ سرہ نہ تقسیموی بلکه پہ برابربرابروزن کولوسرہ دی تقسیم کری ولی چہ کہ دیوہ پہ حصہ کہ زیاتہ غوبنہ ولاړہ نوداسودپہ حکم دکیدلویہ وجہ سرہ گناہ عظیم جوړپېدي ددیزاتی غوبنی خوړل هم جائزہ دی ، هوالبته کہ له غوبنی سرہ سراپېښی یادپوستکی توتی هم شامل کړای شي نو اوس په اندازہ سرہ تقسیم کول هم جائز دی په دي شرط چہ سراوېښی په هرہ حصہ کې وي لمالی الدرالمختار: یقسم اللحم وزنا لاجزائالانظام معہ من الاکارع (الجلد الدرالمختار علی هامش ردالمحتار: ۵/۲۲۳)

فائدہ: کہ دغواپہ قربانی کہ دیو کوراوسیدونکی ورونہ یاقربان سرہ شریکان وي نودغوبنی دتقسیمولوضورت نشته ، کہ وغواړي نوغوبنہ دي یوځای کښېږدي اوخوري دي ، په شامی کې ددي تصریح شوي ده چہ تقسیمول لازم نہ دی ، کہ یې تقسیم کړي اوکہ یې ونه کړي نوہیڅ حرج نشته (عزیز الفتاوی: ۱/۷۱۸)

فائدہ: همداشان کہ ټول شریکان دغوبنی له تقسیمولوخڅه وړاندي فقراء ته صدقہ کول وغواړي نوداهم جائز دي ، مولانامفتی رشیداحمدصاحب نورالله مرقده لیکي : کہ څوکسان په څاروی کې شریکان وي اوہغوئ ټول غوبنہ په خپل منځ کې نه تقسیموي بلکه په خپلہ خوښہ اورغبت سرہ یې یوځایې پرفقراء اواجباہ کې تقسیمول یاپخول اوہغوئ ته میلمستیاکول وغواړي نو جائز دي ، قال العلامة ابن عابدين رحمہ اللہ : (قوله یقسم اللحم) انظر هل هذه القصة معينة ولاحي لوانشري لنفسه ولزوجته واولاده الکبار بدنة ولم يقسموها تجزيم ولا ولا الظاهر اني لا اشتراط لان المقصود منها الا اراقة وقد حصلت (ردالمحتار: ۵/۲۰۳) والله سبحانه وتعالى اعلم (احسن الفتاوی: ۷/۵۰۷)

فائدہ: دحرام کسب والاګس کہ دغواپہ قربانی کې شریک شي نوپہ دي سرہ دنورورشریکانوپربقربانی اثرپړوخي که یاپہ دي باره کې دحضرت مولانامفتی رشیداحمدصاحب نورالله مرقده له احسن الفتاوی خڅه یوه فتوی بلفظہ نقل کوم . سوال : په یوه غواکې دینک یا انشورنش ملازم یاکوم داسي کس شریک شوچې ددغه ټوله یا اکثرہ امدنی حرامہ ده وده په شرکت سرہ دنورورشریکانوپربقربانی څه اثرپړوخي که یاینو اتوجروا .

الجواب باسم ملهم الصواب

په دي صورت کې دیوہ قربانی هم صحیح نه شوه ، قال العلامة المحصن رحمہ اللہ : وان مات احد السبعة المشرکین فی البدنة ولان الورلة اذبحوا عنه وعنکم صح عن الكل استحسانا لقصد القربة من الكل ولو ذبحوا با لادن الورلة لم یجز هم لان بعضهم یبفع قربة وان کان شرک السنہ نصرانی او مرید اللحم لم یجز عن واحد منهم لان الاراقة لا تنجز اهدایة وقال العلامة ابن عابدين رحمہ اللہ : (قوله وان کان شرک السنہ نصرانی الخ) وکذا اذا کان عبدا ومذبرا یربدا الاضحیة لان یبہ باطلہ لانه لیس من اهل هذه القربة لکان نصیه لجماعت الجواز اصلا بدائع (ردالمحتار: ۵/۲۰۷) (احسن الفتاوی: ۷/۵۰۳)

(۹) قربانی کونکی لره اختیار دی که یې خوښه وي دقربانی غوبنہ دي خپلہ وخوري اوخپلوماشومانوته دي وروخوري اوکہ یې خوښه وي نواغنیاء او فقراء ته دي وروخوري اوکہ یې خوښه وي نو دخپل ځان لپاره یې ذخیره کولوهم شي ولی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمایلي ووچې ماتاسي دقربانیو دغوبنوله خوړلومنع کړي واست

نواوس يې خورۍ او ذخيره يې كړئ، او كله چې د جائزده چې صاحب قرباني يې په خپله و خوري حال دا چې هغه غنى دى نو نور و غنياوته يې هم ور خورولى شي.

(۱۰) مگر مستحب داده چې صدقه له يوه ثلث څخه كمه نه كړي ولې چې دمصرفولو جهات دري دي خوړل، ذخيره كول لماروينا او بل چاته دخوراك لپاره وركول لقره تعالى (واطفقوا الفايض والغنى) (يعنى ورپې كړه دخوراك لپاره صابراو بې صبرته) لهذا په دري جهاتو به اثلاثا تقسيم يري، د قرباني پوستكى كه يې خوښه وي نو صدقه دي كړي ولې چې پوستكى د قرباني جزء دى او كه يې خوښه وي له هغه څخه دي كوم داسي شى جوړ كړي چې په كور كې كار يري مثلاً توشه دان، غلبيل وغيره، البته په خرڅولو سره يې قيمت پر خپل ځان نه شي مصرفولى يعنى په پوستكى كې د تمول په نيت سره څه تصرف نه شي كولى.

فائده: د قرباني پوستكى يعينه مسجد ته وركول (په دي شرط چې هغه يعينه د مسجد په كار كې استعمال شي يعنى خرڅ نه كړاى شي) همداشان له هغه څخه بوشكه جوړول او مسجد ته وركول جائز دي ولې چې د پوستكى يعينه تصدق صدقه نافله ده او صدقه نافله مسجد ته وركول جائزه او چې پوستكى څه كړي نو دهغه قيمت مسجد ته وركول جائزه دى ولې چې د قيمت تصدق واجب دى او صدقه واجبه لپاره تملك شرط دى او مسجد محل تملك نه دى.

همداشان د پوستكى قيمت د مسجد د ملازمينو او نورو اوقافو په تنخواه گانو كې وركول هم جائزه دى همداشان يعينه پوستكى ياد هغه قيمت د مسجد مؤذن يا امام ته دهغه د خدمت په معاوضه كې وركول هم جائزه دي، البته كه يې دامام او مؤذن د مقرركولو پروخت صاف ورته ويلي وي چې د قرباني په پوستكو كې ستا هېڅ حق نه وي له دي څخه وروسته يعينه پوستكى ياد هغه قيمت وركول شي نو جائز دى او په صورت ثانيه كې دده فقير والى شرط دى، همداشان دهغه قيمت د مسجد په جوړښت كې صرف كول هم جائزه دى. هو يعينه پوستكى كه د مسجد يا اوقافو په كار كې استعمال كړاى شي نو جائز دى مثلاً د مسجد يا مدرسي لپاره بوشكه جوړه كړاى شي.

بنو هاشمونه يعينه پوستكى وركول صحيح دى بيا كه هغوئ يعينه پوستكى استعمال كړي يايې خرڅ كړ او پيسي يې استعمال كړي ولې چې د پوستكى يعينه تصدق صدقه نافله ده او صدقه نافله بنو هاشم ته وركول جائزه مگر كه پوستكى خرڅ كړي نو دهغه قيمت بنو هاشم ته وركول جائزه دى ولې چې د قيمت تصدق واجب دى او هغوئ د صدقات واجبه و مصرف نه دي (امداد الاحكام: ۲۰۶/۲)

فائده: د قرباني پوستكى كه د قرباني والا چاته وركړي او هغه كس كوم ته چې پوستكى وركول شوى دى پوستكى خرڅ كړي كوم معلم (بنوونكى) ته يې په تنخواه كې وركړي يايې د مسجد په تعمير كې مصرف كړي نو جائز دى ليكن كه يې د قرباني والا په خپله خرڅ كړي نو ييادى د دي پوستكى روپۍ د معلم وغيره په تنخواه يا مسجد كې نه شي مصرفولى بلكه صدقه كول لازم دى (كفايت المفتى: ۸/۲۲۷)

فائده: كه چاله قرباني وروسته پوستكى په اورپوخ كړاويې خورۍ نو پرده ضمان نشته ؟ الجواب باسم ملهم الصواب: د بيع په صورت كې دا شرط ده چې په باقى پاتې كيدونكى شى

په بې بدلوي، په خپله په استعمالولو کې دا شرط نه دی، په دې وجه خوړل جائز دي، والله تعالی اعلم بالصواب (احسن الفتاوى: ۷/۵۲۲)

(۱۱) افضل داده چې خپله قرباني په خپل لاس سره ذبح کړي په دې شرط چې ذبح کول یې زده وي ولی چې داعبادت دی اوداسي عمل چې عبادت وي په خپله سرته رسول افضل دی، لیکن که یې بل ته ذبح کولو حکم وکړنوم جائز دی ولی چې نبی کریم ﷺ له خپل ځان سره سل اوښان بیولي ووله هغو څخه یې څه بلا شپسته په خپل لاس سره ذبح کړي وواو پاتې یې په حضرت علی ﷺ ذبح کړي وو.

(۱۲) قرباني په کوم اهل کتاب ذبح کول مکروه ده ولی چې داداسي کاردی کوم چې قريت او ثواب دی او اهل کتاب د قريت او ثواب اهل نه دي. البته دمسلمان په امر سره که ده ذبح کړه نوجائزه ولی چې د اهل کتابو ذبیحه صحیح ده، البته که یې په مجوسی اوبت پرست وغیره سره ذبح کړه نوجائزه ده ولی چې دمجوسي بت پرست وغیره ذبیحه حلاله نه ده نو که هغه ذبح کړه نو د څاروی غوښه به حلاله نه وي.

(۱۳) که دوو کسانو په خپل منځ کې په دې ډول غلطي وکړه چې هریو دهغه بل د قرباني څاروی ذبح کړنو د قیاس تقاضا داده چې دا جائزه وي او هریو هغه بل ته ضامن شي ولی چې هریو د خپل ملګري له اجازتي څخه بغیر ذبح کړي ده لهدا امتعدی کیدلو په وجه سره به ضامن وي، مګر استحسانا د دواړو له طرف څخه جائز دی اوله دواړو څخه پریو هم ضمان نشته ولی چې د هریو څاروی دهغه په تعین سره د قرباني لپاره متعین شونو گویا دلته د مالک له طرف څخه هر داسي کس ت ذبح کولو اجازه شته کوم چې ذبح اهل وي لهدا هریو ذبح کول جائزه او هریو دهغه بل له طرف څخه دوکیل والی په وجه سره ضامن هم نه ګرځي.

کتاب الکراهیه

دا کتاب دمکروه شیانو په بیان کې دی

کراهیه د نه خوښولو په معنی دی نو دا دمحبث او خوښي ضد دی، نو مکروه خلاف مندوب او خلاف محبوب ته ویل کېږي، په کتاب الاضحیه کې ډیر مسائلي داسي وي دکومو حکم چې کراهت ولکه په شپه کې قرباني ذبح کول، د قرباني شیدي لوبل، اودهغي ورې پرې کول وغیره نومصنف ﷺ مناسبه وګڼله چې دکراهت تفصیل بیان شي په دې وجه یې له کتاب الاضحیه وروسته کتاب الکراهیه ذکر کړی دی.

ف: ځینې علما په دې ځای کې دکتاب الحظرو الاباحة عنوان ایښی دی دابنه عنوان دی ولی چې دحظر معنی منع ده اوداباحت معنی جواز ده او په دې کې ممنوع اوجائز دواړه قسمه مسائلي بیان شوي وي، او ځینې علما دکتاب الاستحسان عنوان ایښی دی ولی چې په دې کې دغه داسي شیانو ذکر دی کوم چې شریعت مستحسن ګرځولي دي، او ځینو دکتاب الزهد والورع عنوان ایښی دی ولی چې په دې کې دغه داسي شیانو ذکر دی دکومو چې شریعت اجازت ورکړی دی لیکن زهد هغو د ترک مقتضی دی.

(۱) الفکرو إلی الخوام أقرب، ونفس محمد رجفة الله أن کل مکروه حرام

تر څه مکروه حرام ته ډیر نژدې دی او تصریح کړي ده امام محمد ﷺ چې هر مکروه حرام دی

تقويح: (۱) شيخينو د تعارض ادله په وجه سره مكروه امر (حرمت ته په ترجيح وركولو سره) حراموته ډير نږدې بللى دى، حال دا چې امام محمد رحمه الله فرمايې چې هر مكروه حرام وي، مگر كله چې امام محمد رحمه الله ته په مكروه كې نص قطعى په لاس نه ورځي نو دى هغه لره د حرام پرخاى په مكروه سره تعبير كوي نو د امام محمد رحمه الله په نژدېد كې نسبت حراموته داسي دى لكه د واجبو نسبت الى الفرض ته. دا اختلاف د مكروه تحريمي په باره كې دى تركومه چې مكروه تنزيهې دى نو هغه بالاتفاق اقرب الى الحلال وي.

ف: د شيخينو قول مختار دى لمالى الدر المختار: (وعندهما) وهو الصحيح المختار ومثله البدع والشبهة (الى الحرام القرب) لالمكروه لحرما (لنبتة الى الحرام كسبة الواجب الى الفرض) (الدر المختار على هامش رد المختار: ۵/۲۳۷)

فصل في الاكل والشرب

دافصل دخوراك او خېناك د شيانو په بيان كې دى

كتاب الكراهية په خو فصلو مشتمل دى له هغو څخه دا لومړى فصل دخورك او خېناك د شيانو په بيان كې دى چې دخورك كوم شيان حرام او كوم مكروه او كوم مباح دي ددې فصل دتقديم وجه داده چې دخورك خېناك شيانو ته حاجت ډيروي.

(۱) كرهة لمن الأكل والشرب والإدخال والتقطيع من إماء ذمب وإيضاً للزخيل والغزاة (۳) وغل الشرب من إماء مفضضة والزكوب علم سرج مفضضة والجلوس على كرسى مفضضة، ويتقي من بيع الفضة (۴) ونقيل قول الكافي في الجبل والخزعة (۵) والفطوك والسبي في الهبة الإذن والقابض في المغاملات في اللياليات (۶) ومن ذمى إلى زينة وفئة لب وعناء فقهه، وتأكل

توجه: مكروه دي دخړې شيدې، او خورك او خېناك لگول او خوښوېې لگول دسروا او سپينوزروله لوبنۍ څخه نارينه او ښځې لره نه دمسواو ښښې اوبلوراوعقيق له لوبښو څخه، او حلال دي خېنل له هغه لوبنۍ څخه چې دسره اوسپنې پري كارشوي وي اوسپريدل پر هغه ځين چې سره اوسپنې زړېري كارشوي وي او كېښناستل پر هغه څوكۍ باندې چې سره اوسپنې زړېري كارشوي وي اوليري داوسي دسپينوزروله خايه، اومنل كېږي به دكافرخبره په حلت او حرمت كې، اودغلام اونا بالغ په هديه كې اوپه اجازت كې اودفاسق والا په معاملاتو كې، نه په دياناتو كې، او چاته چې دعوت وركړل شودوليمي لپاره اوپه هغه ځاى كې لهو لعب او غزلي وي نو كښي دي ني او خورك دي وكړي.

تقويح: (۱) دخړې شيدې مكروه تحريمي دي ولې چې شيدې له غوښې څخه پيدا كيږي لهذا دخړې شيدې دهغې دغوښې په شان مكروه تحريمي دي.

(۲) دسرواوسپينوزرولوبونكي نارينه اوښځوتولولره خورك، خېناك، تيل لگول، او خوښولگول جائزه دي ولې چې له حضرت حذيفه رضي الله عنه څخه مروى ده چې نبى كرم صلی الله علیه و آله وفرمايل دسرواوسپينوزرولوبونۍ كې مه څښئ اومه رښم اودبياچ په تن كوئ په دي وجه چې هغه دپه دنيا كې دكافرانولپاره دي اوستاسي لپاره په اخرت كې دي، درانگ (يوقسم عمد سبسه) شيشه، بلور (يوقسم شيشه، سپين اوشفاف جوهر) اوعقيق (سورنگى قيمتى ډبره) دلوبنوپه استعمالولو كې څه حرج نشته ولې چې نبى كرم صلی الله علیه و آله دپيتل له لوبنۍ څخه

اودس او غسل فرمايلي دی اورانگ وغيره دپيتل په شان دي دسورواوسپينو په معنی سره نه دي
لهذا دهغو استعمال جائز دی.

الانفاذ: ای اداء من غیر التلبس وليس مقصورا ولا مملوكا للغير بحرم استعماله؟

قلت: والمعتمد من اجزاء الادمی (الاشباه والنظائر)

(۳) په کومو لوبو چې دسپینوزو و ملمع (سپین زرکار شوي) وي په هغو کې خښل دامام ابوحنيفه عليه السلام په
نزد جائز دي، همداسان پر کومو خښانو چې دسپینوزو و ملمع وي پر هغو سپریدل او په کومه کرسی چې دسپینو
زو و ملمع وي پر هغه کښینستل دامام ابوحنيفه عليه السلام په نزد جائز دی په دي شرط چې دسپینوزو له خايه خان
وساتي ولی چې که چا دسپینوزو وگوتی په گوته کړی وي او په لپه کې يې او په وځښلي نو څرنگه چې خوله
پر سپینوزو نه لگيږي په دي وجه مکروه نه ده نو مذکوره بالاشیان هم مکروه نه دي، دامام ابویوسف عليه السلام په
نزد مکروه دي.

فدامام ابوحنيفه عليه السلام قول راجع دی لمالی الهديه: ولا بأس بالشرب والاكل من الاية مذهب مفضض..... وعن أبي يوسف انه كره
جميع ذلك قبل محمد ومعه وقبل مع أبي حنيفة..... ولی البرائة والصحيح قول أبي حنيفة كذا في المضمرات (الهنية: ۵/۳۳۳) مگر په دي
زمانه کې دامام ابویوسف عليه السلام پر قول عمل کول اولی دی سدالباب استعمال اللهب والفضة للرجال لان العوام لا يعيزون بين
موضع الفضة وغيرها).

(۴) دکافرقول دحلال او حرام په باره کې مقبول دی له حلال او حرام څخه مراد حلت او حرمت دی کوم چې
دمعاملات په ضمن کې وي نو په معاملاتو کې دکافرخبره معتبره ده حتی که چاله خپل مجوسی مزدور څخه له
بازاره غوښه راوغوښته هغه غوښه راوړه او وي ويل چې دادمسلمان یا کتابی دذبيحه غوښه ده نو مالک لره
دهغې خوړل جائز دي ولی چې کافرعاقل هم دی اودخپل مذهب داعتماد په وجه سره درواغ هم بدگڼي
لهذا دخبر صحيح دی په دي وجه معتبر دی.

(۵) قوله والمملوك والصبي في الهديّة والاذن ای يقبل قول المملوك والصبي في الهديّة والاذن، یعنی په هديه اوذن فی
التجارت کې دغلام اونا بالغ په قول اعتبار کول جائز دی مثلاً کوم غلام یا نابالغ چاته وویل چې زما مولی
یا زما پلار ستا پلاره داهدیه راکړي ده نو هغه لره گنجائش شته چې هغه قبوله کړي ولی چې عادت جاريه دادی
چې خلک په دوی سره هداياوي ليري او اذن فی التجارت ورکوي، او په معاملاتو (لکه وکالت، مضاربت
وغیره) کې دفاسق قول منل کيږي ولی چې معاملات دهر قسم خلگو په منځ کې کيږي نو که دعادل والی
شرط ولگول شي نو دابه مفضی الی الحرج شي.

(۶) قوله لا في الديانات ای لا يقبل قول الفاسق في الديانات، یعنی په دیاناتو (مثلاً دابویه پاکوالی یا نجس والی
نبودلو کې) له عادل څخه ماسوا دبل چا خبره نه معتبريږي ولی چې دمعاملاتو په شان دددي وقوع ډیره نه ده
په دي وجه دعادل والی شرط په دي کې لگول لازمي دی لهذا له مسلمان عادل ماسوا دبل چا خبره به نه منل
کيږي، داباید یاد وساتل شي چې معاملات دبنده گانو ترمنځ وي لکه وکالت، مضاربت وغیره، اودیانات
دبنده گانو الله تعالی په منځ کې وي لکه دخورک دحلال والی یا حرام والی خبرورکول.

(۷) که څوک دوليمي ميلمستيا ته وغوښتل شوه ته په تللو سره ده وليدل چې لهواو لعب شروع دی يا غزلي شروع دي نو په کښيښتلاو او دوی خورلو کې څه حرج نشته ولی چې دعوت قبول مسنون دی په حديث شريف کې دي چې څوک دعوت نه قبلوي هغه زمانا فرماني وکړه لهذا د کوم بل چا د فسق په وجه سره به دعوت نه پرېښودل کيږي ليکن دا حکم دهغو خلکو لپاره دی کوم چې د قوم پښوانه وي او که هغه عالم دين وي او د فسق په منع کولو قادر وي نو منع دي کړي او که قادر نه وي نو هله ته دي نه کښيني ولی چې په دي سره د دين او علم بدنام کيږي.

فصل في اللبس

دافصل داغو ستلو په بيان کې دی

له خورک څښک څخه وروسته دنوروشيانو په نسبت ډير ضرورت داغو ستلو د شيانو دوی په دي وجه يې دنوروشيانو له بيان څخه وړاندي داغو ستلو د شيانو بيان مقدم کړي.

(۱) خَزْمٌ لِلزَّجَلِ لَا لِلزَّوْأَنِسِ الْخَرِيرِ (۲) إِلَّا قَلْدًا زَانِعًا أَصَابِعَ (۳) وَحَلٌّ قَوْمُهُ وَالْخِرَاشُ (۴) زَلَّيْسٌ مَاعْدَاةٌ خَرِيرٌ وَلَخَفْطٌ فُطْنٌ أَوْ غَزٌّ (۵) وَغَزٌّ حَلٌّ فِي الْخَزْبِ فَقَطْ (۶) وَلَا يَتَخَلَّى الزَّجَلُ بِالذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ إِلَّا بِالْغَتَمِ وَالْمِنْطَقَةُ جَانِبُ الشَّيْفِ مِنَ الْفِضَّةِ (۷) وَالْأَفْضَلُ لَغَيْرِ السُّلْطَانِ وَالْقَاجِي تَرَكَ الْقَتْمَ (۸) وَخَزْمٌ الْقَتْمُ بِالْخَبَرِ وَالْخَبِيرُ وَالضُّفْرُ وَالذَّهَبُ (۹) وَحَلٌّ بِمَعْنَى اللَّغَبِ بِمَعْنَى فِي خَبَرٍ الْقَضَى وَغَدَاةُ الْبَيْتِ بِالْفِضَّةِ (۱۰) وَكَوْهٌ الْبَاسُ ذَهَبٌ وَخَبِيرٌ ضَبٌّ (۱۱) لَا الْخَبِيرُ قَدْ لُطِطُوهُ وَمَخَاطَرُ الزَّيْمِ

توجه: حرام دي دنارينه لپاره نه دښخې لپاره دورينمو جامه په تن کول، مگر په اندازه دخلورو گوټو، او حلال ده پرورينمو تکیه کول او دهغو نالی، او دهغې جامي په تن کول چې دهغې دا ورېدوالي تارونه دورينمو وي او دساره تارونه يې دپنبه يا وړيو وي، او ددي عکس حلال دی صرف په جنگ کې، او نارينه دي زينت نه حاصلوي په سرو او سپينوزر سره مگر گوتمی او کمړيند او دتوري گينه له سپينوزر څخه، او افضل دی دغير سلطان واقاضی لپاره دگوتمی ترک کول، او حرام دی گوتمی په گوته کول دډبري او اوسپني او دپستل او دسرو زرو او حلال دي دسرو زرو ميخ کوم چې ولگول شي دغمی په سوري کې او ترل دغاښ دسپينوزر په تار سره نه په سرو زرو سره، او مکروه دي ورپه تن کول دسرو زرو او ورينمو ماشوم ته، نه دسما داوداسه داوډو چولو يا پوزي دپاکولو لپاره او تاردخبري دپادساتلو لپاره.

توضیح: (۱) دحریر (ورينمو څخه جوړه شوي جامه) په تن کول دنارينه لپاره حلال نه دي او ښخولره حلال دي ولی چې دحضرت ابو موسی اشعری رضي الله عنه حديث دی ان رسول الله صلی الله علیه و آله لال اخل اللغب والخبر یلمتاب من ائيه خزم علی ذکوبها (يعنی حریراوسره زرزه دامت دښخولپاره حلال کړای شوی دی اودامت دنارينه لپاره حرام کړل شوي دي).

(۲) دورینمو په تن کول حرام دي البته په لږه اندازه کې معاف دي او لږ لږ مقدار در یو یا څلور ګو توره برابري ولی چې نښی کریم ﷺ د در یو او څلور ګو توره اندازه له ورینمو څخه منع نه کوله او د نبي کریم ﷺ په باره کې منقول دي چې ده ﷺ داسي جبه په تن کوله چې دکومي چې چهار در ورینمو وو.

(۳) پر ورینمو په تکیه کولو او پر هغه په ځملاستلو کې دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد څه مضائقه نشته ولی چې په دي کې استخفاف بالحریر دی نو دا داسي ده لکه پر نالی باندې تصویر ونه پرکوم چې کښیناستل جائز دي او په تن کول یې جائز نه دي ، د صاحبینو په نزد پر حریرو تکیه کول او پر هغو ځملاستل هم مکروه دي ولی چې په حدیث شریف کې عام ممانعت دی کوم چې تکیه وغیره ټولته شامل دی .

(۴) د داسي جامي په اغوستلو کې څه خرج نشته چې دهغي تانا (هغه تار کوم چې د جامي په جوړلو کې د اړه والی په طرف کې وي) دورینمو وي او بانا (هغه تار کوم چې د جامي په جوړلو کې د عرض په طرف کې وي) دور یو یا څو وي (خز: دکوم چې تانا دورینمو وي او بانا دیو او یو الا حیوان د وښتانو وي) کولی چې جامه خو هغه وخت جامه وي چې جوړه کړای شي او جوړیدل یې په باني سره وي نو بانا معتبر دی نه تانا.

(۵) اود دي پورته ذکر شوي جامي عکس (یعنی دکومي چې باناله ورینمو وي او تاناله ور یو یا څخه وي) بالاتفاق د جنگ په دوران کې اغوستل جائز دي ولی چې له دي څخه د ښمن وربړي . او په عامو حالاتو کې جائز نه ده ولی چې ضرورت نشته . پاتې شو خالص ورینم نو دهغو د جنگ په وخت کې په اغوستلو کې اختلاف دی د صاحبینو په نزد د جنگ پر وخت یې په اغوستلو کې څه خرج نشته په دي وجه چې په جنگ کې د دي ضرورت وي ولی چې توره یې نه شي پرې کولای او د ښمن هم له دي څخه وربړي ، دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد د جنگ په وخت کې هم دهغو اغوستل مکروه دي ولی چې نښی کریم ﷺ دورینمو له اغوستلو څخه مطلقاً منع فرمایلي ده هیڅ تفصیل یې نه دی بیان کړی چې په غیر جهاد کې مکروه ده او په جهاد کې مکروه نه ده ، او د جنگ په حالت کې نوري جامي هم کار کولی شي لهندا دهغو ضرورت نشته .

له: دامام ابو حنیفه رضی الله عنه قول راجح دی لمالی الهندیة: لولباس لبس الحریر والدیاج لی العرب ولقل بکره وهوالاصح (الهندیة ۵/۳۳۱)

له: ابن صبا مصنوعی ورینم استعمال پرې دهغو استعمال جائز دی اگر که په عرف کې هغوته ورینم ویل کیږي ، هوکه دکومي جامي اصلي ورینم والی په تحقیق سره ثابت شي نو دهغي استعمال دنارینه و لپاره جائز نه دی (احسن الفتاوی: ۸/۶۶)

د لباس اجمالی بینادي اصول: د لباس متعلق دکوم خاص هیئت او وضع شریعت پابندی نه ده لگولی ، البته د لباس حدود یې مقرر کړي دي له هغو څخه باید تجاوز ونه شي ، نو کوم لباس چې په دي شرعي حدودو کې وي هغه ته شرعي لباس ویل کیږي کله نو خلاف شرع ورته ویل کیږي ، هغه حدود دادي (۱) لباس به دومره کوچنی نرغ ، یا پچست نه وي چې . هغه اندامونه ښکاره شي دکومو چې پټول واجب دي ، بلکه لباس باید داسي وي چې په هغه سره مکمل عورت پټیږي . (۲) په لباس کې دي دکافرانو او فاسقانو نقالي او تشبه نه غوره کوي . (۳) له

کوم لباس څخه چې تکبر او تفاخر او اسراف او تنعم مترشح کېږي له هغه څخه دې اجتناب وشي. (۴) مال دار کس دې دومره کمزوری لباس نه په تن کوي چې لیدونکی دې مفلس وگڼي، (۵) له خپل مالی استطاعت څخه دې یر قیمت دلباس اهتمام دې نه کوي. (۶) نارینه دې پرتوگ، لنگ او باجامه وغیره دومره نه کېښته کوي چې بیدي یا دیدیو څه حصه په هغه کې پټه شي. (۷) د نارینه ولباره د اصلي ورېښمو لباس په تن کول حرام دي. (۸) نارینه دې ښځینه لباس او ښځې دې د نارینه لباس نه په تن کوي. (۹) لباس باید صاف ستراوي، نارینه ولره سپین لباس ویر خوښ کرل شوی دی. (۱۰) خالص سور لباس د نارینه ولباره مکروه دی، البته که کوم بل رنګ ورسره ګډوي یا سري لیکي لرونکی وي نو مضائقه نشته. (جدید معاملات کې شرعی احکام: ۲/۴۵) (۶) د نارینه ولباره د سرو او سپینو زورگوښه په تن کول جائزه ده ولی چې د ښی کریم ﷺ ارشاد دی چې ورېښم اوسره زرمادامت پر نارینه و حرام دي او د ښځو لپاره حلال دي، او سپین زرد سروزرو په حکم کې دي لهدا د سپینو زورگوښه په تن کول هم جائزه ده. البته د سپینو زورگوښې جائزه اوسنت دادی چې یو مثال (مثقال خلور ماشي خلوررتی وي) په اندازه یاله دي څخه لږ وي، همداشان که منطقه (کمربند) او دتوري ګینه د سپینو زرو وي نو په دې کې هم څه حرج نشته په دې شرط چې د سپینو زرو پر ځای لاس نه لګیږي ولی چې د دې په اباحت کې اثار موجود دي، ښځولره د سرو او سپینو زورگوښه په تن کول جائزي دي.

(۷) نارینه ولره د سپینو زورگوښې په گوته کول جائزه مګرله سلطان اوقاضی ماسوا د نورو خلکو په حق کې د دې ترک افضل دی ولی چې نور خلګ دي ته ضرورت نه لري حال دا چې سلطان اوقاضی دادمهر په ډول استعمالوي.

فائده: د ځینو کسانو غاشونه شوري او د ځینو خوځیږي له دې څخه وروسته ځیني کسان د سرو یا سپینو زرو پوښونه ورکوي شرعاً دا جائزه او که یاله دي سره دا واداسه او غسل حکم څه دی؟

واضح دي وي چې داسي پوښ ورکول څرنگه چې په ضرورت کې داخل دی او په ایسته کولو کې حرج دی هغه مدفوع دی لهدا داسي پوښ ورکول جائز دی اوبې له ایسته کولو یې اودس او غسل صحیح کېږي ونظراً هاشهره ولی کتب القوم مشهوره بل لصر اعلی جواز اتخاذ الا انسان من اللعب و شده به ولو کان مانعاً من صحة الغسل لما انفوا به (احسن الفتاوی: ۲/۳۲)

(۸) د ډبري، بیتل او سروزرو گوښې په گوته کول د نارینه لپاره حرامه ده، د ډبري دگوټې د حرمت وجه داده چې له ډبرو څخه خلګ بتان جوړوي نو داله ژر سره مشابهه شوه او د بیتل دگوټې په باره کې وارد دي چې ښی کریم ﷺ د یوکس په لاس کې د ژړو گوټې ولیدله نووي فرمایله ماته له تاڅخه د بتانو بوی راځي، لهدا ژړو پرگوټې به د اورسپیني گوټې قیاسیږي، او دیوبل کس په لاس کې د اورسپیني گوټې ولیدله نووي فرمایله زه پرتا د جهنمیانو ګینه وینم، او د سروزرو دگوټې په باره کې د ځینو حضراتو رایه داده چې په دې کې څه حرج نشته ولی چې سره زراوسپین زرد واره یو جنس دي په دواړو کې اصل حرمت دی لیکن کله چې د سپینو زرو گوټې جائزه نو د سروزرو گوټې به هم جائزي وي، موږ ځواب ورکوو چې دمهر جوړولو ضرورت په ادنی یعنی سپین زرو پوره کېږي په دې وجه د سروزرو دگوټې د جوړولو ضرورت نشته.

(۹) که دگوتی دغمی په سوری کې دسرو زرومیڅ ټک وهول شي نو دا جائز دی ولی چې دسرو زرومیڅ په دي وخت کې تابع دی لکه چې په جامه کې نقش نگار دی او حکم پرمیتوع جاري کیږي نه پرتابع.

سوال: بن سبا ولاړتی گهریاني (ساعتونه) دسرو او سپینو چې کوم رائج دي دهغو استعمال جائز دی که ناجائز، دننه پرزي يې ټولي داورسپیني وي بالاخول چې وي په هغه کې هم غالب حصه دنورود هاتووي اولر دسرووي، همداراز داهم بیان کړی چې آیا په داسي شیانو په زکوة ورکول کیږي او که یا، او دهم تحریر کړی چې فاؤتین قلم (ولایتی قلم) په کوم کې چې دسرونب (دقلم سر) وي دهغه استعمال هم جائز دی او که ناجائز؟ ښواتو جروا.

جواب: دا ولایتی ساعتونه د کومو چې کیس دسرو او سپینو وي په دي کې څرنګه چې نور د هاتونه غالب او سره اوسپن مغلوب وي په دي وجه دا دسرو او سپینو په حکم کې نه دي بلکه دعامو د هاتو په څیر په اسباب او متاع کې داخل دي، (صرح به فی الهدایة وغیرها) لهدا دهغو استعمال نارینه ولره جائز دی او زکوة هم دسرو او سپینو په څیر پر هغو نشته، البته که د تجارت ساعتونه وي نو دعام تجارتی مالونو په څیر پر هغو هم زکوة شته، په فاؤتین قلم کې هم چې کوم نب وي هغه هم غالباً دسرونه وي په دي وجه جائز دی (جدید معاملات کې شرعی احکام: ۳/۹۱)

(۱۰) هلکانوته سره یا ورېښم ورپه تن کول مکروه دي ولی چې کله دنارینه وپه حق کې تحریم ثابت شواو په تن کول حرام شول نو ورپه تن کول به هم حرام وي لکه دشرابو څښل چې حرام دي ورڅښل هم حرام دي، نو ماشوم اگر که نابالغ دی مکلف نه دی لیکن دهغه ولی لره دامکروه ده چې ماشوم ته سره یا ورېښم ورپه تن کړي.

(۱۱) لوله لا الخرقه لوضوء ای لاتکړه الخرقه لوضوء، یعنی داوداسه داویدو او چولو لپاره یادپوزي دپاکولو لپاره دسمال ساتل، یادکومې خبرې د یاد ساتلو لپاره پرگوته تار تړل مکروه نه دي دځینو علما، رایه داده چې له متکبرینو سره د مشابهت په وجه مکروه دي، مګر صحیح داده چې په خلګو کې دداسي دسمال ساتلو عادت په عامه ښارونو کې عام دی او مازاه المسلمون حسا لهو عده حسا، او درتم (دیاد ساتلو لپاره پرگوته تار تړل) په باره کې مروی ده چې نبی کریم ﷺ ځینو صحابه کرامو ﷺ ته دصحیح غرض لپاره ددي امر کړی وولهدا دامکروه نه ده.

فصل فی النظر والملس

دا فصل دکتلو اولاس لګولو په بیان کې دی

کله چې مصنف ﷺ داغو ستلوله مسائلو څخه فارغ شو نو څرنګه چې دستبراء له مسائلو څخه دکتلو دمسائلو وقوع کثیره ده او د کثرت وقوع تقاضا داده چې له استبراء څخه وړاندي د لیدلو مسائل بیان شي په دي وجه مصنف ﷺ هم دکتلو مسائل وړاندي بیان کړي.

(۱) لا یُنظرُ إلى غیرِ وجهِ الخُرقةِ (۲) ولا یُنظرُ من اشغی إلى وجهها إلا النکاحَ والشَّاهدَ، (۳) و یُنظرُ الطَّیِّبُ إلى مُوضِعِ مُرَیضِها (۴) و یُنظرُ الرِّجُلُ إلى الرِّجْلِ إلا الغُرَّةَ (۵) و المِرْأَةَ یُنظرُ الرِّجُلَ کما یُنظرُ الرِّجُلَ (۶) و یُنظرُ الرِّجُلُ إلى فرجِ أمِّه و زوجه (۷) و وجهه مخفی و یُزایبها و ضُرُّها و سالیها، و غُضْبُهَها لا إلى ظَهرِها و نَظْمِها، و لُجْبَها (۸) و یَنشُ ما حُلَّ النَظَرُ إلیه

توجه: نه دي گوري دازادي بنخي له مخ او ورغويو علاوه ته، اونه دي گوري هغه کوم ته چې شهوت وي ددي مخ مگر حاکم او شاهد، او کتلی شي طبيب دهغي دمرض خای، او کتلی شي نارینه دبل نارینه بدن ماسو له سترخه، او بنخه دبنخي او نارینه په حق کې داسي ده لکه نارینه چې دنارینه په حق دی، اولیدلی شي نارینه دخپلي مینخي او بنخي فرج، او دخپلي محرمي مخ او سراسینه او پندلیاني او خنگلي نه دهغي نس او شا او ورونه، اولاس وروړلی شي هغه اندام ته دکوم طرف ته چې کتل حلال دي.

تشریح: (۱) دنارینه لپاره دکومي ازادي پردی بنخي بدن ته کتل جائز نه دي ماسو دهغي له مخ او ورغويو خخه لقوله تعالی (و لا یتدین ینظرُ إلا ما ظَهَرَ منها) (بنخي دي خپل نیاست نه ښکاره کوي مگر هغه چې له دي خخه ښکاره شی وي) حضرت علی او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ددي ایت په تفسیر کې فرمایې چې له مظهر منها خخه مراد رانجه او گوتی. دي، بیاد حال په ذکر کولو سره محل مراد دی یعنی له رانجو خخه مراد سترگې او هغه په مخ کې وي نوله رانجو خخه مراد مخ دی اوله گوتی. خخه مراد گوت ده او هغه په ورغوي کې ده نوله گوتی. خخه مراد ورغوی دی لهذا له مظهر منها خخه مخ او ورغوي مراد دي، همداراز دمخ اولسونو په ښکاره کولو کې ضرورت دی ولی چې بنخي ته له نارینه سره داخیستلو او خرڅولو ضرورت پېښېږي او په لارو کې دتگ راتگ ضرورت پېښېږي.

(۲) لیکن که کوم څوک دپردی بنخي مخ ته په کتلو سره له شهوت خخه په امن نه شو پاتې کیدلای نو هغه دي دهغي مخ ته هم نه گوري ولی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله په نبهوت سره کتلو ته دستر گوزناوېلي ده، البته که ضرورت وویا جائزه مثلاً قاضی چې کله پریوه اجنبی بنخه حکم کول وغواړي همداشان شاهد چې کله پریوه اجنبی بنخه شاهدي ورکول وغواړي نو هغه لره دهغي بنخي مخ ته کتل جائز دی اگر که ده ته دشهوت دپېښیدلو ویره وي ولی چې قاضی لره دحکم په ذریعه او شاهد لره دشا هدي په ذریعه دخلکو دحقوقو دژوندی کولو حاجت دی او دضرورت بنخي ته له کتلو بغیر نه پوره کيږي په دي وجه له خوف شهوة باوجود دوی لره داجنبی بنخي مخ ته کتل جائز دی.

(۳) طبیب (داکتر) ته جائزه چې دبنخي له جسم خخه دمرض خای ته وگوري ولی چې ضرورت دی، دکتلو طریقه به یې داوي چې دمریضی ټول بدن دي ماسو دمرض له خایه پټ وساتل شي بیادي طبیب دادمرض خای ته وگوري، او ترکومه چې ممکنه وي خپل نظردی کښته وساتي ولی کوم شی چې دضرورت په وجه سره جائز وي هغه صرف دضرورت تر حده وي.

ه: مفتی محمد شفیع رحمته الله علیه په خپل تفسیر معارف القرآن کې دبنخي پردی نارینه ته دمخ دښکاره کولو دعدم جواز تصریح کړي ده لکه چې فرمایې: او دښکاره ده چې دحسن اوزینت اصل مرکز دانسان مخ دی اوزمانه دفتني، فساد، او غلبه هوې او غلفت ده په دي وجه ماسو له مخصوصو ضرورتونو مثلاً علاج معالجه یا کومه

شدیده خطره وغیره ښځې لره دغیر محارمو په مخ کې خپل مخ قصد ښکاره کول ممنوع دي اوناړینه ولره دهغې طرف ته قصد انظر کول هم بغیر له ضرورت شديده جائز نه دي (معارف القرآن: ۶/۴۰۶)
او حضرت تهاڼوي نور الله مرقدہ په بهشتی زیور کې لیکي: خواني ښځې لره د پردې کس په مخ کې مخ ښکاره کول صحیح نه دي او نه داسې ځای درېږي چیرته چې یې کوم بل پردی کس وويني (بهشتی زیور: ص ۲۵۷)

ف: حضرت شیخ الاسلام مولانا مفتی محمد تقی عثمانی صاحب دامت برکاتهم د شرعي پردې تفصیل بیان فرمایلي دی. - د شرعي پردې دکومي چې په قرآن اوسنت کې حکم ورکړل شوی دی درې درجې دي (اعلی درجه: متوسط درجه، اودنی درجه) اوهره درجه د پردې اوستړه لحاظ سره له بلې درجې لوړه اواعلی ده اوفوقیت لري اوداتولي درجې په قرآن اوحديث سره ثابتې دي اوله دي څخه کومه درجه نه ده منسوخه شوي. البته په مختلفو حالاتو دښځو طرف ته دمختلفو درجو حکم متوجه کیږي هغه درې درجې په لاندې ډول سره دي.

اوله درجه: دښځو خپل جسم دخپل کورپه څلورو دیوالونو یا پردې او هوډج وغیره کې داسې پټول چې دهغوئ ذات اودهغوئ لباس اودهغوئ دظاهري اوپټ زینت کومه حصه اودهغوئ دجسم کومه حصه مخ اولاسونه وغیره کوم پردې نارینه ته ښکاره نه شي.

دوهمه درجه: دښځوپه څادري یا برقع سره په دې ډول پرده کول چې مخ، اولاسونه اوپوره جسم اود زینت لباس ښکاره نه شي بلکه دښځې پوره بدن له سر څخه تر پښو پوري پټ وي.

درېمه درجه: دښځې په څارو وغیره سره په دې ډول پرده کول چې دهغې مخ اولاسونه او پښې لڅي وي.
اوله درجه اصل ده اودهغې ثبوت: دښځوپه پرده کې اصل څو اوله درجه ده، هغه داچې ښځه په کور کې دننه پاتې شي اوبلا ضرورت له کور څخه راونه وځي (د ضرورتونو بیان به ان شاء الله وړاندې راشي) ددې دلیل دقرآن کریم آیت دی چې (ولین لی یونکن) (سوره الاحزاب: ۳۳) ظاهري چې دا حکم ازواج مطهراتوله خاص نه دی په دې وجه چې له دې آیت څخه وړاندې اوله دي آیت څخه وروسته چې کوم احکام دي هغه بالاجماع په امهات المؤمنین پوري خاص نه دي، بل ځای الله ﷻ فرمایلي دي (واذناصنوهن مناعالفنوهن من وراء حجاب) (سوره الاحزاب: ۵۳) یعنې کله چې تاسي له ازواج مطهراتو څخه کوم شی غواړي نو د پردې له شایې غواړي. دآیت دحضرت زینب رضی الله تعالی عنہا پر موقع نازل شوایه همدې وخت کې دهغې اودنورو نارینه وترمنځ یوه پرده واچول شوه، همداشان دالاندیني حدیث هم پر همدې دلالت کوي عن ابن مسعود رضی الله عنه ان رسول الله ﷺ قال: المرأة عورة فانما عرجت استمر لها الشيطان (اخرجه الترمذی ولال حدیث حسن صحیح غریب)..... الخ.

دوهمې درجې ثبوت: لیکن ځینې وختونه ښځې لره دخپل طبعي حوائجولپاره له کور څخه دوتلو ضرورت پېښیږي په دې صورت کې دي لره له خپل کور څخه وتل جائز دي، په دې شرط چې هغه په برقع یا څادر سره خپل ځان داسې پټ کړي چې دهغې د بدن کومه حصه ښکاره نه وي، دا دحجاب دوهمه درجه ده. دحجاب دادوهمه درجه هم په قرآن کریم سره ثابته ده په قرآن کریم کې الله تعالی ارشاد فرمایلي دی (یاایهاالنسأ قل

لازواجک وبتک ونساء المؤمنین بدین علیهن من جلابهن (الاحزاب: ۵۹)، ای نبی ﷺ! ته خپلوازاو جوته او خپلور لورانوته او دنورو مسلمانانو ښخوته ووايه چې پر خپل ځان څار دونه راوځروي. ظاهره ده چې پر ښځې د ځادر له څړولو څخه مقصود دادی چې دهغې پوره بدن حتی چې دهغې مخ هم پټ شي. او د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه دروايت مطابق جلاب هغه ځادر ته ویل کیږي کوم چې له پورته څخه نیولی بیاتر کښته پوري ټول جسم پټ کړي له حضرت بن عباس او حضرت قتاده رضی الله عنه څخه د اهم مروی ده چې ښځه دي خپل جلاب په خپل تندي وپيچي اودي تري اويادي پر خپله پوزه وپيچي، اگرکه دواړه سترگې ښکاره شي، لیکن خپل سینه او دمخ اکثره برخه دي پټه کړي (روح المعانی: ۲۲/۸۹) په هر حال دا ایت پردي خبره دلالت کوي چې ښځه کله چې دکوم ضرورت په وجه له کوره راوځي نو دهغې لپاره شرعاً د احکام دی چې خپله مخ پټ کړي او راوځي.

د حجاب د دریمې درجې ثبوت: د حجاب دریمه درجه داده چې کله ښځه له خپل کور څخه راوځي نو دهغې بدن له سر څخه بیا تر ښو پوري پټ وي، البته د ضرورت په وخت خپل مخ او لاسونه ښکاره کړي په دي شرط چې له فتني څخه مامونه وي. د حجاب په دي دریمه درجه د قران کریم د سورة نور د ایت دلالت کوي (وقل للمؤمنات یغضضن من ابصارهن ویحفظن فروجهن ولا یدین زینتهن الا ما ظهرنه) (سورة نور: ۳۱) یعنی ته ﷺ مسلمانانو ښخوته ووايه چې هغوی خپل نظرونه کښته وساتي او د خپلو سر مگاوو حفاظت وکړي او خپل زینت ښکاره نه کړي مگر کوم چې په هغې کې ښکاره شی دی، د ما ظهرونه په تفسیر کې د مفسرینو اختلاف دی له حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمر او حضرت عائشه رضی الله عنه څخه مروی ده چې دي حضراتو د ما ظهرونه تفسیر په وجه او کفینو سره کړی دی، د حضرت عطاء، حضرت عکرمه، حضرت سعید بن جبیر، حضرت ابو الشعثاء، حضرت امام ضحاک، او حضرت ابراهیم نخعی رحمهم الله تعالی هم همدا قول دی، البته حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د ما ظهرونه تفسیر په ځادر او جلاب سر کړی دی. د لومړي تفسیر مطابق دا ایت پردي دلالت کوي چې ښځې لږه د ضرورت پر وخت دمخ او لاسونو ښکاره کول جائز دي.

او دا حدیث هم پردي دلالت کوي عن عائشة رضی الله عنها ان اسماء بنت ابی بکر دخلت علی النبی ﷺ وعلیها الباب رفاق فاعرض عها وقال: یا اسماء ان المرأة اذا بلغت المحيض لم یصلح ان یری منها الا هذ او اشار الی وجهه وکفه (ابو داؤد) له حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها څخه روایت دی چې یو ځل حضرت اسماء بنت ابی بکر ښی کریم ﷺ ته په دي ډول سره راغله چې دهغې پر تن نرمي جامي وي، ښی کریم ﷺ له هغې اعراض وفرمایه او هغې ته یې وفرمایله چې ای اسماء! کله چې ښځه بالغه شي نو دا مناسبه نه ده چې دهغه د جسم کومه حصه ولیدل شي ماسواله دي څخه اوله دي څخه او ښی کریم ﷺ مخ او لاسونو ته اشاره وکړه الخ.

تر کومه چې د ښځې مخ او لاسونو ته د کتلو په باره کې د فقهاء د مذاهبو تعلق دی نو د ټولو فقهاء پردي اتفاق دی چې که دلالت حاصلولوپه نیت سره کتل وي یا د کتلو په نتیجه کې د داسي فتني خطر وي کومه چې مفضی الی الخلوه وي نو په دي صورت کې کتل جائز نه دي بلکه په داسي صورت کې د ښځې مخ او لاسونو ته د کتلو په حرمت کې د هیچا اختلاف نشته، لیکن که نارینه په فتنه کې له مبتلا کیدلو څخه محفوظ وي او په

کلتوسره دلذت حاصلول هم مقصودنه وي نو ددي په جواز کې اختلاف دی، د حنفیه اوما لکیه په نژدېه داسې صورت کې دمخ اولاسونو طرف ته کتل جائز دي اوداکثر شوافعو بعض حنابله وهم همدا مذهب دی لیکن دشوافعو اوحنابله په نژد مختار مذهب مطلقا عدم جواز دی اگرکه دشهوت او فتنې اندیینه نه وي الخ.....

په هر حال د ټول بحث خلاصه داده چې ښځې ته د قرآن کریم په ذریعه ددې خبرې حکم ورکړل شوی دی چې هغه دې په خپل کور کې اوسېږي اوبلا ضرورت دې له کوره نه راوځي او که هغه دکوم ضرورت په وجه راوتله نو دې لره حکم دادی چې په برقع یا شادرسره خپل مخ پټ کړي اودا چې خپل مخ به نه ښکاره وي، البته دوه صورتونه له دې څخه مستثنی دي: یو دا چې دمخ د ښکاره کولو داسې ضرورت وي چې دمخ په پټولو کې نقصان کیدای شي، لکه په نېرش (گڼه گوڼه) کې درفتار په دوران کې، یادکوم بل ضرورت پړوخت مثلاً د شاهدې وغیره دور کولوپه وخت کې، دوهم صورت دادی چې د کسب او کار پړوخت بلا قصد هغه مخ ښکاره کيږي، البته په دې دوو صورتونو کې نارینه و ته حکم دادی چې هغوی دې خپل نظرونه کښته ساتي، والله سبحانه اعلم (نقهي مقالات: ۴/۸۸ تا ۴۲)

(۴) نارینه دبل نارینه (اگرکه بې ژیرې وي په دې شرط چې دشهوت ویره نه وي) ټول جسم ته کتلی شي ماسواله نامه څخه نیولي یا تر زنګونو پورې درمیاني جسم ته لقوله عورة الرجل ما بین السرة الی ركبته (یعنی دنارینه واجب الستریدن له نامه څخه تر زنګونو پورې دی).
ن: داحتافوپه نژدونه په ستر کې شامل نه دی اوزنګونه شامل دي، دامام شافعی رحمه الله په نژددې برعکس دی، زموږ دلیل دنوه دنه واجب الستر په باره کې دبنی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد مبارک دی چې العورة مادون سرته حتی تجاوز رکبته (یعنی دنارینه واجب الستریدن له نامه څخه نیولي حتی چې له زنګونو څخه تجاوز وکړي). اودزنګونو په باره کې دبنی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد دی عورة الرجل ما بین سرته الی ركبته (یعنی دنارینه واجب الستر جسم دنامه لود هغه ددواړو زنګونو منځ دی) په دې روایت کې رکبته غایه ده اوغیه کله په مغیا کې داخله وي اوکله نه وي مګر دلته په دخول کې احتیاط دی لهدا موږ احتیاطا دغایه (زنګونه) په مغیا (واجب الستر) کې ددخول حکم وکړ. همدا راز له حضرت ابوهریره رضی الله عنه راوی دی چې بنی کریم صلی الله علیه و آله وفرمایل زنګونه واجب الستر دي.

(۵) قوله والمرأة للمرأة والرجل للرجل ای المرأة فی النظر الی المرأة والرجل فی النظر الی الرجل، یعنی یوې ښځې لره دبلې ښځې دومره اندازه جسم ته کتل جائز دي څومره چې نارینه لره دنارینه جسم ته کتل جائز دي ولی چې مجانست موجود دی اوشهوت غالبامعدوم دی کما فی النظر الی الرجل. همدا شان ښځې لره دنارینه له جسم څخه هغواعضاء، ته کتل جائز دی کومو ته چې دنارینه له جسم څخه نارینه کتلی شي په دې شرط چې دشهوت ویره نه وي ولی چې کوم اعضاء، چې په ستر کې داخل نه دي هغوته په کتلو کې تراوښخه یوشان دي لکه چې دهر کس لباس اوسورلی ته تراوښخه ټول کتلی شي.

(۶) نارینه لره دخپلي مينځې (مراد داسي مينځه ده چې ده لره حلاله وي په دي سره احترام و شولې مجوسيه مينځي څخه) او دخپلې زوجي شرمگاه ته کتل جائز دي دا قول ددي امر اجازت دی چې نارينه لره دخپلې مذکورې مينځې او زوجي ټول بدن ته په طريقه اولی سره کتل جائز دي الاصل فيه قوله ﷺ (قال غش بفرک) عن رزجک، وأنتک (يعنی خپلې سترگې بندي کړه ماسواله خپلې بنځې او مينځې څخه)، ليکن ښه داده چې له نارينه او ښځې څخه يوه دم هغه بل فرج ته ونه گوري ولی چې ويل کيږي چې له دي څخه دنسيان ناروغي پيدا کيږي.

(۷) نارينه لره جائزه چې دخپلو محرماتو (مثلا مور، خور، عمه، خاله وغيره) مخ، سر، سيني، پښو، ليدانو او څنگلو ته وگوري ولی چې محارم په خپل منځ کې يوبل ته بلا اجازت او شرمه ځې راځي نوکه دي اعضا ته کتل حرام وگرځول شي نو حرج ته به نوبت ورسيري او حرج شرعاً مدفوع دی، البته دخپلو محرماتو نس، شا او ورته کتل جائزه دي ولی چې ښځې ته دخپلو محارمو په مخ کې دمواع زينت دښکاره کولو اجازت ورکړل شوی دی اونس، شا او ورون له مواع زينت څخه نه دي په دي وجه دا دخپلو محارمو په مخ کې ښکاره کول جائزه دي.

(۸) نارينه لره چې له ذوات محارم څخه دکومو اعضا ليدل جائز دي دهغو مس (لاس لگول) کول هم جائز دي ولی چې نبی کریم ﷺ به حضرت فاطمه ﷺ پر سر مجوله او فرمايل به يې چې زه له دي څخه دجنت خوښويې محسوسوم. همداراز دسفر پروخت ددي ضرورت پيښيري او دمحرمة والی په وجه سره شهوت هم کم دی، البته که دشهوت ويره وي يادي نه ورته گوري اونه دي مس کوي.

(۹) زامنه غير مغمضه (۱۰) ولَمْ يَمْسُ ذَلِكَ ابْنَ أَرَاذَةَ الْفُرَّاءِ، وَإِنْ اشْتَمَى (۱۱) وَلَا تَقْرَضُ الْأَمَةَ إِذَا بَلَغَتْ فِي إِزَارٍ وَاحِدٍ (۱۲) وَالْأَخْصِي وَالْمَخْضُوبُ وَالْمَخْشُ كَالْفَخْلِ (۱۳) وَغَيْضُهَا كَالْأَخْصِي (۱۴) وَتَغْزُلُ عَنْ أَثْبَتِهَا إِذَا بَلَغَتْهَا، وَغَزَزُ وَخَبْطُهَا أَذْنُهَا

توجه: او دغير مينځه دمحرمي په شان ده، او نارينه لره جائزه هغې ته لاس وړول کله چې اراده وکړي دهغې داخيستلو اگرکه شهوت وي، او سامني نه اني دي جائی مينځي لره کله چې هغه حد اشتها ته ورسيري په يوه لنگ کې، او خصي او مجبوب او تر ښځې دنارينه په شان دي، او دښځې غلام دا جنبي نارينه په شان دی، او عزل کولی شي له خپلي مينځې څخه ددي له اجازت بغير او له ښځې څخه دهغې په اجازت سره.

تفصيل: (۹) دبل چامينځه دمحرمي په شان ده يعنی نارينه لره چې څومره اندازه دخپلو محارمو ښځو بدن ته کتل جائز دی هغومره اندازه دبل چادمينځې بدن ته کتل هم جائز دي ولی چې مينځه دخپل مولى د ضرورتونو لپاره دکار کولو په جامو کې دباندې وځي، نو ددي حال له ټولو نارينه وسره داسي دی لکه دښځې حال له خپلو محارمو سره چې له هغوی څخه ټول بدن عموماً نه شي پتيدلای نو ددي ضرورت په وجه سره مينځه دمحرمتو په شان گرځول شوي ده.

(۱۰) دبل چادمينځې کومو اعضا ته چې کتل جائز دي داخيستلو پروخت دهغو اعضا مس کول هم د ضرورت په وجه سره جائز دي اگرکه ده لره دشهوت ويره وي، ليکن دعلما رايه داده چې داخيستلو پروخت

دشپوت له وجود سره نظر خو جائز دی ولی چې ضرورت دی لیکن مس کول ناجائز دي ولی چې دایو قسم استماع ده او دبل چایه مینځه سره استماع جائز نه ده .

(۱۱) کله چې مینځه داشتهاء حدثه ورسیري یعنی ددی په شان سره وطی کیدای شي نو هغه دي په بازار کې دخرڅولو لپاره په یوه ازار کې نه ییایې په کوم سره چې صرف مادون السرة الی الركبة پټ شوي وي بلکه هغې ته قميص هم وراغوندي ولی چې وړاندي تیره شوه چې دمینځې نس او شا واجب الستر دي او کله چې هغه دجماع قابله شي نو هغه دبالغي په حکم کې ده لهدا اوس دي لره نس او شا لڅه پریښودل جائز نه دي .

(۱۲) یعنی خصی، مقطوع الذکر او مخنث (نرینځی) پردی ښځې ته په کتلو کې دروغ کس په شان دي په دي وجه چې حضرت عائشه رضی الله عنها فرمایې چې خصی کول مثله ده ،نو کوم شی چې له خصی کیدلو څخه وړاندي حرام ووهغه دده خصی والی نه مباح کوي ،او مقطوع الذکر څرنگه چې په موبیلو سره منی خارجولی شي لهدا ادهم دعامو نارینه ويه حکم کې دی .او بدکار نرینځی څرنگه چې فاسق نارینه دی لهدا دهغه هم هغه حکم دی کوم چې دعامو نارینه و دی .

(۱۳) دښځې غلام دخپلې مالکي په حق کې داجنبی نارینه په شان دی یعنی دکومې ښځې غلام لره داجائز نه دی چې خپلې مالکي ته وگوري ماسواله هغو اعضاء څخه کوم چې اجنبی کس له دي ښځې څخه لیدلی شي ولی چې دا غلام دنورونارینه وپه شان نارینه دی اودخپلې مالکي محرم هم نه دی اونه یې خاوند دی او کوم زیات ضرورت هم نشته ولی چې دی له کور څخه دباندې کارونه کوي په دي وجه دی داجنبی نارینه وپه حکم کې دی .

(۱۴) نارینه لره له خپلې مینځي څخه دهغې اجازت څخه بغیر عزل کول (یعنی دانزال پړوخت نطفه دباندې تویول) جائز دی ولی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله دیوي مینځې مولی ته ویلې وواغزل انت ان شئت (که ستازره غواړي نو عزل کوه) ،همداراز په دي وجه هم چې په وطی کې دمینځې حق نشته ،هوله خپلې ښځې څخه بغیر دهغې له اجازت نه عزل کول جائز نه دی ولی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله له ازادي ښځې څخه له عزل کولو څخه منع فرمایلي ده ،همداراز په دي وجه هم چې په وطی کې ددي حق دی لهدا دهغې له اجازت څخه بغیر خاوند عزل نشي کولای .

فصل فی الاستبراء او وطیره

دافصل داستبراء رحم وغیره په بیان کې دی

استبراء لغة مطلق براءت او صفائي طلب کولو ته ویل کیږي او په اصطلاح کې دیوه حیض په ذریعه سره صفائي طلب کولو ته ویل کیږي یعنی له اخیستل شوي مینځې سره دي وطی نه کوي ترڅو هغې ته یو حیض ور نه شي یا وضع حمل ونه شي ولی چې کیدای شي چې دادي له خپل مخکنی مولی څخه حامله وي نو له استبراء څخه وړاندي په وطی کولو کې داوبو اونسابو اختلاط لازمیږي ،له وغیره څخه دمصافحي ،معانفتي اودمچي اخیستلو احکام مرادي .

(۱) من ملک انه خرم عليه وظواهرها، ولمنهها والتغزالي فرجها بشهوة حتى تسبري (۳) ذكره فقيل الزجل، ومنعافته في الزاير واجبه، ولو كان عليه قميص واحد جاز كالمصالحه

توجه: کوم کس چې مالک شي د مينځې نو حرام ده له هغې سره وطی کول، او هغې ته لاس وروړل او کتل د هغې شرمگاهه ته په شهوت سره ترڅو چې هغه استبراء وکړي، له چا سره دوه مينځې دي کومې چې سره خوندي دي له هغو دواړو څخه ده مچه واخيستله په شهوت سره نو حرام ده له کومې يوي سره وطی کول او دواعی وطی ترڅو چې د هغې بلي شرمگاهه پر خپل ځان حرامه نه کړي په ذريعه د ملک يا په ذريعه د نکاح يا په ذريعه د عتق، او مکروه ده له نارينه څخه مچه اخيستل، او معانقه کول صرف په تهنيد کې، او که وي پر هغه قميص نو جائز ده لکه مصافحه کول.

تشریح: (۱) کوم کس چې د کومې مينځې مالک شي نو پر هغه له هغې سره وطی کول، مس کول او د هغې فرج ته په شهوت سره کتل حرام دي ترڅو چې په وضع حمل يا يوه حيض سره استبراء وکړي ولی چې په غزو او طاس کې مسلمانانو قيدي ښځې و موندلي نو ښی کریم ﷺ حکم و فرمايه چې له کومې حاملې ښځې سره وطی مه کوئ ترڅو چې وضع حمل وشي اوله کومې غير حاملې ښځې سره وطی مه کوئ ترڅو چې هغې ته حيض ورشي. حديث د نوي ملک دموجوديدلو په صورت کې د وجوب استبراء لپاره مفيد دی.

(۲) که د کوم کس په ملک دوه مينځې وي کومې چې په خپل منځ کې سره خوندي وي (مراد دوه داسې مينځې دي کومې چې په يوه وخت کې د يوه کس په نکاح کې نه شي سره جمع کيدای) هغه له هغوئ دواړو څخه په شهوت سره مچه واخيستله نو څرنگه چې جمع بين الاختين نکاح او ملک جائز نه ده لهذا د اکس اوس له هغوئ دواړو څخه له يوي سره هم نه وطی نه کولی شي اونه دواعی وطی (مثلا مچه اخيستل، په شهوت سره لاس وروړل، په شهوت سره د هغې فرج ته کتل) ترڅو چې هغه له دي دواړو څخه د کومې يوي فرج پر خپل ځان له دريو طريقو څخه د کومې يوي په ذريعه سره حرام نه کړي هغه دري طريقې دادي له دواړو څخه کوم يوه بل چاته په ملک کي ورکړي خواه په هغه يې خرڅه کړي يا يې هغه ته هبه کړي، کوم يوه بل چاته په نکاح ورکړي، له دواړو څخه يوه ازده کړي.

(۳) يو نارينه لره د بل نارينه څخه مچه اخيستل او غاړه غړي کيدل په داسې حالت کې مکروه ده چې هغه صرف يو تهنيد (لنگ) تړلی وي ولی چې له اتصال الجلبد بالجلد څخه د شهوت دراپورته کيدلو ويره ده، او که يې پر تهنيد کرته هم اغوستي وه نو په دي وخت کې بلاکراسته جائز ده ولی چې ښی کریم ﷺ له حضرت جعفر طيار ﷺ سره معانقه و فرمايله کله چې هغه له حېشي څخه تشريف راوړ او د هغه سترگي يې مچ کړي لهذا مچه اخيستل او معانقه کول دواړه جائز دي لکه څرنگه چې مصافحه کول جائز دي ولی چې مصافحه کول متواتر دي وقال ﷺ من ضاح أخاه المسلم وخرز كبد في يده فثالث ذنوبه.

ه: بغير له کومې شديدې مجبوري غير مجرمې ښځې ته لاس وروړل شرعاً لويه گناه ده، رسول الله ﷺ دا د لاس زنا بللی ده، لکه چې په بخاري شريفې په راويت کې دي چې البدان نزنیان و زناهما البطش، يعنی د لاسونو هم زنا شته، د لاسونو زنا داده چې (د پردی نارينه او ښځې) يو بل نيول، وقال ﷺ ان يمن في رأس احدكم بمخيط من

حديث خبر له من ان ميس امرأة لا تحل له، رواه الطبرانی والبيهقي. يعنى په خپل سر کې ستن دننه کول ډير بڼه دي تردې چې داسې ښځه نس کړي کومه چې ده لره حلاله نه وي (جديد معاملات کې شرعى احکام: ۸۴/۱)
 ف: نارينه چې له نارينه يا ښځه له ښځې څخه مچ واخلې دملاقات ياد رخصتۍ په وخت کې که په شپون سره وي نو مکروه تحریمي ده او که دا عزا واکرام په غرض سره وي نو جائز ده. دکوم عالم اونيک صالح کس دلاس مچول تېر کاجائز دي، همداسان دمتدين حاکم اوسلطان عادل دمخ مچول هم جائز دي او ځينو حضراتو ويلي دي چې سنت دي. دغیرعالم او غیرعادل دمچي اخيستلو اجازت نشته. او که دهغه داسلام تعظيم واکرام مقصود وي نو جائز ده او که حصول دنيا مقصود وي نو مکروه ده.

ف: دځينو جهلا و عادات دی چې دملاقات پروخت خپل لاس مچوي نو دامکروه ده دکوم چې اجازت نشته او همدشان دبل لاس مچول په داسي حال کې چې هغه عالم يا عادل نه وي مکروه ده، دعلما، اومرا، په مخ کې ځمکه مچول مکروه ده او ددي کونکى او په دي راضى کيدونکى دواړه گنهگار دي په دي وجه چې داديثونو له عبادت سره مشابه ده.

ف: دراتلونکي دتعظيم لپاره دريدل مندوب دي، خپل ځان لره قيام خونبول مکروه دي او که دهغه له خونبولو بغير خلگ ودريري نو مکروه نه ده.

ف: مصافحه داده چې په مخامخ دريدلو سره دلاس ورغوى دبل دلاس له ورغوي سره يوځای کړي اوست داده چې مصافحه په دواړو لاسونو سره وي او دملاقات پروخت له سلام څخه وروسته وي او په مصافحه کې بڼه گوته ونيسي په دي وجه چې په دي کې يورگ دی دکوم په کښيکښلو سره چې محبت پيدا کيږي.

ف: دعصر له لمانځه او دفجر له لمانځه څخه وروسته اوله جمعي او عيدينو څخه وروسته دمصافحي رواج بدعت له کوم څخه چې احتراز واجب دی (اشرف الهداية)

فصل في النجس والاحتكار والاجاره وغيرها

دافصل دبيع، احتکار او اجارې وغيره په بيان کې دی

دبيع بيان يې دخورک څښک اولمس اووطلی له بيان څخه مؤخر کړولى چې ددي افعالو اثر دانسان له بدن سره متصل دی او په کوم کې چې اتصال ديروي هغه احق بالتقديم دی.

(۱) کره نبيغ العبد لا يبيز لين (۲) له جزاء امثال نکرو کليي زيندهنيا (۳) و کره لزب الذنر اخذ فن غفر باعها مسلم لا كافر (۴) و احتکار لزب الادمي و النهي في يله يفتن باهله (۵) لا غلة طغيه، وما جله من يله آخر (۶) ولا يفتن السلطان الا ان يعطى از باب الطعام عن القيمة تعدينا
 فاجبا

توجه: مکروه ده دپاخاني بيع نه دگوبرو، جائز ده دزید مينځه اخيستل (دکومې متعلق چې) بکرو ويل چې زه دکيل جوړ کړى يم زید دهغې دختر خولو، او مکروه ده قرضخواه لره ثمن اخيستل دهغه شرايو کوم چې خرڅ کړي دي مسلمان نه کافراو (مکروه ده) احتکار دانسانانو دغذا، اودحيوانانو دغذا، په داسي ښار کې چې

احتکار مضروی ددی بنار والاته نه دخلی خمکې دغلی او هغه غله چې راوړي یې وی له بل بنار څخه، او ترڅو ددی نه مقررې سلطان مگردا چې تجاوز وکړي غله خرڅونکي له اصل قیمت څخه ډیر تجاوز.

تشیوې: (۱) دپاڅاني بیع مکروه ده ولی چې هغه نجس العین ده او په عام ډول دخلکوله هغې څخه دفاندې اخیستلو عادت هم نشته، البته که له خاورې یا ایروسره گډه وي نو بیا جائزه ولی چې په خاوره او ایره کې گډه پاڅانه داسې ده لکه دزیتون په تیلو کې چې نجاست گډشي نو لکه څرنګه چې په دې قسم روغن زیتون سره انتفاع جائزه همداشان په خاوره کې په گډه پاڅانه سره هم انتفاع جائزه. او دگوبرو لیدو وغیره بیع جائزه ولی چې گوبرو وغیره مال دی په دې وجه چې دخمکې دتقویت لپاره په ځمکه کې اچول کیږي او هر مال محل بیع ده نو گوبرو هم محل بیع ده لهذا دگوبرو وغیره بیع جائزه.

(۲) قوله له شراء امه زید الخ ای بجزو له شراء امه زید الخ، یعنی که په بازار کې کومه مینځه خرڅیدله خالده د معلومه وه چې دامینځه دزیده یو بل کس مثلاً بکروا یې چې زیدزه ددې خرڅولو وکیل جوړ کړی یم نو خالده جائزه چې دامینځه واخلې اوله دې سره وطی وکړي یعنی ده لره ددې ضرورت نشته چې د بکرو وکالت لپاره گواه طلب کړي ولی چې په معاملاتو کې دیوه عاقل میز انسان قول معتبر وي که نارینه وي او که ښځه، مسلمان وي او که کافر، عادل او که فاسق، البته شرط دادی چې بائع ثقه کس وي یا د مشتری غالب گمان داوي چې بائع صادق دی، کنه نو خالده دداسې مینځې اخیستل جائزه دي.

(۳) که دکوم مسلمان پر چاپور باندې وي او مقرض دشرابو په خرڅولو سره دهغه قرض اداء کوي نو که مقروض کس مسلمان وي نو قرض خواه لره ددې پیسواخیستل حلال نه دي ولی چې دشرابو خرڅونکی مسلمان ددې شرابو د ثمن مالک شوی نه دی بلکه ددې مالک خومشتری دی لهذا دشرابو مالک لره دغیر ملک دهغه له خوښې بغیر وړل او قرض خواه ته ورکول جائزه دی. او که دشرابو خرڅونکی مقروض ذمی کافروي نو قرض خواه لره ددې پیسواخیستل حلال دي ولی چې ذمی دشرابو په خرڅولو سره د قیمت مالک گرځي لهذا قرض خواه لره ددې پیسواخیستلو کې څه حرج نشته.

(۴) قوله و احتکارت الاذمی والبهیمه فی بلد یضرباهله ای پکړه الاحتکارت الاذمی والبهیمه فی بلد یضرباهله، یعنی دانسانانو دغذا (غنم، اوریشي، وریزي وغیره) او د حیوانانو دغذا (بوسه، چاره) احتکار (دگرانیدلو په انتظار کې ایښودل اونه خرڅول ترڅو چې له گراني وروسته ډیره ګټه وکړي) مکروه ده حال دا چې دبنار خلکو ته په دې کې نقصان وي لقوله والمحتکر ملعون (یعنی احتکار کونکی ملعون دی)، او که اهل بنار ته مضرنه وي نو مکروه نه دی.

ف: هغه احتکار له کوم څخه چې په حدیث کې منع شوي ده دهغه تعریف علامه نووی رحمته الله دالیکلي دی چې غله دغلا، او گراني په وخت کې د تجارت په نیت سره اخیستل او ایښودل اوفی الحال نه خرڅول دزیات گرانیډلو په انتظار کې ترڅو چې زیاتي پیسې ترلاسه کړي، او منع په هغه صورت کې ده چې داغله په خپل بنار کې واخلې او وي ساتي، او که یې له کوم بل ځای څخه راوړي وي، یا یې دارزاني په زمانه کې واخیستله

اویایی وساتي دگرانی په زمانه کې د خرڅلولپاره نوږه دي کې څه خرج نه شته داحتکارممنوع نه دی (الدر المنضود: ۵/۳۸۷)

(۵) قوله لا غله ضيعه ای لا بکړه احتکار غله ارحه، یعنی چاپې دخپلي ځمکې غله دگرانیدلپاره وساتله یایی له کوم بل ښارڅخه راوړه اودگرانیدلوپه انتظار کې یې وساتله نوداکس محتکر نه شمارل کیږي اول خوږه دي وجه احتکار نه دی چې دادمه خالص حق دی دنور وحق له دي سره متعلق شوی نه دی، اودوم په دي وجه احتکار نه دی چې دعاموخلگو حق له هغې غله سره متعلق وي کومه چې په ښار کې جمع کړای شي اوکومه چې له فناء ښارڅخه راوړل شي پاتي شوه له کوم ليري ښارڅخه راوړل شوي غله نوله هغې سره دعاموخلگو حق متعلق نه دی نواحتکار هم نه دی.

(۶) یعنی سلطان لره دامناسبه نه ده چې هغه په خپله رایه سره پرخلگو کوم نرخ مقرر کړي ولی چې شمن دعاند حق دی دهغه دمقررو لوق هم هغه لره دی، هوکه غله خرڅونکي له حدڅخه تجاوز وکړي دومره گرانې شروع کړي په کومه کې چې دعاموخلگو ضروري نویادي داهل رایه په مشوره سره نرخ مقرر کړي ترڅو خلگ دهغوئ له ظلم اوستم څخه محفوظ پاتي شي.

(۷) وَاِذَا نَزَلَ مِنَ الْعَمْرِ مِنْ غَنَاءٍ (۸) وَاِذَا نَزَلَ مِنَ الْعَمْرِ مِنْ غَنَاءٍ (۹) وَخَفَلَ خَمْرٌ لِمَنْ يَأْخُذُ (۱۰) وَنَبَأُ نَبَاتٍ مَكَّةَ وَآزَاجِهَا (۱۱) وَنَفْعُ شِرَازٍ وَنَفْعُ (۱۲) وَدُخُولُ بَيْتٍ مَسْجِدًا (۱۳) وَبَعْدُ (۱۴) وَخُضَاءُ الْفَيْتَابِ وَآزَاجُ الْخَمْرِ عَلَى الْغَلِيلِ (۱۵) وَقَوْلُ هَدِيَّةِ الْغَنِيِّ الْقَاجِرِ، وَاجَابَةُ دُغْرِيُو وَاسْتِغَارَةُ دُثَيْبٍ وَكِرَّةُ كَسْنُوْنَةُ الْفَرْبِ وَهَدِيَّةُ الْفَقِيرِ

توجه: جائزده شیره خرڅول پرشراب جوړونکی باندې، اوکوپه کرایه ورکول ترڅوپه هغې کې اتشکده، دپه ودعبادت خانه، یادنصاری وعبادت خانه جوړه شي یاخرڅ کړای شي په هغه شراب په کلیوکې اوددمی شراب اوچتول پرمزدوري، اوخرڅول عمارت دمکي مکرمي دمکانواودهغې ځمکه، اودقرآن پرهرولسوآیتونونښان لگول اونقطي لگول اوقرآن ښاسته کول، اوداخلیدل ددمی په مسجد کې، اودهغه پوښتنه کول دناروغي په حالت کې، اوخصی کول دخارویو اودخروپراسانوخیږول، اوقبلول هدیه دتاجر غلام اوقبلول دهغه دعوت دمیلمستیایوپه استعاره وړل دهغه دخاروی او مکروه ده دتاجر غلام جامه ورپه تن کول اودهغه کول دهغه تقدیر لره.

تشریح: (۷) دانگوروشیره پرداسي کس خرڅول جائزده دکوم په باره کې چې دامعلومه وي چې هغه له دي څخه شراب جوړوي ولی چې معصیت له عین شیره سره متعلق نه دی بلکه دشیره له تغیره وروسته دی، همدراز په شیره کې داصلاحت شته چې له هغې څخه جائز شیان جوړل کړای شي نوفساد په نفس شیره کې نه دی بلکه دمشري په اختیارولو کې دی، اوپه ایام فتنه کې معصیت څرنګه چې له عین سلاح سره متعلق دی په دي وجه په دي ورځو کې سلاح خرڅول مکروه ده ولی چې موږ په بدیو کې له تعاون اوکومک کولو څخه منع کړل شوي یو.

(۸) قوله وَاِذَا نَزَلَ مِنَ الْعَمْرِ مِنْ غَنَاءٍ ایازاجاره بیت نارای اجازة بیت لینخدیه بیت نار، یعنی که کوم مسلمان خپل مکان په کلیوکې پرکرایه ورکړ ترڅوپه هغه کې دمجوسیانواتشکده (مجوسیان داورعبادت کوي دعبادت لپاره یې

جلاځايونه جوړ کړي دي په هغو کې اوربليري هغوته اټش کډه ويل کيږي (جوړه کړي يابه هغه کې ديهود وعبادت خانه جوړه شي يانصارى په هغه کې خپل گرجاگهر (کليسا) جوړه کړي يابه کليو کې مکان ددي لباره په کرايه ورکړي چې په هغه کې شراب خرڅ کړاى شي نودامام صاحب په نزد داجائزده اودصاحبينو په نزد جائز نه دي ولې چې په دې ټولو کې پر گناه اعانت دى اوموپيه گناهونو کې له کومک کولو څخه منع شوي يو، دامام صاحب دليل دادى چې اجاره دکور پر منفعت وارده شوي ده نه پر مذکوره اموري باندې همد اوجه ده چې که دې خلگويه مکان کې مذکوره شيان جوړ نه کړل ييا به هم دمکان په ور سپارلو کرايه جاري کيږي اومکان په کرايه ورکولو هيڅ گناه نشته بلکه گناه خوپه مستاجر کې ده اومستاجر فاعل مختار دى اود فاعل مختار دعمل کوم بل کس ذمه وار نه وي.

ف: دسواديعنى کليو قيد دکوفي ديباباني علاقو په اعتبار سره دى چې دکوفي اکثري باباني خلگ زميان ووله کوفي ماسواپه نور بيباباني علاقو کې کافرانولر دعبادت خانو دجوړلو گنجائش نشته ولې چې هلته داسلام شعائر ظاهره شوي دي.

(۹) کوم مسلمان دذمی شراب په مزدوري ورسره وړي نودامام صاحب په نزد داجائز دى اودصاحبينو په نزد جائز نه ده ولې چې داپر گناه اعانت دى په دې وجه جائز نه دى. دامام صاحب دليل دادى چې گناه په شراب څښلو کې ده اوشراب مختار غيبي اود فاعل مختار د فعل نسبت ذيل طرف ته نه شي کيدلاى. اود شرابوله وړلوسره څښل لازم نه دى بلکه کله شراب دتويو لوياسر که جوړولولپاره وړل کيږي.

ف: دصاحينو قول راجع دى لمقال العلامة ابن عابدين: (قوله وحمل خمر ذمی) قال الزيلعي وهذا عهد وقاله مكره لانه لا يملك الخمر عشرة وعدها حاملها له ان الاجارة على الحمل وهولس بمعصية ولا سب لها وانما تحصل المعصية بفعل فاعل مختار وليس الشرع من ضرورات الحمل لان حملها قد يكون للاراقة وللخلل فصار كما اذا استاجر له نصر العنب او قطعه والحديث محمول على الحمل المقرن بقصد المعصية، اهـ اذ فى النهاية وهذا قياس وقولهما استحسان (رد المحتار: ۵/۲۷۷)

(۱۰) قوله ببيع بناء بيوت مكة، به مكة مكرمه کې دخپلو مکانو د عمارت خرڅول خوبالاتفاق جائز دى ولې چې هغه دجوړونکى ملکيت دى، البته ځمکه خرڅول يې مختلف في ه ده دامام صاحب په نزد مکرره ده اودصاحبينو په نزد جائز ده ولې چې ټول شرعي احکام په دې ځمکو کې ظاهر يږي مثلاً څوک مري نودهغه په ځمکه کې بالاتفاق ميراث جاري کيږي او وارثان هغه تقسيمولى شي نوبيع به يې هم جائز وي. دامام صاحب دليل دادى چې دکعبه الله بيع وقف کيدلو په وجه سره جائز نه ده اومکه مکرره دکعبى فناء ده لهدا د هغې بيع هم جائز نه ده.

ف: په متن کې مذکور قول دصاحينو دى او همدامفتى به دى لمالى الدر المختار: (و) جاز ببيع بناء بيوت مكة وارضاها) بلا کر اهقر به قال الشافعي وبه يفتي (الدر المختار على هامش رد المحتار: ۵/۲۷۸)

(۱۱) قوله وتعمير المصحف اى جاز تعمير المصحف، يعنى په قرآن مجيد کې له هر ولسو آيتونو څخه وروسته نښان لگول جائز دى ولې چې آيتونه توقيفي دي په هغو کې د رايه هيڅ دخل نشته اوتعشير د آيتونو د حفاظت لپاره دى لهدا تعشير هم مستحسن دى، اود اعراب د اظهار لپاره نقطتي (مراد اعراب دى) لگول جائز دى ولې چې

عجمي خلک بغير له اعراب څخه قرآن مجيد نه شي لوستلای. د قرآن مجيد په سپينوياسرو زرو سره په بناسته کولو کې څه حرج نشته په دي وجه چې په دي کې د قرآن مجيد تعظيم او بزرگي ده.

(۱۲) قوله ودخول ذمی فی مسجدای جاز دخول ذمی فی مسجد، یعنی په مسجد حرام او ټولو مسجدونو کې د زمیانو داخلیدل دا حنافوپه نزد جائز ده دشوافعوپه نژدېه مسجد حرام کې جائز نه ده په نورو مساجدو کې جائزه لفره تعالیٰ (إنما النشر کون نجس فلا یغزوا المسجد الخزام یغذ غایهم هذا) (مشرکین ناپاک دي نوله دي کال څخه وروسته دي دوی مسجد حرام ته نه داخلېږي)، دا حنافو دلیل دادی چې د نبی کریم ﷺ په خدمت کې د قبيله بنو ثقیف وفد حاضر شو کوم چې په دي وخت کې کافران وو نبی کریم ﷺ هغوی په مسجد حرام کې واوسول، همدراز د کافریدن ناپاک نه دی بلکه دهغه عقیده ناپاکه ده او دا اعتقاد په خرابي سره د مسجد ناپاکوالی نه لازميږي.

(۱۳) قوله وعیادته ای جاز عیادة المسلم ذمیا، یعنی مسلمان لره د ذمی په عیادت کې څه حرج نشته ولی چې دایو قسم نیکی ده او اسلام د نیکی له کار څخه منع نه کوي، همدراز دا ثابت ده چې نبی کریم ﷺ دخپل همسایه یهودی عیادت فرمایلی وو او هلته په تللو سره نبی کریم ﷺ هغه ته د کلمه تلقین وکړ کوم چې هغه قبول کړ او مسلمان مړ شو پر کوم چې نبی کریم ﷺ د الله تعالیٰ شکر ادا وکړ.

(۱۴) قوله وخصاء البهائم ای جاز خصاء البهائم، یعنی د حیوانونوپه خصی کولو کې څه مضائقه نشته ولی چې په دي کې فائده ده په دي وجه چې خصی څاروی چاغ وي او دهغه غوښه ډیره ښه وي، او د څره پر اس په خیر لوبو کې څه حرج نشته ولی چې له دي څخه خچر پیدا کیږي او پر خچرنی کریم ﷺ سپور شوی دی نو که په دي کې څه حرج وای نو نبی کریم ﷺ نه پر سپریدو.

ف: بعض نسل حیوانونوپه باره کې مشهوره ده چې د دوی دنسل کشی لپاره د خنزیر ماده منویه د تیسټ ټیوب په ذریعه یاد جفتی (وطی) په ذریعه استعمالیږي له کوم څخه چې بچی پیدا کیږي داسې غواته جرمنی یا غیر ملکی غوا ویل کیږي د داسې غوا د غوښې څه حکم دی؟ نو پوه شه چې د حیواناتو نسل له مور څخه ثابتیږي، د نرد ماده منویه هېڅ اعتبار نشته لکه چې فقها ولیکلي دي چې که له بزي سره کوم ځناور وطی وکړي نو بچی د مور په تابع کیدلو سره حلال دی، لهذا جرمنی غوا یا کوم بل حیوان چې دهغه مور حلال حیوان وي نو هغه ذبح کول او دهغه غوښه خوړل شرعاً جائز دي، لما قال العلامة الکاسانی فی البدائع الصناع: ۵/۶۹: حیوان البقرة الإلهية إذا نزل عنها ثور وحشي فولدت فانه يجوز ان يضحى به وان كانت البقرة وحشية والثور اهلبالم يجوز لان الاصل في الولد الام لانه ينقل عن الام (جدید معاملات کې شرعی احکام: ۳/۳۹)

ف: څرنګه چې په حیواناتو کې د نسب لحاظ ساتل شرعاً ضروري نه دی او په حیواناتو کې نسل د مور تابع وي لهذا پر دي اساس د حیواناتو د افزائش نسل (یعنی دنسل د زیاتوالي) لپاره انجکشن (ستن) لگول کوم قبیح عمل نه دی (ملخص از فتاویٰ حقانیة: ۲/۳۹۹)

(۱۵) د غلام ما ذون فی التجارة هدیه قبلولو او دهغه دعوت قبلول او دهغه کوم څاروی په استعارة بیول جائز دي د قیاس تقاضا خداده چې له مذکوره امورو څخه یو هم جائز نه وي ولی چې دامحض تبرعات دي

او غلام د تبرع اهل نه دی مگر استحسانا د جائز گرځول شوي دي داستحسان وجه داده چې هديه ورکول او اخيستل وغيره د تجارت له ضرورتو څخه دي ، همداراز حضرت سلمان فارسی (رض) له ازاديدلو څخه وړاندي نبی کریم (ص) ته هديه پيښ کړي وه او نبی کریم (ص) قبول کړي وه او ثابت ده چې نبی کریم (ص) د غلامانو دعوت قبول فرمايو ، ليکن که هغه جامې ياد ناراهم يادنان پي هديه کوي نو دامکروه ده ولی چې دا د تجارت له ضرورتو څخه نه دي او محض تبرع ده دکوم چې غلام اهل نه دی .

(۱۲) واستخدام الخصي (۱۷) والذعاء بمقعد العزم من غزيبك (۱۸) ويحق فلان (۱۹) واللعب بالبطونج والنرد وكل لغيره (۲۰) ويحق الزانية في غنى العبد (وخل قيده) (۲۱) والخنقة (۲۲) ورزق القاضي (۲۳) وسفر الأمانة والأولاد بلا مخزم (۲۴) وضرباء مالا يذلل لغيره منه ويمنع للمعلم والأمر والملتقط لولا في جبره (۲۵) ونزجزة وأنه فقط

توجه: او (مکروه دی) خدمت اخيستل له خصي څخه ، او دعاء غوښتل پر عرش دعزت باری تعالی دموضع انعقاد سره ، او يحق فلان دعا غوښتل ، او بازي کول د شطرنج او نردشیر او هر قسم لهو لعب ، او اچول د غلامی د نښان د غلام په غاړه کې او حلال دی غلام بندي کول ، او حقنه کول ، او د قاضی تنخوا مقرول ، او سفر کول د مينځې اوام ولد بغير له مخزم څخه ، او اخيستل د داسي شی له کوم څخه چې چاره نه وي صغیر لره او خرڅول اکا او موراو ملتقط لره که هغه دوئ په پالنه کې وي ، او پر مزدوري يې ورکولی شي ماشوم دهغه مور فقط .

تشریح: (۱۶) قوله واستخدام الخصي ای پکړه استخدام الخصي ، يعنی له خصيانو څخه خدمت اخيستل مکروه ده ولی چې له خصيانو څخه په خدمت اخيستلو کې درغبت ښکاره کول دي عمل باعث دي حال دا چې دا عمل (خان خصی کول) مثلاً او حرام دی نبی کریم (ص) له دي څخه منع کړي ده .

(۱۷) قوله والذعاء بمقعد العزم من غزيبك ای ويکړه الدعاء بمقعد العزم من غزيبك ، عرش څرنگه چې حادث دی لهذا په دعاء کې داسي الفاظ ويل مکروه دي په کومو کې چې د الله تعالی دعزت لپاره د قرارځای عرش ثابت شي مثلاً په دي ډول دعاء کول اسئلک بمقعد العزم من غزيبك ولی چې مقعدله عقد څخه دی دغوټي دتړلو دځای په معنی ، نو معنی داشوه چې زه له تا څخه سوال کوم ستاله عرش سره دعزت دغوټي دتړلو مقام په واسطه سره ، نو په دي کې عرش ته دعزت دتړلو مقام ويل موهم دحدوث دي په دي وجه چې عرش حادث دی نوله عرش متعلق عزت به هم حادث وي حال دا چې الله تعالی له خپلو تړلو صفاتو سره قدیم دی ، امام ابو يوسف (رحمته الله علیه) داسي دعاء جائزه گڼي ولی چې په حديث شريف کې شته ، اللهم اني اسألك بمقعد العزم من غزيبك ، ومنتهى الزخفة من كتابك وباسمك الأعظم وبذلك الأغلى ، وكلنا نيك الفأفة ، احوط امتناع ده لمالئ الدر المنقى: ۳/۲۲۳: والاحوط الامتاع لکونه خبر واحد ليمخالف القطعي .

(۱۸) قوله ويحق فلان ای پکړه الدعاء بان يقول بحق فلان ، يعنی په دعاء کې داسي ويل چې ای الله بحق فلان زما حاجت پوره کړي داهم مکروه ده ولی چې پرا الله تعالی دهیچا حق نشته بلکه هغه چې چاته څه ورکوي محض دهغه فضل دی .

ه: ليکن که حق دحرمت ، عظمت او وسيله په معنی واخيستل شي نو په دي کې څه حرج نشته له حديث شريف څخه هم ددي تاکيد کيږي لال اللهم اني اسألك بحق السائلين عليك .

(۱۹) لوله والعب بالشرط ای ویکره اللب بالشرط، یعنی په شطرنج (شطرنج دشین په کسره سره د ادسنسکرت لفظ دی کوم چې په اصل کې له چترنگ څخه معرب دی، په هندوستان وغیره کې یو مشهوره بازی ده په کومه کې چې په شپږ قسمه گټوسره بازی کېږي کومته چې شاه، فرزین، فیل، اسب، رخ او پیدل ویل کېږي) او نر د شیر (چوسر) یو قسم بازی ده کومه چې اردشیرین بابک شاه ایران ایجاد کړي وه) او هر قسم عېشه بازی مکرره ده او که په دي کې څه راکړه ورکړه شرط وي نویادجوا (قمار) کېدلوپه وجه سره حرامی دي او که داسي کوم شرط نه وي نویادعېث اولغو والی په وجه سره ممنوع دي په حدیث شریف کې له خپلې ښځې سره له ملاعېث، شهسواري او غشي وینستلو ماسوا ټولي بازیاني حرامی گرځول شوي دي قال لا یلک لعل ابن آدم حرام إن الله لا یغنی عن الرجل ألفه، وناویة لغزیه، وضاغلة لغزیه.

(۲/۳۵۲)

ف: داسي بازی او تماشي چې په هغو کې څه معتد بها فائده ددین او دنیانه وي هغه ټولي ممنوع او ناجائزي دي خواه که پر هغو بازی ولگول شي یا په انفرادي ډول سره وشي لهذا اکبوتر بازی، پتنگ بازی، بیتربازی، مرغ بازی، چوسر، شطرنج، تاش، دسپیانورس وغیره ټول دهمدي ناجائز صورت افرادي (جواهر الفقه ۲/۳۵۲)

ف: له کومو بازیانو څخه چې څه دنیوي یا دیني فواید حاصلېږي هغه جائزي دي، په دي شرط چې دهمدي فواید په نیت سره وکول شي محض دلخواو لعب په نیت سره نه وي لیکن ددي په کولو کومه معاوضه یا انعام شرط مقررول جائز نه دي مثلاً د گیند بازی چې له دي څخه جسماني ورزش جوړېږي او کېږي (لهذا والی بالفت، بال ټول جائزي) یا د لټې وغیره بازی، یادپهلوانانو غیرایستل وغیره کوم چې په قوت جهاد کې معین کیدای شي، همدا شان معمه بازی، شعر بازی، تعلیمي تاش د بایلولو یا گټلو بازی لگول، مگر په دي کوم رقم یا معاوضه مقررول جائز نه دي بلکه قمار حرام دی (جواهر الفقه)

(۲۰) لوله وجعل الرأية فی علق العبدای ویکره جعل الرأية فی علق العبد، یعنی د غلام په غاړه کې د غلامی نښان اچول جائز نه دی دکوم چې صورت دادی چې د اورسپیني دروند طوق د غلام په غاړه کې واچوي ظالمانو خلگوبه غلام د تکلیف ورکولو لپاره د غلام په غاړه کې د اورسپیني طوق اچاوو چې دهغه د ثقل په وجه سره به هغه خپل سرته حرکت نه شو ورکولی نو دا څرنگه چې محض ظلم دی په دي وجه ممنوع دی، هو د غلام په پښو کې زولني اچول جائزي دي ترڅو غلام ونه تنبتي او د طریق په مسلمانانو کې رائج پاتې شوي ده.

(۲۱) لوله والحقنة فی حل الحقنة للعدای، یعنی حقنه کول (یعنی د پاڅاني په لاره سره د دناي رسول) جائز دی په دي شرط چې په دي سره صرف دکومې ناروغي علاج کول مقصود وي د قوت د حاصلولو لپاره نه وي ولی چې د تدایو اباحت په احادیثو سره ثابت دی.

(۲۲) لوله ورزق القاضی ای وحل رزق القاضی من بیت المال، یعنی که امیر المؤمنین قاضی ته له بیت المال څخه رزق ورکړي او قاضی یې قبول کړي نو په دي کې څه خرج نشته ولی چې په خپله نښی کریم عليه السلام عتاب ابن اسید دمکې مکرمي او حضرت علی عليه السلام دیمن عا ل مقرر کړل او دهغوئ لپاره یې نفقه مقرر کړه، همدراز

څرنگه چې قاضي د مسلمانانو د امورو لپاره مجبوس دی په دې وجه به دهغه نفقه هم د مسلمانانو له مال څخه وي او د مسلمانانو مال بيت المال دی.

(۲۳) قوله وسفرا لامة وام الولد بلا محرم ای وحل سفر لامة وام الولد بلا محرم، یعنی که مینه اوام ولد بغیر له محرم څخه سفرو کړي نو په دې کې مخه خرج نشته ولی چې ددوی په حق کې (په لیدلو او مس کولو کې) ټول خلک د محارم په درجه کې دي، مگر دا اهل صلاح د زمانې خبره ده نن د فسق او فجور او فساد په دې زمانه کې ددې اجازت نشته.

(۲۴) قوله وشراء مالا بدي وحل شراء مالا بدي الخ، یعنی اکاله جائزه چې دخپل ورور د نابالغ اولاد لپاره دهغه ضرورت شي واخلي يايې خرڅ کړي، همداشان مور له جائزه چې هغه دخپل نابالغ اولاد لپاره دهغه ضرورت شيان واخلي يايې خرڅ کړي، همداشان لا وارث ماشوم تر څو چې د ملتقط په پالنه کې وي نو هغه له هم ددې ماشوم ضرورت د نیا نو خرڅول او اخيستل جائز دي دوی له دا اجازت په دې وجه دی چې په دې کې د نابالغ ضرر دفع کيږي کنه نو نابالغ له به نقصان وي.

ف: د نابالغ په حق کې تصرف پر درې قسمه دی (۱) کوم چې محض مفيد وي لکه چې ماشوم ته يوشی هبه کول ددې قسم تصرف هر چاره اختيار شته که هغه د ماشوم ولی وي یا کوم پردی کس وي (۲) په کوم کې چې د ماشوم محض ضروري لکه د ماشوم غلام ازادول او دهغه بنځې ته طلاق ورکول ددې قسم د تصرف اختيار هېچاره نه شته، (۳) کوم چې متردد بين النفع والنقصان وي لکه د ماشوم کوم شی خرڅول وغيره ددې قسم تصرف اختيار د ماشوم پلار، نيکه او دهغه وصيانو له دی کوم بل چاره ددې اختيار نشته.

(۲۵) اکا او ملتقط له دا جائزه ده چې ماشوم پر مزدوري ولگوي، البته مور له داحق حاصل دی چې هغه ماشوم له يو چا سره مزدور کړي په دې شرط چې ماشوم د مور په پرورش کې وي ولی چې مور له داحق شته چې د ماشوم منافع بلا عوضه تلف کړي مثلاً په ماشوم خپل خدمت وکړي حال دا چې اکا او ملتقط له داحق نشته چې هغوی د ماشوم منافع بلا عوضه تلف کړي.

کتاب احياء الموات

دا کتاب د احياء الموات په باره کې دی

دا احياء لغوی معنی ده کوم شی ژوندي کول، او موات په لغت کې مالا روح له (په کوم کې چې روح نه وي) (بلا روح) لاملک لها (داسې ځمکه د کومې چې مالک ته وي) ته ويل کيږي، او شرعا احياء موات غير ابادي ځمکه په تعمير يا کښت کولو سره د استقاع قابل جوړولو ته ويل کيږي.

شرعي تعريف يې امام قدوري رحمته الله عليه په دې ډول کړی دی الموات ملا يتبع به من الارض لانقطاع الماء عنه او غلبة الماء عليه او اما شبه ذلك مما يمنع الزراعة (يعنی ارض موات هغه ځمکه ده کوم چې په يوه وجه سره د استقاع قابله نه وي که اوبو د منقطع والی په وجه سره وي او که د ډيرو اوبو دراتلويه وجه سره وي يا په دې شان د کوم بل سبب په وجه سره کوم چې له کښت کولو څخه مانع وي، مثلاً پر ځمکه ريگ يا ډبري ډيري شي يا ځمکه ښوره شي.

د کتاب احیاء الموات له کتاب الکراهیه سره مناسبت دادی چې په دې کتاب کې هم ډیر مکروه احکام او ډیر غیر مکروه احکام ذکر شوي دي، علامه عینی رحمته الله علیه یې د مناسبت وجه په دې ډول بیان کړې ده چې موات ناقابل انتفاع دي اوسره اوسپن زر، او ورېښم هم ناقابل انتفاع دي ولې چې د سرو او سپینو زرو په لوښو کې خورک څښک حرام دی او ورېښم دنارینه و لپاره ناقابل انتفاع دي، البته دومره فرق شته چې موات عادة انتفاع قابل نه ده او مذکوره شيان شرعاً ناقابل انتفاع دي.

(۱) هي أرض فغفر زر غها لا يقطع الماء عنها ولا غلبه عليها غير منقطع كونه من الغامر (۲) ومن أخيه يادن الإمام ملكة (۳) وإن خضر لا (۴) ولا يخرز أخيه ما قرب من الغامر (۵) ومن خضر ينزل في موات فلا خرير منها أن يغفر في الغامر كل جانب (۶) وخرير العين خضرة (۷) فمن خضر في حريرها منع منه (۸) وللقناة خرير يغفر ما يضلخه (۹) وما غفر عنه الفرات، ولم يخنمل غرة إليه فهو موات وإن اختلف لا (۱۰) ولا خرير للنفير

توجه: موات ځمکه ده د کومې چې متعذروي کړل داوبود منقطع والی په وجه سره له دې څخه داوبو د غلبي په وجه سره پردي او غیر مملوک وي او ابادي ته نږدې نه وي، او اچا چې اباده کړه داسې ځمکه د باد شاه په اجازت سره نومالک گرځي دهغې، او که یې د ډېرو پاي جوړ کړنونه، او جائز نه ده ابادول دهغې ځمکې کومه چې نږدې وي آبادي ته، او کوم کس چې څاه وکندې په ښاره ځمکه کې نوهغه لږه دهغه حريم دی څلويښت گزه له هر طرف څخه، او د چشمي حريم پنځه سوه گزه دی له هر جانب څخه، نو کوم کس چې څاه وکندې دهغه په حريم کې نومنع کيږي بله هغه، او کاريز لږه حريم دی په اندازه د ضرورت دهغه، او هغه ځمکه چې له هغه څخه وگرځي فوات او احتمال نه وي دهغه دراکړځيدلو دهغې طرف ته نوهغه موات ده او که احتمال وي نو نه ده، او حريم نشته دليستی.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله علیه د موات شرعي تعريف په دې ډول کړی دی چې موات هغه ځمکه ده په کومه کې چې کښت کول مشکل وي داوبود منقطع والی په وجه سره ياد ډيرو او بو دراتلويه وجه سره پر هغې او د جامملوکه نه وي، له ابادي څخه ليري وي. له ابادي څخه ليري والی دامام ابو يوسف رحمته الله علیه په نزد شرط دی ولې ظاهره ده چې کومه ځمکه کلي ته نږدې وي له هغې څخه دهغه داوسيدونکو انتفاع منقطع نه وي نو موات هم نه ده نو د حکم مدار پر قرب او بعد دی. حال دا چې دامام محمد رحمته الله علیه په نزد شرط دادی چې دکلي داوسيدونکو انتفاع حقيقه له دې ځمکې څخه منقطع وي نو داسې ځمکه موات ده اگر که کلي ته نږدې وي.

دامام محمد رحمته الله علیه قول راجع دی لاملی الدر المختار: واعتبر محمد عدم ارتفاع اهل القرية به وبه لالت الثلاثة قلت وهذا ظاهر الرواية يعني..... عن لاصحان ان الفتى على قول محمد (الدر المختار على هامش رد المحتار: ۵/۳۰۷)

(۲) دامام ابو حنيفه رحمته الله علیه په نزد اچا چې کومه غیر اباده ځمکه دامام المسلمین په اجازت سره اباده کړه نوهغه دهغې مالک گرځي او اچا چې دامام له اجازت څخه بغیر اباده کړه نوهغه دهغې مالک نه گرځي ولې چې غیر اباده ځمکه هم له مال غنیمت څخه ده او په مال غنیمت کې چاره دا حق نشته چې دی هغه دامام له اجازت څخه بغیر یوسي. او د صاحبینو په نزد دامام له اجازت څخه بغیر هم ابادونکی مالک گرځي ولې چې دامال مباح دی او پر مال مباح چې څوک وړاندې قابض شي هغه دهغه دی.

ف: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجع دی لمالی الدر المختار: (ان اذن له الامام فی ذالک) ولالا بملکها بل اذنه الخ ولی الشامیه
و: قول الامام هو المختار ولذا قدمه فی الغایة والملفقی کما دهنما به أخذ الطحاوی وعلیه المتون الخ (الدر المختار مع الشامیه: ۵/۳۰۷)

ف: بعض وختونه حکومت کومه ویرانه (ښاره) ځمکه دخو کولو لپاره کوم چاته په لیز یا اجاره سره ورکوي
لیکن دالیز او جاره موجب ملک نه دي بلکه تر څومره مدت پوري چې ځمکه په لیز و غیره سره حاصل کړل شوي
وي دهغه مدت له ختمیدلو څخه وروسته به ځمکه بیرته حکومت ته واپس کیږي (فتاوی حقانیه: ۶/۴۱۵)

(۳) قوله وان حجر لا یان حجر ارض الموات لا یملک، یعنی که چاله غیر ابادي ځمکې څخه دخلگو دمنع کولو لپاره له
غیر ابادي ځمکې څخه دښنې په ډول سره د ډبرو یا ډر اټو او کړی مگر تردیو کلونو پوري یې ځمکه اباد نه کړای
شوه نو داکس به ددې ځمکې مالک نه گزړي بلکه امام دي له هغه (محجر) څخه هغه ځمکه واخلې او کوم بل
ته دي ورکوي ولی چې تحجیر احیا نه ده او امام خو هغه ته ددې مقصد لپاره ورکړي وه چې هغه دا اباده کړي
تر څو دهغې له عشر او خراج څخه مسلمانانو ته گټه ورسیږي لیکن کله چې دامقصد حاصل نه شونو دتحصیل
مقصود لپاره به یې بل چاته ورکړي.

(۴) کومه ځمکه چې ابادي ته نږدي وي هغه موات نه ده په دي وجه دهغې احیا هم جائزه نه ده بلکه هغه به
داهل قریه دخرځای او کله یان (ډبرې شوي فصل داچولو ځای) لپاره پریښودل کیږي ولی چې له دي ځمکې
سره دکلي دخلگو حق متعلق دی ولی چې په داسې ځمکه کې دځمکې والا واجت ثابت دی لهذا داموات نه
ده.

(۵) چا چې په ځنگل (غیر اباده ځمکه) کې شاه وکندی نو داکس دڅاه دحرم (دڅاچار چاپیره) هم مالک
گرځي په دي وجه چې له شاه څخه بغیر له حریمه کامل نفع نه شي اخیستل کیدای نو که هغه شاه څاه څارویوته
داوبو ورکولو لپاره وي نو دهغه حرم له هرجانب څخه څلوېښت گزه دی ولی چې مقصود دڅاه له مالک څخه
دضرر دفع ده او دضرر دفع له دي څخه به لږ مقدار کې ممکنه نه ده. او که شاه دکښتو نو داوبو کولو لپاره وي
نو دهغه حرم شپيته گزه دی ولی چې دداسې شاه لپاره په حدیث شریف کې شپيته گزه حرم ثابت دی
او د شپيتوزراعو قول دصاحبینو دی، او دامام ابو حنيفه رحمته الله په نزد دهغه حرم هم څلوېښت گزه دی ولی چې
په حدیث شریف کې راغلي دي «من خفر بئر الله ما خولها از بنون ذرعا» او د حدیث شریف عام دی په دي کې
دڅارویو داوبو لود کښتو نو داوبه کولو هیڅ فرق نه دی بیان شوی او دامام صاحب اصول دادي چې پر خاص
مختلف فیه باندي له عمل کولو څخه پر عام متفق علیه عمل کول اولی دی.

ف: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجع دی لمالی الشامیه: (قوله وبغنی بقول الامام) ووقدم الافتاء بقولهما ابوالکلی ظاهر المتون
والشروح خبر قوله فانهم فرووا دليله وما لا مزيد عليه واخر ابي الهذیه: دليله لافقسي لرجحه ايضا كما هو سادته و ذکر نرجحه اعلامه فاسم
فی تصحیحه (رد المختار: ۵/۳۰۸)

(۶) که چا غیر اباده ځمکه وکندله اوله هغې څخه جاري چشمه (چینه) راووتله نو دچشمې حرم له هر طرف
څخه پنځه سوه گزه دی ولی چې په حدیث شریف کې دچشمې لپاره حرم پنځه سوه گزه مقرر شوی دی
همداراز چشمه دزارعت لپاره رايستل کیږي نو ضروري ده دداسې ځای موجود والی په کوم کې چې اوبه

ولاري شي اودداسي حوض موجودوالی په کوم کې چې اوبه جمع شي اودداسي لښتی موجودوالی په کوم کې چې اوبه ترکښت پوري ولاري شي ددې وجوه پراساس دچشمي حريم ډير مقرر شوی دی .

(۷) نوکه کوم کس دبل چادشاه ياچيني په حريم کې شاه کندل وغوښتل نو هغه به منع کيږي ولی چې داوونی د شاه په کندلوسره پر حريم د هغه حق ثابت شوی دی نو د هغه بل د شاه په کندلوسره داوونی حق فوت کيږي يا د هغه په حق کې خلل راځي په دې وجه او لنی لره حق شته چې هغه له شاه کندلو څخه منع کړي .

(۸) کاريزلره دومره حريم دي دڅومره چې ضرورت وي ، له امام محمد رحمته الله عليه څخه يوراييت دادی چې داستحقاق حريم په سلسله کې کاريز د شاه په شان دی . ځينې حضرات وايي چې دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد کاريزلره تر هغه وخته هيڅ حريم نشته ترڅو چې د هغه اوبه پر ځمکه نه وي ښکاره شوي او کله چې ښکاره شي نو بيا دچيني حکم لري لهذا د هغه لپاره به حريم پنځه سوه گز وي .

ف: دامام محمد رحمته الله عليه قول راجع دی لهما صاحب الهداية التعليل لقوله ولم يعرض لذكر تعليل قولهما هذه امانة الترجيح لقول الراجع عند صاحب الهداية ، وقال ابن عابدين: (قوله) وعن محمد الكالبي قال الاتقاني قال المشايخ الذي في الاصل أي من ان الفتاة الكالبي قولهما عنده لا حريم لهما لانها بمنزلة المهر مالم يظهر ماؤها على وجه الارض ولا حريم للنهر عنده فان ظهر كالعين الفوارة حريمها خمس مائة ذراع (رد المحتار: ۵/۳۰۹) .

(۹) د درياب اوبه کله کله خپل ځای پرېږدي په بل طرف بهيدل شروع کوي نوکه دفرات (دکوفي د درياب نوم دی) درياب ياد دجلې درياب (د بغداد د درياب نوم دی) خپل ځای پرېښودنو کتل کيږي به چې دې ځای ته داويو ديږته راتللو امکان شته او که يا په دوهم صورت کې که داځای دچا حريم نه وي نو د اموات دی لهذا دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد دامام په اجازت سره ددې احياء جائز ده . په اولنی صورت کې ددې احياء جائز نه ده ولی چې داتراوسه د درياب په حکم کې ده په کوم کې چې دعا مو خلگو حق دی لهذا ددې احياء اگرکه دامام په اجازت سره وي جائز نه ده ، دفرات اودجلې خصوصيت نشته بلکه دهر درياب همدا مذکور حکم دی .

(۱۰) که دچالښتی دبل په ځمکه کې تير شوی وي نو دصاحبينو په نزد دلښتی لره حريم شته يعنی لږ تر لږه به دلښتی پنډلونه دلښتی والاوي ترڅو هغه پردي تگ وکړای شي اودلښتی د کندلو پور وخت د هغه خاوره پردي واچوي ولی چې دلښتی لپاره دپنډل وجود ضروري دی نو ظاهره داده چې پنډل به دلښتی د مالک وي . دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد دلښتی لره حريم نشته ولی چې پنډل هم دځمکې له جنس څخه دی لهذا ظاهره داده چې پنډل دصاحب ارض دی او قول د هغه معتبر دی کوم لره چې ظاهر الحال گوا ، وي 'ددا چې دلښتی مالک گوا' پېښ کړي چې پنډل زما دی ولی چې گواه خلاف ظاهر داثبات لپاره وي .

ف: دصاحبينو قول راجع دی ولی چې له حريم څخه بغير له لښتی څخه کامله انتفاع ممکنه نه ده لاملی الشامية: قوله والنهر في ملك الغير لا حريم له الخ (قبل ان هذه المسئلة على ان من احياء نهري الموات لا يستحق له حريم عند همام يستحقه وقال غانمهم الموات ان يستحقه بالا جماع القاني عن شروح الجامع الصغیر لم نقل عن المحققين ايضا انها ليست منية على ذالك وان للنهر في الموات حريمها لافان من له في الاختيار (رد المحتار: ۵/۳۱۰) .

فصل فی التَّوْبَةِ

دافصل داوود نوبت په بیان کې دی

کله چې مصنف رحمته الله علیه د اراض موات د ابادولو له بیان څخه فارغ شو نو اوس له احياء موات سره د متعلقو مسائلو یعنی داوود نوبت وغيره احکام بیانوي ولې چې د احياء موات لپاره احتیاج دی داوود نوبت او داوود نوبت محتاج الیه دی، هسی خود محتاج الیه مقدم والی مناسب دی مگر څرنگه چې د احياء موات فروعات ډیر دي په دې وجه احق بالتقديم دی.

(۱) هر نصیب الفاء (۲) الأناهار العظام کد جلف و الفرات غیر مغلوب و لکن أن یسقي أزله و یقو ضایه و یسقي له و یصیب الزخی علیه و یزکری لها منها إلى أزیه ان لم یطر بالقاء (۳) ولی الأناهار المغلقة و الآبار و الجیاض لکن شرب و سقي و ذابوا لا أزیه (۴) و ان خیف تخرب النهر لکن یقرب یغنی (۵) و الفعز و زلی الکوز و الجب لا ینتفع به الا باذن صاحبه

توجیه: هغه حصه ده داوود، لوی لښتیا ن لکه د جله او فرات غیر مملوک دي او هر کس لره جائزه چې خپلې ځمکې ته اوبه ورکړي او اودس وکړي له دې څخه او اوبه وڅښي له دې څخه او جوړه کړي ژرنده پردي او وکندې له دې څخه لښتیا ن د خپلو ځمکو طرف ته که مضر نه وي عامو خلکو لره، اوله مملوکو لښتیا ن، څاه گانو او حوضونو څخه هریوه لره داوود و څښلوق شته او خپلو څارویو ته داوود ورکولوق شته نه خپلو ځمکو داوودولو، او که ویره وي دلښتی دخرايدلو دغوايانو دکثرت په وجه سره نومنع کيږي به، او کومې چې محفوظې وي په کوزه کې اوبه منگیا نو کې فائده به نه اخیستل کيږي له هغو څخه مگر دا چې اجازت ورکړي دهغو مالک.

تشریح: (۱) شرب دشین په کسره سره داوود نوبت ته ویل کيږي قال الله تعالی (لها شرب و لکم شرب یوم معلوم)، اوبه شریعت کې شرب وایي داوود هغه حصی ته له کومې څخه چې په خپل نوبت کې نفع واخیستل شي دکښتونو داوود لپاره یاد څارویو داوود لپاره.

(۲) لوی لښتیا ن لکه د جله او فرات، دادچا مملوک نه دي په دې کې د ټولو خلکو حق شته ولې چې داسي لښتیا ن د چاپه قبضه او ملک کې نه دي لهذا له دې څخه چې کوم څوک هم وغواړي خپله ځمکه دي اوبه کړي، اودس دي وکړي، ودي څښي، پردي دي ژرنده جوړه کړي او که وغواړي نوله دي څخه دي نور لښتیا ن کار کړي او خپلې ځمکې ته دي بوڅي په دې شرط چې له لښتي کندلو څخه عامو خلکو ته څه نقصان ونه رسيږي ولې چې له مباح شئ څخه انتفاع په دې صورت کې جائزه نه ده په کوم کې چې عامو خلکو ته ضروري ولې چې له عامه خلکو څخه ضرر دفع کول واجب دي.

(۳) او کوم لښتیا ن یا څاه گان یا تالاب چې د چاپه ملک کې وي نوله هغوی څخه هریوه ته داوود و څښلواو څارویو ته داوود ورکول جائز دي لقوله رحمته الله علیه (المنسلون من ماء الفاء و الکاف و القاف) (ټول مسلمان په اوبو، وینو او ورکې شریکان دي)، البته له دې څخه د ځمکې اوبه کول جائزه دي ولې چې ددې کومه انتها نشته لهذا په دې کې د مالک ضرر دی په دې وجه جائزه ده.

(۴) اوکه دمملوک لښتی ددیرغوايانو وغيره دراتلويه وجه سره دخرايدلو ويره وي نومالک لره جائزه چې خلگ له دي څخه منع کړي ولی چې اصل حق خود مالک دی دنور و لپاره حق شرب خود ضرورت په اساس مو ثبات کړی ووليکن کله چې اصل مالک ته ضرر سپړي نو دنور و د حق د ثابولو کو مه معنی نشته ، ولی چې په دي صورت کې د مالک منفعت باطل پيږي .

(۵) او چا چې اوبه په کوزه ، منگی وغيره لوبښو کې محفوظي کړي نو هغه دمحفوظ کونکی ملک دی اوس په دي کې دعامو خلگو حق نشته ولی چې دا اوبه ددي محرز ملک دي نو داداسي شوه لکه څوک چې ښکار و نیسي نوله دي څخه دعامو خلگو حق ختم پيږي ، البته دمذکوره بالا راویت په وجه سره دمحرز په ملک کې شپه ده لهذا که څوک داسي اوبه غلا کړي نو دهغه لاس نه پري کيږي ، اوکه مالک اجازه ورکړه نو بیا له دي قسم ابو څخه فائده اخیستل جائزه ده .

ف: که کوم کس له قدرتي چيني څخه دپاڼپ دکنبولويه وجه سره اوبه حاصلې کړي نو په پاڼپ کې داوبو په راتلو سره دپاڼپ د مالک ملک ثابت پيږي (ملخص از احسن الفتاوى ۸/۴۶۳)

(۱) زکړي نهر غیر مغلوک من بیت العالي) فان لم یکن فیہ شیء من غیر الناس علی کثره (۲) وکړي ماهو مغلوک علی امله و نخبز الابی علی کثره (۳) زکړي نهر غیر المغلوک من غلایه فان تجاوز زحل یوی (۴) ولا کړي علی اهل الشقة (۱۰) و تصبغ ذغوی الشرب بغیر ارضي

توجه : اوصفا تي غیر مملوک لښتی یا ویا لي به له بیت المال څخه وي او که نه وي په هغه کې څه نومجبوره کيږي خلگ دهغه پرفصا ئي ، اوصفا تي دمملوک لښتی یا ویا لي به دهغه پرمالک وي نومجبوره کيږي به انکار کونکی دهغه پرفصا ئي ، اوصفا تي مصرف دمشرک ویا لوپرشريکانو دي له لور طرف څخه نو کله چې تیره شي ویا له دچاله ځمکې څخه نو هغه بری کيږي ، اونه شته صفا ئي پرخښونکو ، اوصحيح ده داوبو دنوبت دعوی له ځمکې څخه بغیر .

توضیح : (۶) دغیر مملوکي ویا لي کیندل به بیت المال سره کوي ولی چې دادعامو خلگو دمصلحت لپاره ده اوبیت المال هم دعامو خلگو دمصلحت لپاره وي ، او که په بیت المال کې دومره پیسي نه وي نو بیادي امام المسلمین په زور سره پرخلگو وکړي ولی چې امام دخلگو دڅارني لپاره مقررشوی دی ، اوبه همداسي پریښودلوکې دخلگو دیر نقصان دی لهذا امام به هغوی پردي مجبوره کوي ، همدراز مروی ده چې حضرت عمر رضی الله عنه پرهمداسي موقع خلگ مجبوره کړي و و خلگو پردي له ده رضی الله عنه څخه شکایت وکړنوده رضی الله عنه په ځواب کې وفرمایل چې که تاسي ازاد پریښودل شي نو تاسي به خپل اولادونه خرڅ کړي .

(۷) کومې ویا لي چې دخلگو مملوکي وي نو هغه به هغه کیندي دکومو چې په هغو کې حق دی ولی چې دادهمدي خلگو مخصوص حق دی او الغرم بالغرم (بوج دفا ندي په اندازه وي) او که له هغوی څخه له دي کار څخه انکار وکړي نو هغه به مجبوره کيږي ترڅو ضرر عام دفع شي .

(۸) او که کوم لښتی یا ویا له دخو خلگو سره مشترک وي نو دهغه کیندل او جوړول پرهغو خلگو دی کوم چې په هغه کې شریکان دي او کیندل به لوړي خوا شروع کوي او دهغه مصرف به پرهغوی ټولو د شرب او ځمکوپه

تناسب سره وي ليکن دچاله ځمکې څخه چې کيندل وړاندي ځي نو وړاندي پر هغه مصرف نشته ولی چې مصرف پر منافع اخیستونکو وي او دچاله ځمکې څخه ویا له تیره شي نو دهغې منافع له هغه سره متعلقې نه پاتي کیږي لهذا دهغه پر ذمه به دوراندي مصرف نه وي ، داداما م صاحب مذهب دی ، دصاحبینو په نژدېه تر اخره پوري پرتو لوي ولى چې داسفل محتاج له څرنګه چې کښته خلګ دي لوړ خلګ هم دي ولی چې لوړ خلګ هم د زیاتو اوبو د بهولو محتاج دي ګڼه نو داوبو د جمع کیدلو په وجه سره به دهغوئ کښتونه خراب شي او داوبو بهیدلو لاره کښته ده .

ف: دامام صاحب قول راجع دی لمانی الشامة: الفتوى على قول الامام كمالی الكفایة وغير هاعن الخانية والقهستانی عن السمة (ردالمحتار: ۵/۳۱۳)

(۹) له ویا له څخه پراوېو څښونکو باندې له کیندلو څخه هیڅ لازم نه دي ولی چې اول خو هغوئ غیر محدود او مجهول دي او پر غیر محدود او مجهولو کسانو کوم شی لازمول یې معنی دي او دوهمه وجه داده چې هغوئ تابع دي او حکم پر متبوع جاري کیږي نه پر تابع .

(۱۰) که دچا ځمکه نه وي او هغه له ویا له څخه د شرب دعوی وکړي نو د قیاس تقاضا خوداده چې دهغه دعوی مسموع نه وي مګر استحسانا دهغه دعوی صحیح ده ولی چې کیدای شي چې څوک خپله ځمکه خرڅه کړي او حق شرب خرڅ نه کړي لهذا دهغه دعوی صحیح ده .

(۱۱) نهز بین قوم اغتصنوا فی الشرب فهز بینهم علی قدر اراضیهم (ولیس لا عهد ان یشتق منه نفیر او ینصب علیه زخی او ذالیق او جنز او یوبیع لم الیه) (۱۲) او یقسم بالایام ، وقد وقع القسم بالکزی او یسوق نصیبه الی ارض له اخری لیس لهافیه شرب بلأخر صاهم (۱۳) زیورت الشرب ، زیوضی بالانیتاف بعینه ، (۱۴) زلا نیاع ، ولا یوجب (۱۵) ولو فاعلاً ارضه ماء فلتز ارض جاره او غرق لم یضمن

توجه: یولنستی یا ویا له دکوم قوم په منځ کې مشترک دی هغوئ جنجال وکړ داوبو په نوبت کې نو هغه به دهغوئ په منځ کې په اندازه دهغوئ د ځمکو وي اوشته کوم یوه لره اختیار چې له هغه څخه لښتی وکاروي یا پردې ژرنده یا پیل جوړ کړي لویه کړي دلښتی خوله ، یا داوبو تقسیم دور څوپه اعتبار سره وکړي حال دا چې تقسیم شوی وي دور خونوپه اعتبار سره یا بوڅې اوبه خپلې پلي ځمکې ته کومې لره چې په دي لښتی کې داوبو حق نشته د شریکانوله خوښی څخه بغیر ، اوبه میراث وړل کیږي داوبو نوبت او وصیت کیدای شي دبیعنه له دي څخه د نفع اخیستلو ، او خرڅیدای نه شي او نه هبه کیدای شي ، او که یې ډکه کړه خپله ځمکه له اوبو څخه نو نقصان ور سیدی د همسایه ځمکې ته یا هغه ډوبه شوه شوه نوضامن نه دی .

تشریح: (۱۱) که یولنستی د ډیرو کسانو تر منځ مشترک وي او هغوئ په خپل منځ کې په مقدار شرب کې اختلاف وکړي نو دهغوئ په منځ کې به دهغوئ د ځمکو په تناسب سره شرب تقسیم یولی چې له شرب څخه مقصود د ځمکې اوبه کول دي او د دي حاجت د ځمکې د قلت او کثرت په وجه سره مختلف وي نوظاهره داده چې داوبو حق به دهغه د ځمکې او دهغه د حاجت په اعتبار سره وي ، اوله هغوئ څخه به کوم یوه ته دنورو شریکانوله اجازت څخه بغیر دا حق نه وي چې لښتی وکیندي یا پر لښتی ژرنده جوړه کړي یا پر هغې رهت

ولگوي ياپر هغه پل جوړ کړي يا دلبنستی خوله پراخه کړي ولی چې په دي کې د مشترک لښتی کناره ماتېږي . همدراز د ژړندي او پل وغيره په صورت کې به خای هم نيسي کوم چې د شرکا له اجازت څخه بغير ممنوع دی . له پښ چکي (ژړنده) يعنی په اوبو سره چلیدونکي د غنمو اوږه کولو ژړنده کومه چې به پخوا دلبنستی پرغاړه جوړېده چېرته چې به شوه خای وغيره ووترڅو چې اوبه په زور سره ولگيږي اود اوبو په زور سره ژړنده وچليږي اوس خو په بجلۍ سره اوبه انجن (ماشين) سره چليږي او هغه پخوانی رواج ختم شو (اشرف الهداية) (۱۲) لوله اوبسم بالا يام ولغو لعت الفسقه بالکوری ای ليس لاحدهم ان يقسم بالا يام الخ ، همدشان که له وړاندي څخه داوبو تقسيم د مور يا نو په اعتبار سره شوی وو چې د هريو ه کښت ته اوبو دراتلو لپاره په لښتی کې موری جوړه شوي وه اوس له شرکا څخه کوم يو داوبو تقسيم د ورڅو په اعتبار سره کول غواړي چې يوه ورځ به ټول لښتی ديباي اوبله ورځ بل شريک الخ نوده لره دا اختيار نشته لان القديم يترک علی حال ولی چې په دي کې د هريو ه حق ښکاره شوی دی .

(۱۳) لوله اوبسوق شربه الی ارض له الخ ای ليس لاحدان يسوق شربه الی ارض له ، همدشان له شريکانو څخه کوم يوه لره دا حق نشته چې هغه دنور و شريکانو له اجازي بغير دلبنستی اوبه خپلې بلې ځمکې ته بوځي د کومې ځمکې چې شرب په دي لښتی کې نه شته ولی چې له مرور زمانې څخه وروسته ويره ده چې هغه به په ددي ځمکې لپاره هم په ددي ويا له کې د شرب دعوی وکړي لهذا هغه به له وړاندي څخه لمانع کيږي .

(۱۴) اوبه شرب کې ميراث هم جاري کيږي ولی چې دامالی حق دی لهذا په دي کې ميراث جاري کيږي ، اود دي له عين څخه دا ارتفاع وصيت هم جائز دی چې فلانکی دي له دي څخه خپله ځمکه دوه ورځې اوبه کوي اوباقی ورځې به زما د وارثانو وي ولی چې د موصی به جهالت وصيت لره مانع نه دی ولی چې په وصيت کې اتهائې وسعت دی حتی چې معدوم وصيت اود معدوم لپاره هم جائز دی . البته د شرب بيع اوبه کول صحيح نه دي ولی چې په مقدار کې جهالت دی معلومه نه ده چې څومره اوبه به راشي ، ظاهر الروايه عدم جواز دی ، ځيني مشايخ د بيع په جواز قائل دي ، د ضرورت شديده پروخت دهغوئ د قول دا اختيارولو گنجاشتر شته (از احسن الفتاوى : ۸/۴۶۴) .

(۱۵) که چا خپله ځمکه په معتاد طريقه سره اوبه کړه اوله دي څخه اتفاقا د همسايه ځمکه خرابه شوه يا د يوه شوه نو په اوبه کونکی هيڅ تاوان نشته ولی چې دهغه له طرف څخه ظلم اوتيری نه دی متحقق شوی په دي وجه چې دهغه مقصد صرف دخپلې ځمکې اوبه کول وونه د بل د ځمکې خرابول او پر متسبب غير متعدي باندي ضمان نه وي .

کتاب الاشراب

دا کتاب د اشرابه په بيان کي دي

اشرابه د شراب جمع ده لغه هر هغه مائع شی دی کوم چې څښل کيږي که حلال وي او که حرام وي لکه اوبه ، رس ، شربت ، شات ، وغيره او شرعاً نوم دی دهغو حرامو شرابو کوم چې نشه کونکي وي . مصنف صاحب رحمته الله له

مسائل شرب خخه وروسته کتاب الاشربه په دي وجه ذکر کړې چې په شرب او اشربه دواړو کې اشتراک لفظي موجود دی، او دا شربه ځيني قسمونه حرام دي په دي وجه يې شرب له اشربه خخه مقدم کړي.

الحكمة: حکمة حرمة الخمر هي ام الغيابة وراس المصائب والنقص، ضرر هابتناول الروح والجسد والمال والولد والعرض والشرف، لكم خربت دورا واذهبت عقارا واقامت فتنات اثارا وملت احنا ونقلت العقل من حالة التفكير والتدبير والحكمة والرشاد الى الجنون والغي والفساد، وكم احدث من العداوة والبغضاء بين الاخ و اخيه، والابن وابيه، وكم فرقت الاصدقاء، وشتت شمل الاخلاء، يشربها الصعلوك فيخيل له انه الحليفة على العرش، ولجبان يفرى نفسه فارس بنى عيس، والغبي فيقول انا اياك في الذكاء، وارسطو في الحكمة، والجاهل فينا دي اتاحر الامه، فللا مکت يا عقار و شلت يمينک ايها الخمار و سحقتکم ايها الاشرا (حكمة التشريع)

قال زحافة (۱) والشراب ما ينسکر (۲) والمخز من منها از بقاء الخمر، وهي التي من ماء العنب اذا غلا واشتد قذف بالزبد و خرم قليلها و كثيرها (۳) والطلاء، وهو الفصير ان طبع حتى ذهب أقل من ثلثيه (۴) والشکر، وهو التي من ماء الزبيب (۵) وبقيع الزبيب، وهو التي من ماء الزبيب والکل خرام اذا غلا واشتد خرم منها دون خرمه الخمر

توجه: شراب هغه دي چې نښه راوړي، او حرام له هغو خخه څلور دي، خمر، هغه خامي اوبه دي دانگور وکله چې جوش و خوري او خندي شي او ځگونه وغورځوي او حرام دي له دي خخه لږ او ډیر، طلا، هغه شیره ده کله چې پخه شي حتی چې ختم شي له دوو ثلثو خخه لږ، سکر هغه خامي اوبه دي دلندو خرماوو، او نقيع الزبيب هغه خامي اوبه دي دکشمشو او داتول حرام دي کله چې جوش و خوري او خندي شي او ددي حرمت لږ دي له حرمت خمر خخه نونه کافر کيږي ددي حلال گڼونکی بخلاف دخمر و.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله د شرابو اصطلاح ي تعريف کړې دی چې د شريعت په اصطلاح کې شراب هغه دي کوم چې نښه راوړي او مست او بي هوشه کړي.

(۲) د حرامو اشربه و څلور قسمونه دي / فمېر ۱. خمر، دا دانگور و نښتيا ځل شوي اوبه دي کله چې پريښودل شي ترڅو چې هغه جوش و خوري او تيزي او قوي شي او ځگونه وغورځوي، دا دامام ابو حنيفه رحمته الله قول دی، د صاحبينو په نزد چې کله تيز شي او مسکر شي نو دا خمر دي ځگونه غورځول شرط نه دي ولی چې له څک غورځول خخه بغير هم خمر ورته ويل کيږي. امام صاحب رحمته الله څک غورځول شرط گرځولی دی ولی چې دخمر احکام قطعي دي په څک غورځول سره شبه ختميږي او قطعي خمر جوړيږي، د صاحبينو قول راجح دی لعالي الشامية: (قوله وهو الاظهر) واعتمده المحبري والنسفي وغيرهما تصحيح قاسم وقال في غاية البيان واما اخذ بقوله لهما لعالمنا جاسر العوام لانهم اذا علموا ان ذلك يحل قبل الزبد يفتقون في الفساد (رد المحتار: ۵/۳۱۸). او بالا جماع دخمر قليل او کثير دواړه حرام دي ولی چې دخمر قليل مقدار داعی الی الکثيروي.

/ فمېر ۲. دوهم شئ طلا، ده کوم ته چې باذق هم ويل کيږي هغه داده چې دانگور و نښتيا ځل شوي اوبه دومره پخي کړای شي چې په پخولو سره هغه له دوو ثلثو خخه لږو چې شي اوله يو ثلث خخه زياتي باقي پاتي شي، د ځينو حضراتو رايه داده چې کله يو ثلث و چې شي نو دي ته طلا، ويل کيږي او کله چې نصف و چې شي نو دي ته منصف ويل کيږي او کله چې لږ يې شي نو دي ته باذق ويل کيږي او ټول حرام دي کله چې جوش و خوري او خندي شي او دمخکنی اختلاف مطابق ځگونه وغورځوي. / نمبر ۳. (۴) دريم شئ سکر دی يعنی

دېځولئ د خرما ورس کوم چې جوړښت خوري او خنډ شي او مسکرشي ددې په حرمت د صحابه کرامو
اجماع ده.

نمبر ۳. ۵) خلورم شئ نقيع زيب دى هغه دکشمشوخامى اوبه دي کله چې جوش خوړي اوخندي شي نو داحرام دى ، اوداخيرني دري قسمه شراب هغه وخت حرام دي کله چې جوش خوړي اوخندي شي ليکن ددي دريو حرمت دخمرويه نسبت کم دى ولې چې دخمرو حرمت قطعي دى حال داچې ددي دريو حرمت په اجتہادسره دى همداجه ده چې دخمرويو خاڅکى څښونکى ته حدورکول کيږي حال داچې ددي دريو څښونکى ته حدنه ورکول کيږي ترڅوچې په نشه کې مشت نه شي ، اوهمداجه ده چې ددي دريو حلال ښونکى ته کافرنه ويل کيږي په خلاف دخمروچي دهغویر حلال ښونکي به دکفر فتوى لگول کيږي .

(٩) والخلل منها أربعة: بئذ القفر والزبيب إن طبع آدمي طبعه وإن افترق فاضرب ما لا يسكنه فلهالهم وطوب (ع) والخيلان (أ) وبئذ القبل واليدين واليثر والشعير والذرة طبع أول (٩) والفتل العتيق (١٠) وحق الإتيان في الذئابة والحقنم والمزق والقير (١١) وحق الخمر سوا غلث أو تغلث (١٢) وحره وطوب ذوي الغفر والاميشا طبعه ولا يخذل به إلا إذا سكر

توجه: او حلال له دوئ څخه څلور دي نيزه تمر او نيزه زيب که پاخه کړای شي لږ اګر که خنوشه کي چې وځني دومره اندازه چې نشه يې نه کړي بلالهلوعب، او نيزه شهد او انغر او غنم او اوريشي او جوار که پاخه کړای شي او که پاخه نه شي، او مثلك غنبي، او حلال دي نيزه جوړول په دباء او حتمم او زمفت او تقيز کې او دشرابو سرکه که جوړه کړای شوي وي يا چاچو شوي وي، او مکروه دي دشرابو کچره خيبل او په هغو سره سرخيستول او دبدنه جاري کېږي دهغو په څښتن کې له نيزه کيدلو څخه بغير.

تفصیل: (۶) خلور قسمه شراب حلال دی مصنف رحمۃ اللہ علیہ پہ لوہ عبارت کہ داخلور قسمه مع شرائط حلت بیان کری دی / نمبر ۱۔ نبیذ تمروزیب (هغه) اوہ پہ کو مو کہ چہ چھواری یا وڅکې و اچولي شي او پرینودل شي ترخوچې دهغو حالات پہ او بوکې ووځي ، اول ته نبیذ تمراودوم ته نبیذزیب ویل کیږي (کله چې له دي دواړو څخه هر یو له شاته پاخه کړای شي . داداشیخونو په زنده لاندی شرائطو سره حلال دي اگر که په دي کې شدت راشي او څگونو وغورځوي ، اول شرط دادی چې دومره انداز وڅښي دکوم په باره کې چې د څښونکی غالب گمان داري چې دامانه نشه کوي ، دوم شرط دادی چې دلهواو طرب په نیت سره نه وي بلکه د تقویت بدن لپاره وي ، دامام محمد رحمۃ اللہ علیہ او امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ په زنده به هر حال حرام دی .

فتوى دامام محمد رحمته الله يقول ده لما في الدر المختار: (وحره ما محمد) اى الاشربة المتخذة من العسل واللين ونحوهما قال العلامة ابن عابدين تحت (قوله ونحوهما) كالنصر والزيب والعنب فالمراد الاشربة الاربعة التى هي حلال عند الشيعين اذا غلبت والا للاحرم كغيرها قال (قوله وبه يقضى) اى بقول محمد بن يعقوب..... لقوله قوله كل شئكم غفر وكل خمرى حرام (الدر المختار مع التامية) (٥/٣٣٣)

نهمبر ۲. (۷) خلیطان (چې دخرماوو اووخکواوبه سره گډي شي اوله پخې شي بيا پرېنودل شي ترخوچې جوړش وڅوري اوخنډي شي نوډي ته خلیطان ويل کيږي) هم حلال دي ،منقې يوقسم لوی لږی کشمش دي (چې ځنډه خلک وڅکي ورته وايي) . /نهمبر ۳. دشاتو .انزرو .غنمو .اوربشواو جوارو بنېډهم دښځينو په

نزد حلال دي كه پاخه كړای شي او كه يا، مگردلته هم دنبيذ التمر و الزبيب شرائط معتبر دي. دامام محمد عليه السلام په نزد داهم مطلقاً حرام دي كه قليل وي او كه كثير، په دي كې هم فتوى دامام محمد عليه السلام پر قول ده تقدم الحواله تحت نبيذ التمر و الزبيب.

۴/ فمجرع: مثلث عنبي يعنى دانگور و نښتيغل شوي اوبه كله چې دومره پنځې شي چې دوه ثلثه ختمې شي او صرف يو ثلث پاتې شي اگر كه په دي كې جوش او تيزوالى پيداشي او ځگونه و غورځوي نو داهم د شينځينوبه نزد بشرائط مذكوره حلال دي، دامام محمد عليه السلام په نزد مطلقاً حرام دي ولې چې له حضرت ابن عمر رضي الله عنهما څخه مروى ده چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم وفرمايل، ما سكر كثيره فقليله حرام (د كوم چې كثير نشه راوړي دهغه قليل هم حرام دي)، په دي كې هم د زمانې د فساد په وجه سره فتوى دامام محمد عليه السلام پر قول ده تقدم الحواله تحت نبيذ التمر و الزبيب.

(۱۰) په دباء (له كدو څخه جوړ شوى لوبنى ته دباء ويل كيږي) حنتم (د زرغون رنگ د خاورې كوزې ته حنتم ويل كيږي) مزفت (د تار كول په شان يوشى دى كوم ته چې زفت ويل كيږي كله چې پريو لوبنى دهغه پالش وشي نو هغه لوبنى ته مزفت ويل كيږي) او نفير (د لرگې چې منځ و يستل شوى وي هغه لوبنى ته نفير ويل كيږي) كې دنبيذ په جوړلو كې څه حرج نشته، د جاهليت په زمانه كې به خلگوپه دي لوبونكي شراب جوړول كله چې د شرابو حرمت نازل شونونى كريم صلى الله عليه وسلم د دي لوبنوله استعمال څخه منع وفرمايله ترڅو د شرابو نفرت په زړو كې كښينى بيا څه وخت وروسته چې كله مقصد حاصل شونونى كريم صلى الله عليه وسلم د دي لوبنو د استعمال اجازت وركړ او لومړى حكم يې منسوخ كړ.

(۱۱) قوله و خل الخمر سواء خللت او تخللت اى و خل الخمر سواء خللت او تخللت، يعنى كله چې له شرابو څخه په خپله سر كه جوړه شي يا د يوشى په اچولو سره سر كه جوړه كړاى شي لكه چې مالگه يا گرمي اوبه په كې واچول شي نو هغه حلال كيږي ولې چې د سركي په جوړيدلو سره موجب حرمت وصف مفسد زائليږي په دي وجه حلال كيږي، له شرابو څخه سر كه جوړول مكروه هم نه ده ولې چې د سركي په جوړلو كې د شرابو اصلاح ده او اصلاح مباح ده.

(۱۲) د شرابو كچره (لكه چې د تيلو وغيره كچره وي كوم چې د لوبني په پاى كې سره جمع شي همدا شان د شرابو هم كچره وي) څښل او په هغو سره سر خستول هم مكروه دى ولې چې په كچره كې د شرابو اجزاء دي اوله حرامو څخه نفع اخيستل حرام دي، البته د كچره پر څښونكي حدنه جاري كيږي ترڅو چې د كچري له څښلو څخه نشه نه شي ولې چې له دي څخه طبيعتونه نفرت كوي نو د ناقص والى په وجه سره دي ته د شرابو حكم نه شي وركول كيدلاى بلكه له خمر و څخه د علاو شرابو په حكم كې دي.

ف عموماً په مشربو تاو ماكو لاتو كې الكحل (يو بې رنگه، آتش گير، الوتونكى سياله ماده كومه چې له ميتېهاسون خصوصاً له گلو كوز څخه بذريعه تخمير جوړيږي، كوم چې د شرابو اصل دى، اسپرټ) له تعفن (بد بويه كيدلو) څخه د حفاظت په خاطر اچول كيږي نو دا استعمال په ضرورت كې داخل دى په تلېه كې نه دى لهذا اجازت دى (ا: احسن الفتاوى ۸/۴۸۹)

فنا دلکحل (اسپرټ) خو قسمونه دي (۱) هغه اسپرټ کوم چې د منقې، انگورو يا خرماووله شرابوڅخه جوړ شوي وي، دا قسم بالاتفاق ناپاک دي، په کومه دوا کې چې گډ شوي وي هغه هم ناپاکه او څښل يې حرام دي، البته د شديد اضطراب په حالت کې د داسې دوا، د څښلو رخصت شته او د شديد اضطراب حالت دادي چې د ماهر معالج ظن غالب داوي چې دې مريض ته په کومه بله دوا، سره شفاء نه حاصل يږي نو په داسې صورت کې ددې قسم اسپرټ د گډ شوي دوا، دخوړلو بقدر ضرورت گنجائش شته لکن النهاية عن الذخيرة الاستغناء بالاسرام يجوز اذا علم ان فيه شفاء ولم يعلم دواء اخر (البحر الرائق: ۱/۱۳۳)

(۲) دوهم قسم هغه اسپرټ دي کوم چې له مذکوره شيانوڅخه علاوه له کوم بل شئ مثلاً، اوريشو، آلو، شاتو وغيره له شرابوڅخه جوړ شوي وي نو ددې په طهارت او حرمت کې د فقهاء اختلاف دی دامام اعظم ابو حنيفه او امام ابو يوسف په نزد د ناپاک دي او د ويره اندازه څښل يې هم حلال دي چې په هغه سره نشه نه شي، (په دې شرط چې څښل يې د لهو لعب په نيت سره نه وي) او دامام محمد رحمته الله په نزد انجاست خفيفه دي او ددې لپاره اندازه څښل هم جائز نه دي، فتوى اگر که په عامو حالاتو کې دامام محمد رحمته الله پر قول وړکړل شوي ده مگر په اسپرټو کې څرنګه چې عموم بلوی ده، له دې امله کومه دوا، کې چې دوهم قسم اسپرټ يا الکحل گډ شوي وي دهغې په باره کې گنجائش شته چې دامام اعظم او ابو يوسف پر قول عمل وکړل شي، اگر که تقوى او احتياط دامام محمد رحمته الله پر قول په عمل کولو کې دی.

(۳) دريم قسم هغه اسپرټ دي کوم چې له يو قسم شرابوڅخه هم نه وي جوړ شوي بلکه له کوم بل پاک او حلال شئ څخه مثلاً له منقې، خرما، آلو، اوريشو، شهد وغيره څخه جوړ شوي وي دا بالاتفاق د ټولو په نزد پاک دي او په کومه دوا، کې چې گډ شوي وي هغه هم پاکه او حلاله ده.

لږ ذکر شوى تفصيل هغه وخت دی کله چې معلومه وي چې اسپرټ کوم قسم دي او که معلومه نه وي چې دا کوم قسم دي نو څرنګه چې د ناپاکي ظن غالب نه دی، بلکه محض شبهه ده چې کيدای شي چې له قسم اول څخه وي نو محض ددې شبهه پر اساس به ددې دنجاست يا حرمت حکم نه لگول کيږي، له دې امله کومه دوا، کې چې داسې اسپرټ يا الکحل وي چې دهغه په باره کې معلومه نه وي چې له مذکوره دريو قسمونو څخه له کوم قسم څخه دي نو د داسې دوا، دخوړلو او څښلو گنجائش شته او پر کومې جامې چې داسې دوا، يا اسپرټ ولگيږي هغې ته ناپاکه نه ويل کيږي، که له پريمختلو څخه بغير لمونځ په کې ادا شي نو لمونځ صحيح کيږي البته کوم کس چې له داسې اسپرټو څخه هم پر اجتناب قدرت لري نو تر څومره حده چې اجتناب وکړي ښه ده (جديد معاملات کې شرعى احکام: ۱/۹۷)، د حضرت شيخ الاسلام مفتى محمد تقى عثمانى صاحب دامت برکاتهم رايه داده چې په دې وخت کې د پرمقدار الکحل هغه دي کوم چې له انگورو او خرماوو څخه علاوه له نورو شيانو څخه جوړ يږي، فرمايې: ان معظم الكحول التى تسعمل اليوم فى الادوية والطور وغيره لا تتخذ من العنب او النمر المتخذ من الحبوب او الفسور او البترول وغيره (تكملة فتح الملهام: ۳/۱۰۸)

کتاب الصيد

دا کتاب د ښکار په بیان کې دی

صيد لغه مصدر دی د ښکار کولو په معنی او هغه شی ته هم صید ویل کیږي کوم چې ښکار کیږي که ما کول وي او که غیر ما کول ، او په اصطلاح کې هر هغه حیوان دی کوم چې طبعاً وحشی وي او خپل حفاظت په خپله کولی شي او بغیر له جيلي (چل) څخه نه شي نیول کیدلای .

د کتاب الصيد له ماقبل سره مناسبت دادی چې صید او شریبه دواړه غفلت پیدا کونکي شيان دي ، ییایې د اشریبه بیان په دي وجه مقدم کړ چې په اشریبه کې غفلت د صید په نسبت ډیر دی لهذا اشریبه د قوی والی په وجه سره احق بالتقديم دي .

(۱) هو الاضطیاد (۲) وینجل بالکلب المفعل والفهد والنایز وسائر الخواص المفعل (۳) ولا یذمن التغلیف (۴) وذا یترک الأکل فلا یافی الکلب فیما یلزمه الخ (۵) وذا غره فی النایز (۶) و من التسمیة عند الإرسال و من الخرج فی أي موضع کان (۷) لأن أكل منه النایز أكل ، وإن أكل منه الکلب أو الفهد لا ، (۸) وإن أذکره حیاً ذکاؤه (۹) وإن لم یذکره أو غفقه الکلب لم یخرجه أو شاز که کلب غیر مفعل او کلب نجوسی او کلب لم یذکره استباحه علیه غنم آخره

توجه: هغه ښکار کول دي ، او حلال دی په تعلیم یافته سپی ، پړانگ ، باز او نورو تعلیم یافته حیوانانو سره او ضروري ده تعلیم یافته والی ، او داپه خورک پرېښودلو سره دی دري ځله د سپی په حق کې او په بیرته را تلو سره دی کله چې یې راوغواړي د بایز په حق کې ، او (ضروري ده) بسم الله ویل د پرېښودلو پر وخت او (ضروري ده) زخمی کول که پر هر ځای کې هم وي ، نو که خورک وکړي له دي څخه باز نو خورل کیږي به او که خورک وکړي سپی یا پړانگ نونه ، او که یې وموندی ښکار ژوندی نو ذبح دي کړي ، او که یې ذبح نه کړ یا یې غاړه ورخپه کړه سپی او زخمی یې نه کړ هغه یا شریک شوله هغه سره غیر تعلیم یافته سپی دمجوسی سپی یا داسي سپی چې پر هغه عمد اېسم الله نه وه ویل شوي نو ښکار حرام دی .

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د صید لغوی معنی بیان کړي ده چې صید مصدر دی له صا دی صید صید اخځه د ښکار کولو په معنی پر مفعول هم ددي اطلاق کیږي ویل کیږي صید الامیرای مصیوده و یعنی هغه شی کوم چې ښکار شي .

(۲) په تربیت یافته سپی ، پړانگ ، باز او ټولو زخمی کونکو تربیت یافته حیوانانو سره ښکار کول جائز دی لقوله رحمه الله بن حاتم الطائی رحمه الله اذا ولست کلک المعلم و ذکر اسم الله علیه فکل وان اکل منه فلا یأکل لانه انما امسک علیه نفسه (یعنی کله چې تاخپل تعلیم یافته سپی پرېښود او پر هغه دي د الله تعالی نوم ذکر کړی وي نو خوره او که سپی له هغه څخه خورک کړی و ونومه خوره په دي وجه چې سپی ښکار د خپل ځان لپاره نیولی دی) ، مگر د خنزیر ، یو ، او زمري ښکار له دي څخه مستثنی دی ولی چې هغه جائزه دی . مگر ښکار کونکی حیوان لره دري شرطونه دي یو دا چې هغه به تعلیم یافته وي ، دوهم شرط دادی چې ښکاری حیوان په بسم الله ویلو سره پرېښودل شي ، دریم شرط دادی چې هغه ښکار زخمی کړي ، ددي درېو شرطونو دلیل د باری تعالی دا ارشاد دی (یسئلونک ما اذا حل لهم قل أجل لکم الطبیات وما غلغفن من الخواص مغلغین..... فکلوا مما انشکن علیکم) (خلک

اوکوم په دې ایت مبارکه کې له تعلمونهن څخه دتعلیم شرط معلوم شو، اوله من الجوارح څخه دزخمي کولو شرط معلوم شو، اوله اذکروا اسم الله علیه څخه دبسم الله ویلو شرط معلوم شو.

(۳) یادسې اوده په شان ټولو څناروو تعلیم یافته اوتریت یافته والی دادی چې دري ځله ښکار ونیسي مگر دهغه غوښه وغیره ونه خوري، دباز او نورو څیرونکو مرغانو تریت یافته والی دادی چې ځله ته هغه راوبولي نو هغه راشي ولی عاده چې کوم شی حیوان ته مرغوب وي دهغه پریښودل دهغه دتریت یافته والی علامه ده، نو دسې عادت دادی چې شی اخلي او تښتي کله چې یې دا عادت پریښود نو دادهغه دتریت یافته والی علامه ده او دباز عادت وحشت او تنفردی نو په رابللو سره را تلل دهغه دتریت یافته والی علامه ده.

(۴) قوله ومن التسمية ای ولا بد من التسمية، یعنی تسمیه هم ضروري ده یعنی دتریت یافته حیوان په ښکار سې دپریښودلو پروخت دي پریښودونکی بسم الله الله اکبر وایي نو کله چې کوم کس خپل تریت یافته سې یاباز یا شاهین په ښکار سې دپریښودلو پروخت پر هغه بسم الله الله اکبر وایي او هغه ښکار ونیسي او زخمي یې کړي اوله زخمو څخه ښکار مړ شي نو دهغه خوړل جائز دی. او داهم ضروري ده چې ښکار به زخمي کوي که یې زخمي نه کړ: ښکار مړ شو نو هغه حلال نه دی دا زخمي کول دذبح اضطراري درجه لري او په ذبح اضطراري کې چې دیدن په کومه حصه کې هم زخم وشي هغه کافی ده.

(۵) که باز شاهین او نورو ښکاري مرغانو څخه کوم یو به ښکار ونیو اوله هغه څخه یې خورک پیل کړ نو هغه ښکار به خوړل کېږي ولی چې دښکار نه خوړل دمرغانو په تعلیم کې شامل نه دی، او که سې، یاپارنگ یا له نورو څنارو څخه کوم یو به ښکار ونیو اوله هغه څخه یې پخپله خورک پیل کړ نو اوس به دانه خوړل کېږي ولی چې دڅنارو ښکار خوړل دنه تعلیم یافته اوتریت یافته والی علامه ده.

(۶) که ښکار کونکی سې یا کوم بل ښکاری حیوان په ښکار سې ایله کړ هغه ولاړی ښکار یې ونیو او سې ایله کونکی هم په داسې حال کې ورورسید و چې ښکار ژوندی نو اوس دهغه ذبح کول واجب دي ولی چې په حدیث شریف کې دي فان امسک علیک وادرکت حیا فاذبحه (که سې ستالپاره ونیو او تا هغه ژوندی وموند نو هغه ذبح کړه)، همداراز دسې وغیره مړ کول دذبح بدل دی اوله حصول مقصود بالبدل څخه وړاندې په قدرت علی الاصل سره دبدل حکم ساقطیږي. نو که هغه ذبح کول پریښودل ترڅو چې ښکار مړ شو نو اوس دهغه خوړل جائز نه دي ولی چې له قدرت علی الذبح یا وجود په نه ذبح کولو سره هغه مړه یږي.

(۷) او که ښکار کونکی ښکار ژوندی وموند مگر هغه یې ذبح نه کړ نو دهغه خوړل جائز نه دي لما قلنا. او که سې دښکار غاړه خپه کړه او مړ یې کړ یا یې په سینه ټکرو ورسره وکړه او قتل یې کړ او ښکار یې مجروح نه کړ نو دا ښکار به نه خوړل کېږي ولی چې دښکار داسې زخمي کول چې دهغه وینه ووځي شرط دی کوم چې په غاړه خپه کولو وغیره سره نه حاصلیږي. همداشان که له تریت یافته سې سره بل غیر تریت یافته سې دښکار به وژلو کې شریک شو، یا دکوم مجوسي سې له هغه سره شریک شو، یا داسې سې چې دهغه دپریښودلو پروخت عمد او تسمیه ویل ترک شوي وي نو داسې ښکار خوړل جائز نه دی ولی چې مبیح او محرم جمع شول نو احتیاطاً به دحرمت طرف ته ترجیح ورکول کېږي.

(۸) وَاِنْ اُرْسِلْ فَلْيَمْشِ كَلْبُهُ فَرَجًا فَخُجُوْسِيْ فَاَنْزِرْ خَلَّ وَلَوْ اُرْسِلْهُ فَاَنْزِرْ خَلَّ وَلَوْ اُرْسِلْهُ فَاَنْزِرْ خَلَّ (۹) وَاِنْ لَمْ يَزَلْ سَلَا اَحْذَرْ فَرَجًا فَخُجُوْسِيْ فَاَنْزِرْ خَلَّ (۱۰) وَاِنْ زَمِيْ وَخُجُوْحٍ اَكْبَلْ وَاِنْ اَزْدَرْ كَلْبًا ذَكَاهُ وَاِنْ لَمْ يَزَلْ كَبِهْ خَرَمًا (۱۱) وَاِنْ قَعْنَهْمُ بَصِيْدٍ فَتَحَاوَلْ وَغَاثٌ وَهَوْلِيْ طَلَبْ خَلَّ وَاِنْ لَقَدْ عَن طَلَبْهُ مِثْلًا هَيَّا لَا (۱۲) وَلَوْ زَمِيْ صَيْدًا فَزَعْلْ فَيَاوَا عَلٰى سَطْحٍ اَوْ جَبَلٍ فَمَنْ تَوَدَّى مِنْهُ اِلَى اَرْضٍ خَرَمًا وَاِنْ قَعْنَهْمُ عَلٰى اَرْضٍ بَلَدًا حَلَّ

تو جهه : اوکه یی ایله کر خپل سپی بیا وشکاره هغه مجوسي نو هغه تیز شو نو ښکار حلال دی ، اوکه ایله کر هغه مجوسي بیا وشکاره هغه لره مسلمان نو هغه تیز شو نو حرام دی ، اوکه ایله نه کر سپی هیچایا وشکاره هغه لره مسلمان نو هغه تیز شو نو حلال دی ، اوکه یی غشی وار کر او بسم الله یی وویل او زخمی یی کر نو خوړل کیږی به اوکه یی وموندل ونودی نو ذبح دي کړي اوکه یی ذبح نه کر نو حرام دی ، اوکه ولگیدی غشی پر ښکار او هغه دغشي په وړلوسره غائب شواو ښکاري دهغه په طلب کې وونویایي وموندل شوی نو حلال دی اوکه کښینستی دهغه له طلب کولو څخه بیا یی ومونده هغه پر نو حلال نه دی ، اوکه یی وویشت ښکار یا هغه ولویدی په اوبو کې یا پر بام یا پر غره ولویدی له هغه ځای څخه پر ځمکه ولویدی نو هغه حرام دی اوکه ولویدی پر ځمکه ابتداء نو حلال دی .

تشریح: (۸) که کوم مسلمان خپل تربیت یافته سې په ښکار سې ايله کړېه داماین کې کوم مجوسي سې وشکاره دکوم په وجه سره چې سې نور تیز شواولاری ښکارې ونيونوهغه ښکار حلال دی ولی چې دمجوسي دشکار لویه وجه سره ارسال مسلم نه ختمیږي ولی چې دکوم فعل ختمیدل له هغه څخه په قوی یا برابر فعل سره وي حال داچې دمجوسي للکار ناخو کمتر دی لهدا په دي سره دمسلان فعل نه ختمیږي، او که مجوسي خپل سې په ښکار سې ايله کړېه دي ماین کې مسلمان وشکاره کوم چې سې ومانه اوولاری ښکارې ونيونونه به خوړل کیږي ولی چې شکار له ارسال څخه کمتر دی په همدې وجه سره په سابق کې دحرمت شبه نه وه ثابته شوي نوحلت په درجه اولی سره نه ثابتیږي.

(۹) اوکه سپی چانه ووايله کړی بلکه هغه په خپله په ښکارپسي منډي کړي په دې مابين کې کوم مسلمان هغه وشکاره کوم چې هغه قبول کړ او نور تيز شواو ولاړی ښکارې ونيونو دهغه په خوړولو کې څه حرج نشته ولی چې دسپي منډه وهل او دمسلمان زجر په درجه کې سره برابر دي نو دسپي منډه دمسلمان په زجر سره منسوخه کيږي لهداوس به داسي گڼل کيږي چې سپی مسلمان په ښکارپسي ايله کړی دی په دې وجه دښکار خوړل حلال دی.

(۱۰) که چا د ښکار طرف ته غشی وار کړ او د غشي د وارولو پورخت يې بسم الله وويله غشی ولاړی او پر ښکار ولگيد او ښکار يې زخمي کړ او هغه مرشونو هغه حلال دی ولی چې د غشی په وارولو سره هغه ذایع (ذبیح کونکی) شو په دې وجه چې غشی د ذبیح آله ده او څرنگه چې دا ذبیح اضطراري ده لهذا د ښکار پټول بدن د ذبیح محل دی د غاړې پرې کول ضروري نه دي. او که يې په مذکوره بالا صورت کې ښکار ژوندی و موند نو د هغه ذبیح کول ضروري دی او که يې ذبیح نه کړ نو حلال نه دی لسا مرفی مسئلة وان ادرك المرسل الصيد حیالغ.

(۱۱) که په ښکار غشی ولگید او هغه په مشقت سره د زخم په برداشتو لوسره منډه واخیسته حتی چې د ښکاری له نظر څخه غائب شو او ښکاری مسلسل دهغه په تلاش کي ووترڅو چې صید مذکور یې مړ وموند نو خوپل

کيږي به ولی چې ښکاري مفرط نه دی اودېح اضطراري يې کړی ده نو دصيد مرگ به له هغې څخه شمارل کيږي، او که په دي مابين کې ښکاري له تلاش کولو څخه کښينستی نو اوس دمره موندلو په صورت کې هغه حلال نه دی ولی چې کيدای شي چې مرگ دي په کوم بل سبب سره واقع شوی وي او په دي باب کې مو هووم دمتحقق په شان دی.

(۱۲) که چا ښکار په غشی وويشت بيا هغه په اوبو کې ولويد او مړ شو نو حلال نه دی ولی چې کيدای شي چې په اوبو کې د غرقيدلو په وجه سره دي مړ شوی وي. همداشان که له غشی لگيدلو وروسته هغه پريام يا پرغره ولويدی بيا له هغه ځايه پر ځمکه ولويدی او مړ شو نو هم به نه خوړل کيږي ولی کيدای شي چې له بام يا غره څخه درلودلو په وجه سره دي مړ شوی وي. او که ابتداء پر ځمکه ولويدی نو حلال دی ولی چې له دي څخه ځان ساتل ممکن نه دي نو که په دي صورت کې هم د حرمت حکم وکړل شي نو دباب اصطیاء دروازه به وتړل شي.

(۱۳) وما قتلہ المجرأض بغرضه او المذبذبة خرم (۱۳) وان زعى ضيدا لقطع غطرا منه اكل الضيد لا الغنم (۱۵) وان قطنه اناثا ولا اکثر مغابلي الغنم اكل خلفه (۱۶) وخرم ضيد الفخوسي والزني والمزقة (۱۷) وان زعى ضيدا للم نفعه فزناه الثاني لقتله فهو للثاني وحل (۱۸) وان ائخذ للأنثى وخرم الضيد لمن ائخذ (۱۹) وضمن الثاني للأول ليغتنه غير ما تنقصه جزا عنه (۲۰) وخرم اضطيا دما يؤكل لخنه وما لا يؤكل

ترجمه: او کوم ښکار چې قتل کړي معراض غشی د عرض په طرف سره يا بنده نو هغه حرام دی. او که يې وويشت ښکار نو پر يې کړه له هغه څخه کوم عضو نو خوړل کيږي به ښکار نه عضو، او که يې پر يې کړې دري حصي کولو سره او اکثر حصه دلکې طرف ته وه نو خوړل کيږي به ټول ښکار، او حرام دی دمجوسي اوبت پرست او مرتد ښکار، او که يې وويشت ښکار او هغه يې سست نه کړ بيا وويستی کوم بل چا و قتل يې کړ هغه نو هغه دهغه بل دی او حلال دی، او که يې سست کړی و نو د اول دی او حرام دی، او ضامن دی ثانی اول لره دهغه د قيمت ماسواله هغه څخه چې کم کړی دی دهغه زخم، او حلال دی ښکار کول دهغه حيوان دکوم چې غوښه خوړل کيږي او دهغه دکوم چې غوښه نه خوړل کيږي.

تفسير: (۱۳) پر کوم ښکار چې بغير له تيرې خوا څخه غشی عرض او لگيږي او ښکار مړ شي نو حلال نه دی ولی چې بغير له تيرو څخه غشی په عرض لگيدلو سره ښکار نه زخمي کيږي بلکه داسي غشی ښکار څپي اوماتوي حال دا چې د ښکار زخمي کيدل ضروري دي تر څو د ذبح معنی متحققه شي علی ماقدضا، او که د غشی تيره طرف ولگيد او ښکار يې زخمي کړ نو حلال دی ولی چې د ذبح معنی متحققه شوه، او داسي ښکار به هم حلال نه دی کوم چې بنده (بنده دخټې گردې لوتي ته ويل کيږي کوم چې په غليل کې اينيودل کيږي او ښکار پر کيږي) ولگيږي اوله هغه څخه مړ شي ولی چې بنده ښکار څپي اوماتوي زخمي کوي يې نه ولی چې داهم داسي دی لکه پر کوم ښکار چې غشی عرض او لگيږي.

سوال دادی چې کس په بسم الله ويلو سره د ټوپک يا توپنگي وغيره په گولی سره ښکار وکړي او هغه ښکار هلاک شي نو هغه حلال دی او که يا د امثله د متقدمينو فقهاؤ په کتابو کې نشته په دي وجه چې په هغه

زمانه کې بندوق وغيره رواج نه وواو د علماء عصر په منځ کې په دې مسئله کې اختلاف دی، د علماء عصر يو جماعت د حيوان حلال گڼي حال دا چې بل جماعت يې حلال نه گڼي، کوم حضرات علماء چې د حيوان حلال گڼي هغوی فرمايې چې په حقيقت کې په کوم وخت کې چې گولی لگيږي نو هغه گولی پورې وړي وځي... او بيا د گولی د ټولپوه وجه سره دومره وينه ووځي چې ډيرو وخت په چاره سره د ذبح کولو پر وخت هم دومره وينه نه ووځي، لهذا د ذبح چې کوم اصل مقصد دی چې وينه په حيوان کې دننه پاتې نه شي، بلکه د باندې ووځي، دا مقصد په دې سره حاصل يږي لهذا په گولی سره شوی ښکار حلال دی.

کوم حضرات علماء چې د حيوان حرام گڼي هغوی فرمايې چې د بندوق گولی په خپله غوڅونکې نه وي، په دې وجه چې هغه تيره نه وي او کله چې په ښکار لگيږي نو د هغې په نتيجه کې ښکار زخمي کيږي البته څرنگه چې هغه گولی له ليرې څخه او په تيز رفتار سره راځي په دې وجه هغه جسم څيري کوي او دننه څې کنه نو په دې گولی کې په خپله د جراح او محدود والی او د جسم د څيري کولو صلاحيت نشته په دې وجه هغه گولی د محدوده حکم کې داخله نه ده، بلکه د مثقل په حکم کې ده، په دې وجه په گولی سره ښکار شوی حيوان حلال نه دی، لکه چې علامه شامي په رد المحتار کې فرمايلې دي چې د گولی د لگيدلو په وجه سره چې کوم مرگ واقع کيږي هغه د اندفاع عفيف يعنی شديد ثقل په وجه سره واقع کيږي حضرت گنگوہی اوزمورد علماء ديوبند څخه د ډيرو حضراتو همدافتوی ده چې په گولی سره ښکار شوی حيوان حلال نه دی ترڅو چې هغه باقاعده ذبح نه کړای شي بايد یاد وساتل شي چې مذکوره بلا اختلاف هغه وخت دی چې کله گولی تېره او تيزه څوکه لرونکي نه وي ليکن که گولی داسې جوړه شوي وي چې تېره او تيزه څوکه لرونکي وي نو په دې صورت کې هغه حيوان بالاتفاق حلال دی (تقرير ترمذی ۲/۱۳۲)

(۱۴) که چا ښکار په غشي وويشت کوم چې د ښکار کومه عضوه يې پرې کړه او ښکار مړ شو نو ښکار په خوړل کيږي ولی چې زخمي کيدل (ذبح اضطراري) متحققه شوه ليکن پرې شوی عضوبه نه خوړل کيږي لقوله ۱۱۱ ما بين من الحي فهو ميت (يعنی کوم چې له ژوندی څخه جلا کړل شوي وي هغه مرداره ده).

(۱۵) که غشي ښکار اټلا ټاپه دي ډول سره پرې کړ چې د ښکار اکثره برخه دلکې په طرف کې پاتې شوه اول پر برخه د سر طرف ته نو ټول ښکار حلال دی ولی چې اوداج (د کوم حيوان هغه رگونه چې د ذبح پر وخت پرې کيږي) زړه له دماغ سره نښلوي نو کله چې د سر د طرف ټلث پرې شو نو په دې سره رگونه پرې کيږي لکه څرنگه چې په ذبح کې رگونه پرې کيږي گواکې د حيوان ذبح شول هدا د احلال دی، او که د سر طرف ته له نيمايې څخه زيات پرې شواو دلکې طرف ته له نيمايې څخه لږ پاتې شونو دابه گڼل کيږي چې داله ژوندي حيوان څخه يو عضو پرې شوی دی لهذا د سر طرف حلال دی او دلکې طرف مردار دی نه به خوړل کيږي.

(۱۶) که مجوسي يا مرتديا ب پرست ښکار وويښتی او هغه مړ شونونه خوړل کيږي ولی چې د اکسان د ذبح اختياري اهل نه دي بلکه د دې کسانو ذبح شوی حيوان مردار شمارل کيږي، نو د ذبح اضطراري اهل هم نه دي البته د اهل کتاب ښکار حلال دی ولی چې اهل کتاب د ذبح اختياري اهل دي نو د ذبح اضطراري اهل به هم وي.

(۱۷) که چاښکار وويشت غشی پرو لگيد مگر هغه يې کمزوری نه کړ اوله حيز امتناع (له خپل حفاظت کولو) څخه يې نه ووايستلی چې بل کس دغشي په ويشتلو سره قتل کړ نو د دوه کس دی ولی چې په حقيقت کې دوه کس د ښکار کړی دی او د ښی کریم (۱۸) ارشاد دی الصيد لمن اخذه (يعنی ښکار د هغه دی چا چې ونيو) او د ښکار حلال دی ولی چې اول خود له حيز امتناع څخه نه دی ايستلی لهذا د هغه ذبح اضطراري (يعنی د جسم په کومه حصه کې زخم کول) معتبر دی کوم چې د دوه کس په ويشتلو سره حاصله شو.

(۱۸) او که اول په ويشتلو سره هغه داسي کمزوری کړ چې اوس هغه په حيز امتناع (د خپل خان د حفاظت قابل) نه شوياتي ييا بل کس هغه په ويشتلو سره قتل کړ نو د ښکار د اول دی، او د احلال نه دی ولی چې کيدای شي چې د دې مرگ دي د دوه په ويشتلو سره حاصل شوی وي او د دوه کس ويشتل ذبح اضطراري ده حال دا چې د دې خو ذبح اختياري اوس مقدوره ده ولی چې د اول په ويشتلو سره اوس هغه په تبتيد لویا الوو تلوسره نه شي کولی لهذا ذبح اضطراري اعتبار نشته.

(۱۹) او په دې دوهم صورت کې دوه کس د اول لپاره د ښکار د قيمت ضامن دی ولی چې د دوه په ويشتلو سره د هغه هملوک ښکار تلف شوا البته له قيمت څخه به د زخم په اندازه کميږي يعنی د ښکار په قيمت کې چې د اول په زخمي کولو سره څومره نقصان راغلی دی هغه به کميږي ولی چې ثاني د وال زخمي ښکار تلف کړی دی لهذا پر هغه به ضمان هم د زخمي ښکار وي.

(۲۰) يعنی د ماکول اللحم او غير ماکول اللحم دواړو قسمو حيوانانو ښکار جائز دی ولی چې د ښکار د ماکول اللحم حيوان ښکار کول خوله غوښي اوبقي به اجزاء څخه د انتفاع سبب دی او د غير ماکول اللحم ښکار کول له پوستکي، ويشتانو، ښکرونو وغيره څخه د انتفاع سبب دی کوم چې جائز او مردي لهذا د دواړو قسمو حيوانانو ښکار کول جائز دی.

کتاب الرهن

د اباب د گروي په بيان کې دی

له کتاب الصيد څخه وروسته د کتاب الرهن دراولو وجه داده چې له صيد او رهن دواړو څخه مقصود د سبب مباح په ذريعه سره د مال تحصيل دی. رهن لغة جس يعنی د کوم شي منع کولو ته ويل کيږي قال الله تعالى (کل نفس بما کسبت رهنه) (هر نفس به په خپلو اعمال کفريه کې مجبوس وي) او په شريعت کې داسي مالی شی د کوم حق په عوض کې بند ولو ته ويل کيږي له کوم څخه چې د حق وصولي ممکنه وي. مگرو شي شی ته رهن (من قبيل اطلاق المصدر و ارادة المفعول) او مرهون ويل کيږي او مرتهن رهن ايسودنکي او رهن رهن وړکونکي ته ويل کيږي.

(۱) هر څه شی به خپلې ښکونکي استيعال و نه کالېږي (۲) ولوم په اجاب و قبول (۳) و نه غم څخه مخور! اغفر غامضاً (۴) د الله تعالی له بهرې اېښودنه (۵) له آن نه زچ جمع عن الرهن مالم يقضه (۶) و هو مضمون بالآقل من رهنه و من الدين (۷) لفظ هلک د رهنه بلل ذنبه خاسر سنن لیا دهنه، وان کانت

اكثر من ذنبه لافضل امانة يقدر الله ان صار مستغفرا، وان كانت أقل صار مستغفرا بقدره وزج الغزتهن بالفضل (۸) ولأن يطلب الزمان بدنه
وتجسده (۹) ويؤخر الغزتهن باخضرارهنه والزمان بأداء ذنبه أولاً

توجه: او هغه منع كول دي دكوم شي دداسي حق په بدله کې دكوم چې وصول كول له هغه (رهن) څخه ممکن وي لکه قرض، اولازميري په ايجاب او قبول، اومرتنه په قبضه سره په داسي حال کې چې هغه مجتمع وي اومفرغ اومميزوي، اوتخليه كول په رهن کې اوپه بيع کې دقبضي په حکم کې دي، اورهن لره جائزده چې رجوع وکړي له رهن څخه ترڅو چې مرتنه هغه قبض نه کړي، او هغه مضمون دی له دين او قيمت څخه دکمتر په عوض کې، نوکه هغه شی هلاک شو اودهغه قيمت دهغه دپور برابر وي نومرتنه دخپل دين وصول کونکی شو اوکه قيمت زيات وي دهغه له دين څخه نوزائد امانت دی اوبقدر دين وصول کونکی شو اوکه قيمت کم وي نوبقدر قيمت وصول کونکی شو اومرتنه به وصول کوي زائد، اومرتنه لره جائزده چې مطالبه وکړي له رهن څخه دخپل دين اوبندي کولی شي هغه ددين په وجه سره، اوا مربه کيږي مرتنه ته دمرهون دحاضر ولو اورهن ته دهغه ددين دداء کولو له دي څخه وړاندې.

توضيح: (۱) رهن په لغت کې جس الشيء يعنى دكوم شی منع کولو ته ويل کيږي اوشرعي تعريف يې مصنف رحمه الله په دي ډول کړی دی جس الشيء بحق يمكن استيفاء منه، يعنى دكوم شي منع كول دداسي حق په بدله کې چې دهغه وصول كول له رهن څخه ممکن وي مثلاً دزيد پر بکر زروپۍ قرض دي زيد ددي قرض په بدله کې د بکر بندوق درهن په ډول له ځان سره کښيښودنوکه په خپل وخت بکر دزيد قرض اداء نه کړ نو زيد له دي بندوق څخه خپل قرض وصول کولای شي.

(۲) رهن په ايجاب او قبول سره منعقد کيږي ولې چې رهن هم يو عقد دی نودنور وعقد دپه شان رهن هم په ايجاب او قبول سره منعقد کيږي، ښه به دا وای چې مصنف رحمه الله دلزم بايجاب وقبول پر ځای ينعقد بايجاب وقبول ويلي وای ولې چې رهن په ايجاب او قبول سره منعقد کيږي لازميږي نه. اوپه قبضه سره رهن تام اولازميږي قبضه دلزوم رهن لپاره شرط ده لقوله تعالى (لرهن غفوضه) باری تعالی دلته رهن دمقبوض والی په صفت سره متصف کړی دی اوکله چې دنکري وصف يانيري نو هغه عام وي نومعلومه شوه چې رهن له وصف قبض سره مشروع دی.

(۳) لقوله وقبضه ای لزوم الرهن قبضه، ليکن په ځينو نسخو کې ويتم بقبضه دی اومعنى همداصحيح ده، يعنى کله چې مرتنه پر رهن قبضه وکړي نوعقد رهن په دريو شرطونو سره تاميږي يودا چې رهن به محوز (يعنى مجتمع غير متفرق وي نوميوه پردرختو بغير له درختو او کښت پر ځمکه بغير له ځمکې په رهن ايښودل صحيح نه دي ولې چې محوز نه دي) وي، اودوهم شرط دادی چې رهن به مفرغ (يعنى مشغول بحق رهن به نه وي مثلاً داسي کور په رهن ايښودل جائز نه دي په کوم کې چې رهن په خپله اوسيري يايې خپل سامان په هغه کې ايښی وي ولې چې مفرغ نه دی) وي، اودريم شرط دادی چې رهن به مميز (يعنى رهن به مشاع نه وي مثلاً مشترک غلام نصف يائثلث درهن په ډول سره ايښودل جائز نه دي ولې چې رهن مميز نه دی) وي.

(۴) او تخلیه په رهن او بیع کې قبضه شمارل کیږي یعنی که رهن په مرهون شي او مرتهن کې داسي تخلیه وکړي چې که هغه داپه خپله قبضه کي اخیستل وغواړي نو ورې یې شي، یا بایع په همدې شان سره خپل خرڅ کړی شي دمشری مخ ته. کنبیښود چې که هغه په هغه قبضه کول وغواړي نو قبضه کولی شي نو داددي دواړو لره قبضه شمارل کیږي ولې چې تخلیه له تسلیم یعنی رفع الموانع عن القبض څخه عبارت ده او تسلیم لره حکم بالقبض ضروري دی لهدا تخلیه قبضه شمارل کیږي.

۵: نن صبا درهن یونوی صورت داهم متعارف شوی دی چې شی مرهون دمرتهن په قبضه کې نه ورکول کیږي بلکه هغه بدستور درهن په قبضه کې پاتي کیږي او هغه دا استعمالوي لیکن په سرکاری کاغذاتو کې دالیکل کیږي چې فلانی شی (مثلا موټر) له مرتهن سره رهن دی دکوم چې نتیجه داراوځي چې که مرتهن ته تر مقرر وخت پوري خپل قرض وصول نه شي نو هغه لره داحق حاصل دی چې هغه داسی مرهون په بازار کې خرڅ کړي او خپل قرض وصول کړي، دي ته په عربي کې الرهن السائل یعنی بهیدونکی رهن ویل کیږي. درهن داصورت باید جائز شي ولې چې په دي صورت کې چې کله مرتهن په کاغذاتو قبضه وکړه نو گويا هغه په مرهون شي باندې قبضه وکړه له دي څخه وروسته هغه مرهون شی رهن ته دعاریه استعمال لپاره ورکړلهدا داصورت باید جائز شي، البته مرهون شی ترڅو چې درهن په استعمال کي وي ترهغه وخته پوري به دهغه په ضمان کې وي (ماخوذاً از تقریر ترمذی: ۱/۱۷۸)

(۵) ترڅو چې مرتهن پررهن قبضه نه وي کړي نو رهن لره اختیار دی که یې خوښه وي نو شی مرهون دي مرتهن ته وسپاري او که یې خوښه وي نو له رهن څخه دي رجوع وکړي ولې چې د عقد رهن لزوم دمرتهن پرمرهون په قبضه کولو سره کیږي کوم چې تراوسه نه ده شوي لهدا دا عقد پر رهن لازم نه دی اوله غیر لازم عقد څخه رجوع کول صحیح ده.

(۶) کله چې رهن مرهون شی مرتهن ته حواله کړي نو اوس مرهون دمرتهن په ضمان کې داخلېږي (یعنی د هلاکت په صورت کې به مرتهن ضامن وي) ولې چې درهن په مضمون والی دصحابه کرامواجماع ده، نو که مرهون له مرتهن سره دهغه له تعدی بغیر هلاک شونو مرهون له خپل قیمت او قرض څخه په اقل سره مضمون دی یعنی که دمرهون قیمت کم وي نو مرتهن به د قیمت په اندازه ضامن وي او که قرض دمرهون له قیمت څخه کم وي نو مرتهن به د قرض په اندازه ضامن وي او دزائد قیمت ضامن به نه وي ولې چې مرتهن به د همدومره ضامن وي له څومره څخه چې دده قرض وصول کیدای شي او هغه د قرض په اندازه دی.

(۷) نو که مرهون هلاک شود دمرتهن په لاس کې او دمرهون قیمت او قرض سره برابر و نو دابه گنل کیږي چې مرتهن خپل حق وصول کړولې چې دمرهون قیمت دمرتهن له ذمي سره متعلق وو، او که دمرهون قیمت له قرض څخه زائد وي نو زائد حصه به دمرتهن په لاس کې امانت وي ولې چې دمرهون شی همدومره حصه مضمونه ده له څومره څخه چې وصولي کیدای شي، او که دمرهون قیمت له قرض څخه کم وي نو د قیمت په اندازه به له رهن څخه قرض ساقطېږي او پاتي قرض به مرتهن له رهن څخه اخلي ولې چې د قرض وصولي دمرهون

د مالیت په اندازه سره وي يعنی دمرهون چې شموره قیمت وي قرض به هغومره وصول شمارل کيږي د پاتې پاتې قرض په باره کې به مرتهن په راښکاره رجوع کوي .

(۸) مرتهن دوخت په پوره کيدلو سره له راښکاره د خپل قرض مطالبه کولی شي ولی چې اصل حق خودمرتهن د راښکاره پرمه پاتې دی لهذا مرتهن ته د مطالبې حق شته او که راښکاره د مرتهن حق نه اداء کوي بلکه ټال متول کوي نو بندي کولی يې هم شي ولی چې د چا د حق په اداء کولو کې ټال متول کول ظلم دی او بند د ظلم بدله ده .

(۹) کله چې مرتهن د خپل قرض مطالبه وکړي نو ده ته به دمرهون شي د حاضرولو حکم کيږي ولی چې پررهن قبضه د وصولولو قبضه ده نو دا جائز نه ده چې د وصولولو له قبضې سره سره د قرض مطالبه وکړي او پر هغه هم قبضه وکړي ، بيا چې کله مرتهن دمرهون شي حاضر کړي نو راښکاره ته به حکم ورکول کيږي چې لومړی ته دده قرض اداء کړه ولی چې دمرهون متعين شى دی په دې کې د راښکاره حق متعين دی او دمرتهن په دراهمو کې حق متعين نه دی ولی چې هغه غير متعين دي لهذا د برابرې د ثابتولو لپاره به لومړی راښکاره ته د قرض د اداء کولو حکم کيږي ترڅو دمرتهن حق هم متعين شي .

(۱۰) إِنْ كَانَ الزَّهْنُ فِي يَدِ الْمُزْتَهِنِ لَا يَمْكِنُهُ مِنَ الْبَيْعِ حَتَّى يَقْضِيَ الَّذِي لَإِذَا قَضَى سَلَّمَ الزَّهْنَ (۱۱) وَلَا يَنْتَفِعُ الْمُزْتَهِنُ بِالزَّهْنِ اسْتِخْدَامًا وَ سَكَنًا وَإِنْ جَارَتْ إِبْرَارَةٌ (۱۲) وَ يَحْفَظُهُ بِنَفْسِهِ وَ زَوْجِهِ وَ وَلَدِهِ وَ خَادِمِهِ الَّذِي فِي عِيَالِهِ (۱۳) وَ ضَمِنَ بِحِفْظِهِ بغيرِ هَمٍّ وَ بَيَادَعٍ وَ تَعْدِيَةٍ فَيَنْتَفِعُ (۱۴) وَ أَخْبَرْتُ أَنَّ بَعْضَ خَائِلِي عَلَى الْمُزْتَهِنِ وَ أَخْبَرْتُ أَنَّ بَعْضَ نَفَقَةِ الزَّهْنِ وَ الْخَوَاجِ عَلَى الزَّاهِنِ

قوچمه : او که مرهون شى دمرتهن په قبضه کې وي نو قدرت دي نه ورکوي راښکاره ته د خړخولو ترڅو چې هغه دده قرض اداء نه کړي نو کله چې هغه قرض اداء کړي نو مرهون شى دي هغه ته وسپاري ، اوفائده دي نه اخلي مرتهن له مرهون څخه د خدمت اخيستلو او د اوسيدلو او داغوستلو او په اجاره دورکولو او په عاریه دورکولو ، او حفاظت دي کوي دمرهون په خپله او په خپله بڼه او په خپل اولاد او په خپل هغه خادم سره کوم چې دده په عیال کې دی ، اواضامن دی په حفاظت کولو له دي څخه دغلاوه په ذریعه سره او د ودیعت په ډول سره په ورکولو او په تعدی کولو سره دهغه د قیمت ، اواجرت دمرهون د حفاظت دکور او دهغه دمحافظت پر مرتهن دی اواجرت دمرهون د شپون او خرچه دمرهون او خراج د راښکاره پرمه ده .

تشریح : (۱۰) که رهن دمرتهن په قبضه کې وي نو ترڅو چې دهغه له قیمت څخه خپل قرض وصول نه کړي ترهغه وخته دي راښکاره د خړخولو قدرت نه ورکوي ولی چې د رهن حکم د دین تر اداء کولو پوري رهن له مرتهن سره مجبوس اینه ډول دي حال دا چې د راښکاره هغه لږه خړخول د اجس باطلوي ، کله چې راښکاره قرض اداء کړي نو مرتهن ته به ویل کيږي چې رهن راښکاره ته وسپاره ولی چې دمرتهن دین کوم چې د رهن له تسلیمونو څخه مانع وو هغه اوس پاتې نه شو .

(۱۱) مرتهن دي له مرهون شي څخه نفع نه اخلي نو که مرهون غلام وو نو په هغه دي خدمت نه کوي او که مکان وو نو په هغه کې دي نه اوسي او که جامه وه نو نه دي په تن کوي او نه دي مرهون شى چاته په کرایه ورکوي ولی

چې مرتهن ته صرف دمرهون شي له خپل ځان سره منع کولو حق شته نه له هغه څخه دنفع اخيستلو، همداشان مرهون شی چاته په عاریه سره ورکول هم جائز نه دی ولی چې کله مرتهن په خپله له مرهون شی څخه نفع نه شي اخيستلای نو بل څوک هم پر هغه نه شي مسلط کولای.

فائده: مرتهن لره له مرهون شی څخه نفع اخيستل جائز نه دي اگرکه راهن د هغه اجازت ورکړي ولی چې دمرتهن په حق کې داسود جوړيږي اوسود دچاپه اجازه ورکولو سره نه رواکيږي نن صباغالبه داده چې خلک دنور ځمکې پرره ددي لپاره اخلي ترڅو دهغې له حاصلاتو څخه نفع حاصله کړي نو اگرکه د عقد پړوخت ددي شرط ونه لگول شي بيا هم ناجائز ده ولی چې المعروف کالمشروط دی.

ف: مولانا خالد سيف الله رحمانی صاحب فرمایي: دحنبله په زړه په دي مسئله کې ډیر تفصیلات هم شته اود معمول مطابق داقوالو کثرت او اختلاف هم. حاصل دادي چې (۱) له رهن څخه دنفع اخيستلو شرط صحيح نه دی. شرط فاسد دی (۲) مال مرهون اخراجاتو متقاضی دی او که دسورلی لائق یا شيدي کونکی حیوان صورت وي نو د هغه اخراجات پوره کول اوله هغه څخه نفع اخيستل جائز دي اگرکه رهن ايښودونکی اجازت نه وي ورکړي (۳) داسي شيان کوم چې دحيوانانو له قبيلې څخه نه وي لکه مکانات وغيره له هغوی څخه نفع اخيستل جائز نه ده. نه بيا اجازت اونه د هغه په اجازت سره، هوډ مکان د مروجه کرایه په اداء کولو سره مرتهن په خپله په دي کې قيام کولای شي.

له دي تفصیلاتو څخه وروسته عرض دی چې دشریعت مزاج ته نږدي رایه هغه معلومیري کومه چې دامام احمد بن حنبل د مکاناتو وغيره په باره کې ده، په اصولي ډول سره پر مال مرهون دمالک په اجازت سره هم نفع اخيستل باید جائز نه شي ولی چې داکل قرض جرنفعافه ورپو (له کوم قرض څخه چې نفع حاصله کړای شي هغه سود دی) مصداق معلومیري، اود سود اخيستل او ورکول په اجازت سره هم صحيح نه دي.

په دي وجه له مال مرهون څخه دانتفاع په سلسله کې داتفصيل دی چې که خرڅونکی له مال رهن څخه داستفادي شرط نه ولگولی، له وړاندي څخه ددي کس دنورو خريدارانو له مال مرهون څخه انتفاع معلومه اومعروفه نه وه او په دي علاقه کې هم له مال مرهون څخه دانتفاع رواج اوچلن نه وويياخود خريدار په اجازه سره له دي څخه استفاده کيدلای شي او که له مذکوره دریو خبرو څخه يوه خبره متحققه شوه نو انتفاع جائز نه ده وولی چې دخريدافروخت په معامله کې ديو فريق له طرف څخه داسي اضافه مشروطول دکومې چې هغه کومه معاوضه نده ادا، کوي ربوا ده اود فقها په نزد معروف هم د مشروط په حکم کې دی المعروف کالمشروط شرط لکه چې دعلامه ابن همام رحمته الله عليه بیان دی: والغالب من احوال الناس انهم المتأيدون عند دفع الانتفاع ولو لاه لما اعطاه

المرام وهو بمنزلة الشرط لان المعروف کالمشروط هو ما عين المنع (فتح القدیر: ۹/۷۹) (جدید فقی مسائل: ۱۵۸/۶)

ف: که له عقد رهن څخه وروسته دقرض له اداء کولو وړاندي راهن غائب شي اود هغه کوم وارث هم نه وي نو مرتهن دي درهن له قیمت څخه خپل قرض وصول کړي، دباقي مرهون حکم دلقطي دی لهندا هغه پرفقراء مصرقول صحيح دي (ماخوذ از امداد الاحکام: ۴۹۴)

(۱۲) مرتن به درهن حفاظت په خپله کوي يادي په خپله ښځه اولوی اولاد سره کوم چې دده په عيال کې شامل وي کوي او يادي په خپل داسي غلام سره کوم چې دده په عيال کې شامل وي (د چاپه عيال کې له شامليدلو څخه مراد دادی چې يو ځای ګډ ونډ سره کوي) ولی چې عاده خلګ په همدې کسانو سره دښي حفاظت کوي لهذا د خلګو دعادت په وجه سره په مذکور بالا افرادو سره درهن حفاظت کول صحيح دی.

(۱۳) که مرتن په کوم داسي چاسره درهن حفاظت وکړ کوم چې دده په عيال کې شامل نه وه، يايې مړهون شی خاته په امانت ورکړ يا مرتن په تعدی کولو سره په خپله هغه تلف کړ نو درهن د هلاکت په صورت کې مرتن درهن د قيمت ضامن دی ولی چې په مذکوره دريو سره صورتونو کې مرتن تعدی کونکی شمارل کېږي.

(۱۴) په کوم کور کې چې د مړهون حفاظت کېږي دهغه کرایه او د مړهون دمحافظ مزدوري د مرتن پر ذمه دي ولی چې د مړهون حفاظت پر مرتن واجب دی لهذا پر حفاظت چې کومه خرچه راځي هغه به د مرتن پر ذمه وي او که مړهون مال څاروي وي نو د شپون تنخواه او د مړهون نان نفقه دراهن پر ذمه دي، همدشان که مړهون خراجې ځمکه وي نو دهغې خراج هم دراهن پر ذمه دی، کوم کس قسم خرچه پر اړان او کوم قسم خرچه پر مرتن ده، په دې سلسله کې قاعده کلیه داده چې د مړهون دمصلحت وبقاء لپاره چې کومې خرچې ته احتیاج وي هغه دراهن پر ذمه ده او کومه خرچه چې د مړهون له حفاظت سره متعلقه وي هغه د مرتن پر ذمه ده.

باب مايجوز ان يها له ولايه ان يها نه وي وما لا يجوز

د اباب دهغو شيانو په بيان کې دی دکومو چې درهن په ډول سره ايسنودل او دکومو په عوض کې چې رهن ايسنودل جائز وي او کوم چې جائز نه وي.

کله چې مصنف رحمه الله درهن له اجمالي بيان څخه فارغ شونو په تفصيل يې شروع وکړه چې کوم شيان درهن په ډول ايسنودل او دکومو شيانو په عوض کې رهن ايسنودل جائز دي او کوم کوم جائز نه دي، ولی چې تفصيل له اجمال څخه وروسته راځي.

(۱) لايجوز رهن الفشاع (۲) ولا الفزعة على التخل ذونها ولا زرع في الأرض ذونها ولا تغل في الأرض ذونها (۳) والخز والمذبر والكتف وام الزل (۴) ولا بالاناث (۵) والذرك (۶) والبيع (۷) وانما يبيع بغيره ولو مؤعدا (۸) ويزأر غالب السلم ونفي الضرف والفسخ فيه (۹) فإن هلك صار مستنزيا

ترجمه: صحيح نه ده په رهن ايسنودل دمشاع او پر درختو لګيدلي ميوې له درختو بغير او د ځمکې کښت له ځمکې بغير او په ځمکه کې درخته بغير له ځمې او د ازا د او مدبراوام ولد او نه دامانت په عوض، او نه رهن بالذرك او نه رهن بعوض مبيع او صحيح دی دقرض په عوض کې اگر که هغه موعود وي، او دبيع سلم دآس المال په عوض او دشمن صرف په عوض او دمسلم فيه په عوض کې، نو که هلاک شونو شو مرتن دخپل حق وصولونکی.

تشریح: (۱) شی مشاع (مشترک غیر منقسم شی) له چاسره په رهن ايسنودل جائز نه دی ولی چې له رهن څخه مقصود استحکام او مضبوطي ده ترڅو رهن له قرض څخه انکارونه کړي او استحکام لره ضروري ده چې رهن

له مرتهن سره مسلسل مجبوس وي او مرتهن لره ددين تراداء کولو پوري درهن دمحبوسولو حق وي حال داچې شی مشاع مسلسل مجبوس نه شي ايښودل کيدلای ولی چې په دي کې دراهن دبل شریک حق دی کوم چې په مروهون کې دخپل حق نوبت غواړي مثلاً هغه غواړي چې يوه ورځ مروهون شی له ماسره وي او يوه ورځ له مرتهن سره ، ظاهره ده چې په دي سره دمرتهن دائمي قبضه فوتیږي .

ف: دامام شافعی رحمته الله په نزد دشی مشاع په رهن سره ايښودل جائز دي ولی چې دده په نزد درهن حکم دادی چې هغه خرڅ کړای شي اوشی مشاع خرڅيدلای شي نو هغه درهن په ډول سره ايښودل هم جائز دی .

(۲) قوله والعمره على النخل ای لا یصح رهن العمره على النخل ، یعنی دداسي میوي په رهن سره ايښودل کومه چې پردرختو وي بغیر له درختو څخه جائز نه دي ولی چې دامحوزنه دي . همداشان کښت بغیر له ځمکې څخه اودرختي بغیر له ځمکې څخه په رهن ايښودل جائز نه دي ولی چې داهم محوزنه دي کما مر ، همداراز مروهون له داسي شي سره خلقة متصل دی کوم چې مروهون نه دی نو دامشاع په درجه کې دی .

(۳) قوله والحر والمدير والمکتاب ای لا یصح رهن الحر والمدير والمکتاب ، یعنی آزاد کس ، مدیر ، مکاتب اوام ولده له چاسره په رهن ايښودل جائز نه دي ولی چې آزاد کس خوله سره مال نه دی اوباقی مال دي مگر په دوی کې دحریت دپیدا کیدلو په وجه سره له دوی څخه وصولیایي ممکنه نه ده حال داچې رهن دوصولیایي لپاره ايښودل کیږي لهدامذکور شيان په رهن ايښودل جائز نه دي .

(۴) قوله ولا بالامانة ای لا یصح الرهن بالامانة الخ ، یعنی دامانت په فهرست کې دشاملیدونکو شيانوپه عوض رهن ايښودل صحیح نه دی لکه چې یوشی له چاسره په ودیعت ايښودل شوی وي اوله مودع (له چاسره چې امانت ايښودل شوی وي) څخه دهغه په عوض کې رهن وغوښتل شي . یا کوم شی دعاریت (کوم څوک دکوم شي دمنافعو بغیر له عوض څخه مالکولوته عاریت ویل کیږي) په ډول سره چاته ورکړل شوی وي اوله مستعیر (چاته چې شی عاریت ورکړل شوی وي) څخه دهغه په عوض کې رهن وغوښتل شي نو داصحیح نه دی وجه داده چې رهن ددين مضمون په عوض کې ايښودل صحیح دي حال داچې مذکوره شيان مضمون نه دي ولی چې که مال ودیعت له مودع یا مستعار (په عاریت اخيستل شوی شی) له مستعیر څخه هلاک شي نو داکسان ضامن نه دي .

(۵) قوله وبالدرک ای لا یصح الرهن بالدرک ، یعنی رهن بالدرک صحیح نه دی ، درک دځساري اونقصان په معنی سره ، کله په دي ډول سره وي چې کوم کس کوم شی اخلي مگر هغه ویريږي چې چیرته ددي کوم مستحق ښکاره نه شي نو یو دریم کس ده ته وایي چې ته بهې فکره اوسه دمستحق دښکار کیدلو زه و اړیم که مستحق ښکاره شونوزه به له بائع څخه ستا ثمن واپس اخلم ، دي ته کفالت بالدرک ویل کیږي اوداجائز دی لیکن که دا دریم کس ددي احتمالي استحقاق په عوض کې له مشتري سره کوم شی په رهن کښیږي نو داجائز نه دی ولی چې رهن ددي لپاره ايښودل کیږي ترڅو د ضرورت پروخت له هغه څخه وصولي وکړای شي دلته پرضامن کوم واجب حق نشته ولی چې تراوسه دمستحق دنه ښکار کیدلو په وجه سره پربائع دمشتري کوم حق نه دی لازم شوی نو پرضامن هم کوم حق لازم نه دی نو وصولي به دکوم شي وي .

(٦) قوله وبالبيع اي لا يصح الرهن بالبيع، يعنى كه بائع دميع به عوض كې له مشتري سره كوم شى رهن كښيښودنه دا جائز نه دى ولى چې مبيع مضمون بغيره دى او د مضمون بغيره په عوض كې رهن ايښودل صحيح نه دى، مضمون بغيره هغه شي ته ويل كيږي د كوم په هلاكيدلو سره چې مثل يا قيمت هيڅ شي نه واچيږي البته دهغه په عوض كې چې كوم شى حاصليدونكى ووهغه اوس نه حاصليږي لكه دبائع په قبضه كې چې مبيع دى او هغه له ده سره هلاك شي نو پرده هيڅ ضمان نه واچيږي البته دبيع ... دبيع له وجه سره شمن ساقطېږي نو د مبيع په عوض كې رهن ايښودل صحيح نه دي ولى رهن چې د كوم شي په عوض كې دى هغه مضمون بغيره دى.

(٧) يعنى رهن ايښودل جائز نه دي مگر د دين مضمون (مضمون د اسم مفعول صيغه ده هغه دين د كوم چې مستقرض ضامن وي) په بدله كې ولى چې رهن د دين د وصولي لپاره ايښودل كيږي نو كه دين نه وي نو وصولي به د كوم شي وي. او د دين په عوض كې رهن ايښودل صحيح دي اگر كه هغه دين موعود وي مثلاً يو كس له بل سره وعده وكړه چې زه به تاته زردرهمه قرض دركړم ليكن تراوسه يې ور كړي نه دي او ددي موعود قرض په بدله كې هغه رهن كښيښودنو دارهن جائز دى ولى چې دخلغو عومومي عادت دادى چې لومړى رهن ايردي بيا قرض وركوي نو كه داناجائز وگڼل شي نو د قرض دروازه به وتړل شي لهذا موعود قرض ته د موجود په درجه وركول سره دا جائز وگڼل شوى دى.

(٨) قوله وبرأس مال السلم و ثمن الصرف اي يصح اخذ الرهن برأس مال السلم و ثمن الصرف، يعنى دبيع سلم درأس المال په عوض كې او دبيع صرف د ثمن په عوض كې او دبيع سلم د مسلم فيده په عوض كې رهن ايښودل صحيح دي. دامام زفر رحمه الله په نزد صحيح نه دي ولى چې درهن حكم د حق وصولول دي حال دا چې ددي شيانو په بدله كې درهن ايښودلو په صورت كې د حق وصولول نه بلكه په حق كې تبديلي راځي يعنى رأس المال بل شى دى او درهن په اينودلو سره په بدله كې كوم بل شى وركول كيږي. زموږ دليل دادى چې په مذكوره شيانو او رهن كې په ذاتي لحاظ سره اگر كه مجانست نشته مگر من حيث المالية مجانست شته اوله رهن څخه وصولي من حيث المالية وي لهذا دا په حق كې تبديلي نه بلكه د حق وصولي ده، پاتې شوعين رهن هغه خوله مرتهن سره امانت دى.

(٩) كه دبيع صرف د ثمن يا دبيع سلم درأس المال په عوض كې كوم شى رهن كښيښودل شونو كه په همدې مجلس كې قبل الافتراق رهن هلاك شي نو ببيع صرف اوبيع سلم تاميږي، كه دمرهون قيمت له ثمن صرف يارأس المال سره برابروي نو حكما مرتهن دخپل حق وصولونكى گڼل كيږي ولى چې من حيث المالية اتحاد جنس موجود دى او قبضه هم متحققه شوي ده.

(١٠) ولأب أن يره يدين عليه بغيره (١١) وضع رهن الحجزين والنيكيل والفوزون لأن رهنها بغيرها فملكك بغيرها من الفقه ولا عبرة للخوذة (١٢) ومن باع غنبا على أن يره من المشتري بالثمن شيئا بغيره فافتق لم يخرجه للبائع ففسخ البيع إلا أن يدفع المشتري الثمن حالا أو لجهة الرهن وقتا (١٣) وإن لال للبائع أن يسك هذا القرب حتى أغطيك الثمن فهو رهن

توجه: اوپلار له جائزه چې په رهن كښيږي دخپل قرض په عوض كې دخپل زوى غلام، اوصحيح دى په رهن ايښودل دسرو او سپنوزرو او مكيلي او موزني شيانو نو كه رهن ايښودل شوى ووهغه دجنس په عوض

کې نوله کيږي همد مروه اندازه له دين څخه او اعتبار نشته دښو او کوټه و، او چا چې خرڅ کړ غلام په دې شرط چې په رهن به اېږدي مشتري دشمن په عوض کې يو معين شي او هغه منع شونونه شي مجبوره کيدای اوبائع لره اختيار دی چې بيع فسخ کړي مگر دا چې ورکړي مشتري شمن فی الحال ياد رهن قيمت په رهن کښيږدي او که يې وويل بائع لره چې کښيږده دا جامه ترڅو چې زه تاته ادا کړم شمن نوهغه رهن دی.

تفريح (۱۰) بېلار لره جائزه چې هغه دخپل نابالغ زوی غلام دخپل قرض په عوض کې له قرضخواه سره په رهن کښيږدي ولی چې پلار لره د زوی پر مال باندي ولایت حاصل وي دکوم په وجه سره چې هغه دهغه مال له چاسره دامانت په ډول ايښودلای شي حال دا چې دامانت په صورت کې د مال حفاظت ډير نشته ولی چې که هلاک شي نو پر مودع ضمان واجب نه دی حال دا چې درهن ايښودلو په صورت کې له امانت څخه حفاظت ډير دی ولی چې دهلاکيدلو په صورت کې مرتهن دهغه ضامن وي لهذا د نابالغ مال له چاسره درهن په ډول په طريقه ولی ايښودلای شي.

(۱۱) اود حجرينو (يعنی دراهم اود نانړيو) اود مکيلي اوموزوني شيانوپه رهن ايښودل جائز دي ولی چې له رهن څخه مقصود د حق وصوليايې ده کوم چې له مذکوره شيانو څخه وصول کيدای شي، نو که مذکور شيان دخپل جنس په عوض کې رهن ايښودل شوي وي او هلاک شول مثلاً ديو من غنمو قرض په بدله کې يو من غنم درهن په ډول سره کښيښودل شول او مرهون هلاک شونو ددي يو من غنم په اندازه دين (يومنم غنم) هم هلاک (ساقط) کيږي اگر که مرهون شی اودين په ښه والي اوجوړښت کې سره مختلف وي ولی چې په اموال ريوښه کې له خپل جنس سره د مقابلي پروخت جودت غير معتبر دی.

(۱۲) که چا په دې شرط غلام خرڅ کړ چې مشتري به دهغه دشمن په عوض کې کوم معين شي درهن په ډول سره اېږدي نو دا جائز دی اوس که مشتري ددي شي معين له رهن ايښودلو څخه منع شونو مشتري به نه مجبوره کيږي ولی چې عقد رهن نه دی تام شوی په دې وجه چې عقد رهن په قبضه سره تاميږي کوم چې دلته نه ده متحقق شوي، البته بائع لره اختيار دی که يې خوښه وي نو درهن په پريښودلو دي راضي شي او که يې خوښه وي نو بيع دي فسخ دي کړي ولی چې په بيع کې وصف مرغوب فيه (يعنی رهن ايښودل) فوت شو، همد اشان که مشتري دمبيع شمن نقد ورکړل نو هم بائع لره د بيع د فسخ کولو اختيار نشته ولی چې مقصود حاصل شو او يا مشتري دبائع له طرف څخه د شرط کرل شوی شي مرهون قيمت درهن په ډول سره کښيږدي نو بائع لره د فسخ بيع اختيار نشته ولی چې د مشروط رهن مقصود له قيمت څخه حاصل يږي.

(۱۳) که چاکوم جامه د دراهم په عوض کې واخيسته بيا مشتري بائع ته وويل ته دا جامه له خان سره کښيږده ترڅو چې زه تاته شمن درکړم نو دا جامه له بائع سره رهن ده ولی چې اگر که ده درهن لفظ نه دی ويلي مگر په دې کلام کې درهن معنی موجوده ده ولی چې ده وويل چې دشمن تر ورکولو يې کښيږده، او همد ادرهن حقيقت دی اړه عقدو کې د معانی اعتبار وي.

په فیصله ورکولو سره ترجیح بلا مرجح راځي او دواړو لره د نصف نصف د فیصلي کولو په صورت کې شیوع از میري کومه چې باطله ده کما مر، لهنداد دواړو مدعیانو گواهیانې باطلې دي. (۱۷) او که په مذکور بالا صورت کې راهن مر شو او غلام د دې دواړو مدعیانو په قبضه کې وواو له دواړو څخه هریو له ده سره د دې غلام پر رهن والی گواه پیش کړل نو قاضی به له دواړو مدعیانو څخه هریو لره د نصف غلام درهن والی فیصله وکړي کوم چې به هغوی دخپل خپل حق لپاره خرڅ کړي دا حکم استحسانادی ولی چې دراهن په ژوند کې درهن مقصد دادی چې مرتهن هغه د وصولي لپاره له خپل ځان سره کښیږدي او دراهن د مرگ په صورت کې درهن حکم دادی چې هغه خرڅ کړای شي او قرض ادا کړای شي نو په لومړی صورت کې شیوع مضره ده په دې وجه موږ هغه باطل وگرځوی او په دوهم صورت کې شیوع مضره نه ده په دې وجه مواجرات ورکې.

باب الرهن بوضع علی يد عدل

دا باب د مرهون شي له عادل سره د ایښودلو په بیان کې دی
مصنف دراهن او مرتهن له ذات سره متعلق له احکامو فارغ شونو د هغوی د ثابتي یعنی عادل سره د متعلقه احکامو بیان یې شروع کړولی چې نائب همیشه له اصل څخه وروسته وي، راهن او مرتهن چې د شي مرهون کوم دریم کس ته په سپارلو راضی شي هغه کس ته عادل ویل کیږي.

(۱) او ضاع الرهن علی غيب غل ضح ز لا باخذة أخذ غفاته حقهما و ينفك في ضمان المذتهن فان زكّل الزاين المذتهن أو الغفل أو غيبهما بينهما عند خذل الغيب ضح فان ضرت في غفلة الرهن لم ينفك بل يغرل به و يغزب الزاين و المذتهن و يظل يغزب الزكيل حتى لا يفرم و اذله و لا و هبته مقامة

توجه: دواړو کښیښود مرهون شي له عادل سره نوصحیح دی او نه شي ولری هغه له دوی څخه یو هم له عادل څخه او هلاکيږي د مرتهن په ضمان کې، او که وکیل جوړ کړ راهن مرتهن لره یاد ادریم عادل کس لره یا له دې دوو څخه علاوه کوم بل چالره د مرهون شي د خرڅولو د وخت په پوره کیدلو سره نو دا صحیح دی، او که وکالت شرط کړل شو په عقد رهن کې نو وکیل نه معزول بیږي دراهن په معزولو لوسره، او دراهن او مرتهن په مره کیدلو سره، او وکیل لره جائزده دهغه خرڅول دراهن دورته وپه عدم موجود والی کې، او باطلیږي د وکیل په مرگ سره، او نه به خرڅوي مرهون راهن یا مرتهن مگر دهغه بل په خوښه سره.

تفصیل: (۱) که راهن او مرتهن له کوم عادل سره درهن په ایښودلو راضی شول نو دا جائزده ولی چې پر رهن قبضه د مرتهن حق ده کله چې هغه دخپل حق په اسقاط باندې راضی دي نو له صحت څخه کوم شی مانع نشته اوس له راهن او مرتهن څخه یو لره هم له عادل څخه داخیستلو حق نشته ولی چې د ثالث په لاس کې حفاظت کولو په لحاظ سره له رهن سره دراهن حق متعلق دی او د حق د وصولو په لحاظ له رهن سره د مرتهن حق متعلق دی لهندا کوم یو لره دهغه بل د حق د باطلولو حق نشته. که مرهون له ثالث سره هلاک شونو د مرتهن په ضمان کې هلاکيږي ولی چې د مالیات په حق کې د ثالث قبضه د مرتهن قبضه وي.

(۲) که راهن مرتهن یا عادل له دي دواړو څخه ماسوا بل کس د مدت دين په تيريدلو سره دمرهون دخرڅولو وکيل جوړ کړنو دواکالت جائز دی په دي وجه چې راهن دمرتهن شي مالک دی اومالک لره اختياروي چې څوک وغواړي هغه دي دخپل مال دخرڅولو وکيل جوړ کړي .

(۳) اوکه د عقد رهن پروخت وکالت شرط کړل شوم مثلاً رهن ووايې چې زه داسې په رهن ايږدم په دې شرط سره چې د قرض د ميعاد په پوره کيدلو سره فلانکې کس زما له طرف څخه وکيل دی چې دا خرڅ کړي نو اوس رهن لږه د احق نشته چې وکيل معزول کړي او که يې معزول کړنو هغه نه معزول کيږي ولی چې دا وکالت د عقد رهن له اوصافو څخه يو وصف اوله حقو څخه يو حق جوړ شوی دی فيلزم بلزوم اصله (ای رهن).

(۴) قوله وبموت الراهن والمرتهن ای لم یغزل الوکیل بموت الراهن والمرتهن ، یعنی که راهن یا مرتهن مرشونوهم مذکور وکیل نه معزولیږي په دي وجه چې دراهن په مرگ سره رهن نه باطلیږي ولی چې دموکل دمرگ په وجه سره چې چیرته هم وکالت باطلیږي دوارثانو دحق په وجه سره وي ولی چې ملکیت دوارثانو طرف ته منتقل کیږي مگر دلته داسي نه ده ولی چې دمرتهن حق دوارثانو له حق څخه مقدم دی اودمرتهن په مرگ سره په دي وجه نه معزولیږي چې مرتهن خودی وکیل نه دی جوړکړی لهدا مرتهن دوکیل له وکالت څخه اجنبی دی اوداجنبی په مرگ سره وکیل نه معزولیږي.

(۵) دراهن په ژوند کې وکیل لره جائز وو چې دراهن په نه موجود والی کې مرهون خرڅ کړي لېذا دراهن له مرګ څخه وروسته هم ده لره د احق پاتې کېږي چې دراهن د وارثانو د نه موجود والی په صورت کې مرهون خرڅ کړي.

(۶) اوکه وکیل مرشوخواه که وکیل په خپله مرتهن وي یا عادل وي یا کوم بل کس وي نو د وکیل وکالت ختمیږي د وکیل وراثتونه یا وصی ته دا حق نه منتقل کیږي ولی چې په وکالت کې میراث نه جاري کیږي ولی چې میراث په هغو حقوقو کې جاري کیږي کوم چې مورث لره واجب وي نه په هغو حقوقو کې کوم چې دمورث پرمه واجب وي.

(۷) له راهن اومرتهن څخه يوه لړه هم داحق نه شته چې هغه مرهون شی دهغه بل له رضا اوخوښي څخه بغير خرڅ کړي مرتهن خو په دي وجه داحق نشته چې مرهون دراهن ملک دی اودراهن له طرف څخه اجازه نشته ، اورا هن لړه په دي وجه داحق نشته چې دمرهون په ماليت کې دراهن په نسبت دمرتهن حق ډير دی نو په دي صورت کې را هن مبيع مشتري ته په حواله کولو قادر نه دی حال داچې دبائع لپاره ضروري ده چې دبيع پرحواله کولو به قدرت لري .

(٨) فَإِنْ حُلَّ الْأَجَلَ وَغَابَ الزَّاهِرُ أَجْبَزَ الْوَكِيلُ عَلَى نَيْمِهِ كَأَنَّهُ كَيْلٌ بِالْخُصْمَةِ مِنْ جِهَةِ الْمُطْلُوبِ إِذَا غَابَ مَوْكِلُهُ أَجْبَزَ عَلَيْهِ (٩) وَإِنْ بَاعَ الْفَعْلُ أَزَى فِي مَرْثَتِهِ لَمَنَّهُ فَاسْتَحَقَّ الزَّهْنَ وَشَبَّ بِالْفَعْلِ لِيَضْمَنَ الزَّاهِنُ لِيَخْفَا وَغَيْرُهَا لَمَنَّهُ وَإِنْ غَاتِ الزَّهْنَ عِنْدَ الْمَرْثَةِ فَاسْتَحَقَّ وَضَمَّنَ الزَّاهِنُ لَمَنَّهُ غَاتَ بِالْمُنْهِنِ وَإِنْ جَمَعَ الْغَرِيزُ رَجَعَ عَلَى الزَّاهِنِ بِالْقِيَمَةِ وَبِذَنِيهِ

توجہ: کہ یہ مودہ پورہ شوہ اوراھن غائب و نوونوکیل مجبور کر ای کیری پریع دھغه شی لکه وکیل بالخصوصہ لہ جهة بمطلوب چې کلہ غائب شی موکل دھغه نو مجبور کر ای کیری او کہ عادل خرش کر او مرتھن

خپل ثمن ترلاسه کړي بیا رهن مستحق شو او ضامن شونو عادل رهن لره ضامن کينږي دهغه دقيمت يامرتنه لره دهغه دپيسواو که رهن مړ شونه مرتنه سره بيا مستحق وگرځيدی او رهن ضامن شوه دهغه دقيمت او که مرتنه ضامن شور جوړ وي وکړي پر رهن باندي په قيمت اوپه دين سره .

تفريغ: (۸) که دقرض داداء کولو وخت راوړسيد او رهن غائب وواوهغه وکيل دکوم په قبضه کې چې مرهون شی دی هغه دهغه شی له خرڅولو څخه انکار کوي نوقاضی به پروکيل جبر وکړي ترڅوهغه مرهون شی خرڅ کړي ولی چې دوکيل په انکار کولو کې دمرتنه دحق ابطال دی اودبل حق له ابطال څخه دساتلو لپاره جبر کول جائز دی . همدا حکم دوکيل بالخصوص هم دی مثلاً کوم کس بل څوک وکيل بالخصوص جوړ کړ او موکل غائب شو او وکيل دقاضی په مخ کې له خصومت څخه انکار وکړ نو وکيل به پر خصومت مجبوره کيږي لماقلنا .

(۹) له کوم عادل سره چې يې رهن ايښی ووهغه دوخت په پوره کيدلو سره مرهون شی خرڅ او ثمن يې مرتنه ته ورکړي بيا کوم بل کس په مرهون شي کې خپل استحقاق ثابت کړ چې دهغه په وجه سره عادل ضمان اداء کړ نو عادل لره اختيار دی که يې خوښه شوه نوله رهن څخه دي ضمان واخلي ولی چې عادل دهمدي رهن وکيل وونوکومه ذمه واري چې پر عادل راځي دهغه په سلسله کې به هغه رهن ته رجوع کوي . او که يې خوښه شوه نوله مرتنه څخه دي ضمان واخلي ولی چې عادل دضمان داداء کولو په وجه سره دمرون مالک گرځي نو ثمن هم دعادل کيږي او عادل ثمن مرتنه ته له دي وجهې حواله کړي وي چې هغه په خپل گمان سره مرهون شی درهن ملک گڼلی وولیکن کله چې معلومه شوه چې درهن ملک نه دی بلکه خپله دعادل ملک دی نو هغه دخپل حق مرتنه ته په ورکولو راضی نه دی په هر حال اوس دامعلومه شوه چې دمرتنه ثمن وصول کولو ناهغه دي لهذا عادل لره حق شته چې له مرتنه څخه ثمن بيرته واخلي . بيا که ده له رهن څخه ضمان اخيستی نو دمرون دپوره قيمت ضمان به اخلي او که يې له مرتنه څخه ضمان اخيستی نو صرف دومره ضمان به اخلي څومره چې يې مرتنه ته ورکړي وي .

(۱۰) که دمرتنه په قبضه کې مرهون غلام مړ شو بيا دهغه مستحق ښکاره شونو مستحق لره اختيار دی که يې خوښه وي له رهن څخه دي ضمان واخلي او که يې خوښه وي له مرتنه څخه دي ضمان واخلي ولی چې ددواړو له طرف څخه زياتی متحقق شوی دی درهن له طرف څخه زياتی دادی چې هغه دغير غلام دخپل قرض په بدل کې رهن ايښی دی اود مرتنه زياتی دادی چې هغه دمستحق پر غلام دهغه له اجازت څخه بغير قبضه کړي ده . بيا که رهن ضمان اداء کړ نو په دي صورت کې دا غلام دمرتنه دقرض په عوض کې مړ شوی دی نو گواکي دمرتنه قرض مړ شو (يعنی ساقط شو) لهذا اوس به رهن مرتنه ته هيڅ شی نه ورکوي ولی چې هغه دقرض په بدل کې دغلام قيمت ورکړی دی .

(۱۱) او که مستحق له مرتنه څخه تاوان واخيستی نو مرتنه به له رهن څخه دغلام هغه قيمت هم اخلي کوم چې ده مستحق ته ورکړی دی او خپل قرض به هم وصول کړي . قيمت به له دي وجهې اخلي چې مرتنه درهن له طرف څخه مغرور (دهوکه شوی) دی او قاعده ده چې پرمغرور کوم تاوان راځي هغه به له : هوکه وړکونکی

څخه وصول کوي او دين به په دي وجه وصول کوي چې کله دهغه دصولو لوقبضه ماته شوه نو دقرض حق يې بيرته راوگرځيدو.

باب النقص في الرهن والجنائز عليه وجنايته على غيره

دا باب په مرهون شي کې دتصرف کولو او پر هغه دجنایت کولو او مرهون دجنایت علی الغیر په بیان کې دی. په مرهون شي کې تصرف کول او پر هغه جنایت کول یا دهغه پر یو چا جنایت کول دا طبعاً له نفس رهن څخه وروسته وي نو وضعاً هم مصنف رحمته الله ددي اموروا احکام مؤخر کې تر څو وضع طبع مطابق وي.

(۱) وبنو قلف تبع الزاين علی اجازة من يهبه او قضاء ذليه (۲) ونفذ عتقه ز غولب بذي له خلا) ولو من خلا أخذ منه قينة العبد وجعلت زهنا مكانه (۳) ولو نفس استعفى العبد في الأقل من قبضته ومن الذي يزرع جبه على سيده (۵) ونالف الزاين كما غنايه (۵) وإن ألقاه أجنبين فالمنزهن نصفه قينة ويكون زهنا عتده (۶) وأخرج من ضحاياه غازية من زاهيه فلز هلك في يد الزاين هلك منجاناً (۷) ويزجوعه غاد ضحانه

قرينه: موقوفه پاتې کيږي دراهن بيع دمرتهن په اجازي پوري يابه اداء کولو پسي دهغه دپور، او نافذيري دهغه آزادول او مطالبه به کيږي له هغه څخه دقرض که فوري وي او که ميعادي وي نو اخيستل کيږي به له هغه څخه دغلام قيمت او ايبندول کيږي به رهن دغلام په عوض کې، او که راهن مفلسه وي نو سعایت به کوي غلام دخپل قيمت او قرض څخه په کم کې او ييا به رجوع کوي په دي باره کې پر خپل مولی، او تلف کول دراهن دده دآزادولو په شان دي او که تلف کر هغه اجنبی نو مرتهن به تاوان اخلي له هغه څخه دهغه دقيمت او هغه قيمت به رهن وي له ده سره، او وځې دمرتهن له ضمان څخه راهن ته دعارية ورکولو په وجه سره نو که هلاک شوله راهن سره نومقت هلاکيږي، او په واپس کولو سره راگرځي ضمان.

تشریح: (۱) که راهن دمرتهن له اجازي څخه بغير مرهون شی خرڅ کړ نو دا بيع موقوفه ده ولی چې دمرهون شی له ماليت سره دمرتهن حق متعلق دی لهذا دمرتهن له اجازي څخه بغير دا بيع نه نافذيري. او که مرتهن اجازت وکړي راهن دمرتهن قرض اداء کړ نو بيع نافذيري ولی چې مانع زائل شو.

(۲) که مرهون غلام ووراهن دمرتهن له اجازت څخه بغير هغه آزاد کړ نو آزادي يې نافذيري ولی چې راهن عاقل بالغ او احکام شرعيه مکلف دی لهذا دهغه تصرف به نه لغو کيږي. پاتې شوه بيع هغه په دي وجه سره جائزه نه وه چې پر مرهون شی دراهن قبضه نه وه حال دا چې په بيع کې پر مبيع دبايع قبضه ضروري ده ترڅو تسليم ممکن وي، او په آزادولو کې څرنگه چې دتسليم ضرورت نشته لهذا دآزادونکی قبضه هم ضروري نه ده. اوس که راهن مالدار وي او دين فوري وي نو له راهن څخه به ددين داء کولو مطالبه کيږي او که دين مؤجل وي نو له راهن څخه به دغلام قيمت اخيستل کيږي او دميعاد ترپوره کيدلو پوري به بطور رهن ايبندول کيږي ولی چې راهن دمرتهن دوصولي قبضه ختمه کړي ده لهذا دمرتهن به دغلام قيمت له خپل ځان سره درهن په ډول ايردي ترڅو دقرض دوصولو لپاره استيشاق حاصل وي.

(۳) که راهن تنگ لاسی (مفلس) وي نو دغلام په قيمت او دين کې چې کوم يوليوي دهغه په اندازه دي په غلام کسب وکړي ولی چې کله له معتق څخه دحق وصولول معتذر شول نو چا چې دهغه له اعتاق څخه گټه

اخيستي ده پر هغه به رجوع کيږي لکه څرنگه چې مشترک غلام کوم يو شريک آزاد کړي نو که آزاد ونکړي مفلس وي نو په غلام کسب کول کيږي . بيا چې څومره قرض غلام اداء کړي کله چې مولی غنی شي نو هغه به له خپل مولی څخه بيرته اخلي ولی چې معتق دهغه قرضه اداء کړي ده او غلام په دي اداء کولو کې مضطر دی متبرع نه دی لهذا هغه لره پر خپل مولی درجوع کولو حق شته .

(۴) اوردا هن مرهون لره هلاکول داسي ده لکه دراهن مرهون لره آزادول يعنی پورته ذکر شوی تفصيل په دي صورت کې هم دی چې راهن رهن هلاک کړي البته په دي صورت کې مرتهن په هلاک شوی غلام سعاية (کسب) نشي کولای ولی چې په هلاک شوی غلام کسب کول محال دي .

(۵) که کوم اجنبی کس مرهون هلاک کړ نو له دي اجنبی کس څخه په ضمان اخيستلو کې خصم مرتهن دی نو له اجنبی څخه به درهن قيمت واخلې اوله ځان سره به يې بطور رهن کښيږي ولی تر کله چې رهن قائم وي معين رهن هقدار مرتهن دی او قيمت معين قائم مقام دی لهذا د قيمت وصولولو حق به هم د مرتهن وي .

(۶) او که مرتهن مرهون شی راهن ته عاریه ورکړي اوراهن پر هغه قبضه وکړه نو مرهون د مرتهن له ضمان څخه خارجيږي (يعنی اوس دهلاک په صورت کې مرتهن ضامن نه دی) ولی چې دراهن په قبض کولو سره د مرتهن موجب ضمان قبضه ختمه شوه نو که دراهن په قبضه کې هلاک شو نو بيا شي هلاکيږي ولی چې دخپل مالک په لاس کې هلاک شوی دی .

(۷) لوله ورجوعه عا د ضمانه ای ورجوع الرهن الي يد المرتهن عادالضمان ، يعنی مرتهن لره د احق شته چې هغه راهن ته په عاریت سره ورکړي مرهون شی بيرته ويسي ولی چې د ضمان له حق څخه په ماسوا کې عقد رهن پر خپل حال پاتې دی ، نو بيا که مرتهن له راهن څخه مرهون بيرته واخيستی نو د مرتهن ضمان هم بيرته راگرځي ولی چې د ضمان سبب يعنی قبضه بيرته راوگرځيد .

(۸) وَلَوْ اِغَارَهُ اَخَذَهُمَا اجْنَبِيًّا يَأْذِي الْاَخْرَ سَقَطَ الضَّمَانُ وَلِكُلِّ اَنْ يَزُوْذَهُمَا (۹) وَانْ اسْتَغْنَى لَوْ بَالِيْزَ هَتَهْ صُغ (۱۰) وَلَوْ غَنِيَ قَلْبًا اَوْ جَسَاوَنَلْمَا لَفُتَا لَفْظُ الْغَبِيْزِ الْمُسْتَعِيْزِ اَوَ الْفَرْهَنْ (۱۱) وَانْ وَاَقْبَى وَهَلَكَ عِنْدَ الْفَرْهَنْ ضَاوً مُسْتَعِيْزًا وَجَبَ مِثْلُهُ لِلْمُسْتَعِيْزِ عَلَي الْمُسْتَعِيْزِ (۱۲) وَلَوْ اَفْكَدَا الْغَبِيْزَ لَا يَنْتَفِعُ الْفَرْهَنْ اِنْ قُضِيَ قَنْتَه

توجه : او که مرهون شی ورکړ کوم يوه اجنبی ته دهغه بل په اجازت سره نو ساقطیږي ضمان او هريوه لره حق شته چې هغه رد کړي اورهن يې کړي ، او که يې استعارة واخيسته جامه تر څو هغه په رهن کښيږي نو صحيح ده ، او که يې متعين کړ مقدار ، جنس او ښار او هغه مخالفت وکړ نو تاوان به اخلي معيرله مستعير څخه ياله مرتهن څخه ، او که يې دهغه موافق کار وکړ او جامه ضائع شوه له مرتهن سره نو شو مرتهن خپل حق وصولونکی او او اجيبي همدومره معيرلره پر مستعير باندې ، او که خلاسه کړه جامه معيرنوله جامي ورکړلوي منع نه کړي مرتهن که دراهن دده قرض اداء کړي وي .

تشریح : (۸) که په راهن او مرتهن کې کوم يوه دهغه بل په اجازت سره مرهون کوم اجنبی کس ته عاریه ورکړ نو د ضمان حکم ساقطیږي نو که هغه له مستعير سره هلاک شي نو هيڅوک يې ضامن نه دی مستعير خو په دي وجه ضامن نه دی چې دهغه قبضه ، د امانت قبضه ده او امين ضامن نه وي ، او مرتهن په دي وجه ضامن نه

دی چې هغه خود قبضي په وجه سره ضامن وو کله چې قبضه پاتې نه شوه نو ضمان هم نه پاتې کېږي. او رهن او مرتهن هریوه لره دا اختیار شته چې له مستعیر څخه مستعار شي واپس واخلي او بیرته یې په رهن کېښي دي د عقد جدید ضرورت نشته ولی چې تراوسه دهغه رهن والی په خپل حال پاتې دی.

(۹) زید مثلاً له خالد څخه جامه عاریه واخیستله ترڅو هغه له کوم بل کس سره په رهن کېښي دي اوله هغه څخه قرض واخلي او خپل ضرورتونه پوره کړي نو دا جائز دی ولی چې داد معیر (خالد) له طرف څخه تبرع ده. بیا که خالد کوم مقدار متعین کړی نه وي یعنې دایې نه وي ویلي چې ددومره قرض په بدل کې رهن کېښي ده له دي څخه په زیات یا کم کې یې مه اېږده نو مستعیر (زید) چې هغه دخومره مقدار په عوض کې رهن کېښي دي جائز دی ولی چې اجازت مطلق دی.

(۱۰) او که معیر کوم مقدار متعین کړی و مستعیر له هغه څخه دزیات یا کم په عوض کې په رهن کېښي نو دایم معیر د کوم متعین جنس په باره کې ویلي وو چې د دي په بدل کې یې په رهن کېښي ده د کوم بل شي اجازت یې ور نه کړ مستعیر له هغه څخه مخالفت وکړ، یا یې د کوم خاص ښار قید لگولی وو چې په دي ښار کې یې رهن کېښي ده هغه دهغه خلاف وکړ نو دا جائز نه دی ولی معیر چې د کوم ښار او کوم مقدار او جنس قید لگولی وو په هغه کې ضرور څه فائده شته لهدا دهغه مخالف کول جائز نه دي. بیا که مستعیر د معیر د حکم مخالفت وکړ او مستعاری هلاک شو نو معیر لره اختیار دی که یې خوښه وي نو له مستعیر څخه دي ضمان واخلي او که یې خوښه وي نو له مرتهن څخه دي ضمان واخلي ولی چې له مستعیر او مرتهن څخه هریو د معیر په حق کې زیاتۍ کونکې دی نو مستعیر د غاصب په شان دی او مرتهن د غاصب الغاصب په شان دی.

(۱۱) او که مستعیر د معیر د حکم مطابق کار وکړ مثلاً دخومره مقدار په عوض کې چې یې درهن ایښودلو اجازه ورکړې وه یا په کوم ښار کې چې یې درهن ایښودلو اجازه ورکړې وه دهغه مقدار په عوض کې او په هغه ښار کې یې په رهن کېښي دا وس هغه جامه له مرتهن سره هلاک شوه نو کتل کېږي به که د مستعیر او مرهون شي قیمت د قرض برابر یا زیات وي نو د مذکور حکم مطابق د مرتهن قرض له رهن څخه ختمیږي ولی چې د مرتهن قبضه د وصولي قبضه ده لهدا هلاکت مرهون په وجه سره مرتهن قرض و وصولونکي شمار شوی دی. نو دخومره قرض چې ووهندومره روپی د معیر پر مستعیر لازمي شوي ولی چې مستعیر د معیر له مال څخه خپل همدومره قرض ادا کړی دی.

(۱۲) او که مستعیر د مرهون له قیمت سره برابروي او درهن د تنگ لاسي په وجه سره معیر د مرهون شي خلاصول وغوښتل نو مرتهن ته د منع کولو حق نشته که یې دهغه قرض ادا کړولی چې که کوم متبرع د قرض ادا کول وغواړي نو یې شکه پر مرتهن جبر نه شي کولای لیکن که قرض ادا کونکی متبرع نه وي نو بیا پر مرتهن درهن د واپس کولو لپاره جبر کیدای شي او په مذکوره صورت کې معیر متبرع نه دی ولی چې د عاریت دور کولو په وخت کې که څه هم هغه متبرع دی مگر په خلاصولو کې هغه متبرع نه دی بلکه هغه خپل مال خلاصوي لهدا د معیر ادا کول درهن دا دا کولو په شان ده، نو مرتهن لره د مرهون د منع کولو حق نشته که یې منع کوي نو په زور به تري اخیستل کېږي.

(۱۳) زجناية الزاھن والمرتهن على الزھر مضمونة (۱۴) وجناية عليهما على مالهما هذر (۱۵) وإن رهن عدائساوي القابل لمزجل فرجفت ليغته إلى مائة ففنتله زجل وغرم مائة وحل الأجل فالمرتهن يفيض المائة قضا من حقه ولا يزجج على الزاھن بشي؛ (۱۶) ولو ناعه مائة بأمره فيض المائة قضا من حقه، وزجج بتسوية مائة (۱۷) وإن قلته غبذ فيض مائة، فذفع به الفتح بكل الدين (۱۸) وإن مات الزاھن باع وصيه الزھر وقضى الدين فإن لم يكن له من ماله نصيب له القاضي وصيا وأمر ببيعهم

ترجمه: او جنایت در اھن او مرتهن پر مرھون شي باندي مضمون دی او جنایت دمرھون پردوی دواړو او ددوی پرمال غیر مضمون دی او که یې رهن کنښینو د غلام کوم چې برابر دی له زړور پوسره د زړو روپو مؤجلوپه عوض کې او لږ شو دهغه قیمت تر سلو پوري بیا هغه لږه چاقتل کړي او هغه سل تاوان اداء کړي او مده پوره شوه نو مرتهن به قبضه کوي په سلو دخپل حق د وصول کولو په جهت سره او نه به واپس اخلي له راهن څخه څه، او که څرخ کې هغه مرتهن په سل روپي دراهن په اجازت سره نو قبضه به کوي پر سلو دخپل حق داخیستلو په وجه سره او وړي به له راهن څخه نهه سوه، او که هغه داسي غلام کړي د کوم قیمت چې سل روپي دی نو قاتل به ورکول کيږي د مقتول په عوض کې او راهن به هغه خلاص کړي د ټول پور په عوض کې، او که راهن مرشونو څرخوي به دهغه وصی مرھون شی او اداء به کړي دین او که نه وو دهغه کوم وصی نو مقر به کړي شي هغه لږه وصی او هغه ته به حکم ورکول شي دهغه د څرخولو.

تفصیل: (۱۳) که پر مرھون باندي په خپله راهن جنایت وکړ نو دا مضمون (موجب ضمان) دی ولی چې په دي سره د مرتهن محترم حق کوم چې په رهن پسي متعلق دی فوتيږي لهذا مالک د ضمان به د ضمان په حق کې اجنبي ګرځول کيږي. همداشان که مرتهن پر مرھون باندي جنایت وکړ نو دا هم مضمون دی نو د مرتهن قرض له راهن څخه د جنایت په اندازه سره ساقطیږي ولی چې راهن مالک دی مرتهن دهغه په مملوک مال باندي تعدی وکړه او هغه یې فوت کړه په دي وجه مرتهن ضامن کيږي.

(۱۴) او که مرھون په راهن یا مرتهن یا له دوی څخه د کوم یوه پرمال جنایت وکړ نو دا مفت دی (یعنی موجب ضمان نه دی) په دي شرط چې جنایت موجب قصاص نه وي که موجب قصاص وو نو قصاص به اخیستل کيږي. د مرھون جنایت پر مرھون په دي وجه هدر دی چې دا پرمالک دخپل مملوک جنایت دی او د مملوک جنایت پرمالک که موجب مال وي نو هغه معتبر نه وي. او پر مرتهن د جنایت په صورت کې په دي وجه ضمان نشته چې مرھون دا جنایت د مرتهن په ضمانت کې کړی دی لهذا له دي جنایت څخه خلاصول د مرتهن پر ذمه دی نو په یوه طرف کې پر مرتهن لږه ضمان واجب شي او بل طرف ته پر مرتهن ضمان واجب شي په دي کې هیڅ فائده نشته لهذا دا جنایت موجب ضمان نه دی.

(۱۵) که مقروض له قرض خواه سره خپل یو غلام بطور رهن کنښینو د کوم قیمت چې درهن پر ورځ زردرهمه وواو قرض هم زردرهمه دی بیا د غلام قیمت کم شو او صرف سل درهمه شوی یا د غلام چاقتل کړ او قاتل سل درهمه دهغه د قیمت ضمان اداء کړ بیا د قرض مده ختمه شوه نو مرتهن به دخپل حق د وصولولو په ډول سره پر سل درهمه قبضه وکړي او په پاتې نهه سوه درهمه به پر راهن رجوع وکړي ولی چې هغه ابتداء دخپل قرض

وصولونکی ګرځول شوی وواو که صرف قیمت کم شوی وای غلام نه وای هلاک شوی نو په دې سره پرمتهن ضمان نه و اجبید و بلکه هغه به عین غلام سپارلی وای او خپل ټول قرض به یې وصول کاوو.

(۱۶) او که په مذکوره بالا صورت کې مرهون پر نه شو بلکه راهن مرتهن ته حکم وکړ چې مرهون څرخ کړه هغه په سل روپۍ څرخ کړ او داسل درهم یې دخپل قرض په بدل کې وصول کړي نو پاتې ننه سوه درهمه اوس هم دراهن پر ذمه پاتې دي او مرتهن به دهغو په باره کې پراهن رجوع کوي ولی کله چې مرتهن دراهن په حکم سره څرخ کړ نو د اداسي ده لکه راهن چې په خپل څرخ کړی وي او که هغه خپله څرخ کړی وای او شتمن سل درهم یې مرتهن ته ورکړی وای نو ننه سوه درهمه به دراهن پر ذمه پاتې وای لهدا په مذکوره صورت کې هم همدا حکم دی.

(۱۷) او که د صورت پېښ شو چې راهن چې کوم غلام د زړو دراهمو په عوض کې رهن ایښی ووله مرتهن سره د موجود والی په وخت کې کوم غلام د امرهون غلام قتل کړ او د قاتل غلام قیمت صرف سل درهمه وویاې بحکم شرع همدا قاتل غلام مرتهن ته مرهون غلام په بدل کې ورکړل شونو د شیخینو په نزد به راهن مرتهن ته خپل ټول پور وړاندې کړي او د مرهون قائم مقام قاتل غلام به واخلې ولی چې قاتل غلام د مرهون قائم مقام دی لهدا په نفس غلام کې تغیر نه شو واقع نو د اداسي شوه گویا اولنی غلام موجود دی او دهغه قیمت کم شوی دی.

ف: د شیخینو قول راجح دی لعافی الدر المختار: (ولو قتل عبد قیمته مائة فدفع به افکه) (الراهن وجوبا) (بکل الدین) وقال محمداً شاء افکه بکل دینه او تر که علی المرتهن بدینه وهو المختار کما فی الشر نبلایة عن المواهب لکن عامة المتون والشرح علی الاول (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۳۱۹/۵)

(۱۸) که راهن مرهونو دهغه وصی (کوم ته چې وصیت وکړل شي) به مرهون شی څرخ کړي او د مرتهن قرض دي اداء کړي ولی چې رهن دراهن یا مرتهن په مرگ سره نه باطلېږي او وصی دمو صی قائم مقام وي لهدا دمو صی په شان به وصی هم د مرهون په څرخولو سره د مرتهن قرض اداء کړي. او که دراهن کوم وصی نه وي نو قاضی به د میت کوم وصی مقرر کړي او دي مقرر شوی وصی ته به حکم وکړي چې مرهون څرخ کړه او د مرتهن قرض اداء کړه.

فضل

د افضل د متفرقات رهن په بیان کې دی، څرنگه چې د مصنفینو عادات دی چې د متفرقاتو ذکر د کتاب په اخیر کې کوي په دې وجه مصنف رحمته الله علیه د افضل د کتاب الرهن په اخیر کې راوړی.

(۱) زهن غصیر اقیمة عشرة بعشرة فمختار لم نخلل، وهو يساري عشرة فلهو زهن بعشرة (۲) وإن زهن شاهة فبعضها عشرة فماتت فذبح جلداه، وهو يساري، درهما فهو زهن بذرهم (۳) ونماء الزهن كالأول، والفقر والنز والفقر للزهن وهو زهن مع الأصل وبذلك مجابا (۴) وإن ملك الأصل بغير الثناء، فكبحضيه ونفسه الذين على قيمته يوم الفكاك، وقيمة الأصل يوم الفضي، وسقط من الذين حصة الأصل، فكالثناء، بحضيه (۵) وبيع الزيادة في الزهن لأبي الدن (۶) أو من زهن عبداً بألف فذبح عبداً أعز وثماناً كان لأول زينة كل ألف فأول زهن حتى نزه إلى الزهن والفقر زهن في الأخير أمين حتى ينفصل مكان الأول

ترجمه: رهن يې کينډو شيره دکومې چې قيمت لس درهمه دی دلس درهموپه عوض کې نو هغه شراب جوړ شول بيا سرکه جوړه شوه او هغه برابره ده له لس درهمو سره نو هغه رهن دی دلسو درهموپه عوض. او که يې رهن کينډو بڼه چې دهغې قيمت لس درهمه دی دلس درهموپه عوض کې او هغه مړه شوه بيا دهغې پوستکي پخ کړای شو او هغه برابر ووله يوه درهم سره نو هغه رهن دی ديوه درهم په عوض کې. او د رهن زياتوب لکه بچی او ميوه او شيدي او وړی ټول دراهن دي او هغه به رهن وي له اصل سره او هلاکيږي به مفت. او که زياتوب باقي پاتې شو او هلاک شواصل نو خلاصيږي به دهغې حصې په موافق نو تسييمېږي به قرض دهغه په قيمت کوم چې دخلاصولو په ورځ وي او د اصل پر قيمت کوم چې د قبضي په ورځ وونو ساقطيږي له قرض څخه داصل حصه او خلاصيږي به زياتوب دهغه د حصې په عوض کې. اوصحيح ده زياتد کول په مرهون کې نه په قرض کې. او که يې په رهن کينډو د غلام د زرو په عوض کې ييا يې ورکړېل غلام بطور رهن داول پرځای او قيمت دهر يوه زروي نو هغه اول رهن دی ترڅو چې مرتهن يې واپس کړي رهن ته او مرتهن د هغه بل غلام په حق کې امين دی ترڅو چې هغه رهن کړي داول پرځای.

تشریح: (۱) که زیدله بکر څخه لس درهمه قرض واخیست ییایې دهغه په بدل کې دانگوروشیره په رهن کینډو چې دهغې قيمت هم لس درهمه وویاله دي شیري څخه شراب جوړ شول او بیا په خپله شرابو څخه سرکه جوړه شوه او اتفاقا ددي سرکې قيمت هم لس درهمه دی نو اوس به داسره که دلسو درهموپه عوض کې رهن شمارل کیږي ولی چې دانگوروشیره اوسره که دواړه مبيع جوړیدلای شي او کوم شی چې مبيع جوړیدلای شي هغه مرهون هم جوړیدلای شي په مابین کې اگرکه هغه شیره شراب جوړ شوي وي مگر هغه څرنګه چې دبقا، عقد په حالت کې ده اوبقا، شراب هم محل عقد جوړیدلای شي مثلاً چا دانگوروشیره واخیستله اوله قبضي کولو څخه وړاندې له هغې شیري څخه شراب جوړ شول نو عقد په هغو کې برقرار پاتې کیږي.

(۲) او که رهن دلسو درهمو قرض په بدل کې یوه بڼه په رهن کینډو چې دهغې قيمت هم لس درهمه دی او هغه بڼه له مرتهن سره هلاکه شوه نو دمرتهن قرض ساقطيږي لیکن که يې دهغې بڼې پوستکي وایستی او دباغت يې ورکړ او دهغه قيمت یو درهم وونو اوس گویا د رهن نهه حصي هلاکې شوي او یوه حصه باقي ده لهندا دقرض هم نهه حصي هلاکې او یوه حصي باقي شمارل کیږي او داپوستکي به ديوه درهم په عوض کې د رهن شمارل کیږي.

(۳) له مرتهن سره چې په رهن کې کومه نما، (زیاتوب) راځي مثلاً د رهن بچی، ميوه، شيدي او وړی وغيره هغه ټول دراهن دي ولی چې دراهن دملوک نما، اوزیاتوب دی. او دانما، به هم له خپل اصل سره رهن وي ولی چې نما، داصل تابع ده. او که نما، هلاکه شوه نو پر مرتهن ضمان نه راځي ولی کوم شی چې داصل مقابل وي له هغه څخه دتابع هیڅ حصه نه وي ولی چې تابع مقصودا په عقد کې داخل نه دی.

(۴) او که اصل مرهون هلاک شي اونما، باقي پاتې شي نو نما، به بقدر حصه دین خلاصيږي ولی چې نما، اوس دخلاصون په وجه سره مقصوده شوه او تابع چې کله مقصود شي نو دهغه مقابل کې قيمت وغيره راځي. اوس به دا څرنګه معلومیږي چې نما، دخومره اندازه قرض په بدل کې مجبوسه ده نو ددي صورت دادی چې

د اصل دهغې ورځي قيمت په کومه ورځ چې مرتهن په هغه قبضه کړي ده او دنما، دهغې ورځي قيمت په کومه ورځ رهن هغه خلاصوي به معلوم کړي او پر هغو دواړو به د مرتهن قرض تقسيم کړای شي نو کوم چې د اصل په مقابل کې راشي د قرض هغه مقدار به ساقطېږي او کوم مقدار چې دنما، په مقابل کې راشي رهن به دهغه په ادا، کولو سره نما، خلاصه کړي مثلاً قرض لس درهمه دی او د اصل مرهون (مثلاً) بزي قيمت د قبضي په ورځ لس درهمه دی او دنما، (مثلاً د بزي د بچۍ) قيمت د خلاصولو په ورځ پنځه درهمه دی نو د دواړو قيمت پښخلس درهمه شواوس به قرض پر مجموعه قيمت باندي تقسيم کړای شي نو د دين دوه ثلثه (يعنی شپږ درهمه او د يوه درهم دوه ثلثه) د اصل (بزي) په مقابل کې راځي لهدا قرض د مقدار به ساقطېږي او د دين يو ثلث (يعنی درې درهمه او د يوه درهم يو ثلث) دنما، په مقابل کې راځي کوم چې به رهن ادا، کوي اونما، به خلاصوي.

(۵) په رهن کې زيات کول جائز دی مثلاً يو کس يوه جامه د لسورو پيوپه بدل کې رهن ايښی وه له دې څخه وروسته يې يوه بله جامه رهن کيښوده نو دا جائزه ولی چې داداسي ده لکه په ثمن او شمن کې چې زيات وکړي نو لکه څرنگه چې په ثمن او شمن کې زيات کول جائزه همدا شان په رهن کې هم زيات کول جائزه لهذا په مذکوره صورت کې دواړه جامي د لسورو پيوپه عوض کې رهن دي. مگر په دين کې د طرفينو رحمهما الله تعالى په نزاد اضافه کول جائزه ده مثلاً په مذکوره صورت کې رهن وويل ماته نوري پنځه روپۍ هم په قرض راځي اوزما هغه جامه کومه چې له تاسره د لسورو پيوپه عوض رهن وه اوس دي د پښخلسو روپيوپه عوض کې رهن وي، نو د طرفينو په نزاد اوجامه د زيات شوي دين په عوض کې رهن نه ده ولی چې په دين کې اضافه په رهن کې شيوع پيدا کوي په دې ډول سره چې مثلاً رهن يوه جامه د زورو پيوپه عوض کې رهن ايښی وه بيا مرتهن قرض زيات کړ دوه زره يې کړ نو اوس د جامي نصف غير معين د زورو پيوپه بدل کې رهن شواو نصف غير معين دهغو نورو زرو پيوپه بدل کې رهن شونوپه جامه کې شيوع پيدا شوه او دواړه اندي تيره شوه چې رهن مشاع جائزه دی. حال دا چې دامام ابو يوسف رحمهما الله په نزديه قرض کې هم اضافه جائزه ده.

ف: د طرفينو قول راجح دی لمالئ اللباب: قال ابو يوسف رحمهما الله تجوز الزيادة في الدين ايضا قال في الصحيح واعتمد قولهما النسخ و برهان الاتمة المحبوبي كما هو الرسم (اللباب في شرح الكتاب ۳۰۵/۱). وقال العلامة الحصكفي: (والزيادة في الرهن تصح) (وتعتبر ليمتاهم القبض ايضا) (وفي الدين لا ينصح عللا للثاني والا صل ان اللاحق باصل العقد انما يصور اذا كانت الزيادة في مفقوده او عليه الزيادة في الدين ليست منهما) (الدوا المختار على هامش رد المحتار: ۳۷۵/۲)

(۶) که پر چا زردرهمه قرض ووهغه دهغه په بدل کې يوداسي غلام رهن کيښود چې دهغه قيمت زردرهمه دی بيا رهن مرتهن ته د اول پرځای يو بل غلام بطور رهن ورکړ او د هريوه غلام قيمت زردرهمه دی نو دوه غلام له مرتهن سره امانت دی او اول غلام رهن دی ترڅو چې مرتهن هغه رهن ته واپس کړي نو که په همدې مابين کې اول غلام هلاک شونود مرتهن قرض ساقطېږي ولی چې درهن دهلاکت په صورت کې قرض ساقطېږي. او دوه غلام له مرتهن سره امانت دی په دې وجه چې اول غلام د مرتهن په ضمان کې دی لهدا دوه غلام دهغه په ضمان کې نه داخليږي ولی چې رهن او مرتهن د يوه غلام په ضمان کې په داخليدلو راضي دي د دواړو په دخول راضي نه دي، بيا چې کله مرتهن اول غلام واپس کړي نو اوس دوه غلام دهغه پرځای رهن شمارل کېږي.

کتاب الجنایات

د اکتاب د جنایاتو په بیان کې دی

جنایات د جنایه جمع ده لکه د تعدی او تجاوز په معنی ده، او د شریعت په اصطلاح کې د فعل حرام نوم دی که ددی فعل وقوع په مال کې وي او که په نفس کې وي، مگر دلته د فقها په عرف کې جنایت له هغه تعدی څخه عبارت دی کوم چې د انسان په نفس یا اطرافو (لکه لاس، پښې، پوزه او غوږو وغیره) کې واقع شوی وي. و کتاب الجنایات له کتاب الرهن سره مناسبت دادی چې رهن او د جنایاتو احکام دواړه محافظ دي، رهن د مال د حفاظت لپاره دی او د جنایاتو احکام د نفوسو د حفاظت لپاره دي، او څرنگه چې مال د نفس د حفاظت ذریعه او وسیله ده او وسیله او ذریعه احتی بالتقديم وي په دې وجه کتاب رهن مقدم کړای شو.

(۱) اِنْ رَحِمَ الْقَتْلَ غَفَا، وَ هُوَ مَا تَغْفَرُ بِهِ بِلَا حَرْفٍ وَ تَغْفِرُ فِي تَفْرِيقِ الْأَجْزَاءِ كَالْمَخْدُومِ مِنَ الْحَجَرِ وَالْخَشَبِ وَالْيَبِطِ وَالْآثَارِ وَالْإِلْمُ وَالْقُرْذُغْبَا (۲) أَلَا أَنْ يَنْفَعِيَ لَا الْكُفَارَةَ (۳) وَ شِبْهَهُ، وَ هُوَ أَنْ يَنْفَعِدَ بَعْضُهُ بِبَعْضٍ مَا ذَكَرَ، (۴) وَالْإِلْمُ وَالْكُفَارُ فَرُودِيَّةٌ مَغْلُظَةٌ عَلَى الْعَاقِلَةِ لَا الْقُرْذُ (۵) وَالْخَطَا، وَ هُوَ أَنْ يَزِمِي خَشْفًا طَفَافَةً أَوْ خَرِيًّا لِذَا هُوَ مُسْلِمٌ أَوْ غَرَضًا فَاصَابَ آذِينَ (۶) وَ مَا جَزَى مَخْرَافَةً كَتَابِ الْقَلْبِ عَلَى زَجَلٍ فَتَقَلَّ (۷) الْكُفَارُ فَهُوَ الذِّبَةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ (۸) وَالْقَتْلُ بِسَبَبِ كَحَافِ الْبَرِّ وَ أَصْبَحَ الْحَجَرُ فِي غَيْرِ مَلِكَةٍ الذِّبَةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ لَا الْكُفَارَةَ (۹) وَ الْكُلُّ يُوجِبُ جُزْأَهُنَّ الْأَوَّلُ (۱۰) وَ زَيْنَةُ الْعَمْدِ فِي التَّفْسِيرِ غَفْدٌ لِيَعَابِهَا

ترجمه: د قتل موجب په داسې حال کې چې هغه عمد اوي او هغه دادی چې قصد وکړي د وړلو په اسلحه سره او په هغه سره کوم چې د اسلحي په شان وي د بدن د اجزاء په جلا کولو کې لکه تیره لرگی او ډبره او دبانس پوستکی او اور گناه ده او متعین قصاص، مگر دا چې معاف کړای شي نه کفاره، او موجب شبه عمد او هغه دادی چې قصد وکړي د وړلو له مذکور شیانو څخه په ماسو اسره، گناه ده او دیت مغلظه ده پر عاقله باندي نه قصاص، او موجب قتل خطا، او هغه دادی چې وورپني کوم کس د ښکار په گټلو سره یا د حری کافیه گټلو سره حال دا چې هغه مسلمان وي یا وړو کړي پر نښان باندي او هغه ولگي پر انسان باندي، او د جاری مجری خطا، موجب لکه چې ویده را و اوړي پر کوم کس باندي او هغه قتل کړي، کفاره ده او دیت دی پر عاقله او د قتل بسبب موجب لکه دخا کیند ونکی یا د ډبري او پښو ونکی د بل په ملک کې، دیت دی پر عاقله نه کفاره، د ټول اقسام واجیو له وراثت څخه محروم والی مگر د آخري قسم، او شبه عمد په وړلو کې، عمد دی له دې څخه په ماسو کې.

تشریح: هسې خود قتل یېڅې ډیر قسمونه دي مگر راتلونکي احکام یعنې قصاص، دیت، کفاره وغیره چې له قتل له کومو اقسامو سره متعلق دي هغه اقسام پنځه دي /نمبر ۱: قتل عمد /نمبر ۲: شبه عمد /نمبر ۳: قتل خطا /نمبر ۴: قائم مقام خطا /نمبر ۵: قتل بسبب د کومو تفصیل چې مصنف صاحب په راتلونکي عبارت کې بیان فرمایلی دی.

(۱) قتل عمد دادی چې د انسان په اسلحه سره د وړلو قصد وکړي یا په داسې شي سره د وړلو قصد وکړي کوم چې د انسان د اجزاء په پري کولو کې د اسلحي قائم مقام وي لکه تیره لرگی، ډبره، دبانس پوستکی او اورو وغیره. وجه داده چې د قتل عمد لپاره قصد ضروري دی او قصد یو مخفی شی دی پر کوم چې بلا دلیله

خبرتيا ممكنه نه ده او كله چې قاتل داسي آلات استعمال كړل په كوم سره چې قتل واقع كيږي نو دا د قتل د قصد دليل دی په دې وجه به دې ته قتل عمد ويل كيږي. د قتل عمد حكم دادی چې قاتل سخت گناه گاردی ولى چې له شرك بالله څخه وروسته د انسان قتل له اكبر الكبائر څخه دی اوله قاتل څخه به قصاص اخيستل كيږي او قصاص متعين دی لفظه تعالى (كتب عليكم القصاص في القتل). دامام شافعی يو قول دادی چې قصاص متعين نه دی بلكه دمقتول اوليا، د قصاص او دديت په اخيستلو كې مختار دي. قوله موجب القتل. مرفوع مبتدا، دى او الاثم والقودغنيا. د دې لپاره خبر دی وهوماتعمد الى النار، جمله معترضه ده.

ف: د قصاص لفظي معنى مماثلت ده. مراد دادی چې څومره ظلم چې كوم څوك پر بل چا وكړي هغومره بدله دهغه بل لپاره اخيستل جائزه ده. له هغه څخه زيات كول جائزه نه ده. په همد اوجه ده چې د شريعت په صلاح كې قصاص ويل كيږي د قتل كولو او زخمي كولو هغې سزا ته په كومه كې چې د مساوات او مماثلت رعايت كړل شوي وي.

ف: د قصاص اخيستلو حق اگر كه دمقتول د اولياؤ دى، مگر باجماع امت هغوى لره دخپل دي حق په خپله د وصولولو اختيار نشته. چې په خپله قاتل ووژني بلكه د دې حق د حاصلولو لپاره د سلطان مسلم ياد هغه د كوم نائب حكم ضروري دی. ولى چې قصاص په كوم صورت كې و اجيبي په كوم كې نه و اجيبي. دهغه جزئيات هم دقيق دي كوم چې هر كس نشي معلومولای، له دې څخه علاوه دمقتول اوليا، په خپله غصه كې دمغلوب كې، نو په وجه سره زيادتي هم كولاى شي، په دې وجه باتفاق علماء امت د قصاص د حق د حاصلولو لپاره د اسلامي حكومت طرف ته رجوع كول ضروري ده (معارف القرآن: ۱/۴۲۷)

(۲) البته كه دمقتول اوليا، قاتل معاف كړي ياله هغه سره صلح وكړي نو بيا به قصاص نه اخيستل كيږي ولى چې قصاص اخيستل د اوليا، حق دی نو هغوى يې معافولى هم شي. او د قتل عمد په صورت كې پر قاتل كفاره نشته ولى چې قتل عمد گناه كيږه ده او په كفاره كې د عبادت معنى شته لهذا گناه كيږه د كفاري لپاره سبب نه شي گرځيدلاى. امام شافعی په قتل عمد كې هم د كفاري د وجوب قائل دی هغه قتل عمد پر قتل خطا، قياوي.

(۳) قتل شبه عمد دامام ابو حنيفه رحمته په نزد دادی چې قاتل په داسي شي سره دوژلو قصد وكړي كوم چې نه اسلحه وي او د اسلحي قائم مقام وي او د شبه عمد په دې وجه دی چې قاتل داسي آله استعمال كړي ده كومه چې غالباً به قتل كې نه استعمال كيږي بلكه په دې آله سره د غير قتل يعنى تاديب وغيره قصد كيږي نو د عمد د دمعنى د قاصر والي په وجه سره به دې ته شبه عمد ويل كيږي. د صاحبينو په نزد شبه عمد دادی چې قاتل په داسي شي سره دمقتول دوژلو قصد وكړي په كوم سره چې غالباً قتل نه كيږي. لهذا د صاحبينو په نزد كه قاتل په لويه ذره ياد لوي لرگي سره وژل وكړل نو د شبه عمد نه بلكه قتل عمد دی ولى چې په دې سره غالباً قتل واقع كيږي نو دا قتل لره د وضع شوي آلي په درجه كې ده. دامام صاحب رحمته قول راجع دی لما قال العلامة امراجه ابن

(۴) قوله والاثم والكفارة اى موجب شبه عمد الاثم والكفارة، يعنى دشبہ عمد على اختلاف القولين حكم دادى چې قاتل گناه گاريږي ولى چې قاتل د وژلو قصد کړى دى او د قاتل پر عاقله (له کومې محکمي سره چې د چا تعلق وي هغه محکمي والا د هغه عاقله دي او که يې له محکمي سره تعلق نه وي نو د هغه د خاندان والا ته عاقله ويل کيږي) ديت دى ولى چې شبه عمد د بارى تعالى ددي ارشاد (ومن قتل مومنا غلظ الخ) په قضيه کې داخل دى او ديت مغلظه (يعنى سل اوبسان چې له هغوئ څخه به پنځه ويشت يو کلنى وي او پنځه ويشت به دوه کلنى او پنځه ويشت به دري کلنى او پنځه ويشت به څلور کلنى وي) دى ولى چې پردي د صحابه کرامو ﷺ اجماع ده. او د شبه عمد موجب قصاص نه دى يعنى دشبہ عمد په صورت کې به له قاتل څخه قصاص نه اخيستل کيږي ولى چې دقتل آلي ته په کتلو سره شبه عمد له قتل خطا سره مشابه دى. قوله وشبهه اى وموجب شبهه، مرفوع مبتدا دى او الاثم والكفارة ددي لپاره خبر دى، او وهوان يتعمد ضربه الخ، جمله معترضه ده.

فائده: د ديت په باره کې قاعده داده چې کوم ديت چې براه راست په قتل سره واجبيږي هغه د قاتل پر خاندان واجبيږي او که له قتل څخه وروسته په مصالحت وغيره سره واجب شونو هغه پر خپله پر قاتل واجبيږي.

(۵) قوله والخطا اى وموجب الخطا، قتل خطا، پر دوه قسمه دى / نمبر ۱: خطا، فى القصد. / نمبر ۲: خطا، فى الفعل. خطا، فى القصد دادى چې کوم کس په دې گومان سره ووژني چې ښکار دى بيا معلومه شي چې هغه انسان وو. بيا کوم کس حربي وگڼي او وي وژني او هغه مسلمان وي. او خطا، فى الفعل دادى چې کوم څوک د ښکار يا ښانې لور ته غشى واکړي او هغه د ښانې پر ځاى پر انسان ولگيږي. قوله والخطا اى وموجب الخطا، معطوف عليه او و ما جری مجراه، معطوف دى، معطوف سره له معطوف عليه مرفوع مبتدا، دى او الکفارة والدية على العاقلة، ددي لپاره خبر دى، او، وهوان یرمی شخصا الخ، جمله معترضه ده.

(۶) قوله وما جری مجراه اى موجب ما جرای مجراه، دقتل څلورم قسم دخطا، قائم مقام دى، دخطا، قائم مقام دادى چې کوم کس مثلاً د خوب په حالت کې زړخ بدل کړي او کوم بل څوک ترده ولاندي شي او مرشي، په خطا، او قائم مقام کې فرق دادى چې په خطا، کې د قاتل له طرف څخه قصد دقتل شته حال دا چې په قائم مقام خطا، کې د قاتل له طرف څخه قتل نشته ولى چې نائم دکوم شي قصد نه شي کولای.

(۷) قوله والكفارة والدية على العاقلة اى موجب الخطا وما جری مجراه الکفارة والدية على العاقلة، دقتل خطا (دواړه قسمه) او د قائم مقام خطا، حکم دادى چې په دې کې پر قاتل کفاره ده او د قاتل پر عاقله ديت دى لقوله تعالى (فتخبر بزفة من مؤذنة فتنسمة الى أهله) (يعني رقبه مؤمنه دي آزاده کړي او دمقتول والاؤ ته دي ديت ورکړي). څرنگه چې په قتل قائم مقام خطا، کې هم هغه حکم دى کوم چې دخطا، دى دقتل خطا، په دواړو قسمونو کې پر قاتل گناه نشته، مگر مراد دقتل دگناه نفی ده فى نفسه فعل له گناه څخه خالي نه دى ولى چې دغشي ويشتلو پروخت چې له کوم احتياط بايد کار اخيستل شوى وای ده هغه احتياط ونه کړي.

(۸) قوله والقتل بس اى موجب القتل بسبب، دقتل پنځم قتل بسبب ده، قتل بسبب دادى چې مثلاً چا د حاکم له اجازت څخه بغير دبل چاپه ځمکه کې څاه وکيندى بيا په هغه کې څوک ولوېږي او مرشي يايې دهمدا سي

ځمکې دلاري په منځ کې ډبره کېښوده چې له هغې سره په ټکر کېدلو باندې څوک مېشودې ته قتل بسبب په دې وجه ویل کېږي چې دڅاه کیندونکې دمقتول په وژلو کې متعمدنه دی او نه مخطی دی هودڅاه په کېندلو کې هغه په تعدی کولو سره دقتل سبب جوړ شو.

(۹) یعنی دقتل بسبب حکم دادی چې دڅاه کیندونکي پر عاقله دیت دی ولی چې دی دتلف کولو سبب جوړ شوی دی، البته پرده کفار نه واجیږي ولی چې دی بنفسه دقتل مباشرنه دی، قوله والقتل بسبب ای موجب القتل بسبب، مرفوع مبتداء دی او، الدیة علی العاقله، دي لره خبردی، او کحافر البیر الخ، دقتل بالسبب تفسیر دی.

دقتل ینونی قسم: دساؤت افریقې ځیني مسلمانو ډاکټرانو ددارالعلوم دیوبند له حضرت مولانا مفتی نظام الدین صاحب څخه دقتل دیونوی قسم په باره کې سوال کړی دی دهغو سوال او دحضرت مفتی صاحب ځواب دهمده په الفاظونو نقل کوم. فرمایي: یوتهنزیبا (euthansia) یا یوتهنزیبا مطلب دادی چې مریض کوم چې په شدید تکلیف کې مبتلا وي، اودهغه دژوندې پاتې کېدلو کوم امیدنه وي ویا هغه ماشومان کوم چې ترغیر معمولي حد پوري معذورو وي، اودهغوی ژوند محض یو قسم بوج وي دداسې مریضانو او ماشومانو ژوند ختم کول ترڅو هغوی له تکلیف څخه نجات ومومي، او په آسانی سره پر هغوی مرگ راشي. یوتهنزیبا پر دوه قسمه ده (۱) ایکټیو (active) (۲) پسیو (passive).

دایکټیو یوتهنزیبا صورت دادی چې ډاکټرانو لره مریض ته تر مرگ پوري درسو لولپاره کوم مثبت عمل کول په کار وي، مثلاً د کینسر مریض کوم چې په شدید تکلیف مبتلا وي یا هغه مریض کوم چې د بې هوشي ټکاروي، همدراز ددې په باره کې ډاکټرانو دا خیال وي چې دده دژوندانه اوس کوم امید نشته، داسې مریض ته ددر د کمونکي تیزه دوا په ډیره اندازه کې ورکول کېږي، په کومه سره چې دمریض ساه دریږي. همداشان کله داسې مریض دکوم په سر کې چې شدید زخم لگیدلی وي، یا دمنجنجاتېس په شان ناروغي په وجه سره بې هوش وي اودهغه دروغتیا کوم امکان ډاکټرانو په نژدې وي محض په مصنوعی تدبیرونو سره دهغه ساه چلول کېږي، که دامصنوعي آلې لیرې کړای شي نو دمریض دساه تلل راتلل بندېږي، په داسې حالاتو کې دامصنوعي آلات لیرې کول ترڅو مریض په مکمل ډول سره مړ شي، داهم دایکټیو یوتهنزیبا یو قسم دی.

(۲) دپسیو توتهنزیبا مطلب دادی چې دمریض دمړه کولو لپاره کوم عمل اوتدبیرنه کېږي، بلکه دهغه دژوندې پاتې کېدلو لپاره چې کوم ضروري علاج کول په کار وي هغه نه کېږي، اوهغه مریض مړ کېږي، مثلاً د کینسر بای هوشي یا دماغی زخم یا منجنجاتېس مریض په نمونیه اخته شي کوم چې قابل علاج ده، لیکن ډاکټر ددې مریض علاج ونه کړي، ترڅو دده مرگ زرتزرزه واقع شي، همداشان داسې ماشومان کوم چې په شدید ډول سره معذورو وي مثلاً دهغوی دملاپه هلوکي کې داسې خرابي وي دکومي په وجه سره چې دهغه پښې مفلوجې وي یا په بولو یا پاڅانه قابو یا بې نه پاتې کېږي، دماشوم دماغ دپیدائش په وخت کې مجروح شوی وي، په داسې حالت کې ټول ژوند مریض یو دروند بار گرځي، اوس که داسې ماشومانو ته نمونیه یا کوم بل قابل علاج مرض پیداشي، نو دهغوی د علاج په نه کولو سره هغوی ته له ژوندانه څخه د نجات

وي اودهغه دروغتيا كوم امکان دډاکترانو په نزدنه وي محض په مصنوعي تدبيرونو سره دهغه ساه چلول کيږي، که دامصنوعي آلہ ليري کړای شي نو دمریض دساه تلل راتلل بنديږي، په داسي حالاتو کې دامصنوعي آلات ليري کول ترڅو مریض په مکمل ډول سره مړ شي، داهم دايکتیويو ته نیزیا یو قسم دی.

(۲) دپسیوتوتیهریا مطلب دادی چې دمریض دمړه کولو لپاره کوم عمل او تدبیرنه کيږي، بلکه دهغه دژوندی پاتې کیدو لپاره چې کوم ضروري علاج کول په کاروي هغه نه کيږي، اوهغه مریض مړکيږي، مثلاً دکنسریایي هوشي یا دماغی زخم یا منجنجائتس مریض په نمونیه اخته شي کوم چې قابل علاج ده، لیکن ډاکتر ددي مریض علاج ونه کړي، ترڅو دده مرگ زرتزره واقع شي، همداشان داسي ماشومان کوم چې په شدید ډول سره معذوروي مثلاً دهغوئ دملایه هډوکي کې داسي خرابي وي دکومې په وجه سره چې دهغه پښې مغلو چې وي یا په بولویا پاخانه قابو باقی نه پاتې کيږي، دماشوم دماغ دیدانش په وخت کې مجروح شوی وي، په داسي حالت کې ټول ژوند مریض یو دروند بارگرځي، اوس که داسي ماشومانو ته نمونیه یا کوم بل قابل علاج مرض پیداشي، نو دهغوئ د علاج په نه کولو سره هغوئ ته له ژوندانه څخه دنجات وړ کولو صورت اختیارول دپسیوتوتیهریا زیاده، په هرحال دیو ته نیزیا مقصد مریض اودهغه اعزاته له طویل تکالیفو څخه نجات ورکول دي.

نو آیا په مذکورالصدور صورت کې اسلام عمدا دکوم داسي فعل اجازت ورکوي دکوم په ذریعه سره چې کوم مریض ته له شدیدو تکالیفو څخه دنجات وړ کولو لپاره ترمرگه رسول کيږي، آیا اسلام ددي مقصد په خاطر دمعالجي دپربښودلو اجازت ورکوي؟

الجواب: لومړی مسئله، دیو ته نیزیا (۲، ۱) ددي دواړو تدبیرونو مقصد غرض مریض لږه یا دهغه متعلقینو لږه له تکالیفو څخه نجات ورکول یا دهغوئ تکالیف کمول مذکور دي، په دي وجه لومړی خبره خوداده چې ددي تجربه هیچا لږه نشته او نه کیدای شي، چې په طبیعي مرگ کې ډیر تکلیف وي یا په غیرطبیعي مرگ کې ډیروي، په دي وجه چې تجربه خوبه هغه چاته وي کوم چې له مرگ څخه وروسته ژوندی شي او بیان وکړي اوداسي نه شوي ده او نه کیدای شي، بلکه مشاهده ددي خلاف ده، په طبیعي مرگ کې اکثره تکلیف کم لیدل کيږي، او په غیرطبیعي مرگ کې ډیر لیدل کيږي.

همداشان په متعین مریض او پای وازی کې مشاهده اکثره ددي ده چې دپای وازی په پالنه کې په ظاهره تکلیف ښکارېږي، مگر له مرگ څخه وروسته سکون او تسلي ډیره زرکيږي، چې څومره چې دده په وس کې ووهغه یې وکړل وړاندي دقدرت خبره وه کومه چې دده په اختیار کې نه ده په دي وجه ډیر زصبر او سکون حاصلېږي، په خلاف دغیرطبیعي مرگ چې دهغه رنج او غم ډیر وختونه دماغ خرابوي، یا له کلنو او زمانو وروسته ختمیږي.

او که داشبه وي چې ډیر وختونه مریض او پای وازی په دي تکلیف اوسختۍ کې کلنو کلنو مبتلا وي، او په دي تدبیرونو سره زړه دي تکالیفو څخه خلاصیږي، نو ددي ځواب دادی چې ددنیا ژوند خو ورځې او محض عارضی دی، و آخرت دائمی دی، اواصلي ژوند دائمی اوابدي وي، کوم چې دآخرت ژوند دی، هلته کله هم

مرگ نه راځي، دلته که په ويريدلوسره غير طبعي مرگ طاري کړای شي نو له دي څخه په ويريدلو د داسي کونکي د آخرت ژوند هميشه لپاره تباه او برباديږي، او کله مرگ هم نه راځي چې خلاصي حاصله شي، په دي وجه عقلا هم دا جانب مرجح نه شي کيدلای چې د دي په وجه سره دي دمذکوره تدابير و اجازت ورکړل شي، غرض د تجربې او مشاهدې وغيره په حيثيت سره دا جازت هيڅ مرجح نشته.

دوهمه خبره داده چې اگر که په تجربه يا مشاهده وغيره د تللوسره کومه فيصله ونه شي بيا هم د صادق او مصدوق په خبره سره دا خبره متعينه ده چې مؤمن لره په طبيعي مرگ او شهادت کې تکليف ډير لږ وي او غير مؤمن لره په هر حال کې تکليف ډير زيات وي، ارشاد رباني ((والنزعات غرقا والناشطات نطقا)) کې هم همدا خبره ښودل شوي ده چې که طبعي مرگ وي يا غير طبعي مرگ وي په دواړو حالتونو کې مؤمن لره تکليف لږ وي، نو که د دواړو وغيره په ذريعه سره غير طبعي مرگ طاري کړای شي نو مريض خوشهيد کيږي او دا اگر که دده لپاره ښه ده مگر د غير طبعي مرگ طاري کونکي اکثره وختونه د قتل د گناه په وبال کې مبتلا کيږي، او ډيرو وختونه ديت اوضمان وغيره واجب الاداء گرځي او توبه کول هم لازم گرځي، لکه څرنگه چې دهغه حمل په ساقطولو کې د قتل د گناه وبال راځي په کوم کې چې د روح دراتلو گمان وي، او په ځينو صورتونو کې ديت اوضمان هم شرعا لازميږي او کله چې د روح دمحض گمان او احتمال په صورت کې داسا او وبال دی، نو د روح د يقينانو موجودوالی په صورت کې چې کوم وبال وي هغه ظاهر دی، په داسي موقع کې لږ تر لږه د قتل گناه خو ضروري.

د رواياتو جمع کولو دا وخت محل نه دی، احاديثو ته په رجوع کولو سره د دي تفصيل معلوميدلای شي، چې مريض ته چې کوم غير اختياريه تکاليف رسيږي او هغه پرهغو صبر کوي او خپل خدای ﷻ ته يې سپاري نو هغه لره دا تکاليف دهغه د گناهونو کفار جوړيږي، او په آخرت کې يې درجتي لوړيږي، او ښه ژوند ورکول کيږي، حتی که مړ کيدونکی معصوم يا نابالغ وي، نو دهغه په دي تکليفونو سره دهغه والدينو او متعلقينو پای وازانو ته کله چې هغوی پردي صبر کوي او د کلفت په برداشتلوسره يې الله ﷻ ته تفويضوي نو دهغوی گناه هم ختميږي او آخرت يې ښائسته کيږي.

بالکل همدا حال د بالغينو او غير معصومينو د متعلقينو او پای وازانو هم وي چې په دي تکاليفو صبر کونکو او دهغه د صحت او روغتيا په تدبير د مشغول پاتي کيدونکو لپاره دا تکاليف کفار د ذنوب او په آخرت کې د درجاتو د لوړوالي ذريعه جوړيږي، او بيا هميشه هميشه تر ابد الابد پوري راحت او سکون ورته حاصليږي. په دي وجه له دواړو تدبيرونو څخه د کوم يوه تدبير حکم يا اجازت په شريعت مقدسه کې هيڅکله نشته، البته د دواړو تدبيرونو په حکم کې فرق دادی چې په نمبر اکې غير طبعي مرگ په دواړو وغيره سره طاري کولو کې خو پر داسي کونکي د قتل گناه او وبال راځي، ډيرو وختونه شرعا ديت اوضمان وغيره هم لازميږي، او په نمبر ۲ کې دا حکم (يعنی د قتل گناه وغيره) خونه شته، ليکن ترک تدبير او د صحت لپاره ترک سعی فعل مذموم او قبيح او د شريعت له منشاء څخه خلاف ده او که د مستي او لاپرواهي په وجه سره که داسي وکړای شي نو مواخذه به هم ضروري. (نظام الفتاوی: ۱/۳۸۹ تا ۳۹۲)

باب مالو چېب القودو مالو چېبه

باب دهغو امور په بيان کې دی کوم چې موجب قصاص دي او کوم چې موجب قصاص نه دي
مصف رحمه د قتل دانواو له بيان څخه فارغ شونو په تفصيل يې شروع وکړه چې کومه نوعه موجب قصاص
ده او کومه د قصاص موجب نه ده .

(۱) بيت القصاص يقتل كل محقون الدم على التاييد عند (۲) ويقتل العز بالخن وبالعد (۳) والمسلم بالذمي ولا يقتلان بمسلمان (۳) والذخيل
بالمرأة والكبير بالصغير والصحيح بالأعمى وبالزمن ناقص الأطراف بالخنون والولد بالوالد (د) ولا يقتل الذخيل بالوالد والاموال بالجد والجد بالجد
كأب (۶) وبعده من ذرية وسكاته ز يعيد ولده ويعيد ملك بغضة (ع) وان روث لفاضا على ابيه سقط (۸) وانما يقتض بالنيف

ترجمه : واجبيېري قصاص دهر داسي کس په عمد او ژلوسره کوم چې محفوظ الدم وي دهميشه لپاره . او قتل
کيېري به حر . د حراو غلام په بدله کې ، او مسلمان د ذمی په بدله کې او مسلمان او ذمی نه قتل کيېري د مستامن
په بدله کې . او نارينه د بڅې په بدله کې او بالغ د نابالغ په بدله کې او روغ دړانده ، شل ، ناقص الاعضاء ،
اولويو په بدله کې او زوی د پلار په بدله کې ، او نه قتل کيېري کوم کس د زوی په بدله کې او مور او نيکه
او انا د پلار په شان دي . او مالک (نه قتل کيېري) دخپل غلام او مدبر او مکاتب او دخپل زوی د غلام په بدله کې
کوم چې مالک وي دهغه دبعض ، او که وارث شود قصاص پر خپل پلار باندې نواسا قضيې . او قصاص به
اخيستل کيېري په صرف توره سره .

تفريح : (۱) قصاص هغه وخت واجبيېري (ثابتيېري) کله چې مقتول داسي کس وي چې دهغه وينه دهميشه
لپاره محفوظه وي او عمد او ژل شوی وي لکه مسلمان او ذمی . په خلاف د واده شوي زانی او مرتد چې محفوظ
الدم نه دي . همدشان حربي کافر او مستامن دی ولی چې حربي خو محقون الدم نه دی او مستامن اگر که په
دارالاسلام کې محقون الدم دی مگر د اعلی التاييد نه دی بلکه کله چې هغه واپس دارالحرب ته ولاړ شي
نوهغه مباح الدم گرځي .

(۲) ازاد کس ازاد په بدل کې هم قتل کيېري او د غلام په بدل کې هم قتل کيېري او غلام هم د ازاد او غلام
دواړو څخه د هريو په بدل کې قتل کيېري ولی چې د باری تعالی ارشاد (ان المر بالمر) (يعني نفس دي نفس
په مقابل کې قصاص کړای شي) مطلق دی . همدراڼه قصاص کې مساوات ضروري دی او په مذکوره
کسانو کې د معصوم الدم والي په اعتبار سره مساوات موجود دی .

فوائد : دامام شافعی رحمه په نزد ازاد قاتل د غلام مقتول په بدل کې نه شي قتل کيدای ولی چې د قصاص لپاره په
قاتل او مقتول کې د مساوات موجود والی ضروري دی حال دا چې حر مالک او غلام مملوک دی او په مالک
او مملوک کې مساوات نشته لهذا قصاص به هم نه وي . احناف خواب ورکوي چې مساوات د عصمت تر حده
په دواړو کې موجود دی يعنی حراو غلام دواړه معصوم الدم دي ولی چې د عصمت حصول په اسلام او په
دارالاسلام کې د موجود والي په وجه سره ثابتيېري او د واده خبري په غلام او حردواړو کې متحقي دي
لهذا ثابته شوه چې د دواړو په منځ کې مساوات شته لهذا ديوه به له هغه بل څخه قصاص هم اخيستلي کيېري .

(۳) قوله والمسلم بالذمی ای یقتل المسلم بالذمی، یعنی مسلمان به دذمی کافر به بدل کې قصاصیږي ولی چې نبی کریم ﷺ مسلمان دذمی په بدل کې قتل کړی وو، همداراز دذمی څرنگه چې دعلی التایید محفوظ الدم والی په وجه سره له مسلمان سره مساوي دی په دي وجه به دذمی په بدله کې مسلمان قتل کیږي. البته مسلمان اوذمی به دمستامن په بدله کې نه قصاصیږي ولی چې مستامن دعلی التاییدنه محفوظ الدم والی په وجه سره له مسلمان اوذمی سره مساوي نه دی.

(۴) قوله والرجل بالمرأة والكبير بالصغير ای یقتل الرجل بالمرأة والصغير بالكبير الخ، یعنی نارینه به دښځې په بدل کې قتل کیږي اولوی به دکوچني په بدل کې، اوصحیح اعضاء والا به دناقص الاعضاء، په بدل کې او عاقل به دمجنون په بدل کې اوروغ به درانده په بدل کې، اودشل په بدل کې اوزوی به دپلار په بدل کې قتل کیږي ولی چې په نصوصو کې تعمیم دی. همدراز دعصمت ترحد په دي ټولو کې مساوات موجوددی اوپه دي باب کې همدا مساوات فی العصمة معتبردی ولی چې که دقصاص لپاره دهر قسم معاثلت اعتبار وکړای شي نو دقصاص دروازه به بنده شي دکوم په نتیجه کې به چې فتنی ډیري شي.

(۵) پلار به دزوی په بدل کې نه قتل کیږي لقوله ﷺ لا یقاتل والد بولده والسید بعبده (له پلار څخه به دخپل زوی په بدل کې قصاص نه اخیستل کیږي اوله مولى څخه به دخپل غلام په بدل کې قصاص نه اخیستل کیږي). همداراز پلار دزوی دژوندانه سبب دی نو زوی لره داستحقاق نه شي حاصلیدای چې هغه پلار فنا، کړي. همداحکم دنیکه، انا، دمور دپلار، اودمور دموروان علام دی لماینا.

(۶) قوله وبعده ای لا یقتل المولى بعبده، یعنی که مولى خپل غلام یا مدبر یا مکاتب قتل کړ نو دهغوی په بدله کې به مولى نه قتل کیږي ولی چې په دي صورت کې دقصاص وارث مولى دی نو خپل ځان لره به پر خپل ځان قصاص واجبول لازم شي کوم چې باطل دی. که چادخپل زوی غلام قتل کړ نو هم به قاتل نه قتل کیږي ولی چې زوی هم پر خپل پلار دقصاص مستحق نه شي گرځیدلای. همداشان که یې کوم داسي غلام قتل کړ چې دهغه دبعض حصي قاتل مالک دی نو هم به قاتل نه قتل کیږي ولی چې په قصاص کې تجزی نشته چې دهغه دخپلې حصي قصاص خو وانه خیستل شي اودهغه بل دحصي قصاص واخلستل شي.

(۷) که کوم څوک پر خپل پلار دقصاص وارث شي نو قصاص ساقطیږي ولی چې فرع پر خپلو اصولو قصاص نه شي واجبولی. ددي صورت دادی چې چا خپل خسر قتل کړ او دقاتل له زوجي څخه ماسوا دمقتول هیڅ وارث نشته بیاله قاتل څخه دقصاص له اخیستلو وړاندي دښځه مړه شوه نو ددي ښځې زوی (کوم چې دقاتل له نظفې څخه دی) ددي قصاص وارث شو کوم چې دده پر پلار واجب دی نو داقصاص ساقطیږي.

(۸) قصاص به په توره سره اخیستل کیږي په کوم بل شي سره نه اگر که قاتل له توري او اسلحي ماسوا په کوم بل شي سره مقتول کړی وي لقوله ﷺ لا رد الا بالسیف (یعنی قصاص نشته مگر په توره سره)، مگر له توري څخه مراد اسلحه بیا که توره وي یا کلاشینکوف وي وغیره.

ف: امام شافعی رحمه الله فرمایې چې قاتل چې په کوم فعل سره مقتول قتل کړی وي په دي شرط چې هغه فعل مشروع وي نو له قاتل سره به هغه فعل کیږي ولی چې یوه یهودي دیو مسلمانې ښځې سر دود وډبرو په منځ کې

(۱۰) که چامکاتب قتل کړ مگر هغه دومره مال نه پرېښود چې په هغه سره بدل کتابت ادا شي اود هغه ورته هم موجودوي نو په دې صورت کې بلاتفاق قصاص اخيستل کيږي اود قصاص اخيستلو حق مولی لره دی ولی کله چې ده دومره مال نه دی پري ايښی چې په هغه سره بدل کتابت ادا شي نو هغه د بدل کتابت له ادا کولو څخه عاجز شو نو هغه غلام مړ شوی دی لهذا حق قصاص صرف مولی لره حاصل دی .

(۱۱) که چامکاتب عمد اقل کړ او هغه د بدل کتابت په اندازه مال پرېښود او له مولی څخه علاوه دمقتول نو وارثان هم شته نو په دې صورت کې هيچار له قصاص اخيستلو حق حاصل نه دی اگر که ورته له مولی سره يو ځای شي ولی چې په دې صورت کې د قصاص په مستحق کې اشتباه ده په دې وجه چې که ازاد مړ شوی وي نو مستحق قصاص ورته دي او که غلام مړ شوی وي نو مستحق قصاص مولی دی .

(۱۲) که چامرهون غلام قتل کړ نو تنهارهن يا مرتهن لره د قصاص اخيستلو حق نشته بلکه د دواړو يو ځای کيدل شرط دي مرتهن خو په دې وجه يو ځای د قصاص اخيستلو حقدار نه دی چې مرتهن د غلام مالک نه دی . اورهن يو ځای په دې وجه حقدار نه دی چې که رهن د قصاص متولی شي نو په دې سره د مرتهن حق فی الدين باطليږي ولی چې له قاتل څخه په قصاص اخيستلو سره رهن بلام بدل هلاکيږي اود بلام بدل هلاکت رهن په صورت کې د مرتهن حق فی الدين باطليږي .

که چادکوم معتوه (پاگل) کوم قريب قتل کړ نو دمعتوه پلار لره له قاتل څخه د قصاص اخيستلو اوله هغه سره د صلح کولو حق شته نه د معافولو مثلاً د کوم معتوه زوی چا عمد اقل کړ نو اوس د دې معتوه پلار لره دا حق حاصل دی چې دخپل دي لمسی قصاص واخلي ولی چې پلار لره دخپل معتوه زوی پرنفس باندي ولايت حاصل دی او قصاص اخيستل د ولايت علی النفس له باب څخه دی لهذا پلار لره د قصاص اخيستلو حق شته . همدان د معتوه پلار لره دا حق هم حاصل دی چې هغه له قاتل سره پر مال باندي صلح وکړي ولی چې په دې کې دمعتوه فائده ده چې هغه د مالک گرځي کوم چې به دده په کار راشي . مگر پلار لره دا حق نشته چې هغه قصاص معاف کړي ولی چې په دې کې دمعتوه نقصان دی .

(۱۳) لکه څرنگه چې پلار لره د قصاص اخيستلو او صلح کولو اختيار شته همدان قاضی لره هم شته ولی چې قاضی او پلار دواړو لره ولايت حاصل دی په دې وجه چې که کوم کس عمد اقل کړای شي اود هغه کوم ولي نه وي نو د هغه قصاص به سلطان ووصول کوي او قاضي د سلطان نائب دی لهذا قاضی لره به هم د قصاص اخيستلو حق حاصل وي .

(۱۴) او که په مذکور بالا صورت کې دمعتوه پلار هم نه وي البته د پلار وصى وي نو هغه صرف پر مال صلح کولی شي قصاص نه شي اخيستلی ولی چې د قصاص اخيستلو حق هغه وخت وي چې هغه لره پرنفس ولايت حاصل وي او وصى لره دمعتوه پرنفس ولايت حاصل نه دی .

(۱۵) او نابالغ ماشوم په مذکور بالا حکم کې دمعتوه په شان دی يعنی که د هغه کوم ولی چا قتل کړ مثلاً د هغه اخيافي ورور (صرف په مورگه ورور) چا قتل کړ او د هغه نابالغ پلار موجود وي نو د هغه پلار لره اختيار شته که يې خوښه وي نو له قاتل څخه دي قصاص واخلي او که يې خوښه وي نو پر مال دي صلح ورسره وکړي ولی چې

پلار لره د نابالغ پرنفس ولایت حاصل دی. مگر پلار لره د قصاص دمعا فولو حق نشته ولی چې په دي کې د نابالغ نقصان دی.

(۱۶) یو کس چا عمدا قتل کړ او دهغه په اولیا کې بعض نابالغ دي او بعض بالغ نو د امام ابو حنیفه رحمته په نزاعین له قاتل څخه قصاص اخیستلی شي د نابالغو د بالغ کیدلو انتظار کول ضروري نه دي. او د صاحبینو په نزاعیه د نابالغانو تر بلوغ پوري مؤخر کیږي ولی چې قصاص د ټولو مشترک حق دی لهذا د ټولو په وصول سره به وصولیږي حال دا چې په نابالغو کې دخپل دي حق د وصولو لولوا صلاحت نشته. د امام صاحب دلیل دادی چې د قصاص حق ټولو ته برابر حاصل دی متجزي نه دی ولی چې دده سبب یعنی په قرابت کې تجزي نشته نو کله چې بالغینو لره کامل حق حاصل دی نو د نابالغو په وجه سره به بالغان دخپل دي حق له وصولو لولوا څخه نه منع کیږي.

ف: د امام صاحب قول راجع دی کما علم من صنع صاحب الهدایه حیث اخر دلیله و هذاتر حیث قول الراجح عند صاحب الهدایه وقال العلامة الحسکفی: (ولو لکن الفقد دقت کمر الصغار) خلافا لهما والاصل ان کل ما لا یجزأ اذا وجد سببه کاما ثبت لكل علی الکمال کولایة انکاح وامار (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۵/۳۹۳)

(۱۷) که کوم کس په ییلچه سره قتل کړای شو نو که پر هغه اور سپینه لگیدلي و نو دهغه په بدله کې به قاتل قصاصیږي ولی چې دیلچه په تیره طرف سره قتل کول په آله قتل سره قتل کول دي لهذا له قاتل څخه به قصاص اخیستل کیږي او که پر هغه لرگی لگیدلي و نو قاتل به نه قصاصیږي بلکه پر هغه به دیت واجب وي ولی چې پردي د قتل عمد تعریف نه صادق کیږي. لکه چې یو څوک کوم بل څوک تر غاړه و نیسي او یا یې په اوبو کې په ډوبولو قتل کړي نو له قاتل څخه قصاص نه اخیستل کیږي بلکه پر هغه دیت واجب کیږي په دي کې د صاحبینو اختلاف دی او دا اختلاف مبنی دی د امام صاحب او صاحبینو پر هغه اختلاف باندې کوم چې د قتل شبه عمد په تعریف کې دی.

(۱۸) که چا عمدا کوم کس زخمی کړ او مجروح صاحب فراش شو او پر همدې حال پاتې شو تر څو چې مړه شو نو پر جراح قصاص لازم کیږي ولی چې د مرگ سبب (زخم) مستحق شول لهذا د مرگ وقوع به له همدې څخه گڼل کیږي ولی چې ظاهر اکوم داسې شی نه دی موندل شوی کوم چې د سبب حکم باطل کړي.

(۱۹) که چا خپل ځان زخمی کړ او بل کس مثلاً زید هم دی زخمی کړ او زمرې هم دی زخمی کړ او مار هم وچپچی بیا هغه له دي ټولو زخمونو څخه مړه شو نو په زید ثلث دیت لازم کیږي ولی چې د زمرې او مار فعل جنس واحد دی ولی چې د نه مکلف والي په وجه سره د دواړو فعل په دنیا او آخرت دواړو کې لغوه دی او په خپل دمقتول فعل جلا سبب دی کوم چې په دنیا کې لغوه او په آخرت کې معتبر دی ولی چې په اخروي اعتبار سره دده دافع گناه دده کوم چې به له ده سره حساب کیږي او د زید فعل جلا سبب دی کوم چې په دنیا او آخرت دواړو کې معتبر دی نو مقتول د دریو سببونو په وجه سره مړ شوی دی او د زید فعل د دي دریو یو ثلث دی لهذا پر ده به دیت هم یو ثلث لازم کیږي.

(۲۰) او مړه شو علی السلسل سفار جب قتل و لاشي، (نفته) (۲۱) او مړه شو علی رجل مسلح الیلا و بهار افي مصر او غیره او شهر علیہ عصا لیلای مضر او بهار افي غیره و نفته المشهور علیہ فلاشي، (۲۲) او مړه شو عصفار افي مصر و نفته المشهور علیہ قتل به (۲۳) او مړه شو

المجنون على غيره سلاخا فقتله المشهور عليه غمذا تاج البذبة (۲۳) وعلى هذا الضمى والدأبة (۲۵) ولو ضربته الشاهر فانصرف لقتله الآخر قبل به القاتل (۲۶) ومن دخل عليه غيره قبل لا فخرج الشرفة فقتله فلا ضياع عليه

توجه: او کوم کس چې راوباسي توره پر مسلمانانو باندې نو واجب دی دهغه قتل کول او هيڅ نه و اجيبري دهغه په قتل کولو سره ، او چا چې راويستله پر کوم کس اسلحه په شپه کې ياپه ورځ کې په ښار کې ياپه غير ښار کې يايې رااوچته کړه پر هغه لاهي. په شپه کې په ښار کې ياپه ورځ کې په غير ښار کې نو بيا قتل کړه لره مشهور عليه نو هيڅ نه دی واجب پر هغه ، او که يې رااوچته کړه پرده لاهي. په ورځ کې په ښار کې نو قتل کړه هغه لره مشهور عليه نو قتل کيږي به دهغه په عوض کې ، او که راويستله مجنون اسلحه پرېل چا باندې بيا قتل کړه هغه لره مشهور عليه عمد انوديت و اجيبري ، او پر همدې حکم ده نابالغ او دابه ، او که وواهه يو څوک توره راايستونکي او ولاړي بيا قتل کړه هغه لره بل چا نو قتل کيږي به قاتل ، چاته چې راغي کوم کس او راويست ده دغلامال بيا مالک په هغه پسي شو او قتل يې کړه هغه نو هيڅ نه دي واجب پر هغه باندې .

تشرېح: (۲۰) که چا پر مسلمانانو توره راو کښله يعنی د مسلمانانو دوژلواراده يې وکړه نو پر مسلمانانو واجب ده چې هغه قتل کړي ولي چې دا باغي دی او د بغاوت په وجه سره دهغه عصمت او حفاظت ختم شوی دی لهذا دهغه قتل کول جائز دی. همداراز دهغه له قتل کولو څخه بغير له خپل نفس څخه مدافعت هم مشکل دی لهذا دهغه قتل کول جائز دی ، او چا چې هغه قتل کړ پر هغه هيڅ نه و اجيبري لفظه عليه السلام (من شرب على الفسيلين شربا فاذن بطل ذنبه) چا چې پر مسلمانانو توره راو کښله نو هغه خپله وينه باطله کړه .

(۲۱) همدا شان که چا پرېل چا په ښار کې ياله ښار څخه دباندې اسلحه راو کښله که په شپه کې وي او که په ورځ کې وي ، يايې په شپه کې په ښار کې لاهي. راو کښله يايې له ښار څخه دباندې په ورځ کې لاهي. راو کښله نو مشهور عليه (پر چا چې لاهي. را کښل شوي ده) هغه قتل کړ نو پر هغه هيڅ واجب نه دي لما قلنا .

فائده: لاهي. رااوچتونکي لره په ښار کې د شپې او په ورځ کې د څنگل قيدي دي وجه ولگول شو چې په لاهي سره اگر که انسان زرنه قتل کيږي مگر په شپه کې ياپه څنگل کې کوم کومک کونکی نه شي پيدا کيدای کوم چې دی خلاص کړي لهذا او مشهور عليه په خپله دفاع کې دهغه په قتل کولو کې مجبور شمارل کيږي .

(۲۲) او که په ښار کې په ورځ کې يو کس پرېل لاهي. رااوچته کړه مشهور عليه (پر کوم کې چې لاهي. رااوچته شوي ده) په قابو پيدا کولو سره لاهي. اوچتونکی قتل کړ نو له مشهور عليه څخه به قصاص اخيستل کيږي ولي چې لاهي. د اسلحه په شان نه ده يعنی په دي سره انسان زرنه وژل کيږي او په ښار کې دی کومک کونکی پيدا کولی شي چې دی خلاص کړي لهذا دده د قتل اقدام کول زياتی (ظلم) دی په دي وجه به له ده څخه قصاص اخيستل کيږي .

(۲۳) که مجنون پر کوم کس باندې اسلحه راو کښله مشهور عليه هغه عمد ا قتل کړ نو د طرفينو په نزد پر قاتل ديت واجب دی او دامام ابو يوسف رحمه الله په نزد ديت نه و اجيبري ولي چې د مجنون فعل معتبر دی نو په دي سره دهغه عصمت ساقط شمارل کيږي لهذا پر قاتل هيڅ نه و اجيبري . د طرفينو دليل دادی چې داصحيح نه ده چې د مجنون فعل دهغه عصمت ساقطوي ولي چې په مجنون کې اختيار صحيح نه دی همدا وجه ده چې که هغه

خوک قتل کړ نو پرده قصاص نه و اجيږي لهذا دمجنون عصمت نه ساقطیږي یعنی دهغه قتل کول جائز نه دی .
بیاددي تقاضا خوداډه چې پرقاتل قصاص واجب شي لیکن څرنگه چې دقاتل په حق کې یو امر مبیح
موجود دی په دي وجه پرقاتل قصاص نشته دیت واجب دی او هغه امر مبیح دمجنون شردفع کول دي .

ف: دطرفینو قول راجح دی لمافی الدر المختار: وان شهر المجنون على غیر - سلاحا قلته المشهور علیه (عمد الجب الدية) فی ماله
(الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۵/۳۸۸) ولعل ابراهیم ابن محمد الحلبي: وعن ابی یوسف لا تجب الدية فی الصبی والمجنون ويجب
الضمان فی الدابة، وقال الشافعی رحمه الله لا تجب فی الکمل لانه قتله دلعاض نفسه ولان الله من هذه الاشياء غیر متصف بالحرمة فلم يقع
به الا لیسقط المعصية به لعدم الاختیار الصحيح ولهذا لا يجب القصاص علی الصبی والمجنون بغتلهما ولا الضمان بفعل الدابة واذالم یسقط کان
قضية ان يجب القصاص لانه قتل نفسا معصومة الا الله لا يجب القصاص لوجود المبیح وهو دلع الشریح لا یجب الدية فی الادمی والقيمة فی الدابة
(مجمع الانهر: ۳/۳۲۲)

(۲۴) همداشان که کوم نابالغ پریل کس توره راو کښله او هغه داهلک قتل کړ نو پر هغه هم ددي هلک دیت لازم
دی لما قلنا، علی هذا القیاس که دچا څاروي پر چا حمله وکړه او هغه دڅاروي قتل ک نو پر هغه دڅاروي قیمت
لازمیږي لما قلنا.

(۲۵) که چا په ښار کې پریل کس اسلحه راو کښله او مشهور علیه یې څه زخمې کړ او ولاړی اوس یې دوهم ځل
وهلو اراده نشته مشهور علیه په هغه پسي شواو هغه یې قتل کړ نو له قاتل څخه به قصاص اخیستل کیږي
ولی کله چې شاهر مشهور علیه پریښود او دوهم ځل یې وهلو اراده نشته نو شاهر محارب پاتې نه شولهدا هغه
معصوم الدم شونو که مشهور علیه اوس هغه قتل کړي نو یو معصوم الدم کس به یې قتل کړی وي او دمعصوم
الدم کس قتل کول موجب قصاص دی .

(۲۶) دچاکورته غل داخل شواو مال مسروق یې دباندي راویستی او وتښتیدو دکور مالک هغه تعقیب
کړ او غل یې قتل کړ نو پرقاتل هیڅ نه و اجيږي لقریه علیه الصلاة والسلام (قتل ذنوبه مالک) دخپل مال لپاره جنگ وکړه
(همداراز په دي وجه هم چې ابتداء کورته دننه په داخلیدلو سره دخپل مال حفاظت لپاره دهغه قتل کول
جائز دی نوانتهاه له کور څخه دباندي دخپل مال دبیرته اخیستلو لپاره هم دهغه قتل کول جائز دی ،په دي شرط
چې دی بغیر له قتل کولو له هغه څخه خپل مال نه شي اخیستلای .

بَابُ الْقصاصِ فِيمَا دُونَ النَّفْسِ

دباب دنفس څخه دغلاوه قصاص په بیان کې دی

کله چې مصنف رحمه الله دنفس دقصاص له بیان څخه فارغ شونوله نفس څخه کم یعنی دااعضاء (اندامونو)
دقصاص په بیان یې شروع وکړه ولی چې جزء دکل تابع دی او کل متبوع دی او متبوع احق بالتقديم دی .

(۱) يَفْتَضُ يَفْطَعُ الْيَدَيْنِ الْمُفْضِلُ، وَإِنْ كَانَتْ يَدُ الْفَاعِلِ أَكْثَرَ وَكَذَلِكَ الْإِجْلُ وَغَارِبُ الْأَنْفِ وَالْأُذُنُ (۲) وَالْفَرْقِ أَنْ ذَهَبَ مَوْءَاظُهَا وَفِيهَا فَلَهَا
لَا (۳) وَالْيَسْرُ وَإِنْ تَفَاوَتَا (۴) وَكُلُّ شَيْءٍ فَتَخَلَّفَ لَهَا الْفَعَالَةُ وَلَا يَفْضُضُ فِي عَظْمٍ (۵) وَطَرَفِي وَجْهِ وَغَيْرُهَا (۶) وَخَرٌّ وَغَبْدٌ وَغَبْدَيْنِ (۷) وَطَرَفُ
لِكَافِرٍ وَالْفُتْلُ بِمَيَّانٍ (۸) وَفُتْلُ يَدَيْنِ بِضَفِّ سَاعِدٍ وَجَائِفَتُهُ يَدَايَاهَا (۹) وَلِسَانٌ وَذَكَرٌ (۱۰) إِلَّا أَنْ يَفْطَعُ الْخَشْفَةَ (۱۱) وَغَيْرُ بَرٍّ الْأُزْبِ وَالْقَوْدِ
إِنْ كَانَ الْقَاطِعُ أَشْلَ أَوْ نَالَهُ الْأَصَابِعُ (۲) (او کان رأس الشَّيْءِ أَكْثَرُ

توجیه: قصاص به اخیستل کیږي دلاس په پریکولو کې له مړوندڅخه اگرکه دقاطع لاس لوی وي او همداشان پشه ده او دپوزي نرمی او غوږ، او سترگه ده که ختم شي دهغې نور او سترگه قائمه پاتې شي او که یې وکبله سترگه نونه. او غاښ اگرکه متفاوت وي، او هر هغه زخم په کوم کې چې متحقق کیدای شي مماثلت او قصاص نشته په هډوکي کې، او د نارینه او ښځې په اطرافو کې، او د ازاد او غلام او د دوو غلامانو په اطرافو کې، او د مسلمان او کافر طرف یوشان دي، او په لاس پریکولو کې له نیمايې مړوندڅخه او په جانفې زخم کې له کوم څخه چې جوړ شوی وي، او په ژبه او ذکر کې، مگر دا چې پري کړی وي د ذکر سر، او اختیار به ورکول کیږي په قصاص او دیت کې، که د قاطع لاس شل یا ناقص الاصابع وي، یا وي د زخم کونکي سر لوی.

تشریح: (۱) که چېرې د مدد چلاسه له مفصل (بند) څخه پري کړ نو د پري کونکي لاس به پري کیږي لفظه تعالی (والجرح فصاص) (د زخمونو بدله دهغو برابره ده)، اگرکه د قاطع لاس د مقطوع له لاس څخه لوی وي ولی چې دلاس کار نیول دي لهدا دلاس په کوچني والی یا لوی والی سره دلاس په منفعت کې څه فرق نه راځي. همداحکم د پشي په پري کولو (په دي شرط چې له بند څخه یې پري کړي وي) او د پوزي د نرمي برخي او د غوږ د پري کولو په صورت کې هم دی ولی چې په دي ټولو صورتونو کې د قصاص په اخیستلو کې د مماثلت رعایت ممکن دی.

ف: قصاص څرنګه چې له مماثلت څخه خبر ورکوي لهدا اصول دادي چې د جنایت فیما دون النفس هر هغه صورت په کوم کې چې مماثلت کیدای شي په هغه کې به قصاص وي له په مذکوره بالا صورتونو کې، او په کوم صورت کې چې مماثلت متعذروي نو قصاص به نه وي لکه د مړند او ځنگلي په منځ کي او یا د ځنگلي او اوږي په منځ کې لاس پري کړای شي نو د مماثلت رعایت ممکن نه دی لهدا قصاص نشته.

(۲) قوله والعین ان ذهب ضوؤها وهي قائمة ای یقتص فی ضرب العین ان ذهب ضوؤها وهي قائمة، یعنی که چاکوم بل څوک پر سترګه وواهه او سترګه پر خپل ځای پاتې وه مګر صرف دهغې رڼاني ختمه شوه نو د مماثلت د ممکن والی په وجه سره قصاص اخیستل کیږي. او د قصاص اخیستلو صورت یې دادی چې دضارب پرمخ او دوهه سترګه به لنډي وړی کښیښودل شي او د کومې سترګې رڼاني چې ور ختموي دهغې په مقابل کې به ګرمه شیشه کښیښودل شي نو دهغې رڼاني به ختمه شي همداله صحابه کرامو عليه السلام څخه منقول ده، او که چا څوک پر سترګه وواهه او هغه یې د باندني راویستله نو پرده قصاص نشته ولی چې د سترګې په راکښلو کې مماثلت ممکن نه دی، البته دیت به اخلي.

(۳) قوله والسن وان تفاوتای یقتص فی قلع السن وان تفاوتای، یعنی که چا د بل کس غاښ ورو کښی نو په دي کې قصاص شته لفظه تعالی (والسن بالنز) (د غاښ په بدل کې غاښ دی)، اگرکه د قلع او مقلوع په غاښونو کې فرق وي چې دیوه غاښ لوی وي او د هغه بل غاښ کوچنی وي ولی چې په دي سره د غاښ په منفعت کې هیڅ فرق نه راځي.

(۴) اصول دادی چې هر هغه زخم چې په هغه کې معائلت ممکن وي په هغه کې قصاص شته لږ نه تعالیٰ، خبر وچ قصاص (د زخمونو بدل له دهغوی برابر ده). او چیرته چې معائلت ممکن نه وي هلته قصاص نشته، نو که چا د بل هډوکي ورمات کړ نو څرنگه چې د قصاص په اخیستلو کې دکمي بیشي داحتمال په وجه سره معائلت متعذر دی لهذا قصاص نه و اجیږي. البته دغابن د ماتولو په صورت کې قصاص شته لږ نه عمرو بن مسعود رضی الله تعالیٰ عنهما لقصاص فی عظمه الا فی السن (د حضرت عمر او حضرت ابن مسعود رضی الله تعالیٰ عنده قول دی چې په هډوکي کې قصاص نشته مگر په غاښ کې شته).

(۵) قوله و طرفی رجل و امرأة ای لقصاص ایضاً فی طرفی رجل و امرأة، یعنی دنارینه او ښځې په اطرافو کې قصاص نشته یعنی دجنایت فیما دون النفس په صورت کې دنارینه او ښځې په منځ کې قصاص نشته لهذا که نارینه دښځې لاس و ږیږي کړ یا ښځې دنارینه لاس و ږیږي کړ نو له یوه څخه هم قصاص نه اخیستل کیږي.

(۶) قوله و حرو عدا لقصاص بین حرو عدا، یعنی د آزاد او غلام او د دوو غلامانو په منځ کې هم په فیما دون النفس کې قصاص نه شته ولی چې دانسان اطراف د اموالو په درجه کې ایښودل شوي دي لهذا په دوی کې معائلت شرط دی ښکاره خبره ده چې دنارینه او ښځې په اطرافو کې د تفاوت فی القیمة په وجه سره معائلت نشته همداشان د حرو او غلام په اطرافو کې او د دوو غلامانو په اطرافو کې هم د تفاوت فی القیمة په وجه سره معائلت نشته په دې وجه قصاص نه و اجیږي.

(۷) البته دمسلمان او کافر (مراذمی کافردی) په منځ کې په اطرافو (اعضاء) کې قصاص واجب دی ولی چې دمسلمان او کافر دواړو د اطرافو قیمت شریعت یو مقرر کړی دی لهذا مساوات او معائلت متحقق کیدای شي په دې وجه دمسلمان او کافر په اطرافو کې قصاص و اجیږي.

(۸) قوله و قطع یدمن نصف الساعدا لقصاص فی قطع یدمن نصف الساعد، یعنی که چا د بل کس لاس د بازو په منځ کې و ږیږي کړ یا یې بل څوک پټه جانفیه زخم (کوم زخم چې تر دننه پوري سرایت وکړي) سره زخمې کړ یا هغه له دې زخم څخه جوړ شوی په دې دوو صورتونو کې په جنایت کونکي باندې قصاص نشته ولی چې د معائلت رعایت ممکن نه دی په دې وجه چې بازو خوډه وکړی دی په کوم کې چې معائلت متعذر دی کماهر، اوله جانفیه زخم څخه عموماً انسان نه جوړیږي نو د قصاص اخیستلو په صورت د جنایت کونکي د نه و غیدلو غالب گمان دی حال دا چې اول خوړوغ شوی و لهذا د معائلت رعایت ممکن نه دی.

(۹) قوله و لسان و ذکری لقصاص فی قطع لسان و ذکر، یعنی که چا د بل چا ژبه و ږیږي کړه، یا یې ذکر و ږیږي کړ نو قصاص نه و اجیږي، دامام ابو یوسف رحمه الله په نزد که یې ژبه یا ذکر له بیخ څخه و ږیږي کړی و نو قصاص و اجیږي که نو نه و اجیږي ولی چې له بیخ څخه ډیري کولو په صورت کې معائلت ممکن دی په دې ډول چې دهغه بل والا به هم له بیخ څخه و ږیږي کړي، زموږ دلیل دادی چې ژبه او ذکر کله منقبض وي او کله خلاص وي یعنی اوږده کیږي لهذا مساوات اعتبار ممکن نه دی.

(۱۰) البته که یو چا د بل کس حشفه (د عضو تناسل سر) (یعنی سنت شوی خای) و ږیږي کړ نو قصاص به اخیستل کیږي ولی چې د قطع خای معلوم دی نو د لاس له بند څخه ډیري کولو په شان په دې کې هم معائلت

ممکن دی په دې وجه قصاص واجبېږي، هوکه يې د حشفي بعض حصه ورپرې کړه نو د مماثلت د نه ممکن والي په وجه سره به قصاص نه اخیستل کېږي.

(۱۱) که یو چا د بل کس سالم لاس ورپرې کړ او پرې کونکی لاس شل وویایې ګوتي کمي وي نو د چا چې لاس پرې سوی دی هغه لره اختیار دی که یې خوښه وي د جانی معيوب لاس دي ورپرې کړي او په دې صورت کې هغه لره له دې ماسوا هیڅ شی نشته او که یې خوښه وي نو د لاس پوره دیت دي واخلي و جه یې داده چې کامل حق وصولول خومتعذر دي ولې چې د جانی خو کامل لاس نشته نو له دې څخه علاوه به څه چاره وي چې په چشم پوشي کولو سره پر ناقص راضي شي اوله خپل حق څخه په لېوا راضي کیدل او چشم پوشي کول ده لره جائز ده. نو د اداسي ده لکه چې څوک د بل چا مثلي شی تلف کړي بیا اتفاقا د تلف شوی شی صرف کمزوری قسم په بازار کې پاتې شي نو صاحب حق لره اختیار دی که یې خوښه وي نو د همدې کمزوري شي په اخیستلو دې راضي شي او که یې خوښه وي د خپل شي قیمت دي واخلي.

(۱۲) که چا کوم بل څوک پر سر وواهه او زخم دهغه د سردواړه طرفه (یعنی راسته اچپه) ونيول او حال دا چې د شاج یعنی سرماتونکي سرد مشجوج (یعنی څوک چې زخمي کړای شوی دی) له سر څخه لوی دی دا زخم دهغه د سردواړه طرفه نه نیسي نو مشجوج لره اختیار دی که یې خوښه وي نو د خپل زخم په اندازه دي قصاص واخلي، او دایې هم په اختیار کې ده چې له کوم طرف څخه چې وغواړي شروع دي کړي، او که یې خوښه وي نو کامل دیت دي واخلي و جه داده چې د شاج د سردواړو طرفو نو په ماتولو کې د شاج پر جنايت زیاتی دی کوم چې جائزه دی او د مشجوج د زخم په اندازه په ماتولو کې دومره عیب نه لاحق کېږي څومره چې مشجوج ته لاحق شوی دی نو په دې شان سره د مشجوج حق ناقص پاتې کېږي لهدا مشجوج لره اختیار دی.

فَضْل

د ا فصل له دم عمد څخه د مصالحت و غیره په بیان کې دی *

څرنگه چې د صلح تصور له جنايت څخه وروسته دی په دې وجه یې له جنايت څخه وروسته د صلح احکام په مستقل فصل کې ذکر کړل.

(۱) زان ضلوع علی مال و جب حالا و سقط القود (۲) و ينصف ان امر الخضر القليل و سيد القليل و جلا بالصلح عن ذمهما علی ألف ففعل (۳) فان طالع أخذ الأثر لواء عن خطه علی عز من أو غافاً فليمن بقي خطه من اليد (۴) و لقتل المجبوع بالقود (۵) و القود بالخمس المجفأ (۶) فان حضر و وجد قتل له و سقط حق البينة كغزو القليل

تو چمه: او که صلح و کړل شو پر مال باندې نو واجبېږي مال فی الحال او سا قطري قصاص، او نصف نصف به اخلي که امر کړی و وازاد قاتل او د قاتل غلام مالک چاته د صلح کولو د دوی د ویني له طرف څخه په زر باندې او هغه صلح وکړه، او که صلح وکړي کوم یوله اولیا څخه د خپلي حصي له طرف څخه پر عوض باندې یا معاف کړي خپل حق نو کوم چې باقي پاتې دي هغوی ته به حصه حاصلېږي صرف له دیت څخه، او قتل کېږي به

جماعت دیوه په بدله کې اویو د جماعت په بدل کې اکتفاء، او که حاضر شي یونوسل کیږي به دهغه لپاره اوسا قبطیږي د باقی پاتي شویو ورته حق لکه چې د قاتل دمړیدلو په صورت کې.

تشریح: (۱) که د قاتل او مقتول اولیا په کوم معلوم مال باندې صلح وکړه چې قاتل به دومره مال ورکړي او د مقتول اولیا به له حق قصاص څخه لاس په سر کیږي نو داصحیح ده له قاتل څخه د قصاص ساقطیږي او مصالح علیه مال پر هغه فی الحال واجب گرځي که په لږ مال صلح شوي وي او که په پر دیر مال لفظاً یا عملاً من اخیه شي، فتابع بالمعروف واداء الیه باحسان (هغه قاتل کوم ته چې دهغه د مقتول وروړله - څخه حه معافی حاصله شي نو تا بعد ازی کول په کاردې د دستور موافق او په ښه طریقه سره دهغه ادا کول په کاردې)، همدراز قصاص د وارثانو داسې حق دی کوم چې په معافولو سره ساقطول جائز دی نو د عریض په اخیستلو سره ساقطول یې هم جائز دي، او د مصالح علیه فی الحال واجب د لویو وجه داده چې دامال د متعاقدينو په رضامندي سره واجب شوی دی او قاعده داده چې کوم مال چې د عقد په سیجه کې د متعاقدينو په خوښه سره واجب شي هغه فی الحال واجب الاداء وي.

(۲) زید آزاد دی او بکر د خالد غلام دی زید او بکر سا ج قتل کړ د کوم په وجه سره پر دوی د وار و قصاص واجب شولیکن په دوی کې زید او بکر مولی خالد زاهد وکیل جوړ کړ چې ه د سا ج د له وراثانو سره د زړود همو په عوض کې صلح وکړي زاهد صلح وکړه نو اوس به زردر همه زید او خالد نصف نصف ادا کړی دی چې د زردر قصاص بدل دي او قصاص پر دوی د وار و برابری نو د قصاص بدل په پر د وار و برابری.

(۳) که د مقتول له وراثانو څخه یوه د څه عوض په بدل کې له قاتل سره مصالحت وکړي یوه خپل حق قصاص معاف کړ نو د باقی وراثانو حق هم ساقطیږي ولی چې هر کس لږه دخپلې حصې د وصولو لویا ساقطولو حق حاصل دی نو کله چې یوه دخپلې حصې په بدله کې پر څه عوض صلح وکړه یا یې خپله حصه معاف کړ نو د وراثانو حق قصاص هم ساقطیږي ولی چې قصاص تجزی نه قبليو لېذا دهغوی حصه په مال یعنی د مال باندې بدلیږي او په دیت کې ټول وراثان برابر شریک دي او مال تجزی هم قبليو لېذا دیوه دخپلې حصې په ساقطولو سره د نورو حصې نه ساقطیږي.

(۴) که یو جماعت کوم کس عمداً قتل کړ نو له هغوی ټولو څخه به قصاص اخیستل کیږي ولی چې د صنعاء او ه کسان دیوه کس په قتل کې سره شریک شوي و نو حضرت عمر رضی الله عنه ټول قتل کړل او وې فرمایل چې که ټول اهل صنعاء هم په ګډه سره د اکار کړی وای نو ما به ټول قتل کړی وای.

(۵) قوله والفرد بالجمع اکتفاء ای بقتل الفرد بالجمع اکتفاء، بدالک للما قبل، یعنی که یوه کس یو جماعت قتل کړ او د مقتولینو اولیا، د قصاص اخیستلو لپاره حاضر شول نو قاتل به د دې ټولو له طرف څخه قتل کیږي او پر همدې به اکتفاء کیږي له دې څخه علاوه به د مقتولینو اولیا، لپاره هیڅ هم نه وي ولی چې هغوی ټول دده پر قتل سره جمع شول او په خروج ریح کې تبری نشته لېذا د ا به ګڼل کیږي چې هر یو خپل پوره حق قصاص علی سبیل الکمال حاصل کړي.

ف: امام شافعي رحمه الله فرمايې چې كه قاتل ټول على سبيل التعاقب قتل كړي وي نو اولنې لره به له قاتل څخه قصاص واخيستل شي او د باقي پلره به د قاتل په ترڅه كې د ديت حكم وكړل شي او كه يې ټول دفعه وژلي وي يا يې وړاندي وروسته قتل كړي وي مگر اول معلوم نه وي نو بيا به قرعه (ايسكه) اچول كيږي د كوم يوه نوم چې راووتی دهغه لپاره به قتل كيږي او د باقي پاتې شويو لپاره به د ديت حكم وكړل شي.

(۶) كه د مقتولينوله اوليا، څخه كوم يو حاضر شونو بيا به هم دهغه لپاره قاتل قتل كيږي او د باقي پاتې شويو حق ساقط كيږي ولي چې دهغوئ حق په قصاص كې دی او د قصاص محل فوت شونو داداسي شوه لكه هغه قاتل چې مړ شي پر كوم چې قصاص وي نو قصاص هم ساقط كيږي ولي له كوم محل څخه قصاص وصوليږي هغه محل خته شولهدا قصاص هم ساقط كيږي.

(۷) او لا قطع يې د جلس يېدو ضما دينا (۸) و او ان قطع واحد يې د وځين فليما قطع يمينه و نصف الذية (۹) فان حضر واحد فقط يده له فلاحر علمه نصف الذية (۱۰) و او انظر عند بقل عمد يقتض به (۱۱) و انظر في رجلا عمدا فقتل النهم منه إلى آخره يقتض للأول وللثاني الذية

توجه: او نه به پري كيږي د دوو كسانو لاس د يوه لاس په بدل كې او دواړه به ضامن گرځي د لاس د ديت او كه پري كړيوه كس د دوو كسانو ښې لاس نو دهغوئ دواړو لپاره دهغه لاس پري كول او نصف ديت اخيستل دي نو كه حاضر شويو او پري يې كې دهغه لاس نو هغه بل لره پرده نصف ديت دی او كه اقرار وكړه غلام د قتل عمد نو قصاص به اخيستل كيږي دهغه په وجه سره او كه يې ووينستی كوم كس او هغه بل طرف ته غښی ووتی او بل كس كې ولگيد نو قصاص به اخيستل كيږي اولنې لره او دوه هم لره ديت دی.

تشریح: (۷) كه دوو كسانو په گډه سره د يو كس لاس ورپري كړي نو په دوئ دواړو كې به له يوه څخه هم قصاص نه اخيستل كيږي ولي چې په دوئ دواړو كې هريوه بعض لاس پري كړي دی په دي وجه چې انقطاع يې د دوئ دواړو په زور سره حاصل شوي ده او محل يعنی لاس متجزی هم دی لهذا له دوئ دواړو څخه به د هريوه طرف ته د بعض يې د پري كولو اضافت كيږي نو كه په دوئ كې د هريوه پوره لاس پري كړای شي نو په جنايت او قصاص كې به مماثلت پاتې نشي او پر دوئ دواړو د مقطوع كس نصف ديت واجب دی ولي چې د يوه لاس ديت د پوره نفس د ديت نصف دی او د دوئ دواړو يو لاس پري كړی دی لهذا پر دوئ دواړو نصف ديت او پر هريوه د نصف ديت نيما يې يعنی د ديت څلورمه حصه واجب كيږي.

(۸) كه يو كس د دوو كسانو ښې لاسونه ورپري كړل بيا دهغوئ دواړه د قصاص اخيستلو لپاره حاضر شول نو دهغوئ دواړه له حق دی چې دهغه لاس ورپري كړي اوله هغه څخه نصف ديت واخلي او هغه ديت په خپل منځ كې نصف نصف تقسيم كړي و چې يې داده چې دهغوئ دواړه د استحقاق په سبب كې سره برابر دي نو دواړه به په استحقاق كې هم سره برابر وي.

(۹) او كه له هغوئ دواړو څخه يو د قصاص اخيستلو لپاره حاضر شو او هغه د مجرم لاس ورپري هم كړ نو هغه بل لره به پر مجرم اوس صرف نصف ديت وي و چې داده چې حاضر لره د ثبوت حق په وجه سره خپل حق وصولول جائز دی او دخپل حق په وصولي كې دومره تاخير كول چې هغه بل هم حاضر شي پرده واجب نه ده او كله چې ده خپل حق وصول كړ (يعنی د مجرم لاس يې ورپري كړ) نو هغه بل لره دخپل حق د وصولولو محل باقي پاتې نه

شوپه دي وچه دهغه حق په دیت کې متعین شوی په دي وجه به اوس هغه بل لره صرف نصف دیت وي. او دهغه حق له معافولو یا وصول عوض څخه بغیر نه ساقطیږي.

(۱۰) که غلام د چا د عمدا قتل کولو اقرار وکړ نو پر غلام قصاص لازمیږي ولی چې له غلام څخه په قصاص اخیستلو کې پر غلام څه تهمت نشته (په دي وجه چې له مولی څخه زیات د غلام نقصان دی). البته که غلام پر ځان باندې د چا د مال اقرار وکړ نو دا څرنگه چې د مولی د حق د ابطال اقرار دی نو د تهمت په وجه سره صحیح نه دی.

(۱۱) که چایو څوک عمدا په گولی یا غبنی سره وویښت او هغه دهغه له بدن څخه ووتله او پر بل کس ولگیدله او په دي سره دواړه مړه شول نو قتل اول څرنگه چې عمدا دی لهذا دهغه په وجه سره پرده قصاص لازمیږي او قتل ثانی څرنگه چې قتل خطا دی لهذا دهغه په وجه سره د قاتل پر عاقله (خاندان) باندې دیت واجبیږي.

فصل

دافصل تعدد جنایات په بیان کې دی

کله چې مصنف رحمته الله علیه دیوه جنایت له بیان څخه فارغ شو نو د جنایات متعدد و بیان یې شروع کړولی چې دوه له یوه څخه وروسته وي.

(۱) ومن قطع بند جل، ثم قتل، أخذ بالأسر من لو غندين او مختلفين او خطائين فخلل بينهما زء اولاً في خطائين لم يخلل بينهما زء فحجب دية
 اجد (۲) كمن ضرب مائة سوطاً من سبعين ومات من عشرة (۳) وان عفا المقطوع عن القطع فمات ضمن القاطع الذبة (۴) ولو عفا عن القطع
 و ما يخذ منه او عى الجنائة لا (۵) فالخطا من الثلب والغنم من كل المال

توجه: او چا چې پري کې د چالاس ییایې قتل کړ هغه نو مواخذه به وي له هغه څخه د دواړو شيانو اگر که عمداوي یا خطا وي یا مختلف وي د دي دواړو په منځ کې روغتیا راغلي وي یا نه وي مگر په هغو دوو خطاوو کې چې دهغوئ په منځ کې روغتیا نه وي راغلي چې په هغوئ کې صرف یو دیت واجبیږي، لکه چې څوک یو بل کس سل دري ووهي بیا هغه جوړشي له نیوي څخه او مړشي له لسو څخه، او که یې معاف کړ مقطوع له فعل قطع څخه بیا هغه مړ شو نو ضامن دی قاطع د دیت، او که یې معاف کړ له فعل قطع څخه او کوم چې پیدا کیږي له هغه څخه ییایې جنایت معاف کړ نو نه، نو د خطا په صورت کې به دیت له ثلث څخه معافیږي او په عمدا کې به د ټول مال څخه.

توضیح: (۱) چا چې د چالاس ورپري کړ او ییایې قتل کړ نو د دي شپږ صورتونه دي (۱) دواړه فعلونه عمدا صادر شوي وي او په منځ کې دمجروح لاس روغ شوي وي (۲) دواړه عمدا صادر شوي وي او په منځ کې دمجروح لاس روغ شوی نه وي (۳) دواړه فعلونه خطا صادر شوي وي او په منځ کې دمجروح لاس روغ شوي وي (۴) دواړه فعلونه خطا صادر شوي وي او په منځ کې دمجروح لاس روغ شوي نه وي وي (۵) لاس یې عمدا ورپري کړی وي او قتل خطا شوی وي او په منځ کې دمجروح لاس روغ شوي وي (۶) لاس یې خطا ورپري کړی وي او قتل عمدا صادر شوی وي او په منځ کې دمجروح لاس روغ شوي نه وي وي. نو په مذکوره شپږو صورتونو کې به له هغه څخه د دواړو فعلونو بده اخیستل کیږي البته د خطا په هغو دوو صورتونو کې

چې په هغوی کې لاس روغ شوی نه وي یعنې په څلورم او شپږم صورت کې، چې په دې دوو صورتونو کې به د فعلونو په سزا کې تداخل وي او په دواړو کې یو دیت و اجبیري. دلته قاعده داده چې اصلاً ه عقوباتو کې تداخل دی او، فعل د دوه لپاره متمم گرځول کېږي الا دا چې که د دواړو جمع کول ممکن نه وي یا خو په دې وجه چې د دواړو فعلونو حکم سره جلا وي مثلاً قطع خطا، وي او قتل عمداوي یا د دې عکس وي او یا خو له فعل اول څخه مجروح روغ شوی وي نو په دې دوو صورتونو کې څرنگه چې تداخل ممکن نه دی لهذا د هر یوه فعل سزابه هم جلا جلا وي. نو د دې قاعدې له مخې په پورته ذکر شویو شپږو صورتونو کې د څلورم او شپږم صورت په سزا کې تداخل کېږي او په پاتې څلور صورتونو کې تداخل نشته.

(۲) یعنې لکه څرنگه چې د پورته ذکر شویو دوو صورتونو په سزا کې تداخل کېږي همدا شان که یو چا څوک نه خفه سل درې ووايه او له هغو څخه یې نیوي دورې په ملا ووايه اولس درې یې پرسرو ووايه له اولنیو نیوي درو څخه هغه مړ نه شولکه. یوځای شواو دا خبر نیولسو دورې وجه سره مړ شونو صرف دورستنیو لسو دور دیت و اجبیري د لومړنیو نیوي درو هیڅ ضمان نه و اجبیري ولی کله چې یو نیوي درو څخه اثباتي نه شونو د هغو ضمان هم نه و اجبیري هو د لومړنیو نیوي روپه وجه سره به قاضی هغه ته تعزیر ورکوي ترڅو آینه داسې حرکت ونه کړي.

(۳) که زید د بکر لاس ورپرې کې بکر زید معاف کې یا د همدې زخم په وجه سره بکر مړ شونو پر زید دیت و اجبیري نومړی معافی ختمه شوه ولی چې بکر خوز له قطع ید څخه معاف کړی و و قتل خوږی نه و و معاف کې لهذا د زید پر دمه دیت و اجبیري، او که بکر زید ته داسې وویل چې ماقطع معاف کړي ده اوله قطع څخه پیدا کیدونکی اثر مې هم معاف کړی دی، یا یې داسې وویل چې زه دده دا خطا، بخشم، اوس که بکر د لاس د پرې کیدلو په وجه سره مړ شو، پر زید د قتل دیت نه و اجبیري ولی چې د بکر په قول سره د قتل معافی هم ثابتېږي.

(۴) یعنې که مقطوع قاطع معاف کې مثلاً وي ویل، چې ماقطع معاف کړي ده اوله قطع څخه پیدا کیدونکی اثر مې هم معاف کړی دی، یا مقطوع له همدې قطع څخه مړ شونو د مقطوع قاطع لره د ماعاول صحیح دي لیکن څرنگه چې د مقطوع له ظرف څخه د اتبرع ده، اتبرع د مرض په حالت کې له ثلث مال څخه نافذېږي.

(۵) نو که قاطع خطا، دده لاس ورپرې کړی و ونو د هغه معافی به له ثلث مال څخه وي ولی چې د خطا، موجب مال دی اوله مال سره د وراثتو حق متعلق شوی دی لهذا د قاطع معافی به له ثلث مال څخه وي، نو که قاطع لره هیڅ مال نه وي نو قاطع ته ثلث دیت و و معاف دی او د دیت دوه ثلثه د قاطع پر عاقله د مقطوع وراثتونه ورکول لازم دي، او که قاطع عمداً د مقطوع لاس ورپرې کړی و ونو د قاطع معافی به د مقطوع له ټول مال څخه وي ولی چې د عمد موجب قصاص دی او قصاص مال نه دی لهذا د مقطوع د مریض والي په صورت کې د وراثتو حق له هغه سره نه دی متعلق شوی لهذا په دې صورت کې به معافی له ټول مال څخه وي.

(۶) وان قطعاً انما یتدر جل عند انفس و جها علی یده، و لم مات فلها مهر منلها (۷) و الذی فی مالها و علی غاقلینا و خطا (۸) و ان نزل و جها علی الید و ما یخذ منها و علی الجناة لغنا من فلها مهر منلها (۹) و لا شیء علیها و غذا (۹) و لو خطا رفع عن: ثم اقله مهر منلها و لهن ثلث ما ترک و حبة (۱۰) و لو قطع یدة فاقض له لغنا الا اول قبل به (۱۱) و ان قطع ید القاتل و غفاض من القاطع یدة الید

توجه: اوکه پري کېښخې دنارينه لاس عمدا و نارينه له دي سره نکاح وکړه پر خپل لاس بيا هغه مړشونښخې لره دهغه مهر مثل دی، اودیت به ددي له مال څخه ورکول کيږي اوددي پرقوم به وي که يې خطا ورپرې کړی وو، اوکه يې نکاح وکړه دهغه پر لاس اوڅه چې پيدا کيږي له دي څخه بيا پر جنايت باندې بيا هغه مړشوله دي څخه نوښخې لره به مهر مثل وي او پردي به هيڅ نه وي که عمدا و او اوکه خطا و و نور رفع کيږي ددي له عاقله څخه ددي مهر مثل او هغوی لره به وي ثلث ترکه د وصيت په ډول سره، اوکه دچالاس پرې شو او دهغه قصاص واخيستل شويامر شواول نو قتل کيږي به دهغه په بدل کې، اوکه يې پري کېد قاتل لاس او وينه يې معاف کړه نو ضامن دی قاطع د لاس د دیت.

توضیح: (۶) که کومې ښځې دکوم کس لاس ورپرې کړه که عمدا وي اوکه خطا وي نو پر ښځه ضمان واچيږي، مگر نارينه وويل چې ته له ماسره نکاح وکړ. او د لاس پرې کولو په وجه سره چې زما کوم حق ستا پر ځمکه دی هغه به مهروي ښځې دا قبول کړنو نکاح وشوه او پر ښځې چې کوم تاوان لازم ووهغه مهر گنل کيږي ليکن بيا داسي پښه وشوه چې خاوند د قطع يدي په وجه سره مړشونو نکاح خوصحيح ده البته کوم مهر چې يې مقرر کړی ووهغه صحيح نه دی لهذا ښځې لره مهر مثل واچيږي وچه يې داده چې نکاح د لاس پرارش وشوه بيا چې کله قطع يدي د قتل طرف ته سرايت وکړنو معلومه شوه چې د قطع يدي هيڅ ارش نشته نومسې معدوم شولها مهر مثل واچيږي.

(۷) او د خاوند و ارثانوته به دیت ورکول کيږي ولی چې خاوند قطع يدي معاف کړی وود قتل معافی يې نه وه کړي، بيا که ښځې عمدا لاس پرې کړی وونودیت د ښځې په مال کې واچيږي ولی چې دا قتل عمدا دی او د قتل عمدا تاوان عاقله نه شي برداشت کولی، اوکه ښځې خطا دده لاس ورپرې کړی وونودیت د ښځې پر عاقله واچيږي ولی چې د قتل خطا دیت پر عاقله وي.

(۸) اوکه مقطوع کس له لاس پرې کونکي ښځې سره په قطع يداوله قطع يدي څخه چې کوم اثبید کيږي ياد دي د جنايت په بدل کې نکاح وکړه بيا مقطوع له قطع څخه مړشونښخې لره مهر مثل واچيږي ولی چې موجب عمد قصاص دی او قصاص مال نه دی لهذا مهر مثل واچيږي لکه چې دخزير يا شرايو دمهر مقرر کولو په صورت کې چې مهر مثل واچيږي، او د خاوند و ارثانولره پر ښځه هيڅ شی نه واچيږي که هغې عمدا پرې کړی و ولی چې کله ده قصاص مقرر کړ کوم چې ددي صلاحيت نه لري نو دا (يعنی قصاص مهر مقرر کول) پر سقوط قصاص دده رضاده لهذا قصاص له اصل څخه ساقط شوی دي وچه و ارثانولره د ښځې پر ځمکه هيڅ نه واچيږي.

(۹) لوله ولو خطا رفع عن العاقله مهر مثلهاى لو كان القطع خطاء رفع عن العاقله مهر مثلها، يعنی که ښځې دده لاس خطا ورپرې کړی وونود ښځې له عاقله څخه ددي مهر مثل په اندازه سره دیت مرتفع کيږي ولی چې په دي صورت کې د جنايت موجب دیت دی اودیت د مال والی په وجه سره مهر جوړيدای شي، ليکن مقطوع په دي صورت کې دمرض الموت مريض شمارل کيږي، او قاعده داده چې دمرض الموت مريض که داسي کار وکړي کوم چې

دده له حوائج اصلیه څخه وي نو هغه دده له ټولې ترکي څخه معتبر وي ، او که داسي کار وکړي کوم چې دده له حوائج اصلیه څخه نه وي نو په دې کې هغه د مرض الموت مریض شمارل کېږي او دده د اتصرف صرف په ثلث ترکه کې نافذیږي یعنی داسي کار ته د وصیت درجه ورکول کېږي . او نکاح کول څرنګه چې له حوائج اصلیه څخه ده په دې وجه به د ښځې مهر مثل له ټول مال څخه معتبر وي لهذا د مهر مثل په اندازه به له ټول مال څخه ساقطیږي او د ښځې پر عاقله دلته دیت لازم شو یعنی لس زره درهمه او د ښځې مهر مثل مثلاً او زره درهمه دی نو له عاقله څخه خواوه زره درهمه د مهر مثل ساقط شول او څرنګه چې مقطوع پوره دیت مهر مثل ګرځولی وولهدا پاتې دري سوه هم باید ساقط شوی وای لیکن له او زره څخه په زیات کې د مقطوع تصرف په مرض الموت کې د مبتلا والی په وجه سره وصیت شمارل کېږي په دې وجه زائد صرف له ثلث ترکه څخه ساقطیږي لهذا که د مقطوع نوره ترکه هم وه کومه چې ددې دري زره دو چنده ده نو له عاقله څخه دا دري زره هم ساقطیږي ، او که له دې دري زرو څخه علاوه د مقطوع نور مال نه وي نو له دې څخه یو زره ساقطیږي او د ښځې عاقله به دوه زره درهمه د مقطوع وارثانوته ادا کوي .

(۱۰) که چا دیو بل کس لاس ورپرې کړ او له قاطع څخه ددې قصاص واخیستل شوی یا مقطوع اول له همدې قطع ید څخه مړ شو نو مقطوع ثانی (قاطع) به د مقطوع اول په بدله کې قتل کېږي ولی چې د اول له مرګ څخه ښکاره شوه چې جنایت د قتل عمد و او د مقطوع اول حق له مقطوع ثانی څخه د نفس د قصاص اخیستلو و و حال دا چې ده د قطع ید قصاص اخیستی دی او د قطع ید د قصاص په اخیستلو سره د قتل د قصاص حق نه ساقطیږي .

(۱۱) که چاکوم کس قتل کړ د مقتول وارث د قاتل لاس ورپرې کړي یا له قاتل څخه چې کوم قصاص اخیستل و د مقتول وارث هغه معاف کړ نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په زړه د مقتول وارث دې قاتل ته د قطع ید دیت ورکوي ، او صاحبین فرمایي چې دیت به نه ورکوي ولی چې د مقتول وارث خپل حق وصول کړی دی په دې وجه چې ده لږه خود قتل د نفس بجمیع اجزاء د تلف کولو حق حاصل دی لهذا د قاتل د لاس په تلف کولو سره دهغه دیت د مقتول پر وارث نه لازمیږي . دامام صاحب دلیل دادی چې د مقتول د وارث حق خو له قاتل څخه قصاص اخیستل و او او کله چې هغه قصاص معاف کړ یا د قاتل لاس پرې کول ددې وارث له طرف څخه زیاتی شولهدا دی به د لاس دیت ورکوي .

ف : دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجع دی لاسال العلامة الحسکفی : وان لم یطع ولی الغنیل ید الفاتل وبعد الذک عفا عن القتل ضمن القاطع دية البدلانه استوفى غير حقه لكن لا ينقص للشبهة وقال الأئمة عليه (الدر المختار على هامش رد المحتار : ۵/۳۰۱) . وقال الشيخ غلام قادر العماني حفظه الله : القول الرابع هو قول أبي حنيفة رحمته الله علیه لأن قوله له الموتون قال العلامة أبو البركات النسي أن قطع ید الفاتل وغاضن القاطع دية البدل (القول الرابع : ۲/۳۳۵)

باب الشَّهَادَةِ فِي الْقَتْلِ

داباب دقتل په باره کې دگواهی ورکولو په بیان کې دی

مصنف رحمه الله شهادت في القتل له حكم قتل خنثه وروسته ذکر کړولی چې شهادت في القتل له قتل سر متعلق امر دی او متعلق شی له شی څخه په درجه کې کم وي په دي وجه هغه مؤخر ذکر کول مناسب دی.

(۱) ولا یقید حاضر بخنثه ادا هو غایب عن خضر منه فان بعد لا بد من اعاده لقتلا (۲) ولو خطا و دینا لا (۳) فان اثبت القاتل عفو العايب له بقدر (۴) کذا قال قتل عینهما واحد هما غائب (۵) وان شهد و لیان بعفو ثالثهما لفت فان صدقهما القاتل فالذبة لهما اثلاثا (۶) وان کذبهما فلا شی لهما ولا اخر ثلث الذبة (۷) وان شهدا انه ضرب به فلم یزل صاحب فراش حتی مات یقتضی

توجه: او قصاص نه شي اخیستلی حاضر په خپل حجت سره په داسي حال کې چې دده ورور غائب وي له خصوصت څخه بیا که هغه راغی نو ضروري ده دینه اعاده ترڅو هغوی دواړه قصاص واخلې. او که دخطا یا قرض دعوه وي نو نه، بیا که ثابت کړ قاتل معافول دغائب نو نه به قتل کیږي. او همداشان که قتل کړای شود دواړو غلام او یو له دوی څخه غائب وو. او که گواهی ورکړه دوو لیانو ددریم په معاف کولو نولغوه ده بیا که تصدیق وکړ ددې دواړو قاتل نودیت به دوی لره اثلاثا وي. او که یې تکذیب وکړ ددوی دواړو نهو هیڅ نشته دوی دواړو لره او دریم لره ثلث دیت دی. او که دوو کسانو گواهی ورکړه چې ده هغه ویشلی وویا هغه صاحب فراش پاتې شو ترڅو چې مړ شو نو قصاص به اخیستل کیږي.

تشریح: (۱) فوله ولا یقیدای لایقص. که څوک قتل شو او دده دقصاص مستحق دمقتول دوه زامن وي اوله دي دواړو څخه یو غیر حاضري او دوهم په گواهانو سره دقتل ثابت کړي نو اوس دا حاضر له دي قاتل څخه قصاص نه شي اخیستلی ترڅو چې دده ورور رانه شي او کله چې هغه غیر حاضر راشي نو دامام ابو حنیفه رحمه الله په زړه به غائب له خپل طرف څخه بیرته دعوه وکړي او گواه په پېښ کړي ترڅو له قاتل څخه دوی دواړه په گډه سره قصاص واخلې. او دصاحبینو په زړه پر غائب بیرته گواه وړاندي کول ضروري نه دي بلکه دده نه راتلو سره سم دي بغیر له گواه وړاندي کولو قاضی دقصاص فیصله وکړي. دامام صاحب ابو حنیفینو په دي اختلاف په دي کې دی چې دوارثانو حق په قصاص کې دوارثت په طریقه سره دی او که دخلافت په طریقه سره. دحق قصاص بطریق خلافت مطلب دادی چې دمورث دملک له ثابتیدلو څخه بغیر دوارثانو ملکیت ثابت شي. او دحق قصاص بطریق وراثت مطلب دادی چې دحق لومړی مورث لره ثابتیږي او بیا پوره پوره وراثت ته جاصلیږي. او قاعده داده چې دوارثانو ملکیت چې په کوم ځای کې بطریق وراثت په هغه ځای کې له وراثانو څخه هریو په خصوصت کې دنور ټولو قائم مقام شمارل کیږي اوله دوی څخه یو دتبی وراثت نوله طرف څخه خصم جوړیدلی شي. او په خلافت کې له وراثانو څخه کوم یو دنورو وراثانو له طرف څخه خصم نه شي جوړیدلای. نو دصاحبینو په زړه دقصاص دملک ثبوت دوارثت په طریقه سره دی لهدا یو وراثت دنورو له طرف څخه خصم کیدای شي په دي وجه غائب ورور لره دوه ځل دگواه پېښ کولو ضرورت نشته. او دامام صاحب رحمه الله په زړه دقصاص دملک ثبوت دخلافت په طریقه سره دی لهدا یو وراثت دنور ونه طرف څخه خصم نه شي جوړیدلای په دي وجه غائب ورور لره دوهم ځل دگواه وړاندي کول ضروري دي.

ف: دا امام صاحب قول راجح دی لهما صاحب الهدایة دلیلہ و قدّمه صاحب الملتقى علی هامش مجمع الانهر، وقال المعنى غلام قادر حفظه الله: القول الرابع هو قول ابي حنيفة..... وقال العلامة ابراهيم الحلبي، فلما قام احدین حجة بقتل ابیهماعدا و الآخر غائب لازم اعدائهم بعد دعوا الغائب خلافهما (القول الرابع: ۲/۳۳۵)

(۲) قوله ولو خطأ او دبلا لاى لو كان القتل خطأ او كان الحق الذى ادعاه دبلا لا يعيدبينة اجماعا، يعنى كه خطأ قتل شوى و او دودمقتول له دو و زامونو څخه يو حاضر او بل غائب و او حاضر په گواهانو سره قتل خطأ ثابت كړي يا غائب راغى نوبال اتفاق پر غائب لازم نه دى چې هغه قتل خطأ دوهم ځل په گواهانو سره ثابت كړي، همدا حكم په دي صورت كې هم دى چې دداسي دوو ورونو پلار پر يو چاڅه قرض پريښى وي يعنى دقرض په صورت كې هم دغير حاضر ورونه له راتگ څخه وروسته دوهم ځل په گواهانو سره دقرض دثابتولو ضرورت نشته ولى چې دقتل خطأ او قرض موجب مال دى او په مال كې دملك ثبوت په طريقه د وارثت سره وي نو يو وارث دباقي وراثتو قائم مقام گرځي په دي وجه غائب لره دوهم ځل دگواه وړاندي كولاى ضرورت نشته.

(۳) كه دقصاص اخيستلو دوه ورونه مستحق ووله دواړو څخه يو غائب و و حاضر قتل په گواهانو سره ثابت كړي مگر قاتل دعوى و كړه چې دده غائب ورونه خپل حق قصاص ماته رامنځ كړى دى او خپله دعوى يې په گواهانو سره ثابته كړه نو اوس به له قاتل څخه قصاص نه اخيستل كيږي ولى چې گواكى قاتل دادعوى و كړه چې ستا حق له قصاص څخه ساقط شوى دى او دمال طرف ته منتقل شوى دى او قاتل دخپلي دي دعوى اثبات صرف په دي ډول سره گولای شي چې دغائب له طرف څخه عفو ثابته كړي كومه چې ده په گواهانو سره ثابته كړه او په دي صورت كې حاضر دغائب له طرف څخه خصم گرځي نو كله چې تاتل خپله دعوى په گواهانو سره ثابته كړه نو دقاضى دافصله چې واقعي غائب ده ته خپل حق قصاص رامنځ كړى دى دا قضاء على الغائب نه ده لهدا قصاص ساقط كيږي.

(۴) همدا حكم په دي صورت كې هم دى چې يو غلام ددوو كسانو په منځ كې مشترك وي او هغه لره څوك عمد ا قتل كړي اوله دواړو شريكانو څخه يو غائب دى نو د امام ابو حنيفه رحمته الله په نزد اوس دا حاضر له قاتل څخه قصاص نه شي اخيستلاى ترڅو چې دوهم رانه شي او دعوى وكړي او گواه پيښ كړي، او كه قاتل په گواهانو سره ثابته كړه چې غائب زه معاف كړى يم نو حاضر دغائب له طرف څخه هم خصم دى اوله قاتل څخه قصاص ساقط كيږي لما قلنا.

(۵) كه دمقتول دري وراثان وي اوله ددو څخه دوو دا گواهي وركړه چې دريم خپل حق قاتل ته معاف كړى دى نو دا گواهي لغوه ده او معافى به ددي دواړو گواهي وركونكوله طرف څخه شمارل كيږي ولى چې هغوى په خپل گمان سره په دي ډول گواهي وركولوسره دقصاص پرځاى خپل ځان لره مالى نفع (ديت) اختياروي لهدا داپه خپله ددوئ ا صرف څخه معافى شمارل كيږي ولى چې ددوئ گمان دادى چې قصاص ساقط شوى دى او ددوئ دا گمان صرف ددوئ په حق كې معتبر دى، نو كه قاتل ددوئ دواړو تصديق وكړ مگر مشهود عليه ددوئ تصديق ونه كړ نو ديت به ددوئ ترمنځ په دري ثلثه تقسيم كيږي ولى كله چې قاتل ددوئ دواړو تصديق وكړ نو گويادوئ لره يې دديت دوو ثلثو اقرار وكړ نو دده دا اقرار صحيح دى مگر قاتل دخپل تصديق سره

يوځای دادعو ه هم کوي چې ددریم حق ساقط شوی دی حال دا چې هغه دده تصدیق نه کوي لهذا قاتل قول به معتبر نه وي او ددریم دحصى دیت پرده واجب دی.

(۶) او که قاتل ددوئ دواړو تکذیب وکړ نو اوس به له دیت څخه دوئ دواړو ته هیڅ نه ورکول کیږي ولی چې دوئ دواړو ددریم پر عفو په گواهي ورکولو سره دا اقرار وکړ چې ددوئ حق قصاص باطل شوی دی نو ددوئ اقرار به خپله ددوئ په حق کې صحیح دی او دوئ دادعو ه هم وکړه چې ددوئ حصه په مال بدله شوي ده نو په دې دعوی کې له بیښه بغیر ددوئ تصدیق نه شي کیدای، البته دریم ته به یو ثلث دیت ورکول کیږي ولی چې دلو مړنیو دو پرده د عفو دعوی کول او دده انکار کول دلو مړنیو دو له طرف څخه ددې دریم په حق کې دابتدا عفو په درجه کې ده په دې وجه دده حق قصاص په مال سره بدلېږي.

(۷) که دوو گواهانو گواهي ورکړه چې فلانکې کس مثلاً زید عمدا وواهه (که په دې شرط چې په اسلحه یې قتل کړی وي) او زید له همدې وهلو څخه مسلسل صاحب فراش پاتې شوی بالاخر هغه ددې زخم په وجه - مړ شوی له قاتل څخه به قصاص اخیستل کیږي ولی چې دگواهانو مذکور ه گواهي داسې ده لکه چې هغوی پ قتل عمد سره گواهي ورکړي وي او دقتل عمد په گواهي سره پر قاتل قصاص واجیږي.

(۸) وَاِنْ اَخْتَلَفَ شَاهِدَا الْقَتْلِ فِي الزَّمَانِ أَوْ الْمَكَانِ أَوْ لِمَا زُفِيَ بِهِ الْقَتْلُ أَوْ قَالَ اَخْتَلَفَا قَتْلَهُ بَعْضًا وَقَالَ الْاُخَرُ لَمْ يَزِنَا فَا قَتْلَهُ بَطُلٌ (۹) وَاِنْ شَهِدَا أَنَّهُ قَتْلُهُ وَقَالَ الْاُخَرُ لَا نَدْرِي بَأَيِّ شَيْءٍ قَتَلُوهُ وَجَبَ لَهُ الْبَيَّةُ (۱۰) وَاِنْ أَقْرَأَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنَّهُ قَتْلُهُ وَقَالَ الْاُخَرُ قَتَلْنَاهُ جَمِيعًا قَتَلْنَاهُ وَنُورُ كَانِ الْمَكَانَ الْاِقْرَارُ شَهَادَةُ ثَلَاثٍ

توجه: او که اختلاف وکړي دقتل دوو گواهانو په وخت کې یا په مکان کې یا دقتل په آله کې یا وویل یوه له دوئ څخه چې ده دی قتل کړ په لاس سره او وویل دوهم چې ماته نه ده معلومه چې په کوم شي سره یې قتل کړی دی نو گواهي باطلېږي، او که دوو گواهي ورکړه چې ده قتل کړی دی او موږ نه یو خبر چې په کوم شي سره یې قتل کړی دی نو واجبیږي دیت، او که له دوو څخه هریو اقرار وکړ چې ماقتل کړی دی او ویل ولی چې تاسي دواړو په گډه سره دی قتل کړی دی نو ده لره جائزه ددې دواړو قتل کول او که وي داقرار پرځای گواهي نولغو ده.

تشریح: (۸) که دوو گواهانو دقتل گواهي ورکړه لیکن دقتل په زمانه کې دواړو اختلاف وکړ یوه وویل چې درمضان په لاس یې قتل کړی دی او دوهم وویل چې درمضان په شلم یې قتل کړی دی، یا یې دقتل په مکان کې اختلاف وکړ مثلاً یوه وویل په کوټه کې یې قتل کړی دی او دوهم وویل چې په پشین کې یې قتل کړی دی، یا یې دقتل په آله کې اختلاف وکړ یوه وویل چې په لاس سره یې قتل کړی دی او دوهم وویل چې په توره سره یې قتل کړی دی، یا یوه وویل چې په لاس سره یې قتل کړی دی او دوهم وویل چې ماته نه ده معلومه چې په کوم شي سره یې قتل کړی دی، نو په دې ټولو صورتونو کې دگواهانو گواهي باطله ده ولی چې قتل دوه ځله نه شي کیدای په دې وجه دلسم رمضان قتل جلادی او دشلم رمضان قتل جلادی، دکوټه قتل جلادی او دپشین قتل جلادی نو په هریو قتل یو یو گواه دی لهذا دگواهانو دنصاب دنه پوره والی په وجه سره داگواهي معتبر نه ده.

(۹) که گواهانو گواهي ورکړه چې مثلاً زيد عمر قتل کړ او وي ويل چې مور ته نه ده معلومه چې په څه شي سره يې قتل کړ نو پر قاتل ديت واجبيري د قياس تقاضا خوداده چې دا گواهي معتبره نه وي ولي چې د قتل مجهول گواهي ده په دي وجه چې که آله قتل مجهول وي نو قتل به هم مجهول وي ليکن استحساناً دا گواهي معتبره گڼل شوي ده ولي چې گواهانو د مطلق قتل گواهي ورکړي ده او مطلق مجمل نه دی چې له بيان څخه وړاندي ممکن العمل نه وي بلکه مطلق ممکن العمل وي لهذا د قتل په موجب کې ادانی (يعنی ديت) به واجب گڼل کيږي.

(۱۰) او که له دوو کسانو څخه هريوه اقرار وکړ چې فلانکی ماکتل کړی دی او د مقتول ولی وايي چې تاسي دواړو په گډه سره قتل کړی دی نو ولی لره ددوی دواړو قتل کول جائز دي ولی چې له دواړو څخه هريوه دانفراد قتل او پر خپل ځان د قصاص اقرار کړی دی او پر مقرباندي د قصاص په واجبيدلو کې مقررله دمقر تصديق کړی دی البته په انفراد قتل کې يې دهغه تکذيب وکړ او مقررله که په بعض مقربه کې دمقر تکذيب کوي نو په دي سره باقي اقرار نه باطليږي لهذا د مقتول ولی لره له دوی دواړو څخه قصاص اخيستل صحيح دي. او که مذکوره صورت داقرار پر ځای په شهادت کې پيښ شي نو شهادت لغوه دی مثلاً دوو کسانو گواهي ورکړه چې عمر فلانکی کس مثلاً زيد قتل کړی دی او دوه نور گواهي ورکړي چې ده لره فلانکی کس مثلاً بکر قتل کړی دی او د مقتول ولی ووايي چې دوی دواړو قتل کړی دی نو ولی لره ددوی دواړو قتل کول جائز نه دي ولی چې مشهود له که په بعض مشهود به کې د شاهد تکذيب کوي نو په دي سره د شاهد فسق ثابتيږي لهذا د اداسي شاهد شهادت معتبر نه دی.

بَابُ فِي اعْتِبَارِ حَالَةِ الْقَتْلِ

داباب دحالت قتل په اعتبار کې دی

احوال څرنګه چې دذواتو لپاره صفات دي په دي وجه مصنف رحمه الله له قتل او متعلقات قتل څخه وروسته دقتل احوال ذکر کړل.

(۱) النعير حالة الزمي فنحب الذب عنه المزمع إليه قبل الزول لا بإسلامه (۲) والقيمة بعقوبه (۳) ولا يضمن الزامي بزجوع شاهد الزم نغذ الزمي (۴) وحل الضيهر ذمة الزامي لا بإسلامه (۵) وزوجب النحر، بجلوه لا ياخرابه

ترجمه: معتبر د غنې ويښتلو وخت دی نو واجبيري ديت د مرمی اليه په مرتد کيدلو سره له غنې رسيدلو څخه وړاندي نه دهغه په مسلمانيدلو سره. او قيمت د غلام په ازاديدلو سره، او نه ضامن کيږي ددېر و غور څونکی درج د گواه په رجوع کولو سره له رمی څخه وروسته، او حلال دی ښکار د غنې ويښتونکی په مرتد کيدلو سره نه دهغه په مسلمانيدلو سره، او واجبيري جزاء په حلاليدلو سره نه په احرام تړلو سره.

تشریح: (۱) دامام ابو حنیفه رحمته په نژد غنځی وینستلو د حالت اعتبار دی نه د غنځی د لگیدلو د حالت نوکه غنځی وینستونکی د مسلمان طرف ته غنځی وړا کړله غنځی لگیدلو څخه وړاندي هغه مرتد شو (العیاذ بالله) نو دامام صاحب په نژد پر غنځی وینستونکی دیت و اجیبړي. او د صاحبونو په نژد پر غنځی وینستونکی هیڅ نه و اجیبړي ولی ده چې کوم کس تلف کړی دی هغه د تلف پروخت د مرتد کیدلو په وجه سره غیر معصوم دی او د غیر معصوم په تلف کولو سره هیڅ نه و اجیبړي. دامام صاحب دلیل دادی چې د ضمان لزوم د فعل په سبب سره وي ولی چې دانسان په وس کې صرف دده فعل دی او هغه دلته غنځی وینستل دی پاتې شو غنځی لگیدل هغه دده دوس خبره نه ده نو د غنځی وینستلو په حالت کې دی قاتل و ګرځید او په دې وخت کې مقتول مسلمان وولهدا دیت و اجیبړي. همداروچه ده چې که چا د اسلام په حالت کې د ښکار تر څو ته غنځی وړا کړ او له غنځی لگیدلو څخه وړاندي هغه مرتد شو (العیاذ بالله) بیا غنځی ولاړی او پر ښکار و لگید او په دې سره ښکار مر شونو د دې خورک حلال دی معلومه شوه چې اعتبار د غنځی د وینستلو حالت نه دی. هسی خود قیاس تقاضا ده چې پر غنځی وینستونکی قصاص لازم شي ولی چې ده محفوظ الدم مسلمان قتل کړی دی لیکن دښه په وجه سره قصاص ساقط دی دیت واجب دی. او که چا کافر په غنځی و وینست او هغه له غنځی لگیدلو څخه وړاندي اسلام قبول کړ نو بالاتفاق غنځی وینستونکی باندې دیت نه و اجیبړي ولی چې د غنځی وینستلو په حالت کې دده وینه مباح وه ولهدا دده غنځی وینستل موجب ضمان نه ده.

ف: دامام ابو حنیفه رحمته قول راجح دی. او د صاحبونو له خپل قول څخه رجوع ثابت نه ده. لای الحارثی و الاصل فی مسائل هذا الکتاب ان یعتبر وقول الرمی بالاتفاق و اما عدل ابو یوسف و محمد بن دالم فیما ذموا الی مسلمة فارتموا العیاذ بالله قل الاصابة ان صار مرثاله علی ما ینبیه فی اول هذا الفصل (الحارثی ۲۰ ۱/۳)

(۲) تر له و القیمه بعفته ای تحب القیمه بعفت العبد بعد الرمی قل الاصابة. یعنی که غنځی وینستونکی د چا د غلام په طرف غنځی وړا کړله غنځی لگیدلو څخه وړاندي مالک هغه ازاد کړ بیا غنځی پر غلام و لگید او غلام مر شونو په غنځی وینستونکی د غلام قیمت و اجیبړي نه دیت. ولی چې غنځی وینستونکی د غنځی وینستلو په وخت کې د غلام قاتل دی او د غنځی وینستلو په حالت کې هغه غلام وولهدا دده قیمت واجب دی.

(۳) پر کوم کس گواهانو گواهي و پر کومه چې ده د احصان په حالت کې زناکړي ده قاضی دهغوئ د گواهي مطابق د هغه د سنگسار کولو حکم ورکړ او س یو چا د هغه طرفته ډبره وړا کړه له ډبرې لگیدلو څخه وړاندي د زناله گواهانو څخه کوم گواه له خپلې گواهي څخه رجوع وکړه نو د ډبرې وینستونکی ضامن نه دی ولی چې د ډبرې د وینستلو د حالت اعتبار دی او په دې وخت کې مشهود علیه مباح الدم وو. البته په رجوع کونکی گواه باندې ضمان لازمېږي که هغه یواځې رجوع وکړه نو پرده ربع دیت لازمېږي او که څلورو واره گواهانو رجوع وکړه نو کامل دیت لازمېږي.

(۴) که کوم مسلمان د ښکار طرف ته غنځی وړا کړ او پر ښکار تر لگیدلو وړاندي غنځی وینستونکی مرتد شو (العیاذ بالله) بیا هغه غنځی پر ښکار و لگید او په دې سره ښکار مر شونو حلال دی ولی چې د غنځی د وینستلو د حالت اعتبار دی او په دې وخت کې غنځی وینستونکی مسلمان دی لهدا دده ښکار حلال دی او که

مجوسی غنّی وار کړم اوله غنّی لگیدلو څخه وړاندې هغه مسلمان شو نو ښکار حلال ن دی ولی چې د غنّی دروښت له حالاتو اعتبار دی او به دی وخت کې هغه مجوسی دی له همدارده ښکار حلال نه دی.

(۵) اوکه کوم محرم دښکارطرف ته غښی واکړ او پرښکارتر لگیدلو وړاندي دی له احرام څخه ووتی بیاغښی پرښکارولگید او په دې سره ښکارم شونې پرغښی وښتونکی دښکارجزا لازم ده ولی چې درمی دحالت اعتباردی او په حالت رمی کې هغه محرم وواو پر محرم دښکارجزا لازمېږي ، اوکه چاله غښی وښتلو څخه وروسته احرام وتاړه بیاغښی پرښکارولگیدون پرده دښکارجزا نه ده لازمه ولی چې دغښی وښتلو پړوخت هغه محرم نه دی او اعتبار دحالت رمی دی .

کتابُ الدّیات

دا کتاب د دیاتویہ بیان کی دی

ديات ددیه جمع ده . شرعاهغه مال ته ویل کیږي کوم چې دغس بدل وي . اوارش هغه مال ته ویل کیږي . ک . م چې له نفس څخه په کم جنایت کې واجب وي . د کتاب الدیات مناسبت له جنایاتو سره ظاهرده چې دیت پراسان دجنایت : دوووجو (قصاص اودیت) څخه یو دی ، یواځنګه چې په قصاص کې داحیاء معنی ددیت په نسبت زیاته ده په دی وجه یی قصاص بیان له دیت څخه مقدم کړ .

(١) ذِي قَبِيلِهِ الْعَنْدِيَّةُ مَاتَمَعَ الْإِبِلَ أَوْ نَاعَامَ بَنِي مُخَاظٍ إِلَى خَدْعَوْهُ لَأَتَغْلِبَ أَلَمِي الْإِبِلَ (٢) وَالْخَطَأُ بَاتَمَعَ مِنَ الْإِبِلِ أَخْطَأَ سَابِينَ مُخَاظٍ وَبَنِي مُخَاظٍ وَبَنِي ثَبْرٍ وَجَعَلُوا خَدْعًا (٣) أَوْ أَلْفَ دِينَارٍ أَوْ عَشْرَةَ أَلْفٍ بِزَعْمِهِمْ (٤) وَكَفَّارُ نَهْمَتِهِمَا دُكْرٌ فِي الْقَبْرِ (٥) وَلِيَخْرِجُوا الْإِبِلَ وَالْعَيْنِ (٦) وَيَخْرِجُوا الرَّحِيْبَ لَوْ أَحَدًا مِنْهُ يَوْمَئِذٍ (٧) وَذِي الْعَوَاءِ عَلَى الْقَبْرِ مِنْ ذِيَةِ الرَّجْلِ فِي الْقَبْرِ وَلِيَاذُوا وَنَهَارُ ذِيَةِ الْبُغْيِ وَالْمُسْلِمَةِ سَوَاءٌ

توڄه: د شهبه عدديت سل اوبښان دي په څلور قسمه له بنت مخاض څخه تر جذه پوري او تغليظ نشته مگر په اوبښانو کې او د خطاء ديت سل اوبښان دي پنځه قسمه ابن مخاض او بنت مخاض او بنت لبون او حقه او جذه، يوازې د پناه يالسل زړه درهمه دي او د دي دواړو كفاره هغه ده کومه چې مذکوره ده په نص کې او جائز نه ده خورک ورکول او کوم بچۍ چې دمور په نس کې وي او جائز ده شيدې خوړونکي، ماشوم که دهغه له مور او پلار څخه کوم يو مسلمان وي او د نيځې ديت نيمايې ده د نارينه د ديت په نفس کې اوله نفس څخه په کم کې او د مسلمان او د مې ديت برابر دی.

تشرېح: (۱) په قتل شبه عمد کې د قاتل پر عاقله دیت مغلظه دی، د شیخینویه نزد دیت مغلظه څلور قسمه او بنان دي یعنی پنځه ویشټ بنت مخاض، پنځه ویشټ بنت لبون، پنځه ویشټ حقی، او پنځه ویشټ جزعي دي ولې چې نبی کریم ﷺ په څلور قسمه او بنانو فیصله فرمایلي وه. دامام محمد ﷺ په نزد سل او بنان په درېي قسمه سره دي دیرش جزعي، دیرش حقی، او څلویشت ثنیه یا ثنی دي ثنی هغه او بن دی چې پنځه کاله یې پوره شوي وي او په شپږم کې شروع وي او ثنیا ته حامله هم وي (د شیخینو قول راجح دی)، او په دي کې تغلیظ صرف د څلورو قسمه یا دري قسمه او بنانو په لازمو لو کې دی. او مذکوره بالاتغلیظ صرف په هغه صورت کې دی چې دیت د او بنانو په ذریعه سره د اداء کولو اړاده وي اوله او بنانو څخه

ماسوا دراهمو او دنانیرو د ادا، کولو په صورت کې تغلیظ نشته ولی چې تغلیظ توقیفی دی کوم چې صرف داوښانو په صورت کې دی.

(۲) قوله والخطاء ای دية الخطاء مانع من الاصل، دقتل خطاء، په وجه سره پر عاقله دیت او پر خپله پر قاتل کفار ه واجب ده، قوله تعالى (ومن قتل مؤمنا خطاء فخطی برقیة غیر مؤنونة منسلفة الی اهلہ) (یعنی چا چې کوم مسلمان خطاء، قتل کې نور قبه مؤمنه دي ازاده کړي او د مقتول والاوته دي دیت ورکړي). او په قتل خطاء، کې دیت سل اوښانو په پنځه قسمه سره دي شل بنت مخاض، شل ابن مخاض، شل بنت لبون، شل حقی، او شل جذعي دي ولی چې همداتفصیل د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه په روایت کې مروی دی، همدرازه په قتل خطاء، کې قاتل معذوروي په دي وجه پرده په واجب شوي دیت کې باید تخفیف وي او په مذکوره دیت کې د شبهه عمد د صورت په نسبت تخفیف دی ولی چې هلته څلور یا دري قسمه داوښانو ادا، کولو حکم وودلته د پنځه قسمه اوښانو حکم دی.

(۳) قوله الف دينار او عشرة آلاف درهم ای دية القتل خطاء امامان من الابل اخماسا والف دينار من الذهب او عشرة آلاف درهم من الورق، یعنی که دقتل خطاء دیت په سروزرو سره ادا، کېږي نویو دیت زردیناره دی او که په سپنوزرو سره ادا، کېږي نولس زره دراهم دي ولی چې له حضرت ابن عمر رضی الله عنه څخه مروی ده چې نبی کریم صلی الله علیه و آله د یو مقتول د دیت په باره کې د لسوزرو حکم فرمایلي وو. دامام مالک رحمته الله علیه او امام شافعی رحمته الله علیه په نزد د ولس زره درهمه دي او په دراهمو او دنانیرو کې وزن سبعة معتبر دی (یعنی ددرهم وزن دري ماشي یو رتی او دیو رتی پنځمه حصه ده، او د دینار وزن څلور ماشي او څلور رتی دي په دي ډول دا او و متقالو او لسو درهمو وزن برابرېږي همدی ته وزن سبعة ویل کېږي).

(۴) په قتل شبهه عمد او قتل خطاء، کې پر قاتل کفار ه لازمه ده او کفار ه هغه ده کومه چې په آیت مبارک کې مذکوره ده چې یو مؤمن غلام په ازادوي که غلام نه وویا به پر لپسي دوه میاشتي روژه نیسي قال الله تبارک وتعالی (ومن قتل مؤمنا خطاء فحبر برقیة مؤمنة ودية مسلمة الی اهلہ)..... فمن لم يجد فصيام شهرين متتابعين (او کوم څوک چې کوم مسلمان په خطاء، سره قتل کړي نو پر هغه د یو مسلمان مملوک ازادول دي او د مقتول والاوته دي دیت ورکړي بیا کوم کس ته چې په لاس ور نه شي نو متواتر (متصلي) دوه میاشي روژي دي (مذکوره آیت اگر که دقتل خطاء، په باره کې وارد شوی دی مگر په حق قتل کې شبهه عمد هم خطاء، دی.

(۵) مگر په دي دوو صورتونو کې شیتو مسکینانو ته خورک ورکول کفایت نه کوي ولی چې د شیتو مسکینانو د خورک په باره کې نص نه دی وارد شوی او مقادیر توقیفی دي په رایه سره مقررول یې صحیح نه دي، او کوم غلام چې په کفار ه کې ادا، کېږي دهغه مسلمان والی او سلیم الاعضاء والی ضروري دی لهنداکوم ماشوم چې دمور په نس کې وي هغه په کفار ه کې آزادول کافی نه دی ولی چې دهغه په باره کې معلومه نه ده چې سلیم الاعضاء دی او که نه دی.

(۶) او که غلام شیدي رودونکی ماشوم وي او دهغه له مور او پلار څخه کوم یو مسلمان وي نو دهغه په ازادولو سره کفار ه ادا، کېږي ولی چې دا حد الاوین په مسلمان والی سره ماشوم هم مسلمان شمارل کېږي

اوماشوم څرنگه چې ښکاره دی لهذا دهغه سلیم الاطراف والی هم په ښکاره وي په دي وجه د داسي غلام په کفاره کې ازادول صحیح دي .

(۷) د ښځې دیت مطلقا دنارینه ددیت نصف دی که په نفس کې وي او که په اطرافو کې وي لقوله ۱۱ دیت المرأة علی النصف من دية الرجل (د ښځې دیت دنارینه ددیت نصف دی) داروايت له حضرت علی ۱۱ موقوف او مرفوعا دواړه قسمه مروی دی ، همداراز د ښځې حال دنارینه له حال څخه ناقص دی او د ښځې منفعت دنارینه له منفعت څخه کم دی لهذا د نقصان به په دیت کې هم ظاهر یږي . او د مسلمان او ذمی دیت برابر دی ولی چې د نبی کریم ۱۱ ارشاد مبارک دی دیه کل ذی عهده الف دینار (د هر ذمی دیت په داسي حال کې چې هغه پر خپل عهد مذهب باندې باقی پاتې وي زردیناره دی) ، همداراز دا د حضرت ابوبکر صدیق ۱۱ او حضرت عمر ۱۱ فیصله هم ده . دامام شافعی ۱۱ په نزد ذمی که یهودی یا نصراني وي نو دهغه دیت څلور زره درهمه دی او که مجوسي وي نو دهغه دیت اته سوه درهمه دی . او دامام مالک ۱۱ په نزد د یهودي او نصراني دیت شپږ زره درهمه دی .

فضل

دافصل له نفس څخه د کم د دیت په بیان کې دی

مصنف ۱۱ چې د نفس د دیت له بیان څخه فارغ شونو د ملحقاتو د دیت په بیان یې شروع وکړه ولی چې ملحق بالشیء له شی څخه وروسته وي .

(۱) فی النفس والفان واللسان والذکر والحشفة والفعل والسمع والبصر والشم والذوق واللحیة ان له تحت وشعر الرأس (۲) والعیین والیخین والشفتین والحاجبین والرجلین والأذنین والألتین ونذی المراء الذیة (۳) وفی کل واحد من هذه الأشياء نصف الذیة وفی أشعار العین الذیة وفی أحد هان منها (۴) وفی کل أصبع من أصابع الیدین أو الرجلین عشرها وما فیها من فاصل ففی أحد هان ثلاث ذیة الأصبع ونصفها لو فیها من فاصل (۵) وفی کل من خمس من الأهل أو خمس مائة درهم (۶) وکل غنبر ذهب نفقة فیه ذیة کبر . شلت وعی ذهب منوها

توجه : په نفس کې او په پوزه کې او په ژبه کې او په ذکر کې او په حشفه کې او په عقل کې او په سمع کې او د بدن کې او په قوت شامه کې او په قوت ذائقه کې او په بره کې که بیرته نه شوه راشنه او د سر په وینتانو کې (دیت دی) ، او په سترگو کې او په لاسونو کې او په شونو وکې او ورزو وکې او په پښو کې او په غوږو وکې او په خایو کې او د ښځې په تیانو کې دیت دی ، اوله دي شيانو څخه په هریوه یوه کې نصف دیت دی او د سترگو په بڼو کې پوره دیت دی او په یوه بانه کې ربع دیت دی . او په هره گوته کې د لاس او د پښو لسمه حصه د دیت ده او په کومه گوته کې چې خوښه وي نو له هغوی څخه په هریوه کې ثلث دیت دی او نصف دیت دی که په هغې کې دوه بڼه وي او په هر غاښ کې پنځه او بڼان دي یا پنځه سوه درهمه دي . او هر هغه اندام چې دهغه نفع ختمه شي نو په هغه کې دیت دی لکه چې لاس شل شي او د سترگو روڼائي ختمه شي .

تشریح: (۱) قوله فی النفس والعارن واللسان الخ، داټول معطوفات خبر مقدم او الولدیه یې مبتدا، مؤخره ده. یعنی په نفس کې دیت دی که صغیر وي او که کبیر، وضع وي او که شریف، مسلم وي او که ذمی ولی چې په حرمت او عصمت کې داټول برابر دي. او پوزي دنرمي حصي په پري کولو کې کامل دیت دی او د ژبي په پري کولو کې کامل دیت دی او د ذکر او حشفي په پري کولو کې کامل دیت دی او که یې څوک پرسر داسي وواهه چې دهغه عقل زائل شونو پر هغه کامل دیت دی او په کنولو. اوړندولو کې دیت دی. او د چاد بویولو او څکلودقوت په ختمولو کې دیت دی که چاد بل ژیر یاد سرویشان داسي وروځریل چې بیرته راشنه نه شول نو پر هغه کامل دیت دی. دانساني اعضاء په باره کې قاعده کلیه داده چې د چاد عضو په پري کولو سره که دهغه عضو کامل منفعت ختم شو یا له هغه اندام څخه چې کوم جمال مقصود ووهغه زائل شونو دا نفس انساني دضائع کولو په شان دی لږ اږدي کامل دیت نفس و اجیبيري نومذ کوره بالا اعضاء، همداسي دي چې د ځینو په پري کولو سره کامل منفعت زایلېږي او د ځینو په پري کولو سره مقصودي جمال زایلېږي په دي وجه په هغوی کې کامل دیت دی.

(۲) د دواړو سترگو په ضائع کولو کې کامل دیت دی، د دواړو لاسونو په پري کولو کې کامل دیت دی. په دواړو شونو کې کامل دیت دی، د دواړو وریزو په غوڅولو کې کامل دیت دی، دواړو پښو په پري کولو کې کامل دیت دی، په دواړو غوږونو کې کامل دیت دی، په دواړو ځایو کې کامل دیت دی او د بڅې په دواړو تیانو کې کامل دیت دی. د دي ټولو دلیل هغه قاعده کلیه ده کومه چې په مخکنۍ مسئله کې تیره شوه. (۳) له مذکوره بالادو و اعضاء څخه که یې یو ضائع کړ نو نصف دیت و اجیبيري ولی چې دیوه عضو په پري کولو سره نصف منفعت یا نصف جمال فوت کیږي لږ اږديت به هم نصف واجب وي، او د سترگو څلور سره بانوگان که یې داسي وکښل چې بیرته راشنه نه شول نو د کامل جمال د فوت کیدلو په وجه سره په دي کې پوره دیت و اجیبيري او په دوو کې نصف او په یوه کې ربع دیت و اجیبيري لماینا.

(۴) د دواړو لاسونو او دواړو پښو له گوتو څخه په هریوه گوته کې د پوره دیت عشر دی ولی چې نبی کریم ﷺ فرمایلي دي په هر گوته کې لس اوښان دي. ښکاره خبره ده چې لس اوښان د پوره دیت لسمه حصه ده، او ټولې گوتې په منفعت کې د مساوات په وجه سره په دیت کې هم سره برابرې دي. په کومو گوتو کې چې درې بندونه دي که یې له هغو څخه یو بند پري کړ نو د گوتي د دیت ثلث و اجیبيري. او په کومو گوتو کې چې دوه بندونه دي په هغو کې که یې یو پري کړ نو د گوتي د دیت نصف و اجیبيري بدل به پر مبدل تقسیمېږي.

(۵) که چاد چاغابښ خطا، مات کړ نو په هر غابښ کې د پوره دیت نصف عشر دی یعنی پنځه اوښان و اجیبيري لټوله ﷺ لی کل ټټ عس من الابل (په هر غابښ کې پنځه اوښان دي)، بیا غابښونه اوداري ټول په حکم کې سره برابر دي ولی چې په دارو کې د ژړلو منفعت دی نو په ضوا حکو کې زینت دی.

(۶) که چا څوک په کوم عضو وواهه او دهغه منفعت ختم شونو اگر که دهغه عضو پر خپل ځای پاتي وي نو هم پوره دیت و اجیبيري لکه چې د پري کولو په صورت کې پوره دیت و اجیبيري مثلاً پر لاس یې وواهه هغه شل

شويایې پر سترگه وواهه سترگه باقي وه مگردیدېې ختم شونوپوره دیت واجیبري ولی چې له اعضاء څخه مقصود منفعت دی نود منفعت ختمیدل د عضو د پري کیدلو په شان دی.

فصل فی الشَّجَاج

د ا فصل د سرد زخمونو په بیان کې دی

کوم زخم چې پر مخ اوسر باندې وي هغه ته شجة ويل کيږي او جمع يې شجاج ده او د پاتي جسم زخم ته جراحة ويل کيږي چې جمع يې جراحات دي ، له نفس څخه دکم درجه و الا جنيتونو او ديتونو کې شجاج هم داخل دی لیکن دکثرت مساثلوپه وجه سره منصف ع شجاج احکام په مستقل فصل کې بيان فرمایلي دي .

(۱) وفي الفوصضة نصف غشز البنية وفي الهاشمة غشز هار وفي المنقلة غشز و نصف غشز وفي الآفة والخائفة لثتها (۲) إن نفث الخائفة فلثها (۳) وفي الخارضة والذامعة والذامية والناضجة والمفلاحة والبنفخات حكومة غذل (۴) ولا تقاض في غير الفوصضة (۵) وفي أصابع اليد نصف البنية ولو مع الكف ونع نصف ساعد نصف البنية وخكومة غذل

تو جمع: په موضحه کې د دیت شلمه حصه ده او په هاشمه کې لسمه حصه ده او په منقله کې لسمه او شلمه حصه ده او په آمه یا جائفه کې ثلث دیت دی او که یو بل طرف ته ووزي جائفه نودوه ثلث دیت دي ، او په حارصه او دامعه او دامیه او باضعه او متلاحمه او سمحاق کې د عادل فیصله ده ، او قصاص نشته له موضحه څخه په ماسوا کې ، او دیوه لاس په گوتو کې نصف دیت دی اگر که له ورغوي سره وي اوله نیمایې بازو سره نصف دیت دی او د عادل فیصله ده .

تشریح: (۱) شجاج دسراومخ زخم ته ویل کیږي او د پاتي نور جسم زخم ته جراحات ویل کیږي ، دسراومخ زخمونه پر لس قسمه دي . /فصو ۱: حارصه : دا هغه زخم دی چې په پوستکي کې خراش وکړي او بس (یعنی گرزاري یې کړي) . /فصو ۲: دامعه : دا هغه زخم دی چې وینه خوښکاره شي مگرونه بهیږي لکه په سترگو کې او ښکته چې ښکارېږي خومگر بهیږي نه . /فصو ۳: دامیه : دا هغه دی چې وینه هم وبهیږي . /فصو ۴: باضعه : دا هغه دی په کوم کې چې غوښه پري شي . /فصو ۵: متلاحمه : دا هغه دی په کوم کې چې (د باضعه په نسبت) ډیره غوښه پري شي مگر سمحاق ته ونه رسیږي . /فصو ۶: سمحاق : دا هغه دی په کوم کې چې غوښه پري شي او سمحاق ته ورسیږي سمحاق دغوښې او دسرد هډوکی ترمنځ نرمه پرده ده . /فصو ۷: موضحه : دا هغه دی چې هډوکی ښکاره شي . /فصو ۸: هاشمه : دا هغه دی په کوم کې چې هډوکی هم مات شي . /فصو ۹: المنقلة : دا هغه دی په کوم کې چې هډوکی په ماتیدلو سره له خپله ځایه وښوري . /فصو ۱۰: آمه : دا هغه دی کوم چې ام دماغ ته ورسیږي ام دماغ هغه پرده ده چې په هغې کې دماغ دی .

که موضحه خطا وي نو په دي کې نصف عشر دیت (پنځه اوبنان) دي ، په هاشمه کې عشر دیت (لس اوبنان) دي ، په منقله کې د عشر دیت او نصف عشر دیت مجموعه (یعنی پنځلس اوبنان) دي ، په آمه کې ثلث دیت واجب دی لقوله ع وفي الفوصضة غشش من الأهل وفي الهاشمة عشر وفي المنقلة خمسة عشر وفي الأمة ثلث الدبة (یعنی په موضحه

کې پنځه اوښان دي اوپه هاشمه کې لس اوپه منقله کې پنځلس اوپه آمه کې ثلث دیت دی. اوپه جانغه زخم کې ثلث دیت دی لفرله عليه السلام في الجائفة ثلث الذبابة (په جانغه کې ثلث دیت دی)، او جانغه هغه زخم دی کوم چې ترجوفه ورسپري که په سينه کې وي يابه نس کې وي يابه ملا وغيره کې وي.

(۲) که جانغه زخم يوبل طرف ته ووتی نو داده جانفي گڼلي کيږي لهذا د دیت دوه ثلثه واجبيږي کماقضى بذلك ابو بکر رضي الله عنه.

(۳) له موضحة څخه په کمه درجه کې چې کوم شپړ قسمه زخمونه دي يعنی حارصه، دامعه، داميه، باضه، متلاحمه، اوسمحاق، په دي کې دامام ابو حنيفه رضي الله عنه د مذهب مطابق نه قصاص شته اونه دیت بلکه حکومت عدل دی يعنی عادل کس چې څه فيصله وکړي هغه واجبيږي ولی چې ددي شپړ قسمه زخمونو لپاره کوم تاوان مقررنه دی اوهسي بي زايه يې پريښودل هم صحيح نه دي لهذا په دي کې دعادل فيصله معتبره ده، دکوم چې صورت دامام طحاوی رضي الله عنه د قول مطابق داده چې کوم سالم غير زخمي غلام دي قيمت کړای شي يادي دوه ځل له زخم سره قيمت کړای شي اويادي ددواړو قيمتونو په منځ کې تفاوت ته وکتل شي که هغه تفاوت د قيمت نصف عشرو و نو د دیت د عشر نصف دي واجب کړای شي او که تفاوت درېع عشر په اندازه و نو درېع عشر دیت دي واجب کړای شي.

له پورته ذکر شويو لس قسمه زخمونو څخه په اووم قسم (يعنی موضحة) کې قصاص شته په دي شرط چې عمدا وي ولی چې قصاص مساوات غواړي اوپه موضحة کې مساوات ممکن دی په دي ډول چې ترهډو کي دپري کړای شي اوپري دي شودل شي، له موضحة څخه لوړ چې کوم درې قسمه زخمونه دي په هغو کې بالاتفاق قصاص نشته ولی چې مساوات متعذر دی.

(۴) اوله موضحة څخه چې په کښنه درجه کې کوم زخمونه دي په هغو کې دامام ابو حنيفه رضي الله عنه په نزد قصاص نشته. دامام محمد رضي الله عنه په نزد له سمحاق څخه ماسوا په دانور کې قصاص شته او همد اظاهر الرواية دی او همد اصحيح ده ولی چې مساوات ممکن دی په دي ډول سره چې دمجروح د زخم په ناپولوسره دي جارح همدومره اندازه زخمي کړي.

(۵) ديوه لاس په ټولو گوټو کې نصف دیت دی ولی چې په يوه گوټه کې عشر دیت (لس اوښان) دي نوپه پنځو گوټو کې نصف دیت (پنځوس اوښان) کيږي، او که يې له گوټو سره ورغوی هم پري کړنوم نصف دیت لازمېږي ولی چې ورغوی دگوټو تابع دی. که يې گوټي له نيمايې بازوسره پري کړي نوپه گوټو او ورغوی کې نصف دیت دی اوپه نيمايې بازو کې حکومت عدل (دکوم چې صورت مخکي ذکر شو) دی ولی چې بازو دگوټو او ورغوی تابع نه دی او هغه همداسي بي زايه هم نه شي پريښودل کيدای لهذا په دي کې به دعادل فيصله معتبره وي.

(۶) وفي قطع الكف زليها اضع او اضعاف عشرها ولا شيء في الكف (ع) وفي الأضبع الزائدة (أ) زعن الفضي وذكره وإسباوان لم نعلم صرخته ينظر وخر كثر كلام حكومة غل (۹) شخ زجلانو صرخة فلذهب غلها وشخر زابو دخل أرض الفوس صرخة في الذبابة (۱۰) وإن ذهب سفعا وبصره أو كلاما لأن شخه من صرخة فلذهب غلها أو قطع أضبعاً فلشئت أخرى أو قطع المفضل الأعلى فمثل ما بقي أو كل الأيدى أو كثر نصف سبعة فاسود ما بقي فلا فؤاد (۱۱) وإن قطع غنفاً فلشئت مكانها أخرى سقط الأرض (۱۲) وإن أهد فلشئت من الأول يجب

توجیه: اوږدوړغوی په پري کولو کې په داسې حال کې چې په هغه کې یوه گوته یادوه گوتي وي د دیت لسمه حصه ده یا پنځمه حصه ده او په وړغوی کې هیڅ نشته، او په زیاته گوته کې، او د ماشوم په سترګه کې او دهغه په ذکر کې او په ژبه کې که معلوم نه وه دهغه صحت په لیدلو او حرکت کولو او خبرې کولو سره دیو عادل فیصله ده. زخمي یې که کوم کس نود هغه عقل ختم شوی یې د سروینستان نو دا خلیبې د موضع تاون په دیت کې، او که باقی پاتې نه شوه دهغه سماعت او دید یا گویائی نونه، او که یې ولگاوو پر کوم کس موضع زخم نوصاع شوه دده واه سترګې یې پري کړه دهغه گوته نوشل شوه دوهمه گوته یا لور بند نوشل شو باقی پاتې یا ټول لاس شل شوی یې نصف دانت مات کړ نو تور شوی باقی نو قصاص نشته او که یې وکښی د چا غاښ بیاراشین شوه دهغه پر خای بل یو نوسا قلیبې تاون او که یې قصاص واخیستل شوی بیاراشین شو د اول کس غاښ نوتاوان واجبیږي.

تشریح: (۶) که چا د بل کس وړغوی ورپري کړه په کوم کې چې صرف یوه گوته وه پاتې خلور گوتي نه وي نو پر قاطع باندي عشر دیت یعنی لس اوښان واجبیږي او که گوتي دوي وي نو خمس دیت یعنی شل اوښان واجبیږي، او په وړغوی کې هیڅ نه واجبیږي ولی چې گوتي اصل دي او وړغوی تابع دی په دي وجه چې د لاس منفعت بطش (نیول) دی او نیول د گوتو په وجه سره حاصلیږي.

(۷) قوله وفي الاصل الزائدة وعن الصبي الخ. له خپلو ټولو معطوفاتو سره خبر مقدم دی او حکومت عدل مبتدا، مؤخره ده. یعنی که چا د بل زیاته گوته ورپري کړه نو د آدمیت د شرافت په خاطر په دي کې حکومت عدل دی ولی چې دا د انسان جزه دی، اگر که د دي منفعت یا زینت نشته، همداشان که چا د کوم ماشوم سترګه یا ذکر یا ژبه ورپري کړه او تر اوسه د دي اعضا، روغ والی نه وو معلوم شوی یعنی دسترگو ديد، د ذکر حرکت کول او د ژبې خبرې کول معلوم نه وو نو په دي کې حکومت عدل دی ولی چې د دي اعضا، منفعت معلوم نه دی په دي وجه کامل دیت نه شي واجبیږي لهدا دیوه عادل فیصله په دي کې معتبره ده، بیاماشوم که په سترګه سره دید کولای شي او په ژبه سر خبرې کولای شي او دده ذکر حرکت کولای شي نو د اددي اعضا، دروغ والی علامت دی.

الانفاذ: ای جان اذا مات المجنى عليه فعليه نصف الدية واذا عاش فعليه الدية؟

فصل: الحنان اذا قطع حشفة الصبي خطأ باذن ابيه فان مات الصبي رجب على الحائن نصف الدية وان عاش فعلى الحائن الدية كلها (الاشاء والنظائر)

(۸) که چا: بل پرسر باندي داسې موضع زخم ولگاوه د کوم په وجه سره چې دهغه عقل ختم شو نو پر جراح ټول دیت لازمیږي او د موضع تاون هم په دي کې داخلیږي ولی چې د عقل په ختمیدلو سره د ټولو اعضا، منفعت فوتیږي نو دا داسې ده لکه څوک چې په موضع زخم سره زخمی کړای شي او بیا هغه له دي څخه مړ شي نو د موضع تاون په کل دیت کې داخلیږي، همداشان که له موضع زخم څخه وروسته دهغه د سروینستان داسې ضائع شول چې بیرته راشنه نه شول نو د سردوینستانو په ضائع کیدلو کې کل دیت دی او د دي زخم تاون هم په دي کې داخلیږي ولی چې جزه په کل کې داخل وي.

(۹) كه دمذكوره موضعه زخم په وجه سره دمجروح قوت سامعه ياباصره ياقوت كلام خته شونوپر جارج له ديت سره سره ددي زخم تاوان هم لازم دى داصورت دتير شوى صورت په شان نه دى چې دزخم تاوان په ديت كې داخل شي بلكه دا اعضا، مختلفه دتلف كولو په شان دزخم تاوان په ديت كې نه داخليږي ولى چې له دي منافعو څخه هريومنفعت مستقل دى .په خلاف دقتل چې دهغه منفعت دټولو اعضا، طرف ته راگرځي .

الانفاذ: ايو جل قطع اذن انسان وجب عليه خسمانة دينار وان قطع راسه فعليه خمسون دينارا؟

قول: اذا خرج راس السلول دفعطع اسنان اذنه ولم يمت فعليه ديناران قطع راسه فعليه العرة و غرة العلام يسارى خمسين دينارا (الاشباه والظان).

(۱۰) كه چادبل سرداسي ورزخمي كړ چې دهغه په وجه سره دهغه دواړه سترگي ضائع شوي يايې دچاگوته ورپرې كړه دكوم په وجه سره چې بله متصله گوته هم شله شوه يايې برسيره بندپرې كړه دكوم په وجه سره چې باقي پاتي گوته هم شله شوه يايې ټول لاس ضائع شوي چادبل نصف غاښ ورمات كړ اوپه دي سره پاتي غاښ هم تور شونودامام ابو حنيفه رحمته په نزديه دي ټولو صورتونو كې تاوان واجب دى قصاص نه واجبيږي ولى چې قصاص مساوات غواړي اولته مساوات ممكن نه دى اوچيرته چې مساوات ممكن نه وي هلته قصاص نه وي په دي وجه قصاص نه واجبيږي او كله چې قصاص واجب نه شونوتاوان به وركوي . او همداراجع ده لعافى الباب: والصحيح قول ابى حنيفة وعليه مثنى البرهاني والسعى وغيرهما تصحيح (اللاب فى شرح الكتاب على هامش الجوهرة ۲/۱۷۲)

(۱۱) كه چادكوم كس غاښ وروكښى بيا دهغه پرځاى بل غاښ راشين شونودامام ابو حنيفه رحمته په نزدددي جرماته ساقطه شوه ولى چې دغاښ دمنفعت اوزينت په بيرته راگرځيدلو سره دمجروح دحق جبيره وشوه . دصاحبينوپه نزددغاښ كښونكى پر دمه پوره تاوان لازم دى ولى چې دكښونكى له طرف څخه دموجب تاوان جنايت صدور شوى دى ،پاتي شونوى غاښ راشين كيدل نودالله تعالى له طرف څخه نوى نعمت وا احسان دى .

ف: دامام ابو حنيفه رحمته قول راجع دى لعافى الدرالمختار: (الان قلعت) السن (قست اخرى فانه بسقط الارش عنده كسن صغير) خلافا لهما (الدرالمختار على هامش الدرالمختار: ۵/۴۱۵)

(۱۲) او كه زديدكېر غاښ وروكښى بكر قصاص دزیدغاښ وروكښى بيا ديكېر غاښ راشين شونوپر بكر لازم ده چې دى به دزیددغاښ ارش يعنى پنځه سوه درهمه ادا كوي ولى چې ديكېر دغاښ په راشنه كيدلو سره معلومه شوه چې ده دزیددغاښ ناحقه وركښلى وللهذا پر بكر دزیددغاښ ديت لازميرى .

(۱۳) وان شيخ رجلا فالتحم ولم يبق له اثر الا سرب فحرق الحبر اذ ذهب اثره فلأرث (۱۴) ولا فرق دجرح حتى يبر (۱۵) وكل عند سقط فيه فوده سبعة كس لا بدعده . دى . دى . فى مال الشان . (۱۶) وكذا ما وجب صلح او غير ذ . لوكا . شش لعشر ا - او عند السعى و السجون حطا و دینه على عاقله ولا تكفير فيه ولا حزمان عن السرقات و السخرة كالصبي

توجه: او كه يې زخمي كړ كوم كس بيا هغه زخم ډك شواونه شوپاتي دهغه اثار يې وواهه اوزخمي يې كړ بيا هغه روغ شواونه شوپاتي دهغه اثار نو تاوان نشته، اوقصاص نشته دزخم ترڅو چې روغ شي، او هر هغه عمد دكوم چې قصاص ساقط شي دشه په وجه سره لكه قتل كول دپلار زوی له نو دهغه ديت دقاتل په مال كې دی، او همداشان كوم چې واجب شي په صلح يا اقرار سره ياكې وي له نصف عشر څخه، او عمد دنا بالغ او مجنون خطا دی او دهغه ديت دهغه پر عاقله دی، او نشته كفاره په دي كې او نه محروم والی او معتوه دنا بالغ په شان دی.

تشریح: (۱۳) كه يو چا دبل چا سرور زخمي كړ بيا هغه زخم ډك شواو دهغه اثار پاتي نه شواو وينستان ونيو، يانې پر نور جسم وواهه او هغه زخمي شو بيا هغه زخم ډك شواو دهغه اثار پاتي نه شونو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزله جارج څخه جرمانه ساقطېږي ولی چې دجرماني لازمونکی عيب دمجروح پريدن باندې اوس پاتي نه شواو صرف درد اوالم موجب جرمانه او تاوان نه دی همدوجه ده چې كه څوك بل څوك ووهي مگر زخمي يې نه كړي نو پر ضارب څه تاوان نشته. دامام ابو يوسف رحمته الله عليه په زدير جارج ددر دسولو جرمانه واجب ده ولی چې موجب ديت عيب اگر كه زائل شو مگر له زخم څخه حاصل شوی درد څخه ده زائل شوی او دجرماني مقداره يو عادل كس بيانوي. دامام محمد رحمته الله عليه په زدير جارج باندې دطين اجرة او ددواء څرخه واجب ده ولی چې پر مجروح باندې دطبيب اجرة او ددواء قيمت دجارج دفعل په وجه سره لازم شوی دی.

ف: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجع دی لمالئ الشامة: وفي البرجندی عن الخزائن والمخارق قول ابی حنیفة یرد متقی وعلیه اعتماد المحبوبي والنسفی وغيرهما لکن قال فی العیون لا یجب علیه شی قیاسا ولا لا یستحسن ان تجب حکومة عدل مثل اجرة الطیب (رد المحتار: ۵/۳۱۵)

(۱۴) كه چا كوم كس زخمي كړنوله جارج څخه به قصاص نه اخيستل كيږي ترڅو چې مجروح روغ شي ولی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله دمجروح له روغیدلو څخه وړاندې دقصاص له اخيستلومنع فرمايلې ده. همداراز په زخمونو كې دحال اعتبار نشته بلكه دانجام اعتبار دی په دي وجه چې فی الحال دهغه حال معلوم نه دی كيداى شي چې زخم ډير شي او دهلاك نفس سبب وگرځي لهذاله روغیدلو څخه وروسته يوه خبره يقيني كيږي چې پر جارج دزخم تاوان دی يا داتلاف نفس تاوان.

(۱۵) مصنف رحمته الله عليه يواصول بيانوي چې هر هغه قتل چې په هغه كې دكومې شېبې په وجه سره له قاتل څخه قصاص ساقط شي او ديت واجب شي مثلا پلار زوی عمد اقل كړ نو پر قاتل (پلار) باندې قصاص نشته بلكه له ده څخه به ديت اخيستل كيږي، نو داشان ديت دقاتل په مال كې واچيږي پر عاقله نه واچيږي، او دديت به قاتل په دريو كلونو كې ادا كوي.

(۱۶) همداشان هر هغه مالي جرمانه كومه چې پر قاتل دصلح يا دقاتل دقتل خطا، دقرار كولو په وجه سره واچيه شوي وي هغه به هم دقاتل له مال څخه ادا كيږي پر عاقله واچيه نه ده لقل عمر رحمته الله عليه لا يعقل العاقله صلحا ولا اعترا (يعنی خاندان مال صلح او مال اقرار نه شي برداشتولی). همداراز په دي صورت كې څرنگه چې ديت د عقد په وجه سره واجب شوی دی او عاقله د عقد په وجه سره واجب شوی ديت نه شي برداشتولی بلكه دقتل په وجه سره واجب شوی ديت برداشتوي. همداشان هغه ديت چې دپوره ديت شلمه حصه نه وي بلكه

که وي نو داسي ديت هم پر عاقله نه دی بلکه پخپله د مجرم په ذمه وي ولی چې عاقله ديت برداشتي ترڅو پر قاتل څه تخفيف وي حال دا چې د اکوم زيات مقدار نه دی چې مجرم يې په خپله نه شي برداشتولی.

(۱۷) نابالغ او مجنون که عمدا اکوم جرم کوي نو هغه هم خطا، شمارل کيږي لهذا ددوی د جرم په صورت کې ددوی پر عاقله ديت و اجيبيړي ولی چې ددوی لره قصد صحيح نشته په دي وجه چې عمدا و قصد خو په علم پسي موقوف دي او د علم ذريعه عقل دی حال دا چې په مجنون کې عقل بالکل نشته او په نابالغ کې ناقص دی لهذا ددوی له طرف څخه عمدا و قصد نه شي متحقق کيدلای همدا وجه ده چې دوی گناه گاريږي هم نه.

(۱۸) همداشان که ماشوم (نابالغ) يا مجنون خپل کوم قريب قتل کړي د کوم چې دی وارث دی نو ددوی د اقتل د قتل خطا، په حکم کې دی او سره له دي چې په قتل خطا، کې کفار له لازميږي مگر پر ماشوم او مجنون کفار هم نشته او د مقتول له ميراث څخه هم نه محروميږي ولی چې د اقتل ددوی په حق کې گناه نه گنل کيږي لهذا نه پر دوی کفار شته او نه له ميراث څخه محروميږي، او په لوړ ذکر شوی حکم کې معتوه د ماشوم په حکم کې دی.

باب في المجنين

د اباب د جنين په بيان کې دی

جنين فعيل په معنی دمفعول يعنی مجنون سره دی او مجنون دمستور په معنی دی. جنين هغه ماشوم دی کوم چې تراوسه دمور په رحم کې مستور وي او کله چې پيداشي نو هغه ته وليد ويل کيږي له دي څخه وروسته هغه ته رضيع ويل کيږي. جنين څرنگه چې د جزء من الكل په حکم کې دی په دي وجه مصنف رحمته الله عليه دده احکام د اجزاء حقيقه د احکامو له بيانولو څخه وروسته ذکر کړي دي. بيا په دي ډول ووايه چې په انسان او د انسان په متعلقاتو د جنایت له بيان څخه چې فارغ شونو دمن وجه انسان احکام يې شروع کړل او من وجه انسان جنين دی.

(۱) حرب بطن امر اذا قلت جنينا ميتا يجب غرة نصف عشر الذبة (۲) لان الفقة حيا فمات الذبة (۳) وان الفقة ميتا فمات الذبة وان ماتت الفقة ميتا الذبة فقط (۴) وما يجب له بوزن عنه ولا يبرئ الضارب فلز ضرب بطن امرائه فالت ذبته ميتا فعلى عاقلة الاب غرة ولا يبرئ منها (۵) وفي جنين الأم لا يذکر الا نصف عشر لينبئ له كان خائوا عشر لينبئ له انثى

توجه: واريې وکړ د ښځې پرنس نو و اچاوو هغې ماشوم مړ نو و اجيبيړي غره، او هغه د ديت لسمه حصه ده او که يې و اچاوو هغه ژوندى بيا هغه مړ شونو ديت و اجيبيړي، او که يې و اچاوو مړ بيا مور مړه شوه نو ديت او غره و اجيبيړي او که مور مړه شوه بيا هغې مړ ماشوم و اچاوو نو صرف ديت شته، او کوم چې و اجيبيړي په دي کې هغه په ميراث کې ورل کيږي له دي څخه او وارث نه دی و هو نکي او که يې و وهله خپله ښځه پرنس نو و اچاوو هغې هلک مړ نو د پلار پر عاقله غره ده او ميراث نه شي ورلی له دي څخه، او د مينځنۍ په ماشوم کې که هغه مذکور وي شلمه حصه ده دده د قيمت که ژوندى وای او لسمه حصه ده د هغه د قيمت که مړ شوى وو.

تشریح: (۱) که چاښه پرنس په لغته يابل شي سره ووهله چې دهغه په وجه سره هغې جنين (مې ماشوم) وچاړوونوپه دي کې پر ضارب باندي يوه غره واجب ده ولی چې دېنوهذيل يوي ښځې بله ښځه پرنس وهلي وه چې په هغه سره مضروب په ښځه او دهغې جنين دواړه مړه شول، نوښی کريم ﷺ دښځې دديت اود جنين دغره حکم فرمايلي وو. غره الشئ. خيار الشئ او اول الشئ ته ويل کيږي غره الشهر په معنى داول الشهر، او په اصطلاح کې غره دديت دلسمي حصي نصف ته ويل کيږي څرنگه چې دامقادير په ديت کې تر ټولو ګڼسته درجه او اول ديت دى په دي وجه دي ته غره ويل کيږي، يعنى که جنين مذکرو و نو دنارينه دديت نصف العشر (شلمه حصه يعنى پنځه سوه درهمه) واجب دي او که جنين مؤنث و نو دښځې دديت عشر (لسمه حصه يعنى پنځه سوه) واجب دي. دنارينه دديت شلمه حصه او دښځې دديت لسمه حصه دواړه پنځه سوه کيږي ولی چې دښځې ديت دنارينه دديت نصف دى. او که مضروب په ښځې ژوندی ماشوم و چاړو و بيا هغه مړ شو نو پر ضارب باندي کامل ديت واجبېږي ولی چې ضارب ماشوم له پيدا کيدلو څخه وړاندي دوهلويه ذريعه سره خطا، ضائع کې.

(۲) او که مضروب په ښځې مې ماشوم و چاړو و بيا مور هم مړه شوه نو پر ضارب دمور دقتل په وجه سره ديت اود جنين په وجه سره غره واجبېږي ولی چې دتعدد اثر په وجه سره فعل هم متعدد شمارل کيږي لهدا ددوه جنايتونه شمارل کيږي. او که دضارب په ضرب سره اول مور مړه شوه بيا دهغې له نس څخه مې ماشوم ووتی نو پر ضارب صرف دمور ديت واجب دى او په جنين کې هيڅ نه واجبېږي ولی چې ظاهره داده چې دجنين دمرګ سبب دمور مرګ دى ولی چې دده ژوند دمور له ژوند څخه اوده ساه اخيستل دمور له ساه اخيستلو څخه ده نوده مرګ دمور په مرګ سره متحقق شوى دى.

(۳) څه چې په جنين کې واجبېږي که غره وي او که ديت نوهغه دده دواړه ژوندی ولی چې دادنفس بدل دى او بدل عن المقتول ورته لږه دي. ليکن که ضارب هم دده وارث و ونوهغه به له ميراث څخه محروم وي مثلاً که چا خپله ښځه په نس کې په لغته ووهله چې په دي سره هغې مې ماشوم و چاړو و نو دضارب (پلار) پر عاقله غره ده او ضارب په دي غره کې دميراث مستحق نه دى ولی چې قاتل ته ميراث نه ورکول کيږي.

(۴) که چا مينځه پرنس و ووهله چې په دي سره هغې ماشوم و چاړو و نو ماشوم که مذکرو و نو ددهغه په ژوندی پيدا کيدلو دهغه دقيمت نصف عشر يعنى شلمه حصه واجبېږي، او که هغه مؤنث وي نو لسمه حصه واجب ده. دمور دقيمت اعتبار نشته ولی چې واجب مقدار دجنين دنفس بدل دى لهدا دهغه اندازه به دده په ذات سره کيږي ونی هغه صورت تفصيل الاتى على الذکر فى الارش.

{ ۱ } فان جرّه سبده بعد صر به فالفقه لمات ففيمته حيا و لاتنج الذبة و إرمات بعد الفتن (۶) و لا كفارة في الحين (۷) و إن شئت دواء لنظره
 او عالج فرجها حتى أسقطه ضمن عاقلتها الغرة إن فعلت بلا ذنر

توجه: نو که ازاد کې هغه لږه دهغه مولی دهغه له ووهلو څخه وروسته او هغې ماشوم و چاړو و او هغه مړ شونوپه دي کې دهغه قيمت دى دژوندی والی. او کفار نه نشته په جنين کې. که ښځې دواړه وختېله تر څو حمل ضائع

کړي يايې څه شی کښېنودپه خپله شرمگاه کې حتی چې هغه يې وچا و نو ضامن گرځي ددي عاقله دغره که دي کړی وي بلا جازته .

تقویر: (۵) که داجدل کس مینځه پرنس په لغته ووهله او تراوسه هیڅ نه وو شوي چې مالک اعلان وکړ چې ددي مینځې په نس کې چې کوم ماشوم دی هغه ما زاد کړله دي څخه وروسته مینځې ژوندی جنین وچا و ویا هغه مې شونوپه دي صورت کې پر ضارب دژوند ماشوم قیمت لازمیږي یعنی که هغه ماشوم ژوندی وای نو د هغه ماشوم چې څه قیمت وای هغه پر ضارب لازمیږي د قیاس تقاضا ده چې دیت واجب شي ولی چې له خروج څخه وروسته ماشوم ژوندی و آزاد دی مگر کوم ضرب چې ددي ماشوم د مرگ سبب دی هغه ددي ماشوم در قیمت په حالت کې واقع شوی دی لهذا د هغه د اعتبار کولوپه وجه سره قیمت واجب یې ولی چې وړاندي ذکر شوه چې اعتبار درمی حالت لره دی .

(۶) دچاپه وهلو سره چې جنین ولید او مې شونو پر ضارب کفاره واجبه نه ده بې شکه مندوبه ده . داثمه ثلاثه په نزد کفاره واجب ده ولی چې ضارب قاتل دی . زموږ دلیل دادی چې کفاره په قتل کې واجب یې حال دا چې دجنین ژوند معلوم نه دی نو قتل هم یقیني نه دی . مذکور اختلاف هغه وخت دی چې په وهلو سره مې ماشوم ولویږي او که ژوند ماشوم ولویږي یا مې شونو بالاتفاق کفاره واجب ده .

(۷) که کومې ښځې دخپل حملې دضائع کولوپه غرض سره کومه دواء وڅښله یا يې وخوړله یا دبولوپه ځای کې څه شی کښېنود چې دهغه په وجه سره حمل ضائع شونو که ښځې دا کار دخپل خاوندله اجازت څخه بغیر کړی و نو د ښځې پر عاقله نصف عشر دیت یعنی ددیت شلمه حصه لازمیږي ولی چې ښځې په تعدی کولو سره حمل ضائع کړله یا پردی ضمان واجبیږي اود اضمن به د ښځې عاقله برداشتي او ښځې دده د میراث مستحقه نه ده ولی چې ښځې قاتله ده . او که ښځې دخاوند په اجازت سره حمل ضائع کړنو هیڅ ورکول نه لازمیږي ولی چې د ښځې له طرف څخه زیاتی نه دی موجود شوی .

باب ما بعد من ذلک فی الطریق

داباب دهغو شيانو په بيان کې دی کوم چې انسان په لاره کې جوړوي مصنف چې دقتل د مباشرت له احکامو څخه فارغ شو نو قتل لره دسبب جوړیدونکي شيانو احکام يې شروع کړل څرنگه چې دا ول وقوع کثیره او بلا واسطه ده په دي وجه يې دهغه احکام وړاندي ذکر کړل .

(۱) من اخرج إلى الطريق العاذية كفيها أو مزار أو خزان أو دكاناً لم يكن لها غدة (۲) ولا التصرف في التالفة إلا بإذن أو في غيره لا ينصرف إلا بإذنه (۳) فإن مات أحد بنظر طها فدينه على عاقله كما لو حفر بئر إلى طريق أو وضع خزاناً أو خزاناً (۴) ولو نهضت فضاها في ماله

توجه: چا چې راويستله دشارع عام طرف ته بیت الخلا . یا ناوہ یا چه جایا دکان نوهر کس لره حق شته دهغه د ماتولو ، او دده لره دتصرف حق شته په نافذه کوڅه کې مگر دا چې مضروي او په غیر نافذه کې دي تصرف نه کوي مگر داهل کوڅي په اجازه سره ، نو که مې شو څوک دهغه په لویدلو سره نو دهغه دیت دده پر عاقله دی لکه

چې څوک وکړي څه په لاره کې یا کښېږدي ډېره اوضاعه شي په دې سره کوم انسان، او که څاروی وي نو دهغه ضمان به دده په مال کې وي.

تشریح: (۱) که چا د شارع عام طرف ته بیت الخلا راویستله، یا یې ناوړه ولگوله، یا کومه چوتره یا دکان جوړ کړ نو هر کس لره ددې شيانو د ماتولو اختیار شته ولی چې په دې شيانو سره خلگو ته ضرر رسیږي و قال ﷺ لا ضرر ولا ضرار فی الإسلام (په اسلام کې ضرر او ضرار نشته) یعنې نه ابتداء ضرر رسول جائز دی او نه چاته د ضرر رسول په نتیجه کې هغه لره زیات ضرر رسول جائز دی. همداراز په شارع عام (عامه لار) کې د ټولو خلگو حق شته لهذا هریو لره دا اختیار شته چې د اضرر دفع کړي.

(۲) زه داسې کوڅه کومه چې هغه بل طرف ته ووځي په هغې کې مذکوره بالاشیان جوړول صحیح دي په دې شرط چې خلگو ته په دې سره تکلف ونه رسیږي ولی چې په داسې ګلۍ کې هریو لره د تیریدلو حق شته نو داسې شي د جوړولو حق به هم وي کوم چې خلگو لره مضرنه وي ولی چې داسې شيان د تیریدلو په درجه کې دي کله چې د تیریدلو حق لري نو ددې شيانو جوړولو حق هم لري، او کومه ګلۍ چې هغه بل طرف ته نه ووځي (یعنې بنده وي) په هغې کې مذکوره شيان جوړول او تصرف کول جائزه دي ترڅو چې ددې کوڅې اوسیدونکي ددې اجازت ورنه کړي ولی چې داسې کوڅه دهمدې خلگو ملک وي همداراز په دې کې په هر حال کې له دوو څخه هریو لره د دفعه حق حاصل دی لهذا په دې کې هیڅ قسم تصرف ددوئ له اجازت څخه بهر جائزه دی.

(۳) که چا په لاره کې له مذکوره شيانو څخه کوم شی جوړ کړ هغه په کوم کس را ولویدل چې په دې سره هغه کس مرشوند جوړونکي پر عاقله باندې دهغه دیت و اجیږي ولی چې ددې کس د ضائع کیدلو سبب همدې شونو د اداسي ده لکه چې څوک د مسلمانانو په لاره کې څاه وکړي یا ډبره کښېږدي یا د هغه په وجه سره کوم انسان ضائع شي نو د ضائع شوی دیت ددې فاعل پر عاقله لازم دی ولی چې د فاعل په خپل دې کار کې له حد څخه تجاوز کونکی دی لهذا کوم نقصان چې دده له فعل څخه پیداشي نو هغه ددې ضامن دی.

(۴) قوله ولو بهیمة لضمناهای مالیه او لکان الهالک بقوط نحو الکفیه بهیمة لضمناهای مال المخرج، یعنې که دده ددې فعل په وجه سره کوم څاروی تلف شونو دهغه تاوان د فاعل په مال کې و اجیږي ولی چې خاندان مالی تاوان نه شي برداشتولای، صرف د نفوس تاوان برداشتوي.

(۵) ومن حمل بالو غلی طریق طریق یاغی سلطان او لی ملکوا و خغ غشیة لهما او قنظر فلهما ان الإمام یفتقد زجل المزور علیها لم یضمن (۱) ومن خفل شینایی الطريق لفسط علی انسان ضمن ولو کان زاده لیس لفسط لا (۲) من سجد لفسیره فقلع زجل مهم قنبدیلا و جفل لیه بزای او خضاة لم یط بزجل لم یضمن وان کان من غیرهم ضمن (۳) وان جلس لیه زجل مهم لم یط به أخذ ضمن ان کان فی غیر الضلا فان کان فیها لا

توجه: او چا چې جوړه کړه موری په لاره کې د بادشاه په اجازه سره یا په خپل ملک کې یا یې کښو درلگۍ په لاره کې یا یې پل جوړ کړ یا د بادشاه له اجازت څخه بهر یا کوم کس قصد وکړ د تیریدلو پر دې نوصمان نشته، او چا چې اوچت کړ کوم شی په لاره کې او هغه ولویدی پر کوم انسان باندې نوصمان گرځي، او که وي هغه څا در کوم چې ده په تن کړی وي او هغه ولویدی نوصمان نه دی، یو مسجد دی د کوم قوم او خوږ ند کړه دوئ

څخه يو کس په هغه کې قنديل يايې خپور کړه دي کې پوزی يله بري بيا هلاک شو په دي سره کوم نس نوضامن نه دی او که له اهل محلي څخه ماسوا بل چاينېني وي نوضامن دی، او که کښينستی په مسجد کې کوم کس له اهل محله څخه بيا هلاک شوه دده په وجه سره کوم کس نوضامن دی که په لمانځه کې نه و او او که په لمانځه کې و نوضامن نه دی.

توضيح: (۵) که کوم کس په لاره کې چوپچه (موری، او په ديوال کې داسي سوری چې په هغه سره دتنه او په دباندي راوځي) وکيندل نو که يې دسلطان په اجازت سره داکار کړی وي يايې په خپله ځمکه کې کيندلی وي يايې دسلطان له اجازت څخه بغير په لاره کې لرگی ايښی وي يايې پل جوړ کړيا کوم کس قصد اهلته تيريد او په دي کې ولويد هلاک شونو په دي څلورو واره صورتونو کې ددي کس په ذمه هيڅ نه و اجيبري په لومړی صورت کې خوپه دي وجه پرده ضمان نشته چې هغه دسلطان په اجازت سره دي لهذا کيندونکی زياتی کونکی نه شمارل کيږي، او په دوهم صورت کې په دي وجه ضمان نه دی چې ده په خپل ملک کې تصرف کړی دی او په خپل ملک کې هغه دتصرف مجاز دی لهذا پرده ضمان نشته، او په آخري دوو صورتونو کې څرنگه چې هغه کس قصد په لرگی يابل تير شوی دی لهذا د هلاکت نسبت په خپله دتيريدونکی طرف ته کيږي نه دپل جوړونکی اولرگی ايښودونکی و طرف ته.

(۶) که کوم کس په لاره له خپل سامان سره روان و او هغه سامان ولويد او په هغه سره کوم انسان هلاک شونو دسامان والا ضمان دی او که هغه څاډار اغوستی و او هغه څاډار ولويد او د هغه په وجه سره کوم کس هلاک شونو پر څاډار والا ضمان نشته په دواړو صورتونو کې وجه دفرق داده چې سامان وړونکی دسامان دحفاظت په قصد کولو سره تگ کوي لهذا دلته دسلامتی دوصف قيد لگول کيږي (يعنی دده مرور په دي شرط سره مشروط دی چې کوم بل کس به ته ضرر نه رسيږي) ولی چې دده په قصد او دحفاظت دارادي په وجه سره پرده څه تنگی نشته او د څاډار اغوستونکی مقصد د څاډار حفاظت نه وي نو که په دي صورت کې دسلامتی دوصف قيد ولگول شي نو حرج لازم يږي په دي وجه د څاډار اغوستل بغير له کوم قيد څخه جائز گرځول شوی دی.

(۷) دکوم قوم مسجد دی په هغه کې له همدې قوم والا څخه يو کس قنديل څوړند کړيا يې پوزی خپور کړيا يې په هغه کې ډبري خپري کړي بيا په دي سره اتفاقا کوم انسان مړ شونو دقنديل وغيره ايښودونکی کس باندي څه ضمان نشته، او که ددي کارونو کونکی له اهل محله څخه نه وي بلکه کوم بل غير کس وي نو هغه ضمان گرځي وجه فرق داده چې دمسجد دامور و انتظام داهل مسجد کار دی لهذا دهغوئ فعل مطلقا مباح دی دسلامتی په قيد سره مشروط نه دی، او څرنگه چې دمسجد انتظام له اهل محله څخه ماسوا د نورو خلکو کار نه دی لهذا دهغوئ فعل به دسلامتی په شرط سره مشروط وي او چيرته چې دشرط موجود نه شي نو هغه به ضمان وي دادامام صاحب قول دی او دصاحبينو په زديردی کس که هم داکارونه وکړي نوضامن نه دی ولی چې دادثواب کار دی پردي هغه ته ثواب ورکول کيږي لهذا پردي کس هم داهل مسجد په شان دی.

ف: دصاحبينو قول راجع دی کمالی الشامة: قال العلامة ابن عابدين رحمه الله: فانه نقل عن الحلواني ان اکثر المناخ

اغترافوا وعلیه الفتوى (رد المحتار: ۵/۳۲۴)

(۸) نه اهل مسجد څخه كوم كس په مسجد كې ناست ووكوم بل كس له هغه سره ټكر شو او هلاك شو نو كه د هغه كس لمونځ اداء كاوونو بالاتفاق ضامن نه دى او كه يې لمونځ نه اداء كاوونو دامام صاحب په نزد ضامن دى ولى چې مسجد د لمانځه لپاره جوړ شوى دى لهذا د لمانځه د اداء كولو اونه اداء كولو د حالتونو په منځ كې تفاوت ظاهرول ضروري دى د كوم چې صورت دادى چې د لمونځ كونكى لپاره كښنستل مطلقا مباح او د لمونځ نه اداء كونكى لپاره په شرط د سلامتي سر مباح وگرځول شي. او د صاحبينو په نزد ضامن نه دى ولى چې مسجد د لمانځه او ذكر د واپاره جوړېږي نو كله چې د جماعت لمونځ اداء كوي نو لږ انتظار خو به كوي لهذا بغير له لمانځه هم په مسجد كې كښنستل مباح شول نو بغير له لمانځه ناست كس به هم ضامن نه وي. همدراز كه هغه په لمانځه كې وي نو بالاتفاق ضامن نه دى او په حديث شريف كې راغلي دي چې كوم كس د لمانځه پ انتظار كې كښيني هغه هم په لمانځه كې شمارل كيږي لهذا بغير له لمانځه كس هم په لمانځه كې شمارل كيږي لهذا داسي كس هم ضامن نه گرځي.

فقه: د صاحبينو پر قول فتوى ده لما فى الشاميه: فانه نقل العلوانى ان اكثر المشايخ اخذوا بقولهم او عليه الفتوى و نقل عن صدر الاسلام الاخير ما قاله لان المجلس من ضرورات الصلوة فيكون ملحقا بها فى العيني بقولهم اقامت الثلاثة وبه يفتى (رد المحتار: ۳/۲۴)

فضل في الخاطئ المائل

دافصل دكاره (پنگيدونكي) ديوال په بيان كې دى

مصنف صاحب د مباشرت قتل او قتل لره د سبب جوړيدونكو د احكامو له بيانولو څخه وروسته اوس د داسي قتل احكام بيان وي كوم چې له جماداتو يعنې يعنې كاره ديوال سره متعلق دي، هسي خو مناسب داوه چې دافصل يې له جناية البهيمية څخه مؤخر كړى وای ترڅو د جماداتو له بيان څخه د حيواناتو احكام مقدم وای ليكن څرنگه چې د جرحص، ميزاب وغيره له مسائلو سره ددي فصل مناسبت ووپه دي و جه يې د حيواناتو له احكامو څخه د اقدم كړل.

(۱) حائط مائل الى طريق العامة ضمن رتبة مائلف به من نفس ان مال ان طالب بنقضة مسلم او ذنبي ولم ينقضة في مذقة يقدر على نقضه (۲) وان نفاة مائلا بتداه صمس مائلف بسقر طه بلا طلب (۳) وان مال الى دار رجل فالطلب الى ربتها (۴) فان اخلفه وانزاهه صخ بخلاف الطريق (۵) حائط بين خمسة شهد على احد جمة فسقط على رجل ضمن نفس الذبة (۶) دار بين ثلاثة حفر احدها فيها بئر او بئى حائطاً فغضب به رجل ضمن ثلثي الذبة

توجه: يو ديوال كوړ شو د شارع عام طرف ته نو ضامن گرځي دهغه مالک دهغه كوم چې ضائع شي په هغه سره نفس يا مال كه مطالبه كړي وي دهغه دچپه كولو كوم مسلمان يا ذمی اوده نه وي چپه كړى په دومره مده كې چې په هغه كې دى قادروي دهغه په چپه كولو، او كه ده كوړ جوړ كړله ابتداء څخه نو ضامن گرځي دهغه كوم چې ضائع شي دهغه په چپه كيدلو سره بلا مطالبه، او كه كوړ شو د چا د مكان طرف ته نو د مطالبي حق مالک مكان لره دى، او كه هغه مهلت وركړي ده ته يايې برى كړي نو صحيح دى په خلاف دلاري، يو ديوال

مشرک دی د پنځو په منځ کې گواه پېښ کړای شول له دوی څخه پر یوه بیاد دیوال پر چار او لویدو ضامن گرځي د خمس دیت، یو مکان مشترک دی د دريو ترمنځ وکیندی په هغه کې له دوی څخه یوه څاه یا یې جوړ کړ دیوال بیا هلاک شو په دې سره یو کس نوصانم گرځي د دوو وئشو د دیت.

تفريخ: (۱) که د چاد دیوال د مسلمانانو د عامي لاري طرف ته کوړ شو خلگولو مالک څخه دهغه د چپه کولو مطالبه وکړه او پر دې گواه هم قائم کړل مگر هغه دیوال چپه نه کړ حال دا چې دومره مده تیره شوه چې که ده غوښتی نو دیوال یې چپه کولی شوی مگر ده چپه نه کړ، بیاد دیوال چپه شونو په دې سره چې کوم مال یا نفس تلف شي مالک به دهغه ضامن وي ولی چې خلگو مطالبه وکړه او ده له قدرت سره دیوال ته نه کړ نو داده له طرف څخه تعدی ده لهذا ضامن کیږي. البته د نفس ضامن پر عاقله دی او د مال ضامن د دیوال پر مالک دی. مصنف رحمه الله د اویل چې خلگولو ده څخه د دیوال چپه کولو مطالبه کړی وي. دا قید احترازي دی لهذا که خلگو چپه کولو مطالبه نه وه کړي او په دې سره کوم نفس یا مال ضائع شونو مالک ضامن نه دی. د چپه کولو په مطالبه کې مسلمان، ذمی، ما ذون فی الخصومت غلام او نابالغ ټول سره برابر دي ولی چې د ټول اهل خصومت دې او په حق مرور کې ټول سره برابر دي.

(۲) که چاله پیله دیوال کوړ جوړ کړ او هغه چپه شراو په هغه سره څوک هلاک شونو د خلگولو له طرف څخه د چپه کولو له مطالبې بغیر هم مالک ضامن کیږي ولی چې داله پیل څخه زیات او تجاوز دی په دې وجه چې داسي دیوال له پیل څخه دلاري سورنيسي، نوداداسي ده لکه چې څوک په لاره کې ډبره کښېږدي یا څاه وکښي او په دې سره څوک هلاک شي.

(۳) که د چاد دیوال د بل چاد کوړ طرف ته کوړ شو نو د چپه کولو د مطالبې حق صرف مالک مکان لره دی ولی چې په مکان کې صرف د مالک حق دی لهذا د مطالبې حق به صرف همده لره وي. هوکه کوم کرایه دارو غیره په دې کوړ کې اوسېږي نو هغه لره هم حق دی چې له مالک څخه د کرایه دیوال د سمولو مطالبه وکړي.

(۴) وکه د مکان مالک د دیوال مالک ته مهلت ورکړ یا یې هغه له دې څخه بری کړ نو دا صحیح ده نو... به په دې دیوال سره څوک ضائع شونو د دیوال مالک ضامن نه دی ولی چې ده ته د کرایه شوی بریال د برقرار ساتلو حق ورکړل شوی دی. البته که د چاد دیوال د عامي لاري طرف ته کوړ شوی وي او قاضی د دیوال مالک ته مهلت ورکړ یا یې هغه بری کړ بیا په دې سره څه نقصان پېښ شونو د دیوال مالک بری نه دی ولی چې دادامو مسلمانانو حق دی قاضی لره په عامه مسلمانانو د مفید تصرف حق حاصل دی د مضر تصرف حق نه لري.

(۵) که یو دیوال کوم چې د پنځو کسانو په منځ کې مشترک وي دلاري طرف ته مائل شو (کوړ شو) لیکن د چپه کولو لپاره گواه پر یوه پېښ کړای شول یعنی د چپه کولو مطالبه په دې پنځو کې صرف له یوه څخه وکړل شوه له پاتې څلورو څخه ونه کړل شوه نو که له دې دیوال څخه څه نقصان پېښ شونو پاتې څلور به ضامن نه وي ولی چې له دوی څخه مطالبه نه ده شوی او صرف دا کس له کوم څخه چې مطالبه شوي ده د خمس دیت ضامن دی ولی چې مطالبه له همدې یوه څخه شوي وه لهذا هغه دخپل ملک په اندازه سره ضامن گرځي.

(۶) که کوم مکان د دریو کسانو په منځ کې مشترک وي له دوی څخه یوه دهغو نورو دوو له اجازت څخه بغير په دې مکان کې څاه وکیندی یایې دیوال جوړ کړ چې په هغه کې به لویدلو سره یاله هغه سره په ټکر کیدلو سره کوم انسان هلاک شونو څاه کیندونکی او دیوال جوړونکی به د دیت د دوو ثلثو ضامن وي ولی چې دا کس دخپلو نورو دوو شریکانو په حصه کې د تصرف کولو په وجه سره تجاوز کونکی دی او څرنگه چې په خپله حصه کې تجاوز کونکی نه دی لهذا دخپلې حصې پرده څه ضامن نشته او دخپلو ملگرو په حصو کې د تجاوز په وجه سره ضامن دی او ښکاره خبره ده چې دده د ملگرو دوه حصې دي لهذا دی به د دوو ثلثو ضامن وي. د صاحبینو په نزد نصف دیت ضامن دی ولی چې څاه کیندونکی دخپل ملکیت په اعتبار سره متعدی نه دی او د شریکینو د ملکیت په اعتبار سره متعدی دی نو د تلف دوه قسمونه شول لهذا دیت به هم پر دواړو نصف نصف منقسمېږي.

ف: دامام صاحب قول راجع دی که یا معلوم من صبیع الهدایة حیث اخبر دلیله و هذاتر جیع لول الراجح عند صاحب الهدایة. وقال العلامة الحصکلی: (دارین ثلاثة فحرا حدهم لیهاتر الرئی حانطالعطب به رجل ضمن ثلثی الدیة) لتعدیة فی اللحن وقد حصل التلف بعلة واحدة فبقسم بالحصّة وقالوا انصالان التلف قسما من معتبر و هدر (الدرا المختار علی هامش رد المحتار: ۵/۳۲۶)

بَابُ جُنَايَةِ الْبَيْمَةِ وَالْجُنَايَةِ عَلَيْهَا وَغَيْرِ ذَلِكَ

داباب د څاروي د جنايت او پر څاروي د جنايت وغيره په بيان كې دي

كله چې مصنف رحمته الله د انسان د جنايت دا احكاموله بيان څخه فارغ شونو د څارويو د جنايت احكام يې شروع كړل د دې باب د تاخير وجه داده چې انسان رتبة له څاروي څخه مقدم دی نو ذكر اېي هم مقدم كړ تر څو ذكر له رتبې سره برابر شي. مگر سوال دادی چې د جنايت مملوك ذكر خوله دي باب څخه وروسته راځي حال دا چې هغه خوهم انسان دی؟ خو اب: مناسب خودغه وو چې داباب يې له جنايت مملوك څخه وروسته ذكر كړي وای مگر څرنگه چې د څارويو له جماداتو سره هم مناسبت شته چې په دواړو كې قوت نطق نشته او په تير شوی فصل كې د جماداتو ذكر وپه دي وجه يې د جماداتو له بيان څخه وروسته د څارويو احكام ذكر كړل.

(۱) ضمن الزاكب ما طعت ذنبه بيد او رجل او زاس ار كذبت او خبط (۲) لا ما فطحت برجل او ذنب (۳) لا إذا ألقها في الطريق (۴) وإن أصابت بيدها أو رجلها خضاً أو نوا أو أنثرت غباراً أو خبزاً أو غيراً أفقاً غنياً لم يضمن، ولو كغير ضمن (۴) فإن زالت أو نالت في طريق لم يضمن من غط به وإن ألقها بلدك وإن ألقها لغير ضمن (۵) وما ضمنه الزاكب ضمنه الثاني والثالث (۶) وعلى الزاكب الكفارة لا غلظما

توجه: ضامن دی سپور دهغه کوم چې لاندې کړي دده سورلی په خپله مخکینی. یا وروستی پښه سره یا دسره په ټکر سره یایې وڅوري یا ټاپ ووهي، نه دهغه کوم چې په لغته ووهي یایې په لکی سره ووهي مگر هغه وخت کله چې دی هغه ودروي په لاره کې، او که وپاشلي هغې په مخکینی یا وروستی پښه سره ډېره یا دخرمازونې یایې گرز یا کوچنۍ ډېره او هغې وېستله سترگه نو ضامن نه دی او که غټه ډېره وي نو ضامن دی، او که هغې لیدو کړل یایې بولي وکړي په لاره کې نو ضامن دی دهغه کوم چې ددې په وجه سره هلاک شي اگر که يې درولي وي په لاره کې د همدې لپاره او که يې درولي وه د کوم بل کار لپاره نو ضامن دی او د کوم چې ضامن وي سپور دهغه ضامن دی سائق او قائد هم، او پر سپاره کفاره شته نه په سائق او قائد باندې.

تشریح: (۱) کوم کس چې په سورلی باندي سپوروي نو هغه چې څه په خپله مخکنی یا ورستنی پښه سره خراب کړي، یا د سر په ټکر سره څوک ووهي، یا یې په خپلو غاښو سره پري کړي یا یې په څنگ وواهه نو په دي ټولو صورتونو کې پر سپاره باندي ضمان راځي ولی چې د مسلمانانو په عامه لاره کې هر مسلمان لره تگ کول مباح دي په دي شرط چې له ممکن الاحتراز امور وڅخه ځان وساتي نو که له ممکن الاحتراز امور وڅخه ځان نه ساتي نو ضامن کیږي ولی چې په عامو لاره کې تگ کول من وچه په خپل حق کې اومن وچه د بل په حق کې تصرف دی لهذا دا اباحت د سلامتی په شرط سره مشروط دی او مذکوره امور ممکن الاحتراز دي (ولی چې په لاره د تگ کولو لپاره دا امور ضروري نه دي) بیا هم هغه ځان ونه ساتی لهذا ضامن گرځي.

(۲) قوله لا منافعت برجل او ذنب ای لا یضمن المراكب منافعت برجل او ذنب، یعنی دهغه ضامن نه دی کوم چې څاروی په لغته یا په خپله لکۍ سره ووهي، البته که سپاره سورلی په لاره کې ودروله بیا هغه په لغته وهلو یا لکۍ سره چاته څه نقصان ورساوو نو په دي صورت کې سپور ضامن دی، په دي باره کې قاعده داده چې د مسلمانانو په عامه لاره کې تگ کول ټولو لره مباح دی مگر په دي قید سره مقید دی چې له کوم ضرر څخه ځان ساتل ممکن وي له هغه څخه به ځان ساتي اوله غیر ممکن الاحتراز څخه د ځان ساتلو قید نشته. نو د څاروی چالره تر پښو لاندي کولو یا پري کولو څخه احتراز ممکن دی په دي وجه دهغه سپور ضامن دی او د څاروی له لغتي وهلو یا په لکۍ سره وهلو څخه ځان ساتل ممکن نه دی په دي وجه دهغه سپور ضامن نه دی او په لاره کې د څاروی له درولو څخه احتراز ممکن دی لهذا ضامن دی.

ف: زموږ په موجوده زمانه کې چې کومي سورلياني رائجي دي، مثلاً سائيکل، رکشه، موټر، ټيکسي، بس، ټرک وغيره، د دي ټولو حکم دراکب دابه په شان دی، لهذا که د دي سورليانو په وجه سره چاته نقصان ورسيدو نو راکب ضامن دی، البته په دسورليانو کې د مخکي اوشاته په نقصان رسولو کې څه تفریق نشته لکه څرنګه چې په څاروی کې تفریق شته، په دي وجه چې څاروی متحرک بالاراده دی لهذا که څاروی له شا څخه څوک په لغته وواهه نو هغه دراکب طرف ته نشي منسوب کيدلای. په خلاف د موټر چې هغه متحرک بالاراده نه دی په دي وجه د موټر هر حرکت دراکب طرف ته منسوبیږي. لهذا هغه (د مباشروالی په وجه سره) په هر صورت کې ضامن دی..... البته د ډرائیور مباشروالی ضروري دی که نه نو ضامن نه دی مثلاً یو کس په صحیح طریقه سره د ټریفک د اصولو مطابق موټر روان کړی دی ناڅاپه یو کس صرف دیو ه ډیر په فاصله د موټر مخته راټوپ کړ او هلاک شو نو په دي صورت کې د مباشرت د سائق سپاره (ډرائیور) طرف ته نه منسوبیږي بلکه دابه ویل کیږي چې گویا دي کس خودکشی (ځان وژنه) وکړه، لهذا د مباشرت نسبت به په خپله دده د ذات طرف ته کیږي، د ډرائیور طرف ته به نه کیږي، لهذا د ډرائیور ضامن نه دی. (تقریر تر مزی (۱/۳۳۴):

ف: همداشان که یو چا صحیح سلامت موټر پر شارع عام (عامه لار) باندي د اصولو مطابق روان کړ د سفر په منځ کې ناڅاپه موټر کې داسي خرابي پیدا شوه چې دهغه په وجه سره موټر د ډرائیور له کنترول څخه وتی او کوم کس یې وواهه یا یې د چاکوم شی تلف کړ نو په دي صورت کې د ډرائیور ضامن نه دی لعلال شیخ الاسلام منی

محمدنفي العنابي مدظلهم: ادا كانت السيارة سليمة قبل السير بها كان السائق يتعهد بعدمعروفاً ثم طرأ عليها خلل مفاجئ في جهازها من غير تنبيه حتى حرحت السيارة من قدرة السائق ومكنته من ضبطها فهدمت انساناً فقد اذنت اللجنة الدائمة للحوث والافتاء في المملكة العربية السعودية بانه لا ضمان على السائق وكذلك لو انفلت بسبب ذلك على احد احوش، فمات او تلف فلا ضمان عليه (بحوث في قضايا فقهية معاصرة: ص ۴۱۳)

ف او که حادثه دکوم دریم کس په فعل سره واقع شوه مثلاً ډرائیور د اصولو مطابق موټر چلاو و چې کوم بل کس دروان موټر مخ ته یو کس ور ټیږل و اده موټر پر هغه تیر شو نو په دې صورت کې هغه ټیږل و هوڼکی کس ضامن دی ډرائیور ضامن نه دی، او که له حادثې څخه متاثر کس په خپله کوم داسې فعل وکړ کوم چې د حادثې لپاره زیات مؤثر سبب جوړ شو مثلاً ډرائیور د اصولو مطابق موټر چلاو و چې ناڅاپه کوم کس په دومره کده فاصله کې د موټر مخ ته راغی چې اوس موټر درول او هغه کس ساتل ډرائیور لره ممکن نه و نو نو په دې صورت کې هم ډرائیور ضامن نه دی (ماخوځن بحث فی قضایا فقهیه معاصره: ص ۳۱۲)

(۳) که د چاسورلی منډي وهلي او د منډو په وجه سره یې شگې، د خرمازني، گرز او غبار یا کوچنی، کوچنی ډبري یا شلي او په هغه سره د چاستر گهرنده شوه نو سپور کس ضامن نه دی او که غټه ډبره وي نو بیا سپور ضامن نه دی ولی چې له شگواو غیره څخه درفتار په دوران کې ځان ساتل ممکن نه دی اوله لویو ډبرو څخه ځان ساتل ممکن دی (ولی چې څاروی د سپاره دنه تجربې په وجه سره غټي ډبري غورځوي) په دې وجه په لومړیو صورتونو کې ضامن نه دی او په اخري صورت کې ضامن دی.

(۴) که روان څاروی په لاره کې خوشایې یا بولي وکړي او په هغه سره په شویدلو کوم انسان مړ شو نو سپور ضامن نه دی ولی چې په لاره کې د څاروی تگ کول له خوشایو او بولو څخه ډیر لږ ځالي وي لهذا د ادتگ له ضروریاتو څخه دی له کوم څخه چې ځان ساتل ممکن نه دي اگر که سپاره څاروی د بولو وغیره لپاره درولی وي ولی چې ځینې څاروی داسې وي کوم چې له درولو څخه بغیر بولي نه کوي نو دهغه د درولو ضرورت دی په دې وجه په دې سره که کوم کس هلاک شي نو سپور ضامن نه دی، او که یې هسي درولي وي بیا هغې بولي وکړي او په هغه کوم څوک وشوید او و هلاک شو نو اوس سپور ضامن دی ولی چې دادرول بلا ضرورت نه دي په دې وجه په دې صورت کې سپور تجاوز د کونکی شمارل کیږي.

(۵) په کومو صورتونو کې چې پر راکب ضمان واجبیږي په هغو کې پرسائق (د شاله طرف څخه شړونکی) او قائد (دمخ له طرف څخه کښونکی) باندې هم ضمان واجبیږي ولی لکه څرنگه چې راکب د هلاکت سبب دی همداشان د څاروي شړونکی او کښونکی هم د هلاکت سبب دی په دې وجه چې هغه څاروی محل هلاکت ته قریب کې دی دا دده له طرف څخه تجاوز دی لهذا ضامن گرځي.

(۶) البته د پښو د لاندې کولو په صورت کې پر راکب کفار هم شته ولی چې راکب د قتل مباشر دی په دې وجه چې دده د بوج په وجه سره انسان مړ شوی دی پاتې شو د څاروی بوج نو هغه د انسان د بوج تابع دی په دې وجه د مباشرت قتل نسبت د انسان طرف ته کیږي، حال دا چې په سائق او قائد باندې کفار ه نشته ولی چې دا دواړه د قتل مباشر نه دي بلکه مسبب دي ولی چې په مقتول او دوی کې هیڅ قسم اتصال نشته او پر مسبب کفار ه نشته.

(۷) او لوړ اصطدم فارسان او ماشيان لمعاتو من عاقله كل واحد منهما دية الآخر (۸) ولو ساق دابة فوقع الشرح على رجل فقتله ص (۹) وروى قطار ابو طي بعير اسنا ص عاقله القانده الدية فان كان معه سائق فعليهما (۱۰) وروى ربطه بعير اعلى قطار رج عاقله القانده دية ما خلف على عاقله الرباط (۱۱) ومن ارسل بيمته كان لها ساقا فاصابت في فوره ضامن (۱۲) وان ارسل طيرا او كلبا ولو ليك ساعدا له (۱۳) وان غلبت دابة فاصابت مالاً او آدمياً نهاراً او ليلاً (۱۴) وفيه عین شاة القصاب ضمن القصاب (۱۵) وفيه عین بدنة الحرار والحمار والغرس مع النسيئة

توجه: او که سره ټکر شوي دوي سورياني يادوه پياده کسان اودواړه مړه شول نو ضامن کيږي دهر يوه عاقله دهغه بل دديت او که يې وشاره څاروي او ولويدو دهغه زين پريو چاوهغه يې قتل کړ نو ضامن دی. او که يې کين کړي داوښانو قطار نو بيا تر پنبولاندي کړ او ښ کوم انسان نو ضامن کيږي دکشونکي عاقله دديت او که وي له هغه سره شونکي هم نو پر دواړو دی. او که يې تر لې وواوښ په قطار پسې نو وادي خلي دقائد عاقله کوم تاوان چې شوی وي دتړونکي له عاقله څخه، او چاچې خوښی کړ څاروي او هغه له شاپسې و وشړونکي او هغه نقصان وکړ له خلاصيدو سره سمدستی نو ضامن به وي. او که يې پريښود مرغنه يا سپی اوله شاپسې ونه شپه ياوتنيد و څاروي او هغه نقصان وکړ يا د مال ياد انسان په شپه کې يابه ورځ کې نو ضامن نه دی. او په سترگه ايستلو کې دقصاب دبزي ضامن گرځي دنقصان، اود قصاب دغوا او اوښ په سترگه ايستلو کې اود آس اوخړه په سترگه ايستلو کې ضامن گرځي دربع قيمت.

تشرېح: (۷) که دوه سورياني يادوه پياده کسان په خپل منځ کې خطاء سره ټکر شول اودواړه مړه شول نو دهر يوه پر عاقله باندې دهغه بل يوه دديت واجبيږي ولی چې دهر يوه په مرگ کې اگر که په خپله دمړه دफल دخل هم شته مگر دمړگ نسبت دغير دफल طرف ته کيږي ولی چې دهر يوه خپل فعل خومباح دی موجب ضمان نه دی. اگر که دده ملگري فعل (په لاره تگ کول) هم مباح دي ليکن دچا فعل مباح چې پر غير واقع کيږي نو هغه موجب ضمان وي. شرط دای چې دواړه به آزادوي او که دواړه غلامان وي نو پر هېچا هېڅ نه نه لازميږي.

(۸) که چا څاروي دشاله طرف څخه وشاره اتفاقاً دهغه زين پريو چا ولويد چې په هغه سره هغه هلاک شونشو شونکي ضامن دی ولی چې هغه دقتل سبب دی اواقاعده داده چې په سبب کې تعدی موجب ضمان ده اوتعدی هغه دلته دا کړي ده چې زين يې تر لې نه دی او که يې تر لې وي نومضبوط يې نه دی تر لې.

(۹) که کوم کس داوښانو قطار روان کړی وي او هغه قطار څوک تر پنبولاندي کړي نو پر قطار کښونکي قائد باندې ضمان لازميږي ولی چې پر قطار کښونکي باندې دقطار حفاظت لازم دی کوم چې ده نه دی کړی اواقاعده داده چې په سبب قتل کې تعدی وي نو هغه موجب ضمان ده په دي وجه قائد ضامن دی. او که له ده سره سائق دشاله طرف څخه شړونکي هم وي نو په دي صورت کې سائق اوقائد دواړه ضامن دي ولی چې دقتل په سبب جوړيدلو کې سائق اوقائد مساوي دي.

(۱۰) که کوم کس داوښانو قطار روان کړی وي بل چادهغه په بې خبري کې له شا څخه په قطار پسې خپل اوښ وتاړه بيا هغه اوښ څوک هلاک کړ نو پر قطار و الا باندې دديت واجبيږي ولی چې هغه دومره غفلت ولي وکړ که هغه غفلت نه وای کړی نو کوم بل کس دهغه په قطار پسې اوښ نه شوی تر لای لهدا داده له طرف څخه تعدی

ده په دي وجه ضامن دی، بيا به دقائد خاندان درابط له خاندان دخه داديت وصول کوي ولي چې دقائد عاقله درابط دعمل په وجه سره په ديت اداء کولو مجبور شول.

(۱۱) که چا حيوان (سپی) پرېښوداوی له وړاندي څخه دهغه شړونکی ووحیوان فوراً پرچاحمله وکړه او هلاک یې کړ نو سائق دهغه ضامن دی ولی چې دسوق په وجه سره دحيوان فعل تلف دده طرف ته منتقل کيږي.

(۱۲) او که چا مرغه خوښی کړ او له شاه څخه یې وشاره هغه فوراً څوک هلاک کړ نو دی ضامن نه گرځي ولی چې مرغه دسوق (شړلو) احتمال نه لري لهذا سوق او عدم سوق دهغه په حق کې برابر دي. همداشان که چا سپی خوښی کړ او له شاخه یې ونه وشاره هغه څوک هلاک کړ نو ضامن نه دی ولی چې په حیوانانو کې سوق معتبر دی نو دسپی دخوښی کولو په صورت کې دسوق دنه وجود په وجه سره دسپی فعل دمرسل طرف ته نه مضایفېږي. امام ابو یوسف رحمته الله علیه په ټولو صورتونو کې ضمان واجب کړی دی ترڅو دخلگوا مال له ضائع کیدلو څخه محفوظ پاتې شي وعليه الفتوى لعافي الدر المنقي: وعن أبي يوسف انه يضمن اى احتياطاً لآموال الناس كمافي المعجى ونحوه (الدالمنقي: ۳/۳۷۷)

(۱۳) همداشان که کوم څاروی په خپله وتښتید او په دي سره دچانفس یا مال ته تاوان ورسیدو که شپه وي او که ورځ وي دڅاروی مالک ضامن نه دی ولی چې له مالک څخه کوم داسي فعل نه دی صادر شوی چې دڅاروی فعل دهغه طرف ته منسوب کړای شي لهذا مالک ضامن نه دی.

(۱۴) که چا دقصاب دېزي سترگه ویستله نو په دي سره چې دېزي په قیمت کې څومره اندازه کمی راځي هغه به له ده څخه اخیستل کيږي ولی چې له بزي څخه مقصود غوښه ده لهذا صرف نقصان واجبېږي. دقصاب قید اتفاق دی که نه بزه چې دهرچا وي دهغې همدا حکم دی.

(۱۵) قوله وعين بدنة الجزار والفرس والحمار ربع القيمة اى وفى لقاء عين بدنة الجزار والفرس والحمار ربع القيمة. يعنى دقصاب دغوا او اوبن دسترگي په ایستلو کې او دآس اوخړه دسترگي په ایستلو کې ربع قیمت ضامن گرځي ولی چې مروی ده چې نبی کریم صلی الله علیه و آله دڅاروی په سترگه کې دخلورمي دقیمت فیصله فرمایلي وه او حضرت عمر رضی الله عنه هم همداسي فیصله فرمایلي وو. دلته

باب جنایة المملوك و الجنایة علیه

داباب دمريي دجنابت او پر مريي باندي دجنابت کولو په بيان کې دی

مصنف رحمته الله علیه چې کله دمالک يعنې حردجنابت له بيان څخه فارغ شونودمريي دجنابت بيان يې شروع کړ څرنگه چې مريي رتبه ترازا دموخړدی ځکه يې ذکر اهرم موخړکړی دی چې ذکر درتبه مطابق شي، ترحيوان دمريي رتبه بلنده ده مگر څرنگه چې دحيوان جنابت دراكب، سائق او قائد په اعتبار سره وواو دا خلک مالک دي ځکه يې دحيوانانو دجنابت بيان مقدم کړ.

(۱) جنایات المملوك لامر حب الادفعان احد الف رجل له والاقيمة احدى (۲) جس غده حطاء دفعه بالجنایة فيملكه اوفداء بارشها (۳) فان فداء فجنی فیہ کالاولی (۴) وان جنی جنایتی دفعه بهما اوفداء بارشها (۵) فان اعتقه غیر غلام بالجنایة ضمن الاقل من لیخته ومن الازش

(۱) ولو علانیا یازمه الا زش کبعه (۷) وعلیق عتقه بقل فلا یور رغبه و شخبه ان فعل ذالک (۸) غنظ قطع بدخز غمضا و دفع الیه فحزه لمعات من البدل العذ صلیح بالجنایة و ان لم یخز زه زده علی شیده و یفاذ

توجیه: د مریې جنایتونه نه و اجبوي مگر سپارل یو ځل که هغه محل ووده لره که نه یواځې یو قیمت، یو مریې جنایت وکړ خطا، نو وردي کړي هغه د جنایت په بدله کې بیا هغه ددې مریې مالک گرځي او یادي فدیة ورکړي دهغه دتاوان بیا که ده فدیة ورکړه او هغه بیا جنایت وکړ نو ددغه جنایت حکم د لومړي جنایت په شان دی او که یې دوه جنایتونه وکړل نو وردي کړي مریې ددواړو په بدله کې یادي فدیة ورکړي ددواړو دتاوان او که یې آزاد کړ هغه په داسې حال کې چې دی له جنایت څخه خبره و و نو ضامن کیږي په کم دده د قیمت او تاوان نه او که دی په جنایت خبر و و نو لازمیږي پرده باندې تاوان لکه خرڅول دده، او دده آزادیدل د فلان تر قتل کولو یا د هغه د ویشتلو یا زخمی کولو پورې معلق وي که مریې ددې کارونو مرتکب وو، یوه مریې دیو آزاد چالاس غوڅ کړ قصد او دی هغه ته ورکړل شو یا هغه دی آزاد کړ یا هغه سړی د لاس د زخم په وجه مړ شو نو مریې صلح شوله جنایت نه او که هغه آزاد کړی نه و و نو یادی واپس خپل مالک ته ورکول کیږي اوله ده څخه قصاص اخیستل کیږي.

تشریح: (۱) که یو یې منځې یا مریې ډیر نقصانات کړي و و نو ددوې پرمولی باندې فقط یو ځل دوی نقصان والاو ته حواله کول واجب دی په دې شرط چې په ده کې د حواله کولو صلاحیت وي یعنې له دغو نقصانو وروسته هغه آزاد شوی نه وي او نه مکاتب یا مدمرگر خیدلی وي او که چیرته هغه ددې قابل نه وي یعنې مولی هغه آزاد کړی وي یا مکاتب یا مدمرگر وي نو دی به یې فقط یو ځل نقصان والاو ته ورکوي یعنې د هر نقصان والا ته دهغه پوره پوره قیمت ورکول دده پر ذمه لازم نه دي بلکې په یو ځل ورکولو سره دی بري کیږي.

(۲) که یوه مریې خطا، یو جنایت وکړ (که یې څوک وژلی وي یا یې تر هغه کم جنایت کړی وي) نو دهغه مولی ته ویل کیږي چې تالره اختیار دی یا د امریې د جنایت ولي ته ورکړه او یا دهغه فدیة ورکړه، وچه یې داده چې د جنایت خطا، دیت پر عاقله باندې کیږي او د مریې عاقله دهغه مولی دی بیا که مولی مریې ورکړ نو ولي د جنایت دهغه مالک گرځي او هغه لره له ده سوا بل شی نه کیږي او که مولی فدیة ورکړه نو دتاوان په اندازه فدیة به ورکوي د خطا، قید په دې وجه ورسره ویل شویدی چې که مریې په قصد یو څوک وواژه نو په هغه صورت کې د امد کور حکم نه دی بلکې پرمريې باندې قصاص شته.

(۳) که د مولی د فدیة ورکولو وروسته مریې بیا جرم وکړ نو ددغه جرم هغه حکم دی کوم چې د مخکیني جنایت و و نومولی ته بیا حکم ورکول کیږي چې یا مجنی علیه ته مریې ورکړه او یا دهغه فدیة ورکړه ځکه لومړی جنایت به فدیة ورکولو سره ختم شو دغه نوی جرم ابتدائی جرم شمارل کیږي.

(۴) که مریې جرم وکړ او مالک دهغه د جرم فدیة لانه وه ورکړې چې مریې بل جرم وکړ نو مولی ته یې ویل کیږي چې یا د امریې ددواړو جرمونو مستحقینو ته ورکړه او دواړه مجنی علیه به په قدر دخپل حق هغه سره تقسیم

کړي او يادي مولى هرقير ته دهغه د نقصان په اندازه فديه ورکړي ځکه لومړی جرم د غلام په رقبه پوري معلق کيدل د دوهم جنايت تعلق نه منع کوي لهذا د دواړو جناياتو تاوان به ورکوي .

(۵) که مولى مجرم مری آزاد کړ او حال دا چې مولى دمري په جرم باندې خبر نه و ونوده مولى دده تر قيمت او جنايت چې کوم يوم کم وي په هغه سره ضامن گرځي ولی چې کله ده ته دمري د جرم علم نشته نو د مولى عمل (اعتق العبد) دانه گڼل کيږي چې هغه دمري فديه ورکول اختيار کړی دی ځکه بيله علمه ديوشي اختياريدن نه شي کيدای البته ده داسي يوه رقبه آزاده کړي ده چې په هغې پوري دولی جنايت حق معلق شوی دی نه د ايرده باندې ضمان لازميږي . بيا د تاوان او قيمت ترمنځ چې کوم يو کم وي هغه پر لازميږي وجه يې داده چې که چيرته تاوان کم وي نو پر مومنی باندې له تاوان سلاوه کوم بل شی نه لازميږي ځکه به همداتواون ورکوي او که قيمت کم و نو نومولی به په قدر د قيمت ضائع کړی وي زيات يې نه دی کړی نهذا پر مولى باندې همد 'قيمت لازميږي' .

(۶) که مولى دمري په جنايت باندې خبر ووييهاهم ده هغه مجرم مری آزاد کړ نو بيا يو اخي تاوان لازميږي ځکه باوجود د علمه داسي تصرف کړی دی چې دهغه په وجه اوس مری مجنی عليه ته نه شي ورکول کيدای نو داسي دي وويل شي چې مولى گواکي فديه ورکول خوښ کړی دی ولی مخيريبن الشينين چې کله يو داسی فعل اختيار کړي چې په هغو دوو کې ديوه داخيارولو څخه مانع وي نو بيا دده لپاره هغه بل متعين دی لکه دا اعتاق په صورت کې چې د مولى د علم اونه علم په وجه علحدده عليحدده احکام دي همدارنگه که مولى دامری خرڅ کړ نو هم دده د علم اونه علم جلا جلا احکام دي ځکه د خرڅيدو په صورت کې هم مری مجنی عليه ته نه شي ورکول کيدای .

(۷) قوله تعلق عقه الخ د امجور دی د ماتن پر قول : کييعه . باندې عطف دی ای وکتعليق عتق العبد بقتل فلان الخ . يعنی که يو چا دخپل مري آزاديدل ديو چا ترقتل پوري معلق کړ مثلامري ته يې وويل که تا فلان شخص دواړه نو ته آزاد يې . يادي يو څوک په ډبره (تيگه) وويشت يايې دهغه په سرما تيدو پوري معلق کړ مثلا ورته ويې ويل که تا فلان په ډبره وويشت يادي دهغه سر زخمی کړ نو ته آزاد يې نو مري دغه مشروط کارو کړ آزاد يږي څرنگه چې تر آزاديدو وروسته اوس دامری مجنی عليه ته نه شي ورکول کيدای نو په دغو صورتونو کې هم مولى د فديه اختيار وونکی شمارل کيږی .

(۸) که د چا مري عمداً د يو چالاس غوغ کړ په دي سره مالک مری مجنی عليه ته ورکړ يا د قاضي په قضا . سره يا بيله قضا . د قاضي او مجنی عليه هغه مری آزاد کړ يا دغه سړی د لاس د زخم څخه مړ شو نو دمري پړسابق مالک باندې هيڅ شی نه واچيږي او مری بدل صلح گڼل کيږي : داسي ويل کيږي چې له جنايت نه ونه جذبت څخه پريدا شوې اثر باندې پردغه مري باندې صلح واقع شوې وه . او که مجنی عليه مری نه وو آزاد کړی نو دهغه سړي دمړيدو وروسته مری سابق مالک ته ورکول کيږي او دمجنی عليه اوليا . اختيار لري چې يا دامری قصاصاً قتل کړي او يا يې معاف کړي ځکه چې کله مجنی عليه دی آزاد کړی نه دی

اوله لاس غوځيدو څخه بې مرگېر امنځ ته شو نو دا خبره ظاهره شوه چې د لاس ديت واجب نه و بلكې قصاص واجب و له هدا قصاص اخيستل كيږي، البته دمقتول اوليا، اختيار لري كه قصاص اخلي او كه يې معذوني.

(۹) حسي ماذون مديون خطا، لغزو، هسيده بلا علمه عليه ليمته لرب الذين وليمته لولي الحناية (۱۰) ماذونه مديونه بدلت بعت مع ولدنا ليدس و نحت فر لدت لم يدفع الولد له (۱۱) عذر عن جاني سيدة حزره لقتل ولله خطا، لاشي له عليه (۱۲) قال معتزل لرب حل قننت احك حذر، وانا عذك، قال بعد العنق فالقول للعبد (۱۳) وان قال لها الطمعت بك وانت امي وقالت بعد العنق فالقول لها (۱۴) وكذا كي ما حدسيا الا الحماغ والعد

توجه. ماذون مديون مريي جنايت وكر خطا، او مالک دی آزاد کړي بيله علمه نو پر مالک باندې يو قيمت لازميږي: د قرض غوښتونکي لپاره او يو قيمت دولي جنايت لپاره. ماذونه مديونه منځه وه ماشوم، پيد شو څرخه دي کړای شي سره له ماشومه د قرض لپاره او که يې جنايت وکړي يايې بچي پيدا شوني بې د اچي نه وړکول كيږي د يو چا مريي دی يو بل سړي گمان وکړ چې د دې مريي مالک دامريي آزاد کړي دی بيا دغه مريي ولي د گمان کوونکي قتل کړ خطا، نو د گمان کوونکي پر هغه مالک باندې هيڅ شې شته معتق وويل يو چاته چې ماستاور وروژلی ووپه خطا، سره په داسي حال کې چې زه ستا مريي وه او هغه وويل چې نه له آزاديدو وروسته دي وژلی دی نو د مريي قول معتبريږي او که يې منځې ته وويل چې ستاسې په داسي حال کې غوځ کړی ووجې ته زما منځه وې او منځې وويل چې نه له آزاديدو وروسته دي غوځ کړی دی نو د منځې قول معتبريږي. همدارنگه په هر هغه شي کې چې له منځې څخه اخيستل شوی وي مگر نه جماع او غله.

توضيح (۹) که يو ماذون فی التجارة مريي يو جنايت وکړ چې زړو يوی قرض هم پر باندې دی او مالک دی آزاد کړي په داسي حال کې چې مالک تردی وخته دهغه په جنايت علمه نه لري نو بيا پر مالک باندې دوه ضمانه واجبېږي يو ضمان (يعني د مريي قيمت) د قرض غوښتونکي لپاره او بل ضمان دمجني عليه لپاره ځکه هغه دوه حقه تلف کړي دي چې دهغو څخه هريو جلا جلا مضمون دی او هغه دوه حقه د جنايت: ويل و لپاره د مريي رقيه او د قرض غوښتونکو لپاره د مريي خرڅول دی.

(۱۰) د يو چا ماذونه فی التجارة منځه وه چې دخلکو د ويره قرضه پر باندې وه چې دهغی تر قيمت زياته ده له هغه وروسته دهغی زوی پيدا شو نو د قرض غوښتونکو لپاره د امنځه سره له بچي خرڅول كيږي او که داسي منځې کوم جنايت کړی وويي يې ماشوم پيدا شوني بيا که مولی غوښتل چې منځه مجني عليه ته ورکړي نو د منځې بچی نه شي وړکولای وجه د فرق يې داده چې قرض يو وصف حکمي دی چې د منځې پر ذمه واجب دی چې د منځې ذمه يې څخه دهغی د خرځيدو په صورت کې وصوليږي او د وصف حکمي په باره کې قاعده داده چې هغه دماتوم طرف ته هم سړايت کوي لهدا امنځه سره د بچي هم خرڅول کيدای شي او د جنايت په صورت کې مجنی عليه ته وړکول پر منځه واجب نه دی بلكې پر مولی باندې واجب دی نو د مولی د امنځه

ورکول وصف حکمي نه دی بلکې فعل حقيقي دی او دفعل حقيقي په باره کې قاعده داده چې هغه د ماشوم طرف ته سړایت نه کوي لهذا په دي صورت کې ماشوم ولي د جنایت ته نه ورکول کېږي .

(۱۱) دېکړه درمړي په باره کې زید دعوی وکړه چې بکر د امری آزاد کړی دی اتفاقاً دغه مړي د زید د اولیاو څخه یو څوک خطا، قتل کړ نو زید لږه دېکړه پر زمه هیڅ شی نه لازمیږي ځکه زید پخپله دعوی او خیال سره (چې بکر خپل مړی آزاد کړی دی) د اثباته کړه چې دېکړه پر زمه نه مړی ورکول واجب دی او نه د تاوان فدیة ورکول واجب، البته دی پخپل خیال داسي گڼي چې ددي مړي پر عاقله باندي دیت شته نو څرنگه چې دهغه دادعوی بلا حجت ده لهذا دادعوی یې هم قابل قبول نه کېږي .

(۱۲) که چا خپل مړی آزاد کړی یا دغه مړي خپل آزادوونکي ته وویل چې ماستا ورور هغه وخت خطا، وژلی وو چې زه مړی وم او هغه آزادوونکي ورته وویل چې نه! بلکې تاهغه وخت وژلی وو چې ته آزاد شوی وې، نو د مړي قول معتبرېږي ځکه مړي جنایت منافی الضمان حالت ته منسوب کړی دی نو دی پر خپل ځان باندي د ضمان دو جوب څخه منکر دی او دده آزادوونکی مدعي دی چې ضمان ستا پر زمه شته په داسي موقع کې د منکر قول مع اليمين معتبرېږي .

(۱۳) یو چا خپله منځه آزاده کړه بیا یې خپل آزادوونکي ته وویل چې ماستا لاس هغه وخت غوڅ کړی وو چې زه ستا منځه وم او هغه ورته وایې چې نه! بلکې تاهغه وخت غوڅ کړی وو چې کله ته آزاده شوې وې، نو د منځي قول معتبرېږي ځکه مولی لومړی د ضمان د سبب اقرار وکړی بیا یې داسي دعوی وکړه چې دی له ضمان څخه بري کوي نو دده قول نه معتبرېږي .

(۱۴) له جماع او گټې سوا هر هغه شی چې له دغې منځې څخه اخیستل شوی دی په هغه کې همدا حکم دی چې د منځي قول معتبرېږي مثلاً مولی وویل چې ماله تا څخه مال اخیستی دی په داسي حال کې چې ته زما منځه وې هغه وایې نه! بلکې هغه وخت دي اخیستی وو کله چې زه آزاده شوې وم نو د منځي قول معتبرېږي البته په جماع او گټه کې که دا اختلاف راغی نو استحسان د مولی قول معتبرېږي مثلاً مولی ورته وویل چې ماله تا سره هغه وخت وطی وکړه کله چې ته زما منځه وې او هغه وایې چې نه! بلکې هغه وخت چې زه آزاده وم، بیا مولی ورته وایې چې ماستا گټه هغه وخت اخیستی ده چې ته زما منځه وې هغه وایې نه! بلکې هغه وخت چې زه آزاده وم، په دغو دواړو صورتونو کې د مولی قول استحسان معتبرېږي .

(۱۵) غِبْ مَحْجُورَ امْرِئِ بْنِ خَازِمٍ لَزَلٍ لَدَيْهِ عَلَى غَائِلَةِ الْفُضَيْزِ كَذَّابًا امْرُؤًا عَبْدًا (۱۶) قَتَلَ زُجَلِينَ غَنَمًا لِكُلِّ زُلْيَانٍ فَعَفَا أَحَدُهُمَا لِي كَلَّ مِنْهَا دَفْعَ نَيْدِهِ وَنَصَفَ إِلَى الْأَخْرَبِ وَأَوْفَدَهُ بِالذَّبَّةِ (۱۷) لَمَّا قَتَلَ أَحَدُهُمَا غَنَمًا وَالْآخَرَ خَطَاةً فَعَفَا أَحَدَهُمَا وَلِيَ الْغَنَمَ قَدَى بِالذَّبَّةِ لَوْلِيِ الْخَطَاةِ وَنِصْفُهَا لِأَخِي زُلْيَانٍ الْقَدَمُ أَوْ ذَفَعَهُ إِلَيْهِمْ أَلَا لَأُكَلِّ (۱۸) غِبْ غَنَمًا قَتَلَ قَرِيبَهُمَا فَعَفَا أَحَدَهُمَا بَطْلَ الْكَلِّ

توجیه: یوه مجبور مړي امر کې آزاد هلک دیو چاپه وژلو باندي، هلک هغه سړی قتل کړ نو دهغه دیت دهلک پر عاقله باندي کېږي او همدا څرنگه که امر کې مړي بل مړی، یوه مړي دوه انسانان قتل کړل عمداً او د هریو دوه ویلاني دي بیا له دوو ویلانو څخه هریو معاف کړ نو وردي کړي دهغه مولی نیم مړی هغه نور وده ووت او یادي فدیة ورکړي په دیته سره او که یې قتل کړ یو عمداً او بل خطا، بیا معاف کړ د عمده له دوو ویلانو څخه یوه

نوفدیه دکل دیت دی ورکړي دخطا دوو وليانو ته اونصف دیت دي ورکړي دعدمیوه ولي ته يادي ورکړي مری هغه ته اثلاثا، ددو وکسانو مریي قتل کې دهغوئ یو قریب یا معاف کې له هغوئ نه یوه نوباطیږي ټول.

تشریح: (۱۵) که یو محجور مریي یو نابالغ هلک ته وویل چې فلان شخص ووژنه، هغه هلک دده دوینا سره سم هغه فلان قتل کې نودیت دقاتل هلک پر عاقله باندي واجبیږي پر هلک باندي هیڅ شی نه واجبیږي، ځکه دقتل صدور له مریي څخه نه بلکې له هلک څخه شوی دی اود ماشومانو افعال معتبرېږي نو لهذا دیت دماشوم پر عاقله باندي کیږي، همدارنگه که یو محجور مریي بل مریي ته داسي وویل چې فلان سړی ووژنه مامور مریي هغه وواژه نو قصاص له قاتل مریي څخه اخیستل کیږي که قتل عمد او ونه له امر څخه لمانلنا.

(۱۶) دیو چا مریي دوه کسان ووژل اود مقتولینو څخه هریوه دوه وليان درلودل دیوه دوه وليان زیډ او بکر دي اود بل دوه وليان خالد او عمري له قاتل څخه قصاص نه وواخیستل شوی چې دهریوه مقتول له دوو وليانو څخه یوه یوه (مثلاً زیډ او خالد) خپل حق معاف کې نو اوس له قاتل څخه قصاص نه شي اخیستل کیدای البته باقی دوو وليانو هریوه بکر او عمر لره نصف دیت یعنې پنځه زره درهمه کیږي مجموعه زردهرمونه واجبیږي، يادي مولی دوی دواړو ته نیم مریي ورکړي ځکه که څلورواړه اولیا، هقدراوی نود مریي ورکولو په صورت کې به دڅلورو استحقاق یواځي په یوه مریي کې وواو چې کله څلورونه دووې خپل معاف کې نو له حق څخه نیم ساقط شواو فقط نیم باقی دی لهذا باقی دوو وليانو ته یواځي نیم مریي ورکول کیږي اود فدیو ورکولو په صورت کې دڅلورو وارو حق شل زره درهمه ووځکه ددو وکسانو دیت دومره کیږي لیکن چې کله له څلورو څخه دوو خپل حق معاف کې نو نصف حق ساقط شو فقط نصف باقی دی لهذا مولی به دواړو ته فقط لس زره درهمه ورکوي.

(۱۷) او که مریي دواړه عمدانه وو قتل کړي بلکې یو یې عمد او بل یې خطا، قتل کړی وویا د عمد ا قتل شوي له دوو وليانو څخه یوه خپل حق معاف کې نو اوس له قاتل څخه قصاص نه شي اخیستل کیدای البته مولی به پنځلس زره درهمه ورکوي چې له هغو څخه پنځه زره د عمد ا مقتول دهغه ولي دي چې خپل حق یې نه دی معاف کړی اولس زره د خطا، مقتول دوو وليانو دي ځکه دقتل خطا، دوو وليانو په حق لس زره درهمه کې معافي وغیره نه ده راغلې لهذا هغوئ ته پوره دیت یعنې لس زره درهمه ورکول کیږي اود قتل عمد دوو وليانو څخه یوه خپل حق معاف کړی دی ځکه دهغه بل حق پنځه زره درهمه ورکول کیږي او که مولی مریي ورکاوه نو مریي به هغوئ درې واړو ته اثلاثا ورکړي یعنې درې دوه ثلث به دقتل خطا دوو وليانو لپاره وي او یو ثلث به یې دقتل عمد له دوو، وليانو څخه دیوه لپاره شي چا چې خپل حق نه دی معاف کړی لمانلنا.

(۱۸) که ددو وکسانو یو مشترک مریي ووهغه مریي ددي دواړو یو قریب قتل کړی یا له هغوئ دواړو نه یوه هغه معاف کې نو دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد قصاص اومال دواړه باطل شوي یعنې نه اوس هغه بل شریک له مریي څخه قصاص اخیستلای شي اونه دیت، ځکه تر معافي مخکي ددواړو حق دقصاص په ټول واجب شوی وو چې شیوع پکې وه لکه په ملک کې چې شیوع وي اوس چې کله یوه حق معاف کې نو دهغه حصه ساقطه شوه دهغه بل حق هم له قصاص څخه مال ته بدل شواو دهغه حق نصف دی نو په دي کې تر ددې چې دغه بل

شریک ته چې کوم مال ورکول کيږي : د کوم نصف بل دی ځکه لکه څرنگه چې په دې کې دا احتمال شته چې بڼایي دا به دهغه نصف بدل وي کوم چې دهغه بل حق دی همدارنگه دا احتمال هم شته چې دهغه نصف بدل وي کوم چې معاف کړای شوی دی او مال شک او تردید په وجه نه واچيږي . امام ابو یوسف . . . فرمایي چې معافي کوونکی به بیا هغه بل ته خپل نصف حصه مری وړکوي او بیا به څلورمه حصه د دیت وړکړي

فائده: د امام صاحب . . . تنبيه قول راجع دی معلوم مع صاحب الهدایه حيث اخر دله و هذا الرجوع قول الواح عنده . قال العلامة الحسکني رحمه الله : فان قل عدده فربما وان عفا احدهما بطل كله وقال يدفع الذي عفا نصف نصبه للأخر او يقده ربع الدية . وفي محمدم الامام . ووجه انه انقلب بالعفو مالاً السولي لا يستوجب على عبده دية الا لحلقه الورثة فيه . والله اعلم (الدر المختار على هامش د المختار: ۳۰۷/د)

فصل

د افضل پر مری د جنایت په بیان کې دی

مصنف رحمه الله د مری پر غیر باندي د جنایت کولوله بیان څخه فارغ شونو خپله پر مری او مملوک باندي د جنایت احکام یې شروع کړل ځکه فاعل (جنایت کوونکی فاعل وي) وجود پر مفعول (مجنی علیه مفعول وي) باندي مقدم وي نو ذکر اېې هم مقدم کړی دی چې ذکر او وجود سره مطابق شي .

(۱) قتل عند خطاء نجس قیمته ونقص عشر ولو كانت قیمته عشر فالألف وأكثر وفي الأمانة عشرة أم خمسة آلاف (۲) وفي المعتوب نجس قیمت منبعت (۳) او ما قدر من دية الحزب من قیمته ففيه نصف قیمته (۴) قطع يد عند حيز و سید و فمات منه له و رة غیره لا یقتص (۵) و الا یقتص منه (۶) قال احد کما حق فی شفا الخلفین فی احدهما فار شهما للسید (۷) فثما عین عدد دفع سده عدده و احد فیه او امسکه و لا باحد النقصان (۸) حتی مدبر او انزل لضمن السند الاقل من القيمة و من الارش (۹) فان دف القيمة بقضا فحی أخرى شارک النابی الا انزل (۱۰) و لو بعیر قضا اتع

السند او ولی الجنابة

توجیه: و وژل شومری په خطا . سره نو واچيږي دهغه قیمت او کيږي لس درهمه که یې قیمت لس زره یا تر هغه زیات و او په منځه کې لس کيږي له پنځه سره څخه . او په مغضوب مری کې واچيږي دهغه قیمت څومره چې وي او څومره مقدار چې مقرر وي دا د دیت څخه هغه مقرر يږي د مری قیمت نو دده په لاس کې دی نصف قیمت دهغه غوڅ کړای شولاس د مری او آزاد کړهغه خپل مالک بیا هغه له دغه لاس څخه مړ شو او هغه لره وارث و وېل څوک نو قصاص نه شي اخيستلای که نه بیا قصاص اخيستلای شي . ورته ويې و وېل نه تاسود او په څخه یو آزاد دی او هغوی زخمي کړای شول بیا په دوئی کې دیوه دا آزادي بیان و شونو دهغه توان مالک لره کيږي یو چاور پندې کړې دواړې سترگي د مری وردې کړي دهغه مولی مری او دهغه قیمت واخلې يادي وگرځوي او نقصان دي نه اخلي . جنایت وکړ مدبر یا مالک و لدنو مالک ضامن گرځي داقل له قیمت او توان څخه . بیا که ده ورکړ قیمت د قاضي په قضا سره بیا هغه بل جنایت وکړ نو شریک کيږي دوه کم له اول سره او که یې د قاضي له قضا . بغیر ورکړ نو دوه مړی دي په مالک پسي شي یا د لومړي جنایت په ولي پسي .

تشرېح: (۱) که يو چا د بل چا مړی په قتل خطا سره وواژه نو پر هغه باندې د مړي د مړي مگر د اقيمت به تر لس زره درهمه زيات نه وي ځکه د کامل (يعنې حر) ديت لس زره درهمه دی نو که دمري (چې ناقص) د قتل په صورت کې هم د لسو زرو درهمو حکم ورکړل شي نو د کامل او ناقص ترمنځ مساوات راځي. نو که دوول شوي مري قيمت لس زره درهم ياتر هغه زيات و نو د دې لپاره چې د مملوک مرته تر آزاد کړه ثابته شي بايد له لسو زرو درهمو نوڅخه لس درهم کم کړي. همداحکم د منځي هم دی چې که دهغه قيمت د آزادې ښځې تر ديت يعنې پنځو زرو درهمو نه زيات و نو له پنځو زرو څخه دې لس درهم کم کړي

(۲) او که چا يو مري غصب کړ يا هغه د غاصب په لاس کې هلاک شونو په دې صورت کې دمري پوره قيمت واچيږي هر څومره چې وي يعنې که څه هم تر لس زره زيات وي پوره قيمت واچيږي ځکه د غصب وړود پر مال باندې کيږي ځکه د غصب په وجه واجب ضمان د مال مقابل کيږي لهدا دمري ماليت چې څومره وي هغه پوره واچيږي.

(۳) يعنې هر هغه مقدار چې د آزاد د ديت په ډول مقرروي هغه دمري د قيمت په ډول مقرريږي لهدا چيرته د ح نصف ديت وي هلته دمري نصف قيمت دی ځکه په مري کې قيمت داسي دی لکه په حر کې ديت. نو که چا دمري لاس ورغوځ کړ نو پر هغه باندې دمري نصف ديت واچيږي ليکن د اقيمت به تر پنځه که پنځه زره درهمه زيات نه وي ځکه له انسان څخه لاس دهغه نصف دی نو پر کل باندې قياسي کوم حکم چې د کل مري په باره کې دی هغه يې د نصف يعنې لاس په باره کې دی نو د حراو مري د فرق لپاره له پنځو زرو درهمو نوڅخه پنځه درهمه کميږي.

(۴) که چا د زید دمري لاس ورغوځ کړ يا زید دغه مقطوع الید مري آزاد کړ تر آزاديدو وروسته دهغه زخم په وجه د مري مړ شونو که د دغه مري له مولی بغير نور وارثان هم وي نو په دغه صورت کې په اتفاق سره له قاتل څخه قصاص نه اخيستل کيږي بلکې د لاس تاوان او تر عتق مخکې چې کوم نقصان راغلی دی هغه واچيږي ځکه من له الحق مشتبه دی ځکه که د لاس غوځيدو وخت ته اعتبار وي نو حق د مولی کيږي او که د مرگ وخت ته اعتبار وي نو حق د وارثانو کيږي لهدا د شېبې په وجه قصاص ساقط دی.

(۵) نو له والاقتضای وان لم یکر للمبدور له غیر البدن من القاطع. يعنې که دمري له مولی علاوه کوم بل وارث نه و نو د شيخینور رحمهما الله په نژدې دې صورت کې قصاص واچيږي، او دامام محمد رحمته الله علیه په نژدې دې صورت کې هم قصاص نه واچيږي ځکه دلته سبب د حق مختلف دی ولی د لاس غوځيدو وخت په اعتبار سره د مولی حق د ملکيت په وجه دی اوله مرگ وروسته د مولی حق د لاس په طريقه سره دی او په قابل احتياط امورو کې د سبب اختلاف د مستحق د اختلاف په درجه کې دی نو دلته هم په مستحق کې شېب پيدا شوې ده ځکه دلته هم قصاص نه واچيږي، د شيخینور رحمهما الله دليل دادی چې دا خبره يقيني ده چې په دواړو صورتونو کې مولی لږه ولايت حاصل دی يعنې مقتضی له (مولی) معلوم دی او حکم د قصاص

متحد دی نو خامخا قصاص واجبیري په لومړي صورت کې مقتضى له مجهول دی چې مولی دی او که وارث؟
لهذا دغه صورت پر هغه باندی قیاسول نه صحیح کیږي .

قائده: د شیخینور رحمهما الله قول راجع دی لفظال العلامة الحکفی رحمه الله: القص منه عندهما ان كان وارله سیده فقط والافلا اتفاقا لانشاء من له الحق كما مر وعنده محمد رحمه الله لافصاص اصلا عليه ارش الیدو مانقصه الى حين العتق و قولهما اصح (المر المتفق فی شرح الملقی: ۳/ ۳۹۱)

(۶) که چا خپلو دوو مریانو ته وویل چې له تاسو دواړو څخه یو آزاد دی او آزاد کرده یې معلوم کړی نه وو چې یو بل چاد دواړو سر و نه زخمی کړل چې په هغه کې تاوان واجبیري بیا که ده معتق معلوم کړ نو هم د دواړو تاوان مولی ته ورکول کیږي ځکه که څه هم له دوی څخه یو آزاد شوی دی چې تاوان خپله هغه ته ورکول کیږي مگر دلته عتق مبهم دی پر معلوم باندی نه دی وارد شوی اوزخم پر معین باندراغلی دی نو د زخم په حق کې دوی دواړه پوره مملوک شمارل کیږي او چې کله دواړه مملوک ثابت شول نو د دواړو تاوان مولی ته ورکول کیږي .

(۷) زید د بکر دمړي دواړې سترگې وروایتلې نو څرنگه چې په دواړو سترگو کې پوره قیمت واجبیري لهذا بکر دی د خپل مړی زید ته ورکړي اوله زید څخه د هغه پوره قیمت واخلي او که مړی نه ورکوي نو دامام ابو حنیفه رحمه الله په نزد بکر له زید څخه نقصان هم نه شی اخیستلای او د صاحبینور رحمهما الله په نزد نقصان اخیستل جائز دی ځکه په اطرافو کې مالیت معتبر دی نو پر نور وټولو اموالو باندی قیاسیږي نو لکه څرنگه چې په نور و اموالو کې دا جائزه ده چې په قدر نقصان ضمان واخلي همدارنگه په مذکور صورت کې هم ضمان اخیستل صحیح کیږي، دامام صاحب رحمه الله دلیل دادی چې دمړي په اطرافو کې له مالیت سره آدمیت هم ملحوظ دی لهذا هغه پر محض اموالو باندی قیاسول صحیح نه دی او د آدمیت حکم دادی چې ضمان پر اجزاؤ باندی نه منقسم کیږي نو چې کله د آزاد سترگې وروباسي خود احکم نه دی چې دسترگواو نورو اعضاؤ تر منځ حساب کیږي بیا د تلف شده اجزاؤ ضمان واجب وگنل شي اوباقی په قدر ضمان واجب نه وي .

قائده: دامام صاحب رحمه الله قول راجع دی لما یعلم من منیع صاحب الهدایة بحث اخر دلیلله و هذا راجع قول الراجع عند صاحب الهدایة و یضار وجهه ابراهیم بن محمد الحلبي صاحب مجمع الانهر، حيث قال: لهما انه في الجنایة بمنزلة المال فواجب ذالك تغيير المولى على الوجه المذکور كما فی سائر الاموال، وله ان المال وان كانت معتبر في الذات فالآدمية غیر معتبره في الاطراف ومن احكام الادمية ان ینقسم الضمان على الجزاء الفانی والقائم بل يكون بازاء الفانی لا غیر ولا یتملك الحنة ومن احكام المالیه ان ینقسم على الجزاء الفانی والقائم فقلنا انه لا ینقسم اعتبار الآدمية و یتملك الحنة اعتبار الآدمية وهذا ولی معاملة لان فیما لا اله اعتبار جانب المالیه فقط. (مجمع الانهر: ۳/ ۳۹۲)

(۸) که مدبر یا ام ولد خطا یو جنایت وکړ نو مولی به د هغه د قیمت او تاوان څخه چې کوم یو کم وي د هغه ضمان کیږي ځکه د مولی تدبیر یا استیلا د مدبر او ام ولد له ورکولو څخه مانع دی لیکن څرنگه چې دی بلا اختیار دی لهذا د اداسي دی لکه یو څوک چې خپل جنایت کار مړی قبل العلم بالجنایة آزاد کړي .

(۹) او که مدبر یا ام ولد له یوه جنایت وروسته بل جنایت وکړ حال دا چې مولی د قاضي په حکم د لومړي جنایت ولي ته د هغه قیمت ورکړی و نو اوس پر مولی باندی هیڅ شی نه واجبیري ځکه دمړي د ټولو جنایاتو نوبدل پر مولی باندی یو قیمت واجبوي او یو قیمت د لومړي جنایت ولي ته په ورکولو کې مولی متعدي هم نه دی

لهذا هغه يوه قيمت نه علاوه پر مولی باندې هيڅ نه واچيږي، البته ددوهم جنایت ولي دي دلومري جنایت په ولي پسي شي اوله هغه سره دي په قيمت کې شریک شي چې هغه اخیستی دی ولی دلومري جنایت ولي داسې شی قبض کړی دی چې په هغه پوري دبل جنایت دولي حق متعلق شوی وو.

(۱۰) اوکه مولی دلومري جنایت ولي ته دقاضی دفیصلې بغیر قیمت ورکړي نو ددوهم جنایت ولي ته اختیار شته چې بیا په مولی پسي شي ځکه مولی په اختیار سره هغه شی دلومري جنایت مستحق ته ورکړی دی په کوم پوري چې ددوهم جنایت دولي حق متعلق شوی دی لهذا دادمولی دطرفه ددوهم جنایت دولي په حق کې تعدی شمار له کیږي نو ځکه ددوهم جنایت ولي له مولی څخه دمطالبې اختیار لري، بیا چې ددوهم جنایت ولي ته څومره ضمان ورکړي هغه به دلومري جنایت له ولي څخه واپس واخلي ځکه هغه بلا حق هغه قبض کړی دی اوکه یادي دوهم ولي دلومري جنایت په ولي پسي شي ځکه هغه ددوهم ولي حق ناجائز قبض کړی دی.

باب غصب القبلو الفلور والفسی والجنایة فی ذالک

دباب دمري، مدبر او ماشوم دغصب کولو او په هغه وخت کې له هغوی څخه دجنایت دواقع کیدو په بیان کې دی تردی مخکې فقط دمري دجنایت علی العبدیان وشو په دغه باب کې دجنایت مع الغصب دواړو ذکر دی نو داپه منزله دمرك له مفرده دی او مفرد تر مرکب مقدم وي.

(۱) قطع یدغیده فغصبه رجل مات منه ضمن قیمته اقطع (۲) وان قطع یدغی فی ید الغاصب فمات منه برئ (۳) غصب محجور مثله فمات فی یدیه ضمن (۴) فذکر حتی عند غاصبه ثم غلبه سیدیه ضمن قیمته لهما و زرع یصغ فیمنه علی الغاصب و ذلغ الی الاوّل ثم زرع بغی علی الغاصب (۵) و عکسه لایزجع به ثابا (۶) والقرن کالغذیر غیر ان المولی یدفع الفده هاتوا ثمنه القيمة

توجه: یو چا دخپل مریي لاس ورغوخ کړ بیا بل سري هغه غصب کړ او هغه مړ شوله دغه لاس غوڅیدو څخه نودلاس غوڅ شوي مریي دقیمت ضامن کیږي، اوکه غوڅ کړای شو دهغه لاس دغاصب په قبضه کې بیا مړ شوله لاس څخه نوغاصب بري کیږي غصب کړ محجور مریي دخپل خان په شان بل مریي بیا هغه مړ شوده په قبضه کې نوضامن کیږي، مدبر جنایت وکړ دخپل غاصب په وړاندي بیا دخپل مالک په وړاندي نوضامن کیږي دقیمت ددواړو لپاره او اخلي به دهغه نصف قیمت له غاصب څخه او ورکوي به یې واول ته بیا به اخلي نصف قیمت له غاصب څخه، او ددی په عکس کې به یې نه اخلي هغه دوباره، او مریي دمدر په شان دی سواله دي نه چې مالک به دلته مریي ورکوي او هلته به قیمت.

توضیح: (۱) چا دخپل مریي لاس ورغوخ کړ بیا په دغه حال کې بل چا هغه مریي غصب کړ او دغاصب په قبضه کې دهغه زخم په وجه مړ شونوپر غاصب باندې دهغه قیمت واچيږي مگر پوره قیمت نه بلکې دلاس غوڅیدو په وخت کې چې دهغه کوم قیمت وي هغه واچيږي.

(۲) اوکه یو څل غاصب غصب کړ بیا مالک دغاصب په وړاندي دهغه لاس ورغوخ کړ چې بیا دغاصب په قبضه کې دهغه لاس څخه مړ شونوپه دغه صورت کې پر غاصب باندې هيڅ شی نه واچيږي ددواړو صورتونو ترمنځ فرق دادی چې لکه څرنګه چې بیع سبب دملک دی همدارنګه غصب هم سبب دملک دی او تر سبب ملک

مړي - بڼه زخم سړايت ختميري لهذا په لومړي صورت کې دغصب په وجه سړايت ختم شولى داسي شولکه په يو آسماني آفت سره چې مر شوځکه نوپه دغه صورت کې دلاس غوغ شوي مړي قيمت واچيږي. په دوهم صورت کې څرنګه چې مالک دغاصب په قبضه کې دمړي لاس ورغوغ کړى دى نو داسي وګڼه چې هغه لومړى له غاصب څخه هغه قبض کړى دى بيا يې دهغه لاس ورغوغ کړى دى ځکه چې کله مالک په هغه حالت کې دمړي لاس ورغوغوي نو دى پر مړي باندي استيلا هم لري لهذا دلاس غوغيدل دمالک په قبضه کې شمار له کيږي ځکه غاصب بري کيږي.

(۳) يوه محجور مړي دخپل ځان په شان بل محجور مړى غصب کړ بيا دغاصب په قبضه کې دغه مغضوب مړى مړ شو نو غاصب ضامن گرځي يعنې پر هغه باندي دمغضوب مړي قيمت لازميږي ځکه دمحجور په فعل کې منع نشته لهذا دى دخپل فعل په وجه ماخوځيږي مګر څرنګه چې غاصب خپله محجور دى ځکه دا زادي دوروسته قيمت ورباندي کيږي.

(۴) که چادبل چامدبر مړى غصب کړ او دغاصب په قبضه کې مدبر يو جنايت وکړ بيا غاصب دغه مدبر مالک ته ورواپس کړ دمالک سره مدبر دوباره يو جنايت وکړ نو مالک دمدبر دپوره قيمت ضامن گرځي چې دواړو وليانو دجنايت ته نيم نيم ورکول کيږي ځکه مولى دسابق تدبير په وجه خپل ځان پخپله مدبر دجنايت ولي ته له ورکولو څخه عاجز کړ يعنې څرنګه چې مولى مړى مدبر کړى دى ځکه اوس دغه مړى دجنايت ولي ته نه شي ورکولای، ليکن بيا هم دى له هغه څخه فديه ورکول نه شي اختيار ولاى ځکه پرده باندي دمدبر پوره قيمت واچيږي ولي دوليانو حق په مړي ورکولو کې ووچې کله ده مړى مدبر وګرځاوه نو دهغوئ حق يې باطل کړ، بيا دغه قيمت ددو وليانو ترمنځ نيم نيم ځکه تقسيميږي چې په موجب دضمان کې هغوى دواړه برابري. بيا مالک له غاصب څخه نيم قيمت اخيستلاى شي ځکه مالک ته نيم قيمت دهغه جنايت په وجه ورکول کيدى کوم چې دغاصب په قبضه کې صادر شوى وو، او هغه نيم هم دلومړي جنايت وولي ته ورکول کيږي ځکه دهغه حق په پوره قيمت کې دى ولي چې مدبر کله دهغه په حق کې جنايت وکړ نو دهغه هيڅ مزاحمه ووييمازاحم (ددوهم جنايت دولي) په وجه دهغه حق نيم کړى دى ليکن له غاصب څخه داخيستل شوي مدبر کوم بدل چې اوس په لاس راغلى دى نو دلومړي جنايت ولي دهغه داخيستلو حقدار گرځي چې دهغه حق پوره ادا شي. او کوم مقدار چې مولى دلومړي جنايت ولي ته دوباره ورکړى دى دهغه په باره کې به غاصب ته رجوع کوي چې دمولى سره محفوظ کيږي ځکه دانصف چې دلومړي جنايت ولي له مالک څخه دوباره اخيستی دى دا دهغه جنايت عوض دى کوم چې دغاصب په قبضه کې له مدبر څخه صادر شوى وو ځکه مالک ددوباره اخيستلو حقدار گرځي.

(۵) قوله وبعكس لای وبعكس ماذكره لایرجع المولى على الغاصب بالقيمة، يعنې که مړي له مالک سره جنايت وکړ بيا دى يو چاغص کړ او دغاصب سره هغه بل جنايت ترسره کړ نو پر مالک باندي قيمت واچيږي چې ددئ دواړو ترمنځ برابرتقسيميږي او مالک به دنصف قيمت په باره کې پر غاصب باندي رجوع کوي ځکه پر مالک باندي نصف تاوان دداسي سبب په وجه لازم شوى دى چې هغه دغاصب په وړاندي پيدا شوى دى ليکن مولى

دوباره غاصب ته رجوع نه شي کولای ځکه مالک چې کوم څه د لومړي جنایت ولي ته دوباره ورکړي دي دادهغه جنایت په وجه سره دی کوم چې خپله د مالک سره پیدا شوی دی لهدا مولی غاصب ته درجوع حق نه لري. خلاف له سابق صورت نه چې هلته مولی د لومړي جنایت ولي ته کوم څه دوباره ورکړي وه هغه دهغه جنایت په وجه وو چې د غاصب سره پیدا شوی وو.

(۶) او قن د مدبر په شان دی یعنې که د مدبر پر خای مغضوب مری وویا ه همداتفصیل دی که چیرته غاصب د چا مری غصب کړ مری د غاصب په قبضه کې یو جنایت وړکړ یا غاصب مری خپل مالک واپس وړکړ مری د مالک په وړاندي بیا جنایت وکړ نو مالک به مری د دواړو جنایاتو نو و لیاو ته ورکوي هغه به یې پخپل منځ کې تقسیموي بیا به له غاصب څخه نیم قیمت اخلي د لومړي جنایت ولي ته به یې ورکوي. بیا به دوباره مالک غاصب ته رجوع کوي نصف قیمت به له هغه څخه اخلي. لیکن دومره فرق یې شته چې د مری په صورت کې مری ورکول کیږي او د مدبر په صورت کې دهغه قیمت. ولی د تدبیر په وجه مدبر د جنایت ولي ته نه شي ورکول کېدای.

(۷) مدبر چی عند غاصب فرده لغصبه فحنی علی سنده قیمته لهماوز جمع بقیته علی العاصب و دفع نصفها الی الاوّل و رجع بدالک النصف علی العاصب (۸) غصب رجل صنایح العات فی بده فجاءه او یحیی لم یضمن وان مات بصاعقه او نهش حیه فدينه علی عاقلة العاصب (۹) کسی اود ع عبد القتل و ان اود ع طعما ما کله لم یضمن

توجه: یوه مدبر جنایت وکړ دخپل غاصب سره هغه واپس کړ او بیا یې غصب کړ دغه مری بیا یې جنایت وکړ نو دهغه پر مالک باندې دهغه قیمت واجبیږي د دواړو لپاره او اخلي به دهغه قیمت له غاصب څخه او ورکوي به د دغه قیمت نصف اول ته او دابه هم له غاصب څخه اخلي. یو چا غصب کړ آزاد ماشوم او هغه مړ شو دهغه په قبضه کې یو ناڅاپه یاد تې په وجه نو نه ضامن کیږي او که هغه مړ شو د برېښنا په لوبه ورسره یاد ماریه چې چلو سره نو دهغه دیت د غاصب پر عاقله باندې کیږي. لکه هغه ماشوم چې ده ته ور سپارل شوی وي یو مری او هغه یې قتل کړي او که خوراکي شی ور سپارل شوی و او هغه وخوړ نو نه ضامن کیږي.

تشریح: (۷) که یو چا مدبر غصب کړ مدبر دهغه په وړاندي جنایت وکړ غاصب مدبر مالک ته واپس وړکړ دوباره یې غصب کړ او مدبر دوباره د غاصب په وړاندي یو جنایت وکړ نو پر مالک باندې واجب دی چې دی دهغه پوره قیمت د دواړو جنایاتو نو و لیاو ته نصف نصف ورکړي ولی مری مالک مدبر ګرځولی دی او مری چې مدبر و ګرځید د اددي مانع شو چې هغه د جنایت په بدل کې ورکړای شي لهدا اوس د مدبر قیمت ورکول کیږي. او بیا به مالک له غاصب څخه پوره قیمت وصول کړي ځکه دواړه جنایاتو نه د غاصب په قبضه کې ترسره شوي دي نو لهدا دواړو وضمان پر غاصب باندې کیږي. اوله غاصب څخه اخیستل شوی پوره قیمت به نصف د لومړي جنایت وولي ته ورکړي ځکه هغه دیوړه قیمت مستحق ګرځیدلی وو ولی پر هغه باندې د جنایت په وخت کې دهغه هیڅ مزاحمه نه وویا د مزاحمه (دوهم جنایت دولي) په وجه دهغه حق نصف شوی دی. لیکن له غاصب څخه داخیستل شوي مدبر بدل چې اوس موجود شونو د لومړي جنایت وولي دهغه داخیستلو حقدار ګرځي چې دهغه پوره حق ادا کړای شي او د انصف چې ده د لومړي جنایت وولي ته ورکړی

دی دابه ییاله غاصب څخه وصول کړي ځکه استحقاق په هغه سبب راغلی دی کوم چې دغاصب په قبضه کې ترسره شوی وو او مالک غاصب ته درجوع حق لري او د انصف مالک ته سالم وړتیا پري دلو مړي جنايت وولي ته به یې نه ورکوي .

(۸) که یو چا داسي یو آزاد ماشوم غصب کړ چې خپل حال یې نه شوی بیا نولای اوبیا هغه دغاصب په قبضه کې یو ناڅاپه مړ شویا په تبه سره مړ شونو غاصب نه ضامن کیږي او که د برېښنا په لویدو سره مړ شویا مارو چیچه مړ شونو دغاصب پر عاقله باندي دیت و اجیبږي د دواړو صورتونو ترمنځ فرق دادی چې غاصب دغصب په وجه ضامن نه دی بلکې داتلاف دسبب ګرځیدو په وجه ضامن ګرځي نو په دوهم صورت کې څرنگه چې غاصب داتلاف سبب جوړ کړی دی ځکه برېښنا هرځای نه را لویږي او مار هرځای نه وي نو غاصب ماشوم د برېښنا لویدو او مارانو ځای ته په وړلو سره متعدي دی ځکه په دي صورت کې پر غاصب باندي ضمان راځي او په لومړي صورت کې غاصب داتلاف سبب نه دی ځکه ناڅاپه مړ کیدل یا په تبه سره مړ کیدل هرځای وي نو له دې په دغه صورت کې غاصب متعدي نه دی ځکه پرده باندي ضمان نشته .

(۹) قوله کسی اودع عاقله الغاصب كما یضمن عاقله الصبی، یعنی دغاصب عاقله ضامن کیږي لکه چې یو ماشوم ته که چایو مری و دیت کیښود او ماشوم هغه قتل کړي نو د ماشوم پر عاقله باندي دیت و اجیبږي او که د ماشوم په وړاندې خوراکي شيان کنښنودل شی او ماشوم هغه و خوري نو پر ماشوم باندي ضمان نشته د دواړو صورتونو ترمنځ فرق دادی چې په دوهم صورت کې مالک معصوم مال له داسي ماشوم سره و دیت ایښی دی چې هغه د ویت ساتلوا هل نه دی نو مالک خپله دخپل مالک عصمت ختم کړ چې کله دا تاته شوه چې دهغه مال معصوم نه دی نو پر ماشوم باندي ضمان نه راځي، او په لومړي صورت کې دمړي عصمت د مالک د حق په وجه سره نه بلکې خپله دمړي د حق په وجه سره دی ځکه د وینې وغیره په حق کې مړي ته د آزاد درجه حاصله ده نو په دي صورت کې دمړي د عصمت دنه ختمیدو په وجه پر ماشوم باندي ضمان و اجیبږي .

کتاب القسامة

د اکتاب د قسامة په بیان کې دی

قسامة په لغت کې مطلقاً قسم په معنی دی او په اصطلاح د شرع کې دمخصوص عدد (پنځوسو) په سبب مخصوص (په محله کې دمړي پیدا کیدل) او وجه مخصوصه (پنځوسو کسانو پنځوسو قسمونو خوړلو ته) ویل کیږي، د دي خبرې تشریح داسي ده چې په یوه محله یا مکان کې داسي یو مقتول پیداشي چې قاتل یې معلوم نه وي حال دا چې پر هغه دخفه کیدو یا جراحت یواثر موجود وي نو دهغه ځای له پنځوسو کسانو څخه قسم اخیستل کیږي په دي ډول چې هر یو به قسم اخلي چې واللہ! دامانه دی قتل کړی او نه ماته د دي قاتل معلوم دی، او شرط یې دادی چې پنځوس بالغ سړي به وي او که د اشیر پوره نه وو نو له موجوده کسانو څخه به مکرر قسم اخیستل کیږي تر څو پنځوس پوره شي او له قسم وروسته د دیت حکم ورکړل کیږي چې وینې له ناحق بهیدو څخه محفوظې شي .

محلي و الاؤته د قسم وړکولو له هغوی څخه د دیت اخیستلو عقلي وجه داده چې دمحلې حفاظت دهغوی ذمه واري ده نو چې په دوی کې مقتول پیدا شو معلومه شوه چې هغوی خپله ذمه واري نه ده ادا کړې له داله هغوی څخه قسم او دیت اخیستل کیږي.

له ماقبل سره یې مناسبت دادی چې دقتل په ځینو صورتونو کې د قسامت ضرورت پېښیږي ځکه یې دادی د یاتو په آخر کې د مستقل کتاب تر عنوان لاندې بیان کړی دی

(۱) قتل و جدلی محله لم یدر قتله خلف خمسور و حلامهم ینحیر فیه الولی باهه ما قتلناه و ما علمناه قاتلان حلقوا اهل المحلة الذیة (۲) ولا یخلف الولی (۳) و حبس الابی حتی یحلف (۴) و ان لم یکنه العدد کثر الحلف علیهم لیکنه خمسور (۵) و الا قسامة علی حسی و محبون و امر الخ (عبد (۶) و الا قسامة و لا دية فی منبت لا اثر به او یسبل دمن انفه او لعله او ذنره (۷) بخلاف عبه و اده (۸) قبل علی دابة معاشق او قاتله او: کب لیدینه علی عاقلته

توجه: یو داسې مقتول پیدا شو په یوه محله کې چې دهغه قاتل معلوم نه و نو نو قسم اخیستل کیږي له پنځوسو کسانو څخه په هغو کې به یې منتخبوي دهغه مقتول ولي چې و الله مو پرته دی قتل کړی او نه مو پردهغه په قاتل علم لرو بیا که دوی قسم و اخیست نو پر اهل محله باندې دیت کیږي او قسم نه وړکول کیږي وولي ته او قید کړای کیږي مگر تر هغه پوري چې قسم واخلې او که عدد پوره نه شو نو مکرر یې له موجوده کسانو څخه ترڅو چې پنځوس پوره شي او قسامة نشته پر ماشوم باندې او لیوني او ښځه او مریې باندې او نشته قسامة او نه دیت پر هغه مري باندې چې پر هغه باندې هیڅ نښه نه وي یا یې له پوزي وینې بهیدلې وي یا له خولې څخه له دېرې څخه خلاف له سترگو او غوږونو څخه مقتول پیدا شو پر حیوان باندې سپور چې له هغه سره ترمخ کښوونکی شته یا تر شا شرونکی شته یا بل ورسره سپور دی نو دهغه مري دیت دهغه پر عاقله باندې کیږي.

تشریح: (۱) که په یوه محله کې مقتول پیدا شو او د معلومه نه شوه چې چا دقتل کړی دی نو د مقتول ولی به دمحلې له خلکو څخه پنځوس کسان د قسم اخیستلو لپاره انتخابوي ځکه حق دیمین ولی لره حاصل دی له د ا د انتخاب حق هم ولي لره حاصل دی او ظاهره ده چې د داسې خلکو انتخاب به کوي چې پر هغوی باندې دقتل شبهه وي یا به دمحلې نیک خلک انتخابوي چې هغوی د دروغوله قسم اخیستلو لپاره اوسي په دي طریقته قاتل معلوم یږي، بیا له دغو خلکو څخه هریو داسې قسم اخلي چې و الله! ما دانه دی قتل کړی او نه ماته ددي قاتل معلوم دی، بیا چې کله هغوی قسم واخلې نو قاضي به هغوی ته د دیت ادا کولو حکم وړکوي چې د مقتول وینې له ناحق بهیدو څخه محفوظې شي.

(۲) که دمحلې په خلکو کې د مقتول ولي هم وي نو له هغه څخه به قسم نه اخیستل کیږي ځکه ولي مدعي دی او پر مدعي باندې ښه دي قسم نشته لفظه ﷻ: البينة علی الذمعي واليمين علی من انکر (پر مدعي باندې گواهان دي او څوک چې منکروي پر هغه قسم دی).

(۳) بیا که دمحلې په خلکو کې کوم چې ولي منتخب کړي وویوه له قسم اخیستلو څخه انکار وکړ نو هغه به محبوس کړای کیږي ترڅو قسم واخلې ځکه په محله کې دقتل په وجه دمحلې و الاؤته قسم وړکول د مقتول دورته و حق دی له د ا که یو څوک له قسم څخه انکار وکړي نو قید کړای کیږي به.

(۴) که دمحلې دخلکو شمیر پنځو سوت نه ورسید نو بیا دی له موجوده کسانو څخه مکرر قسم واخیستل شي ترڅو پنځوس قسمونه پوره شي حتی که چیرته یو نفرو ونوله هغه څخه به پنځوس ځله قسم اخیستل کیږي ځکه دا ثابت بالسنة دی نو تر امکانه پوري یې تکمیل واجب دی او چیرته چې نص وارد وي هلته د حکم په فائده باندي خبریدل شرط نه دی همدارنگه حضرت عمر رضی الله عنه یو ځل د قسامت حکم وکړ چې کله یې دمحلې والاو څخه قسم واخیست نو هغه نه څلویښت قسمونه شول بیا ده رضی الله عنه په دوی کې له یوه نفر څخه مکرر قسم واخیست.

(۵) په قسامت کې ماشوم اولیونی نه داخلېږي، همدارنگه پر بنځه او مریې باندي هم قسامه نشته ځکه دا کسان له اهل نصرت څخه نه دي حال دا چې قسم پر هغو خلکو باندي کیږي چې اهل نصرت وي یعنې قسامه پر هغو خلکو باندي دی کوم چې مدد کولای شي.

(۶) که په یوه محله کې یو داسې مړی پیدا شو چې د زخم یو نښان یاد و هلو یا د خفه کیدو نه وونویا پر محله والاو باندي قسامه او دیت هیڅ شی نشته ځکه داسې مقتول نه دی بلکې پخپل مرگ مړ شوی دی ولی دهغه دمقتول کیدو هیڅ دلیل نشته، نو که د چاتر یوزه یا خوله یا د بړه وینې بهیدلې وي نو دمحلې پر خلکو باندي قسامت او دیت هیڅ شی نشته ځکه له دغو ځایونو څخه وینه بي د چا د کارواڼي په ناروغي وغیره سره وځي لهذا دا دهغه دمقتول کیدو دلیل نه دی.

(۷) بخلاف عینه واذنه ای بخلاف ما اذا سال الدم من عینه واذنه فان فیهما القسامه، یعنې که وینه دهغه له سترگو یا غوړو څخه وتلې وي نو دا مقتول شمارل کیږي، ځکه عاده دا خبره معلومه شوې ده چې دمړي تر سترگه یا غوړو وینه بهیدل هغه وخت راځي چې دیوژوندي له جانب له هغه سره د فعل (وهلو ټکولو وغیره) ارتکاب شوی وي.

(۸) که یو مقتول پراس یا بل شي سپور و موندل شي او هغه حیوان یو چاترمخ کشاو ویا تر شا ورپسي وودش پر لویاره یا ورسره سپور و نو په دغو دیوړو او وصورونو کې دهغه مقتول دیت د دغو کسانو پر عاقله باندي کیږي ځکه مقتول دهغه په قبضه کې دی دا داسې دی لکه دهغه په کور کې چې پیدا شي.

(۹) منزه ذابۃ علیها فقیل من بنی فریقین فقلی اقر بهما (۱۰) وان وجدلی ذاب انسان فقلیه الفسامة والذبة علی عاقلیه (۱۱) وهی علی اهل الحقۃ ذون الشکان و الفشترین فان لم یبق واجد منهم فقلی الفشترین (۱۲) وان وجدلی ذاب من شتر کوة علی الفناوة فقهی علی الرزس (۱۳) وان بیع ولم یقبض فقلی عاقله البایع (۱۴) ولی الجبار علی ذی الید (۱۵) ولا یقبل غایله حتی ینشأ الشهور ذانها لیدی الید (۱۶) وهی الفلک علی من فیہ من الرکاب و الملاحین (۱۷) ولی من جدد فخله علی اهلها ذی الجامع و الشارح لالفسامة والذبة علی بیت المال (۱۸) و ینهدز لوفی بریة او وسط الفرات ولو محصا بالشاطی فقلی الراب الفری.

موجبه: یو حیوان تیر شو چې مړی پرې بار وودو و کلیو ترمنځ نو قسامه په دواړو کې چې کوم یو کولی تیر دي وي پر هغه دی، او که مقتول پیدا شو دیو چا په کور کې نو پر هغه باندي قسامه دی او دیت دهغه پر عاقله باندي کیږي، او دیت پر اهل خطه باندي دی نه پر اوسیدونکو او خریدارانو باندي او که چیرته له هغوی څخه یو هم باقی نه وونویا پر خریدارانو باندي دی او که یې پیدا کړه یو داسی مکان کې چې مشترک علی التفاوت

وونو قسامه دسرونو پر شمير باندې کيږي او که مکا: خرڅ شوی ووا قبض شوی نه وونو دبائع پر عاقله باندې کيږي او په خیار کې پر قابض باندې دی اودیت دي نه ورکوي عاقله ترهغه پوري چې گواهي ورکړي گوا چې دی قابض دی او که مقتول په کښتۍ کې وونو پر هغو خلکو دی چې په کښتۍ کې دي یعنې سواریان او ملاح کښتۍ وان او که دمحلې په مسجد کې نو دمحلې پر خلکو باندې کيږي او په جامع مسجد کې یایه عامه لاره کې وونو بیا قسامه نشته اودیت پر بیت المال باندې کيږي او هدر کيږي که چیرته مقتول په یوه څنگله کې یایه وسط فرات کې ووا که ترل شوی ووپه کناره پسي نو پر نژدې کلي باندې کيږي.

تشریح: (۹) که یو آس یا بل حیوان چې مقتول پر ترلې وودو وکلیو ترمنځ پیدا شو اوله هغه سره هیڅوک نه وونو چې کوم کلي ته ډیر نژدې وي قسامه اودیت پر هغه باندې کيږي لانه لا اله الا الله یې وپیل وحبیب فریبین فرمان یږغ نو جدا جدا هماغه افرې بشپړ فقضی علیهم بالقسامه و هکذا کب عمر رضی الله عنه حبیب کب الیه فی القیل بن فریب (یعنې نبی کریم صلی الله علیه و آله ته یو داسی مقتول راوړل شو چې ددو وکلیو ترمنځ پیدا شوی وونو هغه رضی الله عنه ددو وکلیو ترمنځ دخمکې ناپو لو حکم ورکړه ناپو لوسره معلومه شوه چې یو کلی فقط یوه لویشت دهغه بل کلي په نسبت نژدې دی نو هغه رضی الله عنه د قسامه حکم دهغه کلي پر خلکو باندې وکړ، او همدارنگه فیصله حضرت عمر رضی الله عنه کړې وه چې که له هغه رضی الله عنه څخه پوښتنه شوې وه) او که په نژدې والي کې دواړه کلي سره برابر وونو بیا پر دواړو باندې کيږي.

(۱۰) که چیرته مقتول دیو چاپه سرای کې پیدا شو نو قسامه دسرای پر مالک باندې کيږي ځکه سرای دهغه په قبضه کې دی اودیت دهغه پر عاقله باندې کيږي ولی دهغه قوت او نصرت په عاقله سره دی. مگر شرط دادی چې دمقتول ولي به دسرای په مالک باندې دقتل دعوی کوي که یې په بل چا باندې دقتل دعوی وکړه نو بیا دسرای پر مالک باندې قسامه نشته.

(۱۱) قسامه پر اهل خطه باندې دی که څه هم له هغوی څخه یو پاتې وي په مکان کې پر او سیدونکو (کرایه داران او عاریه اخیستونکو) او مشتریانو باندې نشته ځکه صاحب خپله دمدد لپاره مختص دی کرایه دارنه دی ځکه دمالک سکونت لازم اودائمی دی اوصاحب خطه اصیل دی اومشتري دخپل دی اوولایت دتدبیر پر اصیل دی دخپل دهغه مزاحمه نه شي کیدای نو تقصیر له اهل خطه څخه دی دادطر فی نور حهما الله مسلک دی. دامام ابو یوسف رضی الله عنه په نژدې ټولو باندې دی او که له اهل خطه وڅخه یو اخی یوپه محله کې پاته وونو قسامه اودیت پر هغه باندې کيږي، لما قلنا، لیکن که له اهل خطه وڅخه یو هم پاته نه وونو بیا مشترین ذمه دار کيږي قسامه اودیت پر مشترینو (اخیستونکو) باندې کيږي ځکه تردوی چې مقدم ووهغوی اوس نشته نوولایت خالص ددوی پاتې شو ځکه نو ذمه داري هم پردوی راځي.

فائده: په مذکور صورت کې دطر فی نور حهما الله قول راجع دی لمالی الذوالمختار: (وهی) الذبیه والقسامه (علی اهل العطفه) قال العلامة ابن عابدین رحمته الله: قوله دون السكان) کالمستاجرین والمستعیرین فالقاسمه علی اربابها وان كانوا غیبا یا بتر حایه..... الخ (الذوالمختار مع الشامیه: ۵/۳۴۷)

فائده: له اهل خطه څخه مراد دهغه خلک دي چې له وخته دخمکې مالکان وي له کوم وخت نه چې امام بنار فتح کړی وي اوخمکه یې دمجاهدینو ترمنځ تقسیم کړي وي هر یو ته یې دهغه خپله حصه لیکلې ورکړي

(۱۲) اوکه مقتول په یو داسې مکان کې پیدا شو چې هغه د څو کسانو ترمنځ مشترک و او د شریکانو مقدار ملکیت هم مختلف و و مثلاً مذکور مکان نصف دیوه و او ثلث د بل و و سدس د دریم و و نو حصو ته اعتبار نه ورکول کیږي بلکې د دوسو د شمیر مطابق پر دریو و او و شریکانو باندې دیت برابر تقسیمېږي ځکه د دتد بیر په ولایت کې ټول برابر دي .

(۱۳) که یو چا مکان اخیستی و او قبض کړی یې لانه و و چې په هغه کې یو مقتول پیدا شو نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دیت د بائع پر عاقله باندې کیږي ولی دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد دیت مدار پر قبضه باندې دی او قبضه تراوس د بائع قائمه ده نو دیت هم د بائع پر عاقله باندې کیږي او د صاحبینو رحمهما الله په نزد دیت د مشتری پر عاقله باندې راځي ځکه د صاحبینو رحمهما الله په نزد مدار د ضمان ملکیت دی او ملکیت مشتری لره حاصل دی لهذا دیت د مشتری پر عاقله باندې کیږي .

(۱۴) قوله ولی الخیار علی ذی الید ولی البیع بالخیار علی عاقله ذی الید یعنی که د عاقدینو څخه دیوه لپاره درې ورځې اختیار شرط و نو نو دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد دیت پر هغه چا و اجیږي د چاپه قبضه کې چې په دغه وخت کې مکان دی ، د صاحبینو رحمهما الله په نزد مدار پر ملکیت دی او هغه غیر محقق دی لهذا آئینه چې داسرای د چا ملک ته څي دیت د هغه پر عاقله باندې و اجیږي .

قائده : په دواړو مسئلو کې دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لمالی الذر المختار: (وان بیعت ولم نقض) حتی وجد فیها قتل (فعلی عاقله البائع ولی البیع خیار علی عاقله ذی الید) خلافا لهما وقال العلامة ابن عابدین رحمته الله علیه : فالعاصل انه اعتبر الید و هما اعتبر الملك و ان وجدوا الاتوفاق علی قرار الملك (الذر المختار مع الشامیه: ۳۴۷/۵)

(۱۵) که په یوه مکان کې مقتول پیدا شو نو د قاعدې مطابق د مکان د ځاوند پر عاقله باندې دیت کیږي که عاقله انکار و کړ چې د امکان د دې سړي ملک نه دی بلکې هغه په عاریه یا اجاره اخیستی دی نو تر څو چې گواه گواهي ورنکړي چې د امکان واقعي د دې قبض کوونکي ملک دی پر عاقله باندې دیت نه کیږي ځکه د قبض کوونکي مالک کیدل ضروري نه دی دا احتمال موجود دی چې د امکان د قبض کوونکي ملک نه وي ځکه تر څو چې دده ملک په گواهانو سره ثابت نه شي پر عاقله باندې دیت نه کیږي .

(۱۶) قوله ولی الفلک ای ان وجد قتل فی الفلک الخ یعنی په کښتۍ کې یو مقتول سړی پیدا شو نو قسامه د کښتۍ پر ملا حینو او پر سواریانو باندې کیږي که یې هغوی مالکان وي او که یې مالکان نه وي ځکه کښتۍ د هغوی په قبضه کې ده دا دامام ابو یوسف رحمته الله علیه پر مسلک باندې ظاهر دی ولی د هغه پر مسلک قسامه پر مالکانو او سکانو دواړو باندې دی او د طرفینو رحمهما الله په نزد د کښتۍ مالک کیدل ځکه ضروري نه دی چې کښتۍ گرځي را گرځي لهذا په هغې کې قبض معتبر دی ملک نه دی معتبر لکه په حیواناتو کې چې قبض معتبر دی .

(۱۷) قوله ولی مسجد محله ای ان وجد قتل فی مسجد محله یعنی که مقتول دیوې محلې په مسجد کې پیدا شو نو د هغه مسجد پر خلکو باندې قسامه و اجیږي ځکه د هغه مسجد د تدبیر ولایت همدغو خلکو لره حاصل دی او که په جامع مسجد یا عامه لاره باندې مقتول پیدا شو نو په هغه کې قسامه نشته ځکه جامع مسجد یا عامه لاره

خودتولو خلکو لپاره دي په هغه کې د چا خصوصیت نشته او ددغه مقتول دیت پر بیت المال باندي واچيږي ځکه بیت المال د عامو مسلمانانو دمصابو لپاره دی.

(۱۸) که مقتول په یوه ځنگله کې پیدا شو چې نژدي هیڅ آبادي نه وه نو د هغه مقتول هیڅ شی نشته ځکه ځنگل دهیچا په قبضه کې نه دی او چې کله دی په داسي ځای کې پیدا شو چې هلته هیڅوک مددگار دده دم د لپاره نه شي رسیدلای نو هیڅوک قصور و الا نه شي کیدای، که مقتول په وسط فرات (پا په یوه بله لویه واله کې چې د چاملک نه وه) پیدا شو چې په هغې کې اوبه بهیدلي نو هغه هم هیڅ تاوان نه لري، ځکه دا ډول دریا بونه (سندونه) دهیچا په قبضه او ملک کې نه دي، که مقتول دیو دریا په کناره کې ایښودل شوی و نو نیوا چې دغه دریا به ته کوم کلی تر ټولو نژدي وي قسامه او دیت پر هغه کلي باندي کيږي ځکه د دریا په ډاډول کناره د نژدي خلکو په قبضه کې ده او ددي ځای د نصرت لپاره همداخلک مختص دي.

(۱۹) د دعوی الولی علی واجد من غیر اهل المخلة یسقط القسامة غنیم و علی غنیم منهم لا (۲۰) و ان الفی قوم بالنیوف فاجلوا غن فیل فغلی اهل المخلة الا ان یذعی الولی علی اولئک او علی غنیم منهم (۲۱) و ان قال المستحلف منهم قتلہ زید خلف باہم ما قتلہ لا عرفہ له قاتلا غیر زید (۲۲) و بطل شہادۃ بعض اهل المخلة علی قتل غیرہم او زاجد منهم

توجہ: او دعوہ کول دولي پريو چا د اهل محلي نه غیر نو ساقطیږي قسامه له اهل محلي څخه او پريو ه معلوم چا د اهل محلي نه کيږي، او که يولوی قوم سره و جنگيدل په تور يويا سره ولاړل مقتول يې پريښودنو قسامه پراهل محله باندي کيږي مگر دا که ولي دعوہ وکړه د جنگيدو نکو خلکو څخه په يوه معلوم چا باندي او که قسم والا وويل له دوئ څخه چې د اهل محلي زید قتل کړی دی نو هغه ته قسم ورکول کيږي چې والله ماته دی وژلی اونه ماته دهغه قاتل معلوم دی له زید نه سوا، او باطله ده د اهل محلي گواهي د غیر پر قتل باندي ياله دوئ څخه ديو ه معلوم چا پر قتل باندي.

تشریح: (۱۹) که دمقتول ولي د غیر محلي پر خلکو دعوی وکړه نو دا دعوی له اهل محله څخه قسامه ساقطوي ځکه پراهل محله باندي قسم او دیت دمقتول دولي د دعوی په وجه لازميږي چې کله هغه پر غیر باندي دعوی وکړه نو له دوئ څخه قسامه ساقطیږي، او که ولي دمحلي د خلکو څخه پريو ه معلوم چا باندي دعوی وکړه نو بيا له اهل محلي څخه قسامه نه ساقطیږي ځکه دمقتول ولي پخپله دعوی کې د اهل محلي څخه تجاوز نه دی کړی بلکې په هغوی کې يې تعين کړی دی نو دا پر هغوی دلزوم قسم سره منافي نه دی. د دواړو صورتونو ترمنځ د فرق وجه داده چې پراهل محله باندي د قسامت واجب کيدل د دي خبري دليل دی چې قاتل له دوئ څخه دی او دولي پر غیر محله والا باندي دعوی کول د دي خبري بيان دی چې قاتل له هغوی څخه نه دی حال دا چې اهل محله به هغه وخت د دیت تاوان پر سر باروي چې کله قاتل له دوئ څخه وي ځکه په دي صورت کې د اخلک تقدیر ا قاتل دي ولي دوئ د قاتل مخه نه دي نيولي.

(۲۰) که ديو ه قوم خلک د عصيت پر بنياد پخپل منځ کې په تور ورسره و جنگيدل چې کله دوئ له هغه ميدان څخه ولاړل هلته يو مقتول پیدا شو نو د هغه دیت دمحلي پر خلکو باندي کيږي ځکه مقتول د دوئ ترمنځ پیدا شوی دی حال دا چې د دي علاقې حفاظت پردوئ لازم و، البته که دمقتول ولي دعوی

پر جنگیدونکو خلکو باندې په هغو کې په یوه معلوم چاباندې وکړه نو بیا د محلي پر خلکو باندې قسامه اودیت نه لازمېږي. ولی د مدعي قول دخپل حق په باره کې حجت دی لهذا د گواه دوراندې کولو بغیر جنگ کوونکي اود محلي خلک بري کېږي.

(۲۱) که مستحلف (چاته چې قسم ورکول کېږي) وویل چې دامقتول فلان سړي مثلاً زید قتل کړی دی نو دهغه دا خبره معتبره نه ده ځکه ددې خبرې په ذریعه خصومت له خپل ځان څخه لیري کول غواړي لهذا هغه ته قسم ورکول کېږي قسم به داسې کوي چې والله مانه دی قتل کړی اونه زه دهغه قاتل سواد زید نه پیژنم.

(۲۲) په کومه علاقه کې چې مقتول پیدا شوی دی که دهغې علاقې دوو کسانو گواهي ورکړه چې فلان سړی (چې ددی کلي نه دی) ددې مقتول قاتل دی نو دهغوئ دا گواهي نه قبلېږي ځکه د اتهمت موجود دی چې دوی قسامه اودیت له خپل ځانه اړوي اود متهم گواهي نه قبلېږي. همدارنگه که هغوئ ددې علاقې پر یو معلوم چاباندې گواهي ورکړه چې ددې علاقې فلان سړي دا قتل کړی دی نو هم ددوی گواهي نه قبلېږي ځکه په دغه صورت کې هم د اتهمت موجود دی چې دوی له خپل ځان څخه قسامت اودیت دفع کول غواړي.

کتاب المعامل

دا کتاب د معاقل په باره کې دی

معاقل. د معقله جمع ده د دیت په معنی، دلته په عبارت کې مضاف مقدر دی ای کتاب اهل المعاقِل ځکه د دیت بیان مخکې تیر شوی دی دلته مقصد د من تجب علیهم الدية، بیان دی.

له ماقبل سره یې مناسبت دادی چې په ماقبل کې د قتل خطا موجب داسې بیان شوی دی چې پر عاقله باندې دیت واجبېږي مگر د بیان نه دی شوی چې عاقله چاته ویل کېږي څه احکام یې دي؟ نو مصنف رحمۃ اللہ علیہ دغه تفصیلات د کتاب المعاقل، تر عنوان لاندي بیان کړي دي.

(۱) هی جمع معقله وهی الذبة (۲) کل ذبؤ حیث بنفس القتل علی العاقلة (۳) زهی اهل الذبوان ان کان القاتل منهم (۴) وتوخذ من عطایاهم فی ثلث سین فان خرجت العطایا فی اکثر من ثلث اوافل اخذ منها (۵) و من لم یکن دیو اتیا فعاقلته فیبله نفسم علیهم فی ثلث سین لایوخذ من کل فی کل سنة الا ذرهم او درهم و ثلث فلم یز ذلی کل واجد من کل الذبة فی ثلث سین علی ازنة

ترجمه: د ادمعقله جمع ده اودادیت دی. هر هغه دیت چې واجب وي په نفس قتل سره هغه پر عاقله باندې کېږي. او هغه به دفتروالوي که قاتل له دوی څخه وواو اخیستل کېږي به په دریو کالو کې ددوی له عطایا څخه او که ووتې عطایا تر دریو کالو په زیاته موده کې یا په کمه موده کې نو بیا اخیستل کېږي له دوی څخه. او څوک چې دفتروالان نه و نو دهغه عاقله دهغه قبیله ده پر هغوئ تقسیمېږي په دریو کالو کې نه اخیستل کېږي له هریوه څخه په هر کال کې مگر یو درهم یا یو درهم او ثلث درهم نه زیاتېږي پر هریوه باندې له کل دیت څخه په دریو کالو کې تر څلورو درهمونو.

تشریح: (۱) معاقل معقله (بفتح المیم وضم القاف) جمع ده په معنی د دیت سره. اودیت ته معقله ځکه ویل کېږي چې دا د عقل څخه ده او عقل په معنی د منع کولو سره نو دیت هم ویني دېهولو څخه منع کوي، او انساني

عقل ته هم ځکه عقل وايي چې عقل انسان دقبائحوڅخه راگرځوي او عاقله دقاتل نصرت کوونکوته او عقل (يعنې ديت) اداکوونکوته ويل کيږي .

(۲) هر هغه ديت چې محض دقتل په وجه لازم وي لکه په شبه عمداو قتل خطا کې نو هغه پر عاقله باندې کيږي ځکه حضرت عمر رضي الله عنه دصحابه کرامورضی الله عنهم په موجودگي کې دقتل خطا ددیت حکم پر عاقله باندې کړی وو ، دا قید چې محض دقتل په وجه لازم شوی وي ، احترازي قید دی په دې سره احترازا راغی دهغه صورت نه په کوم کې چې دیت محض دقتل په وجه سره نه بلکې دصلح په وجه لازم شوی وي ځکه دیت واجب بالصلح پر قاتل باندې لازميږي پر عاقله باندې نه لازميږي .

(۳) دقاتل عاقله دهغه اهل دیوان (دیوان هغه رجسترته ويل کيږي په کوم کې چې دوظیفه خور یو افغانو نومونه درج وي) کيږي په دې شرط چې قاتل له اهل دیوان څخه وي ځکه حضرت عمر رضي الله عنه چې کله دفترونه (رجسترونه) مقرر کړل نو دهر یوه دیت یې دهغه پر دیوان والاو مقرر کړې ، همدارنگه حضرت عمر رضي الله عنه دصحابه کرامورضی الله عنهم په مجمع کې داکار کړی وو له صحابه کرامورضی الله عنهم څخه یوه هم ردنه دی کړی نو دا دصحابه کرامورضی الله عنهم څخه اجماع ده پر دې کار باندې . همداروچه ده چې علماؤ فرمایلي دي چې که په دې زمانه کې یو داسې قوم وي چې دهغوئ ترمنځ مددگاري دکارو کسب په ذریعه وي نو هغه دکسب والا دده عاقله کيږي .

فائده: دعاقله مدار پر تصاردی په دې زمانه کې دتناصروصورتونه دي مثلاً دسیاسي جماعتونو ، اهل حرفت ، صنعتکارانو ، تاجرانو ، مزدورانو او نورونو تنظیمونه ، لهذاکه قاتل دکوم سیاسي جماعت یا یو تنظیم کارکن وي نو دهغه عاقله دا جماعت یا تنظیم کيږي ، او که قاتل له اهل دیوان څخه نه وو او دکوم تنظیم یا سیاسي جماعت کارکن هم نه وو نو دهغه عاقله دهغه عصابات (قربان) دي او پر هغوئ باندې وجوب ددیت په ترتیب دارث دی . (جدید معاملات کی شرح احکام ۱۹۶/۳)

(۴) اودیت دعاقله له داسې مال څخه اخیستل کيږي چې دوی ته دعطیه په ډول (هغه مال چې ددفتروالاووته په کال کې یو ځل یا دوه ځله ورکول کيږي او رزق هغه دی چې میاشتنی ورکول کيږي) ورکول کيږي او پر دوی دحکم کیدو وروسته دیت په دریو کالو کې له دوی څخه اخیستل کيږي همدانقدیر له پیغمبر ﷺ او حضرت عمر رضي الله عنه څخه مروی دی ، بیا که دغه عطایا عاقله ته داتلونکیو دریو کالونو په یوه کال کې ورکول شي نو کل دیت له هغوئ څخه اخیستل کيږي او که ددریو کالونو عطایا مثلاً په شپږو کالو کې ورکول شي نو په شپږو کالو کې به اخیستل کيږي ځکه په عطایاؤ کې دیت دتخفیف لپاره واجب کړای شوی دی لهذا چې هرکله عطایا حاصلیږي دیت هم هغه وخت اخیستل کيږي .

(۵) که قاتل له اهل دیوان څخه نه وو نو دهغه عاقله دهغه نسبي قبیله ده ځکه دده نصرت له هغوئ څخه دی او په عاقله کیدو کې نصرت معتبر دی او دادیت پر قبیله باندې په دریو کالو کې تقسیميږي يعنې هرکال فی نفر یو درهم یا یو درهم او ثلث درهم په دغه حساب سره په دریو کالو کې له هر چا څخه تر څلورو درهمونو زیات نه

اخیستل کیږي بلکې یادري درهم وصولیږي او یا زیات تر زیات څلور کیږي. دا هغه وخت چې کله عاقله کم وي که عاقله زیات و ونوله دي څخه هم کیږي.

(۶) فان لم یسع القبیله لک صم البیه العرب القبايل یساعی لرتیب العصات (۷) او القاتل کا حده (۸) و عاقله المعقل قبيلة مولاه (۹) و یغفل عن مولی الموالات مولاه و قبيله (۱۰) و لا تغفل عاقله حایة العدو و العمد و ما لزم صلحا و اغیر الما لان یصدقو (۱۱) و ان حسی جر علی عند خطاء البی علی عاقله

توجه: که په قبيله کې ددې توان نه و ونو ورڅخه دي کړای شي دنسب په اعتبار نژدې قبائل د عصباتو په ترتيب سره. او قاتل هم د دوی دیو فردي په حيث شمارل کیږي او داژادشوي عاقله دهغه دمولى قبيله ده او دیت به ورکوي دمولى الموالات له طرفه دهغه مولى اودمولى قبيله اوتاوان به نه ورکوي عاقله دمريي جنایت اود جنایت عمداو دهغه چې لازم شوى وي په صلح سره یا په اعتراف سره مگر دا که عاقله دهغه تصدیق وکړي او که جنایت وکړ آزاد پر مريي باندي خطا، نوداتاوان دهغه پر عاقله باندي کیږي.

تشریح: (۶) که د قبيله والا کم و ودهر یوه څخه په کال کې دیوه درهم په اخیستلو سره په دریو کالو کې دیت نه پوره کیده ییابه د عصباتو په ترتيب سره پر نورو قبیلو تقسیميږي چې دهغی قبیلې سره نژدې نسبي تعلق لري د عصباتو له ترتيب څخه مراد دا چې اول به د قاتل د قبیلې خلک له ورونیو سره گډیږي ییاله ورو سره که په دوی سره هم حساب پوره نه شونو یاد دوی له اکاگانو سره که په هغوی سره هم پوره نه شونو یاد اکاگانو په زامنو سره.

(۷) په قتل خطا، کې قاتل هم د دیت په ادائیگی کې په عاقله کې داخل کیږي د دیت په ادائیگی کې د عاقله والا څخه دیوه فردي په حيث شمارل کیږي ځکه قاتل حقیقه فاعل دی نو د قاتل خارجول دنورو مواخذو کول هیڅ معنی نه لري. په داسي حال کې چې امام شافعی رحمته الله علیه فرمایي چې پر قاتل باندي له دیت څخه هیڅ واجب نه دي ځکه پر قاتل باندي کل دیت نشته نو بعض هم نه کیږي ولی جز. له کل څخه نه مخالف کیږي. احناف رحمته الله علیه جواب ورکوي چې په کل دیت واجب ورسره قاتل پریشان او برابریږي چې په یوه جز، کې د اقباحت نشته.

(۸) یعنی د معقت (آزادشوي مريي) عاقله دهغه دمولى قبيله ده ځکه دهغه نصرت په دوی سره دی او مؤیدیې د حدیث شریف دی: مولى القوم منهم (یعني دیو قوم آزاد کرده مریي دهغه قوم سړی شمارل کیږي)

(۹) که چاله نوروسره عقد موالات کړي و ونود هغه د جرم خطا، په صورت کې دهغه عاقله دهغه مولى اودمولى قوم گڼل کیږي ځکه داهه دولا، العتاقه په ډول ولا، ده چې په کې دیوبل مدد کول کیږي (عقد موالات دي ته وایي چې یو څوک له بل چا سره دامعا هده وکړي چې که ما کوم جنایت وکړ نو دهغه تاوان پر تا باندي دی او که زه مې شوم نوز ما وارث به ته یې).

(۱۰) دیو چا عاقله دهغه دمريي د جرم دیت نه ادا کوي اود هغه قتل دیت هم پر عاقله نه دی کوم قتل چې چاته تصدیک کړي ییاد مقتول بعض ورڅخه هغه معاف کړي وي په کوم سره چې دنورو وارثانو حق قصاص په مال

سره تبدیلیږي نو دامال دقاتل عاقله نه برداشتوي اوداسي دیت هم پر عاقله نه دی کوم چې پر مجرم باندې دصلح کولو په وجه لازم شوی وي، همدارنگه که مجرم جرم وکړي یا بې پرځپل ځان دجرم اعتراف وکړ چې داجنایت ماکړی دی نو پرده باندې چې کوم دیت راځي هغه هم پر عاقله باندې نه بلکه پر مجرم باندې راځي ځکه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمایي چې دقتل عمد دیت به عاقله نه ادا کوي اونه دصلح اونه داتقار کولو اونه دمملوک دجرم، البته که دجنایت کوونکي په اتقار کولو باندې عاقله هم دهغه تصدیق وکړي نو بیا به عاقله دادیت ورکوي ځکه تصدیق دهغوئ له طرفه اقرار دی او المرء یوخذ باقراره.

(۱۱) که یوه آزاد سړي دبل چاپر مریي باندې جنایت وکړ خطا، بې هغه قتل کړ نو دهغه دیت دجنایت کوونکي پر عاقله باندې دی ځکه دادځان عوض دی اودځان عوض دقتل خطا، په صورت کې پر عاقله دی، البته که چاپر مریي باندې تردې کم درجه جنایت وکړ نو دهغه عاقله یې نه برداشتوي ځکه دادجنایت علی الاموال په درجه کې دی.

کتاب الوصایا

دا کتاب دوصیتونو په بیان کې دی

وصایا دوصیة جمع ده او وصیة اسم په معنی دمصدردی ثم سمي به الموصی به، او په اصطلاح دشریعت کې وصیت هغه تملیک دی چې مابعد الموت طرف ته دتبرع په طریقو مضافیږي که تملیک عین وي او که تملیک دین یا منافع وي.

وصیت کوونکي ته موصی وایي او چاته چې وصیت کیږي هغه ته وصی او موصی الیه، او دچاپاره چې وصیت کیږي هغه ته موصی له او په کوم شي چې وصیت کیږي هغه ته موصی به ویل کیږي.

له عاقلې سره یې مناسبت ددی چې عموماً انسان دمرگ په وخت وصیت کوي او مرگ دانسان آخري مرحله ده ځکه مصنف رحمه الله دژوند ټول معاملات بیان کړل په آخر کې یې وصیت بیان کړی دی.

دوصیت مشروعیت په کتاب الله او سنت رسول صلی الله علیه و آله سره ثابت دی، اما الكتاب بقوله تعالى: (من بعد وصية يوصي بها أو دين)

واما السنة فماروى ان سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه قال مرضت مرضاً شرفاً على الموت فعادني رسول الله صلی الله علیه و آله فقلت يا رسول الله ان مالي كثير وليس يرثي الا ابنتي واحدة افارصى بمالي كله؟ قال لا قلت البصيفة؟ قال لا قلت لفلانة لال نعم والثلث كثير انك باسعادك تدع ورثتك اغنياء خير من ان تدعهم عالة يتكفرون الناس.

(۱) الوصية تمليك مصاف الى ما بعد الموت (۲) وهي مستحبة ولا تصح بها اذ غلب القلب ولا لقلبه (۳) ووارثه ان لم يتجر الوزفة (۴) وصي المسلم للمسلم وبالعكس (۵) وفوقها بعد موته يظل زدها في قبرها في حياها (۶) ونذبت النفس من الثلث (۷) وملك بقوله (۸) الا ان تغتوت الموصى له بعد موت الموصى قبل قوله (۹) ولا تصح وصية المدني ان كان دينه من حيا والظن والمكاتب (۱۰) وتصح وصية للخمل وبه ان ولد للث لال من وقت الوصية ولا تصح الية

توجه: وصیت یوداسي تملیک دی چې مابعد الموت طرف ته مضاف دی، اودامستحب دی اوصحیح نه دی چې ترثلث زاندي او نه دخپل قاتل لپاره اونه دخپل وارث لپاره که اجازه ورنه کړي وارثان اوصیت کولای شي مسلمان دذمي لپاره اوعکس دهغه اودهغه قبلیدل دموصي له مرگ وروسته کیږي اوباطل دی

دهغه ردول او قبول دهغه په ژوند کې اوستحب دی ترثلث کم وصیت کول او مالک گرځي موصی له دهغه په قبولو سره. مگر داکه موصی له مړ شو د موصي تر مرگ وروسته تر قبولیدو مخکې، اوصحیح نه دی وصیت د مقروض که چیرته دهغه دین محیط وواو د ماشوم او دمکاتب اوصحیح دی وصیت د حمل لپاره او په حمل سره که پیدا شو د وصیت له وخته څخه په اقل موده کې اوصحیح نه ده هغه د حمل لپاره.

تشریح: (۱) وصایا، د وصیت جمع ده، وصیه اسم مصدر دی په اصطلاح د شریعت کې وصیه هغه تملیک دی چې مابعد الموت طرف ته د تبرع په طریقه مضاف وي که تملیک دعین وي او که تملیک د دین وي یا تملیک د منافع وي، څرنګه چې په وصیت کې تملیک د مالکیت د زوال زمانې ته مضافیږي ځکه نو قیاس خوادو چې دا باید جائز نه وای مګر په کتاب اوسنت سره دهغه جواز ثابت دی قال الله تعالی: (فان کانوا اکثر من ذلک فیه شریک، فی

الثلث من بعد وصیه یوصی بها از ذین) پس که تر هغه زیات وارثان وونوهوئ په ثلث کې سره شریکان کیږي له وصیت وروسته یاله دین ادا کیدو وروسته) وقال ﷺ: ان الله تصدق علیکم بثلث اموالکم فی آخر اعمارکم زیاده لکم فی اعمارکم تضعوها حیث شئتم (الله تعالی صدقه کړې ده پر تاسو باندې ستاسې د مال په ثلث سره ستاسې د عمر و نو په آخر کې ستاسې د اعمالو د زیات په غرض تاسې هغه مصرف کړئ چیرته چې موخوښه وي).

(۲) وصیت واجب نه دی بلکې زیات تر زیات مستحب دی (په دې شرط چې د موصي پر ذمه باندې د الله تعالی کوم واجب حق پاته نه وي) ځکه وصیت د هغه په شان تبرع ده او تبرعات واجب نه دي. د ټولې ترکه تریو ه ثلث په زیات سره وصیت کول هم جائز نه دی ځکه تریو ه ثلث زیات د وارثانو حق دی مګر داکه وارثان اجازه ورکړي ځکه د وارثانو د حق په وجه ترثلث زیات وصیت ممنوع شوی وونودوئ د خپل حق د ساقطولو اختیار لري. همدارنګه د قاتل لپاره وصیت کول جائز نه دی که عمدایې قتل کړي وي او که یې خطا. لقوله ﷺ: لا وصیه لقاتل (د قاتل لپاره وصیت نشته) همدارنګه که قاتل موصي قتل کړي غواړي چې ژر تر ژره مال یوسي اوحال دا چې شریعت د افیصله کړي ده چې دی به مال د موصي تر مرگ وروسته وپري لهدا دی دمیراث په شان له وصیت څخه هم محروم کړای شوی دی.

(۳) قوله ووارث، ای لاتصح الوصیه لوارث، یعنی وارث لره وصیت جائز نه دی لقوله ﷺ: ان الله اعطی کل ذی حق حقه ولا وصیه لوارث (یعنې الله تعالی هر حقدار ته حق ورکړی دی نو د وارث لپاره وصیت نشته) البته که چا د وارث لپاره وصیت وکړیاد موصي له مرګه وروسته ټولو وارثانو (په دې شرط چې وارثان به ټول بالغان وي) دهغه اجازه ورکړه نویسانا فذکیري ځکه دورته ود حق په وجه وارث لره وصیت ممنوع وونودوئ د خپل حق د ساقطولو اختیار لري.

(۴) یعنې مسلمان لره جائزه ده چې د ذمي لپاره وصیت وکړي او ذمي لره جائزه ده چې د مسلمان لپاره وصیت وکړي یعنې دا وصیتونه صحیح اونا فذیري ځکه ذمي د عقد ذمه په وجه په معاملاتو کې له مسلمانانو سره برابر شوی دی نو څرنګه چې په ژوند کې له جانیانو څخه تبرع کول جائزه ده همدارنګه د مرګ په حالت کې هم جائزه ده.

(۵) دو صیت قبولو اعتبار د موسی له مرگه وروسته دی ځکه دهغه د ثبوت وخت د موسی له مرگ وروسته ده که موسی له دموسی په ژوند کې وصیت قبول کړي یا یې رد کړي نو دا باطل دی یعنې اعتبار نه لري.

(۶) که څوک غواړي چې وصیت وکړي نو مستحب دادی چې د کل ترکه تر یوه ثلث کم وصیت وکړي که وارثان غنیان وي او که فقیران وي ځکه تر ثلث په کم وصیت کولو کې له خپلو قربانو سره داسې صله رحمې ده چې هغه خپل څه مال د دوی لپاره پرېښود، او که یې د بشپړ ثلث وصیت وکړ نو څرنگه چې هغه خپل حق پوره وصول وکړ ځکه دده له طرفه هیڅ صله رحمې یا احسان پاته نه شو.

(۷) یعنې موسی له (د چالپاره چې وصیت شوی دی) دموسی به (هغه شی چې وصیت په شوی دی) هغه وخت مالک گرځي چې کله دموسی له مرگ وروسته دی هغه قبول کړي ځکه وصیت د جدید ملک اثبات دی او هیڅوک د بل چا ملک دخپل خان لپاره نه شي ثابتولای مگر که دی هغه قبول کړي ځکه دموسی له قبول ضروري دی.

(۸) البته یوه مسئله داسې ده چې په هغی کې موسی به دموسی له دقبلید وبغیر دهغه په ملک کې راځي هغه داده چې موسی وصیت وکړي مېشي یا موسی له هم دموسی به تر قبلید ومخکې مېشي نو په دغه صورت کې استحسانا موسی به دموسی له دقبلید وبغیر دهغه په ملک کې داخليږي، یعنې دموسی له د وارثانو په ملک کې داخليږي. وجه داستحسان داده چې دموسی له جانبه عقد وصیت داسې پوره شوی دی چې اوس نسخ کیدای نه شي او توقف خالص دموسی له د حق په وجه پاته وو چې کله موسی له مړ شونو داسې دهغه په ملکیت کې داخل شول که په بیع کې د مشتري لپاره خیار شرط وي او مشتري تر اجازه مخکې مېشي.

(۹) قوله والمدیون والسی والمکاتب، ای لاتصح مبة الصبی ولا وصبة المکاتب، که یو چا وصیت وکړ او څومره قدر چې له دوه سره مال شته هغو مره دده پر ذمه دخلکو قرضی دي نو دا وصیت دده نه جائز کیږي ځکه تر وصیت قرض مقدم دی ځکه قرض ادا کول فرض دی او وصیت تبرع ده، البته که قرض غوښتونکو قرض معاف کړ نو بیا هم دموسی وصیت نافذیږي ځکه اوس پرده باندي قرض نه دی پاتی، او که نابالغ ماشوم وصیت وکړ نو دهغه دا وصیت صحیح نه دی ځکه وصیت محض تبرع ده او ماشوم د تبرعاتو اهل نه دی لهدا ماشوم نه دو صیت د تنجیز مالک گرځي اونه یې د تعلیق، همدارنگه د مکاتب وصیت هم صحیح نه دی که څه هم هغه دومره قدر مال پرېږدي مېشي چې دو صیت لپاره کافي وي ځکه د مکاتب مال تبرع نه شي قبولای.

(۱۰) د حمل لپاره وصیت کول جائز دی مثلاً داسې ووايې چې د فلانی ښځې په خپته کې چې کوم ماشوم دی دهغه لپاره زړور پوی. وصیت کوم نو دا جائز دی، همدارنگه په حمل سره دیو چا لپاره وصیت کول هم جائز دی مثلاً کوم شی چې زما د فلانی ښځې په خپته کې دی زه په هغه سره د زید لپاره وصیت کوم نو دا جائز دی، مگر شرط یې دادی چې دو صیت له وخته څخه به تر شپږو میاشتو په کمه موده کې پیدا کیږي. وصیت د حمل لپاره دلیل دادی چې په وصیت کې موسی له یوه ډول خپل خلیفه گرځوي او حمل په میراث کې خلیفه کیدای شي نو په وصیت کې هم خلیفه کیدای شي، دو صیت په حمل سره د جواز دلیل دادی چې حمل خو پیدا کیږي ځکه خبره په داسې حمل کې ده چې دو صیت په وخت موجودیدل یې معلوم دی یعنې مویدا

فیدلگولی دی چې تروصیت به تر شپږ میاشتې په کمه موده کې پیدا کیږي حال دا چې په وصیت کې دومره توسیع شته چې دمعدوم شي وصیت کول هم صحیح دی مثلاً دغیر موجودو شيانو وصیت کول جائز دی نو په حمل کې چې موجود دی په طریقه اولی سره جائز کیږي. مگر دحمل لپاره هغه کول صحیح نه ده ځکه په هغه کې دموجود له قبض کول شرط دی او په حمل کې دقبض کولو اهلیت نشته.

(۱۱) (زان اؤسی بامه الا حفلها صحت الوصیة والا سثناء) (۱۲) (وله الزنج غن الوصیة لولا لعلها بان باع اؤ وهب او قطع الفرب او ذبح الشاة) (۱۳) (والخنوذ لا یکنون زنجراً)

توجه: او که یې وصیت وکړه منځه سره بغیر دهغې دحمل نو صحیح دی وصیت او استثناء او ده لره جائزه ده رجوع له وصیت څخه قولاً وفعلاً په دې ډول چې خرڅ کړي یا هبه کړي یا پرې کړي کپه یا ذبح کړي په او انکار کول رجوع نه گڼله کیږي.

تشریح: (۱۱) که یو چا دبل چا لپاره په منځه سره وصیت وکړي لیکن دهغې حمل یې مستثنی کړ مثلاً وېې ویل زما په فلانې منځه سره ما د زید لپاره وصیت کړی دی سوا دهغې دحمل نه نو دا وصیت او استثناء ډوا په صحیح دي ځکه خالص دحمل وصیت صحیح دی نو دحمل استثناء هم صحیح کیږي ځکه پرکوم شي چې د عقد ورو د صحیح وي هغه د عقد څخه خارج کول هم صحیح کیږي.

(۱۲) یعنې موسی لره له خپل وصیت څخه رجوع کول جائزه ده ولی وصیت یو عقد تبرع دی چې تراوسه تام شوی نه دی نو د هغه په شان دهغه څخه هم رجوع کول صحیح دی، بیا رجوع عن الوصیة قولاً هم صحیح ده یعنې په خوله درجوع تصریح وکړي مثلاً داسی ووايې رجعت غنا و صبت له، او رجوع عن الوصیة فعلاً هم صحیح ده یعنې په خوله څه ونه وایې البت یو داسي فعل وکړي چې پر رجوع کولو باندې دلالت کوي مثلاً په کوم شي سره چې ده وصیت کړی دی هغه پریو چا باندې خرڅ کړي یا یې هبه کړي یا یې دکپړي وصیت کړی وي بیا هغه پرې کړي یا یې دپسه وصیت کړی وي بیا هغه ذبح کړي نو داله وصیت څخه رجوع شمار له کیږي درجوع د تصریح کولو په صورت کې خو ظاهره ده او داسي فعل کول چې پر رجوع باندې دال وي هم رجوع شمار له کیږي ځکه دلالت ییاد تصریح کار کوي لهذا در رجعت عملاً وصیت له، قائم مقام کیږي.

(۱۳) له وصیت څخه انکار کول رجوع نه شمار له کیږي یعنې که یو څوک دخپل وصیت څخه انکار وکړي ووايې ما وصیت نه دی کړی نو دا امام محمد رحمته الله علیه په نزداله وصیت څخه رجوع کول نه دی ځکه انکار در حقیقت په زمانه ماضي کې نفی ده او د استثناء فی الماضي لپاره استثناء فی الحال ضروري ده په داسي حال کې چې درجوع عن الشئ لپاره اثبات شئ ضروري دی نو چې کله موسی رجوع کوي نو وجود فی الماضي لغو کیږي. دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزداله وصیت څخه انکار رجوع شمار له کیږي.

فائده: دامام محمد رحمته الله علیه قول را چا چې دی لماني الفرمختار: (ولا یجوز بحجودها) درو کترو و قایده فی المجمع به یفنی و منته فی العسی لم نقل عن العیون ان الفتوی علی انه رجوع فی السراجیة و علی الفتوی و الفره المصنف قال العلامة ابن عابدین رحمته الله علیه: (قوله و الفره المصنف) قال فی شرح المنقذی ولكن المتن على الاول ولذا قدمه المصنف على عادته اه اقول اخر فی الهدایة ذلیله فكان مختاراً له قال فی النهایة

و جزم به فی المواهب والاصلاح قال فی قضاء الفوائت من البحر والاختلاف التصحيح والافاء للعامل لعماد القی المتون اولی (الدر المختار مع الشامی: ۳۶۱/۵)

بَابُ الوَصِيَّةِ ثَلَاثُ الْمَالَ وَنَحْوِهِ

داباب دثلث مال وغيره دوصيت په بيان کې دی

خرنګه چې د وارثانو د اجازت بغير انتهای هغه مقدار چې پر هغه باندې د کتاب الوصایا د مسائلو مدار دی هغه ثلث مال دی نومصنف رحمته الله علیه د کتاب الوصایا د مقدماتو د بیانولو وروسته هغه مسائل بیان کړي دي چې له دې باب سره تعلق لري.

(۱) اوصی لدا بثلث ماله و لاخر بثلث ماله و لم یجز الورثة فثلثه لهما (۲) اوصی لآخر سدس ماله فالثلث بینهما اثلاثا (۳) اوصی لآخر واحد ما جمیع ماله و لاخر بثلث ماله و لم یجز الورثة فثلثه بینهما نصفان (۴) ولا یضرب للفقیر من الثلث الا فی المحابات والسعیة والدراهم الفرسلة (۵) اوصیب ابنه یطل ویصل نصب ابنه صح فان کان له انثان لله الثلث (۶) و سهم او جزء من ماله فالباقي الی الورثة

توجه: دیو چا لپاره یې وصیت وکړه ثلث د مال سره او د بل لپاره یې هم په ثلث مال سره وصیت وکړ او اجازه نه ورکوله و ارثانو نو د مال ثلث د دواړو لپاره کيږي او که یې وصیت وکړ د هغه بل لپاره د خپل مال په سدس نو ثلث د دوی دواړو ترمنځ اثلاثا شریک دی او که یې وصیت وکړ دیوه لپاره پخپل ټول مال سره او د بل لپاره د خپل مال په ثلث سره او وارثانو اجازه نه ورکوله نو د مال ثلث د دوی دواړو ترمنځ نصف نصف کيږي، او نه مقرر یږي د موصی له لپاره تر ثلث زیاته حصه مګر په محابات او سعایت او دراهم مرسله وکې، او په حصه د زوی وصیت کول باطل دی او د خپل زوی د حصه په مثل صحیح دی بیا که دده دوه زامن و نو وهغوی ته ثلث ورکول کيږي او که یې وصیت وکړ دیوه سهم یا د خپل مال دیوه جزء نو د بیان اختیار و ارثانو لره دی.

تشریح: (۱) که چا د خپل مال په ثلث سره وصیت وکړ مثلاً ویې ویل زما د مال یو ثلث د زید لپاره وصیت دی او د بکر لپاره یې هم په ثلث مال سره وصیت وکړه دې ټول د دوه ثلث وصیت شو مګر وارثانو تر یوه ثلث په زیات اجازه نه ورکوله نو یو ثلث د دواړو موصی له ترمنځ مساوي تقسیميږي ولي په دوو ثلثانو کې د موصی حق نشته ځکه دواړه ثلثان نه شي ورکول کیدای بلکې یو ثلث ورکول کيږي دا چې یو ثلث د دواړو موصی له دحق څخه کم دی او په سبب کې دواړه موصی له برابرې نوبه استحقاق کې به هم دواړه برابر یږي ځکه نو یو ثلث پر دواړو باندې برابر تقسیميږي.

(۲) که موصي دیوه لپاره په یوه ثلث وصیت وکړ او د بل لپاره یې په سدس او وارثانو تر یوه ثلث د زیات اجازه نه ورکوله نو دیوه ثلث څخه به دوی حصې اول ته ورکولې کيږي او یوه حصه به د بل ته ولی په یوه ثلث د دواړو حق نه پوره کيږي نو یو ثلث پر دوی باندې د دوی د حق مطابق تقسیميږي.

(۳) او که موصي دیو چا لپاره پخپل ټول مال سره وصیت وکړ او د بل لپاره یې په ثلث مال سره وصیت وکړ مګر وارثانو د هغه اجازه نه ورکوله نو د صاحبینو رحمهما الله په نزد تر که یو ثلث څلور حصي کيږي دوی دواړو ته ورکول کيږي یعنې درې حصې هغه ته چې په ټول مال سره وصیت ورته شوی دی او یوه حصه هغه ته

چالره چې په ثلث سره وصیت شوی وو، ځکه په دغه صورت کې موسی ددو شیانواراده کړي ده **نمبر ۱** - غوښتل چې دټول مال مستحق یو وگرځوي مگر دده داراده دوارثانو دحق په وجه نه شي ترسره کیدای **نمبر ۲** - بله یې داراده وه چې دی یو موسی له ته پرېل باندې ترجیح او تفضیل ورکړي چې دهغه هیڅ مانع نشته لهدا د ترجیح او تفضیل ثابتېږي ددې هغه صورت دی چې دوی بیان کړی دی .

دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه مسلک دادی چې یو ثلث به دهغوی ترمنځ نصف نصف کیږي، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې کله وارثان اجازه نه ده ورکړي نو تر ثلث زیات وصیت په غیر مشروع طریقه شوی دی لهدا د غیر مشروع مقدار اصلا باطل شو خالص دو وصیت پاته شوناول اودوهم دواړه برابر شول باقی اول لره که څه تفضیل حاصل وي هغه د استحقاق په ضمن کې ثابتېږي او چې کله استحقاق باطل شونو تفضیل هم باطلېږي لهدا ثلث ددواړو ترمنځ برابر تقسیمېږي .

فائده : دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجع دی لمانی الشافیه : الصحيح قول الامام کما فی تصحيح العلامة قاسم و الدرامی عن المضمرات وغيره (وفالمختار: ۳۷۲/۵)

(۴) یعنې امام ابو حنیفه رحمته الله علیه تر ثلث دزیات وصیت کولو په صورت کې تر ثلث زیاتې حصې ته اعتبار نه ورکوي مثلاً د زید لپاره یې دټول مال وصیت وکړ او د بکر لپاره په نصف سره او ټوله ترکه پخپل سر یې دي نو د زید لپاره تر ثلث لس روپۍ زیات چې یې کوم وصیت کړی دی هغه ته اعتبار نشته ګواکې د زید لپاره یې د ثلث وصیت کړی دی او د بکر لپاره چې یې تر ثلث یونیمه روپۍ زیات وصیت کړی دی هغه ته هم اعتبار نشته ګواکې د بکر لپاره یې هم په ثلث وصیت کړی دی لهدا اوس به د ترکه ثلث دوي حصې کوي یوه حصه زید ته او بله حصه بکر ته ورکول کیږي، مگر د دې صورتونه له دې قاعدې څخه مستثنی دي یعنې محابات، سعایت او دراهم مرسله، امام ابو حنیفه رحمته الله علیه په دې کې د قدر و صیت لحاظ کوي یعنې په دې دري صورتونو کې هم وصیت په ثلث کې نافذېږي مگر د هر یو موسی له لپاره چې یې څومره وصیت کړی دی ثلث ترکه به په هغه تناسب سره تقسیمېږي چې صورتونه یې په لاندې ډول دي .

د محابات (یوشی په کم قیمت خرڅول مثلاً د دوو سوو روپو شۍ په پنځوس روپۍ خرڅولو ته محابات ویل کیږي) صورت دادی چې مثلاً د زید دوه مریان دي په هغو کې دیوه قیمت مثلاً یوولس سوه روپۍ دي او د بل قیمت شپږ سوه روپۍ دي اوس زید په اول سره وصیت وکړ د خال د لپاره او په بل سره د بکر لپاره اوداسي یې وویل : د امری به خال د خرڅوي په سل روپۍ او د ابل به بکر خرڅوي په سل روپۍ بیا که زید له دې دوو مریانو علاوه بل هیڅ شی نه وو، پري ایښی نو وصیت خالص په ثلث کې نافذېږي او هغه ثلث دواړو موسی له ته دهغوی دحق په تناسب سره ورکول کیږي نو ګواکې زید د خال د لپاره په زر روپۍ او د بکر لپاره د پنځو سوو وصیت کړی دی چې ثلث یې پنځه سوه روپۍ راځي نو د خال د لپاره د پنځو سوو دوه ثلثه او بکر ته یو ثلث ورکول کیږي ځکه د وصیت تناسب په دوی دوو کې همدادی اوباقی قیمت د موسی وارثانوته ورکول کیږي ، به حال دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد که چیرته د صورت مستثنی نه وي نو د خال د او بکر دواړو لپاره له

پنځو سوو څخه نيم نيه کيډي اوباقی قیمت دموصی وارثانوته ورکول کيډي مگر دله هغوی خپل دا اصول پرېښودل اود حق د تناسب دلحاظه يې ثلث تقسيم کړی دی.

دسعایت صورت دادی چې زید دخپلو دوو مریانو دعتق وصیت کړی دی اوله زید سره نور مال له دغودو مریانو علاو نه شته اوله دوی څخه دیوه قیمت دوه زره اود بل قیمت یوزردي نو دا وصیت په ثلث کې نافذیږي او په دوه څلکه کې پردوی باندي سعایت (په مریي گټل وارثانوته ورکول) واجبیږي چې دا څرخ کې وارثانوته يې ورکړي لیکن د اثلث دهغوی دواړو د قیمت په تناسب سره تقسیميږي اود دوی دواړو د قیمت مجموعو دري زره دي چې ثلث يې یوزردي نو د کوم مریي چې قیمت دوه زره دي دهغه له قیمت څخه شپږ سوه شپږ شپته روپۍ ساقطیږي اوباقی به دی گټي وارثانوته به يې ورکوي اود کوم مریي چې قیمت زر روپۍ دي دهغه له قیمت څخه دري سوه دري دیرش روپۍ ساقطیږي اودی به خپل بقیه قیمت گټی وارثانوته به يې ورکوي.

ددراهم مرسله و مطلب دادی چې دابه نه متعین کيږي چې ثلث دهغه اونصف دهغه وغیره بلکې دی به مطلب داسي وايي چې ددوه سوه روپۍ وصیت دخالد لپاره دی او بل روپۍ وصیت د بکر لپاره دی اوله هغه سره یواځي همدادري سوه روپۍ دي نو دا وصیت خالص په ثلث یعنې سلوروپو کې نافذیږي اوتقسیم د مقدار و وصیت په تناسب سره کيږي لهندا له سلوروپو څخه اول ته شپږ شپته روپۍ او بل ته دري دیرش روپۍ ورکولي کيږي.

(۵) قوله بنصب ابنه بطل ای لوروسی بنصب ابنه بطل. یعنې که یو چاد خپل زوی په حصه میراث دیو چا لپاره وصیت وکړ نو دا وصیت باطل دی ځکه دا وصیت دبل چا په مال کې دی لهندا دا جائز نه دی او که مو صي وویل زما د زور د حصې په اندازه د فلان لپاره وصیت کوم نو بیا دا او اصیت جائز کيږي ځکه مثل حصه د زوی غیر ده له حصه د زوی لهندا دا وصیت دبل په مال کې نه دی نو که دمو صي یو زوی وي نو مو صی له ته نصف مال ورکول کيږي که زوی دهغه اجازه ورکړه که نه مو صی له لره ثلث مال ورکول کيږي او که دمو صي دوه زامن و نو مو صی له به یو ثلث مال ورکول کيږي د قیاس تقاضا خوداوه چې مو صی له ته نصف مال ورکول شي که ورته اجازه وکړي ځکه په دي صورت کې دهر یوه زوی حصه نصف ده نو مثل ابن هم نصف کيږي لیکن څرنگه چې دمو صي مقصود دادی چې مو صی له دخپل یوه زوی په شان وبولي دامقصد یې نه دی چې هغه ته له زوی څخه زیات ورکول شي لهندا مو صی له ددريم زوی په منزل کيږي نو مال ددوی ترمنځ اثلاثا تقسیميږي.

(۶) قوله و بسهم او جز، من ماله الخ ای لوروسی بسهم او جز، من ماله یعنې که چاد بل چا لپاره دخپل مال څخه دیوه سهم بیا به جز. وصیت وکړ چې زما د مال یو سهم بیا یو جز. د فلان لپاره وصیت دی نو دغه مقدار بیا نول د وارثانو په اختیار دی هغوی چې څه غواړي ور به يې کړي ځکه مقدار و وصیت مجهول دی لقلیل او کثیر دواړو لره شامل دی لیکن د مقدار مجهول کیدل د وصیت د صحت مانع نه دی او وارثان دمو صي قائم مقام دي لهندا دوی د مقدار د بیانولو اختیار لري.

فائده: مصنف رحمته الله دلته سهم او جز، يو بللي دي او دا بعضو مشاخصو قول دي، په داسې حال کې چې له امام صاحب رحمته الله څخه مروی دی چې د موصي له وارثانو څخه چې د چا حصه کمه وي موصی له ته هغو مړه حصه ورکوله کيږي، البته که دا حصه تر سدس کمه وه نو موصی له ته سدس پوره ورکول کيږي ځکه سهم په لغت کې شپږمه حصه ده او همداله حضرت عبداللہ بن مسعود رضی الله عنهما څخه موقوفا او مرفوعاً مروی دی.

(۷) لاری قال سندس مالی لفلان ثم قال له ثلث مالي (۸) وان قال سندس مالی لفلان ثم قال له سدس مالي له السدس (۹) وان اوصی بثلث فزاجعه اربعة وثلثه له مابقی (۱۰) ولور في غار يابا او ذواله ثلث مابقی (۱۱) و قال له غن و ذین فان خرج الالف من ثلث الغن دفع اليه و الالف من ثلث الغن و كلفا مخرج شي من الغن من ثلثه حتى يستوفي الالف (۱۲) و يثلثه لزيد و عمر و زهريت لزيد كلفه و لو قال بين زيد و عمر و زهريت لزيد نصفه (۱۳) و يثلثه لزيد و لفلان له له ثلث مابقی که عند موتہ

توجه: او که يې وويل چې زما د مال سدس د فلان لپاره دی ييا يې وويل دده لپاره زما د مال ثلث دی نو دهغه لپاره ثلث کيږي، او که يې وويل چې زما د مال سدس د فلان لپاره دی ييا يې وويل زما د مال سدس دده لپاره دی نو دهغه لپاره سدس کيږي او که يې وصيت وکړ د خپلو دراهمو د ثلث يا د خپلو پسونو د ثلث او هلاک شول دوه ثلثه نو دهغه لپاره مابقی کيږي او که مری يا مکانونه يا کپړې وي نو د مابقی ثلث کيږي او که يې د زرو وصيت وکړ او مال څه نقد و او څه دين ووکړ و تي زرد نقد و له ثلث څخه نو دهغه دي ده ته ورکړلي شي که نه د موجوده ثلث دي ورکړلي شي او هر کله چې وصول شوي له دين څخه نو دهغه لپاره يې ثلث کيږي ترڅو چې پوره زرو اخلي او که يې داسې وصيت وکړ چې ثلث د مال د زيدا او عمرو لپاره دی او حال دا چې عمرو مړ شوی دی نو د زيدا لپاره ټول ثلث کيږي او که يې وويل چې د زيدا او عمرو ترمنځ دی حال دا چې عمرو مړ شوی دی نو د زيدا لپاره نصف کيږي او که يې د چا لپاره د ثلث مال وصيت وکړ حال دا چې له دده سره مال نشته نو دهغه لپاره ثلث دهغه مال کيږي چې دی يې د مرگ په وخت کې مالک شي.

توضیح: (۷) که يو چا وويل چې زما د مال سدس د فلان لپاره وصيت دی ييا يې دهغه سري لپاره وويل چې زما د مال ثلث دهغه لپاره وصيت دی نو موصی له لره ثلث د مال کيږي ځکه په دي وجه چې ثلث سدس لره متضمن دی نو سدس په ثلث کې داخل دی نو د موصي د اقول تر ثلث زيات ته نه شامل يږي.

(۸) او که يې اول وويل چې زما د مال سدس د فلان لپاره وصيت دی ييا يې دهمدي سري لپاره وويل چې زما د مال سدس فلان لره وصيت دی نو څرنگه چې د دوو سدسينو مجموعه ثلث کيږي نو بايد چې موصی له ته ثلث ورکول شي مگر هغه ته خالص سدس ورکول کيږي ځکه چې قاعده ده چې معرفه کله مکرره ذکر شي نو ثانی عين اوله مراد يږي او دلته سدس مال ته مضاف دی او مال ياه د ضمير متکلم ته مضاف دی ځکه نو سدس هم معرفه دی لهدا ثاني عين اول دی نو موصی له ته فقط يو سدس ورکول کيږي.

(۹) که له چا سره څه د همونه او څه پسونه و او له هغه سره له پسونو او دراهمو علاوه نور هم د مړه مال و چې د پسونو يا دراهمو تر ثلث دوه چنده و وياده و وويل چې زما د دراهمو يو ثلث د فلان لپاره وصيت دی ييا يې وويل چې زما د پسونو يو ثلث د فلان لپاره وصيت دی بيا د اېښه شوه چې له پسونو يا دراهمو څخه دوه ثلثه هلاک شول او يو ثلث باقي پاته شو اوله دغه ثلث علاوه له موصي سره د مړه مال موجود دی چې هغه ددي په مقابل

کې دوه ثلثان ياترهغه زيات دى نوموصى له ته له دراهموياپسونو څخه چې کوم ثلث باقى دى هغه پوره ثلث ورکول کيږي ځکه په دراهمو اوپسونو کې دموصى له او وارثانو دواړو حق دى يعنې په يوه ثلث کې دموصى له حق دى اوپه دوو ثلثانو کې دوارثانو حق دى او دموصى له حق مقدم دى ځکه وصيت ترميراث مقدم وي نوپه دغه مال کې دموصى له حق اصاله دى او دوارثانو حق تبع دى. بيا قاعده داده چې کله کوم مال پراصل اوتبع باندې مشتمل وي اوله هغه څخه څه هلاک شي نو هلاکت دتابع طرف ته راگرځول کيږي داصل طرف ته نه نودلته هلاکت دهغو دوو ثلثانو طرف ته راگرځول کيږي چې دوارثانو حق وواو اصل ثلث باقى دى لهذا هغه وموصى له ته ورکول کيږي.

(۱۰) که چا د مريانو يا کپړو يا امکانوپه نسبت دا وصيت کړى وو چې دهغو يو يو ثلث دي فلان ته ورکول شي اوله دي وصيت وروسته دوه ثلثه مريان يادوه ثلثه کيږي يادوه ثلثه مکانونه ضائع شول يو ثلث باقى پاته شو او د ثلث دهغه دنورو مالونو د ثلث څخه ايستل کيداى شي يعنې دموصى نور مالونه دومره دي چې تر دغه ثلث دوه چنده زيات دي نوموصى له ته له دغو شيانو څخه فقط يو ثلث ورکول کيږي. ليکن د علماؤ زياته داده چې که کپړې مختلف الجنس وي نو د مابقي کپړو ثلث ورکول کيږي او که يو جنس وي نو پوره مابقي کپړې ورکولې کيږي ځکه د متحد الجنس کيدوپه صورت کې کپړې د درهمو نومل شوي چې تفصيل يې په تيره مسئله کې بيان شوى دى.

(۱۱) قوله وبالغ وله عين ودين اى ان اوصى بالغ وله عين ودين يعنې که يو چا وصيت وکړ چې زما د مال څخه دي فلان ته زروړوې. ورکړلې شي بيا د څه مال تقدير يښودا څه مال هغه دى کوم چې پر خلکو باندې قرض دى نو که نقد مال دومره وو چې ثلث يې زروړوې. کيږي مثلاً درې زره ياترهغه زيات نقد مال موجود دى نوموصى له ته زروړوې. له هغه نقد مال څخه ورکړلې کيږي ځکه چې د يو قسم کمي بغير هر حقدار ته خپل حق رسيدل ممکن دى نوموصى نه ته دي هم خپل حق ورسول شي او که نقد مال دومره نه و بلكې كم وو مثلاً پنځلس سوه روپۍ. دي باقى مال پر خلکو باندې قرض دى نوموصى له ته دي له نقد څخه يو ثلث ورکولې شي باقى حصه هغه ته له قرض څخه ورکول کيږي چې صورت يې دادى چې څومره قرض وصوليږي دهغه يو ثلث دي موصى له ته ورکول کيږي تر څو چې زروړوې پوره شي ځکه موصى له له وارثانو سره شريک دى او هغه له خالص نقدو څخه په ورکولو کې د وارثانو نقصان دى ولې عين پر دين فضيلت لري ځکه له خالص نقدو څخه نه ورکول کيږي.

(۱۲) قوله وله بطنه لزيد وعمر اى ان اوصى بطنه لزيد وعمر يعنې که چا د زيدا وعمر و لپاره دخپل مال په ثلث سره وصيت کړى وو په داسې حال کې چې عمر وهغه وخت مې شوى و نو د ثلث د مال ټول زېد ته ورکول کيږي ځکه ميت اهل وصيت نه دى نو دى د ژوندې موصى له مزاحم نه شي کيدلاى نو دا داسې دى لکه يو څوک چې د زيدا د يو لپاره وصيت وکړي نو ټول وصيت زيد لره کيږي. او که چا داسې وصيت وکړ چې زما د مال ثلث دي د زيدا وعمر وتر منځ تقسيم شي حال دا چې زيد مې شوى دى نو عمر ولره د ثلث مال نصف ورکول کيږي ځکه لفظ دين د اشتراک لپاره راځي نو ګواکې هغه داسې وصيت کړى دى چې دوى دواړو هر يوه ته دي د ثلث مال نصف ورکول شي.

(۱۳) قوله وبنك له ولا مال له ای ان اوصی بنك له الخ ، یعنی كه چا دبل لپاره دخپل مال په ثلث سره وصیت وكړه حال دا چې فی الحال له موصي سره هیڅ نشته بیا هغه څه مال پیدا كړ او مړ شونو د مرگ په وخت چې كوم څه د موصي ملكیت وي دهغه دیوه ثلث موصی له مستحق گرځي ځكه وصیت یو داسي عقد دی چې له مرگ وروسته سره تعلق لري او دهغه حكم هم له مرگ وروسته وي ځكه د مال درلودل د مرگ په وخت كې شرط دی نه تر مرگ منځته .

(۱۳) (و بنك له لأهيات أو لأده من ثلاث وللفقراء والمساكين لهن ثلثة من خضنة وسهم للفقراء وسهم للمساكين) (۱۵) وبنك له زید و للمساكين لرب نصفه ولیم نصفه (۱۶) ومانه لرجل ومانه لآخر فقال لآخر اشرك معهما له ثلث كل مائة (۱۷) و بازع مائة له ومانتین لآخر فقال لآخر اشرك معهما له نصف الماكز مئهما (۱۸) و ان قال لورثه فلان علي ذین فصده فانه عبق الي الثلث

توجه: وصیت یې وكړ دخپل مال په ثلث سره دامهات اولاد لپاره او هغه دري دي او د فقيرانو او مسكینانو لپاره نوا مهات اولاد لره درې حصې كېږي له پنځو څخه او یوه حصه د فقيرانو لپاره او یوه حصه د مسكینانو لپاره ، د مال په ثلث سره یې وصیت وكړ د زید لپاره او د مسكینانو لپاره نو زید لره دهغه نصف كېږي او مسكینانو لره نصف كېږي . د سلو وصیت یې وكړ دیوه سړي لپاره او د سلو یې ذبل سړي لپاره بیا یې دریم نفر ته وویل چې ماته شريك كړی یې ددوئ سره نو هغه لره د هر سلو ثلث كېږي او كه یې وصیت وكړ دخپل وروڼو او دیوه لپاره او په دوه سوه ذبل لپاره بیا یې دریم نفر ته وویل چې ماته له دوئ سره شريك كړی یې نوده لره د هر یوه د حصي نصف كېږي او كه یې وویل خپلو وراثتو ته چې د فلان پر ماباندې قرض دی او هغوئ دده تصدیق وكړ دده تصدیق تر ثلث پوري كیدای شي .

تشریح: (۱۴) قوله وبنك له لأهيات أو لأده ای لو اوصی بنك له لأهيات أو لأده ، یعنی كه دیوه سړي درې اوم ولدوي هغه داسي وصیت وكړ چې زما د مال ثلث زما مهات اولاد او مسكینانو او فقيرانو ته وركړئ نو د شپږو حصو حصو الله په نزد تر كه ثلث پنځه حصې كېږي له هغو څخه درې حصې دامهات اولاد لپاره او یوه حصه فقیر ته او یوه حصه مسكین ته وركوله كېږي ځكه دا قاعده ده چې كله الف لام پر جمع باندي داخل شي د جمعیت معنی ورځمه وي د جنسیت معنی پكې پیدا كېږي او جنس دكل د احتمال سره ادنی لره هم شاملېږي نو دلته څرنگه چې پر ټولو فقيرانو او مسكینانو باندي ثلث تقسیمول متعذر دی نوله الفقراء والمساكين څخه یو یو فرد راږي او مال پر پنځو حصو باندي تقسیمېږي له هغو څخه درې امهات اولاد ته او یوه یوه فقراء او مسكینانو ته وركوله كېږي .

(۱۵) قوله وبنك له زید و للمساكين ای لو اوصی بنك ماله لزید و للمساكين ، یعنی كه چا دخپل مال په ثلث سره وصیت وكړ د زید او مسكینانو لپاره نو دهغه ثلث نصف زیده وركول كېږي او نصف مسكینانو ته وركول كېږي لما قلنا .

(۱۶) قوله ومانه لرجل ومانه لآخر ای لو اوصی بمانه لرجل ومانه لآخر ، یعنی كه یو چا دیوه سړي لپاره په سلو درهمونو وصیت وكړ او ذبل لپاره یې هم په سلو درهمونو سره وصیت وكړ بیا یې دریم نفر ته وویل چې

مات له دوئ سره شریک کړی یې نو دا دریم نفر له لومړنیو دوو څخه له هریوه څخه د سلو درهمونو ثلث وړي یعنې له اول څخه هم ۳۳ درهمه او دویمه درهم ثلث اوله دوهم څخه هم ۳۳ درهمه او دیوه درهم ثلث ورکول کیږي په دې طریقه دده حصه ۶۶ درهمه او دیوه درهم دوه ثلثان کیږي اوله لومړنیو دوو څخه له هریوه سره هم ۶۶ درهمه او دیوه درهم دوه ثلثان پاتېږي ځکه شرکت مساوات غواړي او مساوات د دوئ ترمنځ د مال دا اتحاد په وجه په مذکور طریقه سره ممکن دی ځکه دا وصیت په مذکور طریقه نافذیږي.

(۱۷) قوله وباربع مائه له ای لواوصی باربع مائه له الخ، یعنې که یې دیوه لپاره د څلورو سوو او د بل لپاره د دوو سوو وصیت وکړیایې دریم نفر ته وویل چې ته ماله دوئ سره شریک کړی یې نو څرنگه چې په دې صورت کې مال متفاوت دی له دې تیره طریقه سره مساوات په دغه صورت کې ممکن نه دی نو په دې صورت کې به دریم له لومړنیو هریوه سره مساوي گڼل کیږي په دې ډول به دریم نفر ته له اول څخه دوه سوه اوله دوهم څخه یو سل درهمه ورکول کیږي چې په لفظ د شرکت د امکان په اندازه عمل وکړای شي.

(۱۸) که چا خپلو وارثانو ته وویل چې د فلان سړي پرماباندي قرض دی بیا که هغه راغی او د قرض مطالبه یې وکړه نو چې دی کوم مقدار بیانوي تاسې به دده تصدیق وکړئ بیا د موصی له مرگ وروسته هغه سړی راغی او دخپل قرض مطالبه یې وکړه او د هغه مقدار یې هم وښود نو استحسانا تر یوه ثلثه پورې د هغه تصدیق کړل کیږي و جده استحسان داده چې دلته د موصي مقصد دادی چې قرض غوښتونکی پر وارثانو باندې مقدم کړي او دلته د هغه قصد نافذیږي چې په دې ډول چې دا وصیت وگڼل شي ځکه کله داسې پېښه شي چې د چاپریل چاباندې حق وي مگر د هغه مقدار هغه ته معلوم نه وي نو اوس مقروض محتاج دی چې دا ډول وصیت وکړي چې په هغه سره د قرض غوښتونکي حق ادا شي لیکن د مقدار نامعلومیتیا په وجه دی وایي چې تاسې دده تصدیق وکړئ نو دا داسې وصیت شو چې په هغه کې د موصی به د مقدار بیانولو اختیار خپله موصی له ته ورکول شوی دی نو وصیت صحیح دی مگر موصی له ته اختیار نه ورکول کیږي چې هغه تر ثلث زیات اختیار کړي او که یې اختیار وي نو هغه اعتبار نه لري.

(۱۹) فإن أوصى بوضا غزل الثلث لأصحاب الوضيا والثلثان للزوجة وقيل لكل عذرة فيما بينهم وما بقي من الثلث فللأوصيا (۲۰) ولا جسی لوارثه له نصف الوضیة وتظل وصیته للوارث (۲۱) ویناب متفاوتة لئلا یفزع قوت ولم یفر أي والوارث یفر لکلی ملک خفک بطلت (۲۲) إلا ان یسلموا ما بقی للذی الخید للثا ولدی الزدی للثا ولدی الوضیة لکلی (۲۳) وینب عین من فام مشفر کتو فیسر و فغ فی حظه فیز لموصی له والامثل لزمه (۲۴) والافرار مفلها

توجه: که یې څو وصیتونه وکړل نو جلا کیږي ثلث د وصیت والاو لپاره او دوه ثلثان د وارثانو لپاره او هریوه ته ویل کیږي چې تصدیق وکړئ په هغومره چې ستاسې خوښه وي او څه چې پاته شي له ثلث څخه هغه د وصیتونو لپاره کیږي او که یې وصیت وکړه د جنبي لپاره او دخپل وارث لپاره نو اجنبي ته نصف وصیت ورکول کیږي او د وارث لپاره وصیت باطل دی او که یې وصیت د متفاوتو کپړ و د دریو کسانو لپاره بیا یوه کپړه ضائع شوه او دانه و معلومه چې کومه کپړه ضائع شوې ده او وارث وایي هریوه ته چې ستا حق ضائع شوی دی نو وصیت باطلیږي، مگر دا که هغه ورکړي مابقی د عمده والا ته دوه ثلثان او ردي والا ته د هغودوه ثلثان

او متوسط والا ته دهریو ته ثلث ، او که یې وصیت وکړه معلومې کړې په مشترک سرای کې اوتقسیم وشو او واقع شوه دهغه په حصه کې نو هغه موسى له لره کيږي که نه بیا هغومره ځمکه ورکوله کيږي او اقراره ددې په مثل دی .

تشریح : (۱۹) دادهغي مخکینی . مثلي یوبل صورت دی یعنې که موسي دقرض غوښتونکي لږه دمجهول وصیت کولو سره څه نور وصیتونه هم کړي و نو په دغه صورت کې لومړی ټول مال درې حصې کيږي بیا د اصحاب الوصایا لپاره یو ثلث جلا اینودل کيږي او د وارثانو لپاره دوه ثلثان جلا اینودل کيږي ځکه د اصحاب الوصایا ثلث او د وارثانو ثلثان معلوم دي او دقرض غوښتونکي حق مجهول دی او مجهول معلوم مزاحمه نه شي کیدای بیا د وارو فریقینو ته ویل کيږي چې تاسي ددې قرض غوښتونکي تصدیق وکړئ په څومره مقدار کې چې ستاسې خوښه وي ځکه داده مستحق په حق کې قرض دی مگر د تنفیذ په حق کې وصیت دی نو چې هر فریق د څه مقدار اقرار وکړ نو دا خبره ښکاره شوه چې د ترکه په دوو حصو کې دین شمع دی نو اصحاب الوصایا چې په څومره مقدار اقرار وکړي دهغه یو ثلث قرض غوښتونکي ته ورکول کيږي او وارثان چې په څومره مقدار اقرار وکړي دهغه دوه ثلثان به ورکوي هر فریق به دخپل اقرار مطابق ماخوښ کيږي له هغه وروسته چې له ثلث څخه څه پاتېږي هغه د وصیت والاو ته ورکول کيږي هغوی به یې پخپل منځ کې تقسیموي اوله دوو ثلثانو څخه چې څه پاتېږي هغه به وارثان پخپل منځ کې سره تقسیموي .

(۲۰) قوله لا جسی و وارثه ای ان اوصی لا جسی و وارثه ، یعنې که موسی دخپل وارث او یوه اجنبی (سیکانه) سرې لپاره وصیت وکړ نو د وارث لپاره وصیت باطلیږي او اجنبی لره د پوره وصیت نصف ورکول کيږي ځکه د اجنبی لپاره د وصیت کولو اجازه شته مگر د وارث لپاره د وصیت کولو اجازه نشته لهدا اچیرته چې د وصیت اجازه شته هلته وصیت صحیح دی او چیرته چې د وصیت اجازت نشته هلته وصیت باطلیږي .

(۲۱) قوله و بیاب مغاوة للالة ای لو اوصی بیاب مغاوة للالة ، یعنې که له چا سره درې کيږي وي یوه عمده دوهمه متوسطه او دریمه ادنی قسم وي بیا دوه په یوه سره وصیت دزید لپاره وکړ او په بله سره د بکر لپاره او په دریمه سره دخالد لپاره بیا اتفاقاله دي دریو وارو څخه یوه ضائع شوه مگر د معلومه نه شوه چې کومه یوه ضائع شوې ده او وارث له دوو دریو لره هریو ته دواوایې چې ستاح ضائع شونوپه دغه صورت کې څرنګه چې مستحق مجهول دی نو قاضي په دوو کې فیصله نه شي کولای او د موسي مقدمه نه حاصلیږي ځکه جهالت مستحق د قاضي د قضاء او د موسي د غرض د تحصیل لپاره مانع دی نو دا وصیت باطل دی .

(۲۲) او که په مذکور صورت کې وارثانو باقی دوی کيږي دوو دریو وارو نه حواله کړې نو بیا د وصیت صحیح کيږي ځکه وصیت په اصل کې صحیح ووالته دعارضي جهالت (چې مانع عن تسلیم دی) په وجه سره باطل شوی ووچم کله وارثانو باقی کيږي حواله کړي نو بیا وصیت بیرته صحیح کيږي ځکه مانع زائل شو . اوس ددوی ترمنځ د تقسیم د صورت دی چې د عمده کيږي والا ته د عمده . کيږي دوه ثلثان ورکول کيږي او دادنی کيږي و البته دادنی کيږي دوه ثلثان ورکول کيږي او د متوسط کيږي والا ته له دواړو څخه دهر یو یو یو یو ثلث ورکول کيږي په دې ټول هریو ته دهغه حق په رسیدو کې برابر والی راځي .

(۲۳) قوله وبیت عین من دای ای لواوصی بیت عین من دای، یعنی که یوسرای ددو و کسانوسره شریک و وواتر اوسه ددوئ ترمنخ تقسیم نه ووشوی چې په دوی کې یوه دیوې معلومې کمرې وصیت وکړ دیوبل چالپاره نو دا وصیت صحیح دی بیا که موصی مړ شونو موصی به به و موصی له ته داسې ورکړي چې اول به داسرای ددو و شریکانو ترمنخ تقسیم کړي بیا به وگوري چې هغه کمره دچاپه حصه کې راغلې ده که هغه دموصی په حصه کې راغله نو موصی له ته هغه کمره ورکوله کیږي ځکه کوم شی چې مشترک وي له هغه څخه کماحقه انتفاع نه شي حاصلیدای نو دموصی مقصد له سره دادی چې تر تقسیم وروسته به داکمره موصی له ته ورکوله کیږي بیا چې کله له تقسیم وروسته مکمله کمره دموصی په حصه کې راغله نو دموصی وصیت باید نافذ کړای شي او که هغه دبل شریک په حصه کې راغله نو موصی له ته به دهغې کمرې په اندازه ځای له هغه طرفه ورکوي کوم طرف چې دموصی په حصه کې راغلی دی ځکه چې پراصل موصی به باندي قدرت نشته نو دهغه بدل دهغه قائم مقام کیږي نو موصی له ته باید دهغې کمرې بدل ورکول شي.

(۲۴) په مذکور بالا صورت کې د اقرار عین هغه حکم دی لکه د وصیت یعنې که یو چا دخپل مشترک سړای څخه دیوې کمرې په باره کې دچالپاره اقرار وکړ او له اقرار وروسته هغه مکان تقسیم شونو که کمره دمقرېبه حصه کې راغله نو مقر له ته به یې ورکړي او که دهغه بل شریک په حصه کې راغله نو مقر له ته به دهغې کمرې برابر د مکان په هغې حصه کې ځمکه ورکړي چې دمقرېبه حصه کې راغلې ده.

(۲۵) وبالف عین من مال آخر فأجازت المال بغد موت الموصی ودفعت ع (۲۶) وله الفغ بغد الإجازة (۲۷) وضح اقرار أحد الاثنين بغد القسمة بوجبة أبيه في ثلث نصيبه (۲۸) وبأنه فو لذت بغد مؤته وخرجا من ثلثيه فلها له (۲۹) ولا أخذ منها من (۳۰) ولا به الكافر أو الزاني في جبهه فاسلم الاثنين أو أغنى قبل موت الأب ثم مات بطل كانهية وإقراره (۳۱) والنقد والغلوخ والأشغال والمنسول إن تطاول ذلك ولم يخف منه لغوت فبعت من كل المال والألفين الثلث

توجه: او که یې وصیت وکړ په زرور وپو معینوسره دبل له مال څخه اواجازه وکړه د مال مالک دموصی له مرگ وروسته او ورپې کړي نوصیح دی، اوله اجازې وروسته هم دمنع کولو اختیار لري، اوصحیح دی اقرار له دوزامنو څخه دیو له تقسیم وروسته دخپل پلار د وصیت دخپلې حصې په ثلث کې او که یې وصیت وکړ په منځه سره بیاد هغې بچی پیدا شو دموصی له مرگ وروسته اودوی دواړه ووتل له ثلث مال څخه نوهغوی دواړه موصی له ته ورکول کیږي، که نه بیا لومړی له منځې څخه اخیستل کیږي بیا له بچي څخه او که یې وصیت وکړ دخپل زوی لپاره چې هغه کافرو ویا مری و وپخپل مرض الموت کې بیا هغه یا مسلمان شوی آزاد شو نو وصیت باطلیږي لکه دده هبه او اقرار او که دهغه مریض چې دپنبو په بیماری اخته و یا فالج زده و یا شل و ویا دتې بي بیمار و، یا مری زياته شي او دهغې څخه دمرگ خطره نه وي نو دهغوی هبه دکل مال څخه معتبر یږي که نه بیا د ثلث مال څخه.

تشریح: (۲۵) قوله وبالف عین ای لواوصی بالف عین الخ، یعنی که له چاسره دبل چا امانت دراهم پراته ووا مین له هغو څخه زدر همه متعین دیو چالپاره وصیت وکړي نو څرنگه چې دا وصیت دغیر په مال کې دی لهذا دابه

د مالک تر اجازي موقوف وي که هغه د موصی له مرگ وروسته اجازه ورکړه اوزر درهمه يې و موصی له تہ حواله کړل نو دا وصيت صحيح دی ځکه د مالک د از ردر هم ورکول د هغه په درجه کې دي او د هبي د تکميل لپاره قبض شرط دی.

(۲۶) او مالک لره اختيار شته چې له اجازي وروسته د زور د زور همونو له ورکولو څخه انکار وکړي ځکه د موصي د افعول د غير د مال څخه تبرع ده او چې دا غير ددي کار اجازه ورکوي نو دا د هغه له طرفه هم تبرع کيږي او په تبرع کې متبرع لره دا حق شته چې له تبرع کولو څخه منع وکړي.

(۲۷) يو سړی مړ شو تر شايې دوه زامن پاته شو هغو دواړو پلار ترکه تقسيم کړه چې مثلاً زر درهمه وه بيا له هغوی څخه يوه دا اقرار وکړ چې پلار د فلان سړي لپاره دخپل مال په ثلث سره وصيت کړی و نو اوس حسانا مقرر خالص د هغه مال ثلث مقرر ته ورکولای شي کوم چې خپله دمقرېه قبضه کې دی ځکه دمقرېه کل ترکه کې د شيوع په ډول د ثلث د موصي له لپاره اقرار وکړ او کل ترکه د دواړو په قبضه کې ده نو مقرېه خپله حصه کې هم او د وروړ په مقبوضه حصه کې هم د ثلث اقرار وکړونکی شونو خپله دده په حق کې خوا اقرار متعبر يږي د وروړ په حق کې نه معتبر يږي ځکه پر وروړ باندی دی ولایت نه لري لهندا خالص دمقرېه مقبوضه حصه کې ثلث موصی له تہ ورکول کيږي.

(۲۸) قوله وبماه فولدت ای لواوصی بامه فولدت الخ يعنی که چادبل لپاره په يوه منځه سره وصيت وکړ بيا د هغې منځې د موصي له مرگ وروسته او د موصی له تر قبلولو مخکي زوی پيدا شو نو که منځه سره له بچي دمړه له ثلثه وځي يعنی منځه او بچي يې دواړه دمړه ترکه يو ثلث وي نو منځه سره له بچي د موصی له کيږي ځکه بچي نساً الام دی نو د مور تابع گرځي په وصيت کې داخل يږي.

(۲۹) قوله والاخذ منها ای وان لم يخر جامن الثلث اخذ منها يعنی که منځه سره له بچي دمړه له ثلثه څخه نه وتل نو د صاحبينو رحمهما الله په نژدېه دی خپل ثلث په دواړو حاصل کړي څومره چې دده په حصه کې راغلل هغه به واخلې ځکه چې کله بچي په وصيت کې داخل شي نو دا داسي دی څو اګي ايجاب پر دواړو باندې وارد شوی دی نو يو پر بل باندې نه شي مقدم کيدای، دامام ابو حنيفه رحمته الله په نژدېه دی خپل ثلث له مور څخه اخلي که په مور سره دده ثلث پوره شو خو فيها که نه که څه حصه پاته شوه نو هغه کمی به په بچي سره پوره کړای شي ځکه په عقد کې مور سله ده نو په تنفيذ عقد کې هم مور اصل او مقدم کيږي.

فائدة: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجع دی لما في الدر المختار: والا يخر حاصدا للث منبأه من لان النع لا يبرح الاصل وقالوا يخذ منها على السواء (الدر المختار على هامش رد المحتار: ۵/ ۳۸۰) وايضا اخذ صاحب الهداية دليله فكان محتاز له.

(۳۰) قوله ولا يbane الكافر ای لواوصی لابه الكافر يعنی که يو داسي مريض چې په مرض موت اخته و د خپل کافر زوی لپاره د يوشي وصيت وکړ دغه مريض په مرض موت کې دخپل مريي زوی لپاره د وصيت وکړ بيا دغه هلک دده تر مرگ مخته مسلمان شوی يا آزاد شونو دا وصيت باطل دی لکه يو څوک چې خپل کافر زوی ته په مرض موت کې يوشی هبه کړي يا د هغه لپاره په قرض اقرار وکړي نو دا ټول باطل دی د وصيت د بطلان وجه خو ظاهره ده چې هغه ته د عقد په حالت کې اعتبار نشته بلکې د مرگ په وخت کې اعتبار ورکول کيږي او د مرگ په وخت کې

هغه دده وارث دی ځکه له ميراث څخه مانع کفر و او س هغه مسلمان شو او د وارث لپاره وصيت صحيح نه دی او څرنگه چې هېڅ او اقرار هم په مرض موت کې د وارث لپاره صحيح نه دی لهذا د دواړو په باطل دي .
(۳۱) د مرض موت په باره کې قاعده داده چې له کوم مرض څخه دهلاکت خطر غالبه وي هغه مرض موت دی او په کوم مرض کې چې د مرګ خطر غالبه نه وي هغه مرض موت نه دی، لکه يو څوک چې د پښې په بيماري اخته شي يعنې ولاړيدای نه شي يا فلج وهلی وي يا يې د بدن يو اندام شل وي يا د تي بي په بيماري اخته وي او د بيماري تر ديره وخته او پرده شي چې له هغې څخه د مرګ ويره نه وي نو د امراض موت نه شمارل کيږي بيا که دغه مريض په دغه حالت کې هېڅ وکره نو هغه له ټول مال څخه گټله کيږي ځکه داسې روغ شمارل کيږي او د روغ هېڅ له کل مال څخه وي، او که دامذکور بيماريانې په ابتدائی حالت کې وي او د مريض حالت قابل اطمینان نه وي بلکې له دغو بيماريانو څخه دمړيدو خطر وي نو بيا د بيماريانې مرض موت شمارلې کيږي نو په دغه وخت کې ددوی د يوشمېر هېڅ کول د وصيت په شان له ثلث د مال څخه معتبر نېږي .

باب العقی فی المرض

د اباب په مرض الموت کې د آزادولو په بيان کې دی

په مرض الموت کې آزادول د وصيت له انواعو څخه يوه نوه ده او څرنگه چې په مرض موت کې د مړي آزادولو مخصوص احکام دي ځکه نو مصنف رحمه الله داله صريح وصيت څخه را جلا کړ ددې لپاره يې مستقل باب قائم کړی دی

(۱) تحریر دې مرض و ممانعت و هېڅ و صبه (۲) و لم یسقم ان اچیز (۳) فان خابا فخر و فی حق (۳) و یعکبه استغرا یا (۵) و ان اوصی ان یعتق عنه بیده العانة عدا فی ملک مینا د زخم لم یغذ (۶) بخلاف الخ به (۷) و یعتق عبید فعات فعتی و دفع بطلت و ان فدی لا (۸) و نکلله لزید و ترک غنما فاذعی زند غنقه فی صخبه و الوارث فی مزرعه فالقول للوارث و لاشیء لزید إلا ان یغفل من ثلثه شیء و اویزهن علی ذغوة (۹) و لو اذعی زجل دنیا و العبد یعتقا و صدق فیهما الوارث سقی فی قبینه و نذفع الی الغریم

توجه: د مريض آزادول په مرض موت کې او په کم قیمت خرڅول او هېڅ کول د وصيت په حکم کې دی، او سعی دي نه کوي مړی که هغوی اجازه وکړه او که يې محاببات وکړي بيا يې آزاد کړم نو محاببات زيات حقدار دی او ددې برعکس دواړه برابر دي او که يې د وصيت وکړ چې زما له طرفه دي آزاد کړای شي مړی ددې سلور وپوږ په عوض کې بيا له هغو څخه يو درهم هلاک شونونه نافذ کيږي، خلاف د هج د وصيت نه، او که يې وصيت وکړ دخپل مړي د آزادوالي بيا مړ شو او مړي جنايت وکړ او هغه ورکړل شونو وصيت باطليږي او که فديه ورکړل شوه بيا نه باطليږي، او که يې د زید لپاره د ثلث مال وصيت وکړ او يو مړی يې پرېنو د بيا زید دعوی وکړه د هغه د آزاديدو پخپل صحت کې او وارث په مرض کې نو د وارث قول معتبر نېږي او زید لره هيڅ شی نه کيږي مګر داکه د هغه له ثلث څخه څه شی پاته شي، يادی گواهان و دروي پر خپله دعوی باندې او که يو سړي دعوی وکړه د قرض او مړي دعوی وکړه د آزاديدو او ددوی دواړو تصديق و ارثانو وکړ نو ددې گټې خپل قيمت او قرض دي ورکړل شي قرض غوښتونکي ته .

تشریح (۱): که یو چاپخپل مرض موت کې خپل مری آزاد کړ یا یې یوشی خرڅ کړ محابات یې وکړ (یعنې په کم قیمت یې خرڅ کړ مثلاً د دوو سوو روپو شۍ یې په پنځوس روپۍ خرڅ کړ) یا یې یوشی هبه کړ نو دا ټول دو صیت په حکم کې دی یعنې له ثلث د مال څخه معتبر دي، دا عقود په حقیقت کې وصیت نه دي ځکه په وصیت کې تملیک مابعد الموت مضایفې او دا عقود فی الحال منجز شوي دي مگر په مرض موت کې د واقع کیدو په وجه ددې حکم دو صیت په شان دی چې له ثلث د مال څخه معتبر یېزې اوله ثلث مال څخه د معتبریدو وجه یې داده چې له بقیه مال سره د وراثتو حق متعلق شوی دی نو تر ثلث زیات دی مجبور علیه دی

(۲) که چاپه خپل مرض موت کې مری آزاد کړ یا که دده له مرگ وروسته دده وراثتو د مری د آزادیدو اجازه وکړه نو بیا پر مری باندې د څه گټلو او وراثتو ته د حواله کولو حق نشته ځکه په مرض موت کې آزادول وصیت دی او تر ثلث زیات وصیت د وراثتو د حق په وجه ممنوع دی چې اوس د وراثتو د اجازت په وجه ممنوع نه دی پاتی.

(۳) که چاپه مرض موت کې بیع محابات وکړه (یعنې په کم قیمت یې یوشی خرڅ کړ) نیاده یو خپل مری آزاد کړ حال دا چې د مریض ثلث د ترکه ددې دواړو گنجائش نه لري نو په دې صورت کې محابات اولی او مقدم دی تر عتق لېذاً مبیع مشتری ته حواله کړای کیږي او مری به خپل قیمت د وراثتو لپاره گټي. ځکه محابات داسې یو وصیت دی چې د عقد معاوضه په ضمن کې ثابت شوی دی نو محابات لفظاً تبرع نه ده بلکې یواځې معتبره ده او عتق لفظاً او معنی دواړه قسم تبرع ده نو په نظر و لفظ ته محابات لږه قوت حاصل دی ځکه نو محابات تر عتق مقدم دی.

(۴) قوله وبعكس استویای ان حرر فحالی استویا، او که ددې برعکس کار و شو یعنې لومړی یې خپل مری آزاد کړ یا یې له چا سره محابات وکړ نو د امام ابو حنیفه رحمته په نزد په دې صورت کې عتق او محابات دواړه برابر دي اوله ثلث مال څخه بقدر حصه دواړه نافذ کیږي ځکه عقد محابات لږه ترجیح د قوت په وجه حاصله ده او عتق ته ترجیح د سبقت په وجه حاصله ده لېذاً دواړه برابر دي. د صاحبینو رحمهم الله په نزد په دواړو مسئلو کې عتق تر محابات مقدم دی ځکه له عتق سره فسخ کله هم نه شي لاحقه کیدلای اوله محابات سره د مشتری له جانب فسخ لاحقه کیدای شي ځکه نو عتق لږه قوت حاصل دی نو په دواړو صورتونو کې عتق مقدم کیږي.

فائده: د امام ابو حنیفه رحمته قول راجع دی لسانی الذر المختار: (و بعكس) بان حرر محالی (استویا) و قال عتقه اولی فی المستنقین، وقال العلامة ابن عابدین رحمته: (قوله و قال عتقه اولی فیهما) ای فی المستنقین لانه لا یلحقه الفسخ وله ان المحابة اقوی لاتباقی ضمن عقد المعاوضة لکن ان حد العتق اولو لا هو لا یحتمل الدفع تراحمه المحابات ابن کمال و قول الزیلعی و المصنف فی المنع و قالوا معا سوا فی المستنقین سبق قلله و الصواب ما هنا کما به علیه السبیل. (الذر المختار مع الشامیة: ۵/ ۹۲۶)

(۵) که چاد خپلو وراثتو په وړاندې دا وصیت وکړ چې زما په دغو سلودو هم یو مری واخلې آزاد یې کړئ پر وراثتو باندې وصیت پوره کول لازم و مگر اتفاقاً له دغو سلودو هم یو څخه یو درهم ضائع شونه نوي پاتی شونو د امام ابو حنیفه رحمته په نزد په باقی نه نوي مری اخیستل دده له طرفه آزادیدل نه شي

کیدی، اود صاحبینور جمعها الله په نزد اوس هم هغه حکم دی چې په باقی روپو دي مری واخلې آزاد دي کړي. ځکه دا آزادیدو وصیت یو قسم قربت دی نو چې تر کومه حده ممکن وي دا وصیت نافذول واجب دی. دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې دموصي وصیت دسلو درهمونو دمری په اخیستلو او آزادیدو سره پوره کیږي که تر سلو دکم قیمت مری آزاد کړي نو دموصي وصیت نه پوره کیږي ځکه تر سلو دکم قیمت مری اخیستل اوده له طرفه آزادیدل نه صحیح کیږي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لمالی الذر المختار: ووصیه بان یعن عه بهده العانة عند لاتنفيذ الوصیه مابقی ان ملک دره لار المقر بنفتمن و بنفاو قيمة العبد بخلاف الحج و الا لهامسواء (الذر المختار علی هامش رفا المختار: ۵/۴۹۲)

(۶) که موصي دا وصیت وکړ چې زما له طرفه په دغو سلو درهمونو باندې حج وکړي یا له هغو څخه څه در احم هلاک شول نو بالاتفاق په مابقی سره دموصي له طرفه حج کول واجب دی، بیا که دومره پاتې وو چې دموصي له بنار مثلاً کوټي څخه حج په کیدای شوی نوله کوټي بناره دي حج وکړي، او که دومره مقدار روپۍ پاتې وې چې له کوټي څخه حج نه شوی کیدای البته د کراچي له بناره کیدای شوی نویيادي دکوټي پرځای له کراچي بنار څخه حج وکړای شي ځکه له حج څخه مقصود قربت دی چې دالله تعالی حق دی او الله تعالی په هېڅ صورت کې نه بدلیږي نو دا داسې دی لکه دیو چالپاره دسلو درهمونو وصیت وکړي اتفاقاً له هغو څخه څه ضائع شي نو موصلی له ته باقی دراهم ورکول کیږي ځکه په موصلی له کې تبدیل نه دی راغلی.

(۷) قوله و یعن عبده فمات ای ان اوصی یعن عبده فمات، یعنې که چاپخپل مرض موت کې وصیت وکړ چې زما دمری آزاد کړي یا موصي مړ شو او مری یو جنایت وکړ چې دهغه په وجه دمری دجنایت ولي ته سپارل ضروري و نو دموکورو وصیت باطلیږي ځکه دلته د وارثانو دمری دجنایت ولي ته سپارل سم کار دی ځکه دولي جنایت حق تر موصي مقدم دی نو دموصلی له تر حق په طریقه اولی مقدم کیږي ولي دموصلی له ملکیت دموصي له طرفه حاصلیږي، لیکن که چیرته وارثانو ددي مری فدیة ادا کړه نو فدیة د وارثانو پر مال باندې راځي او وارثانو په فدیة ادا کولو کې تبرع کوونکي شمارل کیږي ځکه فدیة ورکول پر دوی باندې واجبه نه وه نو دوی پخپل اختیار سره ورکړي دلهذا دموصي وصیت جائز دی.

(۸) قوله و بئله لزيد و ترک عبداً ای لواو صی بئله لزيد و ترک عبداً الخ، یعنې که موصلی دیو چالپاره مثلاً زید ته دخپل مال دلث وصیت وکړ او دموصي یو مری هم شته اوس دموصي وارث اوزید دواړه ددي خبرې اقرار کوي چې موصلی دمری آزاد کړی دی البته په دي کې اختلاف دی چې کله یې آزاد کړی دی زید وایې چې موصي په حالت دصحت کې آزاد کړی دی او وارث وایې چې په مرض موت کې یې آزاد کړی دی دزید مطلب دادی چې دمری موصي په حال دصحت کې آزاد کړی دی لهذا داله ټول مال څخه شمارل کیږي او دباقي ثلث مستحق زیدم. او دوارث مطلب دادی چې په حال دمرض کې یې آزاد کړی دی لهذا دا وصیت شمارل کیږي ځکه داله ثلث مال څخه آزاد یږي او عتق تر وصیت مقدم دی نو لومړی به له ثلث څخه مری آزاد یږي بیا که څه پاتې شول هغه به زید ته ورکول کیږي نو موصف رحمته الله علیه فرمایي چې په دي دعوی کې دوارث قول سره له یمین معتبر یږي ځکه زید مدعی دی او وارث منکر دی او دگواهانو دنشوالي په صورت کې دمنکر قول سره له یمین

معتبرېږي، نو زید ته هیڅ نه ورکول کیږي، البته که د مریې تر آزادیدو وروسته له ثلث څخه څه شی پاتې شونو هغه زید ته ورکول کیږي یا زید خپله دعوی په گواهانو سره ثابته کړي نو ییاد زید قول معتبر دی ځکه ثلث مال زید ته ورکول کیږي.

(۹) که چاپر مړې باندې د قرض دعوی وکړه او د دې مړه مریې دعوی وکړه چې زما مرحوم مولی زه د صحت په حالت کې آزاد کړی يم او د مړې وارث د دواړو تصدیق وکړ چې تاسې دواړه رنښتیا وایاست او مړه له دغه مړې سوانو مال نه وو پرې ایښی نو امام ابو حنیفه رحمته الله علیه فرمایې چې مریې ازاد دی لیکن پر هغه د لازم ده چې خپل قیمت وگټي قرض غوښتونکي ته یې ورکړي، او د صاحبینو رحمهما الله په نزد مریې ازاد دی او پر هغه باندې د څه مال گټل واجب نه دي ځکه وارث د عتق او قرض دواړو تصدیق کړی دی نو مطلب یې دادی چې د دواړو یوځای په حال د صحت کې واجب شوي دي اوقاعده داده چې په حال د صحت کې پر ازاد شوه باندې د مال گټل واجب نه دي، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې قرض تر عتق اقوی دی چې تقاضایې داده چې عتق باطل شي مگر عتق له وقوع وروسته نه باطلیږي نو د اصورت ځنې جوړېږي چې عتق به نافذ و منو پر مریې باندې دي د قرض غوښتونکي د مال گټل واجب کړای شي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول را چرې دی لان قوله قول المتن وايضا اخر صاحب الیهديه دليله و اذان علامة المرجح عنده.

(۱۰) او محقق الله قدس الفرائض و ان اخرها كالحد والذکاة الکفارات (۱۱) و ان تساوت فی القرة دی، بمسألة به (۱۲) و محقق الاسلام احمد عمر حلاص مله بیح عمر اکا و الا فی حبس ببلغ (۱۳) و من خرج من مله د حاجات فی الطريق و اوصی بأن یح عنه بیح عنه مله (۱۴) و الحاج عن غیره منله

ترجمه: او که یې وصیت وکړه حق الله باندې نو مقدم کیږي فرائض که څه هم ده مؤخر ذکر کړي وي لکه حج، زکوة او کفارات او که په قوت کې سره برابر و ونو بیا شروع په هغه کیږي په کوم سره چې ده شروع کړي وي او د حج اسلام په وصیت کې دي حج وکړای شي دده له جانيه یو څوک دده له ښاره څخه حج دي وکړي سپور یا له هغه ځایه چې خرچ کافي وي او هغه سړی چې له ښاره ووت د حج په اراده سره او مړ شو په لاره کې او وصیت یې وکړ چې حج دي وکړای شي زماله طرفه نو حج دي وکړای شي د هغه له ښاره څخه او ډبل له طرفه حج کونکی د هغه په شان دی.

تشریح: (۱۰) قوله و بحقوق الله تعالى ای لواوصی بحقوق الله تعالى، یعنې څوک چې د حقوق الله څو وصیتونه وکړي نو په هغو کې که بعض فرائض او نور غیر فرائض و ونو فرائض تر نور و وصیتونو مقدم کیږي برابره ده چې موصي د وصیت په وخت کې کوم یو مخکې بیان کړی وي یا وروسته مثلاً حج، زکوة او کفارات وغیره (د اتول فرائض دي ځکه باید تر ټولو مخکې ادا کړای شي) ځکه فرائض تر غیر فرائضو اهم دي.

(۱۱) او که یې د متساوی فی القوة شیان و وصیت کړی و و یعنې ټول یو ډول فرائض و و یا واجبات و ونو په دوی کې چې موصي کوم یو مخکې بیان کړی وي هغه دي مخکې پوره کړای شي ځکه داپه قوه کې متساوي دي او انسان اهم شی مخکې بیانوي نو مخکې بیان شوی اولی وي.

ده. اودده آل دده دخاندان والادي اودده جنس دده دپلاردخاندان والادي اوکه يې وصيت وکړ دخپلو قرييانو لپاره يا قربت والايادوی الارحام يادخاندان والايالپاره نوهغه داقرب فالاقرب لپاره کيږي دده له ذی رحم محرمو څخه اونه داخليږي موراوپلار او زوی او وارث او کيږي ددوويانزياتولپاره بياکه وودده دوه آکاگان اودوه ماماگان نو وصيت دده دآکاگانولپاره کيږي اوکه يې يو آکا اودوه ماماگان وونود آکا لپاره نصف وصيت کيږي اوددواپو ماماگانولپاره هم نصف کيږي. اوکه يواکايوه عغه وه نودواپه برابري او که دفلان داوادلپاره وصيت وکړي نو د مذكر او مؤنث لپاره برابره حصه کيږي او که يې دفلان دواړتالولپاره وصيت وکړ نو دنارينه لپاره ددوونځو برابره حصه کيږي.

تشرېح (۱) که چادخپلو گاونډيانو لپاره وصيت وکړ چې زما د گاونډيانو لپاره زما د مال ثلث دی نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد گاونډيان هغه خلک دي دچاکور چې دده له کور سره متصل وي ځکه تسميه او عرفاً همدخلک جيران دي ځکه جوار له قرب څخه عبارت دی او قريب هغه متصل دی (چې کور يې متصل وي) ځکه غير ملاصق د ملاصق په نسبت بعيد دی.

(۲) که چادخپلې خسرگنۍ لپاره وصيت وکړ چې زما د مال ثلث زما د خسرگنۍ لپاره وصيت دی نو دا وصيت دهر داسي چالپاره کيږي چې دده دبنځې ذی رحم محرم وي لکه پلار، ورور، آکا، ماما وغيره دامثله د عربوپر عرف بناء ده. زمورپه اصطلاح خسر دبنځې پلار ته ويل کيږي نو دهغه لپاره وصيت له خسر سره خاصيږي.

(۳) که چادخپل اختان لپاره وصيت وکړ (د عربوپه اصطلاح ختن د ذی رحم محرم بنځو خاوندانو ته ويل کيږي لکه دلور، خور، ترور خاوند) بيا دا وصيت دموصي دټولو ذی رحم محرم بنځو خاوندانوله شامل دی. زمورپه اصطلاح ختن زوج البنت ته ويل کيږي ځکه زمورپه اصطلاح دا ټول وصيت خالص په زوج البنت پورې مختص دی.

(۴) موصي وصيت وکړ چې زما د مال څخه دومره دفلان شخص مثلاً زيدا هل ته ورکړئ نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزله اهل څخه مراد د زیدبنځه ده لهژاددي وصيت حقداره د زیدبنځه ده. اود صاحبينور رحمهما الله په نزده اهل کې هغه ټول خلک داخل دي دکومودنقي چې زید ذمه واری لکه بنځه، بچيان، مريان او خادمان ځکه په عرف کې دا ټول خلک داخل دي. دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد داهل دلفظ حقيقي معنی بنځه ده پر نورويې اطلاق مجاز کيږي لکه چې الله تعالی دحضرت موسی عليه السلام په باره کې فرمايلي دي: (وَسَارِعًا) يعنې ده خپله کور و الا بوتله ولاړ) داستدلال وجه داده چې په دي وخت کې له حضرت موسی عليه السلام سره له بنځې سوانور قرييان نه وو. لهژاله اهل څخه مراد بنځه ده.

(۵) موصي وصيت وکړ چې زما له مال څخه دومره دفلان شخص (مثلاً زيد) آل ته ورکړئ نو له دي څخه دزيد کوروال او خاندان مرايږي ځکه له آل زيد څخه هغه قبيله مراديږي دکوم طرف ته چې د زيد نسبت کيږي. او که موصي دخپل جنس لپاره وصيت وکړ نو له هغه څخه دده دپلاردخاندان خلک مرادي ځکه انسان دخپل پلاردخاندان هم جنس وي. لهژاده له جنس څخه دده دپلاردخاندان خلک مراديږي.

(۶) که یو سري دخپلو قريبانو، خپلوانو یا ذوی الارحام یا خپل خاندان لپاره وصیت وکړنو دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد دا وصیت دهغه له ذی رحم محرم قريبانو څخه اقرب فالاقرب ته کيږي ځکه وصیت اخذ الميراث دی او په ميراث کې اقرب فالاقرب معتبريږي نو په وصیت کې هم اقرب فالاقرب معتبريږي لهذا اقرب په موجودگي کې ابعدلره وصیت نه ورکول کيږي، صاحبين رحمهما الله فرمايې چې دا وصیت په لفظ دا قارب دموصي هغو ټولو قريبانو لره کيږي چې په اسلام کې دهغه انتهائي جداعلی طرف ته منسوب وي يعنې دهغه په اجدادو کې اول هغه چې مسلمان شوی وي دهغه دا اولاد لپاره کيږي بيا په هغه کې قريب او بعيد مذكر او مؤنث ټول برابر دي.

فائده: دامام ابو حنیفه رضی الله عنه قول راجع دی لعلی الشامة: و قول الامام هو الصحيح كما في تصحيح القدوري والذراعتي. (رد المحتار: ۵/۲۸۵)

(۷) لیکن دموصي مور او پلار او دهغه بچيان او دهغه وارث په مذکوره وصیت کې نه داخليږي ځکه اقارب هغه دي چې دبل چاپه واسطه قريب وي اووالدين او اولاد خو خپله قريبان دي په هغو کې واسطه نشته، همدارنگه د وارث لپاره وصیت نه کول کيږي.

(۸) مذکوره وصیت (دا قاربو وغيره لپاره وصیت) د دوویان یا توکسانو لپاره کيږي ځکه اقارب وغيره د جمع صيغې دي او ميراث په باب کې د جمع صيغې د دوو لپاره استعمالیږي نو په باب دو وصیت کې هم ادنی جمع دوه کيږي.

(۹) دا پر ما قبل باندي تفریع ده چې دا قاربو لپاره په وصیت کولو کې وصیت دا قرب فالقرب لپاره کيږي يعنې که چا دا قاربو لپاره وصیت کړی و او حال دا چې دهغه دوه آکاگان (تره گان) او دوه ماماگان موجود دي اوله هغوئ سوانوړ هيڅوک نه لري نو دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد دا وصیت دهغه د دوو آکاگانو ترمنځ نصف نصف کيږي او دواړه ماماگان يې محروم کيږي ځکه امام صاحب رحمته الله اقرب ته اعتبار ورکوي کما فی الارث او اقرب آکا دی.

(۱۰) او که دموصي خالص یو آکا او دوه ماماگان پاتی و نو په دي صورت کې نصف وصیت د آکا لپاره کيږي او باقي نصف د دواړو ماماگانو ترمنځ برابر کيږي ځکه په لفظ دا قارب کې معنی د جمع معتبرول ضروري دی حال دا چې آکا یو دی ځکه هغه ته نصف ورکول کيږي باقي دهغه چا کيږي چې تر آکا وروسته اقرب دی وي.

(۱۱) او که دموصي یو آکا او یوه ترور پاتی و نو په استحقاق دو وصیت هغوئ دواړه برابر دي ځکه په قربت کې دواړه برابر دي نو په استحقاق کې هم برابر يږي، او څرنگه چې د لفظ جمع معنی په دواړو سره متحققه کيږي لهذا که دموصي ماماگان هم و نو هغوئ ته هيڅ نه ورکول کيږي.

(۱۲) قوله ولول دفلان ای لوصی لول دفلان الخ. يعنې که چا دفلان (مثلاً زيد) دا اولاد لپاره وصیت وکړ مثلاً ويې ويل چې زما د مال ثلث دفلان دا اولاد لپاره دی نو دا وصیت دفلان (زيد) دا اولاد ترمنځ مشترک کيږي مذكر او مؤنث په دي کې برابر دي ځکه د لفظ ولدا اطلاق پر ټولو باندي مساوي دی.

(۱۳) قوله ولورثة فلان للذكر مثل حظ الأنثيين أي لورثة فلان للذكر مثل حظ الأنثيين، یعنی که چاد فلان د وارثانو لپاره وصیت وکړي نو دا وصیت د فلاد وارثانو ترمنځ د (للكرميل خط الأنثيين) نارینه لره د دوو وښځو برابر حصه ده) مطابق کيږي یعنی ترښځه د نارینه حصه دوه چنده کيږي ځکه په لفظ دميراث سره ايجاب تفصيل لره مقتضي دی کما فی الميراث.

باب الرصة بالخدمة والسكنى والفقره

د ا باب خدمت، اوسيدلو او ميوې د وصیت په بيان کې دی

مصنف رحمه الله له اعيانوسره متعلق د وصیت له بيان څخه فارغ شو نو د منافعو متعلق د وصیت بيان يې شروع کړ، د دې باب ۱۴۰ تاخير وجه داده چې منافع وجود اتر اعيانو وروسته وي نو مصنف رحمه الله وضعاً هم مؤخريان وکړ چې وضع د وجود مطابق شي.

(۱) ورنه بېخ الو رصة بالخدمة عبده وسكنى داره مذكورة معلومة أي اذا (۲) كان خرج العبد من ثلثه من ثلثه بالخدمة فلا يأخذ من الثمن شيئاً من مال المولى له ينفق (۳) ويغز به يغزو ذلي و زنة الموصي (۴) ولو مات في حياة الموصي بطلت (۵) ويغفره بنشائه لغات وليه ثم قال هذه الثمر وان زاد له هذه الثمر فزاد ما يستقبل كغلة بنشائه (۶) ويضرب غنيمته ولبها ولبها الفوق عند من يه قال أي اذا ولا

توجه: اوصحيح دی وصیت دخپل مريې خدمت اودخپل کور داوسيدو تر معلومې مودې پوري اودهميشه لپاره بياکه ووت مریې له ثلث دمال څخه نووردي کړي هغه ته چې دهغه خدمت وکړي که نه بيادي د وارثانو خدمت وکړي دوې ورځې اودموصی له يوه ورځ اودموصی له په مرگ سره راگرځي دموصي د وارثانو طرف ته اوکه هغه مړ شو دموصي په ژوند کې نوبيا وصیت باطليږي اوکه يې وصیت وکړ دخپل باغ د ميوې بيا مړ شو اوبه هغه کې ميوه وه نوموصی له لره هغه ميوه کيږي اوکه يې لفظ د ابد ا ورزيات کړي نو هغه لره دغه ميوه کيږي اوآينده چې کومه ميوه پيدا کيږي هغه هم دده کيږي لکه دباغ د حاصلاتو وصیت اوکه يې وصیت وکړ دخپل پسه دوريو يا دهغه د بچي يا دهغه د شيدو نوموصی له لره هغه کيږي چې موجود وي دموصي د مرگ په وخت کې که يې ابد اللفظ ویلی وي اوکه نه.

تشریح: (۱) دخپل مريې خدمت اودخپل سرای دسکونت تر معلومو کلونو پوري ديو چالپاره وصیت کول جائز دی اودهميشه لپاره هم وصیت جائز دی ځکه څرنگه چې په منافع کې دا جائز دی چې دموصي په ژوند کې غير دهغه مالک کړي اوبه عوض اوغير عوض دواو وطريقوسره جائز دی مثلاً په عوض داجرت دمنافع يو څوک مالک گرځول يا مفت عاریه يو چاته شی ورکول نو همدارنگه دموصي له طرفه دخپل مرگ وروسته هم څوک دمنافع مالک گرځو جائز کيږي.

(۲) بياکه مریې دموصي له ثلث مال څخه وتلای شوای یعنی دموصي دکل مال يوثلث دمريې دقيمت سره برابر ويازيات وونود امر يې به دموصی له خدمت لپاره موصی له ته سپارل کيږي ځکه دموصي دمال په يوه ثلث کې دموصی له داسي حق دی چې وارثان له ده سره مزاحم نه شي کيدلای، اوکه موصي لره له دي مريې

سوانورمال نه وونودامري به دوي ورځې دموسي دوارثانو خدمت كوي او يوه ورځ به دموسي له خدمت كوي ځكه دموسي له حق په يوه ثلث كې دى اوده وارثانو حق په دوو ثلثونو كې دى او څرنگه چې دمري تسيمول ناممكن دى ځكه نو په دي كې نوبت مقرر يږي .

(۳) بيا كه موسى له مړشونو د امري دموسي د وارثانو طرف ته عود كوي دموسي له وارثان حق د انتفاع نه لري ځكه موسي دموسي له خدمت لپاره وركړى وونودموسي له وارثانو نه نو كه چيرته حق انتفاع دموسي له دوارثانو جانب منتقل شي نودموسي له وارثان اوسر نودموسي دملك دهغه درضا مندي بغير مستحق كيږي حال دا چې د اكار جانز نه دى .

(۴) او كه دموسي په ژوند كې موسى له مړشونو وصيت باطل يږي ځكه وصيت تملك منسوب الى الموت دى او فى الحال دموسي ملك په هغه كې قائم دى او ظاهره خبره ده چې تردى وروسته په موسى له كې د مالك كيدو اهليت نشته .

(۵) قوله وبشره ستانه اى لواضى ستانه يعنى كه موسي دخپل باغ په ميوه ديو چالپاره وصيت وكړنودموسي دمرگ په وخت كې چې كومه ميوه ده موسى له خالص دهغې مستحق كيږي اينده چې كومه پيدا كيږي دهغې مستحق نه گرځي او كه موسي دوصيت كولو په وخت كې داسي وويل چې زما دباغ ميوه هميشه لپاره دفلان لپاره وصيت دى نو په دي وصيت كې هغه ميوه هم داخله ده چې دموسي دمرگ په وخت موجوده ده او هغه هم داخله ده چې دموسي له ژوند وروسته پيدا كيږي او كه موسي دميوې پرځى دباغ دحاصلاتو وصيت وكړنود وصيت موجوده او اينده دواړوله شامل يږي ددواړو صورتونو ترمنځ فرق ددوى چې لفظ دشتره غرافهغى ميوې ته ويل كيږي چې موجوده وي لهذا معدوم (چې اينده پيدا كيدونكې ده) لږه نه شامل يږي البته كه په وصيت كې يو داسي لفظ وو چې پرهميشگي يې دلالت كاود نو بيا اينده پيدا كيدونكې ميوې لږه هم شامل يږي . باقى لفظ دغله (يعنى حاصلات) دخپلى وضعى معنى په اعتبار سره موجود او معدوم دواړوله شامل ده ځكه ددواړو صورتونو ترمنځ فرق كول پكار دى .

(۶) قوله وبصوف غنمه اى لواوصى بصوف غنمه الخ يعنى كه موسي ديو چالپاره دخپلو پسونودويو وصيت وكړ بيا يې دپسونو د شيدوياد هغو د بچيانو وصيت وكړ بيا موسي مړشونو موسى له لږه له دغو شيانو څخه چې كوم شى موجود دى هغه كيږي كه هغه پخپل وصيت كې داسي لفظ چې پرهميشگي دلالت كوي ويلي وي او كه يې نه وي ويلي ځكه وصيت خالص تر هغه موجود شي پورې تعلق نيسى چې دا بجا په وخت يعنى دموسي دمرگ په وخت موجود وي او اينده چې كومې وړى وغيره پيدا كيږي هغه بالفعل معدوم دي لهذا هغو ته وصيت نه شامل يږي .

باب وصية اللمى

داباب دذمي دوصيت په بيان كې دى

مصنف . دمسلمانانو دوصيت له بيان څخه فارغ شونو يې دذميانو دوصيتونو بيان شروع كړ ځكه په معاملاتو كې ذمي دمسلمانانو تابع دى او مسلمان متبوع دى او تابع تر متبوع مؤخروى .

(۱) ډېنې خغل ډاره پيغاړه کيسه له مخينه لمات لهې ميراث (۲) ژان او صی بذلک لقوم منسفين فقهر من الثلب (۳) وېداره کيسه لقوم غير منسفين صحت (۴) کو صبه حربي منسفا مني بکل مالہ لمنسلم او ډغې

تو جهه: يوه ذمی خپل سراي يبعه، يا کيسا وگرځاوه پخپل صحت کې ييا مې شونو داسراي ميراث کيږي او که يې وصيت وکړپه دغو شيانو سره د متعين قوم لپاره نوهغه له ثلث څخه معتبريږي او که يې وصيت وکړ د خپل سراي د کيسه جوړېدو د يو غير معين قوم لپاره نو دا صحيح دی لکه وصيت کول د مستامن کافر پخپل ټول مال سره د يو مسلمان يا ذمی لپاره.

تشرېح: (۱) که يوه ذمی دخپل صحت په زمانه کې خپل سراي د عيسايانو عبادت خانه يا د يهوديانو عبادت خانه وگرځاوه ييادی مې شونو دده په وصيت عمل نه کيږي بلکې داسراي دده وارثانو ته ورکول کيږي ځکه چې کله ده دخپل صحت په وخت کې دا ويلي دي نو دا وصيت نه دی بلکې وقف دی او ذمی وقف دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد لازم نه دی او د صاحبينور رحمهم الله په نزد که چيرته گناه نه وه لازميږي که نه ييانه لازميږي او دلته وقف دی او ظاهره خبره ده چې گناه ده ځکه بالاتفاق دا وصيت صحيح نه دی.

(۲) او که ذمی دا وصيت وکړ چې زماله دغه سراي څخه دي د فلان معين قوم لپاره د يهوديانو عبادت خانه جوړه کړای شي نو څرنگه چې دا وصيت دی لهذا دا صحيح دی او په ثلث د مال کې نافذ کيږي ځکه په وصيت کې څوک خپل خليفه او د موصی به مالک گرځول کيږي او ذمی استخلاف هم جائز دی او تمليک يې هم جائز دی لهذا دا وصيت جائز دی.

(۳) قوله وېداره کيسه لقوم غير مسفين ای لو اوصی بداره کيسه الخ، يعنې که ذمی مذکور وصيت دغير معين قوم لپاره کړی و نو نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد جائز دی او د صاحبينور رحمهم الله په نزد ناجائز دی، ځکه دا وصيت گناه ده، که څه هم د دوی په اعتقاد قربت دی او د گناه وصيت باطل دی ځکه دهغه په نافذ کيدو کې گناه برقرار ساتل دی چې دا کار ناجائز دی، دامام صاحب رحمته الله عليه دليل دادی چې داد هغوی د اعتقاد مطابق قربت دی او شريعت موپته دا حکم را کړی دی چې موپه دوی او د دوی اعتقاد اتو ته تعرض نه کوو ځکه دهغه دا وصيت صحيح گڼل کيږي، دامام صاحب رحمته الله عليه قول راجع دی لما بعلم من منبع صاحب الهداية تحت اخر دليله وهذا راجع الراجح عنده.

(۴) قوله کو صبه حربي ای صحت هذه الوصية كما تصح وصية حربي، يعنې مذکور وصيت صحيح دی لکه يو حربي کافر چې په دار اسلام کې د يو مسلمان يا ذمی لپاره پخپل ټول مال سره وصيت وکړي نو دا جائز دی ځکه تر ثلث زيات وصيت متمتع کيدل د وارثانو د حق په وجه سره دی په همدې وجه د وارثانو په اجازه سره هغه نافذ کيږي مگر څرنگه چې د حربي مستامن په دار حرب کې موجود و وارثانو لپاره کوم داسي حق نشته چې دهغه رعايت وکړای شي ځکه نو چې هغه د ټول مال وصيت کړی دی دا صحيح دی.

باب الوصی

د ابا ب د وصي په بيان کې دی

مصنف رحمه الله د موصی له له احكامو څخه فارغ شونو د وصي يعنې موصی اليه احكام يې شروع كړل څرنگه چې د موصی له احكام د خپل كثر ت په وجه معرفت ته زيات محتاج دي ځكه يې دهغه احكام د موصی اليه تر احكامو مخكې ذكر كړل.

(۱) اولو اوصی الى رجل لقل عنه و رد عنه یز نذوا لا (۲) و بنی البركة كفو له (۳) و ان مات الموصی فقال لا اقل فقل یخ ا ر له بحر حه قاص من ذال لا اقل (۴) رالی عدو كافر و فاسق بذل بغير هم (۵) رالی عبده و ر ننه صاعز صخ و لا لا (۶) من عجز عن القيام صخ اليه غيره (۷) و بطل لعل احد الوصیین (۸) الا في التخییر و شراء الكفن و حاسة الضغار و الانتها ب لهم و رد و دية عين و قضاء دين و الحظوة في حق الميت و تنفید وصية معينة و عقی عن نعتين

توجه: يو څوك يې وصی وگرځاوه او هغه قبول كړ دده په وړاندي او رديې كړ دده په وړاندي نور ديې كه نه بيا نه رديې. د وصی څرځول د تركه د وصيت د قبلېد په شان دی او كه موصی مړ شو او وصي وويل زه يې نه قبلوم بيا يې قبول كړ نو صحيح دی كه قاضی بر طرف كړي نه و له هغه وخت څخه چې ده ويلي وولا قبل او كه يې مړی بيا كا فر يا فاسق وصي وگرځاوه نو قاضی دي بدل كړي په نور و سره او كه يې وصی مقرر كړ خپل مړی او حال دا چې دهغه وراثان كم عمره و نو صحيح دی كه نه بيا نه دی صحيح او كوم څوك چې عاجز وي د وصيت د ترسره كولو څخه نو قاضی دي له هغه سره يو بل څوك ملگری كړي او باطل دی فعل له دوو وصيانو څخه ديوه غير له تجهيز، تكفين، او كفن او دنابالغوله حاجاتو دهغوئ لپاره: د خريد كولو، دهغوئ لپاره هبه قبلولو او معين امانت واپس كولو او قرض ادا كولو او معين وصيت نافذولو او معين مړی آزادولو او مړي د حقوقيه ياره كې د خصومت نه.

تشریح: (۱) كه موصي يو څوك وصی وگرځاوه او وصی د موصي په مخ كې دارد كړ نو دارديې صحيح دی ځكه دا تبرع ده نو ده لره اختيار شته كه يې برقرار ساتی او كه يې ردوي همدارنگه موصی پرده باندي د تصرف في الوصية لازم كولو ولايت نه لري او په دي صورت كې موصي لره دو كه هم نشته او كه وصی د موصي په مخ كې دا وصيت قبول كړ مگر وروسته يې د موصی پس شادا وصيت رد كړ نو دارديې نه صحيح كيږي ځكه مړه پرده باندي اعتماد و كړ مطمئن شونو كه دار د صحيح وگهل شي نو موصي په دو كه كې لويږي.

(۲) كه موصی يو څوك وصی وگرځاوه هغه د وصيت تر قبلېدو مخكې د موصی له تركه څخه يوشی څرخ كړ نو دا دي دليل دی چې وصی كيدل قبول كړی دی او دا بيع نافذ يږي ځكه له وصی څخه صادره شوي ده نوله دي څخه ثابت شوه چې د وصايت د قبلېدو لپاره تلفظ ضروري نه دی بلكې په فعل او عمل سره هم قبلېد صحيح دی.

(۳) كه د موصی د وصيت په وخت كې وصي كيدل قبول نه كړ او د موصی تر مړ وروسته يې هم لومړی ځل وويل چې مادا وصايت نه دی قبول كړی او بيا يې وويل چې ما وصايت قبول كړی دی نو د وصی اوس وصايت قبلول صحيح دی په دي شرط چې دده له دي وينا څخه چې ما وصايت نه دی قبول كړی قاضی دی له وصايت څخه خارج كړي نه وي ځكه كه دده وصی كيدل قبول نه شي نو په دي كې د مړه ضرردی ځكه هغه پرده

باندې اعتماد کړی دی مړ شوی دی نو د دې لپاره چې مړ له ضرر څخه په امان شي دده دوصی کیدو اقرار صحیح گڼل کیږي .

(۴) قوله والی عبد. رکاف ای لواصی الی عبد. رکاف الخ، یعنی که چا د بل چا مری یا کافر یا فاسق خپل وصی مقرر کړ نو قاضي ته پکار دی چې دوی له وصیت څخه خارج کړي نور خلک ددوی قائم مقام وگرځوي و جه یې داده چې دا دري واره له عیب څخه خالي نه دي، ځکه چې د مریې ولایت خودمولی پر کرم او نظر باندې دی که هغه اجازه ورکړي نو باقی دی که نه ختم او وروسته تر اجازه هم چې کله یې مولی وغواړي هغه محجور کولای شي او په کافر کې نقصان باعث دادی چې دی کافر دی چې دینې دېمنې یې دي ته هڅوي چې دی د مسلمان لپاره شفقت پرېږدي او په فاسق کې کمی دادی چې په خیانت سره متهم دی لهذا په دغو وجو هوسره قاضي باید دوی له وصایت څخه خارج کړي ددوی پرځای نور خلک مقرر کړي .

(۵) قوله والی عبده وورثه صفار صخ ای لواصی الی عبده الخ، یعنی که چا خپل مریې وصی مقرر کړ حال دا چې د موصی وارثان نابالغ دي نو دا وصیت صحیح دی ځکه د هغه خپل مری عاقل بالغ دی او د تصرف په باره کې مستقل دی د بل چاپېر د باندې ولایت هم نشته ځکه د موصی واره اولادونه که څه هم د دې مری مالکان دي لیکن هغوی پرده باندې داسې ولایت نه لري چې دی له تصرف څخه رامنع کړي نو د هیڅ مانع دنه موجودیت په وجه صحیح دی او که په وارثانو کې بالغ موجود وي نو بیا دا وصیت نه صحیح کیږي ځکه بالغ وارثان د دې حق لري چې مری منع کړي او د تصرف اجازه ورنکړي ولی بالغ وارث ددغه مری مولی دی چې پر هغه باندې یې ولایت حاصل دی لهذا مریې د وصایت د حق له پوره کیدو څخه عاجز او قاصر کیږي نو وصایت هیڅ فائده نه کوي .

(۶) که یو وصی د وصیت له ترسره کولو څخه عاجز وي نو قاضي دي له ده سره د موصی اود هغه د وارثانو د رعایت لپاره یو غیر عاجز څوک ورسره ملگری کړي چې په ځینو امورو کې کفایت وکړي .

(۷) که چا دوو کسانو ته یو ځای یا جلا جلا یو په بل پسې وصیت وکړ نو د طرفینو رحمهما الله په نزد له دوی دواړو څخه یو ته د بل په نه موجودگي کې په دې وصیت کې تصرف کول ناجائز دی ځکه په وصیت کې د تصرف کولو ولایت د موصی له طرفه په سپار لوسره حاصلیږي نو د سپار لولو وصف معتبر یږي او دلته موصی دواړه سره یو ځای کړي ولایت یې ورته سپارلی دی نو وصف د اجتماع معتبر یږي او موصی هم د دواړو په رایه راضي شوی دی نه دیو په رایه سره لهذا دیو ته تصرف نه صحیح کیږي .

(۸) په مذکور ه مسئله کې ویل شوي وو چې که وصی دوه کسان و و نوله دواړو څخه یو ته د بل په نه موجودگي کې په وصیت کې د تصرف کولو اختیار نشته لیکن له دې څخه خوشیان مستثنی دي: **فمبر ۱** - په تجهیز میت (هغه ټول کارونه چې مړی تر قبر پوري ورته مجبور وي) کې به یو وصی د بل انتظار نه کوي. **فمبر ۲** - د مړي دفن اخیستو ضرورت وي نو یو وصی یې د بل بغیر اخیستلای شي. د دې دواړو صورتونو وجه داده چې هغه بل ته په انتظار کولو کې د مړي دخرابیدو خطر هشته .

نمبر - ۳: که د موصی دور و ماشومانو لپاره د خوراک او جامو وغیره داخیستو ضرورت و ونو هم یو وصی دېل انتظار نه کوي ځکه هغه ته په انتظار کولو کې د ماشومانو د ضائع کیدو واندېښنه شته. **نمبر - ۴:** که د موصی ماشومانو ته چاهه یوشی ورکړ نو دهغه د قبیلې د لپاره به هم یو وصی دېل انتظار نه کوي. **نمبر - ۵:** که له موصی سره د چاهه تمین امانت پروت و و همدارنگه که پرموصی باندې د چاهه قرض و ونو دهغه په واپس کولو کې به یو وصی دېل انتظار نه کوي ځکه دغه امور له باب ولایت سره تعلق نه لري بلکې له باب اعانت څخه دي همد او جه ده چې چاته د موصی له طرفه ولایت حاصل نه وي هغه هم دا امور تر سره کولای شي مثلاً صاحب و دیعت چې خپل سامان په لاس ورشي یا قرض غوښتونکي ته د خپل حق جنس په لاس ورشي نو هغوی یې خپله اخیستلای شي.

نمبر - ۶: **نمبر - ۷:** د موصی د یو خاص وصیت په پوره کولو او دهغه د یو معین مریې په آزادولو کې هم یو وصی دېل انتظار نه کوي ځکه په دې کې د دواړو رایه ته ضرورت نشته. **نمبر - ۸:** د مري د حقوقو په باره کې له یو چاره خصومت کوي نو هم یو وصی یې کولای شي دېل انتظار دي نه کوي ځکه خصومت د دواړو د جمع کیدو په صورت کې هم یوې کوي د دې لپاره چې د دواړو د خصومت څخه په مجلس قضا کې شور و غوغا را منځ ته نه شي ځکه دېل موجود دېل ضروري نه دی.

(۹) وری الوسی وصی الترکین (۱۰) و نص فسمه عن الؤز فمع الوسی له و لؤ عکس لا (۱۱) فلو قاسم الوز فو اءد ص الوسی له فقا ر ج ع ملت مابق (۱۲) و ان از صی المیث بحجة فقا سة الؤز فة فلهک ما فی زیده او ذلغ الی مریخ ع فصاع فی یده یح ع ملت ما بقی (۱۳) و نص فسمه القاضی و أخذ حظ الوسی له ان غاب (۱۴) و بیع الوسی ع نداس الترک فسمه العر ما

توجه: او دوصی وصی وصی دی د دواړو ترکو، اوصحیح دی دوصی تقسیم کول دواړو شانوله طرفه له موصی له بڼه او که د دې ځکس وویا صحیح نه دی، بیا که یې تقسیم وکړ له وارثانو سره او د موصی له حصه یې واخیسته او هغه ضائع شوه نو ثلث د مابقی دي واخلې، که مري د حج وصیت وکړ او وصی مال تقسیم وکړ او وارثانو ته بیا ضائع شو هغه څه چې دوصی په لاس کې و او یا یې ورکړ هغه چاته چې حج کوونکی دی دده له طرفه یې دهغه له لاسه ضائع شو نو د مري له طرفه دي حج وکړای شي په ثلث د مابقی سره اوصحیح دی د قاضي تقسیم کول او خيستل دهغه د موصی له حصه دهغه لپاره که چیرته هغه غائب وي اوصحیح دی څرځول دوصی د ترکه مریې د قرض غوښتونکو په غیاب کې.

تشریح: (۹) موصی مثلاً زید ووصی وگرځاوه او زید تر خپل مرگ مخکې بکر خپل وصی وگرځاوه نو دا خانفو ^{میرزا} په نزد بکر په دواړو ترکو کې وصی گڼل کېږي دامام شافعی ^{رحمته الله علیه} په نزد بکر د زید په ترکه کې وصی گرځي مگر د موصی اول د ترکه وصی نه بلل کېږي هغه وصی ټاکل پر وکیل ټاکلو باندې قیاس کړی دی یعنې لکه څرنگه چې د وکیل وکیل دموکل اول وکیل نه شي کیدای دموکل ثانی وکیل گرځي همدارنگه دوصی وصی هم دی. دا خانفو ^{میرزا} دلیل دادی چې موصی زید خپل قائم مقام وگرځاوه نو دا دلالت اذن دی چې زید بکر خپل قائم مقام گرځولای شي ځکه موصی پوهېږي چې بیا یې د کو موامور و لپاره چې مادی وصی کړی دی دهغو تر پوره کیدو مخکې دی خپله مړشي نو بیا به دی دهغه وصیت څنگه نافذ وي نو داسې ښکاري چې

موصي په دې خبره باندي راضى دى چې وصى خپل قائم مقام بل وصى مقرر كړي لهذا بېكړه دواړو تر كوكې وصى شمارل كيږي .

(۱۰) كه وصى د وارثانو په نه موجودگي كې دهغوئ د طرفه نائب شوله موصى له سره يې تقسيم وكړ نو دهغه د اتقسيم كول صحيح دى او كه ددې عكس ووييانه دى صحيح يعنې كه موصى له موجود نه و او وارثانو موجود و نو له وارثانو سره دا وصى د موصى له حصه نه شي تقسيمولای ځكه وصى او وارث دواړه دمړه قائم مقام دي او موصى له دمړه قائم مقام نه دى لهذا وصى لره د اجائزه ده چې دمړه دبل قائم مقام قائم مقام شي مگر هغه دا حق نه لري چې د موصى له قائم مقام شي .

(۱۱) بيا كه يې د موصى له په نه موجودگي له وارثانو سره مال تقسيم كړ د موصى له حصه يې خپله قبض كړه او هغه له ده څخه ضائع شوه نو موصى له به له باقى تركه څخه ثلث مال اخلي ځكه وصى چې كوم تقسيم كړى دى د اتقسيم نه دى صحيح شوى ځكه موصى له ته له باقى تركه څخه ثلث مال وركول كيږي . البته وصى دهغه نه ضامن كيږي ځكه وصى په دې كې امين دى او امين كه متعدي نه و نو پوره باندي ضمان نه راځي .

(۱۲) كه موصى د حج وصيت كړى و او وصى له وارثانو سره د مال تقسيم كړ د وصيت مطابق وصى د حج حصه قبض كړه بيا دغه حصه له وصى څخه ضائع شوه (هلاكه شوه) يا وصى هغه چاته وركړه چې د موصى له طرفه حج ته ځي بيا له هغه څخه هلاكه شوه نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نژدې دواړو صورتونو كې له باقى تركه څخه حج كول لازميږي ځكه تقسيم بذات خود مقصود نه وي بلكې له تقسيم وروسته له تقسيم څخه په حاصل شوه حصو چې كوم كار كيږي هغه اصل مقصود وي او دلته اصل مقصود د حج ادائگي ده نو تر څو چې حج ادا شوى نه وي تر هغه وخته تقسيم ته اعتبار نه وركول كيږي لهذا د باقى تركه له ثلث څخه به حج ادا كيږي .

(۱۳) كه موصى له غائب و او قاضى له وارثانو سره مال تقسيم كړ او د موصى له حصه يې پخپله قبض كړه له خان سره يې وساتله نو دا صحيح دى ځكه قاضى ددې لپاره مقرر شوى دى چې د مسلمانانو د امورونگراني وكړي خاص بيا دمړو او غائبينو لپاره ځكه دا خلك خپله له تصرف كولو څخه قاصر دي لهذا د قاضى د كار چې د غائب حصه يې جلا كړي او هغه يې قبض كړي صحيح دى .

(۱۴) قوله وبيع الوصى عبد الله وصح بيع الوصى الخ . يعنې كه موصى مقروض وي او دهغه وصى د قرض غوښتونكو په نه موجودگي كې له تركه څخه يو مړى خرڅ كړ نو دا بيع جائزه ده ځكه وصى د موصى قائم مقام وي نو موصي كه چيرته په خپل ژوند كې دامرئى خرڅ كړى وای خودا بيع جائزه وه كه څه هم ده په مرض موت كې دا بيع كړى وای نو د وصى بيع هم جائزه ده همدارنگه په دې وجه هم جائزه ده چې د قرض غوښتونكو حق له ماليت سره تعلق لرى نه دمړي له صورت سره او دمړي په خرڅولو سره ماليت نه باطليږي ځكه دمړي په بدله كې زويى موجود دي ځكه دا بيع جائزه ده .

(۱۵) وضمن الرضى إن باع عبداً رضى بيبعه والتصدق بيمينه إن استحق العبد بعد هلاك ثمنه عنه و بر جمع في تركه الميت (۱۶) و في مال الطفل إن باع ماله و استحق المبيع و هلك الفسخ في يده فلهز على الوزلة في حضنتهم (۱۷) و صح احتياجه بماله لو حبره (۱۸) و بيعه و شره و ما يتعاس (۱۹) و بيعه على الكبير غير القار و لا يفسخ في ماله (۲۰) و وصى الأب احق سأل الطفل من الجذ فان لم يوص الأب فالجذ كالأب

تو جهه او ضامن گرځي وصی که یې خرڅ کړ هغه مری د کوم چې د خرڅلاو او دشمنو د خیراتو لو وصیت شوی و او که د بل چامستحق و مگر خید مری وروسته له دې چې دهغه ثمن له وصی څخه هلاکې شوې اودی به یې اخلي دمړې له ترکه څخه او د ماشوم په مال کې که یې دهغه مری خرڅ کړ او هغه د بل چامستحق و مگر خید او ثمن دده له لاسه هلاکې شوې او ماشوم به اخلي له وارثانو څخه دخپلې حصې په اندازه او صحیح دی حواله کول دوصی د نابالغ مال لره که خیر وود هغه لپاره او دهغه خرڅول او اخیستل په دومره نقصان سره څومره چې خلک هغومره دوکه کیږي او صحیح دی دبالغ شیان خرڅول له ځمکې نه علاوه او تجارت به نه کوي دموصی په مال کې او د پلار ووصی زیات حقداردی د ماشوم د مال تر نیکه او که پلار ووصی نه درلود نو بیانیکه د پلار په شان دی.

تقریح (۱۵) موصی وصیت کړی وو چې زما مری دې خرڅ کړای شی دهغه قیمت دې پرمسکینانو باندې صدقه کړای شي وصی دوصیت مطابق مری خرڅ کړ او ثمن یې قبض کړې بیامن دوصی څخه هلاکې شوې او د مری هم بل مستحق پیدا شونو د مشتري کومې پیسې چې وصی وصول کړي دي او هغه هلاکې شوې دي په هغوسره وصی ضامن گرځي چې دخپل طرف څخه به دهغه ضمان ادا کوي ځکه عاقد ووصی دی او د بیع د حقوقو ذمه واري پر عاقد باندې راځي بیا چې وصی کوم ضمان مشتري ته ادا کړی دی هغه به دمړې له ترکه څخه وصول کړي ځکه وصی دمړې لپاره عامل دی لهذا دی حق لري چې ادا کړده ضمان دمړې له ترکه څخه وصول کړي لکه وکیل چې خپل موکل ته درجوع حق لري.

(۱۶) که وصی میراث تقسیم کړ او په وارثانو کې یو نابالغ ماشوم دی چې دهغه په حصه کې یو مری راغی هغه چې وصی خرڅ کړ او ثمن یې قبض کړې بیامن دوصی له لاسه هلاک شوې او مری دبل چامستحق و مگر خید نو وصی مشتري لره دشمنو ضامن گرځي بیا څرنگه چې وصی د ماشوم لپاره کار کوونکی دی ځکه به نو مذکور ضمان د ماشوم له مال څخه واپس واخلې بیا به ماشوم د ثمن چې دده له حصې څخه وصی مشتري ورکړي دي له نورو وارثانو څخه واخلې ځکه دا خبره مخته تیره شوه چې له تقسیم وروسته که د کوم شي بل څوک مستحق پیدا شونو تقسیم ماتېږي لهذا د ماشوم په حصه کې چې څومره نقصان راغلی دی هغه به له نورو وارثانو څخه وصولوي.

(۱۷) که دمذکور یتیم مال پر چا باندې قرض وواو مقروض په دې باره کې دبل چا حواله ورکړه یعنې بل څوک یې وروښود چې له هغه څخه خپل قرض وصول کړئ او محتال علیه هم دا حواله ومنله نو که د یتیم په حق کې د حواله په قبلولو کې کومه فائده و نه دودوصی دهغه لپاره قبلول صحیح دی ځکه دوصی ولایت بنا، برشفقت دی نو کوم صورت چې د ماشوم لپاره بهترو هغه اختیار ولای شي.

(۱۸) قوله و بیعه و شرائه بمانیفاین ای صح بیع الوصی و شرائه بمانیفاین، یعنې که داوصی د یتیم په مال سره خرید و فروخت کوي نو په دومره نقصان سره خرید و فروخت ورته جائز دی چې هغومره نقصان په داسی شیانو کې د تاجرانو ترمنځ رواج وي او که غبن فاحش یعنې زیات نقصان و ونویا دده خرید و فروخت ناجائز دی ځکه په غبن فاحش کې هیڅ شفقت نشته.

(۱۹) نو له وريعه علي الكبري ص بيعه علي الكبري الخ، يعني كه دموصى يو بالغ زوى وواوهغه غائب وونو وصى دهغه بالغ هلك له ځمكې نه علاوه دنور ټول سامان دخرځولو اختيار لري ځكه پر كومو شيانو چې دپلار ولايت ووپر هغو دوصى هم ولايت شته اوپلار دبالغ زوى له ځمكې نه علاوه پرنور سامان باندې ولايت لري لهذا وصى لره هم ولايت حاصل دى، البته وصى ديتيم په مال كې تجارت نه شي كولاى مطلب داچې وصى ديتيم په مال كې دخپل ځان لپاره تجارت نه شي كولاى ځكه دى دمال دحفاظت لپاره مقرر كړى دى نه دتجارت لپاره اوديتيم لپاره تجارت كول يې صحيح دى كمار.

(۲۰) كه دموصى پلار يعني ديتيمانونيكه هم موجود وواوصى هم موجود وونوزموريه مذهب وصى ترنيكه ديتيم دمال زيات حقداردى اودامام شافعي رحمه الله په نزدنيكه زيات حقداردى ځكه شريعت نيكه دپلار قائم مقام گرځولى دى آن چې هغه دپلار په نه موجوديت كې دپلار دميراث مستحق كيږي، زمور ددليل دادى چې كله موصى خپل وصى مقرر كړ نو دپلار ولايت دوصى طرف منتقل شونوگواكې دپلار ولايت قائم دى لهذا وصى پرنيكه باندې داسي مقدم دى لكه خپله دپلار په موجودگي چې پلار پرنيكه باندې مقدم وي، او كه پلار كوم وصى نه وو مقرر كړى نو نيكه دپلار په درجه كې كيږي ځكه ترنورو خلكو يسانيكه يتيم ته تر ټولو زيات ودرقيب دى او تر ټولو زيات شفيق دى.

فصل في الشهادة

دافصل دوصيانو دشهادت په بيان كې دى

مصنف رحمه الله چې دوصيت له بيان څخه فارغ شونو دشهادت بيان يې شروع كړ څرنگه چې وصيت اصل دى اوبه هغه كې شهادت يو عارض دى او عارض مؤخروي ځكه يې دشهادت احكام مؤخر ذكر كړي دي.

(۱) شهد الوصيان الميت اَوْ زى لزيد مفعلاً لغت (۲) اِلَّا ان يَدْعَى زَيْد (۳) وَكَذَا الْاِثْنَان (۴) وَكَذَا الْوَشْهَدُ لَوَارِثٍ صَغِيرٍ مَالٍ (۵) اَوْ لِكَبِيرٍ مَالٍ لِّلْمَيْتِ (۶) وَلَوْ شَهِدَ جَلَانٌ لِرَجُلَيْنِ عَلَى غَيْبِ بَعْضِنِي اَلْفَ دَرْهَمٍ وَشَهِدَ الْاُخْرَانِ لِلْاُوَّلَيْنِ بِمِثْلِهِ فَنَقِلُ زَيْنَ كَانَتْ شَهَادَةُ كُلِّ فَرِيقٍ بِوَصْنِ اَلْفٍ لَا

ترجمه: گواهي ورکړه دوو وصيانو چې مړه وصى گرځولى دى زیدله دوى سره نوگواهي لغوه ده مگر داکه زید دعوى وکړه او همدارنگه دوو زامنو گواهي او همدارنگه که دواړو گواهي ورکړه دنابالغ وارث لپاره يادبالغ لپاره دمړه دمال اوکه گواهي ورکړه دوو کسانو دنور دوو کسانو لپاره پرمړه باندې ديوزرو پو قرص اوگواهي ورکړه دوى دلومړنيو دوو شاهدانو لپاره ديوزرو پونو گواهي يې قبلېږي اوکه وگواهي دهر فريق پريوزر دوصيت باندې نويانه قبلېږي.

تشریح: (۱) که دوو وصيانو دگواهي ورکړه چې موصى يوبل دريم کس مثلاً زید هم له مور سره وصى گرځولى وونودا گواهي لغوه كيږي ځکه دادوه گواهان پنخپله گواهي کې متهم دي اود متهم گواهي نه معتبرېږي دتهمت وجه يې داده چې دادوه کسان دخپلې دي گواهي په ذريعه دخپل ځان لپاره يوبل معين اومدگار ثابتوي ځکه ددوى گواهي نه ده معتبره.

(۲) البته که زید خپله هم دوصی کیدو دعوه وکړه او بیادغو دوو گواهانو گواهي ورکړه نو یې شکه چې زید وصی کیدل ثابتېږي ځکه قاضی دحق لري چې هغه له دي دوو وصیانو سره یو بل وصی ملگرې کړي په دي شرط چې هغه دریم په دي راضي وي که څه هم څوک ددغه دریم په وصی کیدو باندې گواهي ورنه کړي نو چې کله قاضی خپله دوصی مقرر کیدو حق لري نودلته ددغو وصیانو دگواهي قبیله دحق هه نري حاصل داچې ددغه دریم تقرر قاضی کړی دی البته ددغو دوو وصیانو په گواهي سره قاضی ددریم وصی دمتعین کیدو له مشقت څخه محفوظ شونود هغه وصی کیدل دقاضی په تقرر سره شوی دی نه دگواهانو په گواهي سره

(۳) همدارنگه که یو سړی مړ شوه و زامن یې پاتی شو هغوئ دواړو گواهي ورکړه چې زموږ پلار فلان شخص مثلاً زید خپل وصی مقرر کړی و نو ددهغوئ داگواهي باطلېږي ځکه هغه داړه هلکان په دي گواهي کې متنبه دي او دمتهم گواهي نه معتبرېږي دتهمت وجه یې داده چې دوی گواهي ورکوي ددي لپاره چې دترکه یو محافظ دوی ته ورپېداشی.

(۴) مووی مړ شو او دهغه دوه وصیان دي او یو نابالغ ماشوم دی نو څرنگه چې دماشو په مړ کې ددغو دوو وصیانو تصرف کولو حق شته که دماشوم مال له ترکه څخه وي یا له ترکه علاوه وي اوس داوصیان دیو مال په باره کې داگواهي ورکوي چې فلان مال ددغه ماشوم دی نو ددوی داگواهي نه ده معتبره ځکه دوی پخپله دغه گواهي کې متهم دي تهمت یې دادی چې دکوم مال په باره کې دوی گواهي ورکوي په هغه کې خپل تصرف ثابتوي.

(۵) قوله او الکبرای لوشهد الکبرایخ، یعنی که دغو دوو وصیانو دمووی دیو بالغ وارث لپاره دمه دمل گواهي ورکړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد جائز نه دی او دصاحبینو رحمهما الله په نزد جائز دی ځکه چې کله وارث بالغ دی نو دوصیانو په ترکه کې تصرف کولو حق نشته لهذا په دي گواهي کې تهمت نشته ځکه داگواهي معتبره او جائزه ده. دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه دلیل دادی چې بالغ که چیرته غائب وونود هغه دمل دحفظت او دمنقولی مال دخرڅولو ولایت وصی لره حاصل دی لهذا تهمت په دغه صورت کې هم برقرار دی ځکه دهغوئ داگواهي نه ده معتبره.

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لما قال السفی غلام لادر النعمانی: القول الراجح هو قول امی حنیفة رحمته الله علیه قال العلامة وهبة الزحلی قال ابو حنیفة رحمته الله علیه بطل شهادة الوصین لوارث صغیر بمال مطلقاً لوارث کبیر بمال المیت وهذا هو الراجح لدى الحنفية (القول الراجح: ۳۸۷/۲)

(۶) یو سړی مړ شو بیادو و کسانو مثلاً زید او بکر گواهي ورکړه چې دمرحوم پر دمه دخالد او شاهد زرد رهمونه قرض دي همدارنگه خالد او شاهد گواهي ورکړه چې پر مرحوم باندي دزید او بکر زرد رهمونه قرض دي نو دا دواړه گواهيانې معتبرې دي او که هرفریق دبل په حق کې دقرض پر ځای دوصیت گواهي ورکړي نو دهر فریق گواهي باطله ده ځکه قاعده داده چې چیرته ددار و فریقو اشتراک ثابت شي هلته ددواړو گواهي باطلېږي او چیرته چې شرکت نه ثابتېږي هلته گواهي نه باطلېږي اوس دقرض په صورت کې څرنگه چې قرض واجب فی الذمه وي او دمه داسي شی دی چې مختلف حقوق بغیر اشتراک قبلي نودلته ددواړو فریقو په کوم

شي کې شرکت نه ثابتېږي لهذا د قرض په صورت کې د دواړو گواهي معتبره ده او د وصیت په صورت کې د دواړو فریقو د حق تعلق له ترکه سره راځي له ذمه سره نه راځي ځکه ذمه خود مرگ په وجه ختمه شوه نو په ترکه کې د دواړو فریقو شرکت ثابتېږي لهذا دواړه گواهيانې باطلېږي.

کتاب الخصى

دا کتاب د خنثی دا حکامو په بیان کې دی.

خنثی مُعلی وزن دی له تخنث څخه دی په معنی ملائمت او نرمي دی او د خنثی په اعضاو کې هم ملائمت او نرمي وي. په اصطلاح کې خنثی هغه زوکړی دی چې فرج او ذکر دواړه لري. له ماقبل سره یې مناسبت دادی چې اصل دادی چې دانسان لپاره یوه آله وي او غالب الوجود هم همدادی او دوه آله درلودل نادر الوجود دی او غالب الوجود تر نادر الوجود حق بالتقديم وي.

(۱) هر من له فرج و ذکر فان بال من الذکر فغلام وان بال من الفرج فأنثی (۲) فان بال منه غلام فالتخيم للأنثی (۳) فان استقر یا فمفکک ولا یجوز فالبکثر (۴) ان تبلغ و خرخت له خبیثه او دخل الی النساء فزجل وان ظهر له فذی او لین او ان کن و طوف فامراه (۵) وان لم یظهر له علامه فارغاضت فمفکک (۶) فیکف بین صف الرجال و النساء (۷) و نبتا غ له انما فخبته فان لم یکن له مال فین نبت المال ثم نبتا غ (۸) و له أقل التبینین فلو مات أبوه فترک انما له منه غان و للخنثی سهم

توجه: خنثی هغه دی چې ذکر او فرج دواړه ولري بیا که یې له ذکر څخه بولې کولي نو دا تردی او که بولې د فرج له خوا کوي نو ښځه ده. او که له دواړو خواوو څخه بولې کوي نو حکم هغه اسبق لره دی او که دواړه برابر وي نو خنثی مشکل دی او کثرت لره اعتبار نشته بیا که هغه بالغ شواو پیره یې راغله یا یې له ښځو سره کورواله وکړ نو دا تردی او که یې ښکاره شوتیان یا شیدې یا حیض ورته راغی یا یې حمل و نیویا و طی ورسره ممکنه وه نو دا ښځه ده. او که کومه علامه ښکاره نه شوه یا متعارض علامات ښکاره شول نو دا مشکل دی بیا درول کېږي د ښځو او نارینه و د صف په منځ کې او ورته وادي اخیستل شی منځه چې ختنه وروکړي او که یې مال نه درلود نو د بیت المال څخه دي ورواخیستل شي بیا دي خرڅ کړای شي او ده لره له دو حصو کمه حصه ده بیا که پلار مړ شوی و زوی یې پاته شوی نو زوی لره دوي حصې او خنثی لره یوه حصه ده.

تشریح: (۱) که دیو ماشوم ذکر او فرج دواړه و نو دا خنثی دی بیا که یې له ذکر څخه بولې کولې نو هلک شمارل کېږي او که یې د فرج دخوا څخه بولې کولې نو دا ښځه گنله کېږي، ځکه په کومه عضوه سره چې بولې کوي دا دلیل دی چې اصل عضو هم داده هغه بله عارضی ده او په منزله د عیب ده.

(۲) او که یې له دواړو لارو څخه بولې کولي نو چې له کومې عضوي نه مخکې بولې وځي هغه عضو معتبره ده او اصلی شمار له کېږي او دهغې حکم پرده باندې جاری کېږي ځکه سبقت دلیل دی چې مجری اصلی همدادی هغه بل عارضی دی، همدارنگه له کومې عضوي نه چې مخکې بولې راوځي دهغه حکم کول کېږي بیا چې کله له دوهمې عضوي نه بولې را توپیري دهغه په وجه اول حکم نه متغیر کېږي.

(۳) او که دواړه عضوي په سبقت کې برابرې وي نو د صاحبینو، حمهما الله په نزد تر کومه عضوه چې زیاتې بولې توپیري هغه عضو معتبره او اصلی شمار له کېږي او دهغې حکم پري جاري کېږي ځکه په

ډيرو احکامو کې لاکثر حکم الکلی وي. دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد کثرت د بولولو له اعتبار نشته ځکه کثرت د بولو کله په یوه عضو کې د پراخوالي او بدلې د تنگوالي په وجه سره وي لهذا دادو کومې عضوي د اصلی کیدو یا عارضی کیدو علامه نه ده.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی عالمی الذر المختار: وان بال منها للحکم للاسبق وان استويا للمفصل ولا تعبر الکثرة قال العلامة ابن عابدین رحمته الله علیه (فوله ولا تعبر الکثرة) لانهما ليست بدليل على القوة لان ذالك لاتسع المعرج وقد استفتح ابو حنيفة رحمته الله علیه ذالك لقال وهل رایت لاضایکيل الیول بالا والی: الذر المختار مع الشافية: (۵/۵۱۳)

(۴) مذکوره علامات تر بلوغ مخکې علامات دي، چې کله خنثی بالغ شي نوبیایې علامات دادی چې که چیرته دهغه پیره راشي یاله ښځه سره دوطی کولو قدرت ولري یا دنارینه ډپه شان هغه له ذکر څخه احتلام کيږي یا دهغه تیان دنارینه په شان برابر وور اخلي او وتلي نه وونود خنثی بیانر شمارل کيږي ځکه په هغه کې د نر علامات موندل شوې دي او که یې د ښځه په شان تیان را ختلي او وتلي بنک: ډ شول یایې په تیانو کې شیدې پیدا شوې یا حیض ورغی یایې حمل زینویاله هغه سره د فرج له لارې وطی کول ممکن وونوپه دغو ټولو صورتونو کې دا خنثی ښځه شمار له کيږي ځکه دا ټولې د ښځو علامتی دي.

(۵) او که له مذکوره علاماتو څخه یوه علامه هم ښکاره نه شوه یا متعارض علامات ښکاره شول نو دا خنثی مشکل دی چې خپل مخصوص احکام لري اجمال یې دادی چې په دیني امورو کې د خنثی مشکل په باره کې په احوط او اوثق باندی عمل کول کيږي او د کوم حکم په ثبوت کې چې شک وي دهغو د ثبوت حکم نه کول کيږي د دغه اجمال تفصیل مصنف رحمته الله علیه په راتلونکو عبارتو کې بیان کړیدی.

(۶) د جماعت په لمانځه کې به خنثی مشکل د ناینه و او ښځه په صف کې درول کيږي ځکه کیدای شي ښځه وي نو که دنارینه ډپه صف کې ودریږي د کومو د نینه و سره چې محاذات ودریږي دهغوئ لمونځ فاسد یږي او کیدای شي چې نروي نو که د ښځه په صف کې ودریږي نو دهغوئ لمونځ فاسد یږي لهذا احوط او اوثق دادی چې دنارینه و او ښځه په صف کې ودریږي.

(۷) که خنثی مشکل حد د شهوت ته ورسیږي (اوده ختنه نه یې شوې) نو که له ده سره مال ووپه هغه سره دي یو د منځه واخیستله شي چې دده ختنه وروکړي ځکه دامنځه به دده مملوکه شي او مملوکه مالک ته کتلای شي که چیرته خنثی مشکل نرو او که مؤنث و نو نظر الجنس الی الجنس اخف دی. لهذا په دي مملوکه منځه سره دي دده ختنه وکړله شي او که له ده سره مال نه و نو بیادي امام دبیت السال په مال سره منځه واخلې (ځکه بیت المال د مسلمانانو د حواجنو لپاره دی) چې دده ختنه وروکړي او دامنځه به بقدر حاجت (یعني دده تر ختنه کولو پوري) دده مملوکه وي اوله ختنه کولو وروسته به امام دامنځه خرڅه کړي او دهغی ثمن به بیت المال ته واپس وروکړي ځکه نور ضرورت نه دی پاتی.

(۸) او په میراث کې خنثی ته تر دود و حصو کم ورکول کيږي نو که د خنثی مشکل پلار مړ شي په وارثانو کې یو هلک او یو خنثی مشکل پاتی شی نو اوصام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد میراث د دوی دواړو تر منځ په دویو حصو باندې تقسیم یږي دهلک لپاره دوې حصې او د خنثی لپاره یوه حصه کيږي، ځکه دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد خنثی د میراث په باب کې د ښځې په حکم کې دی دا ځکه که خنثی هلک فرض کړای شي نو زیاته

حصه ورکوله کيږي او که انجلی فرض کړای شي نو کمه حصه ورکوله کيږي نو کمه حصه متيقنه ده او په زیاته کې شک دی اود شک په وجه مال نه واچيږي البته که دهغه له خنثی مشکل نه سوا څه نور خلک هم وي یعنې که دخنثی دمؤنث فرض کيدوپه صورت کې دده حصه دمذکر فرض کيدو ترصورت زیاته وي نو بیا دمذکر حصه ورکوله کيږي دمؤنث نه ورکوله کيږي مثلاً یوه ښځه مړه شوه زوج ،ابوین او ولد خنثی یې پاتی شول نو مسئله به له دولسو (۱۲) څخه ښودله کيږي درې به زوج ته څلور ابوینو ته او پنځه خنثی ته ورکول کيږي په دې صورت کې که خنثی مؤنث فرض کړای شي نو خنثی ته شپږ حصی ورکولې کيږي او مسئله عائله گرځي عول یې دیارلسو ته کيږي مگر څرنگه چې دمؤنث فرض کيدوپه صورت کې دده حصه تر مذکر فرض کيدو نه زیاته ده لهذا ده دمذکر حصه ورکوله کيږي .

قائده: صاحبین رحمهم الله فرمایې چې خنثی ته دنصف مرد میراث او نصف ښځه میراث ورکول کيږي همداقول دامام شافعی رحمته الله علیه او عامرین شراحیل رحمته الله علیه هم دی ،بیادامام شعبی رحمته الله علیه دقول دقیاس مطابق په تخریج کې دصاحبینو رحمهم الله اختلاف دی ،دامام محمد رحمته الله علیه په نزد په مذکوره مسئله کې ترکه پر دولسو حصو تقسیميږي دزوی لپاره اوه برخې او خنثی لره پنځه حصې کيږي او امام یوسف رحمته الله علیه فرمایې چې ترکه اوه برخې کيږي څلور دزوی لپاره درې حصې دخنثی کيږي .

امام ابو یوسف رحمته الله علیه فرمایې چې کل ترکه څلور حصي فرضيږي خنثی ته دنصف ښځې میراث ورکول کيږي او دنصف هلک میراث ورکول کيږي چې مجموعه یې درې حصې جوړيږي ځکه دانجلی میراث کل دی یعنې که څلور حصې وي نو ټولې دانجلی کيږي چې نصف یې دوې حصې دي او دانجلی میراث ټول دوې حصي دي چې نصف یې یوه حصه کيږي نو چې کله دوې حصې او یوه حصه سره یوځای شي مجموعه یې درې حصې کيږي نو دخنثی کل میراث درې حصې دي او دهلک کل میراث څلور اووه حصې دي نو چې کله هلک او خنثی دواړه سره جمع شي نو موږ به هغه حساب سره کل ترکه تقسیموو ټولی اووه حصې کيږي لهذا هلک ته څلور حصي او خنثی ته درې حصي ورکولی کيږي .

امام محمد رحمته الله علیه فرمایې چې خنثی که چیرته هلک وي نو ټول ددوی دواړو ترمنځ نصف نصف تقسیميږي او که خنثی انجلی وي نو ټول مال درې حصې کيږي دوې حصې دهلک او یوه حصه دانجلی کيږي موږ داسی یو عدد ته ضرورت لرو چې په نصف او حصه سره تقسیم وي او کم داسي عدد شپږ دی نو دخنثی دهلک فرضیدوپه صورت کې مال ددواړو ترمنځ نیم نیم تقسیميږي یعنې دواړو لره درې درې حصي ورکولی کيږي اود خنثی انجلی فرضیدوپه صورت کې مال درې حصې کيږي دوې حصې هلک ته یوه حصه انجلی ته ورکوله کيږي نو ثابته شوه او خنثی لره دوې حصي خويقینی دی او شک خالص په یوه حصه زائده کې دی چې دهلک فرضیدوپه صورت کې ده ته ورکوله کیده هغه حصه دي پرمنځ نیمی شي نیمه دي هلک ته او نیمه دي خنثی ته ورکوله شي نو هلک ته درې کاملې حصې او یوه نیمه حصه ورکولی کيږي او خنثی ته دوې کاملې حصې او یوه نیمه حصه ورکوله کيږي نو څرنگه چې په حضور کې کسر شته ځکه موږ اصل مخرج یعنې

شپږ او ددواړو وارثانو سهام دوه چنده کړل چې هغه کسر له منځه ووتلې نوله دولسو څخه مسئله بنودله کيږي چې اوه حصې هلک ته او پنځه حصې خنۍ ته ورکولې کيږي .

مسائل شفی

متفرقه مسائل دي

د مصنفينو رحمۃ اللہ علیہم دعادت دی چې د کتاب په آخر کې د تیرو بابونو سره متعلق څه داسې مسائل ذکر کوي چې له کوم خاص باب سره تړاونه لري ، تردي عنوان لاندې مصنف رحمۃ اللہ علیہ د کتاب له شروع څخه تردي ځایه د تیرو شویو ډیرو بابونو نادر مسائل ذکر کړي دي .

(۱) ایفاء الآخرس و کتابته کالبيان بخلاف مفضل النسان فی وصيته ونکاح و طلاق و بیع و شراء و قود (۲) لافي حد (۳) غم مذیو حقه و منته فان كانت المذیو حقه اکثر تحزی و اکل و الا لا (۴) لف ثوب نجس و طب فی ثوب طاهر یا بس فطیر و طونه علی الثوب و لک لا یسبل اذا عسر لا یسبس (۵) رأس شاة منقطع بدم أحرق و زال عنه الدم فاحمد منه مرة جاز و الحرق کافضل (۶) سلطان جعل الحراج لرب الأرض جاز و ان جعل العشر لا (۷) زل و دفع الاراضي المملوكة إلى قوم لیغظوا الخراج جار

توجه: دگونگي اشاره کول او دهغه لیکل د بیان په شان دی خلاف دهغه چې ژبه یې بنده وي په نکاح ، طلاق ، خرید و فروخت او قصاص کې نه په حد کې ، څه پسونه حلال شوي دي او څه مردارد: ساکه مذهبه پسونه زیات و ونو تحری دي و کړي اوړي خوري که نه یادی نه خوري ، وپیچله شوه ناپاکه دی: سه: په وجه پاکه کپړه کې بیانکاره شوه دهغې لمدوالی پرپاکه کپړه باندي لیکن اوبه نه تر څڅیږي که ونبیخله شي نو نه مردار ږیږي، دپسه سرپه وینو ککړو سوځول شواو وینه ترې زائله شوه بیادهغه څخه شور باجوړه شوه نو جائزه ده، او سوځول د پرمختلویه شـ د دی پاچاد ځمکې والا لپاره خراج مقرر کړي نو جائز دی او که یې عشر مقرر بیانه دی جائز، او که یې ورکړه مملوکه ځمکه یو قوم ته چې هغوی ادا کړي خراج نو جائز دی .

تقویح: (۱) دگونگي اشاره او خط لیکل: سه سره د بیان کولو په شان دی لهدا دگونگي په اشاره سره وصیت کول ، نکاح کول ، طلاق ورکول ، خرید و فروخت کول او د قصاص اقرار کول د اتول امور صحیح دي همدارنگه که د دي امور په باره کې خط ولیکي نو هغه هم معتبر دی دا عقود نافذ ږیږي ځکه دا احکام له حقوق العباد څخه دي چې بنده حاجت او ضرورت ورته لري نو د ضرورت پر بنیاد د گونگي اشاره معتبره ګڼل شوې ده ، مگر د معتقل اللسان انسان اشاره او خط معتبر نه دي ، معتقل اللسان هغه څوک دی چې په شروع کې گونگی نه و او اوس دیوه عارض په وجه دهغه ژبه بنده شوه ددواړو ترمنځ د فرق وجه داده چې اصل دانسان نطق او کلام دی او اشارات هغه وخت قابل اعتبارات کيږي چې کله اشارات معهود او معلوم وي او داسي اشارات د گونگي وي او د چا چې ژبه د عارض په وجه بنده شوې ده دهغه اشارات داسي نه دي ځکه دهغه اشارات اوس شروع شوي دي خلک دهغه له اشاراتو سره مانوس نه دي لهدا دهغه د اشاراتو په سنجولو کې څه مشکلات وي ځکه دهغه اشارات معتبر نه دي ، البته که: دهغه ژبه د ډیره وخته څخه بنده وي نو بیا په دغه وخت کې دی هم

دگونگي په حکم کيږي. دمصنف رحمه الله دقول: فی وصية ونکاح وطلاق وبيع وشرأ، وقود، تعلق له کالبيان سره دی. یعنې په دې اموروکې دگونگي اشاره او خط دژبې دبيان په شان دی.

(۲) که گونگی په خط او یا اشاره سره دکوم حد په باره کې گواهي ورکړي نودانه معتبريږي دمذکوره امورواوحدودوترمنځ فرق دادی چې په حدکې معمولي غوندي شېبه هم نه شي برداشت کيدای ځکه الحدود تدنء بالشبهات (یعنې حدوددشېبې په وجه له منځه ځي) او په نورواموروکې معمولی شبهاتی برداشت کيدای شي.

(۳) ډیرپسونه ځینی حلال شوي اوځینی مردارپریوه ځای پراته دي اودامعلوم نه دی چې کوم مرداردي اوکوم ځینی یې حلال شوي دي (ځکه دټولوغاري غوڅی شوې دي) که په کومه علامه سره دامعلومه شي چې دامذبح دي اودامرداردي نویاوخبره واضح ده چې مذبوحه خوړل کيږي اومردارنه خوړل کيږي اوکه هیڅ علامه نه وه نوکه حلال شوي پسونه زیات وونوله غوراوفکروروسته له دغوڅخه دهغوپسونوخوړل جائزدی دکوموپه باره کې چې دده په فکرکې داواقع شوې ده چې دامذبوحه دي اودکوموپه باره کې چې دهغه داخیال دی چې دامرداردي دهغوخوراک ناجائزدی ځکه دمذبوحه پسونوکرثت اوغلبه هم اباحت فائده کوي همدوجه ده چې دمسلمانانوپه بنارونوکې حرام، غلاشوي، غصب شوي اومباح شيان خرڅيږي مگردمباح شيانوکرثت دی ځکه ویل کيږي چې دمسلمانانوپه بازارونوکې خریدوفروخت جائزدی، اوکه دواړه برابرويوامردارزبات وونویادهغوخوړل ناجائزدی ځکه دلته داباحت دلیل نشته.

(۴) که یوه لمده ناپاکه کپړه په بله وجه پاکه کپړه کې وپيچل شي نودناپاکي کپړې لمدوالي په هغه پاکه کپړه کې ښکاره شي مگرهغه ناپاکه کپړه دومره لمده وي چې په نښتیشلو او په نه ترې څڅيږي نوپه داسي لمدوالي سره دپاکه کپړه نه ناپاکه کيږي ځکه چې کله له ناپاکه کپړې څخه اوبه نه څڅيږي نو نجاست هم نه ورځه جلاکيږي البته وجه کپړه دهغی لمدوالي په وجه څه لمدیږي چې دهغی په وجه دانه نجسه کيږي.

(۵) که یوچاپه وينوککې سروسوخواوه چې دسوخولوپه وجه یې وينه زائله شوه بیاله هغه څخه شورباتیاره کړای شوه نودهغی خوراک جائزدی ځکه په اورسوخل ډیرمنځلوقائم مقام دی ولی اوریه سرکې ټول نجاست سوځوي لهذااوس په هغه کې کوم نجاست نه دی پاتی.

(۶) که پاچادیوچادخراجی ځمکې خراج معاف کړنودهغه دامعافی صحیح ده اوکه یې دیوچادعشری ځمکې عشرزمیندارته ورمعاف کړنودامعافی یې نه ده صحیح وجه دفرق یې داده چې دځمکې خراج دپاچا حق وي نوکه یې پاچامعاف کړي دامعافی صحیح ده بخلاف عشرچې هغه دمکینانواوفقیرانوحق دی چې پاچایې دمعاقلواختیارنه لري دعشرپه مسئله کې دعدم جوازقول اجماعی دی البته په خراج کې اختلاف دی مذکور تفصیل دامام ابویوسف رحمه الله قول دی.

فائده: دامام ابویوسف رحمه الله قول مفتی به دی لمالی الهندي: (سلطان) جعل الخراج لرب الارض جازوان جعل العشر له کذا فی الکفر وهذاعندابیوسف رحمه الله وقال ابو حنیفة رحمه الله ومحمد رحمه الله لايجوز فیهماوعلى قول ابویوسف رحمه الله الفتوى (الهندي: ۱/ ۲۰۸) ولی رد المحتار: حيث قال ترک السلطان اوائیه الخراج لرب الارض اووه له ولوبشاعة جاز عند الثاني ولونوکر العشر لايجوز اجماعا (رد المحتار: د/ ۵۱۹)

(۷) که یو قوم دخراجی ځمکې دخراج له ادا کولو څخه عاجز شو یا چا د ځمکه نورو خلکو ته په اجاره ورکړه چې د ځمکې د اجرت نه د ځمکې خراج ادا کړای شي نو داصحیح دی ځکه د ځمکې په خراج کې د مجاهدینو حق دی نو په بیکاره پرېښودلو کې دهغوئ حق فوتیري او که له اجرت څخه دخراج دادا کولو وروسته څه پاتې شونو هغه د ځمکې سابقه مالکانو ته ورکول کیږي.

(۸) ولو نړی قضاء، رمضان لم یمن الیوم صح و لو عن رمضانین کفضاء الصلاة صح و ان لم یو ازل الصلاة علیه و آخر صلاة علیه (۹) ولو اطلع ربیع غیره کفر لو صدیق و لا لا (۱۰) انزل بعض الحاج غزلی فی ترک الحج (۱۱) نوزن من شدی لقاتل المرأة شده له بعدد الکاح (۱۲) ولو قال رجل لامرأة حیو یشتن رازن من کدر دایندی لقاتل کدر دایندم قال پذیر قسم ینفق (۱۳) دختر خویش زده یسر من ار دانی فقاتل داشته لاینفق متغایر و حیاء الذخول علیها و هو یسکن معها فی بیتها نوز (۱۳) ولو یسکن فی بیت العصب فامعت لا (۱۵) قالت لانسک مع امک و ازید بنا علی حد و لو یس لیا ذلک

توجه: او که یې نیت وکړه دقضاء، رمضان او ورځ یې معلومه نه کړه نو صحیح دی که څه هم ددو وروژو قضاء، وي لکه د لمانځه قضاء، چې صحیح ده که څه هم نیت یې نه وي کړی د لومړي لمانځه یا د آخري لمانځه چې دده پرځمه، دي دیو چالانې یې تیرې کړي نو کفار به ورکوي که دا څوک هغه ته محبوب وو که نه بیا نشته، د ځینو حاجیانو وژل کیدل عذردی حج ته دنه تلولپاره، ته زما ښځه شوې، هغې وویل هو! شوم، نو نکاح نه منعده کیږي تا ځان زما ښځه گرځولی دی، هغې وویل هو! ځان مي ستا ښځه گرځولی دی اوسړي وویل ماقبوله کړې یې نو نکاح منعده کیږي، تا خپله لور مراد زوی لانتځه گڼلې ده، هغې وویل هو! لانتځه مي گڼلې ده، نو نکاح نه منعده کیږي، ښځې منع کړي خپل خاوند هغې ته له ورتلو څخه په داسي حال کې چې دی له دې سره یوځای ددې په خونه کې اوسېږي نافرمانی ده ځکه دی اوسېږي دغصب په کور کې بیا ښځه منع شوه نو په دي صورت کې نافرمانه نه گڼله کیږي، ښځې وویل چې زه نه اوسېږم ستاله منځې سره یوځای او د جاکور مطالبه یې وکړه نو هغې لره دا حق نشته.

تشریح: (۸) که د چاله ذمی څخه د رمضان مبارک شو وژې قضاء شوې وي هغه قضائی روژه ونيوه مگر دانیت یې ونه کړ چې فلانې خاصه ورځ روژه ده نودده داروژه قضائی روژه شمارله کیږي، او که یې دیوې قضائی روژې په نیولو کې ددو قضائی روژو نیولنیت کړی و نو دانیت صحیح دی مگر روژه دیوې رمضان روژه شمارله کیږي، لکه د لمانځه قضاء، مثلاً دیو چارځمکه ډیر لمونځونه ووهه دیوه لمانځه قضاء، راوپه نودا جائز دی که څه هم دانیت یې نه و وکړی چې تر ټولو لومړی قضائی لمونځ دی یا آخري لمونځ دی مگر ددو روژو یادو لمونځو په باره کې دا قول د بعض حضراتو دی، اصح دادی چې په لمانځه او روژه کې تعین ضروري دی او که یې تعین نه شو کولای نو داسي نیت دي وکړي چې زما پرځمکه چې د ما سپن لومړی لمونځ قضاء، باقی دی دهغه قضاء، کوم.

(۹) که یوه روژې دیو چالانې تیرې کړي نو چې د چالانې یې تیرې کړي دي که چیرته هغه دده محبوب او معشوق و نو پر تیرونکي باندي دروژې کفار له لازميږي ځکه د محبوب له لاسو څخه طبیعت کراهت نه محسوسوي لهذا د محبوب د لاسو حکم د وډې خوړلو دی او که هغه دده محبوب نه و نو پرده باندي کفار نه

لازمیږي ځکه دغیر محبوب له لاسه څخه طبیعت کراحت محسوسوي او په داسې شي سره کفارو ته لازمیږي له کوم څخه چې طبیعت کراحت محسوسوي، البته دهغی روژې قضاء پر لازم ده.

(۱۰) که مکې مکرې ته تلونکي حاجیان په لاره کې ووژل شونو داپه دغه کال حج ته دنه تلوپه باره کې دخلکو لپاره غدری ځکه په لاره کې امن نشته چې حج ته دتلوله شرائطو څخه یو شرط دی.

(۱۱) که چاپردی ښځې ته وویل: تو زمن شدی، یعنې ته زما مینه شوې یې، هغې په جواب کې ورته وویل: شدم، شوې یم، په دې سره نکاح نه منعده کیږي ځکه دسړي دغه الفاظ پرایجاب باندي دال نه دي، او که چایيگانه ښځې ته وویل: خویشتن رازنی من گردانید، یعنې تاخیل خان زما ښځه گرځولی دی، هغې په جواب کې ورته وویل: گردانیدم، یعنې گرځولی می دی، په دې باندي هغه سړي وویل: پذیرقم، یعنې ماقبوله کړې یې، نو په دې سره نکاح منعده کیږي ځکه دهغه په کلام کې ایجاب او قبول دواړه پیداي.

(۱۲) که یو چایل چاته وویل: دختر خود را به پسر من ارزانی داشتی، یعنې تاخیله لوړو مادزوی لائقه کړې ده، همدغه په جواب کې ورته وویل: داشتم، کړې می ده، نو په دې سره نکاح نه منعده کیږي ځکه دهغه دا کلام پرایجاب او قبول مشتمل نه دی، ځکه خپله لوړدیل چادزوی په لائقه کولو سره ددوی ترمنځ عقد نکاح نه حاصلیږي.

(۱۳) که یوې ښځې خپل خاوند خپل خان ته دراتلو څخه منع کې حال دا چې دا خاوند له پخوا څخه له دې سره ددې په مکان کې اوسیده نو دامنغ کول دښځې نافرمانی شمار له کیږي ځکه دا خپل خان بلاوجه له خاوند څخه منع کوي لهدا په دې وخت کې ددې ښځې نان ونفقه دغه خاوند پر ذمه نه واچییږي ځکه دنافرمانی ښځې نان ونفقه د خاوند پر ذمه نه کیږي.

(۱۴) که خاوند دچامکان غصب کړی وواو دغه دغصب په مکان کې دی اوسیده او دښځې ځان ته له ورتلو څخه منع کړ نو بیا دښځه نافرمانه نه گنله کیږي ځکه ښځه حق په جانب ده ولی په داسې مکان کې اوسیدل حرام دی لهدا ددې ښځې نان ونفقه د خاوند پر ذمه هم هغسی لازم ده.

(۱۵) که یوه ښځه خپل خاوند ته ووايي چې زه ستاله منځې سره نه اوسیرم او زه علیحده مکان غواړم نو ښځه دا حق نه لري ځکه خاوند خادم ته ضرورت لري ځکه دښځه په دې خبره سره منځه نه شي جلا کولای.

(۱۶) قالت مراطلاقه ده فقال داده گیر او کرده گیر او داده گیر او کرده بادی نوی و لوقال داده است او کرده ایست یقع نونک ولا لوقال داده انگار و کرده انگار لایق (۱۷) و ان نوی می مرانشاید تاقیامت او همه عمر لا یقع ان یبقی حبله زمان کن افرا بالذات حبله حویش کل (۱۸) کاین تر ابخشیدم مرالز جنگ بادار، ان ظنکها سبط المهر زالا (۱۹) و لوقال انقولی لغیده بامالکی و قال لامیه ان غبدک لا یقع بر من سو گند است که این کار نکنم لهذا افراز بالیمن بالله تعالی و ان قال بر من سو گند است بطلاق لزمه ذالک فان قال قلت ذالک کذب لا یصدق (۲۰) و لوقال مر اسو گند خانه است که این کار نکنم فلهذا افراز بالیمن بالطلاق قال المانع بها باده فقال المانع باز بدهم بكون فسخ الیبع (۲۱) و ان فعلت کذا فاذمت بنخار اخرخ منها و رجع و فعل لا یبحث باغ الا انه یحل خحنهای الیبع

توجیه: پښخې وویل ماته طلاق را کړه او خاوند ورته وویل در کړې یې وگڼه یا شوی یې وگڼه یا در به کړای شي یا وبه کړای شي نو نیت به معلوموي او که یې وویل در کړې مي دی یا کړې مي دی نو طلاق واقع کیږي که یې نیت وي او که یې نه وي. او که یې وویل در کړې یې وبوله یا کړې یې وبوله نو نونه واقع کیږي که څه هم نیت یې کړی وي. دازه تر قیامت په پاتول عمر به کار نه لرم نو طلاق نه واقع کیږي مگر په نیت سره ته د پښخو حیله وکه دا اقرار دی په دریو طلاقو سره ته خپله حیله وکړه نه دی اقرار. تاته مي در پښلی دی مهر ماله خپل جنجال څخه لیري کړه. که یې طلاق ورکړ مهر ساقطیږي که نه بیانه ساقطیږي، خپل مری ته یې وویل ای زما مال که! یا یې منځې ته وویل زه ستا مری یم. نه آزاد یږي، پر ما قسم دی چې زه دا کار نه کوم. اقرار دی د الله تعالی په قسم سره او که یې وویل زما قسم په طلاق سره نولاز میږي پرده باندې دا. بیا که ده وویل چې مادر وځ ويلي دي نودده تصدیق نه کول کیږي. او که یې وویل زما قسم دی په کور سره چې دا کار کوم نو دا اقرار دی د طلاق د قسم. بائع ته یې وویل بیایې قیمت کړه بائع وویل بیایې قیمت کوم نو دا بیع فسخ کیږي که ما دا کار وکړ تر څو چې زه په بخار اکې یم بیاله بخار اخځه ووت او واپس راغی هغه کار یې وکړ نو نه حثت کیږي که یې خره خرڅه کړه نود هغې بچی (کوټر کی) په بیع کې نه داخليږي.

تشریح: (۱۶) که پښخې خپل خاوند ته وویل: فراق طلاق ده، یعنې ماته طلاق را کړه. هغه په جواب کې ورته وویل: داده گیر، یعنې در کړې یې وگڼه، یا کړه گیر، یعنې کړې یې وبوله. یا یې وویل: داده باد، در کړل شوی یې فرض که. یا یې وویل: کرده باد، فرض که دا کار شوی دی. که په دي څلورو الفاظو سره هغه د طلاق ورکولو نیت کړی و نو طلاق واقع کیږي او که یې نیت نه وو کړی نو هسی دا کلمات په خوله ویلو سره طلاق نه لویږي. ځکه دا الفاظ له کنایاتو څخه دي لهذا په دي کې نیت معتبر دی. او که خاوند په جواب کې ورته وویل چې در کړې مي دی یا کړه ده است یعنې کړې مي دی نو فوراً طلاق واقع کیږي که یې نیت وي وکه نه وي ځکه دا اخبار عن الطلاق دی په هر صورت طلاق په واقع کیږي او که یې وویل داده انگاز یعنې در کړې یې فرض که یا یې وویل: کرده انگاز، یعنې کړې یې فرض که نو په دی سره طلاق نه واقع کیږي که څه هم د طلاق نیت یې کړی وي ځکه دا اخبار عن الطلاق نه دي ولی معنی یې داده چې ته فرض که چې طلاق واقع دی لهذا په دي سره طلاق نه واقع کیږي.

(۱۷) که خاوند خپلې پښخې په باره کې وویل: مرا شاید تا قیامت او همه عمر، یعنې مالره تر قیامت په پاتول داپکار نه ده. په دي الفاظو سره بغیر نیت د طلاق طلاق نه واقع کیږي ځکه دا الفاظ له کنایاتو څخه دي چې بغیر نیت نه طلاق نه واقع کیږي. او که خاوند پښخې ته وویل: حیله زنان کن، ته د پښخو حیله وکړه. دا خبره د دریو طلاقونو اقراردی ځکه د اعادة دشمار به معنی دی چې له دریو طلاقونو څخه کنایه ده او که یې ورته وویل: حیله خویش کن، ته خپله حیله وکړه، نو دا دریو طلاقونو اقرار نه دی ځکه داپه عرف کې له طلاق څخه کنایه نه ده.

(۱۸) که یوې ښځې خاوند ته وویل: کاین تر ابخشیډم مرا از جنگ بازدار، یعنې ماتاته مهرد برخښلی دی نورماته له جگړو څخه نجات راکړه، نوکه چیرته ددې په جواب کې خاوند دې ته طلاق ورکړ نو طلاق واقع کیږي او مهر ساقطیږي که نه بیانه ساقطیږي ځکه ښځه گواکې پر مهر باندې خلع کول غواړي یا د مهر په عوض طلاق غواړي چې کله طلاق ور نه کول شي نو د هغې د مهر ساقطیدو هم هیڅ وجه نشته.

(۱۹) که مولى خپل مری ته داسې وویل: ای زما مالکه! یایې خپلې منځې ته وویل: زه ستا مری یم نو په دې خبره سره مری او منځه نه آزادېږي ځکه دا الفاظ په اعتاق کې نه صراحه اونه کنایه استعمالیږي، او که چا وویل برمن سوگند است که این کار نه کنم، یعنې پر مادی قسم وي چې زه به داکار نه کوم، نو دا خبره په الله تعالى سره د قسم خوړلو اقراردی بیا که ده داکار وکړ نو حائث کیږي او پر هغه باندې کفار له میږي او که چا وویل: برمن سوگند است بطلاق، زما په طلاق قسم دی که زه به داکار نه کوم، نو دا قسم دهغه پر ذمه کیږي ځکه داله یمین منعده څخه اخباردی بیا که هغه وروسته داکار وکړ نو د هغه ښځه طلاقه کیږي او که وروسته ده وویل چې مادروغ ویلي وونوده ویناته هیڅ اعتبار نه ورکول کیږي ځکه په سابق کې یمین منعده په اړه کې له اخبار وروکولو څخه رجوع ده لهدا دده تصدیق نه کول کیږي.

(۲۰) که چا وویل: مرا سوگند خانه است که این کار نه کنم، یعنې زما دې په کور قسم وي چې زه به داکار نه کوم نو دا د طلاق د قسم اقراردی ځکه د قسم مدار پر عرف باندې دی او په عرف کې کور له ښځې څخه کنایه ده ځکه په دا ډول الفاظو سره د طلاق قسم منعقد کیږي او که مشتري بائع ته وویل: بهابازده، یعنې قیمت یې بیا وښایه، بائع په جواب کې وویل چې بیانوم یې نودد او یو په دي خبرو سره بیع فسخ شوه ځکه قیمت بیا غوښتل او واپس کول فسخ بیع ده.

(۲۱) او که چا وویل: زه چې ترڅو په بخارا کې یم که مې فلان کار وکړ نو زما ښځه طلاق ده، بیادې له بخارا څخه ولاړی او دوباره راغی هغه کار یې وکړ نو دده پر ښځه باندې طلاق نه واقع کیږي، که چا داسې یوه خره خرڅه کړه چې پچې (کوټرکی) هم ورسره وونود او کوټرکی په بیع کې نه داخليږي. دادوې مسألې دکنیزه اکثر و نسخو کې نه پیدا کیږي.

(۲۲) الفاعز المُنْتَزَعُ لِه لا يَخْرُجُ مِنْ يَدِ ذِي الْبَيْدِ مَا يَنْتَزِعُ مِنْ الْمَدْعَى (۲۳) عَقَارٌ لَمْ يَلَمْزْ لَوْلَا لَوْلَا الْقَاضِي لَا يَصْخُ قَضَاؤُهُ فِيهِ (۲۴) إِذَا قَضَى الْقَاضِي لِي جَادَةً بِبَيْعٍ لَمْ يَلَمْزْ لَوْلَا زَجَفْتُ عَنْ قَضَائِي أَوْ بَدَلْتُ غَيْرَ ذَلِكَ أَوْ قُتِلْتُ لَمْ يَلْزِمِ الشُّهُودَ وَأُطْلُتْ خُجْمِي وَتَخَوُّ ذَلِكَ لَا يَنْتَزِعُ وَالْقَضَاءُ غَاضِي. إِنْ كَانَ بَعْدَ الْغَرَضِ صَحِيحًا وَشَهِدَ مُنْتَقِضًا (۲۵) خَاسِرٌ مَا نَمَّ سَأَلَ زَوْجًا عَنْ شَيْءٍ فَأَلْفَزَ بِهِ وَهَمَّ أَنْ يَنْتَزِعَ عَنْ كَلَامِهِ وَهُوَ لَا يَرِيهِمْ جَارَتْ شَهَادَتُهُمْ (۲۶) إِنْ لَمْ يَنْتَزِعْ كَلَامُهُ لَمْ يَزَلْ (۲۷) عَقَارٌ أَوْ نَفْسٌ أَوْ أَرَبٌ خَاسِرٌ بَعْلَمَ الْبَيْعَ لَمْ يَدْعُ لَمْ يَنْتَزِعْ دَعْوَاهُ (۲۸) وَهَبْتُ هَذَا لَزَوْجَتِي فَتَوَلَّى زَوْجَتِي مَهْرًا وَقَالَتْ أَمَّا كَاتِبُ الْهَبَةِ فَمِنْ غَرَضٍ مِنْهَا وَقَالَ بَلْ لِي الصِّحَّةُ بِالْفَرْزِ لَه (۲۹) أَلْفَزْتُ بِلَهٍ أَوْ غَيْرِهِ لَمْ يَلَمْزْ لَوْلَا لَمْ تَحْتَ كَاتِبًا بِمَا أَلْفَزْتُ خَلْفَ الْمَقْرُ لَأَنَّ الْمَقْرُ مَا كَانَ كَاتِبًا بِمَا أَلْفَزَ بِهِ وَلَسْتُ بِمُخْطَلٍ بِمَا أَدْعُو عَلَيْهِ (۳۰) وَإِلَّا فَرَأَيْتَ لَيْسَ بِمُخْطَلٍ لِلْبَيْعِ

توجه: متنازع ځمکه د قابض له قبضې څخه نه وځي ترڅو چې مدعي يېنه قائم نه کړي، يوه ځمکه ده چې د قاضي په ولايت کې نه نو صحيح نه ده دهغه فيصله په هغې کې، کله چې قاضي فيصله وکړي په يوه مقدمه

کې په گواهانو سره بیا وایې چې مار جوع کړي ده له خپلې فیصلې څخه یا ماته ښکاره شوه دخپلې فیصلې خلاف یازه واقع شوی وم دگواهانو په دام کې یا ماخپله فیصله باطله کړه یا داسې نور څه وویل نو دې ته اعتبار نشته او فیصله نافذه کیږي که صحیح وه دعوی اوله شهادت مستقیمه وروسته څه خلک یې پټ کړل بیا یې له یوه سري څخه سوال وکړ دیو شي په باره کې هغه اقرار وکړ دهغه شي اود کمرې خلکو ولیدی اودده خبرې یې اوریدلې اودغه سري دوی نه لیدل نو جائزه دده گواهي او که هغوی دده خبرې اوریدلې اودې یې نه لیدی نویانه ده جائزه چې څرخه کړې ځمکه او ځینی قریبان یې حاضر و چې هغوی په بیع باندې خبر وویاده دعوی وکړه نه اوریدله کیږي ښځې خپل مهر خپل خاوند ته هبه کړ یا مړه شوه مطالبه وکړه ددې وارشانو ددې دمهر له خاوند څخه او وویل دوی چې هبه شوې وه دهغې په مرض موت کې او خاوند وویل چې په حال دصحت کې شوې وه نو دخاوند قول معتبر یږي اقرار یې وکړ دقرض یا بل شي بیا یې وویل چې مادروغ ویلی دي په هغه کې چې ما اقرار کړی دی نوله مقررله څخه قسم اخیستل کیږي چې دی دروغجن نه وویخیل اقرار کې اوزه پرباطل نه یې په هغه کې د کوم شي چې زه دعوی کوم په دی سره اقرار دملک سبب نه دی.

توضیح: (۲۲) متنازع فیه ځمکه دقاضی له لاسه نشي اخیستله کیدای ترڅو چې مدعی پردی باندی گواهان پش نه کړي چې دا ځمکه دمدعی علیه په قبضه کې ده ځکه دمدعی خالص دومره وینا چې متنازع فیه ځمکه دمدعی علیه په قبضه کې ده ددعوی دصحت لپاره کافی نه ده بلکې ددعوی دصحت لپاره دمدعی علیه قبضه په گواهانو سره ثابتول ضروري ده.

(۲۳) کومه متنازع فیه ځمکه چې د کوم قاضی زیر حکومت نه وي دهغې په باره کې دهغه قاضی حکم صحیح نه دی ځکه قاضی پرداسی ځمکه باندې ولایت نه لري مگر صحیح دادی چې دمتنازع فیه ځمکه دقاضی زیر حکومت کیدل ضروري نه دی لعمافی التدریر وشرحه عقار لاهی ولایة القاضی یصح لقضائه فیه کمنقول هو الصحیح.

(۲۴) که په یوه مقدمه کې قاضی دگواهانو په گواهي سره یو حکم صادر کړ او بیا یې وویل چې زه له خپلې فیصلې څخه رجوع کوم بیا یې وویل چې ماته دخپلې فیصلې خلاف ثابت شویا یې وویل چې زه دگواهانو په چل کې راگیر شوم بیا یې وویل چې ماخپله فیصله باطله کړه یا یې دې ته ورته بل څه وویل نو دې ویناته هیڅ اعتبار نشته او کوم حکم چې مخکې ورکول شوی دی هم هغه بحال پاتیری په دې شرط چې دعوی حق وگواهانو سم وي ځکه دقاضی لومړنۍ رایه ته په قضا سره ترجیح حاصله شوې ده لهنداوس په دې ډول بله رایه او اجتهاد سره سابقه رایه نه ماتیري.

(۲۵) که چا څه خلک په یوه کمره کې پټ کړل او بیا یې له یوه نفر څخه چې مدعی علیه وودیو شي سوال وکړ چې زما فلان شی له تاسره شته که نه هغه اقرار وکړ او داپه کمره کې خلک هغه ویني اودهغه اقرار وغیره اوري په داسی حال کې چې اقرار کونکی دوی لره نه ویني نو پردغه اقرار باندې ددې خلکو گواهي صحیح کیږي ځکه دادانیکي شهادت لپاره علم شرط دی لقوله ځ: «اداعلمت مثل الشمس لاشهدوا لاله ع. او دشرط پرځای شوی دی لهندا هغوی گواهي صحیح ده.

(۲۶) که چیرته دغو خلکو دمقر خبرې اوریدلې مگر هغه یې نه لیدل نو بیا ددوی گواهي دهغه د اقرار په باره کې نه قبلېږي ځکه آواز د یو چاله بل چاسره مشابهه کیدای شي ممکن چې مقر کوم بل څوک وي نو خالص پر آواز اوریدو باندې گواهي ته اعتبار نه ورکول کېږي.

(۲۷) که چایوه ځمکه خرڅه کړه او دهغه یو قریب هلته په دې وخت کې موجود وو چې دده په بیع ډیرینه خبره وواوس که د قریب په دغه ځمکه دعوی وکړي چې دا زماده یا یوڅه یې زماده نوددي سړي دادعوی نه اوریدل کېږي ځکه دبیع په وخت کې دهغه موجودگی دهغه له جانيه ددې خبرې اقرار دی چې دا ځمکه دبانع ملک دی او زما پکې هیڅ حق نشته.

(۲۸) که یو بڼې خپل مهر خپل خاوند ته وروبخښه بیا بڼه مړه شوه له هغه وروسته دهغی وارثانوله خاوند دمهر مطالبه وکړه او دمهر بڼه یو په باره کې یې وویل چې هغی په مرض موت کې مهر بڼه یې وو، او خاوند وویل چې دصحت په حالت کې یې بڼه یې وونویادي وارثان پر خپله دعوی باندې گواهان پېش کړي که نه بیا د خاوند قول ته اعتبار ورکول کېږي ولی وارث پر زوج باندې دمهر دعوی کوي او زوج منکر دی او قول د منکر معتبر یږي.

(۲۹) که یوه سړي دبل په قرض وغیره سره اقرار وکړی بیا یې وویل چې داماد دروغواقرار کړی دی نو مقر له ته دې داسی قسم ورکول شی چې والله دامق پر خپل اقرار کې دروغجن نه دی او نه زه پخپله دعوی کې دروغ وایم، دامام ابویوسف رحمهما الله فرمایي چې له مقر له څخه قسم نه اخیستل کېږي ځکه اقرار شرعاً حجت دی دهغه په وجود کې دقسم ضرورت نشته لکه دگواهانو په وجود کې، امام ابویوسف رحمهما الله فرمایي چې دقرض اخیستلو او ورکولو په وخت خلک داسی یو خط لیکې نو پر داسی موقع باندې خالص اقرار کافي نه دی.

(۳۰) اقرار کول دملک سبب نه شي کیدای مثلاً که زید د بکر لپاره په څو روپو سره اقرار وکړ چې په واقعه کې د زید پرمه نه وي او بکر یو هېږي چې دې پخپل اقرار کې دروغجن دی نو دا اقرار د بکر لپاره ددغوروپو د مالک کیدو سبب نه شي کیدای بلکې دهغه عهد له مخې چې د بکر او الله تعالی ترمنځ دی بکر لره ددې مال اخیستل صحیح نه دی که څه هم حاکم په دې دعوی سره ضرور هغه وراخلي مگر د ادنیوی حکم دی په آخرت کې دهغو حساب ورکول ضرور شته، البته که زید پخپله خوښه رضاسره ورکړي نو دا ورکول از سر نو مالک گرځول دی په هغه دروغجن اقرار سره یې مالک نه گرځوي.

(۳۱) قال لا خير و كلفك بينك هذا فسكت صار و كلفا و كلفا بطلانها لا يملك عزلها (۳۲) و كلفك بكذا على اني متى غز لك فانت و كلفي بقول لي غزله غز لك ثم غز لك (۳۳) و لو قال كلفا غز لك فانت و كلفي بقول رجفت عن الو كالة المتخلقة و عزلت عن الو كالة المتخلقة (۳۴) قبض بذل الفلح شرط ان كان فتيما بغير (۳۵) ادعى رجل على صبي داوا صالعه ان يرضى على مال الفضي لان كان للغدعي بينه جاز ان كان بمثل القيمة أو أكثر مما يتفان الناس فيه وان لم يكن للغدعي بينة أو كانت غير غالبة لا وإلا لا (۳۶) قال لا بينة فبئس أو لا شهادة لي فشهد بقول (۳۷) للإمام الذي ولده الحليفة أن يقطع أسنانا من الطير في الجادة إن لم يضر بالمائة (۳۸) ومن صاده السلطان ولم يعش بيع ماله مع ماله صح

(۳۰) جز فيا بالضرب حتى وهنه مفر هالم ينسخ ان قفز على الضرب (۳۰) وان اكترها على الخلع وقع الطلاق ولا بلفه المال (۳۱) ولو احوالت انسانا على الزوج بالمهر فهو هت المهر للزوج لا ينسخ

توجه: ويې ويل بل چاته چې ماو کيل کړی يې ته ددي شي په خرڅولو سره . هغه خاموش پاتی شو نو وکیل شو ، خپله بنځه يې وکيله وگرځوله دهغی د طلاق نونه مالک کيږي دهغه دمعزول کيدو . ماته وکیل کړی يې ددي کار په دي شرط چې کله زه تامعزول کړم نوته زماو کيل يې ، وايې به دهغه دمعزول کيدو لپاره چې ماته معزول کړی يې ماته معزول کړی يې ، اوکه يې وويل چې کله زه تامعزول کړم نوته زماو کيل يې نو وايې به مار جوع کړي ده له معلق وکالت څخه اوته می معزول کړی يې له موجوده وکالت څخه ، بدل صلح قبض کول شرط دی که صلح دين وه ددين عوض که نه ييانه ده ، يو چادعوه وکړه پر ماشوم باندي د مکان ييا صلح وکړه له هغه سره دهغه پلار د ماشوم پر مال باندي نو که له مدعي سره يينه ونو جائز دی که مثل قيمت ويادومره زيات چې خلک دومره نقصان برداشتي او که نه ووله هغه سره يينه يا غير عادل وونو جائز نه دی ويې ويل چې له ماسره يينه نشته ييا يې يينه قائم کړل يايې وويل چې له ماسره گواه نشته ييا يې گواهان راوستل نو قبليږي . دهغه امام حق شته چې خليفه متصرف گرځولی وي ددي چې ورکړي ځمکه يو انسان ته له عامی لاري نه که ضرر نه ووتريدونکولره . څوک چې پاچا جرمانه کړی وي اودايې نه تعين کړی چې خپل مال خرڅ کړه هغه خپل مال خرڅ کړي نو صحيح دی ، ويې وپروله خپله بنځه په وهلو سره آن تردي چې هبه کړه هغی خپل مهر ده ته نو صحيح نه دی که هغه قدرت درلود پر وهلو باندي او که يې بنځه خلع کولو ته مجبوره کړه نو واقع کيږي طلاق اوما له ناساقطیږي او که بنځې حواله کړي څوک پر زواج باندي ييا هغی هبه کړي مهر زواج ته نو صحيح نه دی .

تفريع: (۳۱) يوه سړي بل ته وويل چې ماته ددی شي دخرڅيدو لپاره وکیل گرځولی يې ، هغه خاموش پاتی شو نو وکیل گرځي ځکه پر داسی موقع باندي دهغه خاموشی اود وکالت نه ردول دوکالت دقبليدو دليل دی . او که چا خپله بنځه وکيله وگرځوله چې ته خپل ځان ته طلاق ورکړه نو ييا دا ځاوند هغه بنځه له وکالت څخه نه شي معزول کولای ځکه ځاوند طلاق دبنځې تر فعل معلق کړی دی نو په دي کې ديعين معنی راځی اوله يعين څخه رجوع صحيح نه ده .

(۳۲) يوه سړي بل ته وويل ماد هغه کار لپاره ته وکیل گرځولی يې په دي شرط چې کله زه تامعزول کړم نوته زماو کيل يې نو که وروسته داموکل غوښتل چې هغه معزول کړي نو دوه ځله به داسی وايې چې ماته معزول کړی يې ماته معزول کړی يې ، نو هغه معزول کيږي ، دوهم ځل دا ويل چې ماته معزول کړی يې ځکه ضروري دی چې هغه کوم وکالت پر معزول کيدو باندي معلق کړی ووله هغه څخه هم معزول شي .

(۳۳) که موکل ديو چاد وکیل کيدوپه وخت داسی ويلي وو چې کله زه تامعزول کړم نوته زماو کيل يې نو داسی وکیل که موکل معزول کاوه نو داسی به وايې چې ما چې کوم وکالت مشروط او معلق کړی ووله هغه څخه مار جوع وکړه او اوس چې کوم وکالت دی له هغه نه می ته معزول کړی يې ځکه که چيرته له رجوع کولو بغير له وکالت منجزه څخه هغه معزول کړي نو ييا هغه وکیل گرځي ولی کلمه دکلماتر غير متناهی دحپوری تکرار افعال غواړي لهذا له رجوع بغير معزول کول مفيد نه ثابتيږي .

(۳۴) که دچاپرډمه څه روپۍ قرض وي اودی دقرض په بدله کې پرقرض ورکولو باندې صلح وکړي مثلاً دیو سړي پرډمه دیرش روپۍ وي هغه انکار وکړ مدعي گواهان پیش کرل له هغه وروسته شل روپۍ دوي میاشتي وروسته ورکولو باندې صلح وشوه نو دصلح پر هغه بدل باندې دلته په ناست مجلس کې قبض دهغې صلح دصحيح کیدو لپاره شرط دی ځکه د عقد مداینیت په وجه چې قرض غوښتونکی دکوم شي مستحق گرځي دهغه پر غیر باندې صلح کول پر عقد معاوضه باندې حمل کیږي نو دا عقد صرف گرځي ځکه تر افتراق مخکې دعوضینو قبضول ضروري دی او که دقرض صلح پر قرض واقع نه شوه نو په هغه مجلس کې قبض هم نه شرطیږي .

(۳۵) که چاپر نابالغ ماشوم باندې د مکان دعوی وکړه او دهغه ماشوم پلار دهغه له مال څخه څه ورکړل له مدعی سره یې صلح وکړه نو که چیرته مدعي دخپلې دعوی ثبوت په گواهانو سره ورکړ او د ماشوم پلار روپۍ هم د مکان د قیمت برابر ورکړې وي یا یې دومره زیاتې ورکړې وي چې هغومره زیادت خلک په قیمتونو کې کوي نو بیا دا صلح صحیح ده ځکه په دې کې د ماشوم فائده ده چې دهغه خپل مکان سالم ورته پاتی شي که نه مدعي دی گواهان پیش کړي هغه به مکان اخلي او که له مدعي سره گواهان نه وویا گواهان وومگر د گواهي قابل نه وومثلاً عادل نه وونودا صلح نه صحیح کیږي ځکه په دې صورت کې د ماشوم مکان ته د مدعي له خوا څخه هیڅ خطر نه شته پلار هم چې د ماشوم مال په صلح کې ورکوي تبرع کوي چې دهغه حق نه لري .

(۳۶) که مدعی لومړی دایبان ورکړ چې له ماسره دخپل دی حق پردعوی باندې گواهان نشته یا یې گواهان پیش کرل نو دا گواهان مقبول کیږي ځکه دهغه د قول او عمل تر منځ تطبیق داسی دی چې لومړی یې د هیږ په وجه انکار وکړ یا یې په یاد شول گواهان یې پیش کرل لهدا دهغه د گواهانو د قبلیدو هیڅ مانع نشته . یا گواهانو وویل چې د فلان سړي په دی دعوی کې زموږ گواهی نشته او یا یې دهغه پردعوی باندې گواهي ورکړه نو دا گواهي قبلېږي ځکه په دی صورت کې هم په پورتنۍ مذکوره طریقه سره تطبیق ممکن دی .

(۳۷) کوم حاکم ته خپله پاچا عهد و ورکړي وي هغه ته دا اختیار شته چې له عامې لارې څخه یو چاته یو قطعه ځمکه ورکړي په دې شرط چې پردې عامه لاره باندې تیریدونکو ته په هغه سره تکلیف ونه رسیږي ځکه امام المسلمین ته د عامو خلکو په حق کې د داسی تصرف حق حاصل دی چې په هغه کې د مسلمانانو فائده وي او حاکم څرنگه چې دامام المسلمین نائب وي ځکه هغه ته هم دا اختیار شته .

(۳۸) هغه څوک چې پاچا جرمانه کړی وي او دایې معلومه کړې نه وي چې دی خپل مال خرڅ کړي جرمانه دي ادا کړي بلکې له هغه څخه دمقدار معین مطالبه وي نو د جرمانه په سبب هغه ته دخپل مال خرڅول صحیح دی ځکه دا خرڅلاو پخپل اختیار دی د پاچاله جانبه پر هغه باندې هیڅ زور او جبر نه دی راغلی او که پاچا د احکم کړی وو چې ته خپل مال خرڅ کړه جرمانه ادا کړه په دې صورت کې دهغه خرڅول نه صحیح کیږي ځکه دایه زور خرڅول دی دده پخپله خوښه خرڅول نه دی . البته که بیا هم دی پخپله خوښي سره قیمت واخلی و بیع صحیح کیږي ځکه بیا مانع له منځه شي .

(۲۹) که چا خپله ښځه په وهلو ټکولو سره وويړوله چې دا خپل مهر و ښځينی چې بيا هغی دوه لوله ډاره مهر و ښځه نو که واقعا خاوند دا وهله نو بيا ددي ښځه صحيح نه ده ځکه داپه خوښي ښځنل نه بلکې د مجبوري له لارې ښځيل دی. او که يې نه وهله هسی يې ډاروله او بيا ښځې مهر و ښځه نو دا ښځې صحيح کيږي ځکه په دې صورت کې زور نه ثابتيږي چې د نه صحيح کيدو سبب وو.

(۴۰) که خاوند ښځه دخلع اخيستلو ته مجبوره کړه ښځې خلغ وکړه او بدل خلغ يې هغه مهر وگڼه کوم چې د خاوند پر ذمه واجب دی نو په دې خلغ سره طلاق واقع کيږي. ځکه دمکره طلاق واقع کيږي او بدل خلغ يعنې هغه مال چې د خاوند پر ذمه دی نه ساقطیږي بلکې هغه به دې ښځې ته حواله کوي ځکه دمهر د سقوط لپاره رضامندی شرط ده چې دلته نشته.

(۴۱) د يوې ښځې پر ذمه څه قرض ووهغه قرض دی ښځې دخپل مهر په عوض کې دخپل خاوند پر ذمه ورواړاوه يعنې قرض غوښتونکي ته يې وويل چې زما له خاوند څخه دخپل قرض په بدل کې زما مهر واخله. بيا يې مهر خاوند ته وروښځه نو دهغی دا ښځه نه صحيح کيږي ځکه له هغه سره د بل چا يعنې قرض غوښتونکي حق متعلق شوی دی اوس ښځې ته دهغه اختيار نه دی پاتی.

(۳۲) اتخذ بنو ابي ملکه و بالو عفتز منها حائط حاره فطلب نحر يلة لا يضر عليه وان سقط الحائط من لم يضمن (۳۳) ولو عمر دارزو حنه بساله باذنها فالعمار قلها والنفقة دين عليها وانفسه بالاذنها فله ولو لها بالاذنها فالعمار قلها وهو منقطع (۳۳) ولو اخذ عمر يمة فتر غه انسان من يده لم يضمن (۳۵) في يده مال اسنان فقال له سلطان ادفع الي هذا المال قال لا اقطع يدك او اخرنك خنسين فدفع لم يضمن (۳۶) وضع محلاني الضحراء لبعيد به حمار وحش وسقى عليه فحاة في اليوم الثاني وزوجها الحمار فنجز وخافنا لم يزوج كل (۳۷) كره من الشاة الغنائة والحضبة والعفوة المئاة والعراف والذم المنفوخ والذكور ونخاع الضلب

توجه: پخپل ملک کې يې څاه (کوھی) جوړ کړ یا يې د مرداري دايستلو نالی جوړه کړه بيا دهغه لمدوالی دگاونډي ديوال ته ورسيد او هغه مطالبه وکړه چې دانالی يا څاه کوم بل طرف ته واړوي نو جبر به نه پري کوي بيا که ديوال رنگ شونونه ضامن کيږي آبادي يې جوړه کړه دښځې په مکان کې پخپل مال سره دهغی په اجازه سره نو آبادي دښځې کيږي او مصرف يې دهغی پر ذمه کيږي او که يې دځان لپاره آبادي وکړه دهغی داجازت بغير نو بيا آبادي د خاوند کيږي او که يې آبادي دښځې لپاره کړي وه دهغی داجازت بغير نو آبادي دښځې کيږي اود متبرع دی او که يې خپل مقروض ونيوه او بيا يو چا ورځنی خلاص کړ نو هغه نه ضامن کيږي ديو چا په لاس کې دبل مال دی بيا پاچاهغه ته وويل چې دامال ماته راکړه که نه ستاس غوښوم يادي پنځوس درې وهم او هغه ورکړ نو نه ضامن کيږي. په ځنگل کې يې دام ودراره چې په هغه سره ښکار کړي وحشي خراو بسم الله يې وويله پر هغه باندي بيا په دويمه ورځ راغی او حمار وحشي يې پيدا کړ چې مې شوی وونونه به يې خوري. په پسه کې مکره دي: شرمگاه... مرغري. مثانه. تريخی. جاري وينه. آله تناسل. دملا لوی هډو کې مغزه.

تشریح: (۴۲) که چا پخپل ملک کې یوه شاه وکیندله یا یې د مرداري دایستلو لپاره نالۍ جوړه کړه، او دده د گاوندۍ دیوال ته لمدوالی ورسید او گاوندۍ له هغه څخه غوښتنه وکړه چې ته دا څه یا نالۍ کوم بل طرف ته واړوه ماته نقصان رسوي نو د شاه او نالۍ مالک پر ګرځولو باندې نه مجبور کیږي ځکه دایې خالص پخپل ملک کې تصرف کړی دی چې دده حق دی، البته له گاوندۍ څخه د دفع ضرر لپاره که هغه به نرمي سره د شاه او نالۍ ګرځولو مطالبه وکړه نو په دې کې هیڅ حرج نشته، بیا که ددې لمدوالی څخه د گاوندۍ دیوال ړنګ شونو هم د شاه یا نالۍ مالک نه ضامن کیږي ځکه داسب د جوړېدو په درجه کې دی چې بلاتعدی موجب ضمان نه دی او شاه و غیره کیندل تعدی نه ده لهذا پر مالک باندې ضمان هم نه راځي.

(۴۳) که خاوند دخپلې ښځې په مکان کې د ښځې په اجازه سره پخپلو پیسو آبادي وکړه نو د اعمارت دهغې ښځې کیږي ځکه ملک د ښځې دی او د ښځې خاوند ته حکم کول هم صحیح دی نو ګواکې ښځې خپله آبادي کړي ده لهذا آبادي د ښځې پر ملک باندې پاتېږي او څه مصرف چې پر هغې باندې کیږي هغه به د ښځې پر ذمه وي ځکه خاوند آبادي په جوړولو کې متبرع نه دی لهذا دی به دمصرف په باره کې ښځې ته رجوع کوي او که هغه بلا اجازت دخپلې ښځې لپاره د ښځې په مکان کې آبادي وکړه نو بیا آبادي د خاوند کیږي ځکه په کومو آلاتو سره چې آبادي شوې ده هغه دده په ملک کې دی دده له رضامندي بغیر نه شی کیدای البته څرنگه چې ده د ښځې ځمکه په آبادي نیولې ده لهذا د ښځې د مطالبې په وخت د فارغ کیدو امر کېل کیږي. او که خاوند د ښځې په سرای کې دهغې لپاره د اجازت بغیر آبادي کړې وه نو آبادي د ښځې کیږي او کوم مصرف چې پر راغلی دی هغه د خاوند له طرفه تبرع ده لهذا د هغه وړکول ضروري نه دی ځکه دا خو قرض نه دی

(۴۴) که چا خپل قرضدارو نیوه او یو بل څوک راغی دده له لاسه یې قرضدار خلاص کړ هغه و تنبیدی غاښ شونو پرینودونکی نه ضامن کیږي ځکه د اړینودل خالص سبب دی او د پرینودلو او تلف کیدو ترمنځ د فاعل مختار فعل (یعنې تنبیدل او غاښ کیدل) داخل شوی دی لهذا د تلف کیدو نسبت فاعل مختار ته کیږي د پرینودلو طرف ته نه کیږي.

(۴۵) له یو چا سره د بل چا مال و له چا سره چې ووهغه ته پاچا و ویل چې دامال ماته را کړه که نه بیادي د غلا په جرم نیسم اولاس درنه غوڅوم یا د پښخوس درې وهم. هغه له ډاره دامال پاچاته ورکړ نو اوس به هغه ددې مال تاوان نه ورکوي ځکه له هغه څخه دغه مال په زور اخیستل شوی دی لهذا ضامن پر مکره باندې شته نه پر مکره باندې.

(۴۶) یوه ښکاري په ځنګل کې بسم الله الله اکبر و وایه د حمارو حشی د ښکار کولو په نیت یې لومه ودروله په دابله ورځ چې راغی نو حمارو حشی زخمي شوی مردار شوی پروت دی نو د هغه خوراک نه دی حلال ځکه د حمارو حشی د حلالیدو شرط ذبح کول یا زخمي کول دی چې هغه کار دلته نه دی شوی ځکه نو د هغه خوراک هم نه حلالیږي.

(۴۷) له پسونو او نورو حلالو حیواناتو څخه دغه اته شیان خوړل مکروه تحریمی دی: د بولوخای، خصتین، مرغی، ماشنه، تریخی (په ځیگر کې د صفرا یوه تیلی، غوندي ده چې د چرې په هضم کې کار کوي) جاري وینه، د تناسل آلہ او حرام مغزه (حرام مغزه د شیدو په شان سپین شیان دي چې د ملاپه تیرېښې شنجې کې له ملا څخه تر غاړې پورې وي) د کراهیت وجه یې داده چې طبیعت له دغو شیانو څخه کراهت محسوسوي، البته د وینو حرمت په نصوصو سره ثابت دی لهدا د وینې خوراک حرام دی د نورو شیانو د مکروه تحریمی دی.

(۳۸) للقاضي أن يفرض مأل الغائب والطفل والفقلة (۳۹) ضعی: خشفته ظاهره بهیث لوزاة انسان ظنه مغنولاً ولا تقطع جلده ذکره إلا بشدیده ترک کشیخ اسلام وقال أهل النظر لا يطيق الجنان (۵۰) ووقته منع سبین (۵۱) والنسابة بالفرس والأهل والأولاد والزمن جازة وحزم شرط الغفل من الغائبين لا من أحد الغائبين (۵۲) ولا ينظري على غير الأنبياء والعلماء كما لا يطرق النع (۵۳) والاعطاء باسم التبرؤ والمهرجان لا يتوز (۵۴) ولا يأنس بالنس القلاص وينس لئس الشؤاد وارسال ذنب العمامة بين الكففين إلى وسط الظفر (۵۵) للشباب العالم أن يظنهم على الشبح الجاهل (۵۶) ولحافظ القرآن أن ينجم في كل أربعين يوماً

توجه: قاضي لره جائز دی چې په قرض ورکړي د غائب او ماشوم مال او لقطه، یو ماشوم دی چې سرد کړې دومره پراخ دی چې یو انسان ورته وگوري نو دا گمان پري کوي چې دامختون دی. اونه غوڅیږی دهغه د ذکر پوسټ مگر په تکلیف سره نو پري دي پږي لکه بودا چې اسلام راوړي او د نظر خاوندان ووايې چې دا د ختنه کولو طاقت نه لري، او د ختنه مستحب وخت اوم کال دی او مسابقه کول په آسانو، اوبیانو، پیاده او په نښه ویشلو سره جائزه ده، او حرام دی مال شرطول له جانبینو څخه نه له یوه جانب څخه او درود دي نه وایې پر غیر له انبیاء او ملائکه و مگر په تبع سره او چاته څه ورکول د نورو زامهرجان په نامه سره جائزه دی، او خولۍ په سرکول پاک نه لري او مستحب دی توره جامه آغوستل او پرینودل د شلمې ډیگری د دوو او پرتمنځ تر ملا پورې او ځوان عالم لره جائز دی چې تربو د امي مخته شي او حافظ قرآن لره مناسب دی چې ختم د قرآن کریم په څلویښتو ورځو کې وکړي.

تشریح: (۴۸) قاضي ته جائز دی چې د غائب چا، نابالغ ماشوم او لقطه مال چاته چې وغواړي په قرض ورکړي ځکه د قاضي په قرض ورکولو سره ددي مالونو حفاظت نه فوتیږی ځکه چې قاضي وروسته دغه مالونه بغیر د نقصان وصول کولای شي اوله قاضي علاوه نورو خلکو ته دا اختیار نشته ځکه هغوی ته وروسته وصول کول مشکل دی.

(۴۹) که دیو ماشوم د ذکر سردومره پراخ وو چې یو څوک ورته وگوري نو د ختنه شوي گمان پري کوي او اوس دهغه د ذکر پوسټ غوڅول مشکل معلومیږي نو د ختنه بغیر دي پرېږدي ځکه پوسټ خود دي لپاره غوڅوي چې سرد ذکر ښکاره شي او چې کله سر خپله ښکاره وي نو د پوسټ غوڅولو ضرورت نشته، لکه یو بودا چې مسلمان شي او تجربه کاره اکثر ووايې چې دا د ختنه کولو طاقت نه لري او په ختنه کولو سره په تکلیف ږی نو هغه ته هم ختنه نه ورکړي ځکه دهغه عذر ښکاره دی.

(۵۰) دختنه کولولپاره مناسب وخت اوم کال دی، دڅینو حضراتورایه داده چې تر بلوغ مخته ختنه نه کیږي ځکه ختنه دطهارت لپاره وي اوتر بلوغ مخته دده پرځمه طهارت نه دی لازم لهندا تر بلوغ مخکې بلا ضرورت تکلیف ورکول دی، لیکن اشبه بالفقه دادی چې که چیرته ماشوم قوي وودختنه کیدو تکلیف یې برداشت کولای شوی نوختنه دي وروکړي که نه بیادي نه ورکوي.

(۵۱) دآسانو غفلول، داوښانو مسابقه کول او بیاده سره خغاسته چې وگوري څوک مخته دی او غشي ویشتل زده کول جائز دی ځکه مجاهدین دغوریاضتونوته ضرورت لري، اوله دواړو جانبینو څخه مال شرطول حرام دی مثلاً زید او بکر آسان سره وغفلوي او دشرط کړي چې که دزید آس مخته شونو بکر به سل روپۍ ورکوي او که دبکر آس مخته شونو زید به سل روپۍ ورکوي دا کار حرام دی ځکه داقماردی چې حرمت یې په نص سره ثابت دی اوله یوه جانبه مال شرطول استحسانا حرام نه دی مثلاً داسی شرط ولگوي چې که دزید آس مخته شونو بکر به سل روپۍ ورکوي او که دبکر آس مخته شونو هیڅ شی نشته څرنگه چې داصورت دقمارنه دی لهندا داصحیح دی.

(۵۲) له پیغمبرانو او فرشتو علاوه دنورو خلکو پر نامه درود و سلام ویل مناسب نه دی ځکه درود لیدول دیرلوی تعظیم دی چې دداسی خلکو لپاره مناسب نه دی چې له هغوی څخه خطا کاري او گناهونه صادرېږي، البته پیغمبرانو او فرشتو په تبعیت کې جائز دی مثلاً چې څوک داسی ووايي اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَعَلٰی فَلَانٍ، نو دا جائز دی ځکه دادنبی کریم ﷺ تعظیم دی، دصحابه کرامو رضوان الله عنهم له نامه سره رضی الله عنه ویل له تابعینو اوله هغوی وروسته دامت دنیو خلکو له نومونو سره رَضِیَ اللهُ عَنْهُ ویل مستحب دی او راجع مذهب دادی چې ددې عکس هم صحیح دی یعنې دصحابی له نامه سره رَضِیَ اللهُ عَنْهُ ویل او دتابعی او وروسته بزرگانو سره رضی الله عنه ویل هم صحیح دی.

(۵۳) دکافرانو، پر نامه مثلاً نوروز او مهر جان باندې خیرات کول عطیه ورکول جائز نه دی ځکه په دې کې دکافرانو سره تشبه ده چې ممانعت یې راغلی دی، قال ﷺ من تشبه بقوم فهو منهم.

(۵۴) دخولۍ په پرسرکیدو کې هیڅ حرج نشته له گوشه داره خولۍ څخه مراد عامه خولۍ ده که دونو وي او که سوتي مگر دا چې دورینمو یا سپینو او سروزرونه وي، توره جامه آغوستل مستحب دی ځکه نبی کریم ﷺ مکې مکرمې ته دننوتلو په وخت توره پگړۍ وهلې وه، او دپگړۍ شمله ددوو اوږو ترمنځ دملاتر نیمايې پوري رسیدل مستحب دی ځکه نبی کریم ﷺ داسی پري ایښې وه.

فائدة: دحدیث دالفاظو مطابق خولۍ باید گول (یعنې مدوره وي) او په ځینو روایاتو کې له نبی کریم ﷺ سره درې ډوله خولۍ ثابتې دي یو قسم هغه خولۍ وه چې له سر سره مښتې وه، دوهم قسم هغه خولۍ چې له سر څخه څه بالا وه، دریم قسم خولۍ له مذکور ه دواړو قسمونو څخه نښتاشه زیاته له سر څخه پورته او خلاصه وي چې غوږونه هم په پټیږي (کتاب الوسیله للموصلی ۱۱۶/۶) لهندا دهر قسم خولۍ په سرکون صحیح ده اوزموږ په زمانه کې چې کومې خولۍ رواج دي په هغو ټولو سره سنت ادا کیږي، البته دلbas مطابق خولۍ باید چې ښه عمده خولۍ وي دقراقلي خولۍ چې څومره قسمونه زموږ په وخت کې رواج دي

دهغو ټولو استعمال جائز دی او په هغو ټولو سره دخولۍ سنت ادا کيږي الخ (جديد معاملات کی شرع احکام ۶۶/۳):

فائده: پگړۍ ترل در رسول الله ﷺ اوصحابه کرام ورضی الله عنهم اجمعین څخه ثابت ده. ځکه پگړۍ ترل مسنون دی. البته داسن زانده دی چې د مستحب درجه لري، او د ادلباس سنت دی. لهدا که یو څوک د سنت د اتباع په نیت پگړۍ و تري نو بلا شبه موجب ثواب گرځي او که یې څوک ونه تري نو هیڅ گناه هم نشته. ځکه له رسول الله ﷺ څخه پر پگړۍ ترلو باندې مواظبت نه دی ثابت، لکه صاحب د زاد المعاد چې فرمایې چې رسول الله ﷺ کله د پگړۍ بغیر خالص خولۍ استعمال کړې ده او کله یې بغیر خولۍ خالص پگړۍ استعمال کړې ده او کله یې خول یعنې جنگي خولۍ استعمال کړې ده یعنې په کومه موقع چې یې کومه یوه مناسبه بللی ده هغه یې استعمال کړې ده.

فائده: د پگړۍ ترلو صحیح طریقه داده چې پرسر یې گول راتاوه کړي ویې تري او پوره سر په هغې سره پټ کړي یواځې د سر شاوخوا پگړۍ ترل او په منځ کې سر لوڅ پرېښودل مکروه دی. البته پر خولۍ باندې د پگړۍ ترل یوه صورت کې د سر منځ په پگړۍ پټول ضروري نه دی او نه په دی کې هیڅ کراهت شته. مگر د بیان جواز لپاره نبی کریم ﷺ بغیر خولۍ هم پگړۍ استعمال کړې ده. لیکن عام معمول تر پگړۍ لاندې خولۍ ایښودل وپه پگړۍ ترلو کې دمخ خواته پرتندي باندې محراب جوړول په هیڅ کوم معتبر کتاب کې نه دي راغلي البته علما، اوصالحا، پرتندي باندې محراب جوړوي. لهدا محراب جوړول د پگړۍ ترلو سنت نه دی ځوکه جوړې شوې نو هیڅ باک نه لري.

فائده: له صحیح روایاتو څخه د پگړۍ د جامې په هکله کوم خاص مقدار متعین کیدل نه دی ثابت شوی ځکه هر څوک دخپل حیثیت مطابق چې څومره مناسب گڼي پگړۍ ترلای شي البته چې ډیره زیات او ډیره نه وي او نه ډیره کمه وي بلکې درمیانه وي ولفی اللباس والزینة فی الشریعة الاسلامیة: المطلب الثانی: قدر العمامة لقد كانت عمامة رسول الله ﷺ وسطا کبیرة ولا صغیرة وانه لم یثبت فی طوله او عرضها شیء فینبی النوسط فیها القداء بالنسبة ﷺ.

فائده: د پگړۍ شمله باید کم تر کمه دخلورو گو توبراږه اوزیات تر زیاته یو لاس وي او شمله دومره اوږدول چې دناسنۍ په وخت کې تر ملاتیر ه وي صحیح نه ده (فتاوی عالمگیریه ۵/ ۲۳) له رسول الله ﷺ څخه د شملې مختلفې طریقې ثابتې دي او حضراتو فقهاؤ کرامو رضوان الله علیهم لیکلی دي چې د پگړۍ شمله د شخواته د دواړو اوږد تر منځ پرېښودل افضل او مستحب دی او راسته طرف ته پرېښودل هم جائز دی البته چې طرف ته په پرېښودلو او نه پرېښودلو کې د علماؤ اختلاف دی ځینو جائز بللی دی او ځینو ناجائز او بدعت گڼلی دی بیا هم که چیرته څوک دخپل عادت یا سهولت په وجه د سنت گڼلو بغیر شمله چې طرف ته پریږدي نوبه هر حال ناجائز کار نه دی. در رسول الله ﷺ د پگړۍ په باره کې دوي شملې او یوه شمله دواړې له احادیثو څخه ثابتېږي لهدا د پگړۍ یوه شمله پرېښودل هم صحیح ده او دوي شملې پرېښودل هم صحیح ده.

فائده: لمنوخ کول په پگړۍ او بغیر پگړۍ کې آیا په ثواب کې فرق راځي که نه؟ د دې سوال تر جواب مخکې په دې خان پوه کړئ چې په کومه علاقه کې له پگړۍ بغیر لباس نامکمل گڼل کیږي او بغیر پگړۍ له کوزه ونښ

او د لویانو په مجلس کې گډون کول معیوب گڼل کیږي هلته بغیر پېگړۍ لمونځ کول مکروه دی او داپه دي وجه نه چې په سنت سره عمل نه دی شوی بلکې په دی وجه چې ددی علاقې په اعتبار سره بغیر پېگړۍ لباس نامکمل دی او په نامکمل لباس کې لمونځ کول مکروه دی ، ونگره صلاحه فی ثواب الذلّه بلبسای بینه . (ردالمحتار: ۱/ ۶۳۰) (امداد الفتاوی: ۲۵۶/۱)

او څرنگه چې پېگړۍ ترل سنت زانده دی چې دمستحب درجه لري لهذاکه داتباع سنت په نیت پېگړۍ وترله شی نوموجب ثواب دی لیکن پردی بنیاد دانه شي ویل کیدای چې له پېگړۍ سره لمونځ کول زیات ثواب لري ترهغه چې بغیر پېگړۍ ادا شي او د احادیثو په ذخیره کې دتلاش کولو بیا وجود داسي کوم حدیث نه دی موندل شوی چې په هغه سره داثابت شي چې له پېگړۍ سره لمونځ دهغه لمانځه په نسبت زیات ثواب لري چې بغیر پېگړۍ ادا شي . البته داسي موضوعی له خانه جوړ شوي احادیث پیدا کیږي چې په هغو کې دپېگړۍ د لمونځ فضیلت بیان شوی دی خو هغه احادیث په اتفاق د محدثینو په دي وجه چې موضوعی دي قابل رد او غیر معتبر دي ودي کتل شي : (الموضوعات الکبری للمعلی القاری: ص ۲۳۲) القوائد المجموعه فی الاحادیث الموضوعه

ص: ۱۸۷ ، و تذکره الموضوعات: ص ۱۵۵ ، المصنوع فی معرفه الموضوع: ص ۸۷ ، جدید معاملات کی شرعی احکام: ۵۷۶/۳.

(۵۵) تربودايي علمه سري دخوان عالم مخته تلل جائز دی ځکه چې خوان عالم تربودايي علمه افضل دی قال الله تعالی: قُلْ خَلِّ يَسْفِرُ الَّذِينَ يَغْلَفُونَ وَالَّذِينَ لَا يَغْلَفُونَ) وقال تعالی: (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) ، داصح قول مطابق له اولی الامر څخه علماء مرادي .

(۵۶) حافظ قرآن لره پکار دی چې یو قرآن کریم په څلویښت ورځې کې ختم کړي چې په لوستلو کې گپړنه وي ځکه مقصود فهم دقرآن کریم او عبرت حاصلول دی نه محض تلاوت کول .

کتاب الفرائض

د اکتاب دفرائضو په بیان کې دی

مصنف رحمته الله علیه د وصیت له مسائلو څخه فارغ شونو څرنگه چې وصیت اخت المیراث دی په دي وجه یې له وصیت څخه وروسته دمیراث مسألې ذکر کړي دي . یاد اچې وصیت دمرض الموت په وخت کې دتصرف کولو نوم دی او فرائض له موت څخه د وروسته تصرف نوم دی .

فرائض د فريضة جمع ده ، فريضة له فرض څخه مشتق دی کوم چې د قطع کولو او تقدیر (اندازه کولو) په معنی دی ویل کیږي فرض القاضی الفقه ای قدرها . بیادلفظ فرض جمع یعنی فرائض دعلم میراث نوم وگرځید او دعلم فرائض اصطلاحی تعریف په دي ډول سره شوی دی ، هو علم باصول من فقه وحساب یعرف به حق کل من التركة ، یعنی علم فرائض دفعه او حساب دڅه اصولو علم دی دکوم په ذریعه سره چې دوراثانو حقوق معلومیږي . علم فرائض افضل ترین علم دی قال الله تعالی (فريضة من الله) (یعنی داحکم دالله له طرف څخه مقرر کړل شوی دی) ، وقال النبی ﷺ تعلموا الفرائض وعلومها الناس (یعنی فرائض زده کړئ او څلگوته یې ورزده کړئ) وقال ﷺ تعلموا الفرائض وعلومها فانها نصف العلم (یعنی فرائض زده کړئ او څلگوته یې ورزده کړئ د نصف علم دی) .

فان قيل : ما معنی قوله فانها نصف العلم؟

قيل: لان للامان حالين حالة حياة وحالة موت والفرع من احكام الموت ليكون لفظ النصف ههنا عارة من قسم عن قسم.

(۱) يذام ثركه الميت متخير هه ډڼو نه ډڼو وصيته فتم يقسم بين ورثته، (۲) وهه ډڼو فرضي او سهم مغنر للاب السندس مع الولد او ولدان (۳) والجد كالأب إن لم يتخلل في نسبه إلى الميت أم (۴) إلا في ردها إلى ثلث مانقي، وخف أم الأب فيحب الإخوة (۵) وللام الثلث مع الولد او ولد الابن او الابن من الإخوة أو الأخوات لان كان له إخوة فلا يأخذ السندس ومع الأب وأخذ الزوجين للثالثي بعد فرض أحدهما

توجه: شروع به کيږي دميت له ترکي څخه دده په تجهيز او تکفين بيادده قرض بيادده وصيت بيابه تقسيم ږي دهغه د وارثانو په منځ کې، هغوی اصحاب فرض یعنی دمقرر و حصو والدي نوپلار له سدس دی له زوی یا المسی سره او نيکه دپلار په شان دی که نه راغله دهغه په نسبت کې مور مگر په راگر څولو کې دهغه د حصي د باقی مانده دثلث طرف ته او انا له په محرومولو کې نومحرومي هغه ورونو او خویندو له او مور له ثلث دی اوله اولاد او اولاد الابن سره اگرکه هرڅومره کښته وي اوله دوو ورونو او خویندو سره نه دهغوی له اولاد سره سدس دی اوله پلار سره ياله خاوند ياله ښځې سره ثلث باقی دی وروسته له مقررولو دهغه د حصي.

تشریح: (۱) دميت له ترکي (دميت هغه پريښی مال له کوم سره چې دکوم بل چاق متعلق نه وي) څخه به تر ټولو وړاندي دهغه دکفن او دفن استقام کيږي ولی چې انسان محترم دی که ژوندی وي او که مړ شي نو لکه څرنگه چې هغه په ژوند کې دخپل مال تر ټولو وړاندي خپله حقدار ووهداشان له مرگ څخه وروسته به هم هغه لوڅ نه پريښودل کيږي. بيا چې څه پاتې شي له هغه څخه که دده پرمه قرض وي نو هغه به ادا، کيږي یعنی قرض له وصيت څخه مقدم دی ولی چې دقرض اداء کول واجب دي او وصيت تبرع ده او واجب دتقديم ډير حقدار دی. بيا که څه ترکه پاتې شوه نو په هغې کې به دده وصيت پوره کيږي (که هغه دچالپاره څه وصيت کړی وي) قال الله تعالى (فان اکثر من ذلک فهم شرکاء فی الثلث من بعد وصية يوصي بها أو ذنب) (نوکه له دي څخه زیات وارثان وي نو هغوی په دریمه کې شريکان دی له وصيت څخه وروسته ياله دين ادا، کولو څخه وروسته)، په دي شرط چې وصيت له ثلث ترکه څخه زیات نه وي. بيا چې څه پاتې شي هغه به دميت په وارثانو تقسيموي لفرله لفرله لغوا الررض بأهلها فما بقیت للأزلی عصة ذکر (ذوی الفروضه دهغوی حصي ورکړی بيا چې کوم مال پاتې شي هغه به خغه نارینه قریب ته ورکول کيږي کوم چې له مړي سره ډير نژدي قرايت لري).

(۲) دميت وارثان په دري قسمه وي اول ذوی الفروض، دوهم عصبات، دریم ذوی الارحام. ذوی الفروض هغه دمقرر و حصو والو وارثان دي دکومو حصي چې په قران مجيد يا حديث رسول ﷺ کې متعین شوي وي. اوداسي وارثان چې دهغوی حصي متعین شوي دي دولس کسه دي له هغوی څخه تر ټولو مخکي دميت پلار دی، نوپلار ته دولد او دولد په موجود والی کې سدس ورکول کيږي (وللواله لکل واحد منهما السدس ممتارک ان کان له ولد) داخود دولد د صورت حکم دی او دولد لولد څرنگه چې شرعا ولد شمارل کيږي په دي وجه دولد لولد هم همدا حکم دی.

ف: پلار له دوه حالتونو نور هم شته يو دا چې له پلار سره که دميت لور یا المسی یا کورسی وغیره مونت اولاد وي نو دپلار حصه سدس مع العصبه ده یعنی له ترکي څخه به شپږمه حصه ورکول کيږي بيا باقی ترکه

پرواړانو له تقسيمولو وروسته که څه پاتې شي هغه به هم پلار ته ورکول کيږي. او دوهم حالت يې دا چې که دميت نارينه يا ښځينه هيڅ اولاد نه وي نو بيا به ټول مال پلار ته ورکول کيږي ولى چې پلار عصبه هم دی. (۳) له ذوی الفروضو څخه دوهم دميت نيکه (دپلار له طرفه) دی نو که دميت پلار ونډی نه وي نو دميت نيکه دميت دپلار په حکم کې دی يعنی پورته ذکر شوي دري حالتونو دنيکه دي په دې شرط چې دنيکه او ميت په منځ کې دميت دمور واسطه نه وي لکه دپلار يا دنيکه پلار الخ او که دنيکه او ميت په منځ کې دام واسطه وي نو هغه جد قاسد دی لکه اب ام الاب (دپلار دمور پلار)، جد فاسد له ذوی الفروضو څخه نه دی بلکه هغه له ذوی الارحامو څخه دی.

(۴) نيکه دپلار په حکم کې دی مگر په دوو مسئلو کې دپلار په حکم کې نه دی له دې دوو مسئلو څخه يوه داده چې کله ميت مور، پلار او ښځه يا خاوند پرېږدي نو دپلار دموجودوالی په وجه سره خاوند يا ښځې ته له حصي ورکولو څخه وروسته چې څه پاتې شي مور ته دهغه پاتې شوی ثلث ورکول کيږي ليکن په همدې صورت کې که دپلار پرځای نيکه وي نو په دې صورت کې مور ته دکل مال ثلث ورکول کيږي داسي دنده ده چې خاوند يا ښځې ته له حصي ورکولو وروسته چې څه پاتې شي مور ته به دهغه ثلث ورکول کيږي. دوهمه مسئله داده چې دميت دپلار په موجودوالی کې دميت انا له ميراث څخه محروميږي او دنيکه په موجودوالی کې دميت دپلار مور يعنی دميت انا له خپلې حصي څخه نه محروميږي. له دې دوو مسئلو څخه ماسو ادنيکه او پلار ټول احکام يوشان دي لکه چې دميت وروڼه او خويندې دنيکه په موجودوالی کې محروم وي لکه څرنگه چې دپلار په موجودگي کې وروڼه او خويندې محروم وي ولى چې نيکه دپلار قائم مقام دی. دمصف رحمه الله دقوله في حجب الاخوة همدامطلب دی چې دنيکه په موجودوالی کې دميت وروڼه او خويندې له ميراث څخه محروميږي.

(۵) له ذوی الفروضو څخه دريم دميت مورده دمور لپاره دري حالتونه دي يودا چې که دميت اولاد او اولاد لا ونه وي او دوه ياله دوو څخه زيات وروڼه او خويندې هم نه وي نو مور ته دترکي ثلث ورکول کيږي لفظه تعالى (فان لم يكن له ولد وورثة لانه الثلث). دوهم حالت دادی چې که دميت اولاد وي اگر که څومره هم کښته وي يادوه ياله دوو څخه زيات وروڼه او خويندې وي نو بيا دميت مور ته سدس ورکول کيږي لفظه تعالى (ولا يورثه لکل واحد منهما السدس متا ترک ان کان له ولد). وقال الله تعالى (فان کان له اخوة للامه السدس). او که دخويندو او وروڼو اولاد وي نو په دې صورت کې دا حکم نه دی دمصف رحمه الله دقوله لا اولاد همدمامطلب دی چې دخويندو او وروڼو اولاد په موجودوالی په صورت کې دا حکم نه دی. دريم حالت دادی چې دپلار او احد الزوجين په موجودوالی کې دا حد الزوجين له حصي ورکولو څخه وروسته دباقی مانده ترکي ثلث مور ته ورکول کيږي ولى چې له حضرت عمر رضي الله عنه څخه دښځې او والدینو په باره کې پوښتنه وشوه نو هغه رضي الله عنه څخه: نسخا لياره ربع مور لره دما بقی ثلث او پلار لره دما بقی مقرر کې.

(۱) وللحدات. وان کن السدس ا لم یخلل جد فاسد فی نسبها إلى الميت وذا هیت کداجیه و احد (۸) والحدی تحجب دغری والکل اولاد و زوج نسب مع الولد اولد الاب و ابن سفل الرب (۱۰) وللزوج نصف الربیع. ومع الولد اولد الاب و ابن سفل الرب (۱۱) و نسب نصف وللکثیر الثلثان وعصیا الاب. و له متلاحظها (۱۲) و ولد الاب کوله عددهم و یحب بالابن ومع البنت الا قرب الذکور المافی (۱۳)

وللآباء الشدس تكملة للثنتين (وحجین بینین) (الآن يكون معهن أو اشغل معهن ذكر فيعصب من كانت به حداه ومن كانت فوقه مس لئلا تذاق
سهم، وتنقطع من دونه

توجه: او جد اتولره اگر که زیاتی وي سدس (یعنی بیپرمه) دی که نه شي راجد فاسد دهغوپه نسبت کې دمیت طرف ته او ددو جهتونو والادیوه جهت والا په شان ده اولیری والامحبوبه وي په نږدې والاباندي او ټولي محرومیږي په مور سره، او خاوندلره نصف دی اوله اولاد او اولاد لابن سره اگر که خومره هم کښته وي ربع ده، او ښخې لره ربع ده اوله اولاد او اولاد لابن سره اگر که خومره هم کښته وي شمن دی، اولور نصف دی او زیاتولره دوه ثلثه دي، او عصبه گرځوي هغوی لره زوی، اوزوی لره ددو ولور انوپر برابره حصه ده، اولمسی دزوی په شان دی دهغه په نه موجود والی کې، او محرومیږي په زوی سره اوله لور سره قریب مذكر لره باقی ده، اولمسیولره سدس دی چې پوره کوي دوه ثلثه، او محرومیږي په دوو لورانو سره مگر دا چې وي له هغوی سره یاله هغوی څخه کښته کوم مذكر نو هغه عصبه گرځوي هغولره چې له دوی سره برابروي او هغولره چې له دوی څخه لوړوي له هغو څخه کوم چې صاحب سهم نه دي او ساقطیږي له دي څخه علاوه.

توضیح: (۶) له ذوی الفروضو څخه شپږم دمیت جده صحیحه ده جد اتولره دري حالتونه دي یو دا چې جدي لره سدس دی اگر که متعددي وي ولی چې له حضرت ابوهریره رضی الله عنه څخه روایت دی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله جدي لره ثلث مقرر کې، مگر شرط دادی چې جده صحیحه وي، جده صحیحه هغه ده چې دهغې اودمیت په منځ کې دجد فاسد واسطه نه وي لکه انا دیلار له طرفه، او انا دمور له طرفه، او انا دمور دیلار له طرفه او انا دمور له طرفه، دا ټولي جدات صحیحه دي ولی چې ددوی اودمیت په منځ کې جده فاسد یعنی نیکه دمور له طرفه نشته هودنیکه مور یا دهغه انا (دواړه دمور له طرفه) جدات فاسده دي ولی چې ددوی اودمیت په منځ کې دجد فاسد واسطه شته.

(۷) او که دیوي جدي له میت سره څو قرابتونه وي اودبلي صرف یو قرابت وي دادواړه په میراث کې سره برابري دي، ددو قرابتو صورت داسي کیدای شي چې مثلاً دیو ښخې یولمسی دزوی له طرفه او یولمسی دلور له طرفه دی اوددوی دواړه په منځ کې نکاح وشوه بیادهغوی اولاد وشو نو دهغوی دا اولاد دښخه په دوو قرابتو سره جده ده یعنی دمور له طرفه انا ده اودپلار له طرفه هم انا ده.

(۸) دجدي دوهم حالت دادی چې دلیری قرابت والاجده دنږدي قرابت والی جدي په موجود والی سره محرومیږي، اودریم حالت دادی چې دمور په موجود والی کې ټولي جدي که قریبي وي او که لیري وي محرومیږي ولی چې په حصصو کې دمقدم او مؤخر اعتبار کیږي کومه چې وړاندي وي هغه ته حصه ورکول کیږي، که هغه نه وه نو ورسته والا ته ورکول کیږي.

(۹) له ذوی الفروضو څخه پنځم خاوند دی خاوندلره دوه حالتونه دي یو دا چې که دمیت اولاد نه وي نو خاوندلره دښخې له ترکی څخه نصف دی، اودوهم حالت دادی چې دمیت اولاد وي یا دمیت دزوی اولاد وي اگر که خومره هم کښته وي نو خاوند ته دترکی ربع ورکول کیږي (لفظ له تعالی او لکه نصف مائیکه اړواجمیکه اېلم بکې لهر

ولدایار کان لهن ولدلکم الربع منافر کن (څه چې ښځه پرېښودل دهغه نیمایې ستاسې لپاره دي که دښځې اولاد نه وي او که اولاد وي نو ستاسې لپاره ربع ده).

(۱۰) له ذوی الفروضو څخه شپږم دمیت ښځه ده، ښځې لره دوه حالتونه دي یو دا چې ښځې ته دخاوند له ترکي څخه ربع ده که میت اولاد یا اولاد اولاد نه وي، او دهم حالت دادی چې دا اولاد په موجود والی کې یاد زوی دا اولاد په موجود والی کې اگر که هر څومره هم کښته وي ښځې ته د ترکي اتمه حصه ورکول کیږي که ښځه یوه وي او که ډیري وي لقوله تعالیٰ [ولهین الزینع منافر کن] لم یکن لکه ولدایان کان لکم ولد فلهن النع منافر کنه (۱) او ښځې لره د ترکي ربع ده که ستاسې اولاد نه وي او که ستاسې اولاد وي نو هغوی لره د ترکي اتمه حصه ده).

(۱۱) له ذوی الفروضو څخه اوم دمیت لور ده. دمیت لور لره دري حالتونه دي یو دا چې که یو وي نو هغې لره د ترکي نصف دی. دوهم حالت دادی چې که دوه یا له دوو څخه زیاتي وي نو د ترکي دوه ثلثه دي. دریم حالت دادی چې که وارثان زوی اولور دواړه وي نو زوی لور عصبه گرځوي یعنی په دي وخت کې دادواړه عصبه گرځي: ا- عصبه والی په صورت کې د زوی حصه د دوو لورانو برابر ده وي لقوله تعالیٰ (یوصیکم الله فی اولادکم للذکر من

سطر الانثیین فان کن نساء لوق انتین فلین ثلثا ماکر و ان کانت واحدة فلینا النصف) (الله تعالیٰ تاسې ته حکم در کوي ستاسې د اولاد په باره کې د زوی حصه د دوو لورانو برابر ده، که ښځې له دوو څخه زیاتي وي نو هغوی لره د ترکي دوه ثلثه دي او که یوه وي نو هغې لره نصف ده).

(۱۲) مصنف رحمته الله په مابین کې د لمسی مختصر حالت بیان کړی دی اگر که لمسی له ذوی الفروضو څخه نه دی لکه چې فرمایې چې دمیت د ژوندی زوی د نه موجود والی په صورت کې لمسی د زوی په مرتبه کې دی یعنی کوم حق چې د زوی وي هغه د لمسی وي ولې چې په دي وخت کې لمسی د زوی قائم مقام دی. او د زوی په موجود والی کې لمسی محروم یږي ولې چې په عصبانو کې دا قرب د موجود والی په صورت کې ابعده محروم یږي. او که له بنت سره والد الابن وي یا ولد الابن وي یا دهغو مجموعه وي نو له بنت سره له دوو څخه چې کوم اقرب مذکروې له ترکي څخه بنت ته د نصف حصي له ورکولو څخه وروسته چې څه باقي پاتې شي هغه به دهغه وي ولې چې ولد الابن عصبه دی اوله ذوی الفروضو څخه وروسته چې څه پاتې شي هغه اقرب عصبه ته ورکول کیږي.

(۱۳) له ذوی الفروضو څخه اتم دمیت لمسی ده اولمسی که یوه وي یا ډیري وي دمیت دیوي لور د موجود والی په صورت کې یې حصه سدس ده ترڅو چې دوه ثلثه پوره شي ولې چې یوي لور ته د ترکي نصف ورکول کیږي اولمسی ته له سدس ورکولو وروسته د دواړو حصه ثلثان کیږي ولې چې لمسی دلوزېه مرتبه کې ده په دي وجه دو ثلثان کوم چې د ثلثانو حق دی په دوو کې به پوره کیږي. مگر په دوو کې د مرتبې د فرق په وجه سره لور ته نصف ورکول کیږي اولمسی ته سدس ورکول کیږي. او که لوراني دوه یا له دوو څخه زیاتي وي نو په دي صورت کې لمسیاني محروم یږي ولې چې لمسیانو ته سدس د ثلثانو د تکمیل لپاره ورکول کیدو کوم چې اوس په خپله په لور اوسره پوره شولهدا بنات الابن محروم یږي. هو که له دوو سره کوم هملک وي یعنی د دوو وروړوي یا له هغه څخه په کښته درجه کې وي یعنې د دوو وراړه وي نو هغه خپلي خویندي

اولوري عصبه گرځوي په دي شرط چې لوري ذوی الفروض نه وي ، دمصنف رحمته الله دقول ممن لم تكن ذات سهم هم هذا مطلب دی چې لوري ذوی الفروض نه وي که نه نوهغه به خپله حصه وري او عصبه نه گرځي . او کومي چې له دوی څخه د کښته درجي لمسياني وي هغه محرموي مثلاً دیوه میت دري یادوه لوراني او یوه لمسی او کړوسی او یوه کړوسی او یوه دلمسی لمسی یعنی دمري سروتی . وي نو په دي صورت کې دوولورانونه دوه دریمې ورکول کیږي او کومه یوه دریمه حصه چې پاتې شي هغه به د کړوسی په سبب دلمسی ، کړوسی ، او کړوسی په منځ کې تقسیميږي هو کړوسی ته به له نجونو څخه دوچنده ورکول کیږي او دمیت سروتی کومه چې له کړوسی څخه په کښته درجه کې دی هغه محرومه پاتې کیږي لقلوله تعالی (یوصیکم الله فی اولادکم للذکر مثل حظ الانثیین) (الله تعالی تاسي ته حکم درکوي ستاسي دا اولاد په باره کې ، دزوی حصه د دوولورونو برابر ده) .

(۱۳) (والأخوات لأب وأم كيات الفلب عند غمهن) (۱۵) (ولأب كيات الإبن مع الفلبات وعصبن إخوانهن والست وبنت الإبن) (۱۶) وللواحد من ولد الأم النذر ، وللأبكر الثلث ذكراً هنم وإنافهم سواه) (۱۷) (وحنن بالابن وانیه وإن سفل ، وبالأب والحد والست ثخعب ولد الأم فقط) (۱۸) (وعصبة أي من أخذ الكل إن انفرد ، والباقي مع ذي سهم) (۱۹) (والأخف الإبن ثم ابنة ، وإن سفل ثم الأب ثم ذات الأب وإن علا) (۲۰) (والأخ لأب وأم ثم الأخ لأب وأم ثم ابن الأخ لأب وأم ثم الأب ثم أعمام ثم أعمام الأب ثم أعمام الجد على الترتیب) (۲۱) (ثم السفن ثم عصبة على الترتیب)

توجه : او حقيقي خويندي دلورانوپه شان دي دهغوئ په نه موجود والي کې او علاتي خويندي دلمسيوپه شان دي له لورانوسره او عصبه کوي دوی لره ددوی ورور اولور اولمسی او یواخیافي ورور او خور لره سدس دی اوزیاتولره سدس دی ددوی مذکر او مونث برابر دي او محروميږي په زوی اولمسی سره اگرکه کښته وي او په پلارونیکه سره . اولور محروموي صرف اخیافي اولاد او عصبه ده یعنی کوم چې ټول مال وړي کله چې هغه یواخي وي . اوباقی مانده له صاحب سهم سره ، اوزیات حقدار زوی دی بیالمسی اگرکه کښته وي بیالاریانیکه اگرکه لوړوي بیاحقيقي ورور بیاعلاني ورور بیاحقيقي ورور زوی بیاعلاني ورور زوی بیاکاگان بیادپلا اکاگان بیادنیکه اکاگان په ترتیب سره او بیازادونکی بیادهغه عصبات په ترتیب سره .

تشریح : (۱۴) له ذوی الفروضو څخه نهم دمیت حقيقي خويندي دي او حقيقي خويندي دلورانو اولمسيودنه موجود والي په صورت کې دلورانوپه حکم کي دي نو که یوه خوروي نو نصف ترکه به ورکول کیږي ولی چې لور که یوه وي نوهغې ته نصف ملاوېږي او خور دلور قائم مقام ده ، او که دوه یاله دوو څخه زیاتي خويندي وي نوهغوئ ته دوه ثلثه ورکول کیږي ولی چې دوو یاله دوو څخه زیاتو لورانو ته دوه ثلثه ملاویدل او خويندي له خپلو ورونو سره عصبه گرځي لقلوله تعالی (يستفونک قل الله یفیکم فی الکلاله ان امره لیس له ولدوله اخت لهن نصف مترك بهیر نهان لم یکن لها ولد فان كانتین لهنما الثلثان) (له ت څخه فتوی غواړي ، ورته ووایم چې الله تعالی تاسي ته د کلاله په باره کې فتوی درکوي چې که انسان مړ شي اودهغه اولاد نه وي اودهغه خوروي نوهغې لره دترکي

نیمایې ده او ورور د خور وارث دی که دخور اولاد نه وي، او که خویندي دوه وي نو هغوی لره دوه دریمي دي له ترکي څخه).

(۱۵) له ذوی الفروضو څخه لسم علایي خویندي دي (هغه خویندو ته ویل کیږي چې صرف په پلار شریکي وي) علایي خویندي له حقیقي خویندو سره داسي دي لکه څرنگه چې لمباني له لورانوسره وي او د لمبونیو نسبت له لورانوسره په مخکنی متن کې ذکر شوی دی. خویندي که علایي وي که حقیقي وي دهغوی ورور هغوی عصبه گرځوي یعنی ورور خو په خپله عصبه وي دهغه په وجه سره خویندي هم عصبه گرځي لقوله تعالی (یوصیکم الله فی الاولادکم للذکر مثل حظ الانثیین) (الله تعالی تاسي ته حکم درکوي ستاسي دا ولاد په باره کې، د زوی حصه دلورانو د حصو برابر ده). همداشان دمیت لور اولمسی هم خویندي عصبه گرځي یعنی دایولي یو ځای عصبه گرځي له ذوی الفروضو څخه پاتې شوي ترکه ټوله دوی وري لقوله تعالی اجعلوا الاخوان مع النسائ عصبه (اخوان له بناتو سره عصبه کړئ).

(۱۶) له ذوی الفروضو څخه یو لسم اخیافي خویندي او ورونه دي (کوم چې صرف په مور شریک وي هغه ته اخیافي خور او ورور ویل کیږي) اخیافي خویند او ورونه لره که یووي نو دس دی او که زیات وي نو ثلث دی په دوی کې دنارینه اوښخې دواو حصي سره برابري دي یعنی داد حقیقي او علایي خویندو په شان نه دي چې نارینه ته دښخې د وچنده حصه ورکول کیدله لقوله تعالی (یستفرک قبا الله فیکم فی الکلاله امر و هکلب لیس له ولد له اخت فلها نصف مترك و هویر نهان لم یکن لها ولد فان کانتا اثنتین فلها الثلکان) (له تا څخه فتوی غواړي، ورته ووايه چې الله تعالی تاسي ته دکلاله په باره کې فتوی درکوي چې که انسان مړ شي اودهغه اولاد نه وي اودهغه خوروی نو هغې لره د ترکي نیمایې ده او ورور د خور وارث دی که دخور اولاد نه وي، او که خویندي دوه وي نو هغوی لره دوه دریمي دي له ترکي څخه).

(۱۷) او خویندي او ورونه څرنگه چې هم وي، علایي وي که اخیافي وي دمیت د زوی اولمسی او کړوسی وغیره نارینه اولاد او د پلارونیکه په موجودوالی کې ټول محرومیږي ولی چې په آیت شریف کې خویند او ورونه میراث په کلاله پسي مشروط کړی دی او کلاله هغه ده دکوم چې پلار او زوی نه وي لهذا د پلار او زوی په موجودوالی کې خویندي او ورونه میراث څخه محرومیږي، اودمیت سکني لور اولمسی صرف اخیافي خویندي او ورونه محرومي وجه هغه ده چې داخیافي خویند او ورونه میراث به کلاله پسي مشروط دی او کلاله هغه ده دکوم چې پلار او اولاد نه وي او بنت خو لده دی پاتې سو حقیقي او علایي خویندي او ورونه نو هغه به لور اولمسی سره نه محرومیږي ولی چې مشروط بالکلاله مفدري حصي یعنی نصف، ثلث، سدس او ثلثان دي له کوم ذوی الفرض سره عصبه والی په کلاله پوري مشروط نه دی لهذا حقیقي او علایي د عصبه والي په وجه سره وارث کیدای شي.

(۱۸) قوله وعصه ای الورثة ذوفرض وعصه، له دي ځایه د وارثانو د دوهم قسم بیان دی. د وارثانو دوهم قسم عصبیات دي. عصبه هغه وارث دی چې که یو اخی وي یعنی ذوی الفروض نه وي نو ټول مال هغه ته ورکول کیږي او که له ذوی الفروض سره وي نو نوله ذوی الفروضو څخه پاتې شوی مال هغه ته ورکول کیږي

فائدة: عصبه پرده قسمه دي يو عصبه نسبي، دوهم سببي. عصبه نسبي هغه ته ويل کيږي کوم چې نسب په ذريعه سره وي او عصبه سببي مولی عتاقه يعنی دميت ازا دکونکي ته ويل کيږي په ميراث کې عصبه نسبي مقدم وي.

(۱۹) د عصباتو ترتيب دادی چې تر ټولو په لومړۍ درجه کې عصبه دميت زوی دی بيا لمسی دی بيا کړوسی دی همداشان وړاندي اگرکه څومره هم ترکبته وي لفظاً لفظاً (ولا يوبه لكل واحد منهما السمس ممتراک ان كان له وله) وجه استدلال داده چې باری تعالی پلار د ولده په موجودوالی کې ذوی الغرض گرځولی دی اوزوی لره يې کومه حصه نه ده مقرره کړي لهذا متعینه شوه چې له پلار څخه چې څه پاتې شي هغه به زوی ته ورکول کيږي نو د دليل دی چې زوی له پلار څخه په عصبيت کې مقدم دی ولی چې په يوځای کې پلار هم عصبه دی مگر دلته د زوی په موجودوالی کې يې هغه عصبه نه ده گرځولی نو دادزوی دمقدم والی دليل دی. او که د دې سلسلې (فروع ميت) کوم وارث نه وي نو بيا دميت پلار وارث دی، که پلار نه وي نو نيکه وارث دی که دانه وي نو غورنيکه وارث دی اگرکه څومره هم دلوري درجي وي ولی چې الله تعالی دخيندواو ورونو ميراث په کلاله پوري مشروط کړی دی او کلاله هغه ده دکوم چې پلار اوزوی نه وي نومعلومه شوه چې د پلار په موجودوالی کې ورونو ته ميراث نه ورکول کيږي لهذا پلار، نيکه له ورونو او اعمامو څخه په عصبيت کې مقدم دی.

(۲۰) او که د دې سلسلې (يعنی اصول ميت) هم کوم يو موجود نه وي نو بيا دميت سکنی. ورور وارث دی او که دهغه سکنی. ورور هم نه وي نو بيا علاني (ورور) (يعنی صرف په پلار شريک ورور) وارث دی ولی چې حقيقي ورونو قربات له ميت سره د علاني ورونو په نسبت ډير دی. او که داهم نه وي نو بيا حقيقي ورور زوی وارث دی او که هغه هم نه وي نو بيا د علاني ورور زوی وارث دی. ورور که حقيقي وي او که علاني وي له اکاگانو څخه مقدم دی ولی چې ورور د اکاگانو په نسبت ميت ته ډير قريب دی په دې وجه چې ورور جزء الاب دی او چچا جزء الجد دی. او که په دې سلسله (جزء الاب) کې هم کوم وارث نه وي نو بيا دميت اعمام وارث دی ولی چې د پلار له اکاگانو څخه ميت ته ډير قريب دي، او که داهم نه وي نو بيا د پلار اکاگان دي او که داهم نه وي نو بيا دميت د نيکه اکاگان او په همدې مذکوره ترتيب سره يعنی په دې ټولو کې سکنی په علانيانو باندې مقدم دي د سکنيو موجودوالي په صورت کې علاني اکاگانو ته حق نه ورکول کيږي ولی چې حقيقيانو قربات له ميت سره د علانيانو په نسبت ډير دی.

(۲۱) له پورته ذکر شويو ټولونسي عصباتو څخه وروسته دميت د ازا دکونکي درجه ده کوم ته چې مولی العتاقه او عصبه سببي ويل کيږي ولی چې نبي کریم ﷺ يو معتق ته وفرمايل چې ستا د ازا دکړل شوي که کوم وارث نه وي نو ته دهغه عصبه يې. او که په خپله معتق نه وي نو دهغه عصباتو ته په همدې پورته ذکر شوي ترتيب سره ميراث ورکول کيږي لما قلنا.

(۲۲) ر. لاجي فر ص ۱۲۵: الصف: الفقان: ص ۱۲۳: عصبه يا حو نهين (۲۳) و مريدلي بعبره محب به (۲۴) و المحجوب يعحب کالاحو ي و الاحر
يعحان الاوس الثالث الى السمس مع لا لا لبحر و نه نور ثلث ماسنر فواخلاف الفين او الفار (۲۵) و الکافر يث باللس واللس

کالمسلم (ولوحجب احد ههالبا لخاص (۲۸) لا ټکاح محرم ژبړت ولد الزناو اللعان بجهة الام لقط ووقف للحمل حطائين (۲۹) ویراث ابن خراج اکثره لغات لا اقله (۳۰) ولانوا ثبوت بين الفرقي والعرقي الا اذا علم تزيب المؤني

توجه: او هغه ښځې دکومه چې حصه نصف او ثلثان دي هغه عصبه گرځي په خپلو وروڼو سره نه له هغوئ څخه په ماسوا سره او کوم چې منسوب وي دغیر په ذریعه سره هغه محروم یږي دهغه په موجود والي سره ماسواله اخيافي اولاد څخه، او کوم چې محبوب وي هغه محبوبولی شي لکه دوه وروڼه اودوه خویندي گرځوي دمور حصه دسدس طرف ته له پلار سره نه هغه کوم چې محروم وي دغلام والی یا مېاشره قاتل والی یا اختلاف دین یا اختلاف داریه وجه سره، او کافروارث وي دنسب اوسبب په وجه سره دمسلمان په شان، او که محبوب وي یو قرابت نو وارث دی حاجب په قرابت سره نه له محرم سره له نکاح کولو، او وارث دی ولد زنا او ولد لعلان صرف دمور له جهت څخه او موقوف به پاتې کیږي حمل لره دیوزوی حصه او وارث دی که اکثر او وتی بیامرشونه داخل په صورت کې او وارث نه جاري کیږي په دویدونکو یا سوخیدونکو کې مگر دا چې معلوم وي دمړه کیدونکو ترتیب

تشریح: (۲۲) دکومو ښځو حصه چې نصف یا دوه ثلثه دي لکه لوراني اولمسیاني اوحقیقي او علای خویندي نوهغوئ له وروڼو سره عصبه گرځي اوبل له هیچا سره عصبه نه دي، دمصف رحم الله داویناد لور اوناو خویندوپه حق کې خوا ظاهره ده ولی چې دلور اوناو خویندو عصوبت پر ورونو مقصودی لیکن دبنات الابن عصوبت په ورونو پوري مقصور نه دی بلکه هغوئ له خپلواڼه اعمام سره هم عصبه گرځي نودهغوئ په حق کې ددې تشریح داسي کیدای شي چې هغوئ له خپلو وروڼو سره عصبه گرځي او کوم چې دورو په حکم کې دي له هغوئ سره هم عصبه گرځي ابناء اعمام دورو په حکم کې دي.

(۲۳) اودکوم کس چې له میت سره قرابت دکوم بل چاپه واسطه سره وي نودهغې واسطې دموجود والي په وخت کې هغه کس محروم پاتې کیږي مثلاً دنیکه قرابت له میت سره دپلار په ذریعه سره دی اودلمسی قرابت له میت سره دزوی په ذریعه سره دی نودپلار په موجود والی کې نیکه اودزوی په موجود والی کې لمسی محروم پاتې کیږي. ماسواله اخيافي ورونو او خویندو څخه چې دهغوئ قرابت دمور په ذریعه سره دی لیکن هغوئ له دي قاعدې څخه خارج دي لهداهغوئ دمور په موجود والی کې نه محروم یږي ولی چې اخيافي خویندي او ورونه دمور حصه نه وړي ولی چې مور دولا دت په وجه سره وارث ده او اخيافي خویندي او ورونه داخوة په وجه سره وارث دي نودجهت ارث دمختلف والي په وجه سره دمور په وجه دهغوئ محروم والی نه متصور کیږي.

(۲۴) کوم وارث چې دکوم قریب په وجه سره له ترکي څخه محروم یږي هغونورمحبوبولی شي مثلاً دپه میت دوه ورونه یا دوي خویندي اومور او پلار څلور وارثان پاتې شول نو په دي صورت کې دادوه ورونه یا دوي خویندي دمور حصه له ثلث څخه دسدس طرف ته محبوبوي یعنی دمیت دپلار دموجود والی په وجه څخه اگر که دادوه ورونه یا دوي خویندي محروم یږي لیکن بیاهم ددوی په وجه سره مور ته شپږمه حصه ورکول کیږي که دوی نه وای نومورته به ثلث ورکول کیدو. هوکوم کس چې دغلام والی په وجه سره

یادمورث په خپل لاس دقتل کولو په وجه سره یاله مورث سره ددین دمختلف والی په وه سره له ترکه څخه محروم شي نو هغه کوم بل څوک نه شي محرومولای ولی چې په دي خلگو کې دمیراث اهلیت نشته لهذا دادمعدوم په درجه کې دي په دي وجه دا کوم بل وارث له میراث څخه نه شي محرومولای.

(۲۵) لکه څرنگه چې مسلمان په خپل منځ کې دیوبل وارث وي همداشان کافران په خپل منځ کې دنسب اوسبب دواړو په وجه سره یو دیبل وارثان دي ولی چې کافر مختار او مکلف دی لهذا کوم اسباب چې دملک لپاره موضوع دي په هغو اسبابو سره دوی هم دمسلمانانو په شان مالکان گرځي.

فائده: له نسب څخه مراد دادی چې مثلاً په خپل منځ کې پلار زوی یا ورور او خوروي اوله سبب څخه مراد دادی چې مثلاً په خپل منځ کې خاوند او ښځه وي یا یو دیبل ازاد کړای شوی وي یوکس په دوو سببونو سره هم وارث کیدای شي مثلاً یوکس له کومي مینځې سره نکاح کړي په بیایې هغه واخیستله او آزاده یې کړه نو داکس ددي مینځې دځاوند والي په وجه سره هم وارث دی او آزادولو په وجه سره هم وارث دی.

(۲۶) که په کوم کافرداسي دوه قرابتونه سره جمع شي چې که داپه دوو کسانو کې وای نویو په محبوب اوبل به حاجب وای نویو په داسي صورت کې فقط دحاجبو والي په اعتبار سره ده ته میراث ورکول کیږي مثلاً یو آتش پرست له خپلې مور سره نکاح کړي وه له هغې څخه دده زوی پیدا شونو داهلک ددي ښځې زوی هم دی اولسی هم دی اوس کوم وخت چې دانښځه مړه شي نو داهلک ته به ددي ښځې دزوی والی په وجه سره میراث ورکول کیږي دلسی والی په وجه سره به میراث نه ورکول کیږي ولی چې لمسی دزوی د موجود والی په وجه سره محروم او محبوب وي په مذکوره صورت کې زوی په خپله ددي لمسی پلار دی.

(۲۷) قوله لا ینکاح محرم ای لا یرث الکافر ینکاح محرم، یعنی له خپل محرم سره دنکاح کولو په وجه سره کوم کافرته میراث نه ورکول کیږي مثلاً کوم کافر له خپلې لور یا له خپلې مور سره نکاح وکړي وروسته هغه مړه شي نو ددي کافرته دځاوند والی په وجه سره ددي ښځې میراث نه ورکول کیږي ولی چې له اسلام قبلولو څخه وروسته دوی پردي نکاح نه پرېښودل کیږي لهذا ددوی دانکاح دنکاح فاسدي حکم لري په دي وجه.

(۲۸) ولد زنا وهغه ماشوم چې دهغه په سبب دځاوند او ښځې ترمنځ لعان شوی وي دخپلې مور وارث کیږي. دیلار دترکه وارث نه شي کیدای ځکه له پلار څخه خود هغه رسته له پخوانه پرې شوې ده له مور سره دهغه رسته قائمه ده ځکه دمور وارث کیدای شي. دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد دحمل لپاره دیوه زوی دحصبې په اندازه ترکه راگرځول کیږي یعنې که دمړه ښځه حامله وه او وارثانو غوښتل چې ترکه تقسیم کړي نو دحمل لپاره به له ترکه څخه دیوه زوی حصه علیحده کړي باقي مال به تقسیم کړي. دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دڅلورو هلکانو یا نجونو څخه چې دچاحصه زیاته وي هغه دي پرېښودله شي ځکه له یوې ځینې څخه دڅلورو ماشومانو پیدا کیدل متصور دی.

فائده: دامام ابو یوسف رحمته الله علیه قول راجح دی. حضرت مولانا مفتی رشید احمد صاحب رحمته الله علیه فرمایي: دترکه په تقسیم کې بهتر دادی چې دحمل دپیدایش انتظار وکړای شي چې دهغه وارث کیدل یا غیر وارث

کیدل نراوښخه ښکاره شي. خو که انتظار نه کوي او تر پیدایش مخته ترکه تقسیمول غواړي نو د حمل لپاره دي ذکره او انوثت جلا جلا مسئلې راوباسي (په کوم صورت کې چې د حمل حصه زیاته وي هغه دي د حمل لپاره امانت پرېږدي). (احسن الفتاوی: ۹/۳۰۰) ولال شارح التوبیر: (وروف للحمل حطابین واحد) اوبت واحدة انهما کان اکثر وعلیه الفتوی لانه الغالب (الذکر المختار علی هامش ردالمحتار: ۵/۵۶۵).

(۲۹) بیا که د ماشوم حصه زیاته شوه بیا مې شونو وارث گرځي او که بې حصه لېږ شوه بیا مې شونو بیا وارث نه گرځي ځکه د وارث کیدو لپاره د مور له خیتې نه ژوندی پیدا کیدل شرط دی او اکثر د کل قائم مقام کیږي لهذا که اکثر ژوندی پیدا شو بیا مې شونو وارث گرځي که نه بیا وارث نه گرځي.

(۳۰) که خوتنه قریبان په اوبو کې ډوب شوی او سوځل مړه شونو له هغوی څخه یو د بل وارث نه شي کیدای داسې گڼل کیږي چې گواکي ټول پریوه ځای مړه شوي دي. البته که د مړه شویو کسانو ترتیب معلوم شي چې فلان مخه مړ شوی دی او فلان وروسته نو په دې وخت کې له هغوی څخه وروسته مړ شوی دمخکیني وارث گرځي.

(۳۱) و ذورحم وهو قريب ليس يذئ منهم ولا غصبة ولا يرث مع ذئ منهم وغصبة سوى أحد الذؤ وجن لعدم الذؤ غلبهما (۳۲) وترتيبهم كترتيب العصباء (۳۳) والترجيح بقرب الذؤة ثم بكون الأضل وارثا (۳۴) وعند اختلاف جهة القرابة للأب ضعف قرابة الأم (۳۵) وإن اتفق الأصول فالقسمة على الأبدان (۳۶) وإذا فالغذ منهم والوصف من بطن اختلف (۳۷) ومخارخها اثنان للتصف وأربعة وثلاثية وثلاثة وتسعينها (۳۸) وأربعة وعشرون بالاختلاط (۳۹) ونقول بزيادة (۴۰) لستة ثلثين إلى عشرة وترتو شغفا واثنا عشر إلى تسعة عشر وترتو أربعة وعشرون إلى تسعة وعشرين

توجه: او ذورحم دی، هغه دادی چې قریب وي او صاحب سهم نه وي او عصبه نه وي او وارث نه گرځي له صاحب سهم سره اوله عصبه سره هیڅوک سوا د احد د زوجینو د عدم رد پر وړو دوو باندې. او د دوی ترتیب د عصباتو د ترتیب په شان دی او ترجیح د قرب د درجې په اعتبار سره دی بیا اصل وارث گرځي او چې کله د قرابت جهت مختلف شي د پلار د قرابت والاوولره دوه چنده دی د مور د قرابت څخه. او که اصول متفق وویي تقسیم پر ابدانو باندې کیږي که نه بیا په عددانو سره کیږي او وصف دهغې خیتې څخه په کومه کې چې اختلاف راغلی وي، او د فروضو مخارج دادی: د دوو عدد د نصف لپاره او څلور اواته او درې او شپږ څخه لوهنماو لپاره، او د دوو لسو او څلورو شتو عدد دی د اختلاط په صورت کې او عول راځي د زیادت په صورت کې پس شپږ عول کوي تر لسو پوري طاق او جفت او دوولس تر اوولسو پوري د طاق په طریقه او څلورو شتو تر اووه ویشو پوري.

تشریح: (۳۱) قوله وذورحم، بالرفع عطف على قوله وعصبه، يعني الولاية ذورحم وعصبه وذورحم، يعني دريم قسم وراثان ذوارحام دي. او ذورحم هغه رسته دارنه وایې چې نه ذی فرض وي او نه عصبه وي يعني نه په شریعت کې دهغه حصه متعینه وي او نه له عصباتو څخه وي. او ذورحم د ذوی الفروض او عصباتو په وجود کې وارث نه شي کیدلای. ځکه له ذوی الفرض څخه پاتی شوې ترکه ردول یا عصباتو ته ورکول اولی دی تر دې چې ذوی

الارحام ته ورکړل شي. ځکه دوی الفروض او عصابات تر دوی الارحام مړه ته په نسبت زیات قریبان دي. سواد یوه د زوجینو چې دهغو سره چې دوی الفروض موجود هم وي بیا هم دوی رحم ته حصه رسیږي. چې وجه یې داده چې په میراث کې چې د دوی د حصو ورکولو وروسته کوم څه پاتې شي هغه پر دوی باندي نه ریدږي.

فائده: یعنې پاتې شوی مال خاوند او ښځې ته دوباره نه ورکول کیږي خلاف د نورو دوی الفروضو چې که دهغوئ د حصو څخه څه مال پاتې شي نو هغه بیرته دهغوئ دورکړل شویو حصو پر برابر ورکول کیږي. نو چې د زوجینو د حصو ورکولو وروسته کوم څه پاتې شي او د شرعي قانون له مخې دامال هغوی ته دوباره نه ورکول کیږي اوله دوی سوا کوم دوی الفرض یا عصبه نه وي نو په دغه وخت کې د دغه مال وارث له دوی رحم سوا بل هیڅوک نشته په دې وجه دوی رحم دهغوئ باوجود وارث گرځي.

(۲۲) د دوی الارحام ترتیب د عصاباتو د ترتیب په شان دی یعنې اول دمړه د فروع مثلاً دهغه د زامنو او لمسیانو اولاد وارث گرځي که څه هم هر څومره کښته وي بیا که فروع نه و وننومړه اصول مثلاً جفا سدا و جدات فاسده که څه هم هر څومره لوړې وي او که داهم نه و ونویاد مړه دمور او پلار فروع یعنې اخیانې یا علاتی ورونو او خویندو اولاد، بیا بیا د اجداد او اجداتو فروع علی هذا القیاس.

(۲۳) په دوی الارحامو کې د درجې د قرب په اعتبار پخپل منځ کې ترجیح وي مثلاً دمړه د لور یچی دده د لور د یچی تربیچي او دمړه د زوی د لور تر لور مقدم دی ځکه په دوی کې ارث د عصوبت په طریقه دی لهذا اقرب تر ابعده مقدم کیږي، او که یې په درجه کې فرق نه و بیا د اصل په وارث کیدو سره ترجیح ورکوله کیږي یعنې که په دوی الارحامو کې ټول سره برابر و بیا د وارث اولاد ته ترجیح ورکوله کیږي د غیر وارث پر اولاد باندي که هغه د عصبه اولاد وي یا د دوی الفروض اولاد وي مثلاً د زوی له خواد لمسي لور، د لور له خواد لمسي تر لور مقدمه ده. او همدارنگه د زوی له خواد لمسي (هلک) د لور له خواد لمسي مقدم کیږي ځکه په دې دوو قسمونو کې دادواړه مړه ته د قرب په لحاظ که څه هم په درجه کې سره برابر دي لیکن په لومړي صورت کې د زوی له خواد لمسي د لور اصل یعنې (د زوی زوی) او په دوهم صورت کې د لمسي د زوی اصل یعنې (همدغه د زوی زوی) وارث دی نو په استحقاق ارث کې د مقدم کیدو په وجه دهغوئ اولاد ته ترجیح ورکوله کیږي.

(۲۴) که د دوی الارحام جهت د قربت له مړه څخه مختلف و یعنې یوه مړه ته د پلار له طرفه قربت درلود او بل مړه ته د مور له طرفه قربت درلود نو هغه چې د پلار له طرفه قربت لري هغه ته دوه چنده ورکول کیږي تر هغه چې د مور له طرفه قربت لري مثلاً سړی مړ شو د پلار نیکه (د مور له طرفه) او د مور نیکه (د پلار له طرفه) یې پاتې شوال ته دوه ثلثان او دوه مړه ته یو ثلث ورکول کیږي. ځکه حضرت عمر رضی الله عنه په اخیانې کاکا او خاله کې. کاکا ته ثلثان او خاله ته د ثلث ورکولو حکم فرمایلی دی.

(۲۵) او که د دوی الارحام اصول په نارینه توب او ښځینه توب کې سره برابر و نو بیا ترکه دهغوئ پسر و نو باندي تقسیم یږي مثلاً دمړه دیوې خور یا دوو خویندو اولاد دی بیا که چیرته هغوی هلکان

وونو هريوه ته برابره حصه ورکوله کيږي اوکه ټول انجونو وي بياهم برابري حصې ورکولې کيږي اوکه هلکان او انجونو وي نو څرنگه چې دهغوئ اصول يعنې ميندې دمړه په خوروالي کې برابري دي نو په دغه صورت کې ترکه دهغوئ پرسرونيابندي لډکړمنل حظ الانين، مطابق تقسيميري يعنې هلک ته دوه حصې ورکولې کيږي او انجلۍ ته يوه حصه.

(۳۲) اوکه چيرته دهغوئ اصول په ذکوره اوانوټ کې مختلف وي نو بيا ترکه دهغوئ پر شمير باندې تقسيميري او په کوم بطن اودرجه کې چې دا اختلاف راغلی وي په هغه کې دوصف يعنې نارينه توب او ښځينه توب فرق لحاظيږي مثلامړه دلورله خوايوه لمسی ده دهغې لوراويويې دلورله خوالسی دی هغه لورژوندى دي نو په دغه صورت کې لومړي ته يوثلث اودوهم ته دوه ثلثه ورکول کيږي، ځکه له کوم ځای نه چې دهغوئ بطن يعنې درجه مختلفه شوې ده هلته يوه طرف ته هلک اوبل طرف ته انجلۍ ده نو دلمسي (هلک) لورته دلمسي په اعتبار دوه ثلثه ورکول کيږي اودلمسی لورته دلمسی په اعتبار يوثلث

(۳۷) مصنف رحمه الله له دغه ځايه دسهامو دمخارجو بيان کړی دی دترکه دتقسيم په وخت کې دي ته ضرورت پيدا کيږي په قرآن کريم کې چې کومى حصې مذکوري دي هغه دوه قسمه دي دري يوقسم يعنې نصف، ربع، ثمن، اودرې بل قسم يعنې ثلث، ثلثان، سدس، دهرقسم سهام پخپل منځ کې نسبت دتضعيف اوتتصيف سره لري لکه نصف ضعف درېع دی اوربع ضعف دشمن او ثمن نصف درېع دی اوربع نصف دتضعيف او نصف ضعف دشمن دی او ثمن نصف التضعيف دتضعيف دی، همداسي نسبت په ثلث، ثلثان اوسدس کې هم دی، له کوم عددڅخه چې کريږي حصه وايستل شي هغه عددهغه مخرج کيږي اوکوم چې دجزء لپاره مخرج وي هغه دکل لپاره هم مخرج کيږي نودنصف لپاره مخرج ددوو (۲) عدد دی اودخلورو لپاره دخلورو (۴) عدد دی اوداتو لپاره داتو (۸) عدد دی اودثلثان ثلث لپاره ددرېو (۳) عدد دی اوسدس لپاره دسپږ (۲) عدد دی يعنې هر عدد دخپل همنام لپاره مخرج دی، نو چې کله په مسائلو کې له دغوفروضو څخه يو يوراشي نوم مخرج دهغه همنام گرځي مثلاً ښځه مړه شوه خاوند ازوی يې پاتې شونو خاوند ته دزوی په وجه ربع ورکولې کيږي په دغه صورت کې له مذکوره فروضو څخه يو ځاي ربع دی لهذا مسئله له څلورو څخه جوړيږي او همدا څلور ددي مسئلې مخرج گڼل کيږي اوکه په کوم صورت کې يو ځاي ثمن راغلی وونواته دهغې مسئلې مخرج گرځي، اوچې کله له دغوفروضو څخه دوه دوه يادري دري راشي اوتول يوقسم وي نودهغوئ مخرج هغه دی چې په دوئ کې دکم عدد مخرج وي مثلاً ښځه مړه شوه خاوند يوه لوراويو اکا يې پاتې شول نو خاوند ته دانجلۍ په وجه ربع ورکوله کيږي او انجلۍ ته دتنها پاتې کيدو په وجه نصف ورکول کيږي نو دلته په مسئله کې ربع اونصف سره جمع شوي دي چې دواړه لومړي قسم فروض دي او په دواړو کې کم عدد څلور دی نو هغه څلور مخرج گرځي، همدارنگه که

په کوم صورت کې یواځې د دوهم قسم فروض جمع وونوپه هغو کې چې کوم یولو په عددوي هغه مخرج گرځی مثلاً ثلث او سدس جمع شونو سدس مخرج گرځي، او که داسې یو صورت وو چې د لومړي قسم یواځې نصف د دوهم قسم له یوه یادو یادریو سره جمع شونو یا مسئله له شپږو څخه جوړېږي او مخرج د شپږو عددو گرځي.

(۳۸) او که د لومړي قسم څخه ربع او د دوهم قسم د ثلثان یا ثلث یا سدس یادریو سره جمع شونو مخرج د دوو لسو عددو جوړېږي مثلاً یوسری مې شونځه، موږ او یو آکایې پاتې شول نو د پنځي حصه ربع ده او د مور حصه ثلث دی نو څرنگه چې په دې صورت کې ربع او ثلث سره راغلي دي لهذا د دې مسئلې مخرج دوو لس راځي، او که له لومړي قسم څخه ثمن اوله دوهم قسم څخه یو یادی واره ورسره جمع شول نو بیا مخرج د څلورو یشتو عددو جوړېږي مثلاً یوسری مې شونځه، دوي لوني او یو آکایې پاتې شول نو د پنځي حصه ثمن دی او د دوو اونجونو حصه ثلثان دی نو مسئله به د څلورو یشتو څخه جوړېږي، اوله دې څخه د اهام معلومه شوه چې که چیرته یو وار ثمن نصف مستحق وي او بل د حصې وغیره نو په دې صورت کې به مخرج شپږ کیږي په دې حساب دا اختلاط مخرج دري کیږي.

فائده: مذکورې مانلې هغه وخت دي چې کله په هغوئ کې یو یا زیات ذوی الفروض موجود وي او که په مسئله کې یواځې عصبات وونو یا مسئله د هغوئ د سرو نو د حساب څخه نبودله کیږي یعنې څومره سرونه چې وي هغومره مسئله جوړېږي، که عصبات یواځې نارینه وونو یا د هریو یو سر شمارل کیږي او که له هغوئ سره بنځینه هم وي نو بیا د مؤنث په مقابله کې مذکر په دوو شمارل کیږي او په قاعده دلذکر مثل حظ الانثیین، تقسیم کیږي.

(۳۹) او د دې مخارجو د حصو په زیاتوب سره د امخارج عول کیږي، د فراتصوبه بعضو مسائلو کې داسې صورتونه راځي چې د مخرج عدد کم وي او د وارثانو سهام زیات وي نو هلته بیا مخرج څه اندازه زیاتېږي چې ټولو وارثانو ته د هغوئ حصې پوره وروړسېږي او دې زیاتوب ته په علم میراث کې عول ویل کیږي او د زیاتوب په دې دریو مخرجونو کې کیږي چې د دواړو د حصو په یوځای والي سره پیدا کیږي یعنې شپږ، دوو لس او څلورو یشت، د باقی ذوی الفروض سهام چې له کوم مخرج څخه ایستل کیږي هغه ټول اووه دي یعنې: ۲، ۳، ۴، ۸، ۶، ۱۲، ۲۴، په دغو اوو کې یواځې په دریو آخري کې عول کیږي.

(۴۰) د شپږو عددو تر لسو پورې عول کیږي په طاق او جفت دواړو طریقو سره یعنې د شپږو عول او اوونو ته کیدای شي اواته اولس هم مثلاً د مېه وارثان خاوند او دوي حقیقی خویندې دي، اصل مسئله له شپږو څخه جوړېږي چې درې حصې د زوج او څلورو خویندو ته ورکول کیږي درې او څلور مجموعه اووه دي چې تر مسئله زیات دي نو د دغې مسئلې عول اوو ته ورکول کیږي چې د هغو څخه د دواړو فریقو سهام پوره راوځي او د دوو لسو عول تراوه لسو پورې کیږي مگر طاق وي جفت نه وي یعنې د دوو لسو عول

دیارلس. پنخلس او او له لس کیدای شي څوارلس او شپاړلس نه وي. مثلاً سړی مړ شوی وچه. مور او دوې حقیقي خویندې یې پاتې شو. اصل مسئله له دوو لسو څخه ایښودله کیږي چې دهغو څخه درې حصی زوجه نه دوي مورت او اته خویندونه ورکولی کیږي چې مجموعه یې دیارلس کیږي. تر مسئله زیاتې دي لهذا عول دیارلسو ته ورکول کیږي چې دهغو څخه د ټولو سهام پوره راوځي. د څلورویشو عول یواځي تراوه ویشو پورې راځي یعنې نه پنځه ویش او شپږ ویش وي او نه تراوه ویشو لویږي مثلاً سړی مړ شوی وچه. دوې لونه. مور او پلار یې پاتې شو. اصل مسئله له څلورویشو څخه جوړیږي چې په هغو کې درې حصی زوجه ته شپاړلس لوڼو ته او څلور مورتو څلوریلار ته ورکولی کیږي چې مجموعه یې اووه ویش راځي چې تراصل مسئله زیات دي لهذا ددې مسئلې عول اووه ویشو ته کیږي.

(۳۱) فان انکسر حظ فربق ضرب وفق العددي الفربض ان وفق والا فالعددي الفربض فالملع مخرجه (۳۲) وان تعذر الکسر وتمائل ضرب واحد وان تداخل فالاکثر (۳۳) فان توافق فالوفق (۳۴) والا فالعددي العددين ونم ونم جميع الملغ في الفربض وعولها (۳۵) وما فرض بره على ذوي الفروض بقدر فروضهم الا على الزوجين فان كان من نيز ذعليه جنسا واحدا فالمسألة من رؤوسهم کنتین أو أختین (۳۶) والا فمس سهامهم فمن اثنين لو سدان وثلاثة لو ثلث وثلث وسدس أو أربعة لو نصف وسدس وثلثان وسدس (۳۷) او نصف وثمان (۳۸) او نصف وثلث (۳۹) ولو مع الاؤل من لايز ذعليه اعطوا من اقل مخارجه ثلث القسم الباقي على من نيز ذعليه كزوج وثلاث بنات (۴۰) وان لم يستقم فان وفق رؤوسهم فاضرب وفق رؤوسهم في مخرج فرضي من لايز ذعليه كزوج وثلث بنات والا فاضرب كل غدر رؤوسهم في مخرج فرضي من لايز ذعليه كزوج وخص بنات (۴۱) ولو مع الثاني من لايز ذعليه القسم باقي من مخرج فرضي من لايز ذعليه على مسألة من نيز ذعليه كزوج واربعة بنات جذات وثمان بنات

وتم اخوات باهم

توجه: او که ماته شی حصه دیو فربق نوضیږي وفق درؤسوپه اصل مسئله کې که توافق ووکه نه کل عدد رؤس په اصل مسئله کې بیا هغه حاصل ضرب مخرج گرځي او که ډیر ځایه کسرو او وتمانل وونو بیا ضریبي یواو که تداخل و بیا هغه ډیر عدد او که توافق وویا وفق عدد که نه بیا عدد رؤس په بل عدد کې ضریبي بیا حاصل ضرب په اصل مسئله او عول کې ضریبي اوڅه چې پاتې شی هغه پر دوی الفروض باندې رارډیږي دهغوئ دسهاو مطابق سوادزو وچینو بیا که دغه من یرد علیه جنس واحد وونو بیا مسئله دهغوئ درؤسود عدد څخه ایښودله کیږي لکه دوي لوڼې یادوي خویندې که نه بیا دهغوئ دسهاو موافق اوله دوو څخه ښودله کیږي که دوه سدان وواوله دریو څخه که ثلث او سدس وواوله څلورو څخه که نصف او سدس وواوله پنځو څخه که ثلثان او سدس یا سدس یا نصف او دوه سدس وویانصف او ثلث وواو که ووله اول سره هغه چې پر هغه باندي رنده کیدی نو وردي کړي دهغه فرض داخل دمخار جو څخه بیادي باقی پر من یرد علیه باندي تقسیم کړي لکه خاوند او درې لوڼې او که بیا پوره تقسیم نه کیدی نو بیا که ددوي په رؤسوکې توافق وویا دي ضرب کړي وفق درؤسود من لا یرد علیه په مخرج کې لکه خاوند او شپږ لوڼې که نه بیادي ضرب کړي کل رؤس دمن لا یرد علیه د فرض په مخرج کې لکه خاوند او پنځه لوڼې او که ووله دوهم سره من لا یرد علیه نو تقسیم دي کړي هغه چې پاتې شي دمن لا یرد علیه د فرض دمخرج څخه دمن یرد علیه پر مسئله باندي لکه ښځه او څلور جدات او شپږ اخیایي خویندې.

تشويع (۴۱): کله داسی یو صورت مخه راځي چې سهام پر ورته وټاندي برابره غسیمیري مګر په سهامو او عدد ورته وګرځي کسرواق کيږي ددغه کسر لپري کولو ته د میراث په اصطلاح کې صحیح وایي. بیا که د وارتانو د یو فریق حصه پر هغوئ باندې پوره نه تقسیمیدله بیا به ورته وګورو چې که چیرته د حصه والا و او عدد تر منځ د توافق نسبت و ونود و وارتانو د عدد وفاق به راواخلي په اصل مسئله کې (یعني هغه چې د ټولو حصو مخرج ګرځیدلی وو) به یې ضرب کړو مثلاً وارتان اوبین اولس لوني دي مسئله له شپږو څخه جوړيږي اوبینو ته سدسان بلا کسر ورکول کيږي اولسولونو ته له اوبینو څخه باقی مانده څلور حصی ورکولې کيږي او څلور پر لسو باندې بلا کسره تقسیميږي او د څلورو اولسو تر منځ د توافق نسبت دی د دوو پر عدد باندې دواړه تقسیمیدای شي نو د عدد د رڼس یعنی لسو وفاق پنځه به راواخلي په اصل مسئله یعنی شپږو کې به ضرب کړای شي حاصل ضرب دیرش کيږي اوس به مسئله له دیرشو څخه بنودله کيږي چې بلا کسر پر وارتانو باندې تقسیميږي چې پنځه پنځه سهام اوبینو ته ورکولې شي اوله لسو لونیو څخه هر یو یې ته دوی دوی سهام ورکولې کيږي او که د حصو او د هغو داخیستونکو تر منځ د توافق نسبت نه وو (بلکې تباین ولکه د څلورو او دریو تر منځ یا د پنځو او شپږو تر منځ) نو بیا په دې صورت کې ټول عدد د رڼس په اصل مسئله کې ضربیږي اوڅه چې حاصل ضرب راووی له هغه څخه بیا ټولې حصې تقسیميږي همدارنگه په دی حساب سره ټول ته خپله خپله حصه پوره ورسیږي.

(۴۲) او که کسر څو ځایه راغلی وو یعنی د وارتانو څو فریق وو او د هر فریق سهام په هغوئ پوره نه رسیدی بلکې په ټولو کې کسر راته نو که د ټولو فریقو په عدد د رڼس کې د تماثل نسبت وو (یعني په شمار کې ټول سره برابر وو) نو له دوی څخه به د هر فریق عدد د اصل مسئله په عدد کې ضرب کړی شي مثلاً په وارتانو کې درې لوني دي او درې اعمام (تره ګان دي) مسئله له دریو څخه جوړيږي لونیو ته دوه او اعمامو ته یوه حصه ورکوله کيږي او په دواړو فریقو کې کسردی او دواړه فریق په عدد کې سره برابر دي له دواړو فریق عدد به راواخلي په اصل مسئله کې به یې ضرب کړي حاصل ضرب نه جوړيږي اوله نهو سهامو څخه شپږ بناتو ته او درې اعمامو ته ورکول کيږي په دې ډول کسر ختم کيږي او که د ټولو فریقو په عدد د رڼس کې د د داخل نسبت وو یعنی داسی وو چې له هغوئ نه ځیني زیات او ځیني کم وو ازیات عدد پر کم باندی بلا کسر سیده نو چې د کوم فریق کسان زیات وي د هغوئ عدد د رڼس د اصل مسئلې په عدد کې ضربیږي مثلاً په وارتانو کې څلور زوجاتی دي درې جداتی دي او دوو لس اعمام دي. مسئله له دوو لسو څخه بنودله کيږي زوجاتو ته ربع یعنی درې سهام ورکول کيږي چې پردوی باندې برابره تقسیميږي او د عدد د رڼس او سهام تر منځ تباین دی نوموړی عدد د رڼس راواخیست چې څلور دی او جداتو ته سدس یعنی دوه سهام ورکول کيږي چې پر هغوئ باندې برابره تقسیميږي او د عدد د رڼس او سهام تر منځ نسبت تباین دی نوموړی عدد د رڼس راواخیست چې درې دي او د لسو اعمامو ته باقی مانده یعنی اوه سهام ورکول کيږي چې پر هغوئ باندې برابره تقسیميږي نوموړی د هغوئ عدد د رڼس راواخیست بیا موډ دریو او درېو فریقو د عدد د رڼس تر منځ نسبت ملاحظه کړو نو د فریق اول او ثانی عدد د رڼس (چې څلور او درې دي) د فریق ثالث له عدد د رڼس سره د داخل نسبت لري نوموړی د فریق

ثالث عدد درؤس په اصل مسئله کې ضرب کړ حاصل ضرب یوسل څلور څلوینست جوړ شو چې پرتولو واراښودل باندې بلا کسر تقسیم یږي.

(۴۳) قوله وان توافق فالرفق ای ان توافق بعض اعداد درؤس بعضا فال حکم ان یضرب وفق احد الاعداد فی جمیع العدده الموافقه، یعنی که د واراښودن د فریق په عدد کې د توافق نسبت وو (یعنې هغه یو داسی عدد و چې په یوه دریم عدد سره دواړه فنا کیدای شي لکه اته او شل چې د څلورو عدد یې فنا کولای شي) نو په دغه صورت کې دیوه عدد د وفق په بل پوره عدد کې ضربیږي بیا د حاصل ضرب او دریم عدد ترمنځ نسبت کتل کیږي که د توافق نسبت وو نو حاصل ضرب د دریم عدد په وفق کې ضربیږي او که د تباین نسبت وو نو په کل عدد کې ضربیږي بیا د حاصل ضرب او څلورم او پنځم عدد ترمنځ نسبت کتل کیږي بیا د ټولو اعدادو حاصل ضرب په اصل مسئله کې ضربیږي مثلاً په واراښودن کې څلور زوجاتی، اتلس لونی پنځلس جداتی او شپږ اعامام دي، مسئله له څلورو پښتو څخه ښودله کیږي، زوجاتو ته د کل تر که ثمن یعنې درې سهام ورکول کیږي د سهامو او عدد زوجاتو ترمنځ تباین دی نوموړه د هغوی عدد درؤس، څلور محفوظ کړل او اتلسو لونیو ته ثلثان یعنې شپاړلس سهام ورکول کیږي د سهامو یعنې شپاړلسو او د هغوی د عدد درؤس یعنې اتلسو ترمنځ توافق بالنصف دی نوموړه نصف عدد درؤس یعنې نه محفوظ کړل، او پنځلسو جداتو ته سدس یعنې څلور سهام ورکول کیږي د سهامو یعنې څلورو او عدد درؤس یعنې پنځلسو ترمنځ تباین دی نوموړه پنځلس کل عدد درؤس محفوظ کړل، او شپږ اعامام څرنګه چې عصبه دي اوله تر که څخه یو سهم پاتی شوی دی لهذا د هغوی ته یو سهم ورکول کیږي د دوی د سهم یعنې یوه او د هغو د عدد درؤس یعنې شپږو ترمنځ تباین دی نوموړه د هغوی کل عدد درؤس یعنې شپږ محفوظ کړل، اوس د ټولو فریقو محفوظ اعداد درؤس ۴، ۹، ۱۵، ۲، دي او نوموړه د هغوی ترمنځ نسبت تلاش کړه د څلورو او شپږو ترمنځ توافق بالنصف دی ځکه د څلورو نصف یعنې دوه موپه شپږو کې ضرب کړل حاصل ضرب دوولس دي او بیا د دوولسو او نهو ترمنځ توافق بالثلث دی نو د دوولسو ثلث یعنې څلور موپه نهو کې ضرب کړل نو حاصل ضرب شپږ دیرش دي بیا د شپږ دیرشو او پنځلسو ترمنځ توافق بالثلث دی د شپږ دیرشو ثلث یعنې دوولس موپه پنځلسو کې ضرب کړل نو حاصل ضرب یوسل اتیا شول بیا مو دغه مجموعه په اصل مسئله یعنې څلورو پښتو ضرب کړه چې څلور زره درې سوه شل (۴۳۲۰) حاصل شویا یوسل اتیا (۱۸۰) د هریوه په حصه کې له ضربولو څخه د څلورو زوجاتو مجموعه پنځه سوه څلوینست (۵۴۰) او هریوه ته یوسل پنځه دیرش (۱۳۵) او اتلسو لونیو ته مجموعه دوه زره اته سوه اتیا (۲۸۸۰) او هرې یوې ته یوسل شپيته (۱۲۰) او پنځلسو جداتو ته مجموعه اوه سوه شل (۷۲۰) او شپږو اعامامو ته مجموعه یوسل اتیا (۱۸۰) او هریوه ته دیرش ورر سیري.

فائده: آسانه طریقه یې داده چې د ټولو واراښودن درؤسو د واضعاف اقل راویستل شي کوم عدد چې حاصل د واضعاف راووت هغه عدد په مسئله کې ضرب کړای شی له حاصل ضرب څخه صحیح تقسیم کیږي په مذکور صورت کې حاصل د واضعاف اقل دوولس دي، دوولس چې په مسئله کې ضرب کړای شي حاصل ضرب یوسل شپږ څلوینست دي چې د هغه څخه صحیح تقسیم کیږي، همدارنګه حاصل د واضعاف اقل

د ټولو وارثانو په سهامو کې ضرب کړي حاصل ضرب ددې وارثانو سهام کيږي بيا د هر فريق سهام د هغه فريق پر عدد درؤس باندې تقسيم کړای شي حاصل تقسيم د هغه فريق فی نفر سهم کيږي.

(۴۴) قوله والا للعدلی العدای وان لم یوافق بعض الاعداد بعض الاعداد ولی جمع الثاني الخ. يعني که د ټولو فريقو عدد پخپل منځ کې سره متباين و ونودیوه فريق عدد د دېل فريق په عدد کې اوبيا حاصل ضرب د دريم فريق په عدد کې اوبيا په آخر کې حاصل ضرب د هغې مسئلې په عدد کې ضرب کړای کيږي او که مسئله عولیه وه په عول کې ضربیږي مثلاً یوسړی مړ شوی د یې ښځې شپږ جدات، لس لونی، او ه اکاگان یې پاتی شول، نواصل مسئله له څلورو شتو (۲۴) ښودله کيږي چې ثمن یې (درې) دي دوو ښځوته ورکول کيږي او د هغوئ د عدد درؤس يعني دوو او سهامو يعني دريو ترمنځ تباين دی ځکه کل عدد درؤس يعني دوه محفوظ شو، او د څلورو شتو یو سدس (يعني څلور) شپږو جداتو ته ورکول کيږي د هغوئ د عدد درؤس او سهامو يعني څلورو ترمنځ توافق بالنصف دی ځکه نصف عدد درؤس يعني درې محفوظ وساتل شو، او د څلورو شتو دوه نلته (يعني شپاړلس) لسو لږو ته ورکول کيږي د هغوئ د عدد درؤس يعني لسو او سهامو يعني شپاړلسو ترمنځ توافق دی ځکه نصف عدد درؤس (يعني پنځه) محفوظ شو، اوله څلورو شتو څخه باقی مانده پنځه سهام اعاموته ورکول کيږي ځکه اعام عصبه دي او د اعامو د عدد درؤس يعني او او د هغوئ د سهامو يعني پنځو ترمنځ تباين نسبت دی ځکه مو د هغوئ د عدد درؤس محفوظ کړ، اول ټول ۲، ۳، ۵، ۷، متباينه اعداد شويامو دوه په دريو کې ضرب کړل شپږ تری جوړ شويامو حاصل ضرب شپږ په پنځو کې ضرب کړل دیرش ځيني جوړ شويامو دیرش په اوو کې ضرب کړل نو دوه سوه لس شو، بيا مو دغه مجموعه په اصل مسئله څلورو شتو کې ضرب کړل نو ټول ۵۰۴۰ پنځه زره څلویښت شوله دي څخه ټولو ته برابري حصې ورکولې کيږي په دې ډول چې حاصل ضرب دوه سوه لس د هر فريق په حصه کې ضرب کړي نو د دوی و زواجو مجموعه شپږ سوه دیرش او هرې یوې ته درې سوه پنځلس رسيږي او د شپږو جداتو مجموعه اته سوه څلویښت او هرې یوې ته یو سل څلویښت رسيږي، د لسو لږو مجموعه درې زره درې سوه شپيته (۳۲۰) کيږي هرې یوې ته درې سوه شپږ دیرش رسيږي او د اوو اعامو مجموعه دوه سوه لس او هریوه ته دیرش رسيږي.

قائده: په دې صورت کې هم د وارثانو درؤسو يعني شپږ، دوه، لس، او ه د اضعاف اقل ایستلو څخه حاصل د اضعاف اقل دوه سوه لس جوړيږي چې په اصل مسئله يعني څلورو شتو کې د ضربولو څخه حاصل ضرب ۵۰۴۰ راوځي چې ټولو ته ځيني برابر سهام رسيږي.

(۴۵) او دوی الفروضو ته چې حصص ورکړل شي کوم مال چې پاتی شی هغه دوی الفروضو ته د هغوئ د حصو موافق ورکول کيږي سوا د و جتو (چې دوی که څه هم له دوی الفروضو څخه دي) مگر هغوئ ته له پاتی شوې مال څخه هېڅ نه ورکول کيږي او د دغه پاتی شوي مال دوباره ورکولو ته د میراث په اصطلاح کې رد ویل کيږي، چې طریقه یې داده چې پر کوم وارثانو چې رد کیدای شي که هغوئ دیوه جنس و ونود هغوئ حصی د هغوئ د شمار موافق کيږي مثلاً دیوه مړي وارثان یواځې دوی لونی یا دوی خویندي دي نو د دوی

مسئله له دریو څخه جوړېږي له دریو څخه دوې حصې هغوی ته ورکولې کیږي یوه حصه پاتېږي اوس دایوه حصه پر هغوی باندې دردیدو صورت داسې جوړېږي چې دهغوی حصې دهغوی دعددموافق گرځي یعنې اصل مسئله له دوو څخه جوړېږي په دې ډول پر هغوی باندې صحیح تقسیم کیدای شي.

(٤٦) قوله واللمن سهامهم ای وان لم یکن من یزعلیه من الورثة جنساواحدافجمل المسئلة من سهامهم، یعنې پر کومو وارثانو چې رد کیدای شي هغوی څو جنسه وونویا مسئله دهغوی دحصوله شمار څخه بنودله کیږي یعنې لومړی به داصل مسئلې څخه چې څومره حصې هغوی ته رسیدلي وي هغه به جمع کړای شي او کوم چې حاصل جمع وي هغه به داصل مسئلې عددو گڼل شي مثلاً که دوه کسان د شپږمې حصې والا سره جمع شول لکه دمړه جده او اخیافي خورنوپه دې صورت کې به مسئله له شپږو څخه جوړېږي له شپږو څخه به هریوه ته یوه یوه حصه ورکوله کیږي نو دواړو ته به دوه سهام وررسيږي نواصل مسئله به له دوو څخه پدې په دې ډول پر هغوی باندې ترکه په صحیح ډول تقسیميږي او که دثلث اوسدس والا سره جمع شولکه مور او دوې اخیافي خويندې نوپه دې صورت کې به مسئله له شپږو څخه بنودله کیږي او دواړو تانوکل سهام درې دې نواصل مسئله به له دریو څخه جوړېږي چې له هغو څخه به یو سهام مور ته او دوه سهام اخیافي خويندو ته ورکول کیږي.

(٤٧) او که دسدس او نصف والا سره جمع شو مثلاً یوه لور او یو لمسی نواصل مسئله له شپږو څخه جوړېږي او دوو ورته و مجموعۀ سهام څلور دې درې سهام دلور دې او یو سهم دلمسي دې نوموړې مسئله له څلورو څخه پدو چې له هغو څخه درې حصې لور ته ورکولې کیږي او یوه حصه لمسي ته.

(٤٨) او که دثلثان اوسدس والا سره جمع شو مثلاً دمړه دوې لونې او مور وه. یاد نصف او دوو سد سانو والا سره جمع شو مثلاً یوه حقیقی خور او یوه اخیافي خور وه یاد نصف او یوه ثلث والا سره جمع شو نو په دغو دریو وارو صورتونو کې اصل مسئله له شپږو څخه بنودله کیږي او ورته و ته چې سهام رسيږي په درې واړه صورتونو کې پنځه دي لهذا موږ مسئله له پنځو څخه پدو.

(٤٩) او که له اول سره من لایر ذعلیه وویعني که وارثان یو جنس وواوله دوې سره یو داسې وارث هم وو چې پر هغه باندې دننه شواي کیدای (مثلاً له هغه سره دمړه خاوندو ویا یې بنځه وه) نو په دې صورت کې د خاوند یا بنځې حصه تر ټولو کمه حصه مخرج السهم څخه جوړېږي او ورکول کیږي او باقي پر هغو یوه جنس وارثانو باندې تقسیميږي مثلاً یوه بنځه مړه شوه او په وارثانو کې یې یو خاوند او درې لونې پاتې شوې نو د خاوند حصه ده لهذا دهغه حصه تر ټولو له کم مخرج یعنې څلورو څخه یوه حصه خاوند ته ورکوله کیږي باقي درې حصې درې لونو ته ورکولې کیږي دا هغه صورت دی چې دمن لایر ذعلیه له حصې ورکولو څخه وروسته باقي مانده پراړثانو باندې برابرې تقسیميږي.

(۵۰) او که دمن لاير دعليه له حصو ورکولو څخه وروسته باقی مانده پروا نانو باندې برابره تقسیمیده نو دتصحیح قاعده دې جاري کړای شي یعنې ددې گوري چې د عدد درؤس اوسهامو ترمنځ توافق شته که نه؟ که توافق وونو وفق رؤس دې په اصل مسئله کې ضرب کړای شي مثلاً پنځه مړه شوه خاوند او شپږ لوني یې پاتې شوي نو د خاوند فرض له اقل مخارج (یعنې څلورو) څخه یوه حصه دې ورکړې درې حصې پاتې شوې چې پر لونیو باندې برابره نه تقسیمېږي او د شپږو او دريو ترمنځ توافق دی ځکه دهغوئ د عدد درؤس شپږو وفق یعنې دوه په اصل مسئله یعنې په څلورو کې ضربېږي حاصل ضرب اته راوځي چې دهغو څخه دوه حصې خاوند ته ورکولې کیږي او شپږ حصې شپږو لونیو ته ورکولې کیږي، او که د عدد درؤس اوسهامو ترمنځ توافق نه ووت بیان وونو کړ رؤس دمن لاير دعليه د فرض په مخرج کې ضربېږي مثلاً پنځه مړه شوه خاوند او پنځه لوني یې پاتې شوي نو خاوند ته له اقل مخارج (یعنې څلورو) څخه یوه حصه ورکوله کیږي باقی درې حصې پاتېږي چې هغه پر پنځو انجونو باندې برابره نه تقسیمېږي او د پنځو او دريو ترمنځ دتبیاین نسبت دی ځکه کل عدد درؤس یعنې پنځه په اصل مسئله یعنې څلورو کې ضربېږي حاصل ضرب شل کیږي نو خاوند ته پنځه او انجونو ته مجموعه پنځلس اونی نفر درې درې سهام ورسیږي.

(۵۱) او که دثانی سره من لاير دعليه وویعنې که د خاوند یا پنځې سره مختلف الجنس هغه وارث وو چې پر هغه باندې رد کیدای شوی نومن لاير دعليه ته له حصې ورکولو وروسته دې باقی مانده مال دمن لاير دعليه پر مسئله باندې تقسیم کړي که دهغوئ پر سهامو برابر تقسیم کیدی مثلاً سړی مړ شو پنځه څلور جدات او شپږ اخیافي خویندې یې پاتې شوې نو دمن لاير دعليه اقل مخرج څلور دې زوجی ته دهغه ربع یعنې یوه حصه ورکول کیږي وروسته درې حصې پاتېږي چې دمن لاير دعليه پر سهامو باندې برابر تقسیمېږي ځکه دا اخیافي خویندو حق ثلث او د جداتو حق سدس دی نو اخوا اتلره دوه حصې او د جداتو لره یوه حصه کیږي، بیا څرنګه چې دمن لاير دعليه او دهغوئ په سهامو کې کسردی لهدا دتصحیح ضرورت دی بیا مو د اخوا او جداتو دواړو د عدد درؤس او عدد سهام نسبت وکوت نو د څلورو جداتو او دهغوئ د سهامو ترمنځ دتبیاین نسبت دی او د شپږو اخوا او دواړو د سهامو ترمنځ توافق بالتصف نسبت دی نو موږ دهغوئ د عدد درؤس وفق یعنې درې راواخیستل او هغه مو د جداتو په عدد درؤس یعنې څلور کې ضرب کړل او حاصل ضرب یعنې دوولس مو په اصل مسئله یعنې څلورو کې ضرب کړل نو ټول حاصل ضرب اته څلوېښت شو چې له هغو څخه مسئله صحیح کیږي بیا له اته څلوېښت سهامو څخه زوجی ته دوولس او څلورو جداتو ته مجموعه دوولس اونی نفر درې درې او شپږو اخیافي خویندو ته مجموعه څلور وېشت اونی نفر څلور سهام رسیږي

(۵۲) وړان لم یسقمه لاضرب سهام من یز د علیه فی مخرج فرض من لایز د علیه کاز یخ زو جات و تسع بنات و سب خذات (۵۳) ثم اضرب سهام من لایز د علیه فی مثال من یز د علیه و سهام من یز د علیه لیماقی من مخرج فرض من لایز د علیه (۵۴) و اذا انکسر فخصه کماتز (۵۵) و ان مات البعض قبل القسمة فخصه مسألة الميت الأول و اعط سهام کل وارث ثم خصه مسألة الميت الثاني و انظر بین ما فی ینده من التصحیح الأول و بین التصحیح الثاني فلاحظ احوال بان استفاد ما فی ینده من التصحیح الأول فلا تضرب و خصت من تصحیح مسألة الميت الأول (۵۶) و ان لم یسقمه لایز کان ینبغها من القسمة لاضرب و فی التصحیح الثاني لی کل التصحیح الأول

توجه: اوکه پوره تقسیم نه کیدی نوضرب دي کړي دمن يردعليه سهام دمن لايردعليه دفرض په مخرج کې لکه څلور زوجات اونه لوني اوشپږ جرات بيادي ضرب کړي دمن لايردعليه سهام دمن يردعليه په مسئله کې اودمن يردعليه سهام په هغه کې چې باقي پاتی شي دمن لايردعليه له مخرج څخه اوکه کسرو اقع شوي بيادي تصحيح وکړي لکه چې مخکې تیر شو. اوکه مړه شول ځيني تر تقسيم مخکي نو تصحيح دي وکړي داول مړي دمستلي اووردي کړي دهروارث حصه بيادي تصحيح وکړي ددوهم مړي دمستلي بيادي لحاظ کړي داول تصحيح مافی اليداو تصحيح ثاني دري احوال بيا که برابره وه دتصحيح اول مافی الیدله تصحيح ثاني سره نو دضرب ضرورت نشته بلکې دواړې مستلي صحيح کيږي داول مړي له تصحيح څخه اوکه برابره ونو بيا که چيرته ددوی ترمنځ موافقت ونوضرب دي کړي دتصحيح ثاني وقي په کل تصحيح اول کې.

توضیح: (۵۲) يعنې که چيرته له مخرج څخه دخاوند ياينځې له حصی ورکولو وروسته باقي مانده دهغو مختلفو وارثانو پر حصو باندې برابره شوی تقسيميدای پرکو موباندې چې رد کيدای شي دهغوئ ټول سهام دي دخاوند ياينځې دفرض په مخرج کې ضرب کړي حاصل ضرب دټولو وارثانو لپاره مخرج گرځي مثلاً سړي مړ شو څلور زوجات اونه لوني اوشپږ جرات پاتي دي نواصل مسئله له څلورويشو څخه بنودله کيږي دامثله رديه ده مودمن لايردعليه اقل مخارج يعنې اتو طرفته رد کړه بيا مود دهغو څخه ومن لايردعليه ته دهغوئ حصه يعنې ثمن ورکړله هغه وروسته اوه حصې پاتی شوې چې دمن يردعليه پر مسئله (چې پنځه دي) برابره شوی تقسيميدای لهذا دمن يردعليه جميع مسئله يعنې پنځه مودمن لايردعليه دفرض په مخرج يعنې اتوکې ضرب کړل حاصل ضرب څلويښت کيږي چې دهغو څخه ددواړو فریقو مسئله صحيح کيږي.

(۵۳) تردې وروسته که چيرته غواړئ چې له دي مبلغ څخه دهر فریق حصه جوړه کړئ نو دهغو ورته و سهام پرکو موباندې چې رڼه شي کيدای دمن يردعليه داصل مسئلې په عدد کې ضرب کړئ حاصل ضرب مبلغ مذکور دمن لايردعليه حصه کيږي. بيا دي دمن يردعليه سهام په هغه عدد کې ضرب کړای شي کوم چې دنه زديدونکو وارثانو دمخرج څخه باقي پاتی دي حاصل ضرب دهغه فریق حصه کيږي مثلاً په مذکوره مسئله کې دزوجاتو يوه حصه ده يوچې په پنځو کې ضرب شي حاصل ضرب پنځه دي لهذا له څلويښتو څخه دزوجاتو حصه پنځه دي اود بناتو حصه څلور دي څلور دمن لايردعليه دمخرج څخه په باقي مانده يعنې اووکې ضريږي حاصل ضرب اته ويشت کيږي لهذا له څلويښتو څخه دبناتو حصه اته ويشت ده.

د جدانو یوه حصه ده یو چې په اووکې ضرب شي حاصل ضرب اوه کیږي لهذاله څلویښتو څخه د جدانو حصه اوه دي.

(۵۴) اوکه چیرته په دغه تقسیم کې په ټولویا بعضو فریقو کې کسر راځي (یعني د حصو عدد د وارثانو پر عدد باندې پوره نه تقسیميږي) نو د تصحیح د قواعدو موافق دي دهغه تصحیح وکړای شي، په مذکور صورت کې پردیو فریقو باندې کسر راځي یعني څلور زوجات او دهغوئ پنځه سهام په دي کې کسر راځي، او د عدد رؤس او سهام ترمنځ د تباین نسبت دی اونه بنات او دهغوئ اته ویشت سهام په دي کې کسري او دلته هم د عدد رؤس او سهام ترمنځ د تباین نسبت دی شپږ جدات او دهغوئ په سهامو کې هم کسري او دهغوئ د عدد رؤس او سهام ترمنځ د تباین نسبت دی. بیامو په د اعداد رؤس ترمنځ نسبت وکاته نو د رؤس جدات او رؤس زوجات ترمنځ توافق بالنصف دی نوموړه څلور و نصف یعني دوه په شپږ کې ضرب کړل حاصل دولس شوه دوو لسواونهب بناتو د عدد رؤسو ترمنځ نسبت توافق بالثلث دی نوموړه د نهو ثلث یعني درې په دولسو کې ضرب کړل حاصل ضرب شپږ دیرش شویا مو شپږ دیرش په مسئله یعني څلویښتو کې ضرب کړل حاصل ضرب یوزر څلور سوه څلویښت (۱۴۴۰) شو چې دهغو څخه د ټولو فریقو پر کسانو باندې مسئله صحیح تقسیميږي.

(۵۵) کله بیا داسي هم کیږي چې یو څوک مړ شي دهغه وارثان دده جائیداد نه تقسیموي بلکې په مشترکه ډول یې سره خوري بیا په دغو وارثانو کې یو بل څوک مړ شي همدارنگه بیا دریم مړ شي بیا څلورم غرض دا چې ډیری وارثان تر تقسیم مخکې مړه شي او خپلې خپلې حصې خپلو وارثانو ته بیرېږي په آخر کې د دي مشترکه جائیداد د تقسیم ضرورت پیدا کیږي نو مصنف رحمته الله علیه له دي ځای څخه د دي تقسیم طریقه بیانوي چې که د ترکه تر تقسیم مخکې یو وارث مړ شي نو په دي وخت کې پروار ثانونو باندې د ترکه د تقسیم صورت دادی چې لومړی به دمیت اول د اصل مسئلې قواعدو مذکور و مطابق تصحیح وکړای شي او د هوارث چې څومره حصه جوړېږي هغه ورکړل شي یعني تعین کړای شي، له هغه وروسته د دوهم مړي اصل مسئله دهغه پروار ثانونو باندې په مذکور و قواعدو سره تصحیح کړای شي بیا دي ورته وگوري چې دغه دوهم مړي ته چې د مخکینۍ تصحیح څخه کومه حصه رسېدلې ده دهغې د عدد (یعني مافی الید) او دوهمی تصحیح د عدد ترمنځ له دریو نسبتونو (یعني توافق، تباین او تساوی) څخه دیوه نسبت ضرورت شته بیا چې دغه مړي ته له لومړي تصحیح کوم سهام رسېدلی دی هغه پر دوهم تصحیح باندې پوره تقسیمیدای شوی او کسره راته نو بیا د ضرب ضرورت نشته د اول میت د تصحیح د عدد څخه دادواړې مسئلې صحیح کیږي متلا سړی مړ شولور. مور او علاتی خوږې پاتې شول. بیا یې خور د ترکه د تقسیم څخه مخکې مړه شوه په وارثانو کې یې خاوند او مور پاتې شول نو دا ول مړه مسئله له شپږو څخه جوړېږي درې حصې لور ته یوه حصه مور ته او دوې حصې خور ته رسیږي. او د دوهم مړه مسئله له دوو څخه جوړېږي یو سهم زوج ته او یو مور ته ورکول کیږي. همدارنگه له لومړي مسئلې څخه چې کومه حصه میت ثاني ته ور رسېدلې ده یعني دوه

سهام نوهغه پر دوهه مسئله باندې صحيح تقسيميري لهذا له هغو دودو سهامو څخه يوسهم زوج ته او يو مورت ته ورکول کيږي دبل کوم عمل ضرورت نشته.

(۵۲) او که هغه مافي البصحيح نه تقسيميده نوبيا به ورته وگورو چې ددي دوو يعنې ميت ثاني دحصى (مافي اليد) او دوهې تصحيح ترمنځ کوم نسبت دى که دتوافق نسبت ونودو دوهې تصحيح وفق دلو مري تصحيح په کل عدد کې ضريبي بيا چې کوم انتهائى عدد راوځي هم هغه ددواړو مسئلو صحيح مخرج گرځي مثلاً يوسرى مرشوبه وارثانو کې يې يوه زوجه يوه علانې خوراو پنځه آکاگان پاتي شول اصل مسئله له څلورو څخه جوړيږي يوزوجى ته ورکول کيږي او يوه حصه خورته او آکاگانو ته يوه حصه ورکوله کيږي ، اوس دا آکاگانو حصه پرهغوئ باندې صحيح نه تقسيميري لهذا دهغوئ عدد رؤس په اصل مسئله کې ضريبي حاصل ضرب شل جوړيږي چې دهغو څخه دزوجې حصه پنځه کيږي خورته لس ورکول کيږي او اعما موته پنځه رسيږي ، بيا چې خورمه شي په وارثانو کې يې زوج ، مور ، لوراو يو آکا پاتى شي ، اصل مسئله له دولسو څخه جوړيږي چې زوج ته درې ، مورت دوه ، لورته شپې او آکاګان يوه حصه ورکوله کيږي بيا چې دي خورته له اولې مسئلې څخه لس سهام رسيدلي دي دهغو او مسئله ثاني ترمنځ توافق بالنصف دى لهذا دتصحيح ثاني وفق يعنې شپې به کل تصحيح اول کې ضريبي حاصل ضرب يوسل شل (۱۲۰) جوړيږي همدايوسل شل ددواړو مسئلو مخرج دى.

(۵۷) وان كان بينهما ثمانية فاضرب كل التضحيح الثاني في التضحيح الأول فالملغ مخرج المسألةين واطرب بها نوال ووزة الغيب الأول في التضحيح الثاني أو في زفقه وسهام ووزة الغيب الثاني في نصيب الغيب الثاني أو في وقه (۵۸) ونغزف خط كل فريق من التضحيح بغرب ما لكل من أصل المسألة فيما ضربه في أصل المسألة (۵۹) وخط كل فرد بسية سهام كل فريق من أصل المسألة إلى عدد رؤسهم فغردا ثم نعطى بمثل تلك النسبة من المضروب لكل فرد (۶۰) وان أردت قسمة التركة بين الزوجة والفراة واطرب بها من كل فريق وارث من التضحيح في كل التركة ثم قسم الملغ على التضحيح (۶۱) ومن ضالع من الزوجة على شيء فاجعله كأن لم يكن وأقسم ما بقي على سهام من بقي. والحمد لله الذي نعمت بنتم الصالحات والصلوة والسلام على رسوله محمد خير خلقه وآله اجمعين الطيبين الطاهرين.

توجهه ، او که تباين وود هغوئ ترمنځ نوضرب دي کړي کل تصحيح ثاني په کل تصحيح اول کې بيا به حاصل ضرب ددواړو مسئلو مخرج وي ، او ضرب دي کړي دميت اول دورته وسهام په تصحيح ثاني کې يادهغه په وفق کې او دميت ثاني دورته وسهام به دميت ثاني په نصيب کې يادهغه په وفق کې ضرب کړي ، او معلوميري دهر فريق حصه له تصحيح څخه دهغه په ضربولو سره کومه حصه چې هريوه لره ده له اصل مسئلې څخه په هغه کې په کوم کې چې ضرب کړى تاهغه په اصل مسئله کې او دهر شخص دحصى په نسبت قانوولو داصل مسئلې څخه دهر فريق دحصى دهغوئ دعدد رؤس سره تنه بيا ورکول کيږي دهغه نسبت په اندازه دمضروب څخه هرفر دته او که ته غواړي چې ترکه تقسيم کړي پر ورته وباندې ياپر قرض خواهانو باندې نوضرب دى کړي دهوراث سهام له تصحيح څخه په جميع ترکه کې بيا دي تقسيم کړي مبلغ

پر تصحيح باندې او که ياصالح وکړه له وارانانو څخه نوهغه دي معدوم فرض کړای شي مابقی دي تقسيم کړی دباقي ورته وېر سهامو باندې.

تشریح (۵۷): او که دميت ثاني دمافی الید او تصحيح نانی ترمنځ دثابین نسبت وونوپه دي وخت کې ددوهمی تصحيح کل عدد به لومړی تصحيح ضرب کړي ددي ضرب څخه چې کوم اننهانی عدد راوځي هغه ددواړو مسئلومخرج کيږي يعنې دهغه عدد څخه ددواړو مړود وارانانو حصې پوره پوره راوځي او که ددواړو مړود وارانانو څخه دهر يوه حصه معلومول غواړئ نو دا ول مړي دوارنانو سهام دي ددوهمی تصحيح په عدد کې (که دميت ثاني دمافی الید او دهغه دتصحيح ترمنځ دثابین نسبت وو) ياد هغه به وفق کې (که دمافی الید او تصحيح ترمنځ دتوافق نسبت وو) ضرب کړی او ددوهم مړي دوارنانو سهام دي ددوهم مړي په حصه کې ياد هغه به وفق کې ضرب کړای شي مثلاً یوسری مړ شوی به ورته وکې يې يوه زوجه يوه علالی خور او درې اعمام (اکاگان) پاتی شول نواصل مسئله له څلورو څخه جوړېږي یوزو چې ته نصف خورنه او اعمامو ته یوسهم ورکول کيږي چې بر اعمامو باندې برابره تقسيميده نو د اعمامو عدد دؤس په اصل مسئله کې ضرب کړی حاصل ضرب دولس کيږي چې دهغو څخه درې سهام زوجی ته شپږ سهام خورنه او درې سهام اعمامونه ورکولی کيږي. بيا چې زوجه مړه شي او وارانان يې پنځه ورونه دي مسئله دپنځو څخه جوړېږي اوله نصحيح اول څخه دهقی مافی الید درې سهام دي چې پر مسئله باندې برابره تقسيميږي او ددواړو ترمنځ ثابین دی نو کل نصحيح نانی به په کل تصحيح ثاني کې ضرب کړای سي حاصل ضرب شپيته دي او همد ا شپيته ددواړو مسئلومخرج دی نو دميت اول څخه خورته شپږ سهام ورکول کيږي چې په نصحيح ثاني يعنې پنځو کې ضربيږي حاصل ضرب ديرش کيږي او اعمامو ته له ميت اول څخه درې سهام ورکول کيږي چې په تصحيح ثاني کې ضربيږي حاصل پنځلس کيږي او رونوته له ميت ثاني څخه پنځه سهام ورکول کيږي چې دميت ثاني په مافی الید (يعنې دريو) کې ضربيږي حاصل صرب پنځلس کيږي.

(۵۸): اوله نصحيح څخه دهر فريق حصه په دي طريقه معلوميږي چې هرفريق ته چې کوم دد اصل مسئلی رسیدلی دی هغه په هغه عدد کې ضربيږي کوم چې په اصل مسئله کې ضرب شوی و. بيا چې ددغه ضرب څخه کوم حاصل شوهغه دهغه فريق حصه کيږي مثلاً مړي دوي زوجات. څلور جدات لس لوڼي او اوه اعمام پريښودل. اصل مسئله دڅلورويشتو څخه جوړېږي چې دهغو څخه زوجاتو ته درې. جدانوته څلور. لوڼو ته شپاړس او اعمامو ته يوه حصه ورکوله کيږي له تصحيح وروسته مسئله له پنځه زره څلويښتو څخه جوړېږي او په مذکور صورت کې دتصحيح لپاره څلورويشت په دوه سوه لس کې ضرب کړی شوي دي. اوس موږ غواړو مثلاً چې دزوجاتو حصه معلومه کړو نو له څلورويشتو څخه دزوجاتو حصه درې دي هغه به په دوه سوه لسو کې ضرب کړو حاصل ضرب شپږسوه ديرش کيږي نو دزوجاتو حصه شپږسوه ديرش دي او دهرې زوجی حصه درې سوه پنځلس دي.

(۵۹) او که دهر فریق دهر فرد حصه معلومول غواړئ نو دهغه طریقه داده چې اول دي ته وکتل شي چې هر فریق ته چې د اصل مسئلې د عدد د څخه سهام رسیدلي وي هغه دهغه فریق درؤس له عدد څخه جلا جلا کوم نسبت لري چې کله د انبست معلوم شي نو بیا دي د مضروب څخه دهغه نسبت موافق دهغه فریق هر فرد ته حصه ورکوله شي مثلاً په مذکوره مسئله کې د زوجاتو درؤس او سهامو ترمنځ د تباين نسبت دی او د عدد درؤس یعنې دوو او عدد سهام یعنې دریو کې د دوه نیمو نسبت دی یعنې دیو ه او دوه نیمو ترمنځ چې کوم نسبت دی هغه نسبت د دوو او دریو ترمنځ دی نو هغه دوه نیم چې د عدد په مضروب یعنې دوه سوه لسو کې ضرب کړای شي نو حاصل ضرب درې سوه پنځلس کیږي او همدا د هرې زوجې حصه جوړیږي.

(۶۰) او که د وارثانو او یا قرضخواهانو ترمنځ ترکه تقسیمو ونود هغه صورت دادی چې اول هروارث یا هر قرض خواه ته چې کوم سهام له تصحیح څخه رسیدلي دي هغه دي د ترکه په انتهای عدد کې ضرب کړای شي بیا د ضرب څخه کوم عدد حاصل شي هغه دي پر تصحیح باندې تقسیم کړای شي مثلاً یو ښځه مړه شوه په وارثانو کې یې زوج، مور او دوې حقیقي خویندې پاتې شوې نو اصل مسئله له شپږو څخه جوړیږي عولیه ده چې عول یې اته دي چې زوج ته درې حصې موره یوه حصه او دواړو خویندو ته دوه دوه حصې ورکولې کیږي نو موره به فرض کړو چې کل ترکه پنځه ویش دینار دي اوس نو ته غواړئ چې د زوج حصه ورکړئ نو له تصحیح څخه زوج ته ورکړای شوې حصه یعنې درې په پنځه ویش کې ضرب کړه حاصل ضرب پنځه او یا کیږي اوس دغه مبلغ پر تصحیح یعنې اتو باندې تقسیم کړه چې دهغه څخه د زوج حصه نه دیناره او دیوه دینار درې شمه کیږي د نورو وارثانو حصې هم په دې ډول معلومیږي او پر قرض خواهانو باندې د تقسیم طریقه داده چې که چیرته دمیت له ترکه څخه د قرض خواهانو قرض نه شوی ادا کیدلای نو قرض خواهان په منزله دورته و او د هغو دین په منزله د سهامو او د هغو مجموع دیون په منزله د مسئلې گڼله کیږي بیا د مجموع دیون او ترکه ترمنځ نسبت کتل کیږي که نسبت تباين و ونود قرض خواه قرض په ترکه کې ضریبېرې حاصل ضرب پر مجموع الدیون باندې تقسیمېږي او که نسبت د توافق و ونود ترکه په وفق کې ضریبېرې حاصل ضرب د ترکه پروفق باندې تقسیمېږي او که ترکه داخل وه په مجموع الدیون کې نو دهر قرض خواه دین د مجموع الدیون پروفق باندې تقسیمېږي باقی عمل تقسیم د ترکه په ډول ترسره کیږي.

(۶۱) مصنف رحمه الله د قسمت د بیان څخه فارغ شونو د تخرج بیان یې شروع کړ، که کوم وارث دخپلې په عوض څه روپۍ، یو دکان یا مکان وغیره واخلې صلح کول وغواړي او وارثان په دې باندې راضی شي نو دي ته تخرج وایې او دا جائز دی، اوس د تقسیم ترکه په وخت کې داداسي وگڼئ چې گواکي د وارث دی نه، بلکې داسی ووايه چې هغه خپله حصه پخوا وصول کړې ده او بقیه ترکه د نورو وارثانو پر سهامو باندې تقسیم کړه مثلاً ښځه مړه شوه وارثان یې زوج، مور او اکاډی او زوج پریوه مقدار باندې صلح وکړه نو باقی ترکه د مور او اکاډه مو مطابق اثلاثا تقسیمېږي یوه حصه عم ته او دوې حصې موره ورکولې کیږي، ځکه اصل مسئله له شپږو څخه جوړیږي چې په هغو کې د زوج درې سهام هغه د بدل په صورت کې وصول کړې دي او موره د شپږو ثلث یعنې دوې حصې ورکولې کیږي او باقی یو سهم عم ته ورکول کیږي.

فائده: نن سبا عام طور خویندو ته میراث نه ورکول کیږي بعض خلک هسي په رسمي ډول خویندو ته د میراث ورکولو د غوښتنې کوي چې د هغو په جواب کې خویندې د زړه څخه بلکې محض په رسمي ډول انکار کوي. ظاهره خبره ده چې په دې ډول ترکه د وروڼو لپاره حلاله نه ده. آسان صورت د تخارج دی په دې شرط چې خویندې په واقعی ډول په دې باندې راضي وي محض رسمي حيله نه وي. والله اعلم و علمه اتم و اکمل.

(د ژباړې پیل په کال ۱۴۳۴ هـ / رمضان المبارک او پای په کال ۱۴۳۵ هـ / ذی الحجة)